

شرح

رياض الصالحين

من كلام سيّد المرسلين

لفضيلة الشيخ العلامة

محمد بن صالح العثيمين

المجلد الثاني

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ:

﴿أَلَا إِنِّي أُوتِيتُ الْقُرْآنَ

وَمِثْلَهُ مَعَهُ﴾

Peyğəmbər ﷺ buyurmuşdur:

“Bilin ki, mənə Quran və
onun bənzəri verilmişdir.”

Şərh

Riyadus-Salihin

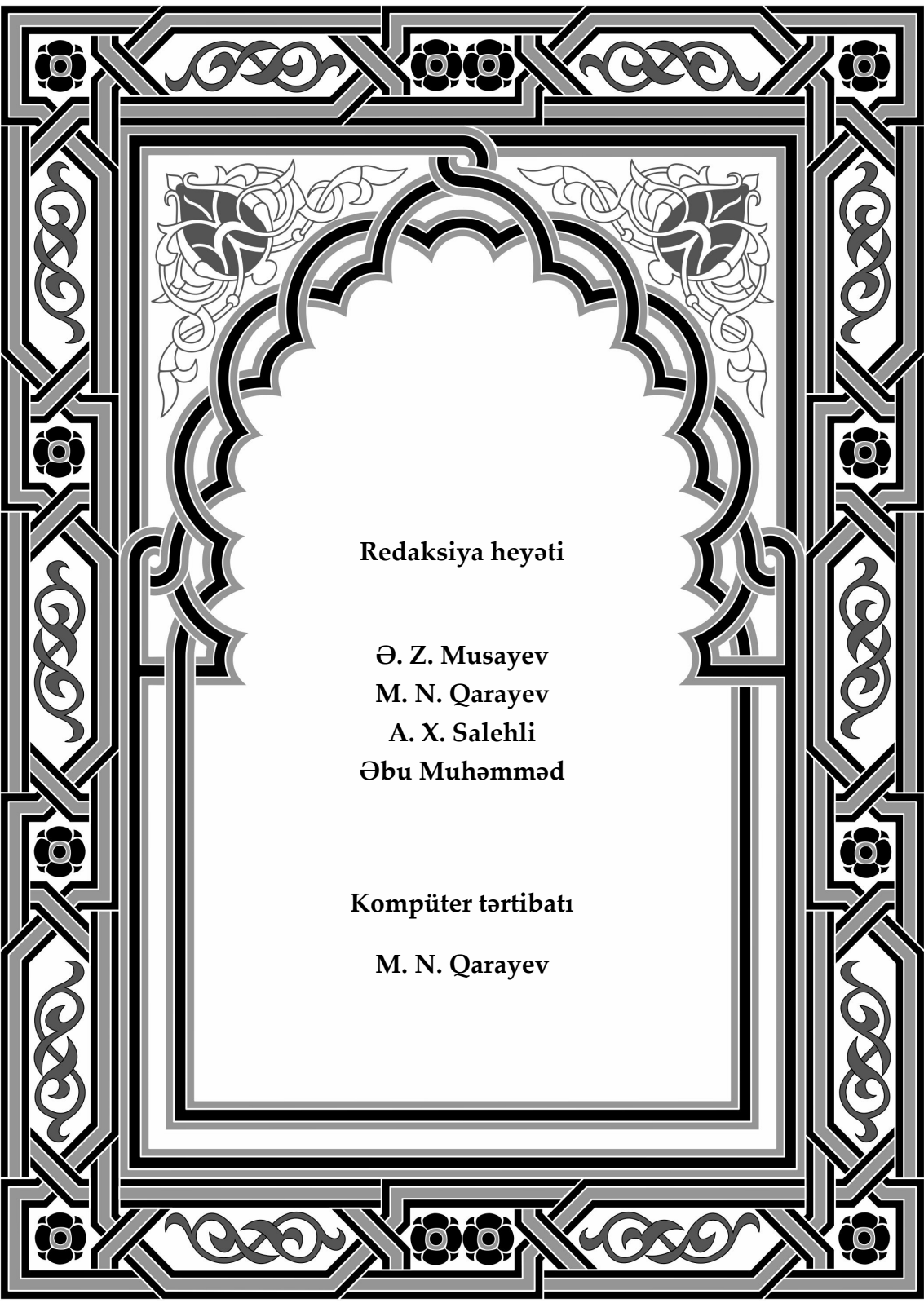
İmam ən-Nəvəvi

Şərh edən:

Muhəmməd ibn Saleh

əl-Useymin

İkinci cild



Redaksiya heyəti

Ə. Z. Musayev
M. N. Qarayev
A. X. Salehli
Əbu Muhəmməd

Kompüter tərtibatı

M. N. Qarayev

Onuncu fəsil

Xeyirli işlərə tələsmək

və xeyirə yönəlmiş kimsələri, yönəldikləri bu xeyir işə
tərəddüd etmədən və ciddi olaraq yanaşmağa təşviq etmək

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾

“Yaxşı işlər görməkdə bir-birinizlə yarışın.”¹

﴿وَسَارِعُوا إِلَى مَعْفَرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ﴾

“Rəbbinizin məğfirətinə və müttəqilər üçün hazırlanmış, genişliyi göylər və yer qədər olan Cənnətə tələsin.”²

Şərh:

Müəllif ﷺ fəslə: “Xeyirli işlərə tələsmək və xeyirə yönəlmiş kimsələri, yönəldikləri bu xeyir işi tərəddüd etmədən tamamlamağa təşviq etmək” - adı vermişdir. Fəslin bu adı özündə iki məsələni əhatə edir:

Birinci: Xeyirli işlərə tələsmək və onda yarışmaq.

İkinci: İnsan bir işi yerinə yetirməyi niyyət etmişsə və bu, xeyirli işdirsə, o halda, heç bir tərəddüd etmədən onu yerinə yetirməlidir.

Birinci məsələ: Tələsmək və yarışmaqdır ki, bunun da əksi, ərinmək və tənbellik etməkdir. Ərinən və tənbellik edən neçə-neçə insan vardır ki, çox sayda xeyirdən məhrum olmuşlar. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: “Güclü mömin zəif mömindən daha xeyirli və Allaha daha sevimlidir. Fəqət hər ikisində xeyir vardır. Elə isə sənə fayda verəcək işlərə həris ol, Allahdan yardım istə və acizlik göstərmə.”³

Demək, insan xeyirli işlər görməyə tələsməlidir. Hansı xeyirli əməl onun yadına salınsa, dərhal onu yerinə yetirməyə çalışmalıdır. Na-

¹ əl-Bəqərə, 148.

² Ali-İmran, 133.

³ Səhih Muslim, 2664.

maz, sədəqə, oruc, həcc, valideynlərə qayğı göstərmək, qohumluq əlaqələrini möhkəmləndirmək və başqa bu kimi digər xeyir əməllərin *hamısı* buna aiddir. Adam bu əməlləri yerinə yetirməyə tələsməlidir. Çünki insan *başına nə gələcəyini* bilmir. Bəzən adam bir işi görməyə tənbellik göstərdikdə, ölüm, yaxud xəstəlik, yaxud o xeyir qapısının bağlanmasıdan dolayı və ya başqa bir səbəbdən dolayı, sonradan həmin xeyirli işi yerinə yetirə bilmir. Hədislərin birində Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Sizdən biriniz həcc ziyarəti etmək istədikdə buna tələssin; çünki adam xəstələnə bilər və ya miniyi yolunu aza bilər, yaxud da başqa bir ehtiyacı yaranar və pulunu ora xərcləyəsi olar.”**¹

Yəni, adamın elə bir ehtiyacı yarana bilər ki, bu ehtiyac ona həmin xeyirli əməli yerinə yetirməyə əngəl törədir. Elə isə xeyirli işləri yerinə yetirməyə tələs və bu məsələdə tənbellik etmə.

Sonra müəllif ﷺ uca Allahın, **“Yaxşı işlər görməkdə bir-birinizlə yarışın”** ayəsini zikr etmişdir. **“Bir-birinizlə yarışın”**, yəni o işdə bir-birinizi keçin. Ayədə keçən istəbiq/bir-birinizlə yarışın feli, eyni kökdən olan sabiq/bir-birinizi keçin felindən daha geniş mənalıdır. Çünki istibaq, insanın xeyir əməldə hamını qabaqlamasını və bu işdə hamıdan birinci olmasını bildirir. Namazda birinci səfə də durmaq üçün yarışmaq da buna aiddir. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kişilərin ən xeyirli səfləri birincisi, ən şərli (savabı ən azan olan) səfləri isə sonuncusudur. Qadınların ən xeyirli səfləri sonuncusu, ən şərli (savabı ən azan olan) səfləri isə birincisidir.”**²

*Rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ, məsciddə arxada durub ön səflərə keçməyən bir dəstə adamı görmüş və belə demişdir: “Bəzi adamlar (ön cərgələrdə durmaqdan) ta o vaxta qədər geri qalacaqlar ki, axırda Allah onları geri salacaq.”*³ Odur ki, fürsəti əldən verməyin və xeyir işlərdə ən öndə gedin. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Rəbbinizin məğfirətinə və müttəqilər üçün hazırlanmış, genişliyi göylər və yer qədər olan Cənnətə tələsin. O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da, mal-**

¹ Sunən Əbu Davud, 1732; Sunən İbn Macə, 2883; Musnəd Əhməd, 1/214; Mus-tədrək əl-Hakim, 1/448. Bu hədisi şeyx Albani həsən hesab etmişdir. Bax: “Səhih əl-Cami” № 6004.

² Səhih Muslim, 440.

³ Səhih Muslim, 438.

*larından Allah yolunda xərcləyər...*¹ Uca Allah bu ayədə məğfirətə və Cənnətə tələsməyi əmr etmişdir.

Məğfirətə tələsmək: Bu, insanın, günahlarının bağışlanmasına səbəb olan əməlləri yerinə yetirməyə tələsməsidir. “Əstəğfirullah/Allahdan bağışlanma dilyirəm”, “Allahummə-ğfirli/Allahım məni bağışla”, “Allahummə inni əstəğfirukə/Allahım mən səndən bağışlanma diləyirəm” və buna bənzər sözlərlə Allahdan bağışlanma diləmək bu qəbildəndir. Habelə, dəstəmaz, beş vaxt namaz, cümə namazı növbəti cümə namazına qədər, ramazan orucu növbəti ramazana qədər *kiçik* günahların silinməsinə səbəb olan və tələsməsi gərək olan əməllərdəndir. Adam düzgün şəkildə dəstəmaz alıb, sonra: “Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa *haqq* məbud yoxdur və şahidlik edirəm ki, Muhəmməd Onun qulu və elçisidir! Allahım! Məni tövbə edənlərdən və təmizlənənlərdən et!”²- deyərsə onun üçün Cənnətin səkkiz qapısı açılar və o, istədiyi qapıdan içəri daxil olar.³ Habelə, adam dəstəmaz aldıqda onun günahları, dəstəmaz aldığı hər bir əzasından, dəstəmaz suyunun son damlasıyla bərabər çıxar.⁴ Bütün bunlar məğfirət üçün səbəblərdir.

Həmçinin, məğfirətə səbəb olan digər əməllər də bunlardır: Böyük günahlardan çəkinildiyi təqdirdə, beş vaxt namaz bunların arasında olan *kiçik* günahlar üçün kəffarədir. Habelə, böyük günahlardan çəkinildiyi təqdirdə, cümə namazı növbəti cüməyədək arada olan *kiçik* günahlar üçün kəffarədir. Eləcə də böyük günahlardan çəkinildiyi təqdirdə, ramazan ayı növbəti ramazanadək arada olan *kiçik* günahlar üçün kəffarədir.⁵ Odur ki, insan məğfirətə səbəb olan əməlləri yerinə yetirməyə tələsməlidir.

İkinci məsələ: “Genişliyi göylər və yer qədər olan Cənnətə tələsin.”⁶ Bu, Allahın və Onun Rəsulunun ﷺ əmrilərini yerinə yetirməklə baş verir. Yəni, insan Cənnətə layiq əməlləri yerinə yetirməklə ora tə-

¹ Ali-İmran, 133, 134.

² أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ

³ Sunən ət-Tirmizi, 55; Səhih Muslim, 234. Muslimin rəvayətində “Allahım! Məni tövbə edənlərdən et! Və məni təmizlənənlərdən et!” kəlməsi zikr olunmur.

⁴ Səhih Muslim, 244.

⁵ Səhih Muslim, 233.

⁶ Ali-İmran, 133.

ləsməlidir. Cənnətə layiq olan isə, yalnız saleh əməllərdir. Demək, insanın Cənnətə girməsinə səbəb olan amil, məhz saleh əməllərdir. Elə isə saleh əməlləri yerinə yetirməyə tələsin.

Sonra uca Allah Cənnətin genişliyinin göylər və yer qədər olduğunu bəyan edir. Bu da, onun nə qədər geniş və nə qədər böyük olduğunu, habelə, böyüklüyünü Allahdan başqa heç kəsin bilmədiyinə dəlalət edir. Elə isə sizi bu Cənnətə salacaq saleh əməlləri yerinə yetirməyə tələsin. Sonra uca Allah bu Cənnətin müttəqilər üçün hazırlandığını buyurur. Yəni, onlar üçün hazır hala gətirilmişdir. Cənnəti müttəqilər üçün hazırlayan elə Allahın Özüdür. Bu xüsusda varid olan qüdsi hədisdə uca Allah buyurur: **“Əməlisaleh qullarım üçün heç bir gözün görmədiyi, heç bir qulağın eşitmədiyi və heç bir bəşərin ağına gəlmədiyi nemətlər hazırlamışam.”**¹

Yaxşı, bəs müttəqilər kimlərdir? Uca Allah belə buyurur: **“O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da, mallarından Allah yolunda xərcləyər, qəzəblərini boğar və insanları bağışlayarlar. Allah yaxşı iş görənləri sevər. O kəslər ki, bir pis iş gördükdə, yaxud özlərinə zülm etdikdə, Allahı xatırlayıb günahlarının bağışlanmasını diləyərler. Axı günahları Allahdan başqa kim bağışlaya bilər? Bir də onlar gördükləri pis işlərdə bilə-bilə israr etməzlər. Onların mükafatı, Rəbbindən bağışlanma və altından çaylar axan cənnətlərdir ki, orada əbədi qalacaqlar. Yaxşı əməl sahiblərinin mükafatı necə də gözəldir!”**²

“O müttəqilər ki, bolluqda da, qıtlıqda da, mallarından Allah yolunda xərcləyər.” Təqva sahibləri də, məhz bu kimsələrdir. Yəni, onlar öz mallarını həm bolluqda, yəni rifah içində, zəngin, xoşbəxt və məmnun olduqları halda, həm də qıtlıqda, yəni maddi və mənəvi sıxıntıda olduqları halda Allah yolunda sərf edirlər. Lakin uca Allah bu ayədə onların öz mallarından nə qədər xərclədiklərini bəyan etməmişdir. Lakin bir çox başqa ayələrdə bunu bəyan etmişdir. Uca Allah buyurur: **“Səndən Allah yolunda nə xərcləyəcəklərini soruşurlar. De: “Ehtiyacınızdan artıq qalanını!”**³ Yəni, zəruri və normal ehtiyaclarınızı ödə-

¹ Səhih əl-Buxari, 3244; Səhih Muslim, 2824.

² Ali-İmran, 134-136.

³ əl-Bəqərə, 219.

dikdən sonra artıq qalanından Allah yolunda xərcləyin. Uca Allah həmçinin buyurur: **“Onlar mallarını xərclədikdə nə israfçılıq, nə də xəsislik edər, bunların arasında orta bir yol tutarlar.”**¹ Yəni, onlar mallarını xərcləyərkən nə israfa yol verərlər, nə də xəsislik edərlər. Habelə, zəruri və normal ehtiyaclarından artıq qalanını xərcləyərlər.

“Qəzəblərini boğar..” Yəni, o müttəqilər hirsələndikləri və qəzəbləri şiddətləndiyi zaman qəzəblərini boğar və intiqam almazlar. Onlar qəzəblərini boğaraq buna səbir edərlər. Halbuki bu qəzəbi boğmaq nəfsə ən ağır gələn əməllərdəndir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Güclü o kəs deyil ki, güləşdə hər kəsin kürəyini yerə vursun. Güclü o kəsdür ki, qəzəbləndikdə özünü ələ ala bilsin.”**² Yəni, əsl güclü pəhlivan, güləşdə insanlara qalib gələn deyil. Əksinə, əsl güclü adam, qəzəbləndikdə özünü ələ ala bilən kimsədir. Çünki insan qəzəbləndiyi zaman özündən çıxır, damarları şişir, gözləri qızarır və intiqam almaq istəyir. Əgər o həmin an qəzəbini boğar və sakitləşərsə, bu, onu Cənnətə salan səbəblərdən biri olar.

Bilin ki, qəzəb, şeytanın adəm övladının qəlbinə atdığı bir atəşdir. Atdığında onu sarsıldar. Amma Peyğəmbər ﷺ bu atəşi nəyin vasitəsi ilə söndürməyi bizə öyrətmişdir. Bunlardan biri, insanın, qəzəbləndiyi zaman lənətlənmiş şeytandan Allaha sığınmasıdır. Adam qəzəbləndiyini, yəni qəzəbin ona qalib gələcəyini hiss etdikdə: **“Əuzu billəhi minəş-şeytanir-rəcim”**- deməlidir.³ Qəzəbi söndürməyin yollarından biri də budur ki, adam qəzəbləndiyi zaman ayaq üstə olarsa otursun, oturulu halda olarsa uzansın.⁴ Yəni, bir sözlə özünü yuxarıdan aşağı vəziyyətə

¹ əl-Furqan, 67.

² Səhih əl-Buxari, 6114; Səhih Muslim, 2609.

³ Rəvayət edilir ki, Suleyman ibn Surad رحمته الله demişdir: “Bir dəfə mən Rəsulullahın ﷺ yanında ikən iki nəfər söyüşməyə başladı. Onlardan birinin rəngi qıpqırmızı oldu və boyun damarları şişdi. Rəsulullah ﷺ dedi: “Mən elə bir kəlmə bilirəm ki, əgər o, bunu desə, qəzəb hissi ondan gedər! Əgər o: “Məlun şeytandan Allaha sığınırım!” – desə, qəzəb hissi ondan gedər.” Beləliklə, səhabələr ona: “Peyğəmbər ﷺ sənə məlun şeytandan Allaha sığınmağı əmr edir” – dedilər” (Səhih əl-Buxari, 6115; Səhih Muslim, 2610).

⁴ Əbu Zərr əl-Ğifari رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ bizə belə demişdir: “Sizlərdən biri qəzəbləndiyi zaman ayaq üstədirsə qoy otursun. Əgər bu halda da onun qəzəbi soyumazsa onda qoy uzansın!” (Sunən Əbu Davud, 4782; Musnəd Əhməd, 5/152).

endirsin. Qəzəbi söndürməyin başqa bir yolu da dəstəmaz almaqdır.¹ Yəni, adam dörd əzasını təmizləməlidir; üzünü, əllərini, başını və ayaqlarını. Belə ki, bu, qəzəbi söndürür. Elə isə qəzəbləndiyiniz zaman Peyğəmbərin ﷺ tövsiyə etdiyi bu əməlləri yerinə yetirin ki, qəzəbiniz soyusun. Neçə-neçə insan vardır ki, qəzəbi, ailəsini boşamasına səbəb olmuşdur. Həmçinin: “Mən həyat yoldaşıma qəzəbləndim və ona üç dəfə talaq verdim” – deyən nə çox insan var. Bəzən adam qəzəblənir və qəzəbindən övladını çox şiddətli bir şəkildə döyür. Bəzən də qəzəbləndikdə qabqacaqları sındırır, paltarını cırır və ya buna bənzər əməllər edir. Ona görə də uca Allah, **“Qəzəblərini boğar..”** deyərək o müttəqiləri tərifləyir. Çünki onlar qəzəbləndikləri zaman nəfslərinə hakim olurlar.

“Və insanları bağışlayarlar.” Yəni, insanlar onlara pislik etdikdə onları bağışlayarlar. Həqiqətən də, kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar. Uca Allah bu ayədə bağışlamağı mütləq olaraq zikr etmişdir. Lakin başqa bir ayədə, **“Amma kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar.”**² – deyərək, bağışlamağın, yalnız islah etdikdə, *yəni qarşı tərəfi düzəltdikdə*, xeyirli olacağını bəyan etmişdir. O üzdən pislili, nifaqı və azgınlığı ilə tanınmış bir adam, sənə bir pislik edərsə, onu bağışlamamağın və ondan öz haqqını almağın daha yaxşı olar. Çünki sən onu bağışlasan onun azgınlığı daha da artacaq. Lakin birisi sizə qarşı azacıq bir xəta etsə və ya azacıq haqqınıza girsə və həmin hərəkət ondan nadir hallarda baş verərsə, bu zaman onu bağışlamağınız daha yaxşı olar. Günümüzdə çox sayda baş verən avtomobil qəzaları da buna aiddir. Bəzi insanlar çox tez qərar verərək qəza törətmiş adamı bağışlayır. Bu doğru deyil. Ən doğrusu, düşünməyiniz və götür-qoy etməyinizdir: əgər həmin sürücü Allahın qullarını düşünməyən, qayda-qanuna riayət etməyən, tələskən və xuliqan birisidirsə, ona rəhm etməyin və öz haqqınızı ondan kamil şəkildə alın. Yox,

¹ Rəvayət edilir ki, Əbu Vail demişdir: “Bir dəfə mən Urva ibn Muhəmməd əs-Sədinin yanında olarkən bir nəfər onunla söhbət etdi və onu qəzəbləndirdi. Bu zaman o ayağa qalxıb dəstəmaz aldı və belə dedi: “Mənə atam, ona da öz atası Atiyyə rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: “Həqiqətən qəzəblənmək şeytandır. Şeytan da oddan yaranmışdır. Odu isə yalnız su söndürür. Odur ki, sizlərdən biri qəzəbləndiyi zaman qoy dəstəmaz alsın” (Sunən Əbu Davud, 4784; Musnəd Əhməd, 4/226).

² Əş-Şura, 40.

əgər həmin sürücü tələskən deyilsə, habelə, insanlara əziyyət verməkdən uzaq olan, Allahdan qorxan və qayda-qanuna riayət edən birisidirsə və baş vermiş hadisə də, diqqətsizlik üzündən olmuşdursa, o zaman onu bağışlamaq daha yaxşıdır. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Amma kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar.”** Demək bağışlayan zaman bu bağışlamanın islah etməyə, yəni qarşı tərəfi düzəltməyə səbəb olub-olmayacağına diqqət etmək lazımdır.

“Allah yaxşı iş görənləri sevər.” Allahın, Öz quluna olan sevgisi hər bir insanın qayəsidir. Hər bir mömin insanın qayəsi, uca Allahın onu sevməsidir. Hər bir möminin hədəfi də elə budur. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da, sizi sevsin.”¹ Bu ayədə uca Allah: “mənim ardımca gəlin ki, iddianızda doğru olasınız” – demir, əksinə, “Allah da sizi sevsin” – deyir.** Çünki ən böyük şərəf Allahın səni sevməsidir. Allahdan istəyirəm ki, hamımızı Özünün sevdiyi qullarından etsin.

Uca Allahın: **“Allah yaxşı iş görənləri sevər”** ayəsində zikr etdiyi “yaxşı iş görənlərə” gəlincə, onlar, ibadətlərini doğru-düzgün yerinə yetirənlər və Allahın qullarına yaxşılıq edənlərdir.

Allaha olan ibadəti doğru-düzgün yerinə yetirənlərin mərtəbəsini Peyğəmbər ﷺ bəyan etmişdir. Belə ki, Cəbrail عليه السلام ondan ehsan barəsində soruşduqda, o belə demişdir: **“Ehsan odur ki, Allaha, sanki Onu görürmüşsən, kimi ibadət edəsən. Sən Onu görməsən də, bil ki, O səni görür.”²** Yəni, uca Allaha ayıq qəlblə, sanki Rəbbini görüb, Ona qovuşmaq istəyirsən kimi ibadət etməlisən. Bunu edə bilməsən, Allahın səni gördüyünü bilməli və *Allaha*, Ondən qorxaraq və Ona müti olaraq ibadət etməlisən. Bu da, ehsanın ikinci mərtəbəsidir.

Birinci mərtəbə: Allaha, Ona ümid edərək, Onu sevərək və şövqlə ibadət etməyinizdir.

İkinci mərtəbə isə: Allaha, Ondən çəkinərək, qorxaraq və Ona müti olaraq ibadət etməyinizdir.

Allahın qullarına yaxşılıq etməyə gəldikdə isə, bu, bizim, həm danışqda, həm hərəkətlərdə, həm fədakarlıq göstərməkdə, həm də əziyyət

¹ Ali-İmran, 31.

² Səhih əl-Buxari, 50; Səhih Muslim, 8.

verən şeyləri onlardan dəf etməkdə onlarla ən gözəl şəkildə davranmağımızdır. Hətta danışdıqda belə onlarla ən gözəl şəkildə danışmalısınız. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Sizə salam verildiği zaman onu daha gözəl şəkildə alın və ya verilən salamı olduğu kimi qaytarın!”**¹ Yəni, əgər salamı gözəl şəkildə almırsınızsa, heç olmasa olduğu kimi qaytarın. Bundan aşağı mərtəbə yoxdur. Ona görə də alimlərin bir çoxu deyir ki, əgər bir müsəlman sənə: “Əssələmu aleykum və rahmətullah” – deyərsə, sən ona ən azı: “Və aleykumussələmu və rahmətullah” – deməlisən. Bu, cavabın ən aşağı mərtəbəsidir. Əgər “və bərəkətuhu” sözünü də artırsan, bu daha yaxşı olar. Çünki uca Allah **“onu daha gözəl şəkildə alın”** deyərək buyurur. Yəni, öncə **“onu daha gözəl şəkildə alın”** deyib, sonra **“və ya olduğu kimi qaytarın”** buyurur. Həmçinin, bir adam sənə açıq-aydın bir səslə salam verərsə, sən də onun salamını ən azı açıq-aydın bir səslə qaytarmalısan. İnsanların əksəriyyətinə, yaxud bəzilərinə salam verdikdə onu burunlarında qaytarırlar. Hətta elə olur ki, onun səsinə belə eşidə bilmirsən. Bu yanlışdır. Çünki bu, sizin verdiyiniz salama müxalifdir. Siz ona açıq-aydın səslə salam verirsiniz, o isə onun cavabını burnunda verir. Bu, Allahın əmrinə müxalifdir.

İnsanlara, əməldə edilən yaxşılıq da belədir. Məsələn, insanlara dəstək olmaq və onlara öz işlərində yardım etmək buna aiddir. Əgər bir adama yardım edirsənsə, ona yaxşılıq etmiş sayılırsan. Mal, sədəqə, hədiyyə və sairə yollarla edilən yardımların hamısı yaxşılıq sayılır.

Qardaşınızın günah bir əməl etdiyini gördükdə, bu əməlin günah olduğunu ona bəyan edib, onu bu əməldən çəkindirirsinizsə, bunun özü də yaxşılıq sayılır. Belə ki, bu əməl, ona edilən ən böyük yaxşılıq sayılır. Bir dəfə Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“İstər zalım, istərsə məzlum olsun, din qardaşına kömək et!”** Səhabələr ondan: “Ya Rəsulullah, məzluma kömək etməyi başa düşdük. Bəs, zalıma necə kömək etməliyik?” – deyərək soruşduqda, Peyğəmbər ﷺ onlara belə cavab verdi: **“Əlindən tutub saxlamaqla!”**² Yəni sən, onun kiməsə zülm etməsinə mane olursansa, bu, ona edilən kömək və yaxşılıq sayılır.

¹ ən-Nisa, 86.

² Səhih əl-Buxari, 2444.

Xülasə budur ki, insanlarla davrandıqda, **“Allah yaxşı iş görənləri sevir”** ayəsi barədə düşünməli və bacardığınız qədər onlara yaxşılıq etməlisiniz.

“O kəslər ki, bir pis iş gördükdə, yaxud özlərinə zülm etdikdə, Allahı xatırlayıb günahlarının bağışlanmasını diləyərlər.”¹ Ayədə **“pis iş”** deyildikdə, günahların ən pisi qəsd olunur. Yəni, zina etmək, sər-xoşedici içki içmək, adam öldürmək və buna bənzər böyük günahlar. Nə qədər pis işlər, *böyük günahlar* varsa, hamısı bu ayəyə aiddir.

“Yaxud özlərinə zülm etdikdə..” Yəni, böyük günahlardan aşağı sayılan kiçik günahlar işlətdikdə.

“Allahı xatırlayıb..” Yəni, Allahın böyüklüyünü, Onun cəzasını, sonra rəhmətini, tövbələri qəbul etməsini və tövbənin mükafatını verəcəyini xatırlayırlar. Beləcə, onlar Allahı iki yöndən xatırlamış olarlar:

Birincisi: Onun böyüklüyünü, cəza verəcəyini və hökmranlığını xatırlayıb, Ondən qorxar, utanar və bağışlanma diləyərlər.

İkincisi: Rəhm etməsini və tövbələri qəbul etməsini xatırlayıb tövbə etmək istəyər və Allahdan bağışlanma diləyərlər. Odur ki, uca Allah buyurur: **“Allahı xatırlayıb günahlarının bağışlanmasını diləyərlər.”** Ən üstün istiğfarlardan biri **“seyyidul-istiğfar”** adlanan bu istiğfardır: **“Allahım! Sən mənim Rəbbimsən. Səndən başqa məbud yoxdur. Məni sən yaratdın və mən sənə qulunam. Gücüm çatan qədər Sənə verdiyim əhdə və vədə sadıqəm. Etdiklərimin şərinə Sənə sığınırım. Mənə verdiyin neməti etiraf edirəm və günahımı boynuma alıram. Məni bağışla! Şübhəsiz ki, günahları yalnız Sən bağışlayırsan!”**²

Uca Allah buyurur: **“Axı günahları Allahdan başqa kim bağışlaya bilər?”** Yəni, günahları Allahdan başqa heç kim bağışlaya bilməz. Əgər bütün insanlar, cinlər və mələklər – əvvəlincisindən axırıncısına qədər toplaşsın və sənə bir günahını bağışlamaq istəsələr, bunu bacarmazlar. Çünki günahları yalnız Allah bağışlayır. Biz də Allahdan, həm özümüz

¹ Ali-İmran, 135.

² Səhih əl-Buxari, 6306. Duanın ərəbcəsi:

((اللَّهُمَّ أَنْتَ رَبِّي لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ خَلَقْتَنِي وَأَنَا عَبْدُكَ، وَأَنَا عَلَى عَهْدِكَ وَوَعْدِكَ مَا اسْتَطَعْتُ، أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا صَنَعْتُ، أَبُوءُ لَكَ بِنِعْمَتِكَ عَلَيَّ، وَأَبُوءُ بِذَنْبِي، فَاغْفِرْ لِي فَإِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ))

üçün, həm də bizdən əvvəl yaşamış möminlər üçün bağışlanma diləyirik. Məgər günahları bağışlamaq bizim əlimizdədir?! Əlbəttə ki, günahları yalnız Allah bağışlayır.

Uca Allah buyurur: **“Bir də onlar gördükləri pis işlərdə bilə-bilə israr etməzlər.”** Yəni onlar, etdikləri əməlin günah və zülm olduğunu bilə-bilə, onda israr etməzlər. Bu da onu göstərir ki, – hətta kiçik günah olsa belə, – əməlin günah olduğunu bilə-bilə, onda israr etməyin təhlükəsi böyükdür. Elə buna görə də alimlərin əksəriyyəti deyir ki, adam kiçik günahı etməkdə israr edərsə, bu, böyük günaha çevrilər. Günümüzdə bəzi insanların öz saqqallarını qırması da bu qəbildəndir. Onların öz saqqallarını qırxdıqlarını və bunu davamlı şəkildə etdiklərini, habelə, bunu gözəllik hesab etdiklərini görürsən. Əslində isə bu bir bibrçılıq və çirkinlikdir. Çünki, günah vasitəsilə meydana gələn heç bir şeydə xeyir yoxdur və o çirkin bir şey sayılır. Hətta kiçik olsa belə, bu günah işlərdə israr edənlər xəta edirlər. Çünki davamiyyətli etməklə həmin günahlar – Allah qorusun – böyük günaha çevrilir. Belə ki, adam, etdiyi günahı heç vecinə belə almadan hər gün təkrar edir. Hər dəfə işə və ya bazara getdikdə güzgünün qabağına keçər və uzanmış bir tük görən kimi tələm-tələsik onu qırar. Allahdan bağışlanma diləyirik. Şübhəsiz ki, bu əməl Rəsulullah ﷺ asilikdir. Adamın etdiyi bu günahdan dolayı şeytanın onu daha böyük və daha təhlükəli günahlara sürükləməsindən qorxuruq.

Uca Allah buyurur: **“Onların mükafatı, Rəbbindən bağışlanma və altından çaylar axan cənnətlərdir ki, orada əbədi qalacaqlar. Yaxşı əməl sahiblərinin mükafatı necə də gözəldir!”**

Allahım, ey aləmlərin Rəbbi, bizi bu əməlləri edən qullarından et və mükafatımızı da dediyin kimi ver.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۸۷ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ، فَسَتَكُونُ فِتْنٌ كَقَطْعِ اللَّيْلِ الْمُظْلَمِ يُصْبِحُ الرَّجُلُ مُؤْمِنًا وَيُؤْمِي كَافِرًا، وَيُؤْمِي مُؤْمِنًا وَيُصْبِحُ كَافِرًا، يَبِيعُ دِينَهُ بَعَرَضٍ مِنَ الدُّنْيَا» رواه مسلم.

87. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Saleh əməlləri yerinə yetirməyə tələsin. Belə ki, qarşıda zülmət gecənin parçaları kimi fitnələr baş verəcəkdir. Həmin vaxt adam, mömin olaraq səhərə çıxar, kafir olaraq isə axşamı qarşılayar, yaxud mömin olaraq axşamı qarşılayar, kafir olaraq isə səhərə çıxar. Beləsi fani dünya malına görə dinini satar.”** Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته الله Əbu Hureyraya رضي الله عنه istinadən rəvayət etdiyi hədisdə, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Saleh əməlləri yerinə yetirməyə tələsin.”** Yəni, tez bir zamanda yerinə yetirin. Saleh əməl dedikdə iki şərti özündə cəm edən əməl qəsd edilir: *həmin əməl* sırf Allah üçün, ixlasla yerinə yetirilməli və bir də Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə uyğun olmalıdır. Allahdan başqa haqq məbudun olmadığına və Muhəmmədin ﷺ Allahın elçisi olduğuna şəhadət gətirməyin gerçək mənası da budur. Demək, ixlasla yerinə yetirilməyən əməl, saleh əməl sayılmır. Əgər bir adam qalxıb namaz qılar və bu namazı özünü insanlara göstərmək üçün yerinə yetirərsə, onun bu əməli qəbul olunmaz. Hətta bu adam həmin namazın bütün şərtlərini, rüknlərini, vacibatlarını, sünnələrini yerinə yetirsə və onu tələsmədən, zahirdə tamamilə gözəl bir şəkildə əda etsə belə, yenə də bu əməl, ondan qəbul olunmaz. Çünki o, bu əməlinə şirk qatırdır. Allahla yanaşı başqa birisini Ona şərik qoşan kimsənin əməlini Allah qəbul etmir. Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət olunan səhih hədisdə Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Uca Allah belə buyurur: “Mən şərikliyə möhtac olmayanların ən alisiyəm. Kim etdiyi bir əməldə Məndən qeyrisini mənə şərik qoşarsa, həm onu, həm də onun sirkini tərkedərəm.”**² Yəni hər kim Məni başqasına şərik qoşarsa, Mən onun bu şirkindən uzağam.

Eləcə də əgər bir adam əməlində ixlaslı olarsa, lakin *etdiyi əməl* Rəsulullahın ﷺ gətirdiyi şəriətə uyğun olmayıb, özünün etdiyi bidət olarsa, onun bu əməli qəbul olunmaz. Hətta onu ixlasla yerinə yetirsə və qorxusundan ağlasa belə, bu ona heç bir fayda verməz. Çünki Pey-

¹ Səhih Muslim, 118.

² Səhih Muslim, 2985.

gəmbər ﷺ bidətin zəlalət olduğunu vəsf edərək belə buyurmuşdur: **“Hər bir yenilik bidət, hər bir bidət isə zəlalətdir.”**¹

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Belə ki, qarşıda zülmət gecənin parçaları kimi fitnələr baş verəcəkdir.”** Yəni heç bir işığın görünmədiyi zülmət qaranlıqlar kimi elə bir fitnələr baş verəcəkdir ki, – Allah qorusun – adam təşviş içində olacaq və hara gedəcəyini, çıxış yolunun harada olacağını bilməyəcək. Allah bizi bu fitnələrdən qorusun!

Fitnələrin (*yəni insanı haqq yoldan azdıran səbəblərin*) bəziləri şübhələrdən, bəziləri isə şəhvətlərdən dolayı baş verir.

Şübhələrdən dolayı baş verən fitnələr: Cəhalətə söykənən hər bir fitnə buna aiddir. Öz əqidələrində yeniliklər edən bidət əhlinin gətirdiyi, Allahın dininə aid olmayan etiqadlar bu fitnələrdəndir. Yaxud, sözlərində və hərəkətlərində yeniliklər edən bidət əhlinin gətirdiyi, Allahın dininə aid olmayan söz və hərəkətlər də bu qəbildəndir. Çünki insan bu şübhələrdən dolayı fitnəyə məruz qalıb haqq yoldan aza bilər.

Yəqinliklə iman gətirənin qəlbindəki açıq-aydın, yolunu azanların nəzərində isə şübhəli olan ticarətdəki şübhəli məsələlər də bu fitnələrdəndir. Bəzən görürsən ki, yolunu azan insanlar, haram olduğu bəlli olan alış-verişlə məşğul olurlar. *Bu işin haramlığı bəllidir*, lakin – Allah qorusun – qəlbini bürüyən günahlardan dolayı həmin əməl ona qarmaqarışıq görünmüşdür. Elə bu səbəbdən də pis əməli ona gözəl görünmüş və o, bunu yaxşı hesab etmişdir. Uca Allah o insanlar barəsində belə buyurur: **“De: “Sizə əməlləri baxımından ən çox ziyana uğrayanlar barəsində xəbər verimmi? O kəslər haqqında ki, onların dünya həyatındakı söyləri boşa çıxmışdır. Çünki onlar özlüyündə yaxşı işlər gördükləri gümanında idilər.”**² Əməlləri baxımından ən çox ziyana uğrayanlar da, məhz bunlardır. Allah bizləri qorusun.

Fitnələr həmçinin şəhvətlərdən dolayı da baş verir: Məsələn, adam bir işin haram olduğunu bilir, lakin nəfsi onu həmin əməli etməyə sürükləyir və o da vecinə belə almadan o haram işi görür. Habelə, bir əməlin yerinə yetirilməsinin vacib olduğunu bilir, lakin nəfsi onu tənbellik

¹ Sunən Əbu Davud, 4607; Sunən ət-Tirmizi, 2676; Sunən İbn Macə, 42; Musnəd İmam Əhməd, 4/126, 127. Tirmizi bu hədisin “həsən səhih” olduğunu demişdir.

² əl-Kəhf, 103, 104.

göstərib həmin əməli tərک etməyə sürükləyir və o da bu vacibi tərک edir. Şəhvətdən, yəni nəfsin istəyindən dolayı baş verən fitnələr bunlardır. Şəhvani fitnələrin ən böyüyü sayılan zina və homoseksualizm də, həmçinin, bu qəbildəndir. Bu ümmət üçün ən təhlükəli fitnə də, məhz budur. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Mən özümdən sonra kişilər üçün ehtiyat etdiyim ən təhlükəli fitnə qadınlardır.”**¹ O, həmçinin, demişdir: **“Qadınlardan ehtiyat edin. Çünki İsrail oğullarının başına gələn ilk fitnə, qadınlar xüsusunda olmuşdur.”**²

Günümüzdə, – cəmiyyətdə – hiylələr işlədərək insanları bu rəzilliyə dəvət edənlər vardır. Onlar, dedikləri ilə heç bir əlaqəsi olmayan, lakin öz məqsədlərinə çatmaq üçün vasitə olan bəzi hiylələrdən istifadə edirlər. Qadının örtüyünü açmaqla abırını itirməsi, evindən çıxaraq kişilərlə bir işdə işləməsi və beləliklə də, şər və bəlaların meydana gəlməsi, bu cür hiylələrdən sayılır. Allahdan diləyimiz budur ki, belə hiylələr quran kimsələrin hiylələrini öz başlarında çatlatsın, bu ölkədə şərrə və fəsada səbəb olan hər cür əməldən onları uzaqlaşdırmaq üçün rəhbərlərimizi onların üzərinə hökmran etsin. Həmçinin, uca Allahdan istəyimiz budur ki, rəhbərlərimizə, onları xeyir işlərə yönəldən və təşviq edən əməlisaleh dostlar nəsib etsin.

Həqiqətən də, İsrail oğullarının fitnəsi, qadınlar səbəbilə olmuşdur. Qadınlar ən böyük fitnədir. Günümüzdə elə insanlar var ki, onlar hər cür vasitədən istifadə edirlər ki, qadının dəyərini aşağı salsınlar, onları şəhvət doğuran və zövq verən, sadəcə zahiri görünüşü olan müqəvveyə çevirsinlər ki, fasiqlər və alçaq insanlar hər an və hər saat onların üzünə baxaraq həzz alsınlar. Lakin Allahın gücü sayəsində müsəlmanların bədduası onları tutacaq, onları alçaldacaq və onları məyus halda geri döndərəcək. *Beləliklə*, səudiyyəli qadınlar, hətta bütün İslam ölkələrindəki qadınlar, Allahın onları dəyərləndirdiyi kimi hörmətli və iffətli olacaqlar.

Xülasə budur ki, Peyğəmbər ﷺ bizi, gecənin zülmət qaranlığı kimi olan bu fitnələrdən çəkindirilmişdir. O fitnələr ki, səhər mömin olan insanı axşama kafir edir, bir günün içində onu İslamdan döndərərək din-

¹ Səhih əl-Buxari, 5096; Səhih Muslim, 2740.

² Səhih Muslim, 2742.

dən çıxarır, habelə axşam mömin insanı səhərə kafir edir. Allah bizi salamət etsin.

Axı bu necə ola bilər? **“Beləsi fani dünya malına görə dinini satar.”** Fani dünya malı dedikdə, ağılınıza yalnız mal-dövlət gəlməsin. Belə ki, istər mal-dövlət olsun, istərsə də şan-şöhrət, vəzifə, qadın və buna bənzər şeylər, *ümumiyyətlə* dünyanın bütün zövq verən şeyləri fanidir. Dünyada olan zövq verici hər bir şey fanidir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Siz dünya həyatının fani mənfəətinə can atırıhız. Halbuki Allah yanında çox qənimətlər vardır.”**¹ Demək, dünyada nə varsa fanidir.

Demək, səhər mömin olduğu halda, axşamı kafir olaraq qarşılayanlar, *habelə* axşam mömin olduğu halda, səhərə kafir olaraq çıxanların hamısı fani dünya malına görə dinini satanlardır. Allahdan bizləri bu fitnələrdən hifz etməsini diləyirik. Qardaşlarım, hər zaman bu fitnələrdən Allaha sığının. Peyğəmbərimizin ﷺ bizə əmr etdiyi bu tövsiyəsi necə də əzəmətlidir: **“Sizdən biri təşəhhüdə – yəni son təşəhhüdə – oturduğu zaman dörd şeydən Allaha sığınaraq belə desin: “Allahım! Cəhənnəm əzabından, qəbir əzabından, həyatın və ölümün fitnəsindən, dəccal məsihin fitnəsinin şərindən Sənə sığınırım!”**² Allahdan diləyirəm ki, həm bizi, həm də sizi dünya həyatında da, axirətdə də möhkəm sözlə sabit saxlasın.

۸۸ - عَنْ أَبِي سُرُوعَةَ بِكسرِ السَّيْنِ الْمُهِمْلَةِ وَفَتْحِهَا عُقْبَةً بْنِ الْحَارِثِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: صَلَّيْتُ وَرَاءَ النَّبِيِّ ﷺ بِالْمَدِينَةِ الْعَصْرَ، فَسَلَّمْتُ ثُمَّ قَامَ مُسْرِعاً فَتَخَطَّى رِقَابَ النَّاسِ إِلَى بَعْضِ حُجَرِ نِسَائِهِ، فَفَزَعَ النَّاسَ مِنْ سُرْعَتِهِ، فَخَرَجَ عَلَيْهِمْ، فَرَأَى أَنَّهُمْ قَدْ عَجِبُوا مِنْ سُرْعَتِهِ، قَالَ: «ذَكَرْتُ شَيْئاً مِنْ تَبَرٍّ عِنْدَنَا، فَكْرِهْتُ أَنْ يَحْسِبَنِي، فَأَمَرْتُ بِقِسْمَتِهِ» رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

وفي رواية له: كُنْتُ خَلَفْتُ فِي الْبَيْتِ تَبَرّاً مِنَ الصَّدَقَةِ، فَكْرِهْتُ أَنْ أُبَيِّتَهُ. «التَّبَرُّ» قَطْعُ ذَهَبٍ أَوْ فِضَّةٍ.

¹ ən-Nisa, 94.

² Səhih Muslim, 588.

88. Rəvayət olunur ki, Əbu Sirvaa Uqbə ibn Haris رضي الله عنه demişdir: “Bir gün mən Peyğəmbərin ﷺ arxasında əsr namazını qıldım. O, salamları verdikdən sonra dərhal ayağa qalxıb, camaatın başı üstündən keçərək zövcələrindən birinin hücrəsinə daxil oldu. Camaat onun tələsik çıxıb getməsindən dolayı təşvişə düşdü. Peyğəmbər ﷺ bayıra çıxdıqda onun tələsik çıxıb getməsindən dolayı camaatın təəccübləndiyini görüb dedi: **“Evimizdə olan bir miqdar qızıl (və ya gümüş) parçalarını xatırladım və istəmədim ki, o, mənim diqqətimi yayındırsın. Ona görə də onun bölüşdürülüb paylanılmasını əmr etdim.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Buxarinin digər rəvayətində də belə deyilir: **“Evimizdə sədəqə üçün ayrılmış bir miqdar qızıl (və ya gümüş) parçaları qoyub gəlmişdim. Onların gecə bizdə qalmasını istəmədim.”**

Hədisin ərəbcəsində keçən “tibr” kəlməsi bir parça qızıl və ya gümüş deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رضي الله عنه Uqbə ibn Harisdən رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, bir gün Uqbə رضي الله عنه Peyğəmbərin ﷺ arxasında əsr namazını qıldı. Peyğəmbər ﷺ namazı bitirdikdən sonra dərhal ayağa qalxıb camaatın başı üstündən keçərək zövcələrinin hücrələrindən birinə daxil oldu. Sonra bayıra çıxdıqda, bu hərəkətindən dolayı camaatın təəccübləndiyini gördü. Elə buna görə də, Peyğəmbər ﷺ bunun səbəbini onlara açıqlayıb dedi: **“Evimizdə olan bir miqdar qızıl (və ya gümüş) parçalarını xatırladım.”** Yəni paylanması vacib olan. **“Və istəmədim ki, o, mənim diqqətimi yayındırsın. Ona görə də onun bölüşdürülüb paylanılmasını əmr etdim.”**

Hədisdən çıxan faydalar bunlardır:

1. İnsan xeyirli işləri görməyə tələsməli və bu işləri yerinə yetirərkən tənbellik göstərməməlidir. Çünki adam, ölümün nə zaman onu haqlayacağını və xeyir iş görmək imkanını əlindən alacağını bilmir. Halbuki, insan ağıllı olmalı və səhlənkarlıq göstərmədən, ölümdən sonrakı həyat

¹ Səhih əl-Buxari, 851.

üçün çalışmalıdır. İnsan dünyavi işlərini yerinə yetirməkdə tələsdiyi və fürsəti əldən vermədiyi kimi, axirəti üçün olan işləri yerinə yetirməkdə də, tələsməlidir. Hətta daha çox tələsməsi vacibdir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Xeyr, siz dünya həyatını *olduqca* üstün tutursunuz; Axirət isə daha xeyirli və daha sürəklidir. Həqiqətən də, bu, əvvəlki səhifələrdə bildirilmişdir – İbrahimin və Musanın səhifələrində.”**¹

2. Bu hədis Peyğəmbərin ﷺ xeyirli işlər görməkdə insanlardan daha çox tələsdiyinə və başqalarının əməl etməyə ehtiyacı olduğu kimi, onun da əməl etməyə ehtiyacı olduğuna dəlalət edir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Sizlərdən heç kəs öz əməli sayəsində *Cəhənnəm* odundan xilas olmayacaq.”** *Səhabələr* soruşdular: “Hətta sən də, ya Rəsulullah?” *Peyğəmbər* ﷺ dedi: **“Hətta mən də. Yalnız Allahın mənə Öz tərəfindən rəhmət və lütf göstərməsi istisnadır.”**² Demək, Peyğəmbərin ﷺ durumu budur.

3. Bu hədis, salam verib namazı bitirdikdən sonra insanların başı üstündən keçib getməyin caiz olduğuna dəlalət edir. Xüsusən də, ehtiyac olduqda bunu etmək caizdir. Belə ki, insanlar, salam verib namazı bitirdikdən sonra, olduqları yerdə qalmaq məcburiyyətində deyillər. Əksinə, onlar, həmin yerdən qalxıb gedə bilərlər. Namazdan öncə insanların başı üstündən keçmək isə qadağandır. Çünki bu əməl insanlara əziyyət verir. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ, cümə xütbəsi əsnasında camaatın başı üstündən keçən bir adamı gördükdə xütbəsini yarımçıq kəsib ona: **“Otur, sən camaata əziyyət verirsən”** demişdir.

4. Bu hədis, Peyğəmbərin ﷺ də unutqanlıq məruz qaldığına, digər insanların unutduğu kimi, onun da unuda bilməsinə dəlalət edir. Əgər Peyğəmbər ﷺ daha öncə bildiyi bir şeyi unuda bilirsə, onda onun, daha öncə bilmədiyi bir şeydən bixəbər olması tamamilə mümkündür. Bu xüsusda uca Allah ona belə buyurur: **“De: “Mən sizə demirəm ki, Allahın xəzinələri mənim yanımdadır. Mən qeybi də bilmirəm. Mən sizə demirəm ki, mən mələyəm.”**³ Uca Allah Peyğəmbərə ﷺ əmr etmişdir ki, o, insanlara çatdırsın ki, Allahın xəzinələri onun yanında de-

¹ əl-Əla, 16-19.

² Səhih əl-Buxari, 6463; Səhih Muslim, 2816.

³ əl-Ənam, 50.

yil, o qeybi bilmir və o mələk də deyil. Ona Allahın salavatı və salamu olsun.

Bu, öz işlərindən və sıxıntılarından dolayı Peyğəmbərə ﷺ üz tutub ona dua edənlərin yolunu kəsir. Bü cür hərəkət edən insanlar onun dostları deyil, düşmənləridirlər. Əgər Peyğəmbər ﷺ sağ olsaydı, *onların bu hərəkətlərinə görə tövbə etmələrini tələb edərdi*. Tövbə edənlərə toxunmaz, etməyənləri isə müşrik olduqlarına görə edəm edərdi. İstər yaxın bir mələk olsun, istər də göndərilmiş bir peyğəmbər, insanın Allahdan qeyrisinə dua etməsi caiz deyildir. Peyğəmbər ﷺ məhz tövhidi qorumaq və Allaha ibadəti həyata keçirmək üçün gəlmişdir. Dolaşısıyla, Peyğəmbər ﷺ qeybi bilmirdi, öncə bildiyi bir şeyi unuda bilirdi; yeməyə, içməyə, geyimə və düşmənlərdən qorunmağa ehtiyac olardı. Belə ki, o, Uhud döyüşündə silahdan qorunmaq üçün iki zireh geyinmişdir. Xülasə budur ki, Peyğəmbər ﷺ də digərləri kimi bir insandır. İnsanlarda baş verən hallar ona da aiddir. Odur ki, uca Allah ona belə buyurur: **“De: “Mən də sizin kimi bir insanam. Mənə vəhy olunur ki, sizin məbudunuz Tək olan İlahdır.”¹** Allahın Peyğəmbərinin ﷺ sizin kimi bir insan olması barəsində düşünün. Əgər uca Allah **“sizin kimi”** – deməsəydi, bu da yetərli olardı. Yəni sadəcə, **“mən də bir insanam”** – desəydi, qiyas yolu ilə onun da adi insanlar kimi bir insan olduğunu başa düşərdik. Lakin uca Allah təkid üçün: **“sizin kimi”** kəlməsini də demişdir. Yəni, mən sizdən, yalnız mənə vəhy nazil olunması ilə fərqlənirəm. **“Mənə vəhy olunur ki, sizin məbudunuz Tək olan İlahdır.”**

5. Bu hədis əmanətin nə qədər önəmli və böyük bir şey olduğunu, üstəlik, insanın onu tez bir vaxtda yerinə yetirmədi təqdirdə əmanətin onu tutub saxlayacağını göstərir. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ: **“İstəmədim ki, o, mənim diqqətimi yayındırsın”** – demişdir. Əgər əmanət barəsində belə bir məsələ varsa, demək, bu, borca da aiddir. Belə ki, borcu olan insan, onun ödəniş vaxtı çatdıqda onu dərhal ödəməlidir. Yalnız borc sahibi ona möhlət verdiyi təqdirdə, onu gecikdirə bilər. Lakin buna izin verməsə, dərhal o borcu ödəmək vacibdir. Hətta alimlər deyirlər ki, borcu olan kimsənin üzərindən, borcunu ödəyənə qədər

¹ əl-Kəhf, 110.

həcc ziyarətinin vacibliyi götürülər. Çünki borc çox təhlükəli bir məsələdir. Fəthlərdən öncə Peyğəmbərin ﷺ yanına cənazə gətirildikdə **“Onun borcu varmı?”**– deyə soruşar və: **“Xeyir!”**– deyildikdə, irəli keçib onun cənazə namazını qıldadı. **“Var”**– deyildikdə isə: **“Onun borcunu ödəyəcək pulu qalıbmı?”**– deyə soruşar və: **“Bəli!”**– deyildikdə, yenə irəli keçib onun cənazə namazını qılar, **“Xeyir!”** deyildikdə isə geri çəkilib onun cənazə namazını qılmazdı.

Bəli, ölən adamın borcu olduğu təqdirdə Peyğəmbər ﷺ onun cənazə namazını qılmazdı. Bir gün onun yanına ənsardan olan bir kişinin cənazəsini gətirdilər ki, onun üçün cənazə namazı qılsın. *Bu zaman* Peyğəmbər ﷺ bir neçə addım irəli keçdi, sonra *səhabələrdən*: **“Onun borcu varmı?”**–deyə soruşdu. Onlar: **“Bəli, ya Rəsulullah. Onun üç dinar borcu var, amma ödəyəcək pulu yoxdur”**– deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ geri çəkildi və: **“Yoldaşınızın namazını qılın”**– deyə buyurdu. Peyğəmbərin ﷺ bu hərəkəti insanlara təsir etdi və onların üzlərinin rəngi dəyişdi. Peyğəmbərin ﷺ həmin adama cənazə namazı qılmaması nə deməkdir?! Elə bu vaxt Əbu Qətadə رضي الله عنه irəli keçdi və Peyğəmbərə ﷺ: **“Ya Rəsulullah, onun borcunu ödəməyi mən öz öhdəmə götürürəm”**– dedi. Onda Peyğəmbər ﷺ irəli keçib, onun cənazə namazını qıldırı. ¹

Təəssüflər olsun ki, bu gün borcunu ödəməyə qadir olan insanların çoxu borcunu ödəməyib onu yubadırlar. Peyğəmbərin ﷺ belə dediyi sabit olmuşdur: **“İmkanlı adamın borcu gecikdirməsi zülmüdür.”**² Bilin ki, borc məsələsi heç də insanların düşündüyü kimi deyil. O, dəyərdən artıq mal götürə bilən bir haqdır. İnsanın üzərində qalan hər bir haqq borcdur. Hissə-hissə ödəmək üçün aldığınız pul, ev kirayəsi, taksi pulu, ümumiyyətlə sizin üzərinədə qalan hər bir haqq borcdur. Odur ki, vaxtı çatdıqda həmin borcu dərhal ödəməlisiniz.

6. Bu hədis həmçinin, paylanılması vacib olan bir malın paylanılmasının başqa birisinə həvalə edilməsinin caiz olmasına dəlalət edir. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ: **“Onun bölüşdürülüb paylanılmasını əmr etdim”**– deyir. Yəni, Peyğəmbər ﷺ əmr etmişdir ki, o qızılı paylasınlar.

¹ Səhih əl-Buxari, 2289.

² Səhih əl-Buxari, 2287; Səhih Muslim, 1564.

Demək, həvalə edilməsi icazəli olan və Allahın haqlarından sayılan həcc və zəkat kimi, habelə, qul haqlarından sayılan alqı-satqı, girov və sairə buna bənzər işlərin kiməsə həvalə edilməsi caizdir.

Bu hədisin xülasəsi budur ki, xeyirli işləri yerinə yetirməkdə tələsməli və tənbellik göstərilməməlidir. Bilin ki, nəfsinizi tənbelliyə öyrətsəniz, ona vərdiş edəcək, yox, onu cəsarətli olmağa və çalışqanlığa öyrətsəniz, o zaman buna vərdiş edəcəksiniz. Allahdan istəyirəm ki, Onu zikr etməkdə, Ona şükür etməkdə və Ona gözəl şəkildə ibadət etməkdə həm mənə, həm də sizə, yardım etsin!

۸۹ - عن جابر رضي الله عنه قال: قال رجل للنبي صلى الله عليه وسلم يوم أُحُدٍ: أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فَأَيْنَ أَنَا؟

قال: «فِي الْجَنَّةِ» فَأُلْقِيَ تَمْرَاتٍ كَنَّ فِي يَدِهِ، ثُمَّ قَاتَلَ حَتَّى قُتِلَ. متفقٌ عليه.

89. Cabir رضي الله عنه rəvayət edir ki, Uhud döyüşü günü bir nəfər Peyğəmbərdən صلى الله عليه وسلم soruşdu: “De görüm, əgər *Allah yolunda döyüşdə* öldürülsəm mən harada olacağam?” Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: “**Cənnətdə!**” Bu zaman həmin adam əlində olan xurmaları kənara atdı, sonra son nəfəsi nədək vuruşub şəhid oldu.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته الله istinad edərək Cabir ibn Abdullahdan رضي الله عنه, onun da atasından nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Uhud döyüşü günü bir nəfər Peyğəmbərdən صلى الله عليه وسلم soruşdu: “Ya Rəsulullah, de görüm, əgər mən *Allah yolunda* döyüşsəm və *sonda* öldürülsəm, *harada olacağam*? Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم buyurdu: “**Cənnətdə olacaqsan!**” Adam əlində olan xurmaları kənara atdı, sonra irəli keçib döyüşdü və nəhayət şəhid oldu.

Hədisdən çıxan faydalar bunlardır:

1. Bu hədis səhabələrin رضي الله عنهم saleh əməlləri vaxtında yerinə yetirdiklərinə və onu sonraya saxlamadıqlarına dəlalət edir. Onların halı belə idi. Odur ki, həm bu dünyada, həm də Axirətdə izzətli oldular.

Buna dair başqa bir misal da budur ki, bir dəfə Peyğəmbər صلى الله عليه وسلم bayram günü insanlara xütbə verib, minbər aşağı endikdən sonra qadınla-

¹ Səhih əl-Buxari, 4046; Səhih Muslim, 1899.

rın yanına getdi və onlara da xütbə verdi. Bu xütbədə o, qadınları sədəqə verməyi təşviq etdi. Bundan sonra qadınlar sırqalarını və üzüklərini çıxardıb Bilalın رضي الله عنه ətəyinə atdılar. O da onları toplayıb Peyğəmbərə ﷺ verdi.¹ Səhabə qadınlar – Allah onlardan razı olsun – sədəqə verməyi sonraya saxlamadılar, əksinə dərhal öz zinət əşyalarını çıxardıb sədəqə olaraq verdilər.

2. Hədisdən çıxan faydalardan biri də budur ki, Allah yolunda öldürülən hər kəs Cənnətdə olacaq. Yaxşı bəs kim, Allah yolunda öldürülən sayılır? Yalnız Allahın kəlamı uca olsun deyə vuruşub öldürülən adam, Allah yolunda öldürülmüş sayılır. Lakin təəssübkeşliyi üzündən, yaxud qəhrəman adı alsın deyə və ya özünü göstərmək üçün vuruşanlar, Allah yolunda vuruşub öldürülən kimsələrdən sayılmır. Yalnız Allahın kəlamı uca olsun deyə vuruşub öldürülən adam, Allah yolunda öldürülmüş sayılır. Amma təəssübkeşliyi üzündən, məsələn, ərəb milliyyətçiliyindən dolayı vuruşaraq öldürülənlər şəhid sayılmazlar. Çünki ərəb milliyyətçiliyi üçün vuruşmaq, Allah yolunda vuruşmaq sayılmır. Əksinə, bu, təəssübkeşlikdir.

Həmçinin, qəhrəman adı almaq üçün vuruşan şəxs də belədir. Yəni adam bu döyüşə qəhrəmanlıq göstərmək üçün gedir. Çünki o qəhrəmandır. Əksər hallarda adam bir vəsfə malik olduqda onu həyata keçirməyi sevir. Odur ki, bu adam da öldürülərsə, Allah yolunda öldürülmüş sayılmır.

Həmçinin – Allah qorusun – özünü göstərmək üçün, yəni öz yerini göstərmək üçün və mən kafir düşmənlərə qarşı döyüşürəm deyə, vuruşan adam da Allah yolunda vuruşmuş sayılmır. Çünki Peyğəmbərdən ﷺ, qəhrəman adı qazanmaq, təəssübkeşliyi üzündən və ya özünü göstərmək üçün vuruşan kimsələrdən hansının Allah yolunda olduğu soruşulduqda, o, belə cavab vermişdir: **“Hər kim Allahın kəlməsi uca olsun deyə vuruşarsa, o, Allah yolunda vuruşmuş sayılır.”**²

3. Bu hədis, həmçinin, səhabələrin رضي الله عنهم hər şeyi öyrənməyə həris olduqlarına dəlalət edir. Çünki həmin adam Peyğəmbərə ﷺ sual verir. Bu da, səhabələrin adəti idi. Belə ki, onlar fürsəti əldən verməyib, daim

¹ Səhih əl-Buxari, 1431; Səhih Muslim, 884.

² Səhih əl-Buxari, 123; Səhih Muslim, 1904.

Peyğəmbərə ﷺ sual verərdilər. Çünki onlar *belə sualların cavabından* həm elm, həm də əməl baxımından faydalanardılar. Həmçinin şəriəti bilən adama, Allah elm bəxş etməklə Öz lütfünü göstərmişdir. Bundan əlavə adam həmin elmə əməl etdikdə, bu ikinci bir lütf sayılır. Səhabələrin  halı da belə idi. Onlar Peyğəmbərə ﷺ şəriət hökmləri barədə sual verdikdə ona əməl etməyi düşünürdülər. Günümüzdəki insanların çoxu isə bunun əksini edirlər. Şəriət hökmləri barəsində sual verir, lakin onun cavabını bildikdən sonra onu qulaq ardına vurub əməl etmirlər. Sanki elm öyrənərkən sadəcə nəzəri cəhətdən bilgiyə sahib olmalarını düşünürlər. Həqiqətdə isə açıq-aşkar ziyan elə budur. Çünki bir şeyi bildikdən sonra ona əməl etməyi tərk edən adamdan, onu heç bilməyən daha xeyirlidir.

“Biz İslam uğrunda, İslamı müdafiə etmək üçün vuruşuruq” – deyərək vuruşan bir toplum görsək və sonra da bunlardan biri öldürülsə, həmin adamın şəhid olmasına şahidlik edə bilərikmi?” – deyə bir adam sual versə onun cavabı budur. Xeyr, onun şəhid olduğuna şahidlik etmirik. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kim Allah yolunda yaralan-sa – kimin Allah yolunda yaralandığını isə Allah daha yaxşı bilir – Qiyamət günü məhşərə yarasından qan axdığı halda gələr. Rəngi qan rəngi, qoxusu isə müşk qoxusu olar.”**¹

“Kimin Allah yolunda yaralandığını isə Allah daha yaxşı bilir” ifadəsi dəlildir ki, bu məsələ, bizə məchul, Allaha isə məlum olan niyyətə bağlıdır. Bir gün Ömər ibn əl-Xattab  insanlara xütbə verib belə deyir: “Ey insanlar! Siz filankəs şəhiddir, filankəs şəhiddir deyirsiniz. Bəlkə o adam öz miniyinə oğurluq qənimət yükləmişdir. Yəni, elə deməyin, əksinə: “Kim Allah yolunda öldürülərsə, o şəhiddir” – deyin.” Dolayısıyla, fərdi olaraq kiminsə şəhid sayılmasına şahidlik etmə. Yalnız Peyğəmbərin ﷺ şəhid saydığı şəxslərə şahidlik edin. Bundan qeyrilərinə isə ümumi olaraq: “Kim Allah yolunda öldürülərsə, o şəhiddir” – deyin. Yaxud: “Ümid edirəm ki, o şəhidlərdəndir”, yaxud buna bənzər sözlər söyləyin. Müvəffəq edən Allahdır.

¹ Səhih əl-Buxari, 2803; Səhih Muslim, 1876.

۹۰ - عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: جاء رجل إلى النبي ﷺ، فقال: يا رسول الله، أيُّ الصَّدَقَةِ أَكْثَرُ أَجْراً؟ قال: «أَنْ تَصَدَّقَ وَأَنْتَ صَاحِبُ شَيْءٍ تَخْشَى الْفَقْرَ، وَتَأْمُلُ الْغِنَى، وَلَا تُثْمِلَ حَتَّى إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ. قُلْتَ: لِفُلَانٍ كَذَا وَلِفُلَانٍ كَذَا، وَقَدْ كَانَ لِفُلَانٍ» متفقٌ عليه.

«الْحُلُقُومُ»: مجرى النفس. و «المريء»: مجرى الطعام والشراب.

90. Rəvayət edilir ki, Əbu Hureyra رضي الله عنه demişdir: “Bir nəfər Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: “Ya Rəsulullah, savabı ən böyük olan sədəqə hansıdır?” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Bu, sənin sağlam və xəsis olduğun, kasıb olmaqdan ehtiyat etdiyin və varlanacağına ümid bəslədiyin halda verdiyin sədəqədir. Bir də ki, sədəqə verməyi, canın boğazına yetişən vaxta, özün də “filankəsə bu qədər, filankəsə də bu qədər verin” deyəcəyin günə saxlama. Onsuz da həmin vaxt mal-dövlətin başqalarına qalacaq.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “hulqum” kəlməsi nəfəs borusu deməkdir. Qida borusuna isə “məriyu” deyilir.

Şərh:

Müəllif رحمته الله bu hədisi “Xeyirli işlərə tələsmək və xeyirə yönəlmiş kim-sələri, yönəldikləri bu xeyir işə tərəddüd etmədən və ciddi olaraq yanaşmağa təşviq etmək” fəslində zikr etmişdir. Adam Peyğəmbərdən ﷺ: “Savabı ən böyük olan sədəqə hansıdır?” – deyə soruşur. O, bunu, növ və ya kəmiyyət baxımından hansı sədəqənin daha böyük savabı olduğunu öyrənmək üçün soruşmur. Bu adam bilmək istəyir ki, hansı vaxtda sədəqə vermək digər sədəqələrdən *savab baxımından* daha böyükdür. Peyğəmbər ﷺ də ona belə dedi: **“Bu, sənin sağlam və xəsis olduğun... halda verdiyin sədəqədir.”** Yəni, bədənin sağlam, nəfsin isə simic olduğu vaxt. Belə ki, insan sağlam olduğu vaxt xəsis olur. Çünki o, *həmin vaxt* həyatda qalacağına ümid edir və kasıblayacağından da qorxur. Xəstələndiyi vaxt isə dünya onun gözündə ucuzlaşır və dəyərsiz olur. Bu zaman sədəqə vermək ona asan gəlir.

¹ Səhih əl-Buxari, 1419; Səhih Muslim, 1032.

Peyğəmbər ﷺ **“Bu, sənin sağlam və xəsis olduğun, kasıb olmaqdan ehtiyat etdiyin və varlanacağına ümid bəslədiyin halda verdiyin sədəqədir.”** deyir. Lakin digər rəvayətdə, **“...həyatda qalacağına ümid etdiyin və kasıb olmaqdan ehtiyat etdiyin...”**– deyilir. Bu rəvayət daha münasibdir. Yəni, sağlam olduğundan dolayı, adam həyatda qalması və uzun ömür sürməyi ümid edir. Çünki, ölümün hər an gələ biləcəyinə baxmayaqar, insan sağlam olduğu vaxt ölümü uzaq görür. Xəstə isə tamamilə bunun əksinədir. Ölüm onun gözüünə yaxın görünür.

“Kasıb olmaqdan ehtiyat etdiyin.” Yəni, ömrünün uzun olacağından dolayı. Çünki insan, əlindəki malın qurtaracağından və uzun ömür boyu kasıb qalacağından ehtiyat edir. Məhz bu vaxtı, yəni, sağlam və xəsis olduğun vaxt sədəqə vermək daha fəzilətlidir.

“Bir də ki, sədəqə verməyi, canın boğazına yetişən vaxta, özün də: “Filankəsə bu qədər, filankəsə də bu qədər verin”– deyəcəyin günə saxlama.” Yəni, sədəqəni gecikdirib, ölümün sənə yetişdiyi, ruhunun da boğazına çatdığı və artıq dünyadan ayrılacağını başa düşdükdə: **“Filankəsə bu qədər, filankəsə də bu qədər sədəqə verin”–** deyəcəyin vaxta saxlama. **“Onsuz da həmin vaxt mal-dövlətin başqalarına qalacaq.”** Yəni, varislərinə qalacaq. Çünki insan öldükdən sonra, ona, var-dövlətindən heç nə qalmır, *həmin var-dövlət* başqalarının ixtiyarına keçir.

Hədisdən çıxan faydalar:

1. İnsan, sədəqə verməyə tələsməli və onu ölüm yetişdiyi vaxta saxlamamalıdır. Əgər adam, ölüm yetişdiyi zaman sədəqə verərsə, bunun fəziləti, sağlam və xəsis olduğu vaxt verdiyi sədəqənin fəzilətindən daha az olar.

2. Ölüm anında, insanın nə dediyini biləcəyi qədər şüuru yerində olarsa, onun dediyi qəbul olunar. Amma nə dediyini bilməyəcək qədər ağıl başından gedərsə onun dediyi qəbul olunmaz. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Filankəsə bu qədər, filankəsə də bu qədər sədəqə verin”– deyəcəyin günə saxlama. Onsuz da həmin vaxt mal-dövlətin başqalarına qalacaq.”**

3. Ruh insanın bədənindən çıxdığı zaman bədənə ən aşağı hissəsindən başlayıb yuxarıya qədər gəlir, sonra da oradan çıxır. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ: **“Canın boğazına yetişən vaxta”–** demişdir. Peyğəmbər

rin ﷺ bu sözü uca Allahın bu sözü kimidir: **“Can boğaza yetişdiyi zaman – həmin an siz can verən adama baxırsınız.”**¹ Dolayısıyla, insanda ilk ölən şey bədəninin aşağı hissəsi olur. Ruh bədənə aşağı hissəsindən çıxı-çıxa boğaza gəlib yetişir, sonra onu ölüm mələyi çıxarır. Allahdan istəyirəm ki, həm bizə, həm də sizə gözəl və xoşbəxt sonluq nəsib etsin. Müvəffəq edən Allahdır.

۹۱ - عن أنس رضي الله عنه ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخَذَ سَيْفًا يَوْمَ أُحُدٍ فَقَالَ: «مَنْ يَأْخُذْ مِنِّي هَذَا؟ فَبَسَطُوا أَيْدِيَهُمْ، كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ يَقُولُ: أَنَا أَنَا. قَالَ: «فَمَنْ يَأْخُذْهُ بِحَقِّهِ؟ فَأَحْجَمَ الْقَوْمُ، فَقَالَ أَبُو دُجَانَةَ رضي الله عنه: أَنَا أَخْذُهُ بِحَقِّهِ، فَأَخَذَهُ فَفَلَقَ بِهِ هَامَ الْمُشْرِكِينَ». رواه مسلم.

اسْمُ أَبِي دُجَانَةَ: سَمَّاكُ بْنُ خَرْشَةَ. قَوْلُهُ: «أَحْجَمَ الْقَوْمُ»: أَيَّ تَوَقَّفُوا. وَ «فَلَقَ بِهِ»: أَيَّ شَقَّ «هَامَ الْمُشْرِكِينَ»: أَيَّ رُؤُوسَهُمْ.

91. Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Uhud döyüşü günü Rəsulullah ﷺ əlinə bir qılınc götürdü və: **“Bunu məndən kim götürmək istəyər?”**– dedi. Oradakı hər bir insan: “Mən, mən”– deyə əllərini uzatdı. Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Bu qılıncın haqqını vermək şərti ilə onu kim götürə bilər?”** Belə olduqda camaat geri çəkildi. Bu zaman Əbu Duncənə رضي الله عنه: **“Bu qılıncın haqqını vermək şərti ilə onu mən götürərəm”**– dedi. O, qılıncı götürdü və onunla müşriklərin qafalarını iki yerə böldü.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

Əbu Duncənənin adı Simak ibn Xarşədir. Hədisin ərəbcəsində keçən “Əhcəmə əl-Qovm” sözü “camaat geri çəkildi”, “fələqa bihi” sözü “onunla iki yerə böldü”, “hamə əl-Muşrikinə” sözü isə “müşriklərin başlarını” deməkdir.

Şərh:

Bu hədisdə Ənəs رضي الله عنه deyir ki, Uhud döyüşü günü Rəsulullah ﷺ əlinə bir qılınc götürdü. Uhud döyüşü Rəsulullahın ﷺ özünün də işi-

¹ əl-Vaqiə, 83, 84.

² Səhih Muslim, 2470.

rak etdiyi ən böyük döyüşlərdən biridir. Uhud, Mədinənin yaxınlığında ki dağdır. Döyüşün səbəbi: qureyşlilərin başçıları və böyükləri Bədr döyüşündə öldürüldüyünə görə, onlar Peyğəmbərdən ﷺ intiqam almaq qərarına gəldilər və onunla döyüşmək üçün Mədinəyə üz tutdular. Peyğəmbər ﷺ onların Mədinəyə tərəf üz tutduqlarını bildikdə səhabələri ilə məşvərət etdi. Onların bəziləri Mədinədə qalıb evlərdə gizlənməyi və onlar Mədinəyə daxil olan kimi üzərlərinə ox yağdırmağı məsləhət gördü. Digərləri isə – xüsusən də Bədr döyüşündə iştirak etməyən gənclər – müşriklərin qarşısına çıxmağı məsləhət gördü. Peyğəmbər ﷺ evinə daxil oldu və döyüş paltarını geyinib bayıra çıxdı. O, *insanlara* Uhudda düşmənin qarşısına çıxmağı əmr etdi.

İki qoşun Uhudda qarşılaşdı. Peyğəmbər ﷺ səhabələrini ən gözəl bir şəkildə cərgələrə düzdü. O, ox atmaqda mahir olan əlli nəfər oxçunu dağın təpəsinə yerləşdirdi və Abdullah ibn Cubeyri رضي الله عنه də onlara başçı təyin etdi. Peyğəmbər ﷺ onlara: **“Durum istər bizim lehimizə, istərsə də əleyhimizə olsun, heç bir halda öz yerlinizi tərk etməyin və yerinizdə qalın!”** – deyər əmr etdi.

Döyüş başladıqda müşriklər məğlub olub geri qaçdılar. Bu zaman müsəlmanlar qənimət yığmağa başladılar. Dağın başında duran oxçular: “Gəlin aşağı enək və biz də qənimət yığaq” – dedilər. Onların başçısı Abdullah ibn Cubeyr رضي الله عنه, Peyğəmbərin ﷺ: **“Durum istər bizim lehimizə, istərsə də əleyhimizə olsun, heç bir halda öz yerlinizi tərk etməyin və yerinizdə qalın!”** sözünü onların yadına saldı. Lakin onlar, döyüşün artıq sona yetdiyini güman etdilər. Çünki onlar, müşriklərdən azacıq bir adamın qaldığını və qalanlarının isə qaçıb getdiklərini gördülər. Dağın oxçulardan boşaldığını görən Qureyşin süvariləri *dərhal* arxadan müsəlmanlara hücum etdilər və müsəlmanların arasına girdilər. Bu zaman qüdrət və hikmət sahibi olan Allahın təqdir etdiyi şeylər baş verdi. Müsəlmanlardan yetmiş nəfər şəhid oldu. Onların arasında Allahın və Onun Rəsulunun ﷺ aslanı *ləqəbli*, Peyğəmbərin ﷺ əmisi Həmzə ibn Abdulmuttalib رضي الله عنه də var idi.

Müsəlmanların başını bu böyük müsibət gəldikdə onlar: “Bu haradan gəldi? Biz necə məğlub ola bilərik? Axı Peyğəmbər ﷺ bizimlədir və biz Allahın ordusuyuq. Onlarla isə şeytanlardır və onlar şeytanların ordusudur!” – deməyə başladılar. Onda uca Allah belə buyurdu: **“Siz**

*onların başına iqiqat müsibət gətirmiş olduğunuz halda, başınıza bir müsibət gəldiyi zaman: “Bu, haradan gəldi?”– söylədiniz. De: “Bu, sizin özünüzdəndir!”*¹ Yəni, bunun səbəbi siz özünüzsüz. Çünki əmrə itaətsizlik etdiniz. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: *“Nəhayət, Allah sizə istədiyiniz qələbəni göstərdikdən sonra siz zəiflik göstərüb Peyğəmbərin əmri barəsində bir-birinizlə mübahisə etdiniz və asi oldunuz.”*² Yəni, başınıza xoşlamadığınız şeylər gəldi.

Bütün bu baş verənlərin böyük bir hikməti vardır. Bunları uca Allah “Ali-İmran” surəsində xatırlamışdır. Hafiz İbn əl-Qeyyim رحمہ اللہ də “Zadul-məad” adlı kitabında bu döyüşdəki böyük hikmətləri, bənzərinə heç bir kitabda rastlaşmadığım bir şəkildə son dərəcədə gözəl açıqlamışdır.

Xülasə budur ki, Peyğəmbər ﷺ *bu döyüşdə* əlinə bir qılınc almış və səhabələrinə: **“Bunu məndən kim götürmək istəyər?”**– demişdir. Onların hamısı: “Mən, mən”– deyə əllərini uzatmışlar. Belə olduqda Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Bu qılıncın haqqını vermək şərti ilə onu kim götürə bilər?”** Bu zaman camaat geri çəkildi. Çünki onlar bu qılıncın haqqının nə olduğunu bilmirdilər. Onun haqqının, yerinə yetirə bilməyəcəkləri qədər böyük olduğundan ehtiyat etdilər və qorxdular ki, onun haqqını verməkdə aciz qalsınlar. Belə ki, səhabələr, qılıncı götürdükdə Peyğəmbərlə ﷺ əhd bağlayıb, sonra da həmin əhdi yerinə yetirə bilməyəcəklərindən ehtiyat etdilər. Lakin Allah, Əbu Ducanəni رضی اللہ عنہ *bu şərəfə* müvəffəq etdi və o: *“Bu qılıncın haqqını vermək şərti ilə onu mən götürərəm”*– dedi. Beləcə o, qılıncın haqqını ödəmək şərtilə onu götürdü. Qılıncın haqqı isə, qırılana qədər onunla döyüşməkdir. O da qılıncı, haqqını ödəmək şərti ilə alıb onunla müşriklərə qarşı döyüşdü və onların qafalarını iki yerə böldü.

Bu hədis dəlildir ki, insan xeyirli işlər görməkdə tələsməli, gecikməməli və *bu işdə* Allahdan yardım diləməlidir. Adam, Allahdan yardım dilədikdə Onun barəsində gözəl zəndə olarsa, Allah ona yardım edər.

Bir çox insanlar – bəlkə də – ibadətin ağır olduğunu düşünür və ya bir ibadəti gözündə böyüdü, yaxud da onu yerinə yetirməyi çətin hesab edir və sonra geri addım atır. Amma *həmin* adama deməliyik ki,

¹ Ali-İmran, 165.

² Ali-İmran, 152.

Allahdan yardım dilə və Ona təvəkkül et. Əgər Allahdan yardım diləyib Ona təvəkkül etsən və uca Allahu razı salacaq əməlləri yerinə yetirməyə başlasan, həm xeyir əldə edərsən, həm də Allah sənə mütləq yardım edər. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Kim Allaha təvəkkül etsə, Allah ona kifayət edər.”**¹

Bu hədis, həmçinin Peyğəmbərin ﷺ öz ümmətinə gözəl şəkildə qayğı göstərməsinə dəlildir. Çünki o, qılıncı götürməyi bəlli bir insana deyil, əksinə, bütün səhabələrə təklif etdi. Allahın rəiyyəyə başçı təyin etdiyi hər bir insan da bu cür etməli, heç bir kəsin tərəfini tutmamalı və ya heç bir kəslə, onun tərəfini tutduğunu güman edəcək tərzdə davranmamalıdır. Çünki *başçı* bir adamın tərəfini tutarsa və ya birinə, onun tərəfini tutduğunu hiss etdirəcək şəkildə davranarsa, toplumda parçalanma baş verər və bu hərəkət camaatın birliyinə təsir edər. Lakin adam, başqalarında olmayan bir imtiyazlarına görə bəlli bir insanı seçər və ona xüsusi bir iş tapşırırsa, bunda qəbahət olmaz. Lakin bu zaman camaata, onu filan imtiyazına görə seçdiyini və bu imtiyazın heç kəsdə olmadığını bəyan etməlidir. Müvəffəq edən Allahdır.

۹۲ - عن الزُّبَيْرِ بْنِ عَدِيٍّ قَالَ: أَتَيْنَا أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَشَكَّوْنَا إِلَيْهِ مَا نَلْقَى مِنَ الْحَجَّاجِ. فَقَالَ: «اصْبِرُوا فَإِنَّهُ لَا يَأْتِي عَلَيْكُمْ زَمَانٌ إِلَّا وَالَّذِي بَعْدَهُ شَرٌّ مِنْهُ حَتَّى تَلْقُوا رَبَّكُمْ» سَمِعْتُهُ مِنْ نَبِيِّكُمْ ﷺ. رواه البخاري.

92. Rəvayət edilir ki, Zubeyr ibn Adiy demişdir: *“Bir dəfə biz Ənəs ibn Malikin rəddiəsinə yanına gəlib, ona Həccacın bizə verdiyi əziyyətlərdən şikayət etdik. Ənəs dedi: “Səbir edin! Çünki Rəbbinizə qovuşanadək, yaşayacağınız hər sonrakı gün əvvəlkindən daha acınacaqlı olacaq.” Mən bunu sizin Peyğəmbərinizdən rəddiəsi eşitmişəm.”*

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin rəddiəsi Zubeyr ibn Adiyə istinad edərək nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, onlar Peyğəmbərin rəddiəsi xidmətçisi Ənəs ibn Malikin rəddiəsi ya-

¹ Ət-Talaq, 3.

² Səhih əl-Buxari, 7068.

nına gəldilər. Ənəs ر.ə.ə. uzun ömür sürmüş və hicrətin doğsanıncı illərinə qədər yaşamışdır. Dolayısıyla, o, bəzi fitnələrin şahidi olmuşdur. Odur ki, onun yanına gəlib, Əməvi valilərindən biri olmuş Həccac ibn Yusuf əs-Səqəfidən çəkdikləri əziyyətdən şikayət etdilər. Həccac öz zülmü və qan tökməsi ilə tanınırdı. O, qəddar və inadkar idi. Abdullah ibn Zubeyrlə ر.ə.ə. döyüşmək üçün Məkkəni mühasirəyə alıb mancanaq vasitəsi ilə Kəbəni vuraraq onu büsbütün və ya bir hissəsini dağıdan odur. O, insanlara çox əziyyətlər vermişdir. Ona görə də onlar Ənəs ibn Malikin ر.ə.ə. yanına gəlib Həccacdən ona şikayət etdilər. Ənəs ر.ə.ə. də: “Səbir edin!” – deyərək onlara, əmr sahiblərinin zülmünə səbir etməyi tövsiyə edir. Çünki insanların özlərinin zülmündən dolayı bəzən onların üzərinə zalım hökmdar təyin olunur. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Beləliklə, qazandıqları günahlara görə zalımların bir qismini digərinə hakim təyin edərik.”**¹

Əgər siz rəhbərlərin, insanların mallarına və ya canlarına zülm etdiklərini, yaxud uca Allaha dəvətdə insanlara əngəl törətdiklərini, ya da buna bənzər şeylər etdiklərini görsəniz, o zaman insanların halı barədə düşünün. Onda bəlanın əslinin insanların özlərindən qaynaqlandığını görəcəksiniz. Onlar haqq yoldan sapdıqlarına görə, Allah da onlara bu cür rəhbərlər təyin etmişdir. Bir rəvayətdə – bu hədis deyil – belə deyilir: “Necə olacaqsınızsa, ona da uyğun rəhbərləriniz olacaq.”

Deyilənə görə Əməvi xəlifələrindən biri, – zənnimcə bu Abdulmalik ibn Mərvan olmuşdur – insanların rəhbərlər barəsində danışdıqlarını eşitdikdə, onların başbilənlərini bir yerə yığıb belə demişdir: “Ey insanlar! Siz istəyirsiniz ki, biz sizin üçün Əbu Bəkr ر.ə.ə. və Ömər ر.ə.ə. kimi olaq?” Onlar: “Bəli, biz bunu istəyirik” – dedilər. Onda o belə dedi: “Elə isə Əbu Bəkrin ر.ə.ə. və Ömərin ر.ə.ə. rəhbərlik etdiyi insanlar kimi olun ki, biz də sizin üçün Əbu Bəkr ر.ə.ə. və Ömər ر.ə.ə. kimi olaq.” Yəni insanlar öz rəhbərlərinin dini üzərində olurlar. Əgər rəhbərlər insanlara zülm edirsə, əksər hallarda bu, insanların öz əməllərinin nəticəsi olur.

Xəvariclərdən biri Əli ibn Əbu Talibin ر.ə.ə. yanına gəlib, ona: “Nəyə görə insanlar Əbu Bəkr və Ömərə etiraz etmədilər. Lakin sənə etiraz edirlər” – dedikdə, Əli ر.ə.ə. ona belə cavab vermişdir: “Çünki Əbu Bəkr

¹ əl-Ənam, 129.

və Ömərə itaət edən adamlar mənim kimi insanlar idi. Mənim itaətim altımda olanlar isə sən və sənin kimiləridir." Yəni, insanlar zülm edərlərsə, onlara uyğun da rəhbərlər təyin olunar.

Elə buna görə də Ənəs رضي الله عنه: "Səbir edin!" – deyir. Vacib olan da elə budur. İnsanın *belə halda* səbir etməsi vacibdir. Hər bir sıxıntının sonu vardır. Hər şeyin asanlıqla əldə olunduğunu güman etmə. Şər, ani və gözlənilməz halda gələ bilər. Lakin xeyir qarşısında sürəkli dayana bilməz. Elə isə bizim üzərimizə düşən *vəzifə* səbir etmək və məsələləri hikmətlə həll etməyə çalışmaqdır. Biz heç vaxt təslim olmamalı və tələm-tələsik qərar verməməliyik. Əksinə, məsələləri hikmətlə, səbirlə və yavaş-yavaş həll etməliyik: **"Ey iman gətirənlər! Səbir edin, düşmən qarşısında dözümlü olun, növbə ilə keşik çəkin və Allahdan qorxun ki, bəlkə nıcat tapasınız!"**¹ Əgər nıcat tapmaq istəyirsinizsə, onun yolu və üsulları bu dörd şeydədir: **"Səbir edin, düşmən qarşısında dözümlü olun, növbə ilə keşik çəkin və Allahdan qorxun ki, bəlkə nıcat tapasınız!"**

Sonra Ənəs رضي الله عنه onlara belə dedi: "Çünki Rəbbinizə qovuşanadək, yaşayacağınız hər sonrakı gün əvvəlkindən daha acınacaqlı olacaq. Mən bunu sizin Peyğəmbəriniz Muhəmməddən ﷺ eşitmişəm." Yəni Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **"Yaşayacağınız hər sonrakı gün əvvəlkindən daha acınacaqlı olacaq."** Yəni, din baxımından acınacaqlı olacaq. Bu da, mütləq olaraq belə deyil. Əksinə, bəzi yönəldən acınacaqlı olsa da, digər yönəldən yaxşı ola bilər. Bununla yanaşı insanların rifahı yaxşılaşdıqca və onların üzünə ruzi qapıları açıldıqca, onlar üçün şər qapıları da açılar. Çünki insanı məhv edən rifahdır. Belə ki, insan rifah içində yaşamağa və bədənini bəsləməyə önəm verərsə, qəlbini bəsləməkdən qafil qalır. Beləsinin fikri-zikri, sonunda iylənib qurdlara yem olacaq bədənini bəsləmək olar. Əsil bəla da elə budur. Günümüzdə insanlara zərər verən şey budur. Az qala elə bir insan tapa bilməzsən ki, "Villamız nə cür olsun? Avtomobilimizin markası hansından olsun? Ev əşyalarımız nə cür olsun? Yemək-içməyimiz nə cür olsun?" – deməsin. Hətta elm öyrənənlərin bəziləri belə, elmi ona görə öyrənirlər ki, *vəzifə* və məqam sahibi olub, bunun vasitəsilə dünya nemətləri qazansınlar. Sanki insan böyük bir qayə üçün yaradılmamışdır. Halbuki dün-

¹ Ali-İmran, 200.

ya və onun nemətləri *məqsədə çatmaq üçün* sadəcə bir vəsilədir. Allahdan diləyimiz budur ki, dünyadan *yalnız* bir vəsilə kimi istifadə etməyi bizə nəsis etsin.

Şeyxulislam İbn Teymiyyə rahiməlləh belə bir mənada söz demişdir: “İnsan dünya malını, uzunqulaq minik vasitəsi olaraq istifadə olunduğu kimi, ayaqyolu da təbii ehtiyacı rəf etmək üçün istifadə olunduğu kimi istifadə etməlidir.”

Malı və onun qiymətini bilən əsl insanlar bunlar idi. Dünya malını ən böyük arzunuza çevirməyin. *Əksinə*, dünya malını üstələyin. Əgər siz onu üstələməsəniz, o sizi üstələyəcək və sizin *ən böyük* arzunuz dünya malı olacaq.

Ona görə belə deyirik: “İnsanlara dünya nemətləri nə qədər çox verilsə və onlar ona nə qədər çox meyl edərlərsə, dünyadan qazandıqları qədər də, Axirətdə ziyana uğrayarlar. Bu xüsusda Peyğəmbər rahiməlləh demişdir: **“Vallahi, mən sizin yoxsulluğa məruz qalacağınızdan qorxmuram. Lakin mən sizdən əvvəlkilərə gen-bol həyat nəsis edildiyi kimi, sizə də firavan bir həyat nəsis edilməsindən, bu səbəbdən də əvvəlkilər tək sizin də *dünya malı əldə etmək üçün* bir-birinizlə rəqabət aparmağınızdan və dünya malının onları məhv etdiyi kimi, sizi də məhv etməsindən qorxuram.”**¹ Peyğəmbər rahiməlləh doğru söyləmişdir. Bu gün, insanları həlak edən şey də elə budur. Günümüzdə insanları həlak edən şey, dünya malı əldə etmək üçün biri-birilərlə rəqabət aparmalarıdır. Sanki dünya malı onlar üçün deyil, onlar dünya malı üçün yaradılıb. Onlar nə üçün yaradıldıklarını unudub, özləri üçün yaradılan şeylərlə məşğul olurlar. Əsl fəlakət də budur. Allahdan salamatlıq diləyirik.

Hədisdən çıxan faydalar:

1. Zülm etsələr və həddi aşsalar belə rəhbərlərin hərəkətlərinə səbir etmək vacibdir. Çünki siz də, onlar da, məhşərdə hökmdarlar hökmdarı olan Allahın hüsurunda eyni hüquqda olacaqsınız. Onlar sizə zülm etmişlərsə, Qiyamət günü onlardan haqqınızı alacaqsınız. Və əsla elə güman etməyin ki, dünya həyatında baş verən zümlər boş gedəcək. Qiyamət günü qul haqları mütləq geri alınacaqdır. Siz, aranızda ədalət-

¹ Səhih əl-Buxari, 4015; Səhih Muslim, 2961.

lə hökm verilməsi üçün onlarla birlikdə uca Allahın hüzurunda duracaqsınız. Elə isə səbir edin və qurtuluşu gözləyin. Beləliklə, qəlbiniz rahat və arxayın olar. Qurtuluşu gözləməyin özü ibadətdir. Onun sayəsində Allaha ibadət etmiş olursunuz. Qurtuluşu Allahdan gözləyirsinizsə, baxın görün bu barədə Peyğəmbər ﷺ nə buyurur: **“Bil ki, səbrin ardından qələbə, kədərin ardından sevinc, çətinliyin ardından da asanlıq gəlir.”**¹

2. Zamanın fitnələrindən çəkinmək. *Hədisdə* zamanın dəyişəcəyi və getdikcə daha da acınacaqlı olacağı bildirilmişdir. Günlərin birində Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə belə buyurmuşdu: **“Sizdən kim uzun müddət yaşayacaqsə çoxlu ixtilaflar görəcəkdir.”**² Güman edirəm ki, – dünya həyatındakı ömrümüz əvvəlkilərin ömründən qısa olsa da – biz, keçmiş illərdə çoxlu ixtilaflar gördük və günümüzdə də görməkdəyik.

İnandığımı bir adam mənə danışmış ki, bu məsciddə sübh azanı oxunan zaman birinci səf dolu olarmış. İnsanlar təhəccüd namazı qılmaq üçün *gecədən* məscidə gəlirlərmiş. Allahın istədiyi kimsələrdən başqa, hanı o təhəccüd qılanlar? Çox azdır onların sayı. Vəziyyət çox dəyişib. O dövrdə onların hər birini, Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu kimi olduğunu görərdiniz: **“Səhər qarınları ac halda çıxan, axşam isə qarınları tox halda geri qayıdan quş kimi.”**³ Səhər açıldıqla, qəlbi Allaha bağlı halda “Allahım, mənə ruzi ver!” – deyər, Allah da ona ruzi verərdi. İndi isə insanların çoxu bundan qafildir. Onlar Allahdan qeyrisinə güvənirlər. Kim də qəlbini bir şeyə bağlayarsa, onun öhdəsinə verilər.

Bəli, – Allaha həmd olsun! – son dövrdə Allah, gənclərin qəlbini İslama elə yönəltdi ki, – Allahdan, Öz lütfünü onlar üçün *bir daha* artırmasını istəyirəm, – bunun sayəsində İslam dininə isinişdilər və Allaha doğru yönəldilər. Gənclərdə, bu son illərlə keçmiş illər arasında böyük fərq görə bilərsiniz. Təxminən, iyirmi il bundan öncə məsciddə nadir hallarda gənclərə rast gələ bilərdiniz. İndi isə, – Allaha həmd olsun! – məsciddə olanların əksəriyyəti gənclərdir. Bu, bir nemətdir. Allaha

¹ Musnəd İmam Əhməd, 1/307; Səhih əl-Cami, 6808.

² Sunən Əbu Davud, 4607; Sunən ət-Tirmizi, 2676; Sunən İbn Macə, 42; Musnəd İmam Əhməd, 4/126, 127. Tirmizi *bu hədisin* “həsən səhih” *olduğunu* demişdir.

³ Sunən ət-Tirmizi, 2344; Sunən İbn Macə, 4164; Musnəd İmam Əhməd, 1/30, 52.

həmd olsun! Artıq insan parlaq bir gələcəyə ümid edir. Əmin olun ki, əgər xalq islah olarsa, necəliyindən asılı olmayaraq rəhbərlər də islah olmaq məcburiyyətində qalacaqlar.

Biz, başqa ölkələrdə yaşayan, Allahın Öz lütfü sayəsində islah etdiyi və haqq üzərində sabit saxladığı qardaşlarımız üçün də dua edirik ki, Allah onların rəhbərlərini islah etsin. Onlara nəsihətimiz budur ki: “Səbir edin! Rəhbərləriniz özlərini mütləq düzəldəcəklər. Çünki xalq düzəldikcə rəhbərlər də məcburiyyət qarşısında düzələcəklər.”

Allahdan istəyirik ki, həm müsəlmanların rəhbərlərini, həm də *müsəlman* xalqını islah etsin. Həqiqətən, O, cəmərdədir, səxavətlidir.

۹۳ - عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله ﷺ قال: « بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سَبْعًا، هَلْ تَنْتَظِرُونَ إِلَّا فَقْرًا مُنْذِيًا، أَوْ غِنًى مُطْغِيًا، أَوْ مَرَضًا مُفْسِدًا، أَوْ هَرَمًا مُفْنِدًا أَوْ مَوْتًا مُجْهَرًا، أَوِ الدَّجَالَ فَشَرُّ غَائِبٍ يُنْتَظَرُ، أَوِ السَّاعَةِ فَالسَّاعَةُ أَذْهَى وَأَمْرٌ ». رواه الترمذي وقال: حديث حسن.

93. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “Yeddi şeylə qarşılaşmadan öncə *xeyirli* əməllər görməyə tələsin. Yoxsa hər şeyi unutduran kasıblığın, yaxud *insanı* azğınlığa sürükləyən zənginliyin, yaxud *ağlı və bədəni* korlayan xəstəliyin, yaxud *ağlı* pozan qocalığın, yaxud qəfil gələn ölümün, yaxud *gəlməsi* gözlənilən, qeybdə olan şərlərin ən pisi olan dəccalın, yaxud da *Qiyamət* saatinin gəlməsini gözləyirsiniz. Qiyamət saati isə daha ağır və daha acıdır.”

Bu hədisi Tirmizi rəvayət etmiş və: “həsən hədisdir” – demişdir.¹

Şərh:

Əvvəldə zikr olunan bir neçə hədisdə Peyğəmbər ﷺ xəbər vermişdir ki, insanın xeyir əməlləri yerinə yetirməkdə tələsməsi, onun ağıllı olmasına dəlalət edir. Bu hədisdə isə Peyğəmbər ﷺ bir neçə şeyi vurğulamışdır: belə ki, insan bu şeylərdən ehtiyat edərək, xeyir əməlləri yerinə yetirməyə tələsməlidir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: “Yeddi şeylə qarşılaşmadan öncə *xeyirli* əməllər görməyə tələ-

¹ Sunən ət-Tirmizi, 2306. Tirmizi hədisin “həsən gərib” olduğunu demişdir.

sin.” Yəni, bu yeddi şeyin hamısı insanı əhatə edir və ehtimal ki, bunlar onun başına gələ bilər.

Gəlin bunları bir-bir açıqlayaq:

1. **“Azğınlığa sürükləyən zənginlik.”** Ruzi xüsusunda insan iki haldan birində olur. Bəzən Allah onu zəngin edir: ona çoxlu mal-dövlət, oğul-uşaq, həyat yoldaşı, qəsrlər, minik vasitələri, şan-şöhrət və zənginliyə aid olan başqa bu kimi nemətlər əta edir. İnsan özünü bu vəziyyətdə görüncə, – Allah qorusun – həddini aşır, təkəbbürlük göstərir və Allaha ibadət etməyi özünə ar bilir. Bu xüsusta uca Allah belə buyurur: **“Xeyr! İnsan, doğrudan da, həddini aşır – özünün ehtiyacsız olduğunu zənn etdiyinə görə. Axı son dönüşün Rəbbinədir!”**¹ Yəni, nə qədər zəngin olursan ol və nə qədər yüksəliрсən yüksəl, sonda dönüşün Allahadır.

Biz, zənginliyin fəsada səbəb olduğunu şahidi oluruq. *Belə ki*, kasıb olduğu zaman, insanın Allaha qarşı müti olduğunu, *tövbə edib* Ona üz tutduğunu, təvazökar və asilik etməyən birisi olduğunu görürsünüz. Allah ona çoxlu mal-dövlət verdikdə isə, – Allah qorusun – onun təkəbbürlük göstərdiyini və zənginliyinin onu azdırdığını görürsünüz.

2. Yaxud əksinə: **“hər şeyi unutduran kasıblıq.”** Kasıblıq, əldəki malın az olmasıdır. Yəni, insanın əlində mal-dövlətin olmamasıdır. Kasıblıq, insanın bir çox işləri unutmamasına səbəb olur. Çünki ruzi qazanmaqla məşğul olduğundan dolayı, özünə aid olan bir çox mühüm işləri görməyi unudur. Bu, müşahidə olunan bir şeydir. Odur ki, insan, bu iki hala düşməsindən qorxmalıdır: azğınlığa sürükləyən zənginlikdən və hər şeyi unutduran kasıblıqdan. Əgər Allah insana zənginlik bəxş etdiyi zaman o həddini aşmazsa və ya onu kasıb etdikdə *xeyirli işləri* unutmazsa, habelə, belə olduğu təqdirdə orta yol tutar, ibadətlərini doğru-düzgün yerinə yetirər və doğru yolda olarsa, əsl dünya xoşbəxtliyinə çatır. Dünya xoşbəxtliyi çoxlu mal-dövlətə sahib olmaq deyildir. Çünki *belə olduğu halda* insan yolunu aza bilər. Odur ki, uca Allahın bu ayəsi barəsində *yaxşı-yaxşı* düşünün: **“Mömin olaraq yaxşı iş görən kişi və qadınlara, əlbəttə, gözəl həyat bəxş edəcək və etdikləri ən yaxşı**

¹ əl-Ələq, 6-8.

əməllərə görə onları mütləq mükafatlandıracağıq.”¹ Uca Allah bu ayədə demir ki, mömin olaraq yaxşı iş görən kişi və qadınlara, əlbəttə, bol-bol mal dövlət verəcək və onu bolluq içində yaşadacağıq. Əksinə, **“ona gözəl həyat bəxş edəcəyik”** buyurur. Yəni bu gözəl həyatı ona çox, yaxud da az mal-dövlət sayəsində bəxş edəcəyik. Peyğəmbərin ﷺ öz Rəbbindən rəvayət etdiyi qüdsi hədisdə uca Allah belə buyurur: **“Həqiqətən, qullarım arasında eləsi var ki, ona zənginlik bəxş etsəm, bu zənginlik onu azdırar. Həqiqətən, qullarım arasında eləsi də var ki, onu kasıb etsəm, bu kasıblıq onu azdırar.”**² Vaqə olan da budur. Elə insanlar var ki, kasıb olması onun üçün xeyirlidir, elələri də var ki, zəngin olması onun üçün xeyirlidir. Lakin Peyğəmbər ﷺ, *insanları az-ğınlığa sürükləyən zənginlikdən və xeyirli işləri unutduran kasıblıqdan* çəkəndirmişdir.

3. “Ağlı və bədəni korlayan xəstəlik.” Xəstəlik insanın hər bir halını korlayır. İnsanın, sağlam olduğu müddətcə könlünün açıq, ağlının başında və *özünün də insanlarla* ünsiyyətdə olduğunu görürsən. Lakin xəstəliyə məruz qaldıqda, hər şey dəyişir, yer üzünü ona dar gəlir və başı yalnız öz dərdinə qarışır. Xəstəliyi üzündən bir çox işləri alt-üst olur, insanlarla ünsiyyətdə olmur və öz ailəsinin yanında belə qəlbi açılmaz. Çünki onun canı ağrıyır, ruhən də yorğun olur. Demək, xəstəlik insanın hər bir halını korlayır. İnsan hər zaman sağlam olmur. Belə ki, xəstəlik hər an onu gözləyir. Neçə-neçə insan olub ki, səhər gümrəh və sağlam olduğu halda, axşama döndükdə zəif və xəstə olmuşlar. Və ya əksinə, axşam gümrəh və sağlam olduğu halda, səhərə döndükdə zəif və xəstə olmuşlar. Odur ki insan, bu durumları gözünün qarşısına gətirərək xeyir əməlləri yerinə yetirməkdə tələsməlidir.

4. “Ağlı pozan qocalıq.” Ərəbcədə “hərəm”, qocalıq deməkdir. İnsan yaşlandıqca və ömrü uzandıqca uca Allahın buyurduğu kimi ömrünün ən rəzil və düşkün çağına çatdırılır. Uca Allah buyurur: **“Sizlərdən bəziləri vaxtilə bildiyi şeyləri unutsun deyə ömrünün ən rəzil çağına çatdırılacaq.”**³ Ən ağıllı insan kimi tanıdığınız bir kişi, dönüb

¹ ən-Nəhl, 97.

² Bu hədisi Əbu Nueym “Hilya” əsərində (8/318, 319) nəql etmişdir.

³ ən-Nəhl, 70.

körpə uşaq kimi olur, hətta körpə uşaqdan da betər olur. Çünki körpə uşaq anadangəlmə heç bir şeyi dərk etmir. Bu adam isə dünyanı dərk etdikdən və hər şeyi anladıqdan sonra, ömrünün ən rəzil çağına çatır. Dolayısıyla, bu hal ona çox ağır gəlir. Ona görə də yaşlı insanlar arasında ömrünün ən rəzil çağına çatanlar, öz yaxınlarına, körpə uşağın verdiyi əziyyətlərdən daha çox əziyyət verirlər. Çünki onlar *vaxtilə* hər şeyi bilirdilər.

Peyğəmbər ﷺ ömrün ən rəzil çağına yetişməkdən Allaha sığınmışdır.¹ Biz də, Allahdan həm bizi, həm də sizi ömrün ən rəzil çağına yetişməkdən qorumasını diləyirik. Çünki insan ömrün ən rəzil çağına yetişdikdə, həm özü yorulur, həm də başqalarını yorur. Hətta ona ən yaxın olan insan belə, onun ölməsini təmənna edir. Çünki həmin adam ona əziyyət verir və onu yorur. O da dili ilə ona ölüm istəməsə də, qəlbi ilə bunu istəyir.

5. “Qəfil gələn ölüm.” Yəni, insan hər an ölə bilər. Ölüm insana xəbərdarlıq etmir. Bəzən insan xəbərdar olunmadan ölür. *Məsələn*, yatağında yatdığı zaman ölə bilər, kürsüsündə oturub işləyərkən ölə bilər, yol gedərkən ölə bilər. İnsan ölənin kimi onun əməl dəftəri bağlanır. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“İnsan ölənin kimi onun bütün əməlləri dayanır. Yalnız üç şeydən başqa: davamlı sədəqə, yaxud fayda verən elm, yaxud da onun üçün dua edən əməlisaleh övlad.”**² Elə isə səni xəbərdar etməyən və sənə möhlət verməyən qəfil ölüm gəlməmişdən əvvəl saleh əməllər etməyə tələs.

6. “Gəlməsi gözlənilən, qeybdə olan şərlərin ən pisi olan dəccal” Dəccal kəlməsi, yalan və hiylə mənasını ifadə edən “dəcl” məstərinin mübaliğə formasıdır. Bu, uca Allahın axır zamanda göndərəcəyi, Allahlıq

¹ Səd ibn Əbu Vəqqas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ bu kəlmələri deməyi əmr edərdi: “Allahım, xəsislikdən Sənə sığınuram, qorxaqlıqdan Sənə sığınuram, qocalığın ən düşkün çağına çatmaqdan Sənə sığınuram, dünyanın fitnəsindən Sənə sığınuram, qəbir əzabından Sənə sığınuram!” Səhih əl-Buxari, 6365; Səhih Muslim, 2706.

Duanın ərəbcəsi:

((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْبُخْلِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْجُبْنِ وَأَعُوذُ بِكَ أَنْ أُرَدَّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ فِتْنَةِ الدُّنْيَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ))

² Səhih Muslim, 1631.

iddiasında olacaq qədər hərəkətlər edən və Allah olduğunu iddia edən birisidir. O, özünün bu fitnəsi ilə birlikdə *yer üzündə* qırx gün yaşayacaq: bir gün bir il, ikinci gün bir ay, üçüncü gün bir həftə, digər günlər isə adi günlər kimi olacaq. Lakin qüdrət və qüvvət sahibi olan Allah, ona heç kəsə vermədiyi bacarıqlar verəcək. İş o yerə çatacaq ki, o, göyə əmr edəcək və göy yağış yağdıracaq, yerə əmr edəcək və yer bitkilər bitirəcək, yerə bir də əmr edəcək və o qup-quru olacaq, göyə əmr edəcək və o yağışlarını dayandıracaq. Onun yanında bir cənnət və bir cəhənnəm olacaq. Lakin bunlar saxta olacaqdır. Həqiqətdə isə cənnəti cəhənnəm, cəhənnəmi isə cənnət olacaq.

Bu adamın bir gözü kor olacaq. Gözü sanki üzüm dənəsidir. İki gözünün ortasından kafir kəlməsini bildirən *arəbcə* kaf, fə və ra hərfləri yazılacaq. Bunu, oxuyub yazmağı bacaran və ya bacarmayan hər bir mömin oxuya biləcək.¹ Lakin nə bir münafiq, nə də bir kafir, – yazıb-oxumağı bacarsa belə, – bu yazını oxuya bilməyəcək. Bu, Allahın bir möcüzəsidir.

Uca Allah, bu adamın üzərinə Məryəm oğlu İsanı *عليه السلام* göndərəcək. Belə ki, o, səmadan nazil olacaq və – bəzi rəvayətlərdə varid olduğu kimi – dəccalı, Fələstindəki Ludd qapısı deyilən bir yerdə² öldürüb onun fitnəsinə son qoyacaq.³

Xülasə budur ki, dəccal, gözlənilən ən böyük şərdir. Çünki onun fitnəsi çox böyük olacaq. Bu səbəbdən də biz, hər namazımızda bu cür dua edirik: “Allahım! Cəhənnəm əzabından, qəbir əzabından, həyatın və ölümün fitnəsindən, dəccal məsihin fitnəsindən Sənə sığınırım.” *Peyğəmbər ﷺ bu duada Dəccalın fitnəsini xüsusi olaraq qeyd etmişdir. Çünki o, insan həyatında baş verəcək ən böyük fitnədir.*

7. “Qiyamət saati.” Yəni hər kəsin öləcəyi Qiyamət saati gəlməmişdən öncə. Qiyamət saati isə daha ağır və daha acıdır. Bu xüsusda izzətli və qüdrətli Allah belə buyurur: **“Xeyr! Onlara vəd edilmiş vaxt Qiyamət saatıdır. Qiyamət saati isə daha ağır, daha acıdır.”**⁴

¹ Səhih əl-Buxari, 7131; Səhih Muslim, 2933.

² Beytülmaqdisə yaxın olan ərazi.

³ Səhih Muslim, 2937.

⁴ əl-Qəmər, 46.

Peyğəmbər ﷺ bizi bu yeddi şeydən xəbərdar etmiş və bunlar gələməmişdən öncə çoxlu saleh əməllər yerinə yetirməyi bizə əmr etmişdir. Elə isə, ey müsəlman qardaşlarım, siz də vaxtınızı itirmədən saleh əməllər etməyə tələsin. Hal hazırda siz fəal, güclü və bacarıqlısınız. Lakin elə bir zaman gələ bilər ki, siz saleh əməllər etməyi bacarmazsınız və ona gücünüz yetməz. Elə isə tələsin və özünüzü saleh əməllər etməyə alışdırın. Siz nəfsinizi saleh əməllərə alışdırırsanız, nəfsiniz ona vərdisiz edəcək, bu ona asan gələcək və nəfsiniz ona boyun əyəcək. Amma onu tənbelliyə və səhlənkarlığa alışdırırsanız, onda nəfsiniz saleh əməllər etməkdə aciz qalacaq. Allahdan istəyimiz budur ki, Onu zikr etməyə, Ona şükür etməyə və Ona gözəl tərzdə ibadət etməyə bizi müvəffəq etsin!

۹۴ - عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَوْمَ حَيْبَرَ: «لَأُعْطِينَ هَذِهِ الرَّايَةَ رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ» قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: «مَا أَحْبَبْتُ الْإِمَارَةَ إِلَّا يَوْمَئِذٍ، فَتَسَاوَرْتُ لَهَا رَجَاءً أَنْ أَدْعَى لَهَا، فَدَعَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهَا، وَقَالَ: «إِمْشِ وَلَا تَلْتَفِتْ حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَيْكَ» فَسَارَ عَلِيٌّ شَيْئًا، ثُمَّ وَقَفَ وَلَمْ يَلْتَفِتْ، فَصَرَخَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، عَلَى مَاذَا أَقَاتِلُ النَّاسَ؟ قَالَ: «قَاتِلْهُمْ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ مَنَعُوا مِنْكَ دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ» رواه مسلم.

«فَتَسَاوَرْتُ» هو بالسَّيْنِ المهملة: أَي وَتَبْتُ مُتَطَلِّعًا.

94. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Xeybər günü Rəsulullah ﷺ belə dedi: **“Bu bayrağı Allahı və Onun rəsulunu sevən elə bir adama verəcəm ki, Allah onun əli ilə müsəlmanlara zəfər bəxş edəcək.”** Ömər رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ dedi: “Mən, əmir olmağı yalnız o gün arzu etmişdim. Elə buna görə də, özümü Rəsulullah ﷺ göstərmək üçün irəli keçdim ki, bu işi mənə tapşırırsın.” Rəsulullah ﷺ isə Əli ibn Əbu Talibi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ çağıraraq bayrağı ona verdi və dedi: “Get və Allah sənə zəfər bəxş edənə qədər geriye baxma.” Əli رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ bir az getdikdən sonra dayandı və geriye baxmadan uca səslə: “Ya Rəsulullah, insanlara qarşı nə uğrunda vuruşum?” – dedi. Peyğəmbər ﷺ də belə buyurdu: **“İnsanlar Allahdan**

başqa *haqq* məbudun olmadığına və Muhəmmədin Onun rəsulu olduğuna şəhadət gətirincəyə qədər onlarla vuruş. Əgər buna əməl etsələr, – *İslam haqqı* (cinayətə görə veriləcək cəza) istisna olmaqla – səndən canlarını və mallarını qorumuş olarlar. Onların *batini əməllərinin haqq-hesabı isə Allaha aiddir.*”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “fətəsəvartu” kəlməsi, “özümü göstərmək üçün irəli keçdim” deməkdir.

Şərh:

Müəllifin ﷺ Əbu Hureyraya istinadən ﷺ nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Xeybər günü Rəsulullah ﷺ: **“Bu bayrağı Allahı və Onun rəsulunu sevən elə bir adama verəcəm ki,...”** – demişdir. Başqa bir rəvayətdə isə: **“Allahın və Onun rəsulunun sevdiyi bir adama...”** kəlməsi də zikr edilir. Xeybər günü deyildikdə, Xeybər döyüşü olan gün nəzərdə tutulur. Xeybər, Mədinənin şimal istiqamətində, yüz milliyində² yerləşən, bağlardan və qalalardan ibarət olan, yəhudilərə məxsus bir ərazi idi. Oranı Peyğəmbər ﷺ fəth etmiş və bu fəth tarix kitablarında öz əksini tapmışdır. Orada olan bağları yəhudilər əkib biçirdilər. Peyğəmbər ﷺ yəhudilərin götürdüləri məhsulun yarısının özlərinə, yarısının da müsəlmanlara verilməsi - yarı-yarıya bölüşdürülməsi şərtlə onların orada qalmalarına izn vermiş və onlarla sülh müqaviləsi bağlamışdı. Ömər رضي الله عنه öz xilafəti dövründə onları Şama və Əzriata³ sürgün edənə qədər, onlar orada qalmışdılar.

Peyğəmbər ﷺ: **Bu bayrağı Allahı və Onun rəsulunu sevən elə bir adama verəcəm ki,...”** – demişdir. Hədisdə ərəbcə keçən “rayə”, bayraq deməkdir. Öndə gedən döyüşçü onu əlində tutur ki, ordunun hamısı onun ardınca getsin.

Hədisdəki **“elə bir adama”** sözü, qeyri müəyyən mənanı ifadə edir. Yəni, o adamın kim olacağı bilinmir. Ona görə də Ömər رضي الله عنه deyir ki, “Mən, əmir olmağı yalnız o gün arzu etmişdim. Elə buna görə də, özünü-

¹ Səhih Muslim, 2405.

² Mil: 1609 metr uzunluğunda məsafə ölçüsü.

³ Suriyanın indiki Dəra şəhəri.

mü Rəsulullahə ﷺ göstərmək üçün irəli keçdim ki, bu işi mənə tapşırırsın." Səhabələr bütün gecəni bu barədə danışib durdular. Onlardan hər biri, bayrağın ona veriləcəyinə ümid edərək gecəni keçirdi. Səhər açıldıqda isə Peyğəmbər ﷺ: **"Əli ibn Əbu Talib haradadır?"** – deyə əmisi oğlunu soruşdu. Ona: "Ya Rəsulullah! Əli gözlərindən şikayət edir" – dedilər. Yəni, onun gözləri ağrıyır. Peyğəmbər ﷺ onu yanına çağırırdı. Əli رضى الله عنه Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldikdə, Peyğəmbər ﷺ onun gözlərinə yüngülcə tüpürdü və Əlinin gözləri sağaldı, elə bil heç ağrıyırdı. Allah hər şeyə qadirdir. Sonra bayraqı ona verdi və dedi: **"İrəli get və Allah sənə zəfər bəxş edənə qədər geri baxma."**

Əli رضى الله عنه də onun dediyi kimi etdi. Fəqət bir az irəli getdikdən sonra dayandı. Lakin geri baxmadı. Çünki Peyğəmbər ﷺ ona geri baxma demişdi. O da geriye baxmadan uca səslə "Ya Rəsulullah, onlara qarşı nə uğrunda vuruşum?" – dedi. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **"Allahdan başqa haqq məbudun olmadığına və Muhəmmədin Onun rəsulu olduğuna şəhadət gətirincəyə qədər onlarla vuruş."** Bu *şəhadət* kəlməsi çox əzəmətli bir kəlmədir. O, tərəzinin bir gözüne, göylər və yer də digər gözüne qoyularsa o, ağır gələr. Bu kəlmə sayəsində insan küfrü tərk edib İslama daxil olur. Dolayısıyla, bu kəlmə, *yəni* Allahdan başqa haqq məbudun olmadığına və Muhəmmədin Allahın rəsulu olduğuna şəhadət gətirmək, İslama giriş qapısıdır.

"Əgər buna əməl etsələr, – İslam haqqı (cinayətə görə veriləcək cəza) **istisna olmaqla – səndən canlarını və mallarını qorumuş olarlar. Onların batini əməllərinin haqq-hesabı isə Allaha aiddir."** Yəni, "Şəhadət gətiririk ki, Allahdan başqa haqq məbud yoxdur və Muhəmməd Allahın rəsuludur" – deyərlərsə, onlara qarşı vuruşulmur, üstəlik, İslam haqqı istisna olmaqla qanlarını və mallarını qorumuş olurlar. İslam haqqı deyildikdə, "Lə iləhə illəllah"ın haqları nəzərdə tutulur. Yəni, "Lə iləhə illəllah" kəlməsinə bağlı olan haqlar. Çünki "Lə iləhə illəllah" kəlməsi, insanın sadəcə dili ilə deyəcəyi bir kəlmə deyil. Əksinə, bu kəlmənin, yerinə yetirilməsi tələb edilən bir çox şərtləri vardır. Sələflərdən birinə: "Məgər Peyğəmbər ﷺ: "Lə iləhə illəllah Cənnətin açarıdır" – deməmişdir?" deyə sual verildikdə, o, belə cavab vermişdir: "Bəli, lə iləhə illəllah Cənnətin açarıdır. Lakin bununla yanaşı əməl etmək də labüddür. Çünki hər bir açarın dişləri olmalıdır." Bu adam doğru söyləmiş-

dir. Hər bir açarın dişləri olmalıdır. Əgər sən dişləri olmayan bir açarla gəlsən, *bu açar* sənin üçün qapını açmaz.

Demək, Peyğəmbərin ﷺ: **“İslam haqqı istisna olmaqla”** kəlməsi, insanı küfrə salan hər bir məsələni əhatə edir. Hətta adam “Lə iləhə illəllah” – desə belə. Çünki küfr edən adam: “Lə iləhə illəllah, Muhəmmədun Rəsulullah” – desə də, dindən çıxaran bir əməl etdiyinə görə, bu kəlmə ona heç bir fayda verməyəcək.

Belə ki, münafıqlar da: “Lə iləhə illəllah” – deyirdilər. Siz onlara görsəydiniz, onların bədən quruluşları, xarici görünüşləri və görkəmləri xoşunuza gələrdi. Onları, ən kamil iman sahibi olan mömin sanardınız. Onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib: “Biz şəhadət veririk ki, həqiqətən, sən Allahın rəsulusan” – deyərdilər. Bu sözlərini üç vurğu ədatı ilə təkid edərdilər: “Şəhadət veririk ki” kəlməsi ilə, “innə/həqiqətən” təkid ədatı ilə və ərəbcə “lərəsuluhu” kəlməsindəki “ləm” təkid hərfi ilə. Ayədə də belə deyilir: **“Münafıqlar sənə yanına gəldikləri zaman: “Biz şəhadət veririk ki, həqiqətən, sən Allahın Rəsulusan!” – deyirlər.”**¹ Kökslərdə olanları bilən, izzətli və qüdrətli Allah isə belə buyurmuşdur: **“Allah da bilir ki, sən Onun Rəsulusan. Allah şahiddir ki, həqiqətən münafıqlar əsl yalançıdırlar.”**² Allah onların şəhadətlərinə qarşı eyni şəkildə şəhadət gətirdi və buyurdu: **“Allah şahiddir ki, həqiqətən münafıqlar əsl yalançıdırlar.”** Uca Allah onların yalançı olduqlarını, onlar kimi üç vurğu ədatı ilə təkid etmişdir. Demək, hər “Lə iləhə illəllah” deyən adamın qanı və malı qorunmur. Çünki Peyğəmbər ﷺ istisna edərək: **“İslam haqqı istisna olmaqla”** buyurmuşdur.

Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra bəzi ərəb qəbilələri zəkat verməyi qəbul etmədikdə, Əbu Bəkr رضي الله عنه onlarla döyüşmək üçün hazırlıq gördü. Bu zaman bəzi səhabələr ona: “Onlar: “Lə iləhə illəllah” – dedikləri halda, sən onlarla döyüşəcəksən?!” – dedilər. Onda Əbu Bəkr رضي الله عنه onlara belə cavab verdi: “Vallahı, namazla zəkati bir-birindən fərqləndirən kəslərlə mütləq döyüşəcəm.” Çünki zəkat malın haqqıdır. Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“İslam haqqı istisna olmaqla.”** Elə buna görə də Əbu Bəkr رضي الله عنه onlarla vuruşdu və onlara qalib gəldi. Allaha həmd olsun!

¹ əl-Munafiqun, 1.

² Əvvəlki mənəbə.

Xülasə budur ki, hər “lə iləhə illəllah” deyənin qanı və malı qorunmur. Bununla yanaşı onun haqqını da verməlidir. Ona görə də alimlər – Allah onlara rəhmət eləsin – belə demişlər: “Əgər hər hansı bir bölgənin əhalisi azan və iqaməni tərk edərsə, onlar kafir sayılmaz, lakin azan və iqaməni verənə qədər onların qanları halal sayılar və onlara qarşı vuruşular. Hərçənd, azan və iqamə İslamın rüknlərindən deyil, lakin İslamın haqlarındandır.” Həmçinin, alimlər deyirlər ki, əgər onlar bayram namazını tərk etsələr, onlarla vuruşmaq vacib olur.” Halbuki bayram namazı da İslamın beş rüknündən deyil. Bayram namazını qılana qədər onlarla qılinc və tufənglə vuruşmaq lazımdır. Halbuki bayram namazı “fardu kifayə”dir və ya bəzi alimlərə görə sünnədir. Doğru rəyə görə isə bayram namazı “fardu ayn”dır. Amma məsələ onlarla vuruşmağın caiz olmasındadır. Əks tərəf müsəlman ola bilər və onlarla, İslamın zahirə şüarlarına boyun əymələri üçün vuruşmaq olar. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ bu məqamda, **“İslam haqqı istisna olmaqla”** demişdir.

Bu hədis, adamın “İn şəə Allah” – demədən sadəcə: “Gələcəkdə belə edəcəm” – deməsinin caiz olmasına dəlalət edir. Lakin sadəcə niyyətini söyləyən kimsə ilə, onu mütləq yerinə yetirəcəyini söyləyən kimsə arasındakı fərqi bilməliyik. Birincisinin, “İn şəə Allah” – demədən, sadəcə: “Mən belə edəcəm” deməsində bir problem yoxdur. Çünki bu adam qəlbindəki niyyət barədə sadəcə xəbər verir. İkinci isə onu mütləq həyata keçirəcəyini qətiyyətlə vurğulayır. Bu adam “İn şəə Allah” demədən o cür deyə bilməz. Uca Allah belə buyurur: **“Heç bir şey barəsində: “Mən onu sabah edəcəyəm!” – demə! Ancaq: “Əgər Allah istəsə!” (“in şəə Allah” – de!)”**¹ Burada, sadəcə öz fikri barəsində xəbər verən insanla, “Mən onu sabah edəcəyəm” – deyərək qəti fikir bildirən insan arasında fərq vardır. Belə ki, sabahkı gün sənə ixtiyarında deyil. Sən sabaha sağ çıxmaya bilərsən və ya sağ çıxsan da həmin əməli yerinə yetirməyə mane olan amillər ola bilər. Habelə sabaha sağ çıxa bilərsən, amma Allah sənə niyyətini dəyişdirə bilər. Belə hallar çox baş verir. Çox vaxt adam müəyyən bir əməli, ertəsi gün və ya günün sonunda yerinə yetirəcəyini niyyət edir, lakin sonradan Allah onun niyyətini dəyişdirir.

¹ əl-Kəhf, 23-24.

Odur ki, bədəvilərdən birindən – Subhanallah! Bədəvi ərəblərin fit-rətə uyğun elə cavabları olur ki! – “Rəbbini nə ilə tanıdın?” – deyə soruşduqda, o belə cavab vermişdir: “Yerdəki ayaq izi, oradan keçib gedən kimsənin, habelə, dəvə peyni də dəvənin mövcudluğuna dəlalət edir. Məgər bürcələrlə dolu göy üzü, cığırqlarla dolu yer üzü, dalgalarla dolu dənizlər, hər şeyi Eşidən və Görən Allahın varlığına dəlalət etmir-mi?” Allahu əkbər! Bədəvi ərəblərdə elm olmur. Lakin o, öz ağılı ilə dəlil gətirdi. Məgər bu möhtəşəm varlıqlar, onları yaradan və idarə edən Xalığın varlığına dəlalət etməzmi? Vallahi, əlbəttə ki, edər.

Başqa birindən də: “Rəbbini nə ilə tanıdın?” – deyə soruşduqda, o, belə cavab vermişdir: “Niyyətləri pozması və məqsədləri *istədiyi yerə* yönləndirməsi ilə!” Bəs bu necə olur? İnsan bir şeyi yerinə yetirəcəyini niyyət edir, sonra heç bir zahiri səbəb olmadan niyyəti pozulur. Elə isə onun niyyətini pozan kimdir? Onun niyyətini pozan, elə başdan həmin niyyəti ona verən, izzətli və qüdrətli Allahdır. Allah, niyyətləri *istədiyi istiqamətə* yönəldir. Belə ki, insan bəzən bir işi görməyə niyyət edir, hətta onu yerinə yetirməyə başlayır, lakin sonradan ondan vaz keçir.

Belə isə, deyə bilərik ki: “Bu hədis dəlildir ki, insan, bir işi həyata keçirəcəyini mütləq şəkildə qəsd edərək yox, sadəcə fikrində tutduğunu xəbər vermək məqsədilə, *“in şəə Allah” demədən*: “Mən belə edəcəm!” – deyə bilər. Çünki gələcək, Allahın ixtiyarındadır. Odur ki, qəlbindən keçən bir şey haqqında xəbər verməyində heç bir qəbahət yoxdur.” Müvəffəq edən Allahdır.

On birinci fəsil

Mübarizə aparmaq

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ﴾

“Uğrumuzda cihad edənləri mütləq Öz yolumuza yönəldəcəyik. Şübhəsiz ki, Allah saleh əməl sahiblərilədir.”¹

﴿وَأَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾

“Sənə ölüm gələndək Rəbbinə ibadət et.”²

﴿وَاذْكُرْ اسْمَ رَبِّكَ وَتَبَتَّلْ إِلَيْهِ تَبْتِيلًا﴾

“Rəbbinin adını zikr et və özünü tamamilə Ona həsr et!”³

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾

“Zərrə qədər yaxşılıq edən əvəzini alacaqdır.”⁴

﴿وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ يَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ وَأَعْظَمُ أَجْرًا﴾

“Bu dünyada qabaqcadan özünü zərərli hansı xeyirli əməlləri tadarük etsəniz, Allah yanında onun daha xeyirlisi ilə və daha böyük mükafatla əvəz olunduğunu görəcəksiniz.”⁵

﴿وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ بِهِ عِلْمٌ﴾

“Malınızdan Allah yolunda nə xərcləsəniz, şübhəsiz ki, Allah onu bilir.”⁶

¹ əl-Ənkəbut, 69.

² əl-Hicr, 99.

³ əl-Muzzəmmil, 8.

⁴ əz-Zəlzələ, 7.

⁵ əl-Muzzəmmil, 20.

⁶ əl-Bəqərə, 273.

Bu fəslə aid çoxlu məlum ayələr vardır.

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə: **“Mübarizə aparmaq”** adı vermişdir. Mübarizə aparmaq deyildikdə, insanın həm öz nəfsi ilə, həm də digərləri ilə mübarizə aparması qəsd olunur. İnsanın öz nəfsi ilə mübarizə aparmasına gəlincə, bu, ən çətin işlərdən sayılır. O ki qaldı başqaları ilə mübarizə aparmağa, bunun üçün əvvəlcə nəfslə mübarizə aparmaq lazımdır. Nəfslə mübarizə, insanın iki şeydə mübarizə aparması ilə olur: İbadətləri yerinə yetirdikdə və günahları tərk etdikdə. Belə ki, Allah, ibadətləri yerinə yetirməyi kimlər üçün asanlaşdırmışdırsa, bu, onlardan başqa hər bir nəfsə ağır gəlir. Habelə, Allah, günahları tərk etməyi də, kimlər üçün asanlaşdırmışdırsa bu, onlardan başqa hər bir nəfsə ağır gəlir. Dolayısıyla, nəfslə mübarizə aparmaq labüddür. Xüsusən də, onun xeyirli işlərə rəğbəti az olduğu zaman. Çünki insan, nəfsini xeyirli işlər görməyə yönəltməkdə çox çətinliklərlə üzləşir.

Nəfslə mübarizədə ən önəmli məsələ, ibadətləri ixlasla yerinə yetirməklə mübarizə aparmaqdır. Çünki ixlaslı olmaq həm mühüm, həm də çox çətin məsələdir. Hətta sələflərdən biri belə demişdir: “Mən ixlaslı olmağım üçün, nəfsimlə mübarizə apardığım qədər heç bir şeylə mübarizə aparmamışam.” Məhz buna görə də ixlaslı olanların mükafatı, yəni səmimi qəlbdən “Lə iləhə illəllah” deyənlərin *mükafatı* odur ki, Allah Cəhənnəmi onlara haram etmişdir.

Lakin bu nə vaxt baş verir? Bu çox çətin bir məsələdir. Belə ki, ixlaslı olmaq üçün mübarizə aparmaq, nəfsə ən ağır gələn məsələlərdən biridir. Çünki nəfsin istəkləri vardır. Belə ki, adam istəyir ki, insanların diqqətini özünə cəlb etsin, onların arasında ehtiram edilən bir adam olsun, insanlar ona: “Bu, adib adamdır. Bu adam filan və filan gözəl xislətlərə sahibdir” – desinlər. Odur ki, şeytan insana həmin qapıdan yaxınlaşır və onu, özünü insanlara göstərməyə təşviq edir. Halbuki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Kim etdiyi əməli insanlara eşitdirmək məqsədilə edərsə, Allah onu insanlara eşitdirər. Habelə kim etdiyi əməli insanlara göstərmək məqsədilə edərsə, Allah onu insanlara göstərər.”**¹

¹ Səhih əl-Buxari, 6499; Səhih Muslim, 2986, 2987.

Yəni, Allah həmin adamın riyakarlığını insanlara açıb göstərər və beləliklə də, onun əsl üzü ortaya çıxar. Allah qorusun!

Həmçinin, insanın nəfsi ilə mübarizə apardığı əməllərdən biri də, oruc kimi məşəqqətli ibadəti yerinə yetirməkdir. Həqiqətən, oruc nəfsə ağır gələn ibadətlərdəndir. Çünki oruc tutan zaman, *insanın* öyrəncəkli olduğu yemək-ichmək və cinsi əlaqə tərk olunur. Allah, oruc tutmağı kimin üçün asanlaşdırmış və kimin üçün yüngülləşdirmişdirsə, onun, həmin şəxsdən başqa bütün insanlara ağır gəldiyini görürsən. Məsələn, ramazan ayı girdikdə, bəzi insanların kürəyinə sanki ağır bir daş qoyulduğunu görürsən. Allah qorusun. Çünki o, orucu ağır bir yük hesab edir və bu ona çətin gəlir. Hətta bəziləri *bu ayda*, gündüzləri yatmaqla, gecələri isə oyaq qalıb faydasız işlərlə məşğul olmaqla keçirir. Bütün bunların hamısı bu ibadətin onlara ağır gəlməsindən dolayıdır.

Həmçinin, nəfslə mübarizə aparılması gərəkli olan əməllərdən biri də, insanın, nəfsini camaatla namaz qılmağa alışdırmasıdır. İnsanların əksəriyyətinə namazları evində qılmaq asan gəlir, məscidlərdə camaatla qılmaq isə onlara ağır gəlir. Görürsən ki, adam, bu məsələdə nəfsi ilə cihad edir. *Belə ki, nəfsi ona*: “Səbirli ol, qoy bu işi də yerinə yetirək, bunu da qurtaraq... sonra... sonra...” – deyir və beləliklə, o, camaat namazını buraxır. Camaat namazının insana ağır gəlməsi onu göstərir ki, həmin adamın qəlbində nifaq var. Buna dəlil Peyğəmbərin ﷺ bu sözüdür: **“Münafıqlar üçün səbh və işa namazlarından daha ağır namaz yoxdur. Əgər onlar bu iki namazda nə qədər xeyir və bərəkət olduğunu bilsəydilər, bu namazları qılmaq üçün dizləri üstündə sürünə-sürünə də olsa məscidə gələrdilər.”**¹ Bunu etmək üçün isə nəfslə mübarizə etmək gərəkdir.

Haram olanları tərk etdikdə, nəfslə mübarizə aparmaq məsələsinə gəlincə, əksər haramları tərk etmək bəzi insanlara ağır gəlir. Görürsən ki, bəzi adamlar müəyyən bir harama *o qədər* vərdiş edir ki, sonra onu tərk etmək ona ağır gəlir. Gəlin buna aid iki misal çəkək:

Birinci misal, siqaret. İnsanların əksəriyyəti siqaret çəkməyə mübtəla olublar. İlk dəfə siqaret çıxan zaman alimlər onun barəsində ixtilaf etmişlər. Bəziləri onun halal, bəziləri haram, bəziləri də məkrüh olduğunu

¹ Səhih əl-Buxari, 657; Səhih Muslim, 651.

demiş. Bəziləri isə onu sərxoşedicici içki ilə müqayisə edib, hətta siqaret çəkənə, içki içənə verilən cəzanın verilməsini vacib görmüşlər. Lakin az bir müddətdən sonra, heç bir şübhə doğurmadan onun haram olduğu bəlli oldu. Çünki həkimlər onun insan sağlamlığı üçün zərərli olmasında, habelə, insanın ölümü ilə nəticələnən ağır xəstəliklərə səbəb olmasında yekdil qərara gəldilər. Bu səbəbdən də, siqaret çəkən bir çox insanların, sizinlə söhbət edərkən və ya yatağında yatarkən, birdən-birə öldüyünü görürsən. Hətta bu adamlar yüngül bir şey qaldırdığı zaman ürəyi dayanır və yerindəcə vəfat edir. Bu da onu göstərir ki, siqaret zərərlidir. Zərər verən şeylər isə insana haramdır. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Özünüzü öldürməyin. Həqiqətən, Allah sizə qarşı rəhmlidir.”**¹ Siqaret çəkməyə mübtəla olan bəzi insanlara, onu tərk etmək ağır gəlir. Halbuki, nəfsini yavaş-yavaş onu tərk etməyə alışdırsa və siqaret çəkənlərdən uzaqlaşsa, bu iş ona asan gəlir. Belə olduğu halda o, siqaret iyinə belə nifrət edir. Lakin bunun üçün güclü iradənin və sadıq imanın olması gərəkdir.

İkinci misal: Bir çox insanlara ağır gələn və onların mübtəla olduğu məsələlərdən biri də saqqalı qırmaqdır. Şübhə yoxdur ki, saqqalı qırmaq haramdır. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müşriklərə müxalif olun – saqqal buraxın və bığları qısaltın.”**² İnsanların əksəriyyəti bu məsələdə nəfsinə uyaraq saqqalını qırır. Mən bilmirəm, o, saqqalı qırmaqla nə qazanır? O, saqqalını qırmaqla yalnız günah qazanır və bu *günahlar* üst-üstə o qədər yığılır ki, sonda onun imanı zəifləyir. Allah qorusun. Çünki Əhli-sünnə vəl-cəmənin etiqadına görə günahlar imanı zəiflədir. Odur ki, saqqalını qırzan adam imanını zəiflədəcək günahlar qazanır. Halbuki saqqal qırmaq, nə onun gümrəhliyini artırır, nə də, sağlamlığını. Onun bu əməli, xəstəlikləri belə ondan uzaqlaşdırmır. Buna baxmayaraq adam saqqalını qırmağa mübtəla olub və bu əməli tərk etmək ona ağır gəlir. Elə buna görə də, hər bir insan, əmrləri yerinə yetirmək və qadağalardan çəkinmək üçün nəfsi ilə mübarizə aparmalıdır ki, Allah yolunda cihad edənlərdən sayılsın. Uca Allah *cihad edənlərə*

¹ ən-Nisa, 29.

² Səhih əl-Buxari, 5892; Səhih Muslim, 259, 260. Muslimin ləfzində isə belə deyilir: “Bığları qısaltın və saqqal buraxın, (beləliklə də,) məcusilərə müxalif olun!”

veriləcək mükafat barəsində belə buyurur: **“Uğrumuzda cihad edənləri mütləq Öz yolumuza yönəldəcəyik. Şübhəsiz ki, Allah saleh əməl sahibləriledir.”**¹

Başqaları ilə mübarizə aparmağa gəlincə, bu da, iki qismə bölünür: elm və hikmətlə mübarizə aparmaq və bir də silahla mübarizə aparmaq.

Elm və hikmətlə mübarizə aparmağa gəlincə, bu, münafıqlar, küfrə girmiş bidət əhli və buna bənzər insanlar kimi müsəlman adını alan, lakin əslən müsəlmanlardan olmayan kimsələrə qarşı aparılır. Çünki bu cür insanlara qarşı silahla mübarizə aparmaq mümkün deyil. Belə ki, onlar zahirdə özlərini müsəlman kimi göstərir və müsəlmanların tərəfində olduqlarını bildirirlər. Ona görə də onlara qarşı elm və hikmətlə cihad aparmalıyıq. Uca Allah buyurur: **“Ey Peyğəmbər! Kafirlərlə və münafıqlərlə vuruş. Onlarla sərt davran. Onların gedəcəkləri yer Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir!”**² *Ayədə zikr olunan* kafirlərə qarşı aparılan cihad, silahla, münafıqlərə qarşı aparılan cihad isə elm və hikmətlə olur. Peyğəmbər ﷺ ətrafında münafıqlərin olduğunu bilirdi və onların hamısını bir-bir tanıyırdı. Lakin o, həmin münafıqləri öldürmürdü. Onları öldürmək üçün izn istəyən olduqda isə, o belə dəyərdi: **“Xeyr, öldürməyin! Yoxsa camaat deyəcək ki, Muhəmməd öz səhabələrini öldürür.”**³ Həmçinin, İslam bayrağı altında gizlənən bidət əhlinə qarşı da silahla vuruşmamalıyıq. Əksinə, onlara qarşı elm və hikmətlə vuruşmalıyıq.

Odur ki, müsəlman gənclərə, elmi, bəzi tədris mərkəzlərində olduğu kimi səthi olaraq deyil, əksinə, dərindən və əzmlə öyrənmələri vacibdir. Belə ki, bəziləri elmi səthi öyrənir və bu elm onların zehnlərində qalmır, yaxud elmi sadəcə diplom almaq xatirinə öyrənirlər. Həqiqi elm isə, qəlbə möhkəmlənən və insan üçün vərdis halına çevrilən elmdir. Bu növ elmə müvəffəq olan insan, qarşısına çıxan hər bir məsələdə, Quran, Sünnə və səhih qiyasdan dəlilləri necə çıxaracağını *yaxşı* bilir. Bunun üçün də məhz dərin elm öyrənmək lazımdır.

¹ əl-Ənkəbut, 69.

² ət-Tovbə, 73.

³ Səhih əl-Buxari, 4905; Səhih Muslim, 2584.

Dövrümüzdə olan insanlar, bu gün həmin növ elmə möhtacdırlar. Çünki ölkəmiz bidətlərdən təmizləndikdən sonra, yenidən bu bidətlərin zülməti ölkəmizə yayılmağa başladı. Belə ki, dünyaya açılmamız və dünyanın da bizim üzümüzə açılması səbəbilə, habelə, bəzilərimizin sağlam əqidəyə sahib olmayan ölkələrə getməsi və həmin ölkələrdə onların da bizim ölkəyə gəlmələri səbəbilə, ölkəmizdə bidətlərin təzahür etdiyini və onun zülmətinin yayıldığını görürük. Bu bidətləri aradan qaldırmaq üçün haqq yolu işıqlandıran elmin nuruna ehtiyac vardır. Başqa ölkələrdə yayılan və küfrə gətirib çıxaran bu cür çirkin bidətlərin, bizim ölkədə də yayılmaması üçün bu şərtədir. Bu səbəbdən də bidət əhlinə və münafıqlərə qarşı elm və hikmətlə mübarizə aparmaq, habelə, Allahın kitabından, Onun rəsulunun ﷺ sünnəsindən, səhabələrdən, onların yolunu tutub gedən tabiirlərdən və onlardan sonra gələn, doğru yolda olan imamlardan olan əməlisaleh sələflərə istinad edərək tutarlı dəlillər vasitəsilə onların batil yolda olduqlarını bəyan etmək labüddür.

Başqalarına qarşı aparılan mübarizənin ikinci növünə, silahla aparılan mübarizəyə/cihada gəlincə, bu növ cihad, İslama qarşı öz düşmənçiliklərini təzahür edən və bunu açıq-aydın şəkildə elan edən yəhudilər və özlərini məsihi adlandıran xristianlar kimi kafirlərə qarşı aparılır. Halbuki İsa Məsih ﷺ bunlardan uzaqdır. İsa Məsih ﷺ *bu gün* gəlsəydi özlərini ona nisbət edən bu adamlara qarşı vuruşardı. Uca Allah belə buyurur: **“Allah deyəcək: “Ey Məryəm oğlu İsa! Sənmi insanlara: “Allahı qoyub mənə və anamı iki məbud qəbul edin!”– demişdin?”**¹ Bəs İsanın ﷺ cavabı necə oldu? **“İsa deyəcək: “Sən pak və müqəddəssən! Haqqım olmayan bir şeyi demək mənə yaraşmaz. Əgər bunu demiş olsaydım, əlbəttə, Sən onu bilərdin. Sən mənim qəlbimdə olanları bilirsən, mən isə Sənin Özündə olanları bilmirəm. Şübhəsiz ki, qeybləri bilən Sənsən! Mən onlara ancaq Sənin mənə əmr etdiyini: “Mənim də Rəbbim, sizin də Rəbbiniz olan Allaha ibadət edin!”– demişəm. Nə qədər ki, onların arasında idim, mən onlara şahid idim. Sən məni onların arasından götürdükdən sonra isə onlara nəzarət edən Özün oldun. Sən hər şeyə şahidsən.”**²

¹ əl-Maidə, 116.

² əl-Maidə, 116, 117.

Məryəm oğlu İsa ﷺ onlara, ancaq Allahın onlara əmr etdiyi bu sözləri söyləmişdi: “Mənim də Rəbbim, sizin də Rəbbiniz olan Allaha ibadət edin!” Lakin onlar *üçlüyə, yəni eyni zamanda* İsayə ﷺ, Məryəmə və Allaha ibadət edir və “Allah, üçlüyün üçüncüsüdür” – deyirlər. İsa ﷺ iz-zətli və qüdrətli Allahın qarşısında onlardan uzaq olduğunu bildirəcəksə, onların özlərini İsayə ﷺ nisbət etmələri axı necə doğru ola bilər.

Yəhudilər, xristianlar, bütperəst və digər müşriklər, habelə, kommunistlər, bunların hamısı müsəlmanların düşmənləridir. Allahın kəlməsinin uca olması üçün müsəlmanların onlarla vuruşması vacibdir. Lakin təəssüflər olsun ki, bu gün müsəlmanlar çox zəifdirlər və zillət içindədirlər. Onlar düşmənlərinə qarşı vuruşmaqdan çox, bir-biriləri ilə vuruşurlar. Yəni, düşmənləri ilə vuruşmaqdan çox, öz aralarında vuruşurlar. Bu üzdən düşmənlər bizim üzərimizə hakim olmuş və biz onların əlində elə bir futbol topuna çevrilmişik ki, onu istədikləri yerə atırlar.

Elə buna görə də, müsəlmanların məhz bu məsələyə diqqət yetirmələri və *bunun üçün* hazırlıq görmələri vacibdir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Düşmənlərə qarşı bacardığınız qədər qüvvə və döyüş atları hazırlayın ki, bununla Allahın düşməni, öz düşməninizi və onlardan başqa sizin bilmədiyiniz, lakin Allahın bildiyi kimsələri qorxudasınız.”**¹ Həmçinin, uca Allah buyurur: **“Kitab verilənlərdən Allaha və Axirət gününə iman gətirməyən, Allahın və Onun Elçisinin haram buyurduğunu haram saymayan və həqiqi din olan İslama etiqad etməyənlərə, zəlil günə qalıb əlləri ilə cizyə verməyə məcbur oluncaya qədər vuruşun.”**²

“Əlləri ilə cizyə verməyə məcbur oluncaya qədər..” Yəni, bizə cizyə verməyə məcbur oluncaya qədər. **“Əlləri ilə..”** kəlməsinin təfsirində alimlərin iki rəyi vardır.

1. Bizim onların üzərində olan gücümüz sayəsində.

2. Öz əllərindən *istənilən* biri ilə. Belə ki, yəhudi və xristian, cizyəni öz əlini uzadaraq verməlidir. Ona görə də alimlər deyirlər ki, əgər onlar cizyəni xidmətçiləri vasitəsilə göndərsələr, onu göturməməliyik. Ta o vaxta qədər ki, onların özləri gəlib onu, *cizyə yığmağa* cavabdeh olan

¹ əl-Ənfal, 60.

² ət-Tovbə, 29.

müsəlmana öz əlləri ilə təslim etsinlər. Təsəvvür edin, görün, Allah bizdən necə olmağımızı istəyir. Bu cür izzətdə İslamın halı necə olar? Onlara cizyə təyin edərik və onu öz əlləri ilə gətirib verərlər. Onların lap böyükkləri də olsa belə, zəlil halda gəlib öz əlləri ilə cizyəni İslam dövlətindəki *cizyə yığmağa* məsul şəxsə təslim edər. Məğrur şəkildə, ordusu ilə, toplum halında və müşayiətçiləri ilə gələ bilməzlər. Əksinə, zəlil bir şəkildə təkbəşinə gəlməlidirlər.

Əgər bir adam: “Bu necə İslam təlimidir? Məgər bu şovinizm deyilmidi?” – deyərsə, ona belə cavab verərik: “Kimə görə şovinizmdir? Məgər müsəlmanlar, insanlara yuxarıdan aşağı baxan şovinst olmaq istəyirlər? Qətiyyənlə belə deyil. Müsəlmanlar əxlaq baxımından insanların ən yaxşısıdır. Lakin müsəlmanlar, həm özlərini, həm də onları yaradan Allahın kəlməsinin uca olmasını istəyirlər. Allahın kəlməsinin uca olması da yalnız müsəlmanların uca olması sayəsində həyata keçə bilər. Bəs müsəlmanlar nə zaman ucala bilər? O zaman ki, onlar Allahın dinindən, həm zahirdə, həm də batində, həqiqi mənada möhkəm yapışacaq və izzətin yalnız Allaha, Onun rəsuluna ﷺ və möminlərə məxsus olduğunu biləcəklər.

Müsəlmanlar Allahın dinindən uzaqlaşdıqları, Allahın düşmənləri qarşısında özlərini zəlil göstərdikləri, sonra da Allahın düşmənlərinin quyruqlarına çevrildikləri halda, hansı izzətdən söhbət gedə bilər?! Bu hərəkətlərlə heç vaxt izzət əldə edilə bilməz.

İslam, haqq və ali bir dindir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Siz də cihadda zəiflik göstərməyin və üstün olduğunuz halda kafirləri sülhə çağırmayın! Allah sizinlədir.”**¹ Bundan sonra daha nə istəyirsiniz? Siz üstünsünüz və Allah da sizinlədir. *Belə olduğu halda, onları necə sülhə çağırma bilərsiniz?! Necə zəiflik göstərə bilərsiniz?! Lakin dinimizdə tənəzzülə uğradığımız üçün biz gerilədik. Amma keçmişdə bizim durumumuz tamamilə bunun əksinə idi. Əməlisaleh sələflərin dönəmində istənilən bir müsəlman, yeri-yerkən, yer üzündə hakimiyyətə yalnız özünün layiq olduğunu düşünürdü. Çünki uca Allah Öz kitabında belə buyurur: “Biz Zikrdən* (Lövh-i məhfuzdakı yazıdan) *sonra nazil etdiyi-*

¹ Muhəmməd, 35.

miz Zəburda da yazmışdıq ki, yer üzünə Mənim əməlisaleh qullarım varis olacaqlar."¹ Elə buna görə də müsəlman, yer üzünün əsl sahibi olduğuna inanır.

İndi isə, çox təəssüflər olsun ki, bunun əksinədir. Elə buna görə də, biz övladlarımızı və gənclərimizi, bu dini ciddi şəkildə öyrənməyə, ondan ciddi şəkildə yapışmağa və Allahın düşmənlərinə qarşı diqqətli olmağa təşviq edirik. Onlar bilməlidirlər ki, Allahın və müsəlmanların düşmənləri heç bir zaman müsəlmanların xeyri üçün çalışmayacaqlar. Əksinə, onlar yalnız öz xeyirləri üçün, müsəlmanları və ardından da İslamı yox etmək üçün çalışacaqlar.

Allahdan istəyirik ki, İslam dini sayəsində bizi, bizim sayəmizdə də İslam dinini izzətləndirsin, bizi haqq dəvətçilərindən və haqqa yardım edənlərdən etsin, İslam ümmətinə elə bir xeyirli rəhbər nəsib etsin ki, bu rəhbər, onları, dinləri və dünyaları üçün xeyirli olan və səadətə qovuşduran işlərə yönəltsin.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۹۵ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ . قَالَ : قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ : «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى قَالَ : مَنْ عَادَى لِي وَلِيًّا فَقَدْ آذَنْتُهُ بِالْحَرْبِ . وَمَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِشَيْءٍ أَحَبَّ إِلَيَّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ ، وَمَا يَزَالُ عَبْدِي يَتَقَرَّبُ إِلَيَّ بِالنَّوَافِلِ حَتَّى أُحِبَّهُ ، فَإِذَا أَحْبَبْتُهُ كُنْتُ سَمْعَهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ ، وَبَصَرَهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ ، وَيَدَهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا ، وَرِجْلَهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا ، وَلَئِنْ سَأَلَنِي لَأُعْطِيَنَّهُ ، وَلَئِنْ اسْتَعَاذَنِي لَأُعِيذَنَّهُ » رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ .

«آذَنْتُهُ» أَعْلَمْتُهُ بِأَنِّي مُحَارِبٌ لَهُ «استعاذني» رُوِيَ بِالنُّونِ وَبِالْبَاءِ .

95. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Uca Allah buyurur: “Kim Mənim dostumla düşmənçilik edərsə, Mən ona hər b elan edə rəm. Qulumun Mənə sevimli olan və sayəsində Mənə yaxınlaşdığı ən gözəl əməl ona vacib buyurduğum əməllərdir. Qulum nafilə ibadətləri yerinə yetirməklə Mənə o qədər yaxınlaşar ki, Mən onu sevərəm. Onu sevdiyim təqdirdə onun eşidən qulağı, görən

¹ əl-Ənbiya, 105.

gözü, tutan əli və yeriyən ayağı olaram. Məndən diləsə, ona dilədiyini verərəm, sığınacaq istəsə, ona sığınacaq verərəm.”

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “azəntuhu” kəlməsi, “ona qarşı müharibə aparacağımı elan edərəm” deməkdir. Hədisdə keçən “İstəazəni” kəlməsi, həm bu cür, həm də “istəazə bi” kimi də rəvayət olunmuşdur.

٩٦ - عن أنس رضي الله عنه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيمَا يَرُويهِ عَنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: «إِذَا تَقَرَّبَ الْعَبْدُ إِلَيَّ شَبْرًا تَقَرَّبْتُ إِلَيْهِ ذِرَاعًا، وَإِذَا تَقَرَّبَ إِلَيَّ ذِرَاعًا تَقَرَّبْتُ مِنْهُ بَاعًا، وَإِذَا أَتَانِي يَمْشِي أَتَيْتُهُ هَرْوَلَةً» رواه البخاري.

96. Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ izzətli və qüdrətli Rəbbinin belə dediyini rəvayət etmişdir: **“Qulum Mənə bir qarış yaxınlaşarsa, Mən ona bir ərəş yaxınlaşaram. O Mənə bir ərəş yaxınlaşarsa, Mən ona bir qulac yaxınlaşaram. O mənə doğru yeriyərək gəlsə, Mən ona doğru yüyürərək gələrəm.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Hureyradan رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Uca Allah buyurur: “Kim Mənim dostumla düşmənçilik edərsə, Mən ona hər b elan edərəm.”** Düşmənçilik etmək, dostluq etməyin əksidir. Uca Allah Öz dostları barədə belə buyurmuşdur: **“Şübhəsiz ki, Allahın dostlarının heç bir qorxusu yoxdur və onlar kədər-lənməyəcəklər. Onlar iman gətirmiş və Allahdan qorxmış kimsələrdir.”**³ Demək Allahın dostları, bu kimsələrdir: **“İman gətirmiş”** Yəni, iman gətirilməsi vacib olan hər bir şeyə *iman gətirib*, onu qəlblərinə yeritmiş kimsələr. **“Və Allahdan qorxmış”** Yəni, saleh əməlləri, bədən əzaları ilə yerinə yetirmiş, vacibləri tərk etməmək və haramlardan da uzaq durmaqla bütün qadağalardan çəkinmiş kimsələrdir. Beləcə, on-

¹ Səhih əl-Buxari, 6502.

² Səhih əl-Buxari, 7536.

³ Yunus, 62, 63.

lar iman sayəsində batinlərini, təqva sayəsində də zahirlərini islah etmək-lə, *bu iki xisləti* özlərində cəm etmişlər. Allahın dostları, məhz onlardır.

Uca Allahın dostu olmaq, heç də söz və iddia ilə gerçəkləşən bir şey deyil. Necə ki, bunu bəzi fırıldaqçılar edir. Onlar Allahın düşməni olduqları halda xalqı aldadaraq özlərini Allahın dostları kimi göstərirlər. Allah qorusun. Bəzi İslam ölkələrində xalqı aldadan, Allahın düşmənləri olduqları halda: “Biz övliyəyiq/Allahın dostlarıyıq” – deyən, sonra da xalqı aldatmaq üçün bəzi zahiri ibadətləri yerinə yetirən insanların olduğunu görürsünüz. Bu adamlar, var-dövlət yığmaq, insanlar tərəfindən hörmət qazanmaq, insanları öz ətrafına toplamaq və başqa bu kimi məqsədlərlə bu cür iddialardan istifadə edirlər.

Allaha həmd olsun ki, əlimizdə Allahın bəyan etdiyi bir qayda, övliyələrin kimlər olduqlarına dair açıq-aydın bir tərif var: **“Onlar iman gətirmiş və Allahdan qorxmuş kimsələrdir.”** Allahın dostları məhz bunlardır. Allahın dostuna qarşı düşmənçilik edən barəsində izzətli və qüdrətli Allah belə buyurur: **“Mən ona hərb elan edərəm.”** Yəni ona qarşı hərb elan edərəm. Demək, Allahın dostuna qarşı düşmənçilik edən, elə Allaha qarşı vuruşmuş sayılır. Allahdan salamatlıq diləyirik. Kim də, Allahla vuruşarsa mütləq məğlub olar, zəlilliyə uğrayar və heç kim ona kömək edə bilməz.

Sonra uca Allah belə buyurur: **“Qulumun Mənə sevimli olan və sayəsində Mənə yaxınlaşdığı ən gözəl əməl ona vacib buyurduğum əməllərdir.”** Yəni, Allah bildirir ki, insanı Ona yaxınlaşdıran əməllər arasında ən çox xoşuna gələnəni ona fərz buyurduğu ibadətlərdir. Deməli, nafilə ibadətlərə nisbətən fərz ibadətləri Allaha daha çox sevimlidir. Məsələn, beş vaxt qılınan fərz namazları, Allaha, gecə namazından və digər nafilə namazlarından daha çox sevimlidir. Ramazan orucu, Allaha, birinci və dördüncü günlərin oruclarından, şəvvalın altı gününün orucundan və sairə bu kimi *nafilə oruclardan* daha sevimlidir. Dolayısıyla, bütün fərz ibadətləri, Allaha, nafilə ibadətlərindən daha sevimlidir.

Bunun səbəbi, uca Allahın fərzlərə çox önəm verməsi və onları Öz qullarına vacib buyurmasıdır. Bu da, uca Allahın həmin ibadətləri daha çox sevməsinə dəlildir. Allah bu ibadətləri çox sevdiyi üçün onları Öz qullarına vacib buyurmuşdur. Nafilələrə gəldikdə isə, insan azaddır.

İstəsə bu nafilələri yerinə yetirər və bununla da çox xeyrə nail olar, istəsə də yerinə yetirməz. Lakin fərzlər, Allah üçün daha sevimli və daha önəmlidir. Qəribə burasındadır ki, şeytan insanlara *nafilələr vasitəsilə* yaxınlaşır. *Hərdən* görürsən ki, insan nafilələri çox gözəl şəkildə qılır. Məsələn, gecə namazını xuşu ilə, heç tərpənmədən, fikri sağa-sola yayınmadan qılır. Lakin fərz namazına gəldikdə, artıq-əskik hərəkətlər edir, vəsvəsələr çoxalır, fikri uzaqlara gedir. Bu da, şeytanın aldatmasıdır. Əgər nafilələri bəzəyirsənsə, *bil ki*, fərzlər bəzədilməyə daha çox layiqdir. Elə isə fərzləri də gözəl şəkildə yerinə yetirin. Çünki nafilələrə nisbətən onlar Allaha daha sevimlidir.

“Qulum nafilə ibadətləri yerinə yetirməklə Mənə o qədər yaxınlaşar ki, Mən onu sevərəm.” Allahım, Sənin lütfünü diləyirik. Nafilələr insanı Allaha yaxınlaşdırır və fərzləri tamamlayır. İnsan fərz ibadətləri yerinə yetirməklə yanaşı nafilə ibadətlərini də çoxaldarsa, Allahın məhəbbətini qazanar və Allah onu sevər. Allah onu sevdikdə isə, Özünün dediyi kimi: **“Onun eşidən qulağı, görən gözü, tutan əli və yeriyan ayağı olar.”** Yəni, Allah onun bu dörd əzasını *xeyir əməllərə* yönəldər: Qulağına gəldikdə, Allah onun qulağını *xeyir əməllərə* yönəldər və o, yalnız Allahı razı salan sözlər eşidər. Həmçinin, gözü də, belə olar. Yalnız Allahın, baxılmasını istədiyi şeylərə baxar, haramlara baxmaz. Habelə, haram baxışlarla da baxmaz. Əli də, belə olar. Əli ilə yalnız Allahın razı qaldığı əməlləri yerinə yetirər. Çünki Allah onu *xeyir əməllərə* yönəltdi. Ayağı da həmçinin, yalnız Allahın razı qaldığı yerlərə gedər. Çünki Allah onu da *xeyir əməllərə* yönəltdi. Dolayısıyla, adam yalnız xeyir əməlləri yerinə yetirməyə can atar. **“Onun eşidən qulağı, görən gözü, tutan əli və yeriyan ayağı olaram”** sözünün mənası da budur.

Bu cümlənin mənası, Allahın, həqiqi mənada o adamın qulağı, gözü, əli və ayağı olması demək deyildir. Allah uzaq eləsin! Bu mümkün deyildir. Çünki bu əzalar *Allah tərəfindən* yaradılmış bir insanın əzalarıdır və bu əzalar özlüyündə həm də xaliq ola bilməz. Çünki uca Allah bu hədisin davamında, **“Məndən diləsə, ona dilədiyini verərəm, sığınacaq istəsə, ona sığınacaq verərəm”**– buyurararaq diləyənin və verənin, sığınacaq istəyənin və sığınacaq verənin kimlər olduğunu bəyan

etmiş və bunların fərqli olduğunu bildirmişdir. Demək, bu cümlənin mənası odur ki, Allah insanın qulağını, gözünü, əlini və ayağını *xeyir əməllər etməyə* yönəldər.

Uca Allahın bu qüdsi hədisdəki, **“Məndən diləsə, ona dilədiyini verərəm..”** kəlməsi dəlildir ki, fərz ibadətlərini, sonra da nafilə ibadətlərini yerinə yetirməklə Allaha yaxınlaşan bu vəli, dua edib Allahdan istəsə Allah ona istədiyini verir. Yəni onun duası müstəcəb olar. Bu mütləq olaraq belə deyildir. Belə ki, başqa bir hədislərə görə Allah, dua edənin duasını ibarəsində günaha və qohumluq əlaqələrinin kəsilməsinə aid bir şey olmadığı təqdirdə *qəbul edər və* istədiyini verir. Yəni adam *Allahdan* günah bir şey istəyərsə bu dua qəbul olunmaz. Əslində vəli/Allahın dostu heç vaxt günah bir şey üçün dua etməz. Çünki Allahın dostu imanlı və təqvalı olur. Təqvalı mömin isə heç vaxt günah iş görmək və ya qohumluq əlaqələrini kəsmək üçün dua etməz.

“Sığınacaq istəsə, ona sığınacaq verərəm.” Yəni, şəri olan hər bir şeyin şərinədən Mənə tərəf yönəlsə və Mənə sarılsa, ona sığınacaq verərəm. Beləliklə, istədiyi ona verilər, sığınmaq istədiyi şeyə görə ona sığınacaq verilər və qorxusu aradan qalxar.

Bu hədisdən çıxan faydalar bunlardır:

1. Allaha vəlilik (qullarının vəlisi/dostu olduğunu) nisbət etmək. Allahın vəliliyi iki qismə bölünür:

Birinci: Ümumi vəlilik. Bu, Allahın bütün qulları üzərində hökmran olması və onları istədiyi kimi idarə etməsidir. Yəni, hər bir insanı himayə edən, onun işlərini idarə edən, qaydasına salan uca Allahdır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“O, Öz qulları üzərində mütləq hakimiyyət sahibidir. O sizə gözetçi mələklər göndərir. Nəhayət, sizlərdən birinə ölüm gəldiyi zaman elçilərimiz mələklər onun canını alırlar və heç bir səhvə yol vermirlər. Sonra onlar özlərinin həqiqi Himayədarı olan Allaha qaytarılacaqlar.”**¹ Bu, hamını şamil edən ümumi vəlilikdir. Ümumi vəlilik insanın istəyindən asılı deyil. O, istəsə də, istəməsə də Allah *onun qəyyumudur və* onu idarə edir.

¹ əl-Ənam, 61, 62.

İkinci: Xüsusi vəlilik. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **“Allah iman gətirənlərin dostudur, onları zülmətlərdən nura çıxarar. Kafirlərin dostları isə tağutdur, onları nurdan zülmətlərə çıxarar.”**¹ Xüsusi vəlilik isə insanın istəyi ilə olur. Bu vəliliyi *aldə etmək üçün* insan özü çalışır və sonda Allah onun vəlisi/dostu olur. **“Onlar iman gətirmiş və Allah-dan qorxmuş kimsələrdir.”**²

2. *Bu hədis* Allah dostlarının üstünlüyünə dəlalət edir. Belə ki, pak və uca Allah, Öz dostlarına qarşı düşmənçilik edənlərə, düşmən münasibəti bəsləyir, hətta onlara qarşı hərbi elan edir.

3. Namaz, zəkat, *Ramazan* orucu, həcc, cihad və elm öyrənmək kimi fərz əməllər müstəhəb əməllərdən daha fəzilətlidir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Qulumun Mənə sevimli olan və sayəsində Mənə yaxınlaşdığı ən gözəl əməl ona vacib buyurduğum əməllərdir.”**

4. İzzətli və qüdrətli Allaha “sevmək” sifəti nisbət etmək. Belə ki, uca Allah, qullarının bir qismini digər bir qismindən çox sevdiyi kimi, əməllərin də bir qismini digər bir qismindən çox sevir. Yəni uca Allah, həm Ona ibadət edənləri sevir, həm də həmin ibadətin özünü sevir. Allahın bu sevgisi, Onun hikmətindən dolayı fərqli-fərqli olur.

5. İnsan, vacib buyurulanları yerinə yetirməklə yanaşı, Allaha nafilələr vasitəsilə yaxınlaşarsa, bunun sayəsində ona bütün işlərində yardım olunar. Çünki bu qüdsi hədisdə uca Allah belə deyir: **“Qulum nafilə ibadətləri yerinə yetirməklə Mənə o qədər yaxınlaşar ki, Mən onu sevrəm.”**

6. Kim Allahın məhəbbətini qazanmaq istəyərsə, – Allah ona asanlaşdırdığı təqdirdə, – bu onun üçün asan olar. Belə ki, adam vacibləri yerinə yetirib nafilə ibadətlərini çoxaltmaqla, Allahın məhəbbətini qazanar və Onun dostuna çevrilər.

7. *Bu hədis* Allahın, Öz dostuna *istədiyini* əta edəcəyinə və onun duasını qəbul edəcəyinə dəlildir. Çünki Allah belə buyurur: **“Məndən dilərsə, ona dilədiyini verərəm, sığınacaq istəsə, ona sığınacaq verərəm.”**

Müəllif ﷺ bu qüdsi hədisi “Mübarizə aparmaq” fəslində zikr nəql etmişdir. Çünki vacib buyurulanları yerinə yetirmək, sonra da nafilə

¹ əl-Bəqərə, 257.

² Yunus, 63.

ibadətləri əda etmək üçün nəfslə mübarizə aparmaq gərəkdir. Allah-dan istəyimiz budur ki, Onu zikr etməyə, Ona şükür etməyə və Ona gözəl tərzdə ibadət etməyə bizi müvəffəq etsin!

۹۷ - عن ابن عباس رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «نِعْمَتَانِ مَغْبُوءٌ فِيهِمَا كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ: الصَّحَّةُ وَالْفَرَاغُ» رواه البخاري.

97. İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ buyurmuşdur: **“İki nemət vardır ki, insanların bir çoxu onlarda ziyana uğramışlar. Bunlar sağlamlıq və boş vaxtdır!”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته الله İbn Abbasa رضي الله عنه istinadən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“İki nemət vardır ki, insanların bir çoxu onlarda ziyana uğramışlar. Bunlar sağlamlıq və boş vaxtdır!”** Yəni insanların çoxu bu iki nemət xüsusunda ziyana uğrayıblar. Həmin nemətlər sağlamlıq və boş vaxtdır. Belə ki, insanın, sağlam olduğu zaman Allahın əmrlərini yerinə yetirməyə və qadağalarından da çəkinməyə gücü olur. Çünki onun bədəni sağlam, kefi kök, qəlbi də rahat olur. Boş vaxt da elədir; adamın sığınacağı və özünə yetəcək qədər yemək azüqəsi varsa, demək, onun boş vaxtı da vardır.

İnsan sağlam və bekar olduğu zaman çox vaxt buna aldanır. Çünki biz sağlam, afiyət içində və bekar olarkən vaxtımızın çoxu bihudə işlərə gedir. Bununla da çox şeyi itirmiş oluruq. Bu aldanmanın fəqdini biz bu dünyada hiss etmirik. İnsan bunun fərqlini yalnız ona ölüm yetişdiyi zaman və bir də Qiyamət günü hiss edəcək. Buna dəlil uca Allahın bu ayəsidir: **“Nəhayət, onlardan birinə ölüm gəldiyi zaman deyər: “Ey Rəbbim! Məni geri qaytar. Bəlkə, tərk etdiyim yaxşı əməlləri indi edəm.”² “əl-Munafiqun” surəsində də uca Allah belə buyurur: “Sizlərdən birinə ölüm gəlib: “Ey Rəbbim! Mənə bir az möhlət ver ki, sədəqə verib əməlisalehlərdən olum!”– deməmişdən əvvəl sizə verdiyim**

¹ Səhih əl-Buxari, 6412.

² əl-Muminun, 99, 100.

ruzidən xərcləyin.”¹ Sonra uca Allah belə buyurur: “Allah əcəli çatmışlara əsla möhlət verməz. Allah sizin nə etdiklərinizdən xəbərdardır.”²

Həqiqət budur ki, vaxtın çox hissəsi hədər gedir, bu vaxtlardan nə özümüz faydalana bilirik, nə də ki, Allahın qullarına fayda verə bilirik. Biz, yalnız ölüm gəldiyi zaman peşman olacağıq. O zaman insan, tövbə edib özünü düzəltməsi üçün, ona bir dəqiqə olsa belə fürsət verilməsini təmənna edəcək. Lakin o buna nail olmayacaq.

İnsan bu iki neməti, sağlamlığı və boş vaxtı yalnız ölüm yetişdiyi zaman itirmir. Əksinə, onları ölümdən öncə də itirə bilər. O, xəstələnib aciz bir hala düşə bilər və Allahın vacib buyurduğu əmrləri yerinə yetirməyə aciz qalar. Yaxud xəstəlikdən dolayı qəlbi sıxılar, kefi pozular və təqətdən düşə bilər. Ya da özünün və ailəsinin dolanışığını təmin etmək üçün o qədər ruzi qazanmaqla məşğul olar ki, bir çox ibadətləri əldən qaçırmış olar.

Ona görə də ağıllı insan bu fürsəti əldən verməməli, sağlamlığını və boş vaxtını bacardığı qədər uca Allaha ibadətdə keçirməlidir. Əgər Quran oxumağı bacarırsa çoxlu Quran oxumalı, bacarmırsa bol-bol Allahı zikr etməlidir. Bunlara imkanı olmadıqda isə, *insanlara* yaxşı işlər görməyi əmr edib, onları qadağalardan çəkəndirməli və ya əlindən gəldiyi qədər müsəlman qardaşları üçün öz yardımını və yaxşılığını əsirgəməməlidir. Bu cür yaxşı əməllərin hamısı bizim əlimizdən çıxır. Dolayısıyla ağıllı insan fürsətdən, xüsusilə də sağlamlıq və boş vaxt fürsətindən istifadə edəndir.

Bu hədis dəlildir ki, Allahın nemətləri *dəyər baxımından* bir-birindən fərqli olur. Yəni, bir qismi digər bir qismində daha dəyərli ola bilər. Allahın Öz quluna verdiyi ən böyük nemət isə İslam nemətidir. Allah insanların çoxunu bu nemətdən məhrum etmişdir. Uca Allah buyurur: **“Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi tamamladım və sizin üçün din olaraq İslamı bəyəndim.”³** İnsan, Allahın ona İslam nemətini bəxş etdiyini, qəlbini İslama açmış olduğunu görsə, bilsin ki bu, nemətlərin ən böyüyüdür.

¹ əl-Munafiqun, 10.

² əl-Munafiqun, 11.

³ əl-Maidə, 3.

İkinci ən böyük nemət ağıldır. İnsan, özünü idarə edə bilməyən, həm özünə, həm də yaxınlarına əziyyət verən, ağılında problem olan birisini gördükdə, bu nemətə görə Allaha şükür etməlidir. Həqiqətən ağıl, böyük nemətdir.

Üçüncü ən böyük nemət, vətəndə olan əminamanlıq nemətidir. Bu da, ən böyük nemətlərdəndir. Keçmişdə ata-babalarımızın bu ölkədə gördüyü qorxulu illəri sizə misal çəkirəm. Biz eşidirdik ki, o zaman onlar, hətta sübh namazına gedəndə belə özləri ilə silahlarını da götürürdilər. Çünki kiminsə onlara hücum etməsindən ehtiyat edərildilər. Başqa bir misal da, keçmişdə baş vermiş körfəz müharibəsidir. O zaman insanlar qorxu içində idilər. Onlar evlərinin atəşə məruz qalmasından ehtiyat etdikləri üçün, öz pəncərələrini mum vasitəsi ilə bərk-bərk bağlayırdılar. İnsanlar böyük bir təşviş içində idilər. Əmin-amanlıq nemətini, İslam və ağıl nemətindən başqa heç bir nemət əvəz edə bilməz.

Dördüncü ən böyük nemət isə, Allahın bizə, xüsusən də bu ölkəyə, bəxş etdiyi varlı həyat tərzidir. Bizim *ruzimiz* hər yerdən *bol-bol* gəlir. Allaha həmd olsun ki, biz böyük xeyir içindəyik. Evlərimiz yemək-içməklə doludur. Bir adamın qabağına iki, üç və ya daha çox adama çatacaq qədər yeməklər qoyulur. Bu da, həmçinin, Allahın nemətlərindəndir. Biz bu böyük nemətlərə görə pak və uca Allaha şükürlər etməli, bu nemətlərin *daha da* artması üçün Allaha itaət və ibadət etməliyik. Çünki uca Allah belə buyurur: **“O zaman Rəbbiniz belə bildirmişdi: “Əgər şükür etsəniz, sizə olan nemətimi artıraram, yox əgər nankorluq etsəniz, bilin ki, Mənim əzabım şiddətlidir.”¹**

۹۸ - عن عائشة رضي الله عنها أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَقُومُ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى تَتَفَطَّرَ قَدَمَاهُ، فَقُلْتُ لَهُ، لِمَ تَصْنَعُ هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَقَدْ غَفَرَ اللَّهُ لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ؟ قَالَ: «أَفَلَا أُحِبُّ أَنْ أَكُونَ عَبْدًا شَكُورًا؟» متفقٌ عليه. هذا لفظ البخاري، ونحوه في الصحيحين من رواية المغيرة بن شعبه.

98. Rəvayət olunur ki, Aişə رضي الله عنها demişdir: “Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ gecənin bir vaxtında qalxıb o qədər namaz qıldadı ki, hətta ayaqları çatlayardı.

¹ İbrahim, 7.

Bir dəfə mən ona dedim: “Niyə belə edirsən, ya Rəsulullah? Axı Allah sənin keçmiş və gələcək günahlarını bağışlayıb.” O da belə cavab verdi: “Şükür edən bəndə olmayımmı?”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir,¹ lakin bu, Buxarinin rəvayət etdiyi mətdir. Buna bənzər rəvayəti, yenə Buxari və Muslim, Muğira ibn Şöbədən رحمته الله rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllif رحمته الله “Mübarizə aparmaq” fəslində Aişənin رحمته الله rəvət etdiyi bu hədisi də zikr etmişdir. Biz əvvəldə qeyd etmişdik ki, mübarizə aparmağın bir növü də insanın öz nəfsi ilə mübarizə aparması, onu Allaha ibadət etməyə yönəltməsi və buna səbir etməsidir. Müəllifin رحمته الله Aişəyə رحمته الله istinadən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ gecənin bir vaxtında qalxıb o qədər namaz qıldırı ki, hətta ayaqları çatlayardı. *Aişə رحمته الله deyir ki, bir dəfə mən ona dedim: “Niyə belə edirsən, ya Rəsulullah? Axı Allah sənin keçmiş və gələcək günahlarını bağışlayıb.” O da belə cavab verdi: “Şükür edən bəndə olmayımmı?”*

Aişə رحمته الله Peyğəmbərin ﷺ gizlində, yəni evində etdiyi ibadətlərini insanların hamısından daha yaxşı bilirdi. Həmçinin, Peyğəmbərin ﷺ digər zövcələri də – Allah onların hamısından razı olsun – Rəsulullahın ﷺ, öz evində nələr etdiyini hamıdan daha yaxşı bilirdilər. Elə buna görə də, böyük səhabələr Peyğəmbərin ﷺ zövcələrinin yanına gəlib, onlardan, Rəsulullahın ﷺ evdə nələr etdiyi barədə soruşardılar.

Peyğəmbər ﷺ təhəccüd namazı qılmaq üçün gecələr qalxardı. Bu xüsusda uca Allah “əl-Muzzəmmil” surəsində belə buyurur: **“Həqiqətən, Rəbbin bilir ki, sən və səninlə olan səhabələrin bir qismi bəzən gecənin üçdə ikisinə yaxın qismini, bəzən yarısını, bəzən də üçdə birini ibadət üçün durursunuz.”**³

Peyğəmbər ﷺ bəzən gecənin əksər hissəsini, bəzən yarısını, bəzən də üçdə birini namazla keçirərdi. Çünki o, Rəbbinə mükəmməl bir şəkilə ibadət etməklə yanaşı nəfsinə dincəlmək haqqı da verirdi. Pey-

¹ Səhih əl-Buxari, 4837; Səhih Muslim, 2820.

² Səhih əl-Buxari, 4836; Səhih Muslim, 2819.

³ əl-Muzzəmmil, 20.

ğəmbər ﷺ, özünün güclü və ya yorğun olmasına uyğun olaraq *bəzən* gecənin üçdə ikisinə yaxın hissəsini, yəni yarısından çoxunu, *bəzən də* üçdə ikisindən az hissəsini, yəni yarısını və ya üçdə birini namazla keçirərdi. O, *namaz qılarkən* qiyamda o qədər durardı ki, ayaqları şişər və çatlayardı. Yəni, ayaqlarında olan qan bərkiyərdi və *ayaqları* çat-çat olardı.

Cavan səhabələr onunla birlikdə *uzun-uzadı* gecə namazı qılar, lakin *buna tab gətirməyib* yorulardılar. Rəvayət edilir ki, İbn Məsud رضى الله عنه demişdir: “Bir gecə mən Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qıldım. O, qiyamı o qədər uzatdı ki, mən pis bir iş görmək istədim.” *Səhabələr* soruşdular: “Ey Əbu Abdurrəhman, sən nə iş görmək istədin ki?” O dedi: “İstədim yerə oturum və Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə tərk edim?”¹ Yəni, Peyğəmbərin ﷺ səbir etdiyi kimi səbir edə bilmədiyindən dolayı *namazı buraxıb* oturmaq istəmişdir.

Huzeyfə ibn Yəmən رضى الله عنه də, bir dəfə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə gecə namazına durmuş və *həmin vaxt* Peyğəmbər ﷺ *namazda* əl-Bəqərə, ən-Nisa və Ali-İmran surələrini oxumuşdur. Bunların hamısı birlikdə təxmini beş cüz və *üstə gəl* bir cüzün dördə biri qədər edir. Huzeyfə رضى الله عنه belə deyir: “O hər rəhmət ayəsinə yetişdikdə, *Allahdan rəhmət* diləyər, hər təsbihi ayəsinə yetişdikdə, *Allahı* təsbihi edər və hər təhdid ayəsinə yetişdikdə *ondan Allaha* sığınardı.”² Peyğəmbərin ﷺ Quranı bu cür aramla oxuması hamıya bəlli idi. Beş cüz və üstəlik bir cüzün dördə biri qədər Quran oxuyur! Həm də rəhmət ayələrində *Allahdan rəhmət* diləyir, təhdid ayələrində *Allaha* sığınır, təsbihi ayələrində də *Allahı* təsbihi edir! Bu cür qiyam necə ola bilər? *Əlbəttə ki*, uzun olacaqdır. Peyğəmbər ﷺ gecə namazlarında bu qədər oxuyardı. O, *qiyamda* oxumağı uzatdıqda rükunu və səcdəni də uzadardı. Yəni Peyğəmbər ﷺ həm qiraəti, həm rükunu, həm də səcdəni uzadardı. Məsələn, o, on iki saata bərabər olan qış gecələrindən birində gecə namazına qalxdıqda gecənin üçdə ikisinə yaxın hissəsini namaz qılardı. Onda deyə bilərik ki, o, uzun gecələrdə təxmini yeddi saat namazda durardı. Təsəvvür edin bu nə deməkdir. Görün onun halı necə olardı? Bununla yanaşı o, öz nəfsi

¹ Səhih əl-Buxari, 1135; Səhih Muslim, 773.

² Səhih Muslim, 772.

ilə mübarizə aparmış və onu səbirli olmağa yönəltdir. Habelə, belə demişdir: **“Şükür edən bəndə olmayımmı?”**

Hədisdən çıxan faydalar:

1. Bu hədis, şükrün, Allaha itaət və ibadət etmək olduğunu göstərir. Habelə, insan hər dəfə Rəbbinə olan itaətini artırdıqca, Allaha olan şükürü də, bir o qədər artmış olacaq. İnsanın, sadəcə dili ilə “Allaha şükür edirəm, Allaha həmd edirəm!” – deməsi heç də şükür sayılmır. Bəli, bu dillə olan şükürdür. Lakin burada söhbət, əzalar vasitəsi ilə də şükür etməkdən gedir. Yəni insan, gücü çatdığı qədər Allaha itaət və ibadət də etməlidir.

2. Bu hədis dəlildir ki, Allah, Peyğəmbərin ﷺ keçmiş və gələcək günahlarını bağışlamışdır. Yəni Allah, onun keçmişdə etdiyi və gələcəkdə edəcəyi bütün günahları bağışlamışdır. O, bu dünyadan ayrıldığı zaman bütün günahlardan xali olaraq ayrılmışdır. Çünki onun bütün günahları bağışlanmışdı.

Bəzən Allah, bəlli bir toplumla fəqli qavranaraq, saleh əməllər etmələrindən dolayı onların bütün günahlarını bağışlayır. Buna Bədr əhlini misal gətirmək olar. Bədr əhli üç yüz on nəfər idi. Hatib ibn Əbu Bəltəə رضى الله عنه də onlardan biri idi. *Bildiyimiz* məşhur bir hadisə zamanı Peyğəmbər ﷺ Ömərə رضى الله عنه belə demişdi: **“O, Bədr döyüşündə iştirak edib. Məgər uca Allahın Bədrdə döyüşənlərə baxıb: “İstədiyinizi edin, artıq Mən sizin günahlarınızı bağışladım!” – dediyini bilmirsənmi?!”**¹ Bu, Bədrdə iştirak edənlərə məxsus olan bir şeydir. Allah onların edəcəkləri bütün günahları bağışlamışdır.

Halbuki Hatib رضى الله عنه böyük bir günah etmişdi. Qureyşlilər Rəsulullahla ﷺ bağladıkları Hudeybiyyə sülhünü pozduqları zaman Peyğəmbər ﷺ onlara qarşı döyüşə hazırlıq görəndə, Hatib رضى الله عنه Məkkə əhlinə yazılı bir məktub göndərdi. O, həmin məktubda Peyğəmbərin ﷺ *qoşunla* onların üzərinə gələcəyi barədə xəbər verirdi. Amma Peyğəmbər ﷺ vəhy vasitəsilə bundan xəbər tutdu. O, Əli ibn Əbu Talibi رضى الله عنه və onunla birlikdə bir nəfəri Hatibin göndərdiyi qadının arxasınca yolladı. Onlar həmin qadına “Rovdatu Xax” deyilən bir bağçada çatdılar. Bu bağça

¹ Səhih əl-Buxari, 4274; Səhih Muslim, 2494.

Məkkə yolunun üzərində olan məşhur bir bağçadır. Onlar qadının yanına çatdıqda onu dayandırdılar və ona: “Məkkə əhli üçün apardığın məktubu çıxart” – dedilər. Qadın: “Məndə heç bir məktub yoxdur” – dedi. Onlar dedilər: “Üstündə məktubu mütləq çıxartmalısən. Ya onu *xoşluqla* özün çıxart, ya da paltarının altında da, olsa belə səni özümüz yoxlayacağıq.” Qadın onların ciddi olduğunu başa düşdükdə, saçlarının arasından məktubu çıxartdı. Bu, Hatibin ﷺ Məkkə əhlini xəbərdar etmək üçün yazdığı məktub idi. Onlar məktubu götürüb Peyğəmbərin ﷺ yanına qayıtdılar. Allahın dini xüsusunda ən qeyrətli insanlardan biri olan Ömər رضي الله عنه, Peyğəmbərdən ﷺ Hatibi ﷺ öldürmək üçün izn istədi və belə dedi: “Bu adam münafıqlıq edib. Bizim sirlərimiz barədə düşmənlərimizə yazıb.” Onda Peyğəmbər ﷺ Ömərə belə dedi: **“Məgər uca Allahın Bədrdə döyüşənlərə baxıb: “İstədiyinizi edin, artıq Mən sizin günahlarınızı bağışladım!” – dediyini bilmirsənmi?!”** Hatib ﷺ də Bədrdə döyüşənlərdən idi. Halbuki o, böyük bir günah etmişdi. Ona görə də, əgər rəhbər, sirlərimizi düşmənlərə çatdıran bir cəsus yaxalayarsa, müsəlman olsa belə, onu mütləq öldürməlidir. Çünki həmin adam yer üzündə fəsad yaymış sayılır. Odur ki, böyük bir zərəri olacağından dolayı, cəsus, – müsəlman olsa belə – öldürmək rəhbərə vacib olur. Lakin Hatibin ﷺ öldürülməsinə mane olan səbəb var idi. Belə ki, o, Bədr əhlindən idi. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ Ömərə رضي الله عنه, “Məgər sən onun müsəlman olduğunu bilmirsənmi?” – demədi. Əksinə, ona belə dedi: **“Məgər uca Allahın Bədrdə döyüşənlərə baxıb: “İstədiyinizi edin, artıq Mən sizin günahlarınızı bağışladım!” – dediyini bilmirsənmi?!”**

3. Bu hədis dəlalət edir ki, Peyğəmbərin ﷺ səciyyələrindən biri də, onun keçmiş və gələcək günahlarının Allah tərəfindən bağışlanmasıdır. Bu, bəzi səhabələr üçün də mümkün olan bir şeydir. Məsələn, Bədr əhli barədə söylədiyimiz kimi. Bəzi alimlər belə deyirlər: “Bilin ki, Peyğəmbərin ﷺ səciyyələrindən biri də, onun keçmiş və gələcək günahlarının Allah tərəfindən bağışlanmasıdır. Buna uyğun olaraq: “Kim filan əməli edərsə, onun keçmiş və gələcək günahları bağışlanar” ləfzi ilə varid olan bütün hədislər zəif hesab olunur. Çünki bu, Peyğəmbərə ﷺ xas olan bir xüsusiyyətdir. “Kim filan əməli edərsə, onun keçmiş günahları bağışlanar” ləfzi ilə varid olan səhih hədislər çoxdur. Lakin, “Gələcək

günahları da bağışlanar" lafzi yalnız Peyğəmbərə ﷺ məxsusdur. Bu, yalnız Peyğəmbərin ﷺ səciyyələrindəndir. Bu, elm tələbəsinə fayda verən ümumi bir qaydadır. Belə ki, qarşınıza: "Kim filan əməli edərsə, onun keçmiş və gələcək günahları bağışlanar" lafzi ilə bir hədis çıxarsa, bilin ki "gələcək" ləfzi zəifdir, səhih deyildir. Çünki gələcək günahların bağışlanması yalnız Muhəmmədin ﷺ səciyyələrindəndir.

4. Bu hədis gecə namazının və onun uzun-uzadı qılınmasının nə qədər fəzilətli olmasına dəlalət edir. Uca Allah gecə namazı qılan və onu uzadan insanları tərif edərək belə demişdir: **"Onlar gecə namazını qılmaq üçün böyürlərini yataqdan qaldırır, qorxu və ümid içində öz Rəbbinə yalvarır və onlara verdiyimiz ruzilərdən Allah yolunda xərc-ləyirlər. Etdikləri əməllərin mükafatı kimi onlar üçün gözlərinə sevinc gətirəcək nələr saxlandığını heç kəs bilmir."**¹ Yəni onlar yataqlarından ayrı düşər, günahları barədə düşündükdə qorxar və Allahın nə qədər lütfkar olduğunu düşündükdə Onun lütfünə ümid bəsləyərdilər. Allahdan həm məni, həm də sizi onlardan etməsini istəyirəm.

Onlar böyürlərini, gecə boyu televizora baxmaq üçün və ya kart oynamaq üçün, yaxud insanların qeybətini etmək üçün, ya da buna bənzər əməllər üçün yataqdan qaldırmırdılar. Əksinə, onlar böyürlərini yataqdan qaldırıb, Allaha dua edir, Ona qorxu və ümid içində ibadət edir **"və onlara verdiyimiz ruzilərdən Allah yolunda xərc-ləyirlər. Etdikləri əməllərin mükafatı kimi onlar üçün gözlərinə sevinc gətirəcək nələr saxlandığını heç kəs bilmir."** Görəsən onlar üçün saxlanılan *nemətlər* nələrdir? Bunu açıqlayan qüdsi bir hədisdə uca Allah belə buyurur: **"Saleh qullarıma heç bir gözün görmədiyi, heç bir qulağın eşitmədiyi və heç bir bəşərin ağlına gəlmədiyi nemətlər hazırlamışam."**² Allahdan istəyirəm ki, həm məni, həm də sizi bu Cənnətin sakinlərindən etsin. Həqiqətən O, cəməddir, səxavətlidir.

۹۹ - عن عائشة رضي الله عنها أنها قالت: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا دَخَلَ الْعَشْرُ أَحْيَا اللَّيْلَ،

وَأَيَقُظَ أَهْلَهُ، وَجَدَّ وَشَدَّ الْمِئْزَرَ» متفقٌ عليه.

¹ əs-Səcdə, 16-17.

² Səhih əl-Buxari, 3244; Səhih Muslim, 2824.

والمَرَادُ: الْعَشْرُ الْأَوَاخِرُ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ: «وَالْمُتَزَرُّ»: الْإِزَارُ، وَهُوَ كِنَايَةٌ عَنْ إِعْتِزَالِ النِّسَاءِ، وَقِيلَ: الْمُرَادُ تَشْمِيرُهُ لِلْعِبَادَةِ. يُقَالُ: شَدَدْتُ لِهَذَا الْأَمْرِ مِئْزَرِي، أَي: تَشَمَّرْتُ وَتَفَرَّغْتُ لَهُ.

99. Rəvayət edilir ki, Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا demişdir: “*Ramazanın axır on günü yetiştikdə Rəsulullah ﷺ gecələri ibadətlə keçirər, ailəsini ibadət üçün yuxudan oyadar, ciddi bir şəkildə ibadətə bağlanaq və belbağını bərk-bərk bağlayardı.*”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisdə on gün deyildikdə, Ramazan ayının son on günü qəsd olunur. Belbağı deyildikdə isə izar qəsd olunur. Bu, qadınlara yaxınlaşmamağı ifadə edən bir kinayədir. Başqa bir rəyə görə isə bu, ibadət üçün hazırlaşmaq deməkdir. Yəni, ərəbcə “Bu iş üçün izarımı bağladım” deyildikdə “İşə möhkəm girişmək, özünü ona həsr etmək” başa düşülür.

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا möminlərin anası Aişə bint Əbu Bəkrə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا istinadən nəql etdiyi hədisdə, Rəsulullahın ﷺ Ramazanın son on günündəki halı zikr olunur. Belə ki Ramazanın son on günü girdikdə Rəsulullah ﷺ belbağını bərkidər, gecələri *oyaq qalıb* ibadətlə keçirər, ciddi bir şəkildə ibadətə bağlanar və özünü *ibadətə* həsr edərdi.

Bundan əvvəlki hədisdə deyilirdi ki, Rəsulullah ﷺ gecələr qalxıb o qədər namaz qılardı ki, hətta ayaqları çatlayardı. O, bəzən gecənin yarısından çox hissəsini, bəzən yarısını, bəzən də üçdə birini namaz qılmaqla keçirərdi. Lakin Ramazanın axır on gecəsində bütün gecəni oyaq qalıb ibadətlə keçirərdi. Yəni, gün batdıqdan sonra iftarını edər, sonra axşam yeməyini yeyər, sonra işa namazını qılar və bir sözlə, insanı Allaha yaxınlaşdıracaq hesab etdiyi əməllərlə məşğul olardı. Peyğəmbərin ﷺ bütün gecəni ibadətlə keçirməsi, heç də onun bütün gecə boyu namaz qılması demək deyil. Buna dəlil Safiyyə bint Huyeyyin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا işa namazından sonra Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlməsi və Peyğəmbərin ﷺ də onunla söhbət etməsidir. Dolayısıyla, Peyğəmbərin ﷺ həmin gecə-

¹ Səhih əl-Buxari, 2024; Səhih Muslim, 1174.

lərdə etdiyi istənilən əməli, *insanı* Allaha yaxınlaşdıran əməl sayılır. Bu, namaz və ya namaza hazırlıq, yaxud istənilən başqa bir əməl ola bilər.

Bu hədis dəlildir ki, Rəsulullah ﷺ ramazan ayının axır on gecəsinin hamısını oyaq qalıb ibadətlə keçirər, ondan başqa heç bir gecəni *səhərə qədər* oyaq qalmazdı. Yəni o, ramazan ayının axır on gecəsindən başqa heç bir gecəni *səhərə qədər* oyaq qalıb ibadətlə keçirməmişdir. Bu gecələri sabaha qədər oyaq qalmasının səbəbi isə Qədr gecəsini gözləmək idi. Qədr gecəsi ramazanın axır on gecələrindən birinə, xüsusilə də son yeddi gecəsindən birinə təsadüf edir. Uca Allah, bu gecədə, növbəti ildə baş verəcək hər şeyi müəyyən edir. Həmin gecə uca Allahın buyurduğu kimi: **“Min aydan xeyirlidir.”**¹ Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ o gecəni oyaq qalıb ibadətlə keçirərdi. Belə ki, **“Hər kim Qədr gecəsində imanla, mükafatını yalnız Allahdan umaraq ibadət edərsə, keçmiş günahları bağışlanar.”**²

Sonra müəllif *hədisdə zikr edilən* **“belbağını bərk-bərk bağlayardı”** kəlməsini izah etmiş və bəzi alimlərin fikrinə görə, bunun, qadınlara yaxınlaşmamağı ifadə edən bir kinayə olmasını demişdir. Çünki Peyğəmbər ﷺ həmin günlərdə etikafda olurdu. Etikafda olan adamın isə öz həyat yoldaşı ilə yaxınlıq etməsi caiz deyil. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Məscidlərdə etikafda olduğunuz zaman onlarla yaxınlıq etməyin.”**³ Bəzi alimlərə görə isə, **“belbağını bərk-bərk bağlayardı”** kəlməsi, ibadət üçün hazırlaşmağı, özünü ibadətə həsr etməyi ifadə edən bir kinayədir. Hər iki rəy doğrudur. Çünki Peyğəmbər ﷺ ramazan ayının axır on günündə, həm etikafda olduğu üçün qadınları ilə yaxınlıq etməz, həm də izarını bərk-bərk bağlayıb ibadət üçün çalışar və özünü ibadətə həsr edərdi. Bu da mübarizə aparmağın bir növüdür. Dolayısıyla, insan, fəzilətli vaxtlarda nəfsi ilə mübarizə aparmalıdır ki, həmin vaxtları Allaha itaətdə keçirsin.

۱۰۰ - عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال رسول الله ﷺ: «الْمُؤْمِنُ الْقَوِيُّ خَيْرٌ وَأَحَبُّ إِلَى اللَّهِ مِنَ الْمُؤْمِنِ الضَّعِيفِ وَفِي كُلِّ خَيْرٍ. احْرِصْ عَلَى مَا يَنْفَعُكَ، وَاسْتَعِنْ بِاللَّهِ وَلَا تَعْجِزْ.

¹ əl-Qədr, 3.

² Səhih əl-Buxari, 1901; Səhih Muslim, 760.

³ əl-Bəqərə, 187.

وَإِنْ أَصَابَكَ شَيْءٌ فَلَا تَقُلْ: لَوْ أَنِّي فَعَلْتُ كَانَ كَذَا وَكَذَا، وَلَكِنْ قُلْ: قَدَّرَ اللَّهُ، وَمَا شَاءَ فَعَلَ، فَإِنَّ لَوْ تَفْتَحُ عَمَلَ الشَّيْطَانِ». رواه مسلم.

100. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Güclü mömin zəif mömindən daha xeyirli və Allaha daha sevimlidir. Fəqət hər ikisində xeyir vardır. Elə isə sənə fayda verəcək işlərə həris ol, Allahdan yardım istə və acizlik göstərmə. Başına bir iş gəldikdə isə əsla, “Əgər belə etsəydim belə-belə olardı.”- demə. Əksinə, “Bu Allahın qədəridir. O, istədiyini edir.” – de. Çünki “əgər” kəlməsi şeytana qapı açır.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir. ¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Əbu Hureyraya رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Güclü mömin zəif mömindən daha xeyirli və Allaha daha sevimlidir.”**

“Güclü mömin..” Yəni imanında güclü olan mömin. Burada fiziki cəhətdən güclülük qəsd olunmur. Çünki fiziki güc Allaha qarşı asilikdə istifadə olunarsa, bu güc insanın zərərinə olar. Əslində, fiziki cəhətdən güclü olmaq, özlüyündə həm yaxşı şeydir, həm də pis. Əgər insan bu gücü, dünya və axirətinə fayda verəcək şeylərdə istifadə edərsə, o, yaxşı şey sayılar. Bu gücü Allaha qarşı asilikdə istifadə etdikdə isə o, pis bir şeyə çevrilər.

Peyğəmbər ﷺ **“Güclü mömin..”** dedikdə, burada imanın gücü nəzərdə tutulur. Çünki “güclü” sözü özündən sonra gələn “mömin” vəsfinə aid edilir ki, bu da imanı bildirir. Məsələn, “güclü kişi” deyildikdə kişiliyinə görə güclü olan qəsd olunduğu kimi, “güclü mömin” deyildikdə də, imanına görə güclü olan qəsd olunur. Belə ki, möminin imanının gücü, onu Allahın əmrələrini və bir çox nəfilə ibadətləri yerinə yetirməyə təşviq edir. Zəif imana gəldikdə isə, bu iman, onu Allahın əmrələrini yerinə yetirməyə və qadağalardan çəkinməyə təşviq etməz və beləliklə də, onun çoxlu qüsurları olar.

¹ Səhih Muslim, 2664.

“Daha xeyirlidir.” Yəni zəif mömindən daha xeyirli və Allaha daha sevimlidir. Daha sonra Peyğəmbər ﷺ: **“Fəqət hər ikisində xeyir vardır”**– deyir. Yəni həm güclü mömində, həm də zəif mömində xeyir vardır. Peyğəmbər ﷺ: **“Fəqət hər ikisində xeyir vardır”**– deməsinin səbəbi budur ki, *insanlar* zəif mömində xeyir olmadığını düşünməsinlər. Əksinə, zəif mömində də xeyir var. Şübhə yoxdur ki, zəif mömin kafirdən daha xeyirlidir.

Bəlağət elmi ilə məşğul olanlar bu üslubu ihtiraz/ehtiyatlı davranmaq adlandırırlar. İhtiraz üslubu belədir: insan bir söz söylədiyi zaman, onun qəsd etmədiyi bir məna da başa düşülə bilərsə, *bu sözün* ardından qəsd etdiyi mənanı açıqlayan cümləni deyir. Buna Qurandan misal çəkək. Uca Allah buyurur: **“Sizlərdən mallarını Məkkənin fəthindən əvvəl xərcləyib döyüşənlər başqaları ilə eyni deyillər. Onların dərəcəsi mallarını fəthdən sonra xərcləyib döyüşənlərdən daha üstündür. Amma Allah onların hamısına ən gözəl olanı vəd etmişdir.”**¹

Ayədəki: **“Onların dərəcəsi mallarını fəthdən sonra xərcləyib döyüşənlərdən daha üstündür”**– cümləsindən, digərlərinin heç bir nəsibinin olmadığı başa düşüləcəyi üçün, *bunun ardından* uca Allah belə buyurur: **“Amma Allah onların hamısına ən gözəl olanı vəd etmişdir.”**

İhtiraz üslubuna dair başqa bir misal da, uca Allahın bu ayəsidir: **“Davudu və Süleymanı da yada sal! Bir zaman onlar özgə adamların qoyunlarının girib zay elədiyi bir əkin sahəsi barəsində hökm vermişdilər. Biz onların hökmünə şahid idik. Biz o hökmü Süleymana anlatdıq.”**² Bu ayədən Davudda ﷺ bir nöqsan olduğu zənn edildiyi üçün, uca Allah bunun ardından belə buyurdu: **“Hər ikisinə hökmranlıq və elm bəxş etdik.”**

Bu üsluba yenə bir misal, bu ayədir: **“Möminlərdən, – üzrlü olanlar müstəsna olmaqla, – evdə oturanlarla Allah yolunda öz malları və canları ilə cihad edənlər eyni olmazlar. Allah öz malları və canları ilə cihad edənləri evdə oturanlardan dərəcə etibarilə üstün etmişdir. Allah onların hamısına ən gözəl olanı (Cənnəti) vəd etmişdir.”**³

¹ əl-Hədid, 10.

² əl-Ənbiya, 78, 79.

³ ən-Nisa, 95.

Bu hədisdə də, Peyğəmbər ﷺ: **“Fəqət hər ikisində xeyir vardır”**– demişdir. Yəni həm güclü mömində, həm də zəif mömində. Lakin güclü mömin daha xeyirli və Allaha daha sevimlidir.

Daha sonra Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Elə isə sənə fayda verəcək işlərə həris ol.”** Bu, Rəsulullahın ﷺ öz ümmətinə olan vəsiyyətidir. Bu, geniş əhatəli və dəyərli bir vəsiyyətdir. **“Elə isə sənə fayda verəcək işlərə həris ol.”** Yəni sənə fayda verən şeylərlə məşğul ol və onları əldə etməyə çalış. Fayda verən şeylərin əksi isə zərərli şeylər və bir də, nə zərəri, nə də faydası olan şeylərdir. Çünki əməllər üç qismə bölünür: *birinci* qisim insana fayda verən əməllər; *ikinci* qisim ona zərər verən əməllər; *üçüncü* qisim nə faydası, nə də zərəri olan əməllər. Ağıllı insan o insandır ki, Peyğəmbərin ﷺ vəsiyyətini qəbul edir və özünə fayda verən işlərə həris olur. Günümüzdə nə qədər insanlar vardır ki, vaxtlarını faydasız işlərlə keçirirlər. *Onlar nəinki faydasız işlərlə məşğul olurlar, hətta həm özlərinə, həm də dinlərinə zərər verən işlərlə də məşğul olurlar.* Bizim, bu cür insanlara: **“Siz, ya cahilliyiniz üzündən, ya da səhlənkarlıq üzündən Peyğəmbərin ﷺ tövsiyəsini yerinə yetirmirsiniz”**– deməyə haqqımız var. Lakin ağıllı və dərin düşüncəyə sahib olan mömin o mömindir ki, Peyğəmbərin ﷺ tövsiyəsini qəbul edir və həm dininə, həm də dünyasına fayda verəcək işlərə həris olur.

Bu, möhtəşəm bir hədisdir. Hər bir insan, bu hədisi dini və dünyəvi işlərində bir meyar etməlidir. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Sənə fayda verəcək işlərə həris ol!”**– demişdir. Bu kəlmə isə ümumi və geniş mənanı ifadə edir. **“Sənə fayda verəcək işlərə”** yəni, istər din sahəsində olsun, istər də dünya, sənə fayda verəcək hər bir işə həris ol. Əgər *bir işdə* dini mənfəətlə dünyəvi mənfəət ziddiyyət təşkil edərsə, dini mənfəəti əsas götür. Çünki dinin islah olarsa, dünyanın da islah olar. Lakin dini fəsada uğradıb dünyanın islahı üçün can atsan, dünyanın da fəsada uğrayar.

Peyğəmbərin ﷺ: **“Sənə fayda verəcək işlərə həris ol!”**– sözü, *həmçinin* onu da bildirir ki, *insana* fayda verəcək iki şey biri-biri ilə ziddiyyət təşkil etdikdə, birinin faydası o birindən çox olarsa, bu halda faydası daha çox olana üstünlük verməliyik. Çünki faydası daha çox olan şeydə, həm az faydalıda olan fayda, həm də əlavə fayda vardır. Dolayısıyla, bu, **“Sənə fayda verəcək işlərə həris ol!”** cümləsinin əhatə dairəsinə daxil olur.

Məsələn, qardaşınla əlaqə saxlamaqla, əminlə əlaqə saxlamaq qarşı-qarşıya gələrsə və sən də hər ikisinə eyni ehtiyacı duyursansa, habelə, hər ikisi ilə eyni zamanda əlaqə saxlamaq mümkün deyilsə, bu halda qardaşınla əlaqə saxlamağa üstünlük verirsən. Çünki bu, daha fəzilətli və daha faydalıdır. Həmçinin, başqa bir misal, əgər sən, məsafə baxımından eyni uzaqlıqda yerləşən iki məscidin arasında olursansa və bu iki məsciddən birində camaat daha çoxdursa, *o zaman* sən, camaatı daha çox olan məscidə üstünlük verməlisən. Çünki bu, daha fəzilətlidir. **“Sənə fayda verəcək”** sözü onu göstərir ki, iki mənfəət qarşı-qarşıya gəldiyi zaman birinin faydası o birindən çox olarsa, biz, faydası daha çox olana üstünlük verməliyik.

Bunun əksi də belədir. Əgər insan, qadağan olunmuş iki günahdan birini etmək məcburiyyətindədirsə və günah baxımından bunlardan biri daha şiddətlidirsə, bu halda günahı az olan yerinə yetirilir. Demək, günahlar qarşı-qarşıya gəldikdə, onlardan ən yüngül olanına, əmrlərdən isə ən faydalı olanına üstünlük verilir.

Peyğəmbər ﷺ: **“Allahdan yardım istə”** buyurmuşdur. **“Sənə fayda verəcək işlərə həris ol!”** sözündən sonra gələn bu söz, necə də gözəldir. Çünki insan ağıllı və zəki olarsa, faydalı olanların ardınca gedər, *özünə* daha çox fayda verəni götürər, çalışar və *bunları yerinə yetirməyə* həris olar. Bəzən isə insanın nəfsi onu aldada bilər və o, *özünə* güvənərək Allahdan yardım diləməyi unudar. Bu cür hallar insanların çoxunda baş verir. Belə ki, adam özündən razı qalır və uca Allahı xatırlamır, Ondan yardım diləmir. Beləsi, özündə, əməlləri yerinə yetirməyə güc hiss etdikdə, habelə, faydalı əməllərə və onları yerinə yetirməyə həris olduğunu gördükdə, qürurlanır və Allahdan yardım diləməyi unudur. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ: **“Sənə fayda verəcək işlərə həris ol, Allahdan yardım isə”** deyərək buyurur. Yəni xırda bir şey olsa belə, Allahdan yardım dilə. Hədislərin birində Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Siz, hər bir ehtiyacınızı Rəbbinizdən diləyin. Hətta istifadə etdiyiniz duzu və qopmuş ayaqqabı bağınızı belə..”**¹ Yəni, hətta xırda şeydə belə, Allahdan yardım diləməyi unutma. Dəstəmaz almaq və ya namaz

¹ Sunən at-Tirmizi, 3604; Səhih İbn Hibban, 866, 894, 895. Tirmizi *bu hədisin* “ğarib” olduğunu demişdir.

qılmaq istədikdə, ora-bura getmək istədikdə, yaxud bir şeyi tərk etmək istədikdə, bil ki, *bu işlərin hamısında* izzətli və qüdrətli Allah sənə yardım edir və Allahın yardımı olmasa, sən bu şeyləri yerinə yetirə bilməyəcəkdin.

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Və acizlik göstərmə.”** Yəni işinə davam et və acizlik göstərüb geri çəkilmə. “Yolum uzun, işlərim isə çoxdur” – demə. Nə qədər ki, bu işin əvvəlində onun sənə üçün faydalı olduğuna qərar vermişən, Allahdan yardım diləmişən və onu yerinə yetirməyə başlamışan, elə isə acizlik göstərmə.

Əslində, bu hədisin açıqlanması üçün cildlərlə kitaba ethiyac vardır. Çünki bu məsələnin saysız hesabsız formaları və növləri vardır. Məsələn, bir elm tələbəsi, özünə yararlı və fayda verəcək bir kitabı oxumağa başlayır. Bir həftə və ya bir ay keçdikdən sonra bundan bezir və başqa bir kitabı oxumağa başlayır. Bu insan barəsində: “O, Allahdan yardım dilədi və özünə fayda verəcək işə həris oldu. Lakin acizlik göstərdi” – deyirik. Bəs necə acizlik göstərdi? Belə ki o, *oxumağına* davam etmədi. Çünki **“acizlik göstərmə”** sözünün mənası: “Əməli tərk etmə, əksinə, madam ki, bu əməli faydalı bilib ona yerinə yetirməyə başlamışan, onda davam et” deməkdir. Ona görə də *işini yarımçıq tərk edən* bu adamın, neçə illər keçməsinə rəğmən, heç bir şeyə nail ola bilmədiyini görürsən. Çünki o, hərdən bu kitabı, hərdən o birisini, hərdən də tamam başqa bir kitabı oxuyurdu.

Hətta xırda məsələlərdə də belə olur. Məsələn, görürsən ki, bəzi elm tələbələri bir kitabda müəyyən bir məsələ barəsində axtarış etmək istəyir və həmin kitabı səhifələyərək istədiyi məsələni axtarır. *Lakin* kitabı səhifələyərkən qarşısına başqa bir məsələ çıxır və onunla məşğul olmağa başlayır. Daha sonra üçüncü bir məsələ ilə qarşılaşır və onunla məşğul olur. Sonra da dördüncü məsələ ilə qarşılaşıb onunla məşğul olur. Beləliklə kitabı nə üçün açdığı əsas məsələni unudur və vaxtını boş yerə sərf etmiş olur. Şeyxulislam İbn Teymiyyənin  “Fətvalar məcmusu” kitabını oxuyarkən belə hallar çox baş verir. Adam bir məsələni araşdırmaq üçün həmin kitabı oxumağa başlayır. Sonra başqa bir məsələ ilə qarşılaşır və bu onun xoşuna gəlir və bu cür davam edir. *Əslində* bu doğru bir şey deyildir. Əksinə, kitabı nə üçün açmışansa, sadəcə ona baxmağın doğrudur.

Həmçinin, bu hal, İbn Həcərin رحمته, səhabələrin tərcümeyi-halları barədə yazdığı “əl-İsabə” kitabını oxuduqda da baş verir. Belə ki, tələbə, müəyyən bir səhabənin tərcümeyi-halını axtarmaq istədikdə, həmin kitabı açır. Lakin qarşısına başqa bir səhabənin tərcümeyi-halı çıxır və *bu ona maraqlı gəldiyi üçün* onu oxumağa başlayır. Sonra kitabın başqa bir səhifəsini açır və yenə başqa bir səhabənin tərcümeyi-halı ilə rastlaşır. Adam bu cür davam edir və sonda vaxtını itirir. Nəticə etibarilə kitabı, hansı səhabənin tərcümeyi-halını öyrənmək üçün açmışdırsa, onu öyrənə bilmir. Bu *cür hərəkət*, sadəcə insanın vaxtını aparır.

Elə buna görə də Peyğəmbərin ﷺ tutduğu yol, başladığı əsas işi hər şeydən əvvəl yerinə yetirmək idi. Odur ki bir dəfə İtban ibn Malik رضي الله عنه Rəsulullahə ﷺ: “Mən istəyirəm ki, sən bizim evə gəlib orada namaz qılasan və mən sənin namaz qıldığın həmin yeri özüm üçün namazgah edim” – deyərək onu evinə dəvət etdikdə, Peyğəmbər ﷺ bir dəstə səhabə ilə yola çıxır. Onlar İtbanın رضي الله عنه evinə çatdıqda, ondan izin istəyib içəri daxil olur. Bu zaman İtban رضي الله عنه onlar üçün yemək hazırlamışdı. Lakin Peyğəmbər ﷺ yeməyə oturmur, əksinə, İtbana رضي الله عنه: **“Namaz qılmamızı istədiyən yer haradır?”** – deyir. İtban رضي الله عنه həmin yeri ona göstərir. Peyğəmbər ﷺ *öncə* orada namaz qıldıqdan sonra yeməyə oturur.¹ Bu hədis dəlildir ki, əməli boş-boşuna getməsin deyə, insan, əvvəlcə ən mühüm olandan başlamalı, yəni başladığı əsas işi tamamlamalıdır.

Peyğəmbərin ﷺ: **“Və acizlik göstərmə”** sözünün mənası: “Bir işə başladığında tənbellik göstərmə, onu sonraya saxlama, əksinə davam et!” – deməkdir. Çünki bir işi *yarımçıq* tərk edib başqa bir işə başladığında, sonra onu da *yarımçıq* tərk edib bir başqa işə başladığında, heç bir işi tamamlaya bilməyəcəksiniz.

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Başına bir iş gəldikdə isə əsla, “Əgər belə etsəydim belə-belə olardı” – demə.”** Yəni *bir işi görməyə* həris olduqdan, *onu yerinə yetirmək üçün* əlindən gələni etdikdən və Allahdan yardım diləyib işinə davam etdikdən sonra, istədiyindən fərqli bir şeylə qarşılaşdıqda: **“Əgər belə etsəydim, belə-belə olardı”** – demə. Çünki bu sənin iradənin xaricində olan bir işdir. Sən özünə əmr olunanı yerinə yetirdin. Lakin Allah Öz işini qələbə ilə başa çatdırır. *Uca Allah bu*

¹ Səhih əl-Buxari, 424; Səhih Muslim, 33.

yurur: **“Allah Öz işini qələbə ilə başa çatdırandır. Lakin insanların çoxu bunu bilmir.”**¹ Gəlin buna dair bir misal çəkək. Bir adam ümrə ziyarəti etmək üçün səfərə çıxır, lakin yolda onun avtomobili xarab olur. Bu zaman o: “Yola başqa maşınla çıxsaydım, daha yaxşı olardı. Maşınım da xarab olub yolda qalmazdı” – deyir və geri qayıdır. Biz ona belə cavab veririk: “Belə demə. Çünki sən əlindən gələni etdin. Əgər uca Allah sənə ümrə ziyarətinin tamamlanmasını istəsəydi, bu işi sənə üçün asanlaşdırardı. Lakin Allah bunu istəməmişdir.”

Əgər insan əlindən gələni etdiyi təqdirdə, işləri tərsinə gətirərsə, bu halda işləri Allaha həvalə etməlidir. Çünki o, bacardığını etmişdir. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ: **“Başına bir iş gəldikdə”** – demişdir. Yəni əlindən gələni etdikdən və Allahdan yardım dilədikdən sonra başına bir iş gələrsə: **“Əgər belə etsəydim belə-belə olardı”** – demə.

Peyğəmbərimizin ﷺ bizə olan qayğısından dolayı uca Allah onu ən gözəl şəkildə mükafatlandırır. Belə ki o: **“Çünki “əgər” kəlməsi şeytanın qapı açır”** – deyərək, bu qadağanın hikmətini bizə açıqlamışdır. Yəni *bu kəlmə*, sənə üzünə vəsvəsə, peşmançılıq və kədər qapısını açar və sonda: **“Əgər belə etsəydim belə-belə olardı”** – deyə-deyə durarsan. Odur ki, belə deməyin. Artıq olan olmuşdur. Olmuş şeyi də dəyişmək mümkün deyil. Bu, göylər və yer yaradılmamışdan əlli min il əvvəl Lövhi Məhfuzda yazılmış bir müqəddəratdır və nə edirsənsə et, orada yazılanlar baş verəcək. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Əksinə, “Bu Allahın qədridir. O, istədiyini edir” – de.”** Yəni bu, Allahın qəza və qədridir və uca Allah istədiyini edir. **“Həqiqətən, Rəbbin istədiyini edəndir.”**² Allaha, Öz mülkündə istədiyini etməsinə heç kəs mane ola bilməz. O, istədiyini edir.

Lakin bir şeyi də bilməliyik ki, izzətli və qüdrətli Allahın etdiyi hər bir şeyin bir hikməti vardır. Bu hikmət bizə gizli də qala bilər, aşkar da ola bilər. Buna dəlil uca Allahın bu ayəsidir: **“Amma Allah istəməyincə, siz istəyə bilməzsiniz! Həqiqətən, Allah hər şeyi biləndir, hikmət sahibidir!”**³ Uca Allah, burada Öz istəyinin hikmət və elmlə bağlı ol-

¹ Yusuf, 21.

² Hud, 107.

³ əl-İnsan, 30.

ğunu bəyan etmişdir. Nə qədər şeylər vardır ki, insan onun baş verməsini xoşlamır. Lakin nəticə etibarilə sonda bu onun üçün daha xeyirli olur. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Ola bilsin ki, sevmədiyiniz bir şey sizin üçün xeyirli olsun.”**¹ Bu ayənin həqiqət olduğunu göstərən neçə-neçə hadisələr baş vermişdir. Bu hadisələrdən birini zikr edək. Bir neçə il bundan öncə ər-Riyaddan Ciddəyə gedən bir təyyarə havaya qalxır. Bu təyyarənin içində çoxlu sərnişinlər var idi və onların sayı üç yüzdən çox idi. Bu təyyarəyə qeydiyyatdan keçən sərnişinlərdən biri gözləmə zalında olarkən yuxu onu aparır. Bu zaman təyyarəyə miniyin başlanması elan olunur və bütün sərnişinlər təyyarəyə minirlər. Fəqət bu adam, təyyarəyə miniş qapısı bağlandıqdan sonra oyanır. “Necə oldu ki, təyyarəni əldən verdim” – deyə adam çox peşman olur. Sonra Allah, Öz hikməti ilə bu təyyarənin sərnişinlərlə birlikdə yanmasına hökm verir. Subhanəllah! Görün bu adam necə salamat qaldı?! Təyyarəni əldən verdiyinə görə üzüldü, amma bu, onun üçün xeyirli oldu.

Siz də əlinizdən gələni etdikdən və Allahdan yardım dilədikdən sonra istədiyinizdən fərqli bir şeylə qarşılaşsanız, peşman olmayın: “Əgər belə etsəydim belə-belə olardı” – deməyin. Bu sözləri desəniz sizin üzünüzə ürəyinizi bulandıran vəsvəsə, peşmançılıq və kədər qapısı açılacaq. Artıq olan olub keçmişdir. Sizin üzərinizə düşən isə, *hər şeyin müqəddəratı əlində olan* Cəbbara təslim olmaq və: “*Bu Allahın qədəridir. O, istədiyini edir*” – deməkdir.

Vallahi ki, əgər biz bu hədisi örnək götürüb, ona görə hərəkət etsək, çox rahat olarıq. Lakin, *görün* insanlar nə edirlər. Əvvəla, özlərinə fayda verəcək işlərə həris olmayıb gecə-gündüz öz vaxtlarını boş və fədasız işlərlə keçirirlər. Sonra, özlərinə fayda verəcək bir iş üçün çalışmaq onlara nəsib olduqda və o iş, gözlədikləri kimi alınmadıqda, peşman olur və: “Kaş, belə etməzdim. Əgər belə etsəydim belə-belə olardı” – deyirlər. Bu doğru deyil. Siz öz üzərinizə düşəni yerinə yetirin. Bundan sonra isə hər şeyi uca Allaha həvalə edin.

Əgər bir adam: “Axı qədəri necə bəhanə gətirə bilərəm? Necə ola bilər ki, “*Bu Allahın qədəridir, O, istədiyini edir*” – deyim?” – deyərsə, ona belə cavab verərik: “Bəli, bu, qədəri bəhanə gətirməkdir. Fəqət qə-

¹ əl-Bəqərə, 216.

dəri yerli-yerində bəhanə gətirməkdə bir problem yoxdur. Elə buna görə də uca Allah Öz Peyğəmbərinə ﷺ belə buyurmuşdur: **“Rəbbindən sənə vəhy olunana tabe ol! Ondan başqa ibadətə layiq olan məbud yoxdur. Müşriklərdən isə üz çevir. Əgər Allah istəsəydi, onlar şəriklə qoşmazdılar.”**¹ Uca Allah, onların şirk etmələrinin, Allahın istəyi *və izin verməsi* ilə baş verdiyini Peyğəmbərə ﷺ bəyan edir. Amma davamlı şəkildə günah edib, qədəri bəhanə gətirmək haramdır və caiz deyil. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Müşriklər deyəcəklər: “Allah istəsəydi, nə biz, nə də atalarımız *Ona* şəriklə qoşar, nə də biz bir şeyi haram edə bilərdik.” Onlardan əvvəlkilər də öz peyğəmbərlərini beləcə yalançı hesab etmişdilər. Axırda əzabımızı daddılar.”**² Fəqət qədəri yerində bəhanə gətirməkdə heç bir qəbahət yoxdur. Belə ki, bir gecə Peyğəmbər ﷺ, Əli ibn Əbu Taliblə عليه السلام Fatimənin عليها السلام yanına daxil olduqda, onları yatmış vəziyyətdə görür və belə deyir: **“Sizə, qalxmağa nə mane oldu?”** Yəni *qalxıb təhəccüd namazını qılmağa*. Əli عليه السلام: “Ya Rəsulullah, bizim canımız Allahın əlindədir. O, bizim qalxmağımızı istəsəydi, biz qalxardıq” – deyər cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ: **“İnsan isə ən çox mübahisə edəndir”**³ – deyərək, ombasına vura-vura çıxıb gedir.⁴

Bu, bir mübahisədir. Lakin Əli ibn Əbu Talibin عليه السلام bəhanəsi yerində gətirilmişdi. Çünki yatan insana günah yazılmaz. Axı o, gecə namazını oyaq olduğu halda tərklətməmişdi. Həm də, Peyğəmbər ﷺ: **“Üç nəfərin üzərindən qələm qaldırılmışdır”**⁵ – demişdir. Ehtimal ki, Peyğəmbər ﷺ Əli ibn Əbu Talibin عليه السلام necə cavab verəcəyini bilmək üçün onu sınağa çəkmək istəmişdir. İstər bu səbəb olsun, istər də başqa bir səbəb, əsas odur ki, Əlinin عليه السلام burada qədəri bəhanə gətirməsi *bizim üçün* bir dəlildir. Çünki bu hadisə onun ixtiyarı ilə baş verməmişdir. Məgər Allah, yatan bir adamı oyatmaq istəməsə, o, öz başına oyana bilərmə? Xeyr. Elə isə bu, onun üçün yetərli bir dəlildir.

¹ əl-Ənam, 106, 107.

² əl-Ənam, 148.

³ əl-Kəhf, 54.

⁴ Səhih əl-Buxari, 1127; Səhih Muslim, 775.

⁵ Sunən Əbu Davud, 4401; Sunən ən-Nəsai, 3432; Sunən İbn Macə, 2041; Musnəd İmam Əhməd, 6/100, 101, 144; Mustədrək əl-Hakim, 2/59. Hakim demişdir: “Bu, Muslimin şərtlərinə əsasən səhihdir.” Zəhəbi də onun dediyi ilə razılaşmışdır. Hədisi Şeyx Albani “İrva əl-Ğəlib” əsərində səhih hesab etmişdir, 297.

Davamlı olaraq günah işlər görmək istəyən bir adamın, qınaqdan yaxa qurtarması üçün qədəri bəhanə gətirməsi isə qadağandır. Məsələn, bir adama: “Ey filankəs, namazı camaatla qıl!” – dediyimiz zaman o, belə deyir: “Vallahi, əgər Allah nəсіб etsəydi, qıldardım.” Bu cür cavab doğru deyil. Başqa birisinə: “Saqqalını qırmağı tərgit” – dediyimiz zaman o: “Əgər Allah nəсіб etsəydi, tərgidərdim” – deyir. Bir başqasına da: “Siqareti tərk et” – dediyimiz zaman, o: “Allah nəсіб etsəydi, tərk edərdim” – deyir. Bunların heç biri doğru *cavab* deyil. Çünki bu adamlar, qədəri, günahlarına və əmrə müxalif olmalarına davam etmək üçün bəhanə gətirirlər.

Lakin adam, *bilmədən* bir xəta etdikdən sonra peşman olub, Allaha tövbə edər, Ona üz tutar və: “Bu şey mənim qədərimdə var imiş, amma Allahdan bağışlanma diləyir və Ona tövbə edirəm” – deyərsə, onun bu sözləri doğrudur. Əgər o, tövbə edib, qədəri bəhanə gətirirsə, burada bir qəbahət yoxdur.

۱۰۱ - عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «حُجِبَتِ النَّارُ بِالشَّهَوَاتِ، وَحُجِبَتِ الْجَنَّةُ

بِالْمَكَارِهِ» متفقٌ عليه.

وفي رواية لمسلم: «حُفَّتْ» بَدَل «حُجِبَتْ» وهو بِمَعْنَاهُ: أَي: بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا هَذَا الْحِجَابُ،

فَإِذَا فَعَلَهُ دَخَلَهَا.

101. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət olunur ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “**Cəhənnəm şəhvətlərlə örtülmüş, Cənnət isə xoşagəlməz şeylərlə örtülmüşdür.**”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Muslimin rəvayətində “örtülmüşdür” yerinə, “asanlaşdırılmışdır” ifadəsi keçir. Bu da eyni mənanı kəsb edir. Yəni, insanla onların arasında örtük vardır, onu yarıb keçərsə ora daxil olar.

Şərh:

Müəllifin رضي الله عنه Əbu Hureyraya رضي الله عنه istinadən nəql etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ demişdir: “**Cəhənnəm şəhvətlərlə asanlaşdırılmış, Cənnət**

¹ Səhih əl-Buxari, 6487; Səhih Muslim, 2822.

isə xoşagəlməz şeylərlə çətinləşdirilmişdir.” Başqa bir ləfzdə isə belə deyilir: **“Cəhənnəm şəhvətlərlə örtülmüş, Cənnət isə xoşagəlməz şeylərlə örtülmüşdür.”** Yəni Cəhənnəm şəhvətlərlə, Cənnət isə xoşa gəlməz şeylərlə əhatə olunmuşdur. Şəhvətlər nəfsin, şüursuz olaraq, düşünmədən, dini və insani meyarlara məhəl vermədən meyl etdiyi şeylərdir.

Məsələn, zina, cinsiyyət üzvünün şəhvətidir. Nəfs ən çox ona meyl edir. Əgər adam həmin örtüyü yararsa, bu, onun Cəhənnəmə girməsinə səbəb olar. Sərxoşedici içki içmək də, bu cürdür. Nəfs onu xoşlayır və ona meyl edir. Ona görə də şəriət, içki içənə, cəzası şiddətli olsun deyə şallaq vurulmağı təyin etmişdir. Əgər adam bu örtüyü yarıb içki içərsə, bu əməl onu Cəhənnəmə aparar. Allah qorusun!

Həmçinin, dünya malı sevdası da nəfsin şəhvəti istəklərindəndir. Var dövlət yığmaq sevdası ilə və ya nəfsinin arzuladığı bəlli bir malı ələ keçirmək istəyi ilə oğurluq edən insan, bu örtüyü yarıb və – Allah qorusun – *bununla da* Cəhənnəmə vasil olur.

Malın qiymətini qaldırmaq məqsədi ilə kələk gəlmək də, bu cürdür. Bu, nəfsin xoşuna gələn bir şeydir. İnsan bunu etməklə özü ilə Cəhənnəm arasındakı örtüyü yarmış və bu səbəbdən də Cəhənnəmə daxil olmuş olur.

İnsanlara dil uzatmaq, onlara qarşı yekəxanəliq etmək, özünü onlardan üstün tutmaq da bu qəbildəndir. Bu, hər bir insanın xoşuna gəlir və onun nəfsi bunu istəyir. Adam bunu edərsə, artıq özü ilə Cəhənnəm arasındakı örtüyü yarar və – Allah qorusun – Cəhənnəmə vasil olar.

Bəs, pis işləri əmr edən nəfsin meyl etdiyi bu şəhvətlərə qarşı hansı müalicə növü vardır? Bunun müalicəsi hədisin davamında keçir. Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **Cənnət isə xoşagəlməz şeylərlə çətinləşdirilmişdir.”** Və ya **“Xoşagəlməz şeylərlə örtülmüşdür.”** Yəni *Cənnət* nəfsin istəmədiyi şeylərlə əhatə olunmuşdur. Çünki pis işləri əmr edən nəfs batil şeyləri xoşlayır, haqqı isə xoşlamır. Əgər insan, bu xoşagəlməz şeylərə qalib gələr və pis işləri əmr edən nəfsini əmrləri yerinə yetirməyə və qadağaları tərk etməyə məcbur edərsə, onda Cənnətə daxil olar.

Elə buna görə də namazların insana ağır gəldiyini görürsən. Ələlxüsus da, qışın soyuq günlərində, insanın bərk yuxusu gəldikdə və həd-

dən artıq yorğun olduqda, görürsən ki, namaz insana ağır gəlir. Yumşaq və isti yatağı tərk edib gecə namazına qılmaq onun xoşuna gəlmir. Lakin o, bu maneəni aşıb, *nəfsinin* xoşlamadığı bu şeyləri yerinə yetirərsə, Cənnətə daxil olar.

Həmçinin, pis işləri əmr edən nəfs, öz sahibini zinaya çağırar. Zina, bir şəhvətdir və bu, pis işləri əmr edən nəfsin xoşuna gəlir. Fəqət insan, öz nəfsini buxovlayarsa və onu bu şəhvani istəkdən uzaq durmağa məcbur edərsə, bu onun xoşuna gəlməz. Halbuki onu Cənnətə məhz bu əməli aparacaq. Çünki Cənnət xoşagəlməz şeylərlə əhatə olunmuşdur.

Həmçinin, Allah yolunda cihad etmək də, nəfsə ağır gələn əməllərdəndir. **“Döyüş xoşunuza gəlmədiyi halda, o, sizə vacib edildi. Ola bilsin ki, sevmədiyiniz bir şey sizin üçün xeyirli, sevdiyiniz bir şey isə sizin üçün zərərli olsun. Allah bilir, siz isə *bunu* bilmirsiniz.”**¹ Bəli, cihad nəfsin xoşuna gəlmir. Lakin insanın, *içində hiss etdiyi* bu əngəli aşması, onun Cənnətə daxil olması üçün bir səbəb olar. Uca Allahın bu ayəsinə nəzər salın: **“Allah yolunda öldürülənləri əsla ölü sanma. Əksinə, onlar diridirlər; özlərinin Rəbbi yanında onlara ruzi verilir. Onlar Allahın Öz lütfündən onlara verdiyi nemətə fərəhlənir, arxalarınca gəlib hələ onlara çatmamış kəslərin heç bir qorxu ilə qarşılaşmayacaqları və kədərlənməyəcəkləri müjdəsinə sevinirlər. Onlar Allahın neməti və lütfünə görə, həm də Allahın möminlərin mükafatını heçə çıxarmayacağı müjdəsinə sevinirlər.”**² Əgər insan, xoşuna gəlmədiyi bu maneəni aşsa, Cənnətə daxil olar.

Habelə, yaxşı işləri əmr edib, pis işlərdən çəkındirmək də nəfsə çox çətin və ağır gəlir. Hər bir insan bu işdə səhlənkərlilik göstərir və bu iş onun xoşuna gəlmir. Habelə, **“İnsanlar mənim nəyimə gərəkdir? Mən nə üçün özümü onlardan ötrü, onları da özümdən ötrü yormalıyam?”**– deyir. Lakin adam, xoşuna gəlmədiyi bu şeyə qalib gəlib, yaxşı işləri əmr edib, pis işlərdən də çəkındirərsə, şübhəsiz ki, bu, onun Cənnətə girməsi üçün bir səbəb olar. Başqa şeyləri də, buna qiyas edin. Allahın əmr etdiyi hər bir şey nəfsə ağır gəlir. Lakin siz öz nəfsinizi bu əməlləri yerinə yetirməyə məcbur edin ki, Cənnətə daxil olasınız.

¹ əl-Bəqərə, 216.

² Ali-İmran, 169-171.

Haramlardan çəkinmək də, nəfsin xoşuna gəlmir və ona ağır gəlir. Ələlxüsus da, *insanı bu haramlara* dartıb aparan səbəblər güclü olduqda. Əgər nəfsinizi haramları tərk etməyə məcbur etsəniz, bu, sizin Cənnətə girməyinizə bir səbəb olar. Əgər cavan və subay bir kişi, küfr və azadlıq olan bir ölkədə yaşayarsa, – elə bir ölkə ki, insan orada istədiyini edə bilər, – və ətrafında da gözəl və cavan qızlar olarsa, şübhəsiz ki, cavan və subay olduğuna görə zinanı tərk etmək üçün böyük bir çətinliklərlə üzləşəcəkdir. Çünki *belə bir halda* zina etmək onun üçün asandır və səbəbləri də çoxdur. Lakin o, öz nəfsini zinanı tərk etməyə məcbur edərsə, bu, onun Cənnətə girməsinə bir səbəb olar.

Peyğəmbərin ﷺ bu hədisinə diqqət yetirin: **“Yeddi qisim insan vardır ki, Allah onları Öz kölgəsindən başqa heç bir kölgənin olmayacağı bir gündə Öz kölgəsi altında kölgələndirəcəkdir.”**¹ Yəni, aramızda yüzlərlə illik məsafə olmasına rəğmən, bu gün istiliyini hiss etdiyimiz o böyük və qızmar günəş, Qiyamət günü insanlara o qədər yaxınlaşacaq ki, arada sadəcə bir mil məsafə qalacaqdır. Bəzi alimlər *bu hədisdə keçən milin*, sürmə çəkmək üçün istifadə olunan mil/çubuq olduğunu demişlər. Sürmə çəkmək üçün istifadə olunan mil/çubuq isə barmaqdan da kiçikdir. Bəzi alimlər isə bu milin² *haqiqi* məsafə ölçüsü olduğunu demişlər. Hansı mil olmasına baxmayaraq, bu dəqiqdir ki, günəş insanlara son dərəcə yaxın olacaqdır. Lakin Allahın kölgəsindən başqa heç bir kölgənin olmayacağı həmin gündə, Onun kölgəsində kölgələnəcək bir qrup insanlar olacaq. Allahdan istəyirəm ki, həm mənə, həm də sizi Öz gölgəsi altında kölgələndirəcək insanlardan etsin.

“Allah onları... kölgələndirəcəkdir.” Yəni heç bir kölgənin olmayacağı bir gündə Allah onlar üçün kölgə yaradacaqdır. O gün onları kölgələndirəcək nə bir tikili, nə bir ağac, nə də bir dağ olacaqdır. Orada sadəcə aləmlərin Rəbbinin kölgəsi olacaqdır. Aləmlərin Rəbbi Allahdan istəyirəm ki, həm mənə, həm də sizi həmin kölgənin altında kölgələndirsin. Allah, bu kölgənin altında yalnız istədiyi qullarını kölgələndirəcəkdir. Peyğəmbərin ﷺ zikr etdiyi həmin yeddi sinif insan da, onlardandır. Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Yeddi qisim insan vardır ki, Allah**

¹ Səhih əl-Buxari, 660; Səhih Muslim, 1031.

² Mil: 1609 metr uzunluğunda məsafə ölçüsü.

onları Öz kölgəsindən başqa heç bir kölgənin olmayacağı bir gündə Öz kölgəsi altında kölgələndirəcəkdir: ədalətli rəhbər, Rəbbinə ibadət etməklə böyüyüb boya-başa çatmış gənc, qəlbi məscidlərə bağlı olan kişi, bir-birini Allah xatirinə sevən, Onun yolunda birləşib, Onun yolunda ayrılan iki nəfər, gözəl və zadəgan bir qadın tərəfindən zinaya çağırıldıqda: **“Mən Allahdan qorxuram!”** – deyən kişi, sağ əli ilə verdiyi sədəqəni sol əlindən gizlədən adam və bir də xəlvətə çəkilib Allahı yad etdikdən sonra gözləri yaşla dolan adam.”

Hədisin bizə aid olan əsas hissəsi **“Gözəl və zadəgan bir qadın tərəfindən zinaya çağırıldıqda: “Mən Allahdan qorxuram!” – deyən kişidir.”** sözüdür. Gözəl və zadəgan qadın deyildikdə, alçaq birisi yox, əksinə, alicənab və gözəl bir qadın nəzərdə tutulur. Gözəllik isə, insanı qadına tamaşa etməyə və onunla əlaqə qurmağa yönəldir. *Belə bir vəziyyətdə adam zinadan çəkinir və: “Mən Allahdan qorxuram!”* – deyir. Bu adam: *“mənim şəhvətim yoxdur”,* yaxud *“yanımızda adamlar var və mən onların bizi görməsindən ehtiyat edirəm”* – demir. Əksinə, o: **“Mən Allahdan qorxuram!”** – deyir. Adam cavan idi, şəhvəti də yerində idi, zina üçün lazım olan şərait də var idi, habelə onlara mane olan heç bir şey yox idi, lakin yeganə bir maneə var idi ki, bu da, Allah qorxusu idi. Elə buna görə də o: **“Mən Allahdan qorxuram!”** – deyir. Beləliklə, bu adam, Allahın kölgəsindən başqa heç bir kölgənin olmayacağı bir gündə, Allahın kölgəsi altında gölgələnəcək insanlardan olacaqdır.

Xülasə budur ki, Cəhənnəm şəhvətlərlə, Cənnət isə xoşagəlməz şeylərlə örtülmüşdür. Odur ki, xoşuna gəlməsə də, Allahın sevdiyi şeyləri yerinə yetirməkdə nəfsinlə mübarizə apar. Təcrübəsi olan insanların bilgisinə görə, əgər nəfsin xoşlamadığı halda onu Allaha ibadət etməyə məcbur etsən, bil ki, bir müddət sonra ibadəti sevəcəksən, ona vərdiş və ibadətdən yayınmaq istədikdə, nəfsin buna izin verməyəcək.

Biz, camaatla namaz qılmağı xoşlamayan bəzi adamlar tanıyırdıq ki, onlar ilk dəfə camaatla namaz qılmağa başladığıda, bu onlara ağır gəlirdi. Lakin bir müddətdən sonra camaatla namaz qılmaq onların göz bəbəyinə çevrildi. Əgər onlara camaatla namaz qılmamağı əmr etsəniz sizə itaət etməzlər. Elə isə siz də nəfsinizi buna alışdırın və işin əvvəlin-

də onu məcbur edin. Çox keçmədən *nəfsiniz*, qarşınızda yumşalacaq və sizə itaət edəcək. Allahdan istəyim budur ki, Onu zikr etməyə, Ona şükür etməyə və Ona gözəl tərzdə ibadət etməyə bizi müvəffəq etsin!

۱۰۲ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ حَذِيفَةَ بْنِ الْيَمَانِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَافْتَتَحَ الْبَقْرَةَ، فَقُلْتُ: يَرْكَعُ عِنْدَ الْمِائَةِ، ثُمَّ مَضَى، فَقُلْتُ: يُصَلِّي بِهَا فِي رُكْعَةٍ، فَمَضَى. فَقُلْتُ: يَرْكَعُ بِهَا، ثُمَّ افْتَتَحَ النَّسَاءَ، فَقَرَأَهَا، ثُمَّ افْتَتَحَ آلَ عِمْرَانَ فَقَرَأَهَا، يَقْرَأُ مُتَرَسِّلاً، إِذَا مَرَّ بِآيَةٍ فِيهَا تَسْبِيحٌ سَبَّحَ، وَإِذَا مَرَّ بِسُؤَالٍ سَأَلَ، وَإِذَا مَرَّ بِتَعَوُّذٍ تَعَوَّذَ، ثُمَّ رَكَعَ فَجَعَلَ يَقُولُ: «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ» فَكَانَ رُكُوعُهُ نَحْوًا مِنْ قِيَامِهِ ثُمَّ قَالَ: «سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ، رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ» ثُمَّ قَامَ قِيَامًا طَوِيلًا قَرِيبًا مِمَّا رَكَعَ، ثُمَّ سَجَدَ فَقَالَ: «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى» فَكَانَ سُجُودُهُ قَرِيبًا مِنْ قِيَامِهِ». رواه مسلم.

102. Rəvayət edilir ki, Əbu Abdullah Huzeyfə ibn Yəmən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Bir gecə mən Peyğəmbərlə صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ birlikdə namaz qıldım. O, əl-Bəqərə surəsini oxumağa başladı. Mən, öz-özümə: “Yəqin yüzüncü ayədə rükuya gedər” – dedim. Amma o davam etdi. Mən, yenə öz-özümə: “Hər halda, bu surə ilə namazı bitirər” – dedim. Lakin o, yenə davam etdi. Mən, öz-özümə: “Bu surəni bitirib ruku edər” – dedim. Amma o ən-Nisa surəsinə başladı və onu da oxudu. Sonra Ali-İmran surəsinə başladı və onu da oxudu. O, *surələri* aram-aram oxuyurdu. Təsbih ayələri ilə rastlaşdıqda, təsbih edər, *ayələrdə Allahdan* istəniləcək bir şeylə rastlaşdıqda da, *ondan Allaha* sığınardı. Sonra o, rükuya getdi və: “Subhanə RabbİYəl-Azim” – deməyə başladı. Rükusu təxminən qiyamda durduğu qədər *uzun* oldu. Sonra: “Səmi Allahu limən həmidəh, Rabbənə və ləkəl-həmd” – deyərək qiyama qalxdı və *qiyamda* təxminən rükuda durduğu qədər uzun-uzadı dayandı. Sonra səcdəyə getdi və: “Subhanə RabbİYəl-Ə’la” – dedi. Səcdəsi də, təxminən qiyamda durduğu qədər oldu.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

¹ Səhih Muslim, 772.

Şərh:

Müəllifin ﷺ Huzeyfə ibn Yəməndən ر.ه.ə. nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, o, bir gecə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qılırdı. Yəni gecələrin birində. Bəzi səhabələr hərdən Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə *gecə* namazı qılırdılar. Onunla birlikdə bir dəfə Huzeyfə ر.ه.ə., bir dəfə İbn Məsud ر.ه.ə., bir dəfə də İbn Abbas ر.ه.ə. namaz qılmışdır. Peyğəmbər ﷺ gecə namazını *adətən* tək qılırdı. Çünki ramazan ayı istisna olmaqla, gecə namazını camaatla qılmaq şəriətimizdə yoxdur. Lakin bu hədisdə zikr edildiyi kimi, gecə namazını hərdən camaatla qılmaqda bir qəbahət yoxdur.

Huzeyfə ر.ه.ə. belə deyir: “O, əl-Bəqərə surəsini oxumağa başladı. Mən, öz-özüm: “Yəqin yüzüncü ayədə rükuya gedər” – dedim.” Amma Peyğəmbər ﷺ bu surəni axıra qədər oxudu. Huzeyfə ر.ه.ə. elə güman etdi ki, bu rükəti bu surə ilə bitirəcək. Yəni əl-Bəqərə surəsini bitirib, rükuya gedəcək. Lakin Peyğəmbər ﷺ davam etdi və ən-Nisa surəsini də oxuyub, başa çatdırdı. Huzeyfə ر.ه.ə. yenə öz-özünə: “Yəqin bu surədən sonra rükuya gedər” – dedi. Lakin Peyğəmbər ﷺ yenə davam etdi və Ali-İmran surəsini də, oxuyub sona çatdırdı. *Bu üç surəni* o, bir rükətdə oxudu. O, *surələri* tələsmədən, aram-aram oxuyurdu. Təsbih ayələri ilə rastlaşdıqda təsbih edir, *ayələrdə Allahdan* istəniləcək bir şeylə rastlaşdıqda onu Allahdan istəyir, sığınılacaq bir şeylə rastlaşdıqda da ondan Allaha sığınır.

Beləliklə, Peyğəmbər ﷺ Quran oxumağı, zikri, duanı və təfəkkür etməyi bir yerə cəm elədi. Çünki, istəmək anında *Allahdan* istəyən, sığınmaq lazım gəldiyi zaman *Allaha* sığınan, habelə, təsbih edilməsi lazım gəldiyi zaman təsbih edən adam, şübhə yoxdur ki, oxuduğu ayələr barədə düşünür və təfəkkür edir. Odur ki, bu qiyam, qiraətdən, təsbihdən, duadan və təfəkkürdən ibarət bir zikr bağçasına çevrilir. Peyğəmbər ﷺ də bütün bu qiraət boyu rükuya getmir. Bu üç surə, əl-Bəqərə, ən-Nisa və Ali-İmran surələri, birlikdə təxmini beş cüz və *üstə gəl* bir cüzün dördə biri qədərdən çoxdur. Əgər adam bu qədər surəni aramla oxuyarsa, üstəlik *hər dəfə* təhdid ayəsinə yetişdikdə *ondan Allaha* sığınar, rəhmət ayəsinə yetişdikdə *Allahdan rəhmət* diləyər, təsbih ayəsinə yetişdikdə *Allahı* təsbih edərsə, bu nə qədər vaxt edər? *Əlbəttə ki*, uzun

olar. Peyğəmbərin ﷺ, *namaz qılarkən* qiyamda bu qədər *uzun-uzadı* durduğuna görə ayaqları şişər və çatlayardı.

İbn Məsud رضي الله عنه cavan olmasına rəğmən, gecələrin birində onunla birlikdə namaz qıldıqdan sonra belə demişdir: “Peyğəmbər ﷺ qiyamı o qədər uzatdı ki, mən pis bir iş görmək istədim.” *Səhabələr* soruşdular: “Ey Əbu Abdurrəhman, sən nə iş görmək istədin ki?” O dedi: “İstədim yerə oturmaq və Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə tərk edim?” Qiyam çox uzun olduğuna görə, İbn Məsud رضي الله عنه az *qala* səbir etməyəcəkdi.

Peyğəmbər ﷺ bu üç surəni tamamladıqdan sonra rükuya getdi və *rükuda*: “Subhanə Rəbbiyəl-Azim” – dedi. O, rükunu da təxminən qiyamda durduğu qədər uzatdı. Sonra: “Səmi Allahu limən həmidəh, Rəbbənə və ləkəl-həmd” – deyib rükudan qalxdı və rükudan sonrakı qiyamı da uzatdı. O, bu qiyamda təxminən rükuda durduğu qədər dayandı. Sonra səcdə etdi və: “Subhanə Rəbbiyəl-Ə'la” dedi. Səcdəsi də təxminən qiyamda durduğu qədər oldu.

Peyğəmbər ﷺ bu cür namaz qıldırı. O, namazın hərəkətlərini bir-birinə uyğunlaşdırardı. Qiyamı uzatdıqda rükunu, səcdələri, rükudan sonra olan qiyamı və iki səcdə arasındakı oturuşu da uzadardı. Qiraətini qısa etdikdə isə, rükunu, səcdələri və *rükudan sonrakı* qiyamı da qısa edərdi ki, namazın hərəkətləri bir-birinə uyğun olsun. Peyğəmbər ﷺ həm fərz, həm də nafilə ibadətlərində belə edərdi. Dolayısıyla, namazın hərəkətlərini bir-birinə uyğun edərdi.

Bu hədisdə bir çox faydalar vardır:

1. Müəllif bu hədisi məhz bu fayda üçün nəql etmişdir. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ, nəfsini itaətə məcbur edən mücahidin əməlini yerinə yetirərdi. Çünki o, bu cür ağır bir ibadət edərdi. Bütün bunların hamısı, Allahın üzünü görmək və Onun razılığını qazanmaq üçün idi. Peyğəmbərin ﷺ və onun səhabələrinin vəsfi xüsusunda uca Allah belə buyurur: **“Sən onları ruku edən, səcdəyə qapanan, Allahdan lütf və razılıq diləyən görərsən.”**¹

2. Gecə namazını camaatla qılmağın caiz olması. Lakin bunu daimi etmək olmaz. Ramazan ayı istisna olmaqla hərdən bu cür etmək olar.

¹ əl-Fəth, 29.

Ramazan ayına gəldikdə isə, sünnəyə görə müsəlmanlar bu namazı camaatla qılmalıdır.

3. Adam gecə namazını qılarkən rəhmət ayəsinə yetişdikdə, dayanıb *Allahdan mərhəmət* diləməlidir. Məsələn, Cənnət zikr olunan ayəni oxuduqda dayanıb: “Allahım, məni Cənnət əhlindən et! Allahım, Səndən Cənnəti istəyirəm!” – deməli, təhdid ayəsinə oxuduqda dayanıb: “Bundan Allaha sığınırım! Cəhənnəmdən Allaha sığınırım!” – deməli, təsbihi ayəsinə, yəni pak və uca Allahı təzim edən bir ayəni oxuduqda da dayanıb, Allahı təsbihi və təzim etməlidir. Bu, gecə namazına aiddir. Fərz namazına gəldikdə, onu qıldıqda da, bu cür edə bilərsən, lakin bu sünnə deyil. Kimsə bunu edərsə, *belə etmək olmaz deyər*, bu qadağan olunmamalı, kimsə də etməzsə, *belə etməlisən deyər*, bu ona əmr olunmamalıdır. Gecə namazı isə bunun əksinədir. Yəni əfzəl odur ki, o cür edəsən, yəni təhdid ayəsinə yetişdikdə, Allaha sığınmalı, rəhmət ayəsinə yetişdikdə Ondan mərhəmət diləməli, təsbihi ayəsinə yetişdikdə də Onu təsbihi etməlisən.

4. *Quran kitabındakı tərtibdən fərqli olaraq* surələrdən birini o birindən qabaq oxumaq caizdir. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ ən-Nisa surəsini Ali-İmran surəsindən öncə oxudu. Tərtibə görə isə Ali-İmran surəsi ən-Nisa surəsindən öncədir. Lakin – daha doğrusunu Allah bilir – bu, son ildən öncəki illərdə baş vermişdi. Son ildə isə Peyğəmbər ﷺ Ali-İmran surəsini ən-Nisa surəsindən öncə oxuyurdu. Ona görə də səhabələr رضي الله عنهم, onu Quran kitabına bu tərtibə görə yerləşdirmişlər. Yəni, Ali-İmran surəsi ən-Nisa surəsindən öncədir. Həm də Peyğəmbər ﷺ əl-Bəqərə surəsi ilə Ali-İmran surəsini bir yerdə zikr edərdi. Məsələn, *hədislərin birində* Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Çiçəklənən iki surəni – “əl-Bəqərə” və “Ali İmran” surələrini oxuyun! Çünki Qiyamət günü onlar iki bulud və ya cərgələrə düzülmüş iki qatar quş kimi gəlib, onu oxuyub əməl edənlərin tərəfini saxlayacaq.”**¹ Xülasə budur ki, son tərtibə görə Ali-İmran surəsi ən-Nisa surəsindən öncədir.

5. Rəsulullah ﷺ təsbihi gətirər və bunu təkrar-təkrar edərdi. Çünki Huzeyfə رضي الله عنه belə demişdir: “Rəsulullah ﷺ “Subhanə Rəbbiyəl-Azim” – deyər və *rükusunu* uzadardı, habelə “Subhanə Rəbbiyəl-Əla” – deyər və

¹ Səhih Muslim, 804.

səcdəsini uzadardı." Huzeyfə رحمته sadəcə uzatdığını söyləmiş və başqa bir şey deməmişdir. Bu da ona dəlalət edir ki, rükuda və səcdələrdə təsbihə nə qədər təkrar desəniz, bu sünnə sayılacaq. Lakin bütün bunlarla yanaşı Peyğəmbər ﷺ rüku və səcdələrində bu zikrləri də çoxlu deyərdi: **"Subhanəkə Allahummə Rabbənə və bihamdikə, Allahumməğfir li."**¹ **"Subbuhun, quddusun, Rabbul-mələikəti və ruh."**² Adamın, Peyğəmbərdən ﷺ varid olan hər bir zikri və duanı namazında deməsi sünnədir. Uca Allahdan diləyirəm ki, bizə həm zahirdə, həm də batinədə Peyğəmbərin ﷺ ardınca getməyi nəsib etsin və bizi həm bu dünyada, həm də Axirətdə Öz himayəsi altına alsın. Həqiqətən, O, cəmərd-dir, səxavətlidir.

۱۰۳ - عن ابن مسعود رحمته قال: «صَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ ﷺ لَيْلَةً، فَأَطَالَ الْقِيَامَ حَتَّى هَمَمْتُ بِأَمْرِ سُوءٍ! قِيلَ: وَمَا هَمَمْتَ بِهِ؟ قَالَ: هَمَمْتُ أَنْ أَجْلِسَ وَأَدْعَهُ». متفقٌ عليه.

103. Rəvayət edilir ki, İbn Məsud رحمته demişdir: "Bir gecə mən Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qıldım. O, qiyamı o qədər uzatdı ki, mən pis bir iş görmək istədim." *Səhabələr* soruşdular: "Sən nə iş görmək istədin ki?" O dedi: "İstədim yerə oturmaq və Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə tərk edim?"

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

Şərh:

Müəllifin رحمته İbn Məsuda رحمته istinadən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, o, bir gecə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qılır. İbn Məsud رحمته Rəsulullah ﷺ xidmət edən səhabələrdən biri idi. O, Peyğəmbərə ﷺ yastıq və misvak təqdim edərdi. İbn Məsud رحمته Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qıldığında, Peyğəmbər ﷺ qiyamı uzadır. Bundan öncə Aişənin رحمته hədisində də deyilirdi ki, o, *namaz qılarkən* qiyamda o qədər durardı ki, ayaqları şişər və çatlayardı. Uzun-uzadı qiyamda dur-

¹ Səhih əl-Buxari, 794; Səhih Muslim, 484. Tərcüməsi: Allahım! Sən pak və müqəddəsən. Ey Rəbbimiz! Sənə həmd olsun. Allahım, məni bağışla!

² Səhih Muslim, 487. Tərcüməsi: *Allah* Pakdır, müqəddəsdir, mələklərin və Ruhun Rəbbidir!

³ Səhih əl-Buxari, 1135; Səhih Muslim, 773.

duğundan dolayı, hərdən ayaqları şişər, hərdən də çatlayardı. Huzeyfədən رَوَى عَنْهُ rəvayət olunan səhih hədisə görə o, tək bir rükətdə ən uzun surələrdən olan əl-Bəqərə, ən-Nisa və Ali-İmran surələrinin üçünü birdən oxumuşdur. Eləcə də bir gecə İbn Məsud رَوَى عَنْهُ Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə namaz qılır. Bu zaman Peyğəmbər ﷺ qiyamı o qədər uzadır ki, İbn Məsud رَوَى عَنْهُ pis bir iş görmək istəyir. Yəni, qarşı tərəfin xoşuna gəlməyən bir iş görmək istəyir. *Səhabələr* soruşdular: “Sən nə iş görmək istədin ki?” O dedi: “İstədim yerə oturum və Peyğəmbəri ﷺ ayaq üstə tərk edim?” Çünki İbn Məsud رَوَى عَنْهُ, cavan olmasına baxmayaraq yorulmuş və taqətdən düşmüşdür. Peyğəmbər ﷺ isə hələ yorulmamışdı. O, insanlar arasında Allaha ən çox ibadət edən və Ondən ən çox qorxan idi. Bu dəlildir ki, insanın gecə namazına qalxması və uzun-uzadı qiyamda durması sünnədir. Habelə bunu edən insan, Rəsulullahın ﷺ yolunu getmiş sayılır. Lakin onu da bilin ki, qiyamı uzatsanız, sünnəyə görə rükunu, səcdələri, iki səcdə arası oturuşu və rükudan sunrakı qiyamı da uzatmalısınız. Çünki namazın hərəkətlərini bir-birinə uyğun etmək, Rəsulullahın ﷺ sünnəsidir. Belə ki o, qiyamı uzatdıqda *namazın* digər rüknlərini də uzadar, onu qısaltdıqda da digər rüknlərini də qısaltardı. Əsl sünnə budur.

١٠٤ - عَنْ أَنَسٍ رَوَى عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «يَتَّبِعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثَةٌ: أَهْلُهُ وَمَالُهُ وَعَمَلُهُ، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ: يَرْجِعُ أَهْلُهُ وَمَالُهُ، وَيَبْقَى عَمَلُهُ» متفقٌ عليه.

104. Ənəs رَوَى عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “*Ölünü qəbirə qədər üç şey təqib edir: ailəsi, var-dövləti və əməli. Bunlardan ikisi geri qayıdır, biri isə onunla qalır. Onun ailəsi və var-dövləti qayıdır, əməli isə onunla qalır.*”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

İnsan öldükdən sonra onun ardınca onu *qəbir həyatına* yola salanlar gedirlər. Ailəsi qəbiristanlığa qədər onun ardınca gedib, onu yola salır. Dünya həyatı həm çox qəribə, həm də çox düşük və alçaqdır. Sənə ən

¹ Səhih əl-Buxari, 6514; Səhih Muslim, 2960.

sevimli olan insanlar səni torpağa dəfn edirlər. Onlar səni torpağa dəfn edib, özlərindən uzaqlaşdırırlar. Əgər onlara pul təklif olunsay ki, cəsədin onların yanında qalsın, buna razı olmazlar. Halbuki onlar sənin ən yaxınların idi və sən də onlar üçün ən əziz insan idin. Amma sənin dəfninlə məhz onlar məşğul olur, sənin ardınca məhz onlar gedir və səni *qəbiristanlığa da* məhz onlar yola salırlar.

“Var-dövləti onu təqib edir.” Yəni, sahib olduğu kölələr və cariyələr. Bu, kölələrə və cariyələrə sahib olan varlı insana aiddir. Onlar da ölü ilə birlikdə qəbirə qədər gedirlər.

Onunla birlikdə *qəbirə qədər* onun əməli də gedir. *Ölünü təqib edən o üç şeydən* ikisi onu orada tək-tənha qoyub geri qayıdır. Lakin əməli onunla birlikdə *orada* qalar. Allahdan istəyirik ki, bizim əməllərimizi saleh etsin. Əməli onunla birlikdə qalır və Qiyamət gününə qədər onun yoldaşı və dostu olur.

Bu hədis dünyanın fani olmasına dəlildir. Çünki dünya həyatının bütün bərbəzəyi geri qayıdır və *bunlardan heç biri* səninlə birlikdə qəbirdə qalmır. Dünya həyatının bərbəzəyi olan var-dövlət və övladlar geri qayıdır. Bəs səninlə kim qalır? Sadəcə əməllərin *qalır*! Elə isə, ey qardaşım, hamı çıxıb getdikdən sonra səninlə birlikdə qəbirdə qalan bu dostuna böyük önəm ver. Dostlardan, ailə və övladlardan ayrılıb tək-tənha qaldığınız zaman qəbirinizdə sizinlə birlikdə qalıb sizinlə dostluq edən əməllərinizin saleh olmasına çalış.

Bu hədisin fəslə uyğun gəlməsi bəllidir. Çünki çoxlu sayda saleh əməl etmək üçün nəfslə mübarizə aparmaq gərəkdir. Həqiqətən insan, ölümündən sonra onunla qəbirdə qalan saleh əməllər etmək üçün nəfsi ilə mübarizə aparmalıdır. Allahdan istəyirəm ki, həm mənə, həm də sizə gözəl sonluq və gözəl aqibət qismət etsin. Habelə, Öz qayğısını və diqqətini bizim üstümüzdən əskik etməsin. Həqiqətən, O, cəməddir, səxavətlidir.

۱۰۵ - عن ابن مسعود رضي الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم: «الْجَنَّةُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ

شِرَاكِ نَعْلِهِ وَالنَّارُ مِثْلُ ذَلِكَ» رواه البخاري.

105. İbn Məsud رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Cənnət hər birinizə onun səndəlinin qaytanından daha yaxındır, Cəhənnəm də onun kimidir.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Bu hədis, həm təşviqi, həm də qorxunu ehtiva edir. İlk cümlə təşviqi ehtiva edir. Bu, Peyğəmbərin ﷺ: **“Cənnət hər birinizə onun səndəlinin qaytanından daha yaxındır”** – sözüdür. Səndəl qaytanı deyildikdə ayağa geyilmiş ayaqqabının bağları nəzərdə tutulur. Həqiqətən də, o, insana çox yaxındır. Yaxınlıq xüsusunda onu misal çəkirlər. Çünki insan, bəzən, sayəsində nələrə sahib olacağını belə düşünmədiyi, Allahı razı salan elə bir kəlmə işlədir ki, bir də baxırsan ki, bu kəlmə onu Nəim Cənnətinə salır.

Lakin bununla yanaşı, hədis daha geniş məna kəsb edir. Çünki ibadətləri çoxaltmaq və haramlardan çəkinmək, Cənnətə daxil olmağın səbəblərindəndir. Allah bunları kimin üçün asanlaşdırmışdırsa, *onu yerinə yetirmək* həmin şəxsə asan gələcək. Odur ki Allahın, köksünü İslam üçün açdığı insanın, rahat bir şəkildə, arxayınqla, açıq ürəklə və sevrək namaz qıldığını görürsən. Bu adam zəkat, oruc və həcc ibadətlərini, habelə digər xeyir əməlləri də bu cür yerinə yetirər. Çünki onları yerinə yetirmək ona asan gəlir. Həmçinin, bu adamın, Allahın ona haram buyurduğu sözlərdən və əməllərdən asan bir şəkildə çəkdiyini də görürsən.

İslamdan ürəyi sıxılan və özünə İslam dini ağır gələn kimsələrə isə, ibadətləri yerinə yetirmək və haramlardan çəkinmək çətin gəlir. Beləsinə, Cənnət, səndəlinin qaytanı qədər yaxın olmaz.

Cəhənnəm də, həmçinin, *Cənnət kimi yaxındır*. Bu, hədisdə keçən ikinci cümlədir. Qorxunu özündə ehtiva edən məhz bu cümlədir. Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Cəhənnəm də onun kimidir.”** Yəni hər birimizə onun səndəlinin qaytanından daha yaxındır. Çünki insan, bəzən fərqi-nə belə varmadığı, amma Allahı qəzəbləndirən elə bir kəlmə işlədir ki,

¹ Səhih əl-Buxari, 6488.

bu kəlməyə görə özü də bilmədən illərlə Cəhənnəmdə qalır. İnsanın, fərqinə varmadan və hansı mənə kəsb etdiyinə diqqət yetirmədən tələffüz etdiyi o qədər kəlmələr var ki, bu kəlmələr onu Cəhənnəm oduna salır. Allahdan salamlıq diləyirik.

Məgər Təbuk döyüşündə Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə olan münafıqların hekayəsini oxumursunuz. Belə ki, onlar öz aralarında söhbət edib: "Bizim bu qarilər qədər qarınqulu, dilləri yalançı və düşmənlə üz-üzə gəldikdə qorxan bir kimsə görmədik"¹– deyirdilər. Onlar bunu deməklə, Peyğəmbəri ﷺ və onun səhabələrini qəsd edirdilər. Guya onlar, çoxlu yemək yemələrindən dolayı yekəqarın idilər və onların fikri zikri ancaq yemək imiş. Guya onlar, sözdə yalançı idilər. Yəni, yalan danışırarmış. Guya onlar düşmənlə qarşılaşdıqda qorxurlarmış. Yəni, düşmənlə üz-üzə gəlməkdən qorxurlarmış və üz-üzə gəldikdə də *onların qarşısında* möhkəm dayana bilməyib pərən-pərən olaraq qaçırarmış. Münafıqlar Peyğəmbər ﷺ və onun səhabələri barəsində bu sözləri deyirdilər.

Diqqətlə düşünsən görərsən ki, bütün bunlar möminlərə deyil, əksinə, tamamilə münafıqların özlərinə aiddir. Çünki yaşamağa ən çox həris olan elə münafıqların özləridir. İnsanlar arasında ən yalançı olanlar da, məhz onlardır. Habelə, düşmənlə üz-üzə gəldikdə ən çox qorxan da onlardır. Bu vəsflər, həqiqətən də münafıqlarda mövcuddur.

Bununla yanaşı uca Allah belə buyurur: **"Onlardan nə üçün istehza etdiklərini soruşsan, deyirlər: "Biz sadəcə boş-boş danışib zarafatlaşırıq!"** Yəni söylədiklərimizin həqiqi mənasını qəsd etmirdik, sadəcə söz gəlişi və zarafat olsun deyər danışırıdır. Lakin uca Allah belə buyurdu: **"De."** Yəni, ey Muhəmməd sən onlara belə de: **"Allaha, Onun ayələrinə və Onun rəsuluna istehzamı edirsiniz? Üzrxahlıq etməyin! İman gətirdikdən sonra artıq kafir oldunuz." Sizlərdən bir qismini bağışlasaq da, digərlərinə günahkar olduqlarına görə əzab verərik."**² Uca Allah onların, Allaha, Onun ayələrinə və Onun rəsuluna istehza etdiklərinə görə, iman gətirdikdən sonra kafir olduqlarını bəyan etmişdir. Ona görə də insan, zillətə düşüb həlak olmamaq üçün danışığına fikir

¹ Təfsir ət-Təbəri, 6/408-410; Təfsir İbn Kəsir, 2/351-352. Tövbə surəsinin altmış beşinci və altmış altıncı ayələrinin təfsiri.

² ət-Tovbə, 65, 66.

verməli və dilini qorumalıdır. Allahdan, həm bizi, həm də sizi haqq üzərində sabit etməsini və günahlardan qorumasını istəyirəm.

۱۰۶ - عَنْ أَبِي فِرَاسٍ رِبْعَةَ بْنِ كَعْبٍ الْأَسْلَمِيِّ خَادِمِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمِنْ أَهْلِ الصُّفَّةِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنْتُ أَبِيتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَأَتِيَهُ بِوَضُوئِهِ وَحَاجَّتِهِ، فَقَالَ: «سَلْنِي» فَقُلْتُ: أَسْأَلُكَ مُرَافَقَتَكَ فِي الْجَنَّةِ. فَقَالَ: «أَوْ غَيْرَ ذَلِكَ؟» قُلْتُ: هُوَ ذَاكَ. قَالَ: «فَأَعِيتِي عَلَى نَفْسِكَ بِكَثْرَةِ السُّجُودِ» رواه مسلم.

106. Rəvayət edilir ki, Rəsulullahın ﷺ xidmətçisi və Süffə əhlindən olan Əbu Firas Rəbiə ibn Kəb əl-Əsləmi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “*Bəzən mən Rəsulullahın ﷺ yanında gecələyir, ona dəstəmaz almaq üçün su və digər ehtiyacı olan şeyləri gətirirdim. Bir dəfə o mənə: “Məndən nə istəyirsənsə, istə!”*– deyə buyurdu. Mən də: “Cənnətdə sənin yanında olmaq istəyirəm”– dedim. O dedi: “**Başqa bir istəyin yoxdurmu?**” Mən: “İstədiyim elə budur”– dedim. Onda Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Elə isə müradına çatmaq üçün çoxlu səcdə etməklə mənə yardım et!**”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, Rəbiə ibn Kəb əl-Əsləmidən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət olunan bu hədisi nəql etmişdir. O, Rəsulullahın ﷺ xidmətçisi və Süffə əhlindən idi. Azad insanlar arasında Peyğəmbərə ﷺ xidmət edənlər çox idi. Rəbiə ibn Kəb və İbn Məsud رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ da onlardan idi. Onlar, Peyğəmbərə ﷺ xidmət etməklə *böyük bir şərəfə* nail olmuşdular.

Rəbiə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Süffə əhlindən idi. Süffə əhli, Mədinəyə hicrət etmiş və heç bir sığınacaq yerləri olmayan bir dəstə mühacir idi. Peyğəmbər ﷺ, onları məscidin bir küncündə yerləşdirmişdi. Hərdən onların sayı səksənə çatır, hərdən isə azalırdı. Səhabələr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, sədəqə olaraq onlara yemək, süd və başqa şeylər gətirərdilər.

Rəbiə ibn Kəb رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ də Peyğəmbərə ﷺ xidmət edər, ona dəstəmaz almaq üçün su və digər ehtiyacı olan şeyləri gətirirdi. *Hədisin ərəbcəsin-*

¹ Səhih Muslim, 489.

də keçən: “Vadu” kəlməsi dəstəmaz suyu deməkdir. “Vudu” isə dəstəmaz almaq deməkdir. Digər ehtiyaclara gəldikdə isə, *səhabə* onları bəyan etməmişdir. Lakin o, Peyğəmbərin ﷺ ehtiyac duyduğu hər bir şeyi ona gətirərdi.

Bir gün Peyğəmbər ﷺ ona belə buyurdu: **“Məndən nə istəyirsənsə, istə.”** Yəni *bir şey* istə. Peyğəmbər ﷺ, onun xidmətinin müqabilində onu mükafatlandırmaq istəyirdi. Çünki Peyğəmbər ﷺ insanların ən səxavətli idi və o: **“Sizə kim bir yaxşılıq edərsə, mütləq onun əvəzini verin”**– demişdi. Elə buna görə də o, Rəbiəni ربيعة mükafatlandırmaq istədi və ona: **“Məndən nə istəyirsənsə, istə”**– dedi. Yəni ürəyindən nə keçirsə, istə. Adam, bu səhabənin var-dövlət istəyəcəyini gözləyə bilər. Lakin onun hədəfi ali idi. Odur ki, o: **“Cənnətdə sənin yanında olmaq istəyirəm”**– dedi. Sanki adam demək istəyir ki, “Bu dünyada sənin yanında olduğum kimi, Cənnətdə də sənin yanında olmaq istəyirəm.” Peyğəmbər ﷺ ondan: **“Başqa bir istəyin yoxmu?”**– deyə yenə soruşdu. Yəni bəlkə mənim edə biləcəyim başqa bir şey istəyəsən. O isə, **“İstədiyim elə budur”**– dedi. Yəni səndən sadəcə bunu istəyirəm. Onda Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Elə isə muradına çatmaq üçün çoxlu səcdə etməklə mənə yardım et!”**

Hədisin fəslə aid olan hissəsi də elə budur. Belə ki, Rəsulullah ﷺ: **“Elə isə muradına çatmaq üçün çoxlu səcdə etməklə mənə yardım et!”**– deyir. Çoxlu səcdə çoxlu rükunu, çoxlu rüku da çoxlu qiyamı tələb edir. Çünki namazın hər rükətində bir rüku və iki səcdə vardır. Səcdələr çoxaldıqca rükular və qiyamlar da çoxalar. Peyğəmbər ﷺ digər rükləri deyil, sadəcə səcdəni xatırladır. Çünki səcdə, namaz qılan adamın ən fəzilətli duruş formasıdır. Qulun Rəbbinə ən yaxın olduğu hal da, elə səcdəyə qapandığı halıdır. Namaz qılan insan, qiyamda, rükuda və səcdədə durarkən, habelə *namazdakı* oturuş halında olarkən Allaha yaxın olsa da, bunların arasında qulun Öz Rəbbinə ən yaxın olduğu hal, səcdəyə qapandığı halıdır.

Bu hədisdən çıxan faydalar aşağıdakılardır:

1. Bu hədis səcdənin nə qədər fəzilətli olduğuna dəlalət edir. Elm əhli, qiyamı uzatmaqla rükunu və səcdəni uzatmaq arasında, hansının

daha fəzilətli olduğu barədə ixtilaf etmişlər. Bəziləri qiyamı, bəziləri isə rüku və səcdəni uzatmağın daha fəzilətli olduğunu demişdir. Doğru olan budur ki, namazın hərəkətləri bir-birinə uyğun olmalıdır. Onsuz da qiyam, öz-özlüyündə rüku və səcdədən *nisbətən* uzun olur. Lakin adam qiyamı uzatdıqda rüku və səcdələri də uzatmalı, qiyam qısa etdikdə rüku və səcdələri də qısa etməlidir.

2. Bu hədis dəlildir ki, insan nə qədər çox namaz qılsa, bir o qədər xeyirlidir. Bundan sadəcə, namaz qılınması qadağan olunan vaxtlar istisna olur. Qadağan olunmuş vaxtlar isə bunlardır: Sübh namazından sonra günəş bir nizə hündürlüyündə qalxana qədər, günorta vaxtı günəş zenitdə olduğu vaxtdan zöhr namazı girənə qədər, Əsr namazından sonra gün batana qədər. İnsanın, bu üç vaxtda nafilə namazı qılması caiz deyildir. Yalnız, məscidə salam, dəstəmaz haqqı və bu kimi səbəbi olan nafilə namazları istisnadır.

3. Adamın azad bir insanı xidmətçi kimi istifadə etməsi caizdir və bu heç də pis bir şey sayılmaz. Dolayısıyla, sizin xidmətinizdə duran bir şəxsə: "Filan və filan şeyi mənə ver" – deməyinizdə heç bir qəbahət yoxdur. Həmçinin *qonaq gedərkən* ev sahibinə: "Mənə bir az su ver, mənə bir fincan qəhvə süz" və sairə bu cür sözlər deməyinizdə də heç bir qəbahət yoxdur. Çünki bunlar, istənilməsi pis sayılan əməllərdən deyil. Əksinə bu, qonaqpərvərliyin kamilliyini bildirir. Bu cür şeylər adətimizdə də mövcuddur.

4. Bu hədis ona dəlalət edir ki, Peyğəmbər ﷺ heç kimi Cənnətə daxil etməyə qadir deyildir. Elə buna görə də Peyğəmbər ﷺ, bu adama, onun istəyini yerinə yetirəcəyinə dair söz vermədi. Lakin ona belə buyurdu: **"Elə isə muradına çatmaq üçün çoxlu səcdə etməklə mənə yardım et!"** Əgər bu adam Peyğəmbərin ﷺ, çoxlu səcdə etmək tövsiyəsini yerinə yetirərsə, Cənnətdə onun yanında olmağa layiq olar. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۰۷ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ - وَيُقَالُ: أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ - ثَوْبَانَ مَوْلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ:

سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «عَلَيْكَ بِكَثْرَةِ السُّجُودِ، فَإِنَّكَ لَنْ تَسْجُدَ لِلَّهِ سَجْدَةً إِلَّا رَفَعَكَ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً، وَحَطَّ عَنْكَ بِهَا خَطِيئَةٌ» رواه مسلم.

107. Rəvayət edilir ki, Rəsulullahın ﷺ azad etdiyi köləsi Əbu Abdullah – Əbu Abdurrəhman da deyilir – Sovbən رَافِعَةَ demişdir: “Mən Rəsulullahın ﷺ belə dediyini eşitmişəm: **“Çalış Allaha çoxlu səcdə edəsən. Çünki Allah üçün qıldığın hər bir səcdənin sayəsində Allah səni bir dərəcə yüksəldər və sənin bir xətanı silər.”**”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَافِعَةَ, Rəsulullahın ﷺ azad etdiyi köləsi Sovbənə رَافِعَةَ istindən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, o, Peyğəmbərin ﷺ belə dediyini eşitmişdir: **“Çalış Allaha çoxlu səcdə edəsən. Çünki Allah üçün qıldığın hər bir səcdənin sayəsində Allah səni bir dərəcə yüksəldər və sənin bir xətanı silər.”** Bu hədis də, bundan öncəki, Rabiə ibn Kəb əl-Əsləminin رَافِعَةَ hədisi kimidir. Belə ki, Rabiə رَافِعَةَ, Peyğəmbərə ﷺ: **“Cənnətdə sənin yanında olmaq istəyirəm”**– dedikdə, Peyğəmbər ﷺ ona: **“Elə isə muradına çatmaq üçün çoxlu səcdə etməklə mənə yardım et!”**– demişdi. Bu hədis dəlildir ki, insana, çoxlu səcdə etmək gərəkdir. Biz, öncə də demişdik ki, çoxlu səcdə, çoxlu rükunu, çoxlu qiyamı və çoxlu oturuşu tələb edir. Çünki hər bir rükətdə iki səcdə və bir ruku vardır. Adamın, bir rükətdə üç və ya dörd səcdə etməsi mümkün deyildir. Odur ki, çoxlu səcdə, çoxlu rükunu, çoxlu qiyamı və çoxlu oturuşu tələb edir.

Sonra Peyğəmbər ﷺ, insanın, səcdə etdiyi təqdirdə hansı savaba nail olacağını bəyan etmişdir. Belə ki, *insan səcdə etdiyi təqdirdə* iki böyük fayda əldə edir:

Birinci fayda: Hər bir səcdə sayəsində Allah insanı bir dərəcə yüksəldir. Yəni həm Öz yanında bir dərəcə yüksəldir, həm də insanların qəlbində. Həmçinin, digər saleh əməllərinizin sayəsində də, Allah sizi bir dərəcə yüksəldir.

İkinci fayda: *Hər bir səcdənin sayəsində Allah sizin bir xətanızı silir.* Dolayısıyla, insan, xoşlamadığı şeylərdən uzaqlaşmaqla və sevdiyi şeylərə də nail olmaqla kamilliyə çatır. Dərəcələrin yüksəlməsi insanın sevdiyi bir şey, xətalar isə onun xoşlamadığı bir şeydir. Əgər insanın

¹ Səhih Muslim, 488.

dərəcəsi yüksələr və xətası da silinərsə, onda mətləbinə nail olar və qorxduğu şeydən xilas olar.

۱۰۸ - عَنْ أَبِي صَفْوَانَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُسْرِ الْأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «خَيْرُ النَّاسِ مَنْ طَالَ عُمُرُهُ وَحَسُنَ عَمَلُهُ» رواه الترمذي، وقال حديثٌ حسنٌ.
«بُسر»: بضم الباء وبالسین المهملة.

108. Əbu Safvan Abdullah ibn Busr əl-Əsləmi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“İnsanların ən xeyirlisi, ömrü uzun və əməli gözəl olandır.”**

Bu hədisi Tirmizi rəvayət etmiş və: “həsən hədisdir” – demişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Abdullah ibn Busra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“İnsanların ən xeyirlisi ömrü uzun və əməli gözəl olandır.”** Belə ki, insanın ömrü nə qədər Allaha itaətdə uza-narsa, bir o qədər o, Allaha yaxınlaşar və axirətdəki dərəcəsi bir o qədər yüksələr. Çünki insanın ömrü uzandıqca, etdiyi hər bir *yaxşı* əməl, onu Rəbbinə daha da yaxınlaşdırır. Dolayısıyla, insanların ən xeyirlisi, bu iki şeyə birdən müvəffəq olanıdır.

Uzun ömür Allah tərəfindən olur və insanın bu işdə heç bir seçimi yoxdur. Çünki ömürlər uca Allahın ixtiyarındadır. Gözəl əmələ gəldikdə isə, bu insanın öz ixtiyarındadır. İnsan imkan daxilində əməlini gözəlləşdirməlidir. Çünki uca Allah insana ağıl vermiş, kitab nazil etmiş, elçilər göndərmiş, həqiqəti açıq şəkildə bəyan etmiş və ona bəhanə yeri qoymamışdır. Odur ki, hər bir insan saleh əməl etməyi bacarır. Demək, insanın öhdəsinə düşən, sadəcə saleh əməl etməkdir. Digər bir tərəfdən də, Peyğəmbər ﷺ bəzi saleh əməllərin ömrün uzanmasına səbəb olduğunu bildirmişdir. Onlardan biri də, qohumluq əlaqələrini möhkəmlətməkdir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Qoy ruzisinin artmasını və ömrünün uzanmasını istəyən kəs, qohumları ilə əlaqə**

¹ Sunən ət-Tirmizi, 2330. Tirmizi hədisin “həsən sihih” olduğunu demişdir. Səhih əl-Cami, Albani, 3296.

saxlasın.”¹ Demək, qohumluq əlaqələrini möhkəmləndirmək, ömrün uzanması üçün səbəbdir.

Əgər insanların ən xeyirlisi, ömrü uzun və əməli gözəl olanıdırsa, onda ən xeyirli insan olmaq üçün, Allahdan daim uzun ömür və gözəl əməl diləmək lazımdır.

Bu hədis onu göstərir ki, ömrün sadəcə uzun olması insan üçün xeyirli deyil. Bununla yanaşı onun əməli də gözəl olmalıdır. Çünki bəzi hallarda uzun ömür insan üçün zərərli və şərli olur. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Kafirlər elə güman etməsinlər ki, onlara möhlət verməyimiz onların xeyrinədir. Biz onlara ancaq günahlarını artırmaları üçün möhlət veririk. Onlar üçün alçaldıcı bir əzab vardır.”**² Uca Allah o kafirlərə möhlət verir. Yəni onlara bol-bol ruzi, sağlamlıq, uzun ömür, oğul-uşaq və həyat yoldaşları verir, lakin bunu onların xeyri üçün deyil, əksinə, zərəri üçün edir. Çünki onlar, bu verilənlərin sayəsində sadəcə günahlarını artırıraqlar. Elə buna görə də bəzi alimlər, bir insan üçün uzun ömür diləməyi bəyənməmişlər. Odur ki, şərtsiz olaraq: “Allah ömrünü uzun etsin!” – deməyin, əksinə, *şərt qoyaraq*: “Allah ömrünü itaət üzərində uzatsın!” – deyin. Çünki uzun ömür, bəzən insan üçün zərərli olur. Allahdan həm bizi, həm də sizi ömrü uzun, əməli gözəl, sonluğu və aqibəti yaxşı olan insanlardan etməsini istəyirəm. Şübhəsiz ki, O, cəməddir, səxavətlidir.

١٠٩ - عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: غَابَ عَمِّي أَنَسُ بْنُ النَّضْرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ قِتَالِ بَدْرٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، غِيبْتُ عَنْ أَوَّلِ قِتَالٍ قَاتَلْتُ الْمُشْرِكِينَ. لَئِنْ اللَّهُ أَشْهَدَنِي قِتَالَ الْمُشْرِكِينَ لَيُرِينَ اللَّهُ مَا أَصْنَعُ. فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ أُحُدٍ انْكَشَفَ الْمُسْلِمُونَ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ أَعْتَذِرُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعْتُ هَؤُلَاءِ - يَعْنِي أَصْحَابَهُ - وَأَبْرَأُ إِلَيْكَ مِمَّا صَنَعْتُ هَؤُلَاءِ - يَعْنِي الْمُشْرِكِينَ - ثُمَّ تَقَدَّمَ، فَاسْتَقْبَلَهُ سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ، فَقَالَ: يَا سَعْدُ بْنُ مُعَاذٍ، الْجَنَّةُ وَرَبِّ النَّضْرِ، إِنِّي أَجِدُ رِيحَهَا مِنْ دُونِ أَحَدٍ. قَالَ سَعْدُ: فَمَا اسْتَطَعْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا صَنَعْتُ، قَالَ أَنَسُ: فَوَجَدْنَا بِهِ بَضْعًا وَثَمَانِينَ ضَرْبَةً بِالسَّيْفِ، أَوْ طَعْنَةً بِرُمْحٍ، أَوْ رَمِيَةً بِسَهْمٍ، وَوَجَدْنَاهُ قَدْ قُتِلَ وَمَثَلَ بِهِ الْمُشْرِكُونَ، فَمَا عَرَفَهُ

¹ Səhih əl-Buxari, 2067; Səhih Muslim, 2557.

² Ali-İmran, 178.

أَحَدٌ إِلَّا أُخْتُهُ بِبَنَانِهِ. قَالَ أَنَسٌ: كُنَّا نَرَى أَوْ نَظُنُّ أَنَّ هَذِهِ الْآيَةُ نَزَلَتْ فِيهِ وَفِي أَشْبَاهِهِ: ﴿مَنْ
الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ﴾ إِلَى آخِرِهَا. متفقٌ عليه.

قوله: «لَيُبرِّئَ الله» رُوى بضم الياء وكسر الراء، أي لَيُظْهِرَنَّ اللهُ ذَلِكَ لِلنَّاسِ، ورُوى
بفتحهما، ومعناه ظاهر، والله أعلم.

109. Rəvayət edilir ki, Ənəs ibn Malik رضي الله عنه demişdir: “Əmim Ənəs ibn Nədr, Bədr döyüşündə iştirak etməmişdi. *Elə buna görə də, o, Peyğəmbərə* ﷺ dedi: “Ya Rəsulullah! Mən sənin müşriklərə qarşı apardığın ilk döyüşdə iştirak etməmişəm. Allah *nə vaxtsa* müşriklərə qarşı döyüşməyi mənə nəsib edərsə, mənim nələr edəcəyimi görəcəkdir.” Uhud döyüşündə müsəlmanların *səfləri* dağıldıqda əmim dedi: “Allahım, mən bunların – yəni səhabələrin – etdikləri *xətalara* görə Səndən üzr diləyir, onların – yəni müşriklərin də – etdikləri *günahlardan* Sənə sığınırım!” Sonra o, döyüşə atıldı. *İrəlidə o, Səd ibn Muazla* rastlaşdı və dedi: “Ey Səd ibn Muaz! Cənnətə *qovuşmaq istəyirəm*. Nədrin Rəbbinə and olsun ki, Mən Uhud tərəfdən Cənnətin iyini duyuram.” *Döyüşdən sonra* Səd dedi: “Ya Rəsulullah! Mən onun etdiyini edə bilmədim.”

Ənəs رضي الله عنه demişdir: “Biz onu *ölənlərin arasında* tapdıq. Onun üzərində səksəndən çox qılınç, nizə və ox yarası var idi. Müşriklər onun cəsədini elə tanınmaz hala salmışdılar ki, bacısından başqa heç kəs onu tanımadı. Bacısı onu barmaqlarının ucundan tanıdı. Biz yəqin bilirdik ki, bu ayə onun və onun kimilərinin barəsində nazil olmuşdur: **“Möminlərin içərisində Allaha etdikləri əhdə sadıq qalan kişilər vardır. Onlardan kimisi əhdini yerinə yetirib şəhid olmuş, kimisi də şəhid olmasını gözləyir. Onlar əhdlərini əsla dəyişdirməyiblər.”**¹

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Hədisin ərəbcəsində keçən “ləyuriyənnə” kəlməsi, həm də “ləyərayənnə” kimi rəvayət olunmuşdur. “Ləyuriyənnə” – “Allah mənim nələr edəcəyimi insanlara göstərəcəkdir” – deməkdir; “Ləyərayənnə” isə – “Allah mənim nələr edəcəyimi görəcəkdir.” – deməkdir.

¹ əl-Əhzab, 23.

² Səhih əl-Buxari, 2805; Səhih Muslim, 1903.

Şərh:

Müəllifin رحمته, Ənəs ibn Malikə رحمته istinadən, onun da, əmisi Ənəs ibn Nədrdən رحمته nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Ənəs – yəni Ənəs ibn Nədr رحمته – Peyğəmbərlə ﷺ Bədr döyüşündə iştirak etməmişdi. Çünki Peyğəmbər ﷺ Bədrə gedəndə, döyüş niyyəti ilə çıxmamışdı. O, sadəcə, Qureys karvanını ələ keçirmək istəyirdi. Elə buna görə də Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə sadəcə üç yüz on nəfərdən bir az çox adam var idi. Yanlarında isə yetmiş dəvə və iki at var idi. Onlar bu heyvanları növbə ilə minirdilər. Həm də səhabələrin çoxu bu döyüşə qatılmamışdı. Çünki bu, döyüş deyildi. Elə buna görə də heç kəs bu döyüşə çağrılmamışdı və buna sadəcə işi-gücü olmayan, hazırlıqlı insanlar çıxmışdı.

Ənəs ibn Nədr رحمته, müşriklərə qarşı aparılan ilk döyüşdə iştirak etmədiyini Peyğəmbərə ﷺ açıqlamış və sonra belə demişdir: “Allah *nə vaxtsa* müşriklərə qarşı döyüşməyi mənə nəsib edərsə, mənim nələr edəcəyimi insanlara göstərəcəkdir.”

Nəhayət, Uhud döyüşü oldu. Bu döyüş, Bədr döyüşündən bir il bir ay sonra baş verdi. Bu döyüşə *çoxlu sayda* səhabə çıxdı və Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə *müşriklərə qarşı* döyüşdü. Günün əvvəlində qələbə müsəlmanlar tərəfdə idi. Lakin ox atanlar, Peyğəmbərin ﷺ təyin etdiyi mövqeni tərk edib dağdan enən kimi, müşriklərin suvari dəstəsi müsəlmanlara, arxalarından hücum etdi və onların aralarına soxuldu. Bu zaman müsəlmanların səfləri dağıldı və onlar məğlubiyyətə uğradılar. Müsəlmanların səfləri dağıldığı zaman, Ənəs ibn Nədr رحمته: “Allahım, mən bunların – yəni səhabələrin – etdikləri *xətə*lərə görə Səndən üzr diləyir, onların – yəni müşriklərin də – etdikləri *günahlardan* Sənə sığınırım!” – deyərək irəli atıldı. Bu vaxt o, Səd ibn Muazla رحمته qarşılaşdı və Səd رحمته ondan hara getdiyini soruşdu. Ənəs رحمته dedi: “Ey Səd ibn Muaz! Mən Uhud tərəfdən Cənnətin iyini duyuram.” Bu *duyğu*, xəyal və təsəvvür deyildi, əksinə, həqiqi duyğu idi. Bu da, Allahın həmin səhabəyə bəxş etdiyi bir kəramət idi ki, şəhid olmamışdan öncə Cənnətin iyini duysun və geri çəkilməyib, əksinə, irəli atılsın. Odur ki, o, irəli atıldı və döyüşüb şəhid oldu. Onun üzərində səksəndən çox qılınc, nizə və ox yarası var idi. Onun dərisi cırıq-cırıq olmuşdu. Müşriklər onun cəsədini elə

tanınmaz hala salmışdılar ki, bacısından başqa heç kəs onu tanımamışdı. Bacısı isə onu barmaqlarının ucundan tanımışdı.

Müsəlmanlar yaqın bilirdilər ki, uca Allah bu ayəni onun və onun kimiləri barəsində nazil etmişdir: **“Möminlərin içərisində Allaha etdikləri əhdə sadıq qalan kişilər vardır. Onlardan kimisi əhdini yerinə yetirib şəhid olmuş, kimisi də şəhid olmasını gözləyir. Onlar əhdlərini əsla dəyişdirməyiblər.”**¹ Şübhəsiz ki, bu ayə, ən birinci Ənəs ibn Nədr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ və onun kimilərə aiddir. Çünki onlar, Allaha verdikləri əhdə sadıq qaldılar. Belə ki, Ənəs ibn Nədr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: “Vallahi, Allah mənim nələr edəcəyimi insanlara göstərəcəkdir” – demiş və dediyini də etmişdir. O, elə bir əməl etmişdir ki, onu Allahın lütf bəxş etdiyi kimsələrdən başqa heç kim etməmiş və sonda da o, şəhid olmuşdur.

Bu hədisdə, fəslin mövzusuna aid dəlil vardır. Belə ki, insan, Allaha ibadət xüsusunda nəfsi ilə mübarizə aparmalıdır. Çünki Ənəs ibn Nədr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ bu böyük cihadda, müsəlmanların səfləri dağıldığı, özləri də məğlubiyyətə uğradıqları bir vaxtda, nəfsi ilə mübarizə apararaq irəli atılmış və şəhid olana qədər Allahın düşmənlərinə qarşı düyüşmüşdü. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۱۰ - عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ الْبَدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ

الصَّدَقَةِ كُنَّا نَحَامِلُ عَلَى ظُهُورِنَا. فَجَاءَ رَجُلٌ فَتَصَدَّقَ بِشَيْءٍ كَثِيرٍ، فَقَالُوا: مُرَاءٍ، وَجَاءَ

رَجُلٌ آخَرُ فَتَصَدَّقَ بِصَاعٍ، فَقَالُوا: إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنْ صَاعٍ هَذَا، فَتَزَلَّتْ: ﴿الَّذِينَ

يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ

مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾. متفقٌ عليه.

«وَنُحَامِلُ» بضم النون، وبالحاء المهملة: أَي يَحْمِلُ أَحَدُنَا عَلَى ظَهْرِهِ بِالْأَجْرَةِ، وَيَتَصَدَّقُ

بِهَا.

110. Rəvayət edilir ki, Əbu Məsud Uqbə ibn Amr əl-Ənsari əl-Bədri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Sədəqə ayəsi nazil olduğu zaman biz, *pul qazanıb sədəqə ver-*

¹ əl-Əhzab, 23.

mək üçün belimizdə yük daşıyırdıq. *Bu zaman* bir nəfər gəldi və çoxlu miqdarda sədəqə verdi. Oradakılar: “O, riyakardır” – dedilər. *Bu dəfə* başqa birisi gəlib bir saa¹ *xurma* sədəqə verdi. Onun üçün də: “Allahın, bunun bir saa *xurmasına* ehtiyacı yoxdur” – dedilər. Onda bu ayə nazil oldu: **“Möminlərdən könüllü surətdə sədəqə verənlərə və çətinliklə tapdıqlarını verənlərə eyib tutanları, onları məsxərəyə qoyanları, Allah məsxərəyə qoyacaqdır...”**²

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

Hədisin ərəbcəsində keçən “nuhamilu/daşıyardıq” sözünün mənası, yəni bizdən birimiz pul müqabilində belində yük daşıyıb hamballıq edər və qazandığını da sədəqə verərdi.

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Məsud Uqbə ibn Amra رضي الله عنه istinadən nəql etdiyi hədisdə belə deyilir: **“Sədəqə ayəsi nazil olduğu zaman...”** Yəni sədəqə verməyə təşviq edən ayə nazil olduğu zaman. Sədəqə vermək, insanın Allahın üzünü diləyərək, öz malından kasıblara verməsidir. Buna sədəqə deyilməsinin səbəbi budur ki, bu əməl, malını Allah yolunda xərcləyən adamın Allaha imanındakı sidqinə/səmimiyyətinə dəlalət edir. Çünki var-dövlət nəfsin sevdiyi şeylərdəndir. Bu xüsusda Uca Allah belə buyurur: **“Var-dövləti də hərisliklə sevirsiniz.”**⁴ Belə ki, sevilən şey, ancaq daha çox sevilənin uğrunda verilir. Əgər insan sevdiyi bir şeyi Allahın üzünü diləyərək xərcləyर्सə, bu, onun imanında sadıq/səmimi olmasına dəlalət edər.

Sədəqə ayəsi nazil olduğdan sonra səhabələr, öz sədəqələrini Rəsulullah ﷺ vermək üçün tələsdilər və *bu işdə* bir-biriləri ilə yarışmağa başladılar. Bu, səhabələrin adəti idi. Belə ki, onlar, əmr bildirən ayələr nazil olduğda, dərhal həmin əmrləri yerinə yetirər, qadağa bildirən ayələr nazil olduğda isə dərhal həmin qadağaları tərk edərdilər. Elə buna görə də, sərxoşedici içkinin haram olduğunu bildirən ayə nazil ol-

¹ Bir saa – dörd mudda bərabərdir. Bir mudd isə insanın iki ovcuna bərabərdir.

² Ət-Tovbə, 79.

³ Səhih əl-Buxari, 2805; Səhih Muslim, 1018.

⁴ Əl-Fəcr, 20.

duqda, bu xəbər, əllərində içki içən bir dəstə ənsara çatan kimi – bəzi səhabələr haram olmamışdan öncə içki içirdilər, – dərhal içkini tərk etdilər. Sonra da içki dolu qabları bayıra çıxarıb küçələrə boşaltdılar. Hətta küçələrdən içki axırdı.

Bu cür etmək hər bir möminə vacibdir. Özünə Allah və Onun rəsulundan ﷺ bir xəbər çatdığı zaman, öhdəsinə düşəni dərhal yerinə yetirməlidir. Yəni əmrdirsə, onu yerinə yetirməli, qadağadırsa, ondan çəkinməlidir.

Burada da, *sədəqə ayəsi nazil olan kimi* səhabələr ﷺ dərhal sədəqə gətirməyə başladılar. Onların hər biri gücü çatdığı qədər sədəqə gətirib Peyğəmbərə ﷺ verdi. Bəziləri çox miqdarda, bəziləri isə az miqdarda sədəqə gətirdi. Münafıqlar isə, bir adam çox miqdarda sədəqə gətirdikdə: “Bu riyakardır, bunu Allahın üzü xatirinə vermir” – deyir, başqa bir adam da az miqdarda sədəqə gətirdikdə: “Allahın buna ehtiyacı yoxdur” – deyirdilər. Habelə, adam bir saa sədəqə gətirdikdə: “Allahın sənənin bu bir saa sədəqənə ehtiyacı yoxdur” – dedilər. Bunu deyən münafıqlar idi. Münafıqlar, daima daxillərində gizlətdiklərinin əksini üzə çıxarırlar. Habelə, daim, möminlərin başlarına gələn fəlakətə sevinirlər. Onların ən böyük məqsədləri, ən çox xoşladıkları sözləri, qulaqlarına ən xoş gələn sözlər, müsəlmanları və möminləri söymək və bu söylüşləri dinləmək idi. Çünki onlar münafıqdırlar və Allahın buyurduğu kimi əsl düşmən onlardır. Daxilində gizlətdiyinin əksini sizə göstərən münafıqdən çəkinin.

Dolayısıyla, bir adam çox miqdarda sədəqə gətirdikdə onlar: “Bu riyakardır” – deyir, az miqdarda gətirdikdə isə: “Allahın, sənənin bir saa sədəqənə ehtiyacı yoxdur, bu sənə fayda verməyəcək” – deyirdilər. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi: **“Möminlərdən könüllü surətdə sədəqə verənlərə və çətinliklə tapdıqlarını verənlərə eyib tutanları, onları məsxərəyə qoyanları, Allah məsxərəyə qoyacaqdır. Onları ağırlı-acılı bir əzab gözləyir.”**¹ Yəni onlar möminləri məsxərəyə qoyduqları kimi Allah da onları məsxərəyə qoyacaqdır.

¹ Ət-Tovbə, 79.

Hədisdən çıxan faydalar:

1. Bu hədis, səhabələrin xeyirli işlərdə yarışmalarına və bu xüsusda nəfsləri ilə mübarizə aparmalarına dəlildir.

2. Bu hədis, Allahın möminləri müdafiə etməsinə dəlildir. Baxın görün, uca Allah, münafıqların məsxərəyə qoyduqları möminləri müdafiə etmək üçün, Öz kitabında necə ayə nazil etmişdir.

3. Bu hədis, münafıqların möminlərə qarşı olan düşmənçiliklərinin nə qədər şiddətli olduğunu və müsəlmanların onların dilindən qurtara bilmədiklərini, habelə *İslamın buyuruqlarına* az da əməl etsələr, çox da əməl etsələr münafıqların onlara hər zaman pis sözlər söylədiklərini göstərir. Lakin onları *cəzalandırmaq* möminlərin işi deyil, əksinə, bu uca Allahın işidir. Ona görə də uca Allah onları məsxərəyə qoymuş və onlara ağırılı-acılı bir əzab vəd edərək belə buyurmuşdur: **“Onları ağırılı-acılı bir əzab gözləyir.”**

Bu məsələnin hökmünə gəlincə, bu xüssuda uca Allah Öz kitabında belə buyurur: **“Zərrə qədər yaxşılıq edən əvəzini alacaqdır. Zərrə qədər pislik edən də əvəzini alacaqdır.”**¹ Az da olsa, çox da olsa, insan etdiyi xeyir əməli görəcək və onun mükafatını alacaqdır. Habelə, az da olsa, çox da olsa, etdiyi şər əməli də görəcək və onun cəzasını *mütləq* alacaq. Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət olunmuş səhih bir hədisdə belə deyilir: **“Kim halal yolla qazandığı maldan bir xurma qədər belə sədəqə verərsə, – Allah ancaq halal olanı qəbul edir, – Allah bu sədəqəni sağ əli ilə qəbul edər, sonra da onu sahibi üçün, biriniz öz dayçasını bəsləyib böyütdüyü kimi, dağ boyda olanadək böyüdər.”**²

Bir dənə xurma ilə dağı müqayisə edin. Bu, müqayisə olunmazdır. Çünki dağ həddən artıq böyükdür. Az da olsa, çox da olsa, uca Allah insanın etdiyi hər bir yaxşılığın mükafatını belə verir. Siz çalışın ki, niyyətiniz sırf Allah üçün olsun və etdiyiniz əməl də Rəsulullahın ﷺ sün-nəsinə uyğun olsun.

۱۱۱ - عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ الْخَوْلَانِيِّ، عَنْ

أَبِي ذَرٍّ جُنْدُبِ بْنِ جُنَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِيمَا يَرَوِي عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنَّهُ قَالَ:

¹ əz-Zəlzələ, 7, 8.

² Səhih əl-Buxari, 1410; Səhih Muslim, 1014.

«يَا عِبَادِي، إِنِّي حَرَمْتُ الظُّلْمَ عَلَى نَفْسِي وَجَعَلْتُهُ بَيْنَكُمْ مُحَرَّمًا فَلَا تَظَالُمُوا، يَا عِبَادِي، كُلُّكُمْ ضَالٌّ إِلَّا مَنْ هَدَيْتُهُ، فَاسْتَهْدُونِي أَهْدِكُمْ، يَا عِبَادِي، كُلُّكُمْ جَائِعٌ إِلَّا مَنْ أَطْعَمْتُهُ، فَاسْتَطْعِمُونِي أَطْعِمُكُمْ، يَا عِبَادِي، كُلُّكُمْ عَارٍ إِلَّا مَنْ كَسَوْتُهُ، فَاسْتَكْسُونِي أَكْسُكُمْ، يَا عِبَادِي، إِنَّكُمْ تُخْطِئُونَ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَأَنَا أَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا، فَاسْتَغْفِرُونِي أَغْفِرْ لَكُمْ، يَا عِبَادِي، إِنَّكُمْ لَنْ تَبْلُغُوا ضُرِّي فَتَضُرُّونِي، وَلَنْ تَبْلُغُوا نَفْعِي فَتَنْفَعُونِي، يَا عِبَادِي، لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ، وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتْكُمْ، كَانُوا عَلَى اتِّقَى قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا زَادَ ذَلِكَ فِي مُلْكِي شَيْئًا، يَا عِبَادِي، لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ، وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتْكُمْ، كَانُوا عَلَى أَفْجَرِ قَلْبِ رَجُلٍ وَاحِدٍ مِنْكُمْ مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِنْ مُلْكِي شَيْئًا، يَا عِبَادِي لَوْ أَنَّ أَوَّلَكُمْ وَآخِرَكُمْ، وَإِنْسَكُمْ وَجِنَّتْكُمْ، قَامُوا فِي صَعِيدٍ وَاحِدٍ، فَسَأَلُونِي فَأَعْطَيْتُ كُلَّ إِنْسَانٍ مَسْأَلَتَهُ، مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلَّا كَمَا يَنْقُصُ الْمَخِيطُ إِذَا أُدْخِلَ الْبَحْرَ، يَا عِبَادِي، إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أَحْصِمَهَا لَكُمْ، ثُمَّ أَوْفَيْكُمْ بِهَا، فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا فَلْيَحْمِدِ اللَّهَ، وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ فَلَا يُلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ».

قال سعيد: كان أبو إدريس إذا حدث بهذا الحديث جثا على ركبتيه. رواه مسلم. وروينا عن الإمام أحمد بن حنبل رحمته الله قال: ليس لأهل الشام حديث أشرف من هذا الحديث.

111. Səid ibn Abduləziz, Rabia ibn Yəziddən, o da Əbu İdris əl-Xovlanidən, o da Əbu Zərr əl-Ğifaridən رحمته الله rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbər ﷺ öz Rəbbindən rəvayət edərək belə buyurmuşdur: “Allah buyurur:

– Ey qullarım, Mən zülm etməyi, Özümə haram etdim və sizin aranızda da onu haram etdim. Elə isə bir-birinizə zülm etməyin!

– Ey qullarım, Mən hidayət verdiyim kimsələrdən başqa hamınız zəlalətdəsiniz. Elə isə Məndən hidayət diləyin, sizə hidayət bəxş edim!

– Ey qullarım, Mən yedirdiyim kəslərdən başqa hamınız acsınız. Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim!

– Ey qullarım, Mən geydirdiyim kəslərdən başqa hamınız çılpacsınız. Elə isə Məndən geyim istəyin, sizi geyindirirəm!

– Ey qullarım, siz gecə-gündüz günah işlər görürsünüz. Mən də bütün günahları bağışlayıram. Elə isə Məndən bağışlanma diləyin, sizi bağışlayım!

– Ey qullarım, siz Mənə zərər yetirməyə qadir deyilsiniz ki, zərər yetirəsiniz. Eləcə də Mənə fayda verməyə qadir deyilsiniz ki, fayda verəsiniz.

– Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanlarınız və cinləriniz, aranızdakı ən təqvalı insan kimi olsalar belə bu, Mənim mülkümdə heç bir şey artırmaz.

– Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanlarınız və cinləriniz, aranızdakı ən günahkar bir kimsə kimi olsalar belə bu, Mənim mülkümdən heç bir şey əksiltməz.

– Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanlarınız və cinləriniz bir yerə toplanıb Məndən istəsələr, Mən də hər kəsə istədiyini versəm, bu, Mənim mülkümdən heç bir şey əksiltməz. Yalnız dənizə batırılan iynənin *dənizdən* əksiltdiyi kimi əksildər.

– Ey qullarım, bu sizin əməllərinizdir. Mən onları sizin üçün hesaba alacaq, sonra da sizə onların əvəzini verəcəyəm. Odur ki, kim xeyir tapsa, Allaha həmd etsin. Kim də xeyirdən başqa bir şey tapsa, qoy özündən başqa heç kəsi qınamasın.”

Hədisin ravilərindən olan Səid deyir ki, Əbu İdris bu hədisi rəvayət etdikdə dizi üstə çökərdi.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

İmam Əhməd ibn Hənbəldən rahiməlləhu belə rəvayət edilmişdir: “Şam əhlinin rəvayət etdiyi hədislər arasında bu hədisdən daha dəyərlisi yoxdur.”

Şərh:

Müəllifin rahiməlləhu “Mübarizə aparmaq” fəslində Əbu Zərr əl-Ğifariyə rahiməlləhu istinadən nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbərin ﷺ Öz Rəbbindən hədis rəvayət etdiyini demişdir. Yəni Rəsulullah ﷺ Rəbbinin belə dediyini rəvayət etmişdir. Elm əhli bu cür rəvayəti qüdsi hədis və ya ilahi hədis adlandırır. Peyğəmbərin ﷺ öz sözləri isə “əl-Hədis ən-Nəbəvi” yəni peyğəmbər hədisi adlanır.

Bu qüdsi hədisdə uca Allah belə buyurur: **“Ey qullarım, Mən zülm etməyi, Özümə haram etdim.”** Yəni bir kimsəyə etmədiyi bir günahı

¹ Səhih Muslim, 2577.

yükləməklə və ya etdiyi savab bir işi əksiltməklə zülm etmərəm. Əksinə, uca Allah mütləq hakim, adil və xeyirxahdır. Onun, bəndələri barəsində verdiyi hökm və onları mükafatlandırması iki dairədən – ədalət və lütfkarlıq dairələrindən kənara çıxmır. Yaxşı əməl edənlərə qarşı lütfkar, günah iş görənlərə qarşı isə ədalətli olur. Üçüncüsü isə Allahda yoxdur. Yəni zülm.

Yaxşı əməllərə gəldikdə, uca Allah bunun mükafatını birə on verir. Bir savab əmələ görə onun on mislində savab verilir, bir günah əmələ görə isə yalnız onun mislində cəza verilir. Uca Allah Məkkədə nazil olmuş “əl-Ənam” surəsində belə buyurur: **“Kim yaxşı əməl gətirərsə, ona gətirdiyinin on qat əvəzi verilir. Kim pis əməl gətirərsə, ona ancaq gətirdiyinin misli qədər cəza verilir. Onlara zülm edilməz.”**¹ Yəni etdikləri yaxşı əməllərin savabını azaltmaqla və pis əməllərin cəzasını artırmaqla onlar zülm edilməz. Əksinə, uca Rəbbimiz belə buyurur: **“Mömin olub yaxşı işlər görən şəxslər isə nə haqsızlığa məruz qalmaqdan, nə də savabının əksilməsindən qorxarlar.”**² Yəni nə onlara günahlarının cəzasını artırmaqla zülm olunar, nə də yaxşı əməllərinin mükafatını azaltmaqla haqsızlıq edilir.

Uca Allahın, **“Mən zülm etməyi, Özümə haram etdim”** sözü dəlildir ki, O, bəzi şeyləri Özünə haram, bəzi şeyləri isə vacib edir. Allahın, Özünə vacib etdiyi şeylərdən biri rəhmli olmaqdır. Uca Allah buyurur: **“Rəbbiniz Özünə rəhmli olmağı əzəldən yazmışdır.”**³ Allahın, Özünə haram etdiyi şeylərdən biri də zülm etməkdir. Çünki Allah, istədiyini edəndir və istədiyi şeylə də hökm verir. O, Öz qullarına bəzi şeyləri vacib, bəzilərini də haram buyurduğu kimi, Özünə də bəzi şeyləri vacib, bəzilərini isə haram buyurmuşdur. Çünki mütləq və son hökm ona məxsusdur.

Sonra uca Allah belə buyurur: **“Və sizin aranızda da onu haram etdim. Elə isə bir-birinizə zülm etməyin!”** Yəni bir qisminiz digər bir qisminizə zülm etməsin. Bu kəlmədəki **“etdim”** sözü şəri mənadadır, *yəni* “haram buyurdum” mənasında olub *şəriət hökmünü bildirir*. Çünki, Allahın,

¹ əl-Ənam, 160.

² Ta ha, 112.

³ əl-Ənam, 54.

Özünə nisbət etdiyi **“etdim”** sözü iki mənada olur: Ya kövnü/mütləq mənada olur, məsələn uca Allah buyurur: **“Gecəni örtük etdik, gündüzü isə ruzi qazanmaq vaxtı etdik.”**¹ Ya da şəri/buyurmaq mənasında olur, məsələn uca Allah buyurur: **“Bəhirə, saibə, vəsilə və ham adlandırılıb bütlərə nəzir edilən heyvanlar barəsində Allah heç nə etməmişdir.”**² Etməmişdir, yəni buyurmamışdır. Yoxsa ki, ayədə zikr olunanların hamısı kövnü olaraq baş vermişdir. Çünki ərəblər bu cür əməlləri edirdilər. Hədisdə zikr olunan **“Və sizin aranızda da onu haram etdim”**– ifadəsindəki **“haram etdim”** sözü də şəri mənəni bildirir. Yəni, kövni/mütləq hökm olaraq deyil, şəri hökm olaraq onu **“haram buyurdum.”** Yoxsa ki *yer üzündə* zülm baş verməkdədir.

“Və sizin aranızda da onu haram etdim.” İnsanlar arasında baş verən zülm üç şeydə olur. Peyğəmbər ﷺ bunları, vida həccində insanlara söylədiyi xütbəsində bəyan etmişdir. O, demişdir: **“Həqiqətən, sizin qanınız, malınız və namusunuz, bu ayınızda və bu şəhərinizdə, bu gününüzün haramlığı kimi bir-birinizə haramdır.”**³ Həmin üç şey bunlardır: qan, mal və namus.

İnsanların, bir-birilərinin qanlarını tökməklə bir-birilərinə zülm etməsi haramdır. Heç bir kəsə, başqasının qanını tökməsi caiz deyil. Bu qan tökmə istər kimisə öldürüb canını almaq vasitəsilə olsun, istərsə də yaralamaq, yaxud sümüyünü sındırmaq və ya buna bənzər şeylər vasitəsilə olsun, fərq etmir. Bunların hamısı haramdır və caiz deyil.

Bilin ki, ölünün sümüyünü sındırmaq, sağ ikən onun sümüyünü sındırmaq kimidir. Bu xüsusda Peyğəmbərdən ﷺ hədis varid olmuşdur.⁴ Ölünün ehtiramını və toxunulmazlığını gözləmək lazımdır. Onun heç bir orqanının götürülməsi və heç bir əzasının sındırılması caiz deyildir. Çünki o, *sizə tapşırılan* bir əmanətdir və Qiyamət günü bütün əzalarıyla birlikdə tam olaraq dirildiləcəkdir. Belə olduğu təqdirdə onun orqanlarından heç bir şey götürmək olmaz.

¹ ən-Nəbə, 10, 11.

² əl-Maidə, 103.

³ Səhih əl-Buxari, 4406; Səhih Muslim, 1679.

⁴ Sunən Əbu Davud, 3207; Sunən İbn Macə, 1616. Səhih əl-Cami, Albani, 4478.

Bu səbəbdən də hənbəli alimləri deyirlər ki, ölən adam vəsiyyəət etsə belə, onun orqanlarından heç birini götürmək olmaz. Çünki dirinin ehtiramı gözləniləndiyi kimi, ölünün də ehtiramı gözlənilməlidir. Dolayısıyla, ölünün sümüyünü sındırmaq, sağ ikən onun sümüyünü sındırmaq kimidir. Əgər ölünün bir orqanını götürəriksə və ya onun bir sümüyünü sındırırsansa, bu, ona qarşı edilən bir cinayət və təcavüz sayılır. Belə bir şey edəriksə, onda günah qazanmış olarıq.

İnsan, öldükdən sonra heç bir orqanını kiməsə bağışlaya bilməz. Çünki onun orqanları elə onun özünə əmanət olaraq verilmişdir. Əmanət verilən şeylərə isə etinasız yanaşmaq halal deyildir. Ona görə də uca Allah belə buyurur: **“Özünü öldürməyin.”**¹ Amr ibn əl-As رضي الله عنه bu ayəni belə təfsir etmişdir: “Soyuq bir gündə cənabət halında olan bir adamın, zərər çəkəcəyi halda qüsl etməsi buna aiddir.” Amr ibn əl-As رضي الله عنه bu əməli ayənin mənasına daxil etmişdir. Belə ki, bir dəfə Amr ibn əl-As رضي الله عنه kiçik bir dəstə ilə döyüşdə olarkən cunub halına düşür. Gecə vaxtı hava çox soyuq olduğundan o, təyəmmüm edir və səhabələrə namaz qıldırır. Onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına qayıtdıqları zaman bu xəbər ona çatdıqda, Peyğəmbər ﷺ ona belə deyir: **“Ey Amr! Cunub halında səhabələrə namazı qıldırıdın?”** – Yəni qüsl etmədən? – Amr رضي الله عنه da belə cava verir: “Ya Rəssulullah! Mən uca Allahın, **“Özünü öldürməyin. Həqiqətən, Allah sizə qarşı rəhmlidir”** ayəsini xatırladım və soyuqdan qorxaraq təyəmmüm etdim.”² Peyğəmbər ﷺ gülümsəyib onun bu hərəkətini və ayədən çıxartdığı bu nəticəni təsdiqləyir. Belə ki o “Bu ayə ona dəlalət etmir” demədi.

Demək bədənimizə zərər verən və ya onun bir hissəsini korlayan, istənilən bir şeyi etmək bizə halal deyildir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Özünü öldürməyin.”** Siqaret çəkməyin və bədənə zərər verən digər maddələrin haram olması, ancaq bədəni qorumaqdan ötrüdür. Dolayısıyla, bədənə ehtiram göstərilməlidir. Peyğəmbərin ﷺ: **“Sizin qanınız... biri-birinizə haramdır”** sözü tökülən hər bir qanı əhatə edir. Tökülən qan istər, kimisə öldürüb canını almaq vasitəsilə olsun, istərsə

¹ ən-Nisa, 29.

² Sunən Əbu Davud, 334; Hədisi Şeyx Albani “İrva əl-Ğəlib” əsərində səhih hesab etmişdir, 1/181.

də bundan aşağı olan yaralamaq, yaxud sümüyü sındırmaq və ya buna bənzər şeylər vasitəsilə olsun, fərq etmir.

Peyğəmbər ﷺ buyurur: **“Malınız... biri-birinizə haramdır.”** Həqiqətən uca Allah mallarımızı bir-birimizə haram buyurmuşdur. Heç bir kimsə, digərinin malını haqsız yerə heç bir yolla ala bilməz. Bu, istər güc tətbiq edərək qəsb etmək yolu olsun, istər də oğurluq, soyğunçuluq, xəyanət, kələkbazlıq, yalan və sairə kimi yollardan biri ilə olsun, fərq etməz. Bunların hamısı haramdır.

Buna əsasən kələk gəlməklə insanlara mallarını satan satıcıların – ələlxüsus da tərəvəz satıcılarının – qazandıqları hər bir mal, hətta, kələk gələrək qiyməti qaldırıdıqdan sonra qazandıqları əlavə hər bir qəpik onlara haramdır. Alqı-satqı zamanı kələk gələnlər iki günahı birdən edirlər:

Birinci günah: Müsəlman qardaşlarının mallarını haqsızcasına mənimsəməklə onlara təcavüz etmiş olurlar.

İkinci günah: Peyğəmbərin ﷺ uzaq olduğu kimsələrdən olurlar. Adamı, Peyğəmbərdən ﷺ uzaq olan insanlar toplumuna salan mal, nə pis maldır. Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət olunan səhih bir hədisdə belə deyilir: **“Bizə kələk gələn bizdən deyildir.”**¹

Buna bəzi insanların öz qonşularına qarşı etdikləri hərəkətlər də aiddir. Belə ki, onlar, öz torpaq sahələrini böyütmək üçün qonşusunun torpağına girir. Halbuki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Hər kim haqsız yerə bir qarış torpağı zəbt edərsə, Qiyamət günü torpağın yeddi qatı onun boynuna keçər.”**² Qiyamət günü o torpaq yeddi qatıyla birlikdə boynbağı kimi onun boynuna keçirilər və onu məhşər yerinə qədər daşıyar. Çünki onun etdiyi bu *hərəkət* zülm sayılır.

Başqa bir zülm də, adamın, başqasına olan borcunu danması və “Mənim sənə borcum yoxdur” – deməsidir. Bu, başqasının malını batil yolla yeməkdir. Hətta bu adam, qarşı tərəfi məhkəməyə versə və bu məhkəmədə qalib gəlsə belə, Allah yanında olan məhkəmədə qalib gələ bilməyəcək. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Siz öz mübahisələrini çözmək üçün mənim yanıma gəirsiniz, lakin olur ki, biriniz öz dəli-**

¹ Səhih Muslim, 101, 102.

² Səhih əl-Buxari, 2452; Səhih Muslim, 1612

lini digərinizdən daha bəlağətlə çatdırır və mən də hökmü onun lehinə çıxarıram. Mən sadəcə eşitdiyimə əsasən hökm çıxarıram. Əgər mən *səhvən*, qardaşının haqqından bir şey almaqla kiminsə lehinə hökm verərəmsə, əslində, mən ona Cəhənnəm odundan bir parça vermiş oluram. *Bundan sonra isə özü bilər, istər o od parçasından az götürsün, istərsə də, çox götürsün.*"¹ Heç vaxt elə düşünməyin ki, haqsız olduğunuz halda *bu dünyada* hakimin qarşısında qarşı tərəfə qalib gələsiniz, bunula axirətdə xilas olacaqsınız. Çünki hakim qeybi bilmir, o, sadəcə eşitdiyinə əsasən hökm çıxarır. Lakin Qiyamət günü sizi, qeybləri bilən qüdrətli və uca Allah hesaba çəkəcəkdir.

Həmçinin, malı haqsızcasına yeməyə başqa bir misal da, bir şəxsin, başqa bir şəxsə qarşı, özünə məxsus olmayan bir şeyi iddia etməsi və öz lehinə hökm çıxarılsın deyər bunun üçün yalançı şahid tutmasıdır. Həqiqətən, bu, *başqasının* malını haqsızcasına yemək sayılır. Buna aid misallar çoxdur. Lakin haqsızlıq olduğuna görə bunların hamısı haramdır. Ona görə uca Allah belə buyurur: **"Elə isə bir-birinizə zülm etməyin!"**

Namusa təcavüz etmək də, haramdır. Yəni orda-burda qeybət etməklə və ya söyməklə, qardaşının namusuna toxunmaq halal deyildir. Çünki bu, böyük günahlardandır. İzzətli və qüdrətli Allah buyurur: **"Ey iman gətirənlər! Zənnə çox qapılmayın. Çünki zənn edilənlərin bir qismi günahdır. Bir-birinizi güdməyin, bir-birinizin qeybətini qırmayın."**² Siz tərtibə bir baxın: Zənnə çox qapılmayın. İnsan qardaşı barəsində pis bir şey zənn etdikdə, onu güdməyə başlayır. Ona görə də uca Allah *zənnin ardınca* belə buyurur: **"Bir-birinizi güdməyin."** Adam *qardaşını* güddükdən sonra isə onun qeybətini qırmağa başlayır. Ona görə də uca Allah üçüncüdə, belə buyurur: **"Bir-birinizin qeybətini qırmayın."** Bundan sonra isə uca Allah belə buyurur: **"Sizdən biriniz ölmüş qardaşının ətinə yemək istəyərmisi?"** Cavab belədir: Xeyir, istəməz. Əksinə, iyrənər. Elə buna görə də uca Allah belə buyurdu: **"Siz ki, bundan iyrənirsiniz."** Bəzi təfsir alimləri demişlər: "Qiyamət günü olduqda, qeybəti edilən adam, ölü insan surətində qeybət edən şəxsin qarşısına gətiriləcək. Sonra ona: "Bunun ətindən ye!" – deyiləcək və bu

¹ Səhih əl-Buxari, 2680; Səhih Muslim, 1713.

² əl-Hucurat, 12.

ona məcbur ediləcək. Hərçənd ki, bu adam onu yeməkdən iyrənir. Amma cəza olaraq bu, ona məcbur ediləcək. Allah qorusun.

Bəli, qeybət haramdır. Bu, qardaşının namusuna təcavüz etməkdir. Əbu Davudun ☞ rəvayət etdiyi hədisdə deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ mərac gecəsi, misdən olan dırnaqları, ilə üzlərini və sinələrini cıran bir toplumun yanından keçdi. Yəni bu adamlar misdən olan dırnaqları ilə, üzlərini və sinələrini qazıyırdılar. Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Ey Cəbrail! Bunlar kimlərdir?”** O dedi: **“Bunlar insanların ətlərini yeyən və onların namuslarına təcavüz edən kimsələrdir.”**¹ Allaha sığınırıq.

Bundan əlavə insan, *müsləman* qardaşının namusuna nəcavüz edərsə, Qiyamət günü qardaşı onun savablarından götürəcəkdir. Elə buna görə də rəvayət olunur ki, sələfdən birinə: “Filankəs sənə qeybətini etdi” – deyildikdə, o: “Bu, doğrudurmu?” – deyə soruşdu. Ona, “Bəli, o sənə qeybətini etdi” – dedilər. Belə olduqda o, bir hədiyyə hazırlayıb, onu qeybət edən adama göndərdi. Adam heyret etdi. Necə ola bilər ki, bu onun qeybətini etdiyi halda o, buna hədiyyə göndərsin?! Hədiyyə göndərən adam isə cavabında belə dedi: “Bəli, sən mənə öz savablarını hədiyyə etdin. Bu savablar baqidir. Mən də sənə, bu dünyada fani olan bir şey hədiyyə etdim. Bu, sənə mənə verdiyin hədiyyənin qarşılığıdır.” Sələfin elminin dərinliyinə bir baxın.

Xülasə budur ki, qeybət haramdır və böyük günahlardan sayılır. Xüsusən də, əgər bu qeybət, əmr sahibləri sayılan rəhbərlərin və alimlərin barəsində olarsa. Bu cür insanların qeybətini etmək, adi insanların qeybətini etməkdən daha şiddətlidir. Çünki alimlərin qeybəti edilərkən, onların sahib olduqları və insanlara öyrətdikləri elmin dəyəri ucuzlaşır. Beləliklə də, insanlar, onların söylədikləri elmi qəbul etmirlər. Bu da din üçün *böyük* zərərdir. Rəhbərlərin qeybəti edildikdə isə, insanlarda, onlara qarşı bəslədikləri heybət və hörmət azalır və sonda *bu insanlar* onlara qarşı üsyan edirlər. İnsanlar rəhbərlərə qarşı qiyam etdikdə isə meydana gələcək anarxiyadan söhbət belə açma:

İnsanların rəhbəri olmadan anarxiya düzələn deyil,

Onlara cahilləri başçılıq edərsə, o da rəhbər olan deyil.

¹ Sunən Əbu Davud, 4878; Səhih əl-Cami, Albani, 5213.

Allahdan, həm bizi, həm də sizi qəzəbinə gələcək şeylərdən qorumasını istəyirəm. Həqiqətən, o, cəməddir, səxavətlidir.

Uca Allah sonra belə buyurdu: **“Ey qullarım, Mən hidayət verdiyim kimsələrdən başqa hamınız zəlalətdəsiniz. Elə isə Məndən hidayət diləyin, sizə hidayət bəxş edir!”** Zəlalətdə olan deyildikdə ya, yolunu azıb haqqı bilməyən, ya da azğınlıq edib haqqı qəbul etməyən insan başa düşülür. Dolayısıyla, zəlalət xüsusunda insanlar iki növdür:

1. Yoluna azanlar: Yəni haqqı bilməyənlər. Bu növ insanlara yollarını azmış nəsrəniləri misal çəkmək olar. Peyğəmbər ﷺ gələnə qədər onlar haqqı bilmirdilər. Peyğəmbər ﷺ gəldikdən sonra isə haqqı bildilər. Lakin təkəbbürlük göstərərək, *haqdan* üz döndərdilər. Odur ki, haqqı bilib ona tabe olmamaq xüsusunda onlarla yəhudilər arasında heç bir fərq yoxdur.

2. Azğınlıq edənlər: Yəni doğru yolu bildikdən sonra azğınlığı doğru yoldan üstün tutanlar. Bunlara da, yəhudiləri misal çəkmək olar. Çünki yəhudilər haqqı bilirdilər. Lakin, onu qəbul etmədilər, əksinə, inkar etdilər. Uca Allahın: **“Səməd xalqına gəldikdə isə, Biz onlara doğru yol göstərdik, onlar isə korluğu doğru yoldan üstün tutdular”**¹ ayəsi bu növə aiddir. Allah onları doğru yola yönəltdi, doğru yolu onlara açıqladı və göstərdi. Lakin onlar korluğu hidayətdən, azğınlığı doğru yoldan üstün tutdular. Dolayısıyla, Allahın hidayət verdiyi kimsələrdən başqa insanların hamısı zəlalətdədirlər.

Birinci növ, insanların, yəni haqqı bilmədən yolunu azmış insanların hidayəti nədir? Birinci növ insanların hidayəti, Allahın, onlara haqqı bəyan etməsi və onları ona yönəltməsidir. Bu hidayət Allahın, Öz üzərinə *götürdüyü* bir haqdır yə ya Onun, özünə vacib buyurduğu bir öhdəlikdir. Bu mənada, *yəni haqqın bəyan olunması xüsusunda*, Allah bütün məxluqata hidayət vermişdir. Uca Allah buyurur: **“Şübhəsiz ki, doğru yola yönəltmək Bizə aiddir.”**² O, həmçinin buyurur: **“İnsanlara doğru yolu göstərən, bu yolun və haqqı batıldan ayırd edənin açıq-aydın dəlilləri olan Quran ramazan ayında nazil edilmişdir.”**³ Yəni bütün insanlara doğru yol göstərən.

¹ Fussilət, 17.

² əl-Leyl, 12.

³ əl-Bəqərə, 185.

İkinci növ hidayət isə, Allahın, insanı haqqı qəbul etməyə müvəffəq etməsidir. Allah bu hidayəti bəndələrindən istədiyi şəxsə məxsus edir. Dolayısıyla hidayət iki növdür. Birincisi haqqı bəyan etmək mənasını bildirən hidayətdir ki, bu hər kəs üçündür. Bu hidayəti Allah özünə vacib buyurmuş və haqla batili Öz qullarına bəyan etmişdir. İkincisi isə, haqqı qəbul edib ona əməl etməyə, təsdiq edib onun tələblərini yerinə yetirməyə müvəffəq olmaq mənasını bildirən hidayətdir. Bu, məxsusi hidayətdir və uca Allah bunu qullarından yalnız istədiyi şəxsə məxsus edir.

İnsanlar bu xüsusda bir neçə qismə bölünürlər:

1. Hər iki hidayətə müvəffəq olan şəxslər. Yəni Allah bu şəxslərə haqqı çatdırmış və onları haqqa və onu qəbul etməyə müvəffəq etmişdir.

2. Hər iki hidayətdən məhrum olan şəxslər. Bu şəxslərin nə bilgiləri, nə də ibadətləri vardır.

3. Özlərinə haqq çatmış, lakin onu qəbul etməyə müvəffəq olmamış kimsələr. Bu, qisimlərin ən pisidir. Allah qorusun.

Bir sözlə, uca Allah belə buyurur: **“Hamınız zəlalətdəsiniz.”** Yəni, Mən hidayət verdim kimsələrdən başqa heç biriniz haqqı bilmirsiniz, yaxud, Mən hidayət verdim kimsələrdən başqa heç biriniz haqqı qəbul etmirsiniz. **“Elə isə Məndən hidayət diləyin, sizə hidayət bəxş edim!”** Yəni Məndən hidayət olunmanızı istəyin. Əgər Məndən bunu istəsəniz, mütləq sizin istəyinizə cavab verərəm və sizi haqq yola yönəldərəm. Elə buna görə də **“sizə hidayət bəxş edim”** sözü, sanki şərti cümlənin cavabı kimi gəlmişdir. Yəni, qoyulan şərt yerinə yetirilərsə, onun cavabı da gerçəkləşər. **“Sizə hidayət bəxş edim”** cümləsinin, şərti cümlənin cavabı olmasına dəlil, *hədisin ərəbcəsində keçən “əhdikum”* fəlinin məczum olmasıdır, yəni felin sonunun sükunla gəlməsidir. Yəni siz nə zaman sidq ürəkdən, ehtiyac duyaraq və ısrarla Allahdan hidayət diləsəniz, O, sizə mütləq hidayət bəxş edər. Amma əksəriyyətimiz bundan üz çeviririk. Əksəriyyətimiz ibadət edir, lakin bunu bir vərdiş olaraq, hamı edir deyə edirik. Sanki hidayət diləmək xüsusunda bizim Allaha ehtiyacımız yoxdur. Odur ki, Allahdan daima hidayət diləmək bizim borcumuzdur. İnsan hər namazda “rabbiğfir li, vərhəmnə vəhdini”¹

¹ Ey Rəbbim! Məni bağışla, mənə rəhm et və mənə hidayət ver.

deyir. Hətta hər namazda, namazın bir rüknü olaraq oxuduğu əl-Fatihə surəsində **“Bizi doğru yola yönəlt, nemət bəxş etdiyin şəxslərin yoluna”**– deyir. O dərk edən qəlblər harada qaldı?! Namaz qılanların əksəriyyəti bu surəni oxuyan zaman onun üzərindən ötəri olaraq keçirlər. Yəni suyu olmayan buludun keçib getdiyi kimi keçirlər. Oxuduqlarına diqqət yetirmirlər. Oxuduğumuza diqqət yetirmək və hidayət xüsusunda Allaha möhtac olduğumuzu başa düşmək, bizim borcumuzdur. Bu, istər elmi hidayət olsun, istər də əməli hidayət, heç bir fərq etmir. Yəni, istər *doğru yola* yönəltmək və *onu* göstərmək mənasını ifadə edən hidayət olsun, istər də *doğru yola* müvəffəq etmək mənasını ifadə edən hidayət olsun fərq etmir, biz daima Allahdan hidayət diləməliyik.

“Elə isə Məndən hidayət diləyin, sizə hidayət bəxş edim!” Bu hidayət, mənəvi yolu ehtiva etdiyi kimi, maddi yolu da ehtiva edə bilər. Mənəvi yola hidayət olunmaq, Allahın dininə hidayət olunmaqdır. Maddi yola hidayət olunmaq isə belədir: məsələn, yol gedərkən yolu itirdin və azdın. Belə olan halda *yolu tapmaq üçün* kimə müraciət etməlisən? Əlbəttə ki, bu hidayət üçün, *yəni doğru yolu tapmaq üçün yenə* Allaha müraciət etməlisən. Ona görə də uca Allah Musa عليه السلام barəsində belə deyir: **“O, Mədyən tərəfə yollandı və: “Ola bilsin ki, Rəbbim mənə doğru yolu göstərsin!”– dedi.”**¹ Yəni yorulmadan, hədəfə çatdıran düz yolu göstərsin. Bu, təcrübədən keçirilmiş bir şeydir. Belə ki, insan səhrada yolunu azdıqda, Allaha yönələrək: **“Ey Rəbbim, mənə doğru yolu göstər”**, yaxud: **“Ola bilsin ki, Rəbbim mənə doğru yolu göstərsin”**– deməlidir. Çünki biz, hər iki hidayətə nail olmaq üçün, Allaha möhtacıq. Mənəvi yolda möhtac olduğumuz kimi, maddi yolda da, Allahın hidayətinə, *bizə doğru yolu göstərməsinə* möhtacıq. Allahdan istəyirik ki, hidayət verdiyi kimsələr arasında hamımıza hidayət versin.

Sonra Peyğəmbər ﷺ Rəbbinin belə buyurduğunu xəbər verir: **“Ey qullarım, Mən yedirdiyim kəslərdən başqa hamınız acsınız. Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim! Ey qullarım, Mən geydirdiyim kəslərdən başqa hamınız çıpaqsınız. Elə isə Məndən geyim istəyin, sizi geyindirir!”** Bu iki cümlə, aclığa və çıpaqlığa aiddir. Uca Allah hidayətdən sonra bunları zikr edir. Çünki hidayət sayəsində, qəlb elm

¹ əl-Qəsəs, 22.

və imanla, əzalar isə saleh əməllərlə qidalanır. Yemək, içmək və geyim isə, bədənin qidalanmasına aiddir. Belə ki, bədən, yeməksiz dayana bilməz, paltarsız da örtünə bilməz. Elə buna görə də uca Allah: **“Ey qullarım, Mən yedirdiyim kəslərdən başqa hamınız acsınız. Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim!”**– demişdir. İzzətli və qürdətli Rəbbimiz doğru söyləmişdir. Allahın yedizdirdiyi kəslər istisna olmaqla, hamımız acıq. Əgər uca Allah, yeməyimizin əmələ gəlməsi üçün vəsilə olan şeyləri bizim üçün asanlaşdırmasaydı, həlak olardıq. Uca Allah bunu “əl-Vaqiə” surəsində bəyan edərək belə buyurur: **“Əkdiyinizi gördünüzmü? Onu siz bitirirsiniz, yoxsa Biz?”**¹ Cavab: “Bəli, ey Rəbbimiz, onu bitirən sənsən.” Çünki uca Allah belə buyurur: **“Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərər, siz də heyratə gələrdiniz, və dəyərdiniz: “Biz ziyana uğradıq. Daha doğrusu nemətlərdən məhrum olduq!”**²

Uca Allahın, **“Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərərdik..”**– deməsi barəsində yaxşı-yaxşı düşünün. Allah: **“Əgər Biz istəsəydik onu bitirməzdik”**– demir. Çünki bitki yetişib böyüdükdən sonra, insanlar onu gördükdə qəlbləri ona bağlanır. Qəlblər ona bağlandıqdan sonra *onlar* saman çöpünə döndükdə isə, bu, onlar üçün daha böyük bir fəlakət olur. Ona görə də uca Allah, **“Əgər Biz istəsəydik onu bitirməzdik”**– demədi, əksinə, **“Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərərdik..”**– dedi.

Uca Allah buyurur: **“İçdiyiniz suyu gördünüzmü? Onu buluddan siz endirirsiniz, yoxsa Biz?”**³ Çünki içdiyimiz su buluddandır. Uca Allah onu yer üzünə endirir və sonra bulaqlara yönəldir. Habelə onu torpağa hopdurur və bu su, torpağın altı ilə çaylar kimi axır. Sonra da bu su, Allahın bizə bəxş etdiyi və hər zamana görə dəyişən, fərqli alətlər vasitəsilə torpaqdan çıxarılır. Suyu torpağın altında saxlamaq Allahın bir hikmətidir. Əgər o, torpağın üst qapında qalsaydı xarab olar, havanı korlayar və heyvanları məhv edərdi. Hətta ifunət iyisindən insanlar belə məhv olardı. Lakin Allah, Öz hikməti və rəhməti ilə bu suyu yerə

¹ əl-Vaqiə, 63, 64.

² əl-Vaqiə, 65, 67.

³ əl-Vaqiə, 68, 69.

hopturur, sonra da orada olan bulaqlara yönəldir. İnsanlar suya ehtiyac duyduqda isə yeri qazıb həmin sulara yetişirlər.

“İçdiyiniz suyu gördünüzmü? Onu buluddan siz endirirsiniz, yoxsa Biz?” Suyu endirən izzətli və qüdrətli Allahdır. Əgər bütün insanlar, göydən bir damla su eydirmək üçün bir araya gəlsələr, bunu bacarmazlar. Lakin onu, Öz qüdrəti və rəhməti ilə nazil edən *yalnız* uca Allahdır. Demək, biz, yalnız Allahın lütfü sayəsində yeyib içirik. Ona görə də uca Allah, **“Mən yedirdiyim kəslərdən başqa hamınız acsınız. Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim!”** – demişdir.

Allahdan yemək/ruzi diləmək həm sözlə, həm də əməllə olur. Sözlə olanı, Allahdan bizi yedirməsini, bizə ruzi verməsini diləməklə olur. Əməl ilə olana gəlincə, bu iki yolla olur:

Birinci yolu, saleh əməl etməkdir. Çünki saleh əməl ruzinin artması və böyüməsi üçün bir səbəbdir. İzzətli və qüdrətli Allah belə buyurur: **“Əgər o ölkələrin əhalisi iman gətirib Allahdan qorxsaydı, əlbəttə, Biz onların üstünə göydən və yerdən bərəkət qapılarını açardıq. Lakin onlar *peyğəmbərləri* yalançı hesab etdilər. Biz də onları qazandıqları günahlara görə *əzabla* yaxaladıq.”**¹ Həmçinin buyurur: **“Əgər Kitab əhli iman gətirib Allahdan qorxsaydı, əlbəttə, Biz, onların təqsirlərindən keçər və onları Nəim cənnətlərinə daxil edərdik. Əgər onlar Tövrata, İncilə və Rəbbindən özlərinə nazil edilənə düzgün əməl etsəydilər, başları üstündə və ayaqları altında olan nemətlərdən yeyərdilər.”**²

“Başları üstündə” yəni, ağacların meyvələrindən; **“ayaqları altında”** yəni, tarlaların bitkilərindən. Bir sözlə, saleh əməl, Allahın insanlara ruzi vermə səbəblərindən biridir.

İkinci yolu, torpağı əkmək, su quyuları qazıb su çıxartmaq, dənli bitkilər əkmək, ağaclar basdırmaq və buna bənzər işlər görməkdir. *Dolayısıyla, Allahdan ruzi diləməyin ikinci yolu çalışmaqdır.*

Demək, yemək/ruzi diləmək həm sözlə, həm də əməllə olur. Əməllə ruzi diləməyin *özünün* də iki yolu var: birinci yolu saleh əməllər vasitəsilə, ikinci yolu isə əkin-biçinlə, su quyuları qazmaqla və sairə bu kimi maddi səbəblərdən yapışmaqla.

¹ əl-Əraf, 96.

² əl-Maidə, 65, 66.

Uca Allahın: **“Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim!”** sözü, *zahirdə görünməyən, lakin nəzərdə tutulan şərti cümlənin cavabıdır. Yəni siz Allahdan yemək istəsəniz, O, sizi mütləq yedirdər. Yaxud da həmin şərti cümlədə olan əmr formasının cavabıdır. Yəni əmr formasında gələn: “Məndən yemək istəyin” cümləsinin cavabı olaraq “Mən də sizi yedirdim.”* Lakin Allahdan yemək diləməyin mühüm bir şərti var ki, o da, Allah barəsində gözəl zəndə olmaqdır. Yəni, sən Rəbbindən yemək dilədikdə, Onun, səni mütləq yedirdəcəyi barəsində gözəl zəndə olmalısən. Amma Allaha, qafilcəsinə və laqeyd yanaşaraq dua edərsənsə, yaxud *ruzi qazanmağın* səbəblərini yerinə yetirərkən, Rəbbinə deyil, sadəcə öz gücünə güvənərsənsə, – Allah qorusun! – mütləq rəzil olarsan. Elə isə yalnız Allahdan istəyin və bu məsələdə Onunla ixtlaslı olun.

“Ey qullarım, Mən geydirdiyim kəslərdən başqa hamınız çılpacsınız. Elə isə Məndən geyim istəyin, sizi geyindiririm!” Çünki insan, anasının bətnindən, üzərində heç bir paltar olmadığı halda, birbaşa çılpaq olaraq çıxır. İnsanın üzərində nə bir paltar, nə də heyvanlarda olduğu kimi *bədənini* örtəcək bir tük olur. Bu, Allahın hikmətindəndir.

Allahın hikmətindəndir ki, O, bizi tüksüz yaratmışdır. Belə etmişdir ki, biz, mənəvi çılpqlığımızı örtən saleh əməllərə möhtac olduğumuzu kimi, maddi çılpqlığımızı örtən libasa da, möhtac olduğumuzu başa düşək. Çünki təqvanın özü də libasdır. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **“Təqva libası isə daha xeyirlidir.”¹** Siz özünü nəzər salsanız görərsiniz ki, çılpaq olduğunuz üçün maddi geyimə mohtacsınız. Həmçinin, *görərsiniz ki*, çılpaq qalmamaq üçün mənəvi geyimə – saleh əmələ – də möhtacsınız. Elə buna görə də, bəzi yuxu yozanlar deyirlər ki, əgər bir insan, yuxuda özünü çılpaq halda görərsə, demək o, çoxlu sayda istiğfar diləməyə möhtacdır. Çünki bu, onun təqvasının naqis olmasının əlamətidir. Belə ki, təqva da libasdır.

Hər bir halda, Allahın, *bizə verdiyi* geyim olmasa, biz çılpaq qalarıq. Uca Allah, bədənimizi örtmək üçün bizə müxtəlif növ geyimlər bəxş etmişdir. Ələlxüsus da, Allahın var-dövlətlə sınağa çəkdiyi varlı ölkələrdə yaşayan insanlara. Həqiqətən, dünya malı, əslində, müsəlman ümməti üçün qorxulu bir fitnədir. Bu xüsusda Muhəmməd ﷺ belə demiş-

¹ əl-Əraf, 26.

dir: “Vallahi, mən sizin yoxsulluğa məruz qalacağınızdan qorxmuram. Lakin mən sizdən əvvəlkilərə gen-bol həyat nəşib edildiyi kimi, sizə də firavan bir həyat nəşib edilməsindən, bu səbəbdən də əvvəlkilər tək sizin də *dünya malı əldə etmək üçün bir-birinizlə rəqabət aparmağınızdan və dünya malının onları məhv etdiyi kimi, sizi də məhv etməsindən qorxuram.*”¹ *Dünya malı* bir sınaq və bələdir. Dünya malının üzərinə düşən haqları ödədikdə səbrə, o əta edildikdə isə şükrrə ehtiyac vardır.

Dolayısıyla, uca Allah bizə *müxtəlif* geyimlər bəxş etmişdir. Əgər Allah bunu bizim üçün asanlaşdırmasaydı, biz onu əldə edə bilməzdik. İndiki vaxtda insanlara nəzər salsan və *onların halı barəsində* düşünsən, görərsən ki, – eşitdiyimizə görə – *onların bəziləri*, bədənlərini örtəcək heç bir örtük olmadığı üçün çıpaq halda yatırlar. Bəlkə də, ayıb yerlərini ağac yarpaqları və sairə ilə örtürlər. Belə ki, onların, bundan başqa ayıb yerlərini örtəcək heç bir şeyləri yoxdur. Elə isə səni geyindirən və sənə *bu neməti* bəxş edən kimdir? Əlbəttə ki, Allahdır. Ona görə də uca Allah belə buyurmuşdur: “**Ey qullarım, Mən geydirdiyim kəslərdən başqa hamınız çıpaqsınız. Elə isə Məndən geyim istəyin, sizi geyindirim!**”

“**Elə isə Məndən yemək istəyin, sizi yedirdim!**” sözü barəsində dediklərimizi: “**Elə isə Məndən geyim istəyin, sizi geyindirim!**” sözü barəsində də deyirik. Yəni Allahdan geyim diləmək həm sözlə, həm də əməllə olur. Sözlə olanı, Allahdan bizi geyindirməsini diləməklə olur. Allahdan bədənimizi maddi geyimlərlə örtməsini diləyərkən, itaətinə müvəffəq olmaqla, mənəvi övrətimizi də örtməsini diləyin.

Allahdan əməl vasitəsilə geyim diləməyə gəlincə, bu iki yolla olur:

Birinci yol: Saleh əməl vasitəsilə.

İkinci yol: Paltar istehsal edən yeni-yeni müəssisələr və fabriklər açmaq və sairə bu kimi maddi səbəblərdən tutmaqla.

Yemək, geyim və hidayətin bir yerdə zikr edilməsi, aralarındakı bağlılıqdan dolayıdır. Çünki yemək, həqiqətdə bədənə daxili örtüyüdür. Belə ki, aclıq və susuzluq, mədədə yemək və içməyin olmaması deməkdir. Bu isə öz növbəsində mədənin çıpaq olması anlamına gəlir. Geyim

¹ Səhih əl-Buxari, 4015; Səhih Muslim, 2961.

də, bədənin zahiri örtüyüdür. Ən önəmli və əsl tələb olunan örtük sayılan hidayət isə qəlblərin və nəfslərin günahlara qarşı örtüyüdür.

Sonra uca Allah belə buyurur: **“Ey qullarım, siz gecə-gündüz günah işlər görürsünüz. Mən də bütün günahları bağışlayıram. Elə isə Məndən bağışlanma diləyin, sizi bağışlayım!”** Bu da, Allahın Öz bəndələrinə olan *böyük* nemətidir. Belə ki, uca Allah Öz qullarına Ondan bağışlanma diləmələrini və Ona tövbə etmələrini təklif edir. Bununla yanaşı O, belə buyurur: **“Siz gecə-gündüz günah işlər görürsünüz. Mən də bütün günahları bağışlayıram.”** Yəni şirki, küfrü, böyük və kiçik günahları, dolayısıyla bunların hamısını uca Allah bağışlayır. Lakin bir şərtlə ki, insan *Allaha tövbə etsin və* Öz Rəbbindən bağışlanma diləsin. Elə buna görə də uca Allah belə buyurur: **“Elə isə Məndən bağışlanma diləyin, sizi bağışlayım!”** Yəni Məndən məğfirət diləyin ki, Mən də sizi bağışlayım. Allahdan məğfirət diləmək, sadəcə dillə “Allahım məni bağışla!” – demək deyildir. Əksinə, bununla yanaşı adamın Allaha səmimi tövbə etməsi şərtidir.

Səmimi tövbədə beş şərt cəm olunmalıdır:

Birinci şərt: İnsan öz tövbəsində ixtlaslı olmalıdır. Onu tövbə etməyə, özünü insanlara göstərmək və ya eşitdirmək, yaxud onlara yaxınlaşmaq kimi şeylər sövq etməməlidir. Əksinə, tövbə etməkdə onun əsl məqsədi, yalnız Allaha qayıtmaq olmalıdır. *Ümumiyyətlə* ixtlas, hər bir əməldə şərtidir. Saleh əməllərdən biri də, Allaha tövbə etməkdir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Ey möminlər! Hamınız Allaha tövbə edin ki, bəlkə nicat tapasınız.”**¹

İkinci şərt: İnsan, etdiyi günaha görə peşman olmalıdır. Yəni üzülməli, təəssüflənməli və xəta etdiyini bilməlidir ki, peşman olsun. Lakin adamda, günah iş gördükdə keçirdiyi hislə, günah iş görmədikdə, keçirdiyi hiss eynidirsə, *yəni günah iş gördükdə heç bir şey hiss etmirsə*, bu, tövbə deyildir. Əksinə, adam qəlbən peşman olmalı, kaş ki, bu günahı etməyəydim deməlidir.

Üçüncü şərt: Günahı birdəfəlik tərk etməlidir. Günah işdə ısrar etməklə olunan tövbə, tövbə sayılmır. Bu xüsusda uca Allah belə buyu-

¹ ən-Nur, 31.

rur: **“Onlar gördükləri pis işlərdə bilə-bilə ısrar etməzlər.”**¹ Günah işində davam etdiyi halda: “Mən tövbə etdim” – deyən adam yalançıdır və o, Allahı əla salmış sayılır. Məsələn, bir adam: “Mən qeybətdən Allaha tövbə edirəm” – deyərsə, sonra da oturduğu hər bir məclisdə insanların qeybətini edərsə, o, öz tövbəsində yalançı sayılır. Yaxud: “Mən sələmdən Allaha tövbə edirəm” – deyərsə, sonra da işinə davam edərsə, sələm verib, sələm alarsa, o, öz tövbəsində yalançı sayılır. Və ya: “Mən musiqiyə qulaq asmaqdan tövbə edirəm” – deyərsə, sonra da bu günaha davam edərsə, o, öz tövbəsində yalançı sayılır. Eləcə də: “Saqqal buraxmaq xüsusunda Peyğəmbərə ﷺ asi olmaqdan Allaha tövbə edirəm” – deyərsə, sonra da: “Mən saqqal qırmaqdan Allaha tövbə etmişəm” – deyə-deyə saqqalını qırxarsa, o, yalançı sayılır. Bütün günahlar bu cürdür. Adam günah etməkdə davam edərsə, onun tövbə iddiası yalan sayılır və bu tövbəsi qəbul olunmur.

Əgər adamın etdiyi günah, qul haqqı ilə bağlıdırsa, o haqqı öz sahibinə qaytarmaq da, günahdan yaxa qurtarmağa və onu tərk etməyə aiddir. Əgər o, birinin malını mənimsəmişsə, həmin malı öz sahibinə qaytarmalı, sahibi öldüyü təqdirdə isə onu həmin adamın varislərinə verməlidir. Əgər varislərini tanımazsa və ya adamın kim olduğunu unudarsa, yaxud həmin adam rastlaşa bilməyəcəyi bir yerdə gedərsə, məsələn, adam xarici vətəndaşdır, öz ölkəsinə qayıdıb və ünvanı da bilinmir, bu halda həmin malı, sahibinin adından sədəqə verməlidir.

Əgər bir adamın etdiyi günah qeybət olarsa və qeybət olunan adam da bundan xəbərdar olarsa, bu halda qeybətini etdiyi adamın yanına gedib ondan halallıq almalıdır. Qeybət olunan adam da, qardaşı gəlib ondan üzr istədiyi zaman, onun üzrünü qəbul etməli və onu bağışlamalıdır. Əgər qardaşın öz günahını etiraf edib sənənin yanına gələr və səndən üzrxahlıq diləyərsə, onu mütləq əfv et və təqsirindən keç. *Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: “Onları əfv et və təqsirlərindən keç. Şübhəsiz ki, Allah yaxşılıq edənləri sevir.”*² Əgər qeybətini etdiyin adam, geybətindən dolayı haqqını halal etmək üçün sənə, bəlli bir miq-

¹ Ali-İmran, 135.

² əl-Maidə, 13.

darda pul verməyini şərt qoyarsa, *istədiyi* pulu ona ver ki, könlü xoş olub haqqını halal etsin.

Habelə etdiyin günah, səninlə bir adamın arasında söyüşmə olarsa və bundan dolayı qarşındakını sillə ilə vurarsansa, bundan tövbə etmək üçün vurduğun adamın yanına getməli və ondan halallıq almalısan. Hətta təqsirindən keçsin deyə ona: “Budur, sən qarşıdayam, səni vurduğum kimi sən də mənə vur” – deməlisən. Xülasə budur ki, əgər etdiyin günah qul haqqı ilə bağlıdırsa, onu tərk etmək üçün həmin adamdan halallıq almalısan. Bu məsələdə, mala, bədənə və namusa qarşı edilən haqsızlıq arasında heç bir fərq yoxdur.

Dördüncü şərt: insan, gələcəkdə bu günaha bir daha qayıtmayacağına niyyət etməlidir. Əgər *bir* adam, tövbə edib günahı tərk edərsə, lakin, qəlbində fürsət tapan kimi bir daha həmin günaha qayıdacağını niyyət edərsə, bu tövbə ondan qəbul olunmaz. Bu, təlxəklərin tövbəsidir. Bir daha günaha qayıtmamağa niyyət etmək şərtidir. Əgər *bir* adam, *etdiyi günaha bir daha qayıtmayacağına* niyyət edərsə, lakin sonradan nəfisi onu həmin günahı etməyə sövq edər və ona qayıdarsa, bu, *həmin adamın* əvvəlki tövbəsinə bir zərər gətirməz. Lakin həmin günaha görə yenidən, ikinci dəfə tövbə etməlidir.

Beşinci şərt: tövbə, onun qəbul olunduğu vaxtda edilməlidir. Vaxtı keçdikdən sonra tövbə etmək heç bir fayda verməz. Tövbənin vaxtı isə, insana ölüm gəldiyi zaman keçmiş olur. Ölüm gəldiyi zaman tövbə yoxdur. *Adam bu vaxt* tövbə etsə, ona heç bir fayda verməz. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Günah işlər görməkdə davam edənlərdən birinə ölüm gəldiyi zaman: “Mən indi tövbə etdim!” – deyənlərlə kafir kimi ölənlərin tövbəsi qəbul deyildir.”**¹ Artıq həmin anda edilən tövbənin heç bir faydası yoxdur. Ona görə də Firon *dənizdə* boğulduğu zaman: **“İsrail oğullarının iman gətirdiklərindən başqa məbud olmadığına inandım. Mən də müsəlmanlardanam!”**² – dedikdə, ona belə deyildi: **“İndimi?”** Yəni bu sözü indimi deyirsən: **“Sən ki əvvəllər asilik etmiş və fəsad törədənlərdən olmuşdun.”**³ Artıq vaxtı keçmişdi. Elə buna

¹ ən-Nisa, 18.

² Yunus, 90.

³ Yunus, 91.

görə də insan, tövbə etməyə tələsməlidir. Çünki o, ölümün nə zaman yetişəcəyini bilmir. Nə qədər insanlar olub ki, qəfildən, bir anda ölmüşlər. Elə isə vaxtı keçmədən öncə, dərhal Allaha tövbə edin.

Tövbənin qəbul olunmadığı ikinci vaxt isə günəşin batdığı yerdən çıxacağı vaxtdır. Peyğəmbər ﷺ xəbər verdiyinə görə, günəş batdıqdan sonra ər-Rəhmanın Ərşinin altında səcdə edir. Sonra *yenidən doğmaq üçün* Allahdan izn istəyir. Ona izn verildikdə *hərəkətinə* davam edir. Ona: “Gəldiyin yerə qayıt” – deyildikdə isə, o, Allahın izni və əmrinə geri qayıdacaq və insanların üzərinə batdığı yerdən doğacaqdır.¹ O gün bütün insanlar iman gətirəcək, Allaha dönəcək və tövbə edəcəklər. Lakin bu, onlara heç bir fayda verməyəcəkdir. Uca Allah buyurur: **“Yoxsa onlar ancaq ya mələklərin, ya Rəbbinin və yaxud da Rəbbinin bəzi əlamətlərinin gəlməsini gözləyirlər? Rəbbinin bəzi əlamətləri gələcəyi gün əvvəlcə iman gətirməmiş və ya imanında bir xeyir qazanmamış kimsəyə iman gətirməsi fayda verməyəcəkdir.”**²

“Yoxsa onlar ancaq ya mələklərin..” Burada ölüm anında *insanın yanına* gələn mələklər nəzərdə tutulur. **“Ya Rəbbinin..”** Burada da haqq-hesab çəkmək üçün Qiyamət günü Allahın gəlməsi qəsd edilir. **“Və yaxud da Rəbbinin bəzi əlamətlərinin gəlməsini gözləyirlər?”** Bu isə, günəşin batdığı yerdən doğmasını bildirir.

Tövbənin beş şərti bunlardır və bu şərtlər olmadan tövbə qəbul olunmur. Elə isə ey qardaşım, nə qədər ki vaxtın var və fürsəti əldən verməmişən Allaha tövbə etməyə tələs və Ona tərəf dön. Bil ki, Allaha səmimi tövbə etsən, Allah sənin tövbəni qəbul edər və bəlkə də səni nail olacağın məqamdan daha yüksək məqamlara qaldırar. Atan Adəmi ﷺ yadına sal. Allah ona ağacın meyvəsini yeməyi qadağan etdi, o isə şeytanın vəsvəsinə uyub Rəbbinə asi oldu. Uca Allah buyurur: **“Beləliklə, Adəm Rəbbinə asi olub səhv yol tutdu. Sonra Rəbbi onu seçib tövbəsini qəbul etdi və onu doğru yola yönəltdi.”**³ Adəm ﷺ tövbə edən kimi seçilmişlərdən oldu. Allah onu seçdi və o, Rəbbinə asi olmamışdan öncəki məqamından daha böyüyünə nail oldu. Çünki gü-

¹ Səhih əl-Buxari, 3199; Səhih Muslim, 159.

² əl-Ənam, 158.

³ Ta ha, 121, 122.

nah iş görməsi, onun xəcalət çəkməsinə, Allahdan utanmasına, Ona üz tutmasına və Ona tərəf qayıtmasına yol açdı. Beləliklə, əvvəlkindən daha yüksək məqama yüksəldi.

Bilin ki, Allah, mömin bəndəsinin tövbəsinə, sizdən birinizin yeməyi və suyu üzərində olan dəvəsinə minib səhrada gedərkən, onu itirən və axtarıb tapa bilmədikdən sonra da bir ağacın yanına gəlib onun kölgəsində uzanaraq ölümünü gözləyən, bu vəziyyətdə ikən birdən dəvəsinin ovsarını ağacdən asılı vəziyyətdə görüb, – artıq Allah onu geri döndərmişdir, – dərhal ovsarından tutub, sevincindən xəta edib: **“Allahım, Sən mənim qulumsan, mən də Sənin rəbbinəm!”**– deyən insanın duyduğu sevincindən daha çox sevinir.”¹ Əslində, bu adam: **“Allahım, Sən mənim Rəbbimsən, mən də Sənin qulunam”**– demək istəmişdi. Lakin sevincinin şiddətindən dolayı xəta etdi. Çünki insan şiddətli qəzəb halında nə danışdığını bilmədiyi kimi, şiddətli sevinc halında da nə danışdığını bilmir. Allah, mömin bəndəsinin tövbəsinə, bu adamın, dəvəsinə taparkən duyduğu sevincdən daha çox sevinir. Allahdan istəyirəm ki, həm bizim tövbəmizi, həm də sizin tövbənizi qəbul etsin və bizə Ona tərəf üz tutmağı nəsib etsin.

Qüdsi hədisin davamında uca Allah belə buyurur: **“Ey qullarım, siz Mənə zərər yetirməyə qadir deyilsiniz ki, zərər yetirəsiniz. Eləcə də Mənə fayda verməyə qadir deyilsiniz ki, fayda verəsiniz.”** Yəni uca Allah, bəndələrinə möhtac deyildir. Onların ibadətləri Ona fayda vermədiyi kimi, günahları da zərər verməz. Çünki uca Allah Öz kitabında belə buyurur: **“Mən cinləri və insanları ancaq Mənə ibadət etmək üçün yaratdım. Mən onlardan ruzi istəmirəm. Mən onlardan Məni yedirtmələrini də istəmirəm. Həqiqətən, Allah ruzi verəndir, qüvvət sahibidir, Mətinidir.”**² Heç kəs Allaha nə fayda, nə də zərər verə bilər. Çünki O, məxluqata möhtac deyil. Məxluqatı sadəcə, istədiyi bir hikmət üçün, Ona ibadət etsinlər deyə yaratmışdır. Sonra da Öz hikməti ilə, Ona itaət edənlərə mükafat, asi olanlara isə əzab vəd etmişdir. Çünki uca Allah, Cənət və Cəhənnəm yaratmış və: **“Hər ikinizi doldurmaq Mənə aiddir”**– demişdir. Cəhənnəm də, Cənnət də, mütləq

¹ Səhih Muslim, 2747.

² əz-Zariyat, 56-58.

dolmalıdır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Yalnız Rəbbinin rəhm etdiyi şəxslərdən başqa. Allah onları bunun üçün yaratdı. Rəbbinin: “Mən Cəhənnəmi bütün günahkar cinlər və insanlarla dolduracağam!” Sözü yerinə yetəcək.”**¹ Demək, itaət edənlərin itaəti Allaha fayda verməz, asi olanların da asilikləri Ona zərər yetirməz. Heç kəs əsla Ona zərər verə bilməz.

Odur ki, uca Allah hədisin davamında buyurur: **“Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanların və cinləriniz, aranızdakı ən təqvalı insan kimi olsalar belə, bu, Mənim mülkümdə heç bir şey artırmaz.”** Yəni əvvəl olan və sonra gələn bütün məxluqat, insanlar və cinlər təqvalı olsalar və *Allahdan* ən çox qorxan bir adamın qəlbinə sahib olsalar belə, bu, Allahın mülkündə heç bir şey artırmaz. Çünki mülk Allahın mülküdür, itaətkarların və ya asilərin deyil.

Həmçinin, uca Allah buyurur: **“Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanların və cinləriniz, aranızdakı ən günahkar bir kimsə kimi olsalar belə, bu, Mənim mülkümdən heç bir şey əksiltməz.”** Əgər keçmişdəki və gələcəkdəki bütün insanlar və cinlər asi olsalar və ən günahkar bir insanın qəlbinə sahib olsalar, bu, Allahın mülkündən heç bir şey əksiltməz. Uca Allah buyurur: **“Küfr etsəniz, bilin ki, Allah sizə möhtac deyil. O, qullarının kafirlik etməsinə razı olmaz. Əgər şükür etsəniz, buna görə sizdən razı qalar.”**² Dolayısıyla, Allahın mülkü günahkarların günahı sayəsində azalmaz, itaətkarların itaəti sayəsində də artmaz. O, hər bir halda Allahın mülküdür.

Bu üç cümlənin üçü də, Allahın zəngin olmasına, Onun hökmranlığının kamilliyinə və heç bir kəsin Ona zərər və ya fayda verə bilməyəcəyinə dəlildir. Çünki O, heç kəsə möhtac deyildir.

Uca Allah daha sonra belə buyurur: **“Ey qullarım, əgər əvvəlciləriniz və axırıncılarınız – insanların və cinləriniz bir yerə toplanıb Məndən istəsələr, Mən də hər kəsə istədiyini versəm, bu, Mənim mülkümdən heç bir şey əksiltməz. Yalnız dənizə batırılan iynənin dənizdən əksiltməsi kimi əksildər.”** Bu cümlə, uca Allahın mülkünün nə qədər geniş olmasına və Onun son dərəcə zəngin olmasına dəlalət

¹ Hud, 119.

² əz-Zumər, 7.

edir. Əgər əvvəl və sonra gələnələr, bütün insanlar və cinlər bir yerə toplanıb, Allahdan, – istədikləri şey nə qədər böyük olursa olsun – ürəkləri istəyəni istəsələr, Allah da hər bir insana, hətta hər bir istəyəni istədiyi *hər* şeyi versə, həqiqətən bu, Allahın mülkündən heç bir şey əksiltməz. Çünki izzətli və qüdrətli Allah cəmərdirdir, son dərəcə zəngindir və lütfü genişdir.

“Yalnız dənizə batırılan iynənin dənizdən əksiltmədiyi kimi əksildər.” İynəni dənizə batırın və baxın görün dənizin suyu nə qədər azalacaq? İynə dənizdən heç bir şey əksiltməyəcək. İynənin dənizin suyundan əksiltmədiyi şey dənizə nisbətən heç nədir. Çünki izzətli və qüdrətli Allah cəmərdirdir, şah-şöhrətlidir, səxavətlidir və lütfü genişdir.

“Ey qullarım, bu sizin əməllərinizdir. Mən onları sizin üçün hesaba alacaq, sonra da sizə onların əvəzini verəcəyəm.” Yəni hər şey, insanın etdiyi əmələ görə olacaq. Allah insanın əməllərini hesaba alacaq, sonra da Qiyamət günü yetişdikdə sizə onların əvəzini verəcəkdir. Uca Allah buyurur: **“Zərrə qədər yaxşılıq edən onun əvəzini alacaqdır. Zərrə qədər pislik edən də onun əvəzini alacaqdır.”¹**

Hədisin sonunda uca Allah belə buyurur: “Odur ki, kim xeyir tapsa, Allaha həmd etsin. Kim də xeyirdən başqa bir şey tapsa, qoy özündən başqa heç kəsi qınamasın.” Çünki xəta edən də, özünü xeyirdən məhrum edən də, elə insanın özüdür. Lakin kim xeyir taparsa, qoy Allaha həmd etsin. Çünki əvvəldə də, sonda da, bu lütfü ona bəxş edən Allahdır. Yəni, əvvəlcə onu yaxşı əməl etməyə müvəffəq etmiş, sonra da çoxlu mükafat verib, ona Öz lütfünü göstərmişdir. *Uca Allah buyurur: “Kim yaxşı əməl gətirərsə, ona gətirdiyinin on qat əvəzi verilir. Kim pis əməl gətirərsə, ona ancaq gətirdiyinin misli qədər cəza verilir.”²*

Bu hədis, çox möhtəşəm bir hədisdir. Alimlər bu hədisə şərhlər vermiş, ondan faydalar və hökmlər çıxarmışlar. Bu hədis barəsində müstəqil bir kitab yazan alimlərdən biri də, Şeyxulislam İbn Teymiyyədir. O, bu hədisi müstəqil bir kitabda şərh etmişdir. *Hər bir insan bu hədis barəsində yaxşı-yaxşı düşünməlidir.* Ələlxüsus da, onun son cümləsi barəsində. Belə ki, insan, öz əməlinin əvəzini mütləq alacaq. Etdiyi yaxşı

¹ əz-Zəlzələ, 7, 8.

² əl-Ənam, 160.

əməlin əvəzinə mükafat, pis əməlin əvəzinə isə cəza alacaq. Müəllifin bu hədisi “Mübarizə aparmaq” fəslində zikr etməsinin əsas səbəbi də bu cümlədir. Yəni insan, nəfsi ilə mübarizə aparmalı və *davamlı olaraq* saleh əməllər etməlidir ki, Allah qatında xeyirə və böyük mükafata nail olsun. Müvəffəq edən Allahdır.

On ikinci fəsil

Ömrün sonlarına doğru xeyirli əməlləri artırmağa təşviq etmək

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿أَوَلَمْ نَعْمَرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرْ وَجَاءَكُمُ النَّذِيرُ﴾

“Məgər orada sizə düşünəcək kimsənin düşünə biləcəyi qədər uzun ömür vermədikmi? Sizə qorxudub xəbərdar edən Peyğəmbər də gəlmişdi.”¹

İbn Abbas رضي الله عنه və digər təfsir alimləri demişlər: “Bu ayənin mənası: “Sizə altmış il ömür vermədikmi?” – deməkdir.” Bu fikri – in şəə Allah – qarşıda zikr edəcəyimiz hədis də təsdiqləyəcək. Bəziləri *bunun* on səkkiz il, bəziləri isə qırx il olduğunu söyləmişlər. Qırz ili Həsən əl-Basri, Kəlbi və Məsruc demişdir. Bu rəy, həmçinin İbn Abbasdan رضي الله عنه da nəql olunmuşdur. Onlar, Mədinə əhlindən hər birinin qırx yaşına yetişdikdə özlərini ibadətə həsr etdiklərini nəql etmişlər. Digər bir rəyə görə isə, ayədə qəsd olunan, həddi büluga çatmaqdır.

“Sizə qorxudub xəbərdar edən Peyğəmbər də gəlmişdi.” İbn Abbas رضي الله عنه və cumhur alimlər demişlər: “Bu Peyğəmbərdir ﷺ.”

Başqa bir rəyə görə isə “qorxudub xəbərdar edən” sözünün mənası qocalıqdır. Bunu İkrimə, İbn Uyeynə və başqaları söyləmişlər. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Şərh:

Müəllif رحمته الله bu fəslə: **“Ömrün sonlarına doğru xeyirli əməlləri artırmağa təşviq etmək”** adı vermişdir. Bil ki, ən önəmli olan ömrün sonudur. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Sizlərdən biri ömrü boyu Cənnət əhlinin əməli kimi əməllər edər və nəhayət, onunla Cənnət arasında bir dirsək məsafə qaldıqda, əzəldən yazılmış qədəri onu qabaqlayar və o, Cəhənnəm əhlinin əməlinə bənzər əməl edər, beləliklə də, Cəhənnəmə daxil olar. Həmçinin, sizlərdən biri ömrü boyu Cə-**

¹ Fatir, 37.

hənnəm əhlinin əməli kimi əməllər edər və nəhayət, onunla Cəhənnəm arasında bir dirsək məsafə qaldıqda, əzəldən yazılmış qədəri onu qabaqlayar və o, Cənnət əhlinin əməlinə bənzər əməl edər, beləliklə də cənnətə daxil olar.”¹ Ona görə də *salafın*, bu cür dua etdiyi olunmuşdur: “Allahım! Ömrümün ən xeyirli çağını onun sonluğunu et, əməllərimin də ən xeyirlisini ən sonda edilənləri et.” Peyğəmbərdən  rəvayət olunan səhih hədisdə də belə deyilir: **“Bu dünyadan köçən hər kimin axır kəlməsi “lə ilahə illəllah” olarsa, o, Cənnətə daxil olar.”**²

İnsanın ömrü uzandıqca, onun boynuna düşən vəzifəsi saleh əməlləri çoxaltmaqdır. Cavanlar da, həmçinin, saleh əməllərini çoxaltmalıdırlar. Çünki insan nə vaxt öləcəyini bilmir. Ola bilər ki, o, cavan yaşında ölsün, ola da bilər ki qoca yaşında. Lakin şübhə yoxdur ki, yaşa dolmuş kimsələr, cavanlara nisbətdə ölümə daha yaxındırlar. Çünki onlar artıq ömürlərini sona verməkdədirlər.

Sonra müəllif  uca Allahın bu ayəsini zikr edir: **“Məgər orada sizə düşünəcək kimsənin düşünə biləcəyi qədər uzun ömür vermədikmi?”** Ayənin ərəbcəsində gələn **“mə”** ədədi, qeyri müəyyənlikdə gələn bağlayıcıdır. Yəni **“Məgər orada sizə düşünəcək kimsənin düşünə biləcəyi qədər uzun ömür vermədikmi?”** Bu ömür barəsində təfsir alimləri ixtilaf etmişlər. Kimisi bunun altmış yaş, kimisi on səkkiz yaş, kimisi qırx yaş, kimisi də həddi-büluğ yaşı olduğunu demişdir. Ayə ümumi mənanı ifadə edir. Yəni onlara elə bir ömür verilmişdir ki, bu ömürdə, düşünə biləcək kimsənin düşünə bilməsi üçün bir fürsət vardır. Bu isə, fərqli olur. Bəzi insanlar on səkkiz yaşından tez düşünür, bəziləri isə yalnız on səkkiz yaşından sonra düşünür. Bu, xəbərdar edənlərin və ayələrin insana nə vaxt çatmasına, habelə ətrafındakı mühitin yaxşı və ya pis olmasına görə dəyişir.

Xülasə budur ki, ciddi şəkildə qınanılaraq onlara belə deyilir: **“Məgər orada sizə düşünəcək kimsənin düşünə biləcəyi qədər uzun ömür vermədikmi?”** Bu ayə onu göstərir ki, insanın ömrü nə qədər uzanırsa, bir o qədər çox düşünüb ibrət ala bilər.

¹ Səhih əl-Buxari, 6594; Səhih Muslim, 2643.

² Sunən Əbu Davud, 3116; Musnəd imam Əhməd, 5/247; Mustədrək əl-Hakim, 1/35.

Uca Allahın: **“Sizə qorxudub xəbərdar edən Peyğəmbər də gəlmişdi”** – ayəsinə gəlincə, ən səhih rəyə görə: **“qorxudub xəbərdar edən”** deyildikdə, peyğəmbər qəsd olunur. Peyğəmbər sözü ümumi isim olub həm Rəsulullahə ﷺ, həm də ondan öncə gələn peyğəmbərlərə aid edilir. Peyğəmbərlərin ﷺ hamısı qorxudan və xəbərdar edənlər olmuşlar.

Odur ki insan, ömrünün axırında Allaha itaətini çoxaltmağa çalışmalı, ələlxüsus da, Allahın fərz buyurduğu əməlləri yerinə yetirməli, habelə, istigfar və həmd etməyi çoxaltmalıdır. Bu xüsusda uca Allah Öz peyğəmbərinə ﷺ belə buyurur: **“Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman, insanların dəstə-dəstə Allahın dininə girdiklərini gördükdə, həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondən bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!”**¹ Deyilənə görə bu surə Peyğəmbərə ﷺ nazil olan ən son surədir. Bu surə ilə bağlı maraqlı bir hekayə vardır.²

Allahdan istəyirəm ki, hamımızın sonluğunu gözəl etsin, habelə ömrümüzün sonunu, onun ən xeyirli çağını etsin, əməllərimizin də ən sonuncularını ən xeyirli əməllərdən etsin.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۱۲ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَعَذَّرَ اللَّهُ إِلَى أَمْرِيَّ آخَرَ أَجَلَهُ حَتَّى بَلَغَ سِتِّينَ سَنَةً» رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ.

قال العلماء معناه: لَمْ يَتْرُكْ لَهُ عُذْرًا إِذْ أَمَّهَلَهُ هَذِهِ الْمُدَّةَ. يُقَالُ: أَعَذَّرَ الرَّجُلُ إِذَا بَلَغَ الْغَايَةَ فِي الْعُذْرِ.

112. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Allah, altmış yaşına çatana qədər əcəlini gecikdirdiyi kimsəyə üzrxahlıq etmək haqqı verməmişdir.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.³

Alimlər belə demişlər: yəni Allah, bir adama bu qədər möhlət vermişdirsə, onun üçün heç bir üzr yeri qoymamışdır. Üzrxahlıq diləmək-

¹ ən-Nəsr, 1-3.

² Bu hekayə - in şəə Allah - fəslin ikinci hədisində gələcəkdir.

³ Səhih əl-Buxari, 6419.

də son həddə çatan adama: “Bu adam üzrxatlıq diləməyə layiq deyildir” – deyilir.

Şərh:

Müəllifin رحمہ اللہ Əbu Hureyraya رضی اللہ عنہ istinadən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Allah, altmış yaşına çatana qədər əcəlini gecikdirdiyi kimsəyə üzrxahlıq etmək haqqı verməmişdir.”** Yəni uca Allah bir insanın ömrünü altmış yaşına qədər uzadarsa, artıq ona hüccət qaldırmış olar və onun heç bir üzrü ola bilməz. Çünki Allahın altmış il yaşatdığı insan, ələlxüsus da, İslam ölkəsində yaşamışdırsa, Allahın ayələrindən yetərincə öyrənə bilər. Şübhə yoxdur ki, bu da, Allahla qarşılaşdığı zaman, o insanın əlində heç bir bəhanənin olmayacağına gətirib çıxarır. Çünki bu adamın heç bir üzrü olmayacaq.

Bir adamın ömrü qısa olarsa, məsələn on beş və ya iyirmi yaşında ölərsə, bəlkə də, onun: “Mənə möhlət verilmədi, Allahın ayələrini düşünə bilmədim” – deyə üzrü ola bilər. Lakin Allah onu altmış yaşına qədər yaşatmışdırsa, onun heç bir üzrü ola bilməz və artıq ona hüccət qaldırılmış sayılır. Halbuki insan, həddi-bülüğa çatdığı vaxtdan etibarən sorumludur. Çünki o, mükəlləf sayılan insanlar sinfinə daxil olur və bilməməzliyinə görə üzrlü sayılmır. Hər bir insana, Allahın şəriətindən öyrənilməsi zəruri olan məslələri öyrənməsi vacibdir. Məsələn, adam dəstəmaz almaq istədikdə, dəstəmazı necə alacağını, namaz qılmaq istədikdə, namazı necə qılacağını, bəlli bir mala sahib olduqda, mal hansı miqdara çatdıqdan sonra və nə qədər zəkat verəcəyini, oruc tutmaq istədikdə, orucu necə tutacağını, həcc və ya ümrə ziyarətlərini yerinə yetirmək istədikdə, onları necə yerinə yetirəcəyini, ehramda ikən qadağan olan şeyləri, qızıl alveri ilə məşğul olan adamdırsa, sələmi, onun növlərini, qızılı qızılla və ya qızılı gümüşlə satdıqda, nələrin vacib olduğunu, ərzaq məhsulları satandırsa, onları necə satacağını, nələrin kələkbazlıq sayıla biləcəyini, mütləq öyrənməlidir.

Xülasə budur ki, adam altmış yaşına çatıbsa, artıq ona tam olaraq hüccət qaldırılmışdır və onun heç bir üzrü yoxdur. Bu məsələdə hər bir insan, öz durumuna görə dəyərləndirilir. Hər bir insana, öz durumuna görə, Allahın şəriətindən öyrənilməsi zəruri olan namaz, oruc, həcc, ticarət, vəqflər və başqa bu kimi şeyləri öyrənməsi vacibdir.

Bu hədis, Allahın, Öz qıllarının əleyhinə dəlillərə məxsus olduğunu göstərir. Çünki Allah onlara ağıl və dərk etmə qabiliyyəti vermiş və onlara peyğəmbərlər göndərmişdir. *Habelə* onlara, Qiyamət gününə qədər davam edəcək bir din və şəriət göndərmişdir. Bu, Muhəmmədin ﷺ gətirdiyi *din və şəriət*dir. Əvvəl gəlmiş şəriətlərin hamısı məhdud olmuşdur. Belə ki, hər bir peyğəmbər sadəcə öz qövminə göndərilirdi, və *onun gətirdiyi şəriət də* müəyyən bir zaman üçün olurdu. Çünki bir millətə iki peyğəmbər göndərildikdə, ikincisi birincinin gətirdiyini nəsx edən şəriət gətirirdi.

Bu ümmətə isə uca Allah, Muhəmmədi ﷺ göndərmiş, onu peyğəmbərlərin sonuncusu etmiş və Qurani Kərimi onun ən böyük və əbədi qalacaq möcüzəsi etmişdir. Digər peyğəmbərlərin möcüzələri isə onların ölümü ilə sona çatmış və geridə də yalnız xatirələr qalmışdır. Amma Muhəmmədin ﷺ möcüzəsi olan bu şanlı Quran, Qiyamət günündə də qalacaq. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Onlar dedilər: “Bəs nə üçün Rəbbindən ona möcüzə nazil olmadı?” De: “Möcüzələr yalnız Allah yanında. Mən isə ancaq açıq-aydın xəbərdarlıq edə nəm.” Onlara oxunan Kitabı sənə nazil etməyimiz onlar üçün kifayət deyilmi? Həqiqətən, bunda iman gətirən adamlar üçün mərhəmət və ibrət var.”**¹

Dolayısıyla, bu Kitab, onun barəsində düşünən, ağılı işlədən, onun mənalərini öyrənən, orada gələn xəbərlərdən fayda götürən, qissələrdən də ibrət alan adama kifayət edər və başqa bir möcüzəyə ehtiyac qalmaz. Lakin bizim, bu böyük möcüzəni hiss etməməyimizin səbəbi, onu düşünərək oxumamağımız və içində olanlardan da ibrət almamağımızdır. Müsəlmanların hamısı olmasa da, əksəriyyəti Qurani Kərimi sadəcə, onun bərəkətinə nail olmaq və savab qazanmaq üçün oxuyur. Lakin bizim üzərimizə düşən vəzifə, Qurani düşünərək oxumaq və içindəkilərdən də ibrət almaqdır. *Uca Allah buyurur: “Bu mübarək Kitabı, insanların onun ayələrini düşünüb anlaması və ağıl sahiblərinin də ondan ibrət götürməsi üçün sənə nazil etdik.”*² Müvəffəq edən Allahdır.

¹ əl-Ənkəbut, 50, 51.

² Sad, 29.

۱۱۳ - عن ابن عباس رضي الله عنه قال: كَانَ عُمَرُ رضي الله عنه يُدْخِلُنِي مَعَ أَشْيَاحِ بَدْرٍ، فَكَانَ بَعْضُهُمْ وَجَدَ فِي نَفْسِهِ، فَقَالَ: لِمَ يَدْخُلُ هَذَا مَعَنَا وَلَنَا أَبْنَاءُ مِثْلُهُ؟ فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّهُ مِنْ حَيْثُ عَلِمْتُمْ! فَدَعَانِي ذَاتَ يَوْمٍ فَأَدْخَلَنِي مَعَهُمْ، فَمَا رَأَيْتُ أَنَّهُ دَعَانِي يَوْمَئِذٍ إِلَّا لِيُرِيَهُمْ، قَالَ: مَا تَقُولُونَ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: أَمَرْنَا نَحْمَدُ اللَّهَ وَنَسْتَغْفِرُهُ إِذَا نَصَرْنَا وَفَتَحَ عَلَيْنَا. وَسَكَتَ بَعْضُهُمْ فَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا. فَقَالَ لِي: أَكْذَلِكَ تَقُولُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ؟ فَقُلْتُ: لَا. قَالَ فَمَا تَقُولُ؟ قُلْتُ: هُوَ أَجَلُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَعْلَمَهُ لَهُ قَالَ: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ وَذَلِكَ عَلَامَةُ أَجْلِكَ ﴿فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا﴾. فَقَالَ عُمَرُ رضي الله عنه: مَا أَعْلَمُ مِنْهَا إِلَّا مَا تَقُولُ. رواه البخاري.

113. Rəvayət olunur ki, İbn Abbas رضي الله عنه demişdir: “Ömər رضي الله عنه məni, Bədr döyüşündə iştirak etmiş yaşlı səhabələrlə bərabər məclisinə çağırardı. Onlardan biri sanki özündə bir narahatlıq hiss etdi və Ömərə رضي الله عنه, “Bu uşaq nə üçün bizimlə bərabər *hər məclisdə* iştirak edir? Axı bizim də onun kimi uşaqlarımız var?!” – dedi. Ömər رضي الله عنه dedi: “Bu uşaq özünüz də *yaxşı* tanıyırsız!” Yenə bir gün məni onların da iştirak etdiyi məclisə çağırdı. Mən başa düşdüm ki, həmin gün o məni, sadəcə onlara görk olsun deyə çağırırmışdı. Ömər رضي الله عنه dedi: “Uca Allahın **“Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman”**¹ – *ayəsi ilə başlayan ən-Nəsr surəsi* bərsində nə deyə bilərsiniz?” *Məclisdəkilərin* bəziləri: “Allah bizə yardım və qələbə bəxş etdikdə, Ona həmd etməyimiz və Ondan bağışlanma diləməyimiz bizə əmr olunub” – dedilər, bəziləri isə heç bir söz deməyib susdular. Sonra Ömər رضي الله عنه mənə *baxaraq*: “Sən də belə deyirsən, ey İbn Abbas?” – deyə soruşdu. Mən, “Xeyir!” – deyə cavab verdim. Ömər رضي الله عنه dedi: “Elə isə sən bu haqda nə deyə bilərsən?” Mən dedim: “Bu, Rəsulullahın ﷺ əcəlinin *yaxınlaşmasına* işarədir. Allah onu Öz peyğəmbərinə bildirmiş və belə demişdir: **“Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman...”** bu sənin əcəlinin *yaxınlaşmasının* bir əlamətidir. **“Həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondan bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbə-**

¹ ən-Nəsr, 1.

ləri qəbul edəndir!”¹ Onda Ömər ر.ع. dedi: “Bu *surənin təfsiri* barədə mən də, sənin dediyindən başqa heç nə bilmirəm.”

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin ر.ع. İbn Abbasa ر.ع. istinadən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Ömər ر.ع. onu, Bədr döyüşündə iştirak etmiş yaşlı səhabələrlə barəbər məclisinə çağırırdı. Çətin məsələlərdə elmlı səhabələrlə məşvərət etmək Ömər ر.ع.in adəti idi. *Məşvərət etmək xüsusunda* uca Allah Öz Peyğəmbərinə ﷺ belə buyurur: **“Görəcəyiniz işlər barədə onlarla məsləhətləş.”**³ İslamdakı şura, heç də, hökm çıxarmaqda iştirak etmək xatirinə şura məclisi təşkil etmək deyildir. Əksinə, İslami şura, rəhbərin bir işdə çətinliyə düşdüyü zaman elmlı və etibarlı insanları yanına çağırması və bu məsələdə onlarla məşvərət etməsidir. Ömər ر.ع. *ən gözəl* adətlərindən, təşəkkürə və tərifə layiq hərəkətlərindən biri də insanlarla məşvərət etməsi idi. O, həm şəri, həm siyasi, həm də digər məsələlərdə insanları bir yerə toplayıb onlarla məşvərət edərdi. Ömər ر.ع. Bədr döyüşündə iştirak etmiş yaşlı səhabələrlə barəbər məclisinə İbn Abbasa ر.ع. da çağırırdı. İbn Abbas ر.ع. onlardan çox kiçik idi. Ona görə də bu, onların bəzisində ağır gəldi və Ömərdən ر.ع., nə üçün Abdullah ibn Abbasa *hər dəfə* yaşlı səhabələrlə bərabər məclisə çağırmasının səbəbini soruşdular. Çünki onların da *İbn Abbas yaşda* uşaqları vardı. Lakin Ömər həmin uşaqları çağırmırdı.

Odur ki, Ömər ر.ع., İbn Abbasın ر.ع. sahib olduğu elmi, zəkani və dərrakəni onlara göstərmək istədi. Ona görə də onları bir araya topladı və İbn Abbasa ر.ع. *həmin* məclisə çağırırdı. Sonra onlara **“Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman, insanların dəstə-dəstə Allahın dininə girdiklərini gördükdə, həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondən bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!”** surəsini xatırlatdı. Ömər ر.ع. onlardan: “Bu surə barəsində nə deyə bilərsiniz?” – deyə soruşduqda, onlar iki qismə bölündülər. Bir qismi susdu, digər bir qismi

¹ ən-Nəsr, 3.

² Səhih əl-Buxari, 4970.

³ Ali-İmran, 159.

isə belə dedi: "Allah bizə əmr etmişdir ki, Onun köməyi və qələbəsi gəldiyi zaman, günahlarımıza görə bağışlanma diləyək, Ona həmd edək və həmd edərək Ona təriflər deyək." Lakin Ömər ر.ə.ə., bu surənin cümlə tərkibinin və ləfzlərinin mənasını deyil, onun məğzini, *nəyə işarə olunduğunu* bilmək istəyirdi. Ona görə də, İbn Abbasdan ر.ə.ə.: "Bu surə barəsində sən nə deyə bilərsən? – deyə soruşdu. İbn Abbas ر.ə.ə. isə belə cavab verdi: "Bu, Peyğəmbərin ﷺ əcəlinə işarədir." Yəni əcəlinin yaxınlaşdığının əlamətidir. Allah ona, *əcəlinin yaxınlaşdığını bildirən* bir nişanə vermiş və demişdir: **"Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman.."** Yəni Məkkənin fəthi. Çünki bu, sənin əcəlinin yaxınlaşdığının əlamətidir. **"Həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondan bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!"**

Ömər ر.ə.ə. dedi: "Bu *surənin təfsiri* barədə mən də sənin bildiyindən başqa heç nə bilmirəm." Bununla da, Abdullah İbn Abbasın ر.ə.ə. nə qədər fəzilətli olduğu üzə çıxdı.

Bu hədis onu göstərir ki, insana, Quran ayələrinin məğzini dərk etmək gərəklidir. Çünki kəlmələrdən və cümlə quruluşundan başa düşülən zahirî mənəni anlamaq asan ola bilər. Lakin ayələrdə Allahın nəyi qəsd etdiyi və onların əsl məğzi, bir çox insanlara gizli qala bilər. Bu da fəhmlə bağlıdır ki, onu da Allah, istədiyi şəxslərə verir.

Uca Allah buyurur: **"Həmd ilə Rəbbini təriflə."** Yəni Allahı həmd ilə birlikdə təsbih et. Ayənin ərəbcəsində keçən "bihəmdi" sözündəki "bi" söz önlüyü müşayiət üçündür. Yəni təsbih,¹ həmdlə birlikdə edilən zaman kamil olur. Çünki kamillik, yalnız nöqsanlardan uzaq olub kamil sifətlərə sahib olmaqla gerçəkləşir. Nöqsanlardan uzaq olmaq, uca Allahın "Fəsəbbih/təsbih et" ayəsindən götürülür. Çünki təsbihnin mənası hər bir nöqsandan və eybdən uzaq tutmaq deməkdir. Kamilliyin isbat olunması isə uca Allahın "bihəmdi/həmdlə" ayəsindən götürülür. Çünki "həmd" tərifləməni, kamil sifətlərlə vəsf etmək deməkdir. Həmd, bir çox alimlərin söylədiyi kimi səna/tərif ilə eyni deyildir. Belə ki, onlar: "Həmd, Allahı gözəl şəkildə tərifləmək, səna etməkdir" – deyirlər. Bəziləri də: "Həmd, Allahı ixtiyari olaraq gözəl şəkildə təriflə-

¹ Subhanəllah: Allah pak və müqəddəsdir, deməkdir. Bu kəlmə Allahın bütün nöqsanlardan uzaq olduğunu təsdiqləyir.

mək, səna etməkdir" və sairə bu cür sözlər deyirlər. Həmdin səna ilə eyni olmamasına dəlil, Əbu Hureyranın رضي الله عنه Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət etdiyi qüdsi hədisdir. Həmin hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **"Uca Allah buyurur: "Mən namazı – yəni əl-Fatihə surəsini – Özümlə qulumun arasında iki qismə böldüm və qulum da dilədiyini alacaqdır."** Qul: **"Əlhəmdulillahi Rəbbil ələmin"**– dedikdə, Allah: **"Qulum Mənə həmd etdi"**– deyir. Qul: **"ər-Rəhmanir-Rəhim"**– dedikdə, Allah: **"Qulum Mənə səna etdi/Məni təriflədi"**– deyir..."¹ Bu qüdsi hədisdə uca Allah həmdlə sənəni bir-birindən fərqləndirdi.

Xülasə budur ki, insan təsbihlə həmdə bir yerdə deyərsə, Allaha aid olan kamilliyi isbat edir, *Ona yaraşmayan* naqislikləri isə Ondan dəf etmiş olur.

"Ondan bağışlanmağını dilə" ayəsinin mənası isə, "Ondan məğfirət dilə" deməkdir. Məğfirət isə, günahlardan keçmək və onları örtmək deməkdir. Yəni məğfirət iki mənanı özündə cəm edir: günahları örtmək və onlardan keçmək. Bu məna, *"məğfirət"* kəlməsinin kökündə də vardır. Çünki bu söz *"məğfər"* kəlməsindən götürülmüşdür. *"Məğfər"* sözü isə, döyüş əsnasında oxlardan qorunmaq üçün başa taxılan dəbilqə deməkdir. Bu dəbilqə də, *insanı* qoruyur və örtür.

"Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!" Bu ayədə uca Allah, tövbələri çox qəbul etməklə vəsf olunmuşdur. Çünki ayədə keçən *"ət-Təvvab"* kəlməsi mübaliğə formasıdır. Bu, Allaha tövbə edənlərin sayının çoxluğundan və Allahın da onların tövbələrini qəbul etməsindən dolaşıdır.

Uca Allah, qulun tövbəsindən öncə ona tövbə etməyi müvəffəq etməklə və bundan sonra da onun tövbəsini qəbul etməklə iki cür tövbələri qəbul edəndir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"Sonra tövbə etsinlər deyə, Allah onları tövbə etməyə müvəffəq etdi."**² Tövbədən öncəki tövbə, Allahın Öz bəndəsini tövbə etməyə müvəffəq etməsi, sonrakı tövbə isə, bəndə tövbə etdikdən sonra onun tövbəsini qəbul etməsidir.

¹ Səhih Muslim, 395.

² ət-Tovbə, 118.

Daha öncə zikr etdiyimiz kimi tövbənin şərtləri vardır:

1. Tövbəni sırf Allah üçün, ixlasla etmək.
2. Etdiyi günaha görə peşman olmaq.
3. Günahı dərhal tərk etmək.
4. *Həmin günaha* bir daha qayıtmayacağına niyyət etmək.
5. Tövbəni onun qəbul olunduğu vaxtda etmək.

İnsan, rükuda və səcdədə çoxlu: **“Subhanəkə Allahummə Rəbbənə və bihəmdikə, Allahummə-ğfir li.”**¹ zikrini etməlidir. Çünki bu, həm zikri, həm də duanı özündə əhatə edir. ən-Nəsr surəsi nazil olduqdan sonra Peyğəmbər ﷺ bu zikri rükuda və səcdədə çox-çox deyərdi. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۱۴ - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: مَا صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَلَاةً بَعْدَ أَنْ نَزَلَتْ عَلَيْهِ

﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ إِلَّا يَقُولُ فِيهَا: «سُبْحَانَكَ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي» متفقٌ عليه.

وفي روايةٍ في الصحيحين عنها: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ فِي رُكُوعِهِ وَسُجُودِهِ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَبِحَمْدِكَ، اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي» يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ.

معنى: «يَتَأَوَّلُ الْقُرْآنَ» أَي: يَعْمَلُ مَا أَمَرَ بِهِ فِي الْقُرْآنِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: {فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ}.

وفي روايةٍ لمسلمٍ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُكْثِرُ أَنْ يَقُولَ قَبْلَ أَنْ يَمُوتَ: «سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ». قَالَتْ عَائِشَةُ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا هَذِهِ الْكَلِمَاتُ الَّتِي أَرَاكَ أَحَدْتُهَا تَقُولُهَا؟ قَالَ: «جُعِلَتْ لِي عَلَامَةٌ فِي أُمِّمِي إِذَا رَأَيْتُهَا قُلْتُهَا» ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ إِلَى آخِرِ السُّورَةِ.

وفي روايةٍ له: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُكْثِرُ مِنْ قَوْلٍ: «سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ». قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَاكَ تُكْثِرُ مِنْ قَوْلٍ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ،

¹ Səhih əl-Buxari, 794; Səhih Muslim, 484. Tərcüməsi: Allahım! Sən pak və müqəddəsən. Ey Rəbbimiz! Sənə həmd olsun. Allahım, məni bağışla!

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ؟ فَقَالَ: «أَخْبَرَنِي رَبِّي أَنِّي سَأَرَى عَلَامَةً فِي أُمَّتِي فَإِذَا رَأَيْتَهَا أَكْثَرْتُ مِنْ قَوْلٍ: سُبْحَانَ اللَّهِ وَبِحَمْدِهِ، أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَأَتُوبُ إِلَيْهِ: فَقَدْ رَأَيْتَهَا: ﴿إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ﴾ فَتَحْ مَكَّةَ، ﴿وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَاسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كَانَ تَوَّابًا».

114. Rəvayət olunur ki, Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا demişdir: “Rəsulullah ﷺ **“Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman”** – ayəsi ilə başlayan *ən-Nəsr* surəsi nazil olduqdan sonra o, hər namazında **“Subhanəkə Rəbbənə və bihəmdikə, Allahummə-ğfir li”**¹– deyərdi.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Buxari və Muslimin “Səhih” əsərlərində Aişədən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət olunan başqa bir hədisdə də deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ rükuda və səcdədə çox-çox: **“Subhanəkə Allahummə Rəbbənə və bihəmdikə, Allahummə-ğfir li”**³– deyər və Quranın tələbini yerinə yetirərdi.”⁴

“Quranın tələbini yerinə yetirərdi”, yəni, Quranda, uca Allahın: **“Həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondan bağışlanmağını dilə!”** ayəsində ona əmr olunanlara əməl edərdi.

Muslimin Aişədən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət etdiyi hədisdə isə belə deyilir: “Rəsulullah ﷺ ölümündən qabaq bu duanı çox edərdi: **“Subhanəkə Allahummə və bihəmdikə, əstəğfirukə və ətubu ileyk.”**⁵ Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا dedi: “Mən dedim: “Ya Rəsulullah! *Sən vaxtlarda söylədiyini eşitdiyim bu yeni kəlmələr nədir?”* Peyğəmbər ﷺ dedi: “Ümmətimdə mənə aid bir əlamət göstərildi. Bu kəlmələri, o əlaməti gördükdə söylədim. *Həmin əlamət budur: “Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman, insanların dəstə-dəstə Alla-*

¹ Tərcüməsi: Ey Rəbbimiz! Sən pak və müqəddəssən. Sənə həmd olsun. Allahım, məni bağışla!

² Səhih əl-Buxari, 4967; Səhih Muslim, 484.

³ Tərcüməsi: Allahım! Sən pak və müqəddəssən. Ey Rəbbimiz! Sənə həmd olsun. Allahım, məni bağışla!

⁴ Səhih əl-Buxari, 817; Səhih Muslim, 484.

⁵ Tərcüməsi: Allahım! Sən pak və müqəddəssən. Sənə həmd olsun. Səndən bağışlanma diləyir və Sənə tövbə edirəm!

hın dininə girdiklərini gördükdə həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondan bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!”

Muslimin bir başqa rəvayətində də belə deyilir: “Rəsulullah ﷺ ömrünün axırında bu duanı çox edərdi: **“Subhanəllahi və bihəmdihî, əstəğfirullahə və ətubu ileyh.”**¹ Aişə radıyallaühənnə dedi: “Mən dedim: “Ya Rəsulallah! *Son zamanlar*: “Subhanəllahi və bihəmdihî, əstəğfirullahə və ətubu ileyh” kəlmələrini çox-çox söylədiyini görürəm? Peyğəmbər radıyallaühənnə dedi: **“Rəbbim mənə ümmətimdə bir əlamət görəcəyimi və o əlaməti gördüyüm zaman çox-çox: “Subhanəllahi və bihəmdihî, əstəğfirullahə və ətubu ileyh” söyləyəcəyimi xəbər vermişdi. Artıq o əlaməti gördüm. Həmin əlamət budur: “Allahın köməyi və qələbə gəldiyi zaman”** – yəni Məkkə fəth edildiyi zaman – **“insanların dəstə-dəstə Allahın dininə girdiklərini gördükdə, həmd ilə Rəbbini təriflə və Ondan bağışlanmağını dilə. Həqiqətən, O, tövbələri qəbul edəndir!”**²

۱۱۵ - عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ تَابَعَ الْوَحْيَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَبْلَ وَفَاتِهِ، حَتَّى تُوفِّيَ أَكْثَرَ مَا كَانَ الْوَحْيُ. مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

115. Rəvayət edilir ki, Ənəs ibn Malik radıyallaühənnə demişdir: “Uca Allah, Rəsulullahın radıyallaühənnə vəfatından əvvəl ona ardıcıl olaraq vəhy nazil etdi. Nəhayət o, vəhyin ən çox gəldiyi bir zamanda vəfat etdi.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

۱۱۶ - عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ»
رواه مسلم.

116. Cabir radıyallaühənnə rəvayət edir ki, Rəsulullah radıyallaühənnə demişdir: **“Hər bir qul, öldüyü hal üzərində dirildilir.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.⁴

¹ Tərcüməsi: Allah pak və müqəddəsdir. Allaha həmd olsun. Allahdan bağışlanma diləyir və Ona tövbə edirəm!

² Səhih Muslim, 484.

³ Səhih əl-Buxari, 4982; Səhih Muslim, 3016.

⁴ Səhih Muslim, 2878.

On üçüncü fəsil

Xeyir yollarının çoxluğu

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ﴾

“Siz nə yaxşılıq edirsinizsə, şübhəsiz ki, Allah onu bilir.”¹

﴿وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ﴾

“Siz nə yaxşılıq edirsinizsə, Allah onu bilir.”²

﴿فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ﴾

“Zərrə qədər yaxşılıq edən əvəzini alacaqdır.”³

﴿مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ﴾

“Kim yaxşı iş görsə, xeyri özünə olar.”⁴

Fəslə aid olan ayələr çoxlu saydadır.

Şərh:

Müəllif ﷺ fəslə: “**Xeyir yollarının çoxluğu**” adını vermişdir. Həqiqətən, xeyirin bir çox yolları vardır. Müxtəlif üstünlüklərə və mükafatlara, habelə, çoxlu sayda savaba nail olsunlar deyər, bu, uca Allahın Öz qullarına olan lütfüdür.

Bu yolların əsasları üçdür: Bədən əzaları ilə yerinə yetirilən *xeyir yolları*, mal xərcləməklə yerinə yetirilən *xeyir yolları*, həm bədən əzaları, həm də mal ilə yerinə yetirilən *xeyir yolları*. Xeyir yollarının əsasları bunlardır:

¹ əl-Bəqərə, 215.

² əl-Bəqərə, 197.

³ əz-Zəlzələ, 7.

⁴ əl-Casiyə, 15.

Bədən əzalari ilə yerinə yetirilənlərə, namazı, orucu, cihadı və başqa bu kimi əməlləri misal çəkmək olar.

Mal xərcləməklə yerinə yetirilənlərə, zəkatı, sədəqəni, digər xərcləri və s. misal çəkmək olar.

Həm bədən əzalari, həm də mal ilə yerinə yetirilənlərə, Allah yolunda silahla olan cihadı misal çəkmək olar. Bu əməl həm mal xərcləməklə, həm də bədən əzalari ilə yerinə yetirilir.

Lakin bu üç əsas yolun *özünün də* həddən ziyadə növləri vardır. Bu ona görədir ki, insanlar bezməsinlər və onlar üçün növbənöv ibadətlər olsun. Hərgah xeyir yolu tək olsaydı, insanlar ondan bezər, təngə gələr və sınaqlar olmazdı. Lakin xeyir yolları çox olduqda, bu, insanlar üçün daha yüngül və sınaq baxımından daha ağır olur.

Uca Allah xeyir yollarının çoxluğu barəsində belə buyurur: **“Yaxşı işlər görməkdə bir-birinizlə yarışın.”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Həqiqətən, onlar yaxşı işlər görməyə tələsərdilər.”**² Bu ayələr onu göstərir ki, xeyir bir deyil, əksinə, çoxdur.

Sonra müəllif , xeyirin yollarının çoxlu olmasına işarə edən ayələri zikr etmişdir. Uca Allah buyurur: **“Siz nə yaxşılıq edirsinizsə, Allah onu bilir.”**³ **“Siz nə yaxşılıq edirsinizsə, şübhəsiz ki, Allah onu bilir.”**⁴ **“Zərrə qədər yaxşılıq edən əvəzini alacaqdır.”**⁵ Bu xüsusda ayələr çoxdur. Bütün bu ayələr onu göstərir ki, xeyirin yolları bir dənə deyildir, yaxud bir növdən və ya bir mərhələdən ibarət deyil.

Bizim söylədiklərimizə aid bir dəlil də odur ki, insanlardan kimisinin namazı çox sevdiyinə görə çoxlu namaz qıldığını, kimisinin Quran oxumağı çox sevdiyinə görə çox Quran oxuduğunu, kimisinin zikr etməyi çox sevdiyinə görə çoxlu təsbih, təhmid və buna bənzər zikrlər etdiyini, kimisinin də, səxavətli və əli açıq olduğuna, başqalarına pul xərcləməyi sevdiyinə görə daim sədəqə verdiyini, malından öz ailəsinə xərclədiyini, israf etmədən onlar üçün əlindən gələni etdiyini görürsü-

¹ əl-Bəqərə, 148.

² əl-Ənbiya, 90.

³ əl-Bəqərə, 197.

⁴ əl-Bəqərə, 215.

⁵ əz-Zəlzələ, 7.

nüz. Kimisi də, indiki dövrdə bədən əzalarının ən fəzilətli əməli sayılan elmlə məşğul olmağı və elm tələb etməyi çox sevir. Çünki cəhalətin gəniş vüsət almasından, habelə, özlərinin alim olduqlarını iddia edən, lakin elmdən yalnız azacıq bir payları olan dırnaqarası alimlərin çoxalmasından dolayı, insanların bu günkü gündə, bu dövrdə şəri elmə çox ehtiyacları var. Kəndlərdə, şəhərlərdə və ölkələrdə yayılmış hərc-mərcliyə son qoymaq üçün, bizim, Kitab və Sünnə üzərində olan, sağlam və dərin elmə sahib olan alimlərə ehtiyacımız var. Hərə əlinə Rəsulullah-dan ﷺ rəvayət edilmiş hədis alıb fətvalar verməyə başlayır. Adamlar, özlərini Şeyxulislam İbn Teymiyyə ر.ه.، İmam Əhməd ر.ه.، İmam Şafii ر.ه. və ya bu kimi alimlərdən sanaraq heç nəyə məhəl qoymadan, rahat şəkildə fətvalar verirlər. Əgər Allah bu ümməti, güclü elmə və qüvvətli dəlillərə sahib olan sağlam alimlər vasitəsilə düzəltməsə, bu, böyük bir təhlükənin baş verəcəyinə bir xəbərdarlıq olacaq. Elə buna görə də düşünürəm ki, hazırki gün insanlara fayda verən ən fəzilətli əməl elm almaqdır. Hətta bu, sədəqədən və cihaddan daha fəzilətlidir. Əslində bunun özü elə cihaddır. Çünki uca Allah, elm almağı Allah yolunda olan cihada bərabər tutmuşdur. Şübhələrlə dolu olan, habelə döyüşənlərin niyyətlərinin səmimi olmadığına dair şübhə olan cihadı qəsd etmirəm. Mən, əsl, həqiqi cihadı qəsd edirəm. O cihad ki, orada döyüşən mücahidlərin, Allahın kəliməsinin uca olması üçün döyüşdüklerini yaxın bilirsən. Habelə, bu mücahidlərin, başqaları ilə cihad etməmişdən öncə öz nəfsləri ilə cihad etdiklərini görürsən. *Mən bu cihadı qəsd edirəm.* İslam elmi öyrənmək, Allahın kəlməsi uca olsun deyə döyüşən mücahidlərin iştirak etdiyi həqiqi, Allah yolunda olan cihada bərabərdir. Buna dəlil uca Allahın bu ayəsidir: **“Möminlərin hamısı eyni vaxtda döyüşə çıxmamalıdır. Hər qəbilədən bir dəstə qalmalıdır ki, dini dərindən öyrənsinlər və öz camaatı döyüşdən geri qayıtdıqları zaman onları xəbərdar etsinlər. Bəlkə, onlar pis işlərdən çəkinələr.”**¹ Burada uca Allah, elm almağı Allah yolunda olan cihada bərabər tutur. Yəni *elmi*, bir çox əlamətlərlə bilinən, habelə Allahın kəliməsi uca olsun deyə döyüşən mücahidlərin durumu ilə bilinən həqiqi cihada *bərabər tutur*.

¹ əz-Zəlzələ, 7.

Xülasə odur ki, xeyir qapıları çoxdur və Allahın vacib buyurduğu ibadətlərdən sonra, zənnimcə bunların ən fəzilətli dini elmləri öyrənməkdir. Çünki bu gün ona ehtiyacımız çoxdur. Hətta biz, bir adamın fətva verərək belə dediyini də eşitmişik: “Kim filan ölkədəki məscidlərdə namaz qılarsa onun namazı səhih sayılmaz. Çünki həmin məscidlərin tikilişinə pul qoyan adamlarda filan və filan *problemlər* var. Kim namazını azanın *verilmə vaxtına* görə qılarsa namazı səhih deyildir. Çünki bu azan günəşə baxmaqla deyil, hesablamalara görə verilir. Axı Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Zöhr namazının vaxtı, günəş zenitdən meyl etdiyi vaxtdan, adamın kölgəsi özü boyda oluncayadək, yəni əsr namazı yetişmədiyi müddətcə davam edər.”**¹ Bu gün isə namaz vaxtları *artıq* təqvimlərdə yazılmış və insanlar namazlarını *bu vaxtlara* uyğun qılırlar. Odur ki, onların heç birinin namazı səhih deyildir.”

Yəni bu adamın iddiasına görə bu günkü müsəlmanların heç birinin namazı səhih deyildir. Bu, *böyük bir xətdir*. Problem ondadır ki, bu cür insan elm əhli kimi tanınıb. Halbuki o, sadəcə hansısa bir universitetin məzunu olduğunu bildirən diplom tələbəsidir.

Xülasə budur ki, İslam ümmətində güclü elmə sahib olan alimlərin olması şərtidir. Lakin məsələlərin bu cür, qarmaqarışıq qalması, insanlar üçün böyük bir fəlakətdir. Bu halda onların nə doğru düzgün dinləri olar, nə də ki qəlbləri rahatlıq tapar. Biri ağacın altında, biri damın altında, biri də dağın başında durub qarşılarına çıxan hər bir adama bir fətva verər. Bu *cür fətvələr vermək* doğru deyildir. Bu ümmətdə, Kitab, Sünnə, ağıl və hikmət üzərində olan alimlərin olması şərtidir. Müvəffəq edən Allahdır.

Mövzu ilə bağlı hədislər saysız hesabsız dərəcədə çoxdur. Onlardan bəzilərini zikr edək:

۱۱۷ - عَنْ أَبِي ذَرٍّ جُنْدَبِ بْنِ جُنَادَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيُّ الْأَعْمَالِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «الْإِيمَانُ بِاللَّهِ، وَالْجِهَادُ فِي سَبِيلِهِ». قُلْتُ: أَيُّ الرِّقَابِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «أَنْفُسُهَا عِنْدَ أَهْلِهَا، وَأَكْثَرُهَا ثَمَنًا». قُلْتُ: فَإِنْ لَمْ أَفْعَلْ؟ قَالَ: «تُعِينُ صَانِعًا أَوْ تَصْنَعُ لِأَخْرَقٍ»

¹ Səhih Muslim, 612.

قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَرَأَيْتَ إِنْ ضَعُفْتُ عَنْ بَعْضِ الْعَمَلِ؟ قَالَ: «تَكْفُ شَرِّكَ عَنِ النَّاسِ، فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ مِنْكَ عَلَى نَفْسِكَ». متفقٌ عليه.

«الصَّانِعُ» بِالصَّادِ الْمَهْمَلَةِ هَذَا هُوَ الْمَشْهُورُ، وَرَوَى «ضَائِعًا» بِالْمَعْجَمَةِ: أَيُّ ذَا ضِيَاعٍ مِنْ فَقْرٍ أَوْ عِيَالٍ، وَنَحْوِ ذَلِكَ «وَالْأَخْرَقُ»: الَّذِي لَا يُتَقَنُّ مَا يُحَاوِلُ فِعْلَهُ.

117. Rəvayət edilir ki, Əbu Zərr Cundəb ibn Cunadə رضي الله عنه demişdir: “Mən Peyğəmbərdən ﷺ soruşdum: “Ya Rəsulullah! Hansı əməllər daha fəzilətlidir?” O dedi: “**Allaha iman gətirmək və Onun yolunda cihad etmək.**” Mən soruşdum: “Hansı köləni azad etmək daha fəzilətlidir?” O dedi: “**Sahibi üçün ən dəyərli və ən bahalı olanı.**” Mən dedim: “Əgər bunları edə bilməsəm *onda nə edim?*” Peyğəmbər ﷺ dedi: “**Yaxşı bir iş görənə yardım et və ya iş bacarmayanın işini gör.**” Mən dedim: “Ya Rəsulullah! İşdi, bunu da etməyə qadir olmasam, *onda necə olsun?*” O dedi: “**İnsanlara pislik etməkdən çəkin. Çünki bu, sənin özünə verdiyin bir sədəqə olar.**”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “sanian/iş görən” kəlməsi “daian/yoxsul” kimi də rəvayət edilmişdir. Lakin birincisi daha məşhurdur. “Daian” sözünün mənası isə, mal və ailə baxımından ziyana uğrayan deməkdir. “Əxrəq/iş bacarmayan” kəlməsi isə, görmək istədiyi işi mükəmməl şəkildə yerinə yetirə bilməyən deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رحمته الله “Xeyir yollarının çoxluğu” fəslində Əbu Zərrdən رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, *bir gün* o, Peyğəmbərdən ﷺ “Hansı əməllər daha fəzilətlidir?” – deyə soruşdu. Peyğəmbər ﷺ də belə dedi: “**Allaha iman gətirmək və Onun yolunda cihad etmək.**” Səhabələr رضي الله عنهم, Peyğəmbərdən ﷺ ən fəzilətli əməllər barəsində soruşurdular ki, onları yerinə yetirsinlər. Onlar özlərindən sonra gələn insanlar kimi deyildilər. Çünki onlardan sonra gələnlər ən fəzilətli əməllər barəsində soruşar, sonra isə ona əməl etməzdilər. Səhabələr isə *bildiklərinə* əməl edərdilər.

¹ Səhih əl-Buxari, 2518; Səhih Muslim, 84.

Budur, İbn Məsud ر.ə.ə., Peyğəmbərdən ﷺ “Hansı əməl Allaha daha sevimidir?” – deyə soruşur. Peyğəmbər ﷺ də ona: **“Vaxtında qılınan namaz”** – deyə cavab verir. O yenə soruşur: “Sonra hansıdır?” Peyğəmbər ﷺ: **“Validəynlərin qayğısına qalmaq”** – deyə cavab verir. O yenə soruşur: “Bəs sonra hansıdır?” Peyğəmbər ﷺ: **“Allah yolunda cihaddır”** – deyə cavab verir.¹

Eynilə də Əbu Zərr ر.ə.ə. Peyğəmbərdən ﷺ ən fəzilətli əməllər barəsində soruşmuş, o da ona, ən fəzilətli əməllərin Allaha iman gətirmək və Allah yolunda cihad etmək olduğunu bildirmişdir. Sonra Əbu Zərr ر.ə.ə. ona kölələr barəsində sual verərək: “Hansı köləni azad etmək daha fəzilətlidir?” – demişdir. Yəni, kölə azad etmək xüsusunda ən fəzilətli olan nədir. Peyğəmbər ﷺ isə ona belə cavab verir: **“Sahibi üçün ən dəyərli və ən bahalı olanı.”** Yəni sahibinin ən çox xoşuna gələn və qiyməti ən bahalı olan. Bu kölədə, həm onun dəyərli olması, həm də qiyməti baha olması bir arada zikr olunur. Bu cür köləni isə yalnız iman güclü olan şəxs azad edə bilər.

Buna bir misal çəkək: məsələn bir adamın çoxlu sayda kölələri var və bunların arasında biri onun lap çox xoşuna gəlir. Çünki bu kölə onun işlərini yerinə yetirir, onun ürəyinə yatır və bir sözlə ona fayda verən bir kölədir. Bu kölə, həm də onun nəzərində digər kölələrə nisbətə ən bahalıdır. Əgər bu adam: “Hansı azad etmək daha fəzilətlidir? Bu köləni, yoxsa bundan ucuzunu? Yaxud başqa birisini?” – deyə soruşsa, biz ona belə deməliyik: “Bu köləni azad et! Çünki bu, sənə nəzərində ən dəyərli və ən bahalı kölədir. Peyğəmbər ﷺ də kölə azad etmək xüsusunda ən fəzilətlisinin, ən bahalısının və sahibi üçün ən dəyərli olanının azad olunmasını demişdir.” Bu, uca Allahın, **“Sevdiyiniz şeylərdən Allah yolunda xərcləməyincə xeyrə nail olmazsınız”**² ayəsində buyurduğu kimidir. Abdullah ibn Ömər ر.ə.ə. bir şey xoşuna gəldiyi zaman, onu, bu ayəyə uyaraq sədəqə verərdi.

“Sevdiyiniz şeylərdən Allah yolunda xərcləməyincə xeyrə nail olmazsınız” ayəsi nazil olduqdan sonra Əbu Talhə ر.ə.ə. Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: “Allah sənə: **“Sevdiyiniz şeylərdən Allah yolunda**

¹ Səhih əl-Buxari, 527; Səhih Muslim, 85.

² Ali-İmran, 92.

xərcləməyincə xeyrə nail olmazsınız” ayəsini nazil etdi. Mənim də ən çox sevdiyim mal Beyruhə bağıdır.” Beyruha bağı Peyğəmbərin ﷺ məscidinə yaxın, təmiz və səliqəli bir xurma bağı idi. Peyğəmbər ﷺ o bağa gəlib, orada olan təmiz və şirin sudan içərdi. Əksər hallarda belə bağı, sahibinin nəzərində ən dəyərli bağı sayılır. Odur ki, Əbu Talhə رضى الله عنه ona belə dedi: “Mənim də ən çox sevdiyim mal Beyruhə bağıdır. Mən onu Allahın və Onun Rəsulunun yolunda sədəqə verirəm. Onu götür və məsləhət gördüyün işlərə sərf et, ya Rəsulullah!” Peyğəmbər ﷺ də ona belə dedi: **“Bəh-bəh. Bu mal qazanc gətirəcək, bu mal qazanc gətirəcək. Lakin məsləhət görürəm ki, bunu öz qohum-əqrəbana sərf etməsən.”**¹ Əbu Talhə رضى الله عنه də bu bağı qohumları arasında bölüşdürdü. Bu göstərir ki, səhabələr xeyir əməlləri bir-birilərindən tez etməyə çalışdılar.

Əbu Zərr رضى الله عنه daha sonra, belə bir kölə, yəni sahibi yanında ən dəyərli və ən bahalı kölə olmadığı halda nə edəcəyini soruşdu. Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Yaxşı bir iş görənsə yardım et və ya iş bacarmayanın işini gör.”** Yəni bir insana yaxşılıq et və ya iş bacarmayana *bu işində* yardım et. Bu da, həmçinin, bir sədəqədir və saleh əməldir.

Əbu Zərr رضى الله عنه: “İşdi, bunu da etməyə qadir olmasam, *onda necə olsun?*” – dedi. Peyğəmbər ﷺ: **“İnsanlara pislilik etməkdən çəkin. Çünki bu, sənin özünə verdiyin bir sədəqə olar”** – deyə cavab verdi. İnsanlara zərər verməmək və onları öz şərinə uzaq tutmaq *yaxşılıq etməyin* ən aşağı təbəqəsidir. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۱۸ - عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَيْضاً أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: يُصْبِحُ عَلَى كُلِّ سُلَامَى مِنْ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ، فَكُلُّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلُّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ. وَيُجْزَى مِنْ ذَلِكَ رَكْعَتَانِ يَرْكَعُهُمَا مِنَ الضُّحَى. رواه مسلم. « السُّلَامَى » بضم السين المهملة وتخفيف اللام وفتح الميم: المَفْصِلُ.

¹ Səhih əl-Buxari, 1461; Səhih Muslim, 998.

118. Əbu Zərr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Səhər açıldıqda sizlərdən hər birinin, bədənindəki hər bir oynağa görə bir sədəqə düşür. Hər “subhanəllah” demək sədəqədir, hər “əlhəmdulillah” demək sədəqədir, hər “lə ilahə illəllah” demək sədəqədir, hər “Allahu əkbər” demək sədəqədir, yaxşı işlər görməyi əmr etmək sədəqədir, pis əməllərdən çəkəndirmək sədəqədir. Duha çağında qılınan iki rükət namaz isə bunların hamısını əvəz edir.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “Sulamə” kəlməsi oynaq deməkdir.

Şərh:

Müəllifin ﷺ “Xeyir yollarının çoxluğu” fəslində Əbu Zərrdən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Səhər açıldıqda sizlərdən hər birinin, bədənindəki hər bir oynağa görə bir sədəqə düşür.”** Hədisdə oynaq deyildikdə, ya sümüklər, ya da sümüklər arasındakı oynaqqlar qəsd olunur. Yəni insanın, hər gün hər bir əzasına və hər bir oynaqına görə bir sədəqə düşür. Elm adamları, bədəndə üç yüz altmış oynaqın olduğunu demişlər. Odur ki, hər gün səhər açıldıqda, hər bir insanın boynuna üç yüz altmış sədəqə düşür.

Lakin bu sədəqələr sadəcə malla bağlı sədəqə deyil, əksinə bu, ümumi məna ifadə edir. Hər bir xeyir qapısı bir sədəqədir, hər “lə ilahə illəllah” demək sədəqədir, hər “Allahu əkbər” demək sədəqədir, hər “subhanəllah” demək sədəqədir, hər “əlhəmdulillah” demək sədəqədir, yaxşı işlər görməyi əmr etmək sədəqədir, pis əməllərdən çəkəndirmək sədəqədir. *Bir sözlə* insanı Allaha yaxınlaşdıran hər bir söz və ya əməl sədəqədir. Hətta Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Bir adama öz miniyinə minməkdə yardım edərək onu miniyinə mindirməyin və ya onun əşyasını qaldırıb miniyinin üzərinə qoymağın sədəqədir.”**² *Dolayısıyla, Allah yanında yaxşı sayılan* hər bir şey sədəqədir. Quran oxumaq sədəqədir, elm almaq sədəqədir. Beləliklə, sədəqələr çoxalır və insan, öz üzərinə düşən üç yüz altmış sədəqəni vermiş olur.

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə dedi: **“Duha çağında qılınan iki rükət namaz isə bunların hamısını əvəz edir.”** Yəni sən, duha vaxtı iki rükət na-

¹ Səhih Muslim, 720.

² Səhih əl-Buxari, 2989; Səhih Muslim, 1009.

maz qılsan, boynuna düşən sədəqələrin hamısının əvəzini vermiş olarsan. Bu da, uca Allahın Öz bəndələrinə bəxş etdiyi bir yüngüllükdür.

Bu hədis dəlildir ki, mal-dövlətə aid olmayan əməllər də, sədəqə sayılır. Həmçinin, dəlildir ki, hər gün iki rükət duha namazı qılmaq sünnədir. Çünki hər gün, sənin hər bir əzana görə bir sədəqə düşürsə və iki rükət duha namazı bunların hamısını əvəz edirsə, demək, hər gün iki rükət duha namazı qılmaq sünnədir. Bunu edirsən ki, boynuna düşən sədəqələri ödəmiş olasan.

Alimlər belə demişlər: “Duha namazının vaxtı, günəş bir nizə hündürlüyündə qalxdığı vaxtdan, yəni gün çıxandan təxminən on beş və ya iyirmi dəqiqə sonra başlayır və günəşin zenitə çatmasına bir az qalmışa, yəni zenitə çatmamışdan təmini on dəqiqə əvvələ qədər davam edir.” Bu vaxtın hamısı duha namazının vaxtıdır. Duha namazını, günəş bir nizə hündürlüyündə qalxdığı vaxtdan günəşin zenitə çatmasına bir az qalmışa qədər istənilən bir vaxtda qılsanız bu, keçərli sayılar. Lakin ən fəzilətli onu son vaxtında qılmaqdır. Çünki Peyğəmbər ﷺ demişdir: “**Əvvabin¹ namazı, dəvə balalarının istidən qalxdıqları bir vaxtda qılınan namazdır.**”² Yəni *bu namaz*, dəvə balalarının bürküdən, onun şiddətli istisindən dolayı, yatdıqları yerdən qalxdıqları vaxt *qılır*. Ona görə də, alimlər belə demişlər: “İki rükət duha namazını, gecikdirib son vaxtında qılmaq, erkən vaxtında qılmaqdan daha fəzilətlidir. Necə ki, Peyğəmbər ﷺ, məşəqqət olmadığı təqdirdə, işa namazını gecikdirib axır vaxtında qılmağı xoşlayardı.”

Xülasə budur ki, Allah, insan üçün çoxlu sayda xeyir yolları açmışdır. İnsanın bu xeyir yollarından, etdiyi hər yaxşılığa görə ona, bunun on mislindən yeddi yüz qatınadək, hətta bundan qat-qat artıq savab yazılır. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۱۹ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «عُرِضَتْ عَلَيَّ أَعْمَالُ أُمَّتِي حَسَنًا وَسَيِّئًا فَوَجَدْتُ فِي مَحَاسِنِ أَعْمَالِهَا الْأَذَى يُمَاطُ عَنِ الطَّرِيقِ، وَوَجَدْتُ فِي مَسَاوِيءِ أَعْمَالِهَا النَّخَاعَةَ تَكُونُ فِي الْمَسْجِدِ لَا تُدْفَنُ» رواه مسلم.

¹ Tövbə edib Allaha üz tutanlar.

² Səhih Muslim, 748.

119. Yenə Əbu Zərr رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Ümmətimin əməlləri, yaxşısı da, pisi də, mənə göstərildi. İnsanlara əziyyət verən bir şeyi yoldan kənarlaşdırmağı, onların gözəl əməlləri arasında gördüm. Məscidə düşmüş və yerə basdırılmamış tüpürcəyi isə, onların pis əməlləri arasında gördüm.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir. ¹

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Zərrə رضي الله عنه istinadən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Ümmətimin əməlləri, yaxşısı da, pisi də, mənə göstərildi.”** Yəni mənə çatdırıldı, açıqlandı. Bunları ona açıqlayan isə uca Allah idi. Çünki halal edən də, haram edən də, vacib edən də yalnız uca Allahdır. Odur ki, izzətli və qüdrətli Allah, Peyğəmbərimiz Muhəmmədə ﷺ ümmətinin yaxşı və pis əməllərini göstərdi. O da, *insanlara əziyyət verən bir şeyi yoldan kənarlaşdırmağı, ümmətinin gözəl əməllərindən olduğunu bildirdi. Əziyyət verən bir şey deyildikdə, yoldan keçənlərə əziyyət verən tikan, kötük, qaş, şüşə, peyin və digər şeylər nəzərdə tutulur. İnsanlara əziyyət verən istənilən bir şeyi yoldan kənarlaşdırmaq gözəl əməllərdəndir.*

Peyğəmbər ﷺ, əziyyət verən şeyi yoldan kənarlaşdırmağın sədəqə olduğunu, dolayısıyla, yaxşı əməllərdən olub, ona görə sədəqə savabı yazıldığını bəyan etmişdir. *Bir hədisdə də, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: “İman yetmiş və bir neçə şöbədən ibarətdir. Bunun ən üstünü “Lə ilahə illəllah” sözü, ən aşağı dərəcəsi isə əziyyət verən şeyləri yoldan kənarlaşdırmaqdır. Həya da imanın şöbələrindən biridir.”*² Əgər yolda *insanlara əziyyət verən bir şey görsəniz, dərhal onu yoldan kənarlaşdırın. Çünki bu hərəkət, sizin ən görəl əməllərinizdən sayılacaq və sizin üçün sədəqə kimi yazılacaq. Bu, həm də imanın xislətlərindən və şöbələrindən sayılır.*

Əgər əziyyət verən bir şeyi yoldan kənarlaşdırmaq gözəl əməllərdən və sədəqələrdən hesab edilsə, demək, onu müsəlmanların yoluna

¹ Səhih Muslim, 553.

² Səhih əl-Buxari, 9; Səhih Muslim, 35.

atmaq pis əməllərdən sayılır. Bir sözlə, meyvə qabıqlarını bazarlarda və insanların gəlib getdikləri yollarda *yerə* atan kimsələr, bu əməlləri ilə müsəlmanlara əziyyət verərlərsə, şübhə yoxdur ki, günah qazanırlar. Uca Allah buyurur: **“Mömin kişiləri və mömin qadınları etmədikləri bir işdən ötrü günahlandırırlar, sözsüz ki, öz üzərlərinə böhtanla bərabər açıq-aydın ağır bir günah götürmüşlər.”**¹ *Bu mövzuya dair* alimlər belə demişlər: “Əgər yoldan keçən bir kimsənin və ya heyvanın ayağı *yerə atılmış zibilə* *ilişib* sürüşüb yıxılsa və bir əzası sınsa, bunun məsuliyyəti onu yola atanın üzərinə düşər. Bu adam, qanbahası lazım gələrsə onu ödəməli, lazım gəlmədikdə isə təzminat ödəməli olar. Bir sözlə, bu da, müsəlmanlara əziyyət vermək sayılır.”

Bəzi insanların yollara su tökərək başqalarına əziyyət verməsi də, buna aiddir. Belə ki, həmin yoldan avtomobillər keçdiyi zaman insanların üstünə su sıçrayıb onların paltarlarını çirkləndirə bilər. Yol asfaltından olarsa, bu sular onu da xarab edə bilər. Çünki asfaltın üstünə təkrar-təkrar su töküldükdə, o, dağılır.

Bir sözlə, çox təəssüflər olsun ki, biz, müsəlman ümməti olaraq bu cür şeylərə əhəmiyyət vermirik, onları heç sayırıq. Bəzi insanlar heç nəyə məhəl qoymadan yollara əziyyətverici şeylər atır, küçələrdəki şüşələri sındırır, habelə yollara ağac-uğac atır və daş tökür. Odur ki, yolda insanlara əziyyət verən bir şey gördükdə, onu yoldan kənarlaşdırmağımız müstəhəbdir. Çünki bu, bir sədəqə və gözəl əməllərdəndir.

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Məscidə düşmüş və yerə basdırılmamış tüpürcəyi isə, onların pis əməlləri arasında gördüm.”** Hədisdə ərəbcə keçən “Nuxaa/tüpürcək” kəlməsi bəlgəm deməkdir. Bunun “Nuxaa/tüpürcək” adlandırılmasının səbəbi, onun “Nuxa/nəfəs yolları” adlanan yerdən çıxmasıdır. Məscidə düşmüş və yerə basdırılmamış tüpürcək *pis əməl* sayılır. Belə ki, Peyğəmbərin ﷺ dövründə onun məscidi xırda daşlarla döşənmişdi. Ona görə də tüpürcək olduqda *yeri qazıb onu basdırardılar*. Amma indiki vaxtda *məscidlərin* döşəməsi torpaqdan deyil. Ona görə də *məsciddə* tüpürcək gördükdə, onu salfetlə silib götürmək lazımdır.

¹ əl-Əhzab, 58.

Onu da bilin ki, məscidə tüpürmək haramdır və bunu edən adam günah qazanır. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Məscidə tüpürmək günahdır, bunun kəffarəsi isə onu basdırmaqdır.”**¹ Dolayısıyla, Peyğəmbər ﷺ *məscidə tüpürməyin* günah olduğunu demiş, bunun kəffarəsinin isə onu basdırmaq olduğunu bildirmişdir. Yəni bir adam məscidə tüpürdükdən sonra tövbə etmək istəsə, öncə tüpürcəyini torpağa basdırmalıdır. Günümüzdə isə *bu tüpürcək*, salfet və ya buna bənzər şeylərlə gözdən itənə qədər qazınıb silinməlidir.

Əgər bu hökm tüpürcəyə aiddirsə, onda sizcə ondan daha betər şeylərin hökmü necə olar? Məsələn, keçmişdə bəzi adamlar ayaqqabı ilə məscidə girmək istədikdə onları nə cırpar, nə də tərsinə çevirərdi. Beləliklə də ayaqqabısına bulaşmış nəcasəti özü ilə məscidə gətirər və oraları da bulaşdırardı. Elə isə tüpürcək kimi və ya ondan da betər olan, məsciddə əziyyət verən şeyləri, tüpürcəklə müqayisə edin.

Bəzi insanların nazik salfetlərə tüpürüb, sonra da onları məscidin həyətinə atması da, insanlara əziyyət verən əməllərdən sayılır. Şübhə yoxdur ki, insanların, bu cür şeyləri gördükdə ürəkləri bulanır. Bəs, bu cür şeylərin Allahın evlərində baş verməsi nə deməkdir? Odur ki, salfetlərə tüpürsəniz, onları cibinizə qoyun və bayıra çıxdıqda zibil qabına atın ki, insanlara əziyyət verməyəsınız. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۲۰ - عَنْهُ: أَنَّ نَاسًا قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، ذَهَبَ أَهْلُ الدُّثُورِ بِالْأَجُورِ، يُصَلُّونَ كَمَا نَصَلِّي، وَيَصُومُونَ كَمَا نَصُومُ، وَيَتَصَدَّقُونَ بِفُضُولِ أَمْوَالِهِمْ، قَالَ: «أَوْ لَيْسَ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ مَا تَصَدَّقُونَ بِهِ؟ إِنَّ بِكُلِّ تَسْبِيحَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَكْبِيرَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَحْمِيدَةٍ صَدَقَةٌ، وَكُلِّ تَهْلِيلَةٍ صَدَقَةٌ، وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ صَدَقَةٌ، وَنَهْيٌ عَنِ الْمُنْكَرِ صَدَقَةٌ، وَفِي بُضْعِ أَحَدِكُمْ صَدَقَةٌ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَيَأْتِي أَحَدُنَا شَهَوَتُهُ، وَيَكُونُ لَهُ فِيهَا أَجْرٌ؟ قَالَ: «أَرَأَيْتُمْ لَوْ وَضَعَهَا فِي حَرَامٍ أَكَانَ عَلَيْهِ وَزْرٌ؟ فَكَذَلِكَ إِذَا وَضَعَهَا فِي الْحَلَالِ كَانَ لَهُ أَجْرٌ» رواه مسلم.

«الدُّثُورُ»: بالثاءِ المثلثة: الأموال، واحِدُهَا: دَثْرٌ.

¹ Səhih əl-Buxari, 415; Səhih Muslim, 552.

120. Yenə Əbu Zərr رضي الله عنه rəvayət edir ki, *Peyğəmbərin ﷺ səhabələrindən* bir dəstə adam onun yanına gəlib dedilər: “Ya Rəsulullah, var-dövlət sahibləri *bizdən* çox savab qazanırlar. Onlar bizim kimi namaz qılır, bizim kimi oruc tutur, üstəlik, mallarından artıq qalanını *Allah yolunda* sədəqə verirlər.” Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Məgər Allah sizin üçün sədəqə verəcəyiniz şeylər hazırlamayıb?! Həqiqətən, hər bir təsbih sədəqədir, hər bir təkbir sədəqədir, hər bir təhmüd sədəqədir, hər bir təhlil sədəqədir, yaxşı əməlləri əmr etmək sədəqədir, pis işlərdən çəkəndirmək sədəqədir, habelə, sizdən birinizin öz həyat yoldaşı ilə yaxınlıq etməsi də sədəqədir.”** Səhabələr soruşdular: “Ya Rəsulullah, birimiz öz zövcəsi ilə şəhvətini ödəyir və buna görə savab qazanır?” O, dedi: **“Məgər haram yolla yaxınlıq etdikdə, buna görə günah qazanmır?! Eləcə də, halalı ilə yaxınlıq etdikdə, savab qazanır.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “əd-Dusur” sözü var-dövlət deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رحمته الله Əbu Zərrə رضي الله عنه istinadən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, *Peyğəmbərin ﷺ səhabələrindən* bir dəstə adam onun yanına gəlib dedilər: **“Ya Rəsulullah, var-dövlət sahibləri *bizdən* çox savab qazanırlar.”** Yəni çoxlu savaba nail oldular və bizim bu savablara nail olmağımıza fürsət vermədilər. Var-dövlət sahibləri deyildikdə isə, zənginlər nəzərdə tutulur. **“Onlar bizim kimi namaz qılır, bizim kimi oruc tutur, üstəlik, mallarından artıq qalanını *Allah yolunda* sədəqə verirlər.”** Yəni namaz və oruc xüsusunda biz onlarla eyniyik. Lakin mallarından artıq qalanını sədəqə verməklə, bizdən üstün olurlar. Yəni *onlar*, Allahın onlara verdiyi çoxlu maldan *sədəqə verir*, biz isə sədəqə verə bilmirik.

Bu, kasıb mühacirlər barəsində gələn başqa bir hədisə də bənzəyir. *Həmin hədisdə* onlar belə demişdilər: “Varlılar qul azad edirlər, biz isə bunu edə bilmirik.” Səhabələrdəki رضي الله عنه ali məqsədə bir baxın. Onlar varlı qardaşlarının, Allahın onlara verdiyi mallarla sədəqə vermələrinə, kölə azad etmələrinə qibtə edirdilər. Bu kasıb səhabələr, *varlılar barədə*: “Onların çoxlu malları var, onlar bahalı miniklərə minirlər, əlçatmaz

¹ Səhih Muslim, 1006.

qəsrlərdə yaşayırlar, gözəl paltarlar geyinirlər” – demədilər. Çünki onlar, özləri üçün daha xeyirli və daha sürəkli olan axirəti istəyən bir toplum idi. İzzətli və qüdrətli Allah belə buyurur: **“Xeyr, siz dünya həyatını *olduqca* üstün tutursunuz; Axirət isə daha xeyirli və daha sürəklidir.”**¹ Həmçinin, uca Allah öz Peyğəmbərinə ﷺ belə buyurmuşdur: **“Həqiqətən, Axirət sənə dünya həyatından daha xeyirlidir.”**²

Bu səhabələr, qardaşlarına olan həsədlərindən və ya Allaha qarşı etirazlarından dolayı deyil, *əksinə*, qardaşlarına qibtə etdiklərinə görə Peyğəmbərə ﷺ şikayət etmişlər. Onlar Peyğəmbərdən ﷺ elə bir üstünlük istəyirdilər ki, onun vasitəsilə, Allahın var-dövlət bəxş etdiyi, öz mallarından sədəqə edən zənginlərdən seçilsinlər.

Peyğəmbər ﷺ isə onlara belə deyir: **“Məgər Allah sizin üçün sədəqə verəcəyiniz şeylər hazırlamayıb?!”** Yəni mal ilə sədəqə verməyə imkanınız yoxdursa, onda saleh əməllərlə sədəqə edin. **“Həqiqətən, hər bir təsbih sədəqədir, hər bir təkbir sədəqədir, hər bir təhmid sədəqədir, hər bir təhlil sədəqədir, yaxşı əməlləri əmr etmək sədəqədir, pis işlərdən çəkindirmək sədəqədir.”** İlk dörd əməl barəsində daha öncə danışmışdıq. **“Yaxşı əməlləri əmr etmək sədəqədir, pis işlərdən çəkindirmək sədəqədir”** – sözünə gəlincə, yaxşılığı əmr etmək və pisləkdən çəkindirmək ən fəzilətli sədəqələrdəndir. Çünki uca Allah, bu ümməti digər ümmətlərdən bu xislət vasitəsilə üstün etmişdir. Uca Allah buyurur: **“Siz insanlar üçün üzə çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz; onlara yaxşı işlər görməyi əmr edir, pis əməlləri qadağan edir və Allaha iman gətirirsiniz.”**³ Fəqət yaxşı işləri əmr edib pis işlərdən çəkindirməyin şərtləri vardır:

Birinci şərt: Yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkindirən adam şəri hökmləri bilməlidir. Əgər bu adam cahil və savadsız birdirsə, onun *bu mövzuda* danışması caiz deyil. Çünki yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkindirən adam, insanlara, onların Allahın şəriəti olaraq qəbul etdikləri işləri əmr etməlidir. Elə buna görə də *o adam*, Allahın şəriəti haqqında bilmədiyi şeyləri danışmamalıdır. Çünki uca Allah Quranda, insana,

¹ əl-Əla, 16, 17.

² əd-Duha, 4.

³ Ali-İmran, 110.

bilmədiyi şeylər haqqında danışmağı haram buyurmuşdur. Uca Allah buyurur: **“De: “Rəbbim həm aşkar, həm də gizli törədilən yaramaz əməlləri, hər cür günahı, haqsızcasına zülm etməyi, Allahın, haqqında heç bir dəlil nazil etmədiyi bir şeyi Ona şəriq qoşmağınızı və bilmədiyiniz şeyləri Allahın əleyhinə söyləməyinizi haram buyurmuşdur.”**¹ Dolayısıyla, insanın bir şey haqqında danışib, onun yaxşı əməl olduğunu bilmədiyi halda, onun yaxşı əməl olduğunu deməsi, yaxud həmin əməlin pis bir əməl olduğunu bilmədiyi bir halda, onun pis əməl olduğunu deməsinin özü pis əməllərdən sayılır.

İkinci şərt: *Yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkindirən adam*, xitab edəcəyi şəxsin vacib əməlləri tərک etdiyini və ya qadağan olunmuş əməllər etdiyini yəqin bilməlidir. Əgər bunlardan xəbərsizdirsə, onda onun yaxşılığı əmr edib pisləkdən çəkəndirməsi caiz deyil. Çünki bu halda o, haqqında heç bir şey bilmədiyi bir şeyin dalınca düşmüş olar. Bu barədə isə uca Allah belə buyurur: **“Haqqında elmin olmadığı bir şeyin dalınca getmə. Çünki qulaq, göz və ürək – bunların hamısı sahibinin əməlləri barəsində sorğu-sual olunacaq.”**²

Yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkəndirməyin qeyrətini çəkən və buna həris olan bəzi insanlar var ki, qarşısındakının hansı durumda olduğunu bilmədən, tələsərək ona iradlar tuturlar. Məsələn, *bu cür adamlardan biri*, yolda birisinin qadınla getdiyini gördükdə, ona etiraz edərək: *“Niyə qadınla gəzirsən?”* – deyir. Halbuki bu kişinin həmin qadının məhrəmi olduğunu bilmirdi. Bu cür etmək, böyük bir xətdir. Şübhə doğuran bir şey varsa, bir söz deməmişdən öncə adamın özündən soruş. Lakin şübhə doğuran əlamətlər yoxdursa, onda heç nə demə. Çünki yolda öz qadınları ilə yanaşı gedən insanlar çoxdur.

Baxın görün, Peyğəmbər ﷺ bu məsələdə insanlarla necə rəftar edərdi. Bir dəfə cümə günü Peyğəmbər ﷺ xütbə verdiyi zaman bir adam *məscidə* daxil olur və oturur. Bu zaman Peyğəmbər ﷺ ondan, **“Namaz qıldınmı?”** – deyə soruşur. O da, *“Xeyr!”* – deyə cavab verir. Onda Peyğəmbər ﷺ ona belə buyurur: **“Dur, iki rükət namaz qıl və onları qısa**

¹ əl-Əraf, 33.

² əl-İsra, 36.

et.”¹ Peyğəmbər ﷺ həmin adamın özündən, *namazı qılıb-qılmadığını* soruşmadan öncə, ona birbaşa namaz qılmağı əmr etmədi. Hikmət də, elə budur.

Üçüncü şərt: Pis bir əməldən çəkindirən zaman bu, ondan da pis əmələ yol açmamalıdır. Əgər ondan da pis bir əmələ yol açacaqsa, onda bunu etmək caiz deyil. Çünki *iki pis əməldən birini etmək məcburiyyətində qaldıqda*, bu iki zərərdən ən yüngülünü seçmək qaydasına əsasən, pis əməldən çəkindirmək caiz deyil.

Tutaq ki, bir adamın pis bir əmət etdiyini, məsələn siqaret çəkdiyini gördükdə, onu siqaret çəkməkdən çəkindsək, gedib şərab içəcəksə, *yəni ondan da pis əməl edəcəksə*, bu zaman onu siqaret çəkməkdən çəkindir-məməliyik. Əlbəttə, qadağan etdiyimiz həmin adamın gedib daha betər əməllə məşğul olacağını yəqin bilsək, bu zaman onu siqaret çəkməkdən çəkindirməməliyik. Çünki siqaret çəkməyin günahı şərab içməyin günahından daha yüngüldür. Bu məsələnin dəlili, uca Allahın bu ayəsidir: **“Müşriklərin Allahdan başqalarına tapındıqlarını söyməyin. Yoxsa on-lar da elmsiz olaraq düşməncəsinə Allahı söyərlər.”**² Müşriklərin ilah-larını söymək, şəriətə görə caizdir. Lakin bu, onların, tərifəlayiq və şan-şöhrətli Allahı söyməsinə yol açacaqsa, bunu etmək caiz deyil. Ona gö-rə də Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Validəynlərinə lənət oxuyana Allah lənət eləsin!”**³ O, həmçinin demişdir: **“Bir adamın öz valideyn-lərini söyməsi, böyük günahlardandır.”** *Səhabələr* dedilər: **“Ya Rəsul-lallah, heç adam da öz valideynini söyərmi?”** Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Bəli, adam birisinin atasını söyür, o da qayıdıb onun atasını söyür, birisinin anasını söyür, o da qayıdıb onun anasını söyür.”**⁴

Xülasə budur ki, iki fəsaddan böyüyünün kiçiyi ilə dəf edilməsi qay-dasına əsasən, pis əməldən çəkindirməklə məşğul olduqda, bu, ondan da pis əmələ yol açmamalıdır.

Dördüncü şərt: Yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkindirən adamın niy-yəti insanlara qalib gəlmək yox, əksinə, onları islah etmək olmalıdır.

¹ Səhih əl-Buxari, 930; Səhih Muslim, 875.

² əl-Ənam, 108.

³ Səhih Muslim, 1978.

⁴ Səhih Muslim, 90.

Çünki yaxşılığı əmr edib, pisləkdən çəkindirən bəzi adamlar, bunu, öz nüfuzlarını artırmaq və üstün gəlmək üçün edirlər. Bu, böyük bir nöqsandır. Adamın bu hərəkəti ilə, pis əməllər tərk edilər, yaxşı əməllər də yerinə yetirilərsə, bu, bir tərəfdən ona xeyir qazandırsa da, *digər bir tərəfdən* onun üçün böyük bir nöqsan sayılacaq. Elə isə yaxşı işləri əmr edib, pis işlərdən çəkindirədiyin zaman, qəlbində, insanların üzərində hökmranlıq etməyi və ya onlara üstün gəlməyi deyil, onları islah etmək istədiyinə niyyət et. Belə niyyət et ki, savab qazanasan və Allah sənə bu əməlinə bərəkət versin. Allah yardım etsin!

Hədisin davamında Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Sizdən birinin öz həyat yoldaşı ilə yaxınlıq etməsi də sədəqədir.”** Yəni bir adam, öz həyat yoldaşı ilə yaxınlıq edərsə bu, onun üçün bir sədəqə sayılır. Səhabələr soruşdular: “Ya Rəsulullah, birimiz öz zövcəsi ilə şəhvətini ödəyir və buna görə savab qazanır?” O, dedi: **“Məgər haram yolla yaxınlıq etdikdə, buna görə günah qazanmır?!”** Yəni adam zina etsəydi və şəhvətini haram yolla ödəsəydi, məgər ona günah yazılmayacaqdı?! Səhabələr “Bəli!” – deyə cavab verdilər. Onda Peyğəmbər ﷺ onlara belə dedi: **“Eləcə də, halalı ilə yaxınlıq etdikdə, savab qazanır.”** Allaha həmd olsun! Bunun mənası odur ki, adam halalla kifayətlənib, haramdan əl çəkərsə, o, halalla kifayətləndiyinə görə savab qazanar.

İnsanın halal yeyib içməsi də belədir. Çünki o, yemək içmək vasitəsilə, həm özünün buna olan tələbatını ödəyir, həm də bununla yanaşı savab qazanır. Belə ki, o, halal olanlarla kifayətlənib, haramdan əl çəkmişdir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ Səd ibn Əbu Vəqqasa رضي الله عنه belə demişdir: **“Bil ki, sən Allahın üzünü diləyərək xərclədiyin sədəqənin, hətta həyat yoldaşının ağzına qoyduğun loxmanın belə əvəzini mütləq alaçaqsan.”**¹ Demək, insanın öz həyat yoldaşının ağzına yemək qoyması məsləhətdir. Çünki qadın: “Ya mənin dolanışığımı təmin et, ya da məni boşə” – deyə tələb edə bilər. Hətta buna görə ərinə məhkəməyə verib, məhkəməni qazana bilər. Çünki əgər kişi, qadının dolanışığını təmin etməzsə, qadının boşanma tələb etməyə haqqı olar. Bütün bunlarla yanaşı adam, Allahın üzünü diləyərək həyat yoldaşına hər nə xərcləyərsə, bunun əvəzini uca Allah ona mütləq verir.

¹ Səhih əl-Buxari, 56; Səhih Muslim, 1628.

Əbu Zərrin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etdiyi bu hədisdə, fiqh alimlərinin “Qiyasul-aks/əks qiyas” adlandırdığı qiyasa dəlil vardır. Bu qiyas: səbəblərin fərqli olmasından dolayı əslin hökmünün əksini, əslin ziddinə hökm verməkdir.¹ Burada insanın, həyat yoldaşı ilə yaxınlıq etdiyi zaman savab qazanmasının səbəbi, şəhvətini halal yolla ödəməsidir. Bu səbəbin əksi isə, şəhvəti haram yolla ödəməkdir. Bunu edən adamı isə *savabın əksi olan cəza* gözləyir. Alimlər buna: “Qiyasul-aks/əks qiyas” – deyirlər. Çünki qiyas növbənövdür: Səbəb qiyası, dəlalət qiyası, bənzətmə qiyası və əks qiyas. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۲۱ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: «لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئاً وَلَوْ أَنَّ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهِ طَلِيقٍ» رواه مسلم.

121. Rəvayət edilir ki, Əbu Zərr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Peyğəmbər ﷺ mənə belə buyurmuşdur: **“Heç bir yaxşı işi dəyərsiz hesab etmə! Hətta qardaşını gülərlə qarşılamaq olsa belə.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۱۲۲ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كُلُّ سُلَامَى مِنَ النَّاسِ عَلَيْهِ صَدَقَةٌ كُلُّ يَوْمٍ تَطْلُعُ فِيهِ الشَّمْسُ: تَعْدِلُ بَيْنَ الْإِثْنَيْنِ صَدَقَةٌ، وَتُعِينُ الرَّجُلَ فِي ذَاتَيْهِ، فَتَحْمِلُهُ عَلَيْهِمَا، أَوْ تَرْفَعُ لَهُ عَلَيْهِمَا مَتَاعَهُ صَدَقَةٌ، وَالْكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ، وَبِكُلِّ خَطْوَةٍ تَمْشِيهَا إِلَى الصَّلَاةِ صَدَقَةٌ، وَتُمِيطُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ صَدَقَةٌ» متفق عليه.

ورواه مسلم أيضاً مِنْ رَوَايَةِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّهُ خُلِقَ كُلُّ إِنْسَانٍ مِنْ بَنِي آدَمَ عَلَى سِتَيْنِ وَثَلَاثِمِائَةِ مَفْصِلٍ، فَمَنْ كَبَّرَ اللَّهَ، وَحَمِدَ اللَّهَ، وَهَلَّلَ اللَّهَ، وَسَبَّحَ اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ اللَّهَ، وَعَزَلَ حَجَراً عَنِ طَرِيقِ النَّاسِ أَوْ شَوْكَةً أَوْ عَظْماً عَنِ طَرِيقِ

¹ Burada əsil, şəhvəti halal yolla ödəməkdir. Əslin hökmü savab qazanmaqdır. Əslin hökmünün əksi günah qazanmaqdır. Əslin əksi isə şəhvəti haram yolla ödəməkdir. Yəni şəhvəti haram yolla ödəməyin hökmünün əksini, şəhvəti haram yolla ödəməyin əksinə vermək əks qiyasdır.

² Səhih Muslim, 2626.

النَّاسِ، أَوْ أَمَرَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ نَهَى عَنْ مُنْكَرٍ، عَدَدَ السَّيِّئَاتِ وَالثَّلَاثِمَاتِ، فَإِنَّهُ يُمَسِّي يَوْمَئِذٍ وَقَدْ زَحَرَ نَفْسَهُ عَنِ النَّارِ.»

122. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “İnsanın oynaqlarından hər biri üçün günəşin çıxdığı hər gündə bir sədəqə vardır: iki nəfər arasında ədalətlə hökm verməyin sədəqədir; bir adama öz miniyinə minməkdə yardım edərək onu miniyinə mindirməyin və ya onun əşyasını qaldırıb miniyinin üzərinə qoymağın sədəqədir; gözəl söz deməyin sədəqədir; namaz qılmağa getdikdə atdığı hər bir addım sədəqədir; əziyyət verən şeyi yoldan kənar etməyin sədəqədir.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Bu hədisi Muslim Aişədən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا də rəvayət etmişdir. *Həmin hədisdə* Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət ertmişdir ki, Rəsulullah ﷺ belə demişdir: “Adəm övladlarından hər bir insan üç yüz altmış oynaq üzərində yaradılmışdır. Hər kim: təkbir, təhmüd, təhlil və təsbih gətirərsə,² Allahdan bağışlanma diləyərsə, daş, tikan və sümük kimi *insanlara əziyyət verən* şeyləri insanların yollarından kənarlaşdırarsa və ya yaxşı işləri əmr edib, pis işlərdən çəkindirərsə və bunların hamısının sayı üç yüz altmışa çatarsa, o gün, özünü Cəhənnəm odundan uzaqlaşdırmış halda axşama çıxar.”³

١٢٣ - عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «مَنْ غَدَا إِلَى الْمَسْجِدِ أَوْ رَاحَ، أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ فِي الْجَنَّةِ نَزْلًا كُلَّمَا غَدَا أَوْ رَاحَ «مَتَّفِقٌ عَلَيْهِ.
«النُّزْلُ»: الْقُوْتُ وَالرِّزْقُ وَمَا يُهَيَّأُ لِلضَّيْفِ.

123. Yenə Əbu Hureyradan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Kim səhər və ya axşamüstü məscidə gedərsə, hər gedişində Allah onun üçün Cənnətdə bir ziyafət hazırlayar.”

¹ Səhih əl-Buxari, 2989; Səhih Muslim, 1009.

² Təkbir: “Allahu əkbər” demək, təhmüd: “əlhəmdulilləh” demək, təhlil: “lə ilahə illəllah” demək və təsbih: “subhanəllah” deməkdir.

³ Səhih Muslim, 1007.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “nuzul/ziyafət” sözü, qonaq üçün hazırlanan yemək-içmək deməkdir.

۱۲۴ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَا نِسَاءَ الْمُسْلِمَاتِ لَا تَحْقِرَنَّ جَارَةً لِجَارَتِهَا وَلَوْ

فَرَسَنَ شَاةٍ» متفقٌ عليه.

قال الجوهرى: الفرسن من البعير: كالحافر من الدابة، قال: ورَبَّمَا اسْتُعِيرَ فِي الشَّاةِ.

124. Yenə Əbu Hureyradan رَوَى عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Ey müsəlman qadınlar! Heç bir qadın öz qonşusuna, qoç dırnağını belə hədiyyə verməyi ayıb hesab etməsin.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Hədisin ərəbcəsində keçən “Firsin” kəlməsinin mənası barəsində Covhəri demişdir: “Firsin” dəvə dırnağı deməkdir. Minik heyvanlarında isə bu hissəyə “hafir” deyilir. “Firsin” kəlməsi dəvəyə aid olsa da, bu hədisdə qoyun barəsində də istifadə olunmuşdur.

Şərh:

Biz müəllifin رَوَى عَنْهُ Əbu Hureyraya istinadən nəql etdiyi son iki hədis barəsində danışacağıq.

Birinci hədis: Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kim səhər və ya axşamüstü məscidə gedərsə, hər gedişində Allah onun üçün Cənnətdə bir ziyafət hazırlayar.”** Hədisin ərəbcəsində keçən “ğədə” kəlməsi səhər-səhər, yəni günün birinci yarısında getmək deməkdir. Məsələn, səhər namazına getmək buna aiddir. “Rahə” kəlməsi isə, günortadan sonra getmək deməkdir. Məsələn, zöhr və əsr namazlarına getmək. “Rahə” kəlməsi ayrıca olaraq istənilən vaxtda bir yerə getməyə də deyilir. Bu xüsusda Əbu Hureyradan رَوَى عَنْهُ rəvayət olunan hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Cənabət qüslü kimi qüsl edib cümə gününün ilk saatında məscidə gedən adam bir dəvə, ikinci saatında gedən adam bir inək, üçüncü saatında gedən adam buynuzlu bir qoç, dör-**

¹ Səhih əl-Buxari, 662; Səhih Muslim, 669.

² Səhih əl-Buxari, 2566, 6017; Səhih Muslim, 1030.

düncü saatında gedən adam bir toyuq və beşinci saatında gedən adam bir yumurta qurban vermiş kimidir. İmam *minbərə* qalxdıqda isə mələklər gəlib zikr olunanları dinləyər.”¹ Bu hədisdə, cümənin ilk saatında məscidə getməyə də “rahə” kəlməsi istifadə edilmişdir. Lakin “rahə” kəlməsi “ğədə” kəlməsi ilə bir yerdə zikr olunarsa, “rahə” günün ikinci yarısında, “ğədə” isə birinci yarısında getmək mənasını ifadə edər.

Hədisin zahiri mənası budur ki, istər namaz qılmaq üçün, istər də elm öyrənmək və ya başqa bir xeyirli məqsəd üçün olsun fərq etməz, hər kim səhər və ya axşamüstü məscidə gedərsə, Allah onun üçün Cənnətdə bir ziyafət hazırlayar. Ziyafət, hörmət məqsədilə qonağın qarşına yemək-icmək və buna bənzər şeylər qoymaqdır. Yəni, uca Allah, səhər və ya axşam çağы məscidə gedən bu adama, ehtiram əlaməti olaraq Cənnətdə ziyafət təşkil edəcəkdir.

Bu hədis, günün birinci və ya ikinci yarısında məscidə gedən adam üçün böyük bir mükafatın hazırlanmasını təsdiq edir. Bu da, izzətli və qüdrətli Allahın, Öz bəndəsinə olan lütfünü göstərir. Belə ki, uca Allah, belə xırda əməllərin müqabilində, ona o cür möhtəşəm savab bəxş edir.

İkinci hədis: Bu hədisdə də, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Ey müsəlman qadınlar! Heç bir qadın öz qonşusuna qoç dırnağını belə hədiyyə verməyi ayıb hesab etməsin.”** Rəsulullah ﷺ bu hədisdə, *insanları*, xırda bir şey olsa belə, qonşuya hədiyyə verməyə təşviq etmiş və: **“qoç dırnağını belə”**– demişdir. *Hədisdə keçən:* “firsın/dırnaq” sözü, qoyunun dırnağı yerləşən ayaq hissəsi deməkdir. Qoyun dırnağı çox xırda və dəyərsiz bir şeydir. Sanki Peyğəmbər ﷺ demək istəyir ki, az da olsa, heç bir yaxşı işi dəyərsiz hesab etmə.

Hədislərin birində də, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Xörək bişirəndə onun suyunu çox elə və qonşularını da yeməyə çağır.”**² Hətta, hədiyyə olaraq qonşularına verdiyin xörəyə görə də savab qazanırsan. Eləcə də: **“Heç bir yaxşı işi dəyərsiz hesab etmə! Hətta qardaşını gü-lərüzlə qarşılamaq olsa belə.”** Çünki bu da yaxşı işlərdən hesab olunur. Qardaşınızı qaşqabaqlı və kədərli halda deyil, güləruz və sevinclə qarşılamaq xeyirli və yaxşı əməllərdən sayılır. Çünki qardaşınız sizi bu

¹ Səhih əl-Buxari, 881; Səhih Muslim, 850.

² Səhih Muslim, 2625.

vəziyyətdə gördükdə, onun qəlbinə sevinc və fərəh dolar. Müsəlman qardaşının qəlbinə sevinc və fərəh salan hər bir şey, xeyir və savab sayılır. Eləcə də, kafiri qəzəbləndirən hər bir şey, xeyir və savabdır. Uca Allah belə buyurur: **“Çünkü Allah yolunda onlara üz verən elə bir susuzluq, yorğunluq və aclıq, kafirləri qəzəbləndirən elə bir atılmış addım, düşmənin üzərində qazanılan elə bir uğur yoxdur ki, bunların müqabilində onlara yaxşı bir əməl yazılmasın.”**¹

۱۲۵ - عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْإِيمَانُ بِضْعٌ وَسَبْعُونَ، أَوْ بِضْعٌ وَسِتُّونَ شُعْبَةً: فَأَفْضَلُهَا قَوْلُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَدْنَاهَا إِمَاطَةُ الْأَذَى عَنِ الطَّرِيقِ، وَالْحَيَاءُ شُعْبَةٌ مِنَ الْإِيمَانِ» متفقٌ عليه.

«الْبِضْعُ» من ثلاثة إلى تسعة، بكسر الباء وقد تَفَتَّحَ. «وَالشُّعْبَةُ»: القطعة.

125. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“İman yetmiş və bir neçə, yaxud altmış və bir neçə şöbədən ibarətdir. Bunların ən əfzəli “lə ilahə illəllah” kəlməsi, ən aşağı dərəcədə olanı isə yoldan əziyyət verən şeyi götürməkdir. Həya da imandan bir şöbədir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Hədisin *ərəbcəsində* keçən “bid’u” sözü üçdən doqquza qədər olan rəqəmə deyilir. “Şöbə” sözü isə, hissə deməkdir.

Şərh:

Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ imanın, tək bir xislətdən, yaxud tək bir şöbədən ibarət olmadığını, əksinə çoxlu sayda şöbələrdən ibarət olduğunu bəyan etmişdir. O, bildirmişdir ki, iman yetmiş və bir neçə, yəni yetmiş üçlə yetmiş doqquz arası, yaxud altmış və bir neçə şöbədən ibarətdir. Bu şöbələrin ən üstünü bir kəlmədir ki, bu da “lə ilahə illəllah” kəlməsidir. Bu kəlmə tərəzinin bir gözünə, göylər və yer də digər gözünə qoyulsa, tərəzinin “lə ilahə illəllah” olan gözü ağır gələr. Çünki bu, ixlas və tövhid kəlməsidir. Allahdan istəyirəm ki, son kəlməmizi bu

¹ ət-Tovbə, 120.

² Səhih əl-Buxari, 9; Səhih Muslim, 35.

kəlmə etsin. Çünki dünyadan köçən zaman kimin axır kəlməsi bu kəlmə olarsa Cənnətə daxil olar. Bu kəlmə imanın şöbələrinin ən fəzilətlisidir, **“ən aşağı dərəcədə olanı isə yoldan əziyyət verən şeyi götürməkdir.”** Yəni yoldan keçənlərə əziyyət verən hər bir daşı, tikanı, şüşəni və sairəni götürmək və *hər bir* çala-çuxuru düzəltməkdir. Yoldan keçənlərə ziyyət verən hər bir şeyi oradan kənarlaşdırsan, bu imandandır.

“Həya da imandan bir şöbədir.” Başqa bir hədisdə isə, **“Həya imandandır”**¹– deyilir.

Həya: xəcalət verici bir hərəkət etdiyi vaxt, insanı bürüyən daxili hissdır. Bu, tərifəlayiq bir sifətdir. Peyğəmbər ﷺ də, bu əxlaqa sahib idi. Hətta, o, hücrəsinə çəkilməmiş bakirə qızdan daha həyalı idi. Lakin haqq xüsusunda həya etməzdi.

Həya tərifəlayiq bir sifətdir. Lakin haqq xüsusunda həya etmək, utanmaq olmaz. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Allah isə sözün açığını sizə bəyan etməkdən utanmır.”**² O, həmçinin buyurur: **“Heç şübhəsiz ki, Allah ağcaqanadı və ondan da kiçik olanı məsəl çəkməkdən utanmaz.”**³ Haqq xüsusunda utanmaq olmaz. Lakin ondan qeyri şeylərdə həya etmək tərifəlayiq əxlaqdandır. Həyanın əksi isə, insanın həyasızlıq etməsi, hərəkətlərinə və danışığına fikir verməməsidir. Ona görə də hədislərin birində belə deyilmişdir: **“İlk peyğəmbərlik kəlamından insanların yanında qalan söz belədir: “Utanmırsansa, istədiyini et.”**⁴ Müvəffəq edən Allahdır.

١٢٦ - عَنْهُ أَنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَمْشِي بِطَرِيقٍ اشْتَدَّ عَلَيْهِ الْعَطَشُ، فَوَجَدَ بئْرًا فَنَزَلَ فِيهَا فَشَرِبَ، ثُمَّ خَرَجَ، فَإِذَا كَلْبٌ يَلْهَثُ، يَأْكُلُ الثَّرَى مِنَ الْعَطَشِ، فَقَالَ الرَّجُلُ: لَقَدْ بَلَغَ هَذَا الْكَلْبُ مِنَ الْعَطَشِ مِثْلُ الَّذِي كَانَ قَدْ بَلَغَ مِنِّي، فَنَزَلَ الْبئْرَ فَمَلَأَ خُفَّهُ مَاءً، ثُمَّ أَمْسَكَهُ بِيَدِهِ، حَتَّى رَقِيَ فَسَقَى الْكَلْبَ، فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ، فَغَفَرَ لَهُ. قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّ لَنَا فِي الْبَهَائِمِ أَجْرًا؟ فَقَالَ: «فِي كُلِّ كَبِدٍ رَطْبَةٍ أَجْرٌ» متفق عليه.

¹ Səhih əl-Buxari, 24; Səhih Muslim, 36.

² əl-Əhzab, 53.

³ əl-Bəqərə, 26.

⁴ Səhih əl-Buxari, 6120.

وفي رواية للبخاري: « فَشَكَرَ اللَّهُ لَهُ فَعَفَرَ لَهُ، فَأَذْخَلَهُ الْجَنَّةَ ».

وفي رواية لهما: « بَيْنَمَا كَلْبٌ يُطِيفُ بِرَكِيَّةٍ قَدْ كَادَ يَقْتُلُهُ الْعَطَشُ، إِذْ رَأَتْهُ بَغِيٌّ مِنْ بَغَايَا

بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَتَزَعَّتْ مُوقَهَا فَاسْتَقَتْ لَهُ بِهِ، فَسَقَتْهُ فَعَفَرَ لَهَا بِهِ ».

« الْمُوقُ »: الْخُفُّ. « وَيُطِيفُ »: يَدُورُ حَوْلَ « رَكِيَّةٍ » وَهِيَ الْبَيْتُ.

126. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Bir nəfər yolla gedərkən bərk susadı və nahayət, bir su quyusuna rast gəldi və o quyuya enib su içdi. Sonra quyudan bayıra çıxdıqda, bir itin ləhlədiyini və susuzluqdan yaş torpaq yaladığını görüb öz-özünə: “Yəqin ki, mən susadığım kimi, bu it də susamışdır”– dedi və quyuya enib ayaqqabısını su ilə doldurdu. Sonra ayaqqabısını ağzı ilə tutub quyudan çıxdı və itə su verdi. Allah da buna görə ona təşəkkür etdi və onu bağışladı.”** *Səhabələr* dedilər: “Ya Rəsulullah, məgər, heyvanlara *etdiyimiz yaxşılıqlara* görə də bizə savab yazılır?” O, buyurdu: **“Hər bir canlıya göstərdiyiniz qayğıya görə savab vardır.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Buxarinin digər rəvayətində belə deyilir: “Allah da buna görə ona təşəkkür etdi, onu bağışladı və Cənnətə daxil etdi.”²

Buxari və Muslimin başqa bir rəvayəti isə belədir: **“Susuzluqdan az qala öləcək bir köpək, quyunun başına hərlənərkən, İsrail övladlarından olan pozğun bir qadın onu görmüş, sonra ayaqqabısını çıxarıb onunla quyudan su çıxartmış və həmin itə su vermişdir. Buna görə də onun günahı bağışlanmışdır.”**³

Sonuncu hədisin ərəbcəsində keçən “muq” kəlməsi ayaqqabı, “yutiylfu” kəlməsi başına hərlənir, “rakiyyətin” kəlməsi isə su quyusu deməkdir.

Şərh:

Müəllif رحمته الله “Xeyir yollarının çoxluğu” fəslində Əbu Hureyranın رضي الله عنه Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət etdiyi bu qeyri-adi əhvalatı zikr etmişdir. Hədisdə deyilir ki, bir nəfər yolla gedərkən bərk susadı və nahayət, bir

¹ Səhih əl-Buxari, 2363; Səhih Muslim, 2244.

² Səhih əl-Buxari, 173.

³ Səhih əl-Buxari, 3467; Səhih Muslim, 2245.

su quyusuna rast gəldi. O, quyuya enib su içdi və susuzluğu yatdı. Sonra quyudan bayıra çıxdıqda, bir itin susuzluqdan yaş torpağı yaladığını gördü. Yəni *bu it* susuzluqdan yaş torpağı yeyirdi ki, onun daxilində olan suyu udsun. Bu, *həmin itin* susuzluğunun şiddətindən irəli gəlirdi. Adam öz-özünə: “Allaha and olsun ki, mən susadığım kimi, bu it də susamışdır və ya bu it də mənim kimi susuzluğun *son həddinə* çatmışdır” – dedi və quyuya enib ayaqqabısını su ilə doldurdu. Ayaqqabı deyildikdə dəridən və ya buna bənzər şeylərdən düzəldilmiş ayaq geyimi nəzərdə tutulur. *Bu adam* ayaqqabısını su ilə doldurduqdan sonra onu ağzı ilə tutdu və əlləri ilə *quyunun divarlarından tutaraq* quyudan çıxdı. Sonra itə su verdi. Bu adam itə su verdikdən sonra Allah onun bu əməlinə görə ona təşəkkür etdi, onu bağışladı və Cənnətə saldı.

Bu, Peyğəmbərin ﷺ: **“Cənnət hər birinizə onun səndəlinin qaytandan daha yaxındır, Cəhənnəm də onun kimidir.”**¹ – sözünü bir daha təsdiq edir. Xırda bir əmələ görə Allah ona təşəkkür etdi, onun günahlarını bağışladı və onu Cənnətə saldı.

Peyğəmbər ﷺ bu hədisi səhabələrinə danışanda, elm öyrənməyə hamıdan çox həris olan səhabələr, sadəcə bilmək üçün deyil, bilib əməl etmək üçün ondan soruşdular: “Ya Rəsulullah, məgər, heyvanlara *etdiyimiz yaxşılıqlara* görə də bizə savab yazılır?” O, buyurdu: **“Hər bir canlıya göstərdiyiniz qayğıya görə savab vardır.”** Çünki bu, adi bir it idi. Necə ola bilər ki, ona su verən o adam, belə böyük bir savaba nail olsun? *Buna təəccüb edən səhabələr Peyğəmbərə ﷺ belə dedilər:* “Məgər heyvanlara *etdiyimiz yaxşılıqlara* görə bizə savab yazılır?” Peyğəmbər ﷺ də onlara belə cavab verdi: **“Hər bir canlıya göstərdiyiniz qayğıya görə savab vardır.”** Hədisin *ərəbcsində “Kəbdun ratbatun” deyilir. Bunun hərfi tərcüməsi isə “yaş ciyər” deməkdir.* Belə ki, hər bir yaş ciyərin suya ehtiyacı vardır. Əgər su olmasa, ciyər quruyar və heyvan məhv olar.

Elə isə bu hədisdən belə bir qayda çıxardırıq: Peyğəmbər ﷺ bizə İsrail oğullarından bir qissə danışdıqda, bunu düşünüb ibrət almağımız üçün edir. Bu xüsusda uca Allah da belə buyurur: **“Onların rəvayətlərində ağıl sahibləri üçün bir ibrət vardır.”**²

¹ Səhih əl-Buxari, 6488.

² Yusuf, 111.

Digər bir rəvayətdə isə – bəlkə də bu başqa bir qissədir – belə deyilir: **“Susuzluqdan az qala öləcək bir köpək, quyunun başına hərlə-nərkən İsrail övladlarından olan pozğun bir qadın onu görmüş, sonra ayaqqabısını çıxardıb onunla *quyudan* su çıxartmış və həmin itə su vermişdir. Buna görə də onun günahı bağışlanmışdır.”** Yəni İsrail övladlarından zina ilə məşğul olan bir qadın, susuzluqdan dolayı bir quyunun başına fırlanan, lakin suyun yanına düşə bilməyən bir iti görür. Bu qadın ayağına geyindiği ayaqqabısını çıxardır və onunla quyudan su çıxardıb itə su verir. Allah da onun günahını bağışlayır.

Bu hədis dəlildir ki, heyvanlara *etdiyimiz yaxşılıqlara* görə savab vardır. Su və ya yemək verərək, istidən və ya soyuqdan qoruyaraq heyvanlara etdiyin hər bir yaxşılığa görə, Allah qatında mükafat vardır. *Bunlar* istər sənin heyvanların olsun, istər də başqa bir adamın, heç bir fərq etmir. Hətta ev heyvanlarına *edilən yaxşılığa* görə də *savab vardır*. Əgər heyvanlara *edilən yaxşılıqlara* görə bu cür savab varsa, onda görün insanlara *edilən yaxşılıqlara* görə nələr vardır? Əlbəttə ki, insanlara yaxşılıqlar etsən bunun savabı daha böyük və daha çox olar. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Hər kim susamış bir müsəlmana su versə, Allah ona ər-Rahiq əl-Məxtum (Cənnətdəki möhürlü şərabdan) içirdəcək.”**¹ Yəni susuzluqdan yanan ən kiçik uşaq, soyuducunun yanına gəlib səndən su istəsə, sən də ona su versən, susamış bir müsəlmana su vermiş sayılırsan və Allah da sənə Cənnətdəki möhürlü şərabdan içirdəcək. Allaha həmd olsun! Bu böyük bir mükafat və asan bir qazandır. Lakin bu asan qazancı qazanmaq istəyənlər haradadır? Niy-yətində səmimi olan və mükafatını da uca Allahdan umaraq bunu edən insanlar haradadır? Həm sizə, həm də özümə tövsiyəm budur ki, etdiyiniz əməllərdə daima niyyətinizin səmimi olmasına çalışın. Belə edin ki, Qiyamət günü Allah yanında azuqəniz olsun. Neçə-neçə kiçik əməllər olmuşdur ki, gözəl niyyətlə böyümüşdür! Eləcə də neçə-neçə böyük əməllər olmuşdur ki, *qəlb* qəflətdə olduğu üçün kiçilmişdir!

¹ Sunən ət-Tirmizi, 2449; Musnəd İmam Əhməd, 4/126. Tirmizi demişdir: “Bu “ğarib” hədisdir. Bu hədisi Atiyyə Əbu Səiddən “məuquf” isnadla rəvayət etmişdir. Əlimizdə ən səhih olanı da elə budur.”

۱۲۷ - عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «لَقَدْ رَأَيْتُ رَجُلًا يَتَقَلَّبُ فِي الْجَنَّةِ فِي شَجَرَةٍ قَطَعَهَا مِنْ ظَهْرِ الطَّرِيقِ كَأَنَّهُ تُؤْذِي الْمُسْلِمِينَ». رواه مسلم.

وفي رواية: «مَرَّ رَجُلٌ بِغُصْنِ شَجَرَةٍ عَلَى ظَهْرِ طَرِيقٍ، فَقَالَ: وَاللَّهِ لَأَنْجِيَنَّ هَذَا عَنِ الْمُسْلِمِينَ لَا يُؤْذِيهِمْ، فَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ».

وفي رواية لهما: «بَيْنَمَا رَجُلٌ يَمْشِي بِطَرِيقٍ وَجَدَ غُصْنَ شَوْكٍ عَلَى الطَّرِيقِ، فَأَخْرَهُ، فَشَكَرَ اللَّهَ لَهُ، فَغَفَرَ لَهُ».

127. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Yol üzərində müsəlmanlara əziyyət verən bir ağacı kəsən adamı, bu əməlindən dolayı Cənnətdə dolaşan gördüm.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Başqa bir rəvayətdə isə belə deyilir: **“Bir adam, yolun üstündə olan bir ağac budağının yanından keçərkən öz-özüünə: “Vallahı, bunu yoldan kənarlaşdıracam ki, müsəlmanlara əziyyət verməsin”– dedi və onu qaldırıb kənara atdı. Adam bu hərəkətinə görə Cənnətə girdi.”**²

Buxari və Muslimin rəvayəti isə belədir: **“Bir nəfər yolla gedərkən yolun üstündə tikanlı bir budaq gördü və onu götürüb kənara atdı. Allah da bu əməlinə görə ona təşəkkür etdi və onun günahlarını bağışladı.”**³

Şərh:

Müəllifin رضي الله عنه Əbu Hureyraya رضي الله عنه istinadən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Yol üzərində müsəlmanlara əziyyət verən bir ağacı kəsən adamı, bu əməlindən dolayı Cənnətdə dolaşan gördüm.”** Başqa bir rəvətdə də deyilir ki, bu adam Cənnətə girdi. Müsəlmanların yolunun üstündə olan bir budağı oradan götürdüyünə görə, Allah onu bağışladı. Bu budağın hündürdə olub insanların başlarına əziyyət verməsi ilə, aşağıda olub onların ayaqlarına əziyyət verməsi arasında heç

¹ Səhih Muslim, 1914.

² Səhih Muslim, 1914.

³ Səhih əl-Buxari, 652; Səhih Muslim, 1914.

bir fərq yoxdur. Əsas odur ki, bu adam, müsəlmanlara əziyyət verən həmin tikanlı budağı yoldan kənarlaşdırdı. Yəni onu götürüb kənara atdı. Onun bu əməlinə görə də, Allah ona təşəkkür etdi və onu Cənnətə saldı. Hərçənd bu ağac müsəlmanların yalnız bədənlərinə əziyyət verirdi, lakin buna baxmayaraq uca Allah həmin adamı bağışladı və onu Cənnətə saldı.

Bu hədisdən çıxan faydalar bunlardır:

1. Bu hədisdə, *insanlara* əziyyət verən bir şeyi yoldan kənarlaşdırmağın fəzilətli *bir əməl* olmasına və bu əməlin, Cənnətə girmək üçün bir səbəb olmasına aid dəlil vardır.

2. Bu hədis, Cənnətin hal-hazırda mövcud olmasına dəlalət edir. Çünki Peyğəmbər ﷺ bu adamı, Cənnətdə dolaşarkən görmüşdür. Bu, Kitab və Sünnənin dəlalət etdiyi, əhli-sünnə vəl-cəmənin də ittifaq etdiyi bir məsələdir. Ona görə də uca Allah belə buyurmuşdur: **“Rəbbiniz məğfirətinə və müttəqilər üçün hazırlanmış, genişliyi göylər və yer qədər olan Cənnətə tələsin.”**¹ **“Hazırlanmış”** yəni, hazır hala gətirilmişdir. Bu da, Cənnətin hal-hazırda mövcud olmasına dəlalət edir. Həmçinin, Cəhənnəm də, hal-hazırda mövcuddur. Bunların heç biri, heç vaxt yox olan deyil. Uca Allah onların hər ikisini əbədi olaraq qalmaları üçün yaratmış və onlar heç vaxt yox olmayacaqlar. Onlara daxil olanlar da orada yox olmayacaqlar. Cənnət əhlindən olanlar əbədi olaraq, sonsuza qədər Cənnətdə qalacaqlar. Cəhənnəm əhlindən olanlar da əbədi olaraq, sonsuza qədər Cəhənnəmdə qalacaqlar.

3. Bu hədis həmçinin dəlildir ki, müsəlmanlara maddi əziyyət verən bir şeyi onlardan kənarlaşdıran adam üçün bu cür böyük bir mükafat vardır. Yaxşı bəs, bu, *müsəlmanlara* mənəvi əziyyət verən bir şey olarsa, onda necə? Həyatda insanları Allahın dinindən sapdırmağa çalışan, şər və fitnə əhlindən olan, xəbis düşüncəli bir çox əxlaqsız adamlar vardır. Onları müsəlmanların yolundan kənarlaşdırmaq, *əməl baxımından* daha fəzilətlidir və *bunun* Allah qatında savabı daha böyükdür. Bu, xəbis fikirli ateist insanların zərərlərini dəf etmək, onlara *tutarlı* cavablar verməklə və gətirdikləri fikirlərin batil olduğu *insanlara* bəyan etməklə olur. Əgər bu fayda verməzsə, onda onların boyunları vurulur. Çünki

¹ Ali-İmran, 133.

uca Allah Öz Kitabında belə buyurur: **“Allaha və Onun rəsuluna qarşı savaşımların və yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə səy göstərənlərin cəzası ancaq öldürülmək və ya çarmıxa çəkilmək, yaxud əllərinin və ayaqlarının çarpazvari kəsilməsi, ya da yaşadıkları yerdən sürgün edilmələridir.”**¹ Alimlər bu ayədə keçən: *“və ya, yaxud, ya da”* mənalarını ifadə edən “*ya*” kəlməsi barəsində, onun “*çəşidləməni*” bildirdiyini demişlər. Yəni, etdikləri cinayətin cəzası olaraq onlar öldürülməli, yaxud çarmıxa çəkilməli, yaxud onların əlləri və ayaqları çarpazvari kəsilməli və ya yaşadıkları yerdən sürgün edilməlidirlər.

Bəzi alimlər isə “*ya*” kəlməsinin seçimi bildirdiyini demişlər. Yəni seçim rəhbərin ixtiyarındadır. İstər, onları öldürər, istər, çarmıxa çəkər, istər, əllərini və ayaqlarını çarpazvari kəsdirər, istərsə də, yaşadıkları yerdən sürgün edər. Nəyi məsləhət bilirsə, onu da edə bilər. Bu rəy, çox təqdirəlayiq bir rəydir. Yəni “*ya*” kəlməsinin seçimi bildirdiyini göstərən rəyi qəsd edirəm. Çünki *müsəlmanlara mənəvi* zərər verən bu insanın etdiyi cinayət zahirdə sadə görünsə də, onun zərəri illər boyu davam edib ümməti azdırı bilər. Məsələn, belə bir vəziyyətdə biz, ixtiyar sahibinə: “onun cinayəti yüngüldür, onu sadəcə yaşadığı yerdən sürgün etsən kifayət edər” – deməliyik, yoxsa: “yetər ki, sağ əlini və sol ayağını kəsəsən” – deməliyik. Ola bilsin ki, *ixtiyar sahibi*: “bu kifayət etmir” – desin. Çünki *həmin adam sağ qalsa*, gələcəkdə də təhlükə törədə bilər. Müsəlmanların bu insanın şərindən *birdəfəlik* qurtulması üçün yeganə yol, onu öldürməkdir. Biz də ona: “Bəli, ixtiyar sənindir” – deyirik. Demək “*ya*” kəlməsinin seçimi bildirməsi doğru rəyə daha yaxındır. Çünki verilən cəza cinayətin dərəcəsiindən asılı olaraq dəyişir.

İxtiyar sahiblərinin öhdəsinə düşən vəzifə isə, müsəlmanların yolundakı zərərli şeyləri aradan qaldırmalarıdır. Yəni şərə, ateizm, əxlaqsızlığa və fəsiqliyə çağırış edən hər bir adamı dayandırmalıdırlar. Belə ki, *rəhbərlər*, onların, istənilən növ şər əməli və fəsadı yaymalarına mane olmalıdırlar. Əsas vacib məsələ də elə budur.

Lakin şübhə yoxdur ki, Allahın müsəlmanların üzərinə rəhbər təyin etdiyi ixtiyar sahiblərinin bəziləri, bu məsələdə səhvlərə yol verir, bəzi-

¹ əl-Maidə, 33.

ləri isə bu məsələyə səhlənkər yanaşırlar. Onlar əvvəl-əvvəl bu məsələyə səhlənkər yanaşırlar, məsələ böyüyüb şişdikdən sonra isə onun qarşısını almaqda aciz qalırlar. Elə isə şərin qarşısını, təzə-təzə, kökünü kəsməklə almaq lazımdır ki, yayılıb insanlara zərər toxundurmasın.

Xülasə budur ki, əziyyət verən şeyləri yoldan götürmək *xüsusunda yollar iki növ olur: birincisi maddi yol, yəni adi, ayaqlarla gedilən yol; ikincisi isə mənəvi yol, yəni qəlblərə gedən yol*. Hər iki yoldakı zərərli şeyləri aradan qaldırmaq insanı Allaha yaxınlaşdıran əməllərdəndir. Qəblərə gedən yolun üzərindəki zərərli şeyləri oradan götürmək və bunun üçün çalışmaq, ayaqlarla gedilən yolun üzərindəki zərərli şeyləri oradan götürməkdən savab baxımından daha böyük və daha faydalıdır. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۲۸ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ تَوَضَّأَ فَأَحْسَنَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أَتَى الْجُمُعَةَ، فَاسْتَمَعَ وَأَنْصَتَ، غُفِرَ لَهُ مَا بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْجُمُعَةِ وَزِيَادَةُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، وَمَنْ مَسَّ الْحَصَا فَقَدْ لَغَا» رواه مسلم.

128. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Hər kim dəstəmaz alar və dəstəmazı gözəl şəkildə yerinə yetirər, sonra da cüməyə gələr və imam xütbə verdiyi zaman susub onu dinləyərsə, iki cümə arasındakı kiçik günahlar və əlavə olaraq üç günün günahları bağışlanar. Kim də xütbə əsnasında əlində xırda daşlar oynadarsa, faydasız işlə məşğul olmuş olar.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Bu hədis dəlildir ki, adam gözəl şəkildə dəstəmaz aldıqdan sonra cümə namazına gedərsə, sonra da imam xütbə verdiyi zaman susub onu dinləyərsə, onun iki cümə arasındakı *kiçik* günahları və əlavə olaraq da üç günün günahları bağışlanar. Bu, insana heç bir çətinlik törətməyən çox asan bir əməldir. Dəstəmaz alıb cümə namazına gedirsən və imam xütbəsini qurtarana qədər susub onu dinləyirsən.

¹ Səhih Muslim, 857.

Bu hədisdəki: **“Hər kim dəstəmaz alar”** sözü, Buxari və Muslimin səhihlərində, habelə digər kitablarda rəvayət olunan Əbu Səid əl-Xudrinin رضي الله عنه Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət etdiyi: **“Cümə gününün qüslü həddi-buluğa çatmış hər kəsə vacibdir”** hədisi ilə ziddiyyət təşkil etmir. Çünki bu hədisdə, birincidə olmayan əlavələr vardır ki, bu da, qəbul olunmalıdır. Həmçinin, bu hədis birincidən daha güclüdür. Çünki bu hədisi yeddi hədis alimi rəvayət etmiş, birincini isə yalnız Muslim rəvayət etmişdir. Demək, cümə namazına gəlmək istəyən adama, ilk olaraq qüsl etməsi vacibdir. Əgər bunu etməzsə, günah qazanır. Lakin cüməsi səhih sayılır. Çünki bu qüsl, cənabətdən dolayı ediləcək qüsl deyil ki, *onu etmədikdə* onun cüməsinin səhih olmadığını deyək. Bu, digər vacib əməllər kimi, *ayrıcana* vacib bir əməldir. Adam onu tərk etdikdə günah qazanır, yerinə yetirdikdə isə savab qazanır.

Bu qüsl, namazın səhih olması üçün şərt deyil, o, sadəcə vacib bir əməldir. Dəlil isə budur ki, bir dəfə möminlərin əmiri Ömər رضي الله عنه cümə günü xütbə verərkən Osman رضي الله عنه *məscidə* daxil olmuş və Ömər رضي الله عنه ondan: “Niyə gecikmisən?” – deyə soruşmuşdur. Osman رضي الله عنه: “Ey möminlərin əmiri! Allaha and olsun ki, *azanı eşidən kimi* dərhal dəstəmaz aldım və *məscidə* gəldim” – deyə cavab vermişdir. Yəni bəzi işlərlə məşğul olduğu üçün erkən gələ bilməmişdir. Ömər رضي الله عنه minbərdə ikən, insanlar da eşidə-eşidə Ösmənə رضي الله عنه belə demişdir: “Sadəcə dəstəmaz almısan? Axı Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Sizdən biriniz cüməyə gəldiyi zaman qüsl alsın.”**¹ Yəni necə ola bilər ki, sadəcə dəstəmaz almaqla kifayətlənirsən. Axı Peyğəmbər ﷺ: **“Sizdən biriniz cüməyə gəldiyi zaman qüsl alsın”** – demişdir. Yəni cüməyə gələn adama qüsl almağı əmr etdi. Lakin *buna baxmayaraq* Ömər رضي الله عنه Osmana رضي الله عنه “Geri qayıt və qüsl al” – demədi. Çünki gedib qüsl alsı idi cümə namazını qaçıra bilərdi. Halbuki bu qüsl, elə cümə namazının özünə görə vacib buyurulmuşdur. Belə olduğu halda, ikinci dərəcəli əmələ görə birinci dərəcəli əməli itirmiş olardı.

Xülasə budur ki, müəllifin gətirdiyi bu hədis, *cümə günü* qüsl almağın vacib olmamasına dəlalət etsə də, *əlimizdə* onun vacib olmasına dəlalət edən digər hədislər vardır.

¹ Səhih əl-Buxari, 882; Səhih Muslim, 845.

Bu hədis həm də cümə xütbəsi gedən zaman onu dinləməyin və susmağın nə qədər fəzilətli olmasına dəlalət edir. Dinləmək, diqqətlə qulaq asmaq, susmaq isə danışmamaq deməkdir. Bu ikisinin arasındakı fərd bundan ibarətdir. İnsan dinləməli, xətibin dediklərini təqib etməli və danışmamalıdır. Peyğəmbərin ﷺ belə dedi ki, sabit olmuşdur: **“Cümə günü imam xütbə verərkən danışan kimsə, belində çoxlu kitab daşıyan, uzunqulağa bənzəyir.”**¹ Uzunqulaq heyvanların ən qanmazıdır. Belində kitab daşıyır, amma onlardan faydalana bilmir. Xütbə zamanı danışanla belində kitab daşıyan uzunqulağın oxşar cəhətləri ondan ibarətdir ki, *uzunqulaq belində daşdığı kitabdan faydalana bilmədiyi kimi*, xütbə əsnasında danışan adam da, bu xütbədən faydalana bilmir. Həmçinin, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Ona “sus” deyən də – yəni onu susdurmağa çalışan da, – mənasız söz danışmış olar.”**² Yəni cümənin savabını qaçırmış olar. Elə isə bu məsələ çox təhlükəlidir.

Ona görə də Peyğəmbər ﷺ: **“Kim də xütbə əsnasında əlində xırda daşlar oynadarsa, faydasız işlə məşğul olmuş olar”**– demişdir. Peyğəmbərin ﷺ zamanında məscid xırda daşlarla döşənirdi. Bu daşlar ortalama mərcimək dənəsi boyda, ya da ondan bir az böyük və ya kiçik olardı. Günümüzdə məscidlərə döşədiyimiz xalçaların yerinə, o zaman xırda daşlar döşəyərtilər. Bəzi insanlar da, bu xırda daşlarla oynayır, onları əlləri ilə qarışdırır və ya əllərini onlara sürtər, ya da buna bənzər hərəkətlər edərdi. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Kim də xütbə əsnasında əlində xırda daşlar oynadarsa, faydasız işlə məşğul olmuş olar.”** Çünki xırda daşlarla oynamaq, onu xütbəni dinləməkdən yayındırır. Kim də bu cür boş şeylə məşğul olarsa, onun cüməsi olmaz. Yəni cümənin savabından məhrum olar. O cümə ki, *Allah* onun vasitəsilə bu ümməti digər ümmətlərdən üstün etmişdir.

Başqa şeylərlə oynamaq da, xırda daşlarla oynamaq kimidir. İmam xütbə verərkən qələmlə və ya saatla oynayan, sərinksə ehtiyac duyduğu halda onu qurdalayan, yaxud misvakla oynayan və onunla dişini təmizləmək istəyən kimsə, xırda daşlarla oynayan kimidir. Lakin ehtiyac olduqda dişləri misvaklamaq olar. Məsələn, adamın yuxusu

¹ Musnəd Əhməd, 1/230.

² Səhih əl-Buxari, 934; Səhih Muslim, 851.

gəldikdə və ya mürgülədikdə, yuxusunu dağıtmaq üçün misvakı götürüb dişlərini təmizləməkdə bir problem yoxdur. Çünki xütbəni dinləməsi üçün belə etməsi məsləhətdir.

Bizdən, xütbə əsnasında eşitdiklərini *daftərə* yazan adamın hökmü barəsində soruşdular. Çünki bəzi adamlar unutmırdılar. Onlar deyirlər ki biz, hər dəfə faydalı bir cümlə eşitdikdə onu yazırıq. Bu cür etmək caizdir, yoxsa yox? Görünən odur ki, *bu cür etmək* caiz deyildir. Çünki bu adam yazmaqla məşğul olduqda, fikri yayınır və sonrakı sözləri qaçıdır. Belə ki, insanın iki qəlbi yoxdur. Adam yazmaqla məşğul olduqda, xətibin, həmin vaxt söylənilən sözlərinə fikir vermir. Lakin – Allaha həmd olsun – indiki dövrdə Allah bəzi şeyləri insanlar üçün asanlaşdırmışdır. Artıq səs yazan aparatlar var. Bunları məscidə gətirib asanlıqla xütbəni yazmağa bilərsiniz. Sonra ona evinizdə və ya avtomobilinizdə istədiyiniz bir şəkildə qulaq asma bilərsiniz. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۲۹ - عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا تَوَضَّأَ الْعَبْدُ الْمُسْلِمُ، أَوْ الْمُؤْمِنُ، فَغَسَلَ وَجْهَهُ خَرَجَ مِنْ وَجْهِهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ نَظَرَ إِلَيْهَا بِعَيْنِهِ مَعَ الْمَاءِ، أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ، فَإِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ خَرَجَ مِنْ يَدَيْهِ كُلُّ خَطِيئَةٍ كَانَتْ بَطَشَتْهَا يَدَاهُ مَعَ الْمَاءِ، أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ، فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ كُلُّ خَطِيئَةٍ مَسَّتْهَا رِجْلَاهُ مَعَ الْمَاءِ، أَوْ مَعَ آخِرِ قَطْرِ الْمَاءِ حَتَّى يَخْرُجَ نَفْيًا مِنَ الدُّنُوبِ» رواه مسلم.

129. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Müsəlman – yaxud mömin – bir bəndə dəstəmaz aldığı zaman üzünü yuduqda, gözləri ilə gördüyü hər bir xəta su ilə – yaxud suyun son damlasıyla – bərabər üzündən çıxar. Əllərini yuduqda, əlləri ilə tutduğu hər bir xəta su ilə – yaxud suyun son damlasıyla – bərabər əllərindən çıxar. Ayaqlarını yuduqda, ayaqları ilə getdiyi hər bir xəta su ilə – yaxud suyun son damlasıyla – bərabər ayaqlarından çıxar. Nəhayət, o bəndə günahlardan təmizlənmiş halda *üzə* çıxar.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

¹ Səhih Muslim, 244.

Şərh:

Müəllif ﷺ dəstəməzın fəzilətinə dair Əbu Hureyradan رəvayət olunan bu hədisi zikr etmişdir. *Bildiyimiz kimi* uca Allah Öz kitabında dəstəməz almağı əmr edərək belə buyurmuşdur: **“Ey iman gətirənlər! Namaza qalxdığınız zaman üzünüzü və dirsəklərə qədər əllərinizi yuyun, başınıza məsh çəkin və topuqlara qədər ayaqlarınızı yuyun.”**¹

Dəstəməz vasitəsilə adamın dörd əzası: üzü, əlləri, başı və ayaqları təmizlənir. Bu təmizlənmə həm maddi təmizlənməyə, həm də mənəvi təmizlənməyə aiddir. Maddi təmizlənmə aydındır. Çünki insan üzünü, əllərini və ayaqlarını yuyur, başına isə məsh edir. Əslində digər əzalar kimi baş da yuyula bilərdi. Lakin uca Allah baş xüsusunda hökmü yüngülləşdirdi. Çünki başda saç olur və o bədənin ən yuxarı hissəsidir. Əgər baş yuyulası olsa idi, ələlxüsus da saçlar uzun olduqda, bu, insanlar üçün çox məşəqqətli olardı. Üstəlik qış aylarında *bu məşəqqət daha da artardı*. Lakin uca Allah mərhəmət göstərərək başa sadəcə məsh çəkməyi əmr etmişdir. Şübhə yoxdur ki, insan dəstəməz aldıqla dəstəməz əzalarını maddi olaraq təmizləyir. Bu da İslamın nə qədər mükəmməl bir din olduğunu göstərir. Belə ki, *İslam dini*, ona mənsub olanlara, əksər hallarda açıq olan və görünən bu əzaları yumağı əmr etmişdir. Əllərini yuduqda, əlləri ilə tutduğu hər bir xəta əllərindən çıxır.

Mənəvi təmizliyə gəldikdə isə, bu, insanın günahlardan təmizlənməsidir. Müsəlmanın əsl məqsədi də elə bu olmalıdır. Üzünü yuduqda gözləri ilə gördüyü hər bir xəta *üzdən* çıxır. Burada göz – daha doğrusunu Allah bilir – bir nümunə olaraq zikr edilmişdir. Yoxsa ki, burun da xəta edə bilər, ağız da xəta edə bilər. İnsan, ağzı ilə haram olan sözlər danışa bilər, burnu ilə haqqı çatmayan şeyləri iyləyə bilər. Lakin *üzlə bağlı Peyğəmbər ﷺ yalnız gözü zikr etdi*. Çünki əksər günahlar baxışla baş verir.

Ona görə də insan dəstəməz alarkən üzlərini yuduqda, gözləri ilə gördüyü hər bir xəta *üzdən* çıxır. Ayaqlarını yuduqda, ayaqları ilə etdiyi hər bir xəta ayaqlarından çıxır. Nəhayət, o bəndə günahlardan təmizlənmiş halda olur. Ona görə də uca Allah, dəstəməs, qüsl və təyəm-

¹ əl-Maidə, 6.

mümdən bəhs edərkən belə buyuruur: **“Allah sizi çətinliyə salmaq istəməz, fəqət O sizi pak etmək və sizə olan nemətini tamamlamaq istər ki, bəlkə şükür edəsiniz.”**¹ Yəni həm zahirən, həm də batinən, həm maddi, həm də mənəvi *cəhətdən sizi pak etmək istər*. İnsan dəstəmaz alan zaman bu mənanı hiss etməlidir. Yəni dəstəmazının *kiçik* günahlarını silib apardığını hiss etməlidir ki, bu dəstəmazla, Allahdan savab uman kimsələrdən olsun. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۳۰ - عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « الصَّلَوَاتُ الْخَمْسُ، وَالْجُمُعَةُ إِلَى الْجُمُعَةِ، وَرَمَضَانُ إِلَى رَمَضَانَ مُكَفِّرَاتٌ لِمَا بَيْنَهُنَّ إِذَا اجْتَنِبْتَ الْكَبَائِرَ » رواه مسلم.

130. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Böyük günahlardan çəkinildiyi təqdirdə, beş vaxt namaz bunların arasındakı günahlar üçün, habelə cümə namazı, növbəti cüməyədək və Ramazan orucu, növbəti Ramazanadək arada olan kiçik günahlar üçün kəffərədir.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۱۳۱ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: « أَلَا أَدُلُّكُمْ عَلَى مَا يَمْحُو اللَّهُ بِهِ الْخَطَايَا، وَيَرْفَعُ بِهِ الدَّرَجَاتِ؟ » قَالُوا: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: « إِسْبَاغُ الْوُضُوءِ عَلَى الْمَكَارِهِ، وَكَثْرَةُ الْخُطَا إِلَى الْمَسَاجِدِ، وَانْتِظَارُ الصَّلَاةِ بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَذَلِكَ الرِّبَاطُ » رواه مسلم.

131. Yenə Əbu Hureyradan رضي الله عنه rəvayət edilir ki, bir dəfə Rəsulullah ﷺ *səhabələrinə* buyurdu: **“Sizi, Allahın günahları silməsinə və dərəcələri artırmasına vəsilə olan əməllərə yönəldimmi?”** Onlar: “Bəli, ya Rəsulullah!” – deyə cavab verdilər. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Çətinliklərə rəğmən dəstəmazı kamil şəkildə almaq, məscidlərə getdikdə addımları çoxaltmaq və bir namazdan sonra *növbəti* namazı gözləməkdir. Bunlar keşikdə durmaq kimidir.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.³

¹ əl-Maidə, 6.

² Səhih Muslim, 233.

³ Səhih Muslim, 251.

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Hureyraya رضي الله عنه istindən rəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Böyük günahlardan çəkinildiği təqdirdə, beş vaxt namaz bunların arasındakı günahlar üçün, habelə cümə namazı, növbəti cüməyədək və ramazan orucu, növbəti ramazanadək arada olan kiçik günahlar üçün kəffarədir.”** Yəni beş vaxt namaz, sübh namazından zöhrə qədər, zöhrədən əsrə qədər, əsrdən məğribə qədər, məğribdən işaya qədər, işadan da sübhə qədər olan kiçik günahları silib aparır. Dolayısıyla, *beş vaxt namaz*, bunların arasındakı bütün kiçik günahları silib aparır. Əgər bir adam pis bir iş tutarsa və bu beş vaxt namazı mükəmməl şəkildə yerinə yetirərsə, bu namazlar həmin pis əməlləri silib aparır. Lakin Peyğəmbər ﷺ demişdir ki, **“Böyük günahlardan çəkinildiği təqdirdə.”**

Böyük günahlar bunlardır: şəriətin, *axirətdə* bəlli bir cəza təyin etdiyi hər bir günah, həmçinin, o günahlar ki, Peyğəmbər ﷺ onu edənləri lənətləmişdir, eləcə də, zina kimi bu dünyada cəza təyin edilən hər bir əməl, sələm yeyən kimi axirət təhdidi qeyd olunan hər bir əməl, **“Biriniz özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəmədikcə, iman etmiş olmaz”**¹ – hədisində olduğu kimi sahibinin imansız olduğunu ifadə edən hər bir əməl: **“Bizə kəlak gələn bizdən deyildir”**² – hədisində deyildiği kimi, o günahlar ki, Rəsulullah ﷺ onu edənlərdən uzaq olduğunu bildirmişdir, yaxud bunlara bənzəyən digər günahların hamısı böyük günahlardır.

Alimlər: **“Böyük günahlardan çəkinildiği təqdirdə”** ifadəsi haqqında ixtilaf etmişlər. Görəsən hədisin mənası, “kiçik günahlar yalnız iki şərtlə silinir, beş vaxt namaz və böyük günahlardan çəkinməklə” – deməkdir? Yoxsa onun mənası budur ki, həmin əməllər sadəcə kiçik günahları silir, böyük günahlar isə silinmir? İkinciyə görə kiçik günahların silinməsi üçün yalnız bir şərt lazımdır, o da bu beş vaxt namazı qılmaq, cümə namazlarını əda etmək və ramazan aylarını oruc tutmaqdır. İlk olaraq ağla gələn məna da – daha doğrusunu Allah bilir – elə

¹ Səhih əl-Buxari, 13; Səhih Muslim, 45.

² Səhih Muslim, 101, 102.

ikincidir. Belə ki, beş vaxt namaz, böyük günahlar istisna olmaqla aralarında olan bütün günahları silir. Həmçinin cümə namazı növbəti cüməyədək, ramazan orucu da növbəti ramazanadək belədir. Çünki böyük günahlar üçün ayrıca olaraq tövbə etmək lazımdır. Əgər *böyük günahlara* ayrıca olaraq tövbə edilməzsə, onda saleh əməllər onlar üçün kəffarə sayılmaz. Elə isə *böyük günahlara* ayrıca olaraq tövbə etmək lazımdır.

Əbu Hureyranın رضي الله عنه rəvayət etdiyi ikinci hədisə gəlincə, bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə bir şey təklif edir. Əslində Peyğəmbər ﷺ onların nə cür cavab verəcəklərini bilirdi. Lakin bu, onun gözəl şəkildə öyrətmə üslubunun bir parçasıdır. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ, qarşıdakı adam diqqətli olsun və ona nəyin deyiləcəyini bilsin deyər, hərdən *bu cür* təkliflər edərdi. *Bu hədisdə də* Peyğəmbər ﷺ *səhabələrinə* belə deyir: **“Sizi, Allahın günahları silməsinə və dərəcələri artırmasına vəsilə olan əməllərə yönəldimmi?”** Yəni onlara bu əməllər barədə xəbər verib-verməməsinə təklif edir. Bəllidir ki, onlar: “Bəli, ya Rəsulullah, *bu barədə* bizə xəbər ver” – deyəcəkdilər. Lakin Peyğəmbər ﷺ bu deyiliş formasını və bu üslubu seçmişdir ki, səhabələr onlara deyiləcək şeylərə diqqət yetirsinlər. Onlar da: “Bəli, ya Rəsulullah!” – dedilər. Yəni *o əməllər barəsində* bizə xəbər ver. Biz istəyirik ki, sən bizə dərəcələri qaldıran və günahları silən əməllər barəsində xəbər verəsən. Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Çətinliklərə rəğmən dəstəmazı kamil şəkildə almaq, məscidlərə getdikdə addımları çoxaltmaq və bir namazdan sonra *növbəti* namazı gözləməkdir.”**

Hədisdə bu üç şey bildirilmişdir:

Birinci: çətinliklərə rəğmən dəstəmazı kamil şəkildə almaq. Yəni qış günlərində belə dəstəmazı kamil şəkildə almaq. Çünki qış günlərində su çox soyuq olur. Həmin günlərdə kamil dəstəmaz almaq nəfsə ağır və məşəddətli gəlir. Bu məşəqqətə rəğmən insan dəstəmazını kamil şəkildə alarsa, bu, onun imanının kamilliyinə dəlalət edər və Allah bunun sayəsində onun dərəcələrini yüksəldər və günahlarını silər.

İkinci: məscidlərə getdikdə addımları çoxaltmaq. Yəni insanın məqsədi məscidlərə getmək olmalıdır. Belə ki, məscid uzaq da olsa, beş vaxt namaz üçün məscidlərə getmək şəriətimizdə buyurulmuşdur. Ona görə də məscid nə qədər uzaq olarsa, insan bir o qədər çox savab qazanar.

Çünki adam evində lazımı qaydada dəstəmaz alar və ancaq namaz qılmaq məqsədilə məscidə gələrsə, *məscidə daxil olanadək* atdığı hər addıma görə, Allah onu bir dərəcə yüksəldər və onun bir günahını silər.

Üçüncü: bir namazdan sonra *növbəti* namazı gözləmək. Yəni insanın namazlara olan istəyi o qədər güclüdür ki, hər namazı bitirdikə qəlbi o biri namaza bağlanır və *onun vaxtını* gözləyir. Bu da, onun imanını və bu möhtəşəm namazlara olan sevgisini və güclü istəyini göstərir. O namazlar ki, Peyğəmbər ﷺ onlar haqqında belə demişdir: **“Gözümün ağı-qarası olan namaz.”**¹ Dolayısıyla, əgər adam, hər namazdan sonra növbəti namazı gözləyərsə, Allah bunun sayəsində onun dərəcələrini yüksəldər və günahlarını silər.

Hədisin sonunda Peyğəmbər ﷺ belə deyir: **“Bunlar keşikdə durmaq kimidir.”** Hədisdə keçən “Ribat/keşikdə durmaq” kəlməsinin əsl, düşməyə qarşı döyüşmək üçün bir yerə yerləşmək, döyüş atları hazırlayıb onları bir yerə bağlamaq deməkdir. Bu da, ən əzəmətli əməllərdəndir. Ona görə də, bu hədisdə zikr edilən ibadətlər və saleh əməllər buna bənzədilmişdir. Yəni təharəti, namazı və ibadəti davamiyyətli olaraq yerinə yetirmək, Allah yolunda cihad kimidir.

Bir rəyə görə isə bu hədisdəki “ribat” kəlməsi bir şeyin bağlandığı bağ mənasındadır. Yəni bu əməllər, öz sahibini günah işlər görməmək üçün bağlayar və onu günahlardan çəkindirər.

Bu iki hədis, xeyir yollarının müxtəlif olduğu göstərildiyi üçün, müəllif onları “Xeyir yollarının çoxluğu” fəslində zikr etmişdir. *Həmin xeyir yolları bunlardır:* Beş vaxt namaz, cümə namazı növbəti cüməyədək və ramazan *orucu* növbəti ramazanadək, məscidlərə getdikdə addımları çoxaltmaq, çətinliklərə rəğmən dəstəmazı kamil şəkildə almaq və bir namazdan sonra *növbəti* namazı gözləmək. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۳۲ - عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَلَّى الْبَرْدَيْنِ دَخَلَ الْجَنَّةَ» متفقٌ عليه.
«الْبَرْدَانِ»: الصُّبْحُ وَالْعَصْرُ.

¹ Sunən ən-Nəsai, 3939; Musnəd İmam Əhməd, 1/128, 199, 285; Səhih əl-Cami, Albani, 3124.

132. Əbu Musa əl-Əşaridən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Kim iki sərinlik namazını qılarsa, Cənnətə girər.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində “əl-bərdəni/iki sərinlik” deyildikdə, sübh və əsr namazları qəsd edilir.

۱۳۳ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا مَرَضَ الْعَبْدُ أَوْ سَافَرَ كُتِبَ لَهُ مَا كَانَ يَعْمَلُ مُقِيمًا صَحِيحًا» رواه البخاري.

133. Yenə Əbu Musa əl-Əşaridən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mömin bəndə xəstələndiyi və ya səfərdə olduğu zaman ona evində, həm də sağlam olarkən etdiyi əməllərin savabı qədər savab yazılır.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Musa əl-Əşariyə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Kim iki sərinlik namazını qılarsa, Cənnətə girər.”**

İki sərinlik namazı sübh və əsr namazlarıdır. Çünki sübh namazı gecənin ən soyuq, əsr namazı isə gündüzün ən soyuq vaxtında, gün batmağa meyl etdikdən sonra qılınır. Bu iki namazı kim qılarsa Cənnətə daxil olar. Yəni bu iki namazı qorumaq və onları *vaxtında* qılmaq, Cənnətə girməyə səbəb olan əməllərdəndir.

Səhih bir hədisdə Peyğəmbərin ﷺ belə dediyi varid olmuşdur: **“Siz bu ayı gördüyünüz kimi, Rəbbinizi də öz gözünüzlə görəcəksiniz.”**³ Bu hədisdə qəsd olunan, görülnə görülnə bənzətmək deyildir, *əksinə* görməyi görməyə bənzətməkdir. Çünki Allahın heç bir bənzəri yoxdur. Odur ki, siz, Rəbbinizi, bədr gecəsində⁴ ayı gördüyünüz kimi həqiqi bir

¹ Səhih əl-Buxari, 574; Səhih Muslim, 635.

² Səhih əl-Buxari, 2996.

³ Səhih əl-Buxari, 554; Səhih Muslim, 633.

⁴ Burada bədr deyildikdə qəməri aylarda ayın on dördüncü gecəsi qəsd edilir. Elə buna görə də on dörd gecəlik, yəni tam dairə şəklinə düşmüş aya bədr lənmiş ay deyilir.

şəkildə mütləq görəcəksiniz. Yoxsa ki, uca Allah, yaratdıqlarının hər hansı birinə bənzəməkdən uzaq və ucadır. Sonra Peyğəmbər ﷺ bu hədisin davamında belə deyir: **“Əgər gün doğmamışdan və batmamışdan əvvəl, sizi namaz qılmaqdan yayındıracaq işlərdən çəkinə bilərsinizə, çəkinin.”**¹ Gün doğmamışdan öncəki namaz sübh namazı, batmamışdan öncəki namaz isə əsr namazıdır. Dolayısıyla, bu iki namaz ən fəzilətli namazlardır. Bu ikisinin ən fəzilətli əsr namazıdır. Çünki uca Allahın orta namaz adlandırdığı namaz budur. Uca Allah buyurur: **“Namazları, xüsisilə orta namazı qoruyun və Allah qarşısında mütiliklə durun.”**² Səhih bir hədisdə Peyğəmbərin ﷺ Əhzab döyüşü günü belə dediyi rəvayət olunur: **“Allah onların evlərinə və qəbirlərinə atəş doldursun. Çünki onlar bizi orta namazı, əsr namazını qılmaqdan yayındırdılar.”**³ Rəsulullahın ﷺ bu sözü, orta namazın əsr namazı olmasına dair açıq aydın bir dəlildir.

Peyğəmbər ﷺ: **“Kim iki sərinlik namazını qılarsa..”** – dedikdə, onları *layiqli şəkildə*, əmr olunduğu kimi qılmağı qəsd edir. Yəni onları öz vaxtlarında qılmalı, habelə, camaatla namaz qılması vacib olan kimsələrdəndirsə, – yəni, kişi xeylağıdırsa – namazını camaatla qılmalıdır. Çünki camaatla namaz qılmaq vacibdir. Camaatla məsciddə namaz qılmağa qadir olduğu halda onu tərk etmək, kişiyə halal deyildir.

İkinci hədisə gəldikdə isə, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Mömin bəndə xəstələndiyi və ya səfərdə olduğu zaman ona evində, həm də sağlam olarkən etdiyi əməllərin savabı qədər savab yazılır.”** Yəni, öz adəti üzrə saleh bir əməl edən insan xəstələndiyi vaxt onu etməyə gücü çatmasa, həmin əməlin savabı ona kamil olaraq yazılar. Bəxş etdiyi nemətlərinə görə Allaha həmd olsun!

Məsələn, sən adətən namazlarını camaatla qılırsansa, xəstələndikdə onları camaatla qıla bilməsən, *namazlarını* sanki camaatla qılmış kimi sayılacaqsan və sənə, *camaat namazının savabı* kimi iyirmi yeddi qat savab yazılacaq. Yaxud, sən adətən evində olduqda, nafilə namazlarını qılırdınsa, Quran oxuyurdunsa, təsbih, təhlil və təkbir kimi zikrləri

¹ Əvvəlki mənbə.

² əl-Bəqərə, 238.

³ Səhih əl-Buxari, 2931; Səhih Muslim, 627.

edirdinsə, lakin səfərə çıxdıqda başın işə qarışdığından dolayı bunları edə bilməsən, sənə, evində olarkən etdiyin əməllərin savabı qədər savab yazılacaq. Məsələn, yaşadığın yerdə olduqda, namazlarını camaatla qılırdınsa, səfərə çıxdıqda onları səhrada, yanında heç kəsin olmadığı bir halda tək qılası olsan, sənə tam olaraq camaat namazının savabı yazılacaq.

Bu hədisdə, ağıllı insan üçün örnək vardır. Yəni insan, nə qədər ki sağlamdır və onun boş vaxtı var, saleh əməllər etməyə çalışmalıdır ki, xəstəlikdən və ya boş vaxtın olmamasından dolayı həmin əməlləri edə bilmədikdə, ona bu əməllərin tam savabı yazılsın. Elə isə sağlamlığından və boş vaxtından istifadə edərək saleh əməllər et ki, xəstəlikdən və başqa səbəblərdən dolayı onları edə bilmədikdə sənə onların tam savabı yazılsın. Allaha həmd olsun! Ona görə də İbn Ömər رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ belə deyərdi: “Xəstələnənədək sağlamlığından və ölənədək həyatından istifadə et!”¹ İbn Ömər رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ hədisində *məhz* belə gəlmişdir. Bu ya onun öz sözüdür, ya da Peyğəmbərin ﷺ sözüdür. İnsan, sağlam olduğu zaman *bu* fürsətdən istifadə etməlidir ki, xəstələndikdə ona, sağlam ikən etdiyi əməllərin savabı yazılsın. Habelə, evdə olduğu müddətdə çoxlu sayda saleh əməllər etməyə çalışmalıdır ki, səfərə çıxdıqda evdə ikən etdiyi əməllərin savabı yazılsın. Allahdan istəyirəm ki bizim niyyətimizi ixlaslı, əməllərimizi isə saleh etsin.

۱۳۴ - عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ» رواه البخاري، ورواه مسلم من رواية حذيفة رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

134. Cabir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “**Hər bir yaxşılıq sədəqədir.**”

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.² Muslim isə onu Huzeyfəyə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən rəvayət etmişdir.³

¹ Səhih əl-Buxari, 6416.

² Səhih əl-Buxari, 6021.

³ Səhih Muslim, 1005.

Şərh:

Müəllifin ﷺ "Xeyir yollarının çoxluğu" fəslində Cabir ibn Abdullahtan رəvayət etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **"Hər bir yaxşılıq sədəqədir."**

Məruf/yaxşılıq: Allaha ibadətlə bağlı olduqda, şəriətin yaxşı hesab etdiyi, insanların öz aralarındakı davranışları ilə bağlı olduqda isə, onların yaxşı hesab etdikləri *hər bir şey məruf/yaxşılıq sayılır*. Bu hədisdə **"Hər bir yaxşılıq"** deyildikdə, onun hər iki növü buna aid edilir. Dolaşısıyla, sayəsində Allaha ibadət etdiyin hər bir əməl sədəqədir. Bu xüsusda, lap əvvəldə keçən hədisdə deyilir: **"Həqiqətən, hər bir təsbih sədəqədir, hər bir təkbir sədəqədir, hər bir təhmüd sədəqədir, hər bir təhlil sədəqədir, yaxşı əməlləri əmr etmək sədəqədir, pis işlərdən çəkindirmək sədəqədir."**¹

İnsanların, öz aralarındakı davranışa aid olub, yaxşı əməl hesab etdikləri hər bir şey də yaxşılıqdır. Məsələn, insanlara mal ilə, yaxud nüfuzla və ya yaxşılığın digər növləri ilə yaxşılıq etmək. Qardaşını qaşqabaqlı deyil, gülərlə qarşılamaq, onunla mülayim danışmaq və onun qəlbinə sevinc salmaq da yaxşılıq sayılır. Ona görə də, alimlər belə demişlər: "Əgər bir adam xəstəni ziyarət edərsə, onun, həmin xəstəyə: "Sən ki sağlamsan" – deyərək ona təsəlli verməsi də, yaxşı əməllərdəndir. Hətta o adamın xəstəliyi, dediyinin əksinə, yəni daha şiddətli olsa belə, adam o sözü dedikdə, onun xəstəliyinin başqalarına nisbətən yaxşı olduğunu niyyət edərək deməlidir. Çünki xəstəni ruhlandırmaq, onun şəfa tapması üçün bir səbəbdir." Ona görə də adi, yüngül bir xəstəliyə tutulan insana: "Bu, ciddi bir şey deyil, çox yüngül xəstəlikdir və zərər də toxundurmur" – deyilərsə, o buna görə sevinər və xəstəliyini unudar. Xəstəliyi unutmaq isə onun şəfa tapması üçün bir səbəb olar. Amma insan, xəstəliyi qəlbinə saldıqda, bu, onun xəstəliyinin *uzun müddət* qalmasına səbəb olar. Buna aid sizə bir misal çəkim: yaralı bir insanı düşünün. Həmin yaralı insan bir işlə məşğul olduqda yarasının ağrısını hiss etməz, lakin işini qurtaran kimi yarası yadına düşər və ağrıları hiss edər.

¹ Səhih Muslim, 1006.

Başqa bir misal: maşınlara yük doldurub-boşaldan fəhlələrə bir nəzər salın. Hərdən onun ayağına *ağır* bir şey düşür və onu yaralayır, lakin işlə məşğul olduğu müddətdə onu hiss etmir. Lakin işini bitirdikdən sonra onu hiss edir və *həmin yer* ağrıyır.

Bir sözlə, xəstəyə xəstəliyini unutturmaq, ona təsəlli vermək və onda Allahın ona şəfa verəcəyinə ümid yaratmaq, yaxşı əməl olmaqla yanaşı, onun şəfa tapmasına bir səbəb də olar.

Demək, hər bir yaxşılıq sədəqədir. Hətta yanında, istidən əziyyət çəkən və alnından tər axan birisini gördükdə, sərınkeşi ona tərəf yönəltən, bu da sənin üçün bir sədəqədir. Çünki bu əməl yaxşılıq sayılır. Yaxud qonaqları gülərlə qarşılasan və dərhal onlara qayğı göstərsən, bu da sədəqədir.

İbrahim عليه السلام baxın! Mələklər onun yanına qonaq kimi gəldikdə, görün nələr etdi? *Mələklər*: “*Sənə salam olsun!*” – dedilər. *İbrahim də*: “*Sizə də salam olsun!*” – dedi. Alimlər belə demişlər: “İbrahimin “**Səlamun/salam olsun**” sözü, mələklərin “**Səlamən/salam olsun**” sözündən daha geniş mənanı ifadə edir. Çünki mələklərin “**Səlamən**” sözünün əsl, feli cümlədir. Yəni “*nusəllimu səlamən/sənə salam veririk.*” Bu cümlə isə təkrarı və vəqəni bildirir. İbrahimin “**Səlamun**” sözü isə ismi cümlədir (*səlamun aleykum/sizə salam olsun*). Bu ismi cümlə isə, bunun baqi və davamlı olmasını bildirir. Bu da o deməkdir ki, İbrahimin “**Səlamun**” sözü daha geniş mənanı ifadə edir.

Bəs İbrahim عليه السلام sonra nə etdi? “**O, təşviş içində ailəsinin yanına getdi və kök bir buzov qızardıb gətirdi.**”¹ Alimlər, ayədə keçən “*rağə*” kəlməsinin, “*dərhal təşviş içində getmək*” mənasını ifadə etdiyini demişlər. Bu isə qonaga gözəl bir şəkildə qulluq etməyin bir növüdür. İbrahim عليه السلام dərhal getdi ki, qonaqlar ona əngəl törətməsinlər və ya ona: “*Biz heç nə istəmirik*” – deməsinlər. Odur ki, o, təşviş içində ailəsinin yanına getdi və kök bir buzov *qızardıb* gətirdi. Başqa bir ayədə isə: “**O, dərhal gedib qızardılmış bir buzov gətirdi.**”²– deyilir. Məlumdur ki, qızardılmış ət suda bişmiş ətdən daha dadlıdır. Çünki onun dadı damağda qalır. İbrahim عليه السلام qonaqlarına qızardılmış bir buzov gətirdi.

¹ əz-Zariyat, 26.

² Hud, 69.

Alimlər deyirlər ki, buzov əti ən yaxşı ətlərdən biridir. Çünki buzovun əti yumşaq və dadlı olur. Uca Allah daha sonra belə buyurur: **“Onu qonaqların qabaqlarına qoydu.”**¹ Yəni *yeməyi* uzağa qoyub, sonra da onlara: “Süfrəyə buyurun!” – demədi, əksinə, yeməyi onların önünə qoydu. Sonra da onlara: “Yeyin!” demədi, *əksinə*: **“Yemək yeməyəcəksinizmi?”**² – dedi. Ayədə keçən **“ələ”** ədatı təklifi bildirir. Yəni onlara yemək yeməyi əmr deyil, təklif etdi. Lakin mələklər yemədilər. Çünki mələklər yemək yemirlər. Onlarda qarın boşluğu olmur. Əksinə, Allah onları bütöv bir bədən olaraq nurdan yaratmışdır. **“Onlar gecə-gündüz, usanmadan Onun şəninə təriflər deyirlər.”**³ Daim: “Subhanallah, subhanallah” deyirlər. Ona görə də, mələklər yemək yemədilər. **“O, qonaqların yemədiklərini görüb onlardan qorxuya düşdü.”**⁴ Çünki qonaqlar yemək yemədilər. Ərəblərin adətinə görə evə qonaq gəldikdə yemək yeməsə, demək o, pis niyyətlə gəlmişdir. İndiyə kimi bu adət davam edir. Evə qonaq gəldikdə yemək yeməsə, ona: *“Bizimlə duz-çörək kəs”*, yəni *“heç olmasa yeməyimizin dadına bax”* deyilir. Əgər duz-çörək kəsməsə onun pis niyyətlə gəldiyi başa düşülür.

İbrahim عليه السلام mələklərin hərəkətindən narahat oldu və onların yanında canına qorxu düşdü. **“Onlar: “Qorxma!” – dedilər və ona elmlə bir oğlan uşağı ilə müjdə verdilər.”**⁵ İbrahim عليه السلام və onun həyat yoldaşı artıq yaşa dolmuşdular. Ona görə də, qadın bu müjdəni eşitdikdə dedi: **“Zövcəsi qışqırıb üz-gözünə vura-vura dedi: “Axı mən sonsuz qoca qarıyam!”**⁶ Yəni sonsuz bir qarı olduğum halda dünyaya övlad gətirəcəm? Mələklər isə belə cavab verdilər: **“Sənin Rəbbin belə demişdir.”**⁷ Yəni Rəbbin dilədiyini edər. O, bir şey istədikdə, ona sadəcə **“Ol!”** deyər, o da olar.

Ayənin sonunda uca Allah belə buyurur: **“Həqiqətən, O, Hikmət sahibidir, Biləndir!”** Bir çox ayələrdə Allahın, öncə **“əl-Alim”** sonra

¹ əz-Zariyat, 27.

² əz-Zariyat, 27.

³ əl-Ənbiya, 20.

⁴ əz-Zariyat, 28.

⁵ əz-Zariyat, 28.

⁶ əz-Zariyat, 29.

⁷ əz-Zariyat, 30.

“əl-Həkim” adı zikr edildiyi halda, bu ayədə öncə “əl-Həkim” sonra “əl-Alim” adı zikr edilmişdir. Səbəbi də budur ki, bu məsələ, yəni qoca bir qadının dünyaya övlad gətirməsi çox nadir hallarda baş verən, müstəsna bir haldır. Ona görə də uca Allah öncə, hikmətə dəlalət edən “əl-Həkim” adını zikr etmişdir. Yəni *ey qadın*, sən, qoca vaxtında dünyaya övlad gətirməyində Allahın bir hikməti vardır.

Xülasə budur ki, İbrahim عليه السلام qonaqpərvərlik xüsusunda bir nümunədir. Qonağa qayğı göstərmək məruf/yaxşılıq sayılır. Hər bir yaxşılıq da sədəqədir. Elə isə insanlara yaxşılıq et və bil ki, bu sədəqədir. Bu yaxşılığa görə sənə sədəqə savabı yazılır. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

۱۳۵ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: « مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرِسُ غَرْسًا إِلَّا كَانَ مَا أَكَلَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ، وَمَا سُْرِقَ مِنْهُ لَهُ صَدَقَةٌ، وَلَا يَرْزُؤُهُ أَحَدٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ » رواه مسلم.

وفي رواية له: « فَلَا يَغْرِسُ الْمُسْلِمُ غَرْسًا، فَيَأْكُلَ مِنْهُ إِنْسَانٌ وَلَا دَابَّةٌ وَلَا طَيْرٌ إِلَّا كَانَ لَهُ صَدَقَةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ ».

وفي رواية له: « لَا يَغْرِسُ مُسْلِمٌ غَرْسًا، وَلَا يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلَ مِنْهُ إِنْسَانٌ وَلَا دَابَّةٌ وَلَا شَيْءٌ إِلَّا كَانَتْ لَهُ صَدَقَةٌ ». وروياه جميعاً مِنْ رِوَايَةِ أَنَسٍ رضي الله عنه.

قوله: « يَرْزُؤُهُ » أي: يَنْقُصُهُ.

135. Yenə Cabir رضي الله عنه rəvayət etmişdir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Ağac əkən elə bir müsəlman yoxdur ki, o ağacın meyvəsindən yeyildikdə, bu onun üçün sədəqə olmasın, onun meyvəsindən oğurlandıqda, bu onun üçün sədəqə olmasın, habelə, kimsə onun meyvəsini azaltdıqda, bu onun üçün sədəqə olmasın.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Muslimin digər rəvayətində isə belə deyilir: **“Müsəlmanın əkdirdi hər bir ağacdən insan, heyvan və quş yedikcə, Qiyamət gününə qədər bu onun üçün sədəqə sayılır.”²**

¹ Səhih Muslim, 1552.

² Səhih əl-Buxari, 2320; Səhih Muslim, 1552 [10].

Muslimin başqa bir rəvayətində də belə deyilir: **“Müsəlmanın basdırdığı hər bir ağacdan və əkdiiyi hər bir əkindən insan, heyvan və quş yedikcə, bu onun üçün sədəqə sayılar.”¹**

Son iki hədisi Muslim Ənəsdən رحمته الله rəvayət etmişdir.

Hədisin ərəbcəsində keçən “yərzəuhu” sözü “ondan azalar” deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رحمته الله “Xeyir yollarının çoxluğu” fəslində Cabir ibn Abdullahdan رحمته الله nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ ağac əkən *müsəlman* barəsində danışır. Belə ki, ağac əkən elə bir müsəlman yoxdur ki, bu ağacın meyvəsindən insan, heyvan, quş və sairə yedikdə və ya onun meyvəsindən oğurlandıqda, yaxud meyvəsi azaldıqda buna görə ona sədəqə yazılmasın. Bu hədis *insanı* ağac basdırmağa və əkin əkməyə şövq edir. Həmçinin, *bu hədis* əkin əkməkdə və ağac basdırmaqda çoxlu xeyir olduğunu, bu əməllərin həm din, həm də dünya üçün faydalı olduğunu göstərir.

Dünyavi faydaları bunlardır: Əkinçiliklə məşğul olduqda istehsal çoxalır. Üstəlik, əkinçiliyin faydası dinar-dirhəmin, pulun faydası kimi deyil. Çünki əkinçiliyin faydası həm əkinçinin özünə, həm də bütün ölkəyə dəyir. Bütün insanlar bundan faydalanırlar. Meyvə və dənli bitkilər almaqla, onlardan yeməkdə istifadə etməklə və *sairə sahələrdə bütün insanlar faydalanırlar*. Bunun sayəsində də cəmiyyət inkişaf edir və xeyir yolları çoxalır. Sandıqlarda saxlanılan və heç kimin faydalana bilmədiyini dirhəmlər isə belə deyil.

Dini faydaları isə bunlardır: Hətta bir dənə olsa belə həmin ağacın meyvəsindən bir quş, yəni sərçə, göyərçin, toyuq və sairə yesə, bu, o ağacı əkən müsəlman üçün sədəqə sayılar. Bu adam istəsə də, istəməsə də ona savab yazılar. Təsəvvür edək ki, bir adam, əkin əkdiiyi və ya ağac basdırdığı zaman bu savab barəsində düşünməmişdir. Amma buna baxmayaraq *hər dəfə onun basdırdığı ağacın meyvəsindən yeyildikdə* həmin adama savab yazılacaq. Ondən da təəccüblüsü, onun meyvəsi oğurlandığı zaman ona savabın yazılmasıdır. Məsələn, bir adam, xur-

¹ Səhih əl-Buxari, 6013; Səhih Muslim, 1552 [8].

ma ağacının yanına gəlib onun meyvəsindən oğurlasa, həmin ağacın sahibinə savab yazılacaq. Halbuki həmin adam, oğrunun kim olduğunu bilsəydi, onu polisə verərdi. Buna rəğmən Qiyamətə qədər *hər dəfə o ağacın meyvəsindən* oğurlandıqda, uca Allah onun sahibi üçün savab yazır.

Həmçinin, bu əkindən heyvanlar və həşəratlar yedikdə də, onun sahibinə buna görə savab yazılır.

Hədisdən çıxan faydalar:

1. Bu hədis açıq-aydın onu göstərir ki, *təsərrüfatla məşğul olmağın* dini və dünyəvi faydaları olduğu üçün, Peyğəmbər ﷺ *insanları* həm əkin əkməyə, həm də ağac basdırmağa təşviq edir.

2. Bu hədis, xeyir yollarının çox olmasına dəlalət edir. Belə ki, insanlar hər hansı xeyirli bir işdən faydalandıqları zaman, o xeyirli işi etmiş adam, – o, *əvvəldə* niyyət etsə də, etməsə də, – həm savab, həm də xeyir qazanır. Allahın bu ayəsində deyildiyi kimi: **“Onların pıçıl-daşmaları-nın çoxunda xeyir yoxdur. Sədəqə verməyi və ya yaxşılıq etməyi yaxud da insanlar arasında sülh yaratmağı əmr edən şəxsin pıçıldaması isə istisnadır. Kim bunu Allahın razılığını qazanmaq üçün edərsə, Biz ona böyük mükafat verərik.”**¹ Uca Allah, – niyyət etsən də, etməsən də, – bu şeylərdə *sənin üçün* bir xeyir olduğunu bildirmişdir. Hər kim sədəqə verməyi və ya yaxşılıq etməyi, yaxud da insanların arasını düzəltməyi əmr edərsə, – o, niyyət etsə də, etməsə də, – bu, yaxşılıq və xeyir əməl sayılır. Adam bunları Allahın üzünü diləyərək edərsə, uca Allah onun barəsində belə buyurur: **“Biz ona böyük mükafat verərik.”**

3. Bu hədis *həmçinin* ona da dəlalət edir ki, əgər insanlar xeyir əməllərdən faydalanacaqsə, bu zaman onu edən adama, *əvvəldə* niyyət etməmiş olsa belə, savab yazılacaqdır. Əgər həmin adam niyyət etmiş olarsa, onda xeyirin üzərinə xeyir qazanar və uca Allah ona, Öz lütfü sayəsində böyük bir mükafat virər. Uca Allahdan istəyirəm ki, həm mənə, həm də sizə ixtisaslı olmağı və Peyğəmbərin ﷺ yolunu tutub getməyi nəsib etsin. Həqiqətən, O, cəməddir, səxavətlidir.

۱۳۶ - عَنْهُ قَالَ: أَرَادَ بَنُو سَلَمَةَ أَنْ يَنْتَقِلُوا قُرْبَ الْمَسْجِدِ، فَبَلَغَ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ،

فَقَالَ لَهُمْ: «إِنَّهُ قَدْ بَلَغَنِي أَنَّكُمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَنْتَقِلُوا قُرْبَ الْمَسْجِدِ؟» فَقَالُوا: نَعَمْ يَا رَسُولَ

¹ ən-Nisa, 114.

اللَّهِ قَدْ أَرَدْنَا ذَلِكَ، فَقَالَ: «بَنِي سَلِمَةَ دِيَارُكُمْ، تُكْتَبُ آثَارُكُمْ، دِيَارُكُمْ، تُكْتَبُ آثَارُكُمْ» رواه مسلم.

وفي رواية: «إِنَّ بِكُلِّ خَطْوَةٍ دَرَجَةً» رواه مسلم. ورواه البخاري أيضاً بِمَعْنَاهُ مِنْ رِوَايَةِ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ.

و «بَنُو سَلِمَةَ» بكسر اللام: قبيلة معروفة من الأنصار رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ، و «آثَارُهُمْ» خُطَاهُمْ.

136. Rəvayət edilir ki, Cabir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Səlimə oğulları məscidin yaxınlığına köçmək istədilər. Bu xəbər Rəsulullah ﷺ yetişdikdə onlara: **“Mənə xəbər çatdı ki, siz məscidin yanına köçmək istəyirsiniz”**– dedi. Onlar: “Bəli, ya Rəsulullah! Köçmək istəyirik”– dedilər. Onda Rəsulullah ﷺ onlara belə buyurdu: **“Ey Səlimə oğulları! Yurduunuzda qalın ki, addım izləriniz yazılsın. Yurduunuzda qalın ki, addım izləriniz yazılsın.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Muslimin digər rəvayətində isə belə deyilir: **“Atdıgınız hər addıma görə sizin üçün bir dərəcə vardır.”**²

Bu mənada gələn hədisi Buxari, Ənəs ibn Malikə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən rəvayət etmişdir.³

Səlimə oğulları, ənsardan olan məşhur bir qəbilədir.⁴ **“Addım izləriniz”** yəni, addımlarınız.

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, Cabir ibn Abdullahdan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi bu hədisdə deyilir ki, Səlimə oğulları məscidin yaxınlığına köçmək istədilər. Yəni Peyğəmbərin ﷺ məscidinin yaxınlığında olmaq üçün öz yurdlarından, məhlələrindən köçüb yaxın bir yerə yerləşmək istədilər. Belə etmək istəyirdilər ki, namazlarını Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə qılsınlar və onun elmindən bəhrələnsinlər. Bu xəbər Peyğəmbərə ﷺ çatdıqda, onlardan:

¹ Səhih Muslim, 665.

² Səhih Muslim, 664.

³ Səhih əl-Buxari, 665, 666.

⁴ Cabir ibn Abdullah رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ da bu qəbilədənndir.

“Mənə xəbər çatdı ki, siz məscidin yanına köçmək istəyirsiniz?” – deyə soruşdu. Onlar da: “Bəli, ya Rəsulullah! Köçmək istəyirik” – dedilər. Onda Rəsulullah ﷺ onlara: **“Yurdunuzda qalın ki, addım izləriniz yazılsın”** – dedi və bunu iki dəfə təkrarladı. Peyğəmbər ﷺ onlara, *atdıqları* hər addıma görə bir savab yazılacağını və bir dərəcə yüksələcəklərini bildirdi.

Hədisdən çıxan faydalar:

1. Bu hədis dəlildir ki, insan məscidə getdiyi zaman atdığı hər addıma görə, Allah onu bir dərəcə yüksəldər. Bu, Əbu Hureyranın رَضِيَ عَنْهُ rəvayət etdiyi hədisdə açıqlanmışdır. *Həmin hədisdə* Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Hər kim dəstəmaz alar və onu kamil şəkildə yerinə yetirər, sonra evindən çıxıb məscidə gedər, onu evindən yalnız *camaatla* namaz qılmaq *niyyəti* çıxarsa, atdığı hər bir addıma görə Allah onu bir dərəcə yüksəldər və onun bir günahını bağışlayar.”**¹ Demək, ona iki şey nəşib olur: birincisi, atdığı hər addıma görə bir dərəcə yüksəlir; ikincisi də, atdığı hər addıma görə bir günahı silinir. Bu, evində kamil bir şəkildə dəstəmaz alana aiddir. Addımların sayı az da olsa, çox da olsa, *hökmü* eynidir. Atdığı hər addıma görə ona iki şey nəşib olur: bir dərəcə yüksəlir və bir günahı silinir.

2. Bu hədis dəlildir ki, insana bir şəxs barəsində xəbər çatdığı zaman, hökm verməmişdən öncə *həmin xəbərin doğru olub-olmadığını* aydınlaşdırmalıdır. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ Səlimə oğullarına bir şey deməmişdən qabaq, onlardan *bunun doğru olub-olmadığını* soruşdu və: **“Eşitdiyimə görə siz filan və filan şeylər etmək istəyirsiniz”** – dedi. Onlar da: “Bəli.” – deyə cavab verdilər. Bu da o deməkdir ki, insana bir şəxs barəsində xəbər çatdığı zaman, o xəbərə görə həmin şəxs barəsində hökm verməmişdən əvvəl, *həmin xəbərin doğru olub-olmadığını* aydınlaşdırmalıdır. Belə etməlidir ki, *camaat arasında* təmkinli, etibarlı və ağır insan kimi tanınsın. Əgər adam eşitdiyi hər bir şeyi təsdiqləyərsə, o, bununla çox şeyi itirər və böyük bir zərərə uğrayar. *Odur ki, bir xəbər gəldiyi zaman onun doğru olub-olmadığını* dəqiqləşdirmək hər bir insana vacibdir.

¹ Səhih əl-Buxari, 665, 666.

3. Həmçinin, bu hədis, xeyir yollarının çox olduğunu göstərir. Bu xeyir yollarından biri də məscidlərə getməkdir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, *məscidə gedən adamın hər addımına görə*, Allah onu bir dərəcə yüksəldir və onun bir günahını silir. Bir sözlə, məscidlərə getdikdə addımları çoxaltmaq günahların bağışlanması üçün, xətaların silinməsi və dərəcələrin yüksəldilməsi üçün bir səbəbdir. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۳۷ - عَنْ أَبِي الْمُنْذِرِ أَبِي بِنِ كَعْبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَجُلٌ لَا أَعْلَمُ رَجُلًا أَبْعَدَ مِنَ الْمَسْجِدِ مِنْهُ، وَكَانَ لَا تُخْطِئُهُ صَلَاةٌ، فَقِيلَ لَهُ - أَوْ فَقُلْتُ لَهُ: لَوْ اشْتَرَيْتَ حِمَارًا تَرْكُبُهُ فِي الظُّلُمَاءِ وَفِي الرَّمْضَاءِ، فَقَالَ: مَا يَسْرُنِي أَنْ مَنَزِلِي إِلَى جَنْبِ الْمَسْجِدِ، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ يُكْتَبَ لِي مَمْشَايَ إِلَى الْمَسْجِدِ، وَرُجُوعِي إِذَا رَجَعْتُ إِلَى أَهْلِي، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «قَدْ جَمَعَ اللَّهُ لَكَ ذَلِكَ كُلَّهُ» رواه مسلم.

وفي رواية: «إِنَّ لَكَ مَا اخْتَسَبْتَ».

«الرمضاء» الأرض التي أصابها الحر الشديد.

137. Rəvayət edilir ki, Əbu Munzir Ubey ibn Kəb رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Bir nəfər var idi ki, ona nisbətən məsciddən daha uzaqda yaşayan bir kimsə tanıyırdım. Buna rəğmən o, heç vaxt *camaat* namazını buraxmırdı. Bir gün ona dedilər, yaxud mən ona dedim: “Bəlkə özün üçün bir uzunqulaq alasan ki, gecənin qaranlığında və gündüzün lap isti çağında onu minəsən.” O dedi: “Evimin məscidin yanında olması məni sevindirir. Mən istəyirəm ki, məscidə gedərkən və ailəmin yanına qayıdarkən *atdığım hər addıma görə* mənə *savab* yazılsın.” Onda Rəsulullah ﷺ ona belə buyurdu: “Allah, bunların hamısının *savabını* sənə üçün cəm etmişdir.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Digər rəvayətdə isə belə deyilir: “Şübhəsiz ki, sənə üçün umduğun savab vardır.”

Hədisin ərəbcəsində keçən “ər-ramda/gündüzün isti çağı” kəlməsi, şiddətli istiyə məruz qalmış qızmaq torpaq deməkdir.

¹ Səhih Muslim, 663.

Şərh:

Bu hədis də, əvvəlki hədislər kimi xeyir yollarının çoxluğuna dəlalət edir. Bu xeyir yollarından biri də, adamın, Allahdan savab umaraq məscidlərə gedib-gəlməsidir. Müəllifin ﷺ zikr etdiyi bu hədisdə deyilir ki, evi məsciddən uzaqda olan bir kişi var idi. O, *hər dəfə* uzaqda yerləşən evindən məscidə gəlirdi. *Bu adam* həm məscidə gələrkən, həm də geri qayıdarkən bunun savabını Allahdan umardı. Bəzi adamlar ona: “Bəlkə özün üçün bir uzunqulaq alasan ki, gecənin qaranlığında və gündüzün lap isti çağında onu minəsən.” Yəni gecə vaxtı qaranlıq olarkən işə və səhər namazlarına gedəndə, bir də şiddətli isti olan günlərdə *onu minəsən*. Ələlxüsus da, Ərəbistanın *isti günlərində*. Çünki Ərəbistanın istisi çox şiddətli olur. Bu səhabə رضي الله عنه isə cavabında belə dedi: “Evimin məscidin yanında olması məni sevindirməz.” Yəni evinin məsciddən uzaq olması onu sevindirirdi. Bu səhabə məscidə piyada gedib-gəlmək istəyirdi və evinin məscidə yaxın olmasını istəmirdi. Çünki evi məscidə yaxın olsa idi, daha çox atdığı addımların savabını qazana bilməyəcəkdə. Adam, məscidə gedib-gəlməsinin savabını Allahdan umduğunu bəyan etdi. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ ona belə dedi: **“Şübhəsiz ki, sənin üçün umduğun savab vardır.”**

Bu hədis onu göstərir ki, məscidə gedərkən addımların sayının çox olması, xeyir yollarındandır və adam bunun savabını Allahdan umduğu təqdirdə, o, həm məscidə gedəndə, həm də geri qayıdanda, Allah onun üçün savab yazır.

Şübhə yoxdur ki, həm əməllərin səhih olmasında, həm də *qazanılacaq* savabın miqdarında niyyətin böyük rolu vardır. Yan-yana namaz qılan nə qədər insanlar vardır ki, *onların bu namazdan qazandıqları savab arasında*, göylə yer arası qədər fərq vardır. Bu, niyyətin düzgün və əməlin yaxşı olub-olmamasına görədir. Adam, ixtlasında nə qədər sadıq və Peyğəmbərə ﷺ tabe olmasında nə qədər güclü olarsa, Allah yanında da bir o qədər çox və bir o qədər böyük savab qazanar. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۳۸ - عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رضي الله عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَرْبَعُونَ خَصْلَةً أَعْلَاهَا مَنِيحَةُ الْعَنْزِ، مَا مِنْ عَامِلٍ يَعْمَلُ بِخَصْلَةٍ مِنْهَا رَجَاءَ ثَوَابِهَا وَتَصَدِّقَ مَوْعُودِهَا إِلَّا أَدْخَلَهُ اللَّهُ بِهَا الْجَنَّةَ» رواه البخارى.

«الْمَنِيحَةُ»: أَنْ يُعْطِيَهُ إِيَّاهَا لِتَأْكُلَ لَبَنَهَا ثُمَّ يَرُدُّهَا إِلَيْهِ.

138. Əbu Muhəmməd Abdullah ibn Amr ibn əl-As رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Qırx növ yaxşı əməl var ki, bunların ən üstünü, ehtiyacı olan kimsəyə, südündən istifadə etsin deyə müvəqqəti olaraq sağmal keçi verməkdir. Hər kim savabını Allahdan umaraq və vəd olunanı təsdiq edərək bu yaxşılıqlardan birini yerinə yetirsə, Allah bunun sayəsində onu Cənnətə daxil edər.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsindəki “əl-mənihə” kəlməsi, südündən istifadə edib sonra geri qaytarmaq şərtilə, bir adama sağmal keçi vermək deməkdir.

۱۳۹ - عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رضي الله عنه قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ ﷺ يَقُولُ: «اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ» متفقٌ عليه.

وفي رواية لهما عنه قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا سَيَكْلِمُهُ رَبُّهُ لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تَرْجُمَانٌ، فَيَنْظُرُ أَيُّمَنْ مِنْهُ فَلَا يَرَى إِلَّا مَا قَدَّمَ، وَيَنْظُرُ أَشَأَمَ مِنْهُ فَلَا يَرَى إِلَّا مَا قَدَّمَ، وَيَنْظُرُ بَيْنَ يَدَيْهِ فَلَا يَرَى إِلَّا النَّارَ تَلْقَاءَ وَجْهِهِ، فَاتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فِكْلِمَةً طَيِّبَةً».

139. Rəvayət edilir ki, Adiy ibn Hatim رضي الله عنه demişdir: **“Mən Peyğəmbərin ﷺ belə dediyini eşitdim: “Yarım xurma da olsa, sədəqə verməklə özünüzü Cəhənnəm odundan qoruyun!”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Buxari və Muslimin, Adiy ibn Hatimə رضي الله عنه istinadən rəvayət etdiyi digər hədisdə də deyilir ki, Rəsulullah ﷺ belə demişdir: **“Rəbbiniz, si-**

¹ Səhih əl-Buxari, 2631.

² Səhih əl-Buxari, 1417; Səhih Muslim, 1016.

zin hər birinizlə, arada heç bir tərcüməçi olmadan danışacaq. O zaman insan sağına baxacaq və qabaqcadan *özü üçün* hazırladığı əməllərdən başqa *heç* bir şey görməyəcək, habelə, soluna baxacaq və yenə qabaqcadan *özü üçün* hazırladığı əməllərdən başqa *heç* bir şey görməyəcək; sonra önünə baxacaq və qarşısında Cəhənnəmdən başqa *heç* bir şey görməyəcək. Elə isə, yarım xurma da olsa, *sədəqə verməklə* özünü Cəhənnəm odundan qoruyun! Bunu da tapmayan adam, qoy gözəl bir sözlə *özünü Cəhənnəmdən qorusun.*"¹

Şərh:

Bu hədis, xeyir yollarının bir qismini bəyan edir. Belə ki, xeyir yolları, – Allaha həmd olsun – çoxdur. Allah bu yolları qullarına ona görə müəyyən etmişdir ki, onlar bunların sayəsində öz ali məqsədlərinə çatınsınlar. Bu xeyir yollarından biri də sədəqə verməkdir. Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu kimi: **"Sədəqə, su odu söndürdüğü kimi günahları silir."**² Yəni odun üzərinə su tökdüyünüz zaman od necə sönürsə, sədəqə də günahları elə söndürür, yəni silib aparır.

Daha sonra müəllif راجعاً, Allahın, Qiyamət günü hər bir insanla ayrılıqda danışacağını bəyan edən hədisi zikr edir. Uca Allah belə buyurur: **"Ey insan! Sən, həqiqətən də, səy göstərüb Rəbbinə tərəf can atırsan. Sən Onunla qarşılaşacaqsan!"**³ Yəni sən Rəbbinlə qarşılaşacan və O, bu səyinə görə səni haqq-hesaba çəkəcək. Səy deyildikdə, çəkdiyin əziyyətlər və yorğunluqlar başa düşülür. Lakin bu *qarşılaşma*, möminlər üçün bir müjdədir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"Allahdan qorxun və bilin ki, siz Onunla qarşılaşacaqsınız. Möminləri müjdələ."**⁴ Allaha həmd olsun! Mömin, Rəbbi ilə qarşılaşdıqda, onun durumu yaxşı olacaqdır. Ona görə də, Peyğəmbər ﷺ bu hədisdə belə buyurur: **"Rəbbiniz hər birinizlə aranızda heç bir tərcüməçi olmadan danışacaqdır."** Yəni Qiyamət günü Allah onunla, arada heç bir tərcü-

¹ Səhih əl-Buxari, 7512; Səhih Muslim, 1016.

² Sunən ət-Tirmizi, 2616; Sunən İbn Macə, 3973; Musnəd imam Əhməd, 5/248. Tirmizi bu hədisin "həsən səhih" olduğunu demişdir.

³ əl-İnşiqaq, 6.

⁴ əl-Bəqərə, 223.

məci olmadan danışacaq. Allah hər bir mömin bəndə ilə danışacaq və ona günahlarını etiraf etdirəcəkdir. Həmin bəndəyə: “Sən filan və filan günlərdə, filan və filan əməlləri etmişdin” – deyəcək. Beləcə, mömin bəndə *bütün* günahlarını etiraf edəcək və artıq məhv olduğunu düşünəcək. Onda uca Allah ona belə buyuracaq: **“Dünyada sənin günahlarının üstünə örtük çəkdim, bu gün də Mən sənin günahlarını bağışlayıram.”**¹ Bizim neçə-neçə günahlarımız var ki, uca Allah onların üzərinə örtük çəkmişdir. Bu günahları Allahdan başqa heç kəs bilmir. Qiyamət günü gəldikdə, isə *uca Allah* həmin günahları bağışlayaraq və ondan dolayı bizi cəzalandırmayaraq, Öz nemətini bizim üçün tamamlayacaq. Allaha həmd olsun.

Sonra Peyğəmbər ﷺ davam edib dedi: **“O zaman insan sağına baxacaq və qabaqcadan özü üçün hazırladığı əməllərdən başqa heç bir şey görməyəcək, soluna baxacaq və yenə qabaqcadan özü üçün hazırladığı əməllərdən başqa heç bir şey görməyəcək, önünə baxacaq və qarşısında Cəhənnəmdən başqa heç bir şey görməyəcək.”** Peyğəmbər ﷺ bunun ardından belə buyurdu: **“Elə isə yarım xurma da olsa *sədaqə verməklə* özünü Cəhənnəm odundan qoruyun!”** Yəni heç olmasa yarım xurma və ya ondan az *sədaqə verməklə* özünü Cəhənnəm odundan qoruyun. Yəni bunların sayəsində.

Bu hədisdən çıxan faydalar:

1. Bu hədisdə Allahın danışmağına aid dəlil var. Belə ki, uca Allah eşidiləcək və başa düşüləcək bir sözlə danışır. *Danışdıqda* da tərcüməçiyə ehtiyac olmur və xitab olunan kəs Onun sözünü başa düşür.
2. Bu hədis dəlildir ki, az da olsa, *sədaqə* insanı Cəhənnəmdən qoruyur. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Elə isə yarım xurma da olsa, *sədaqə verməklə* özünü Cəhənnəm odundan qoruyun!”** – buyurmuş və bunun ardından da belə demişdir: **“Bunu da tapmayan adam, qoy gözəl bir sözlə özünü Cəhənnəmdən qorusun.”** Yəni yarım xurma tapa bilməsə, heç olmasa gözəl söz söyləməklə özünü Cəhənnəm odundan qorusun.

Gözəl söz, Quran oxumağı da əhatə edir. Çünki ən gözəl söz Quran-dır. Həmçinin gözəl söz, təsbihi, təhlili, yaxşı işləri əmr etməyi, pis iş-

¹ Səhih əl-Buxari, 6070; Səhih Muslim, 2768.

lərdən çəkəndirməyi, elm öyrənməyi və onu başqalarına öyrətməyi də əhatə edir. Dolayısıyla, gözəl söz, insanı Rəbbinə yaxınlaşdıran hər bir sözü əhatə edir. Yəni *sədaqə vermək üçün* yarım xurma tapa bilməsən, heç olmasa gözəl sözlə özünü Cəhənnəmdən qoru. Bu da, *gözəl söz söyləməyin* xeyir yollarından olmasını və bu yolların nə qədər çox və asan olduğunu göstərir. Allaha həmd olsun ki, yarım xurma, *insanı* Cəhənnəmdən qoruyur, gözəl söz, *insanı* Cəhənnəmdən qoruyur. Allahdan istəyirəm ki, həm bizi, həm də sizi Cəhənnəm odundan qorusun!

۱۴ - عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ لَيَرْضَى عَنِ الْعَبْدِ أَنْ يَأْكُلَ الْأَكْلَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا، أَوْ يَشْرِبَ الشَّرْبَةَ فَيَحْمَدَهُ عَلَيْهَا» رواه مسلم.

«وَالْأَكْلَةُ» بفتح الهمزة: وهي الغدوة أو العشوة.

140. Ənəs رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Şübhəsiz ki, Allah, bir kimsənin yemək yedikdən, yaxud bir şey içdikdən sonra buna görə Ona həmd etməsindən razı qalar.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “əl-əklə/yemək” kəlməsi səhər və ya axşam yeməyi deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Ənəs ibn Malikdən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Şübhəsiz ki, Allah, bir kimsənin yemək yedikdən, yaxud bir şey içdikdən sonra buna görə Ona həmd etməsindən razı qalar.”** Müəllif رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, *hədisdə keçən* yemək kəlməsinin səhər və ya axşam yeməyi olduğunu açıqlamışdır.

Bu hədis dəlildir ki, Allahın razılığını bəzən xırda bir əməl sayəsində də qazanmaq olur. Allaha həmd olsun ki, *hədisdə keçən* bu xırda əməllə Allahın razılığı qazanıla bilər. İnsan, yeməyini bitirdikdən sonra “Əlhəmdulilləh”– deyərsə, habelə içməyini bitirdikdən sonra “Əlhəmdulilləh”– deyərsə, Allah ondan razı qalar. Bu da o deməkdir ki, yemək-içməyin, həm hərəkətlə yerinə yetirilən, həm də sözlə yerinə yetirilən ədəbləri vardır:

¹ Səhih Muslim, 2734.

Hərəkətlə yerinə yetirilən ədəblər bunlardır:

Adam sağ əli ilə yeməli və sağ əli ilə içməlidir. Sol əllə yemək və ya içmək halal deyildir. Doğru rəyə görə, bu, haramdır. Çünki Peyğəmbər ﷺ, adamın sol əli ilə yeməsini və sol əli ilə içməsinə qadağan etmiş və şeytanın sol əli ilə yeyib-içdiyini xəbər vermişdir. Bir dəfə bir nəfər Peyğəmbərin ﷺ yanında sol əli ilə yemək yedikdə o, həmin adama belə dedi: **“Sağ əlinlə ye!”** Adam da *təkəbbürlüyündən dolayı*: “Bacarmıram” – dedi. Onda Peyğəmbər ﷺ ona belə dedi: **“Heç bacarmayasan.”** Bundan sonra həmin adam sağ əlini ağzına apara bilmədi. *Allah həmin adamı bu cür cəzalandırdı. Allah qorusun.*

Sözlə yerinə yetirilən ədəblər də bunlardır: Yemək yeməyə başladıqda Allahın adını çəkərək: “Bismilləh” – demək. Doğru rəy odur ki, yeməyə və ya içməyə başladıqda: “Bismilləh” – demək vacibdir. Odur ki, insan yeməyə və ya içməyə başladıqda: “Bismilləh” – deməsə, buna görə günah qazanır. Çünki bunu etməsə, yəni yeməyə və ya içməyə başladıqda: “Bismilləh” – deməsə, şeytan da onunla bərabər yeyər və onunla bərabər içər.

Ona görə də, bir şey yemək istədikdə: “Bismilləh” – demək vacibdir. Əgər bir adam, yeməyin əvvəlində: “Bismilləh” – deməyi unudar və yemək əsnasında bu onun yadına düşərsə, onda: “Bismilləhi fi əvvəlihi və axirihi/əvvəlində də, axırında da Allahın adı ilə!” – desin. Əgər bir adam, yeməyin əvvəlində: “Bismilləh” – deməyi unudarsa, bunu onun yadına salın. Çünki Peyğəmbər ﷺ “bismilləh” deməyi Ömər ibn Əbu Sələmənin rahiməlləhu yadına salmışdır. Ömər ibn Əbu Sələmə, Peyğəmbərin rahiməlləhu ögey oğlu və zövcəsi Ummu Sələmənin rahiməlləhu doğma oğlu idi. Bir dəfə Ömər ibn Əbu Sələmə rahiməlləhu süfrəyə yaxınlaşıb, yeməyə başladıqda Peyğəmbər rahiməlləhu ona belə buyurdu: **“Balaca, “bismillah” de, özün də sağ əllə və öz qabağından ye!”**¹ Bu hədis dəlildir ki, toplum şəklində yemək yedikdə hərə özü üçün “Bismilləh” – deməlidir. Bir adamın hamının adından “Bismilləh” – deməsi keçərli deyildir, əksinə, hər kəs özü üçün “Bismilləh” – deməlidir.

Yeməyin ədəblərindən biri də, yeməyi bitirdikdən sonra, Allahın verdiyi o nemətə görə, Ona həmd etməkdir. Belə ki, bu yeməyi ona

¹ Səhih əl-Buxari, 5376; Səhih Muslim, 2022.

Allah müyəssər etmişdir. Həm də Ondan başqa heç kəs ona bu yeməyi verə bilməzdi. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Əkdiiyinizi gördünüzmü? Onu siz bitirirsiniz, yoxsa Biz?”**¹ O, həmçinin buyurur: **“İçdiyiniz suyu gördünüzmü? Onu buluddan siz endirirsiniz, yoxsa Biz?”**² Əgər izzətli və qüdrətli Allah, bu əkini bitirib sənin ixtiyarına verməsaydı, sən özün bunları əmələ gətirməkdə aciz qalardın.

Həmçinin, su da belədir. Əgər Allah onu sənin üçün asanlaşdırmayırdı, yəni buluddan endirməsə, sonra da yer altındakı su mənbələrinə yönəltməsə, sən onu *yerin altından* çıxarda bilməzdin. Dolayısıyla, özün buna nail ola bilməzdin. Ona görə də uca Allah əkin barəsində: **“Əgər Biz istəsəydik, onu bir saman çöpünə döndərər, siz də heyrətə gələrdiniz”**³– deyir, su barəsində isə: **“Əgər istəsəydik, onu acı edərdik. Bəs nə üçün şükür etmirsiniz?”**⁴– deyir. *Demək, Allah bizə yemək və içmək verməklə nemət bəxş etmişdir.* Ona görə də yedikdən və içdikdən sonra Allaha həmd etmək, Onun bizə verdiyi bu nemətə şükür etməyin bir hissəsidir. Bu da uca Allahın səndən razı qalması üçün bir vəsilə olur.

Müəllif ﷺ, *hədisdə keçən “əl-əklə/yemək” kəlməsinin səhər və ya axşam yeməyi olduğunu açıqlamışdır.* Yemək deyildikdə, loxma başa düşülmür. Yəni yediyiniz hər loxmadan sonra, yaxud hər xurmadan sonra: **“Əlhəmdulilləh”**– deyilmir. Sünnə odur ki, bu duanı, yeməyi tam bitirdikdən sonra deyəsən. Deyilənə görə, İmam Əhməd ibn Hənbəl ﷺ hər loxmadan sonra Allaha həmd edərdi. Bunun səbəbini ondan soruşduqda o, belə cavab vermişdir: *“Yeyib həmd etmək, yeyib susmaqdan daha xeyirlidir.”* Lakin şübhə yoxdur ki, ən xeyirli yol Muhəmmədin ﷺ yoludur. Belə ki, insan, yeməyin və ya içməyin sonunda Allaha *bir dəfə* həmd etsə, bu kifayət edər. Lakin adam həmd etməyi məsləhət bilərsə, məsələn məclisdə olanlara xatırlatmaq məqsədilə və ya buna bənzər *səbəblər* olarsa, İmam Əhmədin ﷺ etdiyi kimi, *hər loxmadan sonra həmd etməsində* düşünürəm ki, bir qəbahət olmaz. Müvəffəq edən Allahdır.

¹ əl-Vaqiə, 63, 64.

² əl-Vaqiə, 68, 69.

³ əl-Vaqiə, 65.

⁴ əl-Vaqiə, 70.

١٤١ - عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: « عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ » قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ يَجِدْ؟ قَالَ: « يَعْمَلُ بِيَدَيْهِ فَيَنْقَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقَ » قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ؟ قَالَ: « يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ » قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ؟ قَالَ: « يَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ أَوْ الْخَيْرِ » قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ لَمْ يَفْعَلْ؟ قَالَ: « يُمْسِكُ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهَا صَدَقَةٌ » متفقٌ عليه.

141. Əbu Musa əl-Əşəri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Hər bir müsəlman sədəqə verməlidir.”** Səhabələr soruşdular: *“Sədəqə verməyə bir şey tapmasa necə?”* Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Öz əlləri ilə işləyib qazansın və bu qazancdan həm özü faydalansın, həm də sədəqə versin.”** Səhabələr soruşdular: *“Bunu bacarmasa necə?”* Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Sıxıntıya düşmüş ehtiyac sahibinə kömək etsin.”** Səhabələr soruşdular: *“Bunu da bacarmasa necə?”* Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Yaxşı işləri, yaxud xeyirli işləri əmr etsin.”** Səhabələr yenə soruşdular: *“Bunu da edə bilməsə necə?”* Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Şər əməllərdən çəkinsin, çünki bu da onun üçün sədəqədir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Əbu Musadan nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Hər bir müsəlman sədəqə verməlidir.”** Rəsulullahın ﷺ buna bənzər sözü, hətta bundan da geniş mənə ifadə edən sözü, əvvəlki bölmələrdə keçmişdi. O, demişdir: **“İnsanın oynaqlarından hər biri üçün günəşin çıxdığı hər gündə bir sədəqə vardır.”**² Oynaq, sümüklər arasındakı buğumlardır. Bu hədis onu göstərir ki, uca Allah, bizə hər gün sədəqə verməyi buyurmuşdur. Bu sədəqə isə növbənövdür: *Hər bir* təsbih, təkbir, təhlil, yaxşı işləri əmr etmək, pis işlərdən çəkindirmək, sıxıntıda olana kömək etmək *sədəqədir*. Dolayısıyla, xeyir yolları çoxdur. Lakin pisliyi əmr edən nəfs, insanı xeyirdən tutub saxlayır. Xeyir bir iş görməyə başladıqda, nəfsi onu *bu işi yarımçıq qoyub* başqa bir işə başlamağa yönəldir, *nəhayət birincini yarımçıq qoyub* ikinci işə başladıqda, *yenə* nəfsi onu *üçüncü* bir işə yönəldir və beləliklə, o adam vaxtını itirir və sonda da heç bir şeyə nail ola bilmir. Ona görə də insan, xeyir

¹ Səhih əl-Buxari, 1445; Səhih Muslim, 1008.

² Səhih əl-Buxari, 2989; Səhih Muslim, 1009.

iş görməyə tələsməli və onu tez bir zamanda yerinə yetirməlidir. Hər dəfə onun üçün bir xeyir qapısı açıldıqda, onu yerinə yetirməyə tələsməlidir. Çünki uca Allah buyurur: **“Elə isə yaxşı işlər görməkdə bir-birinizlə yarışın.”**¹ Həm də insanın üzünə xeyir qapısı ilk dəfə açıldığında onu yerinə yetirməsə, ola bilsin ki, uca Allah onu bu xeyirdən məhrum edər. Hədislərin birində Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Bəzi adamlar (ön cərgələrdə durmaqdan) ta o vaxta qədər geri qalacaqlar ki, axırda Allah onları geri salacaq.”**²

Bir sözlə ağıllı və dərin düşüncəyə sahib olan mömin, xeyir yollarından istifadə etməli və maksimum dərəcədə çalışmalıdır ki, hər bir xeyir qapısından öz nəсібini alsın, xeyir işlərdə biri-biriləri ilə yarışan kim-sələrdən olsun və bu saleh əməllərin səmərələrini toplansın. Allahdan istəyirik ki, Onu zikr etməkdə, Ona şükür etməkdə və Ona gözəl şəkildə ibadət etməkdə, həm bizə, həm də sizə, yardım etsin. Həqiqətən, O, cəmərdədir, səxavətlidir.

¹ əl-Maidə, 48.

² Səhih Muslim, 438.

On dördüncü fəsil

İtaətdə orta yol tutmaq

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿طه ١﴾ مَا أَنزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَىٰ

“Ta. Ha. Biz Quranı sənə ona görə nazil etmədik ki, əziyyətə düşəsən.”¹

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾

“Allah sizin üçün çətinlik istəmir, *əksinə*, sizin üçün asanlıq istəyir.”²

Şərh:

Müəllif ﷺ əvvəlki fəsildə xeyir yollarının çoxluğunu zikr etdikdən sonra, bu fəsildə insanın itaətdə orta yol tutmalı olduğunu bəyan etmiş və fəslə də “İtaətdə orta yol tutmaq” adını vermişdir. “İqtisad/orta yol tutmaq” insanın, ifratla təfritin³ ortasında olması deməkdir. Çünki bütün işlərində insandan tələb olunan da elə budur. Uca Allah buyurur: **“Onlar *mallarımı* xərclədikdə nə israfçılıq, nə də xəsislik edər, bunların arasında orta bir yol tutarlar.”**⁴

İtaətdə də bu cür orta yol tutmaq lazımdır. Hətta *deyə bilərəm ki*, itaətdə orta yol tutmanız fərzdır. Özünüzü gücünüz çatmayan şeylərlə yükləməyin. Belə ki, *bir dəfə* Peyğəmbərə ﷺ xəbər çatır ki, *üç nəfər həddini aşıb*. Çünki onlardan biri, “Mən heç bir qadınla evlənməyəcəyəm”, ikincisi: “Mən *il boyu* oruc tutacağam, *gündüzlər* yeməyəcəyəm”, üçüncüsü isə: “Mən də bütün gecələri ibadət edəcəyəm və yatmayacağam” – demişdi. Peyğəmbər ﷺ *bunu eşidəndən sonra* xütbə verdi və belə dedi:

¹ Ta ha, 1, 2.

² əl-Bəqərə, 185.

³ Təfrit, bir şeyi yerinə yetirdikdə səhlənkər olmaq.

⁴ əl-Furqan, 67.

“İnsanlara nə olub ki, filan və filan sözlər söyləyirlər. Halbuki mən gecənin bir vaxtını namaz qılır, digərini isə yatıram, bəzən oruc tutur, bəzən də tutmuram və qadınlarla da evlənirəm. Hər kim mənim sün-nəmdən/yolumdan üç çevirərsə, məndən deyil.”¹ Göründüyü kimi, Peyğəmbər ﷺ, onun sünnəsindən üz döndərən və özünə gücünün çatma-yacağı şeyləri yükləyən kimsələrdən uzaq olduğunu bildirdi.

Müəllif, *bu fəslə* aid uca Allahın bu ayəsini zikr etmişdir: **“Ta. Ha. Biz Quranı sənə ona görə nazil etmədik ki, əziyyətə düşsən.”²**

“Ta ha.” Bu, ərəb əlfbasının iki hərfidir. Bu hərlərdən biri “Ta”, di-gəri isə “ha” hərfidir. Bəziləri iddia edirlər ki, guya bu Peyğəmbərin ﷺ adlarından biridir. Lakin bu belə deyil. Uca Allah, şanlı Kitabının bəzi surələrini, bu cür, əlifba hərləri ilə başlamışdır. Bu hərlər, adi hərlər olub heç bir mənə bildirmir. Çünki Qurani Kərim ərəb dilində nazil ol-muşdur. Ərəb dilində də əlifba hərlərinin *ayrı-ayrılıqda* heç bir mənası yoxdur. Bu hərlər, yalnız bir-birləri ilə birləşib, bir kəlmə əmələ gətir-diyi zaman mənə ifadə edir.

Lakin bu hərlərin *Quranda bu cür zikr edilməsinin* böyük bir məğzi var. Bu məğz, Peyğəmbəri ﷺ təkzib edən insanlara açıq-aydın meydan oxumaqdır. Peyğəmbəri ﷺ yalançı sayan insanlar, bu Qurana bənzər bir şey gətirməyə aciz qaldılar. Onlar nə on surə, nə bir surə, nə də bir ayə gətirə bildilər. Halbuki onların aciz qaldıqları bu Quran, onların bilmədikləri yad hərlərlə gəlməmişdi. Əksinə, onlar da öz *danışıkların-da istifadə etdikləri* kəlmələri bu hərlərdən düzəldirdilər.

Ona görə də, bu hərlərlə başlayan surələrin az qala hamısında, bu hərlərdən sonra Quranın zikr edildiyini görürsünüz. Bunların bəziləri-ni qeyd edək: əl-Bəqərə surəsi: **“Əlif. Ləm. Mim. Bu, qətiyyən şübhə doğurmayan, müttəqilərə doğru yol göstərən bir Kitabdır.”³** Ali-İm-ran surəsi: **“Əlif. Ləm. Mim. Allah Özündən başqa haqq məbud ol-mayandır, əbədi Yaşayandır, bütün yaradılanların Qəyyumudur. O bu Kitabı sənə özündən əvvəlkiləri təsdiqləyən, həm də, haqq olaraq nazil etdi.”⁴** əl-Əraf surəsi: **“Əlif. Ləm. Mim. Sad. Bu, insanları qor-**

¹ Səhih əl-Buxari, 5063; Səhih Muslim, 1401.

² Ta ha, 1, 2.

³ əl-Bəqərə, 1, 2.

⁴ Ali-İmran, 1-3.

xutmaq və möminlərə öyüd-nəsihət vermək üçün sənə nazil edilən Kitabdır.”¹ Yunus surəsi: “Əlif. Ləm. Ra. Bu, hikmətli Kitabın ayələridir.”² Bir sözlə əlifba hərfləri ilə başlayan hər bir surədə, bu hərflərdən sonra Quranın zikr olunmasına rast gəlirik. Bu da o deməkdir ki, bu Quran, ərəblərin danışdıqları kəlmələri və cümlələri düzəldən həmin hərflərdən düzəlmişdir. Lakin bununla yanaşı ərəblər, *bu Qurana bənzər bir şey gətirməyə* aciz qaldılar. Bu hərflərlə bağlı ən doğru rəy də elə budur.

Müəllifin zikr etdiyi ayədə uca Allah belə buyurur: **“Biz Quranı sənə ona görə nazil etmədik ki, əziyyətdə düşsən.”**³ Yəni Allah bu Quranı Peyğəmbərə ﷺ ona görə nazil etməmişdir ki, onun vasitəsilə bədbəxt olsun, əksinə, *nazil etmişdir ki, dünya və axirətdə xoşbəxtliyə, xeyirə və nicata nail olsun.* Uca Allah elə bu surədə belə buyurur: **“Allah buyurdu: “Bir-birinizə düşmən kəsilərək hamınız buradan yerə enin. Məndən sizə doğru yol göstəricisi gəldiyi zaman hər kəs Mənim doğru yol göstərən bələdçinin ardınca getsə, nə yolunu azar, nə də bədbəxt olar. Kim Mənim Zikrimdən üz döndərsə, onun güzəranı sıxıntılı olacaq və Biz Qiyamət günü onu kor kimi hüzurumuza gətirəcəyik.”** O deyəcək: **“Ey Rəbbim! Mən dünyada görürdüksə, indi nə üçün məni məhşərə kor olaraq gətirdin?”** Allah deyəcək: **“Elədir! Çünki sənə ayələrimiz gəldi, sən isə onları unuttun. Bu gün də sən beləcə unudulacaqsan!”** Biz həddi aşanı və Rəbbinin ayələrinə inanmayanı belə cəzalandırırıq. Axirət əzabı isə, daha şiddətli və daha sürəklidir.”⁴

“Biz Quranı sənə ona görə nazil etmədik ki, əziyyətdə düşsən.” Əksinə, dünya və axirətdə xoşbəxt olasan deyə nazil etdik. Ona görə də İslam ümməti, nə zaman Qurana sarılaraq və onun göstərdiyi yolla gedərək **“Quran ümməti”** olmuşsa, *həmin vaxt* digər ümmətlərdən hörmətli, izzətli və uca olmuş, habelə yer üzünün şərq və qərb bölgələrini fəth etmişlər. Bu Qurana əməl etməkdən uzaq düşməyə başladıda isə, ona əməl etməkdən nə qədər uzaq düşmüşlərsə, bir o qədər də izzətdən, qələbədən və hörmətdən uzaq olmuşlar.

¹ əl-Əraf, 1, 2.

² Yunus, 1.

³ Ta ha, 1, 2.

⁴ Ta ha, 123-127.

Müəllif ﷺ, daha sonra uca Allahın bu ayəsini zikr etmişdir: **“Allah sizin üçün çətinlik istəmir, əksinə, sizin üçün asanlıq istəyir.”**¹ Yəni uca Allah, qoyduğu şəriətdə bizim üçün asanlıq istəmişdir. Bu ayə, oruc ilə bağlı olan ayələrlə birlikdə nazil olmuşdur ki, insan, *orucun* məşəqqət və çətinlik olsun deyər, vacib buyurduğunu güman etməsin. Bir sözlə, uca Allah bəyan edir ki, O, bizim üçün çətinlik deyil, asanlıq istəyir. Ona görə də, səfərə çıxan insana oruc tutmaq vacib deyil və tutmadığı orucun qəzasını başqa günlərdə tutur. Habelə, xəstəyə də oruc tutmaq vacib deyil və o da tutmadığı orucun qəzasını başqa günlərdə tutur. *Bütün* bunlar asanlıqdır. **“Allah sizin üçün çətinlik istəmir, əksinə, sizin üçün asanlıq istəyir.”**

Bu səbəbdən, – Allaha həmd olsun ki – İslam dini, güzəştə gedən, asan və xeyirli bir dindir. Allahdan istəyirəm ki, həm bizə, həm də sizə İslam dininə *möhkəm* sarılmağı, onun üzərində vəfat etməyi və onunla Rəbbimizin qarşısına çıxmağı nəsib etsin.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۴۲- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا وَعِنْدَهَا امْرَأَةٌ قَالَتْ: «مَنْ هَذِهِ؟» قَالَتْ: هَذِهِ فُلَانَةٌ، تَذْكُرُ مِنْ صَلَاتِهَا، قَالَ: «مَهْ عَلَيْكُمْ بِمَا تَطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُّ اللَّهُ حَتَّى تَمْلُوا» وَكَانَ أَحَبُّ الدِّينِ إِلَيْهِ مَا دَاوَمَ صَاحِبُهُ عَلَيْهِ. متفق عليه.

«وَمَهْ» كَلِمَةٌ نَهَى وَزَجَرٍ. وَمَعْنَى «لَا يَمَلُّ اللَّهُ» أَي: لَا يَقْطَعُ ثَوَابَهُ عَنْكُمْ وَجَزَاءَ أَعْمَالِكُمْ، وَيُعَامِلُكُمْ مُعَامِلَةَ الْمَالِ حَتَّى تَمْلُوا فَتَتْرَكُوا، فَيَنْبَغِي لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مَا تَطِيقُونَ الدَّوَامَ عَلَيْهِ لِيَدُومَ ثَوَابُهُ لَكُمْ وَفَضْلُهُ عَلَيْكُمْ.

142. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, onun yanında bir qadın olarkən Peyğəmbər ﷺ içəri daxil oldu və: “Bu kimdir?” – deyər soruşdu. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا: “Bu filankəsdir” – dedi və onun *çoxlu* namaz qılmağından danışdı. *On* da Peyğəmbər ﷺ belə dedi: “Yetər! Siz bacardığınızı yerinə yetirin. Vallahi, siz usanmadıqca, Allah usanmaz.” Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا dedi: “Rəsulullahın ﷺ ən çox sevdiyi ibadət, insanın davamlı olaraq etdiyi ibadətdir.”

¹ əl-Bəqərə, 185.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən **“məh/yetər”** kəlməsi qadağanı və təhdi-di bildirir. **“Allah usanmaz”** yəni *sizə verəcəyi* savabını və əməllərinizin mükafatını sizdən əsirgəməz, siz usanıb *əməllərinizi* tərk etmədikcə, sizinlə, usanmayan insanın davrandığı kimi davranar. Elə isə Allahın savabının və sizə olan lütfünün davamlı olması üçün, davamlı şəkildə edə biləcəyiniz əməllərdən yapışın.

Şərh:

Müəllifin ر.ه.ا “İtaətdə orta yol tutmaq” fəslində Aişəyə ر.ه.ا istinadən rəvayət etdiyi hədisdə deyilir ki, *bir gün* Peyğəmbər ﷺ, Aişənin ر.ه.ا yanında bir qadın olarkən içəri daxil oldu və: **“Bu kimdir?”** – deyər soruşdu. Aişə ر.ه.ا: “Bu filankəsdir” – dedi və onun *çoxlu* namaz qılmağından danışdı. *Onda* Peyğəmbər ﷺ belə dedi: **“Yetər!..”** **“Məh/yetər”** kəlməsi, əmr edirəm “dur” deməkdir. Nəhv alimlərinə görə, bu kəlmə, ismi feil olub “dur” mənasını bildirir. *Bunun bənzəri* “Sah” kəlməsidir. *O da ismi feil olub* “sus” mənasını bildirir.

Yəni Rəsulullah ﷺ həmin qadına, gələcəkdə çətinlik törədə biləcək və *bu səbəbdən də* aciz qalıb davamlı edə bilməyəcəyi, *bu cür* çoxlu namaz qılmasını dayandırmağı əmr etmişdir. Sonra Peyğəmbər ﷺ bizə, bacardığımız əməlləri yerinə yetirməyi əmr etmiş və belə demişdir: **“Siz bacardığınızı yerinə yetirin.”** Yəni özünüzü yükləməyin, özünüzü gücə salmayın. Çünki insan, nəfsini gücə saldıqda və onu yüklədikdə, sonda nəfsi gücdən düşür və bezir. Beləliklə, *etdiyi əməldən* məhrum olur və onu dayandırır.

Aişə ر.ه.ا xəbər verir ki, Rəsulullahın ﷺ ən çox sevdiyi ibadət, davamlı olaraq yerinə yetirilən ibadətdir. Yəni insanın davamlı olaraq yerinə yetirdiyi ibadət. Yəni bir əməli, az da olsa davamlı şəkildə yerinə yetirsən, bu sənin üçün daha yaxşı olar. Çünki sən bu əməli rahat bir şəkildə yerinə yetirirsən və onu bitirərkən, ondan bezmiş bir şəkildə deyil, bir daha etmək arzusu ilə ayrılırsan. Ona görə də Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Vallahi, siz usanmadıqca, Allah usanmaz.”** Yəni izzət-

¹ Səhih əl-Buxari, 43; Səhih Muslim, 785.

li və qüdrətli Allah, etdiyiniz əməlin müqabilində sizə savab verir. Nə qədər davamlı əməl etsəniz də uca Allah onun savabını sizə verəcək.

Bu hədisin zahirindən anlaşıla bilən, Allahın vəsf olunduğu usanmaq, bizim usanmağımız kimi deyildir. Çünki bizim usanmağımız yorğunluqdan və tənbəllikdən irəli gələn bir usanmaqdır. Amma izzətli və qüdrətli Allahın usanmağı, Özünə məxsus olan bir sifətdir. *Belə ki*, pak və uca Allaha nə yorğunluq nisbət edilir, nə də ki, tənbəllik. Uca Allah buyurur: **“Biz göyləri, yeri və onların arasında olanları altı gündə yaratdıq və Bizə heç bir yorğunluq üz vermədi.”** Bu cür əzəmətli göyləri, yeri və onların arasında olanları uca Allah altı gündə: bazar günü, bazar ertəsi, çərşənbə axşamı, çərşənbə, cümə axşamı və cümə günlərində yaratmışdı. Uca Allah belə buyurdu: **“Bizə heç bir yorğunluq üz vermədi.”** Yəni əzəmətli olmalarına baxmayaraq, onları bu qısa müddət ərzində yaratdıqda bizə yorğunluq üz vermədi.

Bu hədisdən çıxan faydalar bunlardır:

1. Adam öz ailəsinin yanında bir şəxs gördüyü zaman onun kim olduğunu soruşmalıdır. Çünki həmin adam, evinə gəlməsini xoşlamadığı birisi ola bilər. Belə ki, bəzi qadınlar, evə gələrək qeybət və sairə kimi söhbətlər edir və *adamın ailəsinə* günah qazandırır. Bəzən də evə gələn qadın, – niyyəti yaxşı da olsa, pis də olsa – *evin xanımından* ev barəsində, yəni kişinin, oğlunun və qardaşının evdə nələr etdiyi barədə soruşur və o da həmin qadına onların nələr etdiyini çatdırdıqda qadın: “Bu ki, xırda şeylərdir. Necə ola bilər ki, *ərin sənə* yalnız filan şeylər verir, yalnız filan cür paltar və filan ərzaqlar alır” – deyir və beləliklə, onu öz həyat yoldaşına qarşı qaldırır. Ona görə də adam, öz ailəsinin yanında bir şəxs gördüyü zaman, onun kim olduğunu soruşmalıdır. Necə ki, Peyğəmbər ﷺ Aişədən رضى الله عنها yanındakı qadının kim olduğunu soruşmuşdur.

2. Bu hədis dəlildir ki, insan, ifrat dərəcədə ibadət etməklə özünü yormamalı və nəfsini gücə salmamalıdır. Çünki o, belə etdikdə *tezliklə* bezəcək və *həmin əməli* tərk edəcəkdir. *Ona görə də*, az da olsa, etdiyi əməli davamlı şəkildə etməlidir ki, bu, onun üçün daha xeyirli olsun. *Bir gün* Peyğəmbərə رضى الله عنه xəbər çatır ki, Abdullah ibn Amr ibn əl-As رضى الله عنه belə deyir: “Mən həyatım boyunca gündüzləri oruc tutub gecələri də namaz qılacağam.” O, bunu xeyir qazanmaq üçün demişdir. Bu xəbər Pey-

ğəmbərə ﷺ çatdıqda o, Abdullahdan, “O sözləri sənmi söyləmişən?”– deyə soruşdu. O, “Bəli! Ya Rəsulullah!”– dedi. Peyğəmbər ﷺ ona: “**Sənin buna gücün çatmaz**”– dedi. Sonra ona hər ayın üç gününü oruc tutmağı buyurdu. Abdullah ﷺ: “Mənim bundan da çox *ibadət* etməyə gücüm çatar”– dedi. Peyğəmbər ﷺ *bu dəfə* ona iki gündən bir oruc tutmasını tövsiyə etdi. Abdullah ﷺ dedi: “Mənim bundan da çox *ibadət* etməyə gücüm çatar.” Onda Peyğəmbər ﷺ ona belə buyurdu: “**Elə isə bir gündən bir oruc tut.**” Abdullah ﷺ yenə dedi: “Mənim bundan da çox *ibadət* etməyə gücüm çatar.” *Bu dəfə* Peyğəmbər ﷺ ona belə dedi: “**Bundan çoxu yoxdur. Bu, Davudun orucudur.**” Abdullah ﷺ yaşa dolduqdan sonra günəşırı oruc tutmaq ona ağır gəldi və belə dedi: “Kaş, Peyğəmbərin ﷺ verdiyi rüsxəti qəbul edərdim.”¹ Sonralar o, ardıcıl olaraq on beş gün oruc tutar, on beş gün isə tutmazdı.

3. Bu hədis həm də ona dəlalət edir ki, insan, ibadətin davamlı şəkildə olunması üçün, etdiyi ibadətdə orta yolu tutmalı, nə ifrata, nə də təfritə yol verməlidir. Allahın ən çox sevdiyi əməl, az da olsa davamlı olanıdır. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۴۳ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: جَاءَ ثَلَاثَةُ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ ﷺ يَسْأَلُونَ عَنْ عِبَادَةِ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَانَتْهُمْ تَقَالُوهَا وَقَالُوا: أَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ ﷺ قَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ. قَالَ أَحَدُهُمْ: أَمَّا أَنَا فَأُصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا، وَقَالَ الْآخَرُ: وَأَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ، وَقَالَ الْآخَرُ: وَأَنَا أَعْتَزِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَيْهِمْ فَقَالَ: « أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا؟! أَمَّا وَاللَّهِ إِنِّي لَأَخْشَاكُمْ لِلَّهِ وَأَتَقَاكُمْ لَهُ، لَكِنِّي أَصُومُ وَأَفْطِرُ، وَأُصَلِّي وَأَرْقُدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي » متفق عليه.

143. Rəvayət edilir ki, Ənəs ibn Malik ﷺ demişdir: “*Bir dəfə* üç nəfər Peyğəmbərin ﷺ evinə gəlib onun əhli-əyalından Peyğəmbərin ﷺ ibadəti barəsində soruşdu. Bu haqda onlara xəbər verildikdə onlar, həmin ibadətləri *özləri üçün* az hesab etdilər və belə dedilər: “Peyğəmbərlə ﷺ biz bir deyilik?! Üstəlik Allah onun keçmiş və gələcək xətələrini

¹ Səhih əl-Buxari, 1976, 3418; Səhih Muslim, 1159.

bağışlamışdır.” Onlardan birisi dedi: “Mən bütün gecələri ibadət edəcəyəm.” O birisi dedi: “Mən il boyu oruc tutacağam, gündüzlər yemək yeməyəcəyəm.” Üçüncüsü dedi: “Mən qadınlardan uzaq duracağam, heç vaxt evlənməyəcəyəm.” *Bunu eşidən kimi* Peyğəmbər ﷺ onların yanına gəlib dedi: **“Filan, filan sözləri sizmi demisiniz?! Vallahi ki, aranızda Allahdan ən çox qorxanınız və Ondan ən çox çəkinəniniz mənəm. Bununla belə mən, bəzən oruc tutur, bəzən də tutmuram, gecənin bir vaxtını namaz qılır, digərini isə yatıram və nəhayət, qadınlarla da evlənirəm. Hər kim mənim sünnəmdən/yolumdan üz çevirərsə, məndən deyildir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin *ﷺ* “İtaətdə orta yol tutmaq” fəslində gətirdiyi, Aişədən *ﷺ* rəvayət olunan hədisdə deyilir ki, *bir dəfə* üç nəfər Peyğəmbərin *ﷺ* evinə gəlib onun əhli-əyalından Peyğəmbərin *ﷺ* evində etdiyi əməllər barəsində soruşdu. Çünki Peyğəmbərin *ﷺ* etdiyi əməllər ya hamının bildiyi zahiri əməllərdir. Məsələn, məsciddə, bazarda və cəmiyyətdə səhabələri ilə birlikdə olarkən etdiyi əməllər buna aiddir. Bu əməllər zahiri əməllərdir ki, onları da Mədinədə olan əksər səhabələr bilirdi. Onun etdiyi *ikinci növ* əməllər isə gizlində edilən əməllərdir ki, onları da yalnız onun evində olanlar və ya onun xidmətində duran Abdullah ibn Məsud və Ənəs ibn Malik *ﷺ* kimi səhabələr bilirdi.

Həmin üç nəfər Peyğəmbərin *ﷺ* evinə gəlib onun əhli-əyalından Peyğəmbərin *ﷺ* gizlində, yəni evində etdiyi ibadətləri barəsində soruşdular. Onlara bu barədə xəbər verildikdə, həmin ibadətləri *özləri üçün* az hesab etdilər. Çünki Peyğəmbər *ﷺ* hərdən oruc tuturdu, hərdən də tutmurdu, gecələrin bir hissəsini namaz qılır, digərini isə yatırdı, habelə qadınlarla evlənir və onlardan zövq alırdı. Bu üç nəfər, sanki Rəsulullahın *ﷺ* etdiyi əməlləri özləri üçün az hesab etdilər. Çünki o səhabələrdə *ﷺ* saleh əməlləri yerinə yetirmək enerjisi var idi. Lakin enerjinin olması meyar deyildir. Əsl meyar şəriətdir.

¹ Səhih əl-Buxari, 5063; Səhih Muslim, 1401.

Bunu eşidən kimi Peyğəmbər ﷺ onların yanına gəlib dedi: **“Filan, filan sözləri sizmi demisiniz?!”** Onlar, “Bəli.” – dedilər. Çünki onlardan birisi, “Mən bütün gecələri ibadət edəcəyəm və yatmayacağam,” ikincisi, “Mən il boyu oruc tutacam, gündüzlər yemək yeməyəcəyəm,” üçüncüsü isə, “Mən qadınlardan uzaq duracam, heç vaxt evlənməyəcəyəm” – demişdi. Bir sözlə, Peyğəmbər ﷺ onlardan bu barədə soruşduqda bunları söylədiklərini təsdiq etdilər.

Şübhəsiz ki, onların söylədikləri şəriətə müxalif idi. Çünki bu *əməllər*, nəfsi məşəqqətə salır və onu yorur. İnsan il boyu *gecələri* yatmayıb namaz qılsa, şübhə yoxdur ki, bu, nəfsi məşəqqətə salacaq və onu yoracaqdır. Həm də bu cür etmək, sonda *həmin əməldən* bezməyə gətirib çıxaracaq və bu da öz növbəsində ibadəti xoşlamamağa yol açacaqdır. Çünki insan bir şeydən bezdikdə, onu xoşlamamağa başlayır.

“İl boyu oruc tutacam” – deyən adam da bunu kimidir. Yəni yay qış demədən *hər gün* oruc tutan kimsənin durumu da belədir. Şübhəsiz ki, bu da məşəqqətlidir.

Üçüncü isə: “Mən qadınlardan uzaq duracam, heç vaxt evlənməyəcəm” – demişdi. Bu da, həmçinin, insana, ələlxüsus da, gənclərə ağır gəlir. Həm də, tərki-dünyalıq və evlənməmək qadağan olunmuş əməllərdəndir. *Rəvayət edilir ki*, Osman ibn Məzun رضي الله عنه demişdir: “Peyğəmbər ﷺ bizə tərki-dünyalıq qadağan etdi. Əgər o, *bu işdə* bizə izin versəydi, biz özümüzü axtalayaqdıq.”¹

Xülasə budur ki, bu üç nəfərin رضي الله عنه yerinə yetirmək istədikləri ibadətlər, həm ağır, həm də sünnəyə müxalif idi. Lakin Peyğəmbər ﷺ *dəqiqləşdirmək üçün* onlardan, həmin sözləri söyləyib-söyləmədiklərini soruşdu. Onlar da, “Bəli” dedilər. Onda Peyğəmbər ﷺ onlara belə dedi: **“Vallahı ki, aranızda Allahdan ən çox qorxanınız və Ondan ən çox çəkinəniniz mənəm. Bununla belə mən, bəzən oruc tutur, bəzən də tutmuram, gecənin bir vaxtını namaz qılır, digərini isə yatıram və nəhayət, qadınlarla da evlənirəm. Hər kim mənim sünnəmdən/yolumdan üç çevirərsə, məndən deyildir.”** Yəni mənim yolumu buraxıb ağır ibadətlər edən kimsə məndən deyildir.

¹ Səhih əl-Buxari, 5073; Səhih Muslim, 1402.

Bu hədis dəlildir ki, insan ibadətdə, hətta bütün işlərində orta yol tutmalıdır. Çünki o, səhlənkarlıq etsə bir çox xeyirdən məhrum olacaq, ifrata vardığında isə əldən düşəcək, aciz qalacaq və geri addım atacaqdır. Ona görə də insan, bütün əməllərində orta yol tutmalıdır.

Odur ki, hədislərin birində belə deyilir: **“Həqiqətən karvandan ayrı düşən adam, nə bir yol qət edər, nə də ki, miniyində sağlam bir bel qoyar.”**¹ Yəni, *karvandan* ayrı düşən adam, daim gecə-gündüz yol gedər, lakin nə bir yana çıxa bilər, nə də ki *miniyində* sağlam bir bel qoyar. Dolayısıyla, həm miniyini yorar, həm də özü yorular, aciz qalar, taqətdən düşər və yerə çökər.

Demək, ibadətdə orta yol tutmaq, Peyğəmbərin ﷺ sünnəsidir. Elə isə ey insan, özünü məşəqqətə salma! Yavaş-yavaş addımla. Bir az əvvəl keçən hədisdə deyildi ki, kimi, Allahın ən çox sevdiyi əməl, az da olsa davamlı olanıdır. Odur ki, təşvişə düşmə. *Bir əməl edərkən onu* nə az, nə də çox etmə. Çünki ən xeyirli yol, Peyğəmbərin ﷺ yoludur. Allahdan istəyirəm ki, bizi onun yolunu, sünnəsini tutub gedən insanlardan etsin.

١٤٤ - وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: «هَلَكَ الْمُتَنَطِّعُونَ» قَالَهَا ثَلَاثًا.

رواه مسلم.

«الْمُتَنَطِّعُونَ»: الْمُتَعَمِّقُونَ الْمُشَدِّدُونَ فِي غَيْرِ مَوْضِعِ التَّشَدِيدِ.

144. İbn Məsud رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Dini çətinləşdirənlər həlak oldular.”** Rəsulullah ﷺ bu sözü üç dəfə təkrarladı.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

Hədisin ərəbcəsində keçən “əl-mutənəttüun/çətinləşdirənlər” kəlməsi si dərinliyə, *xırdaçılığa* gedənlər, yersiz yerə çətinləşdirənlər deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ “İtaətdə orta yol tutmaq” fəslində nəql etdiyi, İbn Məsuddan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət olunan hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Dini çə-**

¹ Sunən əl-Beyhəqi, 1/19. Bu rəvayəti İbn Həcər Fəth əl-Bari, 11/297 əsərində zikr etmişdir.

² Səhih Muslim, 2670.

tinləşdirənlər həlak oldular. *Dini* çətinləşdirənlər həlak oldular. *Dini* çətinləşdirənlər həlak oldular.” Həlak sözü, həyatda qalmağın ziddidir. Yəni bu insanlar məhv oldular və ziyana uğradılar. Sərtləşdirənlər: dini və dünyavi işlərində çətinləşdirən kimsələrdir. Ona görə də *Peyğəmbər* ﷺ hədislərin birində belə buyurmuşdur: **“Çətinləşdirməyin, yoxsa Allah da sizin üçün çətinləşdirər.”**¹

İsrail oğullarının əhvalatını yadınıza salın. Bir zaman onlar bir nəfəri öldürmüşdülər və onun qatili barəsində mübahisə edirdilər. Hətta az qala aralarında savaş baş verəcəkdi. Onda Musa عليه السلام onlara belə dedi: **“Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir!”**² Yəni *inəyi kəsdikdən sonra* onun bir parçasını götürüb ölüyə vurmanızı əmr edir. *Bu zaman o* ölü dirilib, onu öldürən şəxsin kim olduğunu sizə xəbər verəcək. Onlar isə belə dedilər: **“Sən bizi ələ salırsan?!”** Yəni bizə deyirsən ki, inək kəsək və sonra da onun bir parçasını götürüb ölüyə vuraq ki, o dirilib, onu öldürən şəxsin kim olduğunu bizə xəbər versin? Əgər onlar boyun əyib Allahın əmrinə təslim olaraq istənilən bir inəyi kəssəydilər, məqsədlərinə nail olacaqdılar. Lakin onlar çətinləşdirdilər və həlak oldular. Onlar öncə: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun nə cür inək olduğunu bizə bildirsin!”**³– dedilər. Sonra: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun rəngini də bizə bildirsin!”**⁴– dedilər. Sonra da: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun nə cür inək olduğunu (yəni hansı iş üçün istifadə olunduğunu) bizə bildirsin!”**⁵– dedilər. *Allah da* onlar üçün çətinləşdirdikdən sonra inəyi kəsdilər. Halbuki az qala *bunu* yerinə yetirməyəcəkdilər.

Həmçinin, insanın, namaz, oruc və başqa bu kimi Allahın asanlaşdırdığı ibadətləri özü üçün çətinləşdirməsi də, ibadətdə çətinləşdirməyə aiddir. Əgər insan, Allahın asanlaşdırdığı bir şeyi özü üçün çətinləşdirsə həlak olar. Bəzi xəstələrin ramazan ayında oruc tutmaları da, buna aiddir. Belə ki, Allah onlara, *oruc tutmayıb*, yemək yemələrinə icazə vermişdir. Çünki onlar xəstədirlər və yeməyə, içməyə ehtiyacları vardır.

¹ Sunən Əbu Davud, 4904; Əbu Yə’lə, 6/365.

² əl-Bəqərə, 67.

³ əl-Bəqərə, 68.

⁴ əl-Bəqərə, 69.

⁵ əl-Bəqərə, 70.

Lakin *buna baxmayaraq* özlərini çətinliyə salırlar və oruc tuturlar. Deyə bilərik ki, **“Dini çətinləşdirənlər həlak oldular”** hədisi bu cür insanlara da tətbiq olunur.

Bəzi çalışqan tələbələrin tövhid mövzusunda etdikləri hərəkətlər də, bu qəbildəndir. Belə ki, onlar uca Allahın sifətlərini bildirən ayə və hədislərə rast gəldikdə, onun barəsində araşdırmalar aparırlar. Sorumlu olmadıqları və bu ümmətin ilk nəsilləri olan səhabələrin, tabiinlərin və onlardan sonra gələn hidayət imamlarının maraqlanmadıqları şeylər barəsində soruşurlar. Bəziləri də, çətinləşdirmək və lovğalanmaq üçün sorumlu olmadıqları şeylər barəsində araşdırmalar aparırlar. Biz onlara belə deyirik: “Səhabələrə  kifayət edən şeylər, sizə də kifayət edirsə, onda susun və bu məsələlərə girişməyin. Yox, əgər sizə kifayət etmirsə, onda Allah elə edəcək ki, *heç vaxt* qane olmayacaqsız. *Belə olarsa, yəqin* bilin ki, siz çətinliklərə, sıxıntılara və həyacana məruz qalacaqsız.

Buna bir misal gətirək: *İfrata varan* bəzi insanlar, **“Bütün Adəm övladının qəlbləri, tək bir nəfərin qəlbi kimi ər-Rəhmanın barmaqlarından iki barmağı arasındadır. O, onları istədiyi tərəfə yönəldir.”**¹ hədisini dəlil gətirərək, Allahın barmaqlarının olduğunu təsdiq edirlər. Lakin *bundan sonra* onlar: “Bu barmaqların sayı neçədir? Görəsən bu barmaqların ucları da varmı? Barmaq uclarının sayı neçədir?” – deyərək bu cür sualların cavabını araşdırırlar.

Habelə bəziləri: **“Uca və Ulu Rəbbimiz hər gecə, gecənin son üçdə birində dünya səmasına enir.”**² hədisi haqqında da, “Necə enir? *Hər* gecənin son üçdə birində necə enə bilər? Axı gecənin son üçdə biri yer üzündən əskik olmur və hər an dünyanın bir yerində gecənin son üçdə biri mövcuddur. Bu da o deməkdir ki, Allah daim dünya səmasındadır?” və buna bənzər sözlər söyləyir və bu məsələləri araşdırırlar. Onlar bu sözlərə görə nə savab qazanar, nə də ki tərifiylənirlər. Əksinə, onlar savabdan çox günaha, tərifiyənən çox məzəmmətə yaxındırlar.

İnsanın sorumlu olmadığı bu məsələlər, qeybi məsələlərdir. Bu məsələlər barəsində onlardan da xeyirli olan, Allahı ad və sifətləri ilə tanımağa daha həris olan *səhabələr* belə maraqlanmamışlar. Odur ki, on-

¹ Səhih Muslim, 2654.

² Səhih əl-Buxari, 1145; Səhih Muslim, 758.

lar, bu məsələləri araşdırmağa son qoymalı və: “Eşitdik və itaət etdik. İman gətirdik və təsdiq etdik” – deməlidirlər. Qeybi məsələlərə aid olan şeylər barəsində araşdırma aparmaq isə, heç şübhəsiz ki, dində ifrata varmaqdır.

Bəzi tələbələrin, ləfzin dəlalət etdiyi mənaya, ağıln ehtimallarını daxil etmələri də bu qəbildəndir. Onlar: “Ehtimal var ki, bu söz filan və filan mənaları bildirsin” – deyərək, *ehtimalları gətirir və* sözün, dəlalət etdiyi əsl mənasını unudurlar. Son etibarilə də *ləfzin dəlalət etdiyi əsl mənə* kənarda qalar və bu mənadan fayda götürməzlər. Bu, xətadır. Sən ağıln ehtimallarını kənara qoy və ləfzin dəlalət etdiyi zahiri mənayı götür. Əgər biz, Allahın kitabında və Rəsulullahın ﷺ sünnəsində gələn ləfzlərin dəlalət etdiyi əsl mənayı kənara qoyub, ağıln ehtimallara üstünlük versək, əlimizdə dəlil kimi gətirəcəyimiz nə bir hədis, nə də ki, bir ayə qalar və hər dəlilimizə qarşı növbə-növbə etirazlar gətirilər. Həm də, bu ağıln ehtimallar, insanın əqidəsini və imanını sarsılmaq üçün, şeytan tərəfindən onun qəlbinə salınan təsəvvürlər və xəyallar da ola bilər. Allah qorusun.

Bəzi ifratçıların dəstəmaz alarkən etdikləri *artıq* hərəkətlər də, bu qəbildəndir. Belə ki, onlar, dəstəmaz alarkən ehtiyac olmadığı halda *azalarını* üç, dörd, beş, yeddi dəfə və daha çox yuyurlar. Halbuki İbn Abbas رضي الله عنه dəstəmaz alan zaman sudan o qədər az istifadə edərki ki, dəstəmaz aldığı yerə sadəcə bir-iki damcı su tökülərdi. Amma bəziləri sudan istifadə etmək xüsusunda o qədər çətinliklərə gedirlər ki, Allah da, onlar üçün çətinləşdirir. Əgər bir adam bu vəsvəsələrə uyarsa, ona *azalarını* dörd dəfə də, beş dəfə də, altı dəfə də, hətta bundan da çox yumaq kifayət etməyəcəkdir. O, şeytana o qədər uyur ki, məsələ artıq öz cızığından çıxır və adam *öz-özünə*: “Görəsən ağıln olan adam belə bir hərəkət edərmidi?” – deyir.

Həmçinin, cənabətdən dolayı alınan qüslə də, bəzi insanların özlərini çox yorduqlarını görürsən. Suyu qulaqlarına və burun deşiklərinə salmaqda *özlərini çətinliyə salırlar*. Bütün bunların hamısı, Peyğəmbərin ﷺ, **“Dini çətinləşdirənlər həlak oldular. Dini çətinləşdirənlər həlak oldular. Dini çətinləşdirənlər həlak oldular”** – hədisinin əhatə dairəsinə girir. Allahın asanlaşdırdığı bir şeydə özünü çətinliyə salan hər bir kəs bu hədisin əhatə dairəsinə girir. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۴۵- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْغَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ» رواه البخاري.

وفي رواية له «سَدِّدُوا وَقَارِبُوا وَاعْدُوا وَرَوْحُوا، وَشَيْءٍ مِنَ الدُّلْجَةِ، الْقَصْدَ الْقَصْدَ تَبَلُّغُوا».

قوله: «الدِّينُ» هو مرفوعٌ على ما لم يُسمَّ فاعله. وروي منصوباً، وروي: «لَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ».. وقوله ﷺ: «إِلَّا غَلَبَهُ»: أي: غلبه الدِّينُ وَعَجَزَ ذَلِكَ الْمُشَادُّ عَنْ مُقَاوَمَةِ الدِّينِ لِكَثْرَةِ طَرَفِهِ. «وَالْغَدْوَةُ» سَيْرٌ أَوَّلُ النَّهَارِ. «وَالرَّوْحَةُ»: آخِرُ النَّهَارِ «وَالدُّلْجَةُ»: آخِرُ اللَّيْلِ. وَهَذَا اسْتِعَارَةٌ، وَتَمْثِيلٌ، وَمَعْنَاهُ: اسْتَعِينُوا عَلَى طَاعَةِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ بِالْأَعْمَالِ فِي وَقْتِ نَشَاطِكُمْ، وَفَرَاغِ قُلُوبِكُمْ بَحِيثٌ تَسْتَلْذِنُونَ الْعِبَادَةَ وَلَا تَسْأَمُونَ مَقْصُودَكُمْ، كَمَا أَنَّ الْمُسَافِرَ الْحَاقِقَ يَسِيرُ فِي هَذِهِ الْأَوْقَاتِ وَيَسْتَرِيحُ هُوَ وَدَابَّتُهُ فِي غَيْرِهَا، فَيَصِلُ الْمَقْصُودَ بِغَيْرِ تَعَبٍ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

145. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: *“Həqiqətən, din asandır. Dini çətinləşdirən elə bir kimsə yoxdur ki, din onu üstələməsin. Elə isə doğru yol tutun, ən kamil olanı yerinə yetirə bilməsəniz, heç olmasa ona yaxınlaşın, qazandığınız savaba sevinin. Səhər, axşam və gecənin bir vaxtında ibadət etməklə bu vaxtlardan istifadə edin.”*

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Buxarinin digər rəvayətində isə belə deyilir: *“Elə isə doğru yol tutun, ən kamil olanı yerinə yetirə bilməsəniz, heç olmasa ona yaxınlaşın, səhər və axşam, habelə gecənin bir vaxtı yaxşı işlər görməyə çalışın. Orta yoldan ayrılmayın ki, əsas məqsədə çatacaqsınız.”*²

Hədisin *ərəbcəsində* keçən *“əd-diynu/din”* kəlməsi adlıq halında işlənmişdir. Bu kəlmə təsirlik halında *“əd-diynə/dinə”* kimi də rəvayət olun-

¹ Səhih əl-Buxari, 39.

² Səhih əl-Buxari, 6463.

muşdur. Yəni (لَنْ يُشَادَّ الْيَتِيمَ أَحَدٌ) “dini çətinləşdirən elə bir kimsə yoxdur ki,..” ləfzi ilə də rəvayət olunmuşdur. **“Din onu üstələməsin,”** yəni din onu üstələyər və *ibadət* yollarının çoxluğundan dolayı, dini çətinləşdirən adam ona qarşı müqavimət göstərməyə aciz qalar. *Hədisdə keçən “əl-ğadvə”* kəlməsi günün əvvəlində, **“ər-rovhə”** kəlməsi sonunda, **“əd-dulcə”** kəlməsi isə gecənin sonunda yol getməyi bildirir. **“Səhər, axşam və gecənin bir vaxtında ibadət etməklə, bu vaxtlardan istifadə edin.”** Bu, *istifadə etmək üçün bir şeyi* borc götürməkdir və bir misaldır. Mənası, da budur ki, *bədəninizin* gümrəh və qəlbinizin boş olduğu vaxtlarda *saleh* əməllərdən istifadə edərək, Allaha itaət edin. Belə etsəniz həm ibadətdən zövq alacaq, həm bezməyəcək, həm də məqsədinizə çatacaqsınız. Belə ki, işini yaxşı bilən müsafir də, günün bu vaxtlarında yol gedir, digər vaxtlarında isə, həm özü dincəlir, həm də miniyi. Beləliklə də, yorulmadan öz məqsədinə çatır. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

Şərh:

Müəllifin ﷺ “İtaətdə orta yol tutmaq” fəslində nəql etdiyi, Əbu Hureyradan ﷺ rəvayət olunan hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Həqiqətən, din asandır.”** Yəni Allahın Muhəmməd ﷺ vasitəsilə göndərdiyi *İslam* dini asandır. O din ki, insanlar onun vasitəsilə özlərinin Rəbbinə itaət və ibadət edirlər. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Allah sizin üçün çətinlik istəmir, əksinə, sizin üçün asanlıq istəyir.”**¹ Həmçinin, uca Allah, dəstəmaz almağı, cənabət üçün qüsl almağı və su olmadığı təqdirdə, yaxud xəstə ikən təyəmmüm etməyi əmr etdikdən sonra belə buyurur: **“Allah sizi çətinliyə salmaq istəməz.”**² Uca Allah başqa bir ayədə də belə buyurur: **“Allah yolunda lazımınca cihad edin. O, sizi seçdi və atanız İbrahimin dinində olduğu kimi, bu dində də sizin üçün heç bir çətinlik yaratmadı.”**³

Bütün *bu* dəlillər onu göstərir ki, bu din, asan dindir. Həqiqətdə də, belədir. Əgər insan gündəlik ibadətlər barəsində düşünsə, beş vaxt namazın asanlaşdırıldığını və vaxtlar arasında necə bölüşdürüldüyünü

¹ əl-Bəqərə, 185.

² əl-Maidə, 6.

³ əl-Həcc, 78.

görər. Bu namazlar *hər şeydən* öncə insanın həm bədənini, həm də qəl-bini paklaşdırır. İnsan hər dəfə namaz üçün dəstəmaz aldıqda: “Əşhədu ən lə ilahə illəllahu və əşhədu ənnə Muhəmmədən abduhu və Rasulu. Allahumməc'alni minət-təvvabinə vəc'alni minəl-mutətəhhirin”¹– deyir. Beləliklə, öncə bədənini paklaşdırır, sonra tövhid *kəlməsi* ilə qəl-bini paklaşdırır, sonra da namaz qılır.

İslamın üçüncü rüknü olan zəkat barəsində düşünsən, onun da asan olduğunu görərsən. *Hər şeydən* əvvəl zəkat, yalnız artan və onun hökmündə olan mallara düşür. Yəni hər bir maldan zəkat vermək vacib deyil. *Zəkat*, sadəcə ticarət malı kimi artan və çoxalan mallardan, habelə, artmasa da, qızıl və gümüş kimi artmağa meylli olan mallardan verilir. İnsanın öz evində istifadə etdiyi əşyalara və miniyinə gəlin-cə, Peyğəmbər ﷺ onlar barəsində belə demişdir: **“Mömin öz köləsinin və atının zəkatını verməyə mükəlləf deyildir.”**² İnsanın istifadə etdiyi evindəki qab-qacaqlardan, xalı-xalçalardan, məşinlərdən və sairə bu kimi şeylərdən zəkat verilmir. Bu da, bir növ asanlıqdır.

Bundan əlavə, ödəniləcək zəkat miqdarı da cüzi bir şeydir. Belə ki, malın onda birinin dördüdə bir hissəsi, yəni qırxda biri *zəkat verilir*. Bu da, az bir şeydir. Üstəlik, zəkat verdikdə, bu sənin malını azaltmır. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Sədəqə (zəkat) heç bir malı əksiltməz.”**³ Əksinə, *zəkat*, malı bərəkətli edir, onu artırır, təmizləyir və pak edir.

Oruca baxdıqda, onun da asan olduğunu görərsən. Bir ilin hamısını və ya yarısını, yaxud dördüdə birini oruc tutmaq vacib deyildir. On iki aydan sadəcə biri oruc tutulur. Üstəlik, bu da asanlaşdırılmışdır. Belə ki, xəstə olduğun zaman oruc tutmursan, səfərə çıxdıqda oruc tutmursan. Ömrünün sonunacan oruc tuta bilməyəcəksənsə, hər günün əvəzinə bir yoxsul yedizdirirsən.

¹ Tərcüməsi: Mən şahidlik edirəm ki, Allahdan başqa məbud yoxdur və şahidlik edirəm ki, Muhəmməd Onun qulu və elçisidir! Allahım! Məni tövbə edənlərdən et! Və məni təmizləyənlərdən et! Ərəbcəsi:

((أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ. اللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنَ التَّوَّابِينَ وَاجْعَلْنِي مِنَ الْمُتَطَهِّرِينَ))

² Səhih əl-Buxari, 1463; Səhih Muslim, 982.

³ Səhih Muslim, 2588.

Həccə baxsan, onun da asanlaşdırıldığını görərsən. Uca Allah buyurur: **“Yoluna gücü çatən hər kəsin müqəddəs Evi ziyarət etməsi Allahın insanlar üzərindəki haqqıdır.”**¹ Həcc etməyə gücü çatmayan insan varlıdırsa, öz yerinə başqasını göndərir. Həcc etməyə həm pul, həm də sağlamlıq baxımından gücü çatmayan insana isə həcc vacib deyildir.

Bir sözlə, *İslam* dini asan bir dindir. Həm *bu dində olan* ibadətlərin özü asandır, həm də *bu dində*, həmin ibadətləri *bir daha* asanlaşdırmağı vacib edən istisna hallar olduğuna görə asandır. Peyğəmbər ﷺ İmran ibn Husayna عليه السلام belə demişdir: **“Namazı ayaq üstə qıl, bacarmırsansa, oturan yerdə qıl, bunu da bacarmırsansa, uzanan yerdə qıl.”**² Göründüyü kimi bu din asandır.

Hədisin davamında Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Dini çətinləşdirən elə bir kimsə yoxdur ki, din onu üstələməsin.”** Yəni hər kim dində çətinliyə gedərsə mütləq məğlub olar və yenilər. Habelə, zəifləyər, bezər və yorular. Sonra da, taqətdən düşüb həmin əməli tərk edər. Peyğəmbərin عليه السلام: **“Dini çətinləşdirən elə bir kimsə yoxdur ki, din onu üstələməsin”** – sözünün mənası budur ki, sən dini çətinləşdirsən və çətinliyə getsən, mütləq din səni üstələyəcək və sən həlak olacaqsan. Necə ki, bundan öncəki hədisdə Peyğəmbər عليه السلام buyurmuşdur: **“Dini çətinləşdirənlər həlak oldular.”**

Daha sonra Peyğəmbər عليه السلام belə buyurdu: **“Elə isə doğru yol tutun, ən kamil olanı yerinə yetirə bilməyəsiniz, heç olmasa ona yaxınlaşın, qazandığınız savaba sevinin.”** **“Səddidu”**, yəni bir şeyi etdiyiniz zaman onu doğru-düzgün və kamil şəkildə edin. Əgər edə bilməyəsiniz, onda ona yaxınlaşın. Ona görə də, hədisdə keçən **“və qaribu/yaxınlaşın”** kəlməsindəki **“vav/və”** bağlayıcısı **“əu/və ya”** mənasıda işlənmişdir. Yəni imkan varsa, doğru yol tutun, imkan yoxdursa, ona yaxın olanı edin.

“Qazandığınız savaba sevinin.” Yəni siz doğru yol tutsanız və buna nail olsanız, yaxud *doğru yola* yaxınlaşsanız, qazanacağınız çoxlu savaba, xeyirə və Allahın yardımına sevinin. Peyğəmbər عليه السلام *səhabələrinə* tez-tez müjdələr verərdi. *Göründüyü kimi o, daim* səhabələrini sevindirəcək

¹ Ali-İmran, 98.

² Səhih əl-Buxari, 1117.

müjdələr verərdi. Odur ki, insan, müjdələmək, gülümsəmək və başqa bu kimi şeylərlə bacardığı qədər qardaşlarının qəlbinə sevinc salmalıdır.

Peyğəmbərin ﷺ, öz səhabələrini müjdələməsinə aid *başqa* bir misal da çəkək: *Bir gün Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə dedi: "Uca Allah Qiyamət günü belə buyuracaq: "Ey Adəm!" Adəm deyəcək: "Buyur, hüzzurundayam və əmrinə müntəzirəm. Xeyir yalnız Sənin Əlindədir!" Allah buyuracaq: "Cəhənnəmə vasil olacaq kimsələri ayır!" Adəm deyəcək: "Cəhənnəmə vasil olanlar sayı nə qədərdir?" Allah buyuracaq: "Hər min nəfərdən doqquz yüz doxsan doqquzu Cəhənnəmə gedəcək." O zaman uşaqların saçları ağaracaq, hamilə qadın bətnindəkini salaacaq, insanları sərxoş görəcəksən, halbuki onlar sərxoş olmayacaqlar. Ancaq Allahın əzabı çox şiddətlidir. Səhabələrə bu ağır gəldi və onlar: "Ya Rəsulullah, hansımız o bir nəfərdən olacaq?" – deyə soruşdular. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: "Sevinin! Heç şübhəsiz ki, sizdən hər bir nəfərin müqabilində Yəcuc və Məcuc tayfalarından min nəfər Cəhənnəmə atılacaq." Sonra Peyğəmbər ﷺ davam edib buyurdu: "Canım Əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizin Cənnət əhlinin dörd-də birini təşkil edəcəyinizə ümid edirəm." Rəvi deyir ki, bunu eşidəndə biz: "Təkbir gətirdik." Sonra o buyurdu: "Canım Əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizin Cənnət əhlinin üçdə birini təşkil edəcəyinizə ümid edirəm." Biz yenə: "Təkbir gətirdik." Sonra o belə buyurdu: "Canım Əlində olan Allaha and olsun ki, mən sizin Cənnət əhlinin yarısını təşkil edəcəyinizə ümid edirəm." Biz yenə: "Təkbir gətirdik." Sonra Peyğəmbər ﷺ belə dedi: "Sizinlə əvvəlki ümmətlərin misalı, ağ öküzün dərisindəki qara tükün və qara öküzün dərisindəki ağ tükün misalına bənzəyir."¹*

Hər bir insan bu cür etməli, yəni, öz qardaşlarına bacardığı qədər müjdələr verməlidir. Amma bəzən müsəlmanı qorxutmaq, onun üçün daha xeyirli olur. Ola bilsin ki, müsəlman qardaşın, bir vacibi yerinə yetirməkdə səhlənkardır, yaxud haram bir işlə məşğuldur. Bu zaman onu xəbərdar etmək və qorxutmaq daha məqsədəuyğundur. Odur ki, insan, *bu məsələdə* hikməklə hərəkət etməli və *imkan daxilində* müjdələməyə daha çox üstünlük verməlidir. Məsələn, sənin yanına bir adam

¹ Səhih əl-Buxari, 3348; Səhih Muslim, 222.

gəlib, özünə çox zülm etdiyini, böyük günahlar etdiyi üçün tövbəsinin qəbul olub-olunmadığı barəsində soruşsa, ona belə deməlisən: “Bəli! Sevin! *Çünki sən tövbə etsən, Allah sənin tövbəni qəbul edər.*” Bir sözlə həmin adamın qəlbinə sevinc və ümid salırsan ki, uca Allahın rəhmətindən ümidini üzməsin.

Dolayısıyla, Peyğəmbər ﷺ demişdir: ***“Elə isə doğru yol tutun, ən kamil olanı yerinə yetirə bilməyəsiniz, heç olmasa ona yaxınlaşın, qazandığınız savaba sevinin. Səhər, axşam və gecənin bir vaxtında ibadət etməklə bu vaxtlardan istifadə edin. Orta yoldan ayrılmayın ki, əsas məqsədə çatacaqsınız.”*** Yəni gündüzün hər iki başından, həm əvvəldən, həm də sonundan, habelə gecənin bir vaxtından faydalansanız ***“əsas məqsədə çatacaqsınız.”*** Ehtimal var ki, Peyğəmbər ﷺ mənəvi səfər üçün, maddi səfəri misal çəkmək istəmişdir. Belə ki, maddi səfərə çıxan insanın, günün əvvəlində, sonunda və gecənin bir vaxtında yol getməsi məsləhətdir. Çünki bu vaxtlar, rahatlıq baxımından müsaфир üçün daha uyğundur. Bir ehtimal da var ki, Peyğəmbər ﷺ günün əvvəlinin və sonunun təsbih üçün, gecənin də namaz üçün uyğun olduğunu *bəyan etmək* istəmişdir. Necə ki, uca Allah buyurur: ***“Ey iman gətirənlər! Allahı çox-çox yada salın! Səhər-axşam Onun şəninə təriflərin!”***¹

Hər bir halda Peyğəmbər ﷺ bütün vaxtlarımızı ibadətə sərf etməyi buyurmamışdır. Çünki bu, insanın taqətdən düşməsinə, bezməsinə, yorulmasına və sonda da etdiyi əməli tərk etməsinə gətirib çıxarır. Allah, Onu zikr etməkdə, Ona şükür etməkdə və Ona gözəl şəkildə ibadət etməkdə həm bizə, həm də sizə, yardım etsin.

۱۴۶- وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: دَخَلَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَسْجِدَ فَإِذَا حَبْلٌ مَمْدُودٌ بَيْنَ السَّارِيَتَيْنِ فَقَالَ: « مَا هَذَا الْحَبْلُ؟ » قَالُوا: هَذَا حَبْلٌ لِرَيْتَبٍ، فَإِذَا فَتَرْتُ تَعَلَّقْتُ بِهِ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: « حُلُّوهُ، لِيُصَلَّ أَحَدُكُمْ نَسَاطَةً، فَإِذَا فَتَرَ فَلْيَرْقُدْ » متفقٌ عليه.

146. Rəvayət edilir ki Ənəs رضي الله عنه demişdir: *“Bir dəfə Peyğəmbər ﷺ məscidə daxil olduqda, iki dirək arasına çəkilmiş bir ip gördü və: “Bu*

¹ əl-Əhzab, 41, 42.

nə ipdir?”– deyə soruşdu. *Oradakılar* dedilər: “Bu Zeynəbin ipidir. *Namaz qılıb* yorulduğu zaman ondan asılı durur.” Onda Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Onu açın! Biriniz özünü gümrah hiss etdikcə gecə namazını qılsın, yorulduqda isə uzanıb yatsın.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin راجعاً, Ənəs ibn Malikdən رَوَى عَنْهُ rəvayət etdiyi hədisdə deyilir ki, *bir dəfə* Peyğəmbər ﷺ məscidə – yəni Peyğəmbər məscidinə – daxil olduqda, iki dirək arasına çəkilməmiş bir ip gördü və: **“Bu nə ipdir?”**– deyə soruşdu. *Oradakılar* dedilər: “Bu Zeynəbin ipidir. Bunu o, bağlamışdır. *Namaz qılıb* yorulduğu zaman ondan asılı durur ki, yorğunluğu getsin.” Onda Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Onu açın!”** Yəni onu buradan götürün. Sonra da ardından belə buyurdu: **“Biriniz özünü gümrah hiss etdikcə gecə namazını qılsın, yorulduqda isə uzanıb yatsın.”**

Bu hədis dəlildir ki, insan ibadətdə dərinə getməməli, ifrata varmamalı, nəfsinə gücü çatmayan şeyi yükləməməli, əksinə, gümrah olduğu müddətcə namaz qılmalı, yorulduqda isə uzanıb yatmalıdır. Çünki adam yorğun ola-ola namaz qılarsa, fikri yayınar, usanar, bezər və bəlkə də, ibadətə nifrət edər. Özü üçün dua etmək əvəzinə, öz əleyhinə dua edə bilər. Yuxulu-yuxulu səcdə edərkən: “Rabbiğ-firli/ey Rəbbim, məni bağışla”– demək əvəzinə: “Rabbi lə təğfir-li/ey Rəbbim, məni bağışlama”– deyə bilər. Çünki adam yuxuludur. Ona görə də, Peyğəmbər ﷺ *səhabələrə* həmin ipi açmağı əmr etdi. Bizə də, gümrah olduğumuz zaman *gecə* namazı qılmağı, yorulduqda isə uzanıb yatmağı əmr etdi.

Bu əmr, namaz xüsusunda varid olsa da, bütün əməllərə şamil olunur. Bir sözlə, nəfsinə, gücü çatmayan şeyləri yükləmə. Əksinə, nəfsinlə mülayim və yumşaq davran. İşləri tələm-tələsik yerinə yetirmə. Çünki *bəzi* işlər, Allahın hikmətindən dolayı, gecikə bilər. *Heç vaxt*: “Mən özümü yormağ istəyirəm”– demə. Əksinə, *bir az* gözlə və nəfsinin haqqını ver. Bundan sonra *mütləq* məqsədinə çatacaqsan.

Bəzi tələbələrin yuxulu-yuxulu dərslər öyrənmələri də, bu qəbildən sayılır. Özünü yorur, lakin bir şey əldə edə bilmir. Çünki yuxulu-yuxu-

¹ Səhih əl-Buxari, 1150; Səhih Muslim, 784.

lu dərslərini öyrənən tələbə, bir şey öyrəndiyini güman etsə də, əslində heç bir fayda əldə edə bilmir. Ona görə də, adamın, kitab oxuduğu zaman yuxusu gələrsə, – istər bu kitab mənhəc kitabı olsun, istər də başqa kitab olsun, fərq etməz – kitabı bağlamalı və yatıb istirahət etməlidir.

Bu, bütün vaxtlara aiddir. Hətta fərz edək ki, bir adamı əsr namazından, yaxud fəcr namazından sonra yuxu tutur və yatıb dincəlmək istəyir. Bu zaman onun yatmasında heç bir problem yoxdur. Elə isə hər dəfə səni yuxu tutduğu zaman yat və hər dəfə gümrah olduğun zaman da *Allah yolunda* çalış. **“İşlərini qurtaran kimi Allah yolunda çalış! Yalnız Rəbbinə üz tut!”**¹ Allahın fərz buyurduğu əməllərdən savayı, bütün işlərində asan olanı götürün. Fərz əməllərə gəldikdə isə, onların bəlli bir vaxtları vardır və mütləq həmin vaxtlarda yerinə yetirilməlidir. Lakin nafilə ibadətlərində məsələ genişdir. Elə isə heç bir nafilədə özünü təqəddən salmayın. Allahdan istəyirəm ki, Onu zikr etməkdə, Ona şükür etməkdə və Ona gözəl şəkildə ibadət etməkdə həm bizə, həm də sizə, yardım etsin.

۱۴۷ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « إِذَا نَعَسَ أَحَدُكُمْ وَهُوَ يُصَلِّي، فَلْيَرْقُدْ حَتَّى يَذْهَبَ عَنْهُ النَّوْمُ، فَإِنْ أَحَدُكُمْ إِذَا صَلَّى وَهُوَ نَاعِسٌ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ يَذْهَبُ يَسْتَغْفِرُ فَيَسْبُ نَفْسَهُ ». متفق عليه.

147. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Sizdən birinizi namaz qılarkən mürgü tutarsa, qoy yuxusu dağılıb gedincəyədək yatsın. Çünki sizdən biriniz, yuxulu-yuxulu namaz qıldığı zaman ola bilər ki, bağışlanma diləmək əvəzinə, heç özü də bilmədən özünü söysün.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا Aişədən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا nəql etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ belə buyurur: **“Sizdən birinizi namaz qılarkən mürgü tutarsa, qoy yuxusu**

¹ əş-Şərh, 7.8.

² Səhih əl-Buxari, 212; Səhih Muslim, 786.

dağılıb gedincəyədək yatsın.” Mürgü, yuxunun üstün gəlməsi nəticəsində duyğu orqanlarının *zəiflədiyi* bir müddətdir. Bu müddət ərzində insan öz duyğu orqanlarına hakim ola bilmir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ, namaz qıldığı halda mürgüləyən insana, namazdan çıxmağı və mürgülü halda namaz qılmamağı buyurmuşdur. Sonra isə bunun səbəbini açıqlayaraq belə demişdir: **“Çünki sizdən biriniz, yuxulu-yuxulu namaz qıldığı zaman ola bilər ki, bağışlanma diləmək əvəzinə, heç özü də bilmədən özünü söysün.”** Yəni adam: “Allahım, mənim günahımı bağışla” – demək əvəzinə, bağışlanmasını diləyəcəyi günahdan dolayı özünü söyə bilər. Həmçinin, Allahdan Cənnət istəmək əvəzinə Cəhənnəm, hidayət istəmək əvəzinə də, azgınlıq istəyə bilər. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ həmin adama, uzanıb *yatmağı* əmr etmişdir.

Bunun hikmətlərindən bir də budur ki, nəfsin, insanın üzərində haqqı var. İnsan, öz nəfsini məşəqqətli ibadətləri yerinə yetirməyə məcbur edərsə, ona zülm etmiş olar. Elə isə, ey qardaşım, nə səhlənkarlıq göstərib *ibadətlərini* əksiltmə, nə də ki ifrata varıb *ibadətlərini həddindən artıq* coxaltma.

Bu hədisdən çıxan fayda budur ki, insan ibadət edərkən nəfsini *artıq* yükləməməli və onu çətinliyə salmamalıdır. Sadəcə gücü yetəni yerinə yetirməlidir. Müvəffəq edən Allahdır.

١٤٨ - وَعَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كُنْتُ أَصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّلَوَاتِ، فَكَانَتْ صَلَاتُهُ قَصِداً، وَخُطْبَتُهُ قَصِداً « رواه مسلم.
 قَوْلُهُ: قَصِداً: أَيَّ بَيْنَ الطُّوْلِ وَالْقِصَرِ.

148. Rəvayət edilir ki, Əbu Abdullah Cabir ibn Səmurə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Mən namazları Peyğəmbərlə صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ birlikdə qıldım. Onun namazı da, xütbəsi də orta *uzunluqda* idi.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “Qasdən/orta” sözünün mənası, uzunla qısanın ortası deməkdir.

¹ Səhih Muslim, 866.

Şərh:

Cabir ibn Səmurənin رحمته الله hədisində deyilir ki, o, namazları Peyğəmbərlə ﷺ birlikdə qıldadı. Hədisin zahirindən də görünür ki, o, cümə namazını qəsd edirdi. Yəni Peyğəmbərin ﷺ cümə namazı da, cümə xütbəsi də, orta *uzunluqda* olardı. Burada “orta” deyildikdə, nə qısa faydasız, nə də uzun yorucu olmaması qəsd olunur. Həm də Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Həqiqətən, kişinin namazının uzun, xütbəsinin də qısa olması, onun dərrakəli olmasının əlamətidir.”**¹ Yəni onun dində fəqih və elmlı olmasının əlamətidir.

Bu hədisdən çıxan fayda budur ki, insan ibadət edərkən nəfsini *artıq* yükləməməli və onu çətinliyə salmamalıdır. Sadəcə gücü yetəni yerinə yetirməlidir. Müvəffəq edən Allahdır.

١٤٩ - وَعَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ وَهَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رحمته الله قَالَ: أَخَى النَّبِيِّ ﷺ بَيْنَ سَلْمَانَ وَأَبِي الدَّرْدَاءِ، فَرَزَّ سَلْمَانُ أَبَا الدَّرْدَاءِ، فَرَأَى أُمَّ الدَّرْدَاءِ مُتَبَدِّلَةً فَقَالَ: مَا شَأْنُكِ؟ قَالَتْ: أَخَوْتُ أَبُو الدَّرْدَاءِ لَيْسَ لَهُ حَاجَةٌ فِي الدُّنْيَا. فَجَاءَ أَبُو الدَّرْدَاءِ فَصَنَعَ لَهُ طَعَامًا، فَقَالَ لَهُ: كُلْ، فَإِنِّي صَائِمٌ، قَالَ: مَا أَنَا بِأَكِلٍ حَتَّى تَأْكُلَ. فَأَكَلَ، فَلَمَّا كَانَ اللَّيْلُ ذَهَبَ أَبُو الدَّرْدَاءِ يَقُومُ، فَقَالَ لَهُ: نَمْ فَتَامَ. ثُمَّ ذَهَبَ يَقُومُ فَقَالَ لَهُ: نَمْ، فَلَمَّا كَانَ مِنْ آخِرِ اللَّيْلِ قَالَ سَلْمَانُ: قُمْ الْآنَ، فَصَلِّ يَا جَمِيعًا، فَقَالَ لَهُ سَلْمَانُ: إِنَّ لِرَبِّكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِنَفْسِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَلِلْأَهْلِ عَلَيْكَ حَقًّا، فَأَعْطِ كُلَّ ذِي حَقٍّ حَقَّهُ، فَأَتَى النَّبِيَّ ﷺ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «صَدَقَ سَلْمَانُ» رواه البخاري.

149. Rəvayət edilir ki, Əbu Cuheyfə Vəhb ibn Abdullah رحمته الله demişdir: “Peyğəmbər ﷺ, Salmanla Əbu Dərdanı bir-birilərinə qardaş etmişdi. *Bir dəfə* Salman, Əbu Dərdanı ziyarət etdikdə, Ummu Dərdanı köhnə-körüş paltar içində görüb: “Niyə bu görkəmdəsən?” – deyə soruşdu. *Ummu Dərda*: “Qardaşın Əbu Dərdanın dünyaya marağı yoxdur” – deyə cavab verdi. Sonra Əbu Dərda gəlib, Salman üçün yemək hazırladı və: “Sən ye, mən oruçluyam” – dedi. Salman: “Sən yeməyincə, mən yeyən

¹ Səhih Muslim, 869.

deyiləm” – dedikdə, o da yeməkdən yedi. Gecə olduqda, Əbu Dərda qalxıb namaz qılmaq istədi. *Lakin* Salman ona: “Yat!” – dedi, o da yatdı. Sonra yenə qalxıb namaz qılmaq istədikdə, Salman *yenə*: “Yat!” – dedi. Nəhayət, gecənin sonu yetişdikdə, Salman *ona*: “İndi qalx” – dedi və hər ikisi *qalxıb* birlikdə namaz qıldı. Sonra Salman ona dedi: “Həqiqətən Rəbbinin sənin üzərində haqqı var, nəfsinin sənin üzərində haqqı var, ailənin sənin üzərində haqqı var. Elə isə, hər bir haqq sahibinə haqqını ödə.” Sonra Əbu Dərda Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib hadisəni ona xəbər verdikdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Salman doğru söyləmişdir”** – dedi.

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ﷺ, Əbu Cuheyfə Vəhb ibn Abdullahdan رضي الله عنه rəvayət etdiyi hədisdə deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ, Salmanla Əbu Dərdanı رضي الله عنه bir-birinə qardaş etmişdi. Yəni onlar arasında qardaşlıq müqaviləsi bağlamışdı. Belə ki, mühacirlər Mədinəyə gəldikdə, Peyğəmbər ﷺ onlarla, onlardan əvvəl *Mədinədə* yurd salmış, sonra da iman gətirmiş ənsarı bir-birinə qardaş etdi. Bu müqaviləyə əsasən mühacirlər ənsarın qardaşı yerində sayılırdı. Hətta bu müqaviləyə əsasən onlar bir-birilərinin varisləri sayılırdı. Uca Allah: **“Qohumlar Allahın Kitabına görə bir-birinə varis olmağa daha yaxındırlar”**² ayəsini nazil edənə qədər, *bu hökm öz qüvvəsində qaldı*.

Bir gün Salman رضي الله عنه qardaşı Əbu Dərdanın رضي الله عنه evinə gəlir və onun yoldaşı Ummu Dərdanı köhnə-körüş paltar içində görür. Yəni onun üzərində evli qadının geyinmiş olduğu *gözlə* paltar yox idi, əksinə onun üstündəki köhnə paltarlar idi. Salman رضي الله عنه ona dedi: “Niyə bu görkəmdəsən?” Qadın dedi: “Qardaşın Əbu Dərdanın dünyaya marağı yoxdur.” Yəni dünyadan, ailədən, yemək-içməkdən və hər şeydən üz döndərmişdir.

Bir az sonra Əbu Dərda evə gəldi, Salman üçün yemək hazırlayıb onun önünə qoydu və ona “Sən ye, mən orucam” – dedi. Salman da ona: “Oruc tutma, orucunu poz və *sən də ye*” – dedi. Çünki Salman رضي الله عنه, Ummu Dərdanın sözlərindən Əbu Dərdanın رضي الله عنه daim oruc tutduğu-

¹ Səhih əl-Buxari, 1968.

² əl-Ənfal, 75.

nu, dünyadan, yemək-içməkdən və başqa şeylərdən üz döndərdiyini başa düşmüşdü. Beləcə, Əbu Dərda رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ yemək yedi və sonra da yatdı. Əbu Dərda رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ gecənin bir vaxtında namaz qılmaq üçün qalxdı. Amma Salman رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ona, “Yat” – dedi və o da yatdı. Bir müddət sonra o, namaz qılmaq üçün təkrar qalxdı. Salman رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ bu dəfə də ona: “Yat” – dedi. Nəhayət, gecənin sonu yetişdikdə Salman رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ qalxdı və hər ikisi birlikdə namaz qıldı.

“Birlikdə namaz qıldı” sözünün zahirindən, onların camaat namazı qıldığı başa düşülür. Lakin ehtimal da var ki, onlar eyni zamanda, amma ayrı-ayrılıqda namaz qıldılar. Bu cür etmək, – yəni gecə namazını camaat şəklində qılmaq – caizdir. Lakin bunu daimi deyil, hərdən etmək olar. Çünki Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ həm İbn Abbasla رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, həm Huzeyfə ibn Yəmənlə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, həm də Abdullah ibn Məsudla رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ birlikdə gecə namazı qılmışdır. Lakin alimlər deyirlər ki, bunu daim yox, hərdən etmək olar.

Sonra Salman رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ona belə dedi: “Həqiqətən Rəbbinin sənin üzərində haqqı vardır, nəfsinin sənin üzərində haqqı vardı, ailənin sənin üzərində haqqı vardır. Elə isə hər bir haqq sahibinə haqqını ver.” Salmanın رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ söylədiyi bu söz, Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Amr ibn Asa رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ söylədiyi sözdür.

Bu hədis dəlildir ki, insan, oruc tutarkən və gecə namazları qılarkən, öz nəfsini gücə salmamalıdır. O, bunları xeyir əldə edəcək, habelə yorulub əldən düşməyəcək şəkildə etməlidir. Müvəffəq edən Allahdır.

١٥٠ - وَعَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَخْبَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنِّي أَقُولُ: وَاللَّهِ لَأَصُومَنَّ النَّهَارَ، وَلَأَقُومَنَّ اللَّيْلَ مَا عِشْتُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَنْتَ الَّذِي تَقُولُ ذَلِكَ؟ فَقُلْتُ لَهُ: قَدْ قُلْتُهُ بِأَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «فَإِنَّكَ لَا تَسْتَطِيعُ ذَلِكَ، فَصُمْ وَأَفْطِرْ، وَنَمْ وَقُمْ، وَصُمْ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَإِنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَذَلِكَ مِثْلُ صِيَامِ الدَّهْرِ». قُلْتُ: فَإِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: «فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمَيْنِ». قُلْتُ: فَإِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ، قَالَ: «فَصُمْ يَوْمًا وَأَفْطِرْ يَوْمًا، فَذَلِكَ صِيَامُ دَاوُدَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ أَعْدَلُ الصِّيَامِ». وَفِي رَوَايَةٍ: «هُوَ أَفْضَلُ الصِّيَامِ» فَقُلْتُ: فَإِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ

ذَلِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَا أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ». وَلَئِنْ أَكُونُ قَبِلْتُ الثَّلَاثَةَ الْآيَامِ الَّتِي قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَهْلِي وَمَالِي.

وفي رواية: «أَلَمْ أُخْبَرْ أَنَّكَ تَصُومُ النَّهَارَ وَتَقُومُ اللَّيْلَ؟» قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ. قَالَ: «فَلَا تَفْعَلْ: صُمْ وَأَفْطِرْ، وَنَمْ وَقُمْ، فَإِنَّ لِحَسَدِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِعَيْنَيْكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِرِزْوَاجِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِرِزْقِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ بِحَسْبِكَ أَنْ تَصُومَ فِي كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ لَكَ بِكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أَثْمَالِهَا، فَإِنَّ ذَلِكَ صِيَامُ الدَّهْرِ»، فَشَدَدْتُ فَشَدَدَ عَلَيَّ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أَجِدُ قُوَّةً، قَالَ: «صُمْ صِيَامَ نَبِيِّ اللَّهِ دَاوُدَ وَلَا تَزِدْ عَلَيْهِ»، قُلْتُ: وَمَا كَانَ صِيَامَ دَاوُدَ؟ قَالَ: «نِصْفُ الدَّهْرِ». فَكَانَ عَبْدُ اللَّهِ يَقُولُ بَعْدَ مَا كَبِرَ: يَا لَيْتَنِي قَبِلْتُ رُخْصَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ.

وفي رواية: «أَلَمْ أُخْبَرْ أَنَّكَ تَصُومُ الدَّهْرَ، وَتَقْرَأُ الْقُرْآنَ كُلَّ لَيْلَةٍ؟» فَقُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَلَمْ أُرِدْ بِذَلِكَ إِلَّا الْخَيْرَ، قَالَ: «فَصُمْ صَوْمَ نَبِيِّ اللَّهِ دَاوُدَ، فَإِنَّهُ كَانَ أَعْبَدَ النَّاسِ، وَاقْرَأْ الْقُرْآنَ فِي كُلِّ شَهْرٍ». قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ؟ قَالَ: «فَاقْرَأْهُ فِي كُلِّ عَشْرِينَ». قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ؟ قَالَ: «فَاقْرَأْهُ فِي كُلِّ عَشْرِ». قُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ إِنِّي أُطِيقُ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِكَ؟ قَالَ: «فَاقْرَأْهُ فِي كُلِّ سَبْعٍ وَلَا تَزِدْ عَلَى ذَلِكَ»، فَشَدَدْتُ فَشَدَدَ عَلَيَّ، وَقَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ: «إِنَّكَ لَا تَدْرِي لَعَلَّكَ يَطُولُ بِكَ عُمُرٌ»، قَالَ: فَصِرْتُ إِلَى الَّذِي قَالَ لِي النَّبِيُّ ﷺ، فَلَمَّا كَبُرْتُ وَدِدْتُ أَنِّي قَبِلْتُ رُخْصَةَ نَبِيِّ اللَّهِ ﷺ.

وفي رواية: «وَإِنَّ لَوْلَدِكَ عَلَيْكَ حَقًّا» وفي رواية: «لَا صَامَ مِنْ صَامِ الْأَبَدِ» ثَلَاثًا. وفي رواية: «أَحَبُّ الصِّيَامِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى صِيَامُ دَاوُدَ، وَأَحَبُّ الصَّلَاةِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى صَلَاةُ دَاوُدَ: كَانَ يَنَامُ نِصْفَ اللَّيْلِ، وَيَقُومُ ثُلُثَهُ، وَيَنَامُ سُدُسَهُ، وَكَانَ يَصُومُ يَوْمًا وَيُفْطِرُ يَوْمًا، وَلَا يَفْرُ إِذَا لَاقَى».

وفي رواية قَالَ: أَنْكَحَنِي أَبِي امْرَأَةً ذَاتَ حَسَبٍ، وَكَانَ يَتَعَاهَدُ كَنَّتَهُ - أَي: امْرَأَةً وَلَدِهِ - فَيَسْأَلُهَا عَنْ بَعْلِهَا، فَتَقُولُ لَهُ: نِعَمَ الرَّجُلُ مِنْ رَجُلٍ لَمْ يَطَأْ لَنَا فِرَاشًا، وَلَمْ يُفْتَشْ لَنَا كَنَفًا

مُنْذُ أَتَيْتَاهُ. فَلَمَّا طَالَ ذَلِكَ عَلَيْهِ ذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ ﷺ. فَقَالَ: «إِلْقَنِي بِهِ». فَلَقَيْتُهُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَقَالَ: «كَيْفَ تَصُومُ؟» قُلْتُ: كُلَّ يَوْمٍ، قَالَ: «وَكَيْفَ تَخْتِمُ؟» قُلْتُ: كُلَّ لَيْلَةٍ، وَذَكَرَ نَحْوَ مَا سَبَقَ... وَكَانَ يَقْرَأُ عَلَى بَعْضِ أَهْلِهِ السُّبْعَ الَّذِي يَقْرُؤُهُ، يَعْرِضُهُ مِنَ النَّهَارِ لِيَكُونَ أَخَفَّ عَلَيْهِ بِاللَّيْلِ، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يَتَقَوَّى أَفْطَرَ أَيَّامًا وَأَحْصَى، وَصَامَ مِنْهُمْ كَرَاهِيَةً أَنْ يَتْرَكَ شَيْئًا فَارَقَ عَلَيْهِ النَّبِيُّ ﷺ.

كُلُّ هَذِهِ الرِّوَايَاتِ صَحِيحَةٌ مُعْظَمُهَا فِي الصَّحِيحَيْنِ وَقَلِيلٌ مِنْهَا فِي أَحَدِهِمَا.

150. Rəvayət edilir ki, Əbu Muhəmməd Abdullah ibn Amr ibn əl-As رضي الله عنه demişdir: “Bir gün Peyğəmbərə ﷺ xəbər çatdı ki, mən: “Allaha and olsun ki, mən həyatım boyunca gündüzləri oruc tutub, gecələri də namaz qılacağam” – demişəm. *Odur ki*, Rəsulullah ﷺ məndən: “**O sözləri sənmi söylədin?**” – deyə soruşdu. Mən dedim: “*Bəli*, mən söylədim. Atam-anam sənə fəda olsun, ya Rəsulullah.” Rəsulullah ﷺ dedi: “**Sənin buna gücün çatmaz. Hərdən oruc tut, hərdən də tutma; gecənin bir hissəsini namaz qıl, bir hissəsini də yat! Hər ayın üç gününü oruc tut. Çünki hər bir yaxşılığa görə onun on mislində savab verilir. Bu da bütün ili oruc tutmaq kimidir.**” Mən dedim: “Mənim bundan da, üstününü etməyə gücüm çatır.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Onda bir gün oruc tut, iki gün tutma.**” Mən dedim: “Mənim bundan da üstününü etməyə gücüm çatır.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Elə isə bir gün oruc tut, bir gün tutma. Bu Davudun orucudur. Ən ədalətli oruc budur**”, – digər rəvayətdə: “**Ən fəzilətli oruc budur**”, – Mən dedim: “Mənim bundan da üstününü etməyə gücüm çatır.” *Bu dəfə* Rəsulullah ﷺ belə dedi: “**Bundan üstünü yoxdur.**” Abdullah رضي الله عنه yaşa dolduqdan sonra belə deyərdi: “Rəsulullahın ﷺ hər aydan üç gün oruc tutmaq tövsiyəsini qəbul etsəydim bu, mənim üçün ailəmdən və malımdan daha sevimli olardı.”¹

Bir rəvayətdə də belə deyilir: “Peyğəmbər ﷺ mənə belə buyurdu: “**Elə bilirsən ki, sənin ara vermədən gündüzlər oruc tutub, gecələr namaz qıldığını mənə xəbər verməyiblər?!**” Mən dedim: “*Bilirəm ki, xəbərin var, ya Rəsulullah!*” O, buyurdu: “**Belə etmə! Hərdən oruc tut, hərdən**

¹ Səhih əl-Buxari, 3418.

də tutma, *gecənin bir hissəsini namaz qıl, bir hissəsini də yat!* Sözsüz ki, bədəninin sənin üzərində haqqı var, gözlərinin sənin üzərində haqqı var, həyat yoldaşının sənin üzərində haqqı var, qonağının sənin üzərində haqqı var. Şübhəsiz ki, hər ayın üç gününü oruc tutmaq sənə yetər. Belə ki, bir yaxşılığın əvəzi sənə on qat verilər. Bu da tam bir ilin orucuna bərabər olar.” Abdullah ﷺ deyir ki, mən çətinlik istədikcə mənim üçün çətinləşdirildi. Mən dedim: “Ya Rəsulullah, mən özüm-də bundan da üstününü etməyə güc hiss edirəm.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Elə isə Allahın peyğəmbəri Davudun tutduğu orucu tut və buna heç nə əlavə etmə!**” Mən soruşdum: “Allahın peyğəmbəri Davudun tutduğu oruc necə idi ki?” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**İlin yarısını oruc tutardı.**”¹ Abdullah ﷺ yaşa dolduqdan sonra belə deyirdi: “Kaş, Rəsulullahın ﷺ rüsxətini qəbul edərdim.”

Bir başqa rəvayətdə də belə deyilir: “Peyğəmbər ﷺ mənə belə buyurdu: “**Elə bilirsən ki, sənin bütün il buyu oruc tutub, hər gecə Quranı xətm etdiyini mənə xəbər verməyiblər?!**” Mən dedim: “*Bilirəm ki, xəbərin var, ya Rəsulullah! Mən bunları etməklə yalnız xeyir istəmişəm.*” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Elə isə Allahın peyğəmbəri Davudun tutduğu orucu tut. Çünki o insanların ən çox ibadət edəni idi. Quranı da ayda bir dəfə xətm et.**” Mən dedim: “Ey Allahın peyğəmbəri! Mənim bundan da üstününü etməyə gücüm çatır.” O, buyurdu: “**Onda iyirmi gündə bir dəfə xətm et.**” Mən dedim: “Ey Allahın peyğəmbəri! Mənim bundan da üstününü etməyə gücüm çatır.” O, buyurdu: “**Elə isə on gündə bir dəfə xətm et.**” Mən dedim: “Ey Allahın peyğəmbəri! Mənim bundan da üstününü etməyə gücüm çatır.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “**Elə isə yeddi gündə bir dəfə xətm et və buna heç nə əlavə etmə.**” Abdullah ﷺ dedi: “Mən çətinlik istədikcə mənim üçün çətinləşdirildi və Peyğəmbər ﷺ mənə dedi: “**Sən nə bilirsən, bəlkə sənin ömrün uzandı və yaşlandıqca bunları yerinə yetirmək sənə ağır gəldi.**” Abdullah ﷺ yaşa dolduqdan sonra deyirdi: “Mən Peyğəmbərin ﷺ dediyi həmin hala yyetişdim. Belə ki, yaşa dolduqdan sonra Rəsulullahın ﷺ rüsxətini qəbul etməyi çox istədim.”²

¹ Səhih əl-Buxari, 1975.

² Səhih Muslim, 1159.

Bir rəvayətdə də belə deyilir: **“Sözsüz ki, övladının sənin üzərində haqqı vardır.”**¹

Başqa bir rəvayətdə də belə deyilir: *“Ömrü boyu ara vermədən oruc tutanın orucu yoxdur. Ömrü boyu ara vermədən oruc tutanın orucu yoxdur. Ömrü boyu ara vermədən oruc tutanın orucu yoxdur.”*²

Digər rəvayətdə də belə deyilir: **“Uca Allahın ən çox xoşuna gələn oruc Davudun ﷺ tutduğu oruc, ən çox xoşuna gələn namaz isə Davudun qıldığı namazdır. O, gecənin yarısını yatar, sonra qalxıb onun üçdə birini namaz qılar, sonra da yerdə qalan altıda birini yatardı. Habelə, bir gün oruc tutar, bir gün də tutmazdı, düşmənlə qarşılaşdıqda da dönüb qaçmazdı.”**³

Başqa rəvayətdə isə belə deyilir: *“Abdullah ibn Amr ibn əl-As رضى الله عنه demişdir: “Bir vaxt atam məni zadəgan bir qadınla evləndirdi. O, mütəmadi olaraq gəlininin yanına gəlib ondan əri barədə soruşardı. Qadın da, hər dəfə ona belə deyərdi: “Abdullah yaxşı adamdır, lakin mən ona ərə gəldiyim gündən bəri o, nə mənimlə bir yatağa baş qoymuş, nə də mənə toxunmuşdur.” Bu hal o vaxta qədər davam etdi ki, axırda atam bu haqda Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdi və Peyğəmbər ﷺ də ona: “Qoy oğlun mənim yanıma gəlsin!” – dedi. Bundan sonra mən Peyğəmbərin ﷺ yanına getdim və o məndən soruşdu: “Sən necə oruc tutursan?” Dedim: “Hər gün.” Soruşdu: “Quranı necə xətm edirsən?” Dedim: “Hər gecə.” – Bundan sonra Abdullah رضى الله عنه yuxarıdakı rəvayətlərin bənzərini xatırlatdı.⁴ – Hədisi danışan rəvayətçi demişdir: “Abdullah ibn Amr رضى الله عنه Quranın, hər gecədə oxuyacağı yeddidə bir hissəsini gündüzlər əzbərdən ailə üzv-*

¹ Səhih Muslim, 1159.

² Səhih əl-Buxari, 1977; Səhih Muslim, 1159.

³ Səhih əl-Buxari, 1131, 1977, 3420; Səhih Muslim, 1159.

⁴ Hədisin zikr olunmayan hissəsi belədir: Onda Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **“Hər ay üç gün oruc tut, Quranı da ayda bir dəfə xətm et!”** Dedim: **“Mənim bundan da çox ibadət etməyə gücüm çatır.”** Dedi: **“Həftədə üç gün oruc tut!”** Dedim: **“Mənim bundan da artığına gücüm çatır.”** Dedi: **“İki gündən bir oruc tut!”** Dedim: **“Mənim bundan da artığına gücüm çatır.”** Dedi: **“Elə isə ən əfzəl orucu – günəşırı oruc tutan Davudun orucunu tut, Quranı da yeddi gecədə bir dəfə xətm et.”** Yaşa dolduqdan sonra Abdullah رضى الله عنه belə deyərdi: **“Kaş Peyğəmbərin ﷺ verdiyi rüsxəti qəbul edərdim. İndi mən artıq qocalıb əldən düşmüşəm.”**

lərindən birinə danışardı ki, gecələr *onu oxumaq* ona asan gəlsin. *Oruca gəlinə*, o, özündə güc toplamaq istədikdə bir neçə gün dalbadal oruc tutmazdı. Sonra *oruc tutmadığı günləri* hesablayıb onların sayı qədər oruc tutardı. Bunu da, Peyğəmbərin ﷺ zamanında etdiyi bir əməli tərək etmək istəmədiyindən dolayı edərdi.”¹

١٥١ - وَعَنْ أَبِي رَيْعٍ حَنْظَلَةَ بْنِ الرَّبِيعِ الْأَسَدِيِّ الْكَاتِبِ أَحَدِ كُتَّابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَقِيَنِي أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ: كَيْفَ أَنْتَ يَا حَنْظَلَةُ؟ قُلْتُ: نَافَقَ حَنْظَلَةُ! قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ! مَا تَقُولُ؟ قُلْتُ: نَكُونُ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يُذَكِّرُنَا بِالْجَنَّةِ وَالنَّارِ كَأَنَّا رَأَيْ عَيْنٍ، فَإِذَا خَرَجْنَا مِنْ عِنْدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَافَسْنَا الْأَزْوَاجَ وَالْأَوْلَادَ وَالضَّيْعَاتِ نَسِينَا كَثِيرًا. قَالَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: فَوَاللَّهِ إِنَّا لَنَلْقَى مِثْلَ هَذَا. فَانْطَلَقْتُ أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ. فَقُلْتُ: نَافَقَ حَنْظَلَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَمَا ذَاكَ؟» قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، نَكُونُ عِنْدَكَ تُذَكِّرُنَا بِالنَّارِ وَالْجَنَّةِ كَأَنَّا رَأَيْ الْعَيْنِ، فَإِذَا خَرَجْنَا مِنْ عِنْدِكَ عَافَسْنَا الْأَزْوَاجَ وَالْأَوْلَادَ وَالضَّيْعَاتِ نَسِينَا كَثِيرًا. فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ تَدُومُونَ عَلَى مَا تَكُونُونَ عِنْدِي، وَفِي الذِّكْرِ، لَصَافَحْتُكُمْ الْمَلَائِكَةُ عَلَى فُرُشِكُمْ وَفِي طُرُقِكُمْ، وَلَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً وَسَاعَةً» ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

151. Rəvayət edilir ki, Rəsulullahın ﷺ vəhy katiblərindən biri olan Əbu Rib'i Hənzələ bin ər-Rabii əl-Useydi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “*Bir gün Əbu Bəkr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ mənimlə qarşılaşdı və məndən: “Necəsən, ey Hənzələ?” – deyə soruşdu. Mən dedim: “Hənzələ münafiq oldu!” Əbu Bəkr təcəvblə dedi: “Subhanallah! Sən nə danışırısan?” Mən dedim: “Rəsulullahın ﷺ yanında olduqda, o, bizə Cənnəti və Cəhənnəmi xatırladır və biz də sanki onları gözlərimizlə görürmüş kimi oluruq. Rəsulullahın ﷺ yanından çıxıb həyat yoldaşlarımızın, övladlarımızın və işimizin başına qayıtdıqda isə çox şeyi unuduruq.” Əbu Bəkr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ dedi: “Vallahi, biz də həmin şeylər qarşılaşırıq.” Sonra mən Əbu Bəkr ilə birlikdə Rəsulullahın ﷺ yanına getdik və nəhayət, içəri daxil olduq. Mən: “Ya Rəsulullah, Hən-*

¹ Səhih əl-Buxari, 5052.

zələ münafiq oldu!” – dedim. Rəsulullah ﷺ: **“Bu nə deməkdir?”** – deyə soruşdu. Mən dedim: “Ya Rəsulullah, sənin yanında olduqda, bizə Cəhənnəmi və Cənnəti xatırladırsan və biz də sanki onları gözlərimizlə görürmüş kimi oluruq. Sənin yanından çıxıb həyat yoldaşlarımızın, övladlarımızın və işimizin başına qayıtdıqda isə çox şeyi unuduruq.” On-
da Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Canım əlində olana and olsun ki, əgər mənim yanınızda olduğunuz hal üzrə və Allahı zikr etməkdə davam etsəniz, yataqlarınızda və yollarda mələklər sizinlə əl-ələ verib salamlasalar. Lakin, ey Hənzələ, bir saat elə, bir saat da belə.”** O, *bu-nu* üç dəfə təkrar etdi.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ر.ھ. nəql etdiyi bu hədisdə, Rəsulullahın ﷺ vəhy katiblərindən biri olmuş Hənzələ ر.ھ. demişdir: *“Bir gün Əbu Bəkr ر.ھ. mənimlə qarşılaşdı və mən ona: “Hənzələ münafiq oldu” – dedim. Yəni Hənzələ ر.ھ. özünü qəsd edirdi. “Münafiq oldu” isə, münafiqlərdən oldu deməkdir. Hənzələ ر.ھ. elə güman edirdi ki, etdiyi əməl nifaqdan-
dır. Ona görə də, elə demişdir. Əbu Bəkr ر.ھ. də bundan təəccübləndi və: “Subhanallah! Sən nə danışırısan?” – dedi. Hənzələ ر.ھ. belə cavab verdi: “Rəsulullahın ﷺ yanında olduqda, o, bizə Cənnəti və Cəhənnəmi xatırladır və biz də, sanki onları gözlərimizlə görürmüş kimi oluruq.” Yəni bizdə olan yəqinlik o qədər güclü olur ki, Cənnət və Cəhənnəmi sanki gözlərimizlə görürmüş oluruq. Çünki Cənnət və Cəhənnəm barəsində onlara xəbər verən Peyğəmbər ﷺ idi. Peyğəmbərin ﷺ xəbər verdiyi şeylər isə gözlə müşahidə olunacaq kimidir, hətta ondan da aydındır. Çünki bu, məxluqatın ən doğru danışanının və Allahı ən yaxşı tanıyanın verdiyi xəbərdir.*

“Rəsulullahın ﷺ yanından çıxıb həyat yoldaşlarımızın, övladlarımızın və işimizin yanına qayıtdıqda isə çox şeyi unuduruq.” Onlara başımız qarışdığı üçün Peyğəmbərin ﷺ yanındakı halımızı unuduruq. Əbu Bəkr ر.ھ. də, həmçinin, özünün bu hala düşdüyünü dedi. Sonra onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına getdilər. Onun yanına çatdıqda, Hənzələ ر.ھ.

¹ Səhih Muslim, 2750.

dedi: “Ya Rəsulullah, Hənzələ münafiq oldu!” Rəsulullah ﷺ: “Bu nə deməkdir?” – deyə soruşdu. Hənzələ ﷺ də bildirdi ki, onlar Peyğəmbərin ﷺ yanında olduqda və Peyğəmbər ﷺ onlara Cənnət və Cəhənnəm haqqında danışdıqda, imanları o qədər qalxır ki, sanki *Cənnət və Cəhənnəmi* gözləri ilə görürmüş olurlar. Onun yanından çıxıb həyat yoldaşlarının, övladlarının və işlərinin yanına qayıtdıqda isə başları qarışır və çox şeyi unudurlar.

Onda Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Canım əlində olana and olsun ki, əgər mənim yanımda olduğunuz hal üzrə və Allahı zikr etməkdə davam etsəniz, yataqlarınızda və yollarda mələklər sizinlə əl-ələ verib salamlaşardılar.** Yəni sizdə olan yəqinliyin gücündən dolayı, sizə hörmət əlaməti olaraq və sizi *dində* sabitqədəm etmək üçün, mələklər sizinlə əl ilə görüşərdilər. Çünki bəndənin yəqinliyi artdıqca, Allah onu sabitqədəm edər və gücləndirər. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Doğru yolla gedənlərə gəldikdə isə, Allah onlara hidayətini artırır və onları təqvalı olmağa müvəffəq edər.”¹**

“Lakin, ey Hənzələ, bir saat elə, bir saat da belə. Bir saat elə, bir saat da belə. Bir saat elə, bir saat da belə.” Yəni bir saat Rəbbinizə, bir saat da ailənizə, övladlarınıza və özünüzə ayırın ki, həm nəfsiniz istirahət etsin, həm də hər bir haqqı olanın haqqını vermiş olasız. Bu da, İslam dininin ədalətli və kamil bir din olduğunu göstərir. Belə ki, uca Allahın haqqı var və Onun haqqı ödənilməlidir, nəfsin haqqı var və onun haqqı ödənilməlidir, ailənin haqqı var və onun haqqları ödənilməlidir, ziyarətçilərin və qonaqların haqqı var və onların da haqqları ödənilməlidir. Bir sözlə insan, öz üzərinə düşən bütün haqları rahatlıqla ödəməli və Allaha da rahatlıqla ibadət etməlidir. Çünki insan, nəfsini ağır yüklərlə yükləsə və onu çətinliyə salsə, nəfsi bezər, yorular və bir çox haqqları ödəyə bilməz.

Bu məsələ, həm ibadətə, həm də nəfsin, ailənin və qonaqların haqqlarına aid olduğu kimi, elmə də aiddir. Yəni insan elm tələb etdiyi zaman bir kitabı oxumaqdan bezdikdə, başqa bir kitaba keçməli, bir fənni öyrənməkdən sıxıldıqda da, başqa bir fənnə keçməlidir. Beləliklə, insan həm nəfsinə rahatlıq verir, həm də çoxlu elm əldə edir. Amma o, nəfsi-

¹ Muhəmməd, 17.

ni bir şeyə məcbur edərsə, nəfsi sıxılar, yorular və sonda bezib həmin əməli tərk edir. Allahın istədiyi adamlar isə müstəsnaadır. Çünki bəzi adamlar, yorulmalar belə, nəfslərini o qədər kitab oxumağa və *elmi* araşdırmalara məcbur edirlər ki, sonda buna adət edirlər və bu onlarda vərdişə çevrilir. İş o yerə çatır ki, həmin adamlar kitab oxumadıqda sıxılırlar. Allah isə Öz lütfünü istədiyi şəxsə verir. Allah böyük lütf sahibidir.

۱۵۲ - وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: بَيْنَمَا النَّبِيُّ ﷺ يَخْطُبُ إِذَا هُوَ بِرَجُلٍ قَائِمٍ، فَسَأَلَ عَنْهُ فَقَالُوا: أَبُو إِسْرَائِيلَ نَذَرَ أَنْ يَقُومَ فِي الشَّمْسِ وَلَا يَقْعُدَ، وَلَا يَسْتَظِلَّ وَلَا يَتَكَلَّمَ، وَيَصُومَ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «مُرُوهُ فَلْيَتَكَلَّمْ وَلْيَسْتَظِلَّ وَلْيَقْعُدْ وَلْيَتِمَّ صَوْمَهُ» رواه البخاري.

152. Rəvayət edilir ki, İbn Abbas radıya Allahu əndühə demişdir: “Bir dəfə Peyğəmbər ﷺ xütbə verərkən, günün altında ayaq üstə duran bir adam gördü və onun barəsində soruşdu. *Səhabələr* dedilər: “Bu, Əbu İsraildir! O, günəşin altında ayaq üstə duracağına, oturmayaacağına, kölgələnməyəcəyinə, danışmayacağına və oruc tutacağına dair nəzir etmişdir.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Ona əmr edin ki, danışsın, kölgələnsin, otursun və orucunu tamamlasın!”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته “İtaətdə orta yol tutmaq” fəslində bu hədisi də zikr etmişdir. Hədisdə deyilir ki, Əbu İsrail adında bir adam, günəşin altında ayaq üstə duracağına, oturmayaacağına, kölgələnməyəcəyinə, danışmayacağına və oruc tutacağına dair nəzir etmişdi. Peyğəmbər ﷺ də xütbə verərkən, günün altında ayaq üstə duran bu adamı gördü və onun barəsində soruşdu. Peyğəmbərə ﷺ onun barəsində xəbər verildikdə, o, belə buyurdu: **“Ona əmr edin ki, danışsın, kölgələnsin, otursun və orucunu tamamlasın!”**

Bu nəzirdə, uca Allahın sevdiyi şeylər də var, sevmədiyi şeylər də. Allahın sevdiyi şeylərə gəlincə, bu, orucdur. Çünki oruc ibadətdir. Həm

¹ Səhih əl-Buxari, 6704.

də, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim Allaha itaət etməyi nəzir etmişsə, qoy Ona itaət etsin.”**¹ Lakin həmin adamın kölgələnmədən günəşin altında ayaq üstə durması, üstəlik də, *heç kimlə* danışmaması Allahın sevdiyi bir şey deyil. Ona görə də, Peyğəmbər ﷺ bu adama, etdiyi nəziri tərk etməyi əmr etdi.

Onu da bilmək lazımdır ki, nəzir demək, əslində bəyənilmir. Bəzi alimlər, hətta onun haram olduğunu və adamın nəzir deməsinin caiz olmadığını belə demişlər. Çünki insan nəzir etdikdə, öz nəfsini, Allahın onu yükləmədiyi bir şeylə yükləyir. Ona görə də, Peyğəmbər ﷺ nəzir deməyi qadağan etmiş və belə buyurmuşdur: **“O, heç bir xeyir gətirməz. O, sadəcə paxıldan mal çıxardar.”**² Lakin əgər adam artıq nəzir deyibsə, *bilməlidir ki*, onun bir neçə növü var. Birincisi, and içməyin hökmündə olan nəzirdir. İkincisi, asilik sayılan nəzirdir. Üçüncüsü də, ibadət sayılan nəzirdir.

And içməyin hökmündə olan nəzirə gəlincə, bu, insanın, bir şeyi inkar etmək və ya isbat etmək, yaxud təsdiq etmək və ya təkid etmək üçün dediyi nəzirdir. Məsələn, bir adama: “Sən bizə filan və filan şeyləri söyləmişdin, lakin söylədiklərin doğru deyil” – deyildikdə, o adam belə deyir: “Əgər yalan deyirəmsə, Allah üçün bir il oruc tutmağı nəzir edirəm.” Şübhəsiz ki bu adamın nəzir deməkdə *əsas* məqsədi, dediyi sözlərin *doğru olduğunu* isbat etməkdir. *O, belə edir ki*, insanlar ona inansınlar. Bu nəzirin hökmü andın hökmündədir. Çünki o, bu nəziri deməklə dediyi sözlərin *doğru olduğunu* gücləndirmək istəmişdir. Həmçinin, təşviq etmək niyyəti ilə deyilən nəzir də, bu növ nəzirə aiddir. Məsələn, bir adam belə deyir: “Əgər *dediyimi* etməsəm, Allah üçün bir il oruc tutmağı nəzir edirəm.” Bu nəzir, deyilən sözü yerinə yetirməyə təşviq etmək üçün edilən nəzirdir. Bunun hökmü də, andın hökmü kimidir. Buna dəlil Peyğəmbərin ﷺ, **“Əməllər ancaq niyyətlərə görədir və hər kəsə yalnız niyyət etdiyi şey qalacaq.”**³ sözüdür. Bu adam da andı niyyət etmişdir və ona niyyət etdiyi şey qalacaqdır.

¹ Səhih əl-Buxari, 6696.

² Səhih əl-Buxari, 6692, 6693, 6694; Səhih Muslim, 1639, 1640.

³ Səhih əl-Buxari, 1; Səhih Muslim, 1907.

İkinci növ nəzirə gəlincə, bu haramdır. İnsan bu növ nəziri edərsə, onun həmin nəziri yerinə yetirməsi haramdır. Məsələn, bir adamın: “Mən, Allah üçün içki içməyi nəzir edirəm” – deməsi, haram nəzirdir. Odur ki, onun içki içməsi halal deyil. Bununla yanaşı, doğru görüşə görə bu adam, andın kəffarəsi kimi kəffarə də verməlidir. Doğrusu, bəzi alimlər: “Bu adamın üzərinə heç bir şey vacib olmur. Çünki bu nəzir, gerçəkləşməmiş bir nəzirdir” – demişlər. Lakin doğru olan rəyə görə bu, gerçəkləşmiş nəzirdir. Fəqət bu nəziri yerinə yetirmək caiz deyil. Qadının: “Mən, heyzli olduğum günlərdə, Allah üçün oruc tutmağı nəzir edirəm” – deməsi də, bu qəbildəndir. Bu cür nəzir etmək haramdır. Belə ki, qadının, heyzli günlərdə oruc tutması caiz deyil. Odur ki, həmin qadına andın kəffarəsini ödəmək gərəkdir.

Üçüncü növ nəzirə gəldikdə isə, bu ibadət sayılan nəzirdir. Bu, insanın, ibadət edəcəyini nəzir etməsidir. Məsələn, bir adamın: “Mən, Allah üçün ağ günləri oruc tutmağı nəzir edirəm” – deməsi *buna aiddir*. Ağ günlər, qəməri ayların 13-cü, 14-cü və 15-ci günləridir. Bu insana, dediyi nəzirini yerinə yetirmək vacibdir. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kim Allaha itaət etməyi nəzir etmişsə, qoy Ona itaət etsin.”** Həmçinin birisinin: “Mən, Allah üçün iki rükət duha namazı qılmağı nəzir edirəm” – deməsi də, bu qəbildəndir. Bu adama da, etdiyi nəzirini yerinə yetirmək vacibdir. Çünki bu nəzir ibadətdir. Peyğəmbər ﷺ də belə demişdir: **“Kim Allaha itaət etməyi nəzir etmişsə, qoy Ona itaət etsin.”**

Əgər bir adamın nəzirində həm ibadət, həm də asilik olan şeylər varsa, o, ibadət olan şeyləri yerinə yetirməli, asilikləri isə tərk edib əvəzinə andın kəffarəsi kimi kəffarə ödəməlidir. Hədisdə zikr edilən adamın qissəsi də buna misaldır. Belə ki, həmin adam, günəşin altında ayaq üstə duracağına, oturmayaacağına, kölgələnməyəcəyinə, danışmayacağına və oruc tutacağına dair nəzir etmişdir. Peyğəmbər ﷺ də həmin adama orucunu tamamlamağı əmr edir. Çünki oruc ibadətdir. Lakin günəşin altında ayaq üstə durmaq, oturmamaq, kölgələnməmək və danışmamaq barəsində səhabələrinə bildirir ki, həmin adama əmr edin ki, danışsın, kölgələnsin, otursun.

Günümüzdə bir çox insanlar, bir şeyin gerçəkləşəcəyini çətin hesab etdikdə, yaxud *qorxulu* bir şeyin baş verəcəyindən ehtiyat etdikdə nəzir

deyirlər. Məsələn, *yaxınlarından* bir adam xəstələndikdə: “Əgər Allah xəstəmə şəfa versə, Allah üçün filan və filan şeyləri edəcəyəm” – deyir. Bu cür nəzir demək qadağandır. Bu qadağa, *həmin əməlin* ya məkruh, ya da haram olduğunu bildirir. *Yaxşısı budur ki, sən*, heç bir nəzir demədən öz xəstən üçün Allahdan şəfa diləyəsən. Amma fərz edək ki, adam artıq: “Allah xəstəmə şəfa versə filan və filan şeyləri edəcəyəm.” deyə nəzir etmiş və Allah da onun xəstəsinə şəfa vermişdir. *Bu zaman* həmin adama, dediyi nəzirini yerinə yetirməsi vacibdir. Müvəffəq edən Allahdır.

On beşinci fəsil

Saleh əməlləri davamlı etmək

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿أَلَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَمَا نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَلَا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلُ فَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ﴾

“Möminlərin qəlbinin Allahın zikri və haqdan nazil olan *ayələr* üçün yumşalması, daha öncə özlərinə Kitab verilmiş, uzun bir müddət keçdikdən sonra isə qəlbləri sərtləşmiş, çoxusu da fasiq olmuş kimsələr kimi olmaması vaxtı gəlib çatmadımı?”¹

﴿وَقَفَّيْنَا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَءَاتَيْنَاهُ الْإِنجِيلَ وَجَعَلْنَا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَرَحْمَةً وَرَهَابَنِيَّةً ابْتَدَعُوهَا مَا كَتَبْنَاهَا عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغَاءَ رِضْوَانِ اللَّهِ فَمَارِعُوهَا حَقَّ رِعَابِهَا﴾

“Sonra Məryəm oğlu İsanı göndərib ona İncil bəxş etdik. Onun ardınca gedənlərin qəblərinə şəfqət və mərhəmət saldıq. Rahibliyi isə onlar özlərindən icad etdilər. Biz bunu onlara vacib buyurmamışdıq. Onlar bunu Allahın razılığını qazanmaq üçün etdilər, lakin ona lazımınca riayət etmədilər.”²

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَا﴾

“İpliyni möhkəm əyirdikdən sonra *onu* açıb sökən qadın kimi olmayın.”³

﴿وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ﴾

“Sənə ölüm gələndək Rəbbinə ibadət et.”⁴

¹ əl-Hədid, 16.

² əl-Hədid, 27.

³ ən-Nəhl, 92.

⁴ əl-Hicr, 99.

Fəslin mövzusu ilə bağlı olan hədislərə gəlincə, Aişənin ر.ع.ا rəvayət etdiyi, “Rəsulullahın ﷺ ən çox sevdiyi ibadət, insanın davamlı olaraq etdiyi ibadətdir” hədisi də bu mövzuya aiddir. Bu hədisi bundan öncəki fəsildə zikr etmişik.

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə “**Əməlləri davamlı etmək**” adı vermişdir. Yəni, saleh əməlləri.

Müəllif ﷺ bu fəsildən öncə, “**İbadətdə orta yol tutmaq**” fəslini zikr etmiş və insanın, ibadətlərində özünü çətinliyə salmaması və Peyğəmbərin ﷺ yolunu tutub getməsi barəsində danışmışdır. Bundan sonra isə bu fəslə, yəni “**Saleh əməlləri davamlı etmək**” fəslini zikr etmişdir. Çünki bir çox insanlar, bəzən xeyir əməllər görməkdə fəal olurlar. Lakin bir müddət sonra zəifləyir, həvəsdən düşür və tənbellik edirlər. Bu cür hallar daha çox cavanlarda baş verir. Çünki cavanlarda ya güclü ruh yüksəkliyi olur, ya da, ciddi yubanmalar. Belə ki, əksər cavanların hərəkətləri ağıla deyil, duyğuya əsasən olur. Baxırsan ki, onlardan biri böyük bir həvəslə ibadətə başlayır və onun dərinliyinə varır, *lakin bir müddət sonra zəifləyir, tənbelləşir və etdiyi əməlləri tərk edir.* Ona görə də adam – müəllifin ﷺ dediyi kimi – ibadətdə orta yol tutmalı, həddini aşmamalı və etdiyi əməli davamlı etməlidir. Çünki itaətdə davamlı olmaq, həmin itaətə olan istəyi göstərir. Allahın da ən çox sevdiyi əməl, az da olsa davamlı olanıdır. Əgər bir insan öz ibadətini qoruyur və onu davamlı edirsə, bu, onun həmin ibadəti sevməsini və xeyir işlərə olan rəğbətini göstərir.

Müəllif ﷺ bu fəslə aid bir çox ayələr zikr etmişdir. Onlardan biri də uca Allahın bu ayəsidir: “**İpliyini möhkəm əyirdikdən sonra onu açıb sökən qadın kimi olmayın.**”¹ Bir qadın ipliyini gözəl bir şəkildə, həm də möhkəmcənə əyirir. Sonra da tutub onu bir-bir açıb sökür və nəhayət, bu ipdən heç bir əsər-əlamət qalmır. Bəzi insanlar da həmçinin belədir. Onlar ibadət xüsusunda şiddətli olur və ibadətlərini çoxaldırlar. *Lakin bir müddət sonra həmin ibadətləri tərk edirlər.*

¹ ən-Nəhl, 92.

Müəllif ﷺ həmçinin uca Allahın İsrail oğulları barəsində dediyi bu ayəni də zikr etmişdir. **“Sonra Məryəm oğlu İsanı göndərüb ona İncil bəxş etdik. Onun ardınca gedənlərin qəlblərinə şəfqət və mərhəmət saldıq. Rahibliyi isə onlar özlərindən icad etdilər. Biz bunu onlara vacib buyurmamışdıq. Onlar bunu Allahın razılığını qazanmaq üçün etdilər, lakin ona lazımınca riayət etmədilər.”**¹ Yəni onu davamlı etmədilər və lazımınca riayət etmədilər. Əksinə, sayğısızlıq göstərüb onu tərک etdilər.

*Müəllifin zikr etdiyi digər bir ayədə də uca Allah belə buyurur: “Daha öncə özlərinə Kitab verilmiş, uzun bir müddət keçdikdən sonra isə qəlbləri sərtləşmiş kimsələr kimi olmayın.”*² Yəni üzərindən uzun bir müddət keçdikdən sonra onların qəlbləri sərtləşdi və etdikləri əməlləri – Allah qorusun – tərک etdilər. Bir sözlə, insan, etdiyi əməli davamlı etməli, tənbellik göstərməməli və onu *heç vaxt* tərک etməməlidir. Əksinə *daim*, etdiyi əməlin üzərində sabit qalmalıdır.

Bu, ibadətdə olduğu kimi, dünyəvi işlərdə də belədir. Yəni insan, hər saat bir xəyalə və bir fikrə düşməməli, əksinə, xəta etdiyi bəlli olmadıqca etdiyi əməlin üzərində davam etməlidir. Əgər etdiyi əməlin xəta olduğu ona bəlli olarsa, onda o xətanı etməməlidir. Amma nə qədər ki xətalı olduğu ortaya çıxmayıb, etdiyi əmələ davam etməsi onun üçün daha yaxşı və sabit qalması üçün daha münasibdir. Belə ki, adam, addım atdığı zaman ayağını haradan götürüb haraya qoyacağını bilməlidir.

Bəzi insanlar dünyəvi işlərdə *buna* diqqət yetirmirlər. Onların hər gün bir fikrə düşdüklərini və hər gün bir xəyalda olduqlarını görürsən. Bu da, onların vaxtlarını aparır və *nəticə olaraq* onlar heç bir əməlin üzərində sabit qala bilmirlər. Ona görə də Ömər ibn əl-Xəttabın رضي الله عنه belə dediyi rəvayət olunmuşdur: “Bir kimsənin etdiyi əmələ bərəkət verilərsə, qoy onu davamlı etsin.” Bu, möhtəşəm bir sözdür. Yəni, hər nə iş olursa olsun, əgər etdiyinin bir əməldə bərəkət *və xeyir* görsən, onu davamlı et və ondan kənara çıxma. Yoxsa vaxtın boş-boşuna gedər və *nəticə olaraq* heç bir şey əldə edə bilməzsən. Allahdan istəyirəm ki, həm bizi, həm də sizi haqq üzərində sabit etsin, habelə bizi haqqın dəvətçilərindən və yardımçılarından etsin.

¹ əl-Hədid, 27.

² əl-Hədid, 16.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۵۳ - وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ نَامَ عَنْ حِزْبِهِ مِنَ اللَّيْلِ، أَوْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَقَرَأَهُ مَا بَيْنَ صَلَاةِ الْفَجْرِ وَصَلَاةِ الظُّهْرِ، كُتِبَ لَهُ كَأَنَّمَا قَرَأَهُ مِنَ اللَّيْلِ» رواه مسلم.

153. Ömər ibn əl-Xəttab رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “Hər kim gecələr adəti üzrə oxuduğu şeyləri və ya onun bir hissəsini oxumadan yatıb qalarsa və sonra bunu sübh namazı ilə zöhr namazı arasında oxuyarsa, ona, sanki bunu gecə vaxtı oxumuş kimi savab yazılar.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ﷺ möminlərin əmiri Ömər ibn əl-Xəttabdan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: “Hər kim gecələr adəti üzrə oxuduğu şeyləri və ya onun bir hissəsini oxumadan yatıb qalarsa və sonra bunu sübh namazı ilə zöhr namazı arasında oxuyarsa, ona sanki bunu gecə vaxtı oxumuş kimi savab yazılar.” Yəni *adəti üzrə gecə qıldığı namazı bu vaxtda qılarsa*, onu gecə vaxtı qılmış kimi sayılar. Bu hədis dəlildir ki, insan hər hansı bir ibadəti davamlı olaraq yerinə yetirirsə, vaxtı çıxdıqdan sonra belə onu əda etməlidir.

Hədisdə zikr edilən “**hizb**” kəlməsi *istənilən* bir şeyin bir hissəsi deməkdir. Quran hizbləri deyildikdə də, həmin mənə qəsd edilir. Həmçinin, insanlardan olan hizblər deyildikdə də, onlardan olan dəstəslər başa düşülür. Əgər adəti üzrə hər gecə namaz qılan bir insan, *hərdən* bu namazları və ya onun bir hissəsini qılmadan yatıb qalarsa, sonra onları sübh namazı ilə zöhr namazı arasında əda edərsə, o, həmin namazı gecə vaxtı qılmış kimi sayılar. Amma gecələr tək sayda qıldığı *vitr* namazını gündüz qılası olduqda tək sayda qılmamalıdır. Əksinə, bir rükət artıraraq vitri cüt sayda qılmalıdır. Əgər adəti üzrə üç rükət qılırdısa onu dörd qılmalı, beş qılırdısa altı qılmalı, yeddi qılırdısa səkkiz qılmalı və bu cür davam etməlidir.

¹ Səhih Muslim, 747.

Buna dəlil Aişənin ر.ə.ə. hədisidir. O, demişdir ki, Peyğəmbər ﷺ yatıb qalardısı və ya ağrılarından dolayı *gecə namazlarını qılmazdısa* gündüz onu on iki rükət qıldadı.¹ *Bu namazları* sübh namazı ilə zöhr namazı arasında əda etməyə gəlincə *onu da deməliyik ki, bu vaxt ümumi mənada gəlmişdir*. Lakin sübh namazından ta günəş çıxana qədər, habelə günəş çıxandan ta bir nizə hündürlüyündə qalxana qədər heç bir namazın olmadığına dələlət edən hədislər də varid olmuşdur. Demək, müəllifin zikr etdiyi bu ümumi mənada gələn hədisi həmin hədislər xüsusiləşdirmişdir. Yəni *gecə vaxtı qılınmayan* həmin namazlar, günəş bir nizə hündürlüyündə qalxdıqdan sonra əda edilməlidir. Fəqət, “*Müəllifin zikr etdiyi hədisi* heç bir hədis xüsusiləşdirmir” də deyilə bilər. Çünki insan, qəza namazını yadana düşən kimi qılmalıdır. Peyğəmbərin ﷺ ümumi mənada söylədiyi bu hədis ona dəlildir. **“Kim namazını yatıb qalarsa və ya onu qılmağı unudarsa, qoy yadına düşən kimi onu qılsın. Həmin namazın bundan başqa kəffarəsi yoxdur.”**²

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi hədisdən götürülən *bir fayda da budur ki, insan xeyir əməlləri davamlı etməli, unutduqda belə – əgər qəzasını yerinə yetirmək mümkün olarsa – onu tərk etməməlidir*. Qəzasını yerinə yetirmək mümkün olmadığı təqdirdə, isə unutduğu əməl onun üzərindən götürülür. Məscidə daxil olarkən qılınan, “məscidə salam” namazı adlanan sünnə namazını buna misal çəkmək olar. Əgər bir adam məscidə daxil olduqdan sonra *bu namazı qılmağı* unudub otursasa və bunun üzərindən də bir müddət keçərsə, o, həmin namazın qəzasını qılmamalıdır. Çünki bu namaz bəlli bir səbəblə bağlı olan sünnə namazıdır. Vaxtı keçdikdən sonra həmin səbəb aradan qalxdığından dolayı onun sünnə olması da aradan qalxır. Səbəblə bağlı olan hər bir əməl belədir. Səbəb aradan qalxdığında, həmin əməl yerinə yetirilmir. Bundan yalnız beş vaxt namaz kimi fərz olan ibadətlər istisnadır. Amma vaxtla bağlı olan ibadətlər *unudularsa*, onlar, vaxtı keçmiş olsa belə yerinə yetirilir. Məsələn, bir adam, fərz namazlarından *öncə və sonra qılınan* ratibə namazlarını unudarsa, vaxtı çıxandan sonra belə onu əda edə bilər. *Çünki* Peyğəmbərin ﷺ belə etdiyi sabit olmuşdur.

¹ Səhih Muslim, 746.

² Səhih əl-Buxari, 597; Səhih Muslim, 684.

Həmçinin, “ağ günlər” adlanan, qəməri ayların 13-cü, 14-cü və 15-ci günlərinin orucu da belədir. Bunlar vaxtı keçdikdən sonra da tutula bilərlər. Baxmayaraq ki, hər ayın üç gününü oruc tutmaq sərbəstdir və bunları ayın əvvəlinə, ortasına və sonuna da salmaq olar, amma ən fəzilətli odur ki, onları ağ günlərə, yəni ayın 13-nə, 14-nə və 15-nə salasan. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۵۴ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: « يَا عَبْدَ اللَّهِ لَا تَكُنْ مِثْلَ فُلَانٍ، كَانَ يَقُومُ اللَّيْلَ فَتَرَكَ قِيَامَ اللَّيْلِ » متفقٌ عليه.

154. Abdullah ibn Amr ibn As رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ mənə belə demişdir: **“Ey Abdullah, sən filankəs kimi olma! O, gecələr namaza durardı, sonra isə onu tərk etdi.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Abdullah ibn Amr ibn Asdan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, bir gün Peyğəmbər ﷺ ona belə dedi: **“Ey Abdullah, sən filankəs kimi olma! O, gecələr namaza durardı, sonra isə gecə namazını tərk etdi.”** Müəllif bu hədisi, ibadətdə doğru yol tutmaq, onu davamlı etmək və insanın etdiyi ibadəti tərk etməməsi mövzusunda zikr etmişdir.

Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ Abdullah ibn Amra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ tövsiyə edir ki, filankəs kimi olmasın. Ehtimal var ki, həmin adamın kim olduğunu, məhz Peyğəmbər ﷺ bildirməmişdir. Belə ki, Peyğəmbərin ﷺ özü həmin adamın adını çəkmək istəməmişdir. Başqa bir ehtimal da var ki, həmin adamın kim olduğunu Abdullah ibn Amr رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ bildirməmişdir. Belə etmişdir ki, *bu hədisi ondan rəvayət edən* ravilər onun kim olduğunu bilməsinlər. Bir başqa ehtimal da odur ki, onun kim olduğunu Abdullahdan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ sonrakı ravilər gizli saxlamışlar.

Hansı ehtimal olursa olsun *fərq etməz*, önəmli olan şəxslərin adını çəkmək deyildir, önəmli olan məsələnin əsas özüdür. Odur ki, bir şeyi qadağan etdikdə, onu edən şəxslərin adını çəkməmək Peyğəmbərin ﷺ

¹ Səhih əl-Buxari, 1152; Səhih Muslim, 1159.

adəti idi. O, sadəcə “Bəzi adamlara nə olub ki, filan və filan şeylər edirlər” – deyər və ya buna bənzər ifadələr işlədərdi.

Bu şəxsin adının çəkilməməsində iki böyük fayda vardır:

Birinci fayda: Həmin şəxsin eybini örtmək.

İkinci fayda: Həmin şəxs *sonradan* dəyişə bilər və vaxtilə onun barəsində verilən hökm sonradan ona layiq olmaya bilər. Çünki qəlblər Allahın əlindədir. Təsəvvür edin ki, mən, günah edən bir adam gördüm və bir şəxsə nəsihət edərkən onun adını çəkərək: “Oğurluq edən və ya zina edən, yaxud içki içən filankəs kimi olma” – dedim. Doğrusu, həmin adamın halı dəyişə bilər, doğru yola yönələn, Allaha ibadət edən bir insana çevrilə bilər və vaxtilə onun barəsində dediyim sözlər sonradan ona layiq olmaya bilər. Eyib örtmək baxımından, habelə, insanın dəyişə bilməsi ehtimalının olması baxımından bu cür məsələlərdə ad çəkməmək daha münasib və daha yaxşı olardı.

Peyğəmbər ﷺ **“O, gecələr namaza durardı, sonra isə gecə namazını tərək etdi”** – deməklə insanı, saleh bir əməl edib, sonra da onu tərək etməkdən çəkəndirmişdir. Çünki bu hərəkət, insanın xeyir əməli sevməməsinin və ona nifrət etməsinin əlaməti ola bilər. Bu isə çox təhlükəli bir şeydir. Amma insan, bir əməli üzrlü səbəbdən də tərək edə bilər. Əgər adam, bir əməli üzrlü səbəbdən tərək edərsə və bu əməlin qəzasını yerinə yetirmək mümkündürsə, onun qəzasını etməlidir. Həmin əməlin qəzasını yerinə yetirmək mümkün olmadığı təqdirdə isə uca Allah onu əfv edir. Belə ki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Mömin bəndə xəstələndiyi və ya səfərdə olduğu zaman ona evində, həm də sağlam olarkən etdiyi əməllərin savabı qədər savab yazılır.”**¹ Eləcə də, insan, bir əməli üzrlü səbəbdən tərək edərsə onun qəzasını yerinə yetirməlidir.

۱۵۵ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا فَاتَتْهُ الصَّلَاةُ مِنَ اللَّيْلِ مِنْ

وَجَعَأَ أَوْ غَيْرِهِ، صَلَّى مِنَ النَّهَارِ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رُكْعَةً « رواه مسلم.

155. Rəvayət edilir ki Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا demişdir: “Rəsulullah ﷺ ağrıdan və ya başqa bir səbəbdən dolayı gecə namazını buraxsaydı, gündüz *onun yerinə* on iki rükət *namaz* qılardı.”

¹ Səhih əl-Buxari, 2996.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته Aişədən رضي الله عنها nəql etdiyi hədisdə deyilir ki, Rəsulullah ﷺ, ağrıdan və ya başqa bir səbəbdən dolayı gecə namazını buraxsaydı, gündüz *onun yerinə* on iki rükət *namaz* qılardı. Çünki Rəsulullah ﷺ, vitrlə birlikdə gecə namazını on bir rükət qılardı. O, yatıb qaldıqda və ya buna bənzər səbəblərdən dolayı gecəni vitr namazını qalmadan keçirədisə, onun qəzasını mütləq qılardı. Fəqət vitrin vaxtı keçdiyinə görə onu cüt sayda qılardı. Buna əsasən gecələr vitrlə birlikdə üç rükət qılan adam yatıb qalarsa, gündüz onu dörd qılmalı, beş qılan altı qılmalı, yeddi qılan səkkiz qılmalı, doqquz qılan on qılmalı, on bir qılan isə, Peyğəmbərin ﷺ etdiyi kimi on iki rükət qılmalıdır.

Bu hədisdən çox mühüm bir fayda çıxır: belə ki, bəlli bir vaxtı olan ibadətin, üzürlü bir səbəbdən dolayı vaxtı çıxarsa, onun qəzası əda edilir. Lakin səbəblə bağlı olan ibadətdə, səbəb aradan qalxdığı zaman həmin ibadətin qəzası yerinə yetirilmir. Buna dəstəmazın sünnəsini misal göstərmək olar. Dəstəmaz aldıqdan sonra iki rükət namaz qılmaq sünnədir. Əgər bir adam bunu unudarsa və ancaq uzun bir müddət keçdikdən sonra xatırlayarsa, bu namaz onun üzərindən götürülər. Həmçinin, bir adam məscidə daxil olduqdan sonra məscidə salam namazını qılmağı unudub otursasa və bunu ancaq uzun də bir müddət keçdikdən sonra xatırlayarsa, bu namaz onun üzərindən qaldırırlar. Çünki bu namaz bəlli bir səbəblə bağlı olduğuna görə səbəbdən dərhal sonra qılınmalıdır. Əgər səbəblə həmin ibadətin arasından uzun bir müddət keçərsə, onda həmin ibadət *adamın üzərindən* götürülür. Müvəffəq edən Allahdır.

¹ Səhih Muslim, 746.

On altıncı fəsil

Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً مِّنَ رَبِّكَ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرًا مِّنْهُ﴾

“Allahın rəsulu sizə nə verirsə, onu götürün, nəyi də qadağan edirsə, ondan çəkinin.”¹

﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ﴾

“O, öz istəyi ilə danışmır. Bu, ona təlqin edilən bir vəhydir.”²

﴿قُلْ إِن كُنتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ﴾

“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da, sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın.”³

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا﴾

“Allahın Rəsulu sizlərə – Allaha və Axirət gününə ümidini bağlayanlara və Allahı çox zikr edənlərə gözəl nümunədir.”⁴

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا

مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا﴾

“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə

¹ əl-Həşr, 7.

² ən-Nəcm, 3-4.

³ Ali-İmran, 31.

⁴ əl-Əhzab, 21.

görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olma-
yınca iman gətirmiş olmazlar.”¹

﴿فَإِنْ نَزَعْنَاهُ فِي شَيْءٍ فَزُودُوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾

“Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Peyğəmbərə
müraciət edin.”²

Alimlər demişlər: yəni Qurana və Sünnəyə müraciət edin.

﴿مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ﴾

“Kim Peyğəmbərə itaət edərsə, Allaha itaət etmiş olar.”³

﴿وَإِنَّكَ لَتَهْدِي إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾

“Həqiqətən, sən onları doğru yola yönəldirsən.”⁴

﴿فَلْيَحْذَرِ الَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِ أَنْ تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾

“Qoy onun əmrinə qarşı çıxanlar başlarına bir bəla gəlməsindən,
yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən qorxsunlar.”⁵

﴿وَاذْكُرْ مَا بُنِيَ فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾

“Evlərinizdə oxunan Allahın ayələrini və hikməti yada salın.”⁶

Fəslə aid ayələr çoxlu saydadır.

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəsli “Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetir-
məyi əmr etmə” adlandırmışdır. “Sünnə” deyildikdə, Rəsulullahın ﷺ
sünnəsi nəzərdə tutulur. Bu, onun ibadətində, əxlaqında və rəftarında
tutduğu yoldur. Sünnə, Rəsulullahın ﷺ sözləri və əməlləri, habelə, sə-

¹ ən-Nisa, 65.

² ən-Nisa, 59.

³ ən-Nisa, 80.

⁴ əş-Şura, 52.

⁵ ən-Nur, 63.

⁶ əl-Əhzab, 34.

habələrinin ﷺ sözlərini və ya əməllərini təsdiqləməsidir. Sünnə budur. Fəqihlərin istilahına görə isə sünnə: yerinə yetirilməsi, tərk edilməsindən daha yaxşı olan, yəni yerinə yetirildikdə savab qazandıran, tərk edildikdə isə cəza verilməyən əməldir.

Şübhə yoxdur ki uca Allah Rəsulullahı ﷺ hidayətlə və haqq dinlə göndərmişdir. Hidayət: faydalı elm; haqq din isə saleh əməldir. Belə olduğu təqdirdə elm öyrənmək də şərtidir, əməl etmək də. Bir adamın Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müvafiq hərəkət etməsi isə yalnız onu öyrəndikdən sonra mümkündür. Belə olduğu halda “Sünnəni yerinə yetirməyi əmr etmək” deyildikdə, elmi və elm tələb etməyi əmr etmək başa düşülür.

Öyrəniləcək elm üç qismə bölünür: fərdu-ayn, fərdu-kifayə və sünnə.

Öyrənilməsi fərdu-ayn olan elmə gəlincə, bu o elmdir ki, onsuz ibadət etmək qeyri-mümkündür. Yəni müsəlman onsuz keçinə bilməz. Məsələn, dəstəmaz, namaz, zəkat, oruc, həcc və başqa buna bənzər ibadətləri öyrənmək. Bunlarsız müsəlman keçinə bilməz. Belə ki, bu elmləri öyrənmək hər bir müsəlmana fərzdır. Odur ki, biz, mal-dövləti olan kimsəyə zəkatla bağlı əhkamları öyrənməsinin vacib olduğunu bildirir, malı olmayana isə bunun vacib olmadığını deyirik. Həccin əhkamlarını öyrənmək də belədir. Yəni həccə hazırlıq görən adama həccin əhkamlarını öyrənməyin ona vacib olduğunu deyirik, lakin həccə getməyən kimsəyə isə bunu məcbur etmərik. Çünki bu adam həccə getmir.

Öyrənilməsi fərdu-kifayə olan elmə gəlincə, bu, şəriəti qoruyan elmdir. Yəni o elm ki, tərk edildiyi təqdirdə, şəriət unudula bilər. Bu elmi öyrənmək fərdu-kifayədir. Yəni yetərli sayda insan bu elmləri öyrənsə, yerdə qalanlara onları öyrənmək vacib olmaz. Məsələn, bir şəhərdə bir adam bu sahəyə aid elmləri öyrəndikdən sonra firva vermək və dərs demək dərəcəsinə çatıb insanları maarifləndirər, onlara dinlərini öyrədərsə, o halda artıq başqalarına bu elmləri öyrənmək sünnə hesab edilir ki, bu da elmin üçüncü qismidir. Demək, şəriət elmlərini öyrənməyin savabı bu üç qismə – fərdu-ayn, fərdu-kifayə və sünnəyə əməl edənlərə çatır. Xülasə budur ki, Sünnəni və onun ədəblərini yerinə yetirmək, yalnız onları öyrəndikdən sonra mümkündür.

Sonra müəllif ﷺ Allahın kitabından bir neçə ayə zikr etmişdir. Bunlardan biri: **“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da, sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın.”**¹ ayəsidir. Bəzi alimlər, bu ayəni “mihnə ayəsi”, yəni “imtahan ayəsi” adlandırmışlar. Çünki uca Allah, Onu sevdiklərini iddia edən kimsələri sınağa çəkmişdir. Onlar: “Biz Allahı sevirik” – deyərək sadəcə iddia etdilər. Lakin iddia edən kəs dəlil gətirməlidir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki,...”** buyurmuşdur. Demək, Allahı sevdiyini iddia edən, lakin Rəsulullahə ﷺ tabe olmayan kimsə doğruçu deyil, əksinə, yalançıdır. Çünki Allahı sevməyin əlaməti, Onun Rəsuluna ﷺ tabe olmaqdır. Bil ki, Rəsulullahə ﷺ olan təbəçiliyiniz nə qədər azalarsa, Allaha olan sevginiz də bir o qədər azalar. Yaxşı bəs Rəsulullahə ﷺ tabe olmağın nəticəsi nədir? Bu da həmin ayədə zikr edilir: **“Allah da, sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın.”** Təbə olmağın, səmərəsi budur ki, Allah da səni sevecək. Allah səni, sənin Onu sevdiyini iddia etdiyinə görə yox, Onun sevdiyi əməlləri yerinə yetirdiyinə görə sevər. Bir adamın: “Mən Allahı sevirəm” – deməsi önəmli deyildir. Əsl önəmli olan, Allahın onu sevməsidir. Allahdan istəyimiz budur ki, bizi sevdiyi qullarından etsin. Önəmli olan da, məhz budur.

Allah bir kimsəni sevdiyi təqdirdə, onun dini və dünyəvi işlərini asanlaşdırır. Bu xüsusda hədislərin birində belə deyilir: **“Allah bir qulunu sevdiyi zaman Cəbrailə: “Allah filankəsi sevir, sən də onu sev!” – deyə buyurur, Cəbrail də onu sevir. Sonra Cəbrail göy əhlinə xitab edib: “Allah filankəsi sevir, siz də onu sevin!” – deyə buyurur, göy əhli də onu sevir. Daha sonra yer üzündəkilər də ona rəğbət bəsləməyə başlayırlar.”**² Beləcə, insanlar onu sevər, onu qəbul edər və bu adam onların öndəri olar. Demək, əsl məqsəd Allahın sevgisini qazanmaqdır. Lakin bu məqsədə yalnız Rəsulullahı ﷺ sevən və ona təbə olan kimsələr çata bilər. Hər kim Rəsulullahə ﷺ tabe olarsa, Allah onu sevər.

¹ Ali-İmran, 31.

² Səhih əl-Buxari, 6040; Səhih Muslim, 2637.

Bu fəsildə müəllif ﷺ: **“Allahın rəsulu sizə nə verirsə, onu götürün, nəyi də qadağan edirsə, ondan çəkinin”**¹ ayəsini də zikr etmişdir. Bu ayə qənimətlərin – yəni *döyüş əsnasında* kafirlərdən götürülən malın bölünməsi ilə əlaqəli olan ayələr arasında keçir. Uca Allah buyrurur: **“Allahın rəsulu sizə nə verirsə, onu götürün.”** Yəni Peyğəmbər ﷺ maldan sizə nə verərsə onu götürün, imtina etməyin; **“nəyi də qadağan edirsə, ondan çəkinin”** yəni onu götürməyin. Odur ki, bir dəfə Rəsulullah ﷺ Ömər ibn əl-Xattabı رضي الله عنه zəkat toplamaq üçün göndərmiş və o, geri döndükdə, Rəsulullah ﷺ *zəkat malından* ona bir miqdar vermiş, lakin Ömər رضي الله عنه: “Ya Rəsulullah! Bunu məndən daha kasıb olan kimsəyə ver!” – demişdir. Onda Rəsulullah ﷺ ona belə buyurmuşdur: **“Sən özün tamah salmadan və istəmədən sənə bir mal verilsə onu götür. Verilməyən də dalına düşmə!”**² Elə buna görə də, Rəsulullah ﷺ bizə nə vermişdirsə, onu götürməli, nəyi də bizə qadağan etmişdirsə ondan çəkinməliyik.

Bu ayə qənimətin bölünməsi mövzusu ilə bağlı olsa da, şəriət hökmlərinin hamısına aiddir. Odur ki, Rəsulullah ﷺ bizə nəyi halal buyurmuşdursa, onun halal olduğunu qəbul etməli və ona əməl etməliyik. Nəyi də bizə qadağan etmişdirsə, ondan çəkinməli, onu tərk etməli və ona yaxınlaşmamalıyıq. Demək, bu ayə xüsusi olaraq qənimətə aid olsa da, ümumən başqa hökmlərə də aiddir.

Sonra müəlif رضي الله عنه uca Allahın: **“Allahın Rəsulu sizlərə – Allaha və Axirət gününə ümidini bağlayanlara və Allahı çox zikr edənlərə gözəl nümunədir”**³ ayəsini zikr edir. Həqiqətən də, Peyğəmbər ﷺ bizim üçün nümunə və örnəkdir. Onda bizim üçün gözəl nümunə vardır. Rəsulullahı ﷺ örnək götürərək etdiyən hər bir əməl, xeyirli və gözəldir. Allahın bu ayədəki: **“Allahın Rəsulu sizlərə gözəl nümunədir”** sözü, iki mənəni ifadə edir:

Birinci mənə budur ki, Rəsulullahın ﷺ etdiyi əməl də, ona tabe olmaq da gözəldir.

İkincisi də budur ki, bizə Rəsulullah ﷺ ən gözəl tərzdə tabe olmaq əmr edilmişdir. Biz onun sünnəsinə heç bir şey əlavə etmirik və ondan

¹ əl-Həşr, 7.

² əl-Həşr, 7.

³ əl-Əhzab, 21.

heç bir şeyi əskiltmirik. Çünki əlavə etmək və əskiltmək, gözəl tərzdə tabe olmağa ziddir. Halbuki bizə, Rəsulullahə ﷺ tam şəkildə tabe olmaq əmr edilmişdir. Rəsulullahı ﷺ örnək götürərək etdiyimiz hər bir əməl gözəldir.

Alimlər bu ayədən belə nəticə çıxartmışlar ki, Rəsulullahın ﷺ etdiyi əməllər bizim üçün dəlildir və biz bunları yerinə yetirməliyik. Yalnız Rəsulullahə ﷺ xas olanları müstəsnaadır. Əgər onun etdiyi bir əməlin yalnız ona xas olduğuna dair bir dəlil varsa, onda həmin əməl ancaq Rəsulullahə ﷺ aid edilir. Məsələn, uca Allah buyurur: **“Ey Peyğəmbər! Mehrlərini verdiyin zövcələrini, Allahın sənə bəxş etdiklərindən sahib olduğun cariyələri, səninlə birlikdə hicrət etmiş əmin qızlarını, bibilərinin qızlarını, dayın qızlarını, xalalarının qızlarını, habelə, Peyğəmbərin evlənmək istədiyi təqdirdə özünü Peyğəmbərə bağışlayan hər hansı bir mömin qadını sənə halal etdik. Sonuncusu digər möminlərə deyil, yalnız sənə məxsusdur.”**¹ Demək, Rəsulullahə ﷺ məxsus olan hökmlər, yalnız ona xasdır. *Başqa birisi bunu etməməlidir.*

Həmçinin, ardıcıl oruc tutmağı da buna misal çəkmək olar. Yəni iftar etmədən iki gün dalbadal oruc tutmaq. Peyğəmbər ﷺ bunu qadağan etdikdə, səhabələr رضي الله عنهم: “Ya Rəsulullah! Axı sən bu tərzdə oruc tutursan” – dedilər. Yəni *özün tuduğun halda*, nə üçün bunu bizə qadağan edirsən? Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Mən sizin kimi deyiləm. Mənə yemək də verilir, içmək də.”**² Digər rəvayətdə də: **“Rəbbim hər gün mənə yedizdirir və içizdirir”**³ buyurmuşdur. Yəni Allah onu yedirdir və içirdir, dolayısıyla, onun davamlı olaraq Allahu zikr etməsi və qəlbinin Ona bağlı olması, yemək-içməyi ona unutdurur və o bunu heç istəmir də. Hamımıza məlumdur ki, bir adam dünyəvi bir işlə məşğul olduqda, yemək-içməyi unudur. Hətta şairlər buna dair məsəl çəkib deyirlər:

Sevgilin yad etsə səni, bu onu yayındırar,
Ona həm içməyi, həm də yeməyi unutdurar.⁴

¹ əl-Əhzab, 50.

² Səhih əl-Buxari, 1962; Səhih Muslim, 1102.

³ Səhih əl-Buxari, 1965; Səhih Muslim, 1103.

⁴ Təfsir İbn Kəsir, 1/518.

Yəni onun oturub sənin haqqında insanlara danışması, ona yemək-icməyi unutdurar, bunlardan məşğul edir.

Peyğəmbər ﷺ də Rəbbinə o qədər bağlıydı və Onu o qədər çox sevirdi ki, gecə qalxıb namaz qıldığında, etdiyi zikrlər səbəbi ilə Rəbbi ona güc verirdi və artıq onun yeyib-icməsinə gərək qalmırdı. Biz isə onun kimi deyilik. Elə buna görə də Rəsulullah ﷺ bizə dalbadal oruc tutmağı qadağan etmiş və bunun yalnız özünə məxsus olduğunu bəyan etmişdir.

Müəlifin ﷺ "Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyə əmr etmə" fəslində zikr etdiyi ayələrdən biri də, uca Allahın: **"Xeyr, sən Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar"**¹ ayəsidir. Bu ayə, daha öncə keçən bir ayə ilə bağlıdır ki o da budur: **"Ey iman gətirənlər! Allaha itaət edin, Peyğəmbərə və özünüzdən olan rəhbərlərə də itaət edin. Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Axirət gününə iman gətirmisinizsə, Allaha və Peyğəmbərə müraciət edin. Bu, sizin üçün daha xeyirli və nəticə etibarilə daha yaxşıdır."**² Bu ayədə uca Allah həm Özünə, həm Peyğəmbərinə, həm də özümüzdən olan rəhbərlərə itaət etməyi əmr etmişdir. Ayədə "rəhbərlər" deyildikdə, alimlər və öndərlər qəsd edilir. Belə ki, alimlər, Allahın dinini bəyan etmək, öndərlər də Allahın şəriətini icra etmək xüsusunda bizim işlərimizi idarə edən şəxslərdir. Öndərlər olmadan alimlər, alimlər olmadan da öndərlər düz yol tuta bilməzlər. Elə buna görə də, öndərlər, Allahın şəriətini təfsilatı ilə öyrənmək üçün alimlərə müraciət etməli, alimlər də öndərlərə nəsihət etməli, onları Allahla qorxutmalı və onlara tövsiyə etməlidirlər ki, onlar Allahın şəriətini insanlar arasında icra etsinlər.

Sonra uca Allah: **"Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Peyğəmbərə müraciət edin"** buyurur. Yəni hər hansı bir məsələdə ixtilafa düşdüyünüz və birinizin gətirdiyi əsas, digərininkindən tutarlı olmadığı təqdirdə, Allahın və Onun Rəsulunun ﷺ bu xüsusda bir

¹ ən-Nisa, 65.

² ən-Nisa, 59.

hökmü varsa, Allahın və Onun Rəsulunun ﷺ hökmünə müraciət etməyiniz vacibdir. Allaha müraciət etmək, Onun Kitabına, yəni Qurani Kərimə, Rəsulullah ﷺ müraciət etmək də onun sünnəsinə müraciət etməkdir. Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müraciət etmək deyildikdə, Rəsulullah ﷺ həyatda ikən bir başa onun özünə müraciət etmək, həyatdan köçdükdən sonra isə ondan rəvayət edilmiş səhih hədislərə müraciət etmək qəsd edilir. *Ayənin davamında: “Allaha və Axirət gününə iman gətirmisinizsə”*– deyilir. Bu, Allaha və Onun Rəsuluna ﷺ müraciət etməyə təşviq edir, habelə, Allaha və Onun Rəsuluna ﷺ müraciət etməyin imanın tələblərindən olduğunu bildirir. Nəhayət, ayənin sonunda: **“Bu, sizin üçün daha xeyirli və nəticə etibarilə daha yaxşıdır”**– deyilir. Yəni Allaha və Onun Rəsuluna ﷺ müraciət etmək, ümmət üçün daha xeyirli və nəticə baxımından daha gözəldir. Bəzi adamlar insanların hər məsələdə Kitab və Sünnəyə müraciət etməsinin onlar üçün müşkül olduğunu, bunu bacarmayacaqlarını zənn etsələr də, bu zənn, heç bir qiyməti olmayan yanlış bir zəndir. Necə ki, bəzi adamlar elə zənn edirlər ki, bu ümmətin ilk dönəmində yaşanan İslama qayıtmaq, bu dövrlə uyğunlaşmır. Onlar, İslamın məhkum deyil hakim olduğunu (bizim İslam haqqında hökm vermə haqqımızın olmadığını, əksinə, İslamın hər bir işdə hökm verən olduğunu), onun zamana, yaxud məkana və ya şəxslərə görə dəyişə bilməyəcəyini və İslamın eyni İslam olduğunu bilmirlər. Əgər biz Allaha və axirət gününə iman gətirmişiksə, Kitab və sünnəyə müraciət etməliyik: **“Bu həm daha xeyirli, həm də nəticə baxımından daha gözəldir.”**

Sonra Uca Allah belə buyurur: **“Sənə nazil edilənə və səndən əvvəl nazil edilənlərə iman gətirdiklərini iddia edənləri görmədinmi? Onlar mühakimə olunmaları üçün tağuta müraciət etmək istəyirlər. Halbuki onlara tağuta inanmamaları əmr olunmuşdur.”**¹ Buradaki sual, təəccüb ifadə etmək üçündür. Yəni sənə nazil edilənə və səndən əvvəl nazil edilənlərə iman gətirdiklərini iddia edən, lakin mühakimə olunmaları üçün Allaha və Rəsuluna deyil, tağuta müraciət etmək istəyən bu adamlara təəccüb etmirsənmi?!

¹ ən-Nisa, 60.

Allahın şəriətinə zidd olan hər nə varsa, tağut sayılır. Bu qəbildən olan bəzi hakimlər var ki, Allah müsəlmanları onların əli ilə sınaıyır. O hakimlər ki, insanlar arasında hökm verdikdə, bəzi kafirlərin ortaya qoyduğu və şəriətə aidiyyatı olmayan qanunlara müraciət etmək istəyirlər. Onlar İslamdan bixəbərdirlər. O qanunları ortaya qoyanlar, fərqli əsrlərdə yaşayan və fərqli dinlərə mənsub olan kimsələrdir. Lakin təəssüflər olsun ki, kafirlərin zəbt elədiyi bəzi İslam ölkələrindəki hakimlər bu qanunlarla hökm verirlər. Onlar, bu qanunların Kitab ilə Sünnəyə müxalif olmasına məhəl qoymadan bunları müsəlmanlara tətbiq edir, sonra da Allaha və Onun rəsuluna iman gətirdiklərini iddia edirlər. Bu necə olur?! Tağutu inkar etmək onlara əmr edildiyi halda, əksinə, onun önündə mühakimə olunmaq istəyirlər. Allah onlara tağutu inkar etməyi buyurmuş, lakin buna rəğmən tağutun hüsurunda mühakimə olunmaq istəyirlər. **“Şeytan isə onları dərin bir azgınlığa salmaq istəyir.”**¹ Şeytan, onları Allahın dinindən uzaqlaşdırmaq, yaxına deyil çox uzaqlara aparmaq istəyir. Belə ki, Allahın şəriəti xaricindəki qanunlarla hökm edən kimsə, ən uzaq və ən böyük azgınlıq içindədir. Uca Allah buyurur: **“Onlara: “Allahın nazil etdiyinə və Rəsuluna tərəf gəlin!” – deyildikdə, münafıqların səndən tamamilə üz çevirdiklərini görərsən.”**² Yəni onlara “Allahın nazil etdiyinə – Qurana, habelə, Onun Rəsuluna ﷺ tərəf gəlin!” deyildikdə, münafıqların səndən tam uzaqlaşdıqlarını görərsən. Bu ayədə “Onları görərsən” yerinə “münafıqları görərsən” – deyilməsi, belə davranan kimsələrin münafiq olduqlarını vurğulamaq üçündür. Bitişən əvəzliyin gətiriləcəyi yerdə ismin gətirilməsinin faydası budur. Həmçinin, bunun bir hikməti də budur ki, verilən hökm həm onları, həm də bütün münafıqları əhatə edir. Çünki münafiq, Allah və Onun rəsuluna ﷺ tərəf çağırıldıqda üz çevirib uzaqlaşar.

“Öz əlləri ilə törətdikləri əməllərə görə onlara müsibət üz verdikdən sonra sənin yanına gəlib: “Biz ancaq yaxşılıq etmək və mübahisə edənləri barışdırmaq istədik!” – deyər Allaha and içdikdə, onların halı

¹ ən-Nisa, 60.

² ən-Nisa, 61.

necə olacaq?¹ Yəni başlarına bir müsibət gəldiyi, sirləri aşkara çıxarılıb gerçək üzlərindən xəbərdar olunduğu zaman, dərhal sənin yanına gəlib yalandan Allaha and içər və: **“Biz ancaq yaxşılıq etmək və mübahisə edənləri barışdırmaq istədik!”**– deyərlər. Yəni biz, sadəcə yaxşılıq etmək və bir də şəriət qanunları ilə bəşəri qanunları uyğunlaşdırmaq istədik. Halbuki Allahın hökmü ilə tağutun hökmünü uyğunlaşdırmaq əsla mümkün deyildir. Əgər tağutun hökmü Allahın hökmünə uyğun gələrsə, o hökm, tağutun deyil, Allahın hökmü sayılır. Dolayısıyla, insanların qoyduqları qanunlarda faydalı olan hər nə varsa, İslam şəriəti onu daha öncədən buyurmuşdur. Odur ki, Uca Allah buyurur: **“Onlar o kəslərdir ki, Allah onların qəlblərində olanı bilir. Elə isə onlardan üz döndər, onlara öyüd-nəsihət ver və onlara özləri barəsində təsirli söz söylə.”**² Yəni bunlar, insanlar yanında, özlərinin Allaha iman gətirdiklərini, yaxşılıq etmək və şəriət hökmləri ilə insanların qoyduqları qanunları uyğunlaşdırmaq istediklərini göstərsələr də, Allah onların qəlblərindəkiləri və nə etmək istediklərini bilir. **“Onlardan üz döndər.”** Bu əmr, onlar üçün bir təhdiddir. **“Onlara öyüd-nəsihət ver və onlara özləri barəsində təsirli söz söylə.”** Yəni ibrət alsınlar deyə, onlara təsirli söz de.

Sonra Uca Allah belə buyurur: **“Biz hər bir elçini, – Allahın izni ilə, – məhz itaət edilsin deyə göndərdik.”**³ Yəni biz, elçiləri, onların hədisləri oxunsun, özləri də tərک edilsinlər deyə göndərməmişik. Əksinə, göndərmişik ki, onlara itaət edilsin. Yoxsa, onların elçi olaraq göndərilməsində heç bir fayda olmazdı. Peyğəmbər göndərilməsinin mənası və məğzi, göndərilən peyğəmbərə itaət edilməsidir. **“Biz hər bir elçini, – Allahın izni ilə, – məhz itaət edilsin deyə göndərdik. Əgər onlar özlərinə zülm etdikləri zaman sənin yanına gəlib Allahdan bağışlanma diləsəydilər və Peyğəmbər də onlar üçün bağışlanma diləsəydi, əlbəttə ki, Allahın tövbələri qəbul edən və rəhmli olduğunu görərdilər.”**⁴ Yəni əgər onlar, qəlblərində batil inanc və düşüncələr da-

¹ ən-Nisa, 62.

² ən-Nisa, 63.

³ ən-Nisa, 64.

⁴ Əvvəlki mənbə.

şümaqla özlərinə zülm etdikdən sonra sənin yanına gəlib istiğfar etsəydilər, yəni Allahdan bağışlanma diləsəydilər, sən də onlar üçün Allahdan bağışlanma diləsəydin, Allahın tövbələri qəbul edən və rəhmli olduğunu görərdilər. Lakin onlar öz nifaqlarında və inadkarlıqlarında israr etdilər.

Qəbrlərdəkilərə yalvaran və onlardan bağışlanma diləyən kimsələr, özlərinin batil əqidəsini isbat etmək üçün bu ayəni dəlil gətirirək deyirlər ki: **“Bu ayədə Uca Allah Öz peyğəmbərinə: “Əgər onlar özlərinə zülm etdikləri zaman sənin yanına gəlib Allahdan bağışlanma diləsəydilər və Peyğəmbər də onlar üçün bağışlanma diləsəydi, əlbəttə ki, Allahın tövbələri qəbul edən və rəhmli olduğunu görərdilər”** buyurur. Sən də günah işlətdikdən sonra Peyğəmbərin ﷺ qəbrinin başına gedib Allahdan məğfirət dilə ki, Peyğəmbər ﷺ sizin üçün Allahdan məğfirət diləsin.” Lakin onlar böyük bir azqınlığa düşmüşlər. Çünki uca Allah bu ayədə açıq-aydın: **“Onlar özlərinə zülm etdikləri zaman”** buyurur. Yəni keçmiş zamanda. Demir ki, “gələcəkdə günah etdikdən sonra sənin yanına gəlsələr.” Ayədə keçmişdə olub-bitmiş günahlardan bəhs edilir. Yəni sən *ey Peyğəmbər*, hələ həyatda ikən, onlar günah işlətdikdən sonra sənin yanına gəlib Allahdan bağışlanma diləsəydilər və sən də onlar üçün Allahdan bağışlanma diləsəydin, Allahın tövbələri qəbul edən və rəhmli olduğunu görərdilər. Rəsulullahın ﷺ vəfatından sonra isə o, heç bir kəs üçün bağışlanma diləyə bilməz. Çünki artıq onun əməlləri sona çatmışdır. Necə ki, Rəsulullah ﷺ buyurur: **“İnsan öldüyü zaman onun bütün əməlləri sona çatır. Yalnız üç şeydən başqa: davamlı sədəqə, yaxud fayda verən elm, yaxud da onun üçün dua edən əməlisaleh övlad.”**¹ Demək, Rəsulullah ﷺ vəfat etdikdən sonra özü üçün hər hansı bir əməl etməyə qadir deyil. Lakin İslam ümmətinin etdiyi hər bir əməldən Rəsulullahə ﷺ savab yazılır. Bizim yerinə yetirdiyimiz hər bir fərz və ya nafilə ibadətlərinin savabı qədər Rəsulullahə ﷺ savab yazılır. Çünki bu əməlləri bizə öyrədən odur. Bu da, onun: **“fayda verən elm”** sözünün əhatə dairəsinə daxil olur. Xülasə budur ki, bu ayədə, zikr edilən kimsələrin, Peyğəmbərin ﷺ qəbri başında durub ondan istiğfar diləməklə bağlı iddialarına dair heç bir dəlil yoxdur.

¹ Səhih Muslim, 1631.

Müəllif ﷺ daha sonra uca Allahın: **“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar”**¹ ayəsini zikr etmişdir. Uca Allah bu ayəni: **“Biz hər bir elçini, – Allahın izni ilə, – məhz itaət edilsin deyə göndərdik. Əgər onlar özlərinə zülm etdikləri zaman sənın yanına gəlib Allahdan bağışlanma diləsəydilər və Peyğəmbər də onlar üçün bağışlanma diləsəydi, əlbəttə ki, Allahın tövbələri qəbul edən və rəhmli olduğunu görərdilər”** ayəsinin ardınca zikr edir. Uca Allah: **“Xeyr, sənın Rəbbinə and olsun ki...”** deyərək, Özünün Muhammədin ﷺ Rəbbi olduğuna and içir. Bu isə Allahın Öz Peyğəmbərinə ﷺ ayrıca önəm verdiyinə dəlalət edir. Çünki buradaki rübubiyyət (Allahın onun Rəbbi olduğunu qeyd etməsi), ona ayrıca önəm verdiyini bildirir. Çünki burada zikr edilən rübubiyyət, özəl bir rübubiyyətdir. Ümumiyyətlə, Allahın Öz qullarına aid olan rübubiyyəti iki qisimdır:

1. **“Həmd, ələmlərin Rəbbi Allaha məxsusdur!”**² ayəsində olduğu kimi hər kəsə aid edilən ümumi rübubiyyət.

2. **“Xeyr, sənın Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə...”** ayəsində olduğu kimi seçdiyi qullarına məxsus etdiyi xüsusi rübubiyyətdir. Bu iki növ rübubiyyət, Uca Allahın, Fironun sehrbazları haqda söylədiyi ayədə cəm edilmişdir: **“Sehrbazlar dedilər: “Ələmlərin Rəbbinə iman gətirdik. Musa və Harunun Rəbbinə!”**³ Burada **“Ələmlərin Rəbbi”** sözü ümumi, **“Musa və Harunun Rəbbi”** sözü isə xüsusi rübubiyyət ifadə edir.

Xüsusi mənada işlənən rübubiyyət sözü, Allah tərəfindən, bu sözün aid edildiyi şəxsə olan ayrıca önəmi bildirir. Uca Allah, Öz qulu Muhammədin ﷺ Rəbbi olduğunu “lə” ədatı ilə vurğulayaraq and içir. Ərəbcə “fə lə və rabbikə” ifadəsindəki “lə” ədatı təkid üçündür. Halbuki “lə” ədatını işlətmədən, sadəcə: “fə və rabbikə/sənın Rəbbinə and olsun ki,...” – desəydi, kifayət edərdi. Lakin buna rəğmən bu andı, “lə”

¹ ən-Nisa, 65.

² əl-Fatihə, 2.

³ əl-Əraf, 121-122.

təkid ədatı ilə birlikdə zikr etmişdir. Necə ki, başqa ayədə keçən Uca Allahın: “Lə uqsimu biyovmil-qıyamə/And içirəm Qıyamət gününə!” ayəsindəki “lə” ədatı kimi. Buradaki “lə”, inkar ədatı deyil. Belə ki, uca Allah, Qıyamət gününə and içmədiyini qəsd etmir, əksinə, bununla andını təkid etmək və qarşıdakının diqqətini ona yönəltmək istəyir.

“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar”, yəni öz aralarında ixtilaf baş verdikdə səni hakim təyin etməyincə. Çünki ayənin ərəbcəsində keçən “şəcərə” kəlməsi “ixtilaf baş verdikdə” deməkdir. **“Səni hakim təyin etməyincə”,** yəni ixtilafa düşdükləri dini və dünyəvi məsələlərdə səni hakim təyin etməyincə.

Dini məsələlərə gəlicə, əgər iki şəxs şəri məsələnin hökmü barədə ixtilaf etsə və biri ona haram, digəri isə halal desə, bu halda hər ikisi Rəsulullahə ﷺ (Sünnəyə) müraciət etməlidir. Dolayısıyla münaqişə edən o iki şəxs yalnız Rəsulullahın ﷺ hökmünü qəbul etdikləri təqdirdə iman etmiş sayırlar.

İnsanlar dünyəvi bir məsələdə ixtilafa düşdükləri təqdirdə də, Rəsulullahə ﷺ müraciət etməlidirlər. Necə ki, Zübeyr ibn Avvam ilə ənsardan olan bir qonşusu arasında, vadidən axan su xüsusunda ixtilaf düşdükdə, məsələnin hökmü barədə Rəsulullahə ﷺ müraciət etmişlər, o da onların arasında hökm vermişdir. Bu da dünyəvi məsələlərdə Rəsulullahı ﷺ hakim təyin etməkdir. Xülasə budur ki, bir adam, dini və dünyəvi məsələlərdə Rəsulullahı ﷺ hakim qəbul etməyincə iman etmiş sayılmaz. Qeyd edək ki, əgər adam Rəsulullahın ﷺ verdiyi hökmdən əsla razı olmasa, o halda bu, onun imanını tamamən aradan qaldırır. Belə ki, Rəsulullahın ﷺ hökmü ilə tamamilə razılaşmayan adam kafir sayılır və İslamdan xaric olur. Yox əgər adam Rəsulullahın ﷺ bəlli bir məsələdə verdiyi hökmü ilə razı olmasa və bu məsələdə Rəsulullahə ﷺ itaət etməsə, – əgər bu, insanı dindən çıxardan bir günah deyilsə – o adam kafir sayılır.

Uca Allahın: **“Səni hakim təyin etməyincə...”** sözünə gəlicə, əgər bir adam: “Rəsulullah ﷺ dünyadan köşmüş ikən, biz onu necə hakim

təyin edək?" – deyə soruşsa, ona belə cavab verərik: "Rəsulullahın ﷺ vəfatından sonra onu hakim təyin etmək üçün, onun sünnəsinə (səhih hədislərə) müraciət etmək gərəkdir."

Birincisi: "Onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə..."

İkincisi: "Sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan..." Çünki ola bilər ki, adam Allaha və Onun Rəsulunun ﷺ hökmünə müraciət etsin, lakin verilən hökmlə bağlı qəlbində narahatlıq olsun. Yəni bu hökm onun ürəyinə yatmasın və istəmədən bu hökm ilə razılaşsın. Odur ki, adam Allah və Rəsulunun ﷺ verdiyi hökmə görə qəlbində heç bir sıxıntı keçirməməlidir.

Üçüncüsü də: "sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar." Yəni gecikmədən və geri addım atmadan, tam şəkildə tabe olmalıdırlar. Demək, adamın mömin sayılması üçün bu üç şərti özündə cəm etməsi vacibdir:

Birincisi: Rəsulullahı ﷺ hakim təyin etmək;

İkincisi: Adam Rəsulullahın ﷺ verdiyi hökmə görə özündə heç bir sıxıntı duymamalı;

Üçüncüsü: verilən hökmə tam şəkildə təslim olmalı.

Buna əsasən deyə bilərik ki, hazırkı vaxtda Allahın kitabını və Onun rəsulunun ﷺ sünnəsini kənara atıb bəşəri qanunlara müraciət edən kimsələr əsla mömin deyillər. Çünki Uca Allah buyurur: **"Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar."**¹ Başqa bir ayədə də O belə buyurur: **"Allahın nazil etdiyi ilə hökm verməyənlər – məhz onlar kafirdirlər."**² Bəşəri qanunlarla hökm edən kimsələr, nəfslərinə uyaraq və ya haqsızlıq edərək sadəcə bəlli bir məsələdə Kitab və Sünnəyə müxalif davranmaqla kifayətlənmirlər. Əksinə, onlar, dini ortadan qaldıraraq yerinə bu qanunları qoyur və beləcə, bu qanunların şəriətin yerini tutmasına səbəb olurlar. Bu isə küfrdür. Belələri namaz qılsalar da, oruc tutsalar da, zəkat versə-

¹ ən-Nisa, 65.

² əl-Maidə, 44.

lər də, həccə getsələr də, bilərəkdən Allahın hökmlərini tərk edərək ona müxalif olan bəşəri qanunlara yönəldiklərinə görə kafir sayılırlar.

“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar.” Elə isə bizim: “Allahın şəriətini bəşəri qanunlara dəyişənlər, namaz qılıb oruc tutsalar da kafirdilər” sözümü-zə təəccüblənmə. Çünki Quranın bir qisminə inanıb bir qismini inkar etmək, onun hamısını inkar etmək deməkdir. Belə ki, şəriət *hissələrə* bölünür. Ya hamısına iman gətirməlisən, ya da hamısını inkar etməlisən. Əgər bir qisminə inanıb digər qismini inkar etsən, hamısını inkar etmiş sayılacaqsan. Çünki sən bu halından aydın olur ki, sən yalnız nəfsi istəklərinə uyğun olanlara inanırsan. Nəfsinin istəyinə uyğun gəlməyənlərə isə inanmırsan. Bunun özü isə küfrdür. Çünki belə olduğu təqdirdə sən Allahu qoyub nəfsinə uyaraq onu ilah qəbul etmiş olursan. Xülasə budur ki, bu, olduqca təhlükə bir məsələdir. Ələlxüsus da bu günkü hakimlər üçün ən təhlükəli məsələlərdən sayılır. Belə ki, onlar şəriət qanunlarını bildikləri halda ona zidd olan bəşəri qanunlar qoymuşlar. Bunu da, bu qanunları qoyan və insanları buna təhrik edən Allah düşmənlərinə – kafirlərə uyaraq etmişlər. Adamı heyratə gətirən budur ki, dinində səhlənkər olan, savadları da az olan bu kimsələr, bu qanunları qoyanların əsrlər öncə yaşamış, qeyri müsəlman ölkələrində olan və müsəlman ümmətindən sayılmayan kafirlər olduğunu bilirlər. Lakin buna rəğmən bu qanunları müsəlmanlara tətbiq edir, Allahın Kitabına və Rəsulunun ﷺ sünnəsinə isə müraciət etmirlər. Bəs, İslam harda qaldı?! İman harda qaldı?! Rəsulullahın ﷺ gətirdiyi risalətin haqq olduğunu və onun bütün bəşəriyyətə peyğəmbər göndərildiyini təsdiq etmək harda qaldı?! Şəriətin cəmi bəşəriyyətə aid olduğunu və bütün sahələri əhatə etdiyini təsdiqləmək harda qaldı?! Bir çox cahil insanlar elə düşünürlər ki, şəriət sadəcə insanla Rəbbi arasındakı ibadətlərdən, nikah, miras kimi özəl hüquqlardan ibarətdir. Sözsüz ki, onlar yanlış düşünürlər. Halbuki İslam şəriəti həyatın hər sahəsini əhatə edir. Bunu öyrənmək istəyirsinizsə, Allahın Kitabındakı ən uzun – tam bir səyfə olan – ayənin hansı mövzuda olduğuna bir baxın! O ayənin

“borc ayəsi” adı ilə bilinən və **“Ey iman gətirənlər! Müəyyən bir müddətədək bir-birinizə borc verdikdə, onu yazın...”** deyə başlayan ayə olduğunu görəcəksiniz. Ayənin tamamı, ticarət müamilələri haqqındadır. Elə isə İslamın sadəcə ibadətlərdən və mədəni hüquqlardan ibarət olduğunu necə deyə bilərsiniz?! Bu, açıq-aydın cəhalət və azğınlıqdır. Bilərəkdən deyilirsə, bu, azğınlıq və təkəbbürlükdür. Cahillik üzündən deyilirsə, bu bir qüsurdur və həmin adamın həqiqəti öyrənməsi gərəkdir. Allahdan həm özüm üçün, həm də sizin üçün hidayət diləyirəm.

Xülasə budur ki, bir kimsənin iman etmiş olması üçün üç şərti yerinə yetirməsi vacibdir:

Birincisi: Peyğəmbəri ﷺ hakim təyin etmək;

İkincisi: Adam Peyğəmbərin ﷺ verdiyi hökmə görə heç bir narahatçılıq keçirməməli və qəlbi sıxılmamalıdır;

Üçüncüsü: verilən hökmə tam şəkildə təslim olmalı və tam şəkildə tabe olmalı. İnsan, yalnız bu üç şərti yerinə yetirməklə mömin sayıla bilər. Bunlar olmadığı təqdirdə isə ya tamamilən imansız ya da naqis imanlı olar. Müvəffəq edən Allahdır.

Sonra müəllif ﷺ “Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmək” fəslinə aid Uca Allahın: **“Kim Peyğəmbərə itaət edərsə, Allaha itaət etmiş olar”**¹ ayəsini zikr edir. Yəni kim Allahın rəsulu Mühəmmədə ﷺ itaət edərsə, Allaha itaət etmiş olar.

İtaət etmək: əmrə tabe olmaqdır; bu, həm verilmiş əmri yerinə yetirməyi, həm də qoyulan qadağadan uzaq durmağı əhatə edir. Lakin itaət etmək və asi olmaq kəlimələri bir yerdə istifadə edildikdə, itaət, əmri yerinə yetirmək, üsyan isə qadağan olunmuş bir şeyi etmək mənasını ifadə edir. Və əgər itaət kəlməsi, fərdi şəkildə istifadə edilərsə, bu halda o, həm əmrləri, həm də qadağaları əhatə edir. Yəni əmrləri yerinə yetirmək də, qadağalardan çəkinmək də itaət sayılır. Peyğəmbərin ﷺ əmr və qadağalarına itaət etmək isə, onun əmr etdiyini etmək, qadağan etdiyindən uzaq durmaq deməkdir. Belə edən şəxs, Allaha itaət etmiş sayılır. Ayənin zahiri mənası budur; onun əks anlamı da budur ki, Rəsulullah ﷺ asi olan, Allaha asi olmuş olar.

¹ ən-Nisa, 80.

Bu ayə dəlildir ki, Rəsulullahın ﷺ Sünnəsində varid olan bir hökm, Qurandaki hökm kimidir. Yəni *sünnədə varid olan həmin hökm*, elə Allahın buyurduğu şəriət sayılır və ona əməl etmək də vacibdir. Quran və Sünnəni bir-birindən ayırmaq heç kəs üçün icazəli deyildir. Rəsulullah ﷺ bundan çəkindirərək xəbərdar edib demişdir: **“Sizlərdən birinə məndən bir əmr gəldiyi zaman, öz taxtına dirsəklənmiş halda: “Bunu bilmirəm! Biz Allahın kitabında nə görürürksə, yalnız ona tabe oluruq”– dediyini əsla görməyim.”**¹ Rəsulullah ﷺ əvvəlcədən xəbərdarlıq edir ki, *bəzi* insanların: “Biz yalnız Quranda buyurulanlara tabe oluruq. Sünnədə varid olanları isə qəbul etmirik” deyəcəyi bir zaman gələcək. Bu da artıq baş vermişdir. Hazırkı zamanda: “Biz Sünnəni qəbul etmirik, yalnız Quranı qəbul edirik”– deyən inkarcılar mövcuddur. Əslində isə onlar yalançıdır. Çünki onlar nə Sünnəni, nə də Quranı qəbul edirlər. Belə ki, Quran, Sünnəyə tabe olmağın vacib olmasına dəlalat edir və Sünnədə varid olan hökmlərin Qurandakı hökmlər kimi olduğunu xəbər verir. Lakin onlar xalqı aldadaraq belə deyirlər: “Sünnə, Quran kimi tilavətlə oxunmadığına və müsəlmanlar arasında mütəvəti yollarla nəql edilmədiyinə görə, bu rəvayətlərin səhih olmasına şəkk edilir, habelə, ravilərin unutmaları, rəvayətləri qarışdırmaları və başqa bu kimi xətalara yol vermələri ehtimal edilir.”

Sonra müəllif ﷺ, uca Allahın: **“Qoy onun əmrinə qarşı çıxanlar başlarına bir bəla gəlməsindən, yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən qorxsunlar”**² ayəsini zikr etmişdir. Burada da Uca Allah, Rəsulullahın ﷺ əmrlərinə qarşı çıxan, yəni onun əmrlərinə məhəl qoymayıb müxalif olan kimsələri xəbərdar edir. Elə buna görə də sadəcə: “müxalif olanlar” demir, əmrindən üz çevirib qarşı çıxanlar deyir. Uca Allah onları, başlarına bir bəla gələcəyi və ya ağırlı-acılı əzaba düşər olacaqları barədə xəbərdar etmişdir.

İmam Əhməd ibn Hənbəl ﷺ demişdir: “Heç bilirsən bəla nədir?! Bəla, Allaha şəriq qoşmaqdır. Rəsulullahın ﷺ söylədiklərindən bir qismini qəbul etməyən insanın qəlbinə, onu haqq yoldan sapdıracaq fikir girə bilər və bu da onu həlak edər.” Yəni Rəsulullahın ﷺ sözünü qəbul

¹ Sunən Əbu Davud, 4605; Sunən ət-Tirmizi, 2663. Tirmizi bu hədisin “həsən-səhih” olduğunu demişdir.

² ən-Nur, 63.

etmədiyinə görə, qəlbinə elə bir batil fikir yerləşə bilər ki, *bu onun imanını aradan qaldırır və* bu səbəbdən də o, həlak ola bilər. Bədən yox, din baxımından həlak olar. Din baxımından həlak olmaq isə bədən baxımından həlak olmaqdan daha pisdir. Bədən baxımından həlak olmaya gəlincə, hər bir insanın sonu – ömrünün uzun və ya qısa olmasından asılı olmayaraq – ölümdür. Din baxımından həlak olmaq isə həm bu dünyada, həm də axirətdə ziyana uğramaqdır. Allah qorusun.

“Yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən...” sözü də o deməkdir ki, onların başına (Allaha şərik qoşmaq kimi) bir bəla gəlmədən öncə *dünyəvi* bir əzaba düşər ola bilərlər. Bu ayə Peyğəmbərin ﷺ əmrlərinin hamısını qəbul etməyin vacib olmasına və bu əmrlərə qarşı çıxanların belə bir cəzaya düşər olacaqlarına dəlalət edir: **“başlarına bir bəla gəlməsindən, yaxud özlərinə ağırlı-acılı bir əzab üz verməsindən...”**

Müəllifin ﷺ “Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə” fəslində zikr etdiyi ayələrdən biri də Uca Allahın bu kəlamıdır: **“Həqiqətən, sən onları doğru yola yönəldirsən. Göylərdə və yerdə olanların sahibi Allahın yoluna.”**¹ Bu ayədəki xitab Peyğəmbərədir ﷺ. Uca Allah, Peyğəmbərin ﷺ *bəşəriyyəti* düz yola yönəltdiyini bildirir. Yəni onlara haqq yolu göstərir və bunun nə olduğunu onlara izah edir. Sonrakı ayədə uca Allah düz yolun nə olduğunu açıqlayaraq: **“Allahın yoluna”** buyurur. Yəni uca Allahın Öz qulları üçün müəyyən etdiyi yolu. Bu da, Onun şəriətidir. Burada Uca Allah düz yolu Özünə mənsub edir. Çünki onu qoyan Özüdür. Həm də bu yol, insanı Onun yanına aparır. əl-Fatihə surəsində isə “siratəl-müstəqim/düz yol”, Allahın nemət bəxş etdiyi kimsələrə mənsub edilir. Çünki bu yolda gədənlər məhz onlardır.

Bəli, Peyğəmbər ﷺ insanları doğru yola yönəldir, onlara haqq yolu göstərir, onları haqqa dəvət edir və bu yolla getməyə təşviq edir, üstəlik, onları bu yola müxalif olan hər bir yoldan uzaq durmağa çağırır. Ümmətindən onun yolunu tutub gedən rəbbani alimlər də belədirlər. Onlar da insanları doğru yola – Qüdrətli və Müdrik Allahın yoluna dəvət edirlər.

¹ əş-Şura, 52-53.

Əgər kimsə desə ki, uca Allahın: **“Həqiqətən, sən onları doğru yola yönəldirsən”**¹ ayəsi ilə: **“Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən”**² ayəsini (zahiri mənası bir-birinə zidd olan bu iki ayəni) necə cəm etmək olar, necə izah edə bilərsiniz? Cavabımız ona belə olar: “İkinci ayə, Rəsulullah ﷺ, əmisi Əbu Talib üçün üzüldüyü vaxt nazil olmuşdur. Hərçənd əmisi Əbu Talib müşrik idi, lakin Rəsulullahı ﷺ müdafiə edir, onu dəstəkləyir, müşriklərin həmlələrini dəf edir, onu tərifləyir və haqqında möhtəşəm qəsidələr deyirdi. Lakin İslam nemətindən məhrum oldu və kafir olduğu halda öldü.

Alimlər demişlər: “Bu iki ayəni cəm edib demək olar ki, Rəsulullahın ﷺ insanları doğru yola yönəltməsi, onlara sadəcə bu yolu göstərməsidir. Yəni Rəsulullah ﷺ doğru yolu göstərsə də, özünə doğru yol göstərilən hər kəs o doğru yola yönələn deyil. O ki qaldı Rəsulullahın ﷺ ixtiyarında olmayan hidayətə, uca Allahın: **“Şübhəsiz ki, sən istədiyini doğru yola yönəldə bilməzsən”** ayəsinə, bu, haqq yola yönəlməyə müvəffəq edilmək mənasını ifadə edən hidayətdir. Belə ki, heç kəs *dilədiyi* kimsəni doğru yolla getməyə müvəffəq edə bilməz. Hətta o kimsə onun atası, oğlu, əmisi, anası, dayısı, nənəsi və s. olsa belə. Xeyr! Allahın sapdırdığı bir kimsəni heç kəs doğru yola yönəldə bilməz. Lakin bizim öhdəmizə düşən budur ki, Allahın qullarını Onun dininə dəvət edək, onları bu yolla getməyə rəğbətləndirək və haqqı onlara bəyan edək. Bundan sonra əgər onlar doğru yola yönəlsələr, bu həm onların, həm də bizim xeyrimizə olar. Yox əgər yönəlməsələr, bizim xeyrimizə, onların isə zərərinə olar. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Ta. Sin. Mim. Bunlar aydın Kitabın ayələridir. Onların iman gətirmədiyinə görə özünü həlakı edəcəksən?”**³ Yəni onlar iman gətirmədikləri üçün üzülib kədərlənərək az qala özünü həlakı edəcəksən?! Belə etmə. Çünki hidayət, Allahın əlindədir. Əksinə, sən öhdənə düşən vəzifəni yerinə yetir. Belə olduğu təqdirdə məsuliyyətdən yaxa qurtaracaqsan. Müvəffəq edən Allahdır.

¹ əş-Şura, 52.

² əl-Qəsəs, 56.

³ əş-Şuəra, 1-3.

Müəllif ﷺ *bu fəsildə* son olaraq: **“Evlərinizdə oxunan Allahın ayələ-rini və hikməti yada salın. Həqiqətən, Allah lütfkardır, hər şeydən xəbərdardır”**¹ ayəsini zikr edir. Bu ayədəki xitab Rəsulullahın ﷺ pak və təmiz həyat yoldaşlarına aiddir. Onlar, Adəm عليه السلام yaradıldığı gün-dən bəri yer üzündə yaşamış, yaşayan və yaşayacaq qadınların ən tə-miz və pak olanlarıdır. Münafiqlər ifk hadisəsində *böhtan ataraq* Rəsu-lullahın ﷺ namusunu ləkələməyə təşəbbüs göstərdilər. Onlar hiylə qurub Əbu Bəkir əs-Siddiqin رضي الله عنه qızı Aişəni رضي الله عنها *zinada* günahlandırıdılar. Onu tamamilə uzaq olduğu bir günahla ittiham etdilər. Onda uca Uca Allah, onun bu günahdan uzaq və pak olduğunu bəyan etmək üçün, Qiyamət gününə qədər oxunacaq on ayə² endirdi: **“Şübhəsiz ki, Aişə barəsində yalan xəbər gətirənlər özünüzdən olan bir dəstədir. Onu özünüz üçün pis bir şey hesab etməyin. Əksinə, bu sizin üçün xeyirlidir. O dəstədən olan hər bir şəxsin qazandığı günahın cəzası vardır. İçərilərindən günahın böyüyünü öz üstünə götürəni isə bö-yük bir əzab gözləyir.”**³

Rəsulullahın ﷺ həyat yoldaşlarının evlərində Allahın ayələri və hik-mət oxunurdu. Bunları həm Peyğəmbər ﷺ, həm də onun həyat yoldaş-ları oxuyurdu. *Bu ayədə* Allah onlara, evlərində oxunanları xatırlamağı, sünnəyə riayət etməyi və vacib buyurulanları yerinə yetirməyi buyurur. Belə ki, evində Quran və hədislər oxunan kimsə, əlbəttə, çoxlu xeyir əl-də edər və dərin elmə yiyələnər. Beləliklə də, öyrəndiyi elmə cavabdeh-dir. Belə ki, Allahın elm və hikmət bəxş etdiyi hər kəs, cahil adama nis-bətən daha çox məsuliyyət daşıyır. Allahdan istəyim budur ki, hamımı-za elm və hikmət bəxş etsin. Şübhəsiz ki, O, lütfkardır, səxavətlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

١٥٦ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «دَعُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ: إِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ كَثْرَةً سُؤَالِهِمْ، وَاخْتِلَافُهُمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا تَهَيَّيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ» متفق عليه.

¹ əl-Əhzab, 34.

² Burada “on ayə” deyildikdə, ən-Nur surəsinin 11-ci ayəsindən 20-ci ayəsinə qə-dər nazil olmuş ayələr qəsd edilir.

³ ən-Nur, 11.

156. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Mən sizdən bir şey tələb etmədikcə, mənə rahat buraxın. Sizdən əvvəlki ümmətləri, çoxlu suallar vermələri və peyğəmbərlərinə müxalif olmaları həlak etmişdir. Mən sizə bir şeyi qadağan etdikdə ondan çəkinin, bir şeyi əmr etdikdə isə bacardığınız qədər onu yerinə yetirin.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Hureyradan رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Mən sizdən bir şey tələb etmədikcə, mənə rahat buraxın.”** Peyğəmbərin ﷺ belə deməyinin səbəbi bu idi ki, səhabələr رضي الله عنهم elm və sünnəni öyrənməyə olan hərisliklərindən dolayı, bəzən Rəsulullahdan ﷺ haram buyurulmayan bəzi şeylər barədə soruşar və soruşduqlarına görə də, o şeylər haram buyurular, yaxud vacib buyurulmayan bəzi şeylər haqqında soruşar və soruşduqlarına görə də, o şey vacib buyurulardı. Elə buna görə də Rəsulullah ﷺ onlara bir şey söyləmədikcə onu rahat buraxmağı, əmr etmədikcə və ya qadağan etmədikcə ondan heç bir şey soruşmamalarını, əksinə, öz hallarına görə Allaha həmd etmələrini əmr etmişdir.

Sonra da bunun səbəbini belə izah etmişdir: **“Sizdən əvvəlki ümmətləri, çoxlu suallar vermələri və peyğəmbərlərinə müxalif olmaları həlak etmişdir.”** Yəni bizdən əvvəlki ümmətlər, öz peyğəmbərlərinə ﷺ çox suallar vermiş və məsələləri çətinləşdirdikcə, Allah da onların işlərini çətinləşdirmişdir. Lakin sonradan onlar öz peyğəmbərlərinə ﷺ müxalif olmuşlar. Kaş, verdikləri suallara cavab aldıqdan sonra özlərinə buyurulanları yerinə yetirərdilər. Lakin onlar öz peyğəmbərlərinə ﷺ müxalif oldular.

Peyğəmbərlərə ﷺ tabe olmamaq, onlara müxalif olmaq deməkdir. Quranda Rəsulullahın ﷺ bu sözünü təsdiq edən ayələr zikr edilmişdir. Belə ki, İsrail oğulları öz qəbilələrindən olan bir nəfərin qətli barədə ixtilafa düşdülər. Hər qəbilə, digərinin bu cinayətdə əli olduğunu iddia etdi. Beləliklə də, bu məsələdə ixtilafa düşüb bir-biriləri ilə mübahisə

¹ Səhih əl-Buxari, 7288; Səhih Muslim, 1337.

etməyə başladılar. Axırda bu məsələni peyğəmbərləri Musaya عليه السلام bildirdilər. Musa عليه السلام onlara: **“Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir!”**¹– dedi. Yəni bir inək kəsib, onun istənilən bir əzasını götürüb ölüyə vursanız, o dirilib, kim tərəfindən qətlə yetirildiyini sizə xəbər verəcək. Lakin onlar: **“Sən bizi ələ salırsan?!”**²– dedilər. Yəni, bizə lağ edirsən? İnək kəsməyin ölüyə nə aidiyyəti var? Adam öldürüldükdən sonra necə dirilə bilər?! Bu, İsrail oğullarının təkəbbürlüklərinə, inadkarlıqlarına və şəri dəlilləri qoyub ağıla istinad etmələrinə görə idi. Onlar, şəri dəlillərə yox, şübhə ilə dolu ağullarına istinad etdilər. Halbuki şəri dəlillərə istinad etsəydilər, salamat qalardılar. **“Musa onlara: “Cahillərdən olmaqdan Allaha sığınırım!”– dedi.**³ Belə ki, insanları ələ salan kim-sə cahil sayılır və onların haqqına girmiş olur. Bu ayədəki cəhalət, “ədavət aparmaq” mənasını ifadə edir. Cahillərdən olmaqdan Allaha sığınırım. Onlar Musanın عليه السلام doğru söylədiyini başa düşdükdə: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun nə cür inək olduğunu bizə bildirsin!”– dedilər.**⁴ Əgər onlar bazardan istənilən bir inək alıb kəssəydilər, məqsədlərinə çatardılar. Lakin onlar məsələni qəlizdəşdirib çətinləşdirdilər. Allah da onların işini çətinləşdirdi: **“Musa dedi: “Allah buyurur ki, o, nə çox qoca, nə də çox cavan, bunların ikisinin arasında olan orta yaşlı bir inəkdir. Sizə nə əmr edilirsə, onu yerinə yetirin!”**⁵ Bu ayədəki son cümlə, əvvəlki ayədəki: **“Allah sizə bir inək kəsmənizi əmr edir!”** sözünün təkididir. Lakin onlar bu əmri yerinə yetirmədilər və: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun rəngini də bizə bildirsin!”– dedilər.**⁶ Yəni yaşını öyrəndik, indi də bizə rəngini söylə. **“Musa dedi: “Allah buyurur ki, o, sarı rəngli parlaq, həm də baxanların xoşuna gələn bir inəkdir.”**⁷ Beləliklə, bu iş onlar üçün bir daha çətinləşdirildi. Əgər onlar nə çox qoca, nə də çox cavan, bunların ikisinin arasında

¹ əl-Bəqərə, 67.

² Əvvəlki mənbə.

³ Əvvəlki mənbə.

⁴ əl-Bəqərə, 68.

⁵ Əvvəlki mənbə.

⁶ əl-Bəqərə, 69.

⁷ Əvvəlki mənbə.

olan orta yaşlı istənilən bir inək kəssəydilər, bu, kifayət edəcəkdə. Lakin onlar bu işi çətinləşdirdilər, Allah da onu daha çətin etdi. Belə vəsfləri olan bir inəyi kim tapa bilirdi?! Sarı rəngli, parlaq tüklü, baxanların xoşuna gələn bir inək. Rəngi gözəl, saf və bərq vuran bir inək. Lakin onlar bu əmri də yerinə yetirmədilər və: **“Bizim üçün Rəbbinə dua et ki, onun nə cür inək olduğunu (nə iş gördüyünü) bizə bildirsin! Çünki bu inəklər bizə bənzər görünür. Əgər Allah istəsə, biz düz yola yönələrik.”**– dedilər. Musa dedi: **“Allah buyurur ki, o, nə yer şumlamağa, nə də əkin suvarmağa ram edilmiş, üstəlik, sağlam və heç bir ləkə-qüsuru olmayan bir inəkdir.”**¹ Yəni tamamilə qüsursuz bir inək. “Onlar: **“İndi sən əsl həqiqəti bildirdin!”**– dedilər.² Zəlalətə düşməkdən və ağılı, şəri dəlillər üzərində hakim etməkdən Allaha sığınırıq! Onlar: **“İndi sən əsl həqiqəti bildirdin”**– dedilər. Məgər Musanın عليه السلام bundan əvvəl dedikləri həqiqət deyildi?! *Əlbəttə həqiqətdir*, lakin onların nəfsinin istəyi və kəm ağılları onu inkar etdi. **“Onlar: “İndi sən əsl həqiqəti bildirdin!”– dedilər və onu kəsdilər. Halbuki az qala bunu yerinə yetirməyəcəkdilər.”**³ Yəni bunu yerinə yetirməyə yaxın durmadılar. Yalnız israr etdikdən və suallar verdikdən sonra əmri yerinə yetirdilər. Nəhayət, inəkdən bir parça götürüb onu ölüyə vurdular və Allah onu dirilti. Dirilən adam: **“Məni filankəs öldürdü”**– dedi və bununla da, ixtilafa son qoyuldu. Xülasə budur ki, peyğəmbərlərə çox sual vermək ümmətin işinin çətinləşməsinə səbəb olmuşdur.

Rəsulullahın ﷺ Əqra ibn Habis رضي الله عنه ilə olan əhvalatı da buna aiddir. Əqra ibn Habis رضي الله عنه Təməim qəbiləsindən idi. Rəsulullah ﷺ: **“Allah sizə həcc ziyarətini fərz buyurmuşdur. Elə isə həcc ziyarətini yerinə yetirin”**– demişdir. Həcc ziyarətini bir dəfə yerinə yetirmək fərzdır. Bunun təkrar-təkrar yerinə yetirilməsi bizdən tələb olunmadığına görə onu bir dəfə yerinə yetirmək kifayətdir. Rəsulullah ﷺ belə deyində, Əqra ibn Habis رضي الله عنه: **“Hər il, ya Rəsulullah!”**– deyə soruşdu. Bu, əslində yersiz bir sual idi. Onda Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Əgər “Bəli!” desəm, həcc ziyarətini hər il yerinə yetirmək vacib buyurular və siz**

¹ əl-Bəqərə, 70-71.

² əl-Bəqərə, 71.

³ Əvvəlki mənəbə.

bunu yerinə yetirə bilməzsiniz. Mən sizdən bir şey tələb etmədikcə, məni rahat buraxın. Sizdən əvvəlki ümmətləri, çoxlu suallar vermələri və peyğəmbərlərinə müxalif olmaları həlak etmişdir.”¹ Bu da, həmçinin, işi çətinləşdirməkdir. Belə ki, Rəsulullahın ﷺ dövründə, barəsində hökm verilməmiş məsələlər haqqında soruşmaq olmaz. Elə buna görə də Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mən sizdən bir şey tələb etmədikcə, məni rahat buraxın. Sizdən əvvəlki ümmətləri, çoxlu suallar vermələri və peyğəmbərlərinə müxalif olmaları həlak etmişdir.”**² Zamanımıza gəlincə, artıq Rəsulullahın ﷺ vəfatından sonra vəhy nazil olmadığı bir vaxtda isə istədiyiniz məsələ haqqında soruşun. Ehtiyacınız olan hər bir məsələ haqqında soruşa bilərsiniz. Çünki artıq hökmlər dəyişilməzdir. Artıq şəriət hökmlərinə nə əlavə etmək, nə də əskiltmək mümkündür. Şəriət qoyulduğu o dövəmdə isə həm əlavə etmək, həm də əskiltmək mümkün idi. Bəzi avamlar uca Allahın: **“Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın”**³ ayəsini və Peyğəmbərin ﷺ: **“Mən sizdən bir şey tələb etmədikcə, məni rahat buraxın”** hədisini yanlış başa düşürlər. Görürsən ki, bəziləri haram iş görür və ya vacib buyurulan bir əməli tərk edir və *etdiyi əməlin hökmü barəsində də heç kimdən* soruşmur. Hətta bəzilərinə: *“Bu etdiyiniz əməl haramdır. Get alimlərdən soruş”* deyəndə, o: **“Sizə agah olunca xoşunuza gəlməyəcək şeylər barəsində soruşmayın”** ayəsini dəlil gətirir. Əlbəttə ki, belə etmək qadağandır. Hər bir insana Allahın dinini öyrənməsi vacibdir. Bu xüsusda Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Allah kimə xeyir nəsis etmək istəsə, ona dini başa düşməyi müyəssər edər.”**⁴

Fəsildəki hədisin davamında Rəsulullah ﷺ belə buyurur: **“Mən sizə bir şeyi qadağan etdikdə ondan çəkinin, bir şeyi əmr etdikdə isə bacardığınızı qədər onu yerinə yetirin.”** Rəsulullah ﷺ qadağanı mütləq şəkildə, əmri isə xüsusiləşdirərək zikr etmişdir. Rəsulullah ﷺ qadağan haqqında: **“Mən sizə bir şeyi qadağan etdikdə ondan çəkinin...”** demişdir. Yəni o bizi nədən çəkindirirsə, ondan mütləq çəkinməliyik.

¹ Səhih əl-Buxari, 7288; Səhih Muslim, 1337.

² Əvvəlki mənbə.

³ əl-Maidə, 101.

⁴ Səhih əl-Buxari, 71; Səhih Muslim, 1037.

Çünki qadağa, bir şeyin tərk edilməsini əmr etməkdir. *Bir şeyi tərk etmək isə çətin deyil.* Hər bir insan *haram buyurulanı* tərk edə bilər; tərk etməkdə onun üçün məşəqqət və ya zərər ola bilməz. Odur ki, Rəsulullah ﷺ nəyi qadağan etmişdirsə, onu dərhal tərk etməliyik. Lakin bu məsələdə zəruri hal müstəsnaadır. Belə ki, adam haramdan başqa bir şey tapmayıb ondan istifadə etməyə məcbur qalarsa və ondan sadəcə ehtiyacını aradan qaldıracaq qədər istifadə edərsə, o zaman bu haram, onun üçün halal sayılır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Allah, məcburiyyət qarşısında yeyəcəyiniz şeylər istisna olmaqla – haram buyurulanları təfəsilatı ilə sizə bildirdiyi halda, üstündə Onun adı çəkilənlərdən nə üçün yeməyəsınız?”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Leş, qan, donuz əti, Allahdan başqasının adı ilə kəsilmiş, boğulmuş, ağac, daş və s. bu kimi şeylərlə vurulub öldürülmüş, hündür bir yerdən yıxılıb gəbərmiş, buynuzlanıb ölmüş, yırtıcı heyvan tərəfindən parçalanıb yeyilmiş – ölməmiş kəsdikləriniz istisnaadır – dik qoyulmuş daşlar (bütələr) üzərində kəsilmiş heyvanlar və fal oxları ilə qismət axtarmanız sizə haram edildi. Bunlar günahdır. Bu gün kafirlər dininizdən (onu yox etməkdən) ümidlərini kəsdilər. Elə isə onlardan qorxmayın, Məndən qorxun. Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi tamamladım və sizin üçün din olaraq İslamı bəyəndim. Kim aclıq üzündən çarəsiz qalarsa, günaha meyl etməyərək, *haram edilmiş ətlərdən yeyə bilər.* Çünki Allah bağışlayandır, rəhmlidir.”**² Beləliklə aydın olur ki, Rəsulullahın ﷺ: **“Mən sizə bir şeyi qadağan etdikdə ondan çəkinin...”** sözü, zəruri hala aid deyil. Yəni haram bir işi görməyə məcbur qaldıqda, artıq o haram halala çevrilir. Lakin iki şərtlə:

Birincisi, adamın zəruri ehtiyacını, o haramdan başqa heç bir şeylə təmin etmək mümkün deyil;

İkincisi isə, o haram, həmin zəruri halı ortadan qaldırmağa qadir olmalıdır.

Bu iki şərtədən bizə aydın olur ki, haram sayılan dərmanlardan istifadə etmək zəruri hal sayılır. Yəni, əgər dərman haram buyurulan bir

¹ əl-Ənam, 119.

² əl-Maidə, 3.

şeydirsə, ondan heç bir halda istifadə etmək olmaz. Əgər bir adam: “Mən sağalmaq üçün qan içmək istəyirəm” – deyərsə, – necə ki, bəzi insanlar, canavar qanı içməyin bəzi xəstəlikləri sağaltıldığını söyləyir, – ona belə cavab verərik: “Bu, caiz deyildir. Birincisi, ona görə ki, adam bu haramdan qeyri vasitələrlə də şəfa tapa bilər. Yəni Allah tərəfindən bir şəfa ilə, yaxud dua ilə, yaxud ruqya (oxunan Quran ayələri) sayəsində, yaxud da mübah dərmanlarla da şəfa tapa bilər. İkincisi də, adamın həmin haramla şəfa tapacağı dəqiq deyil. Nə çox insanlar var ki, müalicə məqsədilə haram dərmanlar istifadə edib, lakin şəfa tapmayıblar. Acından əziyyət çəkən və yanında leş, yaxud donuz ətə və ya uzunqulaq ətindən başqa bir şey tapılmayan kimsənin halı isə fərqlidir. Onun bu vəziyyətdə o haramlardan birindən yeməsi icazəlidir. Çünki bunların sayəsində zəruri ehtiyacının aradan qalxacağı dəqiqdir. Haram dərmanlar isə belə deyil.

Rəsulullahın ﷺ: **“Sizə bir şeyi əmr etdikdə bacardığınız qədər onu yerinə yetirin”** sözü, uca Allahın: **“Allahdan bacardığınız qədər qorxun”**¹ ayəsinə müvafiqdir. Yəni bizə bir şey əmr edildikdə, bacardığımız qədər onu yerinə yetirməliyik. Nəyi də yerinə yetirməyi-bacarmasaq, o, bizə vacib olmaz. Məsələn, fərz namazını ayaq üstə qılmaq bizə əmr edilib. Əgər bunu edə bilmiriksə, o halda onu oturulu vəziyyətdə, bunu da bacarmasaq, böyrü üstə uzanmış haldı qılmalıyıq. Necə ki, Rəsulullah ﷺ İmran ibn Husayna رضي الله عنه buyurmuşdur: **“Ayaq üstə qıl, bacarmırsansa, oturan yerdə qıl, bunu da bacarmırsansa, uzanan yerdə qıl.”**² Rəsulullahın ﷺ: **“Sizə bir şeyi əmr etdikdə bacardığınız qədər onu yerinə yetirin”** sözü barədə düşünün. Belə ki, əmrlər, qadagılardan fərqlidir. Çünki əmr, *bir şeyi* yerinə yetirmək deməkdir və bu da *istənilən* bir halda vacibdir. *Hərgah əmr* nəfsə ağır gələ bilər və insanın bu əmri yerinə yetirməyə gücü yetməyə bilər. Odur ki, Rəsulullah ﷺ bunu: **“bacardığınız qədər yerinə yetirin”** – deyər xüsusiləşdirmişdir. Bundan əlavə əmrlə bağlı daha bir qeyd də vardır. Bu da, ona maneə olan bir şeyin olmamasıdır. Və əgər onun qarşısını alan bir maneə varsa, onda o: **“bacardığınız qədər yerinə yetirin”** hökmünə aid edilir

¹ ət-Təğabun, 16.

² Səhih əl-Buxari, 1117.

və adam bu halda onu etməyə də bilər. Elə buna görə də alimlər demişlər ki: “Nə vacib əməli yerinə yetirə bilməyən kimsəyə onu yerinə yetirmək vacibdir, nə də haramdan istifadə etməyə məcbur qalan kimsəyə ondan istifadə etmək qadağandır.”

Hədisin mövzu ilə bağlı hissəsi, Rəsulullahın ﷺ: **“Mən sizə bir şeyi qadağan etdikdə ondan çəkinin, bir şeyi əmr etdikdə isə bacardığınız qədər onu yerinə yetirin”** sözüdür. Bu, sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirmək mövzusuna aiddir. Rəsulullahın ﷺ bildirmədiyi işlər isə əfv olunmuş (yerinə yetirilməsi və ya tərək edilməsi vacib olmayan) işlərdir. Bu, Allahın rəhmətindəndir. Belə ki, bəzi şeylər əmr edilmiş, bəzi şeylər qadağan edilmiş, bəzi şeylər haqqında isə heç bir hökm verilməmişdir. Allahın və Onun rəsulunun ﷺ, barəsində hökm vermədiyi işlər əfv olunmuş işlərdir; yəni bunları yerinə yetirmək və ya tərək etmək bizə vacib deyil. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

١٥٧ - عَنْ أَبِي نَجِيحٍ الْعَرِيَّاضِ بْنِ سَارِيَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَوْعِظَةً بَلِيغَةً وَجَلَّتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ وَذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَأَنَّهَُا مَوْعِظَةٌ مُودَعٌ فَأَوْصَنَا. قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ، وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ وَإِنْ تَأَمَّرَ عَلَيْكُمْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، وَإِنَّهُ مَنْ يَعِشْ مِنْكُمْ فَسَيَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا. فَعَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهْدِيِّينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ، وَإِيَّاكُمْ وَمُحَدَّثَاتِ الْأُمُورِ، فَإِنَّ كُلَّ بِدْعَةٍ ضَالَّةٌ» رواه أبو داود، والترمذي وقال حديث حسن صحيح.

«النَّوَاجِدُ» بالذال المعجمة: الأثياب، وقيل: الأضراسُ.

157. Rəvayət edilir ki, Əbu Nəcih İrbad ibn Səriyə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Rəsulullah ﷺ bizə elə bəlağətli bir moizə etdi ki, bundan qəlblər titrədi və gözlər yaşla doldu. Biz dedik: “Ya Rəsulullah, bu, sanki, vida moizəsidir. Elə isə bizə tövsiyə et.” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Sizə Allahdan qorxmağı, üstəlik, əmiriniz, həbəşistanlı bir kölə olsa belə, onu eşidib itaət etmənizi tövsiyə edirəm. Məndən sonra yaşayanlarınız çoxlu ixtilaflar görəcəklər. Belə olduğu təqdirdə siz mənim sünnəmə və doğru yolda olan rəşidi xəlifələrimin sünnəsinə tabe olun. Ondan arxa dişlərinizlə möhkəm tutun. Sonradan dinə əlavə edilmiş yeniliklərdən çəkinin, çünki hər bir bidət zəlalətdir.”**

Bu hədisi Əbu Davud və Tirmizi rəvayət etmiş; Tirmizi: “Bu, “həsən-səhih” hədisdir” – demişdir.¹

Ərəbcə “nəvaciz” – deyildikdə, qafan dişləri və ya arxa dişlər qəsd edilir.

Şərh:

Müəllifin ﷺ “Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə” fəslində nəql etdiyi bu hədisdə İrbad ibn Səriyə رضي الله عنه demişdir: **“Rəsulullah ﷺ bizə elə bəlağətli bir moizə etdi ki, bundan qəlb-lər titrədi və gözlər yaşla doldu.”** Bu, Rəsulullahın ﷺ adəti idi. Bəzən o, cümə və bayram namazlarında olduğu kimi, davamlı şəkildə moizələr verər, bəzən də, nəsihət vermək lazım gəldikdə qalxıb camaata nəsihət edərdi. Kusuful namazından² sonra verdiyi moizə, ikinci növ moizələrə aiddir. Həmin vaxt Rəsulullah ﷺ camaata çox möhtəşəm və təsirli moizə vermişdir. Bu haqda daha geniş məlumat almaq istəyənlər, İbn Qeyyim əl-Cövziyyənin رحمته الله “Zadul-Məad” adlı kitabına baxa bilərlər.

Hədisdə: **“Bizə elə bəlağətli bir moizə etdi ki, bundan qəlblər titrədi və gözlər yaşla doldu”** – deyilir. Yəni bu moizə səhabələrin رضي الله عنهم qəlbini titrətdi, onları ağlatdı və onlara o qədər çox təsir etdi ki, nəhayət: **“Ya Rəsulullah, bu, sanki, vida moizəsidir. Elə isə bizə tövsiyə et”** – dedilər. Çünki bir adam vidalaşmış getmək istədikdə, geridə qalanlara dəyərli nəsihətlər verir ki, onların xatirəsində qalsın və onu unutmasınlar. Odur ki, bir adam səfərə çıxmaq və ya başqa bir səbəbdən dolayı vidalaşarkən ürək sözünü dedikdə, onun dedikləri, insanların qəlbinə təsir edir və onların xatirələrində qalır. Elə buna görə də səhabələr رضي الله عنهم: **“Bu, sanki, vida moizəsidir. Elə isə bizə tövsiyə et”** – demiş, Peyğəmbər ﷺ də: **“Sizə Allahdan qorxmağı..., tövsiyə edirəm”** – deyər buyurmuşdur. Bu tövsiyə, qüdrətli və qüvvətli Allahın Öz qullarına etdiyi tövsiyədir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Biz sizdən əvvəl Kitab verilənlərə də, sizə də: “Allahdan qorxun!” – deyər buyurduq.”**³

¹ Sunən Əbu Davud, 4607; Sunən ət-Timizi, 4607; Sunən İbn Macə, 42; Səhih ət-Tərgib vət-Tərhib, 37.

² Kusuful: Günəş tutulduqda qılınan namaz.

³ ən-Nisa, 131.

Təqva: geniş mənalı əhatə edən şəri kəlmələrdəndir. Mənası: “İnsanın, Allahın əzabından qorunması üçün qoruyucu vasitə əldə etməsi” deməkdir. Buna isə yalnız əmrləri yerinə yetirib, qadağalardan çəkinməklə nail olmaq mümkündür. Əmrləri yerinə yetirmək və qadağalardan çəkinmək üçün isə əmr və qadağalar haqqında bilgi almaq gərəkdir. Demək, təqvalı olmaq üçün, həm elm öyrənmək, həm də ona əməl etmək labüddür. Əgər adam elm öyrənər və öyrəndiyinə əməl edərsə, Allah qorxusu əldə edər və təqvalı olar. Demək təqva, insanın, Allahın əzabından qorunması üçün əmrləri yerinə yetirib, qadağalardan çəkinməklə, qoruyucu vasitə əldə etməsidir. Bunu da yalnız elm ilə əldə etmək olar. Elm deyildikdə, insanın elm dəryası olması qəsd edilmir. Əksinə, Allahın ona buyurduqlarını bilməsi yetərlidir. Bu xüsusda isə insanlar fərqlidirlər. Belə ki, mal-dövlət sahibinə zəkatın əhkamlarını öyrənməsi, həcc ziyarətini yerinə yetirməyə gücü yetən kimsəyə də həccin əhkamlarını öyrənməsi vacibdir. Başqalarına isə bunları öyrənmək vacib deyil. Şəri elmləri öyrənmək fardu-kifayədir.¹ Yalnız adamın, üzərinə vacib olan bir əməli yerinə yetirəcəyi təqdirdə, o əmələ aid əhkamları öyrənməsi istidnadır. Bu halda həmin adama, o əməlin əhkamlarını öyrənmək fardu-ayn sayılır.²

Hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“...əmiriniz, həbəşistanlı bir kölə olsa belə, onu eşidib itaət etmənizi tövsiyə edirəm”** buyurmuşdur. Burada rəhbəri eşitmək və ona itaət etmək qəsd edilir. Bu, istər dövlətin rəhbəri olsun, istər müəyyən bir şəhərin, yaxud qəbilənin və ya başqa bu kimi bir toplumun rəhbəri olsun, fərq etməz. Bəziləri, bu hədisdə: **“Əmiriniz, həbəşistanlı bir kölə olsa belə, onu eşidib itaət etmənizi tövsiyə edirəm”**– deyildikdə, “ən böyük rəhbər” adlanan dövlət başçısının deyil, digər rəhbərlərin qəsd edildiyini söyləmişlər ki, bu da, yanlış fikirdir. Çünki şəriətdə “rəhbər” deyildikdə, həm ən böyük rəhbər olan xəlifə, həm də ondan aşağı mərtəbədə olan rəhbərliklər – müəyyən şəhərlərin, qəsəbələrin, qəbilələrin və başa bu kimi toplumların rəhbərləri qəsd edilir. Bunun dəlili budur ki, müsəlmanlar, Ömər ibn

¹ Fardu-kifayə: müəyyən adamların yerinə yetirəcəyi təqdirdə, başqalarına vacib olmayan əməl.

² Fardu-ayn: yerinə yetirilməsi hər kəsə vacib olan əməl.

əl-Xattab رضي الله عنه xəlifə olduğu gündən, xəlifəyə “Əmirul-müminin/möminlərin əmiri” demişlər, yəni onu “əmir” adlandırmışlar. Bunda şübhə yoxdur. Rəhbərə, həmçinin, imam da deyilir. Çünki onun əlində böyük səltənət vardır. Rəhbərə, həmçinin, sultan da deyilir. Lakin səhabələr رضي الله عنه rəhbərə, “Möminlərin əmiri” deyərtilər.

Peyğəmbərin ﷺ: **“Əmiriniz, həbəşistanlı bir kölə olsa belə, onu eşidib itaət etmənizi tövsiyə edirəm”** sözü o deməkdir ki, bu əmir ərəblərdən yox, həbəşlərdən olsa və Allah ona bu vəzifəni nəsib etmiş olsa belə, onu eşitmək və ona itaət etmək vacibdir. Çünki o, əmir seçilmişdir. Əgər biz əmiri dinləyib ona itaət etməməyi desək, insanlar arasında hərc-mərclik yaranar, bir-birilərinə düşmən olar və biri digərinin haqqını tapdalayar. Hədisdə zikr edilən “eşidib itaət etmək” sözü mütləq mənanı ifadə edir. Belə ki, bu, Rəsulullahın ﷺ üç dəfə təkrar söylədiyi: **“Yalnız məruf** (şəriətə müxalif olmayan) **işlərdə itaət etmək vacibdir”¹** sözü ilə xüsusişdirilmişdir. Yəni yalnız şəriətin təsdiqlədiyi məsələlərdə itaət edilməlidir. Şəriətə müxalif olan işlərdə isə heç kəsə itaət etmək olmaz. O adam ana, ata, rəhbər, vali və s. olsa belə. Bu halda onların heç birinə itaət etmək olmaz. Məsələn, rəhbər əsgərlərin namaz qılmasını qadağan etsə, deyərik ki, ona itaət etmək olmaz. Çünki namaz, vacibdir. Allah, onu Öz qullarına vacib buyurub. Həmçinin, rəhbərə də vacib buyurub. Hətta o, namaz qılanların önündə getməlidir. Namaz, hamıdan əvvəl ona vacibdir. Odur ki, onun bu əmrinə itaət etmək olmaz. Yaxud haram bir işi görməyi – məsələn, saqqalı qırmağı əmr etsə, yenə deyərik ki, bu əmrə itaət etmək olmaz. Biz, sənə itaət etməyəcəyik. Əksinə, Rəsulullahın ﷺ: **“Saqqalınızı uzadın, bığlarınızı qısaltın”²** əmrinə itaət edəcəyik. Rəhbərin digər əmrləri də, həmçinin, bunun kimidir. Allaha asi olmağa çağırırsa, ona itaət edilməməli, açıq-aşkar bu əmrdən imtina edilməli və ona məhəl qoyulmamalıdır. Çünki Allaha qarşı asilik edən və insanları da asilik etməyə çağıran kimsə, *asi olan* işlərdə itaət edilməyə layiq deyil. Lakin bundan başqa işlərdə ona itaət etmək vacibdir. Yəni bu o demək deyil ki, onun o asiliyinə görə, mütləq şəkildə ona itaət edilməməlidir. Xeyr, sadəcə Allaha qarşı asilik

¹ Səhih əl-Buxari, 7145; Səhih Muslim, 1840.

² Səhih əl-Buxari, 5892; Səhih Muslim, 259.

olan həmin işidə ona itaət edilməməlidir. Bundan başqa işlərdə isə ona itaət etmək vacibdir. Bəzi adamlar, dövlət başçısına yalnız Allahın əmr etdiyi işlərdə itaət etməyin vacib olduğunu güman edirlər. Bu yanlış fikirdir. Çünki Allahın əmr etdiyini, o əmr etsə də, etməsə də, biz yerinə yetirməliyik. Xülasə budur ki, rəhbərin buyuruqları üç qismə bölünür:

– Ya rəhbərin, şəriətin buyurduğuna müvafiq olan əmrləridir. Məsələn, camaatla namaz qılmağı əmr etməsi kimi. Belə olduğu təqdirdə, Allaha və Onun rəsuluna ﷺ, habelə, *aramızdan seçilmiş* rəhbərə itaət etmək baxımından bu əmri yerinə yetirmək vacibdir.

– Ya rəhbərin, Allaha asilik etməyi əmr etməsidir. Məsələn, vacib bir əməli tərk etmək, yaxud haram sayılan bir əməli etmək kimi. Belə olduğu təqdirdə isə ona itaət etmək olmaz.

– Ya da, insanlara verdiyi əmrləri şəriətə nə müfaviq, nə də müxalifdir. Belə əmrləri yerinə yetirmək vacibdir. Çünki uca Allah buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Allaha itaət edin, Peyğəmbərə və özünüzdən olan rəhbərlərə də itaət edin.”**¹ Demək, asilik sayılmayan işlərdə əmirə itaət etmək, Allaha və Onun rəsuluna ﷺ itaət etmək sayılır.

Sonra Rəsulullah ﷺ davam edib demişdir: **“Məndən sonra yaşayanlarınız çoxlu ixtilaflar görəcəklər.”** Yəni aranızdan uzun ömür yaşayacaq kimsələr bir çox ixtilaf görəcək: idarəçilik xüsusunda çoxlu ixtilaf görəcək, fikirlərdə çoxlu ixtilaf görəcək, əməllərdə çoxlu ixtilaf görəcək, ümumən insanların halında çoxlu dəyişiklik görəcək, habelə, müəyyən adamların halında çoxlu dəyişiklik görəcəklər. Həqiqətən də, Peyğəmbərin ﷺ dediyi kimi oldu. Hələ səhabələrin ʿrə radə dövründə böyük fitnələr meydana gəlmiş, Osman ʿrə radə və Əli ibn Əbu Talib ʿrə radə kimi şəxsiyyətlər şəhid edilmişdir. Onlardan da əvvəl Ömər ibn əl-Xattab ʿrə radə şəhid edilmişdir. Habelə, tarix kitablarında zikr edilən daha neçə-neçə fitnələr meydana gəlmişdir.

Bu fitnələr qarşısında bizim öhdəmizə düşən budur ki, səhabələr ʿrə radə arasında baş vermiş ixtilaflar barədə susaq, danışmayaq və bu məsələlərə qarışmayaq. Necə ki, Ömər ibn Abdulaziz demişdir: “Allah bizim qılınclarımızı onların qanına bulaşdırmamışdır. Biz də dilimizi bu-

¹ ən-Nisa, 59.

laşdırmamalıyıq.” Ömər ibn Abdulaziz – Allah ondan razı qalsın! – doğru söyləmişdir. Məsələn, Əli عليه السلام ilə Aişə عليها السلام, yaxud Əli عليه السلام ilə Müaviyə عليه السلام arasında baş vermiş və artıq keçib getmiş müharibələr haqqında danışmağın nə faydası var? Bu müharibələri yada salmaq və bu haqda danışmaq, sadəcə zəlalətimizi artırır. Çünki belə olduğu təqdirdə bəzi səhabələrə عليه السلام nifrət edəcək, bəzilərini isə ifrat dərəcədə sevməli olacağıq. Necə ki, rafizilər əhli-beyt xüsusunda ifrata varıblar. Onlar əhli-beyti sevdiklərini iddia edirlər. Əzəmətli Allaha and olsun ki, əhli-beyt onların bu zəlalətindən uzaqdır. Onların bu zəlalətindən uzaq duran ilk kimsə, Əli ibn Əbu Talib عليه السلام olmuşdur. Bu ümmət arasında rafiziliyi ilk əvvəl meydana gətirən səbəiyyə firqəsinin başçısı Abdullah ibn Səbədir. Əslən yəhudi olan bu adam zahirən İslam dinini qəbul etmişdir ki, onu korlasın. Onların kimliyini dərinədən araşdırın və onları tanıyan İbn Teymiyyə رحمته الله demişdir: “Abdullah ibn Səbə yəhudi idi və İslam dinini korlamaq üçün İslamı qəbul etmişdi. Necə ki, Bolas, Xristianlığı korlamaq üçün o dini qəbul etmişdir.” Bu adam, yəni Abdullah ibn Səbə, özünü əhli-beyti sevən, onları müdafiə edən və Əli ibn Əbu Talibi عليه السلام qoruyan bir adam kimi göstərmiş, hətta Əli ibn Əbu Talibin عليه السلام hüzurunda durub: “Sən, həqiqətən də, Allahsan!” – demişdir. Allah onun bəlasını versin. Lakin Əli ibn Əbu Talib عليه السلام bir çuxur qazılmasını və onun içində od qalamağı əmr etmiş, sonra da bu adamın tərəfdarlarını gətizdirib atəşə atıb yandırmışdır. Çünki onların günahı çox böyük idi. Abdullah ibn Səbənin isə Əlinin عليه السلام əlindən qaçıb Misirə getdiyi söylənilir. Doğrusunu Allah bilir. Bu hadisə haqqında İbn Abbasa عليه السلام xəbər verildikdə o, belə demişdir: “Əli ibn Əbu Talib عليه السلام onları öldürməkdə, doğru iş görmüşdür. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Kim dinini dəyişdirsə, onu öldürün”** – deyər əmr etmişdir. Onlar da, dinlərini dəyişdirmişlər. Lakin mən onun yerinə olsaydım, onları yandıraraq öldürməzdim. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Allahın əzabı ilə əzab etməyin”** – demişdir.¹ İbn Abbasın عليه السلام bu sözü Əli ibn Əbu Talibə عليه السلام çatdıqda, o demişdir: “Zavallı İbn Abbas! Həmişə qüsurları araşdırır.” O, sanki bu sözü ilə İbn Abbasın عليه السلام sözünü təsdiqləmişdir.

¹ Səhih əl-Buxari, 6922.

Demək istədiyimiz budur ki, əhli-sünnə vəl-cəmənin rəyinə görə, səhabələr  arasında baş vermiş ixtilaflar haqqında danışmamalı, əksinə susmalıyıq. Həm qəlbimizi, həm də dilimizi günaha batmaqdan qorumalıyıq. Deməliyik ki: **“Onların hamısı ictimad əhlidi. Onlardan doğru qərar verənlər iki savab, yanlış qərar verənlər isə bir savab qazanmışlar. “Onlar bir ümmət idi ki, gəlib getdilər. Onların qazandıqları özlərinə, sizin qazandığınız isə sizə aiddir. Siz onların etdikləri əməllər barədə sorğu-sual olunmayacaqsınız.”¹ Əgər adam bu hadisələri tarix kitablarından oxusa, çox qərribə məlumatlara rast gələr. Görər ki, kimisi əməvilərin tərəfini saxlayaraq, Əli ibn Əbu Talibi  və əhli-beyti həqarət edir, kimisi də Əli ibn Əbu Talib  və əhli-beyt xüsusunda ifrata vararaq, əməviləri çox pis təhqir edir. Belə ki, tarix, siyasətə boyun əyir. Elə buna görə də, tarixdə baş vermiş hadisələr haqqında hökm verməkdə tələsməməliyik. Çünki tarixi məlumatlarda çoxlu yalanlar və nəfsin istəyinə görə yazılar yazılmış, həqiqətlər dəyişdirilmiş, olmayan hadisələr yazılmış, baş vermiş hadisələr isə qeyd edilməmişdir. Bütün bunlar, siyasətə tabedir. Lakin biz hər bir halda səhabələr  arasında baş vermiş ixtilaflar haqqında danışmamalıyıq. Əhli-sünnə vəl-cəmənin rəyi budur. Belə etməliyik ki, qəlbimizdə onlardan heç birinə qarşı kin yaranmasın. Biz onların hamısını sevir, Allahdan, canımızı onları sevdiiyimiz halda almasını diləyir və deyirik: **“Ey Rəbbimiz! Bizi və bizdən əvvəl iman gətirmiş qardaşlarımızı bağışla. Bizim qəlbimizdə iman gətirənlərə qarşı nifrət və həsədə yer vermə. Ey Rəbbimiz! Həqiqətən, Sən olduqca şəfqətlisən, rəhmlisən!”²****

Doğru danışan və doğruçuluğu təsdiq olunmuş Peyğəmbər  demişdir: **“Məndən sonra yaşayanlarınız çoxlu ixtilaflar görəcəklər.”** Bunlar, artıq baş vermişdir. Lakin bu söz, hər zamana aiddirmi? Yəni səhabələrdən  sonra yaşayan insanlara da aiddir, yoxsa sadəcə Rəsulullahın  xitab etdiyi kimsələrə xasdır? Cavabımız belədir ki: “Bu, hər zamana aiddir. Necə ki, bizlərdən uzun ömür yaşayan kimsələr həyatlarının əvvəli ilə axırı arasında böyük dəyişikliklər görürlər. Uzun ömür yaşayan bir şəxs, insanlarda böyük dəyişikliklər görə bilər. Çünki

¹ əl-Bəqərə, 134.

² əl-Həsr, 10.

Rəsulullah ﷺ: **“Məndən sonra yaşayanlarınız çoxlu ixtilaflar görəcəklər”**– demiş və bu, artıq baş vermişdir. Ümmət arasında həm siyasət, həm əqidə, həm əməllər, həm də şəri əhkamlar məsələlərində ixtilaflar olmuşdur. Odur ki, Rəsulullah ﷺ belə ixtilaflar olduqda tək bir sünnəyə tabe olmağı əmr edib demişdir: **“Belə olduğu təqdirdə siz mənim sünnəmə və doğru yolda olan rəşidi xəlifələrimin sünnəsinə tabe olun. Ondan arxa dişlərinizlə möhkəm tutun.”** Rəsulullah ﷺ bizə, ixtilafa düşdüyümüz zaman onun sünnəsinə tabe olmağı əmr edərək: **“mənim sünnəmə tabelə olun”** buyurur. Yəni “sünnəmə sarılın”. Ərəb dilşünasları, hədisdəki ön qoşma və ona bağlı olan şəxs əvəzliyi “aleykum” kəliməsinin əmr feilinə çevrildiyini, “sünnəmə sarılın” mənasını ifadə etdiyini söyləmişlər. Rəsulullahın ﷺ sünnəsi - əqidə, əxlaq, əməl, ibadət və başqa şəri məsələlərdə onun tutduğu yoldur. Biz də sünnəyə tabe olmalı və şəri məsələlərdə onu rəhbər tutmalıyıq. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar.”**¹ Peyğəmbərin ﷺ sünnəsi, uca Allahın ixtilaflardan və bidətlərdən xilas etmək istədiyi kimsələrin qurtuluş yoludur. Allaha həmd olsun ki, Rəsulullahın ﷺ sünnəsi, Buxarı və Müslimin “Səhih”lərində, “Sünən”lərdə, “Müs-nəd”lərdə və alimlərin yazdığı və sayəsində Rəsulullahın ﷺ sünnəsini mühafizə etdikləri digər kitablarda mövcuddur.

Rəsulullahın ﷺ: **“və doğru yolda olan rəşidi xəlifələrimin sünnəsinə tabe olun”** sözüne gəlicə, ərəbcə “xüləfə” sözü, “xəlifə” sözünün cəmidir. Xəlifələr: İslam ümməti arasında elmdə, əməldə, dəvətdə və siyasətdə Rəsulullahın ﷺ yerinə keçən kimsələrdir. Bunların başında dörd rəşidi xəlifə gəlir: Əbu Bəkr, Ömər, Osman və Əli ؑ. Allah bizə Cənnətdə onlarla bir yerdə olmağı nəsib etsin! Bizə, bu dörd xəlifənin, habelə, onların ardınca gələn və İslam ümməti içində Rəsulullahın ﷺ yerinə keçən digər xəlifələrin sünnəsinə tabe olmaq əmr edilmişdir. Lakin biz onu da bilməliyik ki, xəlifələrin sünnəsi, Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən sonra gəlir. Və əgər Rəsulullahın ﷺ sünnəsi ilə xəlifələrdən

¹ ən-Nisa, 65.

hər hansı birinin sünnəsi arasında ziddiyyət olarsa, yalnız Rəsulullahın ﷺ sünnəsi götürülməlidir. Çünki xəlifələrin sünnəsi Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə tabedir. Bunu deməyimin səbəbi budur ki, iki tələbə arasında təravih namazı barədə ixtilaf olmuş, onlardan biri, bu namazın iyirmi üç rükət qılınmasının sünnə olduğunu, digəri isə on üç və ya on bir rükət qılınmasının sünnə olduğunu demişdir. Birincisi, ikincisinə: “İyirmi üç rükət qılmaq xəlifə Ömər ibn əl-Xattabın رضى الله عنه sünnəsidir.” – demiş, beləliklə də, bunu Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə qarşı gətirmiş, digəri isə: “Peyğəmbərin ﷺ sünnəsi öndə gəlir” demişdir. Əgər Ömər رضى الله عنه təravih namazını iyirmi üç rükət qılması səhihdirsə, o halda bu, ixtilaf sayıla bilər. Halbuki İmam Malikin رضى الله عنه “Muvatta” əsərində daha səhih isnadla nəql etdiyi rəvayətdə xəbər verilir ki, Ömər رضى الله عنه Təميم əd-Dariyə رضى الله عنه və Ubeyy ibn Kə'bə رضى الله عنه camaata iyirmi üç rükət yox, on bir rükət qıldırmasını əmr etmişdir. Ömərdən رضى الله عنه nəql edilmiş səhih rəvayət budur. Odur ki, istənilən məsələdə heç kəsin, nə xəlifələrin, nə də başqa kimsələrin sünnəsi, Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən önə keçə bilməz. Raşidi xəlifələrin sünnəsi Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müxalif olarsa, onlar üzrlü sayılar¹ və bu rəy, nə dəlil kimi götürülər, nə də ki, Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən önə keçə bilər. Xülasə budur ki, xəlifələrin sünnəsi, Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən sonra gəlir. Bir zaman İbn Abbas رضى الله عنه (tabiirlərə) belə demişdir: “Az qala üzərinizə göydən daş yağsın. Mən: “Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur” – deyirəm, siz isə: Əbu Bəkr رضى الله عنه və Ömər رضى الله عنه belə demişdir” – deyirsiniz.” Əgər Əbu Bəkr رضى الله عنه və Ömər رضى الله عنه sözü Rəsulullahın ﷺ sözündən üstün sayıla bilməzsə, onda onlardan da aşağı məqamda olan digər insanların sözü Rəsulullahın ﷺ sözündən necə üstün sayıla bilər?! Bəzi təəssübkeş təqlidçi insanlar var ki, onlara, “Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur” – deyəndə, o: “Lakin filan alim belə deyir!” – deyə cavab verir. O ki qaldı sünnədən xəbəri olmayan kimsənin alimin sözünə istinad etməsinə, bunda heç bir problem yoxdur. Çünki bilməyən adamın bilən adama təqlid etməsi icazəlidir, bunda heç bir problem yoxdur.

¹ Rəsulullah ﷺ demişdir: “Əgər hakim hökm verdiyi zaman ictihad etsə, sonra da verdiyi hökm düz çıxsə, iki savab qazanar. Əgər hökm verdiyi zaman ictihad etsə, sonra da verdiyi hökm səhv olsa, bir savab qazanar” (Səhih əl-Buxari, 7352).

Hədisin davamında Rəsulullah ﷺ: **“Ondan arxa işlərinizlə möhkəm tutun”** deyir. Yəni mənim və rəşidi xəlifələrimin sünnəsindən möhkəm tutun. Bu ifadə, qüvvətli və möhkəm tutmağa işarədir. Belə ki, insan, bir şeyi həm əlləri, həm də dişləri ilə tutduqda, onu, sadəcə bir və ya iki əli ilə tutmağa nisbətən daha möhkəm tutmuş olur. Bu da dəlildir ki, Rəsulullah ﷺ bizə, onun və ondan sonrakı doğru yolda olan rəşidi xəlifələrin sünnəsinə son dərəcə möhkəm sarılmamızı əmr etmişdir.

Peyğəmbər ﷺ öz sünnəsinə və doğru yolda olan rəşidi xəlifələrin sünnəsinə tabe olmağı əmr etdikdən, ona sarılmağı və arxa dişlərlə ondan möhkəm tutmağı təşviq etdikdən sonra belə buyurmuşdur: **“Sonradan dinə alavə edilmiş yeniliklərdən çəkinin.”** Yəni sizi meydana gələcək yeniliklərdən çəkindirirəm. Hədisdə ərəbcə “Muhdəsatul-umur/işlərin yeniliyi” ifadəsindəki izafət,¹ sifətin vəsf olunana izafə edilməsi qəbilindəndir və “umurul-muhdəsat/yeni işlər və ya yeniliklər” mənasını ifadə edir. Rəsulullah ﷺ bu sözü ilə dində ortaya çıxacaq bidətləri qəsd etmişdir. Çünki insanın Rəbbinə ibadət etmək və Ona yaxınlaşmaq üçün edəcəyi əmələ dair şəriətin buyurduğu dəlil olmadıqca, o əməlin əsl qadağan və haram sayılır. Elə buna görə də uca Allah, öz nəfsi istəklərinə uyaraq dilədiyi şeyi halal və ya haram sayan kimsələrin bu hərəkətini inkar edərək belə buyurur: **“Dilinizin uydurduğu yalana əsasən: “Bu halaldır, o haramdır!”– deməyin, çünki Allaha qarşı yalan uydurmuş olursunuz. Şübhəsiz ki, Allaha qarşı yalan uyduranlar nicat tapmazlar.”**² Həmçinin, Öz icazəsi olmadan dində bir qanun qoyan kimsələrin də etdiyini inkar edərək belə buyurur: **“Yoxsa onların Allahın dində izin vermədiyi şeyləri onlar üçün şəriət qanunu edə bilən şərikləri vardır?!”**³ O, həmçinin buyurur: **“De: “Allahmı sizə izin verdi, yoxsa Allaha iftira yaxırsınız?”**⁴

Dinə aid olmayan dünyəvi məsələlərə gəlincə, bu işlərdə sonradan meydana gələn yeniliklərdə heç bir problem yoxdur. Yalnız Quran və

¹ İzafət: təyini söz birləşməsi.

² ən-Nəhl, 116.

³ əş-Şura, 21.

⁴ Yunus, 59.

Sünnədə haram olduğu bildirilən, yaxud haram olduğuna dəlalət edən ümumi qaydaya aid edilən yeniliklər müstəsnaadır. Məsələn, avtomobil, tank və başqa buna bənzər yeniliklər. Biz: “Bunlar, sonradan meydana çıxan şeylərdir. Rəsulullahın ﷺ zamanında olmayıb deyə, bundan istifadə etmək caiz deyildir” – deyə bilmərik. Çünki bunlar dünyəvi işlərə aiddir. Həmçinin, geyim məsələsində: “Yalnız səhabələrin ﷺ geyindiği libaslardan geyinin” – deyə bilmərik. Əksinə, Allahın halal buyurduğu geyimlərdən istədiyinizi geyinə bilərsiniz. Çünki dünyəvi işlərə aid hər şeyin əsl halaldır. Yalnız şəriətin haram buyurduqlarından başqa. Məsələn, kişinin qızıl taxması, yaxud ipək geyim geyinməsi, həmçinin, (istər kişiyyə, istərsə qadına olsun) üzərində rəsm olan geyimi geyinmək və s.

Rəsulullah ﷺ: **“Sonradan dinə əlavə edilmiş yeniliklərdən çəkinin”** sözü ilə, Allahın dininə və insanın Rəbbinə ibadət etdiyi məsələlərə aid olan yenilikləri qəsd edir. Sonra Rəsulullah ﷺ: **“Çünki hər bir bidət zəlalətdir”** – demişdir. Yəni Allahın dininə aid sonradan meydana gələcək hər bir bidət zəlalətdir. Bidəti edən adam onun xeyirli bir əməl və doğru bir şey olduğunu güman etsə də, bu, onu Allahdan uzaqlaşdırmaqdan başqa bir işə yaramayan zəlalətdir. Rəsulullahın ﷺ: **“Çünki hər bir bidət zəlalətdir”** sözü, həm əsl baxımından, həm də vəsf etibarı ilə bidət olan şeyləri əhatə edir. Məsələn, bir adam Allahı, Rəsulullahın ﷺ sünnəsində varid olmayan tərzdə və ya sayda zikr etmək istəsə, biz ümumiyyətlə zikr etməyi yox, onun o cür zikr etməsini inkar edərək. Biz onun əlində heç bir dəlili olmadan müəyyən qaydada zikr etməsini inkar edərək.

Əgər kimsə desə ki: “Bəs, Ömərən ﷺ Übeyy ibn Kəb ﷺ və Təmmim əd-Dariyə ﷺ insanlara təravih namazı qıldırımlarını əmr etməsinə, uzun illər təravihi ayrı-ayrı qıldıqları halda, sonradan onları tək bir imam arxasında toplamasına və nəhayət, bir gecə məscidə daxil olub, insanları imamın arxasında namaz qılarkən gördükdə: “Bu nə gözəl bidətdir” – deməsinə nə deyərsiniz? Halbuki Rəsulullah ﷺ: **“Hər bir bidət zəlalətdir”** – demişdir.” Onda həmin adama belə cavab verərik: “Bu, yeni yaranmış bir bidət deyil, əsl mövcud olan bir əmələ nisbət edilən yenilikdi. Belə ki, Rəsulullah ﷺ ramazan ayında səhabələri

ﷺ ilə birlikdə üç və ya dörd gecə bu namazı camaatla qılmış, onlara imamlıq etmiş, sonrakı gecə isə gəlməmiş və: “Bunun sizə fərz buyurulmasından qorxdum”¹– demişdir. Demək, ramazanda təravih namazını bir imamın arxasında qılmaq Rəsulullahın ﷺ öyrətdiyi sünnə olmuş, lakin Rəsulullah ﷺ bu namazın bizə fərz buyurulmasından ehtiyat etdiyi üçün onu *camaatla qılmağı* tərk etmişdir. Sonra Əbu Bəkrin (r.ə.) xilafəti dövründə, habelə, Ömər (r.ə.) xilafətinin əvvəlində bu hal eyni şəkildə davam etmiş, insanlar bu namazı iki-iki, yaxud üç-üç camaatlar şəklində və ya tək-tək qılmışlar. Nəhayət, Ömər (r.ə.) müsəlmanları tək bir imam arxasında cəm etmişdir. Beləcə, təravihi camaat şəklində qılmaq Rəsulullahın ﷺ həyatının sonuna, Əbu Bəkrin (r.ə.) xilafətinə və Ömər (r.ə.) xilafətinin ilk dövrlərinə nisbətə yenilikdir. Dolayısıyla bu, nisbi bir yenilikdir. Buna sonradan qoşulmuş yenilik də deyə bilərsiniz. Yəni Rəsulullahın ﷺ həyatının sonunda, Əbu Bəkrin (r.ə.) xilafətində və Ömər (r.ə.) xilafətinin ilk dövrlərində insanların bunu etməməsi baxımından yenilikdir. Lakin sonradan bu sünnə yenidən bərpa edilmişdir. Şəkk yoxdur ki, Rəsulullahın ﷺ: **“Hər bir bidət zəlalətdir”** sözü ümumi mənanı ifadə edir. Bu söz, insanların ən bəlağətli danışanı və onlar üçün hamıdan çox xeyir istəyən tərəfindən deyilmişdir. Bu, aydın bir sözdür. Bidət edən şəxs o bidəti nə qədər yaxşı hesab edirsə etsin, hər bir bidət zəlalətdir. Müvəffəqiyyət uca Allahdandır.

١٥٨ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «كُلُّ أُمَّتِي يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ أَبِي». قِيلَ وَمَنْ يَا أَبَايَ رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «مَنْ أَطَاعَنِي دَخَلَ الْجَنَّةَ، وَمَنْ عَصَانِي فَقَدْ أَبَى». رواه البخاري.

158. Əbu Hureyra (r.ə.) rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Ümmətimdən hər kəs Cənnətə daxil olacaq. Yalnız imtina edən kimsələrdən başqa.”** Ondan: “Ya Rəsulullah, kimlər imtina edəcəkdir?”– deyə soruşdular. Rəsulullah ﷺ buyurdu: **“Kim mənə itaət edərsə, Cənnətə girər; kim də mənə asi olarsa, Cənnətdən imtina etmiş olar.”**

¹ Səhih əl-Buxari, 2012; Səhih Muslim, 761.

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

۱۵۹ - عَنْ أَبِي مُسْلِمٍ، وَقِيلَ: أَبِي إِيَّاسٍ سَلَمَةَ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْأَكْوَعِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا أَكَلَ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِشِمَالِهِ فَقَالَ: «كُلْ بِيَمِينِكَ». قَالَ: لَا أَسْتَطِيعُ. قَالَ: «لَا اسْتَطَعْتَ». مَا مَنَعَهُ إِلَّا الْكِبَرُ، فَمَا رَفَعَهَا إِلَى فِيهِ. رواه مسلم.

159. Əbu Muslim, yaxud Əbu İyas Sələmə ibn Amr ibn əl-Əkvadan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, bir kişi Rəsulullahın ﷺ yanında sol əli yedikdə Rəsulullah ﷺ ona: **“Sağ əlinlə ye!”**– deyə buyurdu. Kişi: **“Bacarmıram”**– deyə cavab verdi. Rəsulullah ﷺ: **“Bacarmayasan!”**– deyə bəd dua etdi. Rəsulullah ﷺ itaət etməyə onun təkəbbürlüyü mane oldu. Bundan sonra o, bir daha sağ əlini ağzına apara bilmədi.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۱۶۰ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «لَتَسُوْنَ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ» متفقٌ عليه وفي روايةٍ لمسلمٍ: كان رسولُ الله ﷺ يُسَوِّي صُفُوفَنَا حَتَّى كَانَتْما يُسَوِّي بِهَا الْقِدَاحَ، حَتَّى إِذَا رَأَى أَنَّا قَدْ عَقَلْنَا عَنْهُ ثُمَّ خَرَجَ يَوْمًا، فَقَامَ حَتَّى كَادَ أَنْ يَكْبِرَ، فَرَأَى رَجُلًا بَادِيًا صَدْرُهُ فَقَالَ: «عِبَادَ اللَّهِ لَتَسُوْنَ صُفُوفَكُمْ أَوْ لِيُخَالِفَنَّ اللَّهُ بَيْنَ وُجُوْهِكُمْ».

160. Rəvayət edilir ki, Əbu Abdullah Nomən ibn Bəşir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: **“Mən Rəsulullahın ﷺ belə buyurduğunu eşitdim: *“Vallahi, ya səflərinizi düzəldəcəksiniz, ya da Allah sizin üzünüzü tərsinə çevirər.”*”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

İmam Muslimin rəvayətində⁴ isə belə deyilir: **“Rəsulullah ﷺ səflərimizi, oxlarını düzəltdiyi kimi düzəldərdi. Biz bunu anlayıb öyrənin-cəyə qədər Rəsulullah ﷺ səflərimizi düzəltməyə davam etdi. Bir gün o, evindən çıxıb namaz qıldıracağı yerə gəldi və təkbir gətirmək istədiyi**

¹ Səhih əl-Buxari, 7280.

² Səhih Muslim, 2021.

³ Səhih əl-Buxari, 717; Səhih Muslim, 436.

⁴ Bu hədisi də Nomən ibn Bəşir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etmişdir.

anda, sinəsi səfdən qabağa çıxan bir adam gördü. Onda Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Ey Allahın qulları! *Vallahi*, ya səflərinizi düzəldəcəksiniz, ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər.”**¹

Şərh:

Müəllif ر.ق.م. Nomən ibn Bəşirə ر.ق.م. *istinadən* nəql etdiyi rəvayətdə, Rəsulullahın ﷺ belə buyurduğunu demişdir: **“*Vallahi*, ya səflərinizi düzəldəcəksiniz, ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər.”**

Birinci cümlə üç şeylə təkid edilmişdir: cümlədə yazılmayan, lakin mənanı ifadə edən and, feilin əvvəlində gələn ləm hərfi və bir də feilin sonundakı şəddəli nun hərfidir.

“Ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər.” Yəni *namazda* cərgələrinizi düzəltməsəniz, Allah üzlərinizi ayrı-ayrı tərəflərə çevirər. İkinci cümlə də, eynilə üç şeylə təkid edilmişdir: cümlədə yazılmayan, lakin mənanı ifadə edən and, feilin əvvəlində gələn ləm hərfi və bir də feilin sonundakı şəddəli nun hərfidir.

Alimlər üzlərin tərsinə çevrilməsinin təfsirində ixtilaf etmişlər. Bəzilərinin rəyinə görə bu, Allahın üzləri həqiqi mənada tərs çevirməsidir. Yəni Allah onlardan bir qisminin başını bir tərəfə, digərlərininkini də o biri tərəfə çevirər. Uca Allah hər şeyə qadirdir. Necə ki, O, bəzi insanları meymuna çevirmişdir. Belə ki onlara: “Meymun olun!” – demiş, onlar da meymuna çevrilmişlər. Demək, O, insanın başını tərsinə çevirib, onun üzünü belə bərabərində edə bilər. Bu mənaya əsasən demək olar ki, hədisdəki cəza, hissidir.

Bəzi alimlər isə hədisdə “tərsinə çevirər” sözünün mənəvi mənada çevriləcəyini, yəni qəlblərin tərsinə çevriləcəyi mənasını ifadə etdiyini söyləmişlər. Çünki qəlbin də öz yönü vardır. Odur ki, qəlblərin hamısı bir yönə yönəldikdə böyük xeyir meydana gəlir, ayrı-ayrı yönlərə yönəldiyində isə ümmət parçalanır. Demək, “tərsinə çevirər” deyildikdə, qəlblərin tərsinə çevrilməsi qəsd edilir. Bu təfsir, daha doğrudur. Çünki başqa bir rəvayətdə: **“Yoxsa Allah, qəblərinizi bir-birindən ayırar”**²–

¹ Səhih Muslim, 436.

² Sunən Əbu Davud, 662; Musnəd İmam Əhməd, 4/276; Səhih İbn Xuzeymə, 160.

deyilmişdir. Digər bir rəvayətdə də: **“İxtilaf etməyin, yoxsa qəlbləriniz bir-birindən ayrılır.”**¹

Bu rəvayətlərə görə, **“Ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər”** sözü-nün mənası budur ki, qəlbinizi ayırmaqla, rəylərinizi də fərqli edər. Hər halda bu hədis dəlildir ki, cərgələri düzəltmək vacibdir və səfə də duranlar öz səflərini düzəltməlidirlər; və əgər onlar bunu etməsələr, özlərini Allahın əzabına sürükləmiş olarlar. Allah qorusun!

Bu rəy, yəni cərgələri düzəltməyin vacib olması, səhih rəydir. İmam-lara vacibdir ki, cərgələrə diqqət yetirsinlər və cərgələrdə ayrilik, ya-xud kimsənin cərgədən önə və ya arxaya çıxdığını gördükdə onları xə-bərdar etsinlər. Peyğəmbər ﷺ bəzən cərgələrin arasında gəzər və bi-rinci cərgədən axırıncıyadək hamısını mübarək əli ilə düzəldərdi. Xəli-fələrin dönəmində insanların sayı artdıqda, Ömər ibn əl-Xattab رضي الله عنه bir adama namaz vaxtı cərgələri düzəltməyi tapşırırdı. Həmin adam gəlib: **“Cərgələr düzəldi”** – deyəndə isə, Ömər رضي الله عنه təkbir gətirib camaata na-maz qıldırırdı. Osman رضي الله عنه da, həmçinin, cərgələri düzəltmək üçün bir adam təyin etmişdi və bu adam cərgələrin düzəldiyini bildirdikdə tək-bir gətirib namazı qıldırırdı. Bu da, Peyğəmbərin ﷺ və rəşidi xəlifələ-rin cərgələri düzəltməyə önəm verdiklərini göstərir. Təəssüflər olsun ki, bu günkü gün camaatın cərgələri düzəltməyə məhəl qoymadığını görürük. Biri bir az qabaqda, digəri bir az arxada durur, bəzən də, bi-rinci rükətdə cərgələri düzəldirlər, lakin səcdəyə getdikdə, irəliyə və ya geriyyə doğru yönəlir, beləliklə də, cərgəni pozur və ikinci rükətə qalx-dıqda artıq cərgəni düzəltmirlər, əksinə, olduqları vəziyyətdə qalırlar. Bu da, xətədir. Xülasə budur ki, cərgələri düzəltmək fərzdır.

Kimsə bizə: **“Əgər camaat namazında sadəcə iki nəfər – bir imam, bir də ona qoşulan adam olarsa, o halda imam bir qədər irəli keçməli-dir, yoxsa onlar eyni cərgədə durmalıdırlar?”** – desə, cavabımız belə olar: **“İmam yanındakı adamla eyni cərgədə durmalıdır. Belə ki, iki nə-fər olduqları üçün tək səf düzəltmək məcburiyyətindədirlər. İmamın öndə, ona tabe olan admın isə arxada tək durması caiz deyil. Əksinə, ikisi də bir cərgədə durmalıdır. Bəzi alimlər bu halda imamın bir qədər irəli çıxmasını desələr də, bunun heç bir dəlili yoxdur. Əksinə, imamla**

¹ Səhih Muslim, 432; Sunən Əbu Davud, 664.

ona tabe olan kimsənin eyni cərgədə durmasının önəmli olduğunu bildirən dəlil vardır.

Hədisin digər rəvayətində səhabə (Nomən ibn Bəşir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ) belə demişdir: **“Peyğəmbər ﷺ cərgələrimizi, oxçu öz oxlarını düzəltdiyi kimi dümdüz edərdi!”** Hədisin ərəbcəsində keçən “qidəh” kəlməsi oxun başında olan lələyə deyilir. *Belə ki ox atanlar oxlarına bağladıkları lələklərin başlarını dümdüz edərtilər.* Yəni, birini o birindən uzun etməzdilər. Bu, sanki dümdüz olan patron darağına da bənzir. Bir sözlə Peyğəmbər ﷺ cərgələri, oxçu öz oxlarını düzəltdiyi kimi dümdüz edərdi. *Nomən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ deyir ki, “Biz bunu anlayıb öyrəncəyə qədər, Rəsulullah ﷺ cərgələrimizi düzəltməyə davam etdi.”* Yəni biz artıq başa düşdük və bildik ki, cərgələri mütləq düzəltmək lazımdır.

“Nəhayət, bir gün evindən çıxıb namaz qıldıracağı yerə yaxınlaşdı və təkbir gətirmək istədiyi anda bir nəfərin sinəsinin səfdən qabağa çıxdığını gördü. Onda Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: “Ey Allahın qulları! *Vallahi, ya səflərinizi düzəldəcəksiniz, ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər.*”¹ Peyğəmbərin ﷺ belə deməyinin səbəbi bu idi ki, o, cərgədə duran bir nəfərin sadəcə sinəsinin bir az qabağa çıxdığını görmüşdü. Bu da dəlildir ki, cərgələrin düz olub-olmamasını yoxlamaq Peyğəmbərin ﷺ sünnəsidir. Peyğəmbər ﷺ cərgəni pozacaq hər kəsi xəbərdar edib demişdir: **“Vallahi, ya səflərinizi düzəldəcəksiniz, ya da Allah üzünüzü tərsinə çevirər.”** Belə olduğu halda, bizim öhdəmizə düşən vəzifə budur ki, bu məsələni həm məscid imamlarına, həm də camaata bəyan edək. Belə edək ki, onlar cərgələrin düzəlməsinə diqqət yetirsinlər, bu əmri yerinə yetirsinlər və buna səhlənkər yanaşmasınlar. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

١٦١ - عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: احْتَرَقَ بَيْتُ الْمَدِينَةِ عَلَى أَهْلِهِ مِنَ اللَّيْلِ، فَلَمَّا حُدِّثَ

رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِشَأْنِهِمْ قَالَ: « إِنَّ هَذِهِ النَّارَ عَدُوٌّ لَكُمْ، فَإِذَا نِمْتُمْ فَأَطْفِئُوهَا عَنْكُمْ »
مَتَّفَقٌ عَلَيْهِ.

¹ Səhih Muslim, 979.

161. Rəvayət edilir ki, Əbu Musa رضي الله عنه demişdir: “Bir gecə Mədinədə bir ev, içindəki insanlarla birlikdə yandı. Onlara üz vermiş *bu müsibət barədə* Rəsulullah ﷺ xəbər verildikdə, o belə buyurdu: **“Bu od sizin düşməninizdir. Elə isə yatdığınız zaman onu söndürün.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله “Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə” fəslində, Peyğəmbərin ﷺ dövründə baş vermiş bir hadisədən danışan bu hədisi zikr etmişdir. *Hədisdə deyilir ki*, “Bir gecə Mədinədə bir ev, içindəki insanlarla birlikdə yandı. Onlara üz vermiş *bu müsibət barədə* Rəsulullah ﷺ xəbər verildikdə, o belə buyurdu: **“Bu od sizin düşməninizdir. Elə isə yatdığınız zaman onu söndürün.”**

Bu atəşi və onun ağacını yaradan uca Allah, bu nemətini qullarına xatırlatmış və bunun böyük bir nemət olduğunu bildirmişdir: **“Yandırdığınız atəşi gördünüzmü?! Onun ağacını siz yaradırsınız, yoxsa Biz?!”**² Cavab belədir: “Bəli, onu yaradan sənsən, ey Rəbbimiz!” *Ayənin davamında uca Allah buyurur: “Biz onu yada salmaq və müsafirlərin istifadəsi üçün yaratdıq.”*³ Bu atəş, insan ona baxıb Cəhənnəmi xatırlasın deyər yaradılmışdır. Belə ki, bu atəş Cəhənnəmin altmış hissəsindən sadəcə bir hissəsidir. Dünyadakı atəşlərin hamısı – istər şiddətli, istər xəfif olsun, Cəhənnəm atəşinin altmışda biri qədərdir. Allah, məni də, sizi də ondan qorusun! Bəli, Allah onu ibrət almaq üçün bir vasitə etmişdir. Hətta sələflərdən bəziləri, bir günah işlətmək istədikdə, yanar oda yaxınlaşıb barmağını onun üzərinə qoyardı, yəni nəfsinə: “Cəhənnəm atəşinin şiddətini xatırla!” – deyərdi. Belə edərdilər ki, Cəhənnəmə sürükləyəcək günahı etməyə cürət etməsinlər. Allah bizləri qorusun!

Buna rəğmən uca Allah: **“Biz onu müsafirlərin istifadəsi üçün yaratdıq”** buyurur. Yəni müsafirlərin və ona ehtiyacı olan hər kəsin istifadəsi üçün yaratmışdır. İnsanlar ondan istifadə edir – qışda onun vasitəsilə evlərini və sularını qızdırır, habelə, yeməklərini bişirirlər. De-

¹ Səhih əl-Buxari, 6294; Səhih Muslim, 2016.

² əl-Vaqiə, 71-72.

³ əl-Vaqiə, 73.

mək, odda bir çox faydalar vardır. Lakin o, bəzən, insanın zərərinə də olur. Necə ki Rəsulullah ﷺ bu hədisdə buyurur: **“Bu od sizin düşməninizdir.”** Od: söndürülmədiyi və ona qarşı lazımlı tədbirlər görülmədiyi halda, insanın düşmənidir. Yəni oda qarşı səhlənkər yanaşdıqda insanın düşməninə çevrilir. Səhlənkər yanaşmaq deyildikdə isə onun alovlanmasına səbəb olan maddələri ondan uzaqlaşdırmamaq və ya benzin, qaz və buna bənzər tez alışıb yanan maddələrin yaxınlığında od qalamaq nəzərdə tutulur. Belə olduğu təqdirdə od insanın düşməninə çevrilir.

Bu hədis dəlildir ki, insan zərər verəcək şeylərdən qorunmaq üçün ehtiyatla davranmalıdır. Odur ki, insana, yatmazdan öncə odu söndürmək əmr edilmişdir. İnsan, *heç bir halda*: “Bu, bəsit bir şeydir. Mən, qorxmuram” – deməməlidir. Çünki ola bilər ki, insan bunun bəsit olduğunu güman etsin, lakin heç ağına belə gəlmədiyi yerdən başına müsibət gəlsin. Hazırkı dövrümüzdə meydana gəlmiş qaz balonları da buna aiddir. Bu qaz balonlarına mütəmadi olaraq nəzarət etmək lazımdır. Çünki əgər onun bir yerindən qaz sızarsa, bu qaz evə dolar, sonra da işığı yandırdıqda, bütün evi yandırır kül edər. Həmçinin, elektrik rozetkalarını da mütəmadi olaraq yoxlamaq gərəkdir. Həm də, onu və ümumiyyətlə elektrik naqillərini, işini yaxşı bilən elektrik ustası yerləşdirməlidir ki, onları yanlış şəkildə qurmuş olmasın. Çünki belə yanlışlıq yanğına səbəb ola bilər və evin hamısının, yaxud bir hissəsinin yanmasına səbəb ola bilər. Demək, insan özünə xətər toxundura biləcək hər bir şeydən qorunmalıdır.

Əgər insana dünyadakı atəşdən qorunmaq vacibdirsə, demək, axirətdəki Cəhənnəm əzabına səbəb olacaq hər bir şeydən – günahlardan, habelə, ona gətirib çıxaran vasitələrdən və yollardan qorunması da ona vacibdir. Odur ki, alimlər – Allah onlara rəhmət eləsin! – demişlər: “Əməllərə aid olan hökmlər, onlara aparıb çıxaran vasitələrə də aiddir.” Əgər vasitələr harama gətirib çıxardırsa, adamı həlak etməsin deyər, onların qarşısını almaq vacibdir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

١٦٢ - عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ مَثَلَ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ مِنَ الْهُدَى وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَصَابَ أَرْضًا فَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ طَيِّبَةٌ، قَبِلَتْ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّا وَالْعُشْبَ

الْكثيرَ، وَكَانَ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ، فَنَفَعَ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَزَرَعُوا. وَأَصَابَ طَائِفَةً مِنْهَا أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قَيْعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً وَلَا تُنْبِتُ كَلًّا. فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فَقَهُ فِي دِينِ اللَّهِ، وَنَفَعَهُ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ « متفقٌ عليه.

« فَفَقَهُ » بضم القافِ عَلَى الْمُشْهُورِ، وَقِيلَ: بكَسْرِهَا، أَي: صَارَ فَقِيهًا.

162. Əbu Musa əl-Əşəri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ belə demişdir: **“Allahın mənim vasitəmlə göndərdiyi hidayət və elm, yer üzünə yağan bol yağışa bənzəyir. Yağışın yağdığı ərazinin bir qismi münbit torpaqdır; suyu canına çəkər və çoxlu bitkilər və otlar yetişdirər. Ərazinin bir qismi də qeyri-münbit torpaqdır ki, suyu canına çəkməyib üstündə saxlayar, Allah da onunla insanları faydalandırır; insanlar ondan içər, heyvanlarını və əkin yerlərini suvarırlar. Yağış yağan ərazinin digər bir qismi isə şoranlıqdır; nə su saxlayar, nə də bitki yetişdirər. Bu, Allahın dinini anlayan, Allahın mənim vasitəmlə göndərdiyindən faydalanan, onu həm öyrənən, həm də başqalarına öyrədən kimsə ilə, ona doğru başını belə qaldırmayan və Allahın mənim vasitəmlə göndərdiyi hidayəti qəbul etməyən kimsənin misalıdır.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله Əbu Musa əl-Əşəriyə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ *istinadən* nəql etdiyi rəvayətdə, Peyğəmbərin ﷺ belə bir məsəl çəkdiyini xəbər vermişdir: **“Allahın mənim vasitəmlə göndərdiyi hidayət və elm, yer üzünə yağan bol yağışa bənzəyir.”** Hədisdə bu yerin üç növ torpaqdan ibarət olduğu bildirilir: Bir qismi münbit torpaqdır ki, suyu canına çəkər, çoxlu bitkilər və otlar yetişdirər, beləcə, insanlar ondan faydalananlar. İkinci qismi qeyri-münbit torpaqdır ki, suyu canına çəkməyib üstündə saxlayar, Allah da onunla insanları faydalandırır; insanlar ondan içər, heyvanlarını və əkin yerlərini suvarırlar. Üçüncü qismi isə şoranlıqdır; suyu canına çəkər, lakin ot və s. yetişdirməz.

¹ Səhih əl-Buxari, 79; Səhih Muslim, 2282.

İnsanlar da, Allahın onlara Peyğəmbər ﷺ vasitəsilə göndərdiyi hidayət və elm qarşısında belədirlər.

Birinci qisim insanlar o kəslərdir ki, onlar Allahın dinini anlamış, onu öyrənmiş və başqalarına öyrətmiş, beləliklə də, həm insanlara fayda vermiş, həm də özü faydalanmışdır. Bu da, ot və digər bitkiləri bitirən, insanların və onların heyvanlarının faydalanması üçün yaralı olan torpağa bənzəyir.

İkinci qisim insanlar, hidayəti daşıyan, lakin o hidayətdən heç bir şey anlamayan kimsələrdir. Yəni onlar elmi çatdırar və hədis rəvayət edər, lakin özlərinin elmi olmaz. Bunlar suyu üzərində saxlayıb, insanların faydalanmalarına səbəb olan, lakin özündə heç bir şey bitməyən torpağa bənzəyirlər. Belə ki, onlar hədis rəvayət edir və onları başqalarına nəql edir, lakin özlərinin onlardan heç bir anlayışı olmur.

Üçüncü qisim insanlar isə, Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyi hidayət və elmə doğru başını belə qaldırmayan, ondan üz çevirən və ona əhəmiyyət verməyən kimsələrdir. Belələri, Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyindən nə özləri faydalanar, nə də başqalarına fayda verərlər. Bunlar da, suyu canına çəkən və heç bir şey bitirməyən şoran torpağa bənzəyirlər.

Bu hədis dəlildir ki, Allahın dinini anlayın və Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən bacardığı qədər öyrənən kimsə, ən xeyirli insanlardandır. Çünki o, həm özünün faydalanması, həm də başqalarına fayda vermək üçün elm öyrənmiş və dinini başa düşməyə çalışmışdır. Bunun ardından, elm öyrənən, lakin onu qavramayan kimsələr gəlir. Yəni hədisi öyrənib, başqalarına nəql edən, lakin ondan heç bir şey başa düşməyən kimsələr. Belələrinin işi, sadəcə hədisləri nəql etməkdir. Bu da, elm və iman əhlinin arasında ikinci sırada yer alır. Üçüncü qismə aid olan insanlarda isə heç bir xeyir yoxdur. Çünki adam Peyğəmbərdən ﷺ gələn elm və hidayət haqqında eşitmiş, lakin ona tərəf başını belə qaldırmamış, ondan faydalanmamış və onu insanlara öyrətməmişdir. Beləsinin misalı, suyu canına çəkən və insanlar üçün heç bir şey bitirməyən, hətta insanların faydalanması üçün suyu üzərində saxlamayan şoran torpaq kimidir.

Bu hədis, Rəsulullahın ﷺ mövzuya dair misallar gətirərək, onu gözəl tərzdə öyrətdiyinə dəlalət edir. Çünki duyğu orqanları ilə hiss edilə bilən şeyləri misal gətirmək, bu orqanlarla hiss edilə bilməyən şeylərin

anlaşılmasını asanlaşdırır. Yəni duyğu orqanları ilə hiss edilə bilən şeyləri bilmək, sadəcə ağlla hiss edilə bilən şeylərin daha yaxşı anlaşılmasına vasitə olur. Belə ki, duyğu orqanları ilə hiss edilə bilməyən şeyləri bir çox insanlar anlaya bilmir. Lakin onlara duyğu orqanları ilə hiss edilə bilən şeyləri misal gətirdikdə, anlayır və faydalanırlar. Odur ki, uca Allah buyurur: **“Biz insanlar üçün belə məsəllər çəkirik. Bunları isə ancaq həqiqəti dərk edən adamlar anlayarlar.”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Biz bu Quranda insanlar üçün hər cür məsəllər çəkdik.”**² Demək, misal çəkmək, ən gözəl təlim metodlarından biridir. Müvəffəq edən Allahdır.

١٦٣ - عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَثَلِي وَمَثَلُكُمْ كَمَثَلِ رَجُلٍ أَوْقَدَ نَارًا فَجَعَلَ الْجَنَادِبُ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهَا وَهُوَ يَذْهَبُ عَنْهَا وَأَنَا آخِذٌ بِحُجْرِكُمْ عَنِ النَّارِ، وَأَنْتُمْ تَفْلَتُونَ مِنْ يَدَيَّ» رواه مسلم.

« الْجَنَادِبُ »: نَحْوُ الْجَرَادِ وَالْفَرَاشِ، هَذَا هُوَ الْمَعْرُوفُ الَّذِي يَقَعُ فِي النَّارِ. «وَالْحُجْرُ»: جَمْعُ حُجْرَةٍ، وَهِيَ مَعْقِدُ الْإِزَارِ وَالسَّرَاوِيلِ.

163. Cabir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mənimlə sizin misalınız, od qalayan, sonra da cırcıramalar və pərvanələr bu oda düşməyə başladıqda onları oddan uzaqlaşdıran adamın halına bənzəyir. Mən sizi oddan qorumaq üçün ətləklərinizdən tutub saxlayıram, siz isə əlimdən çıxmağa çalışırsınız.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.³

Ərəbcə “cənadib/cırcıramalar”, çəyirtəklər və pərvanələr kimidir – bunlar özlərini oda vuran həşəratlardır. “əl-Hucəz” isə “huczətun” sözünün cəmidir: fitə və şalvarın ətəyi deməkdir.

Şərh:

Müəllifin ﷺ Cabirə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ *istinadən* nəql etdiyi rəvayətdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Mənimlə sizin misalınız, od qalayan adamın**

¹ əl-Ənkəbut, 43.

² ər-Rum, 58.

³ Səhih Muslim, 2285.

halına bənzəyir.” Peyğəmbər ﷺ bu misalla, özü ilə ümmətinin halını bəyan etmək istəmişdir. O xəbər vermişdir ki, bu hal, səhralıqda od qalayan, sonra da cırcıramalar və pərvanələr bu oda düşməyə başladığıda onları oddan uzaqlaşdıran adamın halına bənzəyir. Çünki özünü oda vurmaq, çəyirtkə, kəpənək və s. xırda həşəratların adətidir. Belə ki, insan açıq bir yerdə od qaladıqda, bu həşəratlar dərhal gəlib *bu odun* işığına sığınır.

Sonra Peyğəmbər ﷺ belə deyir: **“Mən sizi oddan qorumaq üçün ətlərlərinizdən tutub saxlayıram, Siz isə əlimdən qaçırsınız.”** Yəni mən sizin oda düşməyinizə mane olmağa çalışıram, lakin siz əlimdən çıxmağa çalışırsınız.

Bu hədisdən çıxan faydaların bəziləri bunlardır:

1. Bu hədis, Peyğəmbərin ﷺ öz ümmətini Cəhənnəm odundan qorumağa nə dərəcədə həris olduğuna, onların atəşə girməməsi üçün ətlərlərindən tutup çəkməsinə, lakin onların onun əlindən çıxıb israrla o atəşə girməyə çalışdığına dəlalat edir. Allahdan bizi bağışlamasını diləyirik. Elə buna görə də, insan Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə tabe olmalı və ona itaət etməlidir. Çünki Rəsulullah ﷺ yalnız xeyrə nail olmağa və şərdən uzaq durmağa çağırır. Bir adamın başqalarının ətəyindən tutup onların oda düşməsinə mane olduğu kimi. Çünki Rəsulullah ﷺ uca Allahın Quranda bəyan etdiyi kimidir: **“Sizə özünüzdən elə bir Elçi gəldi ki, sizin əziyyətdə düşməyiniz ona ağır gəlir. O sizə qarşı qayğıkeş, möminlərə şəfqətli, rəhmlidir.”**¹ Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun!

2. Faydalardan biri də budur ki, hər kəs, Rəsulullahın ﷺ əmr etdiyi və qadağan etdiyi hər bir işdə, habelə, yerinə yetirdiyi və tərk etdiyi hər bir əməldə onun sünnəsinə tabe olmaq vacibdir. Onun nümunəvi öndər olduğuna etiqad etmək vacibdir. Lakin məlumdur ki, şəriətdə olan hökmlərin bəzisi vacibdir, insan onu tərk etdikdə günah qazanır; bəzisi haramdır, insan onu etdikdə günah qazanır; bəzisi müstəhəbdir, insan onu yerinə yetirdikdə xeyir əldə edir və savab qazanır, tərk etdikdə isə günah qazanmır; bəzisi də məkrühdür ki, adam onu tərk etdikdə xeyir əldə edir və savab qazanır, onu etdikdə isə günah qazan-

¹ Ət-Tovbə, 128.

mır. Xülasə budur ki, biz ümumən sünnəyə riayət etməli, üstəlik də, etiqad etməlik ki, Muhəmməd peyğəmbər ﷺ bizim tabe olacaq öndərimizdir və bizim (dünya və axirətdə) nicat tapmağımız üçün ona tabe olmaqdan, onun yolunu tutub getməkdən və onun sünnəsinə sarılmaqdan başqa yolumuz yoxdur.

3. Hədisdən hasil olan faydalardan biri də, Peyğəmbərin ﷺ ümməti üzərindəki haqqının nə dərəcədə böyük olduğunu və onun, insanların dinlərinə və dünyalarına zərər verəcək şeylərin qarşısını almaq üçün heç bir şeyini əsirgəmədiyini bəyan etməkdir. Onun misalı, od qalayan, sonra da cırcıramalar və pərvanələr bu oda düşmək istədikdə, onları oddan uzaqlaşdıran adamın halı kimidir.

Elə buna görə də, Peyğəmbərin ﷺ hər hansı bir şeyi qadağan etdiyini görsəniz, bilin ki, onu etmək zərərliyədir. Deməyin ki: “Görəsən bu qadağa məkrüh sayılır, yoxsa haram?” Peyğəmbərin ﷺ qadağan etdiyi şey istər məkrüh, istərsə də haram olsun, onu tərk edin və belə suallarla özünüzü çətinliyə salmayın. Çünki qayda budur ki, Peyğəmbər ﷺ nəyisə qadağan edirsə, bu onun haram olmasına dəlalət edir. Bu qadağanın məkruha aid olduğunu bildirən dəlilin tapılması isə müstəsnaadır. Eyni ilə də, Peyğəmbərin ﷺ hər hansı bir şeyi əmr etdiyini görsəniz: “Görəsən bu vacibdir, yoxsa vacib deyil?” – deməyin və onun əmrini dərhal yerinə yetirin. Bunda sizin üçün xeyir vardır. Əgər onu yerinə yetirmək vacibdirsə, artıq öhdənizə düşən vacibi yerinə yetirmiş və savab qazanmış olarsınız. Yox əgər müstəhəbdirsə, o halda savab qazanmış və Rəsulullahə ﷺ tam şəkildə tabe olmuş olarsınız. Allahdan diləyirəm ki, bizi, həm zahirdə, həm də batində Rəsulullahə ﷺ tabe olmağa müvəffəq etsin.

١٦٤ - عَنْهُ أَنْ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَمَرَ بِلَعْقِ الْأَصَابِعِ وَالصَّحْفَةِ وَقَالَ: «إِنَّكُمْ لَا تَدْرُونَ فِي

أَيِّهَا الْبَرْكَةُ» رواه مسلم.

وفي رواية له: «إِذَا وَقَعَتْ لُقْمَةٌ أَحَدِكُمْ، فَلْيَأْخُذْهَا فَلْيُمِطْ مَا كَانَ مِنْ أَدَى، وَلْيَأْكُلْهَا، وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ، وَلَا يَمْسَحَ يَدَهُ بِالْمَنْدِيلِ حَتَّى يَلْعَقَ أَصَابِعَهُ، فَإِنَّهُ لَا يَدْرِي فِي أَيِّ طَعَامِهِ الْبَرْكَةُ».

وفي رواية له: « إِنَّ الشَّيْطَانَ يَحْضُرُ أَحَدَكُمْ عِنْدَ كُلِّ شَيْءٍ مِنْ شَأْنِهِ حَتَّى يَحْضُرَهُ عِنْدَ طَعَامِهِ، فَإِذَا سَقَطَتْ مِنْ أَحَدِكُمُ اللَّقْمَةُ فَلْيُمِطْ مَا كَانَ مِنْهَا مِنْ أَذَى، فَلْيَاكُلْهَا، وَلَا يَدْعُهَا لِلشَّيْطَانِ ».

164. Cabir رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ, yeməkdən sonra barmaqları yalamağı və boşqabı sivirməyi əmr etdi və: **“Siz bərəkətin yeməyinin harasında olduğunu bilmirsiniz”**– dedi.

Bu hədisin Muslim rəvayət etmişdir.¹

Muslimin digər rəvayətində Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Sizdən birinizin loxması yerə düşdükdə onu götürüb üstündəkiləri təmizləsin və yesin. Onu şeytana buraxmasın və barmaqlarını yalamamış əlini dəsmala silməsin. Çünki o, bərəkətin yeməyinin harasında olduğunu bilmir.”**²

Muslimin bir başqa rəvayətində də Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Şeytan sizlərdən hər kəsin hər bir işində yanında olur. Hətta yemək yeyəndə belə, onun yanına gəlir. Odur ki, sizdən birinizin loxması yerə düşdükdə onu götürüb üstündəkiləri təmizləsin və yesin. Onu şeytana buraxmasın.”**³

Şərh:

Müəllif رحمته الله Cabir ibn Abdullaha رحمته الله *istinadən* nəql etdiyi rəvayətlərdə, yemək ədəbi ilə bağlı Peyğəmbərin ﷺ hədislərini zikr etmişdir. Bu ədəblərdən biri, adamın yemək yedikdən sonra barmaqlarını yalaması və boşqabını sivirməsidir. Yəni yeməkdən şeytana heç bir şey saxlamamasıdır. Çünki siz bərəkətin yeməyinin harasında olduğunu bilmirsiniz. Bu hədislərdə yeməklə əlaqəli iki ədəb zikr edilmişdir:

Birincisi, boşqabı sivirmək; ikincisi isə barmaqları yalamaqdır. Peyğəmbər ﷺ öz ümmətinə ancaq xeyir və bərəkət olan şeyləri əmr etmişdir. Odur ki, həkimlər yeməkdən sonra barmaqları yalamağın faydalı olduğunu, bunun həzmi asanlaşdırdığını demişlər. Belə ki, yeməkdən

¹ Səhih Muslim, 2033.

² Əvvəlki mənbə.

³ Əvvəlki mənbə.

sonra barmaqları yaladıqda, onlardan həzmi asanlaşdıran maddə ifraz olur. Lakin biz deyirik ki, bu, şəriətin əmrlərindəki hikməti bilməyə aiddir. Yoxsa, əslinə baxanda, biz bunu Peyğəmbərin ﷺ əmrinə tabe olaraq yerinə yetiririk. İnsanların çoxu bu sünnəni anlamır. Görürsən ki, yeməyi yeyib süfrədən çəkildikdə, oradakı boşqablarda yemək artıqları qalır. Həmçinin, görürsən ki, yeməyi bitirdikdən sonra barmaqlarını yalamadan gedib əllərini yuyur. Halbuki Peyğəmbər ﷺ barmaqları yalayıb, üstündəkiləri təmizləmədən əlləri dəsmalla silməyi qadağan etmişdir. *Sünnəyə görə* adam əvvəlcə barmaqlarını yalamalıdır. Bundan sonra istər onları dəsmalla silsin, istərsə də su ilə yusun.

Yeməklə əlaqəli ədəblərdən biri də budur ki, adamın loxması əlindən yerə düşdükdə onu atmamalıdır. Çünki şeytan, insanın bütün işlərində onun yanında olur. Yemək yeyəndə, su içəndə, cinsi əlaqəyə girəndə və ümumiyyətlə hər bir işinizdə şeytan yanınızda olur. Yemək yeməyə başlayarkən “bismilləh” demədikdə o sizin yeməyinizə şərik olur və sizinlə birlikdə o yeməkdən yeyir. Odur ki, “bismilləh” demədikdə yeməyin bərəkəti gedir. “Bismilləh” deyib yeməyə başladıqdan sonra loxmanız yerə düşərsə, onu şeytan götürür. Lakin bu bizim gözüümüzlə görünür. Bu, qeybdə baş verdiyi üçün biz onu görə bilmirik. Lakin biz, doğru danışan və doğruçu olduğu *Allah tərəfindən* təsdiqlənmiş Peyğəmbərin ﷺ verdiyi xəbəərə əsasən, şeytanın yerə düşən loxmaları götürüb yediyini bilir. Yemək qarşımızda olduğu kimi qalsada, qeyb aləmində şeytan onu yeyir. Bu, təsdiq etməyimiz vacib olan, qeybi məsələlərdəndir. Lakin Rəsulullah ﷺ bizə xeyirlisini öyrədib demişdir: **“Sizdən birinizin loxması yerə düşdükdə onu götürüb üstündəkiləri təmizləsin və yesin. Onu şeytana buraxmasın.”** Yəni yerə düşən loxmanı götürüb ona bulaşan torpağı, çöpü və buna bənzər şeyləri təmizləyin, sonra yeyin və onu şeytana buraxmayın. Əgər adam bunu Rəsulullahın ﷺ əmrinə tabe olmaq, Allah xatirinə təvazökar olmaq və şeytanı o loxmadan məhrum etmək məqsədilə edərsə, üç fayda əldə edər: Rəsulullahın ﷺ əmrinə tabe olmaq, təvazökar olmaq və şeytanı o yeməkdən məhrum etmək. Hərçənd bu əməldə üç fayda vardır, lakin insanların çoxu, süfrəyə və ya təmiz yerə düşən loxmanı belə götürmürlər. Bu da, sünnəyə müxalifdir.

Bu hədisdən əldə edilən faydalardan biri də budur ki, insan canına zərər verəcək yeməyi yeməməlidir. Çünki canınız sizə əmanətdir. Üzərində çöp, tikan və s. zərərli şey olan heç bir şeyi yeməyin. Elə buna görə də balıq yeyən insanlara diqqətli olmalarını xatırladıyıq. Çünki balığın iynə kimi incə qılçıqları var. Adam onlara diqqət yetirmədikdə, o qılçıq onun qarnına gedib, fərqi nə varmadığı halda onun mədəsini və ya bağırsağını yaralaya bilər. Odur ki, adam daim öz canını qorumalı, onun ən yaxşı mühafizəkarı olmalıdır. Peyğəmbərimiz Muhəmmədə, onun ailəsinə, səhabələrinə ﷺ və yaxşı işlər görməkdə Qiyamət gününədək onun yolunu tutub gedənlərə Allahın salavatı və salamı olsun!

۱۶۵ - عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَامَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِمَوْعِظَةٍ فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ مَحْشُورُونَ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى حُفَاءَ غُرَاءَ غُرْلًا» ﴿كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ وَعَدَّا عَلَيْنَا إِنَّا كُنَّا فَاعِلِينَ﴾ [الأنبياء: ۱۰۴]، أَلَا وَإِنَّ أَوَّلَ الْخَلَائِقِ يُكْسَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِبْرَاهِيمَ ﷺ، أَلَا وَإِنَّهُ سَيَجَاءُ بِرِجَالٍ مِنْ أُمَّتِي، فَيُؤْخَذُ بِهِمْ ذَاتُ الشِّمَالِ؛ فَأَقُولُ: يَا رَبِّ أَصْحَابِي؛ فَيُقَالُ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ، فَأَقُولُ كَمَا قَالَ الْعَبْدُ الصَّالِحُ: ﴿وَكُنْتُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا مَا دُمْتُ فِيهِمْ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ [المائدة: ۱۱۷، ۱۱۸] فَيُقَالُ لِي: إِنَّهُمْ لَمْ يَزَالُوا مَرْتَدِّينَ عَلَى أَعْقَابِهِمْ مِنْذُ فَارَقْتَهُمْ «مُتَفَقُّ عَلَيْهِ. «غُرْلًا» أَي: غَيْرَ مَخْتُونِينَ.

165. Rəvayət edilir ki, İbn Abbas رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا demişdir: “Bir dəfə Rəsulullah ﷺ bizə nəsihət etmək üçün ayağa qalxıb: “Ey insanlar! Şübhəsiz ki, siz ayaqyalın, çılpaq və sünnət olunmamış halda Allahın hüzuruna toplanacaqsınız” – dedi, sonra da *bu ayəni* oxudu: “*Məxluqatı ilk dəfə yaratdığımız kimi yenə əvvəlki halına qaytaracağıq. Biz vəd vermişik. Sözsüz ki, Biz onu yerinə yetirəcəyik.*”¹ Sonra davam edib dedi: “Diqqət edin, Qiyamət günü insanlardan ilk əvvəl İbrahim عليه السلام libas geyindiriləcək. Diqqət edin, ümmətimdən bir qisim insanlar sol

¹ əl-Ənbiya, 104.

tərəfə (Cəhənnəmə doğru) aparılacaqlar. Onda mən: “Ey Rəbbim! Onlar mənim səhabələrimdir.”¹ – deyəcəyəm. Mənə: “Onların səndən sonra nələr etdiklərini bilmirsən” – deyiləcək. Bu zaman mən əməli-saleh qulun² dediyi kimi deyəcəyəm: “Nə qədər ki, onların arasında idim, mən onlara şahid idim. Sən məni *onların arasından* götürdükdən sonra isə onlara nəzarət edən Özün oldun. Sən hər şeyə Şahidsən. Əgər onlara əzab versən, sözsüz ki, onlar Sənin qullarıdır. Əgər onları bağışlasan, şübhəsiz ki, Sən Qüdrətlisən, Müdriksən!”³ Onda mənə deyiləcək: “Sən onlardan ayrıldıqdan bəri onlar geri dönərək mürtəd oldular.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.⁴

Ərəbcə: “ğurlən” sözü, sünnət olunmamış deməkdir.

Şərh:

Müəllifin رحمته İbn Abbasa رضي الله عنه istinadən nəql etdiyi hədisdə o belə demişdir: “*Bir dəfə Rəsulullah ﷺ bizə nəsihət etmək üçün ayağa qalxdı.*” Xütbə vermək Rəsulullahın ﷺ adəti, hətta davamlı sünnəsi idi. Onun səhabələrinə رضي الله عنهم verdiyi xütbələrin bir qismi davamlı olan ratibə xütbələri, digər qismi isə təsadüfi xütbələri idi.

Davamlı olaraq verdiyi xütbələrə: cümə xütbəsi, bayram xütbələri, istisqa (yağışın yağması) üçün verilən xütbə və kusuful (günəş tutulduqda verilən) xütbəsi aiddir. Bunlar, ratibə xütbələridir – hər dəfə xütbə verməyə səbəb yarandıqda, Rəsulullah ﷺ xütbə verərdi. Cümədə namazdan əvvəl iki xütbə verər, bayramda isə namazdan sonra bir xütbə verərdi. Yağışın yağmasını dilədikdə və bir də günəş tutulduqda da, həmçinin, namazdan sonra bir xütbə verərdi.

Təsadüfi xütbələrə gəlinə, bunu lazım gəldikdə verər, bir hadisə baş verdikdə ayağa qalxıb camaata nəsihət edərdi. Buna aid bir hədisdə xəbər verilir ki, Peyğəmbər ﷺ bir adamı varlılardan zəkat toplamaq

¹ Burada Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra dindən dönmüş müsəlmanlar nəzərdə tutulur.

² Burada Məryəm oğlu İsa عليه السلام qəsd edilir.

³ əl-Maidə, 117-118.

⁴ Səhih əl-Buxari, 3349; Səhih Muslim, 2860.

üçün məmur təyin etdi. Bu adam Mədinəyə qayıtdıqda, (zəkat mallarından əlavə) yanında bir dəvə də gətirdi. Adam *zəkat mallarını verib*: “Bu sizindir. Bu dəvəni isə mənə hədiyyə ediblər” – dedi. Onda Peyğəmbər ﷺ xütbə verib dedi: **“Sizlərdən bəzisində nə olub ki, biz ona iş tapşırıq, o da geri qayıdır və: “Bu sizindir. Bunu isə mənə hədiyyə ediblər” – deyir. Əgər o, atasının, yaxud anasının evində otursaydı, görəsən ona hədiyyə verilərdimi?!”**¹ Rəsulullah ﷺ doğru söyləmişdir. Dövlətin məmuru olaraq zəkat toplamağa gedən bu adama, ancaq vəzifəsi olduğuna görə hədiyyə verilmişdir. Onun özünə hədiyyə vermək istəsəydilər, bu hədiyyəni ona ata-anasının evində *olduqda da* verərdilər. Bu hədisdən bizə, rüşvətin nə dərəcədə böyük günah olduğu aydın olur. Rüşvət almaq böyük günahlardan olduğuna görə Rəsulullah ﷺ ayağa qalxıb camaata xütbə vermiş və onları bu əməldən çəkirmişdir. Çünki rüşvət, bir xalq arasında yayılarsa, onlar həlak olar. Belə ki, rüşvət olan ölkədə insanlar haqqı deməz, haqq ilə hökm verməz və rüşvət almadıqca ədalətli qərar verməzlər. Allah qorusun.

Rüşvəti alan da, verən də lənətlənmişdir. Yalnız o hal istisnadır ki, rüşvət alan adam, insanların haqlarını rüşvət aldıqdan sonra vermiş olsun. Bu halda lənət, verənin yox, alanın üzərinə olur. Çünki verən adam, haqqını əldə etmək istəyir və bunun tək yolu da rüşvət verməkdir! Belə olduğu halda rüşvət verən adam üzrlü sayılır. Necə ki, hazırkı dövrdə bir çox İslam ölkələrində bəzi vəzifəli, insanların müşküllərini yalnız rüşvət qarşılığında həll edirlər. Belələri, həm başqalarının malını batil yolla yemiş, həm də özlərini lənətə düçar etmiş olurlar. Allahdan salamatlıq diləyirik. Xülasə budur ki, Allahın vəzifə nəşib etdiyi kimsə insanlarla ədalətlə davranmalı və bacardığı qədər vəzifəsini yerinə yetirməlidir.

Söhbət açdığımız xütbəyə dair başqa bir misal da çəkmək olar: Rəvayət edilir ki, ənsardan bəzisinin cariyəsi olmuş Bərirə ʿAbdullah ilə onun ağası arasında, doqquz övqiyyə² gümüş müqabilində onu köləlikdən azad edəcəyinə dair əvvəlcədən yazılmış müqavilə bağlamışdı. Odur ki, Bə-

¹ Səhih əl-Buxari, 6979; Səhih Muslim, 1832. Həmçinin, Bu kitabdakı 209 nömrəli hədisə bax.

² Bir övqiyyə 40 dirhəmə bərabərdir.

rirə ﷺ Aişənin yanına ﷺ gəlib, ondan bu işdə ona yardım etməsini istədi. O, Aişədən ﷺ həmin məbləği ödəmək üçün kömək etməsini xahiş etdi. Həmin vaxt o, *müəyyən edilmiş puldan* hələ heç bir şey ödəməmişdi. Aişə ﷺ ona dedi: "Ağalarının yanına qayıt, *gör* əgər onlar, müqavilədə yazılmış məbləği ödəyəcəyim təqdirdə, ağalıq hüququnu mənə verməyə razıdırlarsa, *pulu* ödəyim." Bərirə *Aişənin təklifini* ağalarına bildirdikdə onlar razılıq vermədilər və dedilər: "Əgər o, savab qazanmaq məqsədilə sənin yerinə pul vermək istəyirsə, versin; *lakin* sənə ağalıq etmək hüququ yenə bizə aid olacaq." Aişə bunu Peyğəmbərə ﷺ xəbər verdikdə, Peyğəmbər ﷺ ona buyurdu: **"Sən onu al və azad et! Ağalıq etmək hüququ ancaq *köləni* azad edən kimsəyə aiddir."** Sonra Peyğəmbər ﷺ *camaatın qarşısında* ayağa qalxıb dedi: **"Nə üçün bəzi adamlar Allahın Kitabında olmayan şərtlər qoyurlar. Hər kim Allahın Kitabında olmayan bir şərt qoyarsa, bu şərt keçərli sayılmaz. Hətta yüz dəfə şərt kəssə belə. Allahın şərtləri daha doğru və daha etibarlıdır. Ağalıq etmək hüququ ancaq *köləni* azad edən kimsəyə aiddir."**¹

Bu növ xütbəyə bir başqa misal da çəkmək olar: rəvayət edilir ki, bənu-Məxzum qəbiləsindən olan bir qadın insanlara: "Mənə borca əşya verin" – deyə, istifadə etmək üçün onlardan bir əşya istəyər, onlar da, ona qazan, cürdək və başqa bu kimi əşyalar verərdilər. Bir müddət sonra isə həmin qadın: "Mən sizdən borca heç bir şey almamışam" – deyərək aldıqlarını inkar edərdi. Onda Rəsulullah ﷺ onun əlinin kəsilməsini əmr etdi. Çünki o qadın oğru idi, etdiyi bu əməl oğurluq sayılırdı. Qureyşlilər: "Ərəblərin zadəgan qəbilələrindən birinə, bənu-Məxzum qəbiləsinə mənsub bir qadının əli necə kəsilə bilər?!" – deyə, narahat oldular. Elə buna görə də, bu qadının bağışlanması üçün Peyğəmbər ﷺ ilə danışacaq birisini axtarmağa başladılar. Axırda Usamə ibn Zeyd ibn Harisəni ﷺ Peyğəmbərin ﷺ yanına göndərmək qərarına gəldilər. Çünki Peyğəmbər ﷺ onu və onun atasını çox istəyirdi. Usamə Peyğəmbərə ﷺ müraciət edib o qadın üçün havadarlıq etmək istədikdə, Peyğəmbər ﷺ: **"Allahın buyurduğu cəzanın yerinə yetirilməməsi üçün havadarlıqımı edirsən?!"** – deyə onu qınadı. Çünki Allahın təyin

¹ Səhih əl-Buxari, 2729; Səhih Muslim, 1504.

etdiyi cəzanı aradan qaldırmaq üçün havadarlıq etmək olmaz. Bir adam bu məqsədlə hakimə müraciət edərsə, Allah, havadarlıq edən kimsəyə də, havadarlıq olunan kimsəyə də lənət edər. Bunu deyəndən sonra Peyğəmbər ﷺ ayağa qalxıb camaata belə bir xütbə verdi: **“Sizdən əvvəlki ümmətlər arasında zadəgan ailəsindən olan birisi oğurluq etsəydi, ona dəyməzdilər, amma kasıb oğurluq etsəydi, onun cəzasını verərdilər.”** Beləliklə, Peyğəmbər ﷺ onlara bildirdi ki, bu *ədalət-siz hökm* keçmiş ümmətləri həlak etmişdir. Sonra Peyğəmbər ﷺ davam edib dedi: **“Allaha and olsun ki, əgər Muhəmmədin qızı Fatimə oğurluq etmiş olsaydı, onun da əlini kəsərdim.”**¹ Məgər bənu-Məxzum qəbiləsindən olmuş o qadın, Fatimədən عليها السلام əfzəldirmi? Əlbəttə ki, Fatimə عليها السلام ondan əfzəldir. Lakin buna rəğmən Peyğəmbər ﷺ deyir ki: **“Əgər Muhəmmədin qızı Fatimə oğurluq etmiş olsaydı, onun da əlini kəsərdim.”**

Bu, təsadüfi, *yəni lazım gəldikdə verilən* xütbələrə aiddir. Bir qədər əvvəl qeyd etdik ki, Peyğəmbər ﷺ verdiyi xütbələrin bir qismi davamlı olan ratibə xütbələri, digər qismi isə təsadüfi xütbələr olmuşdur. Əvvəldə zikr edilən İrbad ibn Səriyənin رضي الله عنه rəvayət etdiyi: “Rəsulullah ﷺ bizə elə bəlağətli bir moizə etdi ki, bundan qəlblər titrədi və gözlər yaşla doldu...”² hədisi də bu qəbildəndir.

Demək, şərh etdiyimiz hədisdən belə nəticə çıxır ki, hakim, yaxud müfti, yaxud alim, yaxud dəvətçi olan adam, haqqı bəyan etməyə ehtiyac duyduqda qalxıb təsadüfi xütbələr verməli, habelə, cümə xütbəsi, bayram xütbələri, istisqa (yağışın yağması) üçün verilən xütbə və kusuf (günəş tutulduqda verilən) xütbə kimi ratibə xütbələrini də verməlidir. Bu, Rəsulullahın ﷺ tutduğu yol və onun təbliğatının gözəlliyidir. Belə ki, bir nəsihət, ona ehtiyac duyulduğu zaman edilərsə, onu daha çox insan qəbul edər.

Müəllifin رحمته İbn Abbasa رضي الله عنه istinad edərək nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbərin ﷺ ayağa qalxıb *səhabələrə* xütbə verdiyi bildirilir. Bu, Peyğəmbərin ﷺ təsadüfi verdiyi xütbələrdəndir. Həmin vaxt Peyğəmbər ﷺ xütbə vermək üçün ayağa qalxıb demişdir: **“Ey insanlar! Şübhəsiz**

¹ Səhih əl-Buxari, 6788; Səhih Muslim, 1688.

² 157ci hədisə bax.

ki, siz ayaqyalın, çılpaq və sünnət olunmamış halda Allahın hüzuruna toplanacaqsınız.” Yəni dağların, dərələrin, binaların və ağacların olmadığı, hər kəsin deyilən sözü eşidəcəyi və hər kəsin görünəcəyi bir düzəngahda toplanacaqsınız. Yəni orada carçı onları səslədiyi vaxt hamısı onun səsinə eşidəcək. Çünki orada onların eşitməsinə əngəl törədən bir maneə olmayacaq. Həmçinin, orada hamı bir-birini görəcək.

Hədisdə: **“ayaqyalın, çılpaq və sünnət olunmamış halda...”** deyilir. Bir rəvayətdə də **“buhmən/heç nəsiz”** əlavəsi vardır.

“Ayaqyalın”, yəni ayaqlarında ayaqqabı, xuf və ya ayaqlarını qoruyacaq başqa ayaq geyimləri olmayacaq.

“Çılpaq”, əyinlərində heç bir libas olmayacaq, bədənləri açıq qalacaq.

“Sünnət olunmamış halda.” Sünnət: oğlan uşaqlarının kişilik əzasının ucunu örtən dərinin kəsilməsindən ibarət əməliyyat. Bu dəri, kişilik əzası tam şəkildə təmiz olsun deyə kəsilir. Bir az sonra bu məsələni ətraflı izah edəcəyik, in şaa Allah.

“Buhmən/heç nəsiz” kəlməsinə gəlincə, alimlər bunun: “yanında heç bir mal və əşya olmadan” mənasını ifadə etdiyini söyləmişlər. Yəni insan heç nəsiz məhşərə gələcək. Sonra Rəsulullah ﷺ uca Allahın bu sözünü dəlil gətirdi: **“Məxluqatı ilk dəfə yaratdığımız kimi yenə əvvəlki halına qaytaracağıq. Biz vəd vermişik. Sözsüz ki, Biz onu yerinə yetirəcəyik.”**¹ Yəni uca Allah, onları ilk dəfə yaratdığı hallarında məhşərə toplayacaq. Necə ki, analarının bətnindən ayaqyalın, çılpaq və sünnət olunmamış halda çıxmışdılar, eləcə də o halda yerin altından çıxacaqlar. Uca Allah təkid edərək: **“Biz vəd vermişik”** buyurur. Uca Allah bu vədin, Öz öhdəsinə düşən bir vəd olduğunu bildirir. Belə ki, belə məqamda təkid etmək gərəkdir. Çünki insanlar arasında həşr olunacaqlarını yalan sayan kimsələr vardır. Allah onların: **“Dünya həyatımızdan başqa heç bir həyat yoxdur; ölüb dirilirik (birimiz ölür, digərimiz anadan olur) və biz dirilməyəcəyik”**² dediyini xəbər verir. Odur ki, uca Allah: **“Biz vəd vermişik. Sözsüz ki, Biz onu yerinə yetirəcəyik”** buyurur.

¹ əl-Ənbiya, 104.

² əl-Muminun, 37.

Peyğəmbər ﷺ bu hədisi danışanda, Aişə ر.ə. deddi: “Nə biabırçı mənzərə! Ya Rəsulullah, kişilər və qadınlar bir-birilərinə baxacaqlar?” Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Ey Aişə, vəziyyət o qədər dəhşətli olacaq ki, bu, onları heç maraqlandırmayacaq.”** Yəni, o gün onların vəziyyəti o qədər ağır olacaq ki, heç kəs heç kəsə baxmayacaq! **“O gün insan qaçacaq öz qardaşından, anasından, atasından, həyat yoldaşından və övladlarından! O gün onlardan hər birinin yetərincə işi olacaq.”**¹ Hətta Peyğəmbərlər ر.ə. belə sirat körpüsündən keçərkən: **“Allahım, xilas et! Allahım, xilas et!”** deyərək dua edəcəklər. Heç kəs xilas olub-olmayacağını bilməyəcək. Vəziyyət çox ağır olacaq. Elə buna görə də Rəsulullah ﷺ: **“Vəziyyət o qədər dəhşətli olacaq ki, bu, onları heç maraqlandırmayacaq”** – deyir. Rəsulullah ﷺ davam edib deyir: **“Diqqət edin, Qiyamət günü insanlardan ilk əvvəl İbrahimə ر.ə. libas geyindiriləcək.”** Yəni, Qiyamət günü əyninə libas geyindiriləcək ilk insan, sevimli dost İbrahim ر.ə. olacaqdır. İbrahimə ر.ə. məxsus olan bu vəziyyət, yəni onun ilk geyindirilən insan olması, heç də onun mütləq mənada ən fəzilətli olmasına, Muhəmməddən ر.ə. üstün olmasına dəlalət etmir. Belə ki, Muhəmməd ﷺ peyğəmbərlərin və elçilərin ر.ə. ən fəzilətli, Qiyamət gününədək gəlib-gedəcək insanların ən üstünüdür. Qiyamət günü insanlar üçün şəfaətçilik etmək haqqı, sadəcə Muhəmmədə ر.ə. bəxş ediləcəkdir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Gecənin bir vaxtı oyanıb sə-nə əlavə buyrulmuş təhəccüd namazında Quran oxu. Ola bilsin ki, bu-na görə Rəbbin səni tərifləyəcək bir məqama yüksəlsin.”**² Lakin uca Allah bəzi peyğəmbərlərə ر.ə. digərlərinə vermədiyi xüsusiyyətlər də bəxş etmişdir. Məsələn, bu ayədə olduğu kimi: **“Allah dedi: “Ey Musa! Mən vəhy etdiyim hökmlərimlə və sənəninlə danışmağım sənəni seçib insanlardan üstün etdim. Elə isə sənə verdiyimi götür və şükür edənlərdən ol!”**³ Hərçənd ki, peyğəmbərlik *Musadan əvvəl* başqa insanlara da verilmişdi, lakin onun zamanında İsrail oğullarının peyğəmbəri o idi. Bəli, uca Allah Öz peyğəmbərlərindən ر.ə., yaxud adi insanlardan dilədiyinə elə bir xüsusi özəllik verə bilər ki, bunun sayəsində o, digər-

¹ Əbəsə, 34-37.

² Əbəsə, 34-37.

³ əl-Əraf, 144.

lərindən fərqlənsin. Lakin bu, onların mütləq şəkildə digərlərindən üstün olması demək deyil.

“Diqqət edin, Qiyamət günü insanlardan ilk əvvəl İbrahimə عليه السلام libas geyindiriləcək.” Bu məqamda: “Niyə ilk libas geyindiriləcək insan o olacaq?” – deyə sual vermək olmaz. Belə ki, lütlərin hikməti haqqında sual vermək olmaz. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Bu, Allahın lütfüdür, onu istədiyinə verir. Allah böyük lütf sahibidir.”**¹ Demək, lütlər haqqında sual vermək olmaz. Çünki insan belə suallar verməklə bir nəticə əldə edə də bilər, etməyə də bilər. Uca Allah, ruzi, kamil əxlaq və ədəb nəsim etmək xüsusunda insanların birini digərindən üstün etdiyi kimi, elmdə, zahiri görünüşdə, ağılda və başqa şeylərdə də onların birini digərindən üstün etmişdir. Uca Allah Öz lütfünü dilədiyinə verir.

Bu hədis dəlildir ki, insanlar qəbirlərindən ayaqyalın, çılpaq və sünnət olunmamış halda çıxdıqdan *və məhşərə toplandıqdan* sonra əyinlərinə libas geyindiriləcək. Lakin bunun necə baş verəcəyini Allah bilir. Belə ki, orada nə bir dərzisi, nə bir libas, nə də başqa bir şey olacaq. Bunun necə baş verəcəyini yalnız Allah bilir. Onları yaradan pak və uca Allah onlara libas əta edəcək. Bu haqda söhbətimizi davam edəcəyik.

Bu hədisdə sünnət olunmağa işarə vardır. Belə ki, hədisdə ərəbcə zikr edilən “ğurlən” kəliməsi, “sünnət olunmamış” mənasını ifadə edir. Alimlər, sünnət etməyin vacib olub-olmaması məsələsində ixtilaf etmişlər. Bəziləri sünnət olunmağın həm oğlan, həm də qız uşaqlarına vacib olduğunu demişlər. Belə ki, oğlan uşağına vacib olduğu kimi, qız uşağının da sünnət edilməsi vacibdir. Bəzi alimlər isə bunun nə oğlan uşağına, nə də qız uşağına vacib olduğunu, sadəcə müstəhəb olduğunu demişlər. Bəzi alimlər də, bu iki rəyin arasında orta yol tutaraq, bunun oğlan uşaqlarına vacib, qız uşaqlarına isə müstəhəb olduğunu demişlər. Bu, ən orta və ən ədalətli rəydir. Sünnət olunmaq, oğlan uşaqlarına vacibdir. Çünki kişilik əzasının ucunu örtən dəri kəsilməyib olduğu kimi qaldığı təqdirdə, həmin yerə sidik yığılır və kişini murdarlayır. Bunun nəticəsində dəri ilə kişilik əzasının ucu arasında iltihab əmələ gələ bilər və insan zərər görür. Odur ki, doğru rəy budur ki, sünnət olun-

¹ əl-Hədid, 21.

maq oğlan uşaqlarına vacib, qız uşaqlarına isə müstəhəbdir. Ən ədalətli və ən gözəl rəy də budur.

Sonra Peyğəmbər ﷺ ümmətindən bir toplum adamın gətiriləcəyini və sol tərəfə, yəni Cəhənnəm əhlinin getdiyi tərəfə aparılacağını xəbər verir. Allah qorusun! Həmin vaxt Peyğəmbər ﷺ: **“Onlar mənim səhabələrimdir!”**– deyəcək. Yəni Allah yanında onlar üçün şəfaətçilik edəcək. Bu zaman ona: **“Onların səndən sonra nələr etdiklərini bilmirsən”**– deyiləcək. Onda Peyğəmbər ﷺ əməlisaleh qulun – Məryəm oğlu İsanın ﷺ, Qiyamət günü dediyi kimi deyəcək. Həmin vaxt uca Allah İsayə belə buyuracaq: **“Ey Məryəm oğlu İsa! Sənmi insanlara: “Allahı qoyub məni və anamı iki məbud qəbul edin!”– demişdin?”**² Necə ki, ona tabe olduqlarını iddia edən nəsrənilər bunu iddia edir. **“İsa deyəcək: “Sən pak və müqəddəssən! Haqqım olmayan bir şeyi demək mənə yaraşmaz.”**³ Çünki ibadət olunmağa layiq olan tək məbud yalnız aləmlərin Rəbbi olan Allahdır. İsa ﷺ davam edib deyəcək: **“Əgər bunu demiş olsaydım, əlbəttə, Sən onu bilərdin. Sən mənim qəlbimdə olanları bilirsən, mən isə Sənin Özündə olanları bilmirəm. Şübhəsiz ki, qeybləri bilən Sənsən! Mən onlara ancaq Sənin mənə əmr etdiyini: “Mənim də Rəbbim, sizin də Rəbbiniz olan Allaha ibadət edin!”– demişəm. Nə qədər ki, onların arasında idim, mən onlara şahid idim. Sən məni onların arasından götürdükdən sonra isə onlara nəzarət edən Özün oldun. Sən hər şeyə Şahidsən.”**⁴

Həmçinin, Qiyamət günü Peyğəmbərimizə ﷺ: **“Onların səndən sonra nələr etdiklərini bilmirsən”**– deyildikdə, o, Məryəm oğlu İsanın ﷺ dediyi kimi: **“Nə qədər ki, onların arasında idim, mən onlara şahid idim. Sən məni onların arasından götürdükdən sonra isə onlara nəzarət edən Özün oldun. Sən hər şeyə Şahidsən.”**– deyəcək. Sonra Rəsulullah ﷺ: **“Sən onlardan ayrıldıqdan bəri onlar geri dönərək mürtəd oldular”**– deyiləcək. O da: **“Uzaq olsunlar, uzaq olsunlar!”**– deyəcək.

¹ Burada Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra dindən dönmüş müsəlmanlar nəzərdə tutulur.

² əl-Maidə, 116.

³ Əvvəlki mənbə.

⁴ əl-Maidə, 116-118.

Rafizilər, hədisdə zikr edilən: **“Sən onlardan ayrıldıqdan bəri onlar geri dönərək mürtəd oldular”** sözünə əsaslanaraq, səhabələrin رضي الله عنه hamısının – o cümlədən də, Əbu Bəkrin, Ömərin və Osmanın رضي الله عنه mürtəd olduqlarını, yalnız Əlinin və əhli beytin رضي الله عنه mürtəd olmadıqlarını iddia edirlər. Şübhə yoxdur ki, onların bu iddiası yalandır. Müsəlmanlar yekdil rəydədirlər ki, bu dörd xəlifə və Peyğəmbərin ﷺ səhabələrinin رضي الله عنه əksəriyyəti dindən dönməmişlər. Sadəcə bədəvilərdən bir qrup adam, İslam dinini təzə qəbul etdiyinə görə, Peyğəmbərin ﷺ vəfatından sonra fitnəyə məruz qalıb mürtəd olmuş və zəkat verməkdən imtina etmişlər. İş o yerə gəlib çatdı ki, Əbu Bəkr رضي الله عنه onlara qarşı vuruşdu və beləliklə, onların çoxu İslam dininə qayıtdı. Lakin rafizilər Peyğəmbərin ﷺ səhabələrinə رضي الله عنه olduqca çox kin və nifrət bəslədiklərinə görə, bu hədisin zahirinə əsaslanmışlar.

Əhli-sünnə vəl-cəmaə isə: “Bu, ümumi mənada deyilib, bəlli insanlara aid edilən” sözdür. Yoxsa ki, bu söz hamıya şamil edilə bilməz. Peyğəmbərin ﷺ: **“Onlar mənim shabələrimdirdi”**– sözü, hamısına deyil, yalnız dinindən dönənlərə aiddir. Çünki Rəsulullah: **“Sən onlardan ayrıldıqdan bəri onlar geri dönərək mürtəd oldular”**– deyiləcəkdir. Məlumdur ki, rəşid xəlifələrin və Peyğəmbərin ﷺ səhabələrinin رضي الله عنه əksəriyyətinin dindən dönmədikləri xüsusunda müsəlmanlar ittifaq etmişlər. Əgər onların dindən çıxdıqları qəbul edilərsə, İslam şəriətinə heç bir etibar qalmaz. Odur ki, səhabələrə رضي الله عنه tənə vurmaq, Allahın qoyduğu şəriətə, habelə, Rəsulullah ﷺ və aləmlərin Rəbbi Allaha tənə vurmaqdır. Səhabələrə رضي الله عنه tənə vuran kimsələr, bu hərəkətləri ilə dörd böyük günaha və münkərə yol verirlər: səhabələrə رضي الله عنه, İslam şəriətinə, Peyğəmbərə ﷺ və bir də aləmlərin Rəbbi təbarəkə və təaləyə tənə vururlar. Lakin onlar, anlamayan insanlardır: **“Onlar kar, lal və kordurlar. Odur ki, haqqı anlamazlar.”**¹

Səhabələrə رضي الله عنه tənə vurmağın, şəriətə tənə vurmaq sayılmasının səbəbi budur ki, bu şəriəti sonrakı nəsillərə çatdıran məhz səhabələr رضي الله عنه olmuşlar. Hərgah onların mürtəd olduğu qəbul edilərsə, onların təbliğ etdikləri şəriəti də inkar etmək lazım gəlir. Çünki kafirin verdiyi xəbər qəbul edilmir. Nəinki kafir, hətta fasiqin belə gətirdiyi xəbər qə-

¹ əl-Bəqərə, 171.

bul edilmir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Əgər bir fasiq sizə bir xəbər gətirsə, onu araşdırın. Yoxsa bilmədən bir qövmə pislilik edər, sonra da bunun peşmançılığını çəkərsiniz.”**¹

Rəsulullah ﷺ tənə vurmaq məsələsinə gəlincə, belə demək olar ki, əgər onlar səhabələri رضي الله عنه kafir və ya fasiq sayırlarsa, dolayısıyla Rəsulullah ﷺ tənə vururlar. Çünki dost, dostunun dinindədir. Hər bir insana onun pis dostuna görə irad tutulur və deyilir ki: “Filankəsdə xeyir yoxdur. Çünki onun dostları şər əhlindən olan filankəs, filankəs və filankəsdür.” Demək, dostlara tənə vurmaq, onların dostluq etdiyi kimsəyə tənə vurmaqdır.

Aləmlərin Rəbbi Allaha tənə vurmaq məsələsi də aydındır. Əgər, – rafizilərin zənninə görə, Allah, ən əfzəl, ən təfsilatlı və ən gözəl şəriətini, dostları mürtədd olan bir adama həvalə etmişdirsə, habelə peyğəmbərlərin عليه السلام ən fəzilətli sayılan bu peyğəmbərə ﷺ bu cür səhabələr رضي الله عنه nəsib etmişsə, bu, Allaha yaxılan bir iftiradır. Elə buna görə də, biz bunun səhabələrə رضي الله عنه yaxılan böyük bir iftira, Allaha, Onun rəsuluna və Allahın şəriətinə qarşı edilən böyük bir düşmənçilik olduğuna etiqad edirik. Şübhəsiz ki, biz, Rəsulullahın ﷺ səhabələrinin رضي الله عنه hamısını və onun mömin qohumlarını sevirik. Onun mömin qohumlarının iki haqqı vardır: iman qardaşlığı və Rəsulullahın ﷺ qohumları olma haqqı. Uca Allah buyurur: **“De: “Mən sizdən bunun əvəzində qohumluq sevgisindən başqa bir şey istəmirəm.”**² Bir təfsirə görə, bu ayənin mənası belədir: “Yalnız qohumlarımı sevməyiniz müstəsnaadır”, digər bir təfsirə görə isə: “Sizin qohumunuz olduğuma görə, mənə sevməyiniz istisnadır.” Heç bir halda, bu hədisdə rafizilərin, səhabələrə رضي الله عنه tənə vurmaq üçün bir əsasları yoxdur. Çünki hədis, yalnız mürtəd olanlara aiddir. Dinində sabit qalanlarına gəlincə, müsəlmanlar onların doğru yolda olduqları və elmə əsaslandıqları barədə həmrəydirlər. Demək, bu hədisin onlara heç bir aidiyyəti yoxdur. Müsəlmanlar yekdil rəyədirlər ki, səhabələr رضي الله عنه dindən dönməmişlər. Sadəcə olaraq onların arasından bir qismi mürtəd olmuş, Əbu Bəkr رضي الله عنه də onlara qarşı vurmuş və beləliklə, onların çoxu İslama qayıtmışlar. Müvəffəq edən Allahdır.

¹ əl-Hucurat, 6.

² əş-Şura, 23.

١٦٦ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُعَفَّلٍ رضي الله عنه قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَنِ الْخَذْفِ وَقَالَ: «إِنَّهُ لَا يَقْتُلُ الصَّيِّدَ، وَلَا يَنْكُحُ الْعَدُوَّ، وَإِنَّهُ يَفْقَأُ الْعَيْنَ، وَيَكْسِرُ السِّنَّ» متفقٌ عليه. وفي رواية: أَنَّ قَرِيبًا لِابْنِ مُعَفَّلٍ خَذَفَ، فَهَمَّاهُ وَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنِ الْخَذْفِ وَقَالَ: «إِنَّهَا لَا تَصِيدُ صَيْدًا» ثُمَّ عَادَ فَقَالَ: أُحَدِّثُكَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَهَى عَنْهُ، ثُمَّ عُدَّتْ تَخَذِفُ! لَا أَكَلِمَتِكَ أَبَدًا.

166. Rəvayət edilir ki, Əbu Səid Abdullah ibn Muğəffəl رضي الله عنه demişdir: “Rəsulullah ﷺ baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atmağı qadağan edərək demişdir: **“Şübhəsiz ki, o, nə ovu öldürər, nə də düşməni dəf edər. Sadəcə göz çıxardar və diş sındırar.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Başqa bir rəvayətdə də belə deyilir: “Bir dəfə İbn Muğəffəlin رضي الله عنه bir qohumu baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atdı. İbn Muğəffəl رضي الله عنه bunu ona qadağan edərək dedi: “Rəsulullah ﷺ baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atmağı qadağan edərək: **“O, ov ovlamaz”**– demişdir. Sonra həmin adam yenə daş atdıqda, İbn Muğəffəl رضي الله عنه ona belə dedi: “Sənə Rəsulullahın ﷺ bunu qadağan etdiyini deyirəm, sən isə yenə belə edirsən?! Səninlə heç vaxt danışmayacağam.”²

Şərh:

Müəllif رضي الله عنه Abdullah ibn Muğəffələ رضي الله عنه istinadən rəvayət etmişdir ki, Peyğəmbər ﷺ, baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atmağı qadağan edib demişdir: **“Şübhəsiz ki, o, nə ovu öldürər”**, digər rəvayətdə də: **“O, nə ov ovlayar”**, **“nə də düşməni dəf edər. Sadəcə göz çıxardar və diş sındırar.”**

Alimlər, bu hədisin ərəbcəsində zikr edilən “xəzf” kəlməsini belə izah etmişlər: kiçik çınqıl daşını baş barmağı ilə şəhadət barmağı arasına qoyub atmağa – onu baş barmağın üstünə qoyub şəhadət barmağı ilə atmağa, yaxud şəhadət barmağının üstünə qoyub baş barmaqla atmağa deyilir. Peyğəmbər ﷺ bu əməli qadağan etmiş və bunun hədəfə

¹ Səhih əl-Buxari, 6220; Səhih Muslim, 1954.

² Səhih əl-Buxari, 5479; Səhih Muslim, 1954.

dəydiyi zaman sadəcə göz çıxartdığını və diş sındırdığını bildirmişdir. Həmçinin, onun ov ovlamağa da yaramayacağını bildirmişdir. Çünki atılan daşlar ovu öldürməz. Habelə, düşməni dəf etməyəcəyini də bildirmişdir. Çünki düşmən, kiçik daşlarla yox, oxlarla vurulur.

Hədisdə xəbər verilir ki, Abdullah ibn Muğəffəl ر.ə.ə. bir qohumu baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atmış, İbn Muğəffəl ر.ə.ə. də bunu ona qadağan edərək: “Peyğəmbər ﷺ baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atmağı qadağan etmişdir” – demişdir. Sonra o, həmin adamın yenə daş atdığını görəndə, ona: “Sənə Peyğəmbərin ﷺ bunu qadağan etdiyini deyirəm, sən isə yenə belə edirsən?! Səninlə heç vaxt danışmayacağam” – demiş və bu adamla əlaqəni kəsmişdir. Çünki həmin adam Peyğəmbərin ﷺ qadağan etdiyi əməli etmişdir.

Abdullah ibn Ömər ر.ə.ə. öz oğullarından birinə qarşı etdiyi hərəkət də bu qəbildəndir. İbn Ömər ر.ə.ə., Peyğəmbərin ﷺ, **“Qadınlarınıza, məscidlərə getməyə mane olmayın”** hədisini danışanda, oğlu Bilal: “Vallahı onlara mane olacağıq” – demişdir. Peyğəmbərdən ﷺ sonra qadınların və insanların halı dəyişdiyinə görə, Bilal: “Vallahı onlara mane olacağıq” – demişdir. Onda atası Abdullah ibn Ömər ر.ə.ə. üzünü ona tərəf tutub onu çox şiddətlə tənbeh etmiş və demişdi: “Mən, sənə Rəsulullahın ﷺ hədisini danışiram, sən isə mənə: “Vallahı onlara mane olacağıq” – deyirsən?!¹ Bundan sonra İbn Ömər ر.ə.ə. onunla əlaqəsini kəsmiş və ölənədək onu danışdırmamışdır. Bu, əməlisəlah sələflərin Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə tabe olmağa nə qədər önəm verdiklərinə dəlalət edir.

Abdullah ibn Muğəffəl ر.ə.ə. də həmçinin, baş və şəhadət barmaqlarının ucu ilə daş atan qohumunu danışdırmayacağına and içmişdir. Çünki o adam bilərəkdən Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə müxalif olmuşdur. Beləcə, hər bir möminə vacibdir ki, Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə ehtiram göstərsin.

Əgər bir adam, “Məgər bu cür əmələ görə əlaqəni kəsmək vacibdir ki? Axı Peyğəmbər ﷺ, müsəlmandan üç gündən çox əlaqəni kəsməyi qadağan etmişdir?” - deyə sual versə, ona deyərik ki: “Bu iki səhabə və bu səhabələr kimi hərəkət edən digər adamlar, bu hərəkəti, qarşı tərəfi

¹ Səhih Muslim, 442.

cəzalandırmaq üçün etmiş və bu cəzanın o kimsələrin öz xətalarına son qoymalarına səbəb olacağını düşünmüşlər. Yoxsa ki, əslində, mömin adam günah iş gördükdən sonra tövbə edərsə, onun günahı bağışlanar. Hətta kafirlər belə tövbə etdikdə, Allah onların keçmiş günahlarını bağışlayar. Uca Allah buyurur: **“Kafir olanlara de ki, əgər küfrə son qoy-salar, olub-keçənlər onlara bağışlanar.”**¹ Lakin bu iki səhabə رضي الله عنهما, ictihadla da olsa belə, öz fikri və ya hərəkəti ilə Peyğəmbərin ﷺ əmrinə müxalifət olan adamları cəzalandırmaq üçün belə etmişlər. Hərçənd, Abdullah ibn Ömər رضي الله عنه oğlu Bilal, ictihad edib etiraz etmişdir, lakin heç kəs zahirdə, Peyğəmbərin ﷺ sözünə zidd söz söyləməməlidir. Hərgah Bilal: “Bəlkə də Peyğəmbər ﷺ qadınlara bu izni, niyyətlərin salamat, əməllərin də saleh olduğu bir zamanda vermişdir. Lakin sonradan vəziyyət dəyişmişdir” – desəydi, nəticə başqa cür ola bilər. Elə buna görə də, dini yaxşı bilən Aişə رضي الله عنها demişdir: “Əgər Peyğəmbər ﷺ özündən sonra qadınların nə hərəkətlər etdiklərini görsəydi, İsrail oğullarının öz qadınlara mane olduqları kimi, onların məscidə getmələrini qadağan edərdi.” Lakin hər bir halda, Abdullah ibn Muğəffəl رضي الله عنه və Abdullah ibn Ömər رضي الله عنه etdiyi hərəkət, onların sünnəyə olduqca böyük ehtiram göstərdiklərinə dəlalət edir. Bu da o deməkdir ki, adam, Allahın və Onun rəsulunun ﷺ hökmü qarşısında: “Eşitdik və itaət etdik” – deməlidir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

١٦٧ - وَعَنْ عَائِشِ بْنِ رَبِيعَةَ قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رضي الله عنه يَقْبِلُ الْحَجَرَ - يَعْنِي الْأَسْوَدَ - وَيَقُولُ: إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ مَا تَنْفَعُ وَلَا تَضُرُّ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقْبِلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ. متفق عليه.

167. Rəvayət edilir ki, Abbas ibn Rəbiə رضي الله عنه demişdir: “Ömər ibn əl-Xattabın رضي الله عنه qara daşı öpərkən belə dediyini gördüm: “Mən bilirəm ki, sən fayda və zərər verməyən bir daşsan. Əgər Rəsulullahın ﷺ səni öpdüyünü görməsəydim, səni öpməzdim.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

¹ əl-Ənfal, 38.

² Səhih əl-Buxari, 1610; Səhih Muslim, 1270.

Şərh:

Müəllifin ﷺ "Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə" fəslində zikr etdiyi, Ömər ibn əl-Xattabın ﷺ rəvayət etdiyi hədisdə xəbər verilir ki, o, Kəbəni təvaf edərkən qara daşı öpmüşdür. Məlumdur ki, bu daş, yer üzündən götürülüb, Kəbənin küncünə yerləşdirilmiş bir daşdır.¹ Uca Allah Öz qullarına bu daşı öpməyi buyurmuşdur ki, *onlar Allaha* tam şəkildə itaət və ibadət etmələrini göstərsinlər. Elə buna görə də, Ömər ﷺ: "Mən bilirəm ki, sən fayda və zərər verməyən bir daşsan" – demişdir. Ömər ﷺ doğru söyləmişdir. Çünki daşlar nə fayda, nə də zərər verməyə qadirdilər. Fayda vermək də, zərər yetirmək də yalnız qüdrətli və qüvvətli Allahın əlindədir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"De: "Əgər bilirsinizsə, deyin görüm hər şeyin hökmü əlində olan, himayə edən, Özünün isə himayəyə ehtiyacı olmayan kimdir?" Onlar: "Allahdır!" – deyəcəklər."**² Lakin Ömər ﷺ: "Əgər Rəsulullahın ﷺ səni öpdüyünü görməsəydim, səni öpməzdim" – deyərək, onu, sadəcə Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə tabe olduğuna görə öpdüyünü bildirmişdir. Yəni, mən, sənə fayda verəcəyinə ümid bəslədiyimə, yaxud zərər yetirəcəyindən qorxduğuma görə yox, sadəcə sünnəyə tabe olmaq üçün öpürəm. Çünki Rəsulullah ﷺ belə etmişdir. Odur ki, şərəfli Kəbədəki qara daşdan başqa, onun heç bir yerindən öpmək caiz deyil. Yəmənin küncünə gəlincə, onu öpmək olmaz, sadəcə sağ əllə məsh etmək caizdir. Qara daşı da sağ əllə məsh edib əli öpmək daha yaxşıdır. Bu mümkün olmazsa, əlini ona toxundurub sonra əlini öpə bilər. Bunu da etmək mümkün olmazsa, o halda əldə olan əsa və ya başqa bir şeylə ona işarət etmək olar. Lakin işarə etdiyi şeyi öpməməlidir. Çünki o, qara daşa dəyməmişdir. Yəmənin küncünə gəlincə, ona sadəcə əl sürtmək caizdir. Əl sürtmək də sağ əllə olmalıdır. Bu daşa əllə-

¹ Möhtərəm şeyx ﷺ "Şərh əl-Mumtə" əsərində (7/268) demişdir: "Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət edilmişdir ki, "bu daş Cənnətdən enmiş, rəngi də süddən ağ imiş. Lakin sonradan insanların günahları onun rəngini qaraltmışdır." Bu hədisi imam Əhməd (4/223), Tirmizi (877), Nəsai (2935) rəvayət etmiş və Tirmizi bu hədisin "həsən səhih" olduğunu söyləmişdir. Əgər bu hədis səhihdirsə, onun Cənnətdən nazil olması qərribə deyil. Yox əgər hədis səhih deyilsə, onda bu rəy də heç bir müşkül yoxdur.

² əl-Muminun, 88-89.

rini nəyə görə sürtdüklərini bilməyən bəzi cahillərin sol əlini sürtdüklərini görürsünüz. Halbuki sol əl, – elm əhlinin dediyi kimi – sadəcə murdar şeylərə toxunduqda, ayaqyolunda təmizləndikdə və başqa buna bənzər işlərdə istifadə edilir. Allahın şüarlarını ucaltmaq üçün isə sol əldən istifadə etmək olmaz.

Qalan iki künc, şimal-şərq və şimal-qərbdə yerləşən Şam və İraq küncləri isə, nə öpülür, nə də əl sürülür. Çünki bu iki künc, İbrahimin عليه السلام inşa etdiyi bünövrə üzərində inşa edilməmişdir. Belə ki, qureyşlilər, Kəbəni inşa etmək istədikləri vaxt: “Onu yalnız halal mal ilə inşa etməliyik, faizlə qazanılmış mal ilə inşa etməməliyik” demişdilər. Allahın, Öz evini, kafirlərin əli ilə belə, necə ucaltdığına bir baxın! Beləliklə, qureyşlilər, halal mal toplamış, lakin topladıqları məbləğ, Kəbənin İbrahimin عليه السلام tikdiyi bünövrə üzərində tikilməsinə yetməmişdir. Sonra onu hansı tərəfdən qısaltmağı düşünərək: “Şimaldan qısaldıq; çünki cənub tərəfində qara daş yerləşir və qara daş olduğu tərəfdən qısaltmaq düzgün deyil” – demişlər və şimal tərəfdən qısaltmışlar. Beləliklə də, Kəbə, İbrahimin عليه السلام tikdiyi bünövrə üzərində tikilməmişdir. Elə buna görə də, Peyğəmbər ﷺ şimal-şərq və şimal-qərb istiqamətindəki küncləri, nə məsh etmiş, nə də öpmüşdür.

Bir zaman Müaviyə رضي الله عنه Kəbəni təvaf edərkən, Abdullah ibn Abbas رضي الله عنه onun yanında imiş. Müaviyə Kəbənin dörd küncünə, qara daşa, Yəmən küncünə, şimal və qərb istiqamətindəki künclərə əlini sürtdükdə, İbn Abbas رضي الله عنه ona: “Peyğəmbər ﷺ sadəcə Yəmən küncü ilə qara daşa əl sürtmüşdür. Sən niyə digər iki küncə - şimal və qərb künclərinə əl sür-türsən?” – dedi. Müaviyə رضي الله عنه: “Kəbənin heç bir yeri tərk edilməməlidir” – deyə cavab verdi. Yəni Kəbəyə bütünlüklə ehtiram göstərilməli və ucaldılmalıdır. Onda Müaviyədən رضي الله عنه daha bilikli olan İbn Abbas رضي الله عنه dedi: **“Allahın Rəsulu sizlərə gözəl nümunədir.”**¹ Mən Peyğəmbərin ﷺ yalnız iki küncə – Yəmən küncünə və qara daşa əl sürtdüyünü görmüşəm. Müaviyə رضي الله عنه ona: “Doğru söylədin” – dedi və onun rəyini qəbul etdi. Belə ki, qədimdə xəlifələr, heybət və əzəmətdə krallar kimi olsalar da, haqqı qəbul edərdilər. Odur ki, Müaviyə رضي الله عنه ona: “Doğru söylə-

¹ əl-Əhzab, 21.

din”– deyib haqqı qəbul etdi və şimal-şərq və şimal-qərb künclərini məsh etmədi.

Müəllifin رحمته Ömərə رحمته *istinadən* nəql etdiyi bu hədis, hazırda gördüyümüz cahillərin etdikləri əməlin yanlış olduğuna dəlalət edir. Belə ki, onlardan biri təvaf edərkən Yəmən küncündə durub ora əlini sür-tür, sonra da *Yəmən küncünü sürtdüyü* əlini təbərrük məqsədilə yanın-da gətirdiyi uşağa sürtür, habelə, qara daşa sürtməyə imkan tapdıqda da, *əlini ona sürtüüb sonra* təbərrük məqsədilə öz əlini uşağa sürtür. Şüb-həsiz ki, bu, bidətdir və bu, kiçik şirkin bir növüdür. Çünki bunlar, sə-bəb olmayan bir şeyi səbəb qəbul edirlər. Bu mövzuda isə qayda belə-dir: Şəriətin izni olmadan bir şeyi bəlli bir şey üçün səbəb qəbul edən adam bidət əhli sayılır. Bunu edən adamı görən kimsəyə vacibdir ki, ona nəsihət edib: “Bu, şəriətə ziddir; bu, bidətdir”– desin. Belə etmək lazımdır ki, insanlar, daşların fayda və ya zərər verə biləcəyini düşü-nüb, qəlblərini daha böyük və daha əhəmiyyətli məsələlərdə də buna bağlamasınlar.

Xülasə budur ki, möminlərin əmiri Ömər رحمته bunu sadəcə Peyğəm-bərin ﷺ sünnəsinə tabe olduğunu göstərmək üçün etmişdir. Yoxsa ki, o, bu daşın fayda və ya zərər verməyə qadir olmadığını bilirdi. Bu hə-dis dəlildir ki, adam yerinə yetirəcəyi ibadətin kamil şəkildə olmasını istəyirsə, onun səbəbini və hikmətini bilsə də, bilməsə də, onu Allaha itaət edərək yerinə yetirməlidir. Mömin adamın öhdəsinə düşən budur ki, ona: “Yerinə yetir”– deyildikdə: “Eşitdik və itaət etdik”– desin. Bu əməlin hikmətini bilsəniz, bu, nur üzərinə bir nur olar. Yox əgər bilmə-səniz, bu halda ondaki hikmət, Allahın və Rəsulunun ﷺ onu əmr et-məsidir. Odur ki, uca Allah Öz kitabında buyurur: **“Allah və Onun Rə-sulu bir işə hökm verdiyi zaman heç bir mömin kişi və mömin qadın öz işlərində istədikləri qərarı verə bilməzlər.”**¹ Aişədən رضي الله عنها: “Nə üçün heyzli qadın, orucuları qəza edir, lakin namazları qəza etmir?”– deyə soruşulduqda, o belə cavab vermişdir: “Biz heyz olduqda, bizə orucun qəzasını tutmaq əm edilir, namazın isə qəzasını qılmaq əmr edilməzdi.” Sanki o, demək istəyir ki: “Möminin öhdəsinə düşən bu-

¹ əl-Əhzab, 21.

dur ki, şəriətin buyurduğunu, – o əməlin hikmətini bilsə də, biməsə də, yerinə yetirsin.” Doğru olan da budur.

Allahdan istəyimiz budur ki, bizi Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə tabe olmağa müvəffəq etsin, bizim canımızı sünnəyə tabe olduğumuz halda alsan və bizi sünnəyə tabe olan kimsələrlə bir yerdə həşr etsin. Həqiqətən də, O, lütf sahibidir, səxavətlidir.

On yeddinci fəsil

Allahın hökmünə boyun əyməyin vacibliyi və buna dəvət edilən, yaxşı işlər görməyə əmr olunan və pis əməllərdən çəkindirilən kimsənin deyəcəyi sözlər

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا

مِمَّا فُضِّيتَ وَيُسَلِّمُوا سَلِيمًا﴾

“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar.”¹

﴿إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا وَأُولَٰئِكَ هُمُ

الْمُقِلُّونَ﴾

“Aralarında hökm vermək üçün Allaha və Onun Elçisinə çağırıldıqda möminlərin sözü ancaq: “Eşidirik və itaət edirik!”– demələri-dir. Nicat tapanlar da məhz onlardır.”²

Bu fəslə aid olan hədislərdən biri də bundan öncəki fəslin əvvəlində zikr olunan Əbu Hureyranın رضي الله عنه hədisi və digər hədislərdir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

١٦٨ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: ﴿لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي

الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يَحْسَبُكُمْ بِهِ اللَّهُ﴾ [البقرة ٢٨٤] اشْتَدَّ ذَلِكَ عَلَى أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَاتُوا رَسُولَ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ بَرَكُوا عَلَى الرُّكْبِ فَقَالُوا: أَيُّ رَسُولَ اللَّهِ، كَلَّفْنَا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا نَطِيقُ: الصَّلَاةَ وَالْجِهَادَ وَالصِّيَامَ وَالصَّدَقَةَ، وَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيْكَ هَذِهِ

¹ ən-Nisa, 65.

² ən-Nur, 51.

الْآيَةُ وَلَا نُطِيقُهَا. قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَتُرِيدُونَ أَنْ تَقُولُوا كَمَا قَالَ أَهْلُ الْكِتَابِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ: سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا؟ بَلْ قُولُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ». قَالُوا: سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ. فَلَمَّا اقْتَرَأَهَا الْقَوْمُ، وَذَلَّتْ بِهَا أَلْسِنَتُهُمْ، أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى فِي إِثْرِهَا: ﴿ءَامَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ ءَامَنَ بِاللَّهِ وَمَلَكِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ﴾ وَكَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ ﴿﴾، فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ نَسَخَهَا اللَّهُ تَعَالَى، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿لَا يَكْفُفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ شِئْنَا أَوْ آخِطْنَا﴾ قَالَ: نَعَمْ ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا﴾ قَالَ: نَعَمْ ﴿رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ﴾ قَالَ: نَعَمْ ﴿وَاغْفِرْ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ﴾ قَالَ: نَعَمْ. رواه مسلم.

168. Rəvayət edilir ki, Əbu Hureyrə رضي الله عنه demişdir: “Rəsulullah ﷺ: “Göylərdə və yerdə nə varsa, Allahındır. Siz içində olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək.”¹ ayəsi nazil olduqda, bu, Rəsulullahın ﷺ səhabələrinə ağır gəldi. Onlar Rəsulullahın ﷺ yanına gəlib diz üstə çökdülər və dedilər: “Ya Rəsulullah! Biz namaz qılmaq, cihad etmək, oruc tutmaq və sədəqə vermək kimi gücümüzün yetdiyi əməlləri yerinə yetirməyə mükəlləf edildik. İndi də sənə bu ayə nazil oldu. Lakin bizim ona əməl etməyə gücümüz çatmır.” Rəsulullah ﷺ isə onlara belə buyurdu: “Yoxsa, sizdən öncəki iki kitab əhlinin dediyi kimi: “Eşitdik və asi olduq!” – demək istəyirsiniz? Əksinə: “Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!” – deyin.” Onlar da: “Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!” – dedilər. *Səhabələr* bu sözü oxuyub dilləri ona alışdıqda, ardından uca Allah bu ayəni nazil etdi: “Peyğəmbər, Rəbbindən ona nazil edilənə iman gətirdi, möminlər də *iman gətirdilər*. Hamısı Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına və elçilərinə iman gətirdilər. Onlar dedilər: “Biz Onun elçiləri arasında fərq qoymuruq!” Onlar dedilər:

¹ əl-Bəqərə, 284.

“Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!”¹ *Səhabələr* bu ayənin tələbini yerinə yetirdikdə uca Allah *əvvəlki* ayəni nəsx edərək bu ayəni nazil etdi: **“Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edir. Hər kəsin qazandığı xeyir yalnız onun özünə, qazandığı şər də yalnız öz əleyhinədir. Ey Rəbbimiz, unutsaq və ya xəta etsək, bizi cəzalandırma!”**

Uca Allah möminlərin bu duasına: **“Bəli, qəbul edirəm”**– deyər cavab verdi. **“Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkilərə yüklədiyini kimi, bizə də ağır yük yükləmə!”** Allah *buna da:* **“Bəli”**– dedi. **“Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi daşımağa bizi vadar etmə!”** Allah *buna da:* **“Bəli”**– dedi. **“Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et! Sən bizim Himayədarımızsan! Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!”²** Allah *buna da:* **“Bəli”**– dedi.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.³

Şərh:

Müəllif rahiməlləh bu fəslə: **“Allahın hökmünə boyun əyməyin vacibliyi...”** adlandırmış, sonra da, əvvəlki fəsildə izah etdiyimiz iki ayəni zikr etmişdir. Bunlardan biri: **“Xeyr, sənin Rəbbinə and olsun ki, onlar öz aralarında baş verən ixtilaflarda səni hakim təyin etməyincə, sonra da verdiyin hökmlərə görə özlərində bir sıxıntı duymadan sənə tam şəkildə təslim olmayınca iman gətirmiş olmazlar”⁴** ayəsidir. Sonra müəllif rahiməlləh Əbu Hureyranın rahiməlləh rəvayət etdiyi hədisi zikr etmişdir. Hədisdə deyilir ki, uca Allah Öz Peyğəmbərinə rahiməlləh: **“Göylərdə və yerdə nə varsa, Allahındır. Siz içində olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək...”⁵** ayəsini nazil etdikdə, bu, səhabələrə rahiməlləh ağır gəldi və onları sıxıntıya saldı. Çünki insanın içindən keçənlərin həddi-hüdudu yoxdur. Belə ki şeytan insana yaxınlaşıb onun ağlına çox iyrənc fikirlər salır. Bunlardan bəzisi nəfsi istəklər, bəzisi də mal-dövlət bağlı olan fikirlər olur. Şeytan, insanın ağlına çox

¹ əl-Bəqərə, 285.

² əl-Bəqərə, 286.

³ Səhih Muslim, 125.

⁴ ən-Nisa, 65.

⁵ əl-Bəqərə, 284.

şeylər gətirir. Uca Allah isə: **“Siz içinizdə olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək”** buyurur. Əgər belə olarsa, insanlar həlak olarlar. Odur ki, səhabələr رضي الله عنه Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib diz üstə çökdülər. Onlar bu hərəkəti başlarına gələn bu işin ağırlığından dolayı etdilər. İnsanın başına böyük bir fəlakət gəldikdə diz üstə çökər. *Onlar da diz üstə çökdülər* və dedilər: “Ya Rəsulullah! Allah bizə, namaz qılmaq, cihad etmək, oruc tutmaq və sədəqə vermək kimi gücümüzün yetdiyi əməlləri yerinə yetirməyi buyurdu, biz də, namaz qılır, cihad edir, sədəq verir və oruc tuturuq. İndi isə bu ayəni nazil etdi: **“Siz içinizdə olanı üzə çıxarsanız da, gizlətsəniz də Allah buna görə sizi hesaba çəkəcək.”** Bu ayə onlara ağır gəldi. Çünki heç kəs öz nəfsindən keçənlərin, – haqq-hesaba çəkiləcəkləri təqdirdə onları həlak edəcək nəfsi istəklərin, – qarşısını almağa qadir deyil. Onda Peyğəmbər ﷺ onlara dedi: **“Yoxsa, sizdən öncəki iki kitab əhlinin dediyi kimi: “Eşitdik və asi olduq!” – demək istəyirsiniz?”** Burada **“iki kitab əhli”** – deyildikdə, yəhudilər və xristianlar qəsd edilir. Yəhudilərin kitabı Tövratdır. Bu, – Qurani Kərim istisna olmaqla, nazil olmuş kitabların ən fəzilətlisidir. Xristianların kitabı isə İncildir və o, Tövratın tamamlayıcısıdır. Xristianlar və yəhudilər, peyğəmbərlərinə عليه السلام asi olmuş və: “Eşitdik və asi olduq” – demişlər. Məgər siz də onlar kimi olmaq istəyirsiniz?! **“Əksinə: “Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!” – deyin.**” Müsəlman belə etməli, Allah və Onun Rəsulunun ﷺ əmrini eşitdikdə: **“Eşitdik və itaət etdik”** – deməli və gücü yetdiyi qədər onu yerinə yetirməlidir. Belə ki, Allah insanı ancaq onun gücü yetdiyi qədər yükləyər. Bu günkü gün bir çox insanlar yanınıza gəlib: “Rəsulullah ﷺ filan şeyi əmr etmişdir. Ona yerinə yetirmək vacibdir, yoxsa müstəhəbdir?” – deyə soruşur. Halbuki sizə vacib olan budur ki, Rəsulullah ﷺ sizə *bir şey* əmr etdikdə onu dərhal yerinə yetirəsiniz. Əgər bu əmr vacib hökmündədirsə, o zaman öhdənizə düşəni yerinə yetirmiş olar və savab qazanarsınız. Yox, müstəhəb olarsa, yenə savab qazanmış olarsınız. Yoxsa ki: “Bu, vacibdir, yoxsa müstəhəbdir?” – deyib, bu əmrin hökmünü öyrənənədək onu yerinə yetirməmək, xeyirli iş görmək istəməyən və savab qazanmaq istəməyən tənbel adamın işidir. Əlavə savab qazanmaq istəyən mömin adam isə, Allahın və Rəsulunun ﷺ bir

əmrini eşidən kimi: **“Eşitdik və itaət etdik”**– deyib buyurulanı yerinə yetirir və bu əmrin vacib, yoxsa müstəhəb olduğunu soruşmur. Yalnız bu əmrə zidd hərəkət etdiyini gördükdə soruşub: “Mən belə etmişəm, Peyğəmbər ﷺ isə belə əmr edib. Buna görə mən günah qazanıram-mı?”– deyir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ bir işi əmr etdikdə, səhabələrin **ﷺ**: “Ya Rəsulullah, bu bizə vacibdir, yoxsa müstəhəb?”– deyə soruşduqlarını bilmirik. Belə bir şey eşitməmişik. Əksinə, onlar: “Eşitdik və itaət etdik”– deyər, sonra da o əmri yerinə yetirərdilər. Elə isə siz də, əmri yerinə yetirin, onun müstəhəb, yoxsa vacib olduğunu araşdırmayın. Belə ki, adam dəlilə əsaslanmadan: “Filan əmr müstəhəbdir, yaxud vacibdir” deyə bilməz. Dəlil isə fitva vermək səlahiyyəti olan kimsənin sizə: “Rəsulullah ﷺ belə əmr etmişdir”– deməsidir. Biz görürük ki, İbn Ömər **ﷺ** oğlu Bilalə Rəsulullahın **ﷺ**: **“Qadınlarınıza, məscidlərə getməyə mane olmayın”** hədisini danışdıqda, – Peyğəmbərin **ﷺ** vəfatından sonrakı həmin dövrdə artıq vəziyyət dəyişmişdi deyə – Bilal dedi: “Vallahi ki, onlara mane olacağıq.” Onda Abdullah ibn Ömər **ﷺ** onu çox şiddətlə tənbeh etdi.¹ Rəsulullah **ﷺ**: **“Qadınlarınıza, məscidlərə getməyə mane olmayın”**– dediyi halda, o necə deyə bilər ki, vallahi onlara mane olacağıq?! *Ona görə də* İbn Ömər **ﷺ** oğluna etirazını bildirdikdən sonra, ölənə qədər onu danışmamışdır.

Bu, səhabələrin **ﷺ**, Allahın və Onun Rəsulunun **ﷺ** əmrlərinə olduqca böyük ehtiramla yanaşdıqlarına dəlalət edir. Bizim bir qismimiz isə: “Bu əmr, vacibdir, yoxsa müstəhəb? Bu qadağa, haramdır, yoxsa məkruh?”– deyə araşdırma aparır. Yalnız bir əməl etdiyiniz təqdirdə *onun qadağan olunduğu xəbərini eşitdikdə*: “Bu mənə günah sayılır, ya yox?”– deyə soruşa bilərsiniz. Belə etməlisiniz ki, sizə: “Günah iş görmüsünüz”– deyilərsə, tövbənizi yeniləyə bilərsiniz, yox: “Günah iş görməmisiniz”– deyilərsə, qəlbiniz rahat olsun. Amma sizə əmr gəldikdə, onun müstəhəb, yoxsa vacib olduğunu soruşmayın. Səhabələrin **ﷺ** etdiyi kimi edin. Onlar, Rəsulullahın **ﷺ** əmrini *dərhal* yerinə yetirər, qadağan etdiyini də *dərhal* tərk edərdilər.

Lakin bununla belə, sizi bir hədislə müjdələmək istəyirik. Həmin hədisdə Peyğəmbər **ﷺ** demişdir: **“Allah mənim ümmətimin qəlbin-**

¹ Səhih Muslim, 442.

dən keçən, lakin dilinə gətirmədiyi, yaxud həyata keçirmədiyi günahlarını bağışlayır.”¹ Allaha həmd olsun ki, çətinliklər qaldırılmışdır. Qəlbindən keçən hər nə olursa olsun, əgər ona meyl etməsən, yaxud onu etməsən və ya onu dilinə gətirməsən, ona görə günah qazanmazsan. Bu, dağlardan da böyük bir günah olsa belə. Allahım, Sənə həmd olsun!

Hətta səhabələr رضي الله عنه: “Ya Rəsulullah, *bəzən* bizim qəlbimizdən elə pis fikirlər keçir ki, onu dilimizə gətirməkdənsə, yanıb kül olduğumuzu diləyirik” – dedilər. Rəsulullah ﷺ: “**O, imanın saflığıdır**”² – dedi. Yəni o, xalis imanın özüdür. Çünki şeytan, belə vəsvəsələri, içində şübhələr olan xarab bir qəlbə göndərməz. Şeytan, ancaq xalis imanla inanan möminin qəlbinə nüfuz etmək istəyir ki, onu korlasın.

Alimlərdən birinə: “Yəhudilər ibadət etdikdə, şeytan onlara vəsvəsə vermir” – deyildikdə, o: “Şeytan xarab qəlbə niyə vəsvəsə etsin ki?!” – demişdir. Belə ki, yəhudilər kafirdirlər, qəlbləri də xarabdır. Odur ki, onlar ibadət etdikdə, şeytan onlara vəsvəsə vermir. Çünki onların ibadəti kökündən batildir. Lakin şeytan, namazı məqbul və səhih olan müsəlmana vəsvəsə verməyə çalışır ki, onun namazını pozsun. O, saf imana sahib olan möminə vəsvəsə edir ki, onun imanının saflığını korlasın. Lakin Allaha həmd olsun ki, Allahın, qəlb və bədən xəstəliklərinin müalicə yolunu öyrətdiyi Muhəmməd ﷺ bizə bu vəsvəsədən qurtulmağın yolunu göstərmiş, bunun üçün Allaha sığınaraq vəsvəsəyə fikir verməməyi tövsiyə etmişdir.³ Odur ki insan, qəlbində bu cür şeytani vəsvəsə hiss etdikdə: “Əuzu billəhi minəş-şeytanir-rəcim” deyib o fikrə məhəl qoymamalı, vəsvəsəyə fikir verməməli, ona tərəf heç baxmamalı və işinə davam etməlidir. Şeytan, saf imanla dolu bir qəlbə yol tapmadığını gördükdə, hiyləsindən əl çəkib geri qayıdacaq.

Sonra *səhabələr*: “**Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən başıslanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!**” – dedilər. Beləcə, onların qəlbi buna isinişdi, dilləri də ona alışdı. Bundan sonra Uca Allah bu ayəni nazil etdi: “**Peyğəmbər, Rəbbindən ona nazil edilənə iman gə-**

¹ Səhih əl-Buxari, 6664; Səhih Muslim, 127.

² Səhih Muslim, 132.

³ Səhih əl-Buxari, 3276; Səhih Muslim, 132.

tirdi, möminlər də *iman gətirdilər*. Hamısı Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına və elçilərinə iman gətirdilər. *Onlar dedilər: "Biz Onun elçiləri arasında fərq qoymuruq!"* Onlar dedilər: *"Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!"*¹ Uca Allah bu ayədə, Rəsulunu ﷺ və möminləri tərifləmişdir. Çünki o möminlər: *"Eşitdik və itaət etdik! Ey Rəbbimiz! Səndən bağışlanma diləyirik, dönüş də yalnız Sənədir!"* – demişdilər. Sonra uca Allah bu ayəni nazil etdi: *"Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edir. Hər kəsin qazandığı xeyir yalnız onun özünə, qazandığı şər də yalnız öz əleyhinədir."*² Qəlbə hücum edən vəsvəsələr kimi insanın istəyindən asılı olmayan şeylərə görə, Allah, insanı cavabdeh etməz və bunlara görə o, günah qazanmaz. Əgər adam şeytanın vəsvəsəsinə söykənməz, onu təsdiqləməz və ona tərəf boylanmazsa, bu vəsvəsə ona zərər yetirməz. Çünki bu, insana mükəlləf edilən əməllərə aid deyil. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: *"Allah hər kəsi yalnız onun qüvvəsi çatdığı qədər mükəlləf edir."*

Bəzən şeytan insanın qəlbinə iyrənc fikirlərlə vəsvəsə verir. Və əgər insan bunlardan üz çevirib, şeytandan və bu vəsvəsələrdən Allaha sığınarsa, bunlar ötüb-keçər.

Möminlər: "Ey Rəbbimiz, unutsaq və ya xəta etsək, bizi cəzalandırma!" – deyə dua etdikdə, Uca Allah: *"Bəli, qəbul edirəm"* – deyə cavab verir. Yəni Allah: *"Bəli, əgər unutsanız və ya xəta etsəniz, sizi cəzalandırmayacağam"* – deyə buyurur. *Möminlər: "Ey Rəbbimiz, bizdən əvvəlkilərə yüklədiyin kimi, bizə də ağır yük yükləmə!"* – deyəndə, Allah: *"Bəli"* – deyə buyurur. Elə buna görə də, uca Allah Muhəmməd peyğəmbəri ﷺ vəsf edərkən belə buyurmuşdur: *"O peyğəmbər onların ağır yüklərini yüngülləşdirər və onları buxovlardan xilas edir."*³ Əvvəlki ayənin davamında deyilir: *"Ey Rəbbimiz, gücümüz çatmayan şeyi daşımağa bizi vadar etmə!"* Allah *buna da: "Bəli"* – deyə buyurur. Elə buna görə də, uca Allah Öz şəriətində, insanın gücünün yetməyəcəyi hökmlər qoymamışdır. Əksinə, insan, bir əmri yerinə yetirə bilmədik-

¹ əl-Bəqərə, 285.

² əl-Bəqərə, 286.

³ əl-Əraf, 157.

də, onun əvəzi olduqda onu başqası ilə əvəz etmiş, əvəzi olmadığı təq-dirdə isə onu bu işi görməyə mükəlləf etməmişdir. Allah insana gücünün yetmədiyi işi yükləməz. Çünki uca Allah burada: “Bəli” – deyər buyurur. Yəni sizə gücünüzün yetmədiyi şeyi yükləmərəm.

Möminlər: **“Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et! Sən bizim Himayədarımızsan! Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!”**¹ – deyər dua etdikdə, Uca Allah: **“Bəli, qəbul edirəm”** – deyər cavab verir.

“Bizi əfv et, bizi bağışla və bizə rəhm et!” Bu üç kəlmənin hər birinin öz mənası var. **“Bizi əfv et..”**, yəni vacibi yerinə yetirmək xüsusundakı qüsurumuzu əfv et. **“Bizi bağışla..”**, yəni haram işlərə yol verdinizə görə bizi bağışla! **“və bizə rəhm et!”**, yəni bizi yaxşı işlər görməyə müvəffəq et. Belə ki, insan, ya vacib əməli tərkdə, ya da haram iş görər. Vacibi tərkdə: “Allahım, bizi əfv et” – deyər; yəni, vacibi yerinə yetirmək xüsusundakı qüsurumuzu əfv et. Haram iş gördükdə isə: “Allahım, bizi bağışla” – deyər; yəni, etdiyimiz günahlara görə bizi bağışla. Ya da: “Bizə rəhm et” – deyərək, Allahdan, haqq yolda sabit qalmağa, Onun yardımına və xeyirli işlərdə fəallıq göstərməyə müvəffəq olmağı diləyər.

“Sən bizim Himayədarımızsan!” Yəni dünya və axirətdə olan işlərimizi yoluna qoyan Sənsən. Elə isə dünyadakı işlərimizi yoluna qoy və kafirlərin üzərində qələbə çalmaqda bizə yardım et. **“Kafirləri məğlub etməkdə bizə yardım et!”** *Bu ayəni oxuduqda*, insanın ağılına ilk gələn şey kafir düşmənlərimiz ola bilər. Lakin bu ayə daha geniş mənanı ifadə edir. Belə ki, bu ayə, şeytana qalib gəlməkdə yardım istəməyi də əhatə edir. Çünki şeytan, kafirlərin başı sayılır.

Demək, sonuncu bu möhətsəm ayədən belə nəticə çıxarıq ki, Allah, gücümüz çatmayan şeyi bizə yükləməz. Bizi yalnız gücümüz çatdığı qədər mükəlləf edər. Və əgər biz şeytanın, bizim qəlbimizə saldığı vəsvəələrini söykənməsək, onlara meyil etməsək və onları qəbul etməsək, onlar bizə heç bir zərər yetirə bilməz. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

¹ əl-Əraf, 157.

On səkkizinci fəsil

Bidətləri və dinə əlavə edilmiş yenilikləri qadağan etmək

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿فَمَا ذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ﴾

“Haqdan ayrıldıqdan sonra zəlalətdən başqa nə ola bilər?”¹

﴿مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ﴾

“Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.”²

﴿فَإِنْ نَنْزَعْنَاهُ مِنْ شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ﴾

“Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Peyğəmbərə müraciət edin.”³ Yəni Kitab və Sünnəyə *müraciət edin*.

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ﴾

“Bu, Mənim doğru yolumdur, onu tutub gedin. Başqa yollara uymayın. Çünki, o yollar sizi Allahın yolundan uzaqlaşdırar.”⁴

﴿قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ﴾

“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da, sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın.”⁵

Fəslə aid ayələr çoxlu saydadır və bəllidir.

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə “Bidətləri və dinə əlavə edilmiş yenilikləri qadağan etmək” başlığını qoymuşdur. Bidət; insanın gətirdiyi yeniliklərdir.

¹ Yunus, 32.

² əl-Ənam, 38.

³ ən-Nisa, 59.

⁴ əl-Ənam, 153.

⁵ Ali-İmran, 31.

Ərəb dilində “bidət” sözünün lüğəti mənsai budur. Uca Allahın: **“Göyləri və yeri icad edən Odur. O, bir işə hökm verdikdə ona ancaq: “Ol!” – deyər, o da olar.”**¹ ayəsi də bu mənəkdir. Yəni bundan əvvəl mövcud olmayan *bu göyləri və yeri* yaradan Odur. Belə ki bundan əvvəl bunların heç bir bənzəri olmamışdır. Əksinə, Allah, bunları ilk dəfə yaradıb meydana gətirmişdir. İstilahı mənada isə bidət: uca Allahın buyurmadığı etiqadla, yaxud sözlə və ya əməl ilə, Allaha ibadət etməkdir. Kim Allahın buyurmadığı etiqadla, yaxud sözlə və ya əməl ilə, Allaha ibadət edərsə, bidətçi sayılar. Məsələn, adam Allahın ad və sifətlərində yeni bir etiqad meydana gətirərsə, yaxud *din xususunda* Allahın və Rəsulunun ﷺ söyləmədiyi bir sözü deyərsə və ya Allahın və Rəsulunun ﷺ qanuniləşdirmədiyi bir əməli edərsə, bidətçi sayılar.

Biz bilməliyik ki, bidət edən adam bir neçə yöndən günaha batır:

1. Onun dinə aid etdiyi yenilik, Quran və sünnədəki dəlillərə əsasən zəlalətdir. Çünki məhz Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyi *Quran və sünnə* haqq sayılır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Haqdan sonra zəlalətdən başqa nə ola bilər?”**² Bu, Qurandan dəlildir. Sünnədə olan dəlil isə Peyğəmbərin ﷺ: **“Hər bir bidət zəlalətdir”**³ hədisidir. Məlumdur ki, mömin adam, namaz qılan kimsənin hər namazda: **“Bizi doğru yola yönəlt – nemət bəxş etdiyin şəxslərin yoluna, qəzəbə uğramışların və azmışların yoluna yox!”**⁴ – deyərək Allaha sığındığı azmışların yolunu seçməz.

2. Bidət, *müsəlmanı* Peyğəmbərin ﷺ yolundan sapdırır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“De: “Əgər siz Allahı sevirsinizsə, mənim ardımca gəlin ki, Allah da, sizi sevsin və günahlarınızı bağışlasın. Allah çox bağışlayandır, rəhmlidir.”**⁵ Demək, kim bir bidət uydurub onunla Allaha ibadət edərsə, Peyğəmbərin ﷺ yolundan sapmış olar. Çünki onun bu əməlini Peyğəmbər ﷺ buyurmamışdır. Beləliklə də, etdiyi bidətlə, Allahın şəriətindən kənara çıxmış olar.

¹ əl-Bəqərə, 117.

² Yunus, 32.

³ Səhih Muslim, 867.

⁴ əl-Fatihə, 6-7.

⁵ Ali-İmran, 31.

3. Onun uydurduğu bidət, Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna dair verdiyi şəhadəti pozur. Belə ki, Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna dair şəhadət verən kimsə, onun buyurduğu ibadətlərdən kənara çıxmamalı, əksinə, onun gətirdiyi şəriətə tabe olmalı, nə ona bir şey əlavə etməli, nə də ondan bir şey əskiltməlidir. Kim şəriətdən bir şey əskildər və ya ona bir şey əlavə edərsə, Muhəmməd peyğəmbərə ﷺ tam şəkildə tabe olmuş sayılmaz. Belə olduğu təqdirdə, o, Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna dair verdiyi şəhadəti təsdiqləmiş sayılmaz.

4. Bidət, İslama tənə vuran amildir. Çünki bidəti edən (dinə yenilik gətirən) adam, İslam dininin kamil bir din olmadığını və bu bidət ilə kamilləşəcəyini göstərir. Halbuki uca Allah buyurur: **“Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi tamamladım və sizin üçün din olaraq İslamı bəyəndim.”**¹ O bidətçiylə belə demək lazımdır: “İndi sən kamil olaraq nazil edilmiş İslam dininə aid olmayan bir qanun gətirdin. Bu da, İslam dininə tənə vurmaqdır. Bu, İslam dininə dilə tənə vurmaq sayılmasa da, əməl ilə ona tənə vurmaq sayılır. Onun uydurduğu bu ibadəti Rəsulullah ﷺ, yaxud onun ardından gələn səhabələrdən bir kimsə edibmi? Məgər onlar bunu bilmirdilər? Yoxsa səhlənkarlıq göstərərək onu yerinə yetirməyiblər? Demək, bu, İslam şəritinə tənə vurmaqdır.

5. Bidət etmək, Rəsulullah ﷺ tənə vurmaqdır. Çünki bundan belə nəticə çıxır ki, Rəsulullah ﷺ, bidətçinin ibadət adıyla meydana gətirdiyi bidətin ibadət olduğunu ya bilmirdi, ya da bunu bilib gizlədirdi. Bu isə, Rəsulullahın ﷺ ya cahil olduğunu, ya da onun vəhyin hamısını və ya bir hissəsini gizlətdiyini iddia etməkdir ki, bu da, çox təhlükəli bir mövqedir.

6. Bidət, İslam ümmətinin parçalanmasına yol açar. Çünki bidət qapısı açılacağı təqdirdə, – hazırki gündə baş verdiyi kimi, – birisi özündən bir bidət uyduracaq, digəri başqa bir bidət meydana gətirəcək, bir başqası da ayrı bir bidət uyduracaq və beləcə, İslam ümmətindən olan hər firqə öz təriqəti ilə fəxr edəcək. Necə ki, uca Allah buyu-

¹ əl-Maidə, 3.

rur: **“Hər firqə öz təriqətini üstün bilib sevinir.”**¹ Yəni hər firqə: “Mən haqq yoldayam, digərləri isə zəlalətdədirlər” – deyər. Halbuki uca Allah Öz Peyğəmbərinə ﷺ belə buyurmuşdur: **“Dinlərini parçalayıb firqə-firqə olanlarla sənin heç bir əlaqən yoxdur. Onların işi Allaha aiddir. Sonra Allah onlara etdikləri əməllər barədə xəbər verəcəkdir. Kim yaxşı əməl gətirərsə, ona gətirdiyinin on qat əvəzi verilir. Kim pis əməl gətirərsə, ona ancaq gətirdiyinin misli qədər cəza verilir. Onlara haqsızlıq edilməz.”**² İnsanlar bidətlər uydurmağa başlayarlarsa, firqə-firqə olar və hər biri: “Mən haqq yoldayam. Filankəs isə zəlalətdədir və müqəssirdir” – deyərək, başqalarının yalançı olduğunu iddia edər, onlara böhtan atar, məqsədlərinin pis olduğunu söyləyər və başqa buna bənzər cəfəngiyatlar danışar. Məsələn, Rəsulullahın ﷺ doğum gününün bayram (qeyd edilən bir gün) olduğunu uyduran və Rəsulullahın ﷺ dünyaya gəldiyini iddia etdikləri o gündə, yəni rəbiyul-əvvəl ayının on ikisində bir yerə toplaşib onu yad edən kimsələr, bu bidəti (həmin günü) qeyd etməyən kimsələr haqqında nə dediklərini bilirsinizmi? Deyirlər ki: “Onlar Rəsulullahı ﷺ sevmirlər, ona nifrət edirlər. Elə buna görə də, onun doğum gününə sevinmir və onu qeyd etmirlər.” Habelə, başqa buna bənzər sözlər də deyirlər. Baxırsan ki, özlərinə daha çox layiq olan sözləri, haqq əhlinin barəsində deyirlər. Həqiqət isə budur ki, bidət edən adam Rəsulullahı ﷺ sevdiyini iddia etsə də, əslində, etdiyi bidət, onun Rəsulullahı ﷺ nifrət etdiyini göstərir. Çünki Rəsulullah ﷺ öz ümmətinə bu bidəti öyrətmədiyi halda, onu meydana gətirən kimsə, – bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, – Rəsulullahın ﷺ ya cahil olduğunu, ya da haqqı gizlətdiyini iddia etmiş olar.

7. Bidət İslam ümməti arasında yayıldığı zaman sünnə yox olub gədar. Çünki insanlar, ya xeyirli əməllər edir, yad da şər işlər görürlər. Elə buna görə də, sələfdən bəziləri belə demişlər: “Bir toplum, nə qədər bidət edərsə, bir o qədər də, sünnədən olan əməlləri tərk edərlər.” Hətta daha çoxundan uzaqlaşarlar. Bəli, bidət, sünnələrin unudulmasına və İslam ümməti arasında yox olub getməsinə gətirib çıxardır. Hərçənd

¹ ər-Rum, 32.

² əl-Ənam, 159-160.

bəzi adamlar dinə gətirdikləri bidəti yaxşı niyyətlə edir, lakin niyyətləri yaxşı olsa da, etdikləri əməl pis sayılır. Niyyətin yaxşı, əməlin isə pis olması mümkündür. Lakin etdiyi əməlin pis bir əməl olduğunu öyrənən adam dərhal fikrindən dönməli və Rəsulullahın ﷺ gətirdiyi sün-nəyə tabe olmalıdır.

8. Bidətin törətdiyi fəsadlardan biri də budur ki, bidət edən adam Allahın kitabı və Onun rəsulunun ﷺ sünnəsi ilə hökm vermiş sayılır. Belə ki, bu halda o, öz nəfsinin istəyinə tabe olmuş və onu özünə hakim təyin etmiş olur. Halbuki uca Allah buyurur: **“Əgər bir şey haqqında mübahisə etsəniz, Allaha və Axirət gününə iman gətirmisinizsə, Allaha və Peyğəmbərə müraciət edin.”**¹ **“Allaha”**, yəni Onun Kitabına; **“Peyğəmbərə”**, yəni həyatda ikən onun özünə, vəfatından sonra isə onun sünnəsinə. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

Mövzu ilə bağlı olan hədislər çoxlu saydadır və məşhur hədislərdir. Onların bir qismini zikr etməklə kifayətlənəcəyik:

۱۶۹ - عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ أَحْدَثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ» متفقٌ عليه.

وفي رواية لمسلم: «مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ».

169. Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Kim bizim bu dinimizə aid olmayan bir şeyi ona əlavə edərsə, o, rədd edilir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Muslimin rəvayətində isə belə deyilir: **“Hər kim bizim dinimizdə olmayan bir əməl edərsə, bu əməl rədd edilir.”**³

Şərh:

Aişənin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət etdiyi bu hədis, elmin yarısıdır. Çünki əməllər ya zahiri, ya da batini (zahiri əzalarla, ya da qəlbə aid əməllərlə) yerinə

¹ ən-Nisa, 59.

² Səhih əl-Buxari, 2697; Səhih Muslim, 1718.

³ Səhih Muslim, 1718.

yetirilir. Batini əməllərin meyarı, Ömər ibn əl-Xattabın رضي الله عنه, Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət etdiyi: **“Əməllər, niyyətlərə görədir. Hər kəsə yalnız niyyət etdiyi şey qalacaqdır”** hədisidir.¹ Zahiri əməllərin meyarı isə Aişənin رضي الله عنها rəvayət etdiyi bu hədisdir: **“Kim bizim bu dinimizə aid olmayan bir şeyi ona əlavə edərsə, o, rədd edilir.”** Yəni məqbul deyildir, sahibinə rədd edilir. Hədisdə ərəbcə “fi əmrinə/əmrimizə” deyildikdə, dinimiz və şəriətimiz qəsd edilir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Biz sənə Öz əmrimizdən olan Ruhu (Quranı) vəhy etdik.”**² Demək, bu hədisdə “əmr” deyildikdə, Allahın şəriəti qəsd edilir. Hər kim ona bir yenilik əlavə edərsə, o, rədd edilir. Bu hədis açıq-aydın dəlildir ki, Allahın dinindən olduğunu bilmədiyimiz hər bir ibadət məqbul deyil. Bundan belə qənaətə gəlmək olar ki, *doğru-düzgün ibadət etmək üçün* elm öyrənmək gərəkdir. Çünki hər bir ibadət, özündə şərtlər və əsaslar cəm edir. Bəzi məsələlərdə lap dəqiq bilgi olmayıb, sadəcə böyük ehtimalın olması da yetərlidir. Məsələn, namaz qılarkən neçənci rükətdə olduğunu bilməsəniz, lakin böyük ehtimalla hansı rükətdə olduğunuzu güman etsəniz, o ehtimala görə hərəkət etməlisiniz. Yaxud məsələn, Kəbəni yeddi dəfə təvaf etmək gərəkdir. Və əgər təvafın sayını unutsanız, böyük ehtimal etdiyiniz saya etimad edərək, təvafı davam etməlisiniz. Həmçinin, dəstəmaz aldıqda da, böyük ehtimalınıza görə onu doğru-düzgün yerinə yetirmisinizsə, artıq o, yetərli sayılar. Xülasə budur ki, ibadəti yerinə yetirmək üçün dəlil-sübutun olması və ya yetərli olduğuna dəlalət edən böyük ehtimalın olması şərtidir. Yoxsa, o ibadət rədd edilir. Və əgər bir ibadət məqbul deyilsə, insanın onunla Allaha yaxınlaşması da ona haram sayılır. Çünki Allahın razı qalmadığı və qullarına qanuniləşdirmədiyi bir əməllə Allaha ibadət etmək, Ona istehza etmək deməkdir. Allah qorusun! Hətta bəzi alimlər deyirlər ki: “Əgər bir adam qəsdən dəstəmazsız namaz qılarsa, İslam dinindən çıxmış sayılar.” Çünki o, *Allaha istehza etmiş* sayılar. *Dəstəmazsız olduğunu* unudaraq namaz qılan kimsə isə heç bir günah qazanmır, sadəcə olaraq dəstəmaz alıb namazını yenidən qılmalıdır.

¹ Səhih əl-Buxari, 1; Səhih Muslim, 1907.

² əş-Şura, 52.

Digər rəvayətdəki ifadə isə belədir: **“Hər kim bizim dinimizdə olmayan bir əməl edərsə, bu əməl rədd edilir.”** Bu hədisin ifadəsi, əvvəlkindən daha ağırdır. Belə ki, **“Hər kim bizim dinimizdə olmayan bir əməl edərsə”** cümləsi, etdiyimiz hər əməlin Allah və Onun rəsulunun ﷺ əmrinə uyğun olmasının şərt olduğuna, əks halda isə, o əməlin qəbul olunmayacağına dəlalət edir. Bu isə, həm ibadətlərə, həm də davranışlara şamil edilir. Odur ki, əgər adam şəriətə zidd olan qaydada alış-veriş edər, yaxud girov götürər, yaxud da vəqf edərsə, bütün bunlar doğru sayılmaz və sahibinə rədd edilir. Allah daha yaxşı bilir.

۱۷۰- وَعَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، إِذَا خَطَبَ احْمَرَّتْ عَيْنَاهُ، وَعَلَا صَوْتُهُ، وَاشْتَدَّ غَضَبُهُ، حَتَّى كَأَنَّهُ مُنْذِرُ جَيْشٍ يَقُولُ: «صَبَّحَكُمْ وَمَسَّكُمْ» وَيَقُولُ: «بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ كَهَاتَيْنِ» وَيَقْرُنُ بَيْنَ أَصْبُعَيْهِ؛ السَّبَابَةَ وَالْوُسْطَى، وَيَقُولُ: «أَمَّا بَعْدُ: فَإِنَّ خَيْرَ الْحَدِيثِ كِتَابُ اللَّهِ، وَخَيْرَ الْهَدْيِ هَدْيُ مُحَمَّدٍ ﷺ، وَشَرُّ الْأُمُورِ مُحْدَثَاتُهَا، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلَالَةٌ» ثُمَّ يَقُولُ: «أَنَا أَوَّلُ كُلِّ مُؤْمِنٍ مِنْ نَفْسِهِ. مَنْ تَرَكَ مَالًا فَلَا هِلَةَ، وَمَنْ تَرَكَ دِينًا أَوْ ضِيَاعًا، فَإِلَيَّ وَعَلَيَّ» رواه مسلم.

وعن العرياض بن سارية رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدِيثُهُ السَّابِقُ فِي بَابِ الْمُحَافَظَةِ عَلَى السُّنَّةِ.

170. Rəvayət edilir ki, Cabir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Rəsulullah ﷺ xütbə deyərkən gözləri qızarar, səsi yüksələr və qəzəbi artardı. Sanki: **“Düşmən səhər və axşam sizin üzərinizə hücum etmək istəyir”**– deyərək əsgərləri xəbərdar edən ordu başçısı kimi olardı.

O, şəhadət barmağı ilə orta barmağını bir-birinə birləşdirərək dedi: **“Mən, Qiyamətlə aramdakı məsafə bu iki barmaq kimi yaxın olduğu bir zamanda peyğəmbər göndərildim.”** Sonra davam edib dedi: **“Sonrasına gəlincə, bilin ki, sözlərin ən xeyirlisi Allahın kitabı, yolların ən xeyirlisi Muhəmmədin yoludur. Əməllərin ən pisi isə *dinə əlavə edilən* yeniliklərdir. Hər bir bidət zəlalətdir.”** Sonra isə belə dedi: **“Mən hər bir möminə onun özündən daha yaxınam. Kim özündən sonra mal-dövlət qoyub getsə, o, varislərinə çatacaq. Kim də özündən sonra börc, yaxud çoluq-çocuq qoyub getsə, onlar mənə aid olar və mənim öhdəmə düşərlər.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Mövzu ilə bağlı İrbad ibn Səriyədən رضي الله عنه "Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirməyi əmr etmə" fəslində də hədis rəvayət edilmişdir.

Şərh:

Müəllif رحمته الله "Bidətləri və dinə əlavə edilmiş yenilikləri qadağan etmək" fəslində nəql etdiyi bu hədisdə, Cabir ibn Abdullahın رضي الله عنه belə dediyini zikr etmişdir: **"Rəsulullah ﷺ xütbə deyərkən..."**, yəni cümə günü xütbə verərkən **"gözləri qızarar, səsi yüksələr və qəzəbi artardı."** Rəsulullahın ﷺ belə etməsi, bu xütbənin, onu dinləyənlərə daha çox təsir etməsinə görə idi. Rəsulullahın ﷺ belə bir hala düşməsi, *səhabələrin* məsləhəti üçün idi. Yoxsa ki, Rəsulullahın ﷺ, insanların ən əxlaqlısı və ən mülayim xasiyyətli olması *hamıya* məlum idi. Lakin hər bir məqama uyğun hərəkət etmək lazımdır. Xütbə də, gərək qəlbləri silkələsin və nəfslərə təsir etsin. Bunu isə, məqamında və lazımı qaydada yerinə yetirmək gərəkdir.

Rəsulullah ﷺ şəhadət barmağı ilə orta barmağını bir-birinə birləşdirərək: **"Mən, Qiyamətlə aramdakı məsafə bu iki barmaq kimi yaxın olduğu bir zamanda peyğəmbər göndərildim"**– deyərdi. Şəhadət barmağı, orta barmaqla baş barmağın arasındakı barmağa deyilir. Bu iki barmağı bir-birinə yaxınlaşdırdıqda, bunların bir-birinə yaxın olduğunu, aralarında çox az – bir və ya yarım dırnaq boyda fərq olduğunu görürük. İşarə barmağının ərəbcə "səbbabə/söyən" adlanmasının səbəbi budur ki, adam başqa bir adamı söyləyəndə bu barmaqla ona işarə edir. Habelə, bu barmağın ərəbcə "səbbahə/Allahı tərif edən" də adlandırırlar. Çünki adam Allahı tərif və təzim etdikdə bu barmağını qaldıraraq göyə tərəf işarə edir.

"Mən, Qiyamətlə aramdakı məsafə bu iki barmaq kimi yaxın olduğu bir zamanda peyğəmbər göndərildim" sözünün mənası budur ki: "Dünyanın ömrü uzun deyil, qısadır." Necə ki, bir gün Rəsulullah ﷺ gündüzün axırına bir az qalmış, günəş xurma ağaclarının başında ikən insanlara xütbə vermiş və demişdir: **"Dünyanızın sona çatmasına, sa-**

¹ Səhih Muslim, 867.

dəcə bu günün sona çatmasına qalmış zaman qədər vaxt qalmışdır.”¹ Peyğəmbər ﷺ min dörd yüz il bundan əvvəl vəfat etdiyi halda, Qiymətin hələ qopmaması, dünyanın ömrünün uzun olduğuna dəlalət edir. Bəzi geoloqların, dünyanın hazırkı yaşının milyon illər olduğunu söyləməsi isə təxmini hesablamalardır və bu da, İsrailiyyət xəbərləri kimi nə doğru sayılır, nə də təkzib edilir. Çünki dünyanın yarandığı vaxtdan indiyədək nə qədər vaxtın keçdiyi və bundan sonra da hələ nə qədər vaxt davam edəcəyi barədə uca Allahın Kitabında və ya Rəsulullahın ﷺ sünnəsində heç bir məlumat yoxdur. Sadəcə Rəsulullahın ﷺ, – bu hədisdə olduğu kimi, – bəzi bənzətmələri vardır. Kitab və sünnədən, barəsində heç bir dəlil tapılmayan xəbərlər isə keçmiş ümmətlərin xəbərləri kimidir. Bunlar isə üç qismə bölünür:

Birinci qisim: İslam şəriətinin, doğruluğunu təsdiqlədiyi xəbərlərdir. Şəriət onları təsdiqlədiyinə görə, biz onları qəbul edirik.

İkinci qisim: İslam şəriətinin yalan saydığı xəbərlərdir. Şəriət onları yalan saydığına görə, biz onları rədd edirik.

Üçüncü qisim: İslam şəriətinin nə təsdiqlədiyi, nə də yalan saydığı xəbərlərdir. Bunlar haqqında susmaq gərəkdir. Çünki bu xəbərlər doğru da ola bilər, yalan da. Bunun dəlili, uca Allahın bu ayəsidir: **“Sizdən əvvəlkilərin – Nuh qövminin, Ad və Səməd tayfalarının, onlardan sonrakıların xəbərləri sizə gəlib çatmadımı? Onlar haqqında Allahdan başqa heç kəs bilmir.”²** Uca Allah bunlar haqqında olan bilginin yalnız Özündə olduğunu söyləyirsə, o zaman bunlar haqqında bilgini yalnız vəhy yolu ilə öyrənmək mümkündür. Bunları da yalnız Allah bilir. Əgər kimsə bəşəriyyətin keçmişi, yaxud yerin quruluşu, yaxud ulduzların quruluşu və buna bənzər məlumatlardan bəhs edərsə, biz onu nə təsdiqləyər, nə də yalan hesab edərək. Əksinə, bu xəbərlər, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz üç qismdən hansına aid olarsa ona uyğun qərar verərik.

Gələcəklə bağlı bilgilərə gəlincə, bunlar iki qismə bölünür:

Birinci qisim; şəriətin, baş berəcəyini xəbər verdiyi hadisələrdir. Bunlar, mütləq baş verəcək. Buna, Yəcuc və Məcuc tayfaları, habelə,

¹ Musnəd İmam Əhməd, 3/19; Sunən ət-Tirmizi, 2191. Tirmizi bu hədisin “həsən-səhih” olduğunu demişdir.

² İbrahim, 9.

dəccal barədə xəbərləri, eləcə də, Məryəm oğlu İsanın ﷺ nazil olması barədə və başqa bu kimi, Quranda və sünnədə bildirilən xəbərləri misal çəkmək olar.

İkinci qisim isə, Quran və sünnədə bildirilməyən xəbərlərdir. Bunlar, təxmin və zənn ilə deyilən xəbərlərdir. Gələcəklə bağlı olan belə xəbərləri təsdiqləmək caiz deyil. Çünki bunlar qeyb elminə aiddir. Qeybi isə yalnız Allah bilir.

Şərh etdiyimiz hədisin davamında Rəsulullah ﷺ deyir: **“Sonrasına gəlincə, bilin ki, sözlərin ən xeyirlisi Allahın kitabı, yolların ən xeyirlisi Muhəmmədin yoludur. Əməllərin ən pisi isə *dinə əlavə edilən yeniliklərdir. Hər bir bidət zəlalətdir.*”** Bu cümlələri əvvəlki fəsillərdə artıq izah etmişik.

Sonra Rəsulullah ﷺ davam edib: **“Mən hər bir möminə onun özündən daha yaxınam”** – demişdir. Necə ki, qüdrətli və qüvvətli Rəbbi buyurur: **“Peyğəmbər möminlərə onların özlərindən daha yaxındır.”**¹ Yəni o sizə, sizin öz canınızdan əziz olmalıdır. O, möminlərə qarşı şəfqətli və rəhmlidir. Sonra Rəsulullah ﷺ davam edib deyir: **“Kim özündən sonra mal-dövlət qoyub getsə, o, varislərinə çatacaq.”** Yəni vəfat etdikdə, geridə mal qoyub gedən kimsələrin malları onların yaxınlarına çatır. Quranda və Rəsulullahın ﷺ sünnəsində buyurulduğu şəkildə varislər arasında bölüşdürülür.

“Kim də özündən sonra börc, yaxud çoluq-çocuq qoyub getsə, onlar mənə aid olar və mənim öhdəmə düşürlər.” Yəni körpə uşaqlar qoyub getsə onların işi mənə aiddir, onların vəlisi mənəm. Onların borcları mənim öhdəmə düşür, onları mən ödəyəcəm. Allah Rəsulullahı ﷺ maddi imkanlar nəşib etdikdən sonra, o, həmişə belə etmişdir. Daha əvvəllər (imkansız vaxtlarında) isə bir cənazə gətirildikdə, namazını qılmamışdan əvvəl: **“Onun borcu varmı?”** – deyə soruşar, “Bəli, var” – deyildiyi və borcunu ödəyəcək bir kimsə tapılmadığı təqdirdə onun namazını qıldırmaııb çıxıb gedərdi. Bir gün yenə onun yanına ənsardan bir cənazə gətirildi. Peyğəmbər ﷺ onun namazını qıldırmaq üçün önə keçdi, sonra, **“Onun borcu varmı?”** – deyə soruşdu. “Bəli, üç dinar borcu var” – dedilər. Onda Rəsulullah ﷺ geri çəkilib onun namazını

¹ əl-Əhzab, 6.

qılmadı və səhabələrinə: **“Dostunuzun cənazə namazını siz qılın”**– deyə buyurdu. Bu söz oradakıları məyus etdi. Sonra Əbu Qətadə رضي الله عنه ayağa qalxıb: **“Onun namazını qıla bilərsən, Ya Rəsulullah. Onun borcunu mən ödəyərəm”**– dedi və onu ödədi. Bundan sonra Rəsulullah ﷺ irəli keçib onun cənazə namazını qıldırdı.¹

Bu hədis dəlildir ki, borclu olmaq olduqca məsuliyyətli bir haldır və zərurət olmadıqca borc almaq məsləhət deyil. Evlənmək, yaxud ev tikmək, yaxud da ev əşyaları almaq üçün borc almaq ağılsızlıqdır. Belə ki, uca Allah buyurur: **“Qoy evlənməyə imkanı olmayanlar, Allah Öz lütfü ilə onları varlandırana qədər, ismətlərini qorusunlar.”**² Evlənmək üçün borc almaq gərək deyilsə, bəs ondan daha əhəmiyyətsiz işlər üçün necə? Bir çox cahillər, kasıb olmalarına rəğmən, pilləkənlərə, yaxud evlərinin açıq sahələrinə xalça almaq, yaxud elektriklə açılan qapılar almaq və başqa bu kimi əşyalar almaq üçün borc alırlar. Bunları nisyə almış olsa belə, o borc sayılır. Çünki bir əşyanın dəyərini müəyyən müddətə ödəmək şərt ilə onu satın almaq, borc almaq sayılır. Belə ki, alimlərin rəyinə görə, ödəmək məcburiyyətində olduğunuz hər bir şey – nisyə alver, götürdüyünüz borc pul, kirayə və s. borc sayılır. Elə isə borcdan uzaq durun, ona yaxınlaşmayın. Çünki o sizi həlak edə bilər. Yalnız zəruri ehtiyaclarınızı ödəmək üçün aldığınız borclar istisnadır. Lakin ehtiyacınız olmadığı təqdirdə, əsla borca girməyin. Bir çox insanlar, məsələn, qırx min borc alır. Nəhayət, ödəmək vaxtı gəldikdə: **“Pulum yoxdur”**– deyir, sonra da bu qırx mini ödəmək üçün altmış min borc alır. Sonrakı il yenidən borca girir. Beləcə, özü də hiss etmədən boynuna böyük məbləğlərdə borc yığır. Müəvəffəqiyyət Allahdandır.

¹ Səhih əl-Buxari, 2289.

² ən-Nur, 33.

On doqquzuncu fəsil

Yaxşı və ya pis əməli ortaya çıxaran kimsələr

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْ لَنَا لِمُنْفِقِينَ إِمَامًا﴾

“Onlar deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Bizə gözümüzün aydınlığı olan zövcələr və övladlar bəxş et və bizi müttəqilərə imam et!”¹

﴿وَجَعَلْنَاهُمْ أَيْمَةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا﴾

“Biz onları əmrimizlə doğru yolu göstərən rəhbərlər etmişdik.”²

Şərh:

Müəllif ﷺ “Yaxşı və ya pis əməli ortaya çıxaran kimsələr” adlı fəsli zikr etməklə bildirmək istəyir ki, bəzi əməllərin əslinin şəriətdə varid olmasına rəğmən, əgər adam onu *camaat arasında* yerinə yetirənlərin birincisi olarsa, bu sünnəni onlara öyrətmiş sayılar və beləcə, həm bu əməlin savabını qazanar, həm də Qiyamətə qədər *o bölgədə* bu sünnəni yerinə yetirənlərin qazandıqları savab qədər savab qazanar.

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi – Allaha həmd olsun ki, – İslam dini, kamil dindir və onun əlavələrə, bidətlərə ehtiyacı yoxdur. Çünki uca Allah buyurur: “**Bu gün dininizi sizin üçün kamil etdim, sizə olan nemətimi tamamladım və sizin üçün din olaraq İslamı bəyəndim.**”³

Müəllif ﷺ bu fəsildə, Allahın Kitabından iki ayə zikr etmişdir. Bunların birincisi: “**Onlar deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Bizə gözümüzün aydınlığı olan zövcələr və övladlar bəxş et və bizi müttəqilərə imam et!”**” ayəsidir. Bu, ər-Rəhmanın qullarının etdiyi dualardan biridir. Allah onları “əl-Furqan” surəsinin axırında belə vəsf etmişdir: “**Mərhəmətli Allahın qulları o kəslərdir ki, onlar yer üzündə təvazökarlıqla gəzər, cahillər onlara söz atdıda: “Salam!” – deyib keçərlər. Onlar gecələrini**

¹ əl-Furqan, 74.

² əl-Ənbiya, 73.

³ əl-Maidə, 3.

Rəbbi üçün səcdədə və qiyamda keçirərlər. Onlar deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Cəhənnəm əzabını bizdən uzaq elə. Doğrusu, onun əzabı həmişəlikdir. Həqiqətən, ora nə pis məskən, necə də pis iqamətgahdır!” Onlar *mallarını* xərclədikdə nə israfçılıq, nə də xəsislik edər, bunların arasında orta bir yol tutarlar. Onlar Allahla yanaşı başqa məbuda yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər. Bunu edən kimsə cəzalandırılır. Qiyamət günü onun əzabı qat-qat artırılır və onun içində zəlil olub əbədi qalar. Ancaq tövbə edib iman gətirən və saleh əməllər edənlərdən başqa. Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərlə əvəz edər. Allah Bağışlayandır, Rəhmli-dir! Kim tövbə edib yaxşı iş görərsə, o, doğrudan da Allaha tərəf qayıtmış olar. Onlar yalandan şahidlik etməz, lağlağı məclisinə rast gəldikdə *oradan* ləyaqətlə ötüb keçərlər. Onlara Rəbbinin ayələri xatırlandığı zaman o ayələrə qarşı kar və kor kimi davranmazlar. Onlar deyirlər: “Ey Rəbbimiz! Bizə gözümüzün aydınlığı olan zövcələr və övladlar bəxş et və bizi müttəqilərə imam et!”¹

“Bəxş et”, yəni əta et. Ərəbcə “əzvac/zövcələr” – “zövc/həyat yoldaşı” kəlməsinin cəmidir. Ərəbcə “zövc” kəlməsi həm kişiye, həm də qadına aid edilə bilər. Odur ki, bəzən hədislərdə, “Peyğəmbərin ﷺ zövcü Aişədən رəvayət edilir...” ifadəsinə rast gəlirik. Fəsahtli ərəb dilində belədir: qadına “zövc” deyilir. Lakin miras elmini araşdıran alimlər, kişini “zövc”, qadını isə “zövcə” adlandırmışlar ki, ölənün mirası bölüşdürülərkən onları bir-birindən fərqləndirmək mümkün olsun. Lakin ərəbcə istər kişiye, istərsə qadına, zövc deyilə bilər. Dolayısıyla, həm kişilər, həm də qadınlar: “Ey Rəbbimiz! Bizə gözümüzün aydınlığı olan zövcələr və övladlar bəxş et!” deyə dua edə bilərlər.

“Gözümüzün aydınlığı...”, yəni elə bir qadın ki, ona baxanda sevinəsən, sən evdə olmadığın müddətdə sənün malını və övladlarını qorusun, onu axtardıqda, Allahın itaətində durduğunu görəsən: “**Əməlisaleh qadınlar itaətkar olub, qorunması lazım gələn şeyləri Allahın himayəsi sayəsində qoruyanlardır.**”² Qadının bu cür olması həyat yoldaşını sevindirir.

¹ əl-Furqan, 63-74.

² ən-Nisa, 34.

Övladlar da, həmçinin, Allah onları gözümlərin aydınlığı etdiyi təqdirdə, bir şeyi onlara əmr etdikdə, onu yerinə yetirər, qadağan etdikdə isə ondan çəkinər, üstəlik, hər bir halda sizi sevindirər və yaxşı işlər görürlər. Beləcə, bu, müttəqilər üçün göz aydınlığı olar.

Ayənin: **“və bizi müttəqilərə imam et!”** cümləsi, fəslin ünvanına aid olan hissəsidir. Yəni bizi Allahdan qorxan kimsələrə öndər et ki, onlar bizim etdiyimiz və etmədiyimiz əməllərdən, habelə, dediyimiz və demədiyimiz sözlərdən örnək götürsünlər. Çünki insanlar bu mövzuda mömin adamı, xüsusilə də elm əhlini nümunə götürürlər, onların hərəkətlərinə və sözlərinə etimad edirlər. Elə buna görə də, görürsünüz ki, sırayı adamlar bir şeyi əmr etdikdə, yaxud bir şeyi qadağan etdikdə, özlərinə öndər qəbul etdikləri adamı qəsd edərək: “Lakin filankən, belə, belə edir” – deyirlər.

İmam kəlməsi, həm insanın ibadətini bildirən dini sahədə imam olmağı əhatə edir; həm də dini dəvət etmək, onu başqalarına öyrətmək, yaxşılığı əmr etmək, pis əməllərdən çəkindirmək və başqa bu kimi dini aynları və şəriət qanunlarını təliff etmək xüsusunda, imam olmağı əhatə edir. Odur ki, bu ayə, “Bizi hər xüsusta müttəqilərə öndər et” mənasını ifadə edir.

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi ikinci ayədə uca Allah buyurur: **“Biz onları əmrimizlə doğru yolu göstərən rəhbərlər etmişdik.”**¹ Yəni Biz onları, insanları doğru yola yönəldən, yəni Allahın əmri ilə onları Allahın dininə tərəf istiqamətləndirən öndər alimlər etdik. Kaş, müəllif ﷺ mövzuya aid digər bir ayəni də zikr edərdi. Belə ki, uca Allah *həmin ayədə* onları nə üçün öndər etdiyini açıqlayır: **“Səbir etdiklərinə və ayələrimizə yəqinliklə inandıqlarına görə Biz əmrimizlə onlardan doğru yolu göstərən rəhbərlər təyin etmişdik.”**² Yəni Allaha itaət etmək xüsusunda səbir edib Onun əmrlərini *davamlı olaraq* yerinə yetirdiklərinə görə, habelə, Allaha asi olan işləri tərk etmək xüsusunda səbir edib Onun qadağan etdiklərini tərk etdiklərinə görə və bir də haqqa dəvət etdiklərindən, insanlara yaxşı işləri əmr edib, onları pis işlərdən çəkindirdiklərindən dolayı, Allahın əzəldən yazdığı qəzavü-qədərə düşər olduqları za-

¹ əl-Ənbiya, 73.

² əs-Səcdə, 24.

man səbir etdiklərinə görə... Belə ki, mömin insan, başqalarına yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməllərdən çəkəndirməklə haqqa dəvət etməyə başladıqda, mütləq onun başına müsibətlər gələcək. Çünki haqqı sevməyənlərin çoxu ona düşmən kəsiləcəklər. Elə isə o, buna səbir etməlidir. Həmçinin, başqa səbəblərdən dolayı, düçar olacağı hər cür müsibətə də səbir etməlidir.

“Ayələrimizə yəqinliklə inandıqlarına görə.” Yəni Allahın verdiyi xəbərlərə yəqinliklə inandıqlarına, habelə, əmrləri yerinə yetirib, qadağalardan çəkəndikləri üçün, həmçinin, Allaha dəvət etdiklərinə, yaxşı işləri əmr edib, pis əməllərdən çəkəndirdiklərinə görə mükafata nail olacaqlarına yəqinliklə inandıqlarına görə... Yəni onlar etdikləri əməllərin mükafatını alacaqlarına yəqinliklə inanaraq o əməlləri yerinə yetirirlər. Bu elə bir məqamdır ki, bizim ona diqqət etməyimiz vacibdir. Yəni əməllərimizin mükafatını alacağımıza yəqinliklə inanaraq o əməlləri yerinə yetirməliyik. Bir çox insanlar, yaxşı əməllər edərək namaz qılır, oruc tutur, sədəqə verirlər və etdikləri bu əməllərin Allahın əmri olduğunu etiqad edirlər. Bu gözəl bir şeydir və şübhəsiz ki, bunda xeyir vardır. Lakin bu əməlləri *nə üçün etdiyinizi* dərk etməli və onları yerinə yetirən zaman, savab qazanmaq ümidi və cəzaya məruz qalmaq qorxusu ilə yerinə yetirməlisiniz ki, axirətə yəqinliklə inanan kimsələrdən olasınız. Şeyxulislam İbn Teymiyyə رحمته bu ayədən gözəl nəticə çıxarıb, demişdir: “Yalnız səbir etmək və yəqinliklə iman gətirməklə dində öndər olmaq mümkündür.” O bu nəticəni: **“Səbir etdiklərinə və ayələrimizə yəqinliklə inandıqlarına görə...”** ayəsindən çıxartmışdır. Demək, dində öndər olmaq üçün ancaq səbir etmək və yəqinliklə iman gətirmək lazımdır. Allahdan həm məni, həm də sizi Öz dinində, qullarına yol göstərən və doğru yolla gedən öndərlərdən etməsini diləyirəm. Şübhəsiz ki, O, lütf sahibidir, səxavətlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۷۱ - عَنْ أَبِي عَمْرِو جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه قَالَ: كُنَّا فِي صَدْرِ النَّهَارِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ

ﷺ فَجَاءَهُ قَوْمٌ عُرَاةٌ مُجْتَابِي النِّمَارِ أَوْ الْعَبَاءِ، مُتَقَلِّدِي السُّيُوفِ، عَامَّتُهُمْ مِنْ مُضَرَ، بَلَّ كُلُّهُمْ مِنْ مُضَرَ؛ فَتَمَعَّرَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لِمَا رَأَى مِنْهُمْ مِنَ الْفَاقَةِ؛ فَدَخَلَ ثُمَّ خَرَجَ، فَأَمَرَ

بِلَالًا فَأَذَّنَ وَأَقَامَ، فَصَلَّى ثُمَّ خَطَبَ؛ فَقَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَجَعَلَكُمْ إِلَىٰ آخِرِ الْآيَةِ: ﴿إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾، وَالْآيَةُ الْآخِرَى الَّتِي فِي آخِرِ الْحَشْرِ: ﴿يَتَأْتِيَ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ﴾، تَصَدَّقَ رَجُلٌ مِنْ دِينَارِهِ مِنْ دِرْهَمِهِ مِنْ ثَوْبِهِ مِنْ صَاعِ بُرِّهِ مِنْ صَاعِ تَمْرِهِ، حَتَّى قَالَ: وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ. فَجَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ بِصُرَّةٍ كَادَتْ كَفُّهُ تَعْجُرُ عَنْهَا، بَلْ قَدْ عَجَزَتْ، ثُمَّ تَبَاعَ النَّاسُ حَتَّى رَأَيْتُ كَوْمَيْنِ مِنْ طَعَامٍ وَثِيَابٍ، حَتَّى رَأَيْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَتَهَلَّلُ كَأَنَّهُ مُذْهَبَةٌ؛ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا، وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْءٌ، وَمَنْ سَنَّ فِي الْإِسْلَامِ سُنَّةً سَيِّئَةً كَانَ عَلَيْهِ وِزْرُهَا وَوِزْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْقُصَ مِنْ أَجُورِهِمْ شَيْءٌ» رواه مسلم.

قَوْلُهُ: «مُجْتَابِي النَّمَارِ» هُوَ بِالْجِيمِ وَبَعْدَ الْأَلِفِ بَاءٌ مُوَحَّدَةٌ. وَالنِّمَارُ: جَمْعُ نَمْرَةٍ، وَهِيَ: كِسَاءٌ مِنْ صُوفٍ مُخَطَّطٍ. وَمَعْنَى «مُجْتَابِيهَا» أَي: لَا بِسْمِهَا قَدْ خَرَقُوهَا فِي رُؤُوسِهِمْ. «وَالْجُوبُ»: الْقَطْعُ، وَمِنْهُ قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿وَتُمُودَ الَّذِينَ جَابُوا الصَّخْرَ بِالْوَادِ﴾ أَي: نَحْتُوهُ وَقَطَعُوهُ. وَقَوْلُهُ «تَمَعَّرَ» هُوَ بِالْعَيْنِ الْمَهْمَلَةِ، أَي: تَغَيَّرَ. وَقَوْلُهُ: «رَأَيْتُ كَوْمَيْنِ» بَفَتْحِ الْكَافِ وَضَمِّهَا، أَي: صَبْرَتَيْنِ. وَقَوْلُهُ: «كَأَنَّهُ مُذْهَبَةٌ» هُوَ بِالذَّالِ الْمَعْجَمَةِ، وَفَتْحِ الْهَاءِ وَبَاءِ الْمُوَحَّدَةِ، قَالَهُ الْقَاضِي عِيَّاضٌ وَغَيْرُهُ. وَصَحَّفَهُ بَعْضُهُمْ فَقَالَ: «مُذْهَنَةٌ» بِدَالٍ مَهْمَلَةٍ وَضَمِّ الْهَاءِ وَبِالنُّونِ، وَكَذَا ضَبَطَهُ الْحَمِيدِيُّ، وَالصَّحِيحُ الْمَشْهُورُ هُوَ الْأَوَّلُ. وَالْمُرَادُ بِهِ عَلَى الْوَجْهَيْنِ: الصَّفَاءُ وَالِاسْتِنَارَةُ.

171. Rəvayət edilir ki, Əbu Amr Cərir ibn Abdullah رحمته الله demişdir: "Bir gün səhər Rəsulullahın ﷺ yanında idik. Elə bu vaxt onun yanına, yundan tikilmiş cizgili parçanın və ya əbanın, ortasını dəşərək başlarına keçirmiş, *bellərinə də* qılinc taxmış yarıçılpaq bir dəstə gəldi. Əksəriyyəti, bəlkə də hamısı Mudar qəbiləsindən idi. Rəsulullah ﷺ onların bu dərəcə yoxsulluq içində olduğunu görüncə, üzünün rəngi dəyişdi. Evinə girdi, sonra bayıra çıxıb Bilala azan və iqamə oxumasını əmr etdi.

Namaz qıldıqdan sonra xütbə verməyə başladı və: **“Ey insanlar! Sizi tək bir candan xəlv edən, ondan zövcəsini yaradan və o ikisindən də bir çox kişi və qadın törədib yer üzünə yayan Rəbbinizdən qorxun! Adı ilə bir-birinizdən cürbəcür şeylər istədiyiniz Allahdan və qohumluq əlaqələrini kəsməkdən çəkinin! Həqiqətən, Allah sizə nəzarət edir”**¹ ayəsini, ardından da “əl-Həşr” surəsinin axırlarındakı: **“Ey iman gətirənlər, Allahdan qorxun! Hər kəs sabahı üçün nə etdiyinə baxsın.”**² ayəsini oxuduqdan sonra belə buyurdu: **“Hər kəs dinarından, dirhəmindən, geyimindən, bir saa³ buğdasından, bir saa xurmasından, hətta yarım xurma olsa belə sədəqə versin!”**

Rəsulullahın ﷺ bu sözündən sonra, ənsardan bir kişi bir torba gətirdi. Ağır olduğu üçün az qala əlindən düşəcəkdi, hətta düşdü də. Sonra camaat bir-birinin ardınca sədəqə gətirməyə başladı. Axırda iki qalaq yeyəcək və geyəcək toplandı. Nəhayət, Rəsulullahın ﷺ üzünün sevincdən par-par parladığını gördüm. Onda Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Kim İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxararsa, ona həm bu əməlin savabı, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab yazılar və onların savablarından bir şey əskilməz. Kim də İslamda pis bir sünnənin (əməlin) əsasını qoyarsa, ona həm bu əməlin günahı, həm də özündən sonra bu pis əməli edənlərin günahı qədər günah yazılar və onların günahlarından bir şey əskilməz.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.⁴

Hədisin ərəbcəsində zikr edilən “nimar” – cizgili yun parça, “muc-tabiyhə” isə – ortasından deşik açıb başa keçirmək deməkdir. Bu kəlmə “əl-cəub” kəlməsindən əmələ gəlmişdir ki, onun da mənası deşmək, kəsmək deməkdir. Necə ki, ayədə xəbər verilir: **“Vadidə qayaları yonnan səmudlular.”**⁵ Habelə, hədisdə ərəbcə “təmə’əra” deyilir, yəni, dəyişdi; “kumeyn”, yəni iki qalaq. Hədisdə zikr edilən “muzhəbətun”, kəlməsini Qadi İyad və başqaları bu cür, yəni “muzhəbətun” kimi oxu-

¹ ən-Nisa, 1.

² əl-Həşr, 18.

³ Saa: buğda, arpa, düyü və başqa bu kimi dənli bitkilərin ölçü vahididir. 1 saa dörd ovuca, o da təqribən 3 kiloqrama bərabərdir.

⁴ Səhih Muslim, 1017.

⁵ əl-Fəcr, 9.

muş, Humeydi isə “mudhunətun” kimi oxumuşdur. Bu iki oxunuşdan ən doğru və məşhur olanı birinci oxunuşdur. Hər iki halda bu kəlmənin mənası par-par parıldamaq və nur saçmaq deməkdir.

Şərh:

Müəllif rahiməlləh “Kim İslamda yaxşı bir əməli ortaya çıxarsa, ona həm bu əməlin savabı, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab çatır...” adlı fəsildə, Cərir ibn Abdullah əl-Bəcəlinin rahiməlləh rəvayət etdiyi hədisi zikr etmişdir. Bu, əzəmətli bir hədisdir. Bu hədis, Peyğəmbərin rahiməlləh öz ümmətinin halına acıdığını və onlara qarşı şəfqətli olduğunu bildirir. Bir gün səhər səhabələr Peyğəmbərin rahiməlləh yanında olarkən, əksəriyyəti, bəlkə də hamısı Mudar qəbiləsindən olan bir dəstə adam onun yanına gəldi. Onlar yundan tikilmiş cizgili parçanın və ya əbanın ortasını deşərək başlarına keçirmiş, bellərinə də qılinc taxmış yarıçılpaq bir halda idilər. Yəni əyinlərində sadəcə ayıb yerlərini örtəcək və bir ucunu da boyunlarına bürüdükləri sadə libaslar var idi. Cihad etməyə hazır olduqlarını bildirmək üçün qılınclarını bellərinə taxmışdılar.

Peyğəmbər rahiməlləh onların bu dərəcə yoxsulluq içində olduğunu gördükdə, üzünün rəngi dəyişdi. Onların bu dərəcədə ehtiyac içində olduqlarını gördükdə Peyğəmbərin rahiməlləh rəngi dəyişdi. Üstəlik, bunlar ərəblərin ən şərəfli qəbilələrindən sayılan Mudar qəbiləsindən idilər. Kasıblıq onları bu hala gətirib çıxartmışdı. Sonra Peyğəmbər rahiməlləh evinə daxil oldu. Bir qədər sonra evdən çıxdı və Bilala rahiməlləh azan oxumasını əmr etdi. Nəhayət, camaata namaz qıldırıqdan sonra xütbə verdi. Adəti üzrə Allahı həmd-sanalarla tərif etdikdən sonra bu iki ayəni oxudu: **“Ey insanlar! Sizi tək bir candan xəlv edən, ondan zövcəsini yaranan və o ikisindən də bir çox kişi və qadın törədib yer üzünə yayan Rəbbinizdən qorxun! Adı ilə bir-birinizdən cürbəcür şeylər istədiyiniz Allahdan və qohumluq əlaqələrini kəsməkdən çəkinin! Həqiqətən, Allah sizə nəzarət edir.”**¹ **“Ey iman gətirənlər, Allahdan qorxun! Hər kəs sabahı üçün nə etdiyinə baxsın. Allahdan qorxun! Həqiqətən,**

¹ ən-Nisa, 1.

tən, Allah nə etdiklərinizdən xəbərdardır.”¹ Sonra sədəqə verməyə təşviq edərək belə buyurdu: **“Hər kəs dinarından, dirhəmindən, geyimindən, bir saa buğdasından, bir saa xurmasından, hətta yarım xurma olsa belə sədəqə versin!”** Səhabələr (rə.ə.) xeyirli işlər görməyə can atan ən comərd, ən fəal və bu işdə yarışan insanlar idi. Onlar evlərinə gedib, çoxlu sədəqə gətirdilər. Hətta ənsardan bir kişinin gətirdiyi torba o qədər ağır idi ki, az qala əlindən düşəcəkdi. Hətta axırda taqətdən düşdü və torbanı Peyğəmbərin (s.ə.) önünə qoydu. Sonra Cərir (rə.ə.) məsciddə iki qalaq yeyəcək, geyəcək və s. toplandığını gördü. Beləliklə Rəsulullahın (s.ə.) üzü, sevincdən sanki qızıltək par-par parladı. Yəni, bu kasıb insanların ehtiyaclarının ödənilməsinə səbəb olan bu xeyirli işdə səhabələrin (rə.ə.) yarışmasına görə o qədər sevinmişdi ki, üzü bərq vurur və nur saçırdı. Sonra Rəsulullah (s.ə.) belə buyurdu: **“Kim İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxararsa, ona həm bu əməlin savabı, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab yazılar və onların savablarından bir şey əskilməz. Kim də İslamda pis bir sünnənin (əməlin) əsasını qoyarsa, ona həm bu əməlin günahı, həm də özündən sonra bu pis əməli edənlərin günahı qədər günah yazılar və onların günahlarından bir şey əskilməz.”**

Hədisdə: **“Kim İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxararsa”** cümləsindəki “sünnəni ortaya çıxartmaq” sözü, dinə bidət gətirmək yox, sünnədə olan bir əməli *cəmiyyətdə* ilk dəfə yerinə yetirməkdir. Belə ki, kim İslama aid olmayan bir əməli ona aid edərsə, bu əməl rədd edilir və gözəl sünnə sayılmaz. Lakin **“Kim İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxararsa”** deyildikdə, mövcud olan sünnəyə ilk dəfə əməl etmək qəsd edilir. Necə ki, ənsardan olan səhabə hamıdan əvvəl bir torba sədəqə gətirib Rəsulullahın (s.ə.) önünə qoyur. Bu da dəlildir ki, adamın İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxartması, həm onu ilk əvvəl yerinə yetirməyi, həm də unudulmuş bir sünnəni xatırlatmağı əhatə edir. Ümumiyyətlə, İslamda ortaya çıxarılan sünnələr üç qismə bölünür:

¹ əl-Həşr, 18.

Birincisi, pis sünnədir. Yəni, bidət. Bidəti ortaya çıxardan adam onu yaxşı əməl hesab etsə də, o, pis əməl sayılır. Çünki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Hər bir bidət, zəlalətdir.”**¹

İkincisi, gözəl sünnədir. Bu da iki qisimdir:

a) İslamın əslində olub, sonradan unudulmuş, daha sonra da, bir kimsə tərəfində yerinə yetirilərək yada salınmış sünnə. Buna, imamla birlikdə təravih namazını qılmağı misal çəkmək olar. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ ilk əvvəl bu namazı camaatla birlikdə qılmış, sonra isə onun vacib buyurulacağından ehtiyat etdiyinə görə onu *camaatla birgə qılmağı* tərk etmiş və bu, vəfat edənə qədər belə davam etmişdir. Əbu Bəkrin رضي الله عنه xilafətində və Ömər رضي الله عنه xilafətinin əvvəllərində də, bu hal belə davam etmişdir. Sonra Ömər رضي الله عنه camaata, bu namazı imamla birlikdə qılmağı buyurmuşdur. Beləcə Ömər رضي الله عنه İslamda gözəl bir sünnəni ortaya çıxarmışdır. Çünki o, unudulmuş bir sünnəni yada salmışdır.

b) Adamın, hər hansı bir sünnəni hamıdan əvvəl yerinə yetirməsidir. Necə ki, ənsardan olan səhabə hamıdan əvvəl sədəqə gətirmiş, digər müsəlmanlar da ona baxıb, sədəqə gətirmişlər.

Xülasə budur ki, kim İslamda gözəl bir sünnəni, – şəriətin buyurduğu sünnədən başqa isə gözəl sünnə ola bilməz, – ortaya çıxarsa, ona həm bu əməlin savabı, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab yazılır.

Allahın dininə aid olmayan əməlləri uyduran bidətçilər bu hədisə əsaslanaraq, Allahın, haqqında dəlil nazil etmədiyi zikrlər və namazlar uydurur, sonra da: “Bu, gözəl sünnədir” – deyirlər. Onlara belə cavab veririk: “Xeyr, hər bir bidət zəlalətdir və hər bir bidət pisdır. Bidətin yaxşısı olmur. Əksinə, hədisdə qəsd edilən, – hədisin varid olma səbəbindən də anlaşıldığı kimi – ya mövcud olan bir sünnəni ilk əvvəl yerinə yetirmək, ya da unudulmuş bir sünnəni xatırlatmadır. Bunları edən adam isə bunun sayəsində həm o əməlin savabını qazanır, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab qazanır.

¹ Sunən Əbu Davud, 4607; Sunən ət-Timizi, 4607; Sunən İbn Macə, 42; Səhih ət-Tərgib vət-Tərhīb, 37.

Bu hədis, müsəlmanı unudulmuş və tərk edilmiş sünnələri yenidən yerinə yetirməyə təşviq edir. Belə ki, onu ortaya çıxardan kimsə, həm o əməlin savabını qazanır, həm də özündən sonra bu yaxşı əməli davam etdirənlərin savabı qədər savab qazanır. Eləcə də, bu hədis, adamı pis sünnədən (bidət etməkdən) çəkindirir. Çünki kim pis bir sünnənin (əməlin) əsasını qoyarsa, ona həm bu əməlin günahı, həm də Qiyamət gününə qədər bu pis əməli edənlərin günahı qədər günah yazılar. Hətta əvvəldə bu bəsit şəkildə olub, sonradan geniş yayılırsa, yenə bunun günahını qazanar. Məsələn, adam birisinə, harama gətirib çıxardan və ya ona yaxınlaşdıran bir əməlin caiz olduğuna dair fətva versə, sonra da bu əməl, onun verdiyi fətva səbəbi ilə insanlar arasında geniş şəkildə yayılırsa, ona həm bunun günahı yazılır, həm də Qiyamət gününə dək buna əməl edənlərin günahı qədər günah yazılar. Bəli, əgər bir şey mübahdırsa və harama yol açmırsa, o halda onu insanlara öyrətmək olar. Məsələn, əgər insanlar, bir əməlin haram olmadığı halda, onun haram olduğunu güman edərlərsə, o halda haqqın ortaya çıxması üçün onu bəyan etmək olar. Lakin bu, həmin mübahın harama yol açması ehtimalının olmaması təqdirdə caizdir. Bu ehtimal varsa bunun və bununla əməl edənlərin günahı o kimsəyə də yazılar. Allah daha yaxşı bilir.

۱۷۲ - وَعَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «لَيْسَ مِنْ نَفْسٍ تُقْتَلُ ظُلْمًا إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دِمَهِمَا لِأَنَّهُ كَانَ أَوَّلَ مَنْ سَنَّ الْقَتْلَ» متفق عليه.

172. İbn Məsud رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ belə demişdir: **“Haqsız yerə öldürülən elə bir kəs yoxdur ki, onun qanından Adəmin ilk oğluna¹ günah payı çatmış olmasın. Çünki ilk olaraq öldürməyin əsasını qoyan o olmuşdur.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

¹ Bax: “əl-Maidə” surəsi, 27-32.

² Səhih əl-Buxari, 3335; 7321; Səhih Muslim, 1677.

İyirminci fəsil

Xeyirli işə yönəltmək,
doğru yola, yaxud zəlalətə çağırmaq

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ﴾

“Rəbbinə dəvət et!”¹

﴿ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ﴾

“İnsanları Rəbbinin yoluna hikmətlə və gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət et.”²

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ﴾

“Yaxşılıq etməkdə və Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birinizə yardım edin.”³

﴿وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾

“Qoy içinizdən xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun.”⁴

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə “Xeyirli işə yönəltmək, doğru yola, yaxud zəlalətə çağırmaq” adını vermişdir. Xeyirli işə yönəltmək, insanlara, din və dünya işlərində faydalananacaq əməlləri öyrətməkdir. Xeyirli bir işə yönəldən adam isə, onu edən adam kimidir. Xeyirli bir işi görməyə dəvət etmək ona yönəltməkdən daha xüsusiyyətlidir. Çünki insan bəzən xeyirli işə yönəlir və onu bəyan edir, lakin işi görməyə dəvət etmir. Əgər dəvət

¹ əl-Həcc, 67.

² ən-Nəhl, 125.

³ əl-Maidə, 2.

⁴ Ali-İmran, 104.

də edərsə, bu, daha mükəmməl və daha fəzilətli olar. İnsana, xeyirli işə dəvət etmək, yəni insanları Allaha tərəf çağırmaq əmr edilmişdir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Rəbbinə dəvət et! Həqiqətən, sən ən doğru bir yoldasan.”**¹ O, həmçinin buyurur: **“İnsanları Rəbbinin yoluna hikmətlə, gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət et və onlarla ən gözəl tərzdə mübahisə et.”**² O, həmçinin buyurur: **“Qoy içinizdən xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun. Məhz onlar nicat tapanlardır. Özlərinə aydın dəlillər gəldikdən sonra firqələrə ayrılıb ixtilaf edənlər kimi olmayın. Onları böyük bir əzab gözləyir.”**³ Bu və buna bənzər ayələrin hamısı dəlildir ki, *mömin* insan Allaha dəvət etməlidir. Allaha dəvət etmək isə, insanın, dəvət etdiyi şey haqqında elmə sahib olması sayəsində tamamlanır. Çünki elmsiz adam, haqq olduğunu zənn etdiyi, əslində isə batil olan bir şeyə dəvət edə bilər, yaxud batil olduğunu zənn etdiyi, əslində isə haqq olan bir şeydən çəkindirə bilər. Odur ki, əvvəlcə elm öyrənmək gərəkdir. İnsan, dəvət etdiyi şeyi öyrənməlidir. İstər bütün elmlərdən anlayışı olan dərya kimi bir alim olsun, istərsə də, *sadəcə* dəvət etdiyi məsələ haqqında bilgisi olan elm sahibi olsun. Yəni dəvət edən insanın *bütün elmlərdən* anlayışı olması şərt deyildir. Deyək ki, insanları namaza dəvət etmək istəyirsiniz. Belə olduğu halda, namazın hökmlərini yaxşıca öyrənib başa düşsəniz, elmin digər sahələrini bilməsəniz də, insanları namaza dəvət edə bilərsiniz. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Mənim adımdan bir ayə olsa belə, təbliğ edin.”**⁴

Lakin elmsiz olduğu halda dəvət etməyin qətiyyəən caiz deyildir. Çünki bu, təhlükəli bir məsələdir. Bu, həm sənin üçün, həm də dəvət etdiyən kimsələr üçün təhlükəlidir. Sənə aid olan təhlükə budur ki, Allah sənə, Onun haqqında elmsiz olaraq danışmağı haram buyurmuşdur. Uca Allah buyurur: **“De: “Rəbbim həm aşkar, həm də gizli törədilən yaramaz əməlləri, hər cür günahı, haqsızcasına zülm etməyi, Allahın, haqqında heç bir dəlil nazil etmədiyi bir şeyi Ona şərik qoş-**

¹ əl-Həcc, 67.

² ən-Nəhl, 125.

³ Ali-İmran, 104-105.

⁴ Səhih əl-Buxari, 3461.

mağınızı və bilmədiyiniz şeyləri Allahın əleyhinə söyləməyinizi **haram** buyurmuşdur.”¹ O, həmçinin buyurur: **“Haqqında elmin olmadığı bir şeyin dalınca getmə”**, yəni bilmədiyin şeyin ardına düşmə, çünki sən ona görə cavabdehsən. **“Çünki qulaq, göz və ürək – bunların hamısı sahibinin əməlləri barəsində sorğu-sual olunacaq.”**²

Həmçinin, insan öz dəvətində hikmətli olmalıdır. Görəcəyi işi öz məqamında etməli və ya deyəcəyi sözü zamanında deməlidir. Allaha tərəf yönələn bir insanı bir üslubla, cahil insanı isə başqa üslubla, hər birini özünə uyğun üslubla dəvət etməlidir. Dəvət olunan insanların hər birinə tətbiq ediləcək dəvət üslubu vardır. Buna dəlil, Rəsulullah ﷺ Muazı رضي الله عنه Yəməinə göndərərkən ona: **“Sən, kitab əhlindən olan bir qövmin yanına gedəcəksən”**³– deməsidir. Rəsulullah ﷺ Muaza رضي الله عنه onların halını bildirmişdir ki, bunun üçün hazırlıq görsün və onları, olduqları vəziyyətə uyğun tərzdə dəvət etsin. Çünki onların kitab əhlindən olması, dolayısıyla, başqalarında olmayan elmə sahib olmaları, *onu göstərir ki*, onlar mübahisə edəcəklər. *Məsələn*, müşriklər zəlalətə düşmüş cahillərdir. Kitab əhli isə elmə sahibdirlər və ona görə də, onlara qarşı tam hazırlıqlı olmaq lazımdır. Üstəlik, onlar özlərini kitab əhli və elm sahibi saydıqlarına görə, onlarla fərqli tərzdə davranmaq gərəkdir. Ümumiyyətlə, İslama dəvət etdikdə dəvətin üslubuna diqqət yetirmək gərəkdir. Odur ki, Rəsulullah ﷺ Muaza رضي الله عنه: **“Sən, kitab əhlindən olan bir qövmin yanına gedəcəksən”**– demişdir. Gəlin buna dair həyatımızdan bir misal çəkək. Namaz əsnasında danışmağın bir problem olmadığını güman edib, namazda danışan kimsəni tənbeh etməməli, qınamamalı və onunla sərt davranmamalıyıq. Əksinə, o, namazını bitirdikdən sonra ona: “Namazda insana aid sözlər danışmaq olmaz. Namaz sadəcə təsbihdən,⁴ təkbirdən⁵ və Quran oxumaqdan ibarətdir”– deməliyik. Yox əgər bilsək ki, adam namazda danışmağın haram olduğunu və bu əməlin namazı pozduğunu bilir, lakin bu ibadətə dəyər vermədiyinə görə, danışır və buna heç məhəl qoymur, o zaman onunla

¹ əl-Əraf, 33.

² əl-İsra, 36.

³ Səhih əl-Buxari, 1458; Səhih Muslim, 19.

⁴ Təsbihi: “Subhanəllah” və başqa buna bənzər kəlmələrlə Allaha təriflər demək.

⁵ Təkbir: “Allahu əkbər” demək.

özünə yaraşan şəkildə, sərt və ağır danışmalı və onu qınamalıyıq. Yəni hər bir məqama uyğun davranmaq gərəkdir. Elə buna görə də uca Allah: **“İnsanları Rəbbinin yoluna hikmətlə dəvət et”** buyurur. Hikmət: hər bir şeyi öz yerinə qoymağınız və insanlarla onların ağılına uyğun davranmağınızdır. Onların hamısına eyni üslubla xitab etməməli və hamısını eyni tərzdə dəvət etməməlisiniz, əksinə, hər kəslə ona layiq şəkildə davranmalısınız.

Dəvət edən adam, dəvət etdiyi kimsənin halından da xəbərdar olmalıdır. Belə ki, dəvət edilən kimsələrin halı fərqli olur: kimisi cahil, kimisi inadkar və təkəbbürlü, kimisi də haqqı qəbul edən, lakin ictihad edib yanlış düşündüyünə görə haqdan xəbərsiz ola bilər; yəni hər bir insanın halı fərqlidir.

Sonra müəllif  uca Allahın: **“İnsanları Rəbbinin yoluna hikmətlə və gözəl öyüd-nəsihətlə dəvət et.”**¹ ayəsini zikr etmişdir. Allahın yolu, Onun Öz qulları üçün qanuniləşdirdiyi dini və şəriətidir. Bu ayədə “yol” kəlməsini Özünə isnad etməsinin iki səbəbi var:

Birinci səbəbi budur ki, onlara dini və şəriəti qanuniləşdirən və onlara bu yolu göstərən məhz Allahdır.

İkinci səbəbi də budur ki, bu, Allahın yanına aparan yoldur. Allahın yanına isə yalnız Onun peyğəmbərlər  vasitəsilə Öz qulları üçün qanuniləşdirdiyi yolla gedib çatmaq mümkündür.

“Hikmətlə və gözəl öyüd-nəsihətlə”; alimlər bu kəlməni belə izah etmişlər: Hikmət, bir şeyi mükəmməl şəkildə yerinə yetirmək mənasını ifadə edən “ihkam” sözündən əmələ gəlmişdir. İnsanın bir şeyi mükəmməl şəkildə yerinə yetirməsi, onu öz yerinə qoymasındır. Yəni hikmət, hər bir şeyi öz yerinə qoymaq deməkdir.

“Gözəl öyüd-nəsihət” isə, həm rəğbətləndirmə, həm də qorxutma ilə birlikdə edilən xatırlatmadır. Asilik edən adama bu tərzdə öyüd-nəsihət etmək lazımdır. Əgər bu öyüd-nəsihət fayda verməzsə, o zaman uca Allah: **“Onlarla ən gözəl tərzdə mübahisə et”**² buyurur. Əgər dəvət edilən adamda azacıq da olsa savad varsa, onunla mübahisə etməyə dəyər. Lakin onunla ən gözəl tərzdə mübahisə edilməlidir. Bu, da-

¹ ən-Nəhl, 125.

² Əvvəlki mənbə.

nışmaq tərzinə aiddir, yəni onunla nə sərt, nə də yumşaq danışmalı, bu ikisinin arasında orta yol tutmalısən. Gözəl tərzdə mübahisə deyildikdə, həm də gözəl üslub və inandırmaq yolu seçmək deməkdir. Yəni onu inandırmaq üçün dəlillər zikr etmək lazımdır. Çünki bəzi insanlar əqli dəlillərdən çox şəri dəlillərə inanırlar. Güclü imana sahib olanlar da məhz belələridir. Bəziləri isə, əksinə, əqli dəlillər olmadıqca, şəri dəlilləri qəbul etmir. Yəni şəri dəlillərdən çox, əqli dəlillərə etimad edir. Hətta şəri dəlillərdən, yalnız əqli dəlillərinə uyğun gələnini qəbul edir. Belə adamlar üçün haqq yoldan sapmaq təhlükəsi vardır. Əgər o, haqqı yalnız öz səfeh aqlının onu dərk etdiyi təqdirdə qəbul edirsə, bu, onun üçün böyük təhlükədir. Odur ki, iman baxımından insanların ən güclüləri, şəriətə – Quran və sünnəyə boyun əyənlərdir. Əgər siz özünüzdən Quran və sünnəyə böyun əydiyinizi, onları qəbul etdiyinizi və onlara itaət etdiyinizi görsəniz, bu xeyirə sevinin. Yox əgər qəlbinizdə şəriət hökmlərinə qarşı şübhə olduğunu və əqli dəlillər olmadan şəri dəlilləri qəbul etmədiyinizi görsəniz, bilin ki qəlbinizdə xəstəlik vardır. Çünki uca Allah buyurur: **“Allah və Onun Rəsulu bir işə hökm verdiyi zaman heç bir mömin kişi və mömin qadın öz işlərində istədikləri qərarı verə bilməzlər.”** Yəni Allahın və Onun rəsulunun ﷺ hökmündən başqasını seçməməlidirlər. **“Allaha və Onun Rəsuluna asi olan kəs, əlbəttə ki, açıq-aydın azgınlığa düşmüşdür.”**¹

“Onlarla ən gözəl tərzdə mübahisə et”² əl-Ənkəbut surəsindəki ayədə isə belə buyurulur: **“İçərilərindən zülm edənlər istisna olmaqla Kitab əhli ilə ən gözəl tərzdə mübahisə edin.”**³ Yəni içərilərindəki zalımlarla yumşaq davranmayın. Əksinə, onlar zəlil olduqları halda öz əlləri ilə cizyə⁴ verənədək onlarla vuruşun. Bütün bu deyilənlərdən belə nəticə çıxır ki, dəvət dörd mərhələdən ibarətdir: hikmətlə danışmaq, öyüd-nəsihət etmək, ən gözəl tərzdə mübahisə etmək və içərilərindən zalım olanlara qarşı qılıncla vuruşmaq.

¹ əl-Əhzab, 36.

² ən-Nəhl, 125.

³ əl-Ənkəbut, 46.

⁴ Müsəlman dövlətinin himayəsi altında yaşayan qeyri-müsəlmanlardan alınan mal və ya can vergisi.

Müəllifin  bu fəsildə zikr etdiyi digər ayə uca Allahın bu kəlamıdır: **“Qoy içinizdən xeyrə çağırən, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir ümmət olsun. Məhz onlar nicat tapanlardır.”**¹ Allah, bizə əmr edir ki, içərimizdən belə bir ümmət olsun. Burada “ümmət” deyildikdə, camaat qəsd edilir. Ümumiyyətlə, “ümmət” kəlməsi, Qurani Kərimdə dörd mənada işlənmişdir: camaat, din, illər və bir də örnək götürüləcək rəhbər.

Camaat mənasında işlənən ümmət kəlməsinə misal, elə uca Allahın bu ayəsidir: **“Qoy içinizdən xeyrə çağırən, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun. Məhz onlar nicat tapanlardır.”**

Din mənasında işlənən ümmət kəlməsinə misal, uca Allahın bu ayəsidir: **“Həqiqətən, bu, vahid bir din olaraq sizin dininizdir.”**²

İllər mənasında işlənən ümmət kəlməsinə misal, uca Allahın bu ayəsidir: **“O iki nəfərin edamdan qurtulanı, uzun illərdən sonra xatırlayaraq dedi...”**³

Örnək götürüləcək rəhbər mənasında işlənən ümmət kəlməsinə misal isə, uca Allahın bu ayəsidir: **“Həqiqətən, İbrahim Allaha müti, hənif bir rəhbər idi.”**⁴

“Qoy içinizdən xeyrə çağırən ümmət olsun” ayəsinin ərəbcəsində keçən “vəl-təkun/olsun” feilinin əvvəlinə birləşmiş “ləm” hərfi əmr ədatıdır. Ərəbcə “Minkum/sizdən” sözündəki “min/...dən” şəkilçisi haqqında isə alimlərin iki rəyi vardır: bir qisminin rəyinə görə bu şəkilçi, “bəziləri” mənasını ifadə edir. Digərlərinin rəyinə görə isə, bu şəkilçi, hər bir fərdə aiddir. Birinci rəyə görə bu ayədəki əmr, fərdü-kifayə mənasındadır. Yəni yetərli sayda adam bu əmri yerinə yetirsə, digərlərinin üzərindən məsuliyyət götürülər. Çünki ayədə: “içinizdən” deyildikdə, “içinizdən bəziləri” qəsd edilir. İkinci rəyə görə isə bu əmr, fərdü-ayndır (hər bir fərdə vacibdir). Yəni hər bir müsəlman bu əmri yerinə yetirmək üçün əlindən gələni eməlidir. *Demək, müsəlmanlar, xeyrə*

¹ Ali-İmran, 104.

² əl-Muminun, 52.

³ Yusuf, 45.

⁴ ən-Nəhl, 120.

çağırان, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olmalıdırlar.

Xeyrə çağırmaq, insanların dünya və axirət həyatlarında onlara faydalı olacaq hər şeyi əhatə edir. Belə ki, xeyir, axirətə aid əməllərdə olduğu kimi, dünyəvi əməllərdə də olur. Necə ki, uca Allahın ayəsində buyurulur: **“Ey Rəbbimiz! Bizə həm bu dünyada, həm də axirətdə gözəl nemətlər ver...”**¹ İnsanlara dünya işlərində fayda verən şeylər də, xeyir adlanır. Odur ki, uca Allah mal-dövləti “xeyir” mənasında qeyd edərək demişdir: **“Həqiqətən, o, xeyrə çox hərisdir.”**²

“...yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun.” Bu ayədə “məruf/yaxşı işlər” deyildikdə, şəriətin qəbul etdiyi və təsdiqlədiyi əməllər, “mümkər/pis əməllər” deyildikdə isə, şəriətin qəbul etmədiyi və qadağan etdiyi işlərdir. Dolayısıyla, marufu əmr etmək, Allaha itaət etməyi əmr etmək, mümkəri qadağan etmək isə, Ona asi olmağı qadağan etməkdir. Hərçənd, bir çox müsəlmanlar yaxşı işlər görməyi buyurub, pis əməlləri qadağan edirlər, lakin yaxşı işlər görməyi buyurub, pis əməlləri qadağan etməyin özünə aid şərtləri vardır. O şərtlər bunlardır:

Birinci şərt: əmr edən və ya qadağan edən adam, əmr edəcəyi əməlin məruf/yaxşı əməl olduğunu, qadağan etdiyi əməlin də mümkər/pis əməl olduğunu bilməlidir. Bunları bilmədiyi təqdirdə, əmr etməsi, yaxud qadağan etməsi caiz deyildir. Çünki uca Allah buyurur: **“Haqqında elmin olmadığı bir şeyin dalınca getmə. Çünki qulaq, göz və ürək – bunların hamısı sahibinin əməlləri barəsində sorğu-sual olunacaq.”**³ Duyğulara qapılaraq bir şeyi halal və ya haram etmək olmaz. Əgər bu, duyğuya və ya nəfsin istəyinə görə edilsəydi, bəzi adamların, özlərinin xoşuna gəlməyən hər bir əməli pis saydığını, hətta insanlara faydası dəyən əməlləri belə, pis saydığını və: **“Bu, mümkərdir”**– dediyini görərdik. Həmçinin, bunun tam əksini, səhlənkarlıq edib hər bir əməli yaxşı sayan insanlar da görərdik. Dolayısıyla, əməlin məruf/yaxşı və ya mümkər/pis olmasını şəriət müəyyən edir.

¹ əl-Bəqərə, 201.

² əl-Adiyat, 8.

³ əl-İsra, 36.

Odur ki, ilk dəfə səs gücləndirən cihaz çıxdığı zaman bəzi adamlar dedilər: “Bu, münkərdir. Biz, yəhudilərin şeypuruna bənzəyən bu şeypurlarla necə namaz qıla bilərik, yaxud necə xütbə verə bilərik?!” Haqqı araşdıran alimlərdən, şeyximiz Abdurrəhman əs-Sədi rahiməlləhu isə belə dedi: “Bu, Allahın bizə bəxş etdiyi nemətlərdəndir. Belə ki, Allah, Öz qulları üçün haqqın səsini insanlara çatdırmağın yolunu asanlaşdırdı.” Bunun misalı, eynəyin misalına bənzəyir. Belə ki, adamın görmə qabiliyyəti zəiflədikdə, onu gücləndirmək üçün eynək taxmaq məcburiyyətində qalır. Belə olduğu təqdirdə, biz ona: “Sənə eynək taxmaq olmaz. Çünki o, görmə qabiliyyətini gücləndirir və balaca əşyaları böyük göstərir” – deyə bilərikmi? Xeyr, bunu deyə bilmərik.

Xülasə budur ki, əməlin yaxşı və ya pis olmasını, insanın duyğusu, yaxud onun nəfsi istəyi və ya onun düşüncəsi yox, uca Allah və Onun rəsulu rahiməlləhu müəyyən edir. Demək, insan nəyin məruf/yaxşı əməl və nəyin də münkər/pis əməl olduğunu bilməlidir. Bilməlidir ki, *insanlara* yaxşı əməli əmr edib, pis əməlləri qadağan etsin. Lakin nəyin yaxşı, nəyin də pis əməl olduğunu necə öyrənmək olar? Bunu yalnız Quran və sünnədən, habelə, ümmətin yekdil rəylərindən və ya səhih qiyasla öyrənmək olar. Ümmətin yekdil rəyi və səhih qiyas – hər ikisi Quran və sünnəyə söykənir. Əgər Quran və sünnə olmasaydı, biz icmanın və qiyasın dəlil sayıldığını bilməzdik.

İkinci şərt: adam, dəvət edəcəyi kimsənin pis iş tutduğunu və ya yaxşı əməli tərk etdiyini bilməlidir. Əgər bunu bilməsə, əsassız olaraq onu ittiham etmiş olar. Məsələn, birisinin məscidə daxil olub oturduğunu görsək, müdrik addım budur ki, ondan nə üçün namaz qılmadan oturduğunu soruşaq? Yoxsa ki, onu qınamaq və ya təhqir etmək olmaz. Dəlil budur ki, Peyğəmbər rahiməlləhu cümə günü camaata xütbə verərkən, bir nəfər içəri daxil olub oturdu. Peyğəmbər rahiməlləhu ondan: “Namaz qıldınmı?” – deyə soruşdu. O: “Xeyr!” – deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər rahiməlləhu ona: “Qalx, iki rükət namaz qıl!” – deyə buyurdu. Peyğəmbər rahiməlləhu onun namaz qılmadığını gördükdə, onu qınamadı. Çünki ehtimal vardı ki, Peyğəmbər rahiməlləhu onun namaz qıldığını görmüş olmasın.

Həmçinin, bir adamın ramazan ayında, gündüz vaxtı yemək yediyni və ya su içdiyini görsən, dərhal onu qınama, əksinə, ondan bunun

səbəbini soruş. Bəlkə üzrlü səbəbdən dolayı oruc tutmur. Ondan: “Nə üçün oruc tutmursan?” – deyə soruş. Ola bilər ki, adam müsafir olsun, yaxud xəstə olsun; elə bir xəstəliyi olsun ki, çoxlu su içmək məcburiyyətinə qalsın. Böyrək çatışmamazlığı olan kimsələr kimi, çoxlu su içmək məcburiyyətinə olsun. Demək adam zahirdən sağlam görünsə də *daxildən xəstəliyi ola bilər*. Xülasə budur ki, adamın yaxşı əməli tərktədiyini yəqin bilməlisən ki, ona o yaxşı əməli etməyi əmr edəsən. Həmçinin, adamın pis iş gördüyünü yəqin bilməlisən ki, ona o pis işi qadağan edəsən. Çünki ola bilər ki, sən o adamın pis iş gördüyünü zənn edəsən, əslində isə onun əməlinə pis bir şey olmasın. Buna aid bur misal çəkkək: *Məsələn*, bir adamı maşında bir qadınla görsəniz, *burada iki ehtimal ola bilər*. Birinci ehtimal odur ki, həmin qadın ona naməhrəm olan biridir. İkinci ehtimal da odur ki, həmin qadın onun məhrəmlərindən biridir və ya zövcəsidir. Elə isə həmin adamın günah bir iş gördüyünü yəqin bilmədikcə ona irad tutma. Bunu isə işin gedişatından təxmin etmək olur. Məsələn, həmin adam, barəsində pis zənn edilən insanlardan olarsa və onda şübhə doğuran hərəkətlər görsən, – belə ki ağıllı insan bunu dərhal başa düşür – ona irad tutmalı və “Yanıdakı bu qadın kimdir? Nə üçün maşınında naməhrəm qadın aparırsan?” – deməlisən. Lakin bu əməlin münkər/pis əməl olub-olmadığını bilmirsənsə, onda bir adamın *küçədə* qadınla getdiyini, yaxud maşınında qadın apardığını görəndə kimi ona dərhal irad tutmamalısan. Hər bir halda qadının naməhrəm kişi ilə bir maşında xəlvətə çəkilməsi münkər/pis əməl sayılır. Lakin sən, *onların bir-birilərinə məhrəm olub-olmadıqlarını bilmirsən*. Ola bilər ki, həmin qadın o kişinin məhrəmi də olsun.

Xülasə budur ki, insan nəyin məruf/yaxşı əməl və nəyin də münkər/pis əməl olduğunu bilməli, habelə, adamın yaxşı əməli tərktədiyini və ya pis iş gördüyünü yəqin bilməlidir.

Üçüncü şərt: bir münkəri qadağan etdikdə, o, daha pis və daha böyük münkərə çevrilməsin. Məsələn, düşünün ki, siqaret çəkən birisini görürsünüz. Şübhə yoxdur ki, siqaret çəkmək haramdır və bunu inkar etmək vacibdir. Lakin biz təxmin etsək ki, ona siqaret çəkməyi qadağan edəcəyimiz təqdirdə şərabsatanların yanına gedib şərab içəcək, bu halda ona ilk münkəri, yəni siqaret çəkməyi qadağan etməməliyik. Çünki

içkiyə nisbətdə, siqaret çəkmək daha xəfif münkərdir. Daha pis münkərin işlənməsi qaçılmaz olduğu təqdirdə, daha xəfif olana yol vermək vacibdir. Bu şərtə dair dəlil, uca Allahın bu ayəsidir: **“Müşriklərin Allahdan başqa tapındıqlarını söyməyin. Yoxsa onlar da elmsiz olaraq düşməncəsinə Allahı söyərler.”**¹ Əslində, müşriklərin ilahlarını təhqir etmək şəriətin tələb etdiyi əməllərdəndir. Odur ki, müşriklərin ilahlarını təhqir etmək, kafirlərin bayramlarını pisləmək, camaatı bundan çəkindirmək, buna razılıq göstərməmək və savadsız qardaşlarımıza kafirlərin bayramlarında iştirak etməyin qadağan olduğunu bəyan etmək bizə vacibdir. Çünki küfrə razılıq göstərən adamın, həmin küfrə bulaşması ehtimalı var. Heç istəyərsənmi ki, kafirlərin şüarları həyata keçirilsin və sən də orada iştirak edəsən? Əlbəttə ki, *həqiqi* müsəlman buna razı olmaz. Odur ki, İbn Teymiyyənin رحمته ən fəal tələbələrindən olmuş İbnul-Qeyyim رحمته belə demişdir: “Kafirlərin bayramında iştirak edən, onların bayramını təbrik edən kimsə, kafir sayılmasa da, heç şübhəsiz ki, haram iş görmüş sayılar.” İbnul-Qeyyim رحمته doğru söyləmişdir. Elə buna görə də, bizə vacibdir ki, müsəlman qardaşlarımızı, kafirlərin bayramlarına şərikin olmaqdan (orada iştirak etmək, onları təbrik etmək və s.) çəkindirək. Çünki onların bayramlarında iştirak etmək, yaxud onları təbrik etmək, məsələn, “Bayramınız mübarək!”, yaxud “Allah bayramınızı xeyirli etsin!” və başqa buna bənzər sözlər demək, şübhə yoxdur ki, kafirlərin dini ayinlərinə razılıq göstərməkdir. Allah qorusun.

Bəli, müşriklərin ilahlarını və kitab əhlindən olan kafirlərin ilahlarını və ayinlərini təhqir etmək, şəriətin tələb etdiyi əməllərdəndir. Lakin bu, daha betər bir münkərə yol açacaqsa, bunu etmək qadağandır. Uca Allah belə buyurur: **“Müşriklərin Allahdan başqa tapındıqlarını söyməyin”,** yəni onların bürlərini söyməyin, **“Yoxsa onlar da elmsiz olaraq düşməncəsinə Allahı söyərler.”** Yəni, siz onların ilahlarını söyərsiniz, onlar da sizin İlahınızı – qüdrətli və qüvvətli Allahı söyərler. **“Elmsiz olaraq düşməncəsinə.”** Yəni düşməncilikləri üzündən düşünmədən. Siz onların ilahlarını, ədalətlə və bildiyiniz halda söymüş olar, onlar isə sizin İlahınızı düşməncəsinə və elmsiz olaraq söyərler. Elə isə onların ilahlarını söyməyin ki, onlar da Allahı söyməsinlər. Beləliklə

¹ əl-Ənam, 108.

də, bu ayədən bizə aydın olur ki, əgər bir adamın insanlara münkəri qadağan etməsi, onları daha böyük münkərə yönəldəcəksə, o halda susmaq vacibdir. Beləcə, o, pis əməlin yaxşı əmələ dönməsinə səbəb olacaq imkan yarananadək susmalıdır.

Rəvayət edilir ki, bir gün şeyxulislam İbn Teymiyyə rahiməlləh Şamda içki içən bir qrup tatarın yanından keçirmiş. Tatarlar məşhur bir xalqdır. Bir zaman Allah onları müsəlmanların başına bəla etmiş və müsəlmanlar onlardan böyük zərərlər görmüşlər. İbn Teymiyyə rahiməlləh onların yanından keçərkən bir dostu da onun yanında imiş. Bu zaman İbn Teymiyyə rahiməlləh susdu və onlara içki içməyin haram olduğunu bildirmədi. Dostu: “Nə üçün onları bu münkərdən çəkəndirmirsən?” – deyəndə, İbn Teymiyyə rahiməlləh ona belə cavab verdi: “Əgər onları bundan çəkəndirsəm, gedib müsəlman qadınları zorlayacaq, müsəlmanların mallarını qəsb edəcək, hətta ola bilsin ki, onları öldürəcəklər. İçki içmək isə bütün bunlara nisbətdə daha yüngül bir şərdir.” Bu, İbn Teymiyyənin rahiməlləh dini yaxşı başa düşməsindən irəli gəlirdi. Xülasə budur ki, əgər bir adamın, insanlara münkəri qadağan etməsi, onları daha böyük münkərə yönəldəcəksə, o halda susmaq vacibdir.

Yaxşı işi əmr edib, pis əməli qadağan etməyin şərtlərindən yox, sadəcə ədəblərindən biri də budur ki, adam o yaxşı işi görənlərin, yaxud pis əməli tərək edənlərin birincisi olsun. Yəni, yaxşı iş görməyi əmr edib, sonra özü onu tərək etmiş olmasın, yaxud pis bir əməli qadağan edib, sonra da özü onu etmiş olmasın. Belə ki, bu davranış uca Allahın bu ayəsinə aiddir: **“Ey iman gətirənlər! Nə üçün siz etmədiyiniz şeyləri danışırırsınız?! Etmədiyiniz şeylərdən danışmağınız Allah yanında böyük nifrətlə qarşılanır.”**¹ Səhih hədisdə də belə buyurulur: **“Qiyamət günü bir adam gətirilib Cəhənnəmə atılacaq. Onun qarnının bağırıqları bayıra çıxacaq və bu adam, dəyirmanın ətrafına fırlanan uzunqulaq kimi öz bağırıqlarının başına fırlanacaq. Cəhənnəm sakinləri onun başına yığılıb: “Ey filankəs, niyə bu haldasan? Məgər sən bizə yaxşı işlər görməyi buyurub pis əməlləri qadağan etmirdinmi?” – deyə soruşacaqlar. O da belə cavab verəcək: “Mən sizə yaxşı işlər görməyi buyururdum, lakin özüm buna əməl etmirdim, pis əməl-**

¹ əs-Səff, 2-3.

ləri də qadağan edirdim, amma özüm o işləri görürdüm.¹ Yəni o, etmədiyi şeyləri danışardı. Demək, yaxşı işi əmr edib, pis əməli qadağan etməyin ədəblərindəndir ki, adam həmin yaxşı işi görənlərin, yaxud pis əməli tərk edənlərin birincisi olsun.

Rəvayət edilir ki, İmam Əhməd ibn Hənbəlin rahiməlləhu məzhəbinin davamçılarından olmuş, məşhur vaiz İbnul-Cövzi rahiməlləhu gözəl möizələr verərdi. Cümə günü onun üçün bir kürsü qoyular və o, *bu kürsüyə aylaşib* camaata möziə verərdi. Vəzlərində yüz minlərlə adam iştirak edərdi. Onun vəzləri qəlblərə o qədər təsir edirdi ki, vəz əsnasında onun təsirindən hüşunu itirənlər, hətta ürəyi dayanıb ölənlər olurdu. Bir gün onun yanına bir kölə gəlib dedi: “Şeyxim, ağam məni çox yorur, mənə çox iş gördürür və mənə gücüm yetməyən işləri əmr edir. Camaata vəz verərkən, onları köləni azad etməyə təşviq etsəniz yaxşı olar. Bəlkə *bundan ibrət alıb* məni azad edə.” İbnul-Cövzi rahiməlləhu: “Yaxşı, edərəm” – dedi. Bundan sonra aradan bir neçə cümə keçdi, lakin o, bu mövzuda danışmadı. Nəhayət, o kölə yenə onun yanına gəib dedi: “Mən bir müddət əvvəl sizdən, kölənin azad edilməsi barədə vəz vermənizi xahiş etmişdim, lakin siz indiyədək bu haqda danışmamısınız.” İbnul-Cövzi rahiməlləhu ona belə cavab verdi: “Bəli, çünki o zaman mənim köləm yox idi ki, onu azad edim. Mən, özüm kölə azad etmədən, insanları buna təşviq etmək də istəmirəm. Nə vaxt Allah mənə bir kölə lütf edərsə, mən onu azad etdikdən sonra, artıq kölə azad etmək haqqında danışa bilərəm.” Bundan sonra günlərin birində o, camaata kölə azad etmək haqqında vəz verdi və beləliklə, o kölənin ağası onu azad etdi.

Xülasə budur ki, bu, yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis işləri qadağan etməyin ədəblərindən biridir. Allahdan diləyimiz budur ki, məni də, sizi də, xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi əmr edən və pis işləri qadağan edən kimsələrdən etsin! Şübhəsiz ki, O, lütfkardır, səxavətlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۷۳ - وَعَنْ أَبِي مَسْعُودٍ عُقْبَةَ بْنِ عَمْرِو الْأَنْصَارِيِّ الْبَدْرِيِّ رحمته الله قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

ﷺ: «مَنْ دَلَّ عَلَى خَيْرٍ فَلَهُ مِثْلُ أَجْرِ فَاعِلِهِ» رواه مسلم.

¹ Səhih əl-Buxari, 3267; Səhih Muslim, 2989.

173. Əbu Məsud Uqbə ibn Amr əl-Ənsari əl-Bədri رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Xeyirli işə yönəldən kimsəyə, o işi görənin savabı qədər savab vardır.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

۱۷۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رحمته الله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ دَعَا إِلَى هُدًى كَانَ لَهُ مِنَ الْأَجْرِ مِثْلُ أُجُورِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ أُجُورِهِمْ شَيْئًا، وَمَنْ دَعَا إِلَى ضَلَالَةٍ كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الْإِثْمِ مِثْلُ آثَامِ مَنْ تَبِعَهُ لَا يَنْقُصُ ذَلِكَ مِنْ آثَامِهِمْ شَيْئًا» رواه مسلم.

174. Əbu Hureyra رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“İnsanları doğru yola çağıran kimsəyə, onun ardınca gedənlərin savabları qədər savab yazılır. Bununla bərabər bu, onların savablarından heç bir şey əskilməz. İnsanları zəlalətə çağıran kimsəyə də, onun ardınca gedənlərin günahları qədər günah yazılır. Bununla bərabər bu, onların günahlarından heç bir şey əskilməz.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رحمته الله Əbu Hureyraya رحمته الله istinad edərək nəql etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ belə demişdir: **“İnsanları doğru yola çağıran kimsəyə, onun ardınca gedənlərin savabları qədər savab yazılır. Bununla bərabər bu, onların savablarından heç bir şey əskilməz.”** İnsanları doğru yola çağıran: yəni bu yolun mahiyyətini insanlara başa salan və onları bu yola dəvət edən. Məsələn, insanlara, iki rükət duha namazı qılmağın sünnə olduğunu başa salsın və onları duha vaxtı bu namazı qılmağa təşviq etsə, sonra da insanlar onun bu sözünə tabe olub, duha namazını qılmağa başlasalar, ona, onların savabları qədər savab yazılır. Bununla bərabər bu, onların savablarından heç bir şey əskilməz. Çünki Allahın lütfü genişdir.

Yaxud insanlara: “Qoy gecə qıldığınız namazların sonuncusu vitr namazı olsun. Vitr namazını qılmadan yatmayın. Yalnız gecənin axırında yuxudan oyanmaq niyyətində olan kimsələrdən başqa. Onlar vitri gecənin axırına saxlaya bilərlər” – desə və insanlar, onun bu sözünə ta-

¹ Səhih Muslim, 1893.

² Səhih Muslim, 2674.

be olub, belə etsələr, ona, onların savabları qədər savab yazılar. Yəni səbəbkar olduğuna görə, onların qıldığı hər vitir namazının savabı qədər ona savab yazılar. Digər saleh əməllər də belədir.

“İnsanları zəlalətə çağıran kimsəyə də, onun ardınca gedənlərin günahları qədər günah yazılar. Bununla bərabər bu, onların günahlarından heç bir şey əskiltməz.” Yəni edilməsi günah sayılan bir əmələ çağırırsa. Məsələn, bir adam insanları faydasız oyunlara, batil işlərə, musiqiyə, faizə və başqa bu kimi haramlara dəvət edərsə, onun bu dəvətindən təsirlənən hər kəsin qazandığı günahın eynisi, buna dəvət edən adama yazılar. Çünki o, günaha dəvət etmişdir. Allah qorusun.

Bilin ki, istər doğru yola, istərsə də zəlalətə çağırmaq, həm sözlə, yəni birisinə: “Belə belə et!” – deməklə olur, həm də, əməllə, yəni nümunə götürüləcək insanlardan olmaqla. Əgər camaatın nümunə götürdüyü bir adam bir əməl edərsə, sanki öz əməli ilə onları dəvət etmiş olar. Elə buna görə də, insanlar onun əməlini nümunə götürərək: “Filankəs belə edib. Demək bunu etmək caizdir. Yaxud filankəs bunu etməyib. Demək, bunu etmək caiz deyil” – deyirlər.

Xülasə budur ki, insanları doğru yola çağıran kimsəyə, onun ardınca gedənlərin savabı qədər savab yazılar. *İnsanları zəlalətə çağıran kimsəyə də, onun ardınca gedənlərin günahı qədər günah yazılar.*

Bu hədis dəlildir ki, bir əməlin edilməsinə səbəbkar olan adam, onu edən kimsə kimidir. Çünki yaxşı iş görməyə dəvət edən adam bu yaxşı işin görülməsinə səbəbkar olmuşdur. Elə buna görə də, həmin adama o əməli edənlərin savabı qədər savab yazılar. Həmçinin, pis işə və ya günaha dəvət edən adam da, bu pis işin görülməsinə səbəbkar olur. Elə buna görə də onu edənlərin günahı qədər ona günah yazılar.

Fəqihlər bu hədisdən: “*Bir işə səbəbkar olan, onu edən kimidir*” qaydasını çıxartmışlar. Lakin bir şeyin tələf olmasında, birisi səbəbkar olsa, digəri isə onu etsə, təzminatı, yalnız onu edən ödəyər. Çünki bu əməli edən odur. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

۱۷۵ - وَعَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ يَوْمَ خَيْبَرَ: «لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدًا رَجُلًا يَفْتَحُ اللَّهُ عَلَى يَدَيْهِ، يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ». فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَهْمُ يُعْطَاهَا. فَلَمَّا أَصْبَحَ النَّاسُ غَدَوْا عَلَى رَسُولِ

اللَّهُ ﷻ: كُلُّهُمْ يَرْجُو أَنْ يُعْطَاهَا، فَقَالَ: «أَيْنَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ؟» فَقِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هُوَ يَشْتَكِي عَيْنَيْهِ قَالَ: «فَارْسِلُوا إِلَيْهِ» فَأَتِيَ بِهِ، فَبَصَقَ رَسُولُ اللَّهِ ﷻ فِي عَيْنَيْهِ، وَدَعَا لَهُ، فَبَرَأَ حَتَّى كَأَنْ لَمْ يَكُنْ بِهِ وَجَعٌ، فَأَعْطَاهُ الرَّايَةَ. فَقَالَ عَلِيٌّ ﷺ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقَاتِلْهُمْ حَتَّى يَكُونُوا مِثْلَنَا؟ فَقَالَ: «انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِ مِنْ حَقِّ اللَّهِ تَعَالَى فِيهِ، فَوَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ حُمْرِ النَّعَمِ» متفقٌ عليه.

175. Rəvayət edilir ki, Əbul-Abbəs Səhl ibn Səd əs-Saidi رحمته الله demişdir: “Xeybər günü Rəsulullah ﷺ dedi: “Sabah bayrağı elə bir adama verəcəm ki, Allah onun əli ilə *müsləmanlara* qələbə bəxş edəcək. O adam, Allahı və Rəsulunu sevir, Allah və Rəsulu da onu sevir.” Səhabələr həmin gecəni bayrağın kimə veriləcəyi barədə söhbət edərək keçirdilər. Səhər açıldıqda, onlar Rəsulullahın ﷺ yanına gəldilər. Hər biri bayrağın ona veriləcəyinə ümid edirdi. Onda Rəsulullah ﷺ: “Əli ibn Əbu Talib haradadır?” – deyə soruşdu. Oradakılar: “Ya Rəsulullah! Onun gözləri ağrıyır” – dedilər. Rəsulullah ﷺ: “Onun dalınca adam göndərin!” – deyə buyurdu. Əlini رحمته الله onu yanına gətirdilər. Rəsulullah ﷺ onun gözlərinə yüngülcə tüpürdü və onun *sağalması* üçün dua etdi. Əlinin رحمته الله gözləri sağaldı, sanki heç ağrımamışdı. Rəsulullah ﷺ bayrağı ona verdi. Əli رحمته الله: “Ya Rəsulullah! Onlar bizim kimi *müsləman* olanadək onlara qarşı vuruşummu?” – deyə soruşdu. Rəsulullah ﷺ da ona belə cavab verdi: “Onların yurduna girənə qədər yavaş-yavaş irəlilə. Sonra onları İslama dəvət et və onlara Allahın, öhdələrinə düşən vacib haqlarını xəbər ver. Vallahi, Allahın sənin vasitənlə bir nəfərə hidayət verməsi, sənin üçün qırmızı dəvələrə sahib olmaqdan daha xeyirlidir.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Xeybər günü Rəsulullah ﷺ demişdir: “Sabah bayrağı elə bir adama verəcəm ki, Allah onun əli ilə *müsləmanlara* qələbə bəxş edəcək. O adam Allahı və Rəsulunu sevir, Allah və Rəsulu da onu sevir.” Bu

¹ Səhih əl-Buxari, 3701; Səhih Muslim, 2406.

sözdə həm ümumi, həm də xüsusi müjdə vardır. Ümumi müjdə, **“Allah onun əli ilə müsəlmanlara qələbə bəxş edəcək”** sözündə, xüsusi müjdə isə **“O adam Allahı və Rəsulunu sevir, Allah və Rəsulu da onu sevir”** sözündədir.

Xeybər: yəhudilərin əkin sahələrinin və qalalarının yerləşdiyi yerin adıdır. Mədinənin yüz milliyində,¹ şimal şərq istiqamətində yerləşir. Yəhudilərin bir qismi Mədinəyə yerləşdiyi kimi, bir qismi də Xeybəyə yerləşmişdi. Çünki yəhudilər, Tövratda bir peyğəmbər göndəriləcəyini və onun Mədinəyə hicrət edəcəyini oxuyardılar. Qədimdə Mədinəyə Yəsrib deyilirdi. Lakin İslam gəldikdən sonra ona Yəsrib deyilməsi qadağan edildi. Yəhudilər, o peyğəmbərin Mədinəyə hicrət edəcəyinə və düşmənləri ilə döyüşüb onlara qalib gələcəyinə inanırdılar. Onlar bunun haqq olduğunu bilib Mədinəyə və Xeybəyə yerləşmişdilər. Onlar o peyğəmbərin İsrail oğullarından olacağını düşünürdülər. Nəhayət, o peyğəmbər İsmail ﷺ nəslindən olan ərəblərdən göndərildikdə, onlara həsəd etdilər və o peyğəmbərə küfr etdilər. Allah qorusun. Halbuki onlar o peyğəmbəri öz oğullarını tanıdıqları kimi tanıyırdılar: **“Onlara tanıdıqları peyğəmbər gəldikdə onu inkar etdilər!”**² və dedilər: “Bu, haqqında bizə müjdə verilmiş peyğəmbər deyil.” Onlar əvvəlcə Peyğəmbər ﷺ ilə əhd bağlamış, sonra isə ona xəyanət etmişlər. Onlar Mədinədə üç qəbilə idilər: bənu-Qaynuqa, bənu-Nədir və bənu-Qureyza. Onların hamısı Peyğəmbər ﷺ ilə əhd bağlamış, lakin sonra ona xəyanət etmişlər. Allah onların hamısını, Peyğəmbərin ﷺ əli ilə məğlub etmişdir. Bunların sonuncusu, Səd ibn Muazın ﷺ, barələrində – döyüşçülərinin öldürülüb, qadınlarının və uşaqlarının isə kölə edilməsinə, mallarının da qənimət olaraq alınmasına hökm verdiyi, bənu-Qureyza qəbiləsidir. Onların sayı yeddi yüz idi. Peyğəmbər ﷺ onların öldürülməsini əmr etdi. Beləcə onların kökü kəsildi. Yəhudilər, Musanın dövründən ﷺ ta bu günədək və bundan sonra da Qiyamətədək, həmişə arxadan zərbə vuran, xain və əhdi pozan insanlar olmuş və olacaqlar da. Onlar, əhdi ən çox pozan və əmanətə ən çox xəyanət edən insanlardır. Odur ki, onlara heç bir halda güvənmək olmaz. Onlara güvənən və ya inanan adam, onların keçmiş tarixini yaxşı bilmir.

¹ Mil: 1609 metr uzunluğunda məsafə ölçüsü.

² əl-Bəqərə, 89.

Rəsulullah ﷺ bu döyüşdə: **“Sabah bayrağı elə bir adama verəcəm ki, Allah onun əli ilə müsəlmanlara qələbə bəxş edəcək. O adam Allahı və Rəsulunu sevir, Allah və Rəsulu da onu sevir”**– demişdir. Bu sözdə iki böyük fəzilət zikr edilir:

Birincisi: **“Allah onun əli ilə müsəlmanlara qələbə bəxş edəcək”** sözüdür. Belə ki, Allah, kimin əli ilə müsəlmanlara qələbə bəxş edərsə, o adam çoxlu savaba nail olar. Çünki Allah kimin əli ilə bir adamı haqq yola yönəldərsə, bu, onun üçün qırmızı dəvələrdən daha xeyirli olar. Xüsusilə qırmızı dəvə deyilməsi, bunun ərəblər üçün ən dəyərli mal olmasına görədir.

İkincisi: **“O adam Allahı və Rəsulunu sevir, Allah və Rəsulu da onu sevir”** sözüdür. Bu, Əli ibn Əbu Talibin (عليه السلام) fəzilətinə dəlalət edir. Belə ki, səhabələr bütün gecəni həmin adamın kim olacağı haqda danışdılar. Nəhayət, səhər açıldıqda, Rəsulullah ﷺ: **“Əli ibn Əbu Talib haradadır?”**– deyə soruşdu. Yanındakılar: **“Onun gözləri ağrıyır”**– dedilər. Yəni gözünün ağrısından iztirab çəkir. Rəsulullah ﷺ onun dalınca adam göndərdi və onu Rəsulullahın ﷺ yanına gətirdilər. Rəsulullah ﷺ onun gözlərinə yüngülcə tüpürdü və onun *sağalması* üçün dua etdi. Onun gözləri sağaldı, sanki heç ağrımamışdı. Bu, qüdrətli və qüvvətli Allahın möcüzəsidir. Onun gözlərinə nə dərman damcıladıldı, nə də dağ basıldı. Sadəcə Rəsulullahın ﷺ tüpürəcəyi və duası kifayət etmişdir.

Bu hədis dəlildir ki, insanların hər hansı bir məziyyət haqqında, onun kimə nəsib olacağı barədə müzakirə etməsi caizdir. Çünki səhabələr o gecəni: **“Görəsən, o bayraq kimə veriləcək?”** deyə müzakirə etmiş və onlardan hər biri: **“Ola bilsin ki, mənə verilsin”**– demişdir.

Bu hədis həm də onu göstərir ki, uca Allah bəzən insana, onun heç ağına gəlmədiyi fəzilətləri bəxş edir. Belə ki, Əli (عليه السلام) orada deyildi. Bəlkə də bu işdən heç xəbəri olmayacaqdı. Lakin buna rəğmən Allah ona bu fəziləti nəsib etdi. Bu da dəlildir ki, insan bəzən gözlədiyi bir nemətdən məhrum olur, bəzən də ona ağına gəlmədiyi yerdən nemət bəxş edilir.

“Rəsulullah ﷺ bayrağı ona verdi.” Bayraq, cihad əsnasında bir toplumu tanıdan əlamətdir. Belə ki, insanlar cihad əsnasında dəstələrə bölünür, hər bir dəstə müəyyən bir cinahda vuruşur. Qəbilə-qəbilə, ya-

xud mühacirlərin dəstəsi və ənsarın dəstəsi kimi, dəstələrə bölünür və hər bir dəstənin özünə aid bayrağı olur.

Əli عليه السلام: “Ya Rəsulullah! Onlar bizim kimi *müsəlman* olanadək onlara qarşı vuruşummu?” – deyə sorşudu. Yəni: “Onlar müsəlman olana qədər onlarla vuruşum, yoxsa nə edim?” Peyğəmbər ﷺ də ona belə buyurdu: **“Onların yurduna girənə qədər yavaş-yavaş irəlilə.”** Peyğəmbər ﷺ ona: “Onlar bizim kimi müsəlman olanadək onlarla vuruş” – demədi. Çünki müsəlmanlar kafirlərlə, onların müsəlman olması üçün, yaxud onları zorla müsəlman etmək üçün yox, İslamın hökmlərinə boyun əymələri üçün döyüşürlər. Əgər İslamı qəbul etsələr, bu, onların lehinə, yox etməsələr, onların əleyhinə olar. Onlar ya İslamın hökmlərinə boyun əyərək, zəlil halda öz əlləri ilə cizyə¹ verəcək, ya da müsəlman olacaqlar.

Alimlər belə bir ixtilaf etmişlər: cizyə verənədək vuruşulması əmr olunanlar yalnız kitab əhlidir, yoxsa bu *hökm* bütün kafirlərə də aiddir? Alimlərin əksəriyyəti deyir ki, cizyə verənədək, yaxud İslamı qəbul edənədək vuruşulması əmr olunanlar yalnız kitab əhlidir, yəni yəhudilər və nəsrənilərdir. Digər kafirlərlə isə, onlar İslamı qəbul edənədək vuruşmaq əmr edilib. Onlardan İslamdan başqa heç bir şey qəbul edilmir. Alimlər bu rəyi uca Allahın bu ayəsi ilə əsaslandırıbmışlar: **“Kitab verilənlərdən Allaha və Axirət gününə iman gətirməyən, Allahın və Onun rəsulunun haram buyurduğunu haram saymayan və həqiqi din olan İslama etiqad etməyənlərlə, zəlil günə qalıb öz əlləri ilə cizyə verməyə məcbur oluncaya qədər vuruşun.”**²

Bu ayədəki hökm kitab əhlinə aid edilsə də, hədislərə görə ümumi mənaya şamil edilir. Dəlil də budur ki, Peyğəmbər ﷺ Həcərdə yaşayan məcusilərdən cizyə almışdır. Halbuki məcusilər kitab əhli deyildirlər. Həmin hədisi Buxari رحمته الله rəvayət etmişdir.³ Bu məsələyə dair baş-

¹ Müsəlman dövlətinin himayəsi altında yaşayan qeyri-müsəlmanlardan alınan mal və ya can vergisi.

² ət-Tovbə, 29.

³ Rəvayət edilir ki, Ömər ibn Xattab رضي الله عنه ölümündən bir il əvvəl, Bəsrə əhlinə belə bir *məktub* yazmışdır: “Qohumlarınız arasında məcusilərlə ailə qurmuş hər kəsin nikahını ləğv edin!” Həmçinin, rəvayət edilir ki, Abdurrəhman ibn Auf, Peyğəmbərin ﷺ Həcərdə yaşayan məcusilərdən cizyə aldığına şahidlik edənə qədər Ömər ibn Xattab məcusilərdən cizyə almamışdır.” (Səhih əl-Buxari, 3156-3157).

qa bir dəlil də, Muslimin رحمته الله Bureydə ibn Huseybdən rəvayət etdiyi hədisdir.¹ Hədisdə xəbər verilir ki, Peyğəmbər ﷺ bir orduya və ya bir dəstəyə başçı təyin etdikdə, ona və onunla birlikdə gedən müsəlmanlara yaxşı işlər görməyi tövsiyə edərdi. Həmçinin, onlara əmr edərdi ki, düşməni İslama dəvət etsinlər. Əgər onlar bundan imtina etsələr, onlardan cizyə tələb etsinlər. Və əgər cizyə verməkdən də imtina etsələr, o halda onlarla vuruşsunlar. Xülasə budur ki, ayədə zikr edilən hökm daha geniş mənanı əhatə edir. Elə buna görə də, Əli عليه السلام: “Ya Rəsulullah! Onlar bizim kimi *müsəlman* olanadək onlara qarşı vuruşummu?” – deyə sorşuduqda, Rəsulullah ﷺ: “Onlar bizim kimi *müsəlman* olanadək onlara qarşı vuruş” – deməmişdir. Sadəcə əmr olunanı yerinə yetirməyi, onların yurduna girənə qədər yavaş-yavaş irəliləməyi buyurmuşdur.

Ərəbcə “alə rislik” – “yavaş-yavaş irəlilə” deməkdir. Yoxsa sən də, sənin ordun da, sənin yanındakılar da yorularlar. Əksinə, onların yurduna girənə qədər, yəni onların yanına çatamadək yavaş-yavaş irəlilə.

Peyğəmbər ﷺ *davam edib* deyir: **“Sonra onları İslama dəvət et və onlara Allahın, öhdələrinə düşən vacib haqlarını xəbər ver.”** Burada Peyğəmbər ﷺ ona iki şeyi əmr etmişdir.

Birincisi, onları İslama dəvət etməkdir. Belə ki, əgər onlar İslamın mənasını bilirlərsə, onlara: “Müsəlman olun!” deməsi kifayət edir. Yox əgər bilmirlərsə, onlara bəyan etməlidir ki, İslam: Allahdan başqa *ibadətə layiq* məbudun olmadığına və Muhəmmədin Onun qulu və rəsulu olduğuna şahidlik etmək, namaz qılmaq, oruc tutmaq, zəkat vermək və həcc ziyarətini yerinə yetirməkdir.

İkincisi, Peyğəmbərin ﷺ: **“və onlara Allahın, öhdələrinə düşən vacib haqlarını xəbər ver”** sözüdür. Bu, Allahın və Onun rəsulunun ﷺ əmrlərini dinləyib itaət etməkdir. Bu da, İslam dinini qəbul edən kimsənin, dinin tələblərindən xəbərdar olması üçündür. Belə ki, bəzi insanlar, İslama bir din olaraq daxil olur, lakin onun nə olduğunu bilmirlər. Sonra ona şəriət qayda-qanunlarını bəyan etdikdə, – Allah qorusun – dindən dönürlər. Beləliklə də, bu küfrləri əvvəlkindən daha böyük küfr olur. Çünki dinindən dönən adam sərbəst buraxılmaz. Ona:

¹ Səhih Muslim, 1731.

“Ya tövbə edib İslam dininə dönməlisən, ya da edam ediləcəksən” – deyilir. Ona görə də aramızda yaşayan nəsrənilərin, büt-pərəstlərin, müşriklərin və başqa kafirlərin sayının çox olduğu bu dövrdə, onları İslama dəvət etdikdə, əvvəlcə İslamı onlara doğru-düzgün başa salmalıyıq ki, bu dini başa düşdükləri halda müsəlman olsunlar. Onlara sadəcə: “Müsəlman olun!” – deməyimiz kifayət deyil. Çünki onlar, İslamın tələblərinə görə, Allahın, onların öhdələrinə düşən haqlarından bixəbərdilər. Biz bu haqları onlara öyrətdikdən sonra, onlar artıq xəbərdar olduqları halda İslamı qəbul edərlərsə, bizim üzərimizdən məsuliyyət götürülər. Bundan sonra onlar İslamdan dönərsə, onlardan İslama qayıtmalarını tələb edər, qayıtmadıqları təqdirdə onları edəm edərik. İslam dinini onlara təfəsilatsız bəyan etmək isə, naqis şəkildə edilən dəvət sayılır. Buna dəlil, şərh etdiyimiz, Səhl ibn Sədin رحمته الله عليه rəvayət etdiyi hədisdir.

Hədisin davamında Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Vallahi, Allahın sənin vasitənlə bir nəfərə hidayət verməsi, sənin üçün qırmızı dəvələrə sahib olmaqdan daha xeyirlidir.”** Yəni Allahın, sənin vasitənlə onu müsəlman olmağa müvəffəq etməsi, sənin üçün qırmızı dəvələrə sahib olmaqdan daha xeyirlidir. Belə ki, qırmızı dəvə, ərəblər üçün malların ən dəyərlisi sayılmasa da, ən dəyərlilərindən biri sayılır. Əli عليه السلام Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu kimi də etdi. Yəni onların yurdu-na girənə qədər yavaş-yavaş irəlilədi, sonra da onları İslama dəvət etdi. Lakin onlar İslam dinini qəbul etmədilər. Axırda qələbə müsəlmanlara nəşib oldu. Allah, Əli ibn Əbu Talibin عليه السلام əli ilə müsəlmanlara zəfər nəşib etdi. Bu məşhur hadisə “Döyüşlər” və “Peyğəmbərin ﷺ həyatı” haqqında bəhs edən kitablarda zikr edilmişdir. Şərh etdiyimiz hədisin, fəslin ünvanına aid olan hissəsi budur ki, Peyğəmbər ﷺ Əli ibn Əbu Talibə عليه السلام və ümumən müsəlmanlara, kafirləri İslama dəvət etməyi və onlara Allahın, öhdələrinə düşən vacib haqlarını xəbər verməyi buyurmuşdur.

Bu hədisdən, aşağıda qeyd edilən nəticələr çıxır:

1. Peyğəmbərin ﷺ möcüzə göstərməsi. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ Əli ibn Əbu Talibin عليه السلام gözlərinə yüngülcə tüpürüb, onun sağalması üçün dua etmiş və onun gözləri sağalmışdır, sanki heç ağrınamışdı.

2. Peyğəmbərin ﷺ, bu hədisdə zikr edilən digər möcüzəsi. Bu, onun: **“Allah onun əli ilə müsəlmanlara qələbə bəxş edəcək”** sözüdür. Bu da, qeydi xəbərdir. Allah, həqiqətən də, Əlinin ﷺ vasitəsilə müsəlmanlara zəfər bəxş etdi.

3. Cihadda bayraq qaldırmaq. Bir qədər əvvəl izah etdiyimiz kimi, hər dəstənin özünə aid, onu tanıdacaq bir bayrağı olmalıdır.

4. İnsan xeyirli işə aparan yolu araşdırmalı və ona nail olmaq üçün yarışmalıdır. Çünki səhabələr həmin gecəni, bayrağın kimə veriləcəyi barədə söhbət edərək keçirdilər.

5. İnsana bəzən heç ağılına gəlmədiyi yerdən nemət bəxş edilir, bəzən də gözlədiyi nemətdən məhrum olur. Belə ki, həmin vaxt Əli ibn Əbu Talibin ﷺ gözləri ağrayırdı və çox güman ki, o, Peyğəmbərin ﷺ bayrağı ona verəcəyini heç ağılından belə keçirməmişdir. Lakin buna rəğmən o, bu nemətə nail oldu. Bu, Allahın lütfüdür, onu dilədiyinə verir. Müvəffəqiyyət uca Allahdandır.

۱۷۶ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ فَتًى مِنْ أَسْلَمَ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي أُرِيدُ الْغَزَا وَلَيْسَ مَعِيَ مَا أَتَجَهَّزُ بِهِ؟ قَالَ: «أَنْتَ فَلَانًا فَإِنَّهُ قَدْ كَانَ تَجَهَّزَ فَمَرِضَ» فَأَتَاهُ فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يُقْرِئُكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ: أَعْطِنِي الَّذِي تَجَهَّزْتَ بِهِ، فَقَالَ: يَا فَلَانُ أَعْطِيهِ الَّذِي تَجَهَّزْتَ بِهِ، وَلَا تَحْبِسِي مِنْهُ شَيْئًا، فَوَاللَّهِ لَا تَحْبِسِينَ مِنْهُ شَيْئًا فَيُبَارِكَ لَكَ فِيهِ. رواه مسلم.

176. Ənəsdən ﷺ rəvayət edilir ki, Əsləm qəbiləsindən bir gənc: “Ya Rəsulullah! Mən döyüşə getmək istəyirəm, lakin buna hazırlıq görmək üçün imkanım yoxdur” – dedi. Peyğəmbər ﷺ də: **“Filankəsin yanına get. O, döyüşə hazırlıq görmüşdü, lakin xəstələnib”** – dedi. Gənc həmin adamın yanına gəlib dedi: “Rəsulullah ﷺ sənə salam söyləyir və döyüş üçün hazırladıqlarını mənə verməni buyurur.” Həmin adam da öz zövcəsinə: “Ey filankəs! Döyüş üçün hazırladıqlarımı bu gəncə ver; bunlardan heç bir şey saxlama. Vallahi, heç bir şey saxlama ki, sənin xeyir-bərəkətə nail olman üçün səbəb olsun” – dedi.

Bu hədisin Muslim rəvayət etmişdir.¹

¹ Səhih Muslim, 1894.

Şərh:

Müəllifin ﷺ nəql etdiyi bu hədisdə, xeyir yolunu göstərmək qeyd edilir. Belə ki, bir nəfər Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib ondan, döyüşə getmək üçün silah-sursat istəyir. Peyğəmbər ﷺ də onu, atını, silah-sursatını və səfər azuqəsini hazırlayan, lakin xəstələndiyinə görə döyüşə qatıla bilməyən səhabəsinin yanına göndərir. Beləcə, bu adam, cihada hazırlıq görmüş o səhabənin yanına gəlib, Peyğəmbərin ﷺ dediklərini ona xəbər verdi. Onda səhabə öz *zövcəsinə*: “Ey filankəs! Döyüş üçün hazırladığım hər bir şeyi bu gəncə ver; bunlardan heç bir şey saxlama. Vallahi, heç bir şey saxlama ki, sənin xeyir-bərəkətə nail olman üçün səbəb olsun” – dedi.

– Bu hədis dəlildir ki, bir adam, başqa birisini xeyirli bir işə yönəldərsə, o, buna görə savab qazanar. *Yuxarıda*: **“Xeyirli işə yönəldən kimsəyə, o işi görəninin savabı qədər savab vardır”** – hədisi zikr edilmişdir.¹

– Bu hədisdən o da aydın olur ki, saleh bir əməl üçün hazırlıq görən, lakin xəstəliyindən dolayı onu həyata keçirməyə imkanı olmayan kimsə, bunun savabını kamil şəkildə qazanmaq üçün, hazırladığı vasitələri, o saleh əməli yerinə yetirəcək kimsəyə verməlidir. Çünki adam yaxşı bir işi görməyə niyyət edib, buna hazırlıq gördükdən sonra, xəstələnsə və xəstəliyi ona bu əməli etməyə imkan verməsə, ona kamil şəkildə savab yazılar. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Kim Allaha və Onun rəsuluna tərəf hicrət edərək evindən çıxdıqdan sonra ölüm onu haqlayarsa, onun mükafatını Allah verər.”**²

– Bu hədisdə zikr edilən səhabənin sözündən aydın olur ki, insan bir şeyi xeyirli işə sərf etməyə niyyət etmişdirsə, ən yaxşısı onu *elə həmin işə* sərf etməkdir. Məsələn, bir malı sədəqə vermək istəyirsiniz və onu sədəqə olaraq, bir məscidə və ya xeyriyyə cəmiyyətinə vermək üçün ayırıb kənara qoymusunuz. O mal sizin əlinizdə olduğu müddətcə, istəsəniz niyyətinizi poza bilərsiniz. Lakin ən fəzilətli budur ki, o sədəqəni verəsiniz və niyyətinizi pozmayasınız. Belə edəsiniz ki, xeyirli işdə yarışanlardan ola biləsiniz. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

¹ 173 nömrəli hədisə və onun şərhinə bax.

² ən-Nisa, 100.

İyirmi birinci fəsil

Yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birinə yardım etmə

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ﴾

“Yaxşılıq etməkdə və Allahdan qorxub pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birinizə yardım edin.”¹

﴿وَالْعَصْرِ ۝١ إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ خَسِيرٌ ۝٢ إِلَّا الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصَوْا بِالْحَقِّ

وَتَوَّصَوْا بِالصَّبْرِ﴾

“And olsun axşam çağına! Həqiqətən, insan ziyan içərisindədir. Yalnız iman gətirib saleh əməllər edənlər, bir-birinə haqqı tövsiyə edənlər və bir-birinə səbirli olmağı tövsiyə edənlərdən başqa.”²

İmam Şafii رحمته belə bir mənada söz söyləmişdir: “İnsanlar, yaxud onların əksəriyyəti bu surə haqqında düşünməkdən qafildirlər.”

Şərh:

Müəllif رحمته bu fəslə: “Yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birinə yardım etmə” adlı başlıq qoymuşdur. Yardım etmək, yəni insanların yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birlərinə kömək etməsidir. Yaxşılıq: xeyirli işlər görmək; təqva isə, şər əməllərdən çəkinməkdir. Belə ki, insanlar iki cür əməl edərlər: xeyirli olan əməl və şər olan əməl. Xeyirli işlər xüsusunda bir-birinə yardım etmək, – istər sizinlə, istərsə də başqa insanlarla əlaqəli olsun, – o işdə dostunuza yardım etmək və bunu onun üçün asanlaşdırmaqdır. Şər əməllər etmək xüsusunda bir-birinə yardım etmək deyildikdə isə, dostunuzu ondan çəkindirmək, bunun qarşısını almaq üçün bacardığınız qədər ona mane olmaq və şər əməl etmək istədikdə, ona bu işdən vaz keçmə-

¹ əl-Maidə, 2.

² əl-Əsr, 1-3.

yi tövsiyə etməkdir. Fəslin ünvanında zikr edilən ərəbcə “birr” kəlməsi, yaxşılıq etmək deməkdir; bu işdə bir-birinə yardım etmək isə, insanlara onu etməyi asanlaşdırmaqdır. “Təqva” da, şər əməllərdən uzaq durmaqdır; bu işdə bir-birinə yardım etmək isə, insanlar vahid bir ümmət olanadək onların pis işlər görməsinə mane olmaq və onları bu işdən çəkəndirməkdir.

Uca Allahın: **“...bir-birinizə yardım edin”**¹ ifadəsindəki əmr, vacib buyurulan əməlləri yerinə yetirməkdə bir-birinizə yardım etməyin vacib olduğunu, müstəhəb sayılan əməlləri yerinə yetirməkdə bir-birinizə yardım etməyin isə, müstəhəb olduğunu bildirir. Təqva xüsusundakı əmr də belədir. Haramları tərk etmək xüsusunda bir-birinizə yardım etmək vacib, məkruhlari tərk etmək xüsusunda bir-birinizə yardım etmək isə müstəhəbdir.

Yaxşılıq etməkdə və pis əməllərdən çəkinməkdə bir-birinə yardım etməyə aid ikinci dəlil, müəllifin ﷺ zikr etdiyi “əl-Əsr” surəsidir. Bu surədə uca Allah belə buyurur: **“And olsun axşam çağına! Həqiqətən, insan ziyan içərisindədir. Yalnız iman gətirib saleh əməllər edənlər, bir-birinə haqqı tövsiyə edənlər və bir-birinə səbirli olmağı tövsiyə edənlərdən başqa.”** Uca Allah, zamanı bildirən əsr çağına and içir. İnsanlardan kimisi zamanını xeyirli işlərlə, kimisi də onu şərlə keçirir. Allah, əsr çağının insanların əməlləri ilə əlaqəsi olduğuna görə zamana and içir. Sonra buyurur: **“Həqiqətən, insan ziyan içərisindədir.”** Burada “insan” deyildikdə, ümumən hər bir insan – mömin və kafir, itaət-kar və fasiq, kişi və qadın – hər bir insan qəsd edilir. Yəni insanların hamısı ziyan içərisindədir, əməlləri puça çıxacaq, bu əməllər onun öz əleyhinə olacaq, bu işləri görmək üçün dünyada tər tökəcək, axirətdə isə bunların heç bir faydasını görməyəcək. Yalnız bu dörd xisləti özündə cəm edənlərdən başqa: **“Yalnız iman gətirib saleh əməllər edənlər, bir-birinə haqqı tövsiyə edənlər və bir-birinə səbirli olmağı tövsiyə edənlərdən başqa.”** Bunlar özlərini iman və saleh əməllərlə islah etmiş, başqalarını isə, onlara haqqı və səbri tövsiyə etməklə islah etmişlər.

İman: Allah və Onun rəsulunun ﷺ bildirdiyi, iman gətirilməsi vacib olan hər bir şeyə iman gətirməkdir. Rəsulullah ﷺ bunu bizə belə

¹ əl-Maidə, 2.

bəyan etmişdir: **“İman odur ki, Allaha, Onun mələklərinə, kitablarına, elçilərinə və Axirət gününə iman gətirəsən, habelə qədərə – onun xeyrinə və şərinə iman gətirəsən.”**¹ İmanın altı əsasına iman gətirmək.

Saleh əməllər isə, Allaha yaxınlaşdıran hər bir əməldir. Əməl isə yalnız iki şərtlə saleh sayıla bilər: iklasla Allah üçün edilməli və Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müvafiq olmalıdır.

İklas; əməli insanlara göstərmək üçün yox, məhz Allah rızasını qazanmaq və axirət savabına nail olmaq üçün etməkdir.

Sünnəyə müvafiq olması isə, yerinə yetirilən əməlin Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müvafiq olması, həm də bidət olmamasıdır. Çünki bidəti, insan iklasla etsə belə, rədd edilir: **“Hər kim bizim dinimizdə olmayan bir əməl edərsə, bu əməl rədd edilir.”**² Əgər bir əməl Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə müvafiq olsa, lakin riya ilə yerinə yetirilərsə, o əməl də rədd edilir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Mən şəriqliyə möhtac olmayanların ən alisiyəm. Kim etdiyi bir əməldə Məndən qeyrisini mənə şəriq qoşarsa, onu öz şirki ilə birlikdə baş-başa buraxaram.”**³ Bu, qüdsi hədisdir.

“...bir-birinə haqqı tövsiyə edənlər”, yəni bir-birilərinə haqqı məsləhət görənlər. Haqq, peyğəmbərlərin ﷺ gətirdikləri şəriətlərdir.

“...və bir-birinə səbirli olmağı tövsiyə edənlər” Çünki insan, ibadətləri yerinə yetirmək və günah işlərdən çəkinmək, habelə, Allahın göndərdiyi sınaqlara tab gətirmək xüsusunda səbir etməyə möhtacdır.

İmam Şafii رحمه الله demişdir: **“Əgər Allah Öz qullarına yalnız bu sürəni nazil etmiş olsaydı, bu onlara kifayət edərdi.”** Çünki bu, əhatəli və yığcam bir surədir. Uca Allahdan diləyirəm ki, bizi, saleh əməllər edən, bir-birinə haqqı və səbri tövsiyə edən möminlərdən etsin! Həqiqətən O, eşidəndir, yaxındır.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

١٧٧ - عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ الْجَنِّيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ جَهَرَ غَايِبًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَرَا، وَمَنْ خَلَفَ غَايِبًا فِي أَهْلِهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَرَا» متفقٌ عليه.

¹ Səhih Muslim, 8.

² Səhih Muslim, 1718.

³ Səhih Muslim, 2985.

177. Əbu Abdurrəhman Zeyd ibn Xalid əl-Cuhəni رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ belə demişdir: **“Kim Allah yolunda cihada çıxan bir kimsəni silah-sursatla təmin etsə, cihad etmiş sayılar. Kim də bir mücahidin qoyub getdiyi ailəsinin qeydinə qalarsa, o da cihad etmiş sayılar.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

١٧٨ - وَعَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رحمته الله أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بَعَثَ بَعْثًا إِلَى بَنِي لَحْيَانَ مِنْ هُدَيْلٍ فَقَالَ: «لَيَنْبَغَتْ مِنْ كُلِّ رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا وَالْأُجْرُ بَيْنَهُمَا» رَوَاهُ مُسْلِمٌ.

178. Əbu Səid əl-Xudri رحمته الله rəvayət etmişdir ki, Rəsulullah ﷺ Huzeyl qəbiləsindən *bir dəstəni* bənu Lihyanın üzərinə göndərdi və onlara belə buyurdu: **“Hər iki kişidən biri döyüşə göndərilsin. Cihadın sava-bı isə onların hər ikisinə çatacaq.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllif رحمته الله: “Yaxşılıq etməkdə və *pis əməllərdən* çəkinməkdə bir-birinə nə yardım etmə” fəslində, Peyğəmbərdən ﷺ varid olmuş bu hədisi zikr etmişdir: **“Kim Allah yolunda cihada çıxan bir kimsəni silah-sursatla təmin etsə, cihad etmiş sayılar. Kim də bir mücahidin qoyub getdiyi ailəsinin qeydinə qalarsa, o da cihad etmiş sayılar.”** Bu, yaxşılıq etməkdə və *pis əməllərdən* çəkinməkdə bir-birinə yardım etməyə aiddir. Əgər insan, cihada getmək istəyən bir kimsəni miniklə, yemək-icməklə və silah-sursatla – bu üç şeylə təchiz edərsə, cihad etmiş sayılar. Yəni ona cihadda iştirak edən kimsənin savabı qədər savab yazılar. Çünki o, xeyirli bir iş üçün yardım etmişdir.

Həmçinin, mücahidin ailəsinə himayə edən kimsəyə də, cihadda iştirak edən kimsənin savabı qədər savab yazılar. Yəni əgər bir adam cihada getmək istəsə, lakin ailəsinin başsız qalacağına görə narahat olsa, müsəlmanlardan biri gəlib ona: “Mən, sən ailənin qeydinə qalaram” – desə, onun ailəsinə baxan bu adama, cihadda iştirak edən kimsənin sa-

¹ Səhih əl-Buxari, 2843; Səhih Muslim, 1895.

² Səhih Muslim, 1896.

vabı qədər savab yazılar. Çünki o, ona yardım etmişdir. Bu deyilənlərdən aydın oldu ki, cihada gedən kimsəyə yardım etmək iki cür olur:

1. Ona, minik, ərzaq və silah-sursatla yardım etmək;

2. Onun ailəsinin qeydinə qalmaq və onların ehtiyaclarını təmin etmək. Çünki bunun özü, ən böyük yardımdır. Belə ki, cihada getmək istəyən insanların bir çoxunun dərdi, ailəsinin sonrakı halıdır. Belə olduğu halda, onun ailəsinin ehtiyaclarını ödəyən və onlara himayədarlıq edən kimsə, cihad edən kimsənin savabı qədər savab qazanar. Məsələn, Rəsulullah ﷺ Təbuk döyüşünə gedərkən, öz əhli-əyalına baxmağı, Əli ibn Əbu Talibə عليه السلام tapşırıqda, Əli عليه السلام: “Ya Rəsulullah! Doğrudanmı sən mənə qadınların və uşaqların yanında qoyub getmək istəyirsən?” – deyir. Peyğəmbər ﷺ də ona belə cavab verir: **“İstəmirsən ki, Harun Musaya yaxın olduğu kimi, sən də mənə yaxın olasan?! Fəqət məndən sonra peyğəmbər gəlməyəcək.”**¹ Yəni, necə ki, Musa عليه السلام öz Rəbbi ilə görüşməyə getdikdə, qövminü qardaşı Haruna عليه السلام həvalə etdiyi kimi, mən də öz ailəmi sənə həvalə edirəm.

Bu hədis dəlildir ki, hər hansı bir ibadətdə bir adama yardım edən kimsə o ibadəti edən kimsənin savabı qədər savab qazanır. Məsələn, bir elm tələbəsini kitabla, yaxud evlə təmin etsəniz və ya ona xərclik versəniz və s. şəkildə ona yardım etsəniz, onun qazandığı savab qədər savab qazanarsınız. Bununla yanaşı onun savabından da heç bir şey əskilməz. Həmçinin, bir kimsəyə namaz qılmasında kömək etsəniz, onəu qılacağı yer, paltar və dəstəmaz suyu təmin etsəniz, sizə də, onun qazanacağı savab qədər savab yazılacaqdır.

Ümumi qayda belədir: Hər kim, Allaha ibadət xüsusunda başqa birisinə yardım edərsə, həmin adam, o ibadəti edən kimsənin qazandığı savab qədər savab qazanar və ibadəti edən adamın savabından heç bir şey azalmaz. Müvəffəq edən Allahdır.

۱۷۹ - وَعَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ لَقِيَ رُكْبًا بِالرُّوحَاءِ فَقَالَ: «مَنْ

الْقَوْمُ؟» قَالُوا: الْمُسْلِمُونَ، فَقَالُوا: مَنْ أَنْتَ؟ قَالَ: «رَسُولُ اللَّهِ» فَرَفَعَتْ إِلَيْهِ امْرَأَةٌ صَبِيًّا

فَقَالَتْ: أَلَيْهَذَا حَجٌّ؟ قَالَ: «نَعَمْ وَلَكِ أَجْرٌ» رواه مسلم.

¹ Səhih əl-Buxari, 3706; Səhih Muslim, 2404.

179. İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət etmişdir ki, Rəsulullah ﷺ Rəvhədə bir karvana rast gəldi və onlardan: **“Siz kimsiniz?”** – deyə soruşdu. Onlar da: **“Biz müsəlmanlarıq. Bəs sən kimsən?”** – dedilər. O: **“Allahın rəsuluyam”** – deyə cavab verdi. Elə bu vaxt bir qadın öz körpəsini qaldırıb: **“Bu körpə, həcc ziyarəti edə bilərmimi?”** – deyə soruşdu. Rəsulullah ﷺ: **“Bəli edə bilər; sənə də buna görə savab vardır”** – deyə cavab verdi.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته الله nəql etdiyi bu hədisdə İbn Abbas رضي الله عنه rəvayət etmişdir ki, Rəsulullah ﷺ Rəvhədə bir karvana rast gəlmişdir. Rəvhə Məkkə ilə Mədinə arasındakı bir yerdir. Bu hadisə Vida həcc vaxtı baş vermişdir. Rəsulullah ﷺ onlardan: **“Siz kimsiniz?”** – deyə soruşdu. Onlar da: **“Biz müsəlmanlarıq. Bəs sən kimsən?”** – dedilər. O: **“Allahın rəsuluyam”** – deyə cavab verdi. Elə bu vaxt bir qadın öz körpəsini qaldırıb: **“Bu körpə, həcc ziyarəti edə bilərmimi?”** – deyə soruşdu. Rəsulullah ﷺ: **“Bəli edə bilər; sənə də buna görə savab vardır”** – deyə cavab verdi.

Bu hədisdə olan faydalara görə, müəllif onu bu fəsildə gətirmişdir. Bunlar aşağıdakılardır:

1. Birisinə, Allaha etdiyi itaət xüsusunda yardım edən adam, onun qazandığı savab qədər savab qazanır. Belə ki, hədisdə zikr edilən bu qadın, ihrama girməkdə, təvaf və səy etməkdə, (minada, ərəfatda və müzdləfədə) qalmaqda və başqa ayinləri yerinə yetirməkdə, körpəsinin qeydinə qalacaqdır. Odur ki, Rəsulullah ﷺ o qadına: **“Bəli edə bilər; sənə də buna görə savab vardır”** – demişdir.

Bu, bir qədər əvvəl zikr edilən, mücahidi silah-sursatla təchiz edən və ya onun ailəsinin qeydinə qalan kimsənin, mücahidin qazandığı savab qədər savab qazandığını bildirən hədis kimidir.

2. İnsan, ehtiyac olduqda bilmədiyi məsələni soruşmalıdır. Necə ki, Rəsulullah ﷺ tanımadığı adamların düşmən olduğunu, ona xəyanət edəcəklərini və ya aldadacaqlarını ehtimal edib: **“Siz kimsiniz?”** – deyə soruşmuşdur. Ehtiyac olmadığı təqdirdə isə bir adamdan: **“Sən kimsən?”** – deyə soruşmaq düzgün deyil. Çünki bu, adamın özünə aid ol-

¹ Səhih Muslim, 1336.

mayan işlərə qarışmasına aid ola bilər. Halbuki: **“Müsəlmanın İslamının gözəlliyindəndir ki, özünə aid olmayan işləri tərk etsin.”**¹ Lakin məsləhət bildiyiniz zaman, adamı tanımaq və o bilgiyə görə davranmaq üçün onun kim olduğunu soruşa bilərsiniz.

3. Bu hədis dəlildir ki, insan, tərif olunmaq məqsədi güdmədən, sadəcə özünü tanımaq məqsədi ilə özünün gözəl xislətlərini zikr edə bilər. Necə ki, bu səhabələrə: “Siz kimsiniz?” – deyildikdə, “Biz müsəlmanlarıq” – deyə cavab vermişlər. Şübhəsiz ki, İslam, tərifəlayiq bir vəsfdir. İnsanın öyünmək üçün deyil, sadəcə xəbər vermək üçün: “Mən müsəlmanam”, yaxud: “Mən, möminəm” – deməsində heç bir qəbahət yoxdur. Həmçinin, bunu Allahın lütfünü zikr etmək məqsədi ilə deyərsə, məsələn: “Məni müsəlmanlardan edən Allaha həmd olsun!” və başqa buna bənzər sözlər deyərsə, bunda da bir qəbahət olmaz. Əksinə, bu, qadağan olunan bir şeyə yol açmadıqca gözəl bir şey sayılır.

4. Bu hədisdəki faydalardan biri də budur ki, insan, özündə olan bir vəsfi, öyünmədən zikr edərsə, bu, özünü tərifləmək və uca Allahın: **“Özünü təmizə çıxartmayın! Çünki O, kimin Allahdan qorxduğunu yaxşı bilir.”**² ayəsində qadağan etdiyi, nəfsi təmizə çıxarmaq sayılmaz.

5. Bu hədis ona da dəlalət edir ki, insan, yanındakı alimin elmindən istifadə etməlidir. Necə ki, bu səhabələr, qarşılarındakı adamın Allahın rəsulu ﷺ olduğunu biləndə, ona suallar verməyə başladılar. Odur ki, insan alimin varlığını fürsət bilib onun elmindən istifadə etməli və bilmədiklərini ondan soruşmalıdır.

6. Bu hədisdəki faydalardan biri də budur ki, körpə övladı ilə birlikdə həcc ziyarətini yerinə yetirən valideyn, onun ibadətinə görə savab qazanır. Belə olduğu təqdirdə *uşağın həcc etməsi* valideynə yox, elə uşağın özünə sayılır. Xalq arasında deyirlər ki, guya uşağın yerinə yetirdiyi həcc ziyarəti onun valideyninə sayılır. Bu deyilənin heç bir əsası yoxdur. Əksinə, uşağın yerinə yetirdiyi həcc ziyarəti onun özü üçündür. Çünki hədisdə deyilir ki, qadın öz körpəsini qaldırıb: “Bu körpə, həcc ziyarəti edə bilərmi?” – deyə soruşduqda, Rəsulullah ﷺ: **“Bəli edə bilər; sənə də buna görə savab vardır”** – deyə cavab vermişdir. Demək,

¹ Sunən ət-Titmizi, 2317; Sunən İbn Macə, 3976.

² ən-Nəcm, 32.

bu ziyarət uşağa aiddir. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, uşaqlar həddi-bülüğa çatanadək onlara günah yox, ancaq savab yazılır.

Bəzi alimlər, Rəsulullahın ﷺ: **“Bəli edə bilər”** sözünü əsas gətirərək deyirlər ki, uşaq ihrama girdikdən sonra, həcc ayınlarının hamısını yerinə yetirməli: yəni təvaf və səy etməli, Ərafatda, Müzdəlifədə və Minada qalma, şeytana daş atmalı, bu ayınları bacardığı qədər yerinə yetirməlidir. Yerinə yetirə bilmədiyi ayınları isə onun əvəzinə hamisi yerinə yetirməlidir. Təvaf və səyi isə mütləq özü yerinə yetirməlidir.

Bəzi alimlər isə: “Uşaq, səbəbsiz yerə də olsa ihramdan çıxıb bilər. Çünki qələm ondan qaldırılmışdır (ona günah yazılmır) və o, mükəlləf deyil” – demişlər. “Həccin nafiləsi də, fərzi kimi olduğu üçün, bu halda ihramdan çıxmaq olmaz. Yəni uşağın etdiyi *həcc*, nafilə olsa da, bu halda ona ihramdan çıxmaq caiz deyildir” – fikri düzgün deyil. Çünki uşaq, mükəlləf sayılmır və ona heç bir şey vacib deyil. Əbu Hənifənin rahmehiullah məzhəbinə görə, uşağın həcc ziyarətini tamamlaması, onun vaciblərini yerinə yetirməsi, qadağalarından çəkinməsi vacib deyil; nəyi yerinə yetirərsə ondan qəbul olunur, nəyi də etməzsə, ona görə məsuliyyət daşmır. Bu günkü gün bu fikirdə olan neçə-neçə insanlar var ki, uşaqları ilə birlikdə ihrama girirlər. Nəhayət, uşaq yorulduqda, həccə tamamlamadan onu ihramdan çıxarırlar. Alimlərin əksəriyyətinin rəyinə görə isə, onu bu ziyarəti tamamlamağa məcbur etmək lazımdır. Əbu Hənifənin rahmehiullah məzhəbinə görə, habelə, Əhməd ibn Hənbəlin rahmehiullah məzhəbindən və İbn Teymiyyənin rahmehiullah tələbələrindən olmuş, “əl-Furu” adlı kitabın müəllifi də bu rəyə meyl etmiş və: “Uşağa heç bir ayini yerinə yetirmək vacib deyil, çünki o, mükəlləf deyildir” – demişdir.

7. Hədis həm də ona dəlalət edir ki, uşaq ayırd etmə yaşına¹ çatmış olmasa da, onun yerinə yetirdiyi həcc ziyarəti qəbul olur. Lakin ayırd etmə yaşına çatmamış uşağın niyyəti necə səhih ola bilər? Alimlər deyirlər ki: “İhrama girdikdə, valideyni onu ihrama daxil etdiyini və uşağın edə bilmədiyi hər ayini onun yerinə edəcəyini qəlbi ilə niyyət etməlidir.”

Yeri gəlmişkən bir məsələyə də aydınlıq gətirək: Həcc ziyarətini edən kimsənin, təvaf üçün ayrı niyyət, səy üçün ayrı niyyət, şeytana

¹ Əksər alimlərin rəyinə görə ayırd etmə yaşı yeddi yaşdan etibarən başlayır.

daş atmaq üçün də ayrı niyyət etməsi vacibdirmi, yoxsa, vacib deyilmi? Bu məsələdə alimlər ixtilaf etmişlər. Bəziləri demişlər ki: “Adam həcc niyyəti ilə ihrama girdikdən sonra, həmin niyyətlə, yəni niyyətini təzə-ləmədən təvaf və səy edərsə, həcc qəbul olar.” Səbəbini də belə izah etmişlər ki, təvaf və səy etmək, Ərəfatda durmaq, şeytana daş atmaq, Mi-nada və Müzdəlifədə gecələmək və s. bunların hamısı bir ibadətin (həcc ziyarətinin) hissələridir. Dolayısıyla, ilk niyyət hamısı üçün yetər-lidir. Bu, namaz qılan kimsənin namaza başlayarkən niyyət etməsi ki-midir. Belə ki, namaz qılan adamın, rükuya getmək, səcdə etmək, qi-yamda durmaq və təşəhhüdə oturmaq üçün ayrıca niyyət etməsinə lü-zum yoxdur. Çünki bunlar həmin ibadətin hissələridir. Həcc ziyarəti də həmçinin.

Bu rəyə, yalnız zəruri halda tabe olmaq olar. Yəni bir adam gəlib sizdən: “Mən Kəbəyə gedib təvaf etdim, lakin bu əsnada qəlbimdə niy-yət yox idi” – deyə fitva soruşsa, ona, “bunda heç bir günah yoxdur və təvafın səhihdir” – deyə fitva vermək lazımdır. Lakin adi halda (bir adam təvaf etmək istədikdə) ona: “Niyyət etsən, daha yaxşı olar” – deyilməlidir. Hərçənd, insan təfav edəcəyinə niyyət edir, lakin təvafın vacib, yoxsa nafilə olduğunu qəlbindən keçirmir. Daha doğrusunu isə Allah bilir.

۱۸۰ - وَعَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: «الْحَازِنُ الْمُسْلِمُ الْأَمِينُ الَّذِي يُنْقِذُ مَا أُمِرَ بِهِ، فَيُعْطِيهِ كَامِلًا مُوَفَّرًا، طَيِّبَةً بِهِ نَفْسُهُ فَيَدْفَعُهُ إِلَى الَّذِي أُمِرَ لَهُ بِهِ أَحَدُ الْمُتَصَدِّقِينَ» متفقٌ عليه.

وفي رواية: «الذي يُعْطِي مَا أُمِرَ بِهِ» وَضَبُّوا «الْمُتَصَدِّقِينَ» بِفَتْحِ الْقَافِ مَعَ كَسْرِ النُّونِ عَلَى التَّثْنِيَةِ، وَعَكْسُهُ عَلَى الْجَمْعِ وَكِلَاهُمَا صَحِيحٌ.

180. Əbu Musa əl-Əşəri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ belə de-mişdir: “Buyurulan əmri yerinə yetirib, veriləcək sədəqəni əskiltmə-dən, tam olaraq və könül xoşluğu ilə, verilməsi əmr olunan kimsəyə verən etibar olunası müsəlman xəzinadar, sədəqə verən iki nəfərdən biridir.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Digər rəvayətdə də: **“Ona əmr olunanı verən”**– deyilir. Hədisin ərəbcəsində keçən “əl-Mutəsaddiqayni/sədəqə verən iki nəfər” kəlməsi cəm formasında, yəni “əl-Mutəsaddiqinə/sədəqə verənlər” ləfzi ilə də rəvayət olunmuşdur. Hər iki rəvayət səhihdir.

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Musa əl-Əşariyə رضي الله عنه istinad edərək nəql etdiyi rəvayətdə, Rəsulullah ﷺ belə demişdir: **“Buyurulan əmri yerinə yetirib veriləcək sədəqəni əskiltmədən, tam olaraq və könül xoşluğu ilə, verilməsi əmr olunan kimsəyə verən etibar olunası müsəlman xəzinədar, sədəqə verən iki nəfərdən biridir.”** Bu hədisi Buxari və Muslim rəvayət etmişdir. Hədisdə **“xəzinədar”** kəliməsi mübtəda, **“sədəqə verən iki nəfərdən biridir.”** sözü də, xəbər kimi ifadə edilmişdir. Yəni, müsəlman olmaq, etibar ediləsi insan olmaq, əmr olunanı yerinə yetirmək və bunu könül xoşluğu ilə yerinə yetirmək kimi bu dörd vəsfi özündə cəm edən xəzinədar *sədəqə verən iki nəfərdən biridir*.

Birinci vəsf, onun müsəlman olması, yəni kafir olmamasıdır. Çünki xəzinədar, etibarlı adam olub, buyurulan əmri yerinə yetirmiş olsa da, savab qazanmır. Belə ki kafirlər, etdikləri yaxşı əməllərə görə, axirətdə mükafat almayacaqlar. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Biz onların etdikləri əməllərə baxdıqdan sonra, bu əməlləri sovrulmuş toz dənəciklərinə çevirərik.”**² O, həmçinin buyurur: **“Sizlərdən hər kim dinindən dönüb kafir olaraq ölərsə, onların əməlləri dünyada və axirətdə puça çıxar. Onlar Od sakinləridirlər və onlar orada əbədi qalacaqlar.”**³ Lakin əgər xeyirli işlər görsə, sonra müsəlman olsa, keçmişdə etdiyi yaxşılıqlarla birlikdə müsəlman olar və onların savabını alar.

İkinci vəsf, etibarlı insan olmasıdır. Yəni o kimsə ki, ona əmanət verildikdə, onu yiyəsinə (və ya yerinə) çatdırar, malı qoruyar, onu zay etməz, onu israf etməz və payladıqda haqsızlıq etməz.

Üçüncü vəsf, özünə buyurulan əmrləri yerinə yetirməsidir. Çünki bəzi insanlar etibarlı olsalar da, əmri yerinə yetirməyə tənbəllik edirlər.

¹ Səhih əl-Buxari, 1438; Səhih Muslim, 1023.

² əl-Furqan, 23.

³ əl-Bəqərə, 217.

Lakin bu adam həm etibarlıdır, həm də əmrləri dərhal yerinə yetirər. Beləcə, o, özündə fəallığı və etibarlılığı cəm edir.

Dördüncü vəsf, vəzifəsini könül xoşluğu ilə yerinə yetirməsidir. Buyurulanı yerinə yetirərkən və verilməsi vacib olanı verərkən bunu könül xoşluğu ilə edir. Yəni sədəqə verdiyi kimsəyə minnət qoymaz və ya özünün ondan üstün olduğunu göstərməz. Əksinə, onu könül xoşluğu ilə verir. Beləsi, öz malından bir qəpik belə vermədiyi halda, sədəqə verən iki nəfərdən biri sayılır.

Məsələn, bir adamın var-dövləti var və onun xəzinədarı, mal sahibinin əmrlərini könül xoşluğu ilə yerinə yetirən, etibar olunası bir müsəlmandır. Mal sahibi, o xəzinədara: "Filan kasıba on min manat ver" deyəndə, onu Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu kimi verərsə, on min manat sədəqə vermiş sayılar. Mal sahibinin savabından da heç bir şey əskilməz. Bu, Allahın lütfüdür, onu dilədiyinə verir.

Bu hədis etibarlılığın və buyurulan əməli layiqincə yerinə yetirməyin fəzilətinə dəlalət edir.

Həmçinin, ona da dəlalət edir ki, yaxşılıq etməkdə və *Allahdan qorxub pis əməllərdən* çəkinməkdə bir-birinizə yardım etmək məsələsində, yardım edən kimsə, o işi görən kimsənin qazandığı savab qədər savab qazanır. Bu da Allahın lütfüdür və onu dilədiyinə verir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

İyirmi ikinci fəsil

Nəsihət

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾

“Möminlər, həqiqətən də qardaşdırlar.”¹

Uca Allah Nuh ﷺ haqqında xəbər verərkən belə buyurur:

﴿وَأَنْصَحْ لَكُمْ﴾

“Mən Rəbbimin mənə vəhy etdiklərini sizə təbliğ edir və sizə öyüd-nəsihət verirəm.”²

Həmçinin, Hud ﷺ haqqında xəbər verərkən də belə buyurur:

﴿وَأَنَا لَكُمْ نَاصِحٌ أَمِينٌ﴾

“Mən sizin üçün etibar olunası nəsihətçiyəm.”³

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə “Nəsihət” adı vermişdir. Nəsihət: başqasına nush/öyüd-nəsihət verməkdir. Ərəbcə nush: adamın müsəlman qardaşı üçün xeyir istəməsi, onu xeyirli işə dəvət etməsi, bunu ona izah etməsi və onu bu işi görməyə təşviq etməsidir. Peyğəmbər ﷺ üç dəfə: “Din, nəsihətdir” – deyərək, dinin nəsihətdən ibarət olduğunu ifadə etmişdir. Səhabələr: “Kimə? Ya Rəsulullah.” – deyə soruşduqda, Peyğəmbər ﷺ: **“Allaha, Onun Kitabına, rəsuluna, müsəlmanların rəhbərlərinə və bütün müsəlmanlara”** – deyə cavab vermişdir. Nəsihət sözünün əksi, hiylə qurmaq, kələk gəlmək, xəyanət etmək və aldatmaqdır.

Müəllif ﷺ bu fəslin əvvəlində üç ayə zikr etmişdir.

Birinci ayə, uca Allahın: **“Möminlər, həqiqətən də qardaşdırlar”**⁴ ayəsidir. Əgər möminlər bu ayənin tələbini yerinə yetirsələr və bu xis-

¹ əl-Hucurat, 10.

² əl-Əraf, 62.

³ əl-Əraf, 68.

⁴ əl-Hucurat, 10.

ləti özlərində əks etdirlərlər, bu qardaşlıq, onları bir-birinə nəsihət verməyə təşviq edər. Möminlərin öhdəsinə düşən budur ki, Allahın buyurduğu kimi bir-birinə qardaş olsunlar. Onlar, dində qardaşdırlar. Din qardaşlığı isə nəsəb qardaşlığından daha güclüdür. Hətta din qardaşlığı olmadan, sadəcə nəsəb qardaşlığının olması *Allah qatında* bir şey deyildir. Odur ki, Nuh عليه السلام öz Rəbbinə dua edib: **“Ey Rəbbim! Axı oğlum da mənim ailəmdəndir. Sənin vədin, şübhəsiz ki, haqdır. Sən hakimlərin Hakimisən!”**¹ deyəndə, uca Allah ona belə buyurmuşdur: **“Ey Nuh! O, sənin ailəndən deyildir. Doğrusu, bu, (kafirilər üçün mədəd diləməyin) pis bir işdir.”**²

Möminlər isə, ölkələri bir-birindən nə qədər uzaq olsa və dilləri də bir-birindən nə qədər fərqli olsa da, bir-birilərinə qardaş sayılırlar. Mömin adam isə öz mömin qardaşına nəsihət etməli, ona xeyir diləməli, bunu ona izah etməli və onu xeyrə dəvət etməlidir.

İkinci ayə isə, rəsulların ilki olmuş Nuhun عليه السلام sözüdür. O, öz qövmünü uca Allahın dininə dəvət edərkən belə demişdir: **“Mən sizə öyüd-nəsihət verirəm. Allahdan nazil olanlar sayəsində sizin bilmədiklərinizi bilirəm.”**³ Yəni mən sizə kələk gəlmirəm, sizi aldatmıram və sizə xəyanət etmirəm, əksinə, sizin nəsihətçinizəm.

Üçüncü ayədə də uca Allah, Hudun عليه السلام öz qövmünə belə dediyini xəbər verir: **“Mən sizin üçün etibar olunası nəsihətçiyəm.”**⁴

Xülasə budur ki, müsəlman, din qardaşlarına nəsihət edən, onların xeyrini istəyən bir adam olmalı, onları xeyrli işlərə yönəltməli və onları xeyrə dəvət etməlidir ki, aralarındakı iman qardaşlığının tələblərini yerinə yetirmiş olsun. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۸۱ - عَنْ أَبِي زُقَيْفَةَ تَمِيمِ بْنِ أَوْسٍ الدَّارِيِّ رحمته الله أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه وسلم قَالَ: «الدِّينُ النَّصِيحَةُ»

قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ «لِلَّهِ، وَلِكِتَابِهِ، وَلِرَسُولِهِ، وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ، وَعَامَّتِهِمْ» رواه مسلم.

¹ Hud, 45.

² Hud, 46.

³ əl-Əraf, 62.

⁴ əl-Əraf, 68.

181. Əbu Ruqeyya Təميم ibn Ovs əd-Dari رضى الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Din nəsihətdir”**– dedi. Biz: “Kimə?”– deyə soruşduq. O buyurdu: **“Allaha, Onun kitabına, rəsuluna, müsəlmanların rəhbərlərinə və bütün müsəlmanlara.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رضى الله عنه “Nəsihət” fəslində üç hədis zikr etmişdir:

Birinci hədisdə Təميم ibn Ovs əd-Dari رضى الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Din nəsihətdir”**– dedi. Peyğəmbər ﷺ bunu üç kərə təkrar edir ki, xitab olunanlar və dinləyənlər onun sözünə diqqətlə qulaq assınlar. *Səhabələr*: “Kimə?”– deyə soruşduqda, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Allaha, Onun kitabına, rəsuluna, müsəlmanların rəhbərlərinə və bütün müsəlmanlara.”** Hədisdə zikr edilənlər, nəsihət olunanlardır:

“Allaha nəsihət” deyildikdə, Onun rızasını qazanmaq üçün ixlaslı olmaq, ibadətləri məhz Ona yönəltmək, Onu sevmək və Ona təzim etmək qəsd edilir. Çünki adam, Allahı sevərək Ona ibadət edir, Onun sevgisini qazanmaq üçün Onun əmrlərini yerinə yetirir, həm də, Ona təzim edərək, Ondan qorxaraq haramlardan uzaq durur.

İnsanın həm qəlbi, həm dili, həm də əzaları ilə daim Allahı zikr etməsi də, Allaha nəsihət etməyə aiddir. Qəlb ilə zikr etməyin heç bir həddi-hüdudu yoxdur. Belə ki, insan, qəlbi ilə Allahı hər zaman, hər bir halda, hər bir şeyə baxanda, hər bir şeyi eşitdikdə zikr edə bilər. Çünki hər şeydə Allahın vəhdaniyyətinə (tək ilah olduğuna), böyüklüyünə və hökmranlığına dəlalət edən dəlillər vardır. İnsan, göylərin və yerin yaradılışı və gecənin gündüzə, gündüzün də gecəyə qarışması haqqında düşünər, habelə, günəş, ay, ulduzlar, dağlar, ağaclar, heyvanlar və başqa şeylər haqqında düşünər, beləliklə də, bu, onun üçün qəlbində Allahı zikr etməyə vəsilə olar.

“Allaha nəsihət” deyildikdə, həmçinin, Allah rızası üçün qəzəblənmək də qəsd edilir. Allahın haram buyurduğu əməlləri edən kimsələrə qəzəblənmək kimi. Rəsulullah ﷺ belə edərdi. O, heç vaxt öz nəfsinə görə intiqam almamışdır. İnsanlar ona nə qədər əziyyət versələr də, o,

¹ Səhih Muslim, 55.

öz nəfsinə görə intiqam almazdı. Yalnız Allahın qoyduğu qanunlar pozulduqda, onları pozanlardan çox sərt şəkildə intiqam alardı.¹ İnsan öz Rəbbinin haqqı tapdalandığı zaman rahat durmamalıdır. Birisinin Allahı söydüyünü, yaxud Onu təhqir etdiyini, yaxud Ona istehza etdiyini eşitsə, buna görə qəzəblənməli, hətta barəsində dövlətə şikayət edilməli olarsa belə onu etməli və həmin adama inkar etməlidir. Bu, Allaha nəsihət sayılır.

Allahın qullarına göndərdiyi dini müdafiə etmək də, Allaha nəsihət sayılır. Mömin adam, hiyləgərlərin qurduğu hiylələri alt-üst etməli və din düşmənləri olan ateistlərin cavabını verməlidir. Eyni ilə insanları zəncirləyib onları azadlıqdan məhrum edən kimsə kimi. Əslində bu, hürriyyət zənciridir. Belə ki, insan, özünü Allah üçün, Allah sayəsində, Allahın dininə zəncirləyər. Belə etməyən adam, şeytanın zənciri ilə zəncirlənər və onun addımlarına tabe olar. Çünki nəfs, istəksiz qala bilməz, heç vaxt sakit durmaz. Onun hər zaman ya xeyirlə, ya da şərlə əlaqəli istəyi olar. İbnul-Qeyyim “Nuniyyə” qəsidəsində gözəl söz söyləmişdir:

Yaradılışlarının qayəsi, *Allaha* qul olmaqdan qaçdılar,
Nəfs ilə şeytanın quluna çevrilərək, *başlarına* iş açdılar.

Yaradılışlarının qayəsi Allaha ibadət və Ona qul olmaq olduğu halda, Ondan qaçdılar; Halbuki uca Allah buyurur: **“Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım.”**² Onlar, azadlığın və səadətin zirvəsi sayılan bu cür köləlikdən qaçıb, nəfsin və şeytanın köləsinə çevrildilər. Nəfs insanı öz əsarəti altına salır, ona öz istəklərini yeridir, beləliklə də, o insan, nəfsin istəklərinə boyun əyir. Nəfsin istəkləri insana qalib gəldikdə isə, o, ağılnı itirir. Şairin dediyi kimi:

İki sərxoşluq var ki, biri ehtirasın³, digəri içkinindir,
Bu cür sərxoşun ayrılması çox çətin, çətin.

Şair içki içən bir kimsəni vəsf edib deyir ki, bu adamda iki sərxoşluq var: biri ehtirasın sərxoşluğu, digəri isə içki sərxoşluğudur. Görə-

¹ Səhih Muslim, 2328.

² əz-Zariyat, 56.

³ Ehtiras: ağılnı çətinliklə idarə edə bildiyi hiss; nəfsin istəyi.

sən bu iki sərxoşluğa qurşanan kimsə, nə zaman ayılacaq? Əlbəttə ki, beləsinin ayılma ümidi yoxdur.

Demək, insan, nəfsə və şeytana yox, Allaha qulluq etməlidir ki, özü-nə fayda verməyən, əksinə, zərər verən zəncirlərdən qurtulsun.

Allahın dinini Onun qulları arasında yaymaq da, Allaha nəsihət sayılır. Çünki bu yol, peyğəmbərlərin ﷺ hamısının tutduğu yoldur. Onlar, insanları Allaha doğru çağıran dəvətçilər olmuşlar. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Biz hər ümmətə: “Allaha ibadət edin, tağutdan uzaq olun” – deyə, elçi göndərdik. Onlardan kimisini Allah doğru yola yönəltdi, kimisinə də azmaq nəsib etmişdir.”**¹ Ayədə: **“Onlardan kimisini”** deyildikdə, yəni özlərinə rəsul göndərilmiş hər bir ümmətdən. Allahdan diləyimiz budur ki, bizi və sizi doğru yola yönəltsin.

Hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“Onun kitabına”** – deyir. Yəni Allahın kitabına nəsihət də dindəndir. Bu, Allahın həm Muhəmmədə ﷺ nazil etdiyi kitaba, həm də ondan əvvəl nazil etdiyi kitablara şamil edilir. Bu kitablara nəsihət deyildikdə isə, onların içindəki xəbərləri təsdiqləmək qəsd edilir. Yəni onların içindəki ayələri təsdiqləməyimiz vacibdir.

Quranı təsdiqləmək məsələsi aydındır. Belə ki, Quran, Peyğəmbərin ﷺ zamanından bu günədək çox sayda ravilər vasitəsilə nəql edilmiş və Axır zamanda Allah onu ortadan qaldıranadək belə davam edəcəkdir. Onu uşaqdan tutmuş böyüyədək hər kəs oxuyur. Əvvəlki kitablar isə təhrif edilmiş və dəyişdirilmişdir. Hərçənd, biz o kitablarda olan doğru xəbərləri təsdiq etməli və həmin ayələrin hökmlərinin doğru olduğuna etiqad etməliyik, lakin bu kitablardakı hökmlərə tabe olmamalıyıq. Yalnız şəriətimizdə dəlil olduğu təqdirdə *bu hökmlərə tabe ola bilərik*.

Allahın kitabına nəsihət deyildikdə, həmçinin, insanın ona aid edilən şübhələri dəf etməsi – onun ləfzini və ya mənasını təhrif edənlərin, habelə, onda naqislik və ya əlavələr olduğunu iddia edən kimsələrin şübhələrini dəf etmək qəsd edilir. Məsələn, rafizilər iddia edirlər ki, Quranda naqislik var və Muhəmməd peyğəmbərə ﷺ nazil edilmiş Quran ayələri, hazırki dövrdə müsəlmanların əlindəki Quran ayələrindən

¹ ən-Nəhl, 36.

daha çox olmuşdur. Onlar müsəlmanların yekdil rəyinə müxalif olmuşlar. Allaha həmd olsun ki, Qurandan heç bir şey əskilməmişdir. Qurandan bir hərfin belə əskildiyini iddia edən kəs, Allahın bu ayəsini yalan saymış olur: **“Şübhəsiz ki, Zikri (Qurani) Biz nazil etdik, əlbəttə, Biz də onu qoruyacağıq.”**¹ Quranın qorunmasını qüdrətli və qüvvətli Allah Öz öhdəsinə götürmüşdür. Hər kim Qurandan bir hərif belə çıxarılıb əskildiyini iddia edərsə, Allahı yalançı saymış olar. Beləsi, bu küfrünə görə tövbə edib Allahın dininə qayıtmalıdır.

İnsanın, Quranın mənasını – yəni zahirinə uyğun gələn doğru mənasını, təhrif etmədən və dəyişdirmədən insanlar arasında yayması da, Allahın kitabına edilən nəsihətə aiddir. Adam bir məclisdə oturarkən, Allahın kitabından bir ayə oxuyub onu insanlara izah etməklə, xeyirli iş görmüş və Allahın kitabına nəsihət etmiş olar. Xüsusilə də, müsəlmanların çox oxuduqları “əl-Fatihə” surəsi kimi, surələri oxuyub izah etmək daha yaxşıdır. Belə ki, “əl-Fatihə” surəsi, həm imama, həm namazda ona tabe olana, həm də təkbəşinə namaz qılana, hər rükətdə oxunması vacib olan bir rükündür. Dolayısıyla, insanlar onun mənasını bilməyə möhtacdırlar. Adam onu insanlara izah edər və onun mənasını onlara başa salarsa, Allahın kitabına nəsihət etmiş sayılır.

Allahın Kitabına olan nəsihətin bir hissəsi də budur ki, Allahın, bu Quranın ayələrini həqiqi mənada tələffüz etdiyinə iman gətirəsən. **۞** Yəni onun Allahın kəlamı olduğuna, bu kəlamın həm hərflərdən, həm də mənadan ibarət olduğuna, onun mənasız, sadəcə hərflərdən və ya hərflərsiz, sadəcə mənadan ibarət olmadığına, əksinə, həm ləfz, həm də məna ilə Allahın kəlamı olduğuna, Allahın o ayələri tələffüz etdiyinə, Cəbrailin **السلام** də onu Allahdan eşidib, sonra Muhəmmədə **ﷺ** nazil etdiyinə iman gətirəsən. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **“Şübhəsiz ki, bu, aləmlərin Rəbbindən nazil edilmişdir. Onu sədiq ruh Cəbrail sənin qəlbinə endirdi ki, xəbərdar edənlərdən olasan. Bu Quran açıq-aydın ərəb dilində nazil edildi.”**² Diqqət edin, Rəsulullah **ﷺ** ayələri qulaqları ilə dinlədiyi halda, **“sənin qəlbinə”**– deyilmişdir. Çünki qulağa çatan sözlər, qəlbə gedib çatmadığı təqdirdə, insanın qəlbinə yer-

¹ əl-Hicr, 9.

² əş-Şuəra 192-195.

ləşə bilməz. İnsanın qəlbinə yerləşəcək şeylər, yalnız qulaqla eşitmək, gözlə görmək, əl ilə toxunmaq, burunla iyləmək və ağızla dadmaq yolu ilə yerləşə bilər. Önemli olan, onun yerləşdiyi yerdir ki, bu da, qəlbdir. Elə buna görə də: **“...sənin qəlbinə endirdi ki, xəbərdar edənlərdən olasan”** deyilmişdir. Buna əsasən demək olar ki, bir adamın: “Bu Quran, Allahın kəlamı deyil, sadəcə Allahdan hasil olmuş bir kəlamdır”, yaxud: “Allahın yaratdığı məxluqlardan biridir” və ya buna bənzər sözlər deməsi, Allahın kitabına nəsihət etmək sayılmaz. Əksinə, Allahın kitabına nəsihətdəndir ki, onun həm ləfz, həm də məna baxımından Allahın kəlamı olduğuna iman gətirəsiniz.

Allahın Kitabına olan nəsihətin bir hissəsi də, insanın bu əzəmətli Qurana ehtiram göstərməsidir. Adamın Qurana yalnız pak halda, – qüsl və ya dəstəmaz almış olduğu halda, – toxunması, bu kitaba ehtiram göstərməyə aiddir. Çünki Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Qoy Qurana yalnız pak olan kimsə toxunsun.”**¹ Yaxud bir şey vasitəsi (əlcək, parça və s.) ilə onu tutub oxusun. Belə olduğu təqdirdə, ona toxunmamış sayılacaq. Habelə, Quranı əzbərdən olsa belə, yalnız pak olduğu halda oxumağı müstəhəbdir. Çünki bu da, Qurana ehtiram göstərmək sayılır.

Allahın Kitabına olan nəsihətin bir hissəsi də, onu murdar yerlərə, yaxud zibilxana və başqa bu kimi həqarət olunacağı yerlərə qoymamaqdır. Odur ki, bəzi uşaqların dərs ili başa çatdıqda, içində Quran ayələri olan kitablarını yollara, zibilxanalara və ya başqa buna bənzər yerlərə atmalarının qarşısını almaq vacibdir.

Quranı yerə qoymaqda heç bir qəbahət yoxdur, belə etmək caizdir. Bir şərtlə ki həmin yer təmiz və pak olsun. Çünki bu, Quranı təhqir etmək sayılmır. Namaz əsnasında Quranı əlində tutub oxuyan bir çox insanlar, səcdə edərkən onu qarşılarına qoyurlar. Bu da, Quranı təhqir etmək sayılmır. Əksinə, belə etmək caizdir.

Hədisdə zikr edilən üçüncü nəsihət, Peyğəmbərin ﷺ: **“Onun rəsuluna”** sözüdür. Allahın rəsuluna ﷺ nəsihət, bir çox məsələləri əhatə edir:

¹ əl-Muvatta, 1/199.

Birincisi, onun peyğəmbər olduğuna, uca Allahın onu bütün bəşəriyyətə – ərəblərə və əcəmlərə, hətta cinlərə belə peyğəmbər göndərdiyinə tam şəkildə iman gətirməkdir. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **“Biz səni insanlara elçi göndərdik.”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Aləmləri xəbərdar etməsindən ötrü Öz quluna Furqanı nazil edən Allah ən azəmətli, xeyiri və bərəkəti bol olandır!”**² Buna dəlalət edən ayələr çoxdur. İman gətirməlisiniz ki, Muhəmməd ﷺ Allah bütün bəşəriyyətə – insanlara və cinlərə göndərdiyi rəsuludur.

İkincisi, onun gətirdiyi xəbərləri təsdiqləmək, onun doğru danışan və doğruluğu təsdiqlənmiş kimsə olduğuna – söylədiklərinin hamısının doğru olduğuna və təbliğ etdiyi vəhyin doğruluğunun təsdiqləndiyinə iman gətirməkdir. O, heç vaxt yalan danışmamış və əsla yalançı olduğu isbat edilməmişdir.

Üçüncüsü, ona tabeçilikdə səmimi olmaqdır. Belə ki, onun şəriətinə nə bir şey əlavə etməli, nə də ondan bir şey əskiltməlisiniz. Bütün ibadətlərdə onu özünüze öndər etməlisiniz. Çünki Rəsulullah ﷺ bu ümmətin imamıdır və əmrinə tabe olunacaq yeganə öndərdir. Heç bir kəsə ondan başqasına tabe olmaq halal deyildir. Yalnız tabe olan kimsə ilə Rəsulullah ﷺ arasında vasitəçi olan kimsələrdən başqa. Amma gərək arada olan həmin vasitəçi, Rəsulullahın ﷺ sünnələrindən, tabe olmaq istəyən kimsənin bilmədiklərini bilsin. Belə olduğu təqdirdə, həmin adama tabe olmaq caizdir. Bir şərtlə, sən etiqad etməlisən ki, həmin adam sənənlə şəriət arasında sadəcə vasitəçidir və özbaşına hökm vermir. Çünki şəri qanun qoyma haqqı, yalnız Allah rəsuluna ﷺ məxsusdur. Digərləri isə sadəcə ondan öyrəndiklərini təbliğ edənlərdir. Rəsulullahın ﷺ buyurduğu kimi: **“Mənim adımdan bir ayə olsa belə, təbliğ edin.”**³

Dördüncüsü, Rəsulullahın ﷺ gətirdiyi şəriəti müdafiə etmək və onu qorumaq. Heç kəsin bu şəriətdən nə isə əskiltməyinə, yaxud ona nə isə əlavə etməyinə izin verməyib İslam şəriətini müdafiə etməli, sözdə, əməldə və əqidədə bidətlərə yol verən kimsələrlə mübarizə aparılmalıdır. Çünki bidətlərin hamısı bir yoldur, bir şeydir. Yəni hamısı zə-

¹ ən-Nisa, 79.

² əl-Furqan, 1.

³ Səhih əl-Buxari, 3461.

lalətdir. Rəsulullahın ﷺ buyurduğu kimi: **“Hər bir bidət zəlalətdir.”**¹ Bidətlərdən heç biri – nə sözdə, nə əməldə, nə də etiqadda olanı istisna edilə bilməz (yaxşı sayıla bilməz). Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə, onun təbliğ etdiyi əqidəyə, dediyi sözə və etdiyi əmələ müxalif olan hər nə varsa, bidətdir. Bidət əhli ilə mübarizə aparmaq da, Rəsulullahı ﷺ olan nəsihətə aiddir. Onlara qarşı, onların sünnəyə qarşı mübarizə apardıqları kimi mübarizə aparmaq lazımdır. Əgər onlar sizinlə sözlə vuruşsalar, siz də onlarla sözlə vuruşun (dəlillərə əsaslanaraq münaqişə edin). Yox əgər fiziki güc tətbiq etsələr, siz də onlara, uyğun cəza olaraq, fiziki güc tətbiq edin. Belə ki, bu, Rəsulullahı ﷺ olan nəsihətə aiddir.

Beşincisi, Rəsulullahın ﷺ səhabələrinə ﷺ ehtiram göstərmək, onları uca tutmaq və onları sevməkdir. Çünki şəkk yoxdur ki, adamın dostları, insanlar arasından seçilmiş və ona ən yaxın olmuş kimsələrdir. Ona görə də, səhabələr ﷺ ən xeyirli nəsil hesab olunurlar. Çünki onlar, Rəsulullahın ﷺ səhabələridir ﷺ. Odur ki, səhabələri ﷺ söyləyən, yaxud onlara nifrət edən, yaxud onlara tənə vuran, yaxud da onlara iftira yaxan adam, Rəsulullahı ﷺ olan nəsihəti yerinə yetirmiş sayıla bilməz. Beləsi, Rəsulullah ﷺ üçün nəsihətçi olduğunu iddia etsə belə, o, yalançı sayılar. Necə ola bilər ki, bir tərəfdən Rəsulullahı ﷺ sevdiyini və onun üçün nəsihət etdiyini iddia etsin, digər tərəfdən də, onun səhabələrini ﷺ söysün və onlara nifrət etsin?! Halbuki Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Adam dostunun dini üzərindədir. Elə isə hər biriniz, kiminlə dostluq edəcəyinə diqqət etsin.”**² Demək, yalançı və böhtançı bir adam, Rəsulullahın ﷺ səhabələrini ﷺ söyləyərkən, əslində, Rəsulullahı ﷺ söymüş olur. Bu, Rəsulullah ﷺ üçün nəsihət etmək deyil, həqiqətdə onun bu etdikləri, şəriətə tənə vurmaqdır. Çünki İslam şəriətini bizə çatdıran, səhabələrdir ﷺ. Və əgər bu yalançıların iddia etdiyi kimi səhabələr ﷺ söyləməyə və təhqir olunmağa layiq kimsələdirsə, onların nəql etdiyi şəriətə də etibar etmək olmaz. Çünki onu, söyləmə-

¹ Sunən Əbu Davud, 4607; Sunən ət-Timizi, 4607; Sunən İbn Macə, 42; Səhih ət-Tərgib vət-Tərhib, 37.

² Sunən Əbu Davud, 4833; Sunən ət-Timizi, 2378. Tirmizi hədisin “həsən gərib” olduğunu demişdir. Səhih ət-Tirmizi, Albani 2378.

yə və təhqir olunmağa layiq kimsələr nəql etmiş sayılar. Hətta səhabələri ﷺ söymək, Allahı söymək demək və Onun hikmətsiz olduğunu iddia etməkdir. Yəni, (onların təbiri ilə deyilsə,) necə olub ki, Allah Öz Peyğəmbərinin ﷺ yanında olmaq və bu dini insanlara çatdırmaq üçün belə bir pis və nanəcib adamlar seçib. Xülasə budur ki, Rəsulullahın ﷺ səhabələrini ﷺ sevmək, onlara ehtiram göstərmək və onları uca tutmaq Rəsulullahı ﷺ olan nəsihətə aiddir, dolayısıyla, bu, dinə aiddir.

Dördüncü nəsihət, Peyğəmbərin ﷺ: **“müsəlmanların rəhbərlərinə”** sözüdür. Rəhbər deyildikdə, örnək götürülən və buyuruqları yerinə yetirilən kimsə qəsd edilir. Rəhbərlik iki qisimdir: Dində rəhbər olmaq və bir də hakimiyyətdə rəhbər olmaq:

Dində rəhbərlik, alimlərin əlindədir, yəni dindəki öndərlər məhz alimlərdir. O alimlər ki, insanları Allahın kitabına tərəf aparır, onları ona doğru yönəldir və onlara Allahın şəriətini açıqlayırlar. Uca Allah, ər-Rəhmanın qullarının belə dua etdiklərini bildirir: **“Ey Rəbbimiz! Bizə gözümüzün aydınlığı olan zövcələr və övladlar bəxş et və bizi müttəqilərə imam et!”**¹ Onlar, Allahdan, hakimiyyətdə və idarəçilikdə öndər olmağı deyil, Allahın dinində öndər olmağı istəmişlər. Çünki ər-Rəhmanın qulları, insanlar üzərində hökmran olmaq istəməz və idarəçi olmağı tələb etməzlər. Hətta Rəsulullah ﷺ Abdurrəhman ibn Səmurayə belə buyurmuşdur: **“Vəzifə istəmə! Çünki əgər sən öz istəyinlə vəzifəyə gəlsən, bunun öhdəçiliyi sənə boynuna düşər. Yox, əgər sən vəzifəyə can atmadan buna nail olsan, onda bu işdə Allah sənə kömək edər.”**² Demək, ər-Rəhmanın qulları dində öndər olmağı istəmişlər. Bu öndərlik xüsusunda uca Allah belə buyurur: **“Səbir etdiklərinə və ayələrimizə yəqinliklə inandıqlarına görə Biz əmrimizlə onlardan doğru yolu göstərən rəhbərlər təyin etmişdik.”**³ O, həmçinin buyurur: **“Biz əmrimizlə onlardan doğru yolu göstərən rəhbərlər təyin etmişdik.”**

Müsəlmanların dində və elmdəki öndərlərinə nəsihət, onlardan elm almağa həris olmaqla olur. Çünki onlar, Peyğəmbər ﷺ ilə ümməti ara-

¹ əl-Furqan, 74.

² Səhih əl-Buxari, 6622; Səhih Muslim, 1652.

³ əs-Səcdə, 24.

sında vasitəcidirlər. Odur ki, onlardan hər cür vasitə ilə elm almaq üçün səy göstərmək lazımdır. Allaha həmd olsun ki, hazırkı dövrdə elm öyrənmək üçün olan vasitələr – kitablar, kasetlər, dərs həlqələri və başqa vasitələr çoxalmışdır. Adam, elmi alimlərdən öyrənməyə çalışmalıdır. Lakin tələsmədən, yavaş-yavaş öyrənməlidir. Çünki adam, elm öyrənərkən tələsərsə, bu elmi, şeyxinin öyrətdiyindən fərqli tərzdə qavraya bilər. Uca Allah Öz peyğəmbərinə ﷺ bu ədəbi öyrətmiş və belə buyurmuşdur: **“Cəbrail sənə Qurani nazil etdikdə onu tələm-tələsik yadda saxlamaq üçün dilini tərpətmə! Şübhəsiz ki, sənin qəlbində onun qərar tutması və dilinlə onun oxunması Bizə aiddir. Biz onu oxuduğumuz zaman sən onun oxunuşunu izlə.”**¹ Çünki Cəbrail ﷺ Peyğəmbərə ﷺ vəhyi çatdırarkən, Peyğəmbər ﷺ onu yadda saxlamaq tələm-tələsik oxuyardı. Elə buna görə də uca Allah, **“Onu tələm-tələsik yadda saxlamaq üçün dilini tərpətmə!”** buyurdu. Yəni Cəbrail ﷺ oxuduğunu tamamlayanadək, gizli də olsa, dilini tərpətmə. O, oxuduğunu tamamladıqdan sonra sən oxu.

“Biz onu oxuduğumuz zaman sən onun oxunuşunu izlə. Sonra onu bəyan etmək də, sözsüz ki, Bizə aiddir.”² Uca Rəbb, Qurani bəyan etməyi Öz öhdəsinə götürmüşdür. Yəni, sən onu unutmayacaqsan. Halbuki, əgər insan bir söz söyləyənin dediklərini bitirənə qədər, təkrar etməyib sussa, bəzi cümlələri unuda bilər. Lakin uca Allah: **“Sonra onu bəyan etmək də, sözsüz ki, Bizə aiddir”** buyurmuşdur.

İslam alimlərinin eyiblərini, nöqsanlarını və xətalarını araşdırmaq da, onlara olan nəsihətə aiddir. Çünki onlar məsum (səhfsiz) deyillər. Nöqsanları da ola bilər, xətaları da. **“Adəm övladlarının hamısı xəta edir. Lakin xəta edənlərin ən xeyirlisi tövbə edənləridir.”**³ Xüsusilə də, elm öyrədən alimlərin xətalarını gizlətmək lazımdır. Belə ki, elm tələbəsi, şeyxinin xətalarına qarşı səbirli olmalı və bunları ona bildirməlidir. Bir çox alimlər bu xüsusda öz tələbələrindən faydalanmışlar. Belə ki, tələbələri onlara, danışdıqları sözlərdə, yaxud etdikləri

¹ əl-Qiyamə, 16-18.

² əl-Qiyamə, 18-19.

³ Sunən ət-Tirmizi, 2667.

əməllərdə və ya başqa bir çox xətalarını onlara bildirmişlər. Çünki insan, bəşərdir (xəta edə bilər). Lakin mühüm olan budur ki, tələbə şeyxinin xətasını ifşa etməyə çalışsın. Bu xüsusda hədislərin birində Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Ey dili ilə iman gətirib, qəlblərinə iman daxil olmamış kimsələr! Müsəlmanlara əziyyət verməyin və onların eyiblərini araşdırmayın. Kim müsəlman qardaşının eybini araşdırarsa, Allah onu, – anasının evində olsa belə, – rüsvay edər.”** Sırası müsəlmanlara əziyyət verməyin cəzası budursa, bəs onda alimlərə əziyyət verənlərin aqibəti necə ola bilər? Alimlərin eyiblərini ifşa etmək üçün araşdırırlar, təkcə onların şəxsiyyətlərinə pislik etmirlər. Əksinə, həm onların şəxsiyyətinə, həm onların daşdıqları elmə, həm də onlardan öyrənilən şəriətə pislik edirlər. Əgər insanlar alimlərə etibar etməsələr və onların eyiblərindən, bəzən də, sadəcə o pis niyyətli insanın eyib saydığı əməllərdən xəbərdar olsalar, alimlərə və onlardakı elmə olan etibar azalar. Bu da, o alimlərin Rəsulullahdan ﷺ öyrəndikləri şəriətə qarşı edilmiş bir cinayətdir. Odur ki, müsəlmanların rəhbərlərindən sayılan alimlərin eyiblərini araşdırmamanız və bacardığınız qədər o eyibləri gizlətməyiniz, onlara nəsihət etməyə aiddir. Onların hər hansı bir nöqsanı barədə dedi-qodu eşitsəniz susmayın, əksinə, gedin bunu o alimə bildirin. *Bu dedi-qoduların doğru olub-olmadığını* onun özündən soruşun və dəqiqləşdirin. Ola bilsin ki, onun barəsində yalan məlumatlar doğru olmasın. Necə ki, bizim və başqa alimlərin barəsində yalan məlumatlar yayılmışdır. Allahdan əmin-amanlıq diləyirik! Bəzi adamlar, nəfslərinin istəklərinə uyğun olan nə varsa, bunu, insanların qəbul etdiyi bir alimə nisbət edirlər. Sonra da alimə iftira yaxan həmin adamdən, “Sən filan sözü demisənmi?” – deyə soruşsanız, o: “Əsla belə bir söz söyləməmişəm” – deyər. Bəzən adam sual verərkən, soruşacağı məsələni yanlış ifadə edir. Alim də onun sualına uyğun cavab verir. Soruşan adam da, cavabı, öz nəfsinin istəyinə uyğun qəbul edir və beləcə, yanlış addım atmış olur. Əslində, alim doğru cavab verir, lakin soruşan adam yanlış başa düşür və başa düşdüyü kimi də onu nəql edir.

Xülasə budur ki, adamın, müsəlmanların elmdə və dində olan öndərlərinin eyiblərini araşdırmaması, əksinə, onlar üçün üzlü səbəblər axtarması, bu alimlərə nəsihət etməyə aiddir. Belə olduğu halda, onlar-

la əlaqə saxlayın və deyin ki: “Sizin adınızdan filan və filan sözləri yayırlar. Siz belə söz demisinizmi?” Əgər desə ki: “Bəli, demişəm”, o zaman deyin ki: “Mən bu sözün xəta və yanlış olduğunu düşünürəm.” Belə edin ki, məsələyə aydınlıq gətirsin. Bəlkə sizin xəta olduğunu zənn etdiyiniz məsələyə bilmədiyiniz bir açıqlama verəcək, yaxud da, siz onun bilmədiyi bir məsələni ona bildirəcək və beləliklə də, o sizə təşəkkür edəcək. Necə ki, bu ümmətin din və hökmranlıq xüsusunda, Rəsulullahdan ﷺ sonra ən birinci rəhbəri Əbu Bəkr رضي الله عنه ilk xütbəsinə, insanlara xitab edib, özünü qəsd edərək belə buyurmuşdur: “Əgər çaşsam, məni düzəldin!” Belə deməyinin səbəbi budur ki, o da, *hamı kimi xətaya yol verə biləcək* bir insandır.

Qardaşlarınızın, xüsusilə də elm əhlinin xətalarını düzəltməyə çalışın. Çünki alimin xətir-hörməti böyükdür. Xətir-hörmət böyük də ola bilər, kiçik də. Bu xətir-hörmətin yüksəlməsinin də, alçalmasının da, cəmiyyətə böyük təsiri vardır. Əgər alim doğru yolla gedərsə, Allah onun vasitəsilə neçə-neçə insanları doğru yola yönəldər. Yox əgər xəta edərsə onun sayəsində neçə-neçə insanlar zəlalətə düşər. Odur ki, alimin yanlışlığı, ən böyük yanlışlıqlardandır. Odur ki, biz, alimlərimizin şərəfini qorumalı, onları müdafiə etməli və onların xətalarına üzrlü səbəblər axtarmalıyıq. Bununla yanaşı, onlarla əlaqə saxlamaq, məsələni onların özündən soruşub araşdırmaq və onlarla diskussiya etmək məsləhətdir ki, ixlashlı olaq və müsəlmanların rəhbərlərinə nəsihət edən kimsələrdən sayılaq.

Müsəlmanların rəhbərlərinin ikinci qismi, hökmranlıq edən, idarəçi rəhbərlərdir. Rəhbərlər isə çox vaxt alimlərdən daha çox xətalar edirlər. Bəzən onlar özlərini dartaraq günaha yol verir və öz hökmranlıqlarını göstərmək üçün, dorgü və ya yanlış qərarlar verirlər. Odur ki, əksər hallarda idarəçi rəhbərlərin xətaları, alimlərinkindən daha çox olur. Yalnız Allahın istisna etdiyi rəhbərlərdən başqa.

Rəhbərlərə nəsihət də belədir ki, onların pis əməllərini gizlədək, bunları insanlar arasında yaymayaq, bacardığımız qədər onlara nəsihət edək. İmkan daxilində onlarla görüşüb bir başa özlərinə nəsihət etməli, bunu edə bilməsək, onlara məktubla müraciət etməli, bunu da bacarmasaq, zəng edib onlara nəsihət etməliyik. Çünki bəzən adamlar mək-

tub yaza bilmir, yaxud yazsa belə, bu onlara gedib çatmır. Belə olduğu təqdirdə, rəhəbərə yaxın adamla görüşüb vəziyyəti ona ərz etməliyik.

Onların xətalarını yaymaq isə, təkcə onlara qarşı olan şəxsi ədavət deyil, bu həm onlara, həm də bütün ümmətə qarşı olan bir ədavət sayılır. Çünki ümmətin qəlbi, müsəlman rəhbərlərə qarşı kinlə dolarsa, onlara asilik edər və onlarla mübahisə edərlər. Belə olduğu təqdirdə isə, hərc-mərclik meydana gələr, hər tərəfi qorxu bürüyər və əmin-amanlıq ortadan qalxar. Müsəlmanların qəlbində rəhbərlərə qarşı ehtiram olduğu müddətcə, onlarda heybət olar və şəriətə müxalif olmayan əmrləri və qanunları qorunar.

Xülasə budur ki, müsəlmanların imamları iki qisimdirdir: din imamları, yəni alimlər və bir də hökm verən imamlar, yəni dövləti idarə edənlər. İstəsən qısaca, dini bəyan edən rəhbərlər və hakimiyyəti idarə edən rəhbərlər deyə bilərsiniz. Dini bəyan rəhbərlər, insanlara dini öyrədən alimlərdir; hakimiyyəti idarə edən rəhbərlər isə, Allahın şəriətini dövlət gücü ilə icra edənlərdir. Belə olduğu təqdirdə, istər dini bəyan edən və elm öyrədən rəhbərlər olsun, istərsə də güc strukturları və hakimiyyət orqanları olsun, hamısı müsəlman rəhbərləri sayılır və bizim onlara nəsihət etməyimiz, onları müdafiə etməyimiz, eyiblərini örtərək onlara yaxşılıq etməyə çalışmağımız və xəta etdikləri zaman onlara xətalarını təklidə bəyan etməyimiz vacibdir. Çünki ola bilər ki, bir alimin və ya bir əmirin xəta etdiyini düşünək, sonra onunla bu haqda söhbət etdikdə, onun xətalı olmadığı aydın olsun. Belə hadisələr çox olub.

Həmçinin, ola bilər ki, alim və ya əmir barədə bizə düzgün məlumat çatdırılmasın. Bu da, bəzən xəbəri çatdıran adamın pis niyyətli olduğuna görə belə olur. Belə ki, bəzi insanlar, alimlərin və əmirlərin barəsində pis məlumatlar yaymağı xoşlayırlar. Beləliklə də, o pis niyyətli adam, alimlərin və əmirlərin söyləmədikləri sözləri nəql edir, onların etmədikləri əməlləri onlara isnad edirlər. Odur ki, bir adamın bir alim və ya bir əmir haqqında, xəta saydığımız bir söz söylədiyini eşitdikdə, həqiqi nəsihətçi olmaq üçün, o kimsəni axtarıb tapmalı, məsələdən onu agah etməli və məsələyə aydınlıq gətirməsini istəməliyik ki, həqiqət ortaya çıxsın.

Şərh etdiyimiz hədisin sonunda: **“Bütün müsəlmanlara”** deyilir. Yəni bütün müsəlmanlara nəsihət etmək. Bu hədisdə Rəsulullah ﷺ müsəlmanların rəhbərlərini, sırayı müsəlmanlardan əvvəl zikr etmişdir. Çünki rəhbərlər və alimlər düzəlsə, xalq da düzələr. Elə buna görə də əvvəlcə rəhbərləri zikr etmişdir. Biləsiniz ki, “müsəlmanların rəhbərləri” deyildikdə, yalnız dövlət başçıları qəsd edilmir, bundan da geniş mənə qəsd edilir. Özünə idarəçilik tapşırılmış hər kəs, hətta bir məktəbin direktoru belə müsəlmanların rəhbərlərindən sayılır. Və əgər ona nəsihət edilər və o da bunun sayəsində düzəlsə, onun tabeçiliyində olan kimsələr də düzələr.

Bütün müsəlmanlara nəsihət isə, özün üçün istədiyini, onlar üçün də istəmək, onları xeyrli işlərə yönəltmək, haqq yoldan sapdıqları zaman onları haqq yola qaytarmaq, *yaxşı işi görməyi və pis işdən çəkinməyi* unutduqları zaman *bunu* onlara xatırlatmaq və onları özünə həqiqi qardaş saymaqla gerçəkləşir. Çünki Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Müsəlman, müsəlmanın qardaşıdır.”**¹ Digər bir hədisdə o demişdir: **“Möminlər bir bina kimidirlər, bir-birini dəstəkləyirlər.”**² Yenə bir hədisdə o belə buyurmuşdur: **“Möminlərin bir-birini sevməkdə, bir-birinə mərhəmət göstərməkdə və bir-birinə can yandırmaqda misalı, bir bədənin misalı kimidirlər. Belə ki, bədənin bir əzasına xəstəlik üz verdikdə bütün bədən yuxusuzluqdan və qızdırmadan əziyyət çəkir.”**³ Bədəninizin hər hansı bir əzası ağrıdıqda, bədənin hər yeri ağrıyır. Müsəlmanlar da belə olmalıdırlar. Müsəlmanlardan birinin sıxıntısı olarsa, onu öz sıxıntınız kimi hiss etməlisiniz.

Bilməlisiniz ki, birisinə nəsihət vermək istədikdə, bunu təkliddə etməlisiniz. Əgər nəsihət etmək istədiyiniz adama bunu təkliddə etsəniz, bu ona təsir edə bilər, beləliklə də o, sizin həqiqətən onun yaxşılığını istədiyinizi başa düşər. Yox əgər insanların qarşısında ona nəsihət etsəniz, qürur və inadından dolayı, sizin nəsihətinizi qəbul etməz. Sizin ondan intiqam almaq, onu tənqid etmək və onu camaat arasında gözdən salmaq istədiyinizi düşünüb nəsihətinizi qəbul etməyə bilər. Lakin ona

¹ Səhih əl-Buxari, 2442; Səhih Muslim, 2580.

² Səhih əl-Buxari, 6026; Səhih Muslim, 2585.

³ Səhih əl-Buxari, 6011; Səhih Muslim, 2586.

təklildə nəsihət etsəniz, onun gözündə bu nəsihətin böyük dəyəri olar və onu sizdən qəbul edər. Allahdan istəyim budur ki, bizi sevdiyi və razı qaldığı işləri görməyə müvəffəq etsin.

۱۸۲ - عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَايَعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَى إِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالنُّصْحِ لِكُلِّ مُسْلِمٍ. متفقٌ عليه.

182. Rəvayət edilir ki, Cərir ibn Abdullah رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Mən namazı doğru-düzgün qılacağıma, zəkat verəcəyimə və hər bir müsəlmana nəsihət edəcəyimə dair Rəsulullah ﷺə beyət etdim.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

۱۸۳ - عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ » متفقٌ عليه.

183. Ənəs ibn Malik رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Sizdən biriniz özü üçün istədiyini *müsəlman* qardaşı üçün istəmədikcə iman etmiş olmaz.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ nəql etdiyi hədisdə, Cərir ibn Abdullah əl-Bəcəli رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ belə demişdir: “Mən namazı doğru-düzgün qılacağıma, zəkat verəcəyimə və hər bir müsəlmana nəsihət edəcəyimə dair Rəsulullah ﷺə beyət etdim.” Bu üç şeydən biri, sırf Allahın haqqı, digəri sırf insanın haqqı, üçüncüsü isə hər ikisinin haqqıdır. Sırf Allah aid olan haqq, namazdır. Namazı doğru-düzgün qılmaq, onu düzgün şəkildə və tələb olunan qaydada yerinə yetirmək, *hər birini* öz vaxtında və rükünlərini, vaciblərini və şərtlərini yerinə yetirərək, üstəlik bunları onun müstəhəbləri ilə tamamlayaraq əda etməkdir. Kişilər üçün namazı məsciddə camaatla qılmaq da, namazı doğru-düzgün qılmağa aiddir və üzrsüz yerə camaat namazına getməyən kəs günah qazanır. Hətta İbn Teymiyyənin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ və baş-

¹ Səhih əl-Buxari, 57; Səhih Muslim, 56.

² Səhih əl-Buxari, 13; Səhih Muslim, 45.

qa onun kimi düşünən alimlərin rəyinə görə, üzrsüz səbəbdən camaatla namaz qılmayan, *və bu namazı bilərəkdən* tək başına qılan kimsənin namazı batil olur, qəbul olmur. Əksər alimlərin rəyinə görə isə bu namaz məqbul sayılır, lakin onu qılan adam günah qazanır. Doğru rəy də, budur. Demək, camaat namazını üzrsüz səbəbdən tərk edən adamın namazı qəbul olsa da, günah qazanır. Ən doğru rəy də, budur. İmam Əhməd ibn Hənbəlin rahiməlləhu məşhur rəyi də belədir. Bu da, camaatla namaz qılmağın vacib olduğunu söyləyən alimlərin çoxunun rəyidir.

Namazı xuşu ilə qılmaq da, onu doğru-düzgün qılmağa aiddir. Xuşu: namaz qılanın fikrinin namazda olması, nə dediyinə və nə hərəkət etdiyinə diqqət yetirməsidir. Bunu etmək mühümdür. Çünki xusussuz namaz, ruhsuz bədən kimidir. Siz namaz qılarkən qəlbiniz orda-burda dolaşırsa, demək sadəcə bədən hərəkətləri ilə namaz qılmış olursunuz. Yox əgər qəlbinizlə ona bağlansanız, Allahın hüzurunda olduğunuzu, Onun kəlamı ilə Onunla danışdığınızı, Onu zikr edərək və Ona dua edərək Ona yaxınlaşdığınızı hiss edərsiniz. Namazın özəyi və ruhu da, budur.

“Zəkat vermək”, yəni zəkati, ona haqqı çatan kimsələrə vermək. Bunda həm Allahın haqqı, həm də insanın haqqı vardır. Allahın haqqı budur ki, Allah onu Öz qullarına fərz buyurmuş və onu İslamın əsaslarından biri etmişdir. İnsanın haqqı da budur ki, bunda ehtiyaclı olan kimsələrin ehtiyaclarını ödəmək və başqa bu kimi, zəkat verilənlərə bəlli faydaları vardır.

“Hər bir müsəlmana nəsihət etmək”; hədisin fəslin ünvanına aid olan hissəsi də, budur. Yəni istər yaxın adam olsun, istər uzaq, istər kiçik olsun, istər böyük, istər kişi olsun, istər qadın – hər bir müsəlmana nəsihət etmək.

Hər bir müsəlman üçün edilən nəsihətin necəliyi isə, bu fəsildə, Ənəs ibn Malikdən rahiməlləhu rəvayət edilmiş hədisdə zikr edilmişdir. *Həmin hədisdə Rəsulullah rahiməlləhu belə buyurmuşdur: “Sizdən biriniz özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəmədikcə iman etmiş olmaz.”* Budur, *əsl* nəsihət. Özünüz üçün istədiyinizi, qardaşlarınız üçün də istəməlisiniz. Belə ki, onları sevindirən nə varsa, sizi də sevindirməli, habelə, onları kədərləndirən nə varsa, sizi də kədərləndirməlidir. Sizinlə

necə davranılmasını istəyirsinizsə, onlarla da elə davranmalısınız. Bu, çox geniş və əhatəli mövzudur. Bu hədisdə Rəsulullah ﷺ, hər xüsusda özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəməyən kimsənin imanının olmadığını bildirmişdir. Alimlər, bu hədisdə kamil imanın qəsd edildiyini söyləmişlər. Yəni, sizdən biriniz özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəmədikcə imanı kamil olmaz. Yoxsa ki, beləsinin imanının tamamilə aradan qalxması qəsd edilmir.

Rəvayət edilir ki, Cərir ibn Abdullah əl-Bəcəli رحمته الله hər bir müsəlmana nəsihət edəcəyinə dair Rəsulullah ﷺə beyət edərkən, birisindən bir neçə dirhəmə bir at aldı. Atı alıb apardıqdan sonra baxdı ki, bu at, ona qoyulan qiymətdən daha bahalıdır. Odur ki, satıcının yanına qayıdıb ona: “Sənin atının qiyməti daha yüksəkdir” – dedi və özünün təxmin etdiyi məbləği ona verdi. Sonra çıxıb getdi. Nəhayət, atı minib sürməyə başladıqda, baxdı ki, bu at, onun axıncı dəfə ona qoyduğu qiymətdən də bahalıdır. Odur ki, yenidən satıcının yanına qayıdıb ona: “Sənin atının qiyməti daha yüksəkdir” – dedi və özünün təxmin etdiyi məbləği ona verdi. Bu hadisə üçüncü kərə təkrar oldu və səhabə həmin atın qiymətini iki yüz dirhəmdən səkkiz yüz dirhəmə qaldırdı. Çünki, o, hər bir müsəlmana nəsihət edəcəyinə dair Rəsulullah ﷺə beyət etmişdi. Kim də özünə məxsus olmayan bir məsələdə Rəsulullah ﷺə beyət etmişdirsə, bu məsələ müsəlmanların hamısına aid edilir. Yəni müsəlmanların hamısı, hər bir müsəlmana nəsihət edəcəyinə dair, hətta namazı doğru-düzgün qılacaqlarına və zəkat verəcəklərinə dair Rəsulullah ﷺə beyət etmiş sayılırlar. Burada “beyət etmək” – deyildikdə, söz vermək qəsd edilir. Çünki bu kəlmə, həm alış-veriş etmək, həm də bir-birinə söz vermək mənasını ifadə edir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Sənə beyət edənlər Allaha beyət etmiş olurlar.”**¹ Bunun beyət adlanmasının səbəbi də budur ki, hər iki tərəf digərindən əhd almış sayılır. Yəni hər biri öz əli ilə, digərinin əlini tutmaq üçün ona tərəf uzadır və: “Filan və filan işi görəcəyimə söz verirəm” – deyir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

¹ əl-Fəth, 10.

İyirmi üçüncü fəsil

Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾

“Qoy içinizdən xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun. Məhz onlar nıcat tapanlardır.”¹

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾

“Siz insanlar üçün üzə çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz; onlara yaxşı işlər görməyi əmr edir, pis əməlləri qadağan edirsiniz.”²

﴿خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ﴾

“Sən bağışlama yolunu tut, yaxşı iş görməyi əmr et və cahillərdən üz döndər.”³

﴿وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾

“Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinin dostlarıdır. Onlar insanlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis əməlləri qadağan edirlər.”⁴

﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا

وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٧٨﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾

¹ Ali-İmran, 104.

² Ali-İmran, 110.

³ əl-Əraf, 199.

⁴ ət-Tovbə, 71.

“İsrail oğullarından kafir olanlar, Davudun və Məryəm oğlu İsanın dili ilə lənətlənmişdi. Bu, onların asi olmalarına və *Allahın qoyduğu* hədləri aşmalarına görə idi. Onlar etdikləri pis əməllərdən bir-birlərini çəkəndirmirdilər. Onların etdikləri necə də pisdir!”¹

﴿ وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ ﴾

“De: “Haqq Rəbbiniz tərəfindəndir. Elə isə kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın.”²

﴿ فَأَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ ﴾

“Sənə buyurulanı açıq-aşkar bəyan et.”³

﴿ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ وَأَخَذْنَا الَّذِينَ ظَلَمُوا بِعَذَابٍ بَئِيسٍ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ﴾

“Biz pis əməlləri qadağan edən kimsələri xilas etdik, haqsızlıq edənləri isə itaətdən çıxdıqlarına görə dəhşətli bir əzabla yaxaladıq.”⁴

Mövzu ilə bağlı ayələr çoxlu saydadır və məşhur ayələrdir.

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəslə “Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək” başlığını qoymuşdur. Ərəbcə “məruf/yaxşı iş”, şəriətin tanıdığı və təsdiqlədiyi, sözlə ifadə edilən və bədən əzaları ilə yerinə yetirilən, zahiri və batini ibadətlərdir. “Münkər/pis əməl” isə, şəriətin inkar etdiyi və qarşısını aldığı – küfr, fasiqlik, asilik, yalan, qeybət, söz gəzdirmək və s. günahlardır. Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək, *bəzi halda* vacib, *bəzi halda* isə fardu-kifayədir. Yəni, yetərli sayda adam bu vəzifəni yerinə yetirsə, şəriətin tələbi yerinə yetirilmiş olar; yox, yetərli sayda adam bu vəzifəni yerinə yetirməzsə, o zaman bu, bütün müsəlmanlara vacib olar. Necə ki, uca Allah buyurur: “Qoy içinizdən xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi buyuran və

¹ əl-Maidə, 78-79.

² əl-Kəhf, 29.

³ əl-Hicr, 94.

⁴ əl-Əraf, 165.

pis əməlləri qadağan edən bir ümmət olsun.”¹ Uca Allah, əvvəlcə xeyirə çağırmağı, sonra yaxşı işlər görməyi əmr etməni və pis əməlləri qadağan etməni zikr etdi. Çünki xeyirə çağırmaq, yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməlləri qadağan etməkdən əvvəl gəlir. Xeyirə çağırmaq, insanlara xeyirli işləri izah etmək, habelə, onları namaz qılmağa, zəkat verməyə, həcc ziyarətini yerinə yetirməyə, oruc tutmağa, ata-ananın qayğısına qalmağa, qohumlarla əlaqə saxlamağa və başqa bu kimi xeyirli işlərə dəvət etməkdir. Bundan sonra sıra, yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməlləri qadağan etməyə gəlir. Adam, ya bəlli bir adama, yaxud da ümumi olaraq insanlara: “Namaz qılın!” – deyər əmr etməlidir. Namaz qılmağa tənbellik edən adamın qolundan tutub ona: “Namaz qıl!” – deməlidir.

Pis əməlləri qadağan etməyin isə üç mərhələsi vardır: Bu xüsusda Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Sizdən biriniz bir münkər görərsə, bunu əli ilə düzəltsin...”** Diqqət edin, Rəsulullah ﷺ “qadağan etsin” – demədi, **“düzəltsin”** – dedi. Çünki düzəltmək, qadağan etməkdən daha üstün mərhələdir. Sonra davam edib dedi: **“...bunu bacarmazsa, dili ilə düzəltsin, bunu da bacarmasa, qəlbi ilə buna nifrət etsin, bu da imanının ən zəifidir.”²** Dillə düzəltmək, pis əməli qadağan etməyin ikinci mərhələsidir. Və əgər adam dili ilə qadağan etməyə gücü yetmirsə, onda qəlbi ilə nifrət edərək bu münkəri inkar etməlidir.

Yaxşı işlər görməyi buyurmağın və pis əməlləri qadağan etməyin müəyyən şərtləri vardır:

Birincisi, adam mərufun/yaxşı işin və münkərin/pis əməlin nə olduğunu bilməlidir. Adam, yaxşı işin nə olduğunu bilmirsə, onu əmr etməməlidir. Çünki əmr etdiyi işin mahiyyətini bilmir. Ola bilər ki, bir işin yaxşı olduğunu zənn edib onu əmr etsin, əslində isə özü də bilmədən pis bir əməli əmr etmiş olsun. Odur ki, əmr etdiyi işin, Allahın və Onun rəsulunun ﷺ buyurduğu yaxşı işlərdən olduğunu mütləq bilməlidir. Həmçinin, pis əməlin də nə olduğunu, yəni nəyin münkər olduğunu bilməlidir. Əgər qadağan edəcəyi əməlin münkər olduğunu bilmirsə, onu qadağan eləməsin. Çünki qadağan etdiyi əməl, məruf/yaxşı

¹ Ali-İmran, 104.

² Səhih Muslim, 49.

əməl ola bilər və bu səbəbdən də yaxşı əməl tərk edilir. Yaxud qadağan etdiyi əməl, mübah ola bilər və bu halda da, Allahın Öz qullarına halal buyurduğunun qarşısını almaqla onları sıxıntıya salmış olar. Odur ki, adam nəyin münkər olduğunu bilməlidir. Dinin qeyrətini çəkən bir çox qardaşlarımız bəzən tələsik davranıb münkər zənn etdikləri mübah işləri qadağan edərək Allahın qullarını çətin vəziyyətə salırlar. Elə isə, bir əməlin məruf/yaxşı əməl olduğunu bilmədikcə, onu heç kəs əmr etməyin, habelə, bir əməlin münkər/pis əməl olduğunu bilmədən də, heç kəsə onu qadağan etməyin.

İkinci şərt budur ki, tənbeh edəcəyiniz adamın yaxşı əməli tərk etdiyini və ya pis iş gördüyünü dəqiq biləsiniz. İnsanlarla, onları ittiham edərək və barələrində zənnə qapılaraq davranmayın. Çünki uca Allah buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Zənnə çox qapılmayın. Çünki zənn edilənlərin bir qismi günahdır. Bir-birinizi güdməyin...”**¹ Və əgər bir adamın sizinlə birlikdə məsciddə namaz qılmadığını görsəniz, onun başqa məscidlərdə də namaz qılmadığını sanmayın, yəni bu o demək deyil ki, o, başqa məsciddə namaz qılmayıb. Bəlkə də o, başqa məsciddə namaz qılır və ya məscidə gəlməməkdə üzrlü səbəbi var. Bir adamın üzrsüz olaraq camaat namazını tərk etdiyini öyrənmədikcə, onu qınamayın. Bəli, onun yanına gedib: **“Ey filankəs, səni məsciddə görmürük. Bir sıxıntın yoxdur ki?”** – deyə soruşmağınızda heç bir qəbahət yoxdur. Yoxsa ki, buna görə onu sərt şəkildə danlamaq, yaxud bundan da betərini – məclislərdə onun barəsində nalayiq sözlər danışmaq caiz deyil. Çünki siz bilmirsiniz, bəlkə də o, başqa bir məsciddə namaz qılır və ya məscidə gəlməməkdə üzrlü səbəbi var. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ bir işi görməyi əmr etməzdən əvvəl o haqda soruşardı. Muslimin **“Səhih”**ində rəvayət edilir ki, cümələrin birində Peyğəmbər ﷺ xütbə verərkən bir nəfər məscidə daxil oldu və *iki rükət* təhiyyatul-məscid/məscid salamını qılmadan oturdu. Peyğəmbər ﷺ ondan: **“Namaz qıldın mı?”** – deyə soruşdu. Adam: **“Xeyr”** – deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Qalx, iki rükət namaz qıl!”** – deyə buyurdu.² Namaz qılıb-qılmadığını soruşmadan, ona iki rükət namaz qılmağı əmr etmədi.

¹ əl-Hucurat, 12.

² Səhih Muslim, 875.

Halbuki zahirdə onun məscidə daxil olub namaz qılmadan oturduğu görünürdü. Lakin Peyğəmbər ﷺ, qorxdı ki, birdən həmin adam namaz qılar və onun namaz qıldığını özü də hiss etməmiş olar. Odur ki, ondan: **“Namaz qıldın mı?”**– deyə soruşdu. Adam: **“Xeyr”**– deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Qalx, iki rükət namaz qıl!”**– deyə buyurdu.

Münkəri inkar etmək də belədir. Bir adamın pis bir iş gördüyünü yəqin bilmədikcə, onu qınamayın. Məsələn, bir adamı məşində bir qadınla görsəniz, onun və ya qadının haqqında pis danışmamalısınız. Çünki o qadın, onun həyat yoldaşı, yaxud anası, yaxud bacısı və ya başqa bir məhrəmi ola bilər. Dolayısıyla, məşinə naməhrəm bir qadın otuzdurduğunu yəqin bilmədikcə və ya bu ehtimalı təsdiqləyən tutarlı bir dəlil tapılmadıqca, onu tənbeh etməməlisiniz. Buna dair misallar çoxdur. Xülasə budur ki, adam mərufun/yaxşı əməlin nə olduğunu bilməlidir ki, onu əmr etsin, habelə, münkərin/pis əməlin də nə olduğunu bilməlidir ki, onu qadağan etsin. Həmçinin, yaxşı əməli əmr edəcəyi adamın o əməli tərک etdiyini, pis əməli qadağan edəcəyi adamın da o əməli etdiyini dəqiq bilməlidir.

Yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən kimsənin üzərinə düşən öhdəliklərdən biri də budur ki, yaxşı əməli əmr etdikdə və ya pis əməli qadağan etdikdə mülayim olsun. Əgər o mülayim olarsa, Allah subhənu və təalə ona, sərtliyə görə vermədiyi lütfü bəxş edər. Necə ki, Peyğəmbər ﷺ buyurur: **“Şübhəsiz ki, Allah, sərtliyə görə vermədiyini, mülayimliyə görə verir.”**¹ Siz də, nəsihət edəcəyiniz adamlar sərt davransanız, o sizdən qaça bilər, qüruruna sığışdırmayıb sözünüzü dinləməyə bilər. Lakin ona gözəl şəkildə nəsihət etsəniz o, bundan faydalana bilər.

Rəvayət edilir ki, qədimdə, hisbə əhlindən – yəni yaxşı işlər görməyi əmr edən və pis əməlləri qadağan edən insanlardan – bir nəfər, məğrib namazının azanı verilirəkən, quyudan öz dəvəsinə vedrə ilə su çəkən bir adamı gördü. İnsanlar, dəvənin rahatlıq tapması üçün ona şəir oxumağı adət halına salmışdılar. Dəvələr də bu şəirləri eşitdikdə cısa gələrdilər. Hisbə əhlindən olan o adam, yanındakı adamlar birlikdə, də-

¹ Səhih Muslim, 2593.

vəsinə su çəkən adamın yanına gəldi və onun ünvanına təhqiramiz sözlər söylədi. İşindən yorulmuş o adam əsəbləşdi və *hisbə əhlindən olan* o işçini əlindəki yoğun işzopa ilə vurdu. İşçi qaçıb məscidə getdi və şeyx Muhəmməd ibn Abdulvəhhabın rahiməlləhu nəvələrindən olmuş böyük bir alimin yanına gəlib dedi: “Mən belə, belə etdim, o adam da mənə zopa ilə vurdu.” Ertəsi gün alim, günəş batmazdan bir qədər əvvəl həmin yerə getdi. Libasını su quyusunun yanındakı kötüyün üzərinə qoyub dəstəmaz aldı. Sonra məğrib namazının azan oxundu. Libasını götürmək üçün gözləyirmiş kimi hərəkət etdi, sonra da mülayim şəkildə, dəvəsinə su çəkən adama: “Ey filankəs! Qardaşım, Allah sənəin mükafatını versin. Sən bu işlə xeyir əldə etmək istəyirsən. Həqiqətən də, sən xeyirli yoldasan. Lakin indi azan oxundu. Əgər gedib namazı qılsan, sonra qayıdıb işinə davam etsən, heç bir şey itirməzsən” – dedi və beləcə, ona xoş sözlər söylədi. Adam bu sözləri eşitdikdə dedi: “Allah səni xeyirlə mükafatlandırсын! Dünən bura qaba birisi gəldi və pis sözlərlə məni təhqir etdi. Mən də özümü saxlaya bilməyib, onu zapa ilə vurdum.” Alim də ona: “Vurmağa gərək yox idi. Sən ağıllı adamsan” – dedi və ona mülayim şəkildə xoş sözlər söylədi. Beləliklə, o adam, dəvəsini vurmaq üçün istifadə etdiyi əsasını bir kənara qoydu və sakitcə, razı qaldığı halda namaz qılmağa getdi. Çünki birincisi onunla sərt, ikincisi isə mülayim davrandı. Ola bilər ki, həmişə belə nəticə əldə etməyə, lakin Rəsulullah saləlləhu ələyh və ələh və sələm bizə belə buyurmuşdur: **“Şübhəsiz ki, Allah, sərtliyə görə vermədiyini, mülayimliyə görə verir.”**¹ O, həmçinin demişdir: **“Həqiqətən də, yumşaqılıq *hansı* bir işdə olarsa, onu ancaq gözəlləşdirir. Və nədən gədersə, onu ancaq alçaldar.”**² Odur ki, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən kimsə, əmr və qadağanı mülayib bir üslubla etməlidir.

Üçüncü şərt budur ki, bir münkər ortadan qaldırıldıqdan sonra yerinə daha böyük münkər gəlməsin. Əgər biz münkəri ortadan qaldırıdıqdan sonra onun yerinə daha pis münkər gələcəksə, o zaman onu qadağan etməyimiz caiz deyil. Çünki şəri qaydaya görə, böyük zərərin qarşısını almaq üçün kiçik zərər olduğu kimi tərk edilməlidir. Belə ki,

¹ Səhih Muslim, 2593.

² Səhih Muslim, 2594.

əgər biz iki fəsaddan birini saxlamaq məcburiyyətində qalsaq və bunlardan biri böyük, digəri isə kiçik olarsa, kiçik fəsadı olduğu halda saxlamaqla, böyük fəsaddan qorunmalıyıq.

Məsələn, qarşınızda bir adam siqaret çəkir, siz də ona bunu qadağan etmək istəyirsiniz və buna görə də onu məclisdən qovursunuz. Lakin təxmin edirsiniz ki, siz bu cür etsəniz, gedib əyyaşlarla¹ oturub-duracaq. Məlumdur ki, siqaret çəkməyin günahı, şərab içməyin günahından azdır. Belə olduğu halda ona siqareti qadağan etməməliyik. Əksinə, gözəl tərzdə ona nəsihət etməliyik ki, daha çirkin və daha zərərli əmələ meyl etməsin.

Rəvayət edilir ki, bir gün şeyxulislam İbn Teymiyyə ﷺ Şamda içki içən bir dəstə monqolun yanından keçdi. *İbn Teymiyyə onların yanından keçərkən* dostu da onun yanında idi. Bu zaman İbn Teymiyyə ﷺ susdu və onlara içki içməyin haram olduğunu bildirmədi. Dostu: "Nə üçün onları bu münkərdən çəkindirmirsən?" – deyəndə, İbn Teymiyyə ﷺ: ona belə cavab verdi: "Əgər onları bundan çəkindirsəm, gedib müsəlman qadınları zorlayacaq, müsəlmanların mallarını qəsb edəcək, hətta ola bilsin ki, onları öldürəcəklər. İçki içmək isə bütün bunlara nisbətə daha yüngül bir şərdir." Monqolların daha murdar və daha zərərli əməllər etmələrindən ehtiyat edərək onlara toxunmadı. Bu da, onun dini yaxşı başa düşməsindən irəli gəlir.

Dördüncü şərt budur ki, alimlər, yaxşı işlər görməyi əmr edən və pis əməlləri qadağan edən kimsənin, əmr etdiyi yaxşılığı özünün də yerinə yetirməsinin, qadağan etdiyi əməldən özünün də çəkinməsinin şərt olub-olmaması barədə ixtilaf etmişlər. Doğru rəy budur ki, şərt deyil. Adam özü yaxşı əməli tərک etmiş və pis əməli etmiş ola belə, yaxşı əməli başqasına əmr edə bilər, habelə, pis əməli də başqasına qadağan edə bilər. Çünki bunun günahı onun özünə aiddir. Yaxşı əməli əmr etmək və pis əməli qadağan etmək isə ona vacibdir. Əgər o özü yaxşı əməli etmədiyinə və pis əməldən çəkinmədiyinə görə, yaxşı əməli əmr etməkdən və pis əməli qadağan etməkdən boyun qaçırırsa, günah üzərinə günah əlavə etmiş olar. Odur ki, özü yaxşı əməli etməsə və pis əməldən çəkinməsə də, başqalarına yaxşı əməli əmr etməli və pis əməli

¹ Əyyaş: vaxtını eyş-işrətlə, sərxoşluqla keçirən adam, içki düşkünü.

qadağan etməlidir. Lakin insan öz təbiətinə və xilqətinə görə, özünün etmədiyi yaxşı əməli insanlara əmr etmir, utanır, xəcalət çəkir. Habelə, özünün etdiyi pis əməli də başqalarına qadağan etmir. Lakin ona vacib olan budur ki, şəriətin buyurduğu yaxşı əməli özü etməsə də, onu başqalarına əmr etməli, şəriətin qadağan etdiyi pis əməli özü etsə də, onu başqalarına qadağan etməlidir. Çünki bunların hər birini yerinə yetirmək, özü özlüyündə vacibdir. Və onlar bir-biri ilə əlaqəli deyildir.

Beşinci şərt budur ki, yaxşı işlər görməyi əmr edən və pis əməlləri qadağan edən kimsənin, bunu etməkdə məqsədi, insanları islah etmək və Allahın şəriətini tətbiq etmək olmalıdır. Bunu, günahkardan intiqam almaq və ya nəfsinə görə qalib gəlmək üçün etməməlidir. Çünki əgər belə niyyət edərsə, Allah onun nə əmr etdiyi əmələ, nə də qadağan etdiyi əmələ bərəkət verir. Əksinə, o, insanları müalicə etmək və xəstəlikləri onlardan dəf etmək istəyən həkim kimi olmalıdır. Yaxşı əməli əmr etmək və ya pis əməli qadağan etmək istədikdə, ilk əvvəl Allahın şəriətini tətbiq etməyə, sonra da Allahın qullarını islah etməyə niyyət etməlidir ki, o, həm muslih (başqasını islah edən), həm də saleh (özü islah olmuş) olsun. Uca Allahdan diləyim budur ki, məni və sizi doğru yolla gedən, başqalarını da doğru yola yönəldən əməlisaleh və islah edən qullarından etsin. Şübhəsiz O, lütfkardır, səxavətlidir.

Ayənin sonunda uca Allah buyurur: **“Məhz onlar nicat tapanlardır.”**¹ Ayədə **“Onlar”** deyildikdə, yaxşı işləri əmr edən və pis əməlləri qadağan edən kimsələr qəsd edilir. Nicat tapan kimsə isə, istəyinə nail olmuş və qorxduğundan qurtulmuş kimsədir. Uca Allah: **“Məhz onlar nicat tapanlardır”** buyurur. Ərəb dilşünaslarının rəyinə görə, bu cümlə məhdud mənanı əhatə edir. Yəni nicat tapmaq, yalnız yaxşı işləri əmr edən, pis əməlləri qadağan edən və xeyrə dəvət edən kimsələrə məxsusdur.

Sonrakı ayədə Uca Allah belə buyurur: **“Özlərinə aydın dəlillər gəldikdən sonra firqələrə ayrılıb ixtilaf edənlər kimi olmayın.”**² Yaxşı işləri əmr etmək və pis əməlləri qadağan etmək əmr edildikdən sonra, firqələrə bölünməyin qadağan edilməsi, yaxşı işləri əmr etməyi

¹ Ali-İmran, 104.

² Ali-İmran, 105.

və pis əməlləri qadağan etməyi tərk etmənin firqələrə bölünməyə səbəb olduğuna dəlalət edir. Çünki əgər insanlar öz istəklərinə uyğun hərəkət edərlərsə, firqələrə bölünərlər. Biri yaxşılıq edər, digəri günah işləyər, biri içki içər, digəri namaz qılar... Beləcə ümmət firqə-firqə olar və hər firqənin özünə məxsus bir yolu olar. Elə buna görə də uca Allah: **“Firqələrə ayrılıb ixtilaf edənlər kimi olmayın”** buyurur.

Demək, bu ümməti yalnız yaxşılığı əmr etmək və pisliyi qadağan etmək, bir camaat edə bilər. Əgər bu ümmət insanlara yaxşı işləri görməyi əmr edib, pis əməlləri qadağan etsəydi, üstəlik, yalnız Quran və sünnə ilə hökm versəydi, heç vaxt firqələrə bölünməzdi və əmin-amanlıq içində olardı. Necə ki, uca Allah buyurur: **“İman gətirdikdən sonra imanlarına zülm qatışdırmayanları əmin-amanlıq gözləyir. Doğru yola yönəlmişlər də məhz onlardır.”**¹ Hazırkı dövrdə böyük və kiçik dövlətlərin hamısı, ölkədə əmin-amanlığı qorumaq üçün olduqca böyük səylər göstərilir. Lakin müsəlmanların çoxu, bu ayədən qafilədirlər. Tam əmin-amanlıq, bu iki kəlmədədir: **“İman gətirdikdən sonra imanlarına zülm qatışdırmayanları...”** Əgər yer üzündəki millətlər iman gətirsələr və imanlarına zülm qatışdırmasalar, o zaman hər yerdə əmin-amanlıq olar. Gəlin buna, zaman baxımından uzaq, lakin düşüncə baxımından yaxın olan bir dövrdən misal göstərək. Bu mübarək ümmətin xilafət dövrünün əvvəllərində, ən böyük dövlət xadimi, tək başına məsciddə yatar, tək başına bazarda gəzib dolaşar və Allahdan başqa heç kəsdən qorxmazdı. Ömər ibn əl-Xattab رضي الله عنه məsciddə qum topasını yastıq edib, başını onun üstünə qoyub yatar və yanında heç bir mühafizəçisi olmazdı. Nə bazarda, nə evində, nə də məsciddə, mühafizəçiyə ehtiyac duymazdı. Çünki o dövrdə xalis imana zülm qatışdırılmamışdı, beləcə, insanlar əmin-amanlıq içində idilər.

Raşidi xəlifələrin dövrü başa çatdıqdan sonra, əməvilərin dövrü gəldi. Əməvi hökmdarlarının arasında raşidi xəlifələrin yolundan sapanlar oldu. Beləliklə də, hərc-mərclik meydana gəldi, fitnələr baş verdi, xəvariclər baş qaldırdı və hər yeri şər bürüdü. Sonra Ömər ibn Abduləzizin رضي الله عنه xilafəti dövrü gəldi və əmin-amanlıq yenidən bərpa oldu. İnsanlar əvvəlki kimi əmin-amanlıq içində səfərə çıxmağa, istədikləri

¹ əl-Ənam, 82.

yerə gedib-gəlməyə başladılar. Lakin Allahın hikmətindən idi ki, onun xilafətini uzunömürlü etmədi. Onun xilafəti cəmi iki il və bir neçə ay davam etdi. Demək, tam şəkildə əmin-amanlığı, əsgər və polisin çoxluğu ilə, silahın gücü ilə, ciddi nəzarət və güdməklə yox, sadəcə iki şeylə təmin etmək mümkündür: **“İman gətirdikdən sonra imanlarına zülm qatışdırmayanları əmin-amanlıq gözləyir. Doğru yola yönəlmişlər də məhz onlardır.”**¹

Müəllifin ﷺ bu fəsildə zikr etdiyi ayələrdən biri də, uca Allahın bu sözüdür: **“Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinin dostlarıdır. Onlar insanlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis əməlləri qadağan edir, namaz qılır, zəkat verir, Allaha və Onun Elçisinə itaət edirlər. Allah onlara rəhm edəcəkdir. Həqiqətən, Allah Qüdrətlidir, Hikmət sahibidir.”**² Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinin dostlarıdır – hər biri digərinin dostudur, bir-birinə kömək edir və dəstək verirlər. Bu ayədə uca Allah möminlər haqqında: **“Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinin dostlarıdır”**– buyurur, başqa bir ayədə də münafıqlar barədə: **“Münafiq kişilər və münafiq qadınlar bir-birinin tayıdırlar”**³ buyurur. Münafıqlar bir-birinin dostu deyil, əksinə, mömin, mömin qardaşının dostudur. Onlar bir-birinə yaxşı işlər görməyi əmr edər və pis əməlləri qadağan edirlər.

Bu ayə dəlildir ki, yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis əməlləri qadağan etmək vəzifəsi təkcə kişilərə məxsus deyil, hətta qadınlara da yaxşı işlər görməyi əmr etməli və pis əməlləri qadağan etməlidirlər. Lakin onlar bunu, kişilərin olduğu yerlərdə və kişilərin alış-veriş yerlərində yox, öz dairələrində etməlidirlər. Qadınlara məxsus yerlərdə, toy məclislərində, qadınların toplandığı salonlarda, tədris mərkəzlərində və başqa bu kimi yerlərdə bunu etməlidirlər. Belə yerlərdə bir münkər gördükdə onu qadağan etməli, bir vacibin tərک edildiyini gördükdə isə onu əmr etməlidirlər. Belə ki, yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis əməlləri qadağan etmək hər mömin kişiyyə və hər mömin qadına vacibdir: **“Mömin kişilərlə mömin qadınlar bir-birinin dostlarıdır. Onlar insanlara yaxşı işlər görməyi buyurur, pis əməlləri qadağan edir, na-**

¹ əl-Ənam, 82.

² ət-Tovbə, 71.

³ ət-Tovbə, 67.

maz qılır, zəkat verir, Allaha və Onun Elçisinə itaət edirlər. Allah onlara rəhm edəcəkdir. Həqiqətən, Allah Qüdrətlidir, Hikmət sahibidir.”¹ Uca Allahdan bizə rəhm etməsini və bizi bağışlamasını diləyirəm.

Sonra müəllif ﷺ bu ayəni zikr etmişdir: **“İsrail oğullarından kafir olanlar, Davudun və Məryəm oğlu İsanın dili ilə lənətlənmişdi. Bu, onların asi olmalarına və Allahın qoyduğu hədləri aşmalarına görə idi.”**² Lənət: Allahın rəhmətindən qovulmaq və uzaqlaşdırılmaq deməkdir. Buna isə yalnız böyük günah işlədənlər layiqdir. İsrail oğulları, İbrahimin oğlu İshaqın oğlu Yaqubun ﷺ oğullarıdır. Belə ki, İsrail, Yaqubun ﷺ ləqəbidir. İbrahimin ﷺ iki oğlu olmuşdur: İsmail ﷺ ilə İshaq ﷺ. İsmail onun böyük oğludur. Allah İbrahimə ﷺ onu *qurban* kəsməyi əmr etmişdir. Allah, əvvəlcə ona bunu əmr etmiş, sonra da hər ikisinə lütf edərək, bu əmrini aradan qaldırmış və ləğv etmişdir. Onun yerinə isə böyük qurbanlıq heyvan göndərmişdir. İshaq ﷺ isə İbrahimin ﷺ ikinci oğludur. İshaq ﷺ, onun zövcəsindəndir, İsmail ﷺ isə cariyəsi Həcərdəndir ﷺ. İsrail oğulları, Yəqub ﷺ ibn İshaqın ﷺ nəslindəndir. Uca Allah onlara çoxlu peyğəmbərlər göndərmişdir. Lakin onlardan bəziləri, haqsız yerə peyğəmbərləri ﷺ öldürərək həddi aşmışlar. Onlar insanlara, etdikləri günahları qadağan etməzdilər, hətta bəziləri birisinin pis əməl etdiyini gördükdə susardı. Qurani kərimdə zikr edilən, dəniz sahilində yerləşən kəndin əhvalatı məşhurdur. O kəndin sakinləri, yəhudilər idi. Allah, onlara şənbə günü balıq ovlamağı qadağan etmişdi. Şənbə günü balıqlar üzə çıxaraq onların yanına axışır, şənbədən başqa günlərdə isə onlara tərəf gəlmirdilər. Bir müddət sonra onlar: “Ovu əldə etmək üçün bir hiylə işlətməliyik” – dedilər. Sonra: “*Gəlin dənizdə tor quraq. Şənbə günü balıqlar gələndə bu tora düşər, bazar günü də biz onları tordan toplayarıq*” – dedilər və belə də etdilər. Bəziləri, onlara öyüd-nəsihət verib onları bu günahdan çəkəndirməyə çalışdılar, bəziləri susdular, bəziləri isə bu yaramaz əməli etdilər. Elə buna görə də Allah onları cəzalandırdı və onlara: **“Mənfur meymunlar olun!”**³ – dedi və onlar da, meymunlara döndülər. Yəni *asilik etmiş* o yəhudilər mənfur meymunlar oldular.

¹ ət-Tovbə, 71.

² əl-Maidə, 78.

³ əl-Bəqərə, 65.

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi ayənin fəslin ünvanına aid olan hissəsi budur ki, İsrail oğullarının arasında, onlara öyüd-nəsihət verməyən və onlara pis əməlləri qadağan etməyən toplum var idi. Halbuki uca Allah həmin topluma pis əməlləri qadağan etməyi vacib buyurmuşdur. Elə buna görə də uca Allah belə buyurmuşdur: **“İsrail oğullarından kafir olanlar, Davudun və Məryəm oğlu İsanın dili ilə lənətlənmişdi. Bu, onların asi olmalarına və Allahın qoyduğu hədləri aşmalarına görə idi.”**¹ Davud ﷺ Musadan ﷺ çox-çox sonra dünyaya gəlmişdir. Məryəm oğlu İsa ﷺ də həmçinin. Ayədə zikr edilən bu iki peyğəmbər, insanlara, etdikləri pis əməlləri qadağan etməyən kimsələri lənətləmişlər. Allah, onların belə etdiyini xəbər vermiş və onların sözünün doğruluğunu təsdiqləmişdir. Beləliklə də, pis əməl edən kimsələrə, etdikləri pis əməlləri qadağan etməyən kimsələr lənətlənmiş hesab edilmişlər. Bu ayə dəlildir ki, münkəri qadağan etmək vacibdir və bunu etməmək, lənətə məruz qalmağa və Allahın rəhmətindən qovulmağa səbəbdir.

Sonra müəllif ﷺ uca Allahın: **“De: “Haqq Rəbbiniz tərəfindəndir. Elə isə kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın”**² ayəsini zikr etmişdir. Haqq, Allahdandır – məxluqatı yaradan, qullarına dilədiyini əmr etmək haqqına sahib olan Rəbbdəndir. Haqq, Allahdandır və bizim onu qəbul etməyimiz vacibdir. **“Elə isə kim istəyir inansın, kim də istəyir inanmasın.”** Bu cümlə, seçim etmək mənasında deyil, yəni insanın seçimi var: istəyir iman gətirsin, istəyir də inkar etsin mənasında deyil, əksinə, təhdid mənasındadır. Buna dəlil, bu ayənin sonudur: **“Biz zalımlar üçün elə bir Od hazırlamışıq ki, onun divarları onları əhatə edəcəkdir. Onlar kömək dilədikdə əridilmiş metal kimi üzlərini qarsan bir su ilə kömək ediləcəkdir. Nə pis içki, necə də pis məskəndir!”** Yəni diləyən iman gətirsin və beləliklə də, bol mükafat qazansın. Diləyən də küfr etsin və beləliklə də, ağırılı-acılı əzaba düşər olmaqla zalımlardan olsun. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Kafirlər, əlbəttə ki, zalımdırlar.”**³ Demək, bu ayə uca Allaha iman gətirməyənləri təhdid edir, üstəlik, haqqın açıq-aydın və bəlli olduğuna və Muhəm-

¹ əl-Maidə, 78.

² əl-Kəhf, 29.

³ əl-Bəqərə, 254.

mədin ﷺ onu aləmlərin Rəbbindən gətirdiyinə dəlalət edir. Hər kim doğru yolla gedərsə, xeyrə müvəffəq olar; kim də zəlalətə düşərsə, rəzil və zəlil olar. Allahdan bizi doğru yolda etməsini diləyirik.

Sonra müəllif ﷺ, yaxşı işlər görməyi buyurmağın və pis əməlləri qadağan etməyin vacib olmasına dəlalət edən ayələrdən, uca Allahın: **“Sənə buyurulanı açıq-aşkar bəyan et və müşriklərdən üz çevir”**¹ ayəsini zikr etmişdir. Burada xitab, Peyğəmbərədir ﷺ. Bilməlisiniz ki, Peyğəmbərə ﷺ yönəldilən xitablar iki qismə bölünür:

Biri sırf ona aid edilən xitabdır, digəri isə həm ona, həm də ümmətinə aid olan xitabdır. Əslində birinci xitab da həm ona, həm də onun ümmətinə şamil edilir. Çünki o, öz ümmətinə nümunədir. Lakin xitabın yalnız Rəsulullahə ﷺ yönəldiyinə dəlalət edən əlamət olarsa, o xitab, sadəcə Rəsulullahə ﷺ xas olar. Məsələn, uca Allahın: **“Məgər Biz sənə üçün köksünü açmadıqmı?”**², yaxud **“And olsun səhərə! And olsun sakitləşən gecəyə ki, Rəbbin nə səni tərk etdi, nə də sənə acığı tutdu”**³ ayələri kimi. Bunlar, Rəsulullahə ﷺ xas olan ayələrdir.

İkinci qisim isə, həm ona, həm də ümmətinə aid olan xitablardır. Məsələn, uca Allahın: **“Ey Peyğəmbər! Zövcələrini razı salmağa çalışaraq Allahın sənə halal etdiyi şeyi nə üçün özünə haram edirsən?!”**⁴, yaxud **“Ey Peyğəmbər! Qadınları boşadığınız zaman onları gözləmə müddətlərində boşayın...”**⁵, yaxud **“Ey Rəsul! Rəbbindən sənə nazil ediləni təbliğ et!”**⁶ ayələri kimi. Bu ayələrdəki xitab, həm ona, həm də ümmətinə aiddir. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Mənim adımdan bir ayə olsa belə, təbliğ edin”**⁷ buyurmuşdur.

*Bu fəsildə zikr edilən ayədə Uca Allah Öz rəsuluna ﷺ: Sənə buyurulanı açıq-aşkar bəyan et*⁸ buyurur. Yəni sənə əmr ediləni aşkara çıxart və onu açıqla; Allah yolunda səni qınayacaq kimsənin qınağı səni ruh-

¹ əl-Hicr, 94.

² əş-Şərh, 1.

³ əd-Duha, 1-3.

⁴ ət-Təhrim, 1.

⁵ ət-Talaq, 1.

⁶ əl-Maidə, 67.

⁷ Səhih əl-Buxari, 3461.

⁸ əl-Hicr, 94.

dan salmasın. Bu xitab, ona və onun ümmətinədir. Bu ümmətdən olan hər bir kəsə vacibdir ki, Allahın əmr etdiklərini aşkara çıxardıb, onları insanlara əmr etsin, habelə, qadağan etdiklərini də, aşkara çıxardıb, onları insanlara qadağan etsin. Belə ki, bir şeyi qadağan etmək, onu tərک etməyi əmr etməkdir.

“Sənə buyurulanı açıq-aşkar bəyan et və müşriklərdən üz çevir.” Yəni onların halına və verdikləri əziyyətlərə məhəl qoyma; onların iman gətirmədiklərinə görə kədərlənmə. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Onlar bu Kitaba inanmırlar deyə, arxalarınca kədərlənib özünü həlakı edəcəksən?”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Onların iman gətirmədiyinə görə özünü həlakı edəcəksən?”**² Yəni sənə iman gətirmədikləri üçün qala özünü həlakı edəcəksən? Elə isə onlara məhəl qoyma, əksinə, verdikləri əziyyətlərə görə onlardan üz çevir. Çünki gözəl aqibət, sənin olacaq. Həqiqətən də, gözəl aqibət, Rəsulullahın ﷺ olmuşdur. O, səbir etmiş və zəfər əldə etmişdir.

Rəsulullah ﷺ Məkkədən gizlincə çıxıb hicrət edərkən, başına bir iş gələcəyindən qorxurdu. Çünki qureyşlilər, onu və onun dostu Əbu Bəkrə gətirənə iki yüz dəvə – hər biri üçün yüz dəvə vəd etmişdilər. Lakin Allah onları xilas etdi. Bir neçə ildən sonra isə, Rəsulullah ﷺ Məkkəyə, oranı fəth etmək üçün, qalib və müzəffər olaraq qayıtdı. Rəsulullah ﷺ qureyşlilərə pislik etmədi. Kəbənin qapısının önündə durub: **“Ey qureyşlilər! Sizə nə edəcəyimi düşünürsünüz mü?”** – deyə soruşdu. Hamısı onun hüsurunda məyus halda durub: **“Yaxşılıq! Sən, səxavətli qardaşsan, səxavətli qardaşımızın oğlusan”** – dedilər. Peyğəmbər ﷺ də belə buyurdu: **“Həqiqətən də, mən sizə Yusufun öz qardaşlarına söylədiyi kimi söyləyirəm: “Bu gün siz qınanılmayacaqsınız. Allah sizi bağışlasın! O, rəhm edənlərin ən rəhmlisidir. Gedin, artıq sərbəstsınız.”**³ Hərçənd qureyşlilərə istədiyini edə bilərdi, lakin onlara yaxşılıq etdi.

Xülasə budur ki, **“...və müşriklərdən üz çevir”** ifadəsi iki şeyi əhatə edir: müşriklərdən üz çevir, yəni onların iman gətirməməsinə məhəl

¹ əl-Kəhf, 6.

² əş-Şuəra, 3.

³ İbn Hişam, Sira, ; 4/78; ət-Təbəqat əl-Kubra, 2/141-142.

qoyma və onların bu halına görə kədərlənmə. Bir də müşriklərdən üz çevir, yəni onların verdikləri əziyyətlərə fikir vermə. Çünki gözəl aqibət, sənin olacaq. Həqiqətən də, belə olmuşdur. Odur ki, uca Allah sonrakı ayələrdə belə buyurur: **“Sözsüz ki, istehza edənlərə qarşı Biz sənə yetərik. O kəslər ki, Allaha başqa məbudu şərik qoşurlar. Onlar tezliklə biləcəklər. Biz onların dediklərindən sənin qəlbinin daraldığını bilirik. Sən həmd-səna ilə Rəbbini təriflə və səcdə edənlərdən ol! Sənə ölüm gələndə Rəbbinə ibadət et.”**¹

Uca Allah: **“Biz onların dediklərindən sənin qəlbinin daraldığını bilirik”**– buyurduqdan sonra, Peyğəmbərinə ﷺ öz Rəbbini həmd-səna ilə tərifləməsini əmr etmişdir. Elə isə bu barədə bir düşünün. Çünki bu hal üçün, yəni qureyşlilərdən gələn təzyiqlərdən dolayı *qəlbin* daralması üçün, qüdrətli və qüvvətli Rəbbi tərifləmək və mədh etmək gərəkdir. Yəni Allahı, Ona layiq olmayan hər bir vəsfdən uzaq tut və bil ki, Allahın sənə göndərdiyi sınaqlar, olduqca böyük bir hikmətə aiddir. Həqiqətən də, belədir. Çünki bu, olduqca böyük bir hikmətə və olduqca böyük bir rəhmətə bağlı olan elə bir hal idi ki, buna görə Allah həmd-səna ilə tərif olunmalıdır.

Müəllifin ﷺ bu fəsildə zikr etdiyi ayələrin sonuncusu, uca Allahın bu ayəsidir: **“Biz pis əməlləri qadağan edən kimsələri xilas etdik, haqsızlıq edənləri isə itaətdən çıxdıqlarına görə dəhşətli bir əzabla yaxaladıq.”**² Bu ayə, bir qədər əvvəl zikr etdiyimiz, dəniz sahilində yerləşən kəndin əhvalatına aiddir. Allah onlara şənbə günü balıq ovlamağı qadağan etdi və *sonra da* onları sınağa çəkdi. Belə ki, şənbə günü olduqca çox balıq gəlib suyun üstünə qalxırdı. Şənbə günündən başqa günlərdə isə balıqlar gəlmirdi. Beləcə, bir müddət keçdikdən sonra, onlar: **“Bu balıqları necə ovlamayaq?”**– dedilər və özlərinə heç bir fayda verməyən hiyləyə əl atdılar. Onlar cümə günləri tor qurdular. Şənbə günü gələn balıqlar o tora düşür və nəhayət, bazar günü gəldikdə, o balıqları tordan çıxardırdılar. *Bu hiylələrinin müqabilində* Allahın onlara olan cəzası bu idi ki, onlara: **“Mənfur meymunlar olun!”**³– dedi və on-

¹ əl-Hicr, 95-99.

² əl-Əraf, 165.

³ əl-Bəqərə, 65.

lar da, meymunlara döndülər. Əgər “Uzunqulaq olun!”– desəydi, uzunqulaq olacaqdılar. Lakin **“Mənfur meymunlar olun!”**– dedi. Çünki meymun, insana ən çox bənzəyən heyvandır. Onların etdikləri bu çirkin əməl isə, halala bənzəyir, çünki bu, bir hiylədir. Zahirən onlara baxan adam deyər ki: “Bunlar şənbə günü balıq ovlamadılar. Sadəcə toru cümə günü qoyub, bazar günü çıxartdılar.” Hərçənd bu əməl, zahirən halal görünür, lakin həqiqətdə, bu haramdır. Elə buna görə də, onların cəzası, etdikləri əmələ tamamilən uyğun olmuşdur.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, uca Allah öz Kitabında: “Cəzanın, edilən əmələ uyğun olması” qaydasını zikr edib demişdir: **“Biz hər birini öz günahına görə yaxaladıq.”**¹ Hər bir insan, etdiyi cinayətə uyğun şəkildə cəzalandırılır. Bunlara da: **“Mənfur meymunlar olun!”**– deyilmiş, onlar da, meymunlara dönmüş və bazarlarda veyil-veyil gəzib dolamışlar.

Digər tərəfdən uca Allah belə buyurur: **“Biz pis əməlləri qadağan edən kimsələri xilas etdik...”**² Belə ki, o qövmlər üç qismə bölünmüşdür: Bəziləri bu hiyləni qurmuş, bəziləri buna səssiz qalmış, bəziləri isə onlara bunu qadağan etmişdilər. Susanlar, qadağan edənlərə: **“Allahın məhv edəcəyi və ya şiddətli əzaba düçar edəcəyi bir tayfaya nə üçün öyüd-nəsihət verirsiniz?”**³– dedilər. Yəni, bunların başını buraxın, onsuz da həlak olacaqlar. Onlara nəsihət etməyin, nəsihət onlara heç bir fayda verməyəcək. Nəsihət edənlər isə belə cavab verdilər: **“Bu, Rəbbiniz yanında üzrxahlıq etmək üçündür. Bəlkə, onlar pis əməllərdən çəkinələr!”**⁴ Yəni bundan iki fayda əldə edəcəyimizə ümid edirik: bu bizim üçün Allahın hüsurunda gətirə biləcəyimiz bir üzrxahlıq olsun və bir də, ola bilsin ki, bunlar Allahdan qorxub pis əməldən çəkinələr. Necə ki, uca Allah Firon haqqında buyurur: **“Onunla yumşaq danışın. Bəlkə, öyüd-nəsihət qəbul etsin, yaxud qorxsun!”**⁵ Bir qədər əvvəl zikr etdiyimiz ayədə də Uca Allah: **“Bəlkə, onlar pis əməllərdən çəkinələr”** buyurur. Lakin uca Allah, üçüncü qismə aqibəti haqqında heç nə bil-

¹ əl-Ənkəbut, 40.

² əl-Əraf, 165.

³ əl-Əraf, 164.

⁴ Əvvəlki mənbə.

⁵ Ta ha, 44.

dirmir. Sadəcə: **“Biz pis əməlləri qadağan edən kimsələri xilas etdik, haqsızlıq edənləri isə itaətdən çıxdıqlarına görə dəhşətli bir əzabla yaxaladıq”**¹ buyurur. Alimlər, ayədə zikr edilməyən üçüncü qismin əzaba düşər olduqları, yoxsa xilas olduqları barədə ixtilaf etmişlər. Bizim öhdəmizə düşən odur ki, Allah bu xüsusda bir söz söyləmədiyi kimi, biz də susaq. Sadəcə pis əməli qadağan edən kimsələrin xilas olduqlarını, harama bulaşanların isə həlak olduqlarını və əzabla yaxalandıqlarını deməliyik. Susan qisim haqqında isə, Allah heç bir söz söyləməmişdir. Allahın kitabındakı ayələr bizə yetərlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۸۴ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ» رواه مسلم.

184. Rəvayət edilir ki, Əbu Səid əl-Xudri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Mən Rəsulullahın ﷺ belə buyurduğunu eşitmişəm: **“Sizdən biriniz günah edildiyini görsə, bunu əli ilə düzəltsin, bacarmasa, dili ilə düzəltsin, bunu da bacarmasa, qəlbi ilə buna nifrət etsin, bu da imanın ən zəifidir.”** Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۱۸۵ - عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي إِلَّا كَانَ لَهُ مِنْ أُمَّتِهِ حَوَارِيُّونَ وَأَصْحَابٌ يَأْخُذُونَ بِسُنَّتِهِ وَيَقْتَدُونَ بِأَمْرِهِ، ثُمَّ إِنَّهَا تَخْلُفُ مِنْ بَعْدِهِمْ خُلُوفٌ يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ، وَيَفْعَلُونَ مَا لَا يُؤْمَرُونَ، فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِيَدِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِلِسَانِهِ فَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَيْسَ وَرَاءَ ذَلِكَ مِنَ الْإِيمَانِ حَبَّةٌ خَرْدَلٍ» رواه مسلم.

185. İbn Məsud رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Allahın məndən əvvəlki ümmətlərə göndərdiyi hər bir peyğəmbər**

¹ əl-Əraf, 165.

² Səhih Muslim, 49.

rin, öz ümmətindən onun sünnəsinə sarılan və əmərlərinə uyan ən yaxın sirdaşları və səhabələri olmuşdur. Onların ardından isə etməyəcəkləri əməlləri danışan və əmr olunmadıqları işləri görən xələflər gəlmişdir. Kim onlara qarşı əli ilə cihad edərsə, o, mömindir. Kim onlara qarşı qəlbi ilə cihad edərsə, o, mömindir. Kim onlara qarşı dili ilə cihad edərsə, o, mömindir. Bundan o yana isə xardal dənəsi qədər iman yoxdur.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

١٨٦ - عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: «بَايَعَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ فِي الْعُسْرِ وَالْيُسْرِ وَالْمَنْشَطِ وَالْمَكْرَهِ، وَعَلَى أَثَرَةٍ عَلَيْنَا، وَعَلَى أَنْ لَا نُنَازِعَ الْأَمْرَ أَهْلَهُ إِلَّا أَنْ تَرَوْا كُفْرًا بَوَاحًا عِنْدَكُمْ مِنَ اللَّهِ تَعَالَى فِيهِ بُرْهَانٌ، وَعَلَى أَنْ نَقُولَ بِالْحَقِّ أَيْنَمَا كُنَّا لَا نَخَافُ فِي اللَّهِ لَوْمَةً لَائِمَةً» متفقٌ عليه.

«الْمَنْشَطِ وَالْمَكْرَهِ» بَفَتْحٍ مِيمَهُمَا: أَيُّ: فِي السَّهْلِ وَالصَّغْبِ. «وَالْأَثَرَةُ: الْاِخْتِصَاصُ بِالشُّرْكَ، وَقَدْ سَبَقَ بَيَانُهَا. «بَوَاحًا» بَفَتْحِ الْبَاءِ الْمُوَحَّدَةِ بَعْدَهَا وَאוْ ثَمَّ أَلِفٌ ثَمَّ حَاءٌ مُهْمَلَةٌ أَيُّ ظَاهِرًا لَا يَحْتَمِلُ تَأْوِيلًا.

186. Rəvayət edilir ki, Əbul-Vəlid Ubadə ibn əs-Samit رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Biz Rəsulullah ﷺ, çətinlikdə və asanlıqda, xoşumuza gələn və xoşumuza gəlməyən vəziyyətlərdə və başqalarının bizdən üstün tutulması hallarında eşidib itaət edəcəyimizə, habelə, əlimizdə olan Allahdan nazil edilmiş dəlillərə əsasən, əmirlərin açıq-aşkar küfr etdiklərini görməyincə onlara qarşı çıxmıyacağımıza, harada oluruqsa olaq, Allah yolunda, heç bir qınayanın qınamasından qorxmadan, haqqı deyəcəyimizə dair beyət etdik.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Hədisin ərəbcəsində keçən “əl-Mənşat/xoşa gələh hal” kəlməsi asanlıq, “əl-Məkrəh/xoşa gəlməyən hal” kəlməsi isə çətinlik mənasını bildirir. “Əsrəton/üstün tutulmaq” kəlməsi də, müştərək bir işdə yalnız

¹ Səhih Muslim, 50.

² Səhih əl-Buxari, 7056, 7199, 7200; Səhih Muslim, 1709.

özünü düşünmək mənasını verir ki, bunu da əvvəldə (51-ci hədisin şərhində) bəyan etmişik. “Bəvahən/açıq-aşkar” kəlməsi isə, yozum ehtimalı olmayan, zahirdə olan bir şey deməkdir.

Şərh:

Müəllif ﷺ nəql etdiyi hədisdə, Ubadə ibn əs-Samit رضي الله عنه demişdir: “Biz Rəsulullah ﷺ, çətinlikdə və asanlıqda, xoşumuza gələn və xoşumuza gəlməyən vəziyyətlərdə və başqalarının bizdən üstün tutulması hallarında eşidib itaət edəcəyimizə dair beyət etdik (yaxud o, bizdən beyət aldı).” Beyət etdik: yəni səhabələr رضي الله عنهم, eşidib itaət edəcəklərinə dair Peyğəmbərə ﷺ beyət etdilər. Yəni müsəlmanlara əmir seçilmiş kimsələri eşidib itaət edəcəklərinə söz verdilər. Çünki uca Allah buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Allaha itaət edin, Peyğəmbərə və özünüzdən olan rəhbərlərə də itaət edin.”**¹ Rəhbərlərin kimlər olduqlarını əvvəlki fəsillərdə izah etmişik və onların iki qrup: alimlər və əmirlər olduğunu bildirmişik. Hərçənd bunların hamısı rəhbər sayılır, lakin alimlər, elm öyrətmək və dini başa salmaq, əmirlər isə idarə etmək və hökm vermək baxımından rəhbər sayılırlar.

Səhabə: “Biz Rəsulullah ﷺ, eşidib itaət edəcəyimizə dair beyət etdik” – deyir. Bundan Allaha asilik olan işlər müstəsna. Bu xüsusda heç kəs heç kəsə beyət etməməlidir. Çünki: **“Xaliqə asi olaraq, məxluqa itaət etmək olmaz.”**² Odur ki, Əbu Bəkr رضي الله عنه xəlifə seçildiyi gün demişdir: “Allaha və Rəsuluna ﷺ itaət etdiyim müddətcə mənə itaət edin. Allaha və Rəsuluna ﷺ asi olduğumda isə, mənə itaət etməyin.” Demək, hər hansı bir əmir Allaha asilik etməyi əmr edərsə, kimsənin onu eşidib itaət etməsi caiz deyildir. Çünki hökmdarlar Hökmdarı, aləmlərin Rəbbi olan Allahdır. Odur ki, qula itaət edib, Allaha asi olmaq caiz deyil. Çünki Allahdan savayı kim varsa, hamısı Allahın quludur. Elə isə necə ola bilər ki, insan məxluqata itaəti, Allaha itaətdən üstün tutsun?! Demək, “eşidib itaət etmək” deyildikdə, hədislərdə buyurulduğu kimi: **“Xaliqə asi olaraq, məxluqa itaət etmək olmaz”** xüsusu müstəsna.

¹ ən-Nisa, 59.

² Musnəd İmam Əhməd, 5/66; Silsilətul-Əhadis-Səhihə, 179.

Sonra hədisdə: “çətinlikdə və asanlıqda” deyilir. Yəni maddi cəhətdən sıxıntıya düşdükdə və ya bolluq nəşib olduqda, istər varlı, istərsə kasıb olaq, hamımızın rəhbərlərə itaət etməsi və onların sözünü dinləməsi vacibdir.

“Xoşumuza gələn və xoşumuza gəlməyən vəziyyətlərdə”, yəni bizə əmr olunanların, nəfsimizin istəklərinə uyğun olmadığından və bunlar istəmədiyimiz şeylər olduğundan, xoşumuza gəlməsə də, yaxud bu əmrlərin nəfsimizin istəklərinə uyğun olduğundan və bunlar istədiyimiz şeylər olduğundan, xoşumuza gəlsə də, eşidib itaət edəcəyimiz dair beyət etdik. Xülasə budur ki, müstəsna olunan əmrlərdən başqa hər bir işdə eşidib itaət etmək vacibdir.

“Başqalarının bizdən üstün tutulması hallarında”, yəni əgər rəhbərlər xalqın malını və ya başqa bir şeyini özlərinə götürüb rifah içində yaşasalar və xalqı bundan məhrum etsələr, yenə də onlara itaət etməyimiz vacibdir. Biz onlara: “Siz, xalqın malını yemisiniz, onu zay etmisiniz və onu israf etmisiniz. Odur ki, sizə itaət etməyəcəyik” deməməliyik. Əksinə, deməliyik ki: “Siz özünüzü bizdən üstün tutsanız, qəsrlərdə yaşayıb, rahat yorğan-döşəklərdə kef çəksəniz, biz isə daxmalarda yaşayıb, köhnə-kürüş içində qalsaq da, yenə də, aləmlərin Rəbbi Allahı razı salmaq üçün sizi eşidib itaət edərik. Bunların heç biri bizim üçün önəmli deyil, çünki hamısı dünya malıdır; bunlar ya sizin əlinizdən gedəcək, ya da siz onları tərk edib gedəcəksiniz. Bu ikisindən biri mütləq olacaq. Bizim öhdəmizə düşən vəzifə isə, başqalarının bizdən üstün tutulduğunu görsək belə, rəhbərləri eşidib itaət etməkdir. Necə ki, hədislərin birində Peyğəmbər ﷺ buyurmuşdur: **“Səni vursa və malını əlindən alsa da, eşit və itaət et!”**¹ Bilin ki, siz Qiyamət günü qisas alaraq onların savablarından götürəcəksiniz, əgər savabları buna yetməzsə, o zaman sizin günahlarınızdan götürülüb onların günahlarına əlavə ediləcək, sonra da onlar Cəhənnəmə atılacaqlar. Hər şey bəllidir və Allahın hökmü altındadır. Allah hər kəsin layiqli cəzasını verəcək.

Hədisin davamında səhabə رضى الله عنه: “əmirələrə qarşı çıxmayacağımıza”– deyir. Yəni Allahın üzərimizdə hökmran təyin etdiyi ixtiyar sahiblərinin hakimiyyətini devirməyə cəhd göstərməyəcəyik. Çünki bu qarşı-

¹ Səhih Muslim, 1874.

durma, çoxlu şərlərə, böyük fitnələrə və müsəlmanların parçalanmasına gətirib çıxardar. Müsəlman ümmətini yalnız, Osmanın ﷺ xilafəti dövründən başlamış və günümüzdə qədər davam edən, hakimiyyəti ələ keçirmək davası dağıtmışdır. İnsanları korlayan tək şey, hakimiyyəti ələ keçirmək üçün rəhbərlərə qarşı çıxmaqdır.

“Əlinizdə olan Allahdan nazil edilmiş dəlillərə əsasən, əmirlərin açıq-aşkar küfr etdiklərini görməyincə.” Bu cümlədə dörd şərt qetd edilmişdir. Bu şərtlər öz əksini tapdıqda isə, onlara qarşı çıxıb hakimiyyətlərini devirməyə çalışmalıyıq. O şərtlər bunlardır:

Birncisi, görməkdir; yəni onların haqqındakı bilgi dəqiq olmalıdır. Sadəcə zənnə qapılarına hakimiyyətə qarşı çıxmaq qadağandır.

İkincisi, onların fasiqlik etdiyini yox, küfr etdiyini görməkdir. Fasiqlik nə dərəcədə böyük olursa olsun, buna görə rəhbərlərə qarşı çıxmaq caiz deyil. Hətta içki içsələr, zina etsələr və insanlara zülm etsələr belə, onlara qarşı üsyan etmək caiz deyil. Yalnız açıq-aşkar küfr etdiklərini gördüyümüz zaman üsyan edə bilərik.

Üçüncüsü, küfrün açıq-aşkar olmasıdır. Ərəbcə, bəvah: açıq-aşkar, zahirdə olan mənalarını ifadə edir. Başqa mənaya yozula biləcək bir küfrdürsə, o halda üsyan etmək caiz deyildir. Yəni fərz edək ki, onlar bizim düşüncəmizə görə küfr etmişlər, lakin bu əməlin küfr olmama ehtimalı da var, o halda üsyan etmək və onlara qarşı çıxmaq caiz deyil. Əksinə, onların rəhbər olduqlarını qəbul etməliyik. Yox, əgər açıq-aşkar küfr edərlərsə, məsələn, bir rəhbər, xalqına: “İçki halaldır, istədiyiniz qədər içə bilərsiniz; homoseksualizm¹ halaldır, istədiyiniz qədər bunu edə bilərsiniz; zina halaldır, istədiyiniz qədər zina edə bilərsiniz” – deyərsə, bu, heç bir şəkk-şübhə doğurmayan açıq-aşkar bir küfrdür. Belə olduğu təqdirdə xalqın, istənilən yolla, hətta öldürmək lazım gələrsə, hakimiyyəti devirməsi vacibdir. Çünki bu, açıq-aşkar bir küfrdür.

Dördüncü şərt, əlinizdə Allahdan nazil edilmiş dəlil olmalıdır. Yəni onun etdiyi əməlin küfr olduğuna dair Allahdan tutarlı bir dəliliniz olmalıdır. Yox, əgər dəlilin özü, yaxud dəlalət etdiyi mənası zəif olarsa, bu halda hakimiyyətə qarşı çıxmaq caiz deyil. Çünki hakimiyyətə qarşı çıxmaqda, olduqca çoxlu şər və böyük fəsadlar vardır.

¹ Homoseksualizm: öz cinsindən olan adama qeyri-təbii cinsi meyil.

Bu şərtlərin hamısı olduqdan sonra belə, onları devirmək üçün gücümüz olmalıdır. Əgər bunun üçün yetərli gücümüz olmazsa, o zaman onlara qarşı çıxmaq olmaz. Çünki gücümüz olmadığı halda onlara qarşı çıxsaq, ola bilər ki, əməlisaleh insanların hamısının kökünü kəssinlər və tam şəkildə hakimiyyəti ələ alsınlar.

Sadaladığımız bu şərtlər öz əksini tapdığı təqdirdə, hakimiyyətə qarşı çıxmaq caiz və vacib olur. Lakin bir şərtlə ki, buna bizim gücümüz çatsın. Gücümüz çatmadığı təqdirdə isə onlara qarşı çıxmaq caiz deyil. Çünki bu, canı təhlükəyə atmaq sayılır. Allahdan nazil edilmiş dəlillərə əsasən, əmirlərin açıq-aşkar küfr etdiklərini gördüyümüz təqdirdə, əllərində tanklar və avtomatlar olan hakimiyyətə qarşı, mətbəx bıçaqları ilə çıxmağın nə faydası var?! Əlbəttə ki, heç bir faydası yoxdur. Bu, özümüzü öldürmək üçün hakimiyyətə qarşı çıxmağımız deməkdir. Bəli, onu və onun hakimiyyətini devirmək üçün hər cür tədbir görməyimiz labüddür. Lakin Peyğəmbərin ﷺ zikr etdiyi bu dörd şərt olduğu zaman: **“Yalnız rəhbərin açıq-aşkar küfr etməsini görməyiniz və əlinizdə buna dair Allahdan dəlil-sübutun olması istisnadır.”**¹ Bu, rəhbərlərin haqlarına ehtiram göstərməyə dəlalət edir. İnsanlara vacibdir ki, çətinlikdə və asanlıqda, xoşlarına gələn və xoşlarına gəlməyən vəziyyətlərdə və başqalarının onlardan üstün tutulduğu hallarda rəhbərləri eşidib itaət etsinlər. Lakin bir sual qalır: “Bəs rəiyyətin rəhbərlər üzərində olan haqları nədir?” Rəiyyətin rəhbərlər üzərində haqları budur ki, onlarla ədalətlə davransınlar, onların haqları xüsusunda Allahdan qorxsunlar, onları məşəqqətə salmasınlar və onların üstünə, ən xüyrli insanları idarəçi təyin etsinlər. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə bir dua etmişdir: **“Allahım, ümmətimdən hər hansı bir işi idarə edən və öz təbəçiliyi altında olan kimsələri məşəqqətə salan kimsəni məşəqqətə məruz qoy.”**² Bu, Rəsulullahın ﷺ, müsəlmanların istər böyük, istərsə də kiçik işlərini idarə edən və onlara əziyyət verən kimsələrin əleyhinə etdiyi duasıdır. Rəsulullah ﷺ **“onları məşəqqətə məruz qoy”**– demiş-

¹ Səhih əl-Buxari, 7056.

² Hədisin davamı belədir: “Peyğəmbər ﷺ dua etmişdir: **“...eləcə də, ümmətimdən hər hansı bir işi idarə edən və öz təbəçiliyi altında olan kimsələrlə yumşaq davranan kimsə ilə yumşaq davran”** (Səhih Muslim, 1828).

dir. Allahın məşəqqətə saldığı kimsənin halı necə ola bilər?! Şübhəsiz ki, o, zərərə uğrayar və zəlil olar. Rəsulullah ﷺ həmçinin demişdir: **“Müsəlmanların işlərinə rəhbərlik edən, lakin onlar üçün çalışmayan və onlara yaxşılıq etməyən hər bir rəhbər Cənnətə girəcək müsəlmanlarla bərabər oraya girməz”**¹ Əgər rəhbər hər hansı bir vəzifəyə, müsəlmanlar arasında onu idarə etməyə daha çox layiq olan kimsə olduğu halda, öz qohumlarından birini təyin edərsə, Allaha və Onun rəsuluna ﷺ xəyanət etmiş sayılır. Belə ki, rəhbərin, hər bir işi öz əhlinə (onu bacarana) tapşırması və bu işdə heç bir tanışlığa baxmaması ona vacibdir. Bu işdə xalqın mənfəətini nəzərə almalı və onlara, ən layiqli kimsələri əmir təyin etməlidir.

Vəzifələr müxtəlifdir. Məsələn, məsciddə imam olmağa ən çox layiq olan kəslər, Allahın kitabını ən gözəl oxuyanlardır. Cihadda başçı olmağa ən çox layiq olan kəslər, döyüş üslublarını hamıdan yaxşı bilənlərdir. Digər işlərdə də, həmçinin. Xülasə budur ki, rəhbərə, müsəlmanların başına ən layiqli kimsələri əmir təyin etməsi vacibdir. Vəzifəyə daha layiqlisi olduğu halda, başqasını o vəzifəyə gətirməsi caiz deyil. Belə ki, bu, xəyanətdir.

Bu mövzuya dair Peyğəmbər ﷺ həmçinin demişdir: **“Allah Öz qullarından birinə rəiyyətin qeydinə qalması həvalə etsə və o da, vəfat etdiyi gün onları aldatmış olduğu halda bu dünyadan köçərsə, Allah Cənnəti ona haram edir.”**² Belə aqibətdən Allaha sığınırıq.

Bu deyilənlərdən aydın olur ki, rəiyyətin rəhbərlər üzərində böyük haqları var; rəhbərlərin də rəiyyət üzərində böyük haqları var. Rəhbərlər bir çox hallarda özlərini rəiyyətdən üstün tutsalar da, – Allaha asilik etmək istisna olmaqla, – rəiyyətin, çətinlikdə və asanlıqda, xoşlarına gələn və xoşlarına gəlməyən hallarda onları eşidib itaət etməsi vacibdir. Belə ki, onlar Allaha asilik etməyi buyurduqları təqdirdə, rəiyyətin onlara itaət etməsi caiz deyildir. Lakin bəzi səfəhlərin söylədikləri: **“Rəhbərlər tam şəkildə doğru yola yönəlməyincə onlara itaət etmək vacib deyil”** sözü isə yanlışdır və bunun Allahın şəriətində yeri yoxdur. Oksinə, bu, rəhbərlərin hər bir işdə Allahın dinini nöqsansız şəkildə ye-

¹ Səhih Muslim, 142.

² Səhih əl-Buxari, 7150; Səhih Muslim, 142.

rinə yetirməyi tələb edən xəvariclərin rəyidir. Belə bir şey isə, uzun zamanda olmamışdır. Çünki vəziyyət dəyişmişdir. Rəvayət edilir ki, Əməvilərin xəlifələrindən biri, özünün və xilafətinin haqqında danışılan söz-söhbətləri eşitdikdə, rəiyyətin əyan-əşrəfini və böyükclərini bir yerə toplayıb onlara belə demişdir: “Əcəba, siz bizim Əbu Bəkr və Ömər kimi olmağımızı istəyirsiniz?” Onlar. “Bəli! Sən də xəlifəsən, onlar da xəlifə olmuşlar.” – deyə cavab verdikdə, o demişdir: “Elə isə siz, Əbu Bəkr və Ömər rəiyyəti kimi olun ki, mən də Əbu Bəkr və Ömər kimi olum.” Bu, möhtəşəm cavabdır. Belə ki, rəiyyət dəyişsə, Allah, onların rəhbərlərini də dəyişər: “Siz nə cür olacaqsınızsa, buna uyğun da sizə rəhbərlər təyin olunacaq.” Amma rəiyyətin özü xəlifələrin rəiyyəti kimi olmadığı halda, rəhbərlərdən rəşidi xəlifələr (عليه السلام) kimi olmalarını tələb etməsi, tamamilən mümkün olmayan bir şeydir. Belə etmək doğru deyil. Allah hikmət sahibidir: **“Beləliklə, qazandıqları günahlarına görə zalımların bir qismini digərinə hakim təyin edirik.”**¹

Rəvayət edilir ki, Əli ibn Əbu Talibə (عليه السلام) qarşı çıxan xəvariclərdən biri onun yanına gəlib deyir: “Ey Əli! Nə üçün insanların sənə qarşı münasibəti dəyişmiş, lakin Əbu Bəkr və Ömərə qarşı münasibətləri dəyişməmişdi?” Əli (عليه السلام) ona belə cavab verir: “Çünki Əbu Bəkir və Ömər rəiyyəti, mən və mənim kimi insanlar olmuşdur. Mənim rəiyyətim isə sən və sən kimilərdir.” Çox gözəl cavabdır. Yəni səndə və sən kimilərdə xeyir yoxdur. Elə buna görə də insanların mənə olan münasibəti mənfidir. Lakin Əbu Bəkrin (عليه السلام) və Ömər (عليه السلام) xilafəti dövründə onların rəiyyəti, Əli (عليه السلام) və Osman (عليه السلام) kimi fəzilətli səhabələr olmuş və onlar rəhbərə qarşı çıxmamışlar.

Həmçinin, rəiyyətə vacibdir ki, rəhbərə nəsihət etsinlər, ona yalan danışmasınlar, ona kələk gəlməsinlər və onu aldatmasınlar. Təəssüflər olsun ki, hazırkı dövrdə insanlar, yalan danışır, dövlət qanununda hiylələr qurur, rüşvət alıb verir və nəinki müsəlmana, hətta ağılı olan bir kimsəyə yaraşmayan başqa neçə-neçə cinayətlər edirlər. Əgər kafir dövlətlər, rüşvət alan kimsələri, – dövlətin yüksək rütbəli adamları olsalar belə, – cəzalandırırsa, biz bilməliyik ki, həqiqətdə, rüşvət alanı cəzalandıran məhz qüdrətli və qüvvətli Allahdır. Biz, Allaha və Onun

¹ əl-Ənam 129.

rəsulunun ﷺ təbliğ etdiklərinə iman gətiririk. Rəsulullah ﷺ buyurur: **“Allah, rüşvət verənə də, alana da lənət etmişdir!”**¹ Demək, Allahın verdiyi cəza, insanların verdiyi cəzadan daha şiddətlidir. Lakin buna rəğmən, insanların dövlətə yalan danışdığını və saxtakarlıq etdiyini görürük. Məsələn, əkinçi, başqasının tarlasını öz tarlası kimi göstərir. Həlbuki bu, yalandır; bunu sadəcə öz mənfəəti və pul əldə etmək üçün edir. Bəzən dövlət taxıl yığımını bitirir və özündə sadəcə pul olur. Həmin vaxt birisi gəlib, öz malını başqa birisinə müəyyən müddətə (faizlə) satır, ona müəyyən qədər pul verib, bir müddət sonra ondan bu pulu faizi ilə alır. Rəiyyət bu və buna bənzər günah işlər görür, sonra da rəhbərlərin Əbu Bəkr رضي الله عنه və Ömər رضي الله عنه kimi olmalarını gözləyirlər. Əlbəttə ki, bu doğru deyil.

Rəhbərlərin öhdəsinə düşən haqlar vardır ki, onlar, Allah rizası üçün, bacardıqları qədər rəiyyətin haqlarını ödəməlidirlər. Rəiyyətin də, həmçinin, öz öhdəsinə düşən haqlar vardır ki, onlar da, rəhbərlərin haqlarını ödəməlidirlər.

İnsanların çoxunun əhəmiyyət vermədiyi xüsuslardan biri də, rəhbərlərin şərəf və ləyaqətinə ehtiram göstərməmələridir. Görürsən ki, məclislərini xoş keçirmək üçün, rəhbərlərin şərəf və ləyaqətini təhqir edirlər. Allahdan afiyət və bizlərə də, onlara da tövbə nəsis etməsini istəyirik. Bu cür söhbətlərin bir faydası olmuş olsaydı, deyərdik ki: “Heç bir qəbahət yoxdur, belə etmələri yaxşıdır.” Lakin bu söhbətlər heç bir fayda vermir, belə danışmaqla iş düzəlmir. Sadəcə qəlblər, istər alimlərə qarşı, istərsə də əmirlərə qarşı olsun, nifrətlə dolur. Bu günkü gün görürük ki, bəzi insanlar, hər məclisdə bir alim, yaxud bir nazir, yaxud bir vali ya da daha yüksək məqamda yer tutan rəhbərlər haqqında danışib qeybət etmədikcə rahat olurlar. Bu, doğru deyil. Əgər bu, fayda vermiş olsaydı, camaatı buna ilk təşviq edən kimsə biz olardıq və: “Belə etməkdə heç bir qəbahət yoxdur” – deyərdik. Əlbəttə ki, münkəri/pis əməli ortadan qaldırmaq və xətaları düzəltmək vacibdir. Lakin belə danışmağın heç bir faydası yoxdur. Bunu etməklə sadəcə qəlblər nifrətlə dolur, insanların qəlbində rəhbərlərə və alimlərə qarşı nifrət oyanır.

¹ Sunən Əbu Davud, 3580; Sunən ət-Tirmizi, 1337; Sunən İbn Macə, 2313; Musnəd İmam Əhməd, 2/164 və 190. Tirmizi bu hədisin “həsən-səhih” olduğunu demişdir.

Demək belə etməklə heç bir fayda əldə olunmur. Peyğəmbər ﷺ – Allah onu ümməti xüsusunda xeyirlə mükafatlandırсын – yığcam və geniş mənalı söz söyləmişdir: **“Kim Allaha və axirət gününə iman gətirmişdirsə, qoy xeyirli söz danışsın, ya da sussun!”**¹

Qəribədir ki, sən sırası bir vətəndaşın dalınca danışdıqda, bəzi adamlar: “Qeybət etmə. Bu, haramdır” – deyir, onların yanında kiminsə qeybətini etdikdə buna razı olurlar. Lakin rəhbərlərdən birinin dalınca danışanda, bunu qəbahət saymırlar. Təəssüflər olsun ki, insanların çox bu xəstəliyə tutulub. Mən bunu xəstəlik hesab edirəm. Allahdan diləyimiz budur ki, bizi bir çox insanların yoluxduğu bu xəstəlikdən qorusun.

Kaş, insanlar dillərini qoruyardılar və rəhbərlərə nəsihət edəydilər! Mən demirəm ki, gördüyünüz xətalara susun, əksinə, onlara məktub yazın. Məktub onlara yetişərsə, öhdənizə düşəni yerinə yetirmiş olarsınız. Və əgər onlar bu nəsihətdən yararlanarsa, çox gözəl. Yox əgər yararlanmazlarsa, günah onların boynuna düşər. Təbii ki, əgər doğrudan da xəta etmişlərsə. Və əgər məktub onlara yetişməzsə, bu halda günah, onu çatdırmayan kimsənin boynuna düşər.

Ubadə ibn əs-Samit رضي الله عنه, səhabələrin رضي الله عنه Rəsulullahə ﷺ beyət edərkən belə dediklərini də xəbər verir: **“Harada oluruqsa olaq, haqqı deyəcəyimizə dair beyət etdik.”** Yəni hansı məkanda oluruqsa olaq, istər yaşadığımız ölkədə, istər quruda, istər dənizdə, istər küfr diyarında, istər İslam diyarında, haqqı – İslam dinini və onun əzəmətli qanunlarını bərqərar edəcəyimizə dair beyət etdik.

“Allah yolunda heç bir qınayanın qınamasından qorxmadan...” Yəni Allahın dinini təbliğ etdiyimizə görə, kimsənin bizi qınamasına məhəl qoymayacağıq. Çünki haqqı bərqərar edəcəyik.

Məsələn, mömin bir adam, avam insanların bəyənmədiyi bir sünnəni təbiiq etmək istəsə, onların bu düşüncəsi (sünnəni bəyənməmələri), o adamın sünnəni bərqərar etməsinə mane olmamalıdır. Gəlin buna dair bir misal çəkək: camaatla namaz qılmağa başladıqda, imam cərgələri düzəltmək üçün: “Səfləri düzəldin!” – deyəndə, habelə, camaata baxıb: “Sən bir qədər geriye çkil, sən də bir qədər qabağa gəl” – deyəndə,

¹ Səhih əl-Buxari, 6018; Səhih Muslim, 47.

yaxud camaat səfləri düzəldənə qədər namaza başlamayıb gözləyəndə, avam insanların çoxu bundan narazılıq edir və buna qəzəblənirlər. Hətta bir dəfə, imam, cərgədən bir qədər qabağa çıxmış bir adama: “Ey filankəs, bir az geri çəkil” – demiş, o da qəzəblənərək, imama: “İstəyirsənsə, məsciddən çıxıb gedim, sənin arxanda namaz qılmayım” – demişdir. Bu cür İmam, Allah yolunda heç bir qınayanın qınamasına fikir verməməlidir. Əksinə səbir etməli, insanları yavaş-yavaş sünnələrə alışdırmalıdır. İnsanlar sünnəyə alışdıqdan sonra, onu sevə-sevə yerinə yetirər və bu onlara asan gələr. Lakin bu avamların olduqca cahil və qaba olduğunu görsə, o zaman əvvəlcə onlara sünnəni başa salmalıdır ki, bu sünnəni qəbul etsinlər, sonra onu tətbiq etdikdə, bu onların qəlbinə yatsın və beləcə, xeyir əldə etsin.

Bir başqa misal da çəkkək: avam adamlar, salamdan sonra yerinə yetirilən səhv səcdəsini bəyənəmirlər. Məlumdur ki, sünnəyə görə, adam namazda əlavə bir söz və ya hərəkətə yol verdikdə, yaxud şübhəyə düşdükdə, salam verməzdən əvvəl yox, sonra səhv səcdəsi etməlidir. Sünnəyə görə belə etməlidir. Hətta şeyxulislam İbn Teymiyyə rahiməlləh deyir ki: “Əgər səhv səcdəsi salamdan sonra edilməlidirsə, onu salamdan sonra etmək vacibdir, yox, əgər salamdan əvvəl edilməlidirsə, onda onu salamdan əvvəl etmək vacibdir.” Yəni İbn Teymiyyə rahiməlləh bunun əfzəl olduğunu yox, vacib olduğunu demişdir.

İmamlardan biri namazda buraxdığı səhvə görə, yəni namaza əlavə etdiyinə, yaxud şəkk etdikdən sonra doğru saydığına əsaslandığına görə, salamdan sonra səhv səcdəsi etmiş və bu səcdəni edərkən, avam insanlar: “Bu, təzə dindir?!” – deyə etiraz etmişlər. Əlbəttə ki, bu, xətədir. Bu hadisənin şahidi olan bir adam deyir ki: “Mən onlara dedim ki: “Bu haqda Peyğəmbərdən rahiməlləh hədis varid olub. Peyğəmbər rahiməlləh dörd rükətli namazı iki rükət qılıb salam vermiş, sonra ona, iki rükət qıldığı xəbər verilmiş, o da qalxıb namazını tamamlamış (camaata iki rükət də qıldırılmış) və salam verdikdən sonra səhv səcdəsi etmişdir.” Onlar isə: “Xeyr, bu mümkün deyil. Biz bunu qəbul etmirik” – dedilər. Onlardan: “Alimlərdən kimin sözünü qəbul edirsiniz?” – deyə soruşdular. Onlar da: “Filankəsi və filankəsi” – deyə cavab verdilər. Nəhayət, onlar alimin

yanına getdikdə, o, onlara: “Bu, səhihdir. Sünnəyə uyğun olanı da, elə budur” – dedi.

Bəzi imamlar *namazda səhvə yol verdikdə*, sünnəyə görə salamdan sonra səhv səcdəsi etmək lazım gəldiyini bildikləri halda, camaatın etiraz edəcəyindən qorxaraq, salamdan sonra səcdə etmək istəmirlər. Bu isə səhabələrin  Peyğəmbərə  etdikləri beyətə müxalifdir. Odur ki, siz haqqa boyun əyməli və qınayanın qınağından qorxmamalısınız.

Həmçinin, alış-veriş etdikdə də, doğru olanı söyləmək gərəkdir. Bəzi insanlar, bir adamın alış-veriş əsnasında doğru olanları söylədiyini gördükdə: “Bu bir vəsvəsədir. Alış-veriş etdikdə insanlara hər şeyi bildirməyə gərək yoxdur” – deyirlər. Məsələn, onlar *satdıqları* bir maldə qüsurun olduğunu gördükdə: “Bu, cüzi bir şeydir. İnsanlar *bunu qüsurlu saymırlar və* malı almağa razıdırlar” – deyirlər. Lakin adam *bu işdə* Allahdan qorxmalı, ədalətlə davranmalı, lazım olanı yerinə yetirməli və Allah yolunda, onu qınayan kimsənin qınağından qorxmamalıdır. Lakin əvvəldə dediyimiz kimi, qaba və cahil insanların olduğu yerdə şəriətin buyurduğunu tətbiq etməzdən əvvəl, sünnəni onlara başa salmaq daha yaxşıdır ki, qəlbləri rahat olsun. Bundan sonra, şəriətin buyurduğunu tətbiq etdikdə, artıq onlar məsələdən agah olmuş olar və buna qarşı çıxmazlar.

۱۸۷ - عَنْ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ  عَنِ النَّبِيِّ  قَالَ: «مَثَلُ الْقَائِمِ فِي حُدُودِ اللَّهِ، وَالْوَاقِعِ فِيهَا كَمَثَلِ قَوْمٍ اسْتَهَمُوا عَلَى سَفِينَةٍ، فَصَارَ بَعْضُهُمْ أَعْلَاهَا وَبَعْضُهُمْ أَسْفَلَهَا، وَكَانَ الَّذِينَ فِي أَسْفَلِهَا إِذَا اسْتَقَوْا مِنَ الْمَاءِ مَرُّوا عَلَى مَنْ فَوْقَهُمْ، فَقَالُوا: لَوْ أَنَّا خَرَقْنَا فِي نَصِيبِنَا خَرْقًا وَلَمْ نُؤْذِ مَنْ فَوْقَنَا، فَإِنْ تَرَكُوهُمْ وَمَا أَرَادُوا هَلَكُوا جَمِيعًا، وَإِنْ أَخَذُوا عَلَى أَيْدِيهِمْ نَجَوْا وَنَجَوْا جَمِيعًا». رواه البخاري.

القائم في حدود الله تعالى «معناه: المنكر لها، القائم في دفعها وإزالتها والمراد بالحدود: ما نهى الله عنه». «استهموا»: اقترعوا.

187. Nomən ibn Bəşir  Peyğəmbər  demişdir: “Allahın qoyduğu hüduqları qoruyanların və onları aşanların məsə-

li, gəmiyə minmək üçün püşk atdıqdan sonra, bir qismi gəminin üst mərtəbəsinə, digərləri də gəminin alt mərtəbəsinə yerləşmiş bir toplumun məsəlinə bənzəyir. Gəminin alt mərtəbəndəkilər su götürmək istədikdə, üst mərtəbədəkilərin yanından keçərlər. *Üstdəkilər narahat olduqda*, altdakılar: “Gəlin, payımıza düşən yerdən bir dəşik açaq ki, üstdəkiləri narahat etməyək.” Əgər üst mərtəbədəkilər onların etmək istədiklərinə göz yumsalar, hamısı həlak olar. Yox əgər bunun qarşısını alsalar, həm özləri, həm də alt mərtəbədəkilər xilas olarlar.”

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

“Allahın qoyduğu hüduqları qoruyan”, yəni bu hüduqları aşmaq istəyənlərə bunu qadağan edən və bunun qarşısını alan. “Allahın qoyduğu hüduqlar” – deyildikdə, Allahın qadağan etdiyi əməllər qəsd edilir. “Püşk atmaq”, yəni bir mübahisəni həll etmək üçün bəxtəbəxt götürülən şərti nişan.

Şərh:

Müəllifin ﷺ “Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək” adlı fəsildə, Nomən ibn Bəşir əl-Ənsariyə رضى الله عنه istinad edərək nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Allahın qoyduğu hüduqları qoruyanların və onları aşanların məsəli...”** – demişdir. Burada **“hüduqları qoruyan”** – deyildikdə, Allahın dinində düz yol tutan, vacib əməlləri yerinə yetirən və haram işləri tərk edən kimsələr qəsd edilir. **“Onları aşanlar”** – deyildikdə, Allahın qoyduğu hüduqları aşan, haram işləri görən və vacib əməlləri tərk edən kimsələr qəsd edilir. Bunların məsəli, gəmiyə minmək üçün, hansının gəminin üst mərtəbəsinə yerləşəcəyinə dair püşk atan kimsələrin məsəlinə bənzəyir. **“Beləliklə də, onların bir qismi gəminin üst mərtəbəsinə, digərləri də gəminin alt mərtəbəsinə yerləşmişdir. Gəminin alt mərtəbəndəkilər su götürmək istədikdə...”**, yəni içməyə su götürmə istədikdə, **“üst mərtəbədəkilərin yanından keçərlər.”** Çünki dənizdən su götürmək üçün gəminin göyərtəsinə çıxmaq lazımdır. Daha sonra onlar: **“Gəlin, payımıza düşən yerdən bir dəşik açaq ki, üstdəkiləri narahat etməyək”** – dedilər. Yəni oturduğumuz alt mərtəbədə dəşik açıb suyu burdan götürək

¹ Səhih əl-Buxari, 2493.

ki, yuxarıdakıları narahat etməyə. Beləcə bu qərara gəldilər və gəmini deşmək istədilər.

Peyğəmbər ﷺ davam edib deyir ki: **“Əgər üst mərtəbədəkilər onların etmək istədiklərinə göz yumsalar, hamısı həlak olar.”** Çünki əgər aşağıdakılar gəmini deşsələr, su içəri daxil olacaq və gəmi batacaq. **“Yox əgər bunun qarşısını alsalar”,** onlara mane olsalar, **“həm özləri, həm də alt mərtəbədəkilər xilas olarlar.”** Yəni hamısı bu bəladan qurtulacaq.

Peyğəmbərin ﷺ çəkdiyi bu misal, əzəmətli məğzi və böyük mənası olan misallardandır. İnsanlar, Allahın dini xüsusunda, dalğalı dənizdə gəmi ilə səfərə çıxan insanlar kimidirlər. Dalğalar onları sağa-sola yırğalayır. Sayları çox olduğu təqdirdə, bir qismi gəminin üst mərtəbəsinə, digərləri də onun alt mərtəbəsinə yerləşməlidir ki, gəminin müvazirəti pozulmasın, özləri də bir-birinin yerini dar eləməsin.

Bu misaldan o da aydın olur ki, o insanların hamısı bu gəmiyə şərikdirlər. Onlardan biri onu xarab etmək istəsə, digərləri onun qarşısını almalıdırlar ki, hamısı xilas olsun. Əks təqdirdə, hamısı həlak olacaq. Allahın dini də belədir. Əgər ağıl sahibləri, elm və din əhli, cahillərin və səfehlərin etdikləri yaramazlıqların qarşısını alsalar, hamısı nicat tapacaq. Yox, əgər onların etdiklərinə göz yumsalar, o zaman hamısı həlak olacaq. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Elə bir bəladan qorxun ki, o, sizlərdən tək-cə zalım olanlara üz verməz, hamımızı bürüyər. Bilin ki, Allah şiddətli cəza verəndir.”**¹

Bu misal dəlildir ki, insanlara bir şey öyrətmək istəyən müəllim, onu təsəvvür etsinlər deyər, onlara əyani misallar çəkməlidir. Uca Allah buyurur: **“Biz insanlar üçün belə məsəllər çəkirik. Bunları isə ancaq həqiqəti dərk edən adamlar anlayarlar.”**² Neçə-neçə insan var ki, bir məsələni ona dəfələrlə təkrar edib izah edirsiniz, lakin o bunu başa düşmür. Elə ki ona, təsəvvür edəcəyi bir şeyi misal çəkirsiniz, o saat məsələni başa düşür.

Gəlin, Peyğəmbərin ﷺ, bədəvilərdən birinə çəkdiyi heyvətamiz bir misala nəzər salaq. Dəvə sürüsünə sahib olan bu bədəvi, Peyğəmbərin

¹ əl-Ənfal, 25.

² əl-Ənkəbut, 43.

ﷺ yanına gəlib deyir: “Ya Rəsulullah, mənim, – özüm də, zövcəm də ağ dərili olduğumuz halda, – uşağım qara dərili doğulub. Bu, necə ola bilər?” Peyğəmbər ﷺ soruşdu: **“Sənin dəvələrin varmı?”** Adam: “Bəli!” – deyə cavab verdi. Peyğəmbər ﷺ soruşdu: **“Nə rəngdədir?”** Adam: “Qırmızıdır” – dedi. Peyğəmbər ﷺ soruşdu: **“Aralarında ağı-qaralı olanı varmı?”** Adam: “Bəli!” – deyə cavab verdi. Peyğəmbər ﷺ soruşdu: **“Hardandır onlar?”** Adam: “Ola bilsin ki, irsən keçmişdir.” Yəni ola bilsin ki, onun babaları və ya nənələri həmin rəngdə olmuş və bu rəng də irsən ona keçmişdir. Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Ola bilsin ki, sənin uşağına da bu irsən keçmişdir.”**¹ Yəni ola bilsin ki, bu uşağın babalarından, nənələrindən və ya dayılarından birinin rəngi qara olub, uşaq da ona oxşayıb. Bu cavab bədəvinə tamamilə qane etdi. Əgər Peyğəmbər ﷺ ona şərh etməyə başlasaydı, o, heç nə başa düşməyəcəkdi. Çünki, o, savadsız bir bədəvi idi. Peyğəmbər ﷺ ona özünün yaşadığı həyatdan misal çəkdi. Beləcə, o bədəvi qane olduğu halda çıxıb getdi.

Demək, hər bir elm tələbəsi və hər bir müəllim, insanlara bir məsələni izah edərkən, bunu onların təsəvvüründə canlandırmaq üçün əyani misallar çəkməlidir.

Bu hədis, həm də püşk atmağın caiz olmasına dəlalət edir. Püşk atmağa dair Allahın kitabında iki ayə zikr edilmiş, Peyğəmbərin ﷺ sün-nəsində də altı hədis varid olmuşdur. Allahın kitabındakı ayələrə gəlincə, bunların birincisi “Ali-İmran” surəsində zikr edilir: **“İsrail oğullarından hansı birinin Məryəmi himayə edəcəyi barədə qələmlərini püşk atdıqları zaman sən onların yanında deyildin. Bir-birilərlə mübahisə etdikdə də, sən onların yanında deyildin.”**² İkinci ayə isə “əS-Saffat” surəsində zikr edilir: **“Yunus da, həqiqətən, peyğəmbərlərdəndir. Bir zaman o, yüklü bir gəmiyə qaçmışdı. Başqaları ilə birlikdə püşk atmış və uduzanlardan olmuşdu. O, qınanmağa layiq olduqda balıq onu udmuşdu. Əgər o, Allaha tərif deyənlərdən olmasaydı, balığın qarnında Qiyamət gününə qədər qalardı.”**³ Yunus عليه السلام peyğəmbərlərdən biridir. Bir zaman o, bir toplumla bərabər gəmiyə minmiş və

¹ Səhih əl-Buxari, 5305; Səhih Muslim, 1500.

² Ali-İmran, 44.

³ əS-Saffat, 139-144.

gəminin batmaq təhlükəsi olduqda, onlar: “Əgər hamımız gəmidə qalsaq, gəmi batacaq və hamımız öləcəyik. Odur ki, bəzilərimizi dənizə atmaq məcburiyyətindəyik. Yaxşı, bəs kimi ataq? Gəmiyə ilk minən kim-səni, yoxsa ən yaşlımızı, yoxsa ki, ən cüssəlimizi?” – dedilər. Sonra püşk atmaq qərarına gəldilər və püşk onlardan bir neçəsinə, o cümlədən də Yunusa عليه السلام düşdü. Çünki ayədə uca Allah belə buyurur: **“Başqaları ilə birlikdə püşk atmış və uduzanlardan olmuşdu”** – deyilir. Yəni onunla birlikdə daha bir neçə nəfərə də püşk düşmüş və onları da dənizə atmışdılar. Onunla birlikdə dənizə atılanların kimlər olduğunu və aqibətlərinin necə olduğunu isə Allah bilir. Biz onların aqibətinin necə olduğu barədə heç nə bilmirik. Yunusa عليه السلام gəlincə, onu böyük bir balıq udmuşdu. Yəni onu ağzında əzmədən udmuş, beləliklə də, o, balığın qarnına düşmüşdü. Sonra o: **“Zülmətlər içində yalvarıb demişdi: “Səndən başqa ibadətə layiq olan heç bir məbud yoxdur! Sən paksan, müqəddəssən! Mən isə, həqiqətən, zalımlardan olmuşam!”**¹ Beləliklə, balıq onu ağzından çıxardıb sahilə atdı. Allah da onun üstünə kölgə salmaq üçün yanında yəqtin ağacı bitirdi. Alimlər deyirlər ki, yəqtin: Nəcdə bitən qabaq² növüdür. Yarpaqları ipək tək yumşaqdır. Xüsusiyyətlərindən biri də budur ki, onun üzərinə milçək qonmur. Allah onun yanında yəqtin ağacı bitirdi ki, balığın qarnından çıxdıqdan sonra bir müddət bu ağacın kölgəsində qalıb özünə gəldi. Beləliklə də, Allah onu ölümdən xilas etdi.

Xülasə budur ki, püşk atmaq Quran və sünnədə öz təsdiqini tapmış, şəriətin icazə verdiyi əməllərdəndir. İbn Rəcəb رحمته الله “əl-Qəvaid əl-Fiqhiyyə” adlı kitabında, hansı işlərdə püşk atmağa dair qaydanı, əvvəldən axırınadək izah etmişdir.

۱۸۸ - عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أُمِّ سَلَمَةَ هِنْدِ بِنْتِ أَبِي أُمَيَّةَ حَدِثَتْ عَنْ النَّبِيِّ ﷺ أَنَّهُ قَالَ: « إِنَّهُ يُسْتَعْمَلُ عَلَيْكُمْ أَمْرَاءُ فَتَعْرِفُونَ وَتُنْكِرُونَ، فَمَنْ كَرِهَ فَقَدْ بَرِءٌ، وَمَنْ أَنْكَرَ فَقَدْ سَلِمَ، وَلَكِنْ مَنْ رَضِيَ وَتَابَعَ » قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَلَا نُقَاتِلُهُمْ؟ قَالَ: « لَا، مَا أَقَامُوا فِيكُمْ الصَّلَاةَ » رواه مسلم.

¹ əl-Ənbiya, 87.

² Qabaq: qarpız və qovun cinsindən, riyarpaqlı bitki növüdür.

مَعْنَاهُ: مَنْ كَرِهَ بَقْلِيهِ وَلَمْ يَسْتَطِعْ أَنْكَاراً بِيَدٍ وَلَا لِسَانٍ فَقَدْ بَرِيَ مِنَ الْإِثْمِ وَأَدَّى وَظَلِيفَتَهُ، وَمَنْ أَنْكَرَ بِحَسَبِ طَاقَتِهِ فَقَدْ سَلِمَ مِنْ هَذِهِ الْمَعْصِيَةِ، وَمَنْ رَضِيَ بِفِعْلِهِمْ وَتَابَعَهُمْ، فَهُوَ الْعَاصِي.

188. Möminlərin anası Ummu Sələmə Hind bint Əbu Umeyyə Huzeyfə ر.ه.ا.ə rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Sizin üzərinizə bir qisim əmirlər təyin ediləcəkdir. Siz onların etdiklərinin bir qismindən razı qalacaq, digərindən isə narazı qalacaqsınız. Kim nifrət edərsə, günahdan uzaq olar. Kim inkar edərsə, salamat qalar. Lakin kim razı qalar və tabe olarsa, günah qazanar.”** Səhabələr: “Ya Rəsulullah! Onlarla vuruşmayaqmı?” – deyə soruşduqda, Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Xeyr, aranızda namaz qıldıkları müddətcə onlarla vuruşmayın.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisin mənası: kim onların şəriətə zidd olan əməllərini əli və dili ilə inkar etməyi bacarmayıb, qəlbi ilə buna nifrət edərsə, günahdan uzaq olar və öhdəsinə düşən vəzifəni yerinə yetirmiş olar. Kim də gücü yetdiyi qədər bunu inkar edərsə, bu günahdan salamat qalar. Lakin kim onların şəriətə zidd əməllərindən razı qalıb onların arxasınca gedərsə, günahkar sayılar.

Şərh:

Müəllifin ر.ه.ا.ə zikr etdiyi bu hədisdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Sizin üzərinizə bir qisim əmirlər təyin ediləcəkdir”** – demişdir. Yəni dövlət başçısı sizin üzərinizə bəzi əmirlər təyin edəcək.

“Siz onların etdiklərinin bir qismindən razı qalacaq, digərindən isə narazı qalacaqsınız.” Yəni onlar Allahın hüduqlarını qorumayacaq və Onun əmrlərini doğru-düzgün yerinə yetirməyəcəklər. Odur ki, siz onların etdiklərinin bir qismindən razı qalacaq, digərindən isə narazı qalacaqsınız. Onlar, sizin beyət etdiyiniz dövlət başçısının təyin etdiyi əmirlər olacaq. Kim onların əməllərinə nifrət edərsə, günahdan uzaq olar. Kim də inkar edərsə, salamat qalar. Lakin kim razı qalar və tabe

¹ Səhih Muslim, 1854.

olarsa, onların həlak olduğu kimi həlak olar. Sonra səhabələr Peyğəmbərdən ﷺ: "Onlarla vuruşmayaq mı?" – deyə soruşdular. Peyğəmbər ﷺ də belə buyurdu: **"Xeyr, aranızda namaz qıldıqları müddətcə onlarla vuruşmayın."** Bu, dəlildir ki, biz o əmirlərin münkər əməl etdiklərini gördükdə, bunu onlara inkar etməliyik. Əgər onlar doğru yola gəlsələr, bu, həm bizim, həm də onların lehinə olar. Yox əgər imtina etsələr, bu, bizim lehimizə, onların isə əleyhinə olar. Bu hədis həmçinin, münkər əməl etdiklərini gördüyümüz əmirlərə qarşı vuruşmağın caiz olmadığına da dəlalət edir. Çünki onlara qarşı vuruşmaqda çox şər vardır. Belə olduğu təqdirdə çoxlu xeyir əldən gedə bilər. Belə ki, onlara qarşı vuruşduqda və onlardan üz çevirdikdə, sadəcə onların şər əməlləri artır. Çünki onlar əmirdirlər və özlərini digər insanlardan üstün sayırlar. Onlardan üz çevirdikdə və onlara qarşı vuruşduqda isə onların şər əməlləri artır. Lakin Peyğəmbər ﷺ buna dair şərt qoyub, demişdir: **"Aranızda namaz qıldıqları müddətcə onlarla vuruşmayın."** Bu, dəlildir ki, bu əmirlər namaz qılmadıqları təqdirdə, onlara qarşı vuruşa bilər.

Bu hədis həmçinin, namazı tərk etməyin küfr olduğuna dəlalət edir. Belə ki, əlimizdə Allahdan nazil edilmiş dəlillər olmadıqca və əmirlərin açıq-aşkar küfr etdiklərini görməyincə, onlara qarşı vuruşmaq bizə caiz deyil. Və əgər Peyğəmbər ﷺ bizə, namaz qılmayan əmirlərə qarşı vuruşmağa icazə vermişdirsə, demək, namazı tərk etmək, Allahdan nazil edilmiş dəlilə əsasən açıq-aşkar küfrdür. Doğru rəy də məhz budur. Yəni namazı mütləq şəkildə tərk edən – nə camaatla, nə də evində namaz qılan kimsə ümmətdən xaric olmuş kafir sayılır. Heç bir hədisdə Peyğəmbərin ﷺ, namaz qılmayan kimsənin Cənnətdə olacağı, yaxud mömin sayılması, yaxud Cəhənnəm odundan qurtulacağı barədə və ya buna bənzər xoş bir söz söylədiyi xəbər verilməmişdir. Odur ki, namazı tərk edən kimsənin kafir olması barədə varid olmuş hədisləri, ümumi mənada qəbul etmək vacibdir. Beləsinin kafir olmadığına dair dəlil gətirənlərin dəlillərində heç bir fayda yoxdur. Belə ki, onların dəlilləri beş qismə bölünür:

1. Ya bu dəlil onların qəsd etdikləri mənaya əsla dəlalət etmir;
2. Ya elə bir vəsf ilə əlaqələndirilir ki, bu vəsflə namazı tərk etmək qeyri-mümkündür;

3. Ya elə bir hal ilə əlaqələndirilir ki, o hal namazı tərk etmək üçün üzlü sayılır;

4. Ya gətirdikləri dəlillər ümumi mənanı əhatə edir, namazı tərk edən kafir olmasına dair hədislər isə bunu xüsusişdirir.

5. Ya da bu hədislər zəifdir.

Beləcə, namaz qılmayanın əsla kafir olmadığını deyənlərin dəlilləri, bu beş qisimdən kənara çıxmır. Mənim fikrimcə, doğruluğuna heç bir şəkk-şübhə olmayan rəy isə, namaz qılmayan kimsənin, ümmətdən xaric olmuş kafir olmasıdır. Hətta o, yəhudilərdən və nəsaraniyələrdən daha bətar kafirdir. Çünki yəhudilər və nəsaraniyələr öz dinlərini təsdiq edirlər. Bu isə öz dinini təsdiq etmir. Çünki o, mürtəddir. Beləsindən tövbə etmək tələb edilir. Tövbə etməkdən imtina edəcəyi təqdirdə isə, öldürülür.

۱۸۹ - عَنْ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ أُمِّ الْحَكَمِ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ دَخَلَ عَلَيْهَا فَزِعًا يَقُولُ: «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَبِئْسَ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرٍّ قَدْ افْتَرَبَ، فَتَحَ الْيَوْمَ مِنْ رَدَمٍ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مِثْلَ هَذِهِ» وَحَلَّقَ بِأَصْبُعِهِ الْإِهَامَ وَالَّتِي تَلِيهَا. فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، أَتَنْهَكُ وَفِينَا الصَّالِحُونَ؟ قَالَ: «نَعَمْ إِذَا كَثُرَ الْخَبَثُ» متفقٌ عليه.

189. Möminlərin anası Ummul-Həkəm Zeynəb bint Cəhş رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edir ki, *bir dəfə* Peyğəmbər ﷺ tələş içərisində onun yanına daxil olaraq: **“Allahdan başqa ibadətə layiq məbud yoxdur! Yaxınlaşmış şərdən dolayı vay ərəblərin halına! Bu gün Yəcuc və Məcuc səddindən bu boyda dəlik açıldı!”**– dedi və baş barmağı ilə ondan sonrakı barmağını birləşdirib halqa şəklinə saldı. Mən: **“Ya Rəsulullah! Aramızda əməlisaleh insanlar olduğu halda biz həlakmı olacağımız?”**– deyə soruşdum. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Bəli, xəbislik çoxaldığı zaman, həlak olacaqsınız!”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا, möminlərin anası Zeynəb bint Cəhşə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا istinad edərək nəql etdiyi hədisdə rəvayət edilir ki, *bir dəfə* Peyğəmbər ﷺ üzü qı-

¹ Səhih əl-Buxari, 7135; Səhih Muslim, 2880.

zarmış halda onun yanına daxil olmuş və: **“Allahdan başqa ibadətə layiq məbud yoxdur! Yaxınlaşmış şərdən dolayı vay ərəblərin halına!”**– demişdir. Bu halda, yəni üzünün rəngi qırmızıya dəyişmiş halda, Zeynəbin عليها السلام yanına gəlib, Allahın tək ilah olduğunu bildirərək və bunu təsdiqləyərək: **“Lə ilahə illəllah”** demişdir. Belə ki, tovhid, üzərində bütün şəriət qanunlarının qurulduğu bir əsasdır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Mən cinləri və insanları yalnız Mənə ibadət etmək üçün yaratdım.”**¹ O, həmçinin buyurur: **“Səndən əvvəl elə bir elçi göndərməmişik ki, ona: “Məndən başqa heç bir məbud yoxdur, Mənə ibadət edin!”– deyə vəhy etməyə.”**²

Demək, ibadəti, sevgini, təzim etməyi, tövbə etməyi, kömək diləməyi, qorxmağı və başqa bu kimi ibadətləri sırf Allaha yönəltmək, dinin əsasıdır. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ təlaş içində və üzünün rəngi dəyişmiş halda, **“Lə ilahə illəllah”** demişdir ki, Allahın tək ilah olduğunu təsdiqləmiş və qəlbləri rahat etmiş olsun. Sonra da, ərəbləri qorxudaraq: **“Yaxınlaşmış şərdən dolayı vay ərəblərin halına!”**– demişdir. O, bu sözü ilə ərəbləri qorxutmuşdur. Çünki İslamın bayrağını daşıyan, məhz ərəblərdir. Uca Allah Muhəmmədi ﷺ, yazıb-oxumaq bilməyən ərəblərin içindən seçib peyğəmbər göndərmişdir. **“Savadsızlara özlərindən peyğəmbər göndərən Odur. Peyğəmbər onlara Allahın ayələrini oxuyar, onları pis əməllərdən təmizləyər, onlara kitabı və hikməti öyrədən. Halbuki onlar əvvəllər açıq-aydın azgınlıq içində idilər. Allah səni hələ müsəlmanlara qoşulmamış başqalarına da elçi göndərmişdir. O, Qüdrətlidir, Hikmət sahibidir.”**³ Beləcə, Peyğəmbər ﷺ bu sözü ilə ərəbləri qorxutmuşdur. Çünki İslamın bayrağını daşıyan, məhz ərəblərdir.

Peyğəmbər ﷺ: **“Yaxınlaşmış şərdən dolayı...”**– deyir. Burada “şər” deyildikdə, Yəcuc və Məcuc tayfalarının gətirəcəyi şər qəsd edilir. Odur ki, bunu onların gəlişi ilə izah edib: **“Bu gün Yəcuc və Məcuc səddindən bu boyda dəlik açıldı”**– demiş və baş barmağı ilə şəhadət barmağını birləşdirib halqa şəklinə salmışdır. Bu cüzi bir şey olsa da, onunla ərəbləri hədələmişdir.

¹ əz-Zariyat, 56.

² əl-Ənbiya, 25.

³ əl-Cumuə, 2-3.

Peyğəmbərin ﷺ dövründən ta indiyədək İslamın bayrağını daşıyan ərəblər, yer üzündə fəsad törədəcək Yəcuc və Məcuc tayfaları ilə təhdid olunurlar. Uca Allah Zülqərneyn barədə xəbər verir ki, ona belə deyilmişdir: **“Yəcuc və Məcuc tayfaları yer üzündə fitnə-fəsad törədirlər.”**¹ Demək onlar şər və fəsad əhlidirlər.

Sonra Zeynəb رضى الله عنها: “Ya Rəsulullah! Aramızda əməlisaleh insanlar olduğu halda biz həlakmı olacağıq?” – deyə soruşdu. Peyğəmbər ﷺ bu-yurdu: **“Bəli, xəbislik çoxaldığı zaman, həlak olacaqsınız!”** Əməlisaleh həlak olmaz; o, salamat qalar və nicat tapar. Lakin xəbislik çoxaldığı zaman, əməlisaleh insanlar da həlak olarlar. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Elə bir bələdən qorxun ki, o, sizlərdən tək-cə zalım olanlara üz verməz, hamınızı büriyər. Bilin ki, Allah şiddətli cəza verəndir.”**² Hədisdə xəbislik deyildikdə, iki şey qəsd edilir:

Birincisi, xəbis əməllər.

İkincisi, xəbis insanlar.

Cəmiyyət arasında xəbis və pis əməllər artdığı zaman, – cəmiyyət müsəlman olsa belə, özlərinə məhvə məhkum edərlər. Həmçinin, onların arasında kafirlərin sayı artarsa, bu halda da özlərini məhvə məhkum edərlər. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə, yəhudiləri, nəsrəniləri və müşrikləri Ərəb yarımadasında saxlamamağı vəsiyyəti etmişdir. Bu xüsusda o, belə buyurmuşdur: **“Yəhudiləri və nəsrəniləri Ərəb yarımadasından çıxardın!”**³ O, həmçinin, ölüm yatağında ikən belə buyurmuşdur: **“Müşrikləri Ərəb yarımadasından çıxardın!”**⁴ O, həmçinin ömrünün sonunda demişdir: **“Əgər yaşasam, yəhudiləri və nəsrəniləri Ərəb yarımadasından çıxardacağam!”**⁵ Yenə bir hədisdə o demişdir: **“Yəhudiləri və nəsrəniləri Ərəb yarımadasından çıxardacağam! Orada müsəlmandan savayı bir kimsə saxlamayacağam.”**⁶ Hərçənd, Peyğəmbərdən ﷺ bu səhih hədislər varid olmuşdur, lakin buna rəğmən, çox təəssüflər olsun ki, bu günkü gün görürsən ki, bəzi insan-

¹ əl-Kəhf, 94.

² əl-Ənfal, 25.

³ Mocəm əl-Kəbir, Təbərani, 560; Musnəd əl-Bəzzar, 230; Səhih əl-Cami, 232.

⁴ Səhih əl-Buxari, 3168; Səhih Muslim, 1637.

⁵ Musnəd imam Əhməd, 1/32.

⁶ Səhih Muslim, 1767.

lar yəhudiləri, nəsrəniləri və büt-pərəstləri işçi olaraq məmləkətimizə gətirməkdə sanki yarışrlar. Hətta bəziləri onların müsəlmanlardan daha yaxşı olduqlarını iddia edirlər. Qovulmuş şeytandan Allaha sığınırıq!

Şeytan bəzi insanların aqlını elə bulandırır ki, hətta onlar kafiri mömindən üstün hesab edirlər. Halbuki uca Allah buyurur: **“Əlbəttə, iman gətirmiş bir kölə, sizi heyran edən müşrik bir kişidən daha xeyirlidir. Onlar Oda çağırırlar. Allah isə Öz izni ilə Cənnətə və bağışlanmağa çağırır. O, Öz ayələrini insanlara bəyan edir ki, bəlkə, düşü-nüb ibrət alsınlar.”**¹

Odur ki, nəbadə, nəbadə yəhudiləri, nəsrəniləri, bütə sitayiş edən buddistləri və başqalarını Ərəb yarmadasına gətirəsiniz. Çünki bura, İslam yarımadasıdır. İslam buradan başlamış, yenə buraya dönəcəkdir. Bu xəbisləri öz aramızda, habelə, övladlarımızın, ailələrimizin və cəmiyyətimizin arasında necə saxlaya bilərik?! Bu, məhv olmağa bir işarədir və bu, qaçılmazdır. Elə buna görə də, bizim bu günkü halımızla, dünənki halımızı müqayisə edən adam, arada böyük fərq olduğunu görə bilər. Əgər Allahın, dinini yaşamağa müvəffəq etdiyi yeni gözəl nəsil olmasaydı, – Allahdan onların sabitqədəm olmasını diləyirik – böyük bir şər görərdik. Lakin ümid edirik ki, Allah Öz mərhəməti sayəsində bizi bağışlayar, həmçinin, gözəl tərbiyə ilə yetişən bu əməlisaleh gənclərin vasitəsilə bizə lütf bəxş edər. Allah, onlara davamlı olaraq lütf bəxş etsin, üstəlik, həm bizi, həm də onları qovulmuş şeytanın şərindən qorusun!

۱۹۰ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ فِي الطَّرِيقَاتِ» فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا لَنَا مِنْ مَجَالِسِنَا بُدُّ؟ نَتَحَدَّثُ فِيهَا! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِذَا أَبَيْتُمْ إِلَّا الْمَجْلِسَ فَأَعْطُوا الطَّرِيقَ حَقَّهُ» قَالُوا: وَمَا حَقُّ الطَّرِيقِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «غَضُّ الْبَصَرِ، وَكَفُّ الْأَذَى، وَرَدُّ السَّلَامِ، وَالْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ، وَالنَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ» متفق عليه.

¹ əl-Bəqərə, 221.

190. Əbu Səid əl-Xudri رضي الله عنه rəvayət edir ki, *bir gün* Peyğəmbər ﷺ: **“Yollarda oturmaqdan çəkinin!”** – buyurdu. *Səhabələr:* “Ya Rəsulullah! Bizim orada oturmağımız labüddür. Çünki orada oturub *işlərimiz barədə* söhbət edirik” – dedilər. Rəsulullah ﷺ buyurdu: **“Hərgah orada oturmağınız labüddürsə, onda yolun haqqını verin.”** *Səhabələr:* “Yolun haqqı nədir, ya Rəsulullah?” – deyə soruşduqda, Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: **“Gözü haramdan qorumaq, əziyyət verməmək, salamı almaq, yaxşı işləri əmr etmək və pis işlərdən çəkindirmək.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته Əbu Səid əl-Xudriyə رضي الله عنه istinad edərək nəql etdiyi hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“Yollarda oturmaqdan çəkinin!”** – demişdir. Bu xəbərdarlıq kəliməsidir və mənası: “Sizi yollarda oturmaqdan çəkindirirəm” – deməkdir. Peyğəmbər ﷺ yollarda oturmağı qadağan etmişdir. Çünki yollarda oturmaq, yoldan gəlib-gedənlərin eyblərini ortaya çıxartmağa, insanların, kimsənin xəbərdar olmasını istəmədikləri, əllərindəki məxsusi əşyaları görməsinə, gəlib-gedənlər haqqında danışib onların qeybətini etməyə, hər gəlib-gedənin dalınca danışmağa yol açır.

Xülasə budur ki, yollarda oturmaq, bir çox fəsadlara gətirib çıxardır. Lakin Peyğəmbər ﷺ: **“Yollarda oturmaqdan çəkinin!”** – deyib səhabələri xəbərdar etdikdə, onlar: “Ya Rəsulullah! Bizim orada oturmağımız labüddür” – dedilər. Yəni biz orada oturub söhbət edir, bir-birimizlə ünsiyyət qurur, aramızdakı dostluğu gücləndirir və bu, xeyirli şeylərə səbəb olur.

Peyğəmbər ﷺ onların yollarda oturmağa israr etdiklərini gördükdə: **“Hərgah orada oturmağınız labüddürsə, onda yolun haqqını verin”** – deyə buyurdu, onlarla sərt davranmadı, bir-biriləri ilə ünsiyyət qurmaq və aralarındakı dostluq münasibətini gücləndirmək üçün, yollarda oturmalarına mane olmadı və onların işini çətinləşdirmədi. Peyğəmbərin ﷺ gözəl xislətlərindən biri də, möminlərə qarşı şəfqətli və mərhəmətli olmasıdır. Odur ki, onlara: **“Hərgah orada oturmağınız labüddürsə, onda yolun haqqını verin”** – deyə buyurdu. Onlar: “Yolun

¹ Səhih əl-Buxari, 2465; Səhih Muslim, 2121.

haqqı nədir, ya Rəsulullah?" – deyə soruşduqda, Peyğəmbər ﷺ belə buyurdu: **"Gözü *haramdan* qorumaq, əziyyət verməmək, salamı almaq, yaxşı işləri əmr etmək və pis işlərdən çəkindirmək."**

Peyğəmbər ﷺ onlara beş şeyi tövsiyə etdi:

Birincisi, gözü *haramdan* qorumaq. Gəlib-gedənə, – istər kişi, istərsə qadın olsun, baxmamaq. Belə ki, kişi yad qadına baxmamalı, qadın da, həmçinin, yad kişiylə baxmamalıdır. Adamın əlindəkinin nə olduğunu bilmək üçün ona gözünü zilləmək olmaz. Əvvəllər adam, gündəlik olaraq aldığı şeyləri evinə əlində gətirərdi. Nəhayət, o, yolda oturan adamların yanından keçdikdə, onlar onun əlinə baxar və: "Görəsən əlindəki nədir?" – deyə maraqlanardılar. Bu günkü günə qədər bəzi insanlar yolda oturub, birisinin öz evinə ət alıb gətirdiyini gördükdə: "Filankəs bu gün evinə ət alıb, filankəs filan şey alıb" – deyərək dedi-qoduya qapılırlar. Elə buna görə də, Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə **gözü *haramdan* qorumağı** əmr etmişdir.

İkincisi, əziyyət verməmək. İstər sözlə, istərsə əməl ilə əziyyət etməmək. Sözlə əziyyət vermək, gəlib-gedən insanlar haqqında danışmaq, yaxud o adam keçib-getdikdən sonra onun qeybətini etmək və ya barəsində başqalarına xəbər çatdırmaqdır. Əməl ilə əziyyət vermək isə, yollarda insanları sıxışdırmaq, yəni çox sayda toplanıb, gəlib-gedənlərin yolunu daraldaraq onlara əziyyət vermək, gediş-gəlişlərini çətinləşdirmək və onları məşəqqətə salmaqdır.

Üçüncüsü, salamı almaq. Yəni, birisi salam verdikdə, onun salamını al. Bu, yolun haqqıdır. Çünki sünnəyə görə keçib-gedən adam oturana salam verməlidir. Və əgər sünnəyə görə, keçib-gedən adam oturana salam verməlidirsə, o zaman oturan adam da, onun salamını almalıdır.

Dördüncüsü, yaxşı işləri əmr etmək. Məruf/yaxşı iş, Allahın və ya Onun rəsulunun ﷺ əmr etdiyi hər bir şeydir. Elə isə yoldan keçənlərə yaxşı işlər görməyi əmr edin. Əgər yoldan keçənlərdən və ya başqalarından birisi bir yanlış hərəkət edərsə, ona yaxşı iş görməyi əmr edin, onu xeyirli yola yönəldin və bunu ona təşviq edin.

Beşincisi, pis işlərdən çəkindirmək. Yoldan gəlib-keçən bir adamın bir münkər/pis iş tutduğunu, məsələn, siqaret çəkdiyini və ya buna

bənzər bir münkər etdiyini görsəniz, bunu ona qadağan edin. Bu, yolun haqqıdır.

Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ müsəlmanları yollarda oturmaqdan çəkindirmiş, oturmaqları labüd olduğu təqdirdə isə, yolun haqqını ödəmələrini əmr etmişdir. Yolun haqqı isə beşdir. Peyğəmbər ﷺ bunları belə açıqlamışdır: **“Gözü haramdan qorumaq, əziyyət verməmək, salamı almaq, yaxşı işləri əmr etmək və pis işlərdən çəkindirmək.”** Peyğəmbərin ﷺ söylədiyinə əsasən, yolun, yolda oturan kimsə üzərindəki haqları bunlardır. Müvəffəqiyyət uca Allahdandır.

۱۹۱ - عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى خَاتَمًا مِنْ ذَهَبٍ فِي يَدِ رَجُلٍ، فَتَزَعَهُ فَطَرَحَهُ وَقَالَ: «يَعْمِدُ أَحَدُكُمْ إِلَى جَمْرَةٍ مِنْ نَارٍ فَيَجْعَلُهَا فِي يَدِهِ!» فَقِيلَ لِلرَّجُلِ بَعْدَ مَا ذَهَبَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: خُذْ خَاتَمَكَ؛ انْتَفِعْ بِهِ. قَالَ: لَا وَاللَّهِ لَا أَخْذُهُ أَبَدًا وَقَدْ طَرَحَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ. رواه مسلم.

191. İbn Abbas رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا rəvayət edir ki, *bir gün* Rəsulullah ﷺ bir kişinin əlində qızıldan bir üzük gördü. Dərhal o üzüyü *onun barmağından* çıxardıb atdı və dedi: **“Sizdən biriniz yanar köz parçasına doğru yönəlib onu əlinəmi alır?”** Rəsulullah ﷺ çıxıb getdikdən sonra o kişiyyət: *“Üzüyünü götür və ondan başqa cür istifadə et”* – dedilər. Kişi isə belə cavab verdi: *“Xeyr, vallahi, Rəsulullah ﷺ onu tulladıqdan sonra heç vaxt onu götürməməm.”*

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ bu hədisi, *“Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək”* fəslində zikr etməyinin səbəbi budur ki, hədisdə pis əməli əllə dəyişdirmək vardır. Belə ki, kişinin qızıl taxması haramdır, yəni pis əməldir. Çünki Peyğəmbər ﷺ qızıl və ipək haqqında: **“Bunlar ümmətimin qadınlarına halal, kişilərinə isə haram edilmişdir”**² – demişdir. Odur ki, kişinin qızıl üzük, yaxud qızıl boyunbağı taxması,

¹ Səhih Muslim, 2090.

² Sunən ən-Nəsai, 5145; Silsilə əl-Əhadis əs-Səhihə, 1865.

habelə, qızıl düyməli paltar geyinməsi və başqa buna bənzər geyimlərdən istifadə etməsi caiz deyil. Kişi, qızılın istifadəsindən uzaq durmalıdır. Çünki qızılı, cazibədar və gözəl görünmək istəyən kəslər taxar. Necə ki, qadın, həyat yoldaşı üçün bəzənib onun istəyini qazanmaq istəyir. Uca Allah buyurur: **“Onlar zinət içində böyüdülmən və mübahisə etdikdə aydın danışa bilməyənləri Allaha isnad edirlər?!”**¹ Ayədə “zinət içində böyüdülmən” deyildikdə, qadınlar nəzərdə tutulur: çünki qadınlar, zinət içində yetişib tərbiyə edirlər. **“Mübahisə etdikdə aydın danışa bilməyən”**, yəni fikrini izah etməyə aciz olan.

Hər bir halda qızıl, həyat yoldaşları üçün bəzənmək istəyən qadınlara lazımdır, kişilərin isə buna ehtiyacı yoxdur. Kişi bəzənməz, kişi üçün bəzənərlər. Yalnız kişinin öz zövcəsi üçün bəzənməsi istisnadır. Yəni ər-arvad arasında ülvə-məhəbbət artsın deyər, onlardan hər biri digəri üçün bəzənər. Lakin nə olursa olsun, kişi, heç bir halda qızıl taxa bilməz. Kişinin gümüş üzük taxması isə caizdir. Lakin bir şərtlə ki, bunu batil inancla taxmış olmasın. Necə ki, bəzi insanlar, xristianların adətinə uyğun olaraq, toyda və ya nişanda (bəyin və ya gəlinin) barmağına üzük taxırlar. Və ki, xristian bir kişi evlənmək istədiyi zaman, keşiş gəlib üzüyü o adamın barmaqlarına bir-bir taxıb çıxardır və nəhayət, taxılı qalmasını istədiyi barmağa gəlib çatdıqda üzüyü o barmağa taxıb: “Bu, səninlə həyat yoldaşın arasındakı ayrılmaz bir bağıdır. (Bu qaldığı müddətcə boşana bilməzsəniz)” – deyər. Odur ki, bir müsəlman, gümüş üzüyü bu etiqadla taxarsa, xristianlara bənzəmiş və üzüyü batil bir inancla taxmış olar. Belə olduğu halda, kişiye gümüşdən olan nişan üzüyü taxmaq caiz deyil. Lakin heç bir batil adətə etiqad etmədən, gümüş üzük taxmaqda heç bir qəbahət yoxdur.

Ümumiyyətlə kişiye gümüş üzük taxmaq, müstəhəb əməllərdən sayılır. Əksinə, gümüş üzük taxmaq o əməllərdəndir ki, onlara ehtiyac olduqda etməli, ehtiyac olmadıqda isə onları tərk etməlisiniz. Bunun da dəlili budur ki, Rəsulullah ﷺ üzük taxmazdı. Lakin ona: “Padşahlar və qəbilə başçıları, məktubları möhürsüz qəbul etmirlər” – deyildikdə, bunun üçün gümüşdən üzük düzəltirdi və bu üzüyün daşına:

¹ əz-Zuxruf, 18.

“Muhəmmədun Rəsulullah”¹ həkk etdirdi.² Beləcə, hər dəfə məktub yazdıqdan sonra onu bu üzüklə möhürləyərdi.

Şərh etdiyimiz hədis dəlildir ki, lazım gəldikdə, bir münkəri/pis əməli aradan qaldırdıqda sərt davranmaq olar. Çünki Peyğəmbər ﷺ qızıl üzük taxmış o adama: “Bu üzük haramdır, onu taxma”, yaxud: “Onu barmağından çıxart” – demədi. Əksinə öz əli ilə üzüyü onun barmağından çıxarıb yerə atdı. Məlumdur ki, yaxşı əməlləri əmr etmək və pis işləri qadağan etməklə, piş işləri dəyişdirmək (yəni onların qarşısını almaq, aradan qaldırmaq) arasında fərq var. Belə ki, münkəri/pis işləri yalnız ixtiyar sahibləri dəyişdirə bilərlər. Məsələn, dövlət başçısı və ya onun təyin etdiyi əmirlər rəiyyətin, habelə, ailə başçısı öz ailəsinin, qadın öz övladlarının və beləcə, hər bir ixtiyar sahibi, cavabdeh olduğu kimsələrin yanlışlıqlarını əli ilə düzəldə bilər. Çünki bu ixtiyar sahibləri, münkəri əlləri ilə dəyişdirmək iqtidarındadırlar. Buna gücü yetməyən kimsə, pis əməli dil ilə inkar etməlidir; buna da gücü yetməzsə, qəlbi ilə ona nifrət etməlidir. Lakin yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis işləri qadağan etmək isə hər bir halda vacibdir. Çünki bunda dəyişdirmək yoxdur, sadəcə yaxşılığı tövsiyə etmək, pisləkdən çəkındirmək, habelə, yaxşı əməli yerinə yetirməyə, pis əməli tərk etməyə dəvət vardır. Xülasə budur ki, bu məsələ üç mərhələdən ibarətdir: dəvət etmək, əmr və ya qadağan etmək və bir də dəyişdirmək.

Dəvət etmək: məsələn, kürsüyə qalxıb insanlara vəz vermək, onlara nəsihət etmək və onları doğru yola çağırmaq.

Əmr və ya qadağan etmək: bu, bəlli bir insana və ya bir topluma, “Ey filankəs namaza səhlənkər yanaşma; yalan danışma; qeybət etmə” və başqa bu kimi tövsiyələr etməkdir.

Dəyişdirmək: münkəri/pis əməli dəyişdirmək, yəni onu ortadan qaldıraraq, yerinə yaxşı əməl gətirmək. Necə ki, Peyğəmbər ﷺ qızıl üzük taxmış kişinin barmağından üzüyü çıxardıb yerə atmışdır.

Bu hədis həm də, münkərin tamamilə yox edilməsinin caiz olmasına dəlalət edir. Belə ki, Rəsulullah ﷺ o kişinin üzüyünü yerə atdıqdan sonra ona: “Onu götür, həyat yoldaşına (və ya başqa bir adama) ver” –

¹ Tərcüməsi: Muhəmməd ﷺ, Allahın Rəsuludur.

² Səhih əl-Buxari, 5537; Səhih Muslim, 2092.

demədi. Odur ki, şəriətin buyruqlarını yaxşı anlayan o səhabəyə: “Üzü-
yünü götür və ondan *başqa cür* istifadə et” – deyildikdə, o: “Xeyr, valla-
hi, Rəsulullah ﷺ onu tulladıqdan sonra heç vaxt onu götürməmə” –
deyə cavab vermişdir. Səhabə başa düşdü ki, bu münkəri dəyişdirmək,
tamamilə yox etmək lazımdır. Çünki bu, bir günahdır. İnsan, günah iş
görməyə və ya vacib bir əməli tərk etməyə səbəb olan bir şeyini aradan
qaldırmaqla və onu yox etməklə öz nəfsindən intiqam ala bilər. Necə
ki, Süleyman peyğəmbərə ﷺ olduqca gözəl atlar göstərildikdə, gün
batana qədər başı onlara qarışmış və əsr namazının vaxtını keçirmiş,
sonra da o atları təkrar yanına gətizdirib ayaqlarını və boyunlarını vur-
muşdur. Uca Allah buyurur: **“Süleyman: “Onları yanıma qaytarın!”–
dedi, sonra da, o atların qıçlarını və boyunlarını vurmağa başladı.”**¹
Yəni Allahın rızasını qazanmaq üçün və öz nəfsindən intiqam almaq
məqsədi ilə onları məhv etmişdir. Demək, mömin insan, özünə məxsus
olan bir malının, onu Allaha itaət etməkdən uzaqlaşdırdığını gördük-
də, öz nəfsindən intiqam almaq və nəfsini tərbiyə etmək üçün o malı
yox edə bilər.

Bu hədis dəlildir ki, kişinin qızıl taxması, onun Cəhənnəm əzabına
düşər olmasına səbəbdir. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Sizdən biriniz yanar
köz parçasına doğru yönəlib onu əlinəmi alır?”** – demişdir. Rəsulullah ﷺ
qızılın yanar köz parçası olacağını bildirmişdir. Yəni Qiyamət günü ona
bununla əzab veriləcək. Bu, sadəcə bədənə bir əzasına – yəni qadağanı
pozan əzaya veriləcək bir əzabdır. Bunun bənzəri, Rəsulullahın ﷺ, li-
basının ətəyini topuqlarından aşağı salan kimsə haqqında dediyidir:
**“Libasın topuqdan aşağı düşən hissəsinə görə bu topuqlar Cəhənnəm
odunda yanacaq.”**² Bir başqa hədisdə də xəbər verilir ki, səhabələrdən
bəziləri dəstəmaz alıb ayaqlarını tam yumadığına görə, Rəsulullah ﷺ
onlara: **“Atəşdə yanacaq topuqların vəy halına!”**³ demişdi. Sünnədə
varid olmuş bu üç hədisin üçü də Cəhənnəmdəki əzabın, bədənə mü-
əyyən bir hissəsinə veriləcəyini bildirir. Bu xüsusda Quranda da ayələr
var. Məsələn: **“O gün bu yığdıqları qızillar Cəhənnəm odunda qızdı-**

¹ Sad, 33.

² Səhih əl-Buxari, 5787.

³ Səhih əl-Buxari, 60 və 163; Səhih Muslim, 241.

rılacaq və bununla onların alınlarına, böyürlərinə və kürəklərinə damğa vurulacaq...¹ ayəsində, bədənin müəyyən əzalarına əzab veriləcəyi bildirilir. Demək, bədənin hər yerini bürüyən əzab olduğu kimi, sadəcə əmrə müxalif olan əzaları bürüyən əzab da ola bilər.

Bu hədisdən çıxan nəticələrdən biri də, səhabələrin رضي الله عنهم öz imanlarına sadıq olmalarıdır. Belə ki, səhabəyə: “Üzüyünü götür və ondan *başqa cür* istifadə et” – deyildikdə, o: “Xeyr, vallahi, Rəsulullah ﷺ onu tulladıqdan sonra heç vaxt onu götürməmə” – deyə cavab vermişdir. Bu, o səhabənin رضي الله عنه imanının kamilliyinə dəlalət edir. Əgər imanı zəif olsaydı, onu götürüb satmaqla, yaxud ailəsinə verməklə və ya başqa bir yolla ondan istifadə edərdi.

Bu hədisdən çıxan nəticələrdən biri də, insanın münkəri aradan qaldırarkən hikmətli davranmasıdır. Bu hədisdə biz, Rəsulullahın ﷺ qızıl taxmış adama qarşı sərt davrandığını görürük. Halbuki o, məscidə bövl edən² bədəviyə qarşı heç bir sərtlik göstərməmişdir.³ Bəlkə bu davranışların səbəbi bu idi ki, Peyğəmbər ﷺ bilirdi ki, barmağına qızıl üzük taxmış kişi, onun hökmünü bildiyi halda səhlənkarlıq etmişdir; bədəvi isə məscidə bövl etməyin caiz olmadığını bilmədiyi halda, ora bövl etmiş, səhabələr də qalxıb onu tənbeh etmək istədikdə, Rəsulullah ﷺ bunu onlara qadağan etmişdir.

Həmçinin, Müaviyə ibn əl-Həkəm əs-Suləmi رضي الله عنه bilmədən namazda danışdıqda, habelə, səhabələrdən biri ramazan ayında, gündüz vaxtı bilmədən zövcəsi ilə yaxınlıq etdikdə, Rəsulullah ﷺ onlardan heç biri ilə sərt rəftar etməmişdir. Xülasə budur ki, hər bir məqama uyğun deyiləcək sözlər var.

Elə isə, ey müsəlman qardaşım, etdiyin hər bir hərəkətdə və dediyin hər bir sözdə hikmətli olmalısən. Uca Allah Öz kitabında belə buyurur: **“Allah hikməti istədiyi kəsə bəxş edir. Kimə hikmət verilsə, ona çoxlu xeyir verilmiş olar. Bundan yalnız ağıl sahibləri düşünüb ibrət alarlar.”**⁴ Uca Allahdan diləyimiz budur ki, bizi, özlərinə hikmət verilmiş və bunun sayəsində çoxlu xeyrə nail olan qullarından etsin!

¹ Ət-Tovbə, 34-35.

² Bövl etmək: təbii ehtiyacı rəf etmək; kiçik bayıra getmək.

³ Səhih əl-Buxari, 220; Səhih Muslim, 284.

⁴ Əl-Bəqərə, 269.

١٩٢ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ أَنَّ عَائِذَ بْنَ عَمْرٍو رضي الله عنه دَخَلَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ زِيَادٍ فَقَالَ: أَيُّ بُيِّ، إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ شَرَّ الرِّعَاءِ الْحُطَمَةُ» فَإِيَّاكَ أَنْ تَكُونَ مِنْهُمْ. فَقَالَ لَهُ: اجْلِسْ فَإِنَّمَا أَنْتَ مِنْ نَحَالَةِ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ ﷺ، فَقَالَ: وَهَلْ كَانَتْ لَهُمْ نَحَالَةٌ، إِنَّمَا كَانَتْ النُّحَالَةُ بَعْدَهُمْ وَفِي غَيْرِهِمْ! رواه مسلم.

192. Əbu Səid əl-Həsən əl-Bəsri رضي الله عنه rəvayət edir ki, Aiz ibn Amr رضي الله عنه Ubeydullah ibn Ziyadın yanına daxil olub dedi: “Oğlum! Mən Rəsulullahın ﷺ: **“İdarəçilərin ən pisi, rəiyyatə qarşı sərt davrananlardır”** – dediyini eşitmişəm. Çalış, onlardan olmayasan!” İbn Ziyad ona: “Otur, sən Muhəmmədin ﷺ səhabələrinin kəpəyindənsən!” – dedi. Aiz رضي الله عنه da ona belə cavab verdi: “Məgər onların içində kəpəklər olub?! Kəpəklər onlardan sonra və onlardan qeyriləri arasında əmələ gəlib.”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

١٩٣ - عَنْ حَدِيثِهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ، ثُمَّ تَدْعُونَهُ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ» رواه الترمذي وقال: حديث حسن.

193. Huzeyfə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: “Canım əlində olana and olsun ki, ya yaxşı işlər görməyi buyurub, pis işləri qadağan edəcəksiniz, ya da Allah sizə Öz tərəfindən bir bəla göndərəcək, sonra Allaha yalvarsanız da duanız qəbul edilməyəcək.”

Bu hədisi Tirmizi rəvayət etmiş və: "Bu, həsən hədisdir" – demişdir.³

Şərh:

Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“Canım əlində olana and olsun”**– deyir. Bu, and cümləsidir. Burada Peyğəmbər ﷺ Allaha and içir. Çünki insanların canı, qüdrətli və qüvvətli Allahın əlindədir. İstəsə onları doğru yola

¹ Kəpək: un ələndiyi zaman ələk üstündə qalan buğda və sairənin qabıq qırıntıları.

² Səhih Muslim, 1830.

³ Sunən ət-Tirmizi, 2169; Səhih əl-Cami, 7070.

yönəldər, istəsə onları azdırar, istəsə onları öldürər, istəsə də onları sağ buraxar. Demək, hidayətə və ya zəlalətə yönəltmək, habelə, yaşatmaq və öldürmək xüsusunda, insanların canı Allahın əlindədir. Necə ki, Allah təbarəkə və təalə buyurur: **“And olsun cana və onu yaradıb kamilləşdirənə, ona günahları və Allahdan qorxmağı təlqin edənə!”**¹ Yəni canlar tək olan Allahın əlindədir. Elə buna görə də, Peyğəmbər ﷺ belə and içmişdir. Peyğəmbər ﷺ çox vaxt: **“Canım əlində olana and olsun”**– deyə and içərdi. Bəzən də: **“Muhəmmədin canı əlində olana and olsun”**– deyə and içərdi. Belə ki, Muhəmmədin ﷺ canı, canların ən gözəlidir. Canların ən gözəli olduğu üçün onunla and içmişdir.

Hədisin davamında Peyğəmbər ﷺ nə üçün and içdiyini xüsusilə vurğulayır ki, biz, ya yaxşı işlər görməyi buyurub, pis işləri qadağan edəcək, ya da Allah bizə Öz tərəfindən bir bəla göndərər, sonra Allaha yalvarsaq da duamız qəbul edilməz. Allahdan salamatlıq diləyirik.

Bu hədisdən əvvəl neçə-neçə hədislər zikr edilib ki, onların hamısı, yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməlləri də qadağan etməyin vacib olduğuna dəlalət edir və buna riayət etməyənləri xəbərdar edir. Elə isə bizim hamımıza vacibdir ki, yaxşı əməlləri əmr edək, pis əməlləri də qadağan edək. Bir müsəlmanın hər hansı bir vacib əmələ etinasız yanaşdığını gördükdə, ona bu vacibi yerinə yetirməyi əmr etməli və buna müxalif olmaqdan onu çəkəndirməliyik; habelə, bir müsəlmanın pis bir əməl etdiyini gördükdə, ona bu əməli qadağan etməli və onu bundan çəkəndirməliyik ki, vahid bir ümmət olaq. Əgər biz firqələrə bölünsək və hər bir firqənin öz yolu olsa, aramızda anlaşmazlıq, ayrılıq və ixtilaf-lar meydana gələr. Yox əgər hamımız, haqq üzərində birləşsək, xeyir-bərəkət, xoşbəxtlik və zəfər əldə edərik.

Bu hədis, and içmək tələb edilmədiyini halda adamın and içməsinin caiz olmasına da dəlalət edir. Lakin bu and yalnız çox əhəmiyyətli və şərəfli işlər üçün edilməlidir. Belə işlər üçün adam and içə bilər. Əhəmiyyətsiz və dəyərsiz işlər üçün isə and içmək məsləhət deyil. Bu cür işlərə görə, yalnız bir işin doğruluğunu təsdiqləmək üçün and içmək tələb edildikdə, and içmək olar.

¹ əş-Şəms, 7-8.

Bu hədis, yaxşı işlər görməyi əmr etməyin və pis əməllərdən çəkindirməyin vacib olduğuna dəlalət edir. Bu da, fərzdır. Bu, İslam dininin ən mühüm vaciblərindən və fərzlərindəndir. Hətta bəzi alimlər, bunu İslamın altıncı şərti hesab etmişlər. Lakin doğru rəy budur ki, bu, İslamın altıncı şərti deyil. Sadəcə ən əhəmiyyətli vaciblərindən və mühüm fərzlərindəndir. İslam ümməti bu vacibi yerinə yetirməzsə, nəfsi istəklərinə uyub firqələrə bölünər. Hər bir firqənin də tutduğu öz yolu olar. Yox əgər yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməllərdən çəkindirərlərsə, o zaman yolları birləşər və vahid bir ümmətə çevrilərlər. Necə ki, uca Allah onlara buyurur: **“Siz insanlar üçün üzə çıxarılmış ən xeyirli ümmətsiniz; onlara yaxşı işlər görməyi əmr edir, pis əməlləri qadağan edir və Allaha iman gətirirsiniz.”**¹ – **“Qoy içinizdən xeyrə çağıran, yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən bir camaat olsun. Məhz onlar nicat tapanlardır. Özlərinə aydın dəlillər gəldikdən sonra firqələrə ayrılıb ixtilaf edənlər kimi olmayın. Onları böyük bir əzab gözləyir.”**²

Lakin insanlara yaxşı işlər görməyi əmr edən və onları pis işlərdən çəkindirən adamın bir məsələyə diqqət yetirməsi gərəkdir. Bunu edən adamın məqsədi, müsəlman qardaşından intiqam almaq və özünün ondan üstün olduğunu göstərmək yox, onu islah etmək olmalıdır. Çünki bəzən adamın məqsədi tənbeh etdiyi kimsədən intiqam almaq və özünün ondan üstün olduğunu göstərmək olduqda, özünü və öz əməlini yüksək tutur, qardaşını isə alçaq görür. Hətta onun Allahın rəhmətindən uzaq olduğunu iddia edib: **“Bu adam, Allahın rəhmətindən uzaqdır”**– deyir. Beləcə, əməlini puç edir. Səhih hədisdə Peyğəmbər ﷺ xəbər vermişdir ki, bir adam, günah işlər görən birisinə: **“Vallahi, Allah filankəsi bağışlamayacaq”**– demiş, sonra Allah ona belə buyurmuşdur: **“Kimdir Mənim adımdan, filankəsi bağışlamayacağıma dair and içən kəs?! Mən artıq onu bağışladım. Sənin isə əməlini puç elədim.”**³ Bu adama diqqət edin! Dediği bir kəlmə sözlə həm dünyasını, həm də Axi-rətini məhv elədi, bütün əməlləri və səyləri puç olub getdi. Çünki onun özündən razı qalması, din qardaşını təhqir etməsi və onun Allahın

¹ Ali-İmran, 110.

² Ali-İmran, 104-105.

³ Səhih Muslim, 2621.

mərhəmətindən uzaq olduğunu iddia etməsi, onu bu sözü deməyə vadar etdi. Beləcə, bu söz, onun dünya və axirətini zay elədi.

Xülasə budur ki, insanlara yaxşı işlər görməyi əmr edən və onları pis işlərdən çəkindirən adam bir dəfəlik qulağında sırğa etməlidir ki, bunu, özünün üstün olduğunu göstəmək və qardaşından intiqam almaq üçün yox, əksinə, onunla, xəstəsini müalicə etməyi düşünən səmimi bir həkim kimi davranmalıdır. Günah işlər görmək xəstəliyinə tutulan adamı elə müalicə etməlidir ki, bu müalicə onu həmin günahdan çəkindirsin. Habelə vacibi tərək edəni də elə müalicə etməlidir ki, bu müalicə onu həmin vacibi yerinə yetirməyə yönəltsin. Allah, onun niyyətinin səmimi olduğunu təsdiq edərsə, onun işinə bərəkət verər və onun əli ilə dilədiyi qullarına hidayət verər. Beləcə, həm o adam çoxlu xeyir əldə edər, həm də insanlar ondan çoxlu xeyir əldə edərlər. Müvəffəqiyyət uca Allahdandır.

۱۹۴ - عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «أَفْضَلُ الْجِهَادِ كَلِمَةُ عَدْلٍ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ» رواه أبو داود، والترمذي وقال: حديثٌ حسنٌ.

194. Əbu Səid əl-Xudri رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Ən fəzilətli cihad zalım hökmdar qarşısında ədalətli söz söyləməkdir.”** Bu hədisi Əbu Davud və Tirmizi rəvayət etmişdir. Tirmizi: “Bu, həsən hədisdir” – demişdir.¹

۱۹۵ - عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ الْبُجَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ ﷺ، وَقَدْ وَضَعَ رِجْلَهُ فِي الْعَرَزِ: أَيُّ الْجِهَادِ أَفْضَلُ؟ قَالَ: «كَلِمَةُ حَقٍّ عِنْدَ سُلْطَانٍ جَائِرٍ» رَوَاهُ النَّسَائِيُّ بِإِسْنَادٍ صَحِيحٍ.

« الْعَرَزُ » بَعَيْنٌ مُعْجَمَةٌ مَفْتُوحَةٌ ثُمَّ رَاءِ سَاكِنَةٌ ثُمَّ زَاي، وَهُوَ رِكَابٌ كَوْرُ الْجَمَلِ إِذَا كَانَ مِنْ جِلْدٍ أَوْ خَشَبٍ، وَقِيلَ: لَا يَخْتَصُّ بِجِلْدٍ وَخَشَبٍ.

195. Əbu Abdullah Tariq ibn Şihab əl-Bucəli əl-Əhməsi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ ayağını dəvənin üzəngisinə qoymuş halda ikən

¹ Sunən Əbu Davud, 4344; Sunən ət-Tirmizi, 2174; Səhih əl-Cami, 1100.

bir nəfər ondan: “Hansı cihad ən fəzilətlidir?” – deyə soruşdu. Peyğəmbər ﷺ də: **“Zalım hökmdar qarşısında haqq söz demək”** – dedi.

Bu hədisi Nəsai səhih isnadla rəvayət etmişdir.¹

Hədisdə ərəbcə “ğarz” – deyildikdə, dəvə üçün dəridən və ya ağacdan düzəldilmiş üzəngi qəsd edilir. Bəziləri də bu üzənginin yalnız dəridən və ya ağacdən olmadığını demişlər.

Şərh:

Müəllifin Əbu Səid əl-Xudriyə rəvayət etdiyi hədisdə, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Ən fəzilətli cihad zalım hökmdar qarşısında ədalətli söz söyləməkdir.”**

Hökmdarların ən yaxın dostları iki cür olur: pis dost və yaxşı dost.

Pis dost, hökmdarın nə istədiyinə baxır, sonra da onun etdiyi əməlləri ona gözəl göstərməyə çalışaraq: “Doğru olan budur; gözəl əməl budur; yaxşı iş gördün; xeyirli iş gördün” – deyir. Hökmdarın etdiyi əməl, ən böyük zülm olsa belə, ona yaltaqlanmaq və dünya mənfəəti əldə etmək üçün belə edir.

Yaxşı dost isə, Allahın və Onun rəsulunun ﷺ nədən razı qaldığına baxır və hökmdarı o əmələ doğru yönəldir. Gözəl dost məhz budur.

Zalım hökmdarın yanında batil sözlər demək isə cihadın əksidir. Zalım hökmdarın yanında batil sözlər demək, onun nə istədiyinə baxıb, yanında onun istədiyindən danışmaqla və bunu ona gözəl göstərməklə olur. Rəsulullah ﷺ: **“Ən fəzilətli cihad zalım hökmdar qarşısında ədalətli söz söyləməkdir”** – deyir. Belə ki, ədalətli hökmdarın yanında haqqı demək, onu deyən adama zərər verməz. Çünki ədalətli hökmdar bunu qəbul edər. Zalım hökmdar isə ondan intiqam alıb, onu cəzalandıra bilər. Demək, hökmdarın qarşısında söz deməyin dörd halı var:

1. Ədalətli hökmdarın yanında haqqı demək. Bu asandır.
2. Ədalətli hökmdarın yanında batil söz danışmaq. Bu təhlükəlidir. Çünki ədalətli hökmdar, sənin təmtəraqlı danışığına aldana bilər.
3. Zalım hökmdarın yanında haqqı demək. Bu, ən fəzilətli cihaddır.
4. Zalım hökmdarın yanında batil söz danışmaq. Bu, olduqca çirkin bir əməldir. Bunların ən fəzilətlisi, zalım hökmdarın yanında haqqı de-

¹ Sunən ən-Nəsai, 4209.

məkdir. Allahdan diləyimiz budur ki, bizi, həm aşkarda, həm də gizlində, həm özünə, həm də başqalarına haqq söz deyən qullarından etsin!

۱۹۶ - عَنْ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ أَوَّلَ مَا دَخَلَ النَّقْصُ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ كَانَ الرَّجُلُ يَلْقَى الرَّجُلَ فَيَقُولُ: يَا هَذَا اتَّقِ اللَّهَ وَدَعْ مَا تَصْنَعُ فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ لَكَ، ثُمَّ يَلْقَاهُ مِنَ الْغَدِ وَهُوَ عَلَى حَالِهِ، فَلَا يَمْنَعُهُ ذَلِكَ أَنْ يَكُونَ أَكِيلَهُ وَشَرِيبَهُ وَقَعِيدَهُ، فَلَمَّا فَعَلُوا ذَلِكَ ضَرَبَ اللَّهُ قُلُوبَ بَعْضِهِمْ بِبَعْضٍ» ثُمَّ قَالَ: ﴿لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرَءِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿۷۸﴾ كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿۷۹﴾ تَرَى كَثِيرًا مِنْهُمْ يَتَوَلَّوْنَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَبِئْسَ مَا قَدَّمَتْ لَهُمْ أَنْفُسُهُمْ﴾ إِلَى قَوْلِهِ: ﴿فَلَسِقُونَ﴾ [المائدة: ۷۸، ۸۱] ثُمَّ قَالَ: «كَلَّا، وَاللَّهِ لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ، وَلَتَأْخُذَنَّ عَلَى يَدِ الظَّالِمِ، وَلَتَأْطِرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ أَطْرًا، وَلَتَقْصُرُنَّهُ عَلَى الْحَقِّ قَصْرًا، أَوْ لَيُضْرِبَنَّ اللَّهُ بِقُلُوبِ بَعْضِكُمْ عَلَى بَعْضٍ، ثُمَّ لَيَلْعَنَنَّكُمْ كَمَا لَعَنَهُمْ» رواه أبو داود، والترمذي وقال: حديث حسن.

وَفِي لَفْظِ التِّرْمِذِيِّ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَمَّا وَقَعَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي الْمَعَاصِي نَهَتْهُمْ عِلْمَاؤُهُمْ فَلَمْ يَنْتَهُوا، فَجَالَسُوهُمْ فِي مَجَالِسِهِمْ، وَوَاكَلُوهُمْ وَشَارَبُوهُمْ، فَضَرَبَ اللَّهُ قُلُوبَ بَعْضِهِمْ بِبَعْضٍ، وَلَعَنَهُمْ عَلَى لِسَانِ دَاوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ، ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ». فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَكَانَ مُتَكِنًا فَقَالَ «لَا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ حَتَّى تَأْطِرُوهُمْ عَلَى الْحَقِّ أَطْرًا».

قَوْلُهُ: «تَأْطِرُوهُمْ» أَي: نَعْطِفُوهُمْ. «وَلَتَقْصُرُنَّهُ» أَي: لَتَحْبِسُنَّهُ.

196. İbn Məsud رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “İsrail övladları arasında yaranan ilk nöqsan o idi ki, bir adam başqa bir adama rast gəldikdə: “Ey filankəs! Allahdan qorx və etdiyin əməldən əl çək. Çünki bu sənə halal buyurulmamışdır”– deyərdi. Sonra ertəsi

gün yenə eyni əməli etdiyi halda onunla qarşılaşar, lakin bu ona, onunla yeyib-içməyə və oturub-durmağa mane olmazdı. Onlar davamlı olaraq belə etdiklərinə görə uca Allah onların qəlblərini bir-birinə bənzətmişdi.”

Sonra Rəsulullah ﷺ bu ayələri oxudu: “İsrail oğullarından kafir olanlar, Davudun və Məryəm oğlu İsanın dili ilə lənətlənmişdi. Bu, onların asi olmalarına və Allahın qoyduğu hədləri aşmalarına görə idi. Onlar etdikləri pis əməllərdən bir-birlərini çəkəndirmirdilər. Onların etdikləri necə də pisdir! Sən onların bir çoxunun kafirlərlə dostluq etdiyini görürsən. Nəflərinin onlar üçün hazırladığı şey necə də pisdir! *Buna görə də*, Allah onlara qəzəblənmişdir və onlar əzab içində əbədi qalacaqlar. Əgər onlar Allaha, Peyğəmbərə və ona nazil olana iman gətirsəydilər, *müştərikləri* özlərinə dost tutmazdılar. Lakin onların çoxu günahkardırlar.”¹

Sonra Rəsulullah ﷺ dedi: “Xeyr, Allaha and olsun ki, ya yaxşı işlər görməyi buyurar, pis işləri qadağan edər, zalımın əlindən tutar (zölmünə mane olar), onu haqqa boyun əydirər və haqq üzərində sabit saxlayarsınız, ya da Allah qəlblərinizi bir-birinə bənzədər, sonra da onlara lənət etdiyi kimi sizə də lənət edər.”

Bu hədisi Əbu Davud və Tirmizi rəvayət etmişdir. Tirmizi: “*Bu, həssas hədisdir*” – demişdir.²

Tirmizinin rəvayətində isə Rəsulullah ﷺ belə demişdir: “İsrail oğulları günah işlərə daldıqları zaman alimləri onları çəkəndirdilər, lakin onlar *bu günahlardan* çəkinmədilər. *Buna rəğmən* alimləri də onların məclisində onlarla bərabər oturdular və onlarla bərabər yeyib-içdilər. Elə buna görə də Allah onların qəlblərini bir-birinə bənzətmişdi; Davud və Məryəm oğlu İsanın ﷺ dili ilə onlara lənət etdi. Bu, onların asi olmalarına və Allahın qoyduğu hədləri aşmalarına görə idi.”³

Bunu deyəndə Rəsulullah ﷺ dirsəklənmişdi. Sonra qalxıb oturdu və dedi: “Xeyr, canım əlində olan Allaha and olsun ki, siz də belələrinə haqqa boyun əydirənə qədər *bu bəla davam edəcəkdir*.”⁴

¹ əl-Maidə, 78-81.

² Sunən Əbu Davud, 4339; Daif ət-Tərgib vət-Tərhib, 1388; Daif əl-Cami, 1822.

³ Bax: əl-Maidə, 78-79.

⁴ Sunən ət-Tirmiz, 3047; Daif ət-Tərgib vət-Tərhib, 1388; Daif əl-Cami, 4773.

Hədisin ərəbcəsində keçən “tə'tiruuhum/onları boyun əydirərsiniz” kəlməsi onları təhrik edərsiniz, “vələtəqsurunəhu/onu sabit saxlayarsınız” kəlməsi isə onu tutub saxlayarsınız mənasını ifadə edir.

۱۹۷ - عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رضي الله عنه قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّكُمْ تَقْرُؤُونَ هَذِهِ الْآيَةَ:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسَكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ﴾ [المائدة: ۱۰۵] وَإِنِّي سَمِعْتُ

رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم يَقُولُ: «إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ» رواه أبو داود، والترمذي والنسائي بأسانيد صحيحة.

197. Rəvayət edilir ki, Əbu Bəkr əs-Siddiq رضي الله عنه demişdir: “Ey insanlar! Şübhəsiz ki, siz: **“Ey iman gətirənlər! Öz qeydinizə qalın! Siz doğru yolda olsanız, haqq yoldan sapmış kimsə sizə zərər yetirə bilməz”**¹ ayəsini oxuyursunuz. Amma mən Rəsulullahın صلى الله عليه وسلم belə dediyini eşitmişəm: **“İnsanlar zalımı görüb onun əlindən tutmasalar (zölmünə mane olmasalar), Allah tezliklə onların hamısını, göndərdiyi əzabla yaxalayar.”** Bu hədisi Əbu Davud, Tirmizi və Nəsai səhih isnadlarla rəvayət etmişlər.²

Şərh:

Məllifin رحمته nəql etdiyi hədisdə, Əbu Bəkr əs-Siddiq رضي الله عنه belə demişdir: “Ey insanlar! Şübhəsiz ki, siz: **“Ey iman gətirənlər! Öz qeydinizə qalın! Siz doğru yolda olsanız, haqq yoldan sapmış kimsə sizə zərər yetirə bilməz”**³ ayəsini oxuyursunuz.” Bu ayənin zahiri mənasından elə başa düşülür ki, əgər adamın sadəcə özü doğru yolla getsə, insanların azgınlığı ona zərər yetirməz. Çünki o özü, doğru yola yönəlmişdir. Onun özü, doğru yolda oğlduğu təqdirdə isə, digərlərinin işi Allaha qalar. Bəzi insanlar bu ayəni yanlış təfsir edir və onu yanlış başa düşür-

¹ əl-Maidə, 105.

² Sunən Əbu Davud, 4338; Sunən ət-Tirmizi, 2168; Sunən ən-Nəsai əl-Kubra, 6/338, 11157-ci hədis; Sunən İbn Macə, 4005; Musnəd imam Əhməd, 1/2; Silsilə əl-Əhadis əs-Səhihə, 1564.

³ əl-Maidə, 105.

lər. Ayənin yuxarıda qeyd etdiyimiz mənanı ifadə etdiyini zənn edirlər. Halbuki elə deyildir. Çünki Allah, haqq yoldan azmışların bizə zərər verə bilməməsi üçün, bizim doğru yolda olmamızı şərt qoymuş və: **“Siz doğru yolda olsanız, haqq yoldan sapmış kimsə sizə zərər yetirə bilməz”** buyurmuşdur. Doğru yolda olmanın bir hissəsi də, yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis əməlləri qadağan etməkdir. Demək, başqalarının bizə zərər yetirməsindən qorunmaq üçün, yaxşı işlər görməyi əmr etmək və pis əməlləri qadağan etmək şərtidir. Elə buna görə də, Əbu Bəkr əs-Siddiq رضي الله عنه demişdir: “Amma mən Rəsulullahın ﷺ belə dediyini eşitmişəm: **“İnsanlar zalımı görüb onun əlindən tutmasalar, Allah tezliklə onların hamısını, göndərdiyi əzabla yaxalayar.”** Yəni əgər onlar zəlalətə düşmüş bir kimsə gördükdə, yaxşı iş görməyi əmr edib, pis əməli qadağan etməsələr, *haqq yoldan* sapmış həmin kimsə onlara zərər yetirə bilər və tezliklə Allah onların hamısına – günah iş görənlərə də, buna göz yumana da əzab göndərər.

Bu hədisdən aydın olur ki, insan uca Allahın kitabını başa düşmək üçün əlindən gələni etməlidir. Belə etməlidir ki, onu yanlış anlamasın. İnsanlar bəzən Allahın kitabını yanlış başa düşür və Quranı yanlış izah etməklə zəlalətə düşürlər. Odur ki, hədislərin birində, Quran haqqında öz fikrini yürüdən, yəni onu ərəb dilinə və İslam şəriətinə görə deyil, öz düşüncəsinə və nəfsinin istəyinə görə təfsir edən kimsələr təhdid edilmişdir. Adam Quranı öz nəfsinin istəyinə və düşüncəsinə görə izah edərsə, Cəhənnəmdəki yerinə hazırlıq görsün.

Ərəb dilini yaxşı bilən adam Quranı onun vasitəsilə izah edərsə, buna görə ona günah qazanmaz. Çünki Quran, ərəb dilində nazil olub və bu dilin ifadə etdiyi mənada təfsir edilir. Həmçinin, kəlmənin lüğəti mənadan şəri mənaya keçdiyi təqdirdə, onu şəri mənada təfsir etməkdə də, heç bir qəbahət yoxdur. Xülasə budur ki, adam, Allahın, Öz kitabında nə demək istədiyini, eləcə də, Peyğəmbərin ﷺ, öz hədislərində nə demək istədiyini başa düşməlidir ki, bunları yalnız Allahın və Onun rəsulunun ﷺ qəsd etdiyi mənada təfsir etsin. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

İyirmi dördüncü fəsil

**Yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən
kimsənin sözü ilə əməli bir-birinə uyğun gəlmədiyi
üçün şiddətli əzaba düçar olması**

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ نَسُوا أَفَلَا تَعْقِلُونَ﴾

“Siz Kitab oxuduğunuz halda, insanlara yaxşı işlər görməyi əmr edir, özünüzü isə unudursunuz?! Məgər anlamırsınız?!”¹

O, həmçinin buyurur:

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ ﴿٢﴾ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ﴾

**“Ey iman gətirənlər! Nə üçün siz etmədiyiniz şeyləri danışırı-
nız?! Etmədiyiniz şeylərdən danışmağınız Allah yanında böyük nif-
rətlə qarşılanır.”²**

Uca Allah, həmçinin, Şueybin عليه السلام belə dediyini xəbər verir:

﴿وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَمْلِكَكُمْ إِلَى مَا أَنْتُمْ عَنْهُ﴾

**“Mən sizə qadağan etdiyim şeyləri etməklə sizin əleyhinizə çıx-
maq istəmirəm.”³**

Şərh:

Müəllif رحمه الله bu fəsilə “Yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən kimsənin sözü ilə əməli bir-birinə uyğun gəlmədiyi üçün şiddətli əzaba düçar olması” adını qoymuşdur. Bu ünvan, bundan əvvəlki fəslə: “Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və pis əməlləri qadağan etmək” mövzusuna münasib olduğu üçün ona belə ad qoymuşdur. Belə ki, kim yaxşı işlər görməyi buyurub, özü onu etməzsə, yaxud pis əməlləri qadağan edib, özü onu edərsə, bu halda, o, nə əmrində, nə də qada-

¹ əl-Bəqərə, 44.

² əs-Saff, 2-3.

³ Hud, 88.

ğasında sadıq sayıla bilməz. Belə ki, əgər o, əmrində sadıq olsaydı, əmr etdiyi əməlin yaxşı və faydalı olduğuna inansaydı, üstəlik, ağıllı adam olsaydı, bu əməli hamıdan əvvəl özü edərdi. Pis işlərdə də, həmçinin, əgər qadağan etdiyi əməlin pis və zərərli olduğuna, habelə onu etməyin günah olduğuna inansaydı, üstəlik, ağıllı adam olsaydı, bu əməli hamıdan əvvəl özü tərk edərdi. Demək, adam yaxşı işi əmr edib, özü onu etmədikdə və pis işi qadağan edib, özü o işi etdikdə, aydın olur ki, o bunları etiqad etmədən deyir. Odur ki, uca Allah, belə edən kimsələri tənqid edərək buyurur: **“Siz Kitab oxuduğunuz halda, insanlara yaxşı işlər görməyi əmr edir, özünüzü isə unudursunuz?! Məgər anlamırsınız?!”**¹ Buradaki sual cümləsi, qadağa mənasını ifadə edir. Yəni necə olur ki, insanlara yaxşı işlər görməyi edir, özünüzü isə unudursunuz və bunları etmirsiniz?! Üstəlik, siz Kitab (Tövrat) oxuyur və yaxşını pisdən ayırd edə bilərsiniz. **“Məgər anlamırsınız?!”** Bu sual, onları qınamaq üçün verilir. Sanki onlara belə deyilir: “Siz, nə ağılnan belə iş görürsünüz?! Doğru danışırınsızsa, hanı sizin ağılnız?!”

Gəlin, buna dair bir misal çəkək: birisi insanlara sələmi tərk etməyi əmr edir, lakin özü sələmlə məşğul olur və ya bundan da böyük günah işləyir. Məsələn, insanlara: “Banklarla faizlə iş görməyin” – deyir, sonra da özü gedib, hiylə, kələk və aldatma yolu ilə bankdan faizlə pul götürür və heç özü də bilmir ki, hiylə, kələk və aldatma yolu ilə etdiyi bu günah, hiylə qurmadan bir başa faiz alanın günahından daha böyük günahdır. Odur ki, Əyyub əs-Sixtiyani عليه السلام, hiyləgərlər və kələkbazlar haqqında belə demişdir: “Onlar uşaq başı aldadırmış kimi, Allahı aldatmağa çalışırlar. Halbuki, o günahı hiyləsiz etsəydilər, günahları daha az olardı.” Əyyub عليه السلام doğru söyləmişdir.

Yenə bir misal çəkək: adam başqalarına namaz qılmağı əmr edir, lakin özü namaz qılmır! Axı bu necə ola bilər? Necə olur ki, namaz qılmağı əmr edir və onun vacib olduğunu bilir, lakin özü onu qılmır?! Bu, ağıla sığır mı?! Bu hərəkət, nəinki şəri baxımdan, heç ağılnan məqbul sayılmır. Yəni onun etdiyi hərəkət, ağıla müxalifdir, din baxımından da, ağılsızlıqdır. Allahdan salamatlıq diləyirik.

¹ əl-Bəqərə, 44.

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi ikinci ayədə uca Allah buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Nə üçün siz etmədiyiniz şeyləri danışırırsınız?! Etmədiyiniz şeylərdən danışmağınız Allah yanında böyük nifrətlə qarşılanır.”**¹ Uca Allah bu ayədə həmin adamlara: **“Ey iman gətirənlər!”** buyuraraq xitab edir. Çünki iman, insandan belə etməməsini və etməyəcəyi şeyi danışmamasını tələb edir. Ayənin davamında uca Allah onları qınayıb: **“Nə üçün siz etmədiyiniz şeyləri danışırırsınız?!”** buyurur. Sonra da, bu əməlin, Allah yanında çirkin olduğunu və son dərəcə nifrətlə qarşılandığını bildirərək belə buyurur: **“Etmədiyiniz şeylərdən danışmağınız Allah yanında böyük nifrətlə qarşılanır.”** Alimlər, bu ayədə ərəbcə zikr edilən “məqt” kəlməsinin, nifrətin ən şiddətli olduğu söyləmişlər. Allah, bunu edən kimsəyə, yəni etmədiyini danışana nifrət edir. Qüdrətli və qüvvətli Allah Öz qullarına, bu əmələ nifrət etdiyini bəyan edir ki, bu əməldən uzaq dursunlar. Çünki həqiqi mömin, Allahın qadağan etdiklərindən uzaq durar.

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi üçüncü ayədə uca Allah, Şueybin عليه السلام belə dediyini xəbər verir: **“Mən sizə qadağan etdiyim şeyləri etməklə sizin əleyhinizə çıxmaq istəmirəm.”**² Yəni o, öz qovmünə demək istəyir ki: **“Sizə, Allaha şərikin qoşmağı, üstəlik, ölçüdə və tərəzidə aldatmağı qadağan edib, özümün bunları etməyim qeyri-mümkündür.”** Həqiqətən, bu, qətiyyəti mümkün deyil. Çünki peyğəmbərlər ﷺ, insanlara ən yaxşı nəsihət edən insanlardır. Onlar, insanlar arasında Allaha ən çox təzim edən, Onun əmrələrini yerinə yetirib, qadağan etdiklərindən çəkinən kimsələrdir. Odur ki, onların, qadağan etdikləri əməlləri edərək, öz sözlərinə zidd davranmaları qeyri-mümkündür.

Bu ayə dəlildir ki, adam başqasına bir şeyi qadağan edib özü onu edərsə, yaxud bir şeyi əmr edib, özü onu etməzsə, peyğəmbərlərin ﷺ yoluna müxalif olmuş olar. Çünki peyğəmbərlər ﷺ insanlara müxalif olaraq, özlərinin qadağan etdiyi günahları əsla etməmişlər. Əmr etdiyini etməyən, qadağan etdiyini də edən kimsələrin axirətdə çəkəcəkləri cəza haqqındakı hədis aşağıda zikr olunacaqdır. Müvəffəqiyyət uca Allahdandır.

¹ əs-Saff, 2-3.

² Hud, 88.

Mövzu ilə bağlı hədis:

۱۹۸ - وَعَنْ أَبِي زَيْدٍ أَسَمَةَ بْنِ زَيْدٍ بْنِ حَارِثَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: «يُوتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَقْتَابُ بَطْنِهِ، فَيَدُورُ بِهَا كَمَا يَدُورُ الْجِمَارُ فِي الرَّحَا، فَيَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَهْلُ النَّارِ فَيَقُولُونَ: يَا فُلَانُ مَا لَكَ؟ أَلَمْ تَكُ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَيَقُولُ: بَلَى، كُنْتُ أَمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ» متفق عليه.

قوله: «تَنْدَلِقُ» هُوَ بِالذَّالِ الْمَهْمَلَةِ، وَمَعْنَاهُ تَخْرُجُ. وَ «الْأَقْتَابُ»: الْأَمْعَاءُ، وَاحِدُهَا قِتْبٌ.

198. Rəvayət edilir ki, Əbu Zeyd Usamə ibn Zeyd ibn Harisə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Mən Rəsulullahın صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ belə dediyini eşitmişəm: “**Qiyamət günü bir adam gətirilib Cəhənnəmə atılacaq. Onun qarnının bağır-saqları bayıra çıxacaq və bu adam, dəyirmanın ətrafına fırlanan uzun-qulaq kimi öz bağırsaqlarının başına fırlanacaq. Cəhənnəm sakinləri onun başına yığışıb: “Ey filankəs, niyə bu haldasan? Məgər sən bizə yaxşı işlər görməyi buyurub, pis əməlləri qadağan etmirdinmi?”– de-yə soruşacaqlar. O da belə cavab verəcək: “Mən sizə yaxşı işlər görməyi buyururdum, lakin özüm buna əməl etmirdim, pis əməlləri də qadağan edirdim, amma özüm o işləri görürdüm.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Ərəbcə “təndəliq” – çıxmaq deməkdir. “Əqtab” isə qitb/bağıracaq sözünün cəmidir.

Şərh:

Bu hədisdə, yaxşı əməli etmədiyi halda, onu başqasına əmr edən, pis əməli də etdiyi halda başqasına onu qadağan edən kimsələrə şiddətli xəbərdarlıq vardır.

Rəsulullah صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “**Qiyamət günü bir adam gətirilib Cəhənnəmə atılacaq**”– deyir. Yəni onu mələklər gətirib, Cəhənnəmə atacaqlar. Bu

¹ Səhih əl-Buxari, 3267; Səhih Muslim, 2989.

adamı ora nəzakətlə daxil etməyəcəklər, əksinə, quyuya daş atıldığı kimi, onu ora atacaqlar.

“Onun qarnının bağırsaqları bayıra çıxacaq.” Bağırsaqlarının bayıra çıxmasının səbəbi, Cəhənnəmə şiddətlə atılmasıdır.

“...və bu adam, dəyirmanın ətrafına fırlanan uzunqulaq kimi öz bağırsaqlarının başına fırlanacaq.” Bu bənzətmə, onun halının çirkinliyini göstərmək üçündür. Bu adam, dəyirmanı fırladan uzunqulağa bənzədilmişdir. Müasir dəzgahlar icad edilməmişdən əvvəl mövcud olan köhnə dəyirmanlarda, ortası oyulmuş iki böyük daş üst-üstə qoyulurdu. Üstəki daşa bir deşik açardılar ki, oradan daşın içinə taxıl qoya bilsinlər. Bu daş, bir taxta ilə uzunqulağın belinə bağlanırdı. Sonra uzunqulaq, bu daşların ətrafında dolanaraq onu fırladar və beləcə, bu taxıl üyüdülərdi. Cəhənnəmə atılan və bağırsaqları bayıra çıxmış bu adam da, uzunqulağın dəyirman daşı ətrafında fırlandığı kimi, bağırsaqları ətrafında fırlanar. Cəhənnəm əhli onun başına yığışib deyəcəklər: **“Ey filankəs, niyə bu haldasan?”** Yəni səni bura salan nədir? **“Məgər sən bizə yaxşı işlər görməyi buyurub, pis əməlləri qadağan etmirdinmi?”** O da öz etdiklərini boynuna alacaq və belə cavab verəcək: **“Mən sizə yaxşı işlər görməyi buyururdum, lakin özüm buna əməl etmirdim...”** Yəni insanlara: “Namaz qılın” – deyir, lakin özü onu qılmırdı, “zəkat verin” – deyir, özü isə zəkat vermirdi, “valideynlərin qayğısına qalın” – deyir, özü isə valideynlərinin qayğısına qalmırdı və beləcə yaxşılığı əmr edir, amma özü onu etmirdi.

“Pis əməlləri qadağan edirdim, amma özüm o işləri görürdüm.” Yəni camaata: “İnsanların qeybətini etməyin, sələm yeməyin, alış-verişdə kələk gəlməyin, qohumlara pislik etməyin, qonşulara yamanlıq etməyin və başqa bu kimi haramlardan uzaq durun” – deyərdi, lakin özü bunları edərdi: sələmlə məşğul olar, alış-verişdə müştərilərə kələk gələr, qohumlara və qonşulara pislik edər və daha neçə-neçə pisliklər edərdi. Beləcə, o, yaxşı iş görməyi əmr edər, lakin özü onu etməz, pis əməli də qadağan edər, lakin özü onu edərdi. Elə buna görə də, bu cür əzaba məruz qaldı və bu cür rəzil oldu. Allahdan salamatlıq diləyirik.

Hər kəsə vacibdir ki, əvvəlcə özündən başlasın, öz nəfsinə yaxşı işlər görməyi əmr edib, pis əməlləri qadağan etsin. Çünki Rəsulullahdan

Yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən
kimsənin sözü ilə əməli bir-birinə uyğun gəlmədiyi hal

ﷺ sonra sənin öhdənə düşən ən böyük haqqı, öz nəfsinin haqqıdır.
Buna dair şair belə demişdir:

Öz nəfsindən başlayıb, çəkindir azğınlıqdan.
Əgər ondan çəkinsə, demək, müdrik adamsan.¹

Əvvəlcə öz nəfsindən başla, sonra din qardaşlarına nəsihət etməyə
çalış, onlara yaxşı işlər görməyi əmr et və onları pis əməllərdən çəkin-
dir ki, həm özün əməlisaleh olasan, həm də onları islah edəsən. Uca
Allahdan diləyimiz budur ki, məni və sizi əməlisaleh və islah edən qul-
larından etsin. Həqiqətən də, O, çox lütfkar və səxavətlidir.

¹ Ədab əl-Xəvas, 1/61.

İyirmi beşinci fəsil

Əmanəti qaytarmağın vacibliyi

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا﴾

“Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı əmr edir.”¹

﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ﴾

﴿إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾

“Biz əmanəti göylərə, yerə və dağlara təklif etdik. Onlar onu daşımaqdan qorxub çəkildilər. İnsan onu boynuna götürdü. Həqiqətən də, o, zalım və cahildir.”²

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəsilə “Əmanəti qaytarmağın vacibliyi” adını qoymuşdur. Əmanət kəlməsi bir neçə mənani ifadə edir. Bu əmanətlərdən biri, Allahın Öz qullarını mükəlləf etdiyi ibadətlərdir. Bu ibadətlər, Allahın Öz qullarına həvalə etdiyi əmanətdir.

Əmanətlərdən biri də, malı qorumaqdır. Bu, mal sahiblərinin, mallarını qorumaq üçün birisinə verdiyi əmanətlərdir. Həmçinin, insanın, özünün, yaxud mal sahibinin fayda əldə etməsi üçün, öz əlində olan malları da bu qəbildəndir. Çünki insanın əlində olan əmanət, ya mal sahibinə fayda verər, ya əlində olan kimsəyə fayda verər, ya da hər ikisinə fayda verər.

Birincisinə ərəbcə “vədiə” deyilir. Məsələn, birisinə mal verib deyirsən ki: “Bu saatımı götür, mənim üçün saxla”, yaxud “Bu mənim pullarımdır, onları mənim üçün saxla” ya da buna bənzər şözlər deyirsən. Bu, vədiədir. Vədiə, adama, yalnız saxlamaq üçün verilən əmanətdir. Belə ki, bu malı yalnız sahibi istifadə edə bilər.

¹ ən-Nisa, 58.

² əl-Əhzab, 72.

İstifadə etmək üçün, *yəni* malı saxlayanın istifadəsi üçün verilən əmanətə isə ərəbcə “ariyə/borc” deyilir. Məsələn, bir adam sizə qab, yaxud xalça, yaxud saat, yaxud maşın və ya başqa bir şeyi borc olaraq verir. Bu, sənin fayda əldə etməyin üçün səndə qalacaq maldır.

Hər ikisinin faydası üçün olan əmanətə gəlincə, bu, kirayəyə verilən maldır. Bunun faydası hər ikisinədir. Məsələn, birisinə deyirsən ki: “Bu maşını sənə kirayəyə verirəm, götür onu. Sən öz ehtiyaclarını təmin etmək üçün bu maşından faydalanarsan, mən də aldığım kirayə pulundan istifadə edərim. Həmçinin, evi, dükanı və başa bu kimi malları kirayə vermək də belədir. Bunların hamısı əmanətin növləridir.

Əmanətlərdən biri də, “vilayət/idarə etmə” əmanətidir. Məsuliyyəti ən böyük olan əmanət də, budur. (Bu əmanət iki qismdir): ümumi idarə etmə və xüsusi idarə etmə. Məsələn, dövlətin ən yüksək məqam sahibi olan dövlət başçısı, bütün xalqın mühafizəçisidir. O, xalqın həm dini, həm də dünyəvi işlərdə fayda əldə etməsi üçün çalışmalı, habelə, beytul-maldakı (dövlətin büdcəsində olan) malları qorumalı, onları israf etməməli və onları müsəlmanlara fayda verməyən işlərə sərf etməməlidir.

Bu əmanətdən aşağı məqamda olan əmanətlər də vardır. Məsələn, nazirin, idarə etdiyi nazirliyə aid əmanətləri, valinin, idarə etdiyi şəhərə aid əmanətləri, hakimin, öz işinə aid əmanətləri və kişinin də öz ailəsinə aid əmanətləri qorumasıdır. Xülasə budur ki, əmanət mövzusu, çox əhatəli mövzudur və bunun təməli iki qismə bölünür:

1-cisi, Allahın haqlarına aid olan əmanətlər. Bunlar, Allaha ibadət etmək xüsusunda bəndəyə tapşırılmış əmanətlərdir.

2-cisi, insanların haqlarına aid olan əmanətlərdir. Bunlar olduqca çoxdur. Bir qismi barədə artıq danışmışıq. Ümumiyyətlə, bu haqların hamısını yerinə yetirmək insana əmr edilmişdir: **“Allah sizə əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı əmr edir.”**¹ Bu ifadəyə diqqət edin: **“Allah sizə... əmr edir.”** Bu, güclü və təsiredici bir ifadədir. Allah, **“Əmanəti əhlinə verin”,** yaxud **“Mən sizə əmr edirəm”** – demir, **“Allah sizə... əmr edir”** – deyir. Yəni O sizə, uca uluhiyyəti ilə (Allah adı ilə) xitab edib, əmanətləri sahiblərinə verməyi əmr edir. Uca Allah, bu məqamın və bu

¹ ən-Nisa, 58.

əmrin əzəmətini vurğulamaq üçün, “Mən sizə əmr edirəm” yox, **“Allah sizə... əmr edir”**– deyir. Bunu, bir hökmdarın: “Rəhbər sizə əmr edir”, yaxud “hökmdar sizə əmr edir”, deməsinə bənzətmək olar. Əlbəttə ki, Allah üçün deyilənlər, daha ucadır. Hökmdarın, “hökmdar sizə əmr edir” deməsi, əlbəttə ki, onun: “Mən sizə əmr edirəm” deməsindən daha güclü və daha təsirlidir. Ərəb dilşünasları da bu fikri təsdiqləyirlər.

“...əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmanızı əmr edir.” Əmanətləri öz sahiblərinə qaytarmaq sözü, onları qorumaq mənasını da ifadə edir. Belə ki, əmanəti qorumadan, onu sahibinə qaytarmaq mümkün deyildir. Əmanət qorumaq deyildikdə isə, onu sahibinə qaytaranadək, israf etmədən və korlamadan tam şəkildə qorumaq qəsd edilir.

Əmanəti yiyəsinə qaytarmaq, imanın əlamətlərindəndir. Odur ki, bir adamın, əmanəti qorumaq xüsusunda etibarlı olduğunu və onu kamil şəkildə sahibinə qaytardığını görsən, bil ki, onun imanı güclüdür. Bir adamın da əmanətə xəyanət etdiyini görsən, bil ki, onun imanı zəifdir.

Əmanət sayılan işlərdən biri də, adamın dostu ilə öz arasında baş verdiyi və kimsənin bilməsini istəmədiyi xüsusi işlərdir. Odur ki, dostunun bu işlər barədə kiməsə danışması caiz deyil. Əgər dostun sənə etibar edib bir söz desə, sonra da sənə: “Bu, əmanətdir”– desə, bu sözü başqasına demək, sənə halal sayılmaz. Hətta bu sözü deyəcəyin adam sənə ən yaxının olsa belə. Dostunun sənə: “Bu məsələni heç kəsə bildirmə”– deyə tövsiyə etməsi və ya onun zahirî davranışından, kimsənin bu məsələdən xəbərdar olmasını istəmədiyini başa düşməyin eynidir, hər bir halda o sözü başqasına demək halal deyil. Odur ki, alimlər demişlər: “Əgər bir adam, ətrafa boylanaraq, sənə bir söz desə, bil ki bu, əmanətdir.” Niyə? Çünki sağına-soluna baxması, onun, kimsənin bu sözü eşitməsindən ehtiyat etdiyini göstərir. Odur ki, o, başqasının bundan xəbər tutmasını istəmir. Belə isə, əgər adam sənə bir sözü əmanət edirsə, sənə bunu üzə çıxartmağın caiz deyil.

Əmanətlərdən biri də, kişinin öz həyat yoldaşı ilə araslarında olan xüsusi əlaqələridir. Belə ki, Qiyamət günü Allahın hüzuruna toplanan insanların ən şərli o kəslər olacaq ki, onlardan hər biri zövcəsinə öz sirrini demiş, zövcəsi də ona öz sirrini demiş, sonra da o, gedib, zövcəsi

ilə arasında olan əlaqə haqqında başqalarının yanında danışmışdır. Adamın, öz zövcəsi ilə arasında baş verən əlaqələr haqqında başqalarının yanında danışması caiz deyildir. Səfeh cavanların çoxu, iştirak etdikləri məclislərdə, bu əlaqələrdən danışib zarafatlaşırlar. Məsələn: “Mən arvadımla filan və filan şeyi etdim” – deyir və zövcəsinin, kimsəyə bildirmək istəmədiyi sirrini açıb danışır. Ölbəttə ki, ağıl və gözəl əxlaq sahibi olan hər bir insan, həyat yoldaşı ilə arasında olan əlaqələrdən kimsənin xəbər tutmasını istəməz.

Elə isə, bizim öhdəmizə düşən vəzifə, əmanətləri qorumaqdır. İlk qoruyacağımız əmanət isə, Rəbbimizlə bizim aramızda olan əmanətlərdir. Belə ki, Rəbbimizin bizim üzərimizdə olan haqqı, haqların ən böyüyüdür. Sonra isə insanlardan tərtiblə ən yaxın olanların haqları gəlir.

Şərh etdiyimiz ayənin davamında: **“Allahın sizə verdiyi bu öyüd-nəsihət necə də gözəldir!”** buyurulur. Burada uca Allah, bizə nəsihət olaraq nazil etdiyi əmrləri və qadağaları, yəni bizdən yerinə yetirməyimizi istədiyi əmrləri, habelə, çəkinməyimizi istədiyi qadağaları tərifləyir və nəhayət, ayənin sonunda belə buyurur: **“Şübhəsiz ki, Allah eşidəndir, görəndir.”**¹ Sizin dediyiniz hər bir sözü eşidir, etdiyiniz hər bir hərəkəti görür. Ayəni, Allahın eşitmə və görmə sifətlərini əhatə edən bu iki gözəl adla bitirməsi, təhdid mənasını ifadə edir. Yəni uca Allah, əmanətləri sahiblərinə qaytarmayanları təhdid edir.

Sonra müəllif ﷻ uca Allahın bu ayəsini zikr etmişdir: **“Biz əmanəti göylərə, yerə və dağlara təklif etdik. Onlar onu daşımaqdan qorxub çəkildilər. İnsan onu boynuna götürdü. Həqiqətən də, o, zalım və cahildir.”**² Uca Allah əmanəti – yəni mükəlləf etdiyi vacib əməlləri göylərə, yerə və dağlara təklif etmiş, lakin bu əmanəti daşımaq məşəqqətli olduğundan, onlar onu öz öhdələrinə götürməkdən qorxub çəkinmişlər. Beləcə, bu üç varlıq – yer, dağlar və göylər onu yerinə yetirə bilməyəcəklərindən qorxmışlar.

Əgər kimsə: “Necə olub ki, uca Allah əmanəti göylərə, yerə və dağlara təklif etmişdir? Halbuki bunlar ağıl və hissiyyatı olmayan cansız varlıqlardır?” – desə, ona belə cavab verərik: “Cansız olan hər bir şey,

¹ ən-Nisa, 58.

² əl-Əhzab, 72.

Allaha görə şüurludur, əmrləri anlayır və yerinə yetirir. Peyğəmbərin ﷺ Allahın kəlamı haqqında, danışdığı hədisə diqqət edin: “Uca Allah qələmi yaratdıqda, ona “Yaz!” – deyə buyurdu.” Qələm cansız olduğu halda, uca Allah onunla danışmışdır. Qələm Allahdan: “Nə yazım?” – deyə soruşmuşdur. Çünki “Yaz!” əmri ümumi mənanı ifadə edir. Ümumi mənanı ifadə edən əmrin açıqlaması olmadan, onun yerinə yetirilməsi mümkün deyil. Uca Allah da ona: “Qiyamət gününədək olacaq hər şeyi yaz!” – deyə buyurmuşdur.¹ Beləliklə, qələm, Allahın əmri ilə Qiyamət gününədək olacaq hər şeyi yazmışdır. Allaha ona həm əmr etmiş, onu həm mükəlləf etmiş, həm də bu işi ona tapşırılmışdır.

Şərh etdiyimiz ayədə də uca Allah əmanəti, göylərə, yerə və dağlara təklif etdiyini, onların isə onu daşımaqdan qorxub çəkdiyini bəyan etmişdir. Başqa bir ayədə də uca Allah belə buyurur: **“Sonra O, tüstü halında olan göyə tərəf yönəlib ona və yerə buyurdu: “Könüllü surətdə və ya məcburi olaraq gəlin əmrinə boyun əyin!” Onlar: “Könüllü olaraq gəldik!” – dedilər.”**² Allah göylərə və yerə: **“Könüllü surətdə və ya məcburi olaraq gəlin əmrinə boyun əyin!”** – deyə əmr etmiş, onlar da, Onun əmrini anlamış və onu yerinə yetirərək: **“Könüllü olaraq gəldik!”** – demişlər. Adəm övladlarının çox isə asilik edərək: “Eşitdik və asi olduq” – deyirlər.

Əmanəti insan öz öhdəsinə götürmüşdür. Lakin o bunu necə etmişdir? İki vasitə ilə: ağıl və peyğəmbərlər vasitəsilə. Ağıl: Allahın insana bəxş etdiyi və onun sayəsində onu yaratdıqlarının çoxundan üstün etdiyi bir nemətdir. Peyğəmbərlər isə qüdrətli və qüvvətli Allahın insanlara göndərdiyi elçilərdir ki, onlar insanlara haqqı bəyan etmişlər və beləliklə də, insanların heç bir bəhanəsi qalmamışdır. Lakin buna rəğmən uca Allah, insanın zalım və cahil olduğunu bildirmişdir. Alimlər, bu ayədə zikr edilən “insan” kəlməsinin ümumi məna ifadə etdiyi, yoxsa kafir insana aid edildiyi barədə ixtilaf etmişlər. Alimlərin bir qismi belə demişdir: “Bu ifadə, kafir insana aiddir. Belə ki, o, zalım və cahildir. Mömin isə ədalətli, elmli, hikmətli və ağıllıdır.” Digər bir qism

¹ Sunən Əbu Davud, 4700; Sunən ət-Tirmizi, 2155; Musnəd İmam Əhməd, 5/317.

² Fussilət, 11.

alimlər də belə demişdir: “Xeyr, buradakı “insan” kəlməsi ümumi mənanı ifadə edir və “insan” deyildikdə, onun xilqəti nəzərdə tutulur. Möminə gəlincə, Allah ona lütf edib doğru yola yönəldib. Beləcə, möminlər bunlardan istisna edilmişdir.” Bu kəlmə nə məna ifadə edirsə etsin, hər bir halda, əmanəti yerinə yetirən insanın üzərindən, uca Allahın: **“İnsan onu boynuna götürdü. Həqiqətən də, o, zalım və cahildir”** ayəsində zikr edilən zülm və cəhalət vəsfi qalxar. Allahdan diləyimiz budur ki, öhdəmizə düşən əməlləri yerinə yetirməkdə bizə yardım etsin, habelə bizi, sevib razı qaldığı əməlləri yerinə yetirməyə müvəffəq etsin. Həqiqətən O, cəmərdədir, səxavətlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۱۹۹ - عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِمِنَ خَانَ » متفقٌ عليه.
 وفي رواية: « وَإِنْ صَامَ وَصَلَّى وَزَعَمَ أَنَّهُ مُسْلِمٌ ».

199. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsullulah ﷺ demişdir: **“Münafiqin əlaməti üçdür: danışanda yalan danışar, vəd verdikdə vədinə xilaf çıxar, ona əmanət verildikdə xəyanət edər.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Bir rəvayətdə də belə deyilir: **“Oruc tutsa da, namaz qılsa da, özünün müsəlman olduğunu iddia etsə də, o münafiqdir.”**²

Şərh:

Müəllifin ﷺ zikr etdiyi bu hədisin ərəbcəsində “Münafiqin ayəsi üçdür” – deyilir. Buradakı “ayə” kəlməsi, əlamət mənasını ifadə edir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Məgər İsrail oğullarından olan alimlərin onu bilmələri, onlar üçün bir ayə deyilmi?”**³ Yəni, İsrail oğullarının alimlərinin, Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyi dinin doğru, şəriətinin səhih, və Quranın haqq olduğunu, üstəlik, Muhəmmədin ﷺ, İsanın ﷺ müjdə-

¹ Səhih əl-Buxari, 33; Səhih Muslim, 59.

² Səhih Muslim, 59.

³ əş-Şuəra, 197.

lədiyi peyğəmbər olduğunu bilmələri, onlar üçün bir əlamət deyilmi? Həmçinin, uca Allah buyurur: **“Onların nəslini yüklü gəmidə daşımağımız da onlar üçün bir ayədir.”**¹ yəni, bir əlamətdir.

“Münafiqin əlaməti üçdür.” Münafiq: içindəki şəri gizləyib, xeyri aşkara çıxaran kimsədir. Həmçinin, kafir olduğunu gizləyib, müsəlman olduğunu göstərən kimsə də münafiq sayılır. Nifaq kəlməsinin əsl, ərəbdovşanının yuvası adlanan “nafaqaul-yərbuu” kəlməsindən götürülmüşdür. Ərəblərin “yərbu və ya cərbu” adlandırdığı bu heyvan, yerdə bir yuva qazır və ona bir qapı açır. Sonra yuvanın dibindən, (başqa istiqamətə) çıxmaq üçün ayrı bir deşik açır. Lakin bu, bilinməyən gizli bir deşik olur. Belə edir ki, kimsə qapının önünü bağlayacaq olsa, yuvada açdığı *ikinci* deşiyə başıyla vurub *onu açaraq* oradan qaça bilsin. Münafiq də, zahirən xeyirli insan olduğunu göstərər, lakin içində şər gizlədir, dolayısıyla, özünün müsəlman olduğunu göstərir, lakin içində küfr gizlədir.

Nifaq, Peyğəmbərin ﷺ dövründə, müsəlmanlar Bədr döyüşündə Qureyşin öndə gedənlərini qətlə yetirdikdən və bu döyüşdə qalib gəldikdən sonra aşkara çıxmışdır. Nifaq üzə çıxdıqdan sonra, münafıqlar, kafir olduqları halda, özlərini müsəlman kimi göstərmişlər. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Onlar möminlərlə rastlaşdıqda: “Biz iman gətirdik!”– deyirlər, öz şeytanları ilə təkliddə qaldıqda isə: “Biz sizinləyik. Biz möminlərə ancaq istehza edirik!”– deyirlər.”**² O, həmçinin buyurur: **“Allah da, onlara istehza edər və azğınlıqlarını o qədər artırar ki, sərgərdan gəzərlər.”**³ O, həmçinin buyurur: **“Münafıqlar sənə yannına gəldikləri zaman: “Biz şəhadət veririk ki, sən Allahın rəsulusan!”– deyirlər.”** Onlar özlərinin bu iddiasını, “şəhadət veririk” sözü, üstəlik, “innə” və “ləm” ədatları ilə gücləndirmək istədikdə, uca Allah onlara belə cavab vermişdir: **“Allah da bilir ki, sən Onun rəsulusan. Allah şahiddir ki, münafıqlar əsl yalançıdırlar.”**⁴ Burada uca Allah Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğunu inkar eləmir, fəqət münafıqları

¹ Ya sin, 41.

² əl-Bəqərə, 14.

³ əl-Bəqərə, 15.

⁴ əl-Munafiqun, 1.

fiqlərin **“Biz şəhadət veririk ki, sən Allahın rəsulusan!”** şəhadətini, daha güclü şəhadətlə inkar edərək: **“Allah da bilir ki, sən Onun rəsulusan. Allah şahiddir ki, münafıqlar əsl yalançıdırlar”** buyurur.

Münafiqin bəzi əlamətləri vardır ki, Allahın, qəlbinə fərasət və nur bəxş etdiyi kimsələr, onun halına nəzər salaraq onun münafiq olduğunu təxmin edə bilər. Münafıqların bəzi zahiri əlamətləri də vardır ki, bunları bilmək üçün fərasətli olmağa gərək yoxdur. Bu əlamətlərin üçünü Peyğəmbər ﷺ bu hədisdə açıqlamışdır:

1. “Danışanda yalan danışar...” Məsələn: “Filan adam, belə, belə etmişdir” – deyər, lakin araşdırdıqda görərsən ki, yalan danışmış, sən demə o adam heç belə bir iş tutmayıbmış. Odur ki, bir insanın yalan danışdığını görsən, bil ki, onun qəlbində nifaq xəstəliklərindən biri vardır.

2. “Vəd verdikdə vədinə xilaf çıxar...” Söz verər, lakin verdiyi sözə əməl etməz. Məsələn: “Səhər yeddiddə sənənin yanına gələcəm” – deyər, lakin gəlməz. Yaxud: “Sabah zöhr namazından sonra sənənin yanına gələcəm” – deyər, lakin gəlməz. Yaxud: “Sənə filan və filan şeyi verəcəm” – deyər, lakin onu verməz. Beləsi, Peyğəmbərin ﷺ: **“Vəd verdikdə vədinə xilaf çıxar”** – deyər vəsf etdiyi kimsələrdəndir. Mömin adam isə, söz verdikdə, o sözü yerinə yetirər. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“...vəd verdikdə, vədlərini yerinə yetirərlər...”**¹ Lakin münafiq, sənə söz verər və səni aldadar. Bir adamın tez-tez vəd verib, vədinə əməl etmədiyini, sözünün üstündə durmadığını görsən, bil ki, onun qəlbində nifaq xəstəliklərindən biri vardır. Allah bizi qorusun!

3. “Ona əmanət verildikdə xəyanət edər.” Bu cümlə, hədisin bu fəsilə aid olan hissəsidir. Belə ki, münafiq adama bir malı əmanət etsən, xəyanət edər. Aranızdakı bir sirri ona əmanət etsən, xəyanət edər. Əhli-əyalını ona əmanət etsən, xəyanət edər. Ticarətini ona əmanət etsən, xəyanət edər. Nəyi əmanət edirsən et, ona xəyanət edər. Bu, onun qəlbində nifaq xəstəliklərindən birinin olduğuna dəlalət edir.

Peyğəmbər ﷺ bu bilgiləri bizə iki səbəbə görə söyləmişdir:

Birincisi, bizim bu pis xislətlərdən çəkinməyimiz üçündür. Çünki bu xislətlər, münafıqlığın əlamətlərindəndir. Əməldə olan bu nifaqın isə, etqadda olan nifaqa yol açması təhlükəsi vardır. Belə ki, bu xislətlə-

¹ əl-Bəqərə, 177.

ri özündə əks etdirən adam, axırda etiqadda münafıqlıq edib, özü də hiss etmədən İslam dinindən çıxıb. Peyğəmbər ﷺ də bu xislətləri bizə bildirmişdir ki, onlardan uzaq duraq.

İkinci səbəb də budur ki, bu xislətləri özündə əks etdirən kimsədən uzaq duraq, onun münafıq olduğunu, bizə kələk gəldiyini, bizi ələ saldığını, şirin sözü və təmtəraqlı danışığı ilə bizi aldatdığını bilək və beləliklə, ona inanmayaq və heç bir şeydə ona etimad etməyək. Çünki o, münafıqdır. Bu əlamətlərin əksi isə, imanın əlamətləridir. Dolayısıyla, mömin adam, vəd verdikdə, vədini yerinə yetirər, ona əmanət verildikdə, əmanəti olduğu kimi öz yiyəsinə çatdırar, danışanda da düz danışar, sözü ilə əməli düz gəlir.

Təəssüf doğurucu hallardan biri də budur ki, aramızdakı səfeh adamlardan bəzisinə söz verdikdə, sizə: “İngilis sözüdür, yoxsa Ərəb sözüdür?” – deyər. Yəni demək istəyir ki, ingilislər verdikləri sözləri yerinə yetirirlər. Heç şübhəsiz ki, bu, açıq-aydın bir səfehlik və ingilislərə zahirı görünüşünə aldanmaqdır. Hərçənd, ingilislər arasında müsəlman və mömin olanları da var, lakin onların çoxu kafirdir. Verdikləri sözü, Allahın rızasını qazanmaq üçün deyil, əksinə, insanları aldatmaq məqsədilə onların gözündə gözəl görünmək üçündür. Əslində isə, əhdinə tam şəkildə vəfa qılan kimsələr, möminlərdir. Demək, verdiyi sözü yerinə yetirən adam, mömindir. Vədinə müxalif olan kimsədə isə münafıqlıq əlaməti olar. Allahdan diləyimiz budur ki, hamımızı həm əməldə, həm də etiqadda olan nifaqdan qorusun. Həqiqətən də, O, lütf sahibi cə səxavətlidir.

۲۰۰ - وَعَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ رضي الله عنه قَالَ: حَدَّثَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ حَدِيثَيْنِ قَدْ رَأَيْتُ أَحَدَهُمَا، وَأَنَا أَنْتَظِرُ الْآخَرَ: حَدَّثَنَا أَنَّ الْأَمَانَةَ نَزَلَتْ فِي جَذْرِ قُلُوبِ الرِّجَالِ، ثُمَّ نَزَلَ الْقُرْآنُ فَعَلِمُوا مِنَ الْقُرْآنِ، وَعَلِمُوا مِنَ السُّنَّةِ. ثُمَّ حَدَّثَنَا عَنْ رَفْعِ الْأَمَانَةِ فَقَالَ: «يَنَامُ الرَّجُلُ النَّوْمَةَ فَتُقَبِضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ، فَيَظِلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ الْوَكْتِ، ثُمَّ يَنَامُ النَّوْمَةَ فَتُقَبِضُ الْأَمَانَةُ مِنْ قَلْبِهِ، فَيَظِلُّ أَثَرُهَا مِثْلَ أَثَرِ الْمَجْلِ، كَجَمْرِ دَحْرَجَتْهُ عَلَى رِجْلِكَ، فَفِطَ فَتَرَاهُ مُنْتَبِراً وَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ» ثُمَّ أَخَذَ حَصَاةً فَدَحْرَجَهَا عَلَى رِجْلِهِ «فَيُصْبِحُ النَّاسُ يَتَبَايَعُونَ، فَلَا يَكَادُ

أَحَدٌ يُؤَدِّي الْأَمَانَةَ حَتَّى يُقَالَ: إِنَّ فِي بَنِي فَلَانٍ رَجُلًا أَمِينًا، حَتَّى يُقَالَ لِلرَّجُلِ: مَا أَجَلَدُهُ، مَا أَظْرَفُهُ، مَا أَعْقَلُهُ، وَمَا فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ حَبَّةٍ مِنْ خَرْدَلٍ مِنْ إِيْمَانٍ. وَلَقَدْ أَتَى عَلَيَّ زَمَانٌ وَمَا أَبَالِي أَيْكُمْ بَايَعْتُ؛ لَئِنْ كَانَ مُسْلِمًا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ دِينُهُ، وَلَئِنْ كَانَ نَصْرَانِيًّا أَوْ يَهُودِيًّا لَيَرُدَّنَّهُ عَلَيَّ سَاعِيهِ، وَأَمَّا الْيَوْمَ فَمَا كُنْتُ أَبَايِعُ مِنْكُمْ إِلَّا فُلَانًا وَفُلَانًا « متفقٌ عليه.

Qوله: "جَذَرٌ" بفتح الجيم وإسكان الذال المعجمة: وَهُوَ أَصْلُ الشَّيْءِ. وَ"الوَكْتُ" بِالتاء المثناة من فوق: الأثر اليسير. والمجل "بفتح الميم وإسكان الجيم، وَهُوَ تَنْقُطٌ فِي الْيَدِ وَنَحْوَهَا مِنْ أَثَرِ عَمَلٍ وَغَيْرِهِ. قوله: "مُنْتَبِرًا": مَرْتَفِعًا. قوله: "سَاعِيهِ": الْوَالِي عَلَيْهِ.

200. Rəvayət edilir ki, Huzeyfə ibn əl-Yəmən رضي الله عنه demişdir: "Rəsulullah ﷺ bizə əmanət haqqında iki hədis danışmışdır. Artıq mən onlardan birini görmüşəm, o birisini isə gözləyirəm. Peyğəmbər ﷺ bizə xəbər vermişdir ki, əmanət insanların qəlbinin dərinliyinə qədər endi. Sonra Quran nazil oldu və beləcə, onlar həm Qurandan, həm də Sünnədən *elm* öyrəndilər. Sonra Peyğəmbər ﷺ əmanətin aradan qaldırılacağı bizə bildirib dedi: **"Adam yatacaq və əmanət onun qəlbindən götürüləcək, yerində isə nöqtə boyda izi qalacaq. Sonra yenə yatacaq və əmanətin qalan hissəsi də onun qəlbindən götürüləcək, yerində isə suluğa bənzər izi qalacaq. Necə ki, yanar közü ayağının üstündə diyirlətdikdə onun dəydiyi yer suluqlayır. Sən onun qabardığını görürsən, halbuki onun içi bomboşdur."** Sonra Rəsulullah ﷺ *çınqıl* daş götürüb ayağının üstünə diyirlətdi və sözünə davam edib dedi: **"Elə bir zaman gələcək ki, insanlar bir-biriləri ilə alış-veriş edəcəkdir, lakin kimsə əmanəti qaytarmaq barəsində düşünməyəcək. İş o yerə gəlib çatacaq ki, *camaat* deyəcək: "Filan qəbilədə etibarlı bir adam var."** Hətta bir adam haqqında: **"O necə mətin, necə fərasətli, necə ağıllı bir insandır!"** – deyiləcək, halbuki onun qəlbində xardal dənəsi ağırlığında iman olmayacaq."

Huzeyfə رضي الله عنه dedi: "Mən elə bir zamanda yaşamışam ki, həmin vaxt kiminlə alış-veriş edəcəyimə məhəl qoymazdım. Belə ki, iş gördüyüm adam müsəlman olsaydı, onun dini haqqımı mənə qaytarmağa onu məcbur edərdi. Yox əgər xristian və ya yəhudi olsaydı, onun böyüyü

haqqımı mənə qaytarmağa onu məcbur edərdi. Bu gün isə aranızdan sadəcə filankəs və filankəslə alış-veriş edirəm.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Hədisin ərəbcəsində keçən “cəzr/dərinlik” sözü, bir şeyin kökü mənasını; “əl-vəkt/nöqtə boyda” sözü, xırda bir iz mənasını; “əl-məcl/suluq” sözü, iş gördükdə, yaxud başqa bir səbəbə görə əldə və ya başqa bir əzada əmələ gələn suluq mənasını; “muntəbiran/qabarmaq” sözü, köpmək mənasını; “saiyhi/böyüyü” sözü isə, rəhbəri mənasını ifadə edir.

Şərh:

Müəllifin رحمته nəql etdiyi bu hədisdə, Huzeyfə ibn əl-Yəmən رحمته demişdir: “Rəsulullah ﷺ bizə *əmanət haqqında* iki hədis danışmışdır. Artıq mən onlardan birini görmüşəm, o birisini isə gözləyirəm...” Peyğəmbər ﷺ münasib bildiyi şeyləri hərdən səhabələrinə danışardı. Peyğəmbər ﷺ birinə bir şey öyrətdikdə, bu, Qyamət gününədək həm o adama, həm də İslam ümmətinə aid olardı. Huzeyfə ibn əl-Yəmənə رحمته sirrin sahibi deyilir. Çünki Peyğəmbər ﷺ münafıqlardan bir dəstə haqqında ona xəbər vermişdir. Peyğəmbər ﷺ onları tanımış və onlar haqqında Huzeyfə ibn əl-Yəmənə رحمته xəbər vermişdir. Bunlar təxminən on üç nəfər idi. Peyğəmbər ﷺ onların adlarını ona demişdir.

Ömər ibn əl-Xattab رحمته Allahdan çox qorxdığı üçün Huzeyfə رحمته ilə qarşılaşdıqda deyərmiş: “Səni and verirəm Allahın adına, de görüm, Rəsulullahın ﷺ, adlarını sənə bildirdiyi münafıqlar arasında mənim adım varmı?” Ömər ibn əl-Xattab رحمته, Peyğəmbərdən ﷺ və Əbu Bəkrdən رحمته sonra İslam ümmətinin ən fəzilətlisi, bu ümmətdə Rəsulullahdan ﷺ sonra, ikinci böyük şəxsiyyət sayılır. Onun dərin elmə yiyələndiyi və uca məqama yüksəldiyi hər kəsə məlumdur. Hətta Peyğəmbər ﷺ onun haqqında belə demişdir: **“Aranızda doğru ilham alanlar varsa, o da Ömərdir.”**² Yəni doğru qərar verməyə müvəffəq olan birisi varsa, o da Ömərdir. Peyğəmbər ﷺ onu, daim doğru addım atmağa müvəffəq olduğuna görə mədh etmiş və tərifləmişdir. Onun necə mömin olduğu hər kəsə bəllidir. Lakin buna rəğmən, Huzeyfəyə رحمته: “Səni and veri-

¹ Səhih əl-Buxari, 6497; Səhih Muslim, 143.

² Səhih əl-Buxari, 3689; Səhih Muslim, 2398.

rəm Allahın adına, de görüm, Rəsulullahın ﷺ, adlarını sənə bildirdiyi münafıqlar arasında mənim adım varmı?” – deyir. Huzeyfə ؓ də ona: “Xeyr, lakin səndən başqa heç kəsə bu haqda bildirməyəcəm” – deyər cavab verir.¹

Şərh etdiyimiz hədisdə Huzeyfə ؓ, Peyğəmbərin ﷺ ona, əmanətin insanların qəlbindən götürüləcəyi haqda xəbər verdiyini bildirir. Hədisdə Peyğəmbər ﷺ bildirir ki, əmanət insanların qəlbinin dərinliyinə qədər enmiş, yəni yerləşdirilmişdir. Sonra onların üzərinə, bu təməli sabit saxlayacaq və gücləndirəcək, Quran və sünnə nazil olmuşdur. Quran və sünnə, Allahın insanlara verdiyi fitrəti dəstəkləmək üçün gəlmişdir. Onlar da, uca Allahın Kitabından və Rəsulullahın ﷺ sünnəsindən *bu əsasları* öyrənmiş və bunun sayəsində, onların imanı, mətinliyi və əmanəti qaytarmaq xüsusiyyətindəki etibar qat-qat artmışdır. Lakin hədisin davamında xəbər vermişdir ki, bu əmanət, insanların qəlbindən çıxarılacaq və iş o yerə gəlib çatacaq ki, insanlar: “Filan qəbilədə etibarlı bir adam var” – deyəcəklər. Yəni, bir qəbilədə cəmi bir nəfər etibarlı adam tapılacaq. Qalanları isə xəyanətkar, əmanəti yiyəsinə qaytarmayan kimsələr olacaqlar. Hazırkı dövrdə, Rəsulullahdan ﷺ rəvayət edilmiş bu hədisin doğruluğuna şahidsiniz. İnsanları bir-bir araşdırdıqda, yüzlərlə insan arasından, Allahın haqları və insanların haqları xüsusiyyətində əmanəti lazımı qaydada ödəyən tək-tük adam tapa bilirsən. Hərçənd, Allahın haqları xüsusiyyətində etibarlı olan – namaz qılan, zəkat verən, oruc tutan, həcc edən, Allahı çoxlu zikr edən, Allahı tərif edən birisini tapa bilərsən, lakin bu adamın, dünyəvi işlərdə etibarlı olmadığını görürsən. Beləsi dövlət işində bir vəzifəyə qoyulduqda, vəzifəsini lazımınca yerinə yetirmir, iş vaxtında gəlmir, iş saati bitmədən də, işindən çıxıb gedir. Ayın çox günlərini özünə aid olan işlərə sərf edir və tutduğu vəzifəyə məsuliyyətlə yanaşmır. Bununla belə, sən bu adamın, məsciddə namaz qıldığında, sədəqə verdikə, oruc tutduqda və həcc ziyarətində insanlardan öndə olduğunu görürsən. Digər tərəfdən isə onun etibarlı olmadığını şahidi olursan.

Həmçinin, Allaha ibadət edən, namaz qılan, zəkat verən, oruc tutan, həcc edən və sədəqə verən birisini tapırsan, lakin bu adamın öz vəzifə-

¹ Xərait, “Məsəvi Əxlaq”, 309.

sindən sui-istifadə etdiyini görürsən. Bu adam, məmurun ticarətlə məşğul olmağa və ya ticarət obyektini açmağa ixtiyarı olmadığını bilir, lakin buna məhəl qoymur. Ya açıq-aşkar öz adına, ya kirayə adı ilə, ya da dükanına qoyduğu xarici vətəndaşın adına və başqa buna bənzər yollarla dükan açır. Beləliklə də, yalan danışır, dövlətə xəyanət edir, batil yolla mal-dövlət qazanır və nəhayət, haram yolla qazandığı bu mal-dövlət, onun duasının qəbul olunmasına əngəl olur. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Allah pakdır və yalnız pak olanları qəbul edir. Həqiqətən, Allah peyğəmbərlərə nəyi əmr etmişdirsə, möminlərə də onu əmr edib buyurur: “Ey peyğəmbərlər, təmiz və halal nemətlərdən yeyin və yaxşı işlər görün!”¹ O, həmçinin, buyurur: “Ey iman gətirənlər! Sizə ruzi kimi verdiyimiz təmiz və halal nemətlərdən yeyin!”² Sonra Peyğəmbər ﷺ, uzun müddətli səfərə çıxmış, saçları dağınıq, üst-başı da toz-torpaq içində olan və bu halda əllərini göyə qaldıraraq: “Ya Rəbb, ya Rəbb!” – deyərək yalvaran birisini xatırlatdı. Peyğəmbər ﷺ davam edib dedi: **“Halbuki onun yediyi haram, içdiyi haram, geydiyi haram – haramla böyümüşdür. Beləsinin duası necə qəbul ola bilər?!”³ Peyğəmbər ﷺ: “Beləsinin duası necə qəbul ola bilər?!” – deyir. Yəni Allah beləsinin duasını qəbul etməz. Bu adam saçları dağınıq, üst-başı da toz-torpaq içində əllərini göyə qaldıraraq: “Ya Rəbb, ya Rəbb!” – deyərək yalvarır, lakin buna rəğmən Allah onun duasını qəbul etmir. Çünki o, haram yeyir. Qeyd etdiyimiz məmurlar da vəzifəyə qoyulduqda, onlara ticarətlə məşğul olmaq qadağan edilir, lakin onlar bu qadağaya məhəl qoymayıb ticarətlə məşğul olurlar. Onların bu ticarətdən qazandığı hər şey onlar üçün haram və haqsız yolla əldə edilən bir qazancıdır. Beləsinə deməliyik ki: “Sən seçim qarşısındasan; əgər vəzifəndə qalmaq istəyirsənsə, ticarəti tərk etməlisən. Yox, əgər ticarətlə məşğul olmağın özün üçün daha münasib və daha xeyirli olduğunu hesab edirsənsə, o zaman vəzifəni tərk etməlisən. Səninlə dövlət arasında bağlanmış əhdə əsasən, bu iki əməli birləşdirməyə ixtiyarın çatmır. Sən bilirsən ki, dövlət sənə ticarətlə məşğul olmağa izin vermir.****

¹ əl-Muminun, 51.

² əl-Bəqərə, 172.

³ Səhih Muslim, 1015.

Bəs nə üçün ticarətlə məşğul olursan?!" Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"Əhdlərinizi yerinə yetirin."**¹ O, həmçinin buyurur: **"Əhdə vəfa edin. Çünki hər kəs əhd barəsində sorğu-sual olunacaq."**² *Vəzifədə olan* bəzi insanlar bəhanə gətirərək deyirlər ki: "Siz mənə ticarətlə məşğul olmağa razılıq vermirsiniz. Halbuki bir çox nazirlər torpaq əraziləri alıb-satmaqla məşğuldurlar, özlərinin də böyük şirkətləri var." Bu adamlar belə cavab verməliyik: "Əgər insanlar zəlalətə düşmüşlərsə, onların zəlaləti, doğru yol sayıla biləməz. Əgər onlar, etdikləri əməllə haqq yoldan sapıb, zülm edirlərsə, sən zəlalətə düşmə!" Və əgər adam: "Bu qanunlar onların öz əllərinin məhsuludur, bunları özləri qoyublar. Elə isə necə olur ki, onların özləri bu qanunlara zidd hərəkət edirlər?!" – deyərsə, ona belə cavab verərik: "Onların haqq-hesabı Allaha aiddir. Onlar Qiyamət günü, etdikləri əməllərə görə ilk kədərlənən və heyifsilənən kimsələr olacaqlar. O gün onların, nə öz canlarını əzabdan qurtarmaq üçün fidyə verə biləcəkləri malları, nə onları qoruyacaq xidmətçiləri və mühafizəkarları, nə də onlara fayda verəcək əzizləri və qohum-əqrabaları olacaq. Odur ki, insanların asiliklərini, Allaha asi olmaq üçün dəlil və bəhanə gətirmə. Sənin öhdənə düşən vacib, başqasına verdiyin sözü yerinə yetirməkdir. Başqaları sənə qarşı vəfasız olsalar da, sən vəfalı ol. Allahdan diləyimiz budur ki, hamımızı doğru yola yönəltsin, həm Allahın, həm də Onun qullarının haqları xüsusunda hamımızı əmanəti öz sahibinə qaytaran etibarlı insanlardan etsin.

٢٠١ - وَعَنْ حُذَيْفَةَ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «يَجْمَعُ اللَّهُ، تَبَارَكَ وَتَعَالَى، النَّاسَ فَيُقْشَرُ الْمُؤْمِنُونَ حَتَّى تُزْلَفَ لَهُمُ الْجَنَّةُ، فَيَأْتُونَ آدَمَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ، فَيَقُولُونَ: يَا أَبَانَا اسْتَفْتَحْ لَنَا الْجَنَّةَ، فَيَقُولُ: وَهَلْ أَخْرَجَكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا خَطِيئَةُ أَبِيكُمْ! لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ، اذْهَبُوا إِلَى ابْنِي إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ، قَالَ: فَيَأْتُونَ إِبْرَاهِيمَ، فَيَقُولُ إِبْرَاهِيمُ: لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ إِنَّمَا كُنْتُ خَلِيلاً مِنْ وَرَاءَ وَرَاءَ، اعْمَدُوا إِلَى مُوسَى الَّذِي كَلَّمَهُ اللَّهُ تَكْلِيمًا، فَيَأْتُونَ مُوسَى، فَيَقُولُ: لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ، اذْهَبُوا إِلَى عِيسَى كَلِمَةِ اللَّهِ

¹ əl-Maidə, 1.

² əl-İsra, 34.

وَرُوحِهِ. فَيَقُولُ عِيسَى: لَسْتُ بِصَاحِبِ ذَلِكَ. فَيَأْتُونَ مُحَمَّدًا ﷺ، فَيَقُومُ فَيُؤَذِّنُ لَهُ، وَتُرْسَلُ الْأَمَانَةُ وَالرَّحِمُ فَيَقُومَانِ جَنْبَتِي الصِّرَاطِ يَمِينًا وَشِمَالًا، فَيَمُرُّ أَوْلُكُمُ الْبَرْقُ « قُلْتُ: يَا أَبِي وَأُمِّي، أَيُّ شَيْءٍ كَمَرِ الْبَرْقِ؟ قَالَ: « أَلَمْ تَرَوْا كَيْفَ يَمُرُّ وَيَرْجِعُ فِي طَرْفَةِ عَيْنٍ؟ ثُمَّ كَمَرِ الرِّيحِ، ثُمَّ كَمَرِ الطَّيْرِ، وَشَدُّ الرِّجَالِ تَجْرِي بِهِمْ أَعْمَالُهُمْ، وَنَبِيُّكُمْ قَائِمٌ عَلَى الصِّرَاطِ يَقُولُ: رَبِّ سَلِّمْ سَلِّمْ، حَتَّى تَعْجَزَ أَعْمَالُ الْعِبَادِ، حَتَّى يَجِيءَ الرَّجُلُ لَا يَسْتَطِيعُ السَّيْرَ إِلَّا رَحْفًا، وَفِي حَافَتِي الصِّرَاطِ كَلَالِيبٌ مُعَلَّقَةٌ مَأْمُورَةٌ بِأَخِذٍ مَنْ أَمَرْتُ بِهِ، فَمَخْدُوشٌ نَاجٍ وَمُكَرَّدَسٌ فِي النَّارِ » وَالَّذِي نَفْسُ أَبِي هُرَيْرَةَ بِيَدِهِ إِنَّ قَعَرَ جَهَنَّمَ لَسَبْعُونَ خَرِيفًا. رواه مسلم.

qوله: « وِزَاءٌ وَرَاءَ » هُوَ بِالْفَتْحِ فِيهِمَا. وَقِيلَ: بِالضَّمِّ بِلا تَنْوِينٍ، وَمَعْنَاهُ: لَسْتُ بِتِلْكَ الدَّرَجَةِ الرَّفِيعَةِ، وَهِيَ كَلِمَةٌ تُذَكِّرُ عَلَى سَبِيلِ التَّوَضُّعِ. وَقَدْ بَسِطْتُ مَعْنَاهَا فِي شَرْحِ صَحِيحِ مُسْلِمٍ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ.

201. Huzeyfə və Əbu Hureyra رضي الله عنهما rəvayət edirlər ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: *“Qiyamət günü Allah təbarəkə və təalə insanları bir yərə toplayacaq. O gün möminlər ayağa qalxacaqlar. Nəhayət, Cənnət onlara yaxınlaşdırılacaq və onlar Adəmin عليه السلام yanına gəlib deyəcəklər: “Ey atamız! Cənnət qapılarını bizim üçün açdır.” Adəm deyəcək: “Sizi Cənnətdən atanızın¹ xətası çıxartmadımı? Mən buna sahib deyiləm. Siz Allahın sevimli dostu, oğlum İbrahimin yanına gedin.” Onlar İbrahimin yanına gələcəklər. Lakin İbrahim deyəcək: “Mən buna sahib deyiləm. Mən uzaqdan uzağa bir dost olmuşam. Siz Allahın bilavasitə danışdığı Musanın yanına gedin.” Onlar Musanın yanına gələcəklər. Musa da onlara: “Mən buna sahib deyiləm. Siz Allahın kəlməsi və ruhu olan İsanın yanına gedin”– deyəcəkdir. İsa da onlara: “Mən buna sahib deyiləm”– deyəcəkdir. Sonra onlar Muhəmmədin ﷺ yanına gələcəklər. O, ayağa qalxacaq və ona şafəətçilik etməyə izin veriləcəkdir. Əmanət və qohumluq əlaqəsi göndəriləcək və onlar gəlib siratın sağ və sol tərəflərində duracaqlar. Birinciləriniz körpünün üstündən ildırım kimi keçəcəklər.”*

¹ Burada “atanız” deyildikdə, Adəm عليه السلام qəsd edilir.

Hədisi rəvayət edən səhabə deyir ki: "Mən: "Atam-anam sənə fəda olsun. İldırım kimi keçmək necə olur?" – deyə soruşdum. Peyğəmbər ﷺ dedi: "Məgər siz onun bir göz qırpımında necə gəlib qayıtdığınızı görməmişsinizmi?! Sonra gələnələr külək kimi, daha sonra quş kimi, daha sonra isə bərk qaçan insan kimi siratdan keçəcəklər. Onları bu şəkildə siratdan keçirdən əməlləri olacaqdır. Peyğəmbəriniz ﷺ isə siratın başında durub: "Ey Rəbbim! Salamat et! Salamat et!" – deyəcəkdir. Nəhayət, insanların əməlləri onları suratdan keçirməkdə aciz qalacaqdır. İş o yerə gəlib çatacaq ki, bir nəfər gəlib oradan keçmək istəyəcək, lakin yeriməyə təqəti olmadığından iməkləyəcəkdir. Siratın hər iki tərəfində asılmış qarmaqlar vardır ki, tutulmasına əmr verilmiş kimsələri tutmağa hazırdırlar. Onlardan bəziləri qarmaqlara ilişib didik-didik ediləcək, lakin axırda xilas olacaq. Bəziləri də Cəhənnəm odunda üst-üstə qalaqlanacaqlar."

Əbu Hureyrənin canı Əlində olan *Allaha* and olsun ki, Cəhənnəmin dərinliyi yetmiş illik məsafəyə bərabərdir.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Nəvəvi demişdir: "Hədisdə İbrahimin عليه السلام: "uzaqdan uzağa" – sözü: "Mən o yüksək dərəcəyə çatmamışam" – deməkdir. Bu söz, təvazökarlıq bildirir. Mən bunu "Səhih Muslimin şərhində" ətraflı izah etmişəm. Daha doğrusunu Allah bilir.

Şərh:

Burada müəllif رحمه الله, Huzeyfənin və Əbu Hureyrənin رحمه الله şəfaət haqqında rəvayət etdiyi hədisi nəql etmişdir. Belə ki, uca Allah Peyğəmbərə ﷺ vəd vermişdir ki, onu tərifləyiq bir məqama yüksəldəcək. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"Gecənin bir vaxtı oyanıb sənə nafilə olaraq buyrulmuş təhəccüd namazını qıl. Umulur ki, Rəbbin səni tərifləyiq bir məqama yüksəltsin."**² Ərəbcə "asə (umulur ki, bəlkə, ola bilsin ki)" kəlməsi Allaha aid edildikdə (yəni bunu Allah deyirsə), bu, qətiyyət bildirir. İnsana aid edildikdə isə, əksinə, ümid etmək mənasını ifadə edir. Məsələn, adam: "Umulur ki, Allah mənə hidayət ver-

¹ Səhih Muslim, 195.

² əl-İsra, 79.

sin", yaxud: "Ola bilsin ki, Allah məni bağışlasın", yaxud: "Bəlkə Allah mənə rəhm elədi" və başqa bu kimi sözlər, ümid mənasını ifadə edir. Lakin Allah "asə/umulur ki" deyə buyurursa, bu, qəti vəd mənasını ifadə edir. Odur ki, alimlər, Allahın "umulur ki" deyə buyurmasının qəti vəd mənasını ifadə etdiyini söyləmişlər. Uca Allahın bu buyuruqları da eyni mənanı ifadə edir: **"Umulur ki, Allah onları əfv etsin."**¹ **"Umulur ki, Allah bir fəth nəsib etsin və ya Öz tərəfindən bir əmr versin..."**²

Uca Allah Peyğəmbərə ﷺ vəd vermişdir ki, onu tərəfəlayiq bir məqama yüksəldəcək. Yəni əvvəlkilərin və sonrakıların (hər kəsin) tərəfləyəcəyi bir məqam. Bu da, bir neçə mərhələdən ibarət olacaq ki, bunlardan biri, şəfaət hədisində izah edilmişdir. Belə ki, insanlar, Qiyamət günü ayaqyalın, çıplaq və sünnət olunmamış bir halda dirildiləcəklər. Ayaqyalın, yəni ayaqqabısız, çıplaq, yəni libassız və sünnət olunmamış halda, yəni təmizlik üçün kişilik əzasının ucundan kəsilmiş dəri yənidən öz yerinə qaytarılmış halda həşr olunacaqlar. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **"Məxluqatı ilk dəfə yaratdığımız kimi yenə əvvəlki halına qaytaracağıq."**³

Uca Allah məxluqatı məhşərə toplayacaq. Həmin vaxt günəş onların başları üzərində, bir mil⁴ qədər məsafədə olacaq. Dəhşətli hadisələr baş verəcək. Onlar dağların göydə buludlar kimi axıb getdiyini, sonra da sovurulmuş toza çevrildiyini görəcəklər. O gün onları dözülməz dərəcədə həyacan və kədər bürüyəcək. Onda onlar bir-birilərinə belə deyəcəklər: "Gəlin, Allah yanında bizə şəfaətçilik edəcək bir adam tapaq." Beləliklə də, Adəmin ﷺ yanına gedib ondan onlar üçün şəfaətçilik etməsini xahiş edəcəklər. O isə onlara, bir zaman etdiyi xətasını xatırladacaq. Adəmin ﷺ etdiyi xəta bu idi ki, uca Allah onu və onun zövcəsini cənnətə yerləşdirdikdən sonra hər ikisinə belə buyurmuşdu: **"Orada rahatlıqla nemətlərimizdən istədiyiniz yerdə yeyin için, təkcə bu ağaca yaxınlaşmayın! Yoxsa zalımlardan olarsınız."**⁵ Allahın on-

¹ ən-Nisa, 99.

² əl-Maidə, 52.

³ əl-Ənbiya, 104.

⁴ Mil: 1609 metr uzunluğunda məsafə ölçüsü.

⁵ əl-Bəqərə, 35.

lara qadağan etdiyi ağacın, hansı ağac olduğunu bilməyin bizim üçün elə də böyük faydası yoxdur. Odur ki, biz bu ağacın hansı ağac olduğunu – zeytun ağacı, yoxsa buğda, yoxsa üzüm, yoxsa xurma olduğunu bilmirik. Allah, bu ağacın adını bildirmir deyə, bizim də bu haqda susmağımız vacibdir. Bunun hansı ağac olmasını bildirməkdə bir fayda ol- saydı, Allah bizə onu bildirərdi. Uca Allah, Adəm عليه السلام və Həvvaya عليها السلام: **“Bu ağaca yaxınlaşmayın! Yoxsa zalımlardan olarsınız”**– deyə buyurmuşdu. Şeytan isə, onlara yaxınlaşıb vəsvəsə vermiş və onları aldadıb: **“Mən sizə nəsihət edənlərdənəm”– deyə and içmişdir.**¹ Beləcə, o, Adəm övladlarına da vəsvəsə verir, onları aldadır və onlara nəsihət etdiyini təlqin edir. Halbuki o, qatı yalançıdır.

Beləcə, Adəm عليه السلام özünün və zövcəsinin yol verdiyi xətanı xatırladacaq. Xətalrı da, Allahın onlara qadağan etdiyi ağacdən yemək olmuşdur. Sonra Allah onlara yer üzünə enməyi əmr etmişdir. Hər iksisi yer üzünə endikdən sonra onların zürriyyəti meydana gəlmiş və bu zürriyyətin içində rəsullar, peyğəmbərlər, şəhidlər və əməlisalehlər insanlar da olmuşdur. Qiyamət günü insanlar Adəmdən عليه السلام onlar üçün şəfaətçi olmasını xahiş etdikdə, o, öz xətasını xatırladaraq, onlara yardım edə bilməyəcəyinə dair üzrxahlıq edəcək.

Bu hədis – yəni şəfaət hədisi – dəlildir ki, İbn Abbasdan رضي الله عنه (Adəmin عليه السلام öz övladına Abdulharis adını qoyması barədə) rəvayət edilmiş hədis uydurmadır, səhih deyildir. Hədisdə deyilir ki, guya Həvva عليها السلام hamilə olduğu vaxt, şeytan onun yanına gəlib: “Uşağın adını Abdulharis qoy. Yoxsa ona bir buynuz taxaram sən qarnını yarıb çıxar” – demiş, lakin onlar bundan imtina etmişlər. Şeytan ikinci dəfə gəlib eyni sözü demiş, lakin onlar yenə bundan imtina etmişlər. Üçüncü dəfə gəldikdə isə, körpəyə olan sevgidən dolayı ona “Abdulharis” adını vermişlər. Bu hədisi dəlil göstərənələr, onun, bu ayənin təfsiri olduğunu iddia edirlər: **“Sizi tək bir candan xəlv edən, ünsiyyət bağlayıb rahatlıq tapsın deyə ondan onun zövcəsini yaradan Odur. Adəm övladı zövcəsini ağışuna aldıqda o, yüngül bir yüklə yükləndi (hamilə qaldı) və bir müddət onu bətnində gəzdirdi. Zövcəsi ağırlaşdığı zaman hər ikisi özlərinin Rəbbi olan Allaha: “Əgər bizə sağlam bir övlad versən, əl-**

¹ əl-Əraf, 21.

bəttə, şükür edənlərdən olarıq” – *deyə* dua etdilər. *Allah* onlara sağ-lam bir övlad verdikdə isə özlərinə verdiyi şeydə *Ona* şərikin qoşmağa başladılar. *Allah* isə onların qoşduqları şəriklərdən ucadır.”¹ Bir az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, bu hədis uydurmadır, səhih deyildir. Səbəbləri də aşağıdakılardır:

Birincisi; Rəsulullahdan ﷺ bu haqda səhih bir hədis rəvayət edil-məmişdir. Bu hadisə elə bir xəbərlərdəndir ki, onu yalnız vəhy vasitəsi-lə öyrənmək mümkün ola bilər.

İkincisi; alimlərin yekdil rəyinə görə peyğəmbərlər Allaha şərikin qoşmaqdan uzaqdırlar.

Üçüncüsü; şəfaət hədisində xəbər verilir ki, insanlar Adəmin ﷺ yanına gedib ondan şəfaətçilik etməsini xahiş etdikdə, o, ağacdən yedi-yini xatırladaraq üzrxahlıq edəcək. Bu xəta isə şirk yox, sadəcə asilik sayılır. Əgər o, şirk etmiş olsaydı, onun bu şirkə görə üzr diləməsi daha uyğun, daha münasib və daha yaxşı olardı. Bu sadaladıqlarımız və baş-qa bu kimi səbəllər dəlildir ki, Adəmin ﷺ və Həvvanın ﷺ heç bir hal-da Allaha şərikin qoşduqlarını etiqad etmək olmaz.

Adəm ﷺ şəfaətçilik edə bilməyəcəyinə dair üzrxahlıq etdikdən son-ra, insanlar Nuhun ﷺ yanına gələcəklər. Nuh ﷺ, Allahın yer üzünə göndərdiyi ilk rəsuldur. İnsanlar, onun bu üstünlüyünə görə ona xitab edib deyəcəklər: **“Sən, Allahın yer üzünə göndərdiyi ilk rəsulsən. Rəbbinin yanında bizim üçün şəfaətçilik et!”**² O da üzrxahlıq edəcək. Çünki o, barəsində bilgisi olmadığı bir şeyi Rəbbindən istəmiş və: **“Ey Rəbbim! Axı oğlum da mənim ailəmdəndir. Sənin vədin, şübhəsiz ki, haqdır. Sən hakimlərin Hakimisən!”**³ – demişdir.

Nuhun ﷺ kafir bir oğlu var idi. Peyğəmbər oğlu olmasına rəğmən, o peyğəmbəri inkar edirdi. Belə ki, insanın nəsəbi, ona heç bir fayda vermir. Alimin oğlu, özü kimi alim olmayıb, cahil ola bilər. Həmçinin, abidin oğlu da, abid olmayıb fasiq və günahkar ola bilər. Peyğəmbərin

¹ əl-Əraf, 189-190.

² İmam Nəvəvinin ﷺ nəql etdiyi bu rəvayətdə Adəmin ﷺ insanları İbrahimin ﷺ yanına göndərdiyi xəbər verilir və Nuhun ﷺ adı zikr edilmir. Lakin imam Buxari və Muslimin şəfaət barədə rəvayət etdiyi daha geniş hədisdə, insanların Nuhun ﷺ ya-nına getdiyi xəbər verilir. Bax: Səhih əl-Buxari, 4712; Səhih Muslim, 194.

³ Hud, 45.

oğlu da mömin olmaya bilər. Necə ki, Nuhun ﷺ övladlarından biri kafir olmuşdur. Atası ona: **“Oğlum! Bizimlə birlikdə gəmiyə min, kafirlərdən olma!”**¹– demiş, o isə belə cavab vermişdir: **“Məni sudan qoruyacaq bir dağa sığınacağam!”** Nuh dedi: **“Bu gün, Allahın rəhm etdiklərindən başqa heç kəs Onun əmrindən qoruna bilməz!”** Sonda dalğa onları bir-birindən ayırdı və o, suda boğulanlardan oldu.”² Beləcə, o, kafirlərlə birlikdə suda boğulub öldü. Onda Nuh ﷺ: **“Ey Rəbbim! Axı oğlum da mənim ailəməndir. Sənin vədin, şübhəsiz ki, haqdır. Sən hakimlərin Hakimisən!”**³– dedi.

Odur ki, Nuh ﷺ, barəsində bilgisi olmadığı bir şeyi Rəbbindən istədiyinə görə, şəfaətçilik edə bilməyəcəyinə dair üzrxahlıq edir. Əslində, şəfaətçilik edənlə şəfaət edilən kimsə arasında heç bir soyuqluq olmamalıdır. Əksinə, onların arasında isti münasibət olmalı və heç bir şey bu münasibətə zərər yetirməməlidir. Hərçənd, Allah Nuhu ﷺ bağışlamış, habelə, Adəmi ﷺ də bağışlayıb onun tövbəsini qəbul etmişdir, lakin buna rəğmən onlar özlərinin olduğu mərtəbədə və tutduğu məqamdan dolayı, bağışlanmış xətanın şəfaətçilik etməyə əngəl olacağını düşünəcəklər. Bütün bunlar, Allahı uca tutduqlarına, Ondan həya etdiklərinə və Onun qarşısında xəcalət çəkdiklərinə görə olacaq.

Sonra onlar Allahın sevimli dostu İbrahimin ﷺ yanına gedəcəklər. O da, Allah yolunda üç dəfə yalan danışdığını bildirərək, üzrxahlıq edəcək. Onun dediyi bu yalanlar, əslində yalan sayılır. Çünki İbrahim ﷺ bunları eyhamla⁴ demişdir. Eyham isə yalan sayılır. Lakin Allahı çox uca tutduğundan dolayı, bunun şəfaətçilik etməyə əngəl olacağını, yəni kimsəyə şəfaətçilik etməyə qadir olmadığını düşünəcək.

Sonra onlar Musanın ﷺ yanına gedib, ona: *“Allah səninlə bilavasitə danışmış, Tövrəni də sənin üçün Öz Əli ilə yazmışdır.”*– deyəcəklər. O da, haqsız yerə adam öldürdüyünü bildirərək, üzrxahlıq edəcək. Belə ki, Musa ﷺ güclü və qüvvətli bir adam idi. Bir gün o, bir-biri ilə vuruşan iki kişi gördü. Biri onun tərəfdarlarından, yəni İsrail oğulların-

¹ Hud, 42.

² Hud, 43.

³ Hud, 45.

⁴ Eyham: ikimənəli, üstüörtülü söz və ya ifadə; işarə; kinayə.

dan, o biri isə düşmənlərindən, yəni Fironun havadarlarından – qibtilərindən idi. Tərəfdarlarından olan kəs onu düşməninə qarşı köməyə çağırırdı. Yəni o kişini yenmək üçün Musadan ﷺ yardım istədi. Musa ﷺ da onu, yəni düşmən tərəfdən olan kişini bir yumruqla vurub öldürdü. Adam sədəcə bir yumruq zərbəsindən öldü. Çünki Musa ﷺ çox qüvvətli idi. Musa ﷺ onun öldüyünü görüb dedi: **“Bu, şeytan əməlindəndir. Həqiqətən, o, haqq yoldan azdıran açıq-aydın bir düşməndir!”**¹ Səhəri gün o, dünən dalaşan tərəfdarının başqa bir adamla da dalaşdığını gördü. Uca Allah xəbər verir ki: **“Səhəri gün o, qorxu içində ətrafa göz qoya-qoya şəhərə çıxdı. Birdən dünən onu köməyə çağıran kəs yenə fəryad qoparıb onu köməyə çağırırdı. Musa ona: “Sən, doğrudan da, açıq-aşkar yolunu azmışsın birisən!” – dedi.”**² Yəni, dünən biri ilə dalaşırdın, bu gün də başqası ilə dalaşırsan?! Musa ﷺ düşmənləri olan adamı tutub, onları ayırmaq istədikdə, İsrail oğullarından olan adam dedi: **“Dünən birini vurub öldürdüyün kimi, mənə də öldürmək istəyirsən?”**³ Bu əsnada insanlar, keçən gün öldürülən adamın kim tərəfindən öldürüldüyünü araşdırırdılar. Fironun tərəfdarlarından olan adam bunu eşidən kimi, Musanın ﷺ qatil olduğunu camaatın arasında yaydı.

Xülasə budur ki, Qiyamət günü Musa ﷺ şəfaətçilik edə bilməyəcəyinə dair insanlara üzrxahlıq edəcək. Çünki öldürülməsinə əmr verilməmiş bir kimsəni öldürmüşdür.

Sonra insanlar İsanın ﷺ yanına gedib, ona: “Sən, Allahın kəlməsi və Onun ruhusan” – deyəcəklər.

Allahın kəlməsi: yəni, sən, Allahın “Ol!” kəlməsi ilə yaradılmışsan.

Onun ruhu: yəni sən, Allahın yaratdığı ruhlardan bir ruhsan. O da üzrxahlıq edir, lakin hansı xətəyə yol verdiyini zikr etmir, yaxud üzrxahlıq etmək üçün heç bir üzr gətirmir. Sonra o, bu insanları Peyğəmbərə ﷺ yönləndib deyəcək: “Mühəmmədin yanına gedin! O, Allahın, keçmiş və gələcək günahlarının hamısını bağışladığı bir quldur.” Beləliklə, onlar Peyğəmbərin ﷺ yanına gələcək və o, *şəfaətçilik etmək üçün*

¹ əl-Qəsəs, 15.

² əl-Qəsəs, 18.

³ əl-Qəsəs, 19.

ayağa qalxacaq. Nəhayət, ona şəfaətçilik etmək üçün izn veriləcək və o, insanlar haqqında hökm verilməsi üçün şəfaətçilik edəcək.

Müəllifin ﷺ nəql etdiyi bu hədisdə xəbər verilir ki, əmanət və qohumluq əlaqəsi gəlib siratın sağ və sol tərəflərində duracaqlar.

Sirat: Cəhənnəm üzərində olan bir körpüdür. Alimlər bu körpünün geniş, yoxsa dar bir körpü olması barədə ixtilaf etmişlər. Bəzi rəvayətlərdə onun tükdən nazik və qılıncdan iti olduğu xəbər verilir.¹ Lakin insanlar onun üzərindən keçib gedə biləcəklər. Allah hər şeyə qadirdir. Bəzi rəvayətlərdə də, bu körpünün sürüşkən və hamar bir yol olduğu xəbər verilir.²

Bu körpünün hər iki tərəfində, insanları əməllərinə görə tutan qarmaqlar vardır. İnsanlardan kimisi qarmaqlara keçib, Cəhənnəm oduna atılacaq. Kimisi ildırım sürəti ilə bir göz qırpımında, kimisi də *bərk qaçan* dəvə kimi, yaxud külək kimi o körpüdən keçəcəkdir. Öz dərəcə və əməllərinə uyğun olaraq, bu əməllər onları körpüdən keçirəcək. Kim bu dünyada Allahın yolunda sabit qalmaq, Onun qoyduğu şəriətə tabe olmaq üçün çox tələsərsə, Qiyamət günü də o körpüdən sürətlə keçər. Kim də, bu dünyada şəriətin buyuruqlarını yerinə yetirməkdə ləng tərpənərsə, o körpünün üstündən yavaş keçər.

Həmin gün Peyğəmbərlər ﷺ: “Allahım, xilas et, xilas et!” – deyə dua edəcəklər. Hər kəs öz halına görə əndişə edəcək. Çünki vəziyyət, asan yox, çox qorxulu olacaq. Bu, insanların o gün gördükləri ən böyük qorxu olacaq. Nəhayət, müsəlmanlar o körpüdən keçib, Cənnətə daxil olacaqlar. İnsanların bir qismi də Cəhənnəm odunda üst-üstə qalaqlanacaq və əməllərinə uyğun olaraq əzab çəkəcəklər. Kafirlər isə bu körpünün üstünə çıxmayacaq və onun üstündən keçməyəcəklər. Əksinə, onlar bu körpüyə çıxmadan, götürülüb Cəhənnəmə atılacaqlar. Onlar Cəhənnəmə susamış olduqları halda giriftar olacaqlar. Bu körpüyə yalnız möminlər çıxacaqlar. Lakin günahı olub bağışlanmayan kimsələr, Cəhənnəm atəsinə girəcək və əməllərinə uyğun olaraq əzab çəkəcəklər. Allah daha yaxşı bilir.

¹ Səhih Muslim, 183.

² Əvvəlki mənbə.

٢٠٢ - وَعَنْ أَبِي حُبَيْبٍ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رضي الله عنه قَالَ: لَمَّا وَقَفَ الزُّبَيْرُ يَوْمَ الْجَمَلِ دَعَانِي فَقُمْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَقَالَ: يَا بُنَيَّ إِنَّهُ لَا يُقْتَلُ الْيَوْمَ إِلَّا ظَالِمٌ أَوْ مَظْلُومٌ، وَإِنِّي لَا أَرَانِي إِلَّا سَاقُتِلَ الْيَوْمَ مَظْلُومًا، وَإِنَّ مِنْ أَكْبَرِ هَبِي لَدِينِي، أَفَتَرَى دَيْنَنَا يُبْقِي مِنْ مَالِنَا شَيْئًا؟ ثُمَّ قَالَ: بَعْ مَالِنَا وَاقْضِ دَيْنِي، وَأَوْصِي بِالْثُلُثِ، وَثُلُثُهُ لِبَنِيهِ، يَغْنِي لِبَنِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ ثُلُثُ الثُّلُثِ. قَالَ: فَإِنْ فَضَلَ مِنْ مَالِنَا بَعْدَ قَضَاءِ الدَّيْنِ شَيْءٌ فَثُلُثُهُ لِبَنِيكَ، قَالَ هِشَامُ: وَكَانَ وَلَدُ عَبْدِ اللَّهِ قَدْ وَازَى بَعْضَ بَنِي الزُّبَيْرِ حُبَيْبٍ وَعَبَّادٍ، وَلَهُ يَوْمَئِذٍ تِسْعَةُ بَنِينَ وَتِسْعُ بَنَاتٍ. قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَجَعَلَ يُوصِيَنِي بِدَيْنِهِ وَيَقُولُ: يَا بُنَيَّ إِنْ عَجَزْتَ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَاسْتَعِنْ عَلَيْهِ بِمَوْلَايَ. قَالَ: فَوَاللَّهِ مَا دَرَيْتُ مَا أَرَادَ حَتَّى قُلْتُ: يَا أَبَتِ مَنْ مَوْلَاكَ؟ قَالَ: اللَّهُ. قَالَ: فَوَاللَّهِ مَا وَقَعْتُ فِي كُرْبَةٍ مِنْ دَيْنِهِ إِلَّا قُلْتُ: يَا مَوْلَى الزُّبَيْرِ اقْضِ عَنْهُ دَيْنَهُ، فَيَقْضِيهِ. قَالَ: فَقَتِلَ الزُّبَيْرُ وَلَمْ يَدَعْ دِينَارًا وَلَا دِرْهَمًا إِلَّا أَرْضَيْنِ، مِنْهَا الْغَابَةُ وَاحِدَى عَشْرَةَ دَارًا بِالْمَدِينَةِ، وَدَارَيْنِ بِالْبَصْرَةِ، وَدَارًا بِالْكُوفَةِ، وَدَارًا بِمِصْرَ. قَالَ: وَإِنَّمَا كَانَ دَيْنُهُ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ أَنَّ الرَّجُلَ كَانَ يَأْتِيهِ بِالْمَالِ، فَيَسْتَوْدِعُهُ إِيَّاهُ، فَيَقُولُ الزُّبَيْرُ: لَا وَلَكِنْ هُوَ سَلَفٌ إِيَّيْ أَحْشَى عَلَيْهِ الضَّيْعَةَ. وَمَا وَلِي إِمَارَةً قَطُّ وَلَا جَبَايَةً وَلَا خَرَجًا وَلَا شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِي غَزْوٍ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، أَوْ مَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرُ وَعُثْمَانُ رضي الله عنهم، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: فَحَسَبْتُ مَا كَانَ عَلَيْهِ مِنَ الدَّيْنِ فَوَجَدْتُهُ أَلْفِي أَلْفٍ وَمِائَتِي أَلْفٍ! فَلَقِي حَكِيمُ بْنُ حِرَازٍ عَبْدَ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ فَقَالَ: يَا ابْنَ أَخِي كَمْ عَلَى أَخِي مِنَ الدَّيْنِ؟ فَكَتَمْتُهُ وَقُلْتُ: مِائَةُ أَلْفٍ. فَقَالَ: حَكِيمُ: وَاللَّهِ مَا أَرَى أَمْوَالَكُمْ تَسْعُ هَذِهِ! فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: أَرَأَيْتَكَ إِنْ كَانَتْ أَلْفِي أَلْفٍ؟ وَمِائَتِي أَلْفٍ؟ قَالَ: مَا أَرَاكُمْ تُطِيقُونَ هَذَا، فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ فَاسْتَعِينُوا بِي. قَالَ: وَكَانَ الزُّبَيْرُ قَدِ اشْتَرَى الْغَابَةَ بِسَبْعِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ، فَبَاعَهَا عَبْدُ اللَّهِ بِالْفِ أَلْفٍ وَسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ، ثُمَّ قَامَ فَقَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ شَيْءٌ فَلْيُؤَاغِبْنَا بِالْغَابَةِ، فَأَتَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَكَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ أَرْبَعُمِائَةِ أَلْفٍ، فَقَالَ لِعَبْدِ اللَّهِ: إِنْ شِئْتُمْ تَرَكْتُهَا لَكُمْ؟ قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَا، قَالَ: فَإِنْ شِئْتُمْ جَعَلْتُموها فِيمَا تُؤَخَّرُونَ إِنْ أَخَرْتُمْ، فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَا، قَالَ: فَاقْطَعُوا لِي قِطْعَةً، قَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لَكَ مِنْ هَاهُنَا إِلَى هَاهُنَا.

فَبَاعَ عَبْدُ اللَّهِ مِنْهَا، فَقَضَى عَنْهُ دَيْنَهُ، وَأَوْفَاهُ وَبَقِيَ مِنْهَا أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ، فَقَدِمَ عَلَى مُعَاوِيَةَ وَعِنْدَهُ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، وَالْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ، وَابْنُ زَمْعَةَ. فَقَالَ لَهُ مُعَاوِيَةُ: كَمْ قُومَتِ الْغَابَةُ؟ قَالَ: كُلُّ سَهْمٍ بِمِائَةِ أَلْفٍ قَالَ: كَمْ بَقِيَ مِنْهَا؟ قَالَ: أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ وَنِصْفٌ، فَقَالَ الْمُنْذِرُ بْنُ الزُّبَيْرِ: قَدْ أَخَذْتُ مِنْهَا سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ، وَقَالَ عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ: قَدْ أَخَذْتُ مِنْهَا سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ. وَقَالَ ابْنُ زَمْعَةَ: قَدْ أَخَذْتُ سَهْمًا بِمِائَةِ أَلْفٍ، فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: كَمْ بَقِيَ مِنْهَا؟ قَالَ: سَهْمٌ وَنِصْفُ سَهْمٍ، قَالَ: قَدْ أَخَذْتُهُ بِخَمْسِينَ وَمِائَةِ أَلْفٍ. قَالَ: وَبَاعَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ نَصِيبَهُ مِنْ مُعَاوِيَةَ بِسِتِّمِائَةِ أَلْفٍ. فَلَمَّا فَرَغَ ابْنُ الزُّبَيْرِ مِنْ قَضَاءِ دَيْنِهِ قَالَ بَنُو الزُّبَيْرِ: ااقْسِمْ بَيْنَنَا مِيرَاثَنَا. قَالَ: وَاللَّهِ لَا أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ حَتَّى أَنَادِيَ بِالْمَوْسِمِ أَرْبَعِ سِنِينَ: أَلَا مَنْ كَانَ لَهُ عَلَى الزُّبَيْرِ دَيْنٌ فَلْيَأْتِنَا فَلْنَقْضِهِ. فَجَعَلَ كُلُّ سَنَةٍ يُنَادِي فِي الْمَوْسِمِ، فَلَمَّا مَضَى أَرْبَعِ سِنِينَ قَسَمَ بَيْنَهُمْ وَدَفَعَ الثُّلُثَ. وَكَانَ لِلزُّبَيْرِ أَرْبَعِ نِسْوَةٍ، فَأَصَابَ كُلُّ امْرَأَةٍ أَلْفُ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ، فَجَمِيعُ مَالِهِ خَمْسُونَ أَلْفَ أَلْفٍ وَمِائَتَا أَلْفٍ. رواه البخاري.

202. Rəvayət edilir ki, Əbu Xubeyb Abdullah ibn Zubeyr رحمته الله demişdir: “Cəməl döyüşü günü *atam* Zubeyr öz *mövqeyində* durduğu vaxt məni yanına çağırtdı. Mən də onun yanına getdim. O, dedi: “Oğlum, bu gün öldürülən *hər kəs* ya zalımdır, ya da məzlum. Doğrusu, mən bu gün məzlum ikən öldürüləcəyimi güman edirəm. Məni ən çox narahat edən şey borcumdur. Səncə, borcumu ödədikdən sonra malımızdan bir şey qalacaqmı?” Sonra davam edib: “Oğlum, malımızı sat, borcumu ödə!” – dedi və malının üçdə birini vəsiyyət etdi. Bunun da üçdə birini onun oğullarına, yəni üçdə birin üçdə birini öz *nəvələrinə*, Abdullah ibn Zubeyrin oğullarına vəsiyyət edib dedi: “Borc ödəndikdən sonra malımızdan bir şey qalarsa, onun üçdə biri sənin oğlanlarınındır.”

Hədisin ravilərindən Hişam deyir ki: “Abdullahın övladları, Zubeyrin Xubeyb və Abbad kimi bəzi oğulları ilə həmyaşıd idi. Həmin vaxt *Zubeyrin* doqquz oğlu və doqquz qızı var idi.”

Abdullah *davam edib* dedi: “*Atam* mənə borcunu ödəməyi vəsiyyət edərək: “Oğlum! Əgər borcunun hansısa bir hissəsini ödəməkdən aciz qalsan, mövlamdan yardım dilə!” – deyirdi. Vallahi, mən onun nə de-

mək istədiyini tam anlamadım və: “Atacan, mövlan kimdir?” – deyə soruşdum. O: “Allah!” – deyə cavab verdi. Allaha and olsun ki, onun borclarını ödəyərkən, hər hansı bir sıxıntıya düşdükcə: “Ey Zubeyrin mövlası! Onun borcunu ödə!” – deyə dua edirdim, O da ödəyirdi. *Nəhayət*, Zubeyr öldürüldü və özündən sonra nə dinar, nə də dirhəm miras qoydu. Sadəcə *bəzi* torpaq əraziləri *qoydu ki*, – Ğabə¹ ərazisi də bunlardan idi. Ayrıca Mədinədə on bir evi, Bəsrədə iki evi, Kufədə biri və Məsirdə də bir evi qalmışdı. Zubeyrin borca düşməyinin səbəbi bu idi ki, bir adam onun yanına mal gətirib ondan bu malı əmanət olaraq saxlamasını istədikdə, Zubeyr: “Yox, *əmanət saxlamaq istəmirəm*, lakin borc götürə bilərəm. Çünki mən onun itirilməsindən qorxuram” – deyərdi. Zubeyr heç vaxt nə rəhbərlik etmiş, nə vergi və xərac toplayan məmur olmuş, nə də başqa bir *idarə* işi ilə məşğul olmuşdur. O yalnız Rəsulullah ﷺ ilə, habelə, Əbu Bəkr, Ömər və Osmanla ﷺ birlikdə cihadda iştirak etmişdir. Abdullah deyir ki, “Mən atamın borclarını hesabladım və iki milyon iki yüz min olduğunu gördüm.”

Həkim ibn Hizam رحمته الله Abdullah ibn Zubeyrlə رحمته الله qarşılaşdıqda: “Qardaşoğlu, qardaşımın nə qədər borcu var?” – deyə soruşdu.

Abdullah dedi: “Mən borcun *tam* miqdarını gizlətdim və: “Yüz min” – dedim. Həkim: “Vallahı, mallarınızın bu borcu ödəyəcəyini güman etmirəm” – dedi. Mən: “İki milyon iki yüz mindirsə necə?” – deyəndə, o: “Bunun altından çıxı biləcəyinizi sanmıram. Hərgah onun *müəyyən* bir hissəsini ödəməyə aciz qalsanız, məndən yardım istəyin” – dedi.

Zubeyr رحمته الله Ğabəni yüz yetmiş minə almışdı. Abdullah رحمته الله isə o ərazini bir milyon altı yüz minə satışa qoydu. Sonra ayağa qalxdı və: “Zubeyrin kimə borcu varsa, Ğabəyə – yanımıza gəlsin” – deyə elan etdi. Abdullah ibn Cəfər onun yanına gəldi. Onun Zubeyrdən dörd yüz min alacağı var idi. O, Abdullaha: “İstəyirsinizsə, o borcu sizə bağışlayım” – dedi. Abdullah isə: “Yox!” – deyə razı olmadı. O, Abdullaha: “Əgər borclarınızdan bir hissəsinin ödənilməsini təxirə salacaqsınızsa, mənim alacağımı da onların arasına daxil edə bilərsiniz” – dedi. Abdullah yenə: “Yox!” – dedi. Onda o: “Elə isə mənə *bu ərazidən* bir hissə ayırın” – dedi. Abdullah da: “Burdan buraya qədər sənindir” – dedi. Belə-

¹ Ğabə: Mədinənin iyirmi kilometrliyindəki yerin adıdır.

liklə, Abdullah o ərazinin bir hissəsini sataraq Zubeyrin borclarını tam şəkildə ödədi və üstəlik *həmin* ərazidən dörd səhm¹ yarım artıq da qaldı. Sonra o, Müaviyənin  yanına gəldi. Amr ibn Osman, Munzir ibn Zubejr və İbn Zəm'ə də Müaviyənin yanında idilər. Müaviyə ondan: "Ğabəyə nə qədər qiymət qoyuldu?" – deyə soruşdu. *Abdullah*: "Hər səhmə yüz min" – deyə cavab verdi. Müaviyə: "Nə qədər *satılmamış* ərazi qaldı?" – deyə soruşdu. *Abdullah*: "Dörd səhm yarım" – deyə cavab verdi. Munzir ibn Zubejr: "Onun bir səhmini yüz minə alıram" – dedi. Amr ibn Osman da: "Mən də onun bir səhmini yüz minə alıram" – dedi. İbn Zəm'ə də, həmçinin: "Mən də onun bir səhmini yüz minə alıram" – dedi. Müaviyə: "Neçə səhm qaldı?" – deyə soruşdu. *Abdullah*: "Səhm yarım" – deyə cavab verdi. *Müaviyə*: "Mən də qalan hissəni yüz əlli minə alıram" – dedi. Abdullah ibn Cəfər də *bu ərazidən* özünə aid olan hissəni Müaviyəyə altı yüz minə satdı.

Abdullah ibn Zubejr  atasının borclarını ödəyib qurtardıqdan sonra Zubeyrin oğlanları: "Mirasımızı aramızda böl!" – dedilər. Abdullah isə dedi: "Allaha and olsun ki, dörd il *həcc* mövsümlərində: "Kimin Zubeyrdən alacağı varsa, gəlsin, onu ödəyək" – deyə elan etmədikcə, onu sizin aranızda bölməyəcəyəm." Beləliklə, o, hər il həcc mövsümündə bunu elan etdi. Nəhayət, dörd il keçdikdən sonra o, mirası onların arasında böldü və atasının *vəsiyyəti olan* üçdə birini onlara verdi. Zubeyrin dörd zövcəsi var idi. *Mirasdan* onların hər birinə bir milyon iki yüz min düşdü. Zubeyrin bütün mal-dövlətinin miqdarı isə əlli milyon iki yüz min idi."

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

¹ Səhm: 7, 293 kvadrat metrə bərabərdir.

² Səhih əl-Buxari, 3129.

İyirmi altıncı fəsil

Zülmün haram buyurulması və haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حِمٍّ وَلَا شَفِيعٌ يُطَاعُ﴾

“O gün zalımların nə bir yaxın dostu, nə də sözü keçən bir şəfaətçisi olar.”¹

﴿وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ﴾

“Zalımlara kömək edən olmaz.”²

Şərh:

Muəllif رحمته “Zülmün haram buyurulması və haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi” adlandırdığı bu fəsil, iki mövzunu əhatə edir:

Birincisi: Zülmün haram buyurulması;

İkincisi: Haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi.

Bilin ki, zülm, naqislikdir. *Bu mənaya dəlalət edən ayədə* uca Allah buyurur: “**Hər iki bağ öz barını verdi və bu xüsusda zülm etmədi.**”³ Yəni o, məhsullardan heç bir şey əksiltmədi. Naqislik isə, ya insanın caiz olmayan bir işi görməyə cürət etməsi ilə, ya da öhdəsinə düşən vacib əmələ səhlənkər yanaşması ilə olur. Bu izaha görə, zülm, bu iki naqisliyi əhatə edir: ya vacibi tərک etmək, ya da haram iş görmək.

Zülm də iki növdür: Allahın haqları xüsusundakı zülm və bir də bəndələrin haqları xüsusundakı zülm. Ən böyük zülm isə, Allahın haqları xüsusundakı zülm – Allaha şərik qoşmaqdır. Peyğəmbərdən ﷺ:

¹ Gəfir, 18.

² əl-Həcc, 71.

³ əl-Kəhf, 33.

"Hansı günah *Allah yanında* ən böyük *günah* sayılır?" – deyə soruşulduqda, o, belə cavab vermişdir: **"Allah səni yaratdığı halda, başqasını Ona tay tutmağın!"**¹ Şirkdən sonrakı mərtəbədəki zülm, böyük günahlardır, sonra da kiçik günahlar.

İnsanların haqları xüsusundakı zülm isə üç məsələni əhatə edir. Peyğəmbər ﷺ vida həccində xütbə verərkən, bu məsələni belə bəyan etmişdir: **"Şübhəsiz ki, sizin qanınız, mallarınız və namusunuz, bu ayınızda və bu şəhərinizdə, bu gününüzün toxunulmazlığı kimi sizin üçün toxunulmaz edilmişdir."**² Qana zülm etmək, haqsız yerə cana qəsd etmək deməkdir. Yəni bir insanın başqa birisini qanına qəltan etməsi, yaxud yaralaması və ya başqa bir yolla onun canına qəsd etməsidir. Mal-dövlətə zülm etmək isə, insanın həddini aşaraq başqasına mal-dövlət xüsusunda haqsızlıq etməsidir. Adam bunu, ya boynuna düşən vacibi yerinə yetirməməklə, ya da haram buyurulan bir işi görməklə edə bilər. Yəni öhdəsinə düşən bir vacibi yerinə yetirməkdən imtina etməklə, ya da başqasının malını haram işə sərf etməklə.

Namusa zülm deyildikdə isə, yad qadınla zina etmək, ya da kişinin kişi ilə cinsi əlaqəyə girməsi, namuslu qadınları zinada ittiham etmək və buna bənzər mürdər əməllər qəsd edilir.

Zülmün hər növü haramdır. Zalım adam isə, Allahın hüsurunda duracağı gün, əsla özünə yardım edəcək bir kəs tapa bilməyəcək. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"O gün zalımların nə bir yaxın dostu, nə də sözü keçən bir şəfaətçisi olar."**³ Yəni, zalım adam, Qiyamət günü, nə onu Allahın əzabından qurtaracaq bir dost, nə də ona şəfaətçilik edə biləcək bir havadar tapa bilər. Belə ki, o, zülmündən, haqsızlığından və düşmənçiliyindən dolayı yalnız qalacaq. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **"Zalımların köməkçiləri olmaz."**⁴ Yəni o gün zalımlar, özlərinə yardım edəcək və onları Allahın əzabından qurtaracaq yarıdımçılar tapa bilməyəcəklər.

¹ Səhih əl-Buxari, 6001; Səhih Muslim, 86.

² Səhih əl-Buxari, 4402-4403; Səhih Muslim, 169.

³ Gəfir, 18.

⁴ əl-Bəqərə, 270.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

Bu mövzu ilə bağlı hədislərdən biri də, "Cihad" fəslinin sonunda, Əbu Zərrdən رضي الله عنه rəvayət edilmiş hədisdir.¹

٢٠٣ - وَعَنْ جَابِرٍ رضي الله عنه أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « اتَّقُوا الظُّلْمَ؛ فَإِنَّ الظُّلْمَ ظُلُمَاتٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَاتَّقُوا الشُّحَّ فَإِنَّ الشُّحَّ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلُكُمْ، حَمَلَهُمْ عَلَى أَنْ سَفَكُوا دِمَاءَهُمْ وَاسْتَحَلُّوا مَحَارِمَهُمْ » رواه مسلم.

203. Cabir رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **"Zülm etməkdən çəkinin! Çünki zülm Qiyamət günü zülmətlərə çevriləcək. Xəsislik etməkdən də, çəkinin! Çünki xəsislik sizdən əvvəlkiləri məhv etmiş, onları bir-birinin qanını axıtmağa və özlərinə haram buyurulanları halal qəbul etməyə gətirib çıxartmışdır."**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رحمته istinad edərək, Cabirdən رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **"Zülm etməkdən çəkinin!"** Yəni uzaq durun. Zülm: bir qədər əvvəl izah etdiyimiz kimi, həm Allahın haqları xüsusunda, həm də qulların haqları xüsusunda olur. **"Zülm etməkdən çəkinin!"**, yəni heç kəsə zülm etməyin; nə özünü, nə də başqasına... **"Çünki zülm Qiyamət günü zülmətlərə çevriləcək."** Qiyamət günü Allahın nurlandırdığı kimsələrdən başqa heç kəsin nuru olmayacaq. Allahın nur bəxş etmədiyi kimsələrin, nuru olmayacaq. Müsəlman olan kimsəyə isə, İslamı yaşadığı səviyyəyə uyğun nur veriləcək. Və əgər zalımlıq etmişdirsə, onda o, etdiyi zülm qədər bu nurdan itirər. Çünki Rəsulullah ﷺ demişdir: **"Zülm etməkdən çəkinin! Çünki zülm Qiyamət günü zülmətlərə çevriləcək."**

Zülmün bir növü də, zəngin adamın, verəcəyini gecikdirməsi, yəni əlində imkanlar olduğu halda, borc yiyəsəni get-gələ salaraq onun borcunu qaytarmamasıdır. Bu xüsusda Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur:

¹ 111 nömrəli hədisə bax.

² Səhih Muslim, 2578.

“Zəngin adamın, ödəyəcəyi borcu gecikdirməsi zülmüdür.”¹ Nə çox insan var ki, insanların haqlarını ödəməyib onları get-gələ salırlar. Haqq sahibi gəlib: “Ey filankəs, haqqımı ver” – deyir, o isə: “Sabah gəl” – deyər onu başından edir. Ertəsi gün haqq sahibi gəlib haqqını tələb etdikdə, ona: “Birisi gün gəl” – deyər yenə onu yola verir. Beləcə, onun işini süründürür. Bu zülm də Qiyamət günü zülmətlərə çevrilib, sahibinin başına çökər.

“Xəsislik etməkdən də, çəkinin!” Xəsisliki, mal-dövlətə həris olmaqdır. **“Çünki xəsislik sizdən əvvəlkiləri məhv etmişdir.”** Belə ki, mal-dövlət hərisliyi insanı, hansı yolla olursa olsun, – istər halal olsun, istər haram, – mal-dövlət qazanmağa təhrik edir. Hətta Rəsulullah ﷺ bildirir ki, hərislik: **“sizdən əvvəlkiləri məhv etmiş, onları bir-birinin qanını axıtmağa və özlərinə haram buyurulanları halal qəbul etməyə gətirib çıxartmışdır.”** Yəni, əgər xəsis adam istədiyinə yalnız qan tökməklə nail olacaqsə, bu yola əl atıb istədiyinə nail olar. Necə ki, mal-dövlət düşkünləri bunu edir: müsəlmanların yollarını kəsirlər, adamı öldürüb malını və miniyini ələ keçirirlər. Həmçinin, ölkə daxilində insanların canına qəsd edir, onların evlərinə soxulur və zor tətbiq edərək onların mallarını götürürlər. Rəsulullah ﷺ bizi bu iki yaramaz əməldən çəkindirilmişdir: zülmədən və xəsislikdən. Zülm, başqasına haqsızlıq etmək, xəsislik isə başqasının əlindəkinə göz dikməkdir. Bunların ikisi də haramdır. Odur ki, uca Allah Öz kitabında belə buyurur: **“Nəfsinin tamahından qorunan kimsələr nicat tapanlardır.”**² Bu ayə dəlildir ki, nəfsinin tamahından qorunmayan kimsələr nicat tapmayacaqlar. Nicat tapan adam da o kəsdür ki, Allah onu, nəfsinin tamahından qorusun. Allah diləyimiz budur ki, bizi zülm etməkdən uzaq etsin və bizi nəfsimizin tamahkarlığından və şərindən qorusun!

٢٠٤ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «لَتُؤَدَّنَ الْحُقُوقَ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يُقَادَ لِلشَّاةِ الْجَلْحَاءِ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْنَاءِ» رواه مسلم.

¹ Səhih əl-Buxari, 2287; Səhih Muslim, 1564.

² əl-Həşr, 9.

204. Əbu Hureyrə رضي الله عنه rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Qiyamət günü haqlar öz sahiblərinə mütləq qaytarılacaq. Hətta buynuzsuz qoç üçün buynuzludan qisas alınacaqdır.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Bu hədisdə, doğru danışan və doğruluğu təsdiqlənmiş Peyğəmbər ﷺ, Qiyamət günü haqların haqq sahiblərinə qaytarılacağına və heç kəsin haqqının zay olmayacağına dair and içmişdir. Əgər sən öz haqqını bu dünyada ala bilməsən, axirətdə onu mütləq alacaqsan. **“Hətta buynuzsuz qoç üçün buynuzludan qisas alınacaqdır.”** Belə ki, çox vaxt buynuzlu qoç, buynuzsuz qoçu buynuzladıqda, ona daha çox zərər verir. Qiyamət günü gəldikdə isə Allah, bu iki qoç arasında hökm verəcək və buynuzsuz qoç üçün buynuzludan qisas alacaq. Hərçənd, bu qisas, ağılı kəsməyən və anlamayan heyvanlar üçün olacaq, lakin qüdrətli və qüvvətli Allah hökm verəndir, ədalətlidir. Uca Allah bununla Öz qullarına, hətta mükəlləf olmayan heyvanlar xüsusunda belə Öz ədalətinin kamil olduğunu göstərmək istəyir. Onda görün *Onun ədaləti*, mükəlləf olan insanlar xüsusunda necə olacaqdır!

Bu hədis dəlildir ki, Qiyamət günü heyvanlar, həşəratlar və ümumiyyətlə hər bir canlı məhsərə toplanacaq. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Yer üzündə gəzən heyvanların və göydə uçan ikiqanadlı quşların hamısı sizin kimi ümmətlərdir.”**² Ümmətlər çoxdur: məsələn, qarışqalar ümməti, quşlar ümməti, yırtıcılar ümməti, ilanlar ümməti və s.

“Sizin kimi ümmətlərdir. Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq.”³ Hər şey, hətta heyvanların və həşəratların edəcəkləri də Ləvh-i-məhfuzda yazılıdır. **“Biz Kitabda heç bir şeyi nəzərdən qaçırmadıq. Sonra onlar Rəbbinin hüzuruna toplanacaqlar.”**⁴ Başqa bir ayədə də uca Allah belə buyurur: **“Boğaz dəvələr başlı-başına qalacaqları**

¹ Səhih Muslim, 2582.

² əl-Ənam, 38.

³ Əvvəlki mənbə.

⁴ Əvvəlki mənbə.

zaman; vəhşi heyvanlar bir yerə toplanacağı zaman."¹ Qiyamət günü hər şey məhşərə toplanacaq və uca Allah onların arasında ədalət və hikmətlə hökm verəcək. O, hər şeyi Eşidən, hər şeyi Biləndir.

Beləliklə, heyvanlar öz aralarında, insanlar öz aralarında, cinlər də öz aralarında bir-birindən qisas alacaq, hətta insanlarla cinlər arasında da bu baş verəcək. Çünki bəzən insanlar cinlərin haqqına, bəzən də cinlər insanların haqqına girirlər. Cinlərin insanların haqqına girməsinə dair bir çox misallar var.² İnsanların cinlərin haqqına girmələrinə gəlin-cə, buna, insanın təbii ehtiyacı rəf etdikdən sonra sümüklə təmizlənməsinə misal göstərmək olar. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ təbii ehtiyacı rəf etdikdən sonra sümüklə təmizlənməyi qadağan etmiş və demişdir: **"Sümüklər cin qardaşlarınızın yeməyidir."**³ Demək, sümük onların yeməyidir. Əgər adam təbii ehtiyacı rəf etdikdən sonra sümüklə təmizlənersə, cinlərin haqqına girmiş və onları qəzəbləndirmiş olar. Və ehtimal var ki, bu əziyyətin əvəzi olaraq onlar da həmin adama əziyyət versin.

Hər bir halda Qiyamət günü məzlum üçün zalımdan qisas alınacaq. Zalımın savablarından götürülüb məzlumun savablarına əlavə edilir. Və əgər zalımın savabları bitərsə, məzlumun günahlarından götürülüb ona yüklənər. Bu xüsusda rəvayət edilmiş hədisdə xəbər verilir ki, bir gün Rəsulullah ﷺ səhabələrindən: **"Bilirsiniz, müflis kimdir?"**– deyə soruşdu. Onlar: "Müflis, nə dirhəmi, nə də malı olan kimsələrimizdir"– deyə cavab verdilər. Rəsulullah ﷺ buyurdu: **"Ümmətimdən olan müflis o kəsdir ki, Qiyamət günü dağlar boyda savablarla gələcək, lakin bununla yanaşı, birisini vurmuş, birisini söymüş, birisinin malını qəsb etmiş, birisinin də qanını axıtmış halda Allahın hüzuruna çıxacaq və zülm etdiyi kəslər bir-bir onun savablarından götürəcəklər. Əgər onun savabları zülm etdiyi kimsələrin haqqını ödəmək üçün yetərli olmazsa, o zaman məzlumların günahlarından götürülüb onun günahları üzərinə atılar, sonra da onun özü Cəhənnəmə atılar."**⁴

¹ ət-Təkvir, 4-5.

² Cinin insana vəsvəyə verib onu zəlalətə salması, onu günah işlər görməyə təhrik etməsi, onu vurması, bədənində girib ona əziyyət verməsi və s.

³ Səhih Muslim, 450; Sunən ət-Tirmizi, 18.

⁴ Səhih Muslim, 2581.

Məzlum üçün zalımdan mütləq qisas alınacaqdır. Lakin məzlum, dünyada haqqını alarsa, yaxud öz haqqı qədər zalıma bəddua edər və Allah da onun duasını qəbul edərsə, o zaman o, artıq qisas almış sayılar. Çünki Peyğəmbər ﷺ Muaza رضي الله عنه belə demişdir: **“Məzlumun bəd duasından qorx. Çünki onunla Allah arasında pərdə yoxdur.”**¹ Əgər məzlum dünyada zalıma bəddua edərsə və duası qəbul edilərsə, dünyada ondan qisas almış sayılar. Yox əgər sussa, bəddua etməsə və onu bağışlamasa, Qiyamət günü onun üçün o zalımdan qisas alınar.

٢٠٥ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما قَالَ: كُنَّا نَتَحَدَّثُ عَنْ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، وَالنَّبِيِّ ﷺ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، وَلَا نَدْرِي مَا حَجَّةُ الْوَدَاعِ، حَتَّى حَمِدَ اللَّهُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، وَأَتَى عَلَيْهِ، ثُمَّ ذَكَرَ الْمَسِيحَ الدَّجَالَ فَاطْنَبَ فِي ذِكْرِهِ، وَقَالَ: « مَا بَعَثَ اللَّهُ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا أَنْذَرَهُ أُمَّتَهُ: أَنْذَرَهُ نُوحٌ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ بَعْدِهِ، وَإِنَّهُ إِنْ يَخْرُجْ فِيكُمْ فَمَا خَفِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ شَأْنِهِ فَلَيْسَ يَخْفَى عَلَيْكُمْ، إِنْ رَبَّكُمْ لَيْسَ بِأَعْوَرَ، وَإِنَّهُ أَعْوَرُ عَيْنِ الْيَمْنَى، كَأَنَّ عَيْنَهُ عِنَبَةٌ طَافِيَةٌ. أَلَا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟ » قَالُوا: نَعَمْ، قَالَ: « اللَّهُمَّ اشْهَدْ - ثَلَاثًا - وَبَلَّغْتُ، وَأَوْفَى بَلَّغْتُ، أَنْظِرُوا: لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ » رواه البخاري، وروى مسلم بعضه.

205. Rəvayət edilir ki, İbn Ömər رضي الله عنه demişdir: “Peyğəmbər ﷺ bizim aramızda ikən biz vida həccindən danışırıdık. *Amma* vida həccinin nə olduğunu bilmirdik. Nəhayət, Rəsulullah ﷺ Allaha həmd-səna etdi. Sonra məsih əd-dəccalı yada saldı və onun haqqında ətraflı danışaraq dedi: “Allahın göndərdiyi elə bir peyğəmbər olmayıb ki, ümməti-ni ondan çəkəndirmiş olmasın. Nuh عليه السلام və ondan sonra göndərilən peyğəmbərlər öz ümmətlərini ondan çəkəndirmişlər. Əgər o sizin aranızda zühur edərsə, onun halı sizə gizli qalmaz. Həqiqətən sizin Rəbbinizin təkgöz olması sizə heç də gizli deyildir. Dəccalın isə sağ gözü kordur. Onun gözü sanki domba üzüm dənəsi kimidir. Diqqət edin! Həqiqətən də, Allah, sizin qanınızı və mallarınızı bu şəhəriniz-

¹ Səhih əl-Buxari, 1496; Səhih Muslim, 19.

də, bu ayınızda bu gününüzü toxunulmaz etdiyi kimi sizə toxunulmaz etmişdir. *Deyin görüm, təbliğ etdimmi?* Səhabələr: “Bəli!” – deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ üç dəfə: “Allahım, şahid ol!” – dedi, sonra davam edib buyurdu: **“Vay halınıza! Diqqət edin! Məndən sonra bir-birinizin boynunu vuran kafirlərə çevrilməyin!”** Bu hədisi Buxari tam şəkildə, Muslim isə bir hissəsini rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ﷺ nəql etdiyi hədisdə, Abdullah ibn Ömər rəvayət etmişdir: “Peyğəmbər ﷺ həyatda ikən biz: “Vida həcci nədir? Vida həccinin nə olduğunu bilmirik” – deyə danışardıq.” Vida həcci, Peyğəmbərin ﷺ, hicrətin 10-cu ilində yerinə yetirdiyi həcc ziyarətidir. Bu ziyarət əsnasında o, insanlarla vidalaşmış və belə demişdir: **“Ola bilsin ki, mən bu ildən sonra sizinlə bir daha görüşə bilmədim.”**² Peyğəmbər ﷺ Mədinəyə hicrət etdikdən sonra, yalnız bu həcci yerinə yetirmişdir. Hərçənd, onun hicrətdən əvvəl iki dəfə həcc etdiyi zikr edilmişdir, lakin görünən odur ki, o, daha çox həcc ziyarəti etmişdir. Çünki o dövrdə, hələ Məkkədə ikən, həcc mövsümündə gedib insanları və qəbilələri İslama dəvət edərdi. Onların yanına getdiyi vaxt həcc etməməsi ehtimalı azdır. Hər bir halda bizim üçün əhəmiyyətli olan budur ki, vəda həcci, Peyğəmbərin ﷺ, hicrətin 10-cu ilində, ömrünün sonunda yerinə yetirdiyi həcc ziyarətidir. Hicrətdən sonra, bundan başqa həcc ziyarəti etməmişdir. Çünki Məkkə, hicrətin 8-ci ilinədək müşriklərin əlində olmuşdur. Nəhayət, hicrətin 8-ci ilində Peyğəmbər ﷺ Məkkəni fəth etmişdir. Bundan sonra o, Taifə yollanmış, Səqif qəbiləsinə yürüş etmiş və həmin vaxt məşhur Taif döyüşü baş vermişdir. Sonra qayıdıb, Ciranədə qaldı və gecə vaxtı gedib ümrə ziyarəti etdi. İnsanların çoxu bundan xəbərsiz idi. Sonra o, Mədinəyə qayıtdı. Bu hadisələr hicrətin 8-ci ilində baş vermişdir.

Hicrətin 9-cu ilində hər bölgədən Peyğəmbərin ﷺ yanına nümayəndələr gəlirdi. Elə buna görə də o, bu nümayəndələrlə görüşmək və onları gözlədərək sınıntıya salmamaq üçün, Mədinədə qaldı. Beləcə, o

¹ Səhih əl-Buxari, 4402-4403; Səhih Muslim, 169.

² Səhih Muslim, 1297.

nümayəndələr Mədinəyə gəldikdə, Peyğəmbər ﷺ ilə rahat görüşə bilir və onu tapmaq üçün çətinlik çəkmirdilər. Hara getsə, gəlib onun yanında otura bilirdilər. Odur ki o, nümayəndələrlə görüşdüyünə görə, hicrətin 9-cu ilində həcc edə bilməmişdir. *Peyğəmbərin ﷺ hicrət 9-cu ilində nə üçün həcc etməməsinin bir yozumu budur.*

Başqa bir yozumu da budur ki, hicrətin 9-cu ilində müsəlmanlarla bərabər, müşriklər də həcc etmişlər. Çünkü o vaxt onların Məkkəyə daxil olması hələ qadağan edilməmişdi. Lakin bundan sonra onların Məkkəyə daxil olması qadağan edildi. Uca Allah da bu ayəni nazil etdi: **“Ey iman gətirənlər! Həqiqətən də, müşriklər murdardırlar. Odur ki, özlərinin bu ilindən sonra Məscidulharama yaxınlaşmasınlar.”**¹ O zaman Peyğəmbərin ﷺ təmsilçisi: “Bu ildən sonra heç bir müşrik həcc etməyəcək və heç kəs Kəbəni çıplaq vəziyyətdə təvaf etməyəcək” – deyə elan etdi. Həmin il – yəni hicrətin 9-cu ili, həcc ziyarətində insanların əmiri, Əbu Bəkr رضي الله عنه idi. Sonra Peyğəmbər ﷺ Əbu Bəkrin رضي الله عنه ardından Əli ibn Əbu Talibi رضي الله عنه göndərüb, *növbəti il həcc edəcəyini* elan etdi. Onda Mədinəyə yüz minə yaxın insan gəldi. Həmin vaxt müsəlmanların sayı yüz iyirmi dörd min nəfər idi. Yəni müsəlmanlardan çox azı bu həccə qatılmamışdı. *Müsəlmanların hamısı*, Peyğəmbər ﷺ ilə birlikdə bu həcc ziyarətini yerinə yetirmiş və bu həccə “Vida həcci” adı verilmişdir. Çünki Peyğəmbər ﷺ bu ziyarət əsnasında insanlarla vidalaşmış və belə demişdir: **“Ola bilsin ki, mən bu ildən sonra sizinlə bir daha görüşə bilmədim.”**² Həqiqətən də, Peyğəmbərin ﷺ güman etdiyi kimi oldu. Peyğəmbər ﷺ Mədinəyə qayıtdıqdan sonra rabiul-əvvəl ayında vəfat etmişdir. Yəni həcdən sonra aradan iki ay – muhərrəm və səfər ayları – və rabiul-əvvəl ayının on iki günü keçdikdən sonra vəfat etmişdir.

Vida həccində Peyğəmbər ﷺ insanlara Ərafatda və Minada xütbə verdi, xütbədə dəccal haqqında danışdı, onun təhlükəsindən bəhs etdi və hər kəsə ondan qorunmağı tövsiyə etdi. Həmçinin, Mədinədə də xütbə verdi, xütbədə dəccal haqqında danışdı, onun təhlükəsindən bəhs etdi və hər kəsə ondan qorunmağı tövsiyə etdi. Hətta Peyğəmbərin ﷺ

¹ Ət-Tovbə, 28.

² Səhih Muslim, 1297.

dediklərindən əndişəyə düşmüş səhabələr: “Biz, dəccalın xurma bağlarında olduğunu zənn etdik” – deməyə başladılar. Yəni onun artıq gəldiyini güman etdiər. Sonra Peyğəmbər ﷺ, hər bir peyğəmbərin, öz qövmini dəccal haqqında xəbərdar etdiyini, ondan çəkindiriyini və nə edəcəklərini anlatdıqlarını xəbər verdi.

Dəccal, dünyanın axırında gələcəyi halda, peyğəmbərlər, öz qövmələrini xəbərdar edirdilər. Səbəbi də bu idi ki, hər bir ümmət ondan ehtiyatlı olsun və onun necə böyük təhlükə olduğunu anlasın. Bütün ümmətlərə onun barəsində xəbərdarlıq edilmişdir. Çünki bu dəccal – Allah hamımızı dəccalın və onun kimilərinin fitnəsində qorusun – insanların yanına gəlib, onları özünə ibadət etməyə çağıracaq və: “Mən sizin rəbbinizəm. İstəyirsinizsə sizə, rəbbiniz olduğumu sübut edirəm” – deyəcək, sonra da göyə: “Yağış yağdır!” – deyər əmr edəcək, o da yağış yağdıracaq. Həmçinin, yerə: “Bitkilərini bitir!” – deyər əmr edəcək, o da növbənöv bitkilər bitirəcək. İnsanlar ona asi olduqları təqdirdə isə, yerə əmr edəcək və o, bitki bitirməyəcək, habelə, göyə əmr edəcək və beləliklə də, quraqlıq olacaq. İnsanlar qıtlıq və quraqlıqdan əziyyət çəkəcəklər. Şübhəsiz ki, bu böyük təhlükədir. Xüsusilə də, sadəcə su və əkinçiliklə dolanan kəndlər üçün böyük bir fitnədir. Bu səbəbdən də, insanların çoxu dəccalın ardınca gedəcək. Yalnız Allahın qoruduğu kimsələrdən başqa.

Bütün bunlara rəğmən, dəccalın yalançı olduğuna dəlalət edən aşkar əlamətləri vardır.

– Əlamətlərindən biri budur ki, **“Dəccalın iki gözü arasında “kəf, fə, ra” yəni kafir sözü yazılıb.”**¹ Bunu yalnız möminlər, hətta oxumağı bacarmayanları da oxuyacaq. Kafir isə, hətta oxumağı bilsə belə, oxuya bilməyəcək. Çünki bu yazı, adi bir yazı olmayacaq. Bu, qüdrətli və qüvvətli Allahdan olan ilahi bir yazı olacaq.

– Əlamətlərindən biri də budur ki, onun sağ gözü kordur. Uca Rəbbimiz isə təkgöz deyildir. Rəbbimiz bütün kamil sifətlərə sahibdir. Onun sifətlərində heç bir naqislik yoxdur.² Dəccalın isə sağ gözü kor-

¹ Səhih əl-Buxari, 7131; Səhih Muslim, 2933.

² Bu xüsusda varid olmuş hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Mən dəccal barəsində sizə elə bir söz deyəcəyəm ki, onu heç bir peyğəmbər öz ümmətinə deməmişdir. Bilin ki, o, təkgözdür. Allah isə təkgöz deyildir.” (Səhih əl-Buxari, 3057).

dur. Onun gözü sanki domba üzüm dənəsidir.¹ Bu isə hər kəsin anlaya biləcəyi, gözlə görülən açıq-aşkar bir əlamətdir.

Əgər bir adam: “Dəccalın hər kəsin anlaya biləcəyi və gözlə görülən açıq-aşkar bu əlaməti olduğu halda, niyə insanlar onun hiyləsinə aldanacaqlar?” – deyərsə, ona belə cavab verərik: “Uca Allah Öz Kitabında belə buyurur: **“Lakin iman gətirməyən adamlara dəlillər və xəbərdarlıqlar heç bir fayda vermir.”**² Demək, Allahın sapdırdığı kimsələrə, nə xəbərdarlıq baxımından azğınlıq əlamətləri, nə də ki müjdə baxımından hidayət əlamətləri fayda verər. Hətta bu əlamətlər açıq-aşkar olsa belə, onlardan faydalana bilməzlər.

Sonra Rəsulullah ﷺ bu əlamətlərin kimsəyə gizli qalmayacağını bildirmişdir. Başqa bir hədisdə bildirmişdir ki, əgər Peyğəmbər ﷺ səhabələrinin arasında ikən dəccal zühur edərsə, o, onları dəccalın fitnəsindən qoruyar, onu yenər, onun azğınlığını və sapıqlığını üzə çıxardar. Sonra davam edib demişdir: **“Əgər mən sizin aranızda olmadığım vaxt o, zühur edərsə, qoy hər kəs özü onunla mübarizə aparsın. Allah mənim əvəzimə hər bir müsəlmanı qoruyacaq.”**³ Allahın müsəlmanları qoruyacağına dair Rəsulullah ﷺ söz vermişdir.

Xülasə budur ki, Rəsulullah ﷺ dəccal barədə xəbərdarlıq etmiş, onun axır zamanda çıxacağını və yer üzündə cəmi qırx gün qalacağını xəbər vermişdir. Lakin bu qırx günün ilk günü, bir il qədər, yəni on iki ay olacaq. Günəş, şərq ilə qərb arasında göy üzündə altı ay duracaq və bu uzun müddətdə batmayacaq. Eləcə də, altı ay gecə olacaq, günəş görünməyəcək. Bu, birinci gündür. İkinci gün bir ay qədər, üçüncüsü isə bir həftə qədər olar. Digər günlər isə adi günlər kimi olacaq. Yəni otuz yeddi adi günlər kimi olacaq. Rəsulullah ﷺ bu hədisi səhabələrinə danışanda, onlar, günəşin bir il boyunca qalacağını, dünyanın ətrafına fırlanmayacağını müşkül məsələ olduğunu düşünməmişlər. Halbuki adətən günəş iyirmi dörd saatda bir dəfə dünyanın ətrafına fırlanır. Çünki Allahın qüdrəti bundan daha böyükdür. Belə ki, Allah hər şeyə qadirdir.

¹ Sunən Əbu Davud, 3763; Səhih əl-Cami əs-Səğir, 2455.

² Yunus, 101.

³ Səhih Muslim, 2937.

Səhabələr çox vaxt, gələcək zamanda kainatda baş verəcək hadisələr barədə soruşmazdılar. Çünki onlar Allahın hər şeyə qadir olduğunu bildilər. Lakin onlar özləri üçün əhəmiyyətli olan məsələlər barədə soruşardılar. Yəni şəriətə aid olan məsələlər. Belə ki, Rəsulullah ﷺ səhabələrə bir ilin bir gün kimi olacağını xəbər verdikdə, onlar dedilər: “Ya Rəsulullah! Bir gün bir il kimi olacağı zaman, bir günlük namaz qılmaq bizə yetərmi?” Rəsulullah ﷺ buyurdu: **“Xeyr! Onu adi günlərlə ölçərək gündəlik olaraq beş vaxt namazınızı qılın.”** Yəni bir il ərzində hər gün, iki namaz arasındakı müddəti hesablayaraq namazınızı qılın. Məsələn, dan yeri söküldükdə sübh namazını, habelə, *adi günlərdə* gün doğduqdan ta zenitə yetişdiyi vaxt qədər bir vaxt keçdikdən sonra zöhr namazını qılmalıyıq. Hətta həmin vaxt günəş hələ doğduğu yerdə durmuş olsa belə, zöhr namazını qılmalıyıq. Həmin vaxt günəş hələ doğduğu yerdə qalacaq, çünki o, altı ay ərzində batmayacaq. Odur ki, bir ilə bərabər olan bu bir gündə, biz bir illik namazların hamısını qılmalıyıq. Ramazan orucunu da, həmçinin, bir ay tutmalıyıq. Oruc üçün də günləri təqribi ölçməliyik. Zəkat da belədir. Hətta zəkatla bağlı olaraq belə bir fiqhi tapmaca da soruşula bilər: “Hansı malın zəkatını bir il yox, bir gün gözlədikdən sonra vermək vacib olur?”

İkinci gün, bir aylıq namazı ölçüb qılmalı, üçüncü gün bir həftəlik namazları ölçüb qılmalı və nəhayət, sonrakı günləri namazlarımızı adi günlərdə qıldığımız kimi qılmalıyıq. Uca Allahın, səhabələrə bu sualı soruşmaq üçün ilham verməsində böyük bir ibrət var. Hal hazırda dünyanın şimalında və cənubunda altı ay gecə, altı ay gündüz olan yerlər var. Bu hədis olmasaydı, o yerlərdə yaşayan insanlar üçün bu sualın cavabını bilmək müşkül olardı. Yəni namazı necə qılacaqlarını, orucu necə tutacaqlarını bilməyəcəkdilər? Lakin indi bu insanlara bu hədisi tətbiq edib deyə bilərik ki: “Altı ay boyunca günəşin doğmadığı və ya batmadığı yerlərdə yaşayan insanlar, hədisdə deyildiyi kimi, namaz vaxtlarını ölçələrək qılmalıdırlar. Necə ki, Rəsulullah ﷺ səhabələrinə, dəccalın gələcəyi vaxt bunu belə etmələrini buyurmuşdur.

۲۰۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « مَنْ ظَلَمَ قَيْدَ شَيْءٍ مِنَ الْأَرْضِ

طَوَّقَهُ مِنْ سَبْعِ أَرْضِينَ » متفقٌ عليه.

206. Aişə ر.ə.ə. rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Kim bir qarış ərazini haqsız yerə zəbt edərsə, Qiyamət günü o ərazinin yeddi qatı onun boynuna dolandırılar.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ر.ə.ə. Aişəyə ر.ə.ə. istinad edərək nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kim bir qarış ərazini haqsız yerə zəbt edərsə, Qiyamət günü o ərazinin yeddi qatı onun boynuna dolandırılar.”** Bu hədis, zülmün növlərindən biri haqda bəhs edir. Bu da, ərazi xüsusunda yol verilən zülmüdür. Ərazi xüsusunda edilən zülm, ən böyük günahlardan sayılır. Çünki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Ərazi nişanlarını dəyişdirənlərə lənət olsun!”**² Alimlər deyir ki, bu hədisdə: **“Ərazi nişanları”** – deyildikdə, sərhədləri bildirən əlamətlər nəzərdə tutulur. Demək, bir adam, başqa birisinə məxsus ərazinin sərhədini dəyişib, onu öz ərazisinə qatarsa, Peyğəmbərin ﷺ dediyi lənətə məruz qalar.

Lənət: Allahın rəhmətindən qovulmaq və uzaqlaşdırılmaqdır.

Ərazi nişanlarını dəyişdirənlərin başqa bir cəzası da vardır. O da, bu hədisdə zikr edilmişdir ki, kim bir qarış ərazini haqsız yerə zəbt edərsə, Qiyamət günü o ərazinin yeddi qatı onun boynuna dolandırılar. Belə ki, yer, yeddi qatdır. Sünnə bunu açıq-aydın bəyan etmişdir. Uca Allah da Quranda bunu belə bəyan etmişdir: **“Yeddi göyü və yerdən də bir o qədərini yaradan Allahdır.”**³ Məlumdur ki, buradaki bənzətmənin zahirisi oxşarlığa heç bir aidiyyəti yoxdur. Çünki yerlə göy arasındakı fərq, aralarındakı məsafə qədər böyükdür. Göy, yerdən çox-çox böyük və genişdir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Biz göyü qüdrətlə yaratdıq və Biz onu genişləndiririk.”**⁴ O, həmçinin buyurur: **“Üstünüzdə yeddi möhkəm göy qurduq.”**⁵

Xülasə budur ki, insan yer üzündən bir qarış yeri haqsızlıqla zəbt edərsə, Qiyamət günü yerin yeddi qatı onun boynuna keçirilər. Yəni halqa olaraq onun boynuna keçirilər. Bütün insanların, bütün aləmin

¹ Səhih əl-Buxari, 2453; Səhih Muslim, 1612.

² Səhih Muslim, 1978.

³ Ət-Talaq, 12.

⁴ Əz-Zariyat, 47.

⁵ Ən-Nəbə, 12.

önündə bunu daşıyar. Qiyamət günü bu şəkildə rüsvay edilər. **“Bir qarış ərazini...”** ifadəsinə gəlincə, bu, şərt mənasında deyil. Əksinə, bu, bir mübaligə ifadəsidir. Yəni bundan az miqdarını da haqsız yerə zəbt edərsə, o da onun boynuna keçirilər. Lakin ərəblər, mübaligə üçün bu cür ifadələri istifadə edirlər. Yəni az bir miqdar olsa da, Qiyamət günü onun boynuna keçirilər.

Bu hədis dəlildir ki, bir əraziyə sahib olan adam onun yeddi qat alt təbəqəsinə qədər o əraziyə sahibdir. Kimsə, sənin icazən olmadan sənə məxsus ərazinin altından lağım qaza bilməz. Yəni, məsələn sənin qonşunun iki ərazisi arasında sənin üç metr enində bir torpaq sahən olsa, qonşun da özünün iki ərazisi arasında lağım qazmaq istəsə və bu lağım sənin ərazinin altından keçəcəksə, bunu etməyə haqqı yoxdur. Çünki sən, həm o yerə, həm də onun altının yeddi qatına qədər sahibsən. Ayrıca üstü də, göyə qədər sənindir. Sənin icazən olmadan kimsə sənin ərazinin üstünə tavan qura bilməz. Elə buna görə alimlər demişlər ki: “Ərazinin üstü, altına tabedir. Ərazinin altı, yeddi qatına qədər olanı əhatə edir. İnsan, altının da, üstünün də sahibidir. Kimsə orada haqq iddia edə bilməz.”

Alimlər, həmçinin demişlər: “Əgər qonşunun bir ağacı olsa və budaqları da sənin ərazinə uzansa, qonşunun o budağı sənin ərazindən çək-məsi lazımdır. Əgər çəkə bilmirsə o zaman o budaq kəsilməlidir. Yalnız sən icazə verdiyin və öz razılığını bildiyin təqdirdə onu orada saxlaya bilər. Çünki ərazinin üstü də sənindir. Ərazinin üstü, altına tabedir.”

۲۰۷ - وَعَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنَّ اللَّهَ لَيُمْلِي لِلظَّالِمِ فَإِذَا

أَخَذَهُ لَمْ يَفْلِتْهُ، ثُمَّ قَرَأَ: ﴿وَكَذَلِكَ أَخْذُ رَبِّكَ إِذَا أَخَذَ الْقُرَىٰ وَهِيَ ظَالِمَةٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِيمٌ شَدِيدٌ﴾ متفقٌ عليه.

207. Əbu Musa رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “Allah zalıma müəyyən vaxtadək möhlət verər. Onu yaxaladıqdan sonra isə əsla buraxmaz.” Sonra Rəsulullah ﷺ bu ayəni oxudu: “Rəbbin haqsızlıq edən məmləkətləri yaxaladığı zaman belə yaxalayar. Şübhəsiz ki, Onun yaxalaması üzücü və şiddətlidir.”¹

¹ Hud, 102.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Əbu Musanın رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Allah zalıma müəyyən vaxtadək möhlət verər. Onu yaxaladıqdan sonra isə əsla buraxmaz.”** Möhlət verər: yəni zülmünə davam etməsi üçün ona fürsət verər; cəzasını dərhal verməz. Bu, bir bəladır. Allah, bizləri və sizləri qorusun! İnsana, etdiyi haqsızlıqlara rəğmən möhlət verilməsi və onun dərhal cəzalandırılmaması, onun günahlarının artması üçün istidracdır (yavaş-yavaş əzaba sürüklənməkdir). Allah onu yaxaladıqdan sonra isə əsla buraxmaz. Yaxaladıqda da onu şiddətlə və sərt şəkildə yaxalayar. Sonra Rəsulullah ﷺ bu ayəni oxudu: **“Rəbbin haqsızlıq edən məmləkətləri yaxaladığı zaman belə yaxalayar. Şübhəsiz ki, Onun yaxalaması üzücü və şiddətlidir.”** Odur ki, zalım adam özünə güvənib, Allahın ona möhlət verməsinə aldanmasın. Belə ki, bu, onun üçün bəla üstünə bəladır. Çünki insan, etdiyi zülmə görə dərhal cəzalandırılsa, ola bilər ki, düşünsün, ibrət alsın və bir daha zülm etməsin. Yox əgər ona möhlət verilər və günah qazanmağa davam edərsə, yaxud zülmünü artırırsa, cəzası da artar. Gözləmədiyi bir anda da yaxalanar. Nəhayət, Allah onu yaxaladıqdan sonra əsla buraxmaz. Allah bizə ayələrindən ibrət almağı, habelə, həm özümüzə, həm də başqalarına zülm etməkdən uzaq durmağı nəsim etsin! Həqiqətən də, O, lütf sahibidir və səxavətlidir.

٢٠٨ - وَعَنْ مُعَاذٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: «إِنَّكَ تَأْتِي قَوْمًا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ، فَأَدْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَتِّي رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلِمُهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ. وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمُظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ» متفقٌ عليه.

¹ Səhih əl-Buxari, 4686; Səhih Muslim, 2583.

208. Rəvayət edilir ki, Muaz رضي الله عنه demişdir: “Rəsulullah ﷺ mənə Yəmənə göndərərkən belə dedi: **“Sən Kitab əhlindən olan bir qövmin yanına gedirsən. Onları Allahdan başqa məbudun olmadığına və mənim Allahın rəsulu olduğuma şəhadət verməyə dəvət et. Əgər bunu qəbul etsələr, onlara bildir ki, Allah onlara gündəlik olaraq beş vaxt namaz qılmağı vacib buyurmuşdur. Bunu da qəbul etsələr, onlara bildir ki, Allah onlara sədəqə verməyi – varlılarından alınıb kasıblarına verilməsini vacib buyurmuşdur. Bunu da qəbul etsələr, onların mallarının ən dəyərlilərini götürməkdən çəkin və məzlumun bəd duasından qorx. Çünki onunla Allah arasında pərdə yoxdur.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله Muaz ibn Cəbəlin رضي الله عنه belə dediyini nəql etmişdir: “Rəsulullah ﷺ mənə Yəmənə göndərərkən...” Rəsulullah ﷺ onu Yəmənə hicrətin onuncu ilinin yazında göndərmişdir. O zaman yəmənلیلər Kitab əhli idi. Rəsulullah ﷺ ona belə dedi: **“Sən Kitab əhlindən olan bir qövmin yanına gedirsən.”** Rəsulullah ﷺ ona yəmənلیلərin halı barədə xəbər verir ki, o, buna hazırlıq görsün. Belə ki, Kitab əhli ilə münaqişə etmək istəyən adam, müşriklə münaqişə etmək üçün hazırladığı dəlillərdən daha çox və daha tutarlı dəlillər hazırlamalıdır. Çünki müşriklər cahildirlər. Kitab əhlindən olan kimsələrin isə elmi var. Rəsulullahın ﷺ ona yəmənلیلərin halı barədə xəbər verməsi həm də ona görə idi ki, onlarla layiq olduqları tərzdə davransın və ən gözəl şəkildə münaqişə etsin.

Sonra Rəsulullah ﷺ ona, onları ilk dəvət edəcəyi məsələnin tövhid və risalət olduğunu demiş və belə buyurmuşdur: **“Onları Allahdan başqa məbudun olmadığına və mənim Allahın rəsulu olduğuma şəhadət verməyə dəvət et.”** Allahdan başqa məbudun olmadığına, yəni Allah subhanəhu və tələdən başqa ibadətə layiq haqq məbudun olmadığına şahidlik etsinlər. Çünki ibadət edilməyə layiq olan yalnız Odur. Ondən başqa məxluqatın heç biri ibadət edilməyə layiq deyildir. Əksinə, Ondən başqasına edilən ibadət batıldır. Necə ki, uca Allah buyurur:

¹ Səhih əl-Buxari, 1458; Səhih Muslim, 19.

“Bu belədir. Çünki Allah Haqdır. *Kafirlərin* Ondan başqa ibadət etdikləri isə batıl *bütlərdir*. Həqiqətən, Allah ən Ucadır, ən Böyükdür.”¹

“Mənim Allahın rəsulu olduğuma şəhadət verməyə dəvət et.” Yəni Allahın həm insanlara, həm də cinlərə göndərdiyi və sayəsində peyğəmbərlik missiyasını sona çatdırdığı peyğəmbər odur. Belə ki, ona iman gətirməyən hər kəs Cəhənnəm əhlindən olacaq.

Sonra Rəsulullah ﷺ dedi: **“Əgər bunu qəbul etsələr,”** yəni Allahdan başqa ibadətə layiq haqq məbudun olmadığına və Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna şahidlik etsələr, **“onlara bildir ki, Allah onlara gündəlik olaraq beş vaxt namaz qılmağı vacib buyurmuşdur.”** Yəni zöhr, əsr, məğrib, işa və sübh namazlarını. Gündəlik olaraq qılınan namazlar arasında vacib olanlar, yalnız bu beş namazdır. Odur ki, ratibə (davamlı qılınan sünnə) namazları, habelə, vitr və duha namazları vacib deyildir. Bayram və küsuf (ay və ya günəş tutulması) namazlarına gəlincə, daha üstün rəyə əsasən, bunların vacib olmasıdır. Çünki bayram və küsuf namazları, xüsusi səbəblərdən dolayı qılınır.

Sonra Rəsulullah ﷺ dedi: **“Bunu da qəbul etsələr, onlara bildir ki, Allah onlara sədəqə verməyi – varlılarından alınıb kasıblarına verilməsini vacib buyurmuşdur.”** Burada “sədəqə” – deyildikdə, zəkat qəsd edilir. Belə ki, zəkat, varlıdan götürülüb, kasıba verilən vacib sədəqədir. Burada **“varlı”** deyildikdə, zəkat nisabına sahib olan kimsə qəsd edilir. *Yəni zəkat çıxarılması vacib olan malın miqdarı, şəriətin müəyyən etdiyi miqdara çatmalıdır.* Yoxsa, “varlı” deyildikdə, çoxlu mal-dövləti olan kimsə qəsd edilmir. Əksinə, nisab miqdarına sahib olan hər kəs varlı sayılır. Adam sadəcə nisab miqdarına çatan mala sahibdirsə, varlı sayılır.

“Kasıblarına verilməsini...” yəni həmin ölkədəki kasıblara verilməlidir. Çünki bir ölkənin kasıblarının, həmin ölkənin varlılarının verdiyi zəkata daha çox haqqı çatır. Odur ki, öz ölkəsində ehtiyacılı insanlar olduğu halda, sədəqələrini uzaq ölkələrə göndərən kimsələr xəyata yol vermiş olurlar. Belə etmək, caiz deyil. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Varlılarından alınıb kasıblarına verilməsi vacibdir”** buyurmuşdur. Həm də ona görə ki, zəkatın qohum-əqrəbaya və qonum-qonşuya verilməsi da-

¹ Loğman, 30.

ha münasibdir. Belə ki, qohum-əqrəba və qonum-qonşu səndə olan malı və sənin varlı olduğunu bilir. Sən onlara o maldan verməsən, onların qəlbində sənə qarşı düşmənçilik və nifrət oyanar və bunun səbəbkarı da sən olarsan. Hətta özlərinin bu zəkata ehtiyacları olduğu halda, sənin onu uzaq ölkələrə göndərdiyini görsələr, bəlkə də sənə hücum edib, malına zərər verərlər. Odur ki, hikmətlə davranmaq üçün, o zəkati başqalarına yox, məhz yaxınında olan ehtiyac sahiblərinə ver.

Sonra Rəsulullah ﷺ dedi: **“Əgər bunu da qəbul etsələr,”** yəni əmrə boyun əyib, ona tabe olsalar, **“onların mallarının ən dəyərlilərini götürməkdən çəkin.”** Yəni zəkat olaraq onların mallarından ən gözəl olanlarını seçib götürmə, orta keyfiyyətdə olanlarını götür. Haqsızlıq da etmə, haqsızlığa da məruz qalma. **“Məzlumun bədduasından qorx.”** Yəni, əgər onların mallarının gözəl olanını seçib götürsən, onlara zülm etmiş olarsan. Buna görə sənə bəddua edə bilərlər. Odur ki, onların bədduasından ehtiyat et. **“Çünki onunla Allah arasında pərdə yoxdur.”** Dərhal uca Allahın hüzuruna yüksələr, Allah da onu qəbul edər. Hədisin, müəllifin ﷺ ünvanladığı mövzuya aid olan hissəsi də bu qismidir. Belə ki, insan, məzlumun bədduasından çəkinməlidir.

Bu hədisdən bir çox nəticələr çıxır ki, bunlardan bəzisi bu fəsilə, bəzisi də başqa fəsillərə aiddir. Lakin əvvəlcə bilməliyik ki, Quran və sünnə, insanların ixtilaf etdikləri məsələlərdə hökm vermək üçün nazil edilmişdir. Dini hökmlər də onların mətnlərindən – həm ləfzindən, həm mənasından, həm də işarə etdiyi manadan çıxarılır. Uca Allah, Quranı və Rəsulullahın ﷺ sünnəsini başa düşmək xüsusunda, insanların bir qismini digərlərindən üstün etmişdir. Odur ki, Əbu Cuheyfə رضى الله عنه, Əli ibn Əbu Talibdən رضى الله عنه: “Rəsulullah ﷺ sizə məxsusi olaraq bir şey öyrətmişdirmi?” – deyə soruşduqda, Əli ibn Əbu Talib رضى الله عنه: “Xeyr! Yalnız Allahın Kitabını başa düşmək üçün Allahın bəxş etdiyi qavrama və bu səhifədə olanlar” – deyə cavab vermiş, sonra da ona, həmin səhifədə olanları bəyan edib demişdir: *“Səhifədə qanbahası verməyin, əsiri azad etməyin və bir də kafirə görə müsəlmanın öldürülməməsinin hökmləri vardır.”*¹ Bu rəvayətin mövzuya aid olan hissəsi, səhabənin bu sözüdür: **“Xeyr! Yalnız Allahın Kitabını başa düşmək üçün Allahın bəxş etdiyi qavrama.”**

¹ Səhih əl-Buxari, 3047.

Demək, insanlar *Quran və sünnəni başa düşmək xüsusunda* fərqlidirlər. Xüsusilə də, elm tələbəsinə vacibdir ki, Quran və sünnədəki mətnlərdən faydalı nəticələr çıxartmağa çalışsın. Çünki istinad edilən mənbə, yalnız bu ikisidir. Bu iki mənbədən hökm çıxartmaq, su çıxan yerə gələn adamın su qabını su ilə doldurmasına bənzəyir. O sudan kimisi çox götürür, kimisi də az.

Rəsulullahın ﷺ, Muaz ibn Cəbəli رضى الله عنه Yəməinə göndərərkən ona tapşırdığı vəziflər barədə xəbər verən bu möhtəşəm hədisdən bir çox nəticələr çıxarmaq olar. Bunlardan bəzisi aşağıdakılardır:

Birinci, Allahın dinini yaymaq üçün dəvətçiləri müxtəlif ölkələrə göndərməyin vacib olmasıdır. Bu da, dövlət başçısının öhdəsinə düşən vəzifələrdəndir. Müsəlmanların rəhbərinə, dünyanın hər tərəfinə, Allahın dininə dəvət edən elmlı insanları göndərmək vacibdir. Müsəlmanların rəhbərinə vacibdir ki, dəvətə ehtiyac duyulan hər yerə, insanları Allahın dininə dəvət edəcək dəvətçilər göndərsin. Müsəlmanların rəhbəri buna görə məsuliyyət daşıyır. Çünki Rəsulullahın ﷺ sünnəsi və onun yolu, Allahın dinini yaymaq üçün ölkələrə dəvətçilər göndərməkdir.

İkincisi, dəvətə göndərilən kimsəyə, dinə dəvət edəcəyi insanların halını bəyan etmək lazımdır ki, onlarla mübahisəyə hazırlıq görsün və onlarla layiq olduqları tərzdə rəftar etsin. Belə etsin ki, onların qarşısında aciz vəziyyətdə qalmasın və onların gətirdiyi şübhələr onu susdurmasın. Belə olduğu təqdirdə, dəvətə böyük zərər vurmuş olar. Odur ki, hər bir dəvətçi, dəvət etdiyi kimsələrin suallarına və şübhələrinə cavab verməyə hazır olmalıdır. Hazırlıq görməlidir ki, gözləmədiyi suallar və şübhələrlə qarşı-qarşıya gəlib, aciz qalmasın, beləliklə də, dəvətə zərər dəyməsin.

Üçüncüsü budur ki, insanlar ən birinci, "Allahdan başqa ibadətə layiq məbudun olmadığına və Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna" şahidlik etməyə dəvət edilməlidirlər. Bu, hər şeydən əvvəl gəlir. Kafirlərin yanına getdikdə, məsələn, onlara: "İçki içməyi tərgidin, zina-dan əl çəkin, faizlə məşğul olmayın" və s. buna bənzər sözlər deməyin. Bu, yanlışdır. Çünki əvvəlcə təməl sayılandan başlamalı, sonra ikinci dərəcəli əmr və qadağaları təbliğ etməlisən. İlk dəvət edəcəyin şey: töv-

hid və risalət olmalıdır. Yəni onlar, Allahdan başqa ibadətə layiq məbudun olmadığına və Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna şahidlik etməlidirlər. Bundan sonra dinin digər əsaslarını, – daha əhəmiyyətli olanlarından başlamaq şərtilə, təbliğ etməlisən.

Dördüncüsü, dəvət edilən insanlar, onlara yönəlinən xitabı başa düşürlərsə, onu izah etməyə lüzum yoxdur. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Onları Allahdan başqa məbudun olmadığına... dəvət et”** – demiş, lakin bu cümləni onlara izah etməmişdir. Çünki onlar, bunun mənasını bilirdilər. Belə ki, onları dili, ərəb dili idi. Yox, əgər bu *kəlməni onun* mənasını bilməyən bir kimsəyə desək, ona bu şəhadət kəlməsinin mənasını izah etməyimiz vacibdir. Çünki sözün mənasını anlamayan kimsəyə, onun zahiri ləfzini bilmək heç bir fayda verməyəcək. Odur ki, uca Allah, göndərdiyi hər peyğəmbəri, qövmünün dilini bilən kimsələrdən seçmişdir ki, dini onlara başa sala bilsin. Məsələn, “lə ilahə illəllah” kəlməsinin mənasını bilməyən bir adama bu kəlməni təbliğ etdikdə, mütləq onun mənasını ona izah etməli və deməliyik ki: “La ilahə illəllah” – demək, Allahdan başqa *ibadətə layiq* haqq məbud yoxdur, Allahdan savayı ibadət edilən hər şey batildir, deməkdir.” Necə ki, uca Allah buyurur: **“Bu belədir. Çünki Allah Haqdır. Kafirlərin Ondan başqa ibadət etdikləri isə batil bütələrdir.”**¹

Həmçinin, “Muhəmmədin ﷺ Allahın rəsulu olduğuna şahidlik etmək” də belədir. İnsanın, bunun mənasını qəlbi ilə anlamayıb, sadəcə dili ilə deməsi və ya qulağı ilə eşitməsi yetərli deyil. Odur ki, hər bir dəvətçi, dəvət etdiyi kimsələrə: “Muhəmməd ﷺ Allahın rəsuludur” sözünün nə demək olduğunu izah etməlidir. Məsələn, deməlidir ki: “Muhəmməd ﷺ Allahın göndərdiyi, Haşim oğullarından gələn bir şəxsdir. Uca Allah onu, insanları zülmətlərdən nura çıxartmaq üçün göndərmişdir. Allah onu, doğru yol göstəricisi və haqq dinlə göndərmişdir. O da insanlara, xeyir işlərin hamısını bəyan etmiş və onları bu işləri görməyə dəvət etmişdir. Habelə, şər işlərin hamısını bəyan etmiş və onları bu işləri görməkdən çəkindirilmişdir. O, Allahın rəsuludur ﷺ və onun təbliğ etdiyi xəbərləri təsdiq etmək, çəkindiriyi əməllərdən də uzaq durmaq vacibdir.” Onlara həmçinin izah etməlidir ki, Muhəmməd ﷺ

¹ Loğman, 30.

bir peyğəmbərdir, Rəbb deyil. Təbii ki, yalançı da deyil. Əksinə, o, bir quldur, ona ibadət edilməz. Peyğəmbərdir ﷺ, əsla yalan danışmaz. Allahın salavatı və salamı onun üzərinə olsun!

Onlara həmçinin izah etməlidir ki, bu iki şəhadət kəlməsi İslamın açarıdır. Odur ki, Allahdan başqa haqq ilah olmadığına və Muhəmmədin ﷺ Onun rəsulu olduğuna şahidlik etmədən heç bir ibadət doğru sayılmaz.

Beşinci nəticə budur ki, şəhadət kəlməsindən sonra ən əhəmiyyətli ibadət namazdır. Çünki Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Əgər bunu qəbul etsələr, onlara bildir ki, Allah onlara gündəlik olaraq beş vaxt namaz qılmağı vacib buyurmuşdur.”**

Altıncı nəticə budur ki, vitr namazı vacib deyil. Çünki Rəsulullah ﷺ vitri zikr etməmişdir; sadəcə beş vaxt namazı zikr etmişdir. Bu rəy, alimlərin bildirdiyi rəylərin ən doğru olanıdır. Bəzi alimlər də vitrin vacib olduğunu söyləmişlər. Bəziləri isə təfəsilatlı şəkildə izah edib demişlər: “Davamlı olaraq gecə namazına qalxan, təhəccüd namazını qılan kimsəyə vitr namazını qılmaq vacibdir. Belə etməyən kimsəyə isə vitri qılmaq vacib deyildir.” Doğru rəy isə budur ki, vitr namazı mütləq şəkildə heç kəsə vacib deyil. Çünki vacib olsaydı, Rəsulullah ﷺ bunu mütləq bəyan edərdi.

Yeddincisi nəticə budur ki, zəkat vermək vacibdir və İslamın vaciblərindən biridir. Zəkat, İslamın beş əsasının üçüncüsüdür. Kəliməyi-şəhadətdən sonra ikinci sırada gəlir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ Muaza رضي الله عنه belə buyurmuşdur: **“Onlara bildir ki, Allah onlara sədəqə verməyi – varlılarından alınıb kasıblarına verilməsini vacib buyurmuşdur.”**

Səkkizinci nəticə budur ki, zəkatın, zimmədə olan (yəni başqasına borca verilmiş) maldan deyil, malın özündən (yəni mal sahibinin əlində olan maldan) verilməsi vacibdir. Lakin doğru rəy budur ki, zəkatın malın özündən verilməsi vacib olsa da, onun zimmədə olanına da aidiyyəti vardır. Bu məsələdən bəzi nəticələr çıxartmaq olar: əgər desək ki, *mal sahibi* zimmədə olan maldan da zəkat verməlidir, o zaman malı borca alan kimsənin öhdəsindən zəkat vermək düşmüş olar (yəni bu malın zəkatını vermək ona vacib olmaz, onun zəkatını da mal sahibi verməli olar). Çünki borca verilmiş mal, zimmədə olan mal sayılır. Yox əgər desək ki, zəkatın yeri zimmədir (yəni zimmədə olan malın zəkatı

borc alan adamın öhdəsinə düşür), borc alan adamın da əlində min manatı var, borcu da min manatdırsa, o zaman bu adama zəkat vermək vacib olmaz. Çünki bu halda iki haqq bir-birinə zidd olmuş olar. Doğru rəy budur ki, malın (kimin əlində olmasından asılı olmayaraq) onun zəkati verilməlidir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Onların mallarından sədəqə götür...”**¹ Şərh etdiyimiz hədisdə də Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Onlara bildir ki, Allah onlara sədəqə verməyi vacib buyurmuşdur.”** Lakin qeyd etmək lazımdır ki, zəkatin zimmədə olan malla da aidiyyəti var. Belə ki, malın zəkatinı vermək vacib olduğu halda, borc almış adam onun zəkatinı verməzsə, o zaman mal yiyəsi özü o malın zəkatinı verməlidir.

Doqquzuncu nəticə budur ki, zəkat vermək, kasıblara vacib deyil. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Varlılarından alınıb kasıblarına verilməlidir”**– demişdir. Lakin varlı kimə deyilir? Məgər ancaq milyonları olan varlı sayılır? Bu hədisdə varlı deyildikdə, malı, nisaba (zəkat verilməsi vacib olan miqdara) çatan kimsə qəsd edilir. Adam, nisab miqdarına sahib olarsa, varlı sayılır və bu malın zəkatinı vermək ona vacib olar. Başqa yöndən kasıb olsa da, zəkat vermək xüsusunda varlı olduğu təqdirdə malının zəkatinı verməlidir.

Onuncu nəticə budur ki, zəkat, bölgənin kasıblarına verilməlidir. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“kasıblarına verilməlidir”**– demişdir. Və heç bir səbəb olmadan bu zəkati bölgədən kənara çıxartmaq olmaz. Çünki o bölgənin kasıbları buna daha çox haqlıdırlar. Hətta bəzi alimlər, bir bölgədə möhtac olan insanlar olduğu halda, o bölgədə çıxarılan zəkatin başqa yerlərə göndərilməsini haram hesab etmişlər. Dəlil olaraq da bu hədisə əsaslanmışlar. Belə ki, bölgənin kasıbları, varlılarının mallarından onlara zəkat verəcəklərinə ümid edirlər. Və əgər varlılar çıxartdıqları zəkati başqa yerə göndərərlərsə, kasıblar onlara zərər verə bilər, habelə: **“Bizi haqqımızdan məhrum etdiniz”**– deyərək, onlara hücum edib, mallarını oğurlayar və ya onu korlayarlar. Şəkk yoxdur ki, insanın öz şəhərində kasıblar olduğu halda, malının zəkatinı başqa yerə göndərməsi xətadır. Çünki əvvəlcə yaxında olanlara yaxşılıq etmək gərəkdir.

¹ Ət-Tovbə, 103.

On birinci nəticə budur ki, bu hədisdə “sədəqə” deyildikdə, zəkat qəsd edilir. Bu, Allahın zəkat verilməsini vacib buyurduğu mallardan, *şəriatin buyurduğu* miqdarı verməkdir. Buna sədəqə deyilməsinin səbəbi də budur ki, malı vermək, verənin səmimi olduğuna dəlalət edir. Çünki mal-dövlət nəfslərə sevdirlmişdir. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Var-dövləti hərisliklə sevirsiniz.”**¹ İnsan, sevdiyi bir şeyi ancaq daha çox sevdiyi bir şeyə görə verir. Əgər adam öz malını sevdiyi halda onu sədəqə verirsə, demək həmin adam, Allah yanında onun üçün hazırlanmış mükafatı daha çox sevir. Bu da onun imanında sadıq olduğuna dəlalət edir.

On ikinci nəticə; hədisdəki **“varlılarından alınıb kasıblarına verilməlidir”** ifadəsi, dəlildir ki, rəhbər, zəkatı varlılardan alıb, lazım olan yerlərə xərcləməlidir (ona haqqı çatan kimsələrə verməlidir). Bunu etdiyi təqdirdə məsuliyyətdən qurtulmuş olar.

Əgər bir adam: “Mən, zəkatı məndən alan kimsənin onu necə gəldi sərf etməyəcəyinə və onu lazımı yerlərə xərcləyəcəyinə əmin deyiləm”– deyərsə, ona belə cavab verərik: “Sən öz öhdənə düşəni yerinə yetirsən, məsuliyyətdən qurtulmuş olarsan. İstər lazımı yerə xərclənsin, istərsə lazımsız yerə xərclənsin.” Lakin İmam Əhməd rahiməlləh belə demişdir: “Əgər adam bilsə ki, rəhbərlik bu zəkatı lazım olan yerə xərcləməyəcək, o halda bu zəkatı ona verməməlidir. Yox əgər ondan tələb edər və onu zəkatı verməyə məcbur edərsə, o zaman versin və məsuliyyətdən qurtulsun.” Bu rəyə əsasən, insanın öz malından bir hissəsini gizlətməsində heç bir qəbahət yoxdur. Əgər zəkatı toplayan adam, bunu lazımı yerə xərcləmirsə, o zaman zəkat çıxaran adam onu gizlətməli və özü onu lazımı yerlərə xərcləməlidir.

Rəhbərin, zəkat xüsusunda vacib buyurulan miqdardan artığını götürməsi zülmdür və halal deyildir. Mal sahibi isə səbir edib, itaət etməlidir. Çünki Rəsulullah rahiməlləh: **“Səni vursa və malını əlindən alsa da, eşit və itaət et!”**²– demişdir.

Əgər əmir sahibi, zəkat vacib olan miqdardan daha azını götürərsə, o zaman mal sahibi, zəkatın qalan hissəsini çıxartmalı və deməməlidir

¹ əl-Fəcr, 20.

² Səhih Muslim, 1874.

ki: "Əmir sahibi məndən zəkati aldı. Artıq bunun məsuliyyəti boynumdan getdi." Yəni veriləcək zəkat min manat olarsa və əmir sahibi səkkiz yüzünü alarsa, mal sahibinin qalan iki yüzü ödəməsi vacibdir.

On üçüncü nəticə budur ki, zəkat, zəkatin veriləcəyi siniflərdən yalnız birinə də verilə bilər. Zəkatin veriləcəyi siniflər isə səkkizdir: yoxsullar, kasıblar, onu yığıb paylayanlar, qəlbləri İslam dininə isinişdiriləcək kimsələr, kölələrin azad olunması, borclular, Allah yolunda cihad edənlər və müsafirlər. Zəkatinı verən adam, onun hamısını bu siniflərdən birinə verə bilər. Hətta bu siniflərdən olan bir nəfərə versə, bu da yetərli sayılar. Məsələn, zəkat verən adam, zəkatinı bir kasıba versə, bunda heç bir qəbahət olmaz. Məsələn, bir adamın yüz min manat borcu olsa, sən də zəkatin yüz min manat olsa və o adamın borcunu ödəsən, öhdənə düşəni yerinə yetirmiş olarsan.

Odur ki, Uca Allahın: **"Zəkatlar Allah tərəfindən bir fərz olaraq yalnız yoxsullara, kasıblara, onu yığıb paylayanlara, qəlbləri İslam dininə isinişdiriləcək kimsələrə, kölələrin azad olunmasına, borclulara, Allah yolunda cihad edənlərə və müsafirlərə məxsusdur"**¹ ayəsi, sadəcə zəkat veriləcək sinifləri bildirir. Yoxsa ki, bir zəkati, səkkiz sinifin hamısının arasında bölüşdürmək vacib deyil. Yaxud bu siniflərdən ən az üç nəfərə də vermək vacib deyil. Əksinə, bu siniflərdən hər hansı birindən olan hər hansı bir adama vermək yetərlidir.

On dördüncü nəticə budur ki, zəkat, həmin ölkədə olan insanlara verilir, yəni mal olan ölkədə. Bu barədə bir qədər öncə danışmışdıq və bəyan da etmişdik ki, zəkati, mal olan ölkədən qeyrisinə sərf etmək caiz deyildir. Yalnız məsləhət olduğu və ya daha çox ehtiyac duyulduğu təqdirdə bunu etmək caizdir. Madam ki öz ölkəndə həmin zəkata ehtiyacı olan insanlar var, onda onu başqa ölkədə olanlara vermə. Əksinə zəkati öz ölkəndə olanlara ver.

On beşinci nəticə budur ki, bu hədis, zülm etməyin haram olduğuna dəlalət edir. Zəkat yığan məmurun, maldan götürülməsi vacib olan miqdardan artığını götürməsi caiz deyil. Odur ki, Rəsulullah ﷺ Muazı رضي الله عنه zülm etməkdən çəkindirib demişdir: **"Onların mallarının ən dəyərlilərini götürməkdən çəkin..."**

¹ Ət-Tovbə, 60.

On altıncı nəticə budur ki, məzlumun bədduası məqbuldur. Çünki Rəsulullah ﷺ: **“Çünki onunla Allah arasında pərdə yoxdur”**– demişdir.

On yeddinci nəticə də budur ki, adam, zülm etməkdən çəkinməli və məzlumun bədduasından qorxmalıdır. Çünki Rəsulullah ﷺ bunu əmr etmişdir: **“Məzlumun bəd duasından qorx. Çünki onunla Allah arasında pərdə yoxdur.”**

٢٠٩ - وَعَنْ أَبِي حُمَيْدٍ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: اسْتَعْمَلَ النَّبِيُّ ﷺ رَجُلًا مِنَ الْأَزْدِ يُقَالُ لَهُ: ابْنُ اللَّتْبِيَّةِ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَلَمَّا قَدِمَ قَالَ: هَذَا لَكُمْ، وَهَذَا أُهْدِيَ إِلَيَّ، فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى الْمُنْبَرِ، فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: «أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي اسْتَعْمِلُ الرَّجُلَ مِنْكُمْ عَلَى الْعَمَلِ مِمَّا وَلَّانِي اللَّهُ، فَيَأْتِي فَيَقُولُ: هَذَا لَكُمْ، وَهَذَا هَدِيَّةٌ أُهْدِيَتْ إِلَيَّ، أَفَلَا جَلَسَ فِي بَيْتِ أَبِيهِ أَوْ أُمِّهِ حَتَّى تَأْتِيَهُ هَدِيَّتُهُ إِنْ كَانَ صَادِقًا، وَاللَّهِ لَا يَأْخُذُ أَحَدٌ مِنْكُمْ شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ إِلَّا لَقِيَ اللَّهَ تَعَالَى يَحْمِلُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، فَلَا أَعْرِفَنَّ أَحَدًا مِنْكُمْ لَقِيَ اللَّهَ يَحْمِلُ بَعِيرًا لَهُ رُغَاءٌ، أَوْ بَقَرَةً لَهَا خَوَارٌ، أَوْ شَاةٌ تَبْعُرُ». ثُمَّ رَفَعَ يَدَيْهِ حَتَّى رُؤِيَ بَيَاضُ إِبْطِيئِهِ فَقَالَ: «اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغْتُ» ثَلَاثًا. متفقٌ عليه.

209. Rəvayət edilir ki, Əbu Humeyd Abdurrəhman ibn Səd əs-Saidi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Peyğəmbər ﷺ Əzd qəbiləsindən İbn Lütbiyyə deyilən bir adamı zəkat toplamaq üçün məmur təyin etdi. Bu adam vəzifəsini *yerinə yetirib* Peyğəmbərin ﷺ yanına qayıtdıqda: “Bu *mallar* sizindir. Bunu isə mənə hədiyyə ediblər”– dedi. *Bunu eşidəndə* Rəsulullah ﷺ minbəərə qalxdı və Allaha həmd-səna etdikdən sonra belə buyurdu: **“Sonrasına gəlincə... Mən sizdən birinizə, Allahın mənə tapşırdığı vəzifələrdən birini tapşırıram. O da yanıma gəlib: “Bu sizindir. Bunu isə mənə hədiyyə ediblər”– deyir. Əgər o, sözündə doğru adamdırsa, atasının, yaxud anasının evində otursaydı, ona hədiyyə gələrdimi?! Allaha and olsun ki, sizdən biriniz haqsız olaraq bir şey götürərsə, Qiyamət günü uca Allahın hüzuruna onu daşıyaraq gələcəkdir. Nəbadə sizdən birinizin Allahın hüzuruna nərildəyən bir dəvəni, yaxud böyürən bir inəyi, yaxud da mələyən bir qoyunu daşıyaraq gəldiyini görməyim!”** Sonra Rəsulullah ﷺ hər iki qoltuqaltının ağılığı görünəcək qədər əllərini göyə qaldırıb üç dəfə: **“Allahım! Təbliğ etdimmi?”**– dedi.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

۲۱۰ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: «مَنْ كَانَتْ عِنْدَهُ مَظْلَمَةٌ لِأَخِيهِ، مِنْ عَرَضِهِ أَوْ مِنْ شَيْءٍ، فَلْيَتَحَلَّلْهُ مِنْهُ الْيَوْمَ قَبْلَ أَنْ لَا يَكُونَ دِينَارٌ وَلَا دِرْهَمٌ؛ إِنْ كَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ أَخَذَ مِنْهُ بِقَدَرٍ مَظْلَمَتِهِ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُ حَسَنَاتٌ أَخَذَ مِنْ سَيِّئَاتٍ صَاحِبِهِ فَحُمِلَ عَلَيْهِ» رواه البخاري.

210. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim müsəlman qardaşına onun namusu və ya başqa bir haqqı xüsusunda zülm edibsə, dinar və dirhəm olmayacağı gün gəlmədən əvvəl, bu gün ondan halallıq alsın. Əgər haqsızlıq edən adamın saleh əməli (savabı) olarsa, Qiyamət günü, ondan, etdiyi zülm qədər götürülər və haqq sahibinə verilər. Yox, əgər savabları olmazsa, zülm etdiyi adamın günahlarından götürülüb ona yüklənər.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ Əbu Hureyraya رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən nəql etdiyi bu rəvayətdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim müsəlman qardaşına onun namusu və ya başqa bir haqqı xüsusunda zülm edibsə, dinar və dirhəm olmayacağı gün gəlmədən əvvəl, bu gün** (yəni bu dünyada) **ondan halallıq alsın.”** Dinar və dirhəmin olmayacağı gün, Qiyamət günüdür. Bu dünyada isə insan, etdiyi haqsızlıqlar görə, haqq sahiblərinə haqlarını verməklə və ya onlarla halallaşmaqla, Qiyamət gününün cəzasından qurtula bilər. Axirət günü isə saleh əməllərdən başqa bir şey olmayacaq. Qiyamət günü gəldikdə, məzlumun haqqı, zalımdan savab olaraq alınacaq. Həmin gün məzlumun haqqının ödənilməsi üçün zalımın yeganə sərmayəsi olan savablarından götürüləcəkdir. Məzlumla hesablaşdıqdan sonra geriye bir şey qalsa çox yaxşı. Yox, əgər bu hesablaşma bitmədən zalımın savabları bitərsə, o zaman məzlumun günahlarından götürülüb, onun boynuna yüklənər. Beləcə, onun günahları üzərinə başqa günahlar da əlavə edilər.

¹ Səhih əl-Buxari, 6578; Səhih Muslim, 1832.

² Səhih əl-Buxari, 2449.

Hədisin zahirindən aydın olur ki, insan, hətta şərəf və ləyaqət xüsusunda qardaşına etdiyi hər cür haqsızlığa görə də, ondan halallıq almalıdır. Zülm etdiyi adam, bunu bilsə də, bilməsə də, hər bir halda ondan halallıq almalıdır. Çünki zülm, ya cana, ya mala, ya da şərəf və ləyaqətə edilir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ buyurmuşdur: **“Şübhəsiz ki, sizin qanınız, mallarınız və namusunuz bu şəhərinizdə və bu ayınızda bu gününüzün haram olduğu kimi bir-birinizə haramdır.”**¹

Əgər bir cana zülm etmişdirsə, məsələn, adama qəsd etmiş, yaxud onu vurub yaralamış, yaxud onun əzalarından birini kəsmiş və ya onun yaxınlarından birini öldürmüşsə, özünü haqq sahibinə təslim etməklə və ya qisas yoxdursa, qanbahası ödəməklə haqq sahibi ilə halallaşmalıdır.

Əgər mal-dövlət xüsusunda haqsızlıq etmişdirsə, haqsızlıq etdiyi adamın malını özünə qaytarmalıdır. Əgər onda bir adamın malı varsa, həmin malı sahibinə qaytarmaq vacibdir. Və əgər sahibini tapa bilmirsə, harada olduğunu bilmirsə və onu tapa biləcəyindən ümidini kəmişsə, o halda bu malı onun adından sədəqə verməlidir. Uca Allah onu tanıyır və bu malın savabını ona yetişdirər. Yox əgər haqq sahibi ölmüşdürsə, o zaman bu malı onun varislərinə verməlidir. Çünki adam öldükdən sonra onun malı onun varislərinə çatır. Odur ki, bu malı onun varislərinə təslim etməlidir. Onları tanımırsa, onlar haqqında da məlumatı yoxdursa, o zaman bu malı onların adından sədəqə olaraq verməlidir. Allah, onları tanıyır və bu malın savabını onlara çatdırar.

Əgər haqsızlıq, şərəf və ləyaqət xüsusunda olmuşdursa, məsələn, bir adamı hər hansı bir məclisdə söymüş, yaxud onun qeybətini etmişdirsə və söydüyü adam da bundan xəbər tutmuşdursa, mütləq ondan halallıq almalıdır. Belə ki onun yanına getməli və ona belə deməlidir: “Mən filan və filan əməli etdim. Səndən üzr diləmək üçün gəlmişəm.” Adam, onu bağışlayarsa, bu, hər ikisi üçün Allahın lütf etdiyi böyük bir nemət olar. Çünki uca Allah buyurur: **“Kim bağışlasa və islah etsə, onun mükafatı Allaha aid olar. Həqiqətən, O, zalımları sevmir.”**² Yox, əgər bağışlamazsa, o zaman qoy ona mal versin. Ona o qədər çox-

¹ Səhih əl-Buxari, 4406; Səhih Muslim, 1679.

² əş-Şura, 40.

lu mal versin ki, ondan halallıq ala bilsin. Əgər yenə razı olmazsa və Allah, haqsızlığı edənin həqiqətən tövbə etdiyini bilərsə, Qiyamət günü mütləq məzlumu ondan razı edər.

Bəzi alimlər, şərəf və ləyaqət xüsusundakı haqsızlıqlara dair belə demişlər: “Əgər haqsızlığa uğrayan adam, bundan xəbərsizdirsə, bunu ona bildirməyə lüzum yoxdur. Məsələn, hər hansı bir məclisdə ona söymüşdirsə, lakin sonra tövbə etmişdirsə, bunu ona bildirməsinə ehtiyac yoxdur. Lakin qoy onun üçün Allahdan bağışlanma diləsin və onun üçün dua etsin. Söydüyü məclislərdə də onu xeyirlə yad etməyə çalışsın. Beləcə, bu haqsızlıqdan qurtulmuş olar. Xülasə budur ki, bu məsələ çox təhlükəlidir. İnsanların haqları, ya bu dünyada ya da axirətdə, mütləq özlərinə veriləcəkdir.

۲۱۱ - وَعَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ رَأًى عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ، وَالْمُهَاجِرُ مَنْ هَجَرَ مَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ» متفق عليه.

211. Abdullah ibn Amr ibn əl-As رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Müsəlman, dilindən və əlindən müsəlmanların zərər görmədiyi kimsədir. Mühacir də, Allahın qadağan etdiklərini tərk edən kimsədir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته الله istinad edərək Abdullah ibn Amr ibn əl-Asa رضي الله عنه nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Müsəlman, dilindən və əlindən müsəlmanların zərər görmədiyi kimsədir. Mühacir də, Allahın qadağan etdiklərini tərk edən kimsədir.”**

Müsəlman kəlməsi, lüğətdə bir çox mənaları ifadə edir. Məsələn, təslim olmuş. Belə ki, başqasına təslim olan kimsəyə “muslim” deyilir. Bu, uca Allahın bu ayəsinin təfsiri kimidir: **“Bədəvilər: “Biz iman gətirdik!” – dedilər. De: “Siz qəlbən iman gətirmədiniz! Ancaq: “Biz təslim olduq!” – deyin.”**² Yəni “Biz təslim olduq və sizinlə yavaşmayacağıq” –

¹ Səhih əl-Buxari, 10; Səhih Muslim, 40.

² əl-Hucurat, 14.

deyin. Bu ayənin digər təfsiri isə belədir: Burada təslim olmaq, Allaha təslim olmaqdır, yəni müsəlman olmaqdır. Doğru rəy də elə budur.

İslam kəlməsinin ikinci mənası, Rəsulullahın ﷺ Cəbrailə عليه السلام bildir-diği beş əsasdır. Belə ki, Cəbrail عليه السلام, Peyğəmbərdən ﷺ: “Mənə İslam haqqında xəbər ver!” – deyə soruşduqda, Peyğəmbər ﷺ ona belə cavab vermişdir: **“İslam odur ki, Allahdan başqa haqq məbudun olmadığına və Muhəmmədin Onun elçisi olduğuna şəhadət gətirəsən, namaz qılasan, zəkat verəsən, ramazan ayını oruc tutasan və imkanın olduğu təqdirdə Kəbəni ziyarət edəsən.”**¹

İslam kəlməsi, həmçinin salamatlıq mənasını da ifadə edir. Yəni insanların bir adamın şərinə salamat qalması. Odur ki, ərəbcə “Əsləmə/təslim oldu” – demək, “sülhü qəbul etdi” mənasını ifadə edir. Yəni insanlarla xoş davrandı, onlara əziyyət vermədi. *Şərh etdiyimiz* hədis də elə bu mənanı ifadə edir: **“Müsəlman, dilindən və əlindən müsəlmanların zərər görmədiyini kimsədir.”** Müsəlmanlar onun dilindən zərər görməz, yəni onları söyməz, onlara lənət etməz, onların qeybətini etməz, aralarını vurmaz, aralarında heç bir şər və fəsada yol açmaz. Yəni dilini qoruyar. Dili qorumaq, insan üçün ən ağır və yerinə yetirilməsi ən çətin olan əməllərdəndir. Bəzən insana, ağzına gələni danışmaq asan gəlir. Halbuki Rəsulullah ﷺ Muaz ibn Cəbələ عليه السلام belə demişdir: **“Sənə bunların hamısını² özündə cəm edən xislət barədə xəbər ve-**

¹ Səhih əl-Buxari, 4777; Səhih Muslim, 8.

² Bu hədisin əvvəli belədir: Rəvayət edilir ki, Muaz ibn Cəbəl عليه السلام demişdir: “Bir gün mən Peyğəmbərə ﷺ dedim: “Ya Rəsulullah, mənə Cənnətə daxil edəcək və Cəhənnəmdən uzaqlaşdıracaq əməl barədə mənə xəbər ver!” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “Sən əzəmətli bir əməl barədə soruşdun. Lakin o, Allahın asanlaşdırdığı kimsələr üçün asandır. *Gərək*, Allaha ibadət edəsən və Ona heç bir şeyi şərik qoşmayasan, namazı düzgün qılasan, zəkat verəsən, ramazan ayını oruc tutasan və Kəbəni ziyarət edəsən.” Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: “Sənə xeyir qapılarını göstərimmi? Oruc, qalxandır. Sədəqə, su odu söndürdüyü kimi günahları silir. Adamın gecənin bir əlində qıldığı namazı da, habelə.” Sonra Peyğəmbər ﷺ bu ayəni oxudu: “Onlar *gecə namazını qılmaq üçün* böyürlərini yataqdan qaldırır, qorxu və ümid içində öz Rəbbinə yalvarır və onlara verdiyimiz ruzilərdən *Allah yolunda* xərcləyirlər. Etdikləri əməllərin mükafatı kimi onlar üçün gözlərinə sevinc gətirəcək nələr saxlandığını heç kəs bilmir.” Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: “Sənə dinin başı, onun dirəyi və ən uca zirvəsi barədə xəbər verimmi?” Mən dedim: “Söylə, ya Rəsulullah.” O buyurdu: “Dinin başı İslam, dirəyi namaz, ən uca zirvəsi də cihaddır.” Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: “Sənə bunların hamısını...”

rimmi?" Mən dedim: "Söylə, ya Rəsulullah." O, əli ilə öz dilini tutub dedi: **"Bunu, saxla!"** Mən dedim: **"Ey Allahın Peyğəmbəri! Məgər biz, danışdığımız sözlərə görə hesaba çəkiləcəyik?!"** Peyğəmbər ﷺ dedi: **"Anan vayına otursun, ey Muaz! Məgər insanları üzüstə, yaxud burunları üzərində Cəhənnəmə sürükləyən, yalnız dilləri ilə əkdiklərinin bəhrəsi deyilmi?!"**¹ Odur ki dil, insan üçün ən təhlükəli əzalardan biri sayılır. Elə buna görə də, insan səhər oyandıqda onun əzaları – əlləri, ayaqları, gözləri, yəni bütün əzaları dili qınayırlar.² Cinsiyyət orqanı da, həmçinin təhlükəlidir. Çünki cinsiyyət orqanında şəhvət istəyi, dildə isə danışmaq istəyi vardır. Bu iki istəyin təhlükəsindən qurtulan kimsələrin sayı isə çox azdır.

Demək, müsəlman o kəsdir ki, onun dilindən başqa müsəlmanlar salamat qalsın. Yəni dili ilə onlara əziyyət verməsin; onların haqqında ancaq xeyir danışsın, onları söyməsin, onların qeybətini etməsin, aralarında söz gəzdirməsin və onların arasını vurmasın. Beləsi, sülhsevər insandır. Pis bir söz eşitdikdə dilini qoruyar. Bəzi adamların etdiyi kimi etməz: belə ki, onlar müsəlman qardaşları barədə pis bir söz eşitdikdə, sevincdən qanad açıb uçur və bunu hər tərəfə yayır. Belə adam müsəlman sayıla bilməz.

Həmçinin, müsəlman o kəsdir ki, onun əlindən başqa müsəlmanlar salamat qalsın. Yəni onları vurmaqla, yaxud yaralamaqla, yaxud malını qəsb etməklə və ya başqa bu kimi əməllərlə onlara qarşı haqsızlıq etməz. Yəni müsəlman olan kəs, əlini qoruyar. Şəriətin izin verdiyindən başqasına toxunmaz, kimsəyə haqsızlıq etməz. İnsanların, dilindən və əlindən salamat qaldıqları kimsə isə, həqiqi müsəlmandır.

Bu hədisdən bizə aydın olur ki, insanların, dilindən və əlindən əmin olmadıqları kimsə müsəlman sayılmır. Fikri-zikri ancaq insanlar haqqında dedi-qodu yaymaq, onların ətini yemək (qeybətini qırmaq) və namusunu ləkələmək olan kimsə, müsəlman sayıla bilməz. Həmçinin,

¹ Sunən ət-Tirmiz, 2616; Sunən İbn Macə, 3973; Musnəd imam Əhməd, 5/231. Tirmizi bu hədsin "həsən-səhih" olduğunu demişdir.

² Bu xüsusda rəvayət edilmiş hədisdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: "Hər səhər Adəm övladı yuxudan oyandığı zaman onun bütün əzaları dili qınayıb deyir: "Bizə olan münasibətdə Allahdan qorx! Çünki biz səndən asılıyıq. Sən düz olsan, biz də düzəlik, yox əgər büdrəsən, biz də büdrəyirik." (Sunən ət-Tirmizi, 2407; Səhih əl-Cami, 351).

fikri-zikri yalnız insanlara xəsarət yetirmək, mallarını qəsb etmək və əllə əlaqəli digər haqsızlıqlar etmək olan kimsə də müsəlman sayıla bilməz. Çünki bu barədə Rəsulullah ﷺ xəbər vermişdir. Rəsulullah ﷺ bunu sadəcə bilməyimiz üçün yox, əksinə, onu öyrənib əməl etməyimiz üçün demişdir. Yoxsa ki, əməl olunmayan sözü danışmağın nə faydası var?! Elə isə, əgər həqiqi müsəlman olmaq istəyirsənsə, insanlara dilinlə və əlinlə əziyyət vermə ki, əsl müsəlman olasan. Allahdan diləyimiz budur ki, bizi qorusun, bizə salamatlıq nəsib etsin və bizi bağışlasın. Həqiqətən də, O, lütf sahibidir və səxavətlidir.

۲۱۲ - وَعَنْهُ رحمته عليه قَالَ: كَانَ عَلَى ثَقَلِ النَّبِيِّ عليه السلام رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ كِرْكِرَةُ، فَمَاتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «هُوَ فِي النَّارِ» فَذَهَبُوا يَنْظُرُونَ إِلَيْهِ فَوَجَدُوا عَبَاءَةً قَدْ غَلَّهَا. رواه البخاري.

212. Rəvayət edilir ki, Abdullah ibn Amr ibn əl-As رحمته عليه demişdir: “Peyğəmbərin ﷺ yükünə cavabdeh olan və Kirkirə adı ilə çağrılan bir kişi var idi. Bu adam öldükdə, Rəsulullah ﷺ: “O, Cəhənnəmdədir”– dedi. Səhabələr, onu *bu əzaba düçar edən səbəbi* görməyə getdilər və *onun aşıyları arasında*, qənimət mallarından oğurladığı əba tapdılar.

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

۲۱۳ - وَعَنْ أَبِي بَكْرَةَ نُفَيْعِ بْنِ الْحَارِثِ رحمته عليه عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: «إِنَّ الزَّمَانَ قَدْ اسْتَدَارَ كَهَيْئَتِهِ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ: السَّنَةُ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا، مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ: ثَلَاثُ مُتَوَالِيَّاتٍ: ذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ، وَالْمُحَرَّمُ، وَرَجَبُ مُضَرَ الَّذِي بَيْنَ جُمَادَى وَشَعْبَانَ، أَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟» قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ، قَالَ: «أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ؟» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟» قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ. قَالَ: «أَلَيْسَ الْبُلْدَةُ؟» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَأَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟» قُلْنَا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، فَسَكَتَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنَّهُ سَيُسَمِّيهِ بِغَيْرِ اسْمِهِ. قَالَ: «أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ؟» قُلْنَا: بَلَى، قَالَ: «فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، وَسَتَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ فَيَسْأَلُكُمْ عَنْ

¹ Səhih əl-Buxari, 3074.

أَعْمَالِكُمْ، أَلَا فَلَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّاراً يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ، أَلَا لِيُبْلِغَ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَلَعَلَّ بَعْضَ مَنْ يُبْلِغُهُ أَنْ يَكُونَ أَوْعَى لَهُ مِنْ بَعْضٍ مَنْ سَمِعَهُ» ثُمَّ قَالَ: «أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ، أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟» قُلْنَا: نَعَمْ، قَالَ: «اللَّهُمَّ اشْهَدْ» متفقٌ عليه.

213. Əbu Bəkrə Nufey ibn əl-Haris رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Zaman, Allahın göyləri və yeri yaratdığı gündə olduğu kimi dövr edir. Bir il on iki aydır. Bunlardan dördü haram aydır. Onların üçü dalbadal gəlir: zülqədə, zülhiccə və muhərrəm. Bir də Məddər qəbiləsinin üstün tutduğu, cumadələxirlə şaban ayları arasında olan rəcəb ayıdır.”** Sonra o, soruşdu: **“Bu hansı aydır?”** Biz: “Allah və Onun rəsulu daha yaxşı bilir” – dedik. Peyğəmbər ﷺ bir qədər susdu. Hətta elə zənn etdik ki, o bu ayı başqa adla adlandıracaq. O: **“Zülhiccə ayı deyilmi?”** – dedi. Biz: “Bəli!” – deyə cavab verdik. Yenə soruşdu: **“Bu hansı şəhərdir?”** Biz: “Allah və Onun rəsulu daha yaxşı bilir” – dedik. Peyğəmbər ﷺ bir qədər susdu. Yenə elə zənn etdik ki, o bu şəhəri başqa adla adlandıracaq. O: **“Toxunulmaz Bəldə deyilmi?”** – dedi. Biz: “Bəli!” – deyə cavab verdik. Yenə soruşdu: **“Bu hansı gündür?”** Biz: “Allah və Onun rəsulu daha yaxşı bilir” – dedik. Peyğəmbər ﷺ bir qədər susdu. Yenə elə zənn etdik ki, o bu günü başqa adla adlandıracaq. O: **“Qurban günü deyilmi?”** – dedi. Biz: “Bəli!” – deyə cavab verdik. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Şübhəsiz ki, sizin qanınız, mallarınız və namusunuz, bu şəhərinizdə və bu ayınızda bu gününüzün haram olduğu kimi bir-birinizə haramdır.¹ Siz Rəbbinizin hüzuruna çıxacaqsınız və O sizdən əməlləriniz barədə soruşacaq. Diqqət edin! Məndən sonra bir-birinizin boynunu vuran kafirlərə çevrilməyin! Diqqət edin! Qoy burada olanlar mənim sözlərimi burada olmayanlara təbliğ etsin! Ola bilsin ki, özlərinə təbliğ olunacaq kimsələrin bəzisi, bu söylədiklərimi eşidənlərin bəzisindən daha yaxşı qavrasın.”** Sonra Peyğəmbər ﷺ: **“Diqqət edin! Təbliğ etdimmi? Diqqət edin! Təbliğ etdimmi?”** – dedi. Biz: “Bəli!” – deyə cavab verdikdə, o dedi: **“Allahım, şahid ol!”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

¹ Yəni toxunulmazdır.

² Səhih əl-Buxari, 4406; Səhih Muslim, 1679.

Şərh:

Müəllifin ﷺ Əbu Bəkrə Nufey ibn əl-Harisəyə ﷺ istinadən nəql etdiyi hədisdə xəbər verilir ki, Peyğəmbər ﷺ qurban günü onlara xütbə vermişdir. Bu, vida həccində olmuşdur. Peyğəmbər ﷺ onlara bildirmişdir ki, zaman, Allahın göyləri və yeri yaratdığı gündə olduğu kimi dövr edir. Yəni zaman, hər nə qədər cahiliyyə dönəmində müşriklərin etdikləri səbəblərlə dəyişdirilmiş olsa da, artıq əsl halına dönmüşdür. Belə ki, o zaman müşriklər nisyə alış-veriş edər, haramı halal sayar, halalı da haram sayardılar. Yəni onlar, haram ayları başqa ayların yerinə qoyub haram ayı halal, halal ayı da haram sayardılar. Lakin həmin il nisyə alver, Allahın əmr etdiyi haram aylara təsadüf etdi.

Sonra Peyğəmbər ﷺ ayların sayının on iki olduğunu bəyan etdi. Bunlar: muhərrəm, səfər, rabiuləvvəl, rabiussani, cumadəlulə, cumadəssani, rəcəb, şaban, ramazan, şəvval, zulqədə, zulhiccə. Uca Allah göyləri və yeri yaratdığı gündən bəri qulları üçün müəyyən etdiyi aylar, bu on iki aydır. Cahiliyyə dönəmində müşriklər, muhərrəm ayını halal, səfər ayını haram hesab edirdilər.

Sonra Peyğəmbər ﷺ bu on iki aydan dördünün haram ay olduğunu bəyan etdi. Onların üçü dalbadal, biri isə tək gəlir: dalbadal gələn üç ay: zulqədə, zulhiccə və muhərrəmdir. Allah, bu ayları haram aylar etmişdir. Bu aylarda döyüşmək haramdır; bu aylarda kimsə kimsəyə təcavüz etməməlidir. Çünki bu aylar, insanların Allahın Evini ziyarət etməyə getdikləri aylardır. Allah, bunları haram etmişdir ki, insanlar Allahın Evini ziyarət etməyə gedərkən, bu aylarda döyüş olmasın. Bu, Allahın hikmətindəndir. Doğru olan rəy budur ki, bu hökm hələ də öz qüvvəsindədir – yəni haram aylarda vuruşmaq hazırki zamanda da haram sayılır. Bu hökm, ləğv edilməmişdir. Bu aylarda döyüşə başlamaq haramdır.

Peyğəmbər ﷺ davam edib deyir: **“Bir də Mudər qəbiləsinin üstün tutduğu, cumadəlxirlə şaban ayları arasında olan rəcəb ayıdır.”** Bu da, dördüncü haram aydır. Cahiliyyə dönəmində ümrə ziyarətini bu ayda edərdilər. Onlar rəcəb ayını ümrə üçün, digər üç ayı da həcc üçün təyin edərdilər. Beləcə, zulqədə, zulhiccə və muhərrəm aylarında döyüşmək haram olduğu kimi, bu ayda da döyüşmək haram edildi. De-

mək, Allahın qulları üçün müəyyən etdiyi on iki ayın, dördü haramdır. Necə ki, Qurani Kərimdə buyurulur, bunlar: zülqədə, zulhiccə, muhər-rəm və rəcəb ayıdır.

Sonra Peyğəmbər ﷺ onlardan: **“Bu hansı aydır? Bu hansı şəhərdir? Bu hansı gündür?”** – deyə soruşdu. Bu sualları soruşmasının səbəbi bu idi ki, onlar deyilənə diqqətlə qulaq assınlar və onları xəbərdar etsin. Çünki deyəcəyi məsələ çox önəmli idi. Onlardan: **“Bu hansı aydır?”** – deyə soruşdu. Səhabələr: “Allah və Onun rəsulu ﷺ daha yaxşı bilir” – dedilər. Onların belə cavab verməsinin səbəbi bu idi ki, Peyğəmbər ﷺ həmin ayın zulhiccə olduğunu bildiyi halda sual vermişdir. Lakin ədəbli olduqlarına görə: “Bu, zulhiccə ayıdır” – demədilər. Çünki onsuz da cavab bəlli idi. Lakin ədəbli olduqlarına görə: “Allah və Onun rəsulu ﷺ daha yaxşı bilir” – dedilər.

Sonra Peyğəmbər ﷺ bir qədər susdu. Belə ki, insan, danışarkən birdən susarsa, insanların diqqətini çəkər ki: “Görəsən niyə susdu?” Bu, danışiq əsnasında müraciət edilən bir üslubdur. Adam ətrafındakı insanların susmadığını görərsə, diqqətlərini deyiləcək sözə yönəltmək üçün özü susar. Beləki, adam ara vermədən danışarsa, dinləyən adamın fikri qarışa bilər. Lakin danışan adam ara verərsə, onlar buna diqqət edirlər ki: “Görəsən niyə dayandı?” Beləcə, Peyğəmbər ﷺ bir qədər susdu.

Əbu Bəkrə رضي الله عنه deyir ki: “Hətta elə zənn etdik ki, o bu ayı başqa adla adlandıracaq. Sonra o: **“Zulhiccə ayı deyilmi?”** – dedi. Onlar: “Bəli!” – deyə cavab verdi. Peyğəmbər ﷺ soruşdu: **“Bu hansı şəhərdir?”** Onlar: “Allah və Onun rəsulu ﷺ daha yaxşı bilir” – dedilər. Onlar bu şəhərin Məkkə olduğunu bilirdilər, lakin ədəbli olduqlarına və Peyğəmbərə ﷺ ehtiram göstərdiklərinə görə: “Ya Rəsulullah! Bu, hər kəsə məlum olan bir şeydir. Sən bunu bizdən necə soruşursan?” – demədilər. Əksinə: “Allah və Onun rəsulu ﷺ daha yaxşı bilir” – dedilər.

Peyğəmbər ﷺ yenə bir qədər susdu. Hətta səhabələr elə zənn etdilər ki, o bu şəhəri başqa adla adlandıracaq. O: **“Toxunulmaz Bəldə deyilmi?”** – dedi. Bəldə: Məkkənin adlarından biridir. Onlar: “Bəli!” – deyə cavab verdi. Sonra Peyğəmbər ﷺ davam edib soruşdu: **“Bu hansı gündür?”** Onlar: “Allah və Onun rəsulu ﷺ daha yaxşı bilir” – dedilər.

Yəni ilk dəfə verdikləri cavabın eynisini verdilər. Peyğəmbər ﷺ: **“Qurban günü deyilmi?”** – dedi. Onlar: **“Bəli, ya Rəsulullah”** – deyə cavab verdilər. Onlar, Məkkənin, zühicə ayının və qurban gününün – bunların hamısının haram olduğunu bilirdilər. Yəni bunların hamısı toxunulmazdır, möhtərəmdir.

Sonra Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Şübhəsiz ki, sizin qanınız, mallarınız və namusunuz bu şəhərinizdə və bu ayınızda bu gününüzün haram olduğu kimi bir-birinizə haramdır.** Peyğəmbər ﷺ bu üslubla, bu üç şeyin – qanın, malın və namusun toxunulmazlığını xüsusilə vurğuladı. Bunların hamısı toxunulmazdır. Qan toxunulmazlığı: cana qəsd etməyə və bundan aşağı dərəcədə olan bütün təcavüzlərə şamil edilir. Mal toxunulmazlığı: malın azına da, çoxuna da şamil edilir. Namus toxunulmazlığı isə: zina etməyi, homoseksualizmi¹ və təmiz insanı zina da ittiham etməyi əhatə edir. Hətta qeybət etməyə, söyüş söyməyə və təhqir etməyə də aid edilə bilər. Müsəlmanın öz müsəlman qardaşına qarşı bu üç şeydən birini etməsi haramdır.

“Müsəlmanın qanı halal deyildir. Yalnız üç qism istisnadır: zinakar evli kişi və ya evli qadın, qəsdən adam öldürən kəs və bir də dinindən dönüb camaatdan uzaqlaşan kəs.”²

Həmçinin, mal-dövlət toxunulmazlığı da belədir: bir müsəlmanın malı, onun razılığı olmadan əsla halal olmaz. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Ey iman gətirənlər! Qarşılıqlı razılıqla aparılan ticarət istisna olmaqla, mallarınızı öz aranızda haqsız yerə yeməyin və özünüzdü öldürməyin.”³**

Namus da, həmçinin toxunulmazdır: müsəlmanın öz müsəlman qardaşının qeybətini etməsi və ona iftira yaxması caiz deyil. Hətta iftira edən adam, iffətli və böhtandan uzaq olan bir adama iftira yaxaraq ona: **“Ey zinakar!”**, yaxud **“Sən zinakarsan”** və ya: **“Sən lotusan⁴”** və başqa buna bənzər təhqiramiz söz deyərsə, bunu isbat etmək üçün dörd şahid gətirməlidir. Əgər gətirə bilməzsə, o zaman iftira atan adamın özü üç cəza ilə cəzalandırılır:

¹ Homoseksualizm: öz cinsindən olan adama qeyri-təbii cinsi meyil.

² Səhih əl-Buxari, 6878; Səhih Muslim, 1676.

³ ən-Nisa, 29.

⁴ Öz cinsindən olan adama qeyri-təbii cinsi meyil göstərən adam.

Birinci cəza: həmin iftiraçıya səksən şallaq vurulmalıdır.

İkinci cəza: onun şahidliyi heç vaxt qəbul edilməməlidir. Hakimin hüsurunda etdiyi hər bir şahidlik rədd edilməlidir. O, istər mal, istər qan, istər də hilal¹ görmək xüsusunda və ya başqa bu kimi məsələlərdə şahidlik etsin *fərq etməz*, hakim onun şahidliyini qəbul etməməli, onu rədd etməlidir.

Üçüncü cəza: fasiq olmaqdır. Yəni iftira yaxın adamın, ədalətli ikən dönüb fasiq olmasıdır. Beləsinin, öz qızını və ya bacısını ərə vermək haqqı olmaz.² Bir çox alimin rəyinə görə müsəlmanlara imamlıq da edə bilməz. Habelə, idarəçiliklə balı olan heç bir vəzifəyə qoyula bilməz. Çünki o, artıq fasiq olmuşdur. Bir adamı zinakarlıqda və ya homoseksualizmdə ittiham edən kimsənin cəzası budur.

Yox əgər iddiasını isbat etmək üçün dörd şahid gətirərsə, bu cəzalardan qurtular. Uca Allah belə buyurur: **“Nəyə görə onlar buna dair dörd şahid gətirmədilər? Madam ki, şahid gətirmədilər, deməli, onlar Allah yanında əsl yalançıdırlar.”**³ Hətta bunu iddia adamın, camaat arasında ən doğru danışan adam olduğunu düşünsək belə, o, dörd şahid gətirə bilməsə, ona səksən şallaq vurulmalıdır. Rəvayət edilir ki, Ömər ibn əl-Xattabın رضي الله عنه hüsurunda dörd şahid, bir adamın zina etdiyinə şahidlik etdikdə, Ömər رضي الله عنه onları bir-bir sorğu-sual etdi. Birincini çağırıb dedi: “Bu adamın zina etdiyinə şahidlik edirsənmi?” Adam: “Bəli!” – deyər cavab verdikdə, Ömər soruşdu: “Bu adamın cinsi orqanının qadının orqanına, sürmə milçəsinin sürmədana girdiyi kimi girdiyini gördüyünə şahidlik edirsənmi?” Adam: “Bəli!” – deyər cavab verdi. İkinciyə də eyni sualları verdi, o da: “Bəli!” – deyər cavab verdi. Üçüncü şahidə də eyni sualları soruşdu, o da: “Bəli!” – deyər cavab verdi. Dördüncü şahiddən soruşduqda, adam bir az düşündükdən sonra dedi: “Mən onun zina etdiyinə şahidlik edə bilmərəm. Lakin günah iş tutduğunu gördüm. Kişinin qadının üstündə, cinsi əlaqəyə girən adamın hərəkət etdiyi kimi hərəkət etdiyini gördüm. Lakin zina etdiyinə şahidlik edə bilmərəm.” Onda Ömər رضي الله عنه ilk üç şahidə səksən şallaq vurdurdu.

¹ Hilal: təzə çıxmış ay.

² Yəni himayəsində olan qadınlara vəlilik edə bilməz.

³ ən-Nur, 13.

Çünki onların yalançı olduğu ortaya çıxdı. Dördüncünü isə sərbəst buraxdı.

Namusun toxunulmazlığı, ən üst dərəcədə olan haqlardandır. Odur ki, uca Allah buyurur: **“İsmətli qadınları zinada günahlandırır, sonra dörd şahid gətirməyən kəslərə səksən çubuq vurun...”** – bu, birinci cəza, – **“...və onların şahidliyini heç vaxt qəbul etməyin.”** – bu, ikinci cəza, – **“Onlar əsl fasiqdir.”**¹ – bu da üçüncü cəzadır. **“Bundan sonra tövbə edib özlərini islah edənlərdən başqa. Şübhəsiz ki, Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir.”**² Yəni bunlar fasiq ola bilməzlər. Lakin bir şərtlə ki, tövbə edib özlərini islah etsinlər. **“Mən tövbə etdim”** – deməsi kifayət deyil. Biz onun islah olub-olmadığını görməliyik.

Odur ki, Peyğəmbərin ﷺ o əzəmətli xütbədə, səhabələrinin qarşısında, qurban günü və Minada bu məsələni vurğulaması, onun: **“Şübhəsiz ki, sizin qanınız, mallarınız və namusunuz bu şəhərinizdə və bu ayınızda bu gününüzün haram olduğu kimi bir-birinizə haramdır”** – deməsi, bunun olduqca mühüm məsələ olduğunu bildirir.

Sonra Peyğəmbər ﷺ davam edib buyurur ki: **“Diqqət edin! Məndən sonra bir-birinizin boynunu vuran kafirlərə çevrilməyin!”** Belə ki, əgər müsəlmanlar bir-birilərinin boynunu vursalar, kafir olarlar. Çünki bir müsəlmanın qanını, ancaq kafir olan kimsə halal sayar. Müsəlmanın öz müsəlman qardaşına qarşı silah çəkməsi qeyri-mümkündür. Müsəlmana kafirdən başqa kimsə silah çəkməz. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ, bir-biri ilə vuruşan müsəlmanları kafirlərə bənzədib: **“Məndən sonra bir-birinizin boynunu vuran kafirlərə çevrilməyin!”** – demişdir. Lakin bu xüsusda varid olmuş hədirlərə görə, bu məsələnin təfsilatı vardır:

Əgər adam bir müsəlmanın qanını halal sayaraq, şəriətin izni olmadan onu öldürərsə, İslam dinindən xaric olmuş kafir sayılır. Yox, əgər adam hər hansı bir dəlili yanlış mənaya yozaraq, yaxud vəzifəyə keçmək və hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədilə bir müsəlmanı öldürərsə, bu, onu dindən çıxaran küfr sayılmaz, lakin o küfrün alt mərtəbəsində olan bir küfr sayılır. Buna dəlil, uca Allahın bu ayəsidir: **“Əgər mö-**

¹ ən-Nur, 4.

² ən-Nur, 5.

minlərdən iki dəstə bir-biri ilə vuruşsa, onları barışdırın. Əgər onlardan biri digərinə qarşı təcavüz etsə, təcavüzkar dəstə ilə, o, Allahın əmrini *yerinə yetirməyə* qayıdanadək, vuruşun. Əgər o qayıtsa, hər iki dəstəni ədalətlə barışdırın və insafli olun. Sözsüz ki, Allah insaf-lıları sevir. Möminlər, həqiqətən də qardaşdırlar. Elə isə qardaşları-nızı barışdırın və Allahdan qorxun ki, sizə rəhm edilsin.”¹ Bu, ayə ilə hədisin mənasının cəm edilməsidir. Demək, əgər müsəlmanlar, bir-biri-lərinin qanını halal sayaraq bir-biriləri ilə vuruşarsa, kafir olarlar və bu küfr onları dindən çıxardar. Yox, əgər vəzifəyə keçmək, yaxud qövmü-nü müdafiə etmək, yaxud namusunu qorumaq və ya başqa bu kimi məqsədlər üçün vuruşarsa, bu küfür, onu dindən çıxaran küfür sayıl-maz. Sadəcə o küfrün alt mərtəbəsində olan (dindən çıxartmayan) bir küfr sayılar. Lakin bu günaha görə o, tövbə etməli və Allahdan bağış-lanma diləməlidir.

Sonra Peyğəmbər ﷺ səhabələrdən رضى الله عنه: **“Diqqət edin! Təbliğ etdimmi? Diqqət edin! Təbliğ etdimmi?”**– deyə soruşdu. Onlar: “Bəli!”– deyə cavab verdilər. Yəni “Bəli, təbliğ etdin”– dedilər. Hədisin bu hissəsinə diqqət etmək lazımdır. Peyğəmbər ﷺ dini təbliğ etdiyini, insan-ların çox toplandığı möhtəşəm yerlərdə təsdiqləyir. Ərəfa günü Peyğəmbər ﷺ xütbə verərək onlardan: **“Diqqət edin! Təbliğ etdimmi?”**– deyə soruşdu. Onlar: “Bəli!”– deyə cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ bar-mağını göyə doğru qaldıraraq və insanlara işarə edərək: **“Allahım, on-lara təbliğ etdiyimə şahid ol!”**– dedi. Qurban günündə də, həmçinin, təbliğ etdiyinə və ümmətinin də bunu təsdiq etdiyinə Rəbbini şahid tutmuşdur. Biz də şahidlik edirik və Allahı, mələklərini və bizi eşidən bütün varlıqları şahid tuturuq ki, Peyğəmbər ﷺ açıq-aydın təbliğ etmişdir. O, əmanəti təbliğ etmişdir, elçilik vəzifəsini yerinə yetirmiş və ümmətə nəsihət etmişdir. Peyğəmbər ﷺ ümmətini hər bir xeyirli işə yönəlmiş və onları hər bir şərddən çəkəndirmişdir. Ümmətini aydın bir yol üzərində qoyub getmişdir. Ümmətinin din və dünya işlərində ehti-yac hiss etdiyi hər bir şeyi onlara bildirmişdir. Yanlışlıq isə, Peyğəmbə-rin ﷺ hədislərini təbliğ edən kimsələrdə ola bilər. Onlardan bəzisi bu hədisləri doğru-düzgün başa düşməyə bilər; yaxud pis niyyətli oldu-

¹ əl-Hucurat, 9-10.

ğuna görə, doğru mənanı qavramaqdan məhrum olar; bu hədislərin yanlış təbliğ edilməsinin başqa səbəbləri də ola bilər. Yoxsa ki, Rəsulullah ﷺ bu dini tam və mükəmməl şəkildə təbliğ etmişdir. Ümməti xüsusunda Allah onu xeyirlə mükafatlandırınsın!

Səhabələr رضى الله عنه də, həmçinin, Rəsulullahdan ﷺ eşitdikləri hər sözü təbliğ etmişlər. Onun sünnəsindən heç bir şeyi gizlətməmişlər. Rəsulullahdan ﷺ gələn vəhyi təbliğ etmişlər və onun heç bir hissəsini gizlətməmişlər. Dolayısıyla, şəriət, – Allaha həmd olsun! – hər yöndən kamildir. Rəsulullah ﷺ onu öz Rəbbindən təbliğ etmiş, sonra səhabələr رضى الله عنه Rəsulullahdan ﷺ təbliğ etmiş, daha sonra tabiinlər səhabələrdən رضى الله عنه təbliğ etmiş və beləcə, bu din günümüzə qədər təbliğ edilmişdir.

Sonra Rəsulullah ﷺ orada olanın, olmayana təbliğ etməsini əmr etmişdir. Yəni orada iştirak edib onun xütbəsini dinləyənlər, ümmətin orada iştirak etməyənlərinə təbliğ etsinlər. Rəsulullah ﷺ xəbər vermişdir ki, bəzən özünə hədis təbliğ edilən kimsə, hədisləri birbaşa eşidən kimsədən daha yaxşı başa düşə bilər. Rəsulullahın ﷺ o gün etdiyi bu vəsiyyə, orada iştirak edənlər üçün vəsiyyə sayıldığı kimi, Qiyamət gününə qədər onun hədislərini eşidən hər kəs üçün də vəsiyyə sayılır. Odur ki, Rəsulullahdan ﷺ rəvayət edilən bir hədis eşitdikdə, onu ümmətə təbliğ etməliyik.

Bu hədisləri təbliğ etmək bizə vacib buyurulmuşdur. Tövratla yüklənib, sonra onu lazımınca daşımayan yəhudilər kimi olmaq bizə qadağan edilmişdir. Uca Allah onları ən çirkin vəsflə vəsf edərək belə buyurur: **“Tövrata əməl etmək buyurulduqdan sonra ona əməl etməyənlər, belində çoxlu kitab daşıyan, amma onlardan faydalana bilməyən uzunqulağa bənzəyirlər.”**¹ Uzunqulağa kitab yüklədiyiniz təqdirdə, o, bu kitablardan istifadə edə bilmədiyi kimi, Quranı və ya sünnəni daşıyıb, onlardan istifadə etməyən kimsə də, kitab yüklü uzunqulaq kimidir. Allah, həm bizə, həm də sizə faydalı elm və saleh əməl nəsib etsin!

Bu hədisdən aydın başa düşülür ki, Peyğəmbər ﷺ ümmətini bir-biriləri ilə vuruşmaqdan çəkirmişdir. Lakin təəssüflər olsun ki, müsəlmanlar bir-birilərinə qılınc çəkmişlər. Fitnələr, Osmanın رضى الله عنه xilafəti dövründə başlamış və bu günədək davam etmişdir. İnsanlar arasındakı

¹ əl-Cumua, 5.

fitnələr hələ də davam etməkdədir. Lakin bəzən bu geniş şəkildə yayılır, bəzən də bəzi bölgələrdə baş qaldırır. Bu vəziyyətdə müsəlmanın öhdəsinə düşən vacib əməl budur ki, bacardığı qədər əlini müsəlman qardaşının qanına batırmasın. Bəli, əgər insan hücumu məruz qalar və onun canına, yaxud malına, yaxud da başqa bir toxunulmazına təcavüz edilərsə, o halda özünü müdafiə edə bilər. Lakin bacardığı qədər qan tökmədən təcavüzkarın qarşısını almalıdır. Yox əgər təcavüzkarın qarşısını almaq üçün onu öldürmək lazım gələrsə, öldürə bilər. Əgər bu qarşıdurmada o, təcavüzkarı öldürərsə, öldürülən adam cəhənnəmlik olar. Yox əgər özü qətlə yetirilərsə, şəhid sayılır. Necə ki, Peyğəmbər ﷺ bu haqda xəbər vermişdir.¹

Şərh etdiyimiz hədis bizi, müsəlmanların şərəf və ləyaqətini təhqir etməkdən çəkindirir. Müsəlman olan kəsə, istər doğru, istərsə də yalan danışaraq müsəlman qardaşının şərəf və ləyaqətini təhqir etməsi caiz deyil. Çünki doğru olanı desə, qeybət etmiş olar; yalan danışarsa, ona böhtan atmış olar. Əgər sən müsəlman qardaşının ibadətlərində, yaxud əxlaqında və ya davranışında, tənqid edəcəyin bir naqislik görsən, ona nəsihət etməlisən. Bu, onun sənə üzərində olan haqqıdır. Nəsihətini də öz aranızda ya birbaşa özünə deməklə, ya da yazılı şəkildə müraciətlə etməlisən. Beləcə, məsuliyyətdən qurtulmuş olarsan. Lakin bu mövzuya dair bilməyimiz vacib olan bir məsələ var. O da budur ki: Əgər müsəlman qardaşına yazılı olaraq nəsihət etmək istəyirsənsə, mütləq öz adını qeyd etməlisən. Bundan qorxma və çəkinmə. Adını yaz və de ki: "Filankəsdən, filan qardaşına... Əssəlamu aleykum və rəhmətullahi və bərəkətuhi. Mən, sənə etdiyim filan, filan və filan işləri doğru saymıram..." Belə ki, sənə kim olduğunu bilsə, səni yanına çağırar, yaxud özü sənə yanına gələr və məsələni sənənlə müzakirə edə bilər.

¹ Rəvayət edilir ki, Əbu Hureyra رضي الله عنه demişdir: "Bir gün bir kişi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib dedi: "Ya Rəsulullah! De görüm, əgər bir adam gəlib mənim malımı əlimdən almaq istəsə, mən nə edirəm?" Peyğəmbər ﷺ: "**Malını ona vermə**"– dedi. Adam soruşdu: "Yaxşı, bəs mənimlə vuruşsa, necə olsun?" Peyğəmbər ﷺ: "**Sən də onunla vuruş!**"– deyər buyurdu. Adam soruşdu: "Bəs mənə öldürsə, necə?" Peyğəmbər ﷺ: "**Sən şəhid olarsan!**"– dedi. Adam soruşdu: "Bəs mən onu öldürsəm necə?" Peyğəmbər ﷺ: "**O, Cəhənnəmlikdir!**"– dedi." (Səhih Muslim, 140)

Yox əgər ehtiyat edib adını yazmasan və məktubunu ona divar arxasından atsan, belə etmək bir müsəlmana yaraşmaz və bu, nəsihət sayılmaz. Çünki sən, qəlbinlə daim onun etdiyi xətanı düşünəcəksən. O da etdiyi xətanı etməyə davam edəcək. Belə ki, yazılı şikildə nəsihət edən adam onun qarşısında olmadığı üçün ona öz fikrini açıqlaya bilməz, həmçinin, onun fikrini də öyrənə bilməz. Beləcə, bu şər və xəta olduğu kimi qalar. Yox əgər adını yazsan, buna görə sənə təşəkkür edər. Beləliklə də, nəsihət edilən adam, səninlə öz fikrini müzakirə etmə fürsəti tapar və o işi nəyə görə etdiyini sənə açıqlaya bilər. Axırda biri, digərinin dediyi ilə razılaşar.

۲۱۴ - وَعَنْ أَبِي أَمَامَةَ إِيَّاسِ بْنِ ثَعْلَبَةَ الْحَارِثِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «مَنْ اقْتَطَعَ حَقَّ امْرِئٍ مُسْلِمٍ بِمِمينِهِ فَقَدْ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُ النَّارَ، وَحَرَّمَ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ» فَقَالَ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ شَيْئاً يَسِيرًا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ: «وَإِنْ قَضِيْبًا مِنْ أَرَاكِ» رواه مسلم.

214. Əbu Ümamə İyas ibn Sə'ləbə əl-Harisi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **"Hər kim yalandan and içərək bir müsəlmanın haqqına girsə, Allah Cəhənnəmi ona vacib, Cənnəti isə haram edər."** Bu vaxt bir nəfər dedi: "Ya Rəsulullah! Əgər az bir şey olsa, necə?" Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **"Ərak ağacının¹ bir budağı olsa belə."**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۲۱۵ - وَعَنْ عَدِيِّ بْنِ عُمَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «مَنْ اسْتَعْمَلَنَاهُ مِنْكُمْ عَلَى عَمَلٍ، فَكَتَمْنَا مَخِيطًا فَمَا فَوْقَهُ، كَانَ غُلُولًا يَأْتِي بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ» فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ أَسْوَدُ مِنَ الْأَنْصَارِ، كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَقْبَلْ عَنِّي عَمَلْكَ، قَالَ: «وَمَا لَكَ؟» قَالَ: سَمِعْتُكَ تَقُولُ كَذَا وَكَذَا، قَالَ: «وَأَنَا أَقُولُهُ الْآنَ: مَنْ اسْتَعْمَلَنَاهُ عَلَى عَمَلٍ فَلْيَجِءْ بِقَلِيلِهِ وَكَثِيرِهِ، فَمَا أُوتِيَ مِنْهُ أَخَذَ وَمَا نُبِيَ عَنْهُ انْتَهَى» رواه مسلم.

215. Rəvayət edilir ki, Adiy ibn Umeyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: "Mən Rəsulullahın ﷺ belə dediyini eşitmişəm: **"Sizlərdən bir iş üçün məmur tə-**

¹ Kökündən misvak – təbii fırça hazırlanan ağac növüdür.

² Səhih Muslim, 137.

yin etdiyimiz kimsə, bir iynəni və ya ondan da kiçik bir şeyi bizdən gizlədərsə, bu, xəyanət sayılar və Qiyamət günü onunla yüklənmiş halda gələr.”

Bu vaxt ənsardan olan qaradərili bir kişi ayağa qalxdı. Onun *duruşu* sanki gözümün qabağındadır. *Adam*: “Ya Rəsulullah! *Mənə* verdiyin vəzifəni məndən geri al” – dedi. Rəsulullah ﷺ: “*Sənə nə oldu?*” – deyə soruşdu. O: “Sənin bu və bu sözlərini eşitdim” – dedi. Rəsulullah ﷺ: buyurdu: “*Mən indi də eyni sözü deyirəm: “Sizlərdən bir iş üçün məmur təyin etdiyimiz kimsə, aldığıнын azını da, çoxunu da gətirsin. Sonra o maldan ona veriləni götürsün, ona qadağan ediləndən isə çəkinsin.”*

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

۲۱۶ - وَعَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمَ خَيْبَرَ أَقْبَلَ نَفَرٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ ﷺ فَقَالُوا: فُلَانٌ شَهِيدٌ، وَفُلَانٌ شَهِيدٌ، حَتَّى مَرُّوا عَلَى رَجُلٍ فَقَالُوا: فُلَانٌ شَهِيدٌ. فَقَالَ النَّبِيُّ ﷺ: «كَلَّا إِنِّي رَأَيْتُهُ فِي النَّارِ فِي بُرْدَةٍ غَلَّهَا أَوْ عَبَاءَةٌ» رواه مسلم.

216. Rəvayət edilir ki, Ömər ibn əl-Xattab رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ demişdir: “Xeybər döyüşü günü Peyğəmbərin ﷺ səhabələrindən bir neçəsi gəlib: “Filankəs şəhiddir, filankəs də şəhiddir” – dedilər. Nəhayət, döyüşdə ölmüş bir kişinin yanına keçdikdə: “Filankəs də şəhiddir” – dedilər. Onda Peyğəmbər ﷺ buyurdu: “*Xeyr! Mən onun qənimətdən oğurladığı bürüncəkdə yaxud əbada Cəhənnəmdə yandığını gördüm.*”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.²

۲۱۷ - وَعَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْحَارِثِ بْنِ رُبَيْعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ قَامَ فِيهِمْ، فَذَكَرَ لَهُمْ أَنَّ الْجِهَادَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَالْإِيمَانَ بِاللَّهِ أَفْضَلُ الْأَعْمَالِ، فَقَامَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، تُكْفَرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نَعَمْ، إِنْ قُتِلْتَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَنْتَ صَابِرٌ مُخْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرٌ مُدْبِرٌ» ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «كَيْفَ

¹ Səhih Muslim, 1833.

² Səhih Muslim, 114.

قُلْتُ؟» قَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ قُتِلْتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، أَتَكْفُرُ عَنِّي خَطَايَايَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «نَعَمْ، وَأَنْتَ صَابِرٌ مُحْتَسِبٌ، مُقْبِلٌ غَيْرَ مُدْبِرٍ، إِلَّا الدَّيْنَ فَإِنَّ جِبْرِيلَ قَالَ لِي ذَلِكَ» رواه مسلم.

217. Əbu Qətaadə Haris ibn Rib'i رحمته الله rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ səhabələrinin arsında ayağa qalxıb Allah yolunda cihad etməyin və Allaha iman gətirməyin, əməllərin ən fəzilətli olduğu zikr etdi. *Elə bu vaxt* bir nəfər ayağa qalxıb dedi: “Ya Rəsulullah! Söylə görək, əgər mən Allah yolunda öldürülsəm, bu, mənim günahlarımı siləcəkmi?” Rəsulullah ﷺ ona belə cavab verdi: **“Bəli, əgər səbir edərək, savabını Allahdan umaraq, döyüşə qatılıb arxaya dönüb qaçmadığın halda Allah yolunda öldürülsən, günahların bağışlanar.”** Bir qədər sonra Rəsulullah ﷺ ona: **“Sən nə deyirdin?”** – deyər soruşdu. *Adam* dedi: “De görüm, əgər mən Allah yolunda öldürülsəm, bu, mənim günahlarımı siləcəkmi?” Rəsulullah ﷺ buyurdu: **“Bəli, əgər səbir edərək, savabını Allahdan umaraq, döyüşə qatılıb arxaya dönüb qaçmadığın halda Allah yolunda öldürülsən, günahların bağışlanar. Yalnız borcdan başqa. Bunu mənə Cəbrail söylədi.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله bu hədislərlə, Allah yolunda olan cihadın və şəhidliyin fəzilətinə işarə edir. Allah yolunda cihad, Rəsulullahın ﷺ buyurduğu kimi, İslamın zirvəsi sayılır. Allah yolunda şəhid olmaq da, – borc istisna olmaqla, – bütün günahları silib aparır. Bununla belə, əgər adam, qənimətlərdən hər hansı bir şeyi götürüb gizlədərsə, şəhid olsa belə, bu günahı bağışlanmaz. Çünki Ömər رضي الله عنه rəvayət etdiyi hədisdə xəbər verilir ki, Xeybər günü Peyğəmbərin ﷺ səhabələrindən bir neçəsi onun yanına gəlib: “Filankəs şəhiddir, filankəs də şəhiddir” – dedilər. Nəhayət, *döyüşdə ölmüş* bir kişinin yanından keçdikdə: “Filankəs də şəhiddir” – dedilər. Onda Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Xeyr!...”** (Yəni o, şəhid deyil). Çünki o, döyüş əsnasında kafirlərdən qənimət qalan o Bürüncə-

¹ Səhih Muslim, 1885.

yi götürüb gizlətməmiş və Peyğəmbərin ﷺ izni olmadan onu özünə götürmək istəmişdir. Bu səbəbdən də o, Cəhənnəm atəşinə giriftar olmuş və bu əzəmətli xislət – şəhidlik vəsfi – onun üzərindən götürülmüşdür. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Xeyr!...”** – demişdir. Yəni o, şəhid deyil. Çünki o, bu malı götürməklə, cihadını puç etmişdir. Allah bizi qorusun. O, bu əməli ilə Cəhənnəmlik olmuşdur. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Peyğəmbərə əmanətə xəyanət etmək yaraşmaz. Əmanətə xəyanət edən kimsə Qiyamət günü xəyanət etdiyi şeylə gələr. Sonra isə hər kəsə əməllərinin əvəzi tam verilər və onlara zülm edilməz.”**¹

Bu hədis dəlildir ki, biz heç kəsin şəhid olması barədə qəti hökm verə bilmərik. Hətta bu adam müsəlmanlarla kafirlər arasında olan döyüşdə vuruşarkən öldürülsə belə, biz: **“O, şəhiddir”** – deməməliyik. Çünki onun, əmirin izni olmadan qənimətlərdən bir şey götürdüyü ehtimalı vardır. Qənimətlərdən bir qəpik, yaxud bir mismar belə götürmüş olsa, şəhid adı onun üzərindən götürülər. Həmçinin, niyyətinin doğru-düzgün olmama ehtimalı da vardır. Məsələn, ola bilər ki, o, təəssübkeşliyi üzündən və ya şan-şöhrət qazanmaq üçün vuruşmuş olsun. Odur ki, Peyğəmbərdən ﷺ: **“İnsanlardan kimi özünü şücaətə göstərmək üçün, kimisi təəssübkeşliyi üzündən, kimisi də şan-şöhrət qazanmaq üçün vuruşur. Bunlardan hansı biri Allah yolunda cihad etmiş sayılır?”** – deyə soruşulduqda, o belə demişdir: **“Hər kim Allahın Kəlməsi hər şeydən uca olsun deyə vuruşarsa, Allah yolunda vuruşmuş olar.”**² Niyyətin yeri qəlbdir və bunu da, Allahdan başqa heç kəs bilə bilməz. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə demişdir: **“Kim Allah yolunda yaralansa, – kimin Allah yolunda yaralandığını isə Allah daha yaxşı bilir...”** Bu məsələyə diqqətlə fikir verin. Biz bu adamın Allah yolunda vuruşduğunu güman edirik, həqiqəti isə bilmirik. Halbuki Allah, kimin, Onun yolunda yaralandığını yaxşı bilir. (Hədisin davamında deyilir ki): **“Qiyamət günü məhşərə yarasından qan axdığı halda gələr. Onun rəngi qan rəngi, qoxusu isə müşk qoxusu olar.”**³

Odur ki, imam Buxari رحمه الله öz “Səhih”indəki fəsilərdən birinə belə bir ünvan qoymuşdur: **“Filankəs şəhid oldu”** – deyilməməlidir.” Yəni

¹ Ali-İmran, 161.

² Səhih əl-Buxari, 2810; Səhih Muslim, 1904.

³ Səhih əl-Buxari, 2803; Səhih Muslim, 1876.

bəlli bir şəxsi qəsd edərək: “Filankəs şəhid oldu” – demə. Yalnız Rəsulullahın ﷺ adını zikr etdiyi və ya şəhidliyini təsdiqlədiyi kimsənin şəhid sayıldığına qətiyyətlə hökm vermək olar. Əks halda, müəyyən bir şəxsin şəhid olduğuna dair şahidlik etmək olmaz. Bu günkü gün isə şəhidlik ləqəbini vermək asan bir şey olmuşdur. Hər yoldan keçənə “şəhid” deyirlər. Hətta vuruşan adamın təəssübkeşliyi üzündən və ya qövmü xatirinə öldürüldüyünü və onun layiqli mömin olmadığını bildiyimiz halda, yenə: “Filankəs şəhiddir. Filankəs şəhid olmuşdur” – deyirlər.

Ömər رضي الله عنه: “Filankəs şəhiddir” – deyilməsini qadağan edib demişdir: “Siz: “Filankəs şəhiddir. Filankəs Allah yolunda öldürüldü” – deyirsiniz. Nə bilirsiniz, bəlkə adam qənimətdən izinsiz bir şey götürməklə xəyanət etmişdir. Elə isə deyin: “Allah yolunda ölən və ya öldürülən kimsə şəhiddir.” Yəni bunu ümumi şəkildə deyin. Adam döyüş meydanında qanına qəltan olsa belə: “Filankəs şəhiddir” – demə. Onun şəhid olub-olmadığını yalnız Allah bilər. Onun qəlbində bizim bilmədiyimiz bir şey ola bilər. Həm də, biz bunu desək də, deməsək də, əgər o, Allah yanında şəhid sayılırsa, biz onun şəhid olduğunu deməsək də, o, şəhiddir. Yox, əgər Allah yanında şəhid sayılmırsa, biz onun şəhid olduğunu desək də, o, şəhid deyildir. Elə isə, biz: “Ümid edirik ki, filankəs şəhid olmuşdur” – deməliyik. Yaxud ümumi mənanı ifadə edən sözlə: “Allah yolunda öldürülən şəhiddir” və ya buna bənzər sözlər deməliyik.

Sonrakı hədisə gəlicə, bu hədis dəlildir ki, *mömin* adam səbir edərək və savabını Allahdan umaraq, cihada qatılıb, arxaya dönüb qaçmadığı halda Allah yolunda şəhid olarsa, bu, onun günahlarını və qəbahətlərini silib aparar. Yalnız borcdan başqa. Əgər bu adamın borcu olarsa, onun şəhidliyi bu borcu aradan qaldırmaz. Çünki borc, qul haqqıdır. Qul haqqını isə, mütləq ödəmək gərəkdir.

Bu hədis, borcun məsuliyyətinin olduqca böyük olduğuna və insanın onu qaytarmaq məsələsinə səhlənkər yanaşmamasına dəlalət edir. Lakin təəssüflər olsun ki, bizim yaşadığımız indiki dövrdə, əksər insanlar borcu qaytarmaq məsələsinə səhlənkər yanaşırlar. Görürsən ki, bəzi adamlar, ehtiyacları olmadığı halda, hətta sırf əlavə rahatlığı üçün,

kreditlə və ya başqa buna bənzər yolla borca girib bəzi əşyalar alır və bu məsələyə əhəmiyyət vermirlər. Bəzən görürsən ki, kasıb bir adam, *borca girərək* səksən min manatlıq və ya bundan da baha qiymətə məşın alır. Halbuki o, *əlindəki nağd pul ilə* iyirmi min manatlıq məşın ala bilər. Bunların hamısı, dini savadın az olduğundan və Allaha olan yəqinliyin zəifliyindən irəli gəlir. Odur ki, bacardığınız qədər kreditə heç bir şey götürməyin. Yox əgər məcburiyyət qarşısında qalsanız, külli miqdarda borca girməmək şərtilə, ehtiyacınızı ödəyəcək qədər borc almaqla kifayətlənin. Allahdan diləyimiz budur ki, hamımızı Öz qəzəbindən qorusun və hamımıza, həm Onun, həm də Onun qullarının borcunu layiqincə ödəməyi nəsib etsin!

۲۱۸ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «أَتَدْرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟» قَالُوا: الْمُفْلِسُ فِينَا مَنْ لَا دِرْهَمَ لَهُ وَلَا مَتَاعَ. فَقَالَ: «إِنَّ الْمُفْلِسَ مِنْ أُمَّتِي مَنْ يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ وَصِيَامٍ وَزَكَاةٍ، وَيَأْتِي قَدْ شَتَمَ هَذَا، وَقَذَفَ هَذَا، وَأَكَلَ مَالَ هَذَا، وَسَفَكَ دَمَ هَذَا، وَضَرَبَ هَذَا، فَيُعْطَى هَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، وَهَذَا مِنْ حَسَنَاتِهِ، فَإِنْ فَنِيَتْ حَسَنَاتُهُ قَبْلَ أَنْ يَقْضِيَ مَا عَلَيْهِ، أُخِذَ مِنْ خَطَايَاهُمْ فَطُرِحَتْ عَلَيْهِ، ثُمَّ طُرِحَ فِي النَّارِ» رواه مسلم.

218. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, *bir dəfə* Rəsulullah ﷺ *səhabə-lərindən*: “**Bilirsiniz, müflis kimdir?**” – deyə soruşdu. Onlar: “Müflis, nə dirhəmi, nə də malı olan kimsələrimizdir” – deyə cavab verdilər. Rəsulullah ﷺ buyurdu: “**Ümmətimdən olan müflis o kəsdir ki, Qiya-mət günü namaz, oruc və zəkatla gələcək, lakin bununla yanaşı, birisini söymüş, birisinə böhtan atmış, birisinin malını yemiş, birisinin qanını tökmüş, birisini də vurmuş halda Allahın hüzuruna çıxacaq və qisas olaraq onun savablarından götürülüb zülm etdiyi kəslərə veriləcəkdir. Əgər onun savabları zülm etdiyi kimsələrin haqqını ödəmədən əvvəl bitsə, o adamların günahlarından götürülüb onun günahla-rı üzərinə atılır, sonra da onun özü Cəhənnəmə atılır.**”

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

¹ Səhih Muslim, 2581.

Şərh:

Müəllifin rahiməllah Əbu Hureyraya radiallahu ənh istinad edərək nəql etdiyi bu hədisdə Rəsulullah salallahu əleyhi və əlihə və səlihə və səlihə: **“Bilirsiniz, müflis kimdir?”**– demişdir. Bu sual, mövzu haqqında bilgi vermək üçün verilən bir sualdır. Belə ki, sual verən adam bəzən bilmədiyini öyrənmək üçün başqasına sual verir; bəzən də müraciət etdiyi kimsənin, onun deyəcəyi sözə diqqət yetirməsi üçün və ya bir hökmü təsdiqləmək üçün sual verir. İkincisinə, Rəsulullahın salallahu əleyhi və əlihə və səlihə və səlihə bu sözünü misal çəkmək olar: belə ki, Rəsulullahdan salallahu əleyhi və əlihə və səlihə və səlihə, quru xurma verib yerinə tər xurma almağın hökmü barədə soruşulduqda, o: **“Tər xurmalar, qurudulduqda onların çəkisi azalır mı?”**– deyə soruşmuşdur. Səhabələr: “Bəli!”– deyə cavab verdikdə, o, bu ticarəti qadağan etmişdir.¹

Bu hədisdə isə Rəsulullah salallahu əleyhi və əlihə və səlihə və səlihə səhabələrinə, onların bilmədikləri və ya onun nə qəsd etdiyini bilmədikləri bir məsələ haqqında soruşub deyir ki: **“Bilirsiniz, müflis kimdir?”** Onlar: “Ya Rəsulullah, müflis, nə dirhəmi, nə də malı olan kimsələrimizdir”– deyə cavab verirlər. Yəni pulu və ya malı olmayan kimsə, dolayısıyla, kasıb adam qəsd edilir. El arasında da bir adama: “müflis”– deyildikdə, pulu və ya malı olmayan, kasıb adam qəsd edilir. Rəsulullah salallahu əleyhi və əlihə və səlihə və səlihə isə belə buyurdu: **“Ümmətimdən olan müflis o kəsdir ki, Qiyamət günü namaz, oruc və zəkatla gələcək...”**; başqa bir rəvayətdə də: **“Dağlar qədər savablarla gələcək...”**– deyilir. Yəni böyük savablarla gələcək. Onun savablardan əmələ gəlmiş böyük sərvəti olacaq: **“Lakin bununla yanaşı, birisini söymüş, birisinə böhtan atmış, birisinin malını yemiş, birisinin qanını tökmüş, birisini də vurmuş halda Allahın hüzuruna çıxacaq...”** yəni, insanlara müxtəlif cür əziyyətlər vermişdir. İnsanlar da ondan öz haqlarını almaq istəyəcəklər. Dünyada ala bilmədikləri haqlarını axirətdə almaq istəyəcəklər. Beləcə, haqq sahibləri üçün ondan qisas alınacaqdır. Belə ki, onlar ədalətlə və qisas almağa haqlı olduqları halda, bir-bir gəlib onun savablarından götürəcəklər. **“Əgər onun savabları zülm etdiyi kimsələrin haqqını ödəmədən əvvəl bitsə, o adamların günahlarından götürülüb onun günahları üzərinə atılar, sonra da onun özü**

¹ Sunən Əbu Davud, 3359; Sunən ət-Tirmizi, 1225; Sunən ən-Nəsai, 4545; Sunən İbn Macə, 2264; Tirmizi bu hədisin “həsən səhih” olduğunu demişdir.

Cəhənnəmə atılar.” Savabları bitər: namazının, zəkatının və orucunun savabları bitər. Qazandığı savablarını hamısı tükənər. Belə olduğu təqdirdə isə, haqq sahiblərinin günahlarından götürülüb onun günahları üzərinə əlavə edilər, ardından da Cəhənnəm oduna atılar. Rəsulullah ﷺ doğru söyləmişdir. Həqiqətən də, beləsi, əsl müflisdir. Bu dünyada iflasa uğramaq qorxulu deyil. Çünki dünya gəldi-gedərdi. Səhər kasıb olan bir insan axşama valı ola bilər və ya əksinə, *səhər varlı olan bir insan axşama döndükdə kasıblaya bilər*. Lakin iflas, yəni həqiqi iflas, insanın əziyyət çəkib yığdığı savablarını itirməsidir. Bu savablar Qiyamət günü onun gözü qarşısında olacaq, lakin haqq sahibləri bir-bir gəlib onları götürəcəklər.

Bu hədis, insanı başqalarına əziyyət verməkdən çəkindirir. İnsan həyatda ikən insanların haqlarını ödəməlidir ki, imkan daxilində, qisas bu dünyada həyata keçirilmiş olsun. Əgər *qisas* axirətə qalarsa, orada dinarı və dirhəmi olmayacaq ki, onları verib canını qurtara bilsin. Orada yalnız savablarla hesablaşmalı olacaq. Savablar haqqında isə Rəsulullah ﷺ belə buyurur: **“Qisas olaraq onun savablarından götürülüb zülm etdiyi kəslərə veriləcəkdir. Əgər onun savabları zülm etdiyi kimsələrin haqqını ödəmədən əvvəl bitsə, o adamların günahlarından götürülüb onun günahları üzərinə atılar, sonra da onun özü Cəhənnəmə atılar.”**

Lakin bu hədis, beləsinin Cəhənnəmdə əbədi olaraq qalacağına dəlalət etmir. Əksinə, öz günahları ilə yanaşı yükləndiyi başqalarının günahlarına görə, Cəhənnəmdə cəzasını çəkdikdən sonra oradan çıxıb Cənnətə gedər. Belə ki, mömin, Cəhənnəmdə əbədi olaraq qalmaz. Lakin Cəhənnəmin atəşi çox şiddətlidir. İnsan, nəinki Cəhənnəm atəşinə, heç dünyadakı atəşə belə bir anlıq dözə bilməz. Allah hamımızı Cəhənnəmdən qorusun!

۲۱۹ - وَعَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّكُمْ تَخْتَصِمُونَ إِلَيَّ، وَلَعَلَّ بَعْضَكُمْ أَنْ يَكُونَ الْحَنَ بِحُجَّتِهِ مِنْ بَعْضٍ، فَأَقْضِي لَهُ بِنَحْوِ مَا أَسْمَعُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ أَخِيهِ فَإِنَّمَا أَقْطَعُ لَهُ قِطْعَةً مِنَ النَّارِ» متفق عليه.

«الْحَنَ» أَي: أَعْلَمَ.

219. Ummu Sələmə رضي الله عنها rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mən sadəcə bir insanam. Siz öz mübahisələrinizi həll etmək üçün mənim yanıma gəlirsiniz. Ola bilsin ki, biriniz öz dəlilini dəgirdən daha bəlağətli şəkildə anlatsın və mən də eşitdiyimə əsasən onun lehinə hökm verim. Belə olduğu təqdirdə, kimə din qardaşının haqqından bir şey verilməsinə hökm çıxarıramsa, bilsin ki, ona Cəhənnəm odundan bir parça vermiş oluram.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله “Zülmün haram buyurulması və haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi” adlı fəsildə, Ummu Sələməyə رضي الله عنها istinadən nəql etdiyi hədisdə, Rəsulullahın ﷺ belə buyurduğunu zikr etmişdir: **“Mən sadəcə bir insanam. Siz öz mübahisələrinizi həll etmək üçün mənim yanıma gəlirsiniz. Ola bilsin ki, biriniz öz dəlilini dəgirdən daha bəlağətli şəkildə anlatsın və mən də eşitdiyimə əsasən onun lehinə hökm verim. Belə olduğu təqdirdə, kimə din qardaşının haqqından bir şey verilməsinə hökm çıxarıramsa, bilsin ki, ona Cəhənnəm odundan bir parça vermiş oluram.”**

Bu hədis dəlildir ki, Rəsulullah ﷺ da, bizim kimi bir bəşərdir. Mələk deyil, əksinə, o da bir bəşərdir. Bəşər oğluna üz verən təbii xüsusiyyətlər ona da üz verir. O da, hər bir insan kimi, acır, susayır, üşüyür, tərləyir, yatır, oyanır, yeyir, içir, xatırlayır və unudur, eyni ilə bizim kimi bəzi şeyləri bilir, bəzi şeyləri də bilmirdi. Odur ki, o: **“Mən sadəcə bir insanam”**²– demişdir.

Uca Allah ona, bütün bəşəriyyətə belə elan etməsini əmr etmişdir: **“De: “Mən də sizin kimi bir insanam. Mənə vəhy olunur ki, sizin məbudunuz Tək olan İlahdır.”**³ Yəni, Rəsulullah ﷺ ibadət ediləcək bir ilah, fayda və ya zərər verə bilən bir rəbb deyil. Əksinə, o, özünə belə fayda və ya zərər verməyə qadir deyildir. Bu söz, Rəsulullah ﷺə dua edənlərin, yaxud ona ibadət edənlərin, yaxud ondan özlərinin sı-

¹ Səhih əl-Buxari, 2680; Səhih Muslim, 1713.

² Əvvəlki mənbə.

³ əl-Kəhf, 110.

xıntılarını aradan qaldırmasını diləyənlərin, yaxud onlara fayda verməsini ümid edənlərin iddialarının əsassız olduğunu sübut edir. Rəsulullah ﷺ bu sadalananların heç birinə qadir deyil: **“De: “Mən sizə nə ziyan verməyə, nə də sizi doğru yola yönəltməyə qadirəm!” De: “Həqiqətən, mənə Allahdan heç kəs xilas edə bilməz və mən Ondən başqa bir sığınacaq yeri tapa bilmərəm! Mənim əlimdən gələn ancaq Allahı və Onun göndərdiklərini təbliğ etməkdir.”**¹ Yəni, Allah, mənə bir zərər toxundurmaq istəsə, heç kəs mənə Onun əlindən qurtara bilməz.

Peyğəmbərin ﷺ: **“Mən sadəcə bir insanam”** sözü, onun: **“Siz öz mübahisələrinizi həll etmək üçün mənim yanıma gəlersiniz”** sözünə bir müqəddimədir. Yəni mən, sizin kimi bir insanam, hansınızın haqlı, hansınızın da haqsız olduğunu bilmirəm.

“Öz mübahisələrinizi həll etmək üçün mənim yanıma gəlersiniz”, yəni aranızda olan çəkişməni həll etmək üçün mənə müraciət edirsiniz.

“Ola bilsin ki, biriniz öz dəlillərini dəgərindən daha bəlağətli şəkildə anlatsın...”, yəni öz iddiasını daha bəlağətli və daha güclü məntiqlə izah etsin. Ərəblər: **“Filankəs fəsahtəlidir, filankəs məntiqli danışır”**, yəni öz danışığı ilə başqasını susdura bilir. Necə ki, uca Allah iki iddiaçı haqqında buyurur: **“Qardaşım: “Onu mənə ver!” – dedi və mübahisədə mənə üstün gəldi.”** Yəni mübahisə və münaqişədə mənə yendi. Bu hədisdə də **“bəlağətli”** deyildikdə, anlaşılan tərzdə, fəsahtəli və aydın danışmaq qəsd edilir.

Buna tez-tez rast gəlmək olur. Görürsünüz ki, iki nəfər hakimin hüsurunda mühakimə olunur. Biri fəsahtətlə danışır, açıqlama verir, dəlil göstərir və mübahisə etməyi bacarır. Digəri isə, haqlı olsa belə bunu edə bilmir. Elə buna görə də hakim, birincinin lehinə hökm verir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Mən eşitdiyimə əsasən onun lehinə hökm verirəm”** – demişdir. Peyğəmbərin ﷺ: **“Mən eşitdiyimə əsasən”** sözü, hakimlərə geniş imkan verir. Belə ki, onlar, məlumatları olmadıqları məsələlərə görə cavabdehlik daşıyırlar. Əksinə, əllərində olan dəlillərə əsasən hökm verirlər. Xəta etdikdə, bir savab, doğru qərar verdikdə isə iki savab qazanırlar. Bundan artıq heç bir şeyə görə məsuliyyət daşıyırlar. Zahirən eşitdiklərinin əksinə hökm vermələri isə caiz deyil. Belə

¹ əl-Cinn, 21-23.

ki, əgər zahirən eşitdiklərinin əksinə hökm versələr, bu, hərc-mərcliyə yol açar, qarışıqlığın və ittihamların meydana gəlməsinə səbəb olar və o zaman belə deyilər: “Hakim, müəyyən bir səbəbdən dolayı, zahirən eşitdiyinin əksinə hökm vermişdir.” Odur ki, hakimin, zahirən eşitdiklərinə əsasən hökm verməsi vacibdir. Batində olanlar isə Allaha aiddir. Məsələn, bir adam başqa birisinin ona yüz manat borclu olduğunu iddia etsə və iki şahid gətirsə, hakim, ittiham olunan kimsənin o yüz manatı verməsinə dair hökm verməlidir. Hətta şahidlərdən şübhələnsə belə, zahirdə eşitdiyinə əsasən hökm verməlidir. Lakin şübhə etdiyi təqdirdə, bu şübhəni aradan qaldırmaq üçün araşdırma aparması vacibdir. Və əgər şübhəni əsaslandıracaq bir dəlil tapa bilməsə, məsələnin başqa cür olduğunu zənn etsə belə, o halda, yenə də zahirə görə hökm verməlidir. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Mən eşitdiyimə əsasən onun lehinə hökm verirəm”** – demişdir.

Amma bununla yanaşı Peyğəmbər ﷺ, öz lehinə haqsız yerə hökm verilən kimsəni təhdid edərək demişdir: **“Belə olduğu təqdirdə, kimə din qardaşının haqqından bir şey verilməsinə hökm çıxarırsam, bilsin ki, ona Cəhənnəm odundan bir parça vermiş oluram.”** Yəni hakimin verdiyi qərar, haramı halal etməz. Hakim, çəkişmənin zahirinə görə, haqsız olan kimsənin lehinə hökm versə belə, o adamın, iddia etdiyi şeyi götürməsi halal sayılmaz. Əksinə, əgər onu götürərsə, ancaq günahını artırar. Belə ki, batıl bir şeyi, batıl bir yolla əldə etmiş olar. Beləliklə də, bunun günahı, onu başqa bir yolla əldə edən kimsənin günahından daha çox olar.

Bu hədis, hər bir hakimə çox sərt şəkildə xəbərdarlıq edir ki, heç bir halda, hətta iddiaçı onun ən yaxın adamı olsa belə, əlindəki dəlillərin əksinə hökm verməsin. Alimlər: “Hakim, özünün bildiyi məlumata əsasən hökm verə bilərmə?” məsələsində ixtilaf etmişlər. Bəziləri: “Caiz deyildir” – demişlər. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Mən eşitdiyimə əsasən onun lehinə hökm verirəm”** – demişdir. Belə ki, əgər o, özünün bildiyi məlumata əsasən hökm versə, bu, sonunda tənqidlə nəticələnər. Çünki belə məlumatlar, zahirdə görünən bir dəlil deyil ki, insanlar onu görsün və hakim də buna əsasən hökm versin. Bəzi alimlər də: “Xeyr, hakim, özünün bildiyi məlumata əsasən hökm verə bilər” – demişlər.

Bəzi alimlər isə: “Əgər ortaya qoyulmuş dəlil, onun bildiyi məlumatın əksinə olarsa, o zaman öz bildiyinə əsasən hökm verməməlidir” – demişlər.

Doğru rəy isə budur ki, hakim, bəzi xüsusi məsələlər müstəsna olmaqla, heç bir halda özünün bildiyi məlumata əsasən hökm verməməlidir. Buna misal, hakimin, hökm verdiyi məclisdə, iddiaçılardan birinin gətirdiyi dəlildən çıxartdığı nəticəyə əsasən hökm verməsidir. Məsələn, iki nəfər məhkəmədə mühakimə olunduğu vaxt, onlardan biri əvvəlcə haqqı etiraf edib, sonra da, müzakirə və münaqişə əsnasında etirafını inkar edərsə, bu halda hakim, öz elminə əsasən hökm verə bilər. Çünki o, bu məsələdən məhkəmə məclisində əgah olmuşdur.

Başqa bir misal çəkək: əgər barəsində hökm verəcəyi məsələ, hamıya məlum olan bir məsələdirsə, məsələn, filan mülkün müsəlmanlara aid ümumi bir vəqf olduğu, yaxud filan şəxsin mülkü olduğu hər kəsə məlumdursa, bu halda hakim, bildiyi məlumata əsasən hökm verə bilər. Çünki belə vəziyyətdə, ittiham olunma ehtimalı ola bilməz, heç kəs hakimi saxtakarlıqda ittiham edə bilməz. O məsələ hər kəsə bəlli olduğuna görə, adam öz bildiyinə əsasən yanlış hökm verməyə cürət etməməlidir.

Bu məsələdə doğru rəy budur ki, məsələnin təfsilata ehtiyacı var. Yoxsa ki, hakim özündə olan məlumata görə deyil, zahirən göstərilən dəlilə əsasən hökm verməlidir. Yox əgər məsələ onda olan məlumatın əksinə olarsa, o zaman bu mühakimə, başqa hakimə həvalə edilir. Əvvəlki hakim isə, sadəcə şahidlərdən biri qismində çıxış edir. Məsələn, bir adam, bir başqa birisində yüz manat alacağı olduğunu iddia edərsə, ittiham olunan kimsə də bunu inkar edərsə, hakimin də, ittiham olunan kimsənin yüz manat borc alması barədə məlumatı olsa, özünün bildiyi məlumata əsasən hökm berə bilməz. Həmçinin, yəqqin bildiyinin əksinə də hökm verməməlidir. Əksinə, deməlidir ki: “Mən bu işi, başqa hakimə həvalə edirəm. Mən də, iddiaçı ilə birlikdə şahid qismində iştirak edəcəm.” Beləliklə də, bu iş başqa hakimə həvalə edilir. Əvvəlki hakim isə şahid qismində çıxış edir. İkinci hakim də, iddiaçının andı və əvvəlki hakimin şahidliyinə əsasən hökm verər.

۲۲۰ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «لَنْ يَزَالَ الْمُؤْمِنُ فِي فُسْحَةٍ مِنْ

دِينِهِ مَا لَمْ يُصِبْ دَمًا حَرَامًا» رواه البخاري.

220. İbn Ömər رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mömin, haram buyurulmuş cana qəsd edib qan tökmədikcə dinində rahatlıq içində olar.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته الله “Zülmün haram buyurulması və haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi” adlı fəsildə, Abdullah ibn Ömərə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən nəql etdiyi hədisdə, Rəsulullahın ﷺ belə buyurduğunu zikr etmişdir: **“Mömin, haram buyurulmuş cana qəsd edib qan tökmədikcə dinində rahatlıq içində olar.”** Yəni möminin, zimminin, muahidin və müstə'minin qanını axıtmadıqca, rahat olar. Bu dörd sinif insanın qanını axıtmaq haramdır: müsəlmanın, zimminin, muahidin və müstə'minin qanı. Ən toxunulmaz olanı isə möminin qanıdır. Döyüş əsnasında düşmən tərəfdə olan kafirin qanı isə haram deyildir. Və əgər adam, haram buyurulan bir cana qəsd edərsə, dini onu sıxıntıya salmağa başlayar. Yəni, qəlbi o qədər daralar ki, axırda dini qəlbindən çıxar və kafir olaraq ölər. Uca Allahın bu ayəsindəki sirr də budur: **“Kim bir mömini qəsdən öldürərsə, onun cəzası içərisində əbədi qalacağı Cəhənnəm olar. Allah ona qəzəblənər, onu lənətləyər və onun üçün böyük bir əzab hazırlayar.”**² Ayədən aydın başa düşülür ki, bilərəkdən mömin adamı öldürən kimsə üçün beş cəza hazırlamışdır: Cəhənnəmə giriftar olması, atəşin içində əbədi qalması, Allahın ona qəzəbi tutması, üstəlik, ona lənət etməsi və bir də ona böyük bir əzab hazırlaması. Çünki insan, bir mömini qəsdən öldürərsə, haram buyurulan cana qəsd etmiş olar. Buna görə dini, onu narahat edər, qəlbi də daralmağa başlayar. Axırda da, dini qəlbindən çıxar və Cəhənnəmdə əbədi qalacaq insanlardan olar. Bu, dəlildir ki, haram buyurulan qanı tökmək, böyük gü-

¹ Səhih əl-Buxari, 6862.

² ən-Nisa, 93.

nahlardandır. Buna da heç bir şübhə yoxdur. Çünki Allahın haram buyurduğu bir cana haqsız yerə qıymaq, böyük günahlardan sayılır.

Lakin adam etdiyi bu cinayətə görə tövbə edərsə, onun tövbəsi qəbul olarmı? Alimlərin əksəriyyəti, beləsinin tövbəsinin səhih olduğunu demişlər. Çünki uca Allahın bu ayələrinin ümumi mənası buna dəlalət edir: **“Onlar Allahla yanaşı başqa məbuda yalvarmaz, Allahın haram etdiyi cana haqsız yerə qıymaz və zina etməzlər. Bunu edən kimsə cəzalandırılır. Qiyamət günü onun əzabı qat-qat artırılır və onun içində zəlil olub əbədi qalar. Ancaq tövbə edib iman gətirən və saleh əməllər edənlərdən başqa. Allah onların pis əməllərini yaxşı əməllərlə əvəz edir. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir!”**¹

Bu ayədə uca Allah, Allahın haram buyurduğu cana qəsd etdikdən sonra, tövbə edib iman gətirən və saleh əməl edən kimsənin tövbəsini qəbul edəcəyini açıq-aydın bildirir.

Həmçinin, uca Allah buyurur: **“Qullarıma mənim bu sözümü de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmətindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, Bağışlayandır, Rəhmlidir!”**²

Yaxşı bəs tövbə necə edilməlidir? Mömini qəsdən öldürən kimsənin boynunda üç haqq olur: birinci haqq, Allahın haqqı; ikinci haqq, öldürülən adamın haqqı; üçüncü haqq isə, öldürülənin ailəsinin haqqıdır:

Allahın haqqına gəlincə, əgər adam səmimi-qəlbdən tövbə edərsə, Allah onun tövbəsini qəbul edir. Buna heç bir şübhə yoxdur.

Öldürülən adamın haqqına gəlincə, o, öz haqqı ilə birlikdə bu dünyadan köçüb getmişdir. Yəni ölmüş adamdan, artıq bu dünyada halallıq almaq mümkün deyil. Məgər bu o deməkdir ki, qatil Allaha tövbə etdiyinə görə, Allah onun yerinə öldürülən adamın haqqını Özü ödəyəcək? Yoxsa Qiyamət günü öldürülən adam qatildən mütləq qisas alacaq? Bu xüsusda alimlər ixtilaf etmişlər. Alimlərin bəzisi belə demişlər: “Öldürülən kimsənin haqqı, tövbə ilə aradan qalxmaz. Çünki tövbənin şərtlərindən biri, haqları haqq sahiblərinə qaytarmaqdır. Öldürülən adamın haqqını vermək isə mümkün deyil. Çünki o, artıq öldürülmüş-

¹ əl-Furqan, 68-70.

² əz-Zumər, 53.

dür. Odur ki, Qiyamət günü qatildən mütləq qisas alacaq. Lakin “əl-Furqan” surəsindən oxuduğumuz ayənin zahiri, uca Allahın onun günahını tamamilən bağışlayacağını bildirir. Uca Allah, qulun səmimi-qəlbdən tövbə etdiyini görsə, öldürülən adamın haqqını verməyi Öz öhdəsinə götürər.

Üçüncü haqqa gəlincə, bu, öldürülən kimsənin ailəsinin haqqıdır ki, bunu mütləq yerinə yetirmək lazımdır. Çünki bunu yerinə yetirmək, qatilin imkanı daxilindədir. Bunu etməyin yolu da budur ki, o, özünü onlara təslim etməli və deməlidir: “Sizin ailə üzvünüzü öldürən mənəm. Mənə istədiyinizi edə bilərsiniz.” O zaman onlar, bu dörd şeydən birini seçməlidirlər: ya ondan qanbası almayıb onu bağışlamalıdılar; ya qisas alaraq onun edam edilməsini tələb etməlidilər; ya ondan qanbahası almalı *və beləliklə də, onu bağışlamalıdılar*; ya da qanbahası xüsusundə daha az və ya onun qədər mal verəcəyinə dair əhd bağlamalıdılar ki, bu da, alimlərin yekdil rəyinə görə caizdir.

Ölənin ailəsinin qanbahasından daha çox pul tələb etməsi məsələsinə gəlincə, alimlər bu məsələdə ixtilaf ediblər. Bəzilərinin rəyinə görə, ölənin ailəsinin, qanbahasından artıq pul istəməsi icazəlidir. Çünki bu, onların haqqıdır. İstəsələr: “Edam olunmasını istəyirik” – deyə bilər, istəsələr də: “Biz onu yalnız on qanbahası müqabilində bağışlayırıq” – deyə bilərlər. İmam Əhmədin rahiməlləh məzhəbinin məşhur rəyi budur. Yəni qisas əvəzinə, qanbahasından daha çox pul almaqla qatili bağışlamaq olar. İzahları isə, bir qədər əvvəl qeyd etdiyimiz kimidir. Yəni bu haqq, onların, yəni ölənin ailəsinin haqqıdır. Onlar istəsələr, ancaq könül xoşluqları ilə aldıqları mal müqabilində bu haqdan keçə bilərlər.

Xülasə budur ki, “əl-Furqan” surəsindən oxuduğumuz ayəyə əsasən,¹ qəsdən adam öldürən kimsənin tövbəsi səhih sayılır. Bu ayə, məxsusi olaraq, cana qəsd etmək məsələsinə aiddir. Həmçinin, ümumi mənanı ifadə edən o biri ayə də buna dəlildir: **“Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır.”**² Şəkk yoxdur ki, tövbə etməklə Allahın haqqı aradan qalxır. Ölənin haqqına gəlincə, bəzi alimlərin rəyinə görə, bu haqq da aradan qalxır və Allah onu Qiyamət günü Özü ödəyəcək; digərləri-

¹ əl-Furqan, 68-70.

² əz-Zumər, 53.

nin rəyinə görə isə bu haqq aradan qalxmır və qatilin boynunda qalır. Daha üstün rəy budur ki, bu haqq da aradan qalxır və Allah onu Qiya-mət günü ödəyəcəyini Öz öhdəsinə götürür. Ölənin ailəsinin haqqına gəlcə, bunu ödəmək labüddür. Qatil özünü ölənin ailəsinə təslim et-məli və onlara: “İstədiyinizi edə bilərsiniz” – deməlidir.

Bu hədis, cana qəsd etməyin nə dərəcədə ağır bir günah olduğuna və onun ən böyük günahlardan olduğuna dəlalət edir. Hətta bilərəkdən adam öldürən kimsənin dindən çıxması ehtimalı da meydana gəlir.

٢٢١ - وَعَنْ خَوْلَةَ بِنْتِ عَامِرٍ الْأَنْصَارِيَّةِ، وَهِيَ امْرَأَةُ حَمْزَةَ رضي الله عنه وَعَمَّا قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: «إِنَّ رَجُلًا يَتَخَوَّضُونَ فِي مَالِ اللَّهِ بِغَيْرِ حَقٍّ، فَلَهُمُ النَّارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»
رواه البخاري.

221. Rəvayət edilir ki, Həməzənin عليه السلام həyat yoldaşı Xövlə bint Amir əl-Ənsariyyə عليها السلام demişdir: “Mən Rəsulullahın ﷺ belə dediyini eşitmişəm: **“Bəzi insanlar Allahın malını haqsız yerə dağıdırlar. Qiyamət günü onları Cəhənnəm odu gözləyir.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رحمته, Həməzə ibn Abdulmüttəlibin رحمته həyat yoldaşı Xövləyə رحمته istinad edərək nəql etdiyi hədisdə Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Bəzi insanlar Allahın malını haqsız yerə dağıdırlar. Qiyamət günü onları Cəhənnəm odu gözləyir.”** Bu hədis də, həmçinin, mal-dövlət xüsusunda zülm etmənin, ədalətsiz davranmanın haram olduğuna dəlalət edir.

Hədisdəki: **“dağdırlar”** sözü dəlildir ki, onlar öz mallarını şəriətin əsaslarına müvafiq olmayan şəkildə, israfla xərcləyirlər. Onlar, mallarını siqaretə, narkotikə, içkiyə və başqa bu kimi zərərli şeylərə xərcləyən kimsələr kimi, öz mallarını zərərli şeylərə xərcləməklə onları zay edirlər. Həmçinin, bu malları oğurluq, qəsbkarlıq və başqa bu kimi batil yollarla ələ keçirirlər. Habelə, bu malları batil iddialarla mənimsəyir-

¹ Səhih əl-Buxari, 3118.

lər. Məsələn, yalan danışaraq, özünə aid olmayan bir malın ona məxsus olduğunu iddia edir və s.

Xülasə budur ki, istər öz malı, istər başqasının malı olsun *fərq etməz*, o malları şəriət qaydalarına uyğun şəkildə sərf etməyən kimsə üçün Qiyamət günü Cəhənnəm əzabı hazırlanmışdır. Yox, əgər tövbə edib, hər bir haqq sahibinə haqqını qaytararsa, üstəlik malını, siqaret, içki və başqa bu kimi haramlara xərclədiyinə görə tövbə edib, haramlardan uzaq durarsa, Allah onun tövbəsini qəbul edər. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: ***“Qullarıma mənim bu sözümü de: “Ey Mənim özlərinə qarşı həddi aşmış qullarım! Allahın rəhmətindən ümidinizi üzməyin. Şübhəsiz ki, Allah bütün günahları bağışlayır. O, həqiqətən, Bağışlayandır, Rəhmlidir!” Əzab sizə gəlməmişdən öncə Rəbbinizə üz tutun və Ona təslim olun. Sonra sizə heç bir kömək edilməz. Əzab sizə özünüz də hiss etmədən, qəfil gəlməmişdən əvvəl Rəbbinizdən sizə nazil edilən ən gözəl sözə tabe olun! Sonra kimsə deməsin: “Allaha qarşı etdiyim etinasızlıqlara görə vay mənim halıma! Həqiqətən, mən *dinə və dində olanlara* rişxənd edənlərdən idim!” Yaxud deməsin: “Əgər Allah məni doğru yola yönəltsəydi, mən müttəqilərdən olardım!” Yaxud da, əzabı gördüyü zaman deməsin: “Kaş, bir də *dünyaya* qayıdaydım, yaxşı işlər görənlərdən olardım!” Xeyr, Mənim ayələrim sənə gəlmişdi, lakin sən onları yalan saydın, təkəbbür göstərdin və kafirlərdən oldun.”¹***

Bu hədis insanı, malı səmərəsiz şeylərə xərcləməkdən və onu zay etməkdən çəkindirir. Çünki uca Allah, mal-dövləti insanlara, özlərinin dini və dünyəvi işlərini yoluna qoymaq üçün vermişdir. İnsan onu xeyirsiz işlərə sərf edərsə, o zaman, Allahın malını haqsız yerə israf edənlərdən sayılar.

¹ əz-Zumər, 53-59.

İyirmi yeddinci fəsil

**Müsəlmanların toxunulmazlıqlarına ehtiram göstərmək,
onların haqlarının bəyanı, onlara qarşı şəfqətli
və mərhəmətli davranmaq**

Mövzu ilə bağlı ayələr:

Uca Allah belə buyurur:

﴿وَمَنْ يُعْظِمِ حُرْمَتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ﴾

“Kim Allahın haram buyurduqlarına hörmət etsə, bu, Rəbbi yanında onun üçün xeyirli olar.”¹

﴿وَمَنْ يُعْظِمِ شَعِيرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ﴾

“Hər kim Allahın ayinlərinə hörmət etsə, bilsin ki, bu, qəlblərin təqvasındandır.”²

﴿وَأَخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِينَ﴾

“...möminləri mərhəmət qanadının altına al.”³

﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾

“...kim bir cana qəsd etməyən və ya yer üzündə fəsad törətməyən bir şəxsi öldürərsə, bütün insanları öldürmüş kimi olar. Kim də onu ölümdən xilas edərsə, sanki bütün insanları xilas etmiş kimi olar.”⁴

Şərh:

Müəllif ﷺ bu fəsilə belə bir başlıq qoymuşdur: “Müsəlmanların toxunulmazlıqlarına ehtiram göstərmək, onların haqlarının bəyanı, onlara qarşı şəfqətli və mərhəmətli davranmaq.” Müsəlmanın öz müsəlman qardaşı üzərində bir çox haqqı vardır. Rəsulullah ﷺ bu haqları bir çox hədislərdə bəyan etmişdir:

¹ əl-Həcc, 30.

² əl-Həcc, 32.

³ əl-Hicr, 88.

⁴ əl-Maidə, 32.

Bu haqlardan biri, müsəlmanla qarşılaşdıqda: “əssəlamu aleykə” və ya “əssəlamu aleykum” – deyərək ona salam verməyindir. Bir müsəlmanın üç gündən artıq başqa bir müsəlmandan küsülü qalması, qarşı-qarşıya gəldikdə, bir-birinə arxa çevirməsi caiz deyil. Onların ən xeyirlisi, ilk salam verənidir. Yox, əgər hər hansı bir səbəbdən dolayı onu danışdırmamaq məsləhətdirsə, o zaman yalnız üç gün küsülü qala bilərsən. Və əgər onun bilərəkdən günah iş gördüyünü və bu günaha görə tövbə etmədiyini görsən, üstəlik, onu danışdırmamağının onun tövbə edəcəyinə səbəb ola biləcəyini ehtimal etsən, o halda daha çox küsülü qala bilərsən. Bu məsələdə səhih rəy budur ki, üç gündən artıq küsülü qalmaq caiz deyil. Lakin bundan artıq küsülü qalmaq məsləhətə bağlıdır: yəni əgər faydası varsa, onu etməli, əks halda isə etməmək gərəkdir. Əgər onunla küsülü qalmağın faydası yoxdursa, o, açıq-aşkar günah işlətsə də, onunla küsülü qalmamalısan.

Sonra müəllif ﷺ bu mövzuya aid bir neçə ayə zikr etmişdir. Bunlardan biri uca Allahın bu ayəsidir: **“Kim Allahın haram buyurduqlarına hörmət etsə, bu, Rəbbi yanında onun üçün xeyirli olar.”** Kim Allahın haram buyurduqlarına hörmət etsə: yəni Onun, təcavüz edilməsini haram buyurduğu yerlərə, zamanlara və şəxslərə hörmət etsə, deməkdir. Allahın müqəddəs etdiklərinə riayət etmək, adam üçün Rəbbi yanında daha xeyrlidir. Allahın təyin etdiyi toxunulmaz yerlərə – məsələn, Məscidul-harama, Peyğəmbərin ﷺ məscidinə və digər məscidlərə, habelə, təyin etdiyi toxunulmaz zamana – zülqədə, zülhiccə, muhərrəm və rəcəb kimi haram aylara və s. ehtiram göstərmək, adama ağır gəlir və o, bunu xoşlamırsa, nəfsini bunlara ehtiram göstərməyə məcbur etməlidir. Həmçinin, müsəlman qardaşlarına ehtiram göstərmək və onlarla müsəlmana layiq şəkildə davranmaq da, buna aiddir. Belə ki, müsəlmanın öz müsəlman qardaşına hörmətsizlik etməsi caiz deyil. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“İnsanın şər əməl sahibi olması üçün müsəlman qardaşına həqarətlə baxması kifayətdir.”**¹ Yəni qəlbi ilə müsəlman qardaşına xor baxması, yaxud bundan da artığını – dili ilə və ya əli ilə ona əziyyət verməsi, onun şər əməl sahibi olması və günah qazanması üçün kifayətdir. Həmçinin, müsəlmanlarla kafirlər

¹ Səhih Muslim, 2564.

arasında bağlanmış sülh müqaviləsini pozmaq da, Allahın haram buyurduğuna ehtiram göstərməməyə aiddir. Heç bir müsəlmana, kafirlərlə bağlanmış əhdi pozmaq halal deyildir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, əhd bağlayan kafirlər üç qismə bölünür:

Birinci qism, əhdlərinə riayət edən kafirlərdir. Belələrinə qarşı biz də, öz əhdimizi yerinə yetirməliyik.

İkinci qism, xəyanət edib əhdi pozanlardır. Uca Allah buyurur: **“Nə qədər ki, onlar sizinlə düzgün davranır, siz də onlarla düzgün davranın. Həqiqətən, Allah müttəqiləri sevir.”**¹ Belələri ilə bağlanmış əhd pozulmalıdır. Necə ki, qureyşlilər Hudeybiyyədə, Peyğəmbərlə ﷺ bağladıkları əhdi pozmuşdular. Onlar, on il müsəlmanlarla vuruşmayacaqlarına dair əhd bağladılar, lakin sonra qureyşlilər bu əhdi pozdular. Biz də, həmçinin, bizimlə əhd bağlayıb sonra əhdini pozan kafirlərə qarşı əhdimizi pozmalıyıq. Bunlar haqqında uca Allah belə buyurur: **“Məgər siz andlarını pozan, Peyğəmbəri öz yurdundan qovmaq fikrində olan, özləri də sizinlə döyüşü birinci başlayan bir camaatla vuruşmayacaqsınız?!”**²

Üçüncü qism, hələ əhdini pozmamış, lakin pozacaqları ehtimal edilən kafirlərdir. Bunlara, aramızda heç bir əhd olmadığını açıq-aydın bildirməliyik. Necə ki, uca Allah buyurur: **“Əgər bir qövmün əhdi pozacağı ilə xəyanət etməsindən qorxsan, sən də onlara onu pozduğunu bildir. Şübhəsiz ki, Allah xainləri sevmir.”**³

Bunlar, Allahın, toxunulmasını haram buyurduğu şeylərdir. Uca Allahın, toxunulmasını haram buyurduğu zaman, məkan və ya şəxslər buna aiddir. Hər bir müsəlmana vacibdir ki, bunlara ehtiram göstərsin. Odur ki, uca Allah buyurur: **“Kim Allahın haram buyurduqlarına hörmət etsə, bu, Rəbbi yanında onun üçün xeyirli olar.”**⁴ O, həmçinin buyurur: **“Kim Allahın ayinlərinə hörmət etsə, bilsin ki, bu, qəlblərin təqvasındandır.”**⁵

¹ ət-Tovbə, 7.

² ət-Tovbə, 13.

³ əl-Ənfal, 58.

⁴ əl-Həcc, 30.

⁵ əl-Həcc, 32.

Ayədə **“ayinlər”** deyildikdə, böyük və kiçik olan zahiri ibadətlər qəsd edilir. Məsələn, Kəbəni təvaf etmək, Səfa və Mərvə dağları arasında səy etmək, azan və iqamə vermək və başqa bu kimi İslam ayinləri. İnsanın bunlara ehtiram göstərməsi, onun təqvalı olduğuna dəlalət edər. Çünki insanı, bu ayinlərə ehtiram göstərməyə sövq edən şey təqvadır.

Üçüncü ayə isə budur: **“Möminləri mərhəmət qanadının altına al.”**¹ Bir başqa ayədə də, belə buyurulur: **“Sənə tabe olan möminləri qanadının altına al!”**² Mənası budur ki, onlara qarşı təvazökar ol, sözdə və əməldə onlarla yumşaq davran. Çünki mömin adam, öz mömin qardaşına qarşı mərhəmətli və şəfqətli olmalıdır. Necə ki, uca Allah, Peyğəmbəri ﷺ və onun səhabələrini vəsf edib buyurur: **“Mühəmməd Allahın rəsuludur. Onunla birlikdə olanlar kafirlərə qarşı sərt, öz aralarında isə mərhəmətlidirlər.”**³

“Möminləri mərhəmət qanadının altına al” ayəsi dəlildir ki, insanın məqamı – qanadları ilə göyə yüksələn quş kimi – nə qədər yüksək olursa olsun, din qardaşlarına qarşı təvazökar olmalıdır. Məqamı yüksək olsa da, qardaşlarını öz qanadları altına almalı, təvazökar olmalı, onlarla yumşaq davranmalı və bilməlidir ki, kim, Allah rızası üçün təvazökar olarsa, Allah onu ucaldacaqdır. Ola bilər ki, insan: **“Mən, kasıba qarşı təvazökar olub, onunla kəlmə kəssəm və ya azyaşlı birisinə qarşı təvazökarlıq edib onunla söhbət etsəm, bu, mənim səviyyəmi aşağı salar, dəyərimi azaldar”** – desin. Lakin o, bilməlidir ki, bu, şeytanın vəsvəələrindəndir. Şeytan, insana hər yöndən girişməyə çalışır. Uca Allah onun belə dediyini xəbər verir: **“İblis dedi: “Sən məni yoldan çıxartdığınə görə mən də Sənin düz yolunun üstündə oturub insanları tovlayacağam. Sonra onların yanına önlərindən və arxalarından, sağlarından və sollarından gələcəyəm və Sən onların əksəriyyətini şükür edən görməyəcəksən.”**⁴

Şeytan insanın yanına gəlib ona vəsvəsə verib deyir: **“Sən nə ağılanan bu kasıbla təvazökar davranırsan?! Sən necə bu uşaqla təvazökar**

¹ əl-Hicr, 88.

² əş-Şuəra, 215.

³ əl-Fəth, 29.

⁴ əl-Əraf, 16-17.

davranırsan?! Sən nə ağılnan filankəslə danışırısan?! Sən nə ağılnan filankəslə oturub-durursan?!” Halbuki kim Allah için təvazökar olarsa, Allah onu ucaldar. Adam alim də olsa, yüksək məqam sahibi də olsa, varlı da olsa, möminlərə qarşı təvazökar olmalıdır. Kafirə gəlincə, mömin adamın ona qarşı təvazökar olması və onu mərhəmət qanadının altına alması caiz deyil. Lakin onu dinə dəvət etdikdə, haqqa boyun əyməli, onun haqq yola gəlməsindən ümidini üzməməli, təkəbbürlük göstərməməli və ondan üz çevirməməlidir, əksinə, onu İslama dəvət etməlidir. Lakin onu alçaltmaqla deyil, əksinə ehtiramla dəvət etməlidir. **“Möminləri mərhəmət qanadının altına al”** ayəsinin mənası da budur.

“Sənə tabe olan möminləri qanadının altına al!”¹ ayəsi isə, müsəlmanın öhdəsinə düşən qardaşlıq vəzifəsidir. Belə ki, o, möminlərə yumşaq danışmalı və onlarla mülayim rəftar etməlidir. Çünki bu cür rəftar, insanlar arasında sevgi və hörmət qazanmağa səbəb olur. Bu hörmət və sevgi, şəriətin tələblərindəndir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ düşmənçiliyə və nifrətə yol açan hər şeyi qadağan etmişdir. Məsələn, müsəlmanın alveri üzərindən alver etməyi, onun bazarlığı üzərindən bazarlıq etməyi, habelə bunlara bənzər, *düşmənçiliyə və nifrətə yol açan hər bir şeyi* qadağan etmişdir.

Müəllif *əfslin əvvəlində* müsəlmanların toxunulmazlığına ehtiramla yanaşmaq, onlarla mülayim rəftar etmək və onlara yaxşı etmək barədə bir neçə ayə zikr etmişdir. Müsəlmanların toxunulmazlığına ehtiramla yanaşmağa aid olan həmin ayələrdən bir də, uca Allahın bu ayəsidir: **“Kim bir cana qəsd etməyən və ya yer üzündə fəsad törətməyən bir şəxsi öldürərsə, bütün insanları öldürmüş kimi olar. Kim də onu öldürəndən xilas edərsə, sanki bütün insanları xilas etmiş kimi olar.”**² Uca Allah bu ayədə bəyan edir ki, heç bir kəsi öldürməyən, yaxud yer üzündə fəsad törətməyən bir kimsəni öldürən adam, bütün insanları öldürmüş kimidir. Çünki müsəlmanların toxunulmazlığı bütöv bir toxunulmazlıqdır. Müsəlmanlardan birinin haqqına girən adam, bütün müsəlmanların haqqına girmiş sayılır. Necə ki, peyğəmbərlərdən birini yalançı hesab edən kimsə, onların hamısını yalançı hesab etmiş sayılır.

¹ əş-Şuəra, 215.

² əl-Maidə, 32.

Odur ki, uca Allah buyurur: **“Nuh qövmü elçiləri yalançı saydı.”**¹ Halbuki onlar sadəcə bir elçini yalançı saymışdılar. Belə ki, Nuhdan ﷺ əvvəl rəsul göndərilməmişdi. Nuhdan ﷺ sonra gələnləri isə onun qövmü görməmişdir. Demək, bir rəsulu yalançı hesab edən kəs, bütün rəsulları yalançı hesab etmiş sayılır. Toxunulmaz olan bir cana qəsd edən kimsə də, bütün insanların canına qəsd etmiş sayılır. Çünki müsəlmanların toxunulmazlığı bütöv bir toxunulmazlıqdır. Ayənin davamında: **“Kim də onu ölümdən xilas edərsə, sanki bütün insanları xilas etmiş kimi olar”**– deyilir. Yəni onun yaşaması və ölümdən qurtulması üçün çalışarsa, bütün insanları yaşatmış sayılır. İnsanı yaşatmaq və ölümdən qurtarmaq, bəzən Allahdan gələn və insanın qarşısını ala bilməyəcəyi bir təhlükəyə qarşı olur. Məsələn, bir adamın evi yanır, sən də onu xilas etməyə çalışırsan. Bu da, canı xilas etmək, onu yaşatmaq sayılır.

İkinci qisim isə insanın, qarşısını ala biləcəyi bir təhlükədir. Məsələn, bir insan başqa birisini öldürmək istəyir, sən də araya girib, onu ölümdən qurtarırsan. Bu halda sən, bir canı yaşatmış sayılırsan. Bunu edən kimsə isə, bütün insanları yaşatmış sayılır. Belə ki, bir müsəlmanı yaşatmaq, bütün insanları yaşatmaq kimidir.

Ayadə zikr edilən: **“Bir cana qəsd etməyə”** sözündən belə nəticə çıxır ki, bir insanın canına qəsd etmiş kimsəni öldürən adam üzürlü sayılır və etdiyi əmələ görə məsuliyyət daşımır. Necə ki, başqa bir ayədə uca Allah buyurur: **“Biz Tövratda onlara yazıb buyurduq ki, cana can, gözə göz, buruna burun, qulağa qulaq, dişə diş, yaralara da misli ilə qisas alınmalıdır.”**² Demək, bir insanı, haqlı yerə, öldürən kimsə əsla qınanmaz və ona günah yazılmaz. Öldürən adam, öldürdüyü adamı şəriətin buyurduğu haqlı səbəbə görə öldürmüşdürsə, bu, ona ölən varisi olmasına mane olmaz. Yox əgər onu haqsız yerə öldürmüşdürsə, o zaman qatil, öldürdüyü adamın malına varis ola bilməz. Buna belə bir misal çəkək: üç doğma qardaşın ən böyüyü, onların ən kiçiyini qəsdən öldürmüşdür. Belə olduğu halda, yalnız ortancıl qardaş, kiçik qardaşın malına varis olur. Böyük qardaşa isə o maldan heç bir pay verilmir. Çünki o, qardaşını haqsız yerə öldürmüşdür. Və əgər bundan son-

¹ əş-Şuəra, 105.

² əl-Maidə, 45.

ra ortancıl qardaş, kiçik qardaşının qanını yerdə qoymamaq üçün, böyük qardaşını qisas yolu ilə öldürərsə, o zaman ortancıl qardaş, böyük qardaşın malına varis olurmu? Bəli, olur. Çünki onu şəriətin buyurduğu haqlı səbəbə görə öldürmüşdür. Ən kiçiklərini öldürən böyük qardaş isə, kiçik qardaşın malına əsla varis ola bilməz. Çünki onu haqsız yerə öldürmüşdür. Haqq yolla öldürmək məsələsinə gəldikdə isə, bunu edən adam nə qınanar, nə də məsuliyyət daşıyar. Çünki bu, qisas sayılır. Uca Allah buyurur: **“Qisasda sizin üçün həyat vardır, ey ağıl sahibləri! Bəlkə Allahdan qorxasınız.”**¹

Uca Allahın: **“...və ya yer üzündə fəsad törətməyən”** sözüne gəlincə, yer üzündə fəsad törətmək, heç də bir adamın traktor gətirib haqsız yerə başqasının evini uçurtması demək deyil. Hərçənd, bu da fəsad törətməyə aiddir, lakin buna görə müsəlmanın qanını halal saymaq olmaz. Yer üzündə fəsad törətmək deyildikdə, təhlükəli fikirlər və batil etiqadlar yaymaq, quldurluq etmək, narkotik maddələr yaymaq və başqa bu kimi xəbis işlər görmək qəsd edilir. Yer üzündə fəsad törətmək budur. Hər kim bu işlərdən birini etməklə yer üzündə fəsad törədərsə, onun qanı hədərdir, halaldır. Beləsi, öldürülməkdir. Çünki o, yer üzündə fəsad törədir. Hətta uca Allah eyni surədə belə buyurur: **“Allaha və Onun rəsuluna qarşı savaşımların və yer üzündə fitnə-fəsad törətməyə səy göstərənlərin cəzası ancaq öldürülmək və ya çarmıxa çəkilmək, yaxud əllərinin və ayaqlarının çarpazvari kəsilməsi, ya da yaşadıkları yerdən sürgün edilmələridir.”**² Etdikləri günahın böyüklüyünə görə, bu cəzalardan biri ilə cəzalandırılırlar. Əgər günahı böyükdirsə cəzası edam edilməkdir; günahı bundan kiçikdirsə, cəzası çarmıxa çəkilməkdir; günahı bir qədər də kiçikdirsə, cəzası əlinin və ayağının – sağ əlin və sol ayağın – çarpazvari kəsilməsidir. Əgər günahı bundan da kiçikdirsə, o zaman bu adam sürgün edilməlidir. *Bu sürgünə* ömürlük həbs edilmək də aiddir. Alimlərin bəzisi bu rəyi dəstəkləmişlər. Bəziləri də, onun şəhərlərdən qovulmasını daha münasib hesab etmişlər. Lakin əgər adam sürgün edilməklə düzəlməyəcəksə, o zaman ömürlük həbs edilməlidir.

¹ əl-Bəqərə, 179.

² əl-Maidə, 33.

Xülasə budur ki, yer üzündə fəsad törədən bir kimsəni öldürən adam qınanmaz. Əksinə, yer üzündə fəsad törədən adamı öldürmək vacibdir. Cana qəsd edən kimsəni qisas yolu ilə öldürmək isə vacib deyil, mübahdır. Yalnız İmam Malik rahiməlləhu və şeyxülislam İbn Teymiyyə rahiməlləhu beləsini öldürməyi vacib görmüş və demişlər: “Bir adamı qəfil yaxalayaraq öldürən kimsədən qisas almaq vacibdir.” Yəni bir adam başqa birisini güdüb qəfil yaxalayaraq onu qətlə yetirərsə, ölən ailəsi qatili bağışlasa belə, ona qisas tətbiq edilməlidir. Çünki hiylə qurmaq, şər və fəsad sayılır. Bundan qurtulmaq mümkün deyildir.

Məsələn bir adam, yatmış bir kimsənin yanına gəlib onu öldürərsə, bu qatil hər bir halda öldürülməlidir. Ölən ailəsi: “Biz, onu bağışladıq, ondan bir şey istəmirik” – desələr belə, qatil edam edilməlidir. Bu, İmam Malik rahiməlləhu və İbn Teymiyyənin rahiməlləhu rəyidir. Doğru rəy də, elə budur ki, bir adamı xəbərsiz olaraq öldürən kimsə, mütləq edam edilməlidir. Belə olduğu təqdirdə, ölən ailəsinin seçim haqqı yoxdur.

Xülasə budur ki, uca Allah bu ayədə, bir insanı öldürməyən və ya yer üzündə fəsad törətməyən bir kimsəni öldürməyin, bütün insanları öldürmək sayıldığını, habelə, bir kimsəni də ölumdən xilas etməyin, bütün insanları xilas etmək sayıldığını bildirir. Bu da, adam öldürməyin nə dərəcə böyük günah olduğuna dəlalət edir. Əgər adam, nə qədər haqsız yerə insan öldürüldüyünü saymaq istəsə, buna gücü çatmaz. Buna rəğmən, tarix boyu haqsız yerə adam öldürən hər kəsin günahından, Adəmin عليه السلام oğlanlarından birinə – öz doğma qardaşını öldürən tayına bir pay çatar.

Adəmin عليه السلام bir oğlu digərini öz həsədindən dolayı öldürmüşdür. Belə ki, Adəmin عليه السلام ilk əvvəl iki oğlu dünyaya gəlmiş, sonra Allaha yaxınlaşmaq üçün hər biri bir qurban vermişdir. Allah, onlardan birinin qurbanını qəbul etmiş, digərininkini isə qəbul etməmişdir. Elə buna görə də, qurbanı qəbul edilməyən qardaş, digərinə: “Səni hökmən öldürəcəyəm! Niyə Allah sənə qurbanını qəbul etdi, məninkini isə qəbul etmədi?!” – demişdir. Beləliklə də, Allahın ona verdiyi fəzilətə görə ona həsəd etmişdir. Onda qardaşı ona belə demişdir: **“Allah saleh əməlləri ancaq müttəqilərdən qəbul edər!”**¹ Yəni Allahdan qorx ki, Allah

¹ əl-Maidə, 27.

səndən də qəbul etsin. Lakin qardaşını ölüm ilə təhdid edən adam, Allahdan qorxan bir kimsə ola bilməz. Axırda, o, öz doğma qardaşını öldürdü: **“Nəhayət, nəfsi onu qardaşını qətlə yetirməyə vadar etdi və o onu öldürdü, beləliklə də, ziyana uğrayanlardan oldu.”**¹ Etdiyi bu çirkin əmələ görə, ziyana uğradı. Təfsirlərdə xəbər verilir ki, o, qardaşının cəsədini qırx gün kürəyində daşımışdır. Belə ki, o, qardaşının ölüsünü nə edəcəyini bilmirdi. Çünki o zaman hələ qəbrin nə olduğu məlum deyildi. Həmin vaxt: **“Allah, qardaşının cəsədini necə basdırmağı ona göstərmək üçün yeri eşən (yəni dırnağı ilə torpağı qazan) bir qarğa göndərdi.”**² Təfsirlərdə deyilir ki, həmin vaxt iki qarğa gəlib bir-biri ilə vuruşmuş və nəhayət, biri digərini öldürdükdən sonra, onun üçün bir çuxur qazıb onu oraya basdırmışdır. O qatil də bu qarğaya baxıb, qardaşını dəfn etmişdir. İnsana, ölünü dəfn etməyin yolunu məhz qarğalar öyrətmişdir. Bu çox qəribədir!

Xülasə budur ki, haqsız yerə öldürülən hər canın günahından bir pay, yer üzündə ilk qan tökmüş qatilin boynuna yüklənir. Həmçinin, insanlar əmin-amanlığa qovuşduqdan sonra, həmin yerdə ilk əvvəl qətl törədən və insanları buna təşviq edən kimsənin halı da belədir. Çünki insanlar, onun bu əməlindən cəsarət alıb bu çirkin işi görməyə başlayarlar. Odur ki, onların günahından ona da bir pay çatar. Çünki bunun səbəbkarı odur. Kim də pis bir əməli etməklə insanlara nümunə olarsa, o, həm *etdiyi əməlin* günahını qazanır, həm də ondan sonra, Qiyamət gününədək o pis əməli edənlərin günahı qədər günah qazanar. Allahdan diləyimiz budur ki, bizləri və sizləri, insanları xeyirli işlərə dəvət edən və o xeyirli işləri görən kimsələrdən etsin. Həqiqətən də, O, lütf sahibidir, səxavətlidir.

Mövzu ilə bağlı hədislər:

۲۲۲ - وَعَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْمُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا» وَشَبَّكَ بَيْنَ أَصَابِعِهِ. متفق عليه.

¹ əl-Maidə, 30.

² əl-Maidə, 31.

222. Əbu Musa رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ: **“Mömin mömin üçün daşları bir-birini saxlayan bir bina kimidir”** – dedi və barmaqlarını bir-birənə keçirdi.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

۲۲۳ - وَعَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ مَرَّ فِي شَيْءٍ مِنْ مَسَاجِدِنَا، أَوْ أَسْوَاقِنَا، وَمَعَهُ نَبْلٌ فَلْيُمْسِكْ، أَوْ لِيَقْبِضْ عَلَى نِصَالِهَا بِكَفِّهِ أَنْ يُصِيبَ أَحَدًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْهَا بِشَيْءٍ» متفق عليه.

223. Yenə də Əbu Musadan رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim üstündə ox olduğu halda məscidlərimizdən, yaxud bazarlarımızdan keçərsə, əli ilə onların uclarını tutsun ki, müsəlmanlardan heç birinə xətər toxundurmasın.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

۲۲۴ - وَعَنِ النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ وَتَرَاحُمِهِمْ وَتَعَاطُفِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَّى» متفق عليه.

224. Nomən ibn Bəşir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Möminlərin bir-birilərini sevməkdə, bir-birilərinə mərhəmət göstərməkdə və bir-birilərinə can yandırmaqda misalı, bir bədənin misalı kimidir. Belə ki, bədən əzalarından biri ağrıdığı zaman bütün bədən yuxusuzluqdan və qızdırmadan əziyyət çəkir.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

۲۲۵ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَبَّلَ النَّبِيُّ ﷺ الْحَسَنَ ابْنَ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَعِنْدَهُ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ، فَقَالَ الْأَقْرَعُ: إِنَّ لِي عَشْرَةً مِنَ الْوَلَدِ مَا قَبَلْتُ مِنْهُمْ أَحَدًا. فَتَنَظَرَ إِلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: «مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ» متفق عليه.

¹ Səhih əl-Buxari, 6026; Səhih Muslim, 2585.

² Səhih əl-Buxari, 452; Səhih Muslim, 2615.

³ Səhih əl-Buxari, 5665; Səhih Muslim, 2586.

225. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət edir ki, bir dəfə Peyğəmbər ﷺ Həsən ibn Əlini رضي الله عنه öpdü. Bu vaxt Əqra ibn Habis də onun yanında idi. Əqra dedi: "Mənim on övladım var, lakin onlardan heç birini öpməmişəm." Rəsulullah ﷺ ona baxdı və dedi: **"Rəhm etməyən kimsəyə rəhm edilməz."**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllif رحمته, müsəlmanlarla yumşaq davranmaq haqqında bir neçə hədis zikr etmişdir. Onlardan biri də Əbu Musa əl-Əşarinin رضي الله عنه rəvayət etdiyi hədisdir. *Bu hədisdə* Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **"Kim üstündə ox olduğu halda məscidlərimizdən, yaxud bazarlarımızdan keçərsə, əli ilə onların uclarını tutsun ki, müsəlmanlardan heç birinə xətər toxundurmasın."**

Ox: yayla atılan silah növüdür. Ucu da hər zaman kəskin saxlanılır ki, hədəfə dəydikdə, onu dəşib keçsin. Adam, onun ucunu əli ilə tutduqda, yaxınındakı adamları onun zərərindən qorumuş olur. Yox əgər onu olduğu vəziyyətdə sərbəst buraxarsa, yanındakılara zərər vura bilər. Bəlkə də yanından sürətlə ötüb keçən bir adamı yaralaya bilər. Yaxud onu, ucu açıq şəkildə daşıyan adamın özü *sürətlə* keçib-gedərkən yanından keçdiyi kimsəni yaralaya bilər.

Dəyənək də, həmçinin belədir. Əgər əlində bir dəyənək varsa onu uzununa tut. Yəni bir ucu göyə, digər ucu da yerə tərəf olsun. Eninə doğru tutma. Çünki belə tutsan, önündəki və ya arxandakı insanlara əziyyət verə bilərsən. Çətir də, həmçinin. Əlində çətir bazarda gəzərkən onu yuxarı qaldır ki, insanlara əziyyət verməyəsən.

Beləcə, müsəlmanlara əziyyət verəcək hər bir şeydən uzaq durmaq lazımdır. Çünki müsəlmanlara əziyyət vermək günahdır. Uca Allah buyurur: **"Mömin kişilərə və mömin qadınlara etmədikləri bir işdən ötrü əziyyət verənlər, sözsüz ki, öz üzərlərinə böhtanla bərabər açıq-aydın bir günah götürmüşlər."**²

Müəllifin رحمته zikr etdiyi digər bir hədis də, Əbu Hureyranın رضي الله عنه rəvayətidir. Həmin hədisdə deyilir ki, Peyğəmbər ﷺ Həsən ibn Əli ibn

¹ Səhih əl-Buxari, 5997; Səhih Muslim, 2318.

² əl-Əhzab, 58.

Əbu Talibi رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ öpdü. Bu vaxt Əqra ibn Habis də Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ yanında idi. Həsən ibn Əli ibn Əbu Talib رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, Rəsulullahın صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ qızı Fətimənin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا oğludur. Rəsulullah صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ onun ana babasıdır. Atası isə Rəsulullahın صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ əmisi Əbu Talibin oğlu Əlidir رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. Peyğəmbər Həsəni və Hüseyni رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ çox sevirdi. Çünki onlar onun nəvələri idi. Həsəni رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ də, Hüseyndən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ çox sevirdi. Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Həsən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ haqqında belə demişdir: **“Mənim bu nəvəm möhtərəm insandır. Bir zaman gələcək, Allah onun əli ilə iki müsəlman topluluğunu bərişdirəcək.”**¹ Məsələn, Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ dediyi kimi də oldu. Müaviyənin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ dönəmində fitnə baş qaldırdıqda və xilafət Əlidən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ sonra oğlu Həsənə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ keçdikdə, o, müsəlmanların axıdılacaq qanının qarşısını almaq üçün xilafəti Müaviyə ibn Əbu Süfyana رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ verdi. Çünki Həsən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, insanlar arasında şər xislətli adamların olduğunu bilirdi. Bunlar gəlib onu aldatmağa çalışacaqdılar. Necə ki, qardaşı Hüseyn ibn Əlini رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ aldatdılar. İraqlılar onu aldatmış və axırda öz istəklərinə nail olmuş, Kərbəlada o böyük qətlə meydana gəlmiş və Hüseyn رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ şəhid edilmişdir. Həsən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ isə xilafəti Müaviyə ibn Əbu Süfyana رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ vermişdir. Bununla da, Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ sözü öz təsdiqini tapmışdır: **“Bir zaman gələcək, Allah onun əli ilə iki müsəlman topluluğunu bərişdirəcək.”**

Hədisdə deyilir ki, Təميم qəbiləsinin böyüklərindən olan Əqra ibn Habis Peyğəmbərin صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ yanında idi. Bədəvilər və onlar kimi çöldə yaşayanlar adətən kobud olurlar. Odur ki, Peyğəmbər صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ Həsəni رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ öpdükdə Əqra ibn Habis dedi: “Mənim on övladım var, lakin onlardan heç birini öpməmişəm.” – Sərt qəlbdən Allaha sığınırıq! Azyaşlı uşaqları belə öpmür!

Rəsulullah صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ona baxdı və dedi: **“Rəhm etməyən kimsəyə rəhm edilməz.”** Yəni Allahın qullarına rəhm etməyən kimsəyə, Allah da rəhm etməz. Bundan da aydın olur ki, Allahın qullarına mərhəmət göstərən kimsələrə Allah mərhəmət edir. Bu, belədir. Çünki hədislərin birində Rəsulullah صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ belə buyurmuşdur: **“Rəhm edən kimsələrə, Mərhəmətli Allah rəhm edir.”**²

¹ Səhih əl-Buxari, 7109.

² Sunən Əbu Davud, 4941; Sunən ət-Tirmizi, 1924. Tirmizi bu hədisin “həsən qərib” olduğunu demişdir.

Şərh etdiyimiz hədis dəlildir ki, adam, azyaşlılara mərhəmət göstərməli, övladlarını, habelə, qız və oğul nəvələrini öpməlidir. Uşaqlara mərhəmət göstərərək və Rəsulullahın ﷺ sünnəsinə tabe olaraq onları öpməlidir. Lakin bəzi insanlar uşaqlarla kobud və sərt davranır. Görürsən ki, övladı, onun qorxusundan onun olduğu otağa girə bilmir, yaxud ondan bir şey istəyə bilmir və ya uşağı qonaqların yanında gördükdə, onu danlayar. Əlbəttə ki, bu rəftar sünnəyə müxalifdir və mərhəmət xislətinə ziddir.

Bir dəfə Rəsulullah ﷺ gündüz namazlarından birini, ya zöhr, ya da əsr namazını qıldırırdı. Bu əsnada qızının qızı Ümamə ﷺ onun yanına gəldi. Rəsulullah ﷺ namazda ikən onu qucağında tutardı. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ ayağa qalxarkən uşağı qucağına alır, səcdəyə getdikdə də onu yerə qoyurdu.¹ Rəsulullahın ﷺ bu əxlaqı hara, bizim bu günkü əxlaqımız hara?! Hazırkı dövrdə bir adam öz uşağının məscidə girdiyini gördükdə, onu namazda qucağına almaq bir yana dursun, üstəlik onu məsciddən belə bayıra çıxardır.

Rəvayət edilir ki, bir gün Peyğəmbər ﷺ səcdədə ikən Həsən ﷺ və ya Hüseyin ﷺ gəlib onun kürəyinə çıxdı. Onda Peyğəmbər ﷺ səcdəni bir qədər uzatdı. Salam verdikdən sonra da belə dedi: **“Nəvəm namazda kürəyimə çıxmışdı. Mən də onun istəyini yerinə yetirmədən, səcdədən qalxmaq istəmədim.”**²

Həmçinin, rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ minbərdən camaata xütbə verərkən, Həsən və Hüseyin ﷺ onun yanına gəldi. Bu zaman onların əyinlərində təzə libas vardı və bu, onların ayaqlarına dolaşırdı. Onda Peyğəmbər ﷺ minbərdən enib onları qucağına aldı və dedi: **“Uca Allah doğru buyurur: “Mallarınız və övladlarınız sizin üçün ancaq bir imtahandır.”**³ Baxdım ki, bu uşaqların libasları ayaqlarına dolaşır, dayana bilmədim.” Yəni qəlbi narahat olduğundan, minbərdən enib onları qucağına aldı. Bu və buna bənzər hədislər dəlildir ki, adam azyaşlılara mərhəmət göstərməli və onlarla yumuşaq davranmalıdır. Bu, davranış Allahın rəhmətinə qovuşmaq üçün səbəbdir. Uca Allah hamımıza Öz mərhəmətinə, lütfünü və ehtiramını bəxş etsin.

¹ Səhih əl-Buxari, 516; Səhih Muslim, 543.

² Sunən ən-Nəsai, 1141; Musnəd İmam Əhməd, 3/494.

³ Ət-Təğabun, 15.

۲۲۶ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَدِمَ نَاسٌ مِنَ الْأَعْرَابِ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَالُوا: أَتَقْبِلُونَ صِبْيَانَكُمْ؟ فَقَالَ: «نَعَمْ» قَالُوا: لَكِنَّا وَاللَّهِ مَا نُقْبِلُ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «أَوْ أَمْلِكُ إِنْ كَانَ اللَّهُ نَزَعَ مِنْ قُلُوبِكُمُ الرَّحْمَةَ» متفقٌ عليه.

226. Rəvayət edilir ki, Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا demişdir: “Bir dəstə bədəvi Rəsulullahın ﷺ yanına gəldi və: “Siz uşaqlarınızı öpürsünüzmü?” – dedi. Rəsulullah ﷺ: “**Bəli!**” – deyər cavab verdi. Onlar: “Lakin biz, vallahi ki, onları öpmürük” – dedilər. Onda Rəsulullah ﷺ belə buyurdu: “**Allah qəlbinizdən mərhəməti çıxardıbsa, ona mən nə edə bilərəm?**”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

۲۲۷ - وَعَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ لَا يَرْحَمُ النَّاسَ لَا يَرْحَمُهُ اللَّهُ» متفقٌ عليه.

227. Cərir ibn Abdullah رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: “**İnsanlara rəhm etməyənə Allah da rəhm etməz.**”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

۲۲۸ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِلنَّاسِ فَلْيَخَفْ، فَإِنَّ فِيهِمُ الضَّعِيفَ وَالسَّقِيمَ وَالْكَبِيرَ. وَإِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ لِنَفْسِهِ فَلْيُطَوِّلْ مَا شَاءَ» متفقٌ عليه.

وفي رواية: «وَذَا الْحَاجَةِ».

228. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: “**Sizlərdən biri camaata namaz qıldırdığı zaman, onu xəfif etsin. Çünki onların arasında zəif, xəstə və yaşlı insanlar vardır. Təkbəsinə namaz qıldığı zaman isə istədiyi qədər uzatsın.**”

Bir rəvayətdə də: “**ehtiyacı olanlar vardır**” – deyilir.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.³

¹ Səhih əl-Buxari, 5998; Səhih Muslim, 2317.

² Səhih əl-Buxari, 6013; Səhih Muslim, 2319.

³ Səhih əl-Buxari, 703; Səhih Muslim, 467.

Şərh:

Müəllif ﷺ Aişənin ر.ه. belə dediyini nəql etmişdir: “Bir dəstə bədəvi Peyğəmbərin ﷺ yanına gəldi və: “Siz uşaqlarınızı öpürsünüzmü?” – dedi. Peyğəmbər ﷺ: **“Bəli!”** – deyə cavab verdi.”

Hamımız bilir ki, bədəvilər kobud insanlardır. Onlarda qabalıq və sərtlik vardır. Ələlxüsus da, dəvə otaranlarında. Onlardakı sərtlik və qabalıq, onların qəlblərini daşlaşdırmışdır. Onlar dedilər: “Lakin biz uşaqlarımızı öpmürük.” Onda Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Allah qəlbinizdən mərhəməti çıxardıbsa, ona mən nə edə bilərəm?”** Yəni Allah, qəlbinizdən mərhəməti götürmüşdürsə, buna mən heç nə edə bilmərəm.

Bu, dəlildir ki, uşaqları öpmək, onlara şəfqət və mərhəmət göstərmək deməkdir. Bu həmçinin uca Allahın insanın qəlbinə mərhəmət yerləşdirdiyinə də dəlalət edir. Uca Allahın, qəlbinə mərhəmət yerləşdirdiyi insan, başqasına da mərhəmət göstərir. Başqasına mərhəmət göstərdikdə isə Allah ona mərhəmət edər. Necə ki, növbəti hədisdə Rəsulullah ﷺ demişdir: **“İnsanlara rəhm etməyəne Allah da rəhm etməz.”** Burada “insanlar” deyildikdə, rəhm edilməyə layiq olan insanlar – möminlər, zimmə əhli və bənzərləri qəsd edilir. Müsəlmanlara qarşı müharibə edən kafirlərə isə mərhəmət göstərmək olmaz. Əksinə, onları öldürmək gərəkdir. Çünki uca Allah, Rəsulullahı ﷺ və onun səhabələrini vəsf edərkən belə buyurur: **“Kafirlərə qarşı sərt, öz aralarında isə mərhəmətlidirlər.”**¹ Peyğəmbərə ﷺ də belə buyurmuşdur: **“Ey Peyğəmbər! Kafirlərlə və münafiqlərlə vuruş. Onlarla sərt davran. Onların gedəcəkləri yer Cəhənnəmdir. Ora nə pis dönüş yeridir!”**² Uca Allah, bu ayəni Qurani Kərimdə iki surədə – “ət-Tövbə” və “ət-Təhrim” surələrində eyni ləfz ilə zikr etmişdir. Uca Allah, həmçinin buyurur: **“...kafirləri qəzəbləndirən elə bir atılmış addım, düşmən üzərində qazanılan elə bir uğur yoxdur ki, bunların müqabilində onlara yaxşı bir əməl yazılmasın.”**³

Heyvanlara mərhəmət göstərmək də, həmçinin, Allahın insana olan mərhəmətinə dəlalət edir. Belə ki, adamın qəlbi yumşaq olduğu təqdirdə

¹ əl-Fəth, 29.

² ət-Tövbə, 73.

³ ət-Tövbə, 120.

də, hər bir canlıya mərhəmət göstərir. Canlı olan hər şeyə mərhəmət göstərdikdə də Allah ona mərhəmət edər. Səhabələr dedilər: “Ya Rəsulullah! Məgər heyvanlara *etdiyimiz yaxşılıqlara* görə bizə savab yazılır?” Peyğəmbərə ﷺ buyurdu: **“Bəli, hər bir canlıya göstərdiyiniz qayğıya görə savab vardır.”**¹

Möminlərə mərhəmət və şəfqət göstərməyin bir növü də, onlara imamlıq edən adamın namazı uzatmamasıdır. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Sizdən biriniz camaata namaz qıldırırsa, qoy onu xəfif etsin. Çünki onun arxasında xəstələr, zəiflər, ehtiyacı olan kimsələr və yaşlılar ola bilər.”**² Yəni arxasında, xəfif qılınmasına ehtiyacı olan üzürlü isanlar vardır. Burada namazı xəfif qıldırmaq deyildikdə, Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə müvafiq şəkildə qıldırmaq nəzərdə tutulur. Məhz bu, namazı xəfif qıldırmaq sayılır. Yoxsa ki, insanın nəfsinin istəyinə uyğun olaraq namazı başdansovda qıldırmaq, onu xəfif qıldırmaq sayılmır. Hətta bəzi imamlar namazı olduqca tez qılır və onun rahat şəkildə yerinə yetirilməsinə diqqət yetirmirlər. Rəvayət edilir ki, Ənəs ibn Malik رضي الله عنه demişdir: “Mən Peyğəmbərin ﷺ qıldırduğu namazdan daha xəfif və daha kamil şəkildə namaz qıldıran başqa bir imamın arxasında namaz qılmamışam. Lakin buna rəğmən o, cümə gününü səhər namazının birinci rükətində “əş-Səcdə” surəsini kamil şəkildə, ikinci rükətində də “əl-İnsan” surəsini kamil şəkildə oxuyardı. Habelə, Məğrib namazlarında “əd-Duxan”, “əl-Mursəlat” və “ət-Tur” surələrini, bəzən də “əl-Əraf” surəsini oxuyardı. Buna rəğmən, bu şəkildə qılmaq xəfif sayılırdı. Ənəs رضي الله عنه demişdir: “Mən Peyğəmbərin ﷺ qıldırduğu namazdan daha xəfif və daha kamil şəkildə namaz qıldıran başqa bir imamın arxasında namaz qılmamışam.”³

Şərh etdiyimiz hədis, imamlardan namazı olduqca qısa və Peyğəmbərin ﷺ sünnəsinə müxalif şəkildə qıldırmaqlarını tələb edən avamlar üçün dəlil sayıla bilməz. Onu da bilin ki, bəzən namazı xəfif qıldırmaq müəyyən bir səbəbə görə edilir. Məsələn, Peyğəmbər ﷺ namaza başlayıb, onu uzun qılmaq istəyər, lakin körpənin ağlamaq səsinə eşitdikdə,

¹ Səhih əl-Buxari, 2363; Səhih Muslim, 2244.

² Səhih əl-Buxari, 90.

³ Səhih əl-Buxari, 708; Səhih Muslim, 469.

namazı xəfif qıldadı ki, onun anasının qəlbini rahatsız etməsin.¹ Demək, belə səbəblər olduğu təqdirdə, adam namazını xəfif qılmalıdır. Lakin bir şərtlə ki, bu, namazın vaciblərinə xələl gətirməsin.

Qeyd edək ki, namazı xəfif qılmaq iki növdür.

Birincisi, daim xəfif qılmaqdır. Bu, sünnəyə müvafiq olmalıdır.

İkincisi, səbəb olduqda namazı xəfif qılmaqdır. Yəni əgər buna ehtiyac varsa. Bu da, həmçinin, sünnəyə müvafiqdir. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ körpənin ağlamaq səsinə eşitdikdə, namazı xəfif qıldadı ki, onun anasının qəlbini rahatsız etməsin.

Xülasə budur ki, camaata namaz qıldıran adam onların halını nəzərə almalı və onlara mərhəmət göstərməlidir.

۲۲۹ - وَعَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: إِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَيَدْعُ الْعَمَلَ، وَهُوَ يُحِبُّ أَنْ يَعْمَلَ بِهِ، خَشْيَةً أَنْ يَعْمَلَ بِهِ النَّاسُ فَيُفْرَضَ عَلَيْهِمْ «متفق عليه».

229. Rəvayət edilir ki, Aişə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا demişdir: “Rəsulullahın ﷺ yerinə yetirmək istədiyi bəzi əməllər var idi ki, o, insanların bu əməlləri yerinə yetirəcəkləri təqdirdə bunların onlara fərz buyurulacağından ehtiyat etdiyinə görə həmin əməlləri tərk edərdi.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

۲۳۰ - وَعَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: نَهَاهُمْ النَّبِيُّ ﷺ عَنِ الْوَصَالِ رَحْمَةً لَهُمْ، فَقَالُوا: إِنَّكَ تَوَاصِلُ؟ قَالَ: «إِنِّي لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنِّي أَبِيتُ يُطْعِمُنِي رَبِّي وَيَسْقِينِي» متفق عليه. مَعْنَاهُ: يَجْعَلُ فِي قُوَّةٍ مَنْ أَكَلَ وَشَرَبَ.

230. Yenə Aişədən رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə acıdığına üçün, iftar etmədən bir neçə gün dalbadal oruc tutmağı onlara qadağan etdi. *Səhabələr*: “Axı sən bu tərzdə oruc tutursan” – dedilər. Peyğəmbər ﷺ dedi: “**Mən sizin kimi deyiləm. Belə ki, Rəbbim gecələr mənə yedirib-ıçır.**”

Yəni Allah *mənə* yemək yeyən və su içən kişinin kücünü verir.

¹ Səhih əl-Buxari, 708; Səhih Muslim, 470.

² Səhih əl-Buxari, 1128; Səhih Muslim, 718.

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ﷺ, “Müsəlmanlara qarşı şəfqətli və mərhəmətli davranmaq” fəslində nəql etdiyi bu hədisdə Aişə ر.ə.ə. demişdir: “Peyğəmbərin ﷺ yerinə yetirmək istədiyi *bəzi* əməllər var idi ki, o, insanların bu əməlləri yerinə yetirəcəkləri təqdirdə bunların onlara fərz buyurulacağından ehtiyat etdiyinə görə həmin əməlləri tərk edərdi.”

Hədisin ərəbcəsində keçən “İn” ədatı, *təkid etmə mənasını ifadə edən* “İnnə” ədatının yüngülləşdirilmiş formasıdır. Nəhv alimlərinə görə *burada* “İn” ədatının aid olduğu mübtəda, yəni şəxs əvəzliyi zikr olunmamışdır. *Həmin mübtədanın* xəbəri isə “tərk edərdi” sözüdür. Demək bu cümlə inkar mənasında deyil, əksinə təsdiq mənasında kəlmişdir. Cümlənin mənası isə belədir: “Həqiqətən Peyğəmbərin ﷺ yerinə yetirmək istədiyi *bəzi* əməllər var idi ki, o, insanların bu əməlləri yerinə yetirəcəkləri təqdirdə bunların onlara fərz buyurulacağından ehtiyat etdiyinə görə həmin əməlləri tərk edərdi.”

Buna, Peyğəmbərin ﷺ ramazan ayında etdiyi əməli misal çəkmək olar. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ ramazan ayında bir gecə namaz² qıldı. Bəzi səhabələr bundan xəbər tutduqda, onun arxasında cərgəyə düzülüb, onunla birlikdə bu namazı qıldılar. İkinci gecə onunla birlikdə namaz qılanların sayı bir az da artdı. Üçüncü gecə bu say lap çox artdı. Bundan sonra Peyğəmbər ﷺ bu namazı məscidədə qılmağı və bunun səbəbini belə izah etdi: **“Sonrasına gəlincə... Doğrusu, mən sizin etdiklərinizdən** (yəni *mənimlə birlikdə namaz qılmaq üçün məscidə* yığışdığınızdan) **xəbərsiz deyildim. Lakin mən bu namazın sizə vacib buyurulacağından və sizin də onu yerinə yetirə bilməyəcəyinizdən ehtiyat etdim.”**³ Peyğəmbər ﷺ bu namazın, ümmətinə vacib buyurulacağından ehtiyat etdiyi üçün onu camaatla qılmağı tərk etmişdir. Bu da, Peyğəmbərin ﷺ öz ümmətinə olan şəfqətindən irəli gəlirdi. Peyğəmbər ﷺ bəzən belə deyərdi: “Əgər ümmətimi əziyyətə salacaq olmasaydım, fi-

¹ Səhih əl-Buxari, 1964; Səhih Muslim, 1105.

² Burada söhbət tərəvih namazından gedir.

³ Səhih əl-Buxari, 924; Səhih Muslim, 761.

lan və filan əməli edərdim, yaxud filan və filan işi görməyi onlara əmr edərdim." Məsələn, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **"Əgər ümmətimi əziyyətə salacaq olmasaydım, onlara, hər namazdan əvvəl dişlərini misvakla təmizləmələrini əmr edərdim."**¹ Həmçinin, bir dəfə Peyğəmbər ﷺ gecənin xeyli hissəsi keçdikdən sonra (gecə yarısı) işə namazını qılmaq üçün *səhabələrinin yanına* gəlmiş və *belə* demişdir: **"Bu, işanın vaxtıdır."** Yəni axır vaxtı. Sonra davam edib demişdir: **"Əgər ümmətimi əziyyətə salacaq olmasaydım, onlara işə namazını bu vaxt qılmağı əmr edərdim."**² Beləcə, Peyğəmbər ﷺ, ümmətinin əziyyətə düşməsindən ehtiyat etdiyi üçün, *bəzən* hər hansı bir əməli tərək edər, *bəzən də bir əməli yerinə yetirməyi əmr etmək istədiyi halda* o əmri tərək edərdi.

Aişənin ر.ə. rəvayət etdiyi hədisdə, Peyğəmbərin ﷺ ümmətinə acıdığına görə, onlara dalbadal oruc tutmağı qadağan etməsi də, buna aiddir. Peyğəmbər ﷺ səhabələrinə iftar etmədən bir neçə gün dalbadal oruc tutmağı onlara qadağan etmişdir. Yəni gecə-gündüz yemək-yemədən iki-üç gün və ya daha çox dalbadal oruc tutmaq. Peyğəmbər ﷺ bu cür oruc tutmağı onlara qadağan etdi. Lakin səhabələr ر.ə. başa düşdülər ki, Peyğəmbər ﷺ bunu onlara xoşlamadığına görə yox, acıdığına görə qadağan etmişdir. Sonra onlar beləcə, şəvval ayı başlayanadək dalbadal oruc tutmağa davam etdilər. Sonra Peyğəmbər ﷺ dedi: **"Əgər hilal gec görünsəydi, mən sizə əlavə oruc tutmağı vadar edəcəkdim."**³ Yəni sizi sərbəst buraxacaqdım ki, belə davam edəsiniz. Peyğəmbər ﷺ onları cəzalandırmaq üçün belə demişdir. Belə etmişdir ki, onlar aclığın və susuzluğun əziyyətini dadsınlar, beləliklə də, bu cür oruc tutmaqdan əl çəksinlər.

Xülasə budur ki, Peyğəmbər ﷺ ümmətinə acıdığından dolayı bu cür oruc tutmağı onlara qadağan etmişdir. Səhabələr: "Axı sən özün dalbadal oruc tutursan. Biz də sənün sünnənə tabe olmaq istəyirik" – deyəndə, Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **"Mən sizin kimi deyiləm. Belə ki, Rəbbim gecələr mənə yedirib-içirdir."**⁴ Yəni Peyğəmbər ﷺ ümməti

¹ Səhih əl-Buxari, 887; Səhih Muslim, 252.

² Səhih Muslim, 638.

³ Səhih əl-Buxari, 1965; Səhih Muslim, 1103.

⁴ Əvvəlki mənbə.

kimi deyil, Rəbbi onu gecələr yedirdir və içirdir. Çünki Peyğəmbərin ﷺ qıldığı gecə namazı, Allahla xəlvətə çəkilməsi, Onun kəlamını oxuması və başqa bu kimi ibadətləri yerinə yetirməsi, onun üçün yemək-içməyi əvəz edir. Belə ki, insan bir işlə məşğul olduqda, yemək-içmək onun yadına düşmür. Xüsusilə də, gördüyü iş, onun xoşladığı və razı qaldığı bir iş olarsa... Şair öz sevgilisi barədə belə demişdir:

Sevgilin yad etsə səni, bu onu yayındırar,
Ona həm içməyi, həm də yeməyi unutturur.¹

Yəni o qadın oturub bu kişi barədə söhbət etdikdə, o qədər çox danışar ki, hətta bu, ona yemək-içməyi unutturur. Bu, təbiidir, həm də aydın məsələdir. Çünki adam bir işlə məşğul olduqda, yemək-içməyi unudur. Məsələn, elm tələbəsi, elmə həris olduqda, ona bağlandıqda, bəzən görürsən ki, səhərdən axşamadək kitabxanada oturub mütaləə edir. Beləliklə də, yemək-içməyi – nahar etməyi və şam yeməyini yeməyi, hətta bəzən yatmağı belə unudur. Eləcə də, dünya malına həris olan, ondan doymayan kimsə də, öz dəftərləri və hesabatları ilə məşğul olduqda, yemək-içmək yadına düşmür.

Rəvayət edilir ki, bütün günü öz hesabatları, qeydləri və mal-dövləti ilə məşğul olan bir kişi və onun bir zövcəsi var idi. Qonşuluqlarında da kasıb bir ailə yaşayırdı. Qonşusu öz ailəsinin qeydinə qalırmış. Zəngin adamın zövcəsi görəndə ki, o kasıb adam gündəlik olaraq öz həyat yoldaşının qeydinə qalır, öz ərinin ona lazımı qədər diqqət yetirmədiyindən qəzəblənərək ona dedi: "Qonşumuzun öz zövcəsinin qeydinə qaldığını, onun nazını çəkdiyini görmürsənmi?!" Zəngin adam vəziyyəti başa düşdükdə, kasıb qonşusunu çağırıb ona: "Görürəm, kasıb adamsan, pula ehtiyacın var. İstəyirəm sənə bir qədər mal verim, ticarətlə məşğul olasan" – dedi və ona, ticarətlə məşğul olmaq üçün bir qədər mal verdi. Beləcə, o, ticarətlə məşğul olmağa başladı və ailəsini unuttu, onun qeydinə qalmaq, ona diqqət yetirmək heç yadına düşmədi və beləliklə də, tamamilə o zəngin tacir kimi oldu.

İnsan sevdiyi bir şeylə məşğul olduqda, hər şeyi unudur. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ səhəbələrində: **"Mən sizin kimi deyiləm. Belə ki, Rəb-**

¹ Təfsir İbn Kəsir, 1/518.

bim gecələr mənə yedirib-içirdir.”– demişdir. Bu hədisi izah edən bəzi alimlərin: “Onun yemək-içməyi Cənnətdən gəlirdi”– deməsi isə səhih deyil. Çünki o, həqiqi mənada yemək yesəydi və su içsəydi, o zaman bu, iftar etmədən dalbadal oruc tutmaq sayılmazdı. Burada yemək-içmək deyildikə, Peyğəmbərin ﷺ həm qəlbi, həm dili, həm də bədən əzaları ilə Allahı zikr etməsi qəsd edilir.

Xülasə budur ki, Peyğəmbər ﷺ özü iftar etmədən dalbadal oruc tutsa da, ümmətinə acıdığından dolayı bu cür oruc tutmağı onlara qadağan etmişdir.

Peyğəmbərə, onun ailəsinə, onun səhabələrinə və Qiyamət gününədək yaxşı işlər görməkdə onların yolunu tutub gedən möminlərə Allahın salavatı və salamı olsun!

۲۳۱ - وَعَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْحَارِثِ بْنِ رِيعٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «إِنِّي لَأَقُومُ إِلَى الصَّلَاةِ، وَأُرِيدُ أَنْ أُطَوِّلَ فِيهَا، فَأَسْمَعُ بُكَاءَ الصَّيِّ، فَاتَجَوَّزُ فِي صَلَاتِي كَرَاهِيَةً أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمِّهِ» رواه البخاري.

231. Əbu Qətadə Haris ibn Rib'i رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Mən namaza duranda onu uzatmaq istəyirəm. Lakin körpənin ağlamasını eşidirəm və onun anasına əziyyət verməmək üçün namazımı qısaltıram.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.¹

۲۳۲ - وَعَنْ جُنْدُبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «مَنْ صَلَّى صَلَاةَ الصُّبْحِ فَهُوَ فِي ذِمَّةِ اللَّهِ، فَلَا يَطْلُبُكُمُ اللَّهُ مِنْ ذِمَّتِهِ بِشَيْءٍ، فَإِنَّهُ مَنْ يَطْلُبُهُ مِنْ ذِمَّتِهِ بِشَيْءٍ يُدْرِكُهُ، ثُمَّ يَكْبُهُ عَلَى وَجْهِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ» رواه مسلم.

232. Cundəb ibn Abdullah رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim sübh namazını qılsa, Allahın himayəsində olar. Nəbadə Allah sizi himayəsində olan bir şeydən ötrü hesaba çəksin. Çünki Allah himayəsində olan bir şeydən ötrü kimi hesaba çəkərsə, onu yaxalayar, sonra da üzüqoylu Cəhənnəm oduna atar.”**

¹ Səhih əl-Buxari, 707.

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin ﷺ, müsəlmanlarla mülayim rəftar etmək fəslində, Əbu Qətadə Haris ibn Rib'i əl-Ənsariyə ر.ع. istinad edərək nəql etdiyi hədisdə rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Mən namaza duranda onu uzatmaq istəyirəm. Lakin körpənin ağlamasını eşidirəm və onun anasına əziyyət verməmək üçün namazımı qısaltıram.”** Bu hədis, Peyğəmbərin ﷺ öz ümmətinə göstəridiyi mərhəmətinə aid olan örnəklərdən biridir. Uca Allah da, onu Quranda belə vəsf etmişdir: **“Sizə özünüzdən elə bir rəsul gəldi ki, sizin əziyyətə düşməyiniz ona ağır gəlir. O sizə qarşı qayğıkeş, möminlərə şəfqətli, rəhmlidir.”**² Peyğəmbər ﷺ camaata namaz qıldırıqda onu uzatmaq istəyirdi. Hədisdə **“uzatmaq”** deyildikdə, həmişə qıldığından daha uzun və yorucu deyil, nisbi (camaata uyğun şəkildə) uzatmaq qəsd edilir. Peyğəmbər ﷺ körpənin ağlamasını eşitdikdə, onun anasına əziyyət verməmək üçün namazı qısa və xəfif qıldırırdı. Belə ki, ana öz körpəsinin ağlamağını eşitdikdə, bu onu narahat edir və bəzən onu namazdan da yayındırır. Elə bu səbəbdən də, Peyğəmbər ﷺ namazı xəfif qıldırırdı. Bu hədisdən çıxarılan bəzi nəticələr vardır ki, bunların:

Birincisi, Peyğəmbərin ﷺ öz ümmətinə qarşı mərhəmətli və şəfqətli olmasıdır.

İkincisi, qadınların, camaatla birlikdə namaz qılmaq üçün məscidlərə getmələrinin icazəli olmasıdır. Lakin qadın evindən şəriətin qadağan etdiyi görkəmdə çıxmamalıdır. Məsələn, ətirələnmiş halda və ya açıq-saçıq geyimdə evindən çıxması caiz deyil. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Buxurdan³ istifadə etmiş hər hansı bir qadın bizimlə işə namazında iştirak etməsin.”**⁴

Üçüncüsü, uşağı məscidə daxil etməyin icazəli olmasıdır. Təbii ki, əgər uşaq anasının yanındaırsa. Bu hədisdə, uşağın məscidin xaricin-

¹ Səhih Muslim, 657.

² ət-Tovbə, 128.

³ Buxur: yandırıldıqda ətir sağan qatran, ağac qabığı və s.

⁴ Səhih Muslim, 444.

də, məscidə yaxın bir yerdə olmasına dair heç bir dəlil yoxdur. Belə ki, məsciddə namaz qılan qadın, çətin ki, evdə ağlayan körpəsinin səsini eşitsin. Hədisdən aydın başa düşülür ki, qadınların körpələri onların yanında olarmış. Bu da, uşağı məscidə daxil etməyin icazəli olduğuna dəlalət edir. Lakin bir şərtlə ki, bu uşaqlar məscidi batırmasınlar və namaz qılanlara əziyyət verməsinlər. Əgər uşağın, məscidi sidik və ya nəcislə batıracağı ehtimalı varsa, onda onları məscidə gətirmək olmaz. Həmçinin, səs-küy salacaqları, məsciddə o yan-bu yana qaçaqaqları və şuluqluq edəcəkləri ehtimal edilərsə, onları məscidə gətirmək olmaz. Yox əgər özlərini sakit aparacaqları və şuluqluq etməyəcəkləri təqdirdə, onları məscidə gətirmək olar. “Uşaqlarınızı və dəlilərinizi məscidlərinizdən uzaqlaşdırın” hədisinə gəlincə, bu, zəif hədisdir.¹

Dördüncüsü, namaz qılan adamın ətrafdakı səsi eşitməsi icazəlidir. O səsi eşitməmək üçün qulaqlarını tıxamasına gərək yoxdur. Əksinə, səs eşitdikdə ona qulaq asa bilər. Lakin əgər bu səs onun namaz qılmasına mane olacaq bir səs-küydürsə, o zaman o yerdən uzaqlaşmaq gərəkdir. Məsələn, əgər məsciddə namaz qılmaq istədiyi yerdə elm məclisi və ya Quran əzbərləyənlərin həlqəsi varsa və onların yaxınlığında namaz qılacağı təqdirdə onu namazdan yayındıracaqlarsa, o zaman oradan uzaqlaşmalıdır. Yox əgər onlar ona mane olmurlarsa, bu halda orada namaz qılmaq olar. Namaz əsnasında ətrafdakı səsi dinləmək isə olmaz. Yalnız namazı qıldırان imamın oxuduğu istisnadır. Yəni, əgər sən namaz qıldığın zaman yaxınlıqda birisi hədis oxuyarsa və ya bir möizə verərsə, sən diqqətini ona yönəldib ona qulaq asmamalısən. Çünki şəriət buna icazə vermir. Lakin onun səsini eşitsən və ona fikir verməyib namazına davam etsən, diqqətini ona tərəf çevirməsən, bu, günah sayılmaz.

Beşinci nəticə budur ki, namazını uzun qılmaq istəyən adam, hər hansı bir səbəbdən dolayı, namaz əsnasında niyyətini dəyişib onu xəlif

¹ Sunən İbn Macə, 750. əz-Zəvaid əsərində deyilir ki, mühəddislər bu hədisin isnadındakı Haris ibn Nəbhanın zəif ravi olduğunda həmrəydirlər. Həmçinin, Heysemi “Məcməu əz-Zəvaid” əsərində (2/29) deyir ki: “Bu hədisi, Təbərani “əl-Mocəm əl-Kəbir” əsərində rəvayət etmişdir. İsnadında keçən Alə ibn Kəsir əl-Leysi əş-Şami adlı ravi, zəif ravidir.

qıla bilər. Həmçinin, bunun əksini də edə bilər. Çünki Peyğəmbər ﷺ namaza başladıqda onu uzun qılmaq istəmiş, sonra isə niyyətini dəyişib onu xəfif qılmışdır. Məsələn, bir adam namaza başladıqda onu uzun qılacağına niyyət etsə, sonra birisi gəlib ona: “Qonaqlar qapıda gözləyir” və ya buna bənzər bir söz desə, bu halda qonaqlarını qarşılamaq üçün namazını xəfif qılması günah sayılmaz. Peyğəmbər ﷺ də, həmçinin, belə etmişdir.

Altıncı nəticə budur ki, adamın öz körpəsinin ağlamasından dolayı və ya körpəyə əziyyət verən başqa bir səbəbdən dolayı əziyyət çəkməsi təbiidir. Belə ki, bu, insan xilqətinə aid olan xislətlərdəndir. Hər bir insan övladının ağlamasına narahat olur. Hətta bəzi adamlar, körpələrə olan mərhəmətindən dolayı nəinki öz körpəsinin, ümumiyyətlə, istənilən bir körpənin ağlamasından narahat olurlar. Şəkk yoxdur ki, körpəyə mərhəmət göstərmək və onun qeydinə qalmaq, habelə, körpəni, ona əziyyət verən hər bir şeydən qorumaq, rəhm edilməyə səbəbdir. Bu xüsuda Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Kim insanlara rəhm etməzsə, Allah da ona rəhm etməz”**¹ Digər bir hədisdə də o belə buyurmuşdur: **“Rəhm edənlərə Mərhəmətli Allah rəhm edər. Yerdəkilərə rəhm edin ki, göydəki Allah sizə rəhm etsin”**² Yenə bir hədisdə o demişdir: **“Allah Öz qullarından yalnız rəhmli olanlara rəhm edir.”**³ Bu mənada neçə-neçə hədislər varid olmuşdur. Uşaqlara rəhm edərək onların ağlamasına acımaq, şəkk yoxdur ki, təqdirəlayiq əxlaqdır. Çünki bu, uşaqlara mərhəmət göstərmək, rəhm edilməyə səbəbdir. Müvəffəqiyyət Allahdandır.

Sonra müəllif ر.ع. Cundəb ibn Abdullahın ر.ع. rəvayət etdiyi hədisi zikr etmişdir. Həmin hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim sübh namazını qılsa, Allahın himayəsində olar.”** Bəzi alimlərin rəyinə görə sübh namazı günün birinci namazıdır. Bəzi alimlər də, zöhr namazının günün birinci namazı olduğunu demişlər. Lakin səhih rəy budur ki, ilk namaz, sübh namazıdır. İkincisi zöhr, üçüncüsü – yəni orta

¹ Səhih əl-Buxari, 6828; Səhih Muslim, 6172.

² Sunən Əbu Davud, 4941; Sunən ət-Tirmizi, 1/350; Musnəd İmam Əhməd, 2/160; Silsilətul-Əhədisis-Səhihə, 925.

³ Səhih əl-Buxari, 1284.

namaz əsr, dördüncüsü məğrib, beşincisi də işa namazıdır. Sübh namazının vaxtı gəldikdə, insanların çoxu yatır. Odur ki, münafıqlar bu namaza səhlənkar yanaşır. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Münafıqlar üçün ən ağır gələn namaz işa namazı ilə sübh namazıdır. Əgər onlar bu iki namazda nə qədər xeyir-bərəkət olduğunu bilsəydilər, bu namazları qılmaq üçün iməkləyə-iməkləyə də olsa məscidə gələrdilər.”**¹ Sübh və əsr namazları, namazların ən fəzilətli sayılır. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim iki sərinlik namazını qılarsa, Cənnətə girər.”**² Burada **“iki sərinlik”** deyildikdə, sübh və əsr namazları qəsd edilir. Çünki sübh, gecənin sərinliyi, əsr də, gündüzün sərinliyi sayılır.

Şərh etdiyimiz hədisdə **“Kim sübh namazını qılsa...”** sözü, zahirindən həm camaat namazına, həm də fərdi şəkildə qılınan namaza aiddir.

“Allahın himayəsində olar”, yəni Onun qoruması altında olar. Sanki kimsənin ona pislik etməyəcəyinə dair, Allahla əhd bağlamış sayılır. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Nəbadə Allah sizi himayəsində olan bir şeydən ötrü hesaba çəksin”**– demişdir. Yəni, sübh namazını qılan kimsəni himayəsiz qoymaz. Çünki o, Allahın himayəsi və qoruması altındadır. Odur ki, nəbadə Allah sizi himayəsində olan bir şeydən ötrü hesaba çəksin. **“Çünki Allah himayəsində olan bir şeydən ötrü kimi hesaba çəkərsə, onu yaxalayar, sonra da üzüqoylu Cəhənnəm oduna atar.”**

Bu hədis dəlildir ki, sübh namazını qılmaqla müsəlman olduqlarını isbat edən kimsələrə ehtiram göstərmək gərəkdir. Çünki sübh namazını yalnız mömin adam qılar. Münafıqlar isə nə camaat namazına gələrlər, nə də sübh namazını qırlarlar. Çünki onlar özlərini camaata göstərmək üçün namaz qırırlar. Camaat onlara fikir vermədikdə isə, namaz qılmırlar.

Peyğəmbərin ﷺ dövründəki sübh çağ, indiki dövrdəki sübh çağ kimi deyildi. Əksinə, Peyğəmbərin ﷺ dövründə sübh vaxtı hər tərəf zülmət qaranlıq olurdu, insanlar bir-birilərini görmürdülər. Adam gəlib-getdikdə, heç kəs onun kim olduğunu bilmirdi. İndiki dövrdəki ge-

¹ Səhih əl-Buxari, 657; Səhih Muslim, 651.

² Səhih əl-Buxari, 574; Səhih Muslim, 635.

cələrimiz isə – Allaha həmd olsun! – Allahın bizə nemət olaraq bəxş etdiyi bu elektrik lampaları sayəsində, gündüzlərimiz kimidir. Peyğəmbərin ﷺ dövründə isə zülmət qaranlıq olurdu və məscidə getmək adama ağır gəlirdi. Odur ki, münafıqlar sübh və işa namazlarını camaatla birlikdə qılmazdılar.

Xülasə budur ki, bu hədis, sübh namazını qılmaqla müsəlman olduqlarını isbat edən kimsələrə ehtiram göstərməyin vacib olmasına, habelə, kimsənin onlara əziyyət verməsinin caiz olmadığına dəlalət edir.

۲۳۳ - وَعَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: « الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَظْلِمُهُ، وَلَا يُسْلِمُهُ، مَنْ كَانَ فِي حَاجَةِ أَخِيهِ كَانَ اللَّهُ فِي حَاجَتِهِ، وَمَنْ فَرَّجَ عَنْ مُسْلِمٍ كُرْبَةً فَرَّجَ اللَّهُ عَنْهُ كُرْبَةً مِنْ كُرْبٍ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَمَنْ سَتَرَ مُسْلِمًا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ » متفق عليه.

233. İbn Ömər رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır. Ona zülm etməz və onu ələ verməz. Kim qardaşının bir ehtiyacını ödəyərsə, Allah da onun ehtiyacını ödəyər. Kim bir müsəlmanı bir sıxıntıdan qurtararsa, Allah da bunun sayəsində onu Qiyamət gününün sıxıntılarının birindən qurtarar. Kim bir müsəlmanın eybini örtərsə, Allah da Qiyamət günü onun eybini örtər.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Şərh:

Müəllifin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ, Abdullah ibn Ömərə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ istinadən nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır.”** Yəni din baxımından. Necə ki, Allah təbarəkə və təalə buyurur: **“Allahın neməti sayəsində bir-birinizlə qardaş oldunuz.”**² O, həmçinin buyurur: **“Atalarınızı tanımasanız da, onlar sizin din qardaşlarınız və yaxınlarınızdır.”**³ Bu qardaşlıq isə, ən möhkəm qardaşlıqdır. Hətta doğma qardaşlıqdan da möhkəmdir. Belə ki, doğma qardaşlıqda

¹ Səhih əl-Buxari, 2442; Səhih Muslim, 2580.

² Ali-İmran, 103.

³ əl-Əhzab, 5.

məqsədlər ayrı ola bilər, hətta doğru qardaş sənə nifrət edərək, sənə düşmən də ola bilər. Bu düşmənçilik isə həm bu dünyaya, həm də axirətə aiddir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“O gün müttəqilərdən başqa bütün dostlar bir-birinə düşmən kəsiləcəklər.”**¹

Din qardaşlığı isə, həm bu dünyada, həm də axirətdə möhkəm və sarsılmaz qalacaq. İnsan bu qardaşlıqdan, həm bu həyatda, həm də vəfat etdikdən sonra xeyir görür. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu qardaşlığa, qan qardaşlığında olduğu kimi öləninin varisi olmaq, qardaşa himayədarlıq etmək və başqa bu kimi xüsusi haqlar aid deyildir.

Sonra Rəsulullah ﷺ: **“Ona zülm etməz və onu ələ verməz”** buyurur. Yəni, nə mal, nə can, nə şərəf və ləyaqət, nə də ailəsi xüsusunda ona zülm etməz. Yəni əsla ona zülm etməz. **“Onu ələ verməz”**, yəni din qardaşını, ona zülm edəcək kimsəyə təslim etməz, əksinə, onu zalımdan müdafiə edir və onun şərindən qoruyar. Bu cümlə iki şeyi əhatə edir:

Birincisi, din qardaşına zülm etməz;

İkincisi də, din qardaşını, ona zülm edən adama təslim etməz, əksinə, onu müdafiə edir.

Odur ki, alimlər belə demişlər: “Mömin insana vacibdir ki, öz din qardaşının şərəfini, malını və canını müdafiə etsin.” Şərəfini müdafiə etmək: yəni bir kimsənin onu söydüyünü və ya onun qeybətini etdiyini görsə, onu müdafiə etməlidir. Həmçinin, onun canını müdafiə etmək: yəni, əgər bir adam sənə müsəlman qardaşına xəsarət toxundurmaq istəsə və sən də bunun qarşısını almağa qadirsənsə, o zaman onu müdafiə etmək sənə vacibdir. Həmçinin, onun malını müdafiə etmək: yəni, əgər bir adam onun malını əlindən almaq istəsə, sən onu mütləq müdafiə etməlisən.

Sonra Rəsulullah ﷺ deyir ki: **“Kim qardaşının bir ehtiyacını ödəyər, Allah da onun ehtiyacını ödəyər.”** Yəni sən öz din qardaşına əl tutsan və ona kömək etsən, Allah da, mükafat olaraq, sənə ehtiyacını ödəyər və sənə yardım edir.

Bu hədisdən aydın başa düşülür ki, əgər adam din qardaşına zülm edərsə, onun qardaşlığı naqis sayılır. Habelə, əgər onu zalım birisinə

¹ əz-Zuxruf, 67.

təslim edərsə, yenə onun qardaşlığı naqis sayılar. Və əgər onun ehtiyaclarını ödəməkdə ona yardım etməzsə, böyük xeyirdən məhrum olar. Bu da, Allahın ona yardım etməməsidir.

Sonra Rəsulullah ﷺ buyurur ki: **“Kim bir müsəlmanı bir sıxıntıdan qurtararsa, Allah da bunun sayəsində onu Qiyamət gününün sıxıntılarının birindən qurtarar.”** Sıxıntı: insanın qəlbini daraldan və onu məşəqqətə salan bir hissdır. Belə olduqda, o, qəm-qüssə içində olur. Əgər sən onu bir sıxıntıdan qurtararsansa, Allah da səni Qiyamət gününün sıxıntılarının birindən qurtarar.

Sıxıntılardan qurtarmaq, bir çox işlərdə olur: məsələn, əgər onun sıxıntısı mal-dövlət sıxıntısı olarsa, ona, bu sıxıntısını aradan götürəcək maddi yardım göstərmək lazımdır. Yox əgər sıxıntısı, mənəvi sıxıntı olarsa, o zaman ona mənəvi dəstək vermək gərəkdir. Və əgər o qəm-qüssə içində olarsa, ona ürək-dirək vermək və bu sıxıntıların daim belə qalmayacağını, vəziyyətin belə davam etməsinin qeyri-mümkün olmasını ona bildirmək lazımdır. Həmçinin, ona, bu sıxıntılara səbir etdiyinə görə, böyük savab qazandığını bildirmək lazımdır ki, qəlbi rahatlaşsın.

Sonra Rəsulullah ﷺ deyir ki: **“Kim bir müsəlmanın eybini örtərsə, Allah da Qiyamət günü onun eybini örtər.”** Yəni eyblərini heç kəsə bildirməzsə, Allah da həm bu dünyada, həm də axirətdə onun eyblərini heç kəsə bildirməz. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu, mütləq olaraq deyil. Belə ki, bunun mütləq şəkildə olmadığına dair dəlillər vardır. Çünki eyibi ört-basdır etmək bəzən bəyənilən əməl, bəzən isə haram sayılır. Məsələn, günah işlərə aludə olmuş, günahı ört-basdır edildikcə bir az da azğınlaşan bir adamın günah işlətdiyini gördüyümüz zaman onu ört-basdır etməməliyik, əksinə, onun haqqında aidiyyatı olan qurumlara xəbər verməliyik ki, vaxtında bu fəsadın qarşısı alınsın. Lakin adətən günah işlərdən uzaq duran bir adamın, təsadüfən bir günah işlətdiyini görsək, o zaman onun eyibini örtüb, onu heç kəsə, – nə aidiyyatı olan qurumlara, nə də başqa bir kimsəyə, – bildirməmək, bəyənilən əməl sayılır. Əgər sən bu adamın eyibini örtəsən, Allah da dünyada və axirətdə sənə eyibini örtər.

Adamın xilqətində olan eyibini örtmək də, bu mövzuya aiddir. Əgər adamın bədənində yara, yaxud cüzam,¹ yaxud dəmrov,² yaxud da başqa bu kimi eyiblər varsa və adam bu eyiblərin bilinməsini istəmirsə, o halda onun eyibini heç kəsə bildirməməlisən. Əgər sən onun eyibini örtsən, Allah da dünyada və axirətdə sənə eyibini örtər. Həmçinin, bir adamın əxlaqında naqislik olduğunu bildiyin halda, onun zahirdə insanlara gözəl əxlaq göstərdiyini və onlarla yaxşı rəftar etdiyini görsən, onun gizlindəki eyibini açma. Kim bir müsəlmanın eyibini örtsə, Allah da dünyada və axirətdə onun eyibini örtər.

Qeyd etdiyimiz kimi, pis əməllərin örtülməsi məsələsində insanlar iki qismə bölünür:

Birincisi, günah işlərə aludə olmuş və günahı ört-basdır edildikcə bir az da azğınlaşan bir adamın günah işlətdiyini görsək, onu ört-basdır etməməliyik.

İkincisi isə, adətən günah işlərdən uzaq duran bir adamın, təsadüfən bir günah işlətməsidir. Məhz bu adamın eyibini örtməliyik. Beləsinin digər eiblərini örtmək isə daha yaxşı və daha əfzəldir. Allah bizi pis əxlaqdan qorusun!

۲۳۴ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ لَا يَخُونُهُ وَلَا يَكْذِبُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ. كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ: عِرْضُهُ وَمَالُهُ وَدَمُهُ، التَّقْوَى هَاهُنَا، بِحَسَبِ امْرِئٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ» رواه الترمذی وقال: حديث حسن.

234. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır. Ona xəyanət etməz, ona yalan danışmaz və onu köməksiz qoymaz. Müsəlmanın hər şeyi – namusu, malı və qanı digər müsəlmana haramdır.”** O, qəlbinə işarə edərək: **“Təqva, bax buradadır”** – dedi, sonra davam edib buyurdu: **“İnsanın şəxsi əməli sahibi olması üçün müsəlman qardaşına həqarətlə baxması kifayətdir.”**

Bu hədisi Tirmizi rəvayət etmiş və: **“Bu hədis “həsən”dir”** – demişdir.³

¹ Cüzam: dəri və toxumaların çürüməsi şəklində təzahür edən xroniki xəstəlik.

² Dəmrov: xüsusi göbəklərin törətdiyi dəri xəstəliklərindən biri.

³ Sunən ət-Tirmizi, 1927; Səhih əl-Cami, 2706.

Şərh:

Müəllifin ﷺ istinad edərək, Əbu Hureyradan رضى الله عنه nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır.”** Bu cümləni, əvvəlki hədisin şərhində izah etmişik. Bu, qardaşlığın, iman qardaşlığı olduğunu və bunun qan qardaşlığından daha möhkəm olduğunu bildirmişik və səbəbini də izah etmişik.

Peyğəmbər ﷺ bu hədis də: **“Ona xəyanət etməz, ona yalan danışmaz və onu köməksiz qoymaz”** – deyir. Xəyanət etməz: yəni etibar etdiyi işdə onu aldatmaz. Ona bir şeyini – malını, yaxud sirrini və ya başqa bir şeyi əmanət etsə, ona xəyanət etməz. Xəyanət: adamı, onun etibar etdiyi bir işdə aldatmaqdır. Heç kəsə, müsəlman qardaşına xəyanət etməsi caiz deyildir. Hətta müsəlman qardaşı ona, xəyanət etmiş olsa belə. Yəni müsəlman qardaşın sənə xəyanət etsə də, sən ona xəyanət etmə. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Sənə bir şey əmanət verən kimsənin əmanətini qoru. Sənə xəyanət edən kimsəyə isə, xəyanət etmə.”**¹ Əgər bir adam, sənə madiyyat baxımından xəyanət etsə; məsələn, sən ona borca pul versən, sonra da o, səndən borca pul aldığını inkar edib: “Sən mənə heç nə verməmişən” – desə də, sən ona xainlik etməməlisən. Yəni sənənin də ondan borca pul alıb, sonra bunu inkar etməyin düzgün sayılmır. Əksinə, onun əmanətini özünə qaytarmalısan. Öz haqqını isə, Allahdan istə. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Sənə xəyanət edən kimsəyə, xəyanət etmə”**² – demişdir.

Həmçinin, **“ona yalan danışmaz”**, yəni ona yalan sözlər deməz. Yalan danışmaq haramdır. Yalanın törətdiyi fəsad nə qədər pis olarsa, günahı da bir o qədər böyük olar. Yalanda, halal bir şey ola bilməz. Bəzi avamların uydurduğu: “Yalan, iki növdür: qara və ağ yalan; qara yalan, haram, ağ yalan isə halaldır” sözünə gəlincə, buna belə cavab vermək olar: Yalanın hamısı qaradır. Onda ağ olan bir şey yoxdur. Lakin törətdiyi fəsada uyğun olaraq, yalanın günahı qat-qat artır. Yalan danışmaqla bir müsəlmanın malı haqsız yerə yeyiləcək və ya bir müsəlmana zərər veriləcəksə, o zaman bu yalanın günahı daha böyük olar.

¹ Sunən Əbu Davud, 3534; Sunən ət-Tirmizi, 1264. Tirmizi bu hədisin “həsən qərib” olduğunu demişdir.

² Əvvəlki mənəbə.

Yalan danışmaqla heç bir müsəlmana zərər yetirilmədikdə isə, bunun günahı biq qədər yüngül olar, lakin bu da haram sayılır.

Hərçənd Peyğəmbərin ﷺ hədisində, onun *üç halda*: insanların arasını düzəltmək üçün, habelə döyüşdə *düşməne* və bir də kişinin öz zövcəsi ilə, zövcəsinin də onunla söhbət etdikdə, yalan danışmağa rüsxət veridiyi varid olmuşdur.¹ Lakin alimlərin çoxu: “Burada açıq-aydın yalan yox, eyhamla² danışmaq qəsd edilir” – demişdir. Belə ki, eyham, yalan adlanır. Necə ki, Qiyamət günü insanlar İbrahimin ﷺ yanına gəlib, ondan onlar üçün şəfaətçilik etməsini xahiş etdikdə, İbrahim ﷺ onlara, üç dəfə yalan danışdığını bildirəcək.³ Halbuki o, yalan söz deməmişdir, sadəcə eyhamla danışmışdır. Yəni qarşısındakına əsas məqsədini deyil, zahirinə bənzər bir söz söyləmişdir. Bəzi alimlər deyirlər ki: “Bu üç xüsusda yalanın caiz olduğunu ifadə edən bu hədisdə⁴ “yalan” deyildikdə, açıq-aydın yalan danışmaq yox, eyhamla danışmaq qəsd edilir. Demək, yalan danışmaq xüsusunda heç bir istisna yoxdur. Əksinə, yalanın hər cürü haramdır. Onu da bilin ki, yalan, onu özünə vərdiş etmiş insanın tərgidə bilmədiyi yaramaz bir xislətdir. Şairin dediyi kimi:

Söz gəzdirənə qarşı, çarəm vardır,
Yalançıya qarşı isə, çarəm yoxdur.
O kəs ki, söz uydurur,
Ona qarşı çarəm azdır.

Söz gəzdirən: insanlar arasında dedi-qodu yayan kimsədir. “Söz gəzdirənə qarşı çarəm var” yəni, onun hiyləsindən və şərindən qurtulmaq üçün tədbir görə bilərəm. Yalan danışb: “Belə etdim, elə etdim” – deyən yalançıya qarşı isə çarəsizəm. Onun uydurduğu və nəfsinin istəyinə görə danışdığı sözlərin qarşısını almaq üçün heç bir tədbirim yoxdur. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ: **“Ona yalan danışmaz”** – demişdir.

¹ Səhih Muslim, 2564.

² Eyham: ikimənalı, üstüörtülü söz və ya ifadə; işarə; kinayə.

³ Səhih əl-Buxari, 3357; Səhih Muslim, 2371.

⁴ Yəni, insanların arasını düzəltmək üçün, döyüşdə düşməne və bir də kişinin öz zövcəsi ilə, zövcəsinin də onunla söhbət etdikdə, yalan danışması.

Başqa bir ləfzdə: **“Ona həqarətlə baxmaz”** yəni ona həqarət etməz və ona xor baxmaz. Hətta yaşca ondan böyük, mal-dövləti və elmi ondan daha çox olsa da, ona xor baxmaz. İnsanlara xor baxmaq təkəbbürlükdən irəli gəlir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Təkəbbürlük haqqı danmaq və insanlara xor baxmaqdır.”**¹ Haqqı danmaq dedikdə onu qəbul etməmək, insanlara xor baxmaq dedikdə isə onlara həqarətlə baxmaq və onlara nifrət etmək deməkdir. Müsəlman, öz müsəlman qardaşına dəyər verməli, ona ehtiram göstərməli və onu uca tutmalıdır. Bəzi adamlar deyirlər ki: “İnsanlara hörmət etsən, onlar da sənə hörmət edirlər. Onlara həqarətlə baxsan, onlar da sənə həqarətlə baxarlar.” Yəni insanlara xor baxan kimsəyə, insanlar xor baxarlar. Onlara ehtiram göstərən və dəyər verən kimsəyə də, onlar ehtiram göstərə və dəyər verərlər. Bu, hər kəsin müşahidə etdiyi bir şeydir.

Elə buna görə də, görürsünüz ki, təvazökar, mülayim və həlim xasiyyətli olan adama hər kəs ehtiram göstərir. Heç kəs ona nifrət etmir, heç kəs onu söymür. Dikbaşlıq edən, təkəbbürlük göstərən və başqalarına xor baxan kimsəyə isə insanlar nifrət edir və onu sevmirlər. İnsanların hər hansı bir ehtiyacdən dolayı ona müraciət etməsinə gərək olmasaydı, onlar onunla danışmazdı. Çünki onu alçaq hesab edirlər.

Sonra Rəsulullah ﷺ: **“Təqva, bax buradadır”**– demişdir. Rəsulullah ﷺ bunu deyərkən, barmağı ilə üç dəfə qəlbinə işarə etmişdir. Yəni təqva qəlbdədir. Qəlb təqvalı olsa, əzalar da təqvalı olar. Qəlb təqvalı olmazsa, əzalar da təqvalı olmaz. Bu xüsusda Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Diqqət edin! Bədəndə bir ət parçası var. Əgər o islah olarsa, bütün bədən islah olar, yox, əgər korlanarsa, bütün bədən korlanır. Bilin ki, bu ət parçası qəlbdir.”**² İnsanın qəlbində Allah qorxusu və təqva olarsa, onun zahiri əməlləri də düzəlir. Çünki zahiri əməllər qəlbə tabedir. Bəzi alimlər, o cümlədən də, Əbu Hureyra رضي الله عنه, qəlbi, əməlləri dərhal yerinə yetirilən padşaha bənzətmişlər. Ömrinə itaət edilən padşah, öz əsgərlərinə bir şeyi əmr etdikdə, onlar dərhal ona itaət edirlər. Lakin bəzi alimlər, bu misalın, Rəsulullahın ﷺ: **“Əgər o islah olarsa, bütün bədən islah olar, yox, əgər korlanarsa, bütün bədən**

¹ Səhih Muslim, 91.

² Səhih əl-Buxari, 52; Səhih Muslim, 1599.

korlanar” – deyə, çəkdiyi misala nisbətdə, naqis bənzətmə sayıldığını söyləmişlər. Belə ki, padşahın əsgərləri nə qədər ona itaətkar olsalar da, padşahın islah olunması sayəsində islah olunmazlar. Lakin qəlb islah edildikdə, bütün bədən islah olar, qəlb təqvalı olduqda, bədən üzvləri də pis əməllərdən çəkinir.

Məlumunuz olsun ki, bəzi insanlar bu hədisə əsaslanaraq batil fikirlərini sübut etməyə çalışırlar. Ona, yaxşı iş görməyi əmr etdikdə, yaxud pis əməli qadağan etdikdə: “Təqva qəlbdə olur” – deyir. Məsələn, beləsinə deyirsən ki: “Saqqalını qırxma! Saqqal qırxmaq haramdır. Saqqal qırxmaq müşriklərin və məcusilərin adətidir. Saqqal buraxmaq isə peyğəmbərlərin, rəsulların və Allahın sevdiyi əməlisaleh qullarının sünnəsidir.” Cavabında, qəlbinə işarə edib deyir ki: “Təqva, burada olur; təqva burada olur!” Biz də ona belə deməliyik: “Yalan deyirsən. Əgər qəlbində təqva olsaydı, Allahdan qorxardın. Çünki qəlb Allahdan qorxarsa, bədən əzaları da Allahdan qorxar. Yox, Allaha qarşı asilik edərsə, əzalar da, asilik edər.”

Peyğəmbərin ﷺ: **“Təqva bax buradadır”** deyərək qəlbinə işarə etməsi dəlildir ki, ağıl köksdə yerləşən qəlbdədir. Bu, Qurana tamamən müvafiqdir. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Məgər onlar yer üzündə gəzib dolaşaraq zalımların aqibətini qəlbləri ilə düşüüb, qulaqları ilə eşitmirlər? Axı əslində gözlər deyil, kökslərdəki qəlblər kor olur.”**¹ Bu ayədə: **“qəlbləri ilə düşüüb”** deyilir, ardından da belə buyurulur: **“...kökslərdəki qəlblər kor olur.”** Bəzi cahillərin zənn etdiyi kimi, qəlb, beyin deyil. Ağıl, qəlbdədir. Lakin şəkk yoxdur ki, beyinin də, insanın hərəkətlərinə və davranışlarına təsiri vardır. Ancaq deyirlər ki, beyin xidmətçi kimidir. Məsələləri hazırlayıb bəşirir, sonra da onları qəlbə göndərir. Sonra qəlb, beyinə əmr göndərir ki, sinirləri və digər əzaları hazır hala gətirsin. Demək, beyin, məsələləri qəlbə ərz etmək, habelə, ondan əmr almaq xüsusunda, onun xidmətçisi sayılır. Məsələlər, beyinə gedib gələrkən, qəlbdən keçib gedir. Bədəni hərəkətə gətirəndə, beyindir. Odur ki, beyinə xələl gəldikdə, bütün əzalara xələl gəlir.

Hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“İnsanın şəxsi əməli sahib olması üçün müsəlman qardaşına həqarətlə baxması kifayətdir”** – demişdir. Yəni əgər

¹ əl-Həcc, 46.

müsəlman, öz müsəlman qardaşına sadəcə həqarət etsəydi, xor baxsaydı və alçaltsaydı, bu, onun günah qazanması üçün kifayət edərdi. Bu açıqlama, müsəlman qardaşına xor baxmamağın üçün ən böyük xəbərdarlıqdır. Əksinə, sənə vacibdir ki, ona, müsəlman və mömin olduğuna görə ehtiram göstərəsən və dəyər verəsən.

Peyğəmbər ﷺ həmçinin: **“Müsəlmanın hər şeyi – namusu, malı və qanı digər müsəlmana haramdır”** – demişdir. Müsəlmanın hər şeyi müsəlmana haramdır.

Qanı; yəni müsəlmanı qətlə yetirməklə, yaxud onu yaralamaqla və ya başqa bir şeylə ona xətər yetirməməlidir.

Malı; onun malını, heç bir yolla – nə qəsb edərək, nə oğurlayaraq, nə xəyanət edərək, nə də özünə aid olmayanı iddia edərək mənimsəməməlidir. Haqqsız yerə qardaşının malını almaq, sənə halal deyildir. Əksinə, haramdır.

Namusu; yəni söylədiyini doğru da olsa, yalan da olsa camaatın arasında onun haqqında danışaraq, onun şərəf və ləyaqətinə tənə vurmamalısan. Belə ki, Peyğəmbərdən ﷺ qeybət haqqında soruşulduqda, o belə demişdir: **“Müsəlman qardaşını, onun xoşuna gəlmədiyi bir şeylə xatırlamağındır.”** *Səhabələrdən biri* soruşdu: “Ya Rəsulullah! Əgər mən deyənlər qardaşımda olsa necə?” Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Sən deyənlər onda olarsa, onun qeybətini qırmış, yox dediklərinin ona aidiyyəti olmazsa, ona böhtan atmış sayılırsan.”**¹

Müsəlamanın öhdəsinə düşən vacib əməl budur ki, müsəlman qardaşının malı, namusu və qanı xüsusunda, onun haqlarını qorusun. Peyğəmbər ﷺ buyurduğu kimi: **“Müsəlmanın hər şeyi – namusu, malı və qanı digər müsəlmana haramdır.”**

۲۳۵ - وَعَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: « لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَتَاجَسَّوْا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَلَا يَبِعْ بَعْضُكُمْ عَلَى بَيْعِ بَعْضٍ، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا. الْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ: لَا يَظْلِمُهُ وَلَا يَحْقِرُهُ وَلَا يَخْذُلُهُ. التَّقْوَى هَاهُنَا – وَيُشِيرُ إِلَى صَدْرِهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ – بِحَسَبِ أَمْرٍ مِنَ الشَّرِّ أَنْ يَحْقِرَ أَخَاهُ الْمُسْلِمَ. كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ دَمُهُ وَمَالُهُ وَعَرِضُهُ » رواه مسلم.

¹ Səhih Muslim, 2589.

« النَّجَشُ » أَنْ يَزِيدَ فِي ثَمَنِ سِلْعَةٍ يُنَادِي عَلَمًا فِي السُّوقِ وَنَحْوَهُ، وَلَا رَغْبَةً لَهُ فِي شِرَائِهَا بَلْ يَقْصِدُ أَنْ يَغَرَّ غَيْرَهُ، وَهَذَا حَرَامٌ. « وَالتَّدَابُرُ »: أَنْ يُعْرِضَ عَنِ الْإِنْسَانِ وَيُهْجُرَهُ وَيَجْعَلُهُ كَالشَّيْءِ الَّذِي وَرَاءَ الظَّهْرِ وَالدُّبْرِ.

235. Əbu Hureyra رضي الله عنه rəvayət etmişdir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Bir-birinizə həsəd aparmayın, almaq istəmədiyiniz malın qiymətini qaldırmaqla bir-birinizi aldatmayın, bir-birinizə nifrət etməyin, bir-birinizə arxa çevirməyin, biriniz digərinizin alveri üstündən alver etməsin. Ey Allahın qulları, qardaş olun! Müsəlman müsəlmanın qardaşıdır, ona zülm etməz, onu köməksiz qoymaz və onu alçaltmaz.”** Peyğəmbər ﷺ qəlbinə işarə edərək üç kərə: **“Təqva, bax buradadır”**– deyə təkrar etdi, sonra *davam edib* dedi: **“İnsanın şəxsi əməli sahibi olması üçün müsəlman qardaşına həqarətlə baxması kifayətdir. Müsəlmanın hər şeyi – qanı, malı və namusu digər müsəlmana haramdır.”**

Bu hədisi Muslim rəvayət etmişdir.¹

Hədisdə zikr edilən: “nəcəs” sözü, müştərini aldatmaq məqsədilə bazarda və ya başqa bir yerdə elan edib, almaq istəmədiyi malın qiymətini artırmaqdır. Bu da, haramdır.

“Tədabur” isə, bir adamdan üz döndərüb onu tərk edərək, sanki bir əşya kimi onu arxaya atmaqdır.

Şərh:

Müəllifin رحمته الله Əbu Hureyraya رضي الله عنه istinadən nəql etdiyi hədisdə, Peyğəmbər ﷺ: **“Bir-birinizə həsəd aparmayın...”**– deyə buyurur. Həsəd, insanın, Allahın başqa birisinə nemət verməsini xoşlamamasıdır. Buna həsəd deyilir. Məsələn, Allahın bir insana mal-dövlət, övlad, həyat yoldaşı, elm, ibadət etmək və başqa bu kimi nemətlər verməsini xoşlamamasıdır. Bu nemətlərin o adamın əlindən çıxmasını təmənnə etsən də, etməsən də, fərqi yoxdur, bu əməlin (yəni ona nemət verilməsini xoşlamamağın) həsəd sayılır. Hərçənd bəzi alimlər: “Həsəd: adamın, Allahın başqa birisinə verdiyi nemətin onun əlindən çıxmasını ar-

¹ Səhih Muslim, 2564.

zulamasıdır” – demişlər, lakin bu, həsədin ən çirkini və ən böyüyüdür. Yoxsa ki, insanın, Allahın başqa birisinə nemət verməsini xoşlamaması, elə həsəd sayılır. Həsəd, yəhudilərin xislətlərindəndir. Həsəd edən kimsə, onlara bənzəmiş olar. Uca Allah onları belə vəsf edir: **“Kitab əhlindən bir çoxu həqiqət özlərinə bəlli olduğdan sonra, içlərindəki həsəd üzündən sizi, imanınızdan sonra kafirliyə qaytarmaq istərlər.”**¹ Uca Allah onların barəsində, həmçinin buyurur: **“Yoxsa onlar Allahın Öz lütfündən insanlara verdiyi şeyə görə onlara həsəd aparırlar?! Biz İbrahim nəslinə Kitab və hikmət bəxş etmiş və onlara böyük bir səltənət vermişdik.”**² Odur ki, Allahın başqa birisinə nemət verməsini xoşlamayıb, o nemətin sənin olmasını təmənna etməyinlə, o nemətin, sənin olmasa da, müsəlman qardaşının əlindən çıxmasını təmənna etməyin arasında heç bir fərq yoxdur. Bilin ki, həsəddə bir çox fəsadlar var: Onlardan bəzisi bunlardır:

1. Həsəd etmək, Allahın ən xəbis və ən alçaq qulları sayılan yəhudilərə bənzəmək deməkdir. O yəhudilər ki, Allah, onlardan bir qismini meymuna və donuza çevirmiş, bir qismi də tağuta ibadət etmişlər.

2. Həsəd etmək, həsəd edən kimsənin xəbis nəfslə bir adam olduğuna dəlalət edir. Beləsi, özü üçün istədiyini, din qardaşları üçün istəmir. Çünki özü üçün istədiyi şeyi qardaşları üçün də istəyən adam, heç bir şeyə görə insanlara həsəd etməz. Əksinə, Allah bir quluna nemət bəxş etdikdə buna sevinər və: “Allahım, mənə də eynisini nəsib et!” – deyər. Bu xüsusda uca Allah buyurur: **“Allahın sizi, bir-birinizdən üstün etdiyi şeylərə tamah salmayın. Kişilərin qazandıqlarından öz nəsibi, qadınların da qazandıqlarından öz nəsibi vardır. Allahdan, Onun lütfünü diləyin.”**³

3. Həsəd etmək, qüdrətli və qüvvətli Allahın qəzavü-qədərinə etiraz etmək sayılır. Yoxsa, həsəd edilən adama o neməti verən kimdir? Təbii ki, Allah. Bunu xoşlamamağın, Allahın qəzavü-qədərini xoşlamamaq deməkdir. Məlumdur ki, adam, Allahın qəzavü-qədərindən narazı qalarsa, o zaman dinində böyük bir təhlükə içində olar. Belə etməklə o,

¹ əl-Bəqərə, 109.

² ən-Nisa, 54.

³ ən-Nisa, 32.

alımlərin Rəbbinin işinə və Onun əzəldən müəyyən etdiyi qədərə nara-zı olmuş sayılar.

4. Həsədin fəsadlarından biri də budur ki, Allah Öz qullarından bi-rinə hər dəfə bir nemət bəxş etdikdə, həsəd edən adamın qəlbində hə-səd atəşi alovlanır. Beləliklə də, o, daim üzüntü və kədər içində olur. Çünki Allahın Öz qullarına verdiyi nemətlər saysız-hesabsızdır. Bu da, xəbis nəfslə bir insandır. Allah da Öz quluna hər dəfə nemət bəxş etdik-də, bu həsəd onun qəlbində qaynayır və axırda onu yandırır-yaxır.

5. Həsədin fəsadlarından biri də budur ki, atəş odunları yandırdığı kimi, həsəd də savabları yandırır yox edir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurur: **“Həsəd etməkdən çəkinin! Çünki atəş odunları yandır-dığı kimi, o da savabları yandırır yox edir.”**¹

6. Həsəd, insanı faydalı işlər görməkdən uzaqlaşdırır. Çünki həsəd edən adam daim fikirli və kədərli olur: “Bu adama mal-dövlət hara-dandı? Bu elmə necə yiyələnib? Bu övladlara necə sahib oldu? Bu qadı-nı necə tapıb?” və başqa bu cür fikirlərlə özünü məşğul edir. Sən onun daim üzüntü və kədər içində, özünə qapıldığını, üstəlik Allahın, qulla-rına verdiyi nemətləri araşdırıb bunlardan ötrü kədərlənməkdən başqa dərdi-səri olmadığını görürsən.

7. Həsəd: darçərçivəli, şərli və xeyri sevməyən bir nəfsin istəyindən xəbər verir. Bu, paxıl və hər şeyin özünün olmasını istəyən bir nəfstdir.

8. Həsəd edən kimsə, Allahın Öz qullarına nəsib etdiyi heç bir ne-məti dəyişdirə bilməz. Nə qədər çalışsa da, nə qədər xoşlamasa da, Allahın verdiyi nemətlərin, qardaşlarının əlindən çıxması üçün nə qə-dər cəhd etsə də, heç bir şey edə bilməyəcək.

9. Həsəd, insanı tədricən gətirib bədnəzərə² çevirə bilər. Çünki bəd-nəzər insan şər, paxıl və xəbis nəfslə olur. Xoşuna gəldiyi bir şey gör-dükdə, onun nəzəri o xəbis nəfsdən ox kimi çıxıb, baxdığı şeyə dəyir. Adam daim həsəd edib, qəlbinə həsəd yerləşdirdikdə, bu yaramaz xis-lət onu, öz bəd nəzərləri ilə insanlara əziyyət verən bədnəzər insanlar-dan edir. Şəkk yoxdur ki, bədnəzər adam, insanlara vurduğu zərər qə-dər günah qazanır və qəzəbə düçar olur. Bədnəzər adam, insanların

¹ Sunən Əbu Davud, 4903.

² Gözündə başqasına xətər yetirə biləcək qüvvə olan adam.

malına, yaxud canına və ya toplumlarına zərər vurarsa, buna görə günah qazanar. Odur ki, alimlərin çoxu, bədnəzər adamın, tələf etdiyi hər bir şeyə görə təzminat ödəməsini vacib görmüşlər. Yəni, əgər bədnəzər adam, birisinə həsəd edib, onun malına, yaxud övladlarına, yaxud başqa bir şeyinə zərər vurarsa, bunun təzminatını ödəməli olar. Həmçinin, onların rəyinə görə, belə xislətlə tanınan adam tövbə edib bu yaramaz əxlaqından əl çəkənədək həbs edilməlidir. Onun şərinin qarşısını almaq üçün, onu həbs etmək gərəkdir. Çünki o, insanlara əziyyət verir və zərər toxundurur.

10. Həsəd, müsəlmanların arasına təfriqə salır. Çünki insanlar həsəd edən adamı sevmir, əksinə, ona nifrət edirlər. Gözəl qəlbli insan isə özü üçün istədiyini qardaşları üçün də istəyir və elə buna görə də, insanlar tərəfindən sevilir, hər kəs onu sevir. Odur ki, biz, daim nəsihət edib deyirik: “Vallahı, filankəs yaxşı adamdır, qəlbində həsəd yoxdur. Filankəs isə xəbis, paxıl və kinli insandır.”

Bu sadaladıqlarımız, həsəddən irəli gələn on fəsaddır. Bunları bildikdə, Peyğəmbərin ﷺ: **“Bir-birinizə həsəd aparmayın”** sözünün hikmətini başa düşürük. Əgər bir adam sual versə ki: “Bəzən insanın nəfsi, xeyirli işlərdə başqalarını ötüb keçməyi istəyir. Bu, həsəd sayılırmı?” Cavab belədir ki: “Bu, həsəd deyil. Əksinə, xeyirli işlərdə yarışmaqdır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Qoy yarışanlar xeyirli işlər üçün yarışsınlar!”**¹ İnsan, xeyirli işlərdə başqalarını ötüb keçmək istəməsinin həsədlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Həsəd, başqasının xeyirə nail olmasını xoşlamamaqdır.

Bilin ki, həsədin bəzi əlamətləri var: Həsəd edən adam, daim başqalarının məziyyətlərini gizlətməyə çalışır. Bir insanın malı varsa və malını xeyirli işlərə sərf edirsə – sədəqə verir, məscidlər inşa edir, yolları təmir edir, kitab alıb elm tələbələrinə vəqf edir və başqa bu kimi xeyirxah işlər görürsə, insanlar da bu şəxsən etdiyi yaxşılıqlardan danışsın, baxırsan ki, o paxıl adam, susur, sanki heç bir şey eşitməmişdir. Belə bir adamın paxıl olduğuna şəkk-şübhə yoxdur. Çünki xeyri sevən adam, başqalarının etdiyi xeyirxah işlər haqqında hər yerdə danışar. Bir adamın, xeyirxah inasınlar haqqında insafla danışdığını, onları tə-

¹ əl-Mutaffifin, 26.

riflədiyini və: “Filankəs xeyirli işlər görür; filankəs xeyirxah insandır; filankəs səxavətlidir” – dediyini eşitsəniz, bilin ki, bu adamın qəlbi təmizdir və həsəddən uzaqdır. Allah, hamımızı həsəddən, pis əxlaqdan və pis əməllərdən qorusun.

Peyğəmbərin ﷺ: **“Almaq istəmədiyiniz malın qiymətini qaldırmaqla bir-birinizi aldatmayın”** sözünə gəlincə, qiymət qaldırmaq: almaq istəmədiyi halda, din qardaşının alacağı malın qiymətini qaldırmağa çalışmaqdır. Beləsinin qəsdı, ya müştəriyə zərər vermək, ya satıcıya fayda qazandırmaq, ya da hər ikisini etməkdir. Məsələn, hər hansı bir malı bazarda satmaq istəyirsən, insanlar da, onu almaq üçün qiymət təklif edirlər. Elə bu əsnada bir adam, gəlib, malı almaq niyyəti olmadığı halda qiyməti qaldırır. Məsələn, yüz manatlıq mala: “Mən yüz on manat verirəm” – deyir, lakin onu almaq fikri olmur, sadəcə müştəriyə zərər vurmaq üçün qiyməti qaldırır, yaxud satıcının artıq qazanc əldə etməsini istəyir. Ya da hər ikisini etmək niyyəti ilə qiymət qaldırır. Bu işdə insanlara zərər olduğu üçün onu etmək haramdır, caiz deyil. Lakin bir adam malı almaq istədiyi üçün qiyməti artırırsa, sonra da qiyməti çox artdıqda onu almaqdan vaz keçərsə, bunda bir problem olmaz. İnsanların çoxu, malın qiymətini ucuz gördükdə, onu almaq üçün həmin mala *başqalarından* daha çox pul təklif edir. *Başqaları onun təklif etdiyi puldan daha çoxunu təklif etdiyi zaman malın dəyəri* çox artdıqda isə onu almaqdan vaz keçir. Bunda bir problem yoxdur. Necə ki, bəzi insanlar, almaq istədiyi bir malın qiymətini – sırf o malı istədiyi üçün – dəyərindən çox qaldırır. Xülasə budur ki, insanlar, bir malın qiymətini qaldırmaq məsələsində üç qismə bölünür:

Birincisi, almaq istəmədiyi malın qiymətini qaldırmaqdır. Bunu etmək haramdır.

İkincisi, ucuz hesab etdiyi üçün normal bir müştəri olaraq qiyməti artıran və onun qazanc gətirəcəyini düşünən adam. Onun malı mütləq mən alım deyər bir dərdi yoxdur. Lakin ucuz olduğunu və özünə qazanc gətirəcəyini görünə qiyməti artırır. Qiymət artınca da vaz keçər. Bunu etməkdə heç bir qəbahət yoxdur.

Üçüncüsü, bir malı qətiyyətlə almaq istəyən adam. O, həmin malı mütləq almaq istəyər və istəyinə çatana qədər qiyməti artırır. Bunda da heç bir qəbahət yoxdur.

“Bir-birinizə nifrət etməyin”; bu, müsəlmanlara aiddir. Yəni müsəlmanın, müsəlman qardaşına nifrət etməsi caiz deyil. Çünki o, onun qardaşıdır. Və əgər müsəlman qardaşı, fasiqlik (günah) edərsə, o zaman fasiqliyinə görə ona, tamamilən yox, *nisbətən* nifrət edə bilərsiniz. Yəni onun özünə yox, sadəcə etdiyi günaha nifrət edə bilərsiniz. İmanına görə isə onu sevməlisən. Məlum məsələdir ki, bir müsəlmanın içki içdiyini, yaxud siqaret çəkdiyini və ya təkəbbürlüyündən dolayı libasının ətəyini uzatdığını görsək, biz ona, kafirə nifrət etdiyimiz kimi nifrət etmirik. Hər kim ona, kafirə nifrət etdiyi kimi nifrət edərsə, böyük bir xəta etmiş olar. Sən, günah iş görmüş bir möminlə, bir kafiri necə bir tuta bilərsiniz?! Bu, böyük bir xətdir. Hətta bəzi insanlar, günah edən möminə, kafirdən daha çox nifrət edirlər. Allah uzaq eləsin! Bu, insanın fitrətinin pozulmasından irəli gəlir. Mömin adam, nə qədər günah etsə də, kafirdən xeyrlidir. Sən onun etdiyi günaha nifrət et, lakin imanına görə də, onu sev. Əgər sən: “Bir şeyi eyni vaxtda həm sevmək, həm də ona nifrət etmək necə ola bilər?” – deyə sual versən, cavabı belə olacaq: “Bəli, bir şeyi eyni zamanda həm sevmək, həm də ona nifrət etmək mümkündür. Məsələn, həkim, sənə acı və pis qoxulu bir dərman versə və: “Bunu iç, Allahın izni ilə şəfa taparsan” – desə, o dərman acı və pis qoxulu olduğundan, *bir tərəfdən* sən onu mütləq şəkildə sevməsən də, digər bir tərəfdən sən sağalmağınə səbəb olduğuna görə, onu seversən. Günah edən mömin də belədir. Ona tamamilən nifrət etməməlisən. Əksinə, mömin olduğuna görə onu sevməli, etdiyi günaha görə də nifrət etməlisən. Həmçinin, onun əməlinə nifrət etdiyinə görə, ona nəsihət etməkdən üz çevirməməlisən. Yəni onun barəsində: “Mən, bu adamla üz-üzə gəlmək istəmirəm. Çünki ondan xoşum gəlmir.” – deməməlisən. Əksinə, nəfsini vadar edib, onunla görüşməli və ona nəsihət etməlisən. Bəlkə Allah, sənə vasitənlə onu islah etdi. Heç vaxt ümidini üzmə. Neçə-neçə insanlar olub ki, doğru yola gəlməsi mümkünsüz hesab edildiyi halda Allah Öz lütfü ilə onlara hidayət vermişdir. Buna dair hazırki günümüzədən və keçmişdən misallar çəkə bilərik. Hazırki zamanda neçə-neçə günahkar insanlar var ki, Allah, haqqa dəvət edəcək insanlar vasitəsilə onlara hidayət vermiş və sonda iş o yerə gəlib çatmışdır ki, bu günahkarlar islah olub, onları dəvət edənlərdən daha yaxşı hala gəl-

mişlər. Keçmişə aid də misallar çoxdur. Məsələn, Xalid ibn Vəlid رضي الله عنه İslamdan əvvəl müsəlmanlara qarşı siyirilmiş bir qılınc idi. Uhud döyüşündə etdiyi hamıya məlumdur. Dağın arxasından fırlanıb, qureyşli atlılarla birlikdə müsəlmanların üzərinə hücum etmiş və onları məğlubiyyətə uğratmışdır. Lakin sonra Allah ona hidayət vermişdir. Həmçinin, Ömər ibn əl-Xəttab, Rəsulullahın ﷺ gətirdiyi dinə ən çox nifrət edənlərdən biri idi. Lakin Allah ona hidayət verdi və o, Allahın dostlarından biri, habelə, İslam ümmətinin ikinci ən fəzilətli müsəlmanı oldu. Odur ki, ümidini üzərək: “Mən bu adamın nə üzünü görmək, nə də ki səsinə eşitmək istəyirəm. Onunla üz-üzə gəlməyim qeyri-mümkündür” – demə. Əksinə, onun yanına get və onun islah olunmasından ümidini üzmə. Qəlblər Allahın əlindədir. Allah, hamımızı Öz doğru yolu üzərində sabitqədəm etsin!

Əgər kimsə desə ki: “Nifrət, insanın içindəki bir duyğudur. Bəzən insan qəlbindəki bir duyğunu üstələməyə gücü çatmır. Sevgi kimi... Bir insanın, başqa birisini sevməsi, ona olan sevgisini azaltması və ya artırması – bəlli səbəblər xaricində – onun gücü daxilində deyil. Elə buna görə də, Peyğəmbər ﷺ xanımları arasında ədalətli davrandığını göstərərək demişdir: **“Allahım, gücümün yetdiyi xüsudaki paylaşdırmam budur. Gücümün yetməyəcəyi xüsuslarda isə mənə qınama.”**¹ “Gücümün yetməyəcəyi”, yəni sevgi xüsusunda mənə qınama. Məlumdur ki, Peyğəmbər ﷺ həyat yoldaşları arasında, ən çox Aişəni رضي الله عنها sevirdi. Lakin bu, qeyri-ixtiyari olan bir duyğudur.”

Habelə, kimsə: “Qəzəb də, həmçinin, insanın üstələməyə gücü çatmadığı bir duyğudur” – deyər sual versə, *bu sualların* cavabı belə olar: “Duyğu, bir əməl nəticəsində olur. Məsələn, sən bir adamı müəyyən səbəblərə görə, seversən, məsələn imanına, insanlara faydalı olmasına, gözəl əxlaqına, sənə xidmətinə və s. görə. Bu səbəbləri xatırlayaraq onu seversən. Birinə də hər hansı bir səbəbə görə nifrət edərsən. Nifrət etməyə yol açan səbəbləri xatırlayıb nifrət edərsən. Lakin buna rəğmən, insan, qardaşına nifrət etməyə yol açan səbəblərdən üz çevirməli, onları unutmağa çalışmalıdır. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Bir-birinizə nifrət etməyin”** – demişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, nifrətin də, sevginin

¹ Sunən Əbu Davud, 2134; Sunən İbn Macə, 1971.

də, özünə aid bir neçə səbəbi vardır. Əgər nifrətə səbəb olan amillərdən üz çevirsən, onları unutmğa çalışsan və onlara məhəl qoymasın, Allahın izni ilə o nifrət yox olub gedər. Peyğəmbərin ﷺ: **“Bir-birinizə nifrət etməyin”** sözündəki qəsdı də budur. Necə ki, bir nəfər Peyğəmbərin ﷺ yanına gəlib: “Ya Rəsulullah, mənə nəsihət et!” – demiş, Peyğəmbər ﷺ də ona: **“Qəzəblənmə!”** – deyə buyurmuşdur. Adam bunu bir neçə dəfə təkrar etmiş. Peyğəmbər ﷺ ona *yenə*: **“Qəzəblənmə!”** – deyə buyurmuşdur.”¹

Adam deyə bilər ki, “Qəzəb, şeytanın insanın qəlbinə atdığı yanar közdür. Bu haqda hədislərin birində rəvayət edilir.² Bunu söndürmənin yolu isə yoxdur.” Ona deyərək ki: “Əksinə bunun yolu var. Qəzəbi xəfiflədəcək səbəbləri yerinə yetir ki, qəzəbin yox olub getsin.”

Hədisin davamında Peyğəmbər ﷺ: **“Bir-birinizə arxa çevirməyin”** – demişdir. Burada: “arxa çevirmək” – deyildikdə, söhbət həqiqi mənada bir-birinizə arxa çevirməkdənmi gedir? Məsələn, məclisdə oturduğun zaman arxanı insanlara çevirəsən. Bəli, bu da arxa çevirməkdir. Habelə, qardaşın sənənlə danışdığı zaman, onun sözünü kəsib üzünü başqa tərəfə çevirməyin, yaxud danışmağa başladıqda, arxanı çevirib getməyin – bunların hamısı arxa çevirməkdir. Bunlar həqiqi mənada arxa çevirməyə aiddir.

Bundan başqa, mənəvi arxa çevirmək də var. Bu da, fikir ayrılığıdır. Belə ki, hər birinin rəyi, digərininkinə müxalif olur. Bu cür arxa çevirməyi də, Peyğəmbər ﷺ həmçinin qadağan etmişdir. Düşünürəm ki, bəzi qardaşların məsciddə etdikləri hərəkət – salam verib namazı bitirən kimi, bir qarış səfin önünə keçmələri də bir növ arxa çevirməyə aiddir. Odur ki, bəzi insanlar bu hərəkət barədə mənə şikayət ediblər. Deyirlər ki: “Bəzi adamlar, biz salam verdiyimiz zaman önə keçərək imamla aramızda otururlar. Ələlxüsus da dərs olduğu zaman, imamı görməyə mane olurlar. Məlumdur ki, adam imamı gördükdə daha diqqətli olur və dərsi daha yaxşı anlayır.” Bəzi adamlar belə hərəkəti xoşlamırlar. Odur ki, adam diqqətli və düşüncəli olmalıdır, qardaşlarının

¹ Səhih əl-Buxari, 6116.

² Sunən ət-Tirmizi, 2191; Musnəd imam Əhməd, 3/19 və 61. Tirmizi bu hədisin “həsən səhih” olduğunu demişdir.

önünə keçərək arxasını onlara çevirməməlidir. Əgər rahat oturmaq istəyirsənsə, qalx, bir qədər kənarda otur. İkinci səfdə durmusansa, o zaman geriye get. Lakin insanların önünə keçib, arxanı onlara çevirməyin, ədəb qaydalarına zidd bir hərəkətdir və bu da, bir növ arxa çevirməyə aiddir. Bu və buna mənzər məsələlərdə insan başqalarını da düşünməlidir. İnsanlara fikir vermədən, tənqid olunacağı işləri etməkdən çəkinmədən, yalnız öz xoşuna gələn şeyləri edən bir eqoist olmamalıdır.

Beşinci cümlə, Peyğəmbərin ﷺ: **“Biriniz digərinizin alveri üstündən alver etməsin”** sözüdür. Bir-birinizin alveri üzərindən alver etməyin, çünki bu, nifrətə, düşmənliyə və qəzəbə yol açır. İnsanın qardaşının alveri üstündən alver etməsinə misal budur: Bir adam, bir malı yüz manata almış bir adamın yanına gedib: “Mən, bu malı sənə səksən manata verərəm”, yaxud: “Mən, sənə bundan da yaxşısını yüz manata verərəm” – deməsidir. Belə olduğu təqdirdə, müştəri o malı almaqdan vaz keçər, sözləşməni pozar və ikinci adamla alver edər. Bu, birinci satıcıya qarşı edilən açıq-aydın haqsızlıqdır. Bu haqsızlıq isə müsəlmanlar arasında ədavət və nifrət yaradır.

Bunun başqa bir misalı da, adamın, birisinin aldığı bir malı almağa çalışmasıdır. Məsələn, bir malı yüz manata satmış bir satıcının yanına gəlib: “Mən səndən bu malı yüz iyirmi manata alaram” – demək. Belə olduğu təqdirdə, satıcı sözləşməni pozub, o malı ikinci adama satacaq. Bu da haramdır. Çünki bu, alver üstündən alver etməkdir. Yaxşı, bu qadağa ümumdür, yoxsa alverdəki seçim zamanı bitənədəkdir? Hədisin zahirî ümumi mənanı ifadə edir. Yəni ümumən qardaşının alveri üstündən alver etmək caiz deyil. İstər seçim zamanında, istərsə də ondan sonra olsun. Bəzi alimlər isə deyirlər ki: “Bu qadağa, sadəcə satıcı və ya müştərinin seçim zamanı bitənədək qüvvədədir. Belə ki, alverdə seçim müddəti bitdikdən sonra *onsuz da* sözləşməni pozmaq qəti qadağandır.” Buna dair misal belədir: Bir adam, maşınını on min manata satsa və müştəriyə seçim etmək üçün üç gün möhlət versə, sonra da başqa bir adam gedib o müştəriyə: “Mən, bundan da gözəl bir maşını sənə on min manata verə bilərəm” – desə, müştəri də əvvəlki satıcının yanına gedib: “Mən, sözləşməni pozuram” – deyərsə; yaxud bir adam

satıcının yanına gedib: “Maşını filan adama on min manata satdığını eşitdim. Mən sənə on bir min manat verərəm” – desə, adam da maşını birinci müştəridən geri alıb, ikinci adama satarsa, bu hərəkət, *hədisdə zikr olunmuş qadağaya aiddir*. Seçim müddəti bitdikdən sonra sözləşməni pozmaq məsələsinə gəldikdə isə, bəzi alimlər: “Bunda bir problem yoxdur” – demişlər. Yəni bir adam, öz malını bir müştəriyə satsa və seçim etmək üçün ona üç gün müddət versə, bu müddət bitdikdən sonra başqa birisi müştərinin yanına gedib: “Mən, bu malın eynisini sənə daha ucuz qiymətə sataram”, yaxud: “Sənə, eyni qiymətə daha yaxşı mal verərəm” – deyərsə, bunda heç bir qəbahət yoxdur. Bu fikri də belə izah etmişlər: “Çünki alverdəki seçim müddəti bitdikdən sonra sözləşməni pozmaq imkanı yoxdur.” Lakin hədisin zahiri, ümumi mənanı ifadə edir. Belə ki, alverdəki seçim müddəti bitdiyinə görə, sözləşməni pozmaq imkanı olmasa da, müştəri, sözləşməni pozacaq bir səbəb uydurmağa çalışacaq. Yaxud ən azından etdiyi alverə görə peşman olacaq. Satıcının onu aldatdığını və onu doladığını zənn edəcək. Bu səbəbdən də ədavət və nifrət meydana gələcək. Bu qadağa, alverin edildiyi vaxta yaxın zamana aiddir. Lakin alverin üstündən uzun müddət keçərsə, belə etməkdə heç bir qəbahət olmaz. Çünki uzun zaman keçdikdən sonra müqaviləni pozmaq ümumiyyətlə imkansız və ya çox çətindir. Xülasə budur ki, bu işin üç halı var:

1-cisi, adamın, seçim müddəti əsnasında, müsəlman qardaşının etdiyi alver üzərindən alver etməsidir. Bunun haram olmasına şəkk yoxdur.

2-cisi, seçim müddəti bitdikdən az müddət sonra, müsəlman qardaşının etdiyi alver üzərindən alver etməsidir. Bu məsələdə alimlər ixtilaf etmiş olsalar da, doğru rəy, bunun da haram olmasıdır.

3-cüsü, seçim müddəti bitdikdən uzun müddət sonra bunu etməsidir. Bir ay, iki ay və ya daha çox müddətdən sonra olarsa, bunda bir qəbahət olmaz. Çünki insanlar, öz aralarında bu cür və başqa cür alış-veriş edirlər.

Kirayə üzərindən kirayə vermək də belədir. Məsələn, bir adam bir evi bir illik min manata kirayə götürür, bir başqası da gəlib ona: “Mən, sənə bundan yaxşısını səkkiz yüz manata kirayə verərəm” – deyir. Belə

etmək haramdır. Çünki bu da, müsəlman qardaşının alveri üstündən alver etmək kimi, bir haqsızlıqdır.

Həmçinin, bazarlıq üstündən bazarlıq etmək də belədir. Muslimin rəvayətində açıq-aydın şəkildə: **“Qardaşının bazarlıqı üstündən bazarlıq etməsin”**¹– deyilir. Məsələn, bir adam bir mala qiymət təklif etsə, mal sahibi də bu qiymətlə razılaşa, axırda da, sadəcə müqavilə bağlamaq qalsa, məsələn, müştəri: “Bu malı mənə min manata sat”– desə və mal sahibi də buna razı olsa, lakin sözləşmə tamamlanmadan əvvəl birisi gəlib, mal sahibinə: “Mən sənə bu mala min yüz manat verərəm”– desə, bu da caiz sayılmaz. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Qardaşının bazarlıqı üstündən bazarlıq etməsin”**– deyər, bunu qadağan etmişdir.

Bu qadağa, həmçinin, elçi getmək məsələsinə də aiddir. Əgər bir müsəlman bir qıza elçi göndərirsə, başqa birisinin o qız üçün elçi getməsi caiz deyil. Çünki Peyğəmbər ﷺ: **“Sizdən biriniz, qardaşının elçi düşdüyü qıza, elçi düşməsin”**– demişdir. Bütün bunlar, müsəlmanların öz aralarındakı haqları qorumaq üçündür. Odur ki, müsəlmana, alış-veriş etdikdə, kirayələdikdə, bazarlıq etdikdə, qız istədikdə və başqa buna bənzər haqlar xüsusunda, müsəlman qardaşının haqqına girmək halal deyildir.

Hədisin davamında, Peyğəmbər ﷺ qəlbinə işarə edərək üç kərə: **“Təqva, bax buradadır”**– deyir. Təqvanın qəlbdə olduğu haqda artıq danışmışıq. Belə ki, qəlb təqvalı olduqda, əzalar da təqvalı olur. Qəlb haqdan sapdıqda isə əzalar da sapır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Bu üsul, onların şəhadəti olduğu kimi vermələri, yaxud andlarından sonra bu andların varislər tərəfindən rədd edilməsindən qorxmaları üçün daha münasibdir. Allahdan qorxun və Onu eşidin! Allah günahkar toplumu doğru yola yönəltməz.”**²

Bil ki, qəlbin azmasında əsas səbəbkar, elə insanın özüdür. İnsan, şər işlər görməyə meyil edib, xeyirli işlərdən uzaq durduqda, onun qəlbi azgınlığa düşür. Bunun dəlili, uca Allahın bu buyruqlarıdır: **“Onlar doğru yoldan sapdıqda, Allah da onların qəlbini sapdırdı.”**³ O, həm-

¹ Səhih Muslim, 1408.

² əl-Maidə, 108.

³ əl-Saff, 5.

çinin buyurur: “Ey Peyğəmbər! Əlinizdə olan əsirlərə de: “Əgər Allah qəlbinizdə xeyir olduğunu bilsə, sizdən alınan fidyədən daha xeyirlisini sizə verər və sizi bağışlayar. Allah Bağışlayandır, Rəhmlidir.”¹ Allah Öz qulunun niyyətinin yaxşı olduğunu və xeyirli əməl etmək istədiyini gördükdə, bunu onun üçün asanlaşdırar və o işdə ona kömək edər. Bu xüsusda uca Allah buyurur: “**Kim haqq sahibinin haqqını verir, Allahdan qorxur və ən gözəl olan “lə ilahə illəllah” kəlməsini təsdiq edirsə, Biz onu ən asan olana nail edəcəyik.**”²

Peyğəmbərin ﷺ: “**İnsanın şəxsi əməli sahibi olması üçün müsəlman qardaşına həqarətlə baxması kifayətdir**”³ sözündən aydın başa düşülür ki, müsəlman öz müsəlman qardaşına bir pislik etməsə belə, sadəcə ona həqarətlə baxması, ona pislik etmək sayılır. Bu, müsəlman qardaşlarına həqarətlə baxan kimsənin günahının nə dərəcədə böyük olduğuna dəlalət edir. Çünki müsəlmana vacibdir ki, müsəlman qardaşlarını uca tutsun, onlara ehtiram göstərsin və onlara dəyər versin. Onlara həqarətlə baxması və onlara nifrət etməsi, günah qazanması üçün kifayət edər.

Sonra Peyğəmbər ﷺ buyurur ki: “**Müsəlmanın hər şeyi – qanı, malı və namusu digər müsəlmana haramdır.**” Yəni, müsəlmana, bu üç xüsusda başqa müsəlmanın haqqına girməsi haramdır. Yəni hər bir işdə. Çünki bu üç xüsus hər şeyi əhatə edər. **Qan:** öldürməyi, yaralamağı və başqa bu kimi cinayətləri əhatə edir. **Namus:** qeybət və başqa bu kimi əməlləri əhatə edir. **Mal:** yəni haqsızcasına onun malını mənimləməsi, məsələn, malını oğurlaması, yaxud onu qəsb etməsi, yaxud borc aldığını inkar etməsi və ya haqqı olmayan şeyi iddia etməsi və başqa bu kimi işlələri əhatə edir. Bunların hamısı haramdır. Hər bir müsəlmana vacibdir ki, müsəlman qardaşının malı, qanı və namusu xüsusundakı haqlarına hörmət etsin.

۲۳۶ - وَعَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: « لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ » متفقٌ عليه.

¹ əl-Ənfal, 70.

² əl-Leyl, 5-7.

³ Səhih Muslim, 2564.

236. Ənəs رضي الله عنه rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Sizdən biriniz özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəmədikcə, iman gətirmiş sayılmaz.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

۲۳۷ - وَعَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: «انْصُرْ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا» فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ انْصُرْهُ إِذَا كَانَ مَظْلُومًا، أَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ ظَالِمًا كَيْفَ انْصُرْهُ؟ قَالَ: «تَحْجُزْهُ - أَوْ تَمْنَعْهُ - مِنَ الظُّلْمِ، فَإِنَّ ذَلِكَ نَصْرُهُ» رواه البخاري.

237. Yenə Ənəsdən رضي الله عنه rəvayət edilir ki, Rəsulullah ﷺ belə buyurmuşdur: **“Din qardaşın zalım da olsa, məzlum da olsa, ona kömək et!”** *Səhabələrdən* biri dedi: “Ya Rəsulullah! Məzlum olsa, kömək edə-rəm. Söylə görüm, zalım olsa, ona necə kömək edim?” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Onun zülm etməsinin qarşısını alsan – və ya ona mane ol-san – bu sənəin ona köməyin olar.”**

Bu hədisi Buxari rəvayət etmişdir.²

Şərh:

Müəllifin رحمته الله Ənəs ibn Malikə رضي الله عنه istinad edərək nəql etdiyi bu rəvayətdə Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Sizdən biriniz özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəmədikcə, iman gətirmiş sayılmaz.”** İman gətirmiş sayılmaz; yəni, adam yalnız bu şərtlə tam şəkildə iman gətirmiş həqiqi mömin sayıla bilər: özü üçün istədiyi xeyri, müsəlman qardaşı üçün də istəməlidir. Eləcə də, özü üçün istəmədiyini qardaşı üçün də istəməməlidir. Həqiqi mömin budur. Əgər müsəlman olan kəs, müsəlman qardaşları ilə bu əsasa uyğun şəkildə davranarsa, heç vaxt onları aldatmaz, onlara xəyanət etməz, onlara yalan danışmaz və onların haqqına girməz. Çünki o, bunların özünə qarşı edilməsini istəməz.

Bu hədis dəlildir ki, adam özü üçün istədiyini müsəlman qardaşı üçün istəməsə, yaxud özü üçün istəmədiyini müsəlman qardaşı üçün istəsə, mömin sayılmaz. Yəni kamil şəkildə iman gətirmiş mömin sayıl-

¹ Səhih əl-Buxari, 13; Səhih Muslim, 45.

² Səhih əl-Buxari, 2443, 2444.

maz. Bu da dəlildir ki, bu əməl – özün üçün istədiyini müsəlman qardaşın üçün istəməməyin, yaxud özün üçün istəmədiyini müsəlman qardaşın üçün istəməyin, böyük günahlardan sayılır. Odur ki, ey müsəlman qardaşım, sən öz nəfsini bu xüsusda tərbiyə etməli və özün üçün istədiyini müsəlman qardaşların üçün də istəməli, habelə, özün üçün istəmədiyini müsəlman qardaşların üçün də istəməməlisən ki, kamil möminlərdən sayılasan. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim Cəhənnəmdən uzaqlaşıb, Cənnətə daxil olmaq istəyirsə, qoy, Allaha və axirət gününə iman gətirmiş olduğu və özü üçün ediləcəyi davranışın, insanlar üçün də edilməsini istədiyi bir halda dünyadan köçsün.”**¹ Birincisi, Allahın haqqı, ikincisi də qulların haqqıdır. Yəni ölüm səni haqladığı vaxt, Allaha və axirət gününə iman etmiş, üstəlik də, özün üçün ediləcəyi davranışın, din qardaşların üçün də edilməsini istədiyin halda ol. Allah, hamımızı belə xislətli insanlardan etsin!

Ənəsin رəvayət etdiyi ikinci hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Din qardaşın zalım da olsa, məzlum da olsa, ona kömək et!”** Kömək deyildikdə, başqasının ona etdiyi zülmü dəf etmək qəsd edilir. Yəni ona zərər verəcək bir şeyin qarşısını almaq. **“Din qardaşına kömək et”**, yəni ona zərər verə biləcək şeyin qarşısını almağa çalış. İstər zalım olsun, istərsə məzlum. Peyğəmbər ﷺ bunu deyəndə, səhabələrdən biri dedi: “Ya Rəsulullah! Məzlum olsa, kömək edərim. Söylə görüm, zalım olsa, ona necə kömək edirəm?” Bu adam demədi ki: “Ona kömək etmərəm!” Əksinə: “Ona necə kömək edirəm” – deyə soruşdu. Yəni ona kömək edəcəm, lakin bunu necə edəcəyimi mənə de. Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Onun zülm etməsinin qarşısını alsan – və ya ona mane olsan – bu sənənin ona köməyin olar.”** Bir adamın başqalarının haqqına girmək istədiyini gördükdə ona mane olsan, o zaman ona kömək etmiş olarsan. Məzluma kömək etmək isə, onu zalımın zülmündən qurtarmaqla olar.

Bu hədis dəlildir ki, həm məzluma, həm də zalıma, Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu kimi kömək etmək vacibdir.

¹ Səhih Muslim, 1844.

۲۳۸ - وَعَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: «حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ خَمْسٌ: رُدُّ السَّلَامِ، وَعِيَادَةُ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعُ الْجَنَائِزِ، وَإِجَابَةُ الدَّعْوَةِ، وَتَشْمِيتُ الْعَاطِسِ» متفق عليه.

وفي رواية لمسلم: «حَقُّ الْمُسْلِمِ سِتٌّ: إِذَا لَقِيتَهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ، وَإِذَا دَعَاكَ فَأَجِبْهُ، وَإِذَا اسْتَنْصَحَكَ فَأَنْصَحْ لَهُ، وَإِذَا عَطَسَ فَحَمِدِ اللَّهَ فَشَمِّتْهُ، وَإِذَا مَرِضَ فَعُدْهُ، وَإِذَا مَاتَ فَاتَّبِعْهُ».

238. Əbu Hureyra رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət edir ki, Rəsulullah ﷺ demişdir: **“Müsəlmanın müsəlman üzərində beş haqqı vardır: salamı almaq, xəstəyə baş çəkmək, cənazəni müşayiət etmək, dəvəti qəbul etmək, asqırana “yərhamukəllah!”¹– demək.”**

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.²

Muslimin rəvayətində də belə deyilir: **“Müsəlmanın müsəlman üzərində altı haqqı vardır: onunla rastlaşdığın zaman ona salam ver, səni dəvət etdikdə dəvətini qəbul et, nəsihət almaq istədikdə ona nəsihət ver, asqırıb: “Əlhəmdulilləh!”³ desə ona: “Yərhamukəllah!” de, xəstələndikdə ona baş çək və vəfat etdikdə cənazəsini müşayiət et!”⁴**

Şərh:

Müəllif رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ burada, müsəlmanın müsəlman qardaşı üzərindəki haqlarından xəbər verən, Əbu Hureyranın رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etdiyi hədisi zikr etmişdir. Müsəlmanın müsəlman qardaşı üzərindəki haqları çoxdur. Lakin Peyğəmbər ﷺ bəzən bir çox məsələlər arasından müəyyən məsələləri seçib deyərdi ki, onlar yerinə yetirilsin və onlara diqqət yetirilsin. Əbu Hureyranın رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ rəvayət etdiyi hədis də, bu qəbildəndir. Bu hədisdə Peyğəmbər ﷺ: **“Müsəlmanın müsəlman üzərində beş haqqı vardır: salamı almaq...”** Yəni sənə salam verdikdə, onun salamını al. İkinci hədisdə də: **“Müsəlmanın müsəlman üzərində altı haqqı var-**

¹ Tərcüməsi: Allah sənə rəhm etsin!

² Səhih əl-Buxari, 1240; Səhih Muslim, 2162.

³ Tərcüməsi: Həmd Allaha məxsusdur!

⁴ Səhih Muslim, 2162.

dır: onunla rastlaşdığın zaman ona salam ver...”– demişdir. Bu iki hədisdə iki fərqli əmr vardır: **“onunla rastlaşdığın zaman ona salam ver”** sözü, ona ilk əvvəl salam verməyə, **“salamı almaq”** sözü isə, onun verdiyi salamı almağa dəlalət edir. Salam vermək, təkid edilmiş sünnədir. Müsəlmanın küsülü olduğu bir müsəlmandan üç gündən artıq salamı kəsməsi haram sayılır. Üç gün və ondan az müddət ərzində isə müəyyən səbəbdən dolayı ondan salamı kəsməsində heç bir qəbahət yoxdur. Məlumdur ki, adam müsəlman qardaşından salamı kəsdikdə bunun səbəbi olmalıdır. Peyğəmbər ﷺ müsəlmanın müsəlman qardaşından üç gün və ya ondan az bir müddətdə küsülü qalmasına icazə vermişdir. Çünki insan, bəşərdir. Qəlbində qəzəb hissi ola bilər. Onu qəzəbləndirmiş adama salam verməyə və ya onun salamını almağa istəyi olmaya bilər. Bu səbəblə üç gün və ondan az bir müddətdə salamı kəsməyə icazə verilmişdir.

Salamı birinci verməyə gəldincə, kiçik böyüyə, ayaq üstə olan oturana, minik üzərində olan da piyadaya salam verməlidir. Salamın verilmə qaydası isə belədir: “Əssəlamu aleykə”, yaxud: “Əssəlamu aleykum.” İkisindən birini demək caizdir. Salamı almağın qaydası da belədir: “Aleykəssəlam”, yaxud: “Və aleykumussəlam.”

Bu deyilənlərdən bizə aydın olur ki, Peyğəmbər ﷺ bizə, müsəlmanın müsəlman qardaşı üzərində olan haqlarından biri, salam vermək və verilən salamı almaqdır.

Salamın hökmünə gəldincə, salam vermək sünnə, onu almaq isə vacibdir. Əgər salam müəyyən bir adama verilərsə, həmin adamın bu salamı alması vacibdir. Və əgər salam bir topluma verilərsə, onu almaq fardu-kifayədir.¹ Odur ki, bu halda birinin salamı alması keçərli sayılır. Salam, insana savab qazandıran yaxşı əməllərdən biridir. Adam bu yaxşı əməli etdikdə, on savab qazanır. Çünki bir yaxşılığa, onun on mislində savab yazılır. Yəni müsəlman qardaşına: “Əssəlamu aleykə”– desən, sənə qalacaq on savab qazanarsan və onlara ehtiyacın olduğu zaman - Qiyamət günü - onları öz yanında görərsən.

¹ Fardu-kifayə: bəzilərinin yerinə yetirəcəyi təqdirdə, başqalarına vacib olmayan əməl.

Hamımız bilir ki, əgər bir adama: “Qarşına çıxan hər bir adama salam versən, hər salama görə sənə bir manat verəcəyik” – deyilsə, o adam, bu bir manatı almaq üçün küçələrə düşüb, salam verməyə adam axtarar. Halbuki bu manatlar tez bir zamanda bitəcək. Lakin qazanılan savab qalır və onlara ehtiyacın olduğu zaman - Qiyamət günü - onları öz yanında görərəsən. Allah bizi bağışlasın, bizə lütf etsin və bizə xeyir nəsib etsin. Həqiqətən də, O, lütf sahibidir, səxavətlidir.

Odur ki, müsəlman qardaşını hər dəfə gördükdə, dərhal ona salam ver. Qeyri müsəlmanlara isə salam vermək olmaz. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Yəhudilərə və xristianlara birinci salam verməyin! Bir yolda onlarla qarşılaşdığınız zaman onları yolun dar hissəsinə tərəf sıxışdırın.”**¹ Elə buna görə də, yəhudiyyə, xristiana, müşrikə, ateistə, namazı tərk edib dinindən dönənə, və küfr sayılan bir bidəti edən kimsəyə birinci salam verməməlisiniz. Bu sadalananlar, ən yaxın qohumlarınız olsa belə, onlara birinci salam vermək caiz deyil. Lakin onlar salam versələr, verdikləri salamı olduğu kimi geri qaytarın. Məsələn, “Xoş gəldin, mərhəbə!” – desə, sən: “Xoş gəldin, mərhəbə!” – de; “Əssəlamu aleykum!” – desə, sən: “Və aleykumussəlam!” – de. Yox əgər: “Əssəlamu aleykum”, yoxsa “Əssamu aleykum (ölüm olsun sizə!)” – dediyindən şübhələnsən, onda sadəcə: “Və aleykum!” – de. Yəni “Əssəlamu aleykum!” – dediyini yəqinliklə eşitməsən, o zaman sadəcə: “Və aleykum!” – de. Çünki yəhudilər, Peyğəmbərin ﷺ və onun səhabələrinin yanından keçərkən: “Əssamu aleykum” – deyərək salam verərdilər. Əssam, ölüm deməkdir. Odur ki, Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Yəhudilər, sizinlə qarşılaşdıqda: “Əssamu aleykum” – deyirlər. Siz də onlara: “Və aleykum!” – deyin.”**² Yəni əgər bizim üçün salamatlıq diləmiş olsalar, *biz də* onlara salamatlıq diləmiş oluruq. Yox əgər ölüm diləmiş olsalar, *biz də* o zaman onlara ölüm diləmiş oluruq. Bu, adillikdir. Necə ki, Quranda buyurulur: **“Sizə salam verildiyi zaman onu daha gözəl şəkildə alın və ya verilən salamı olduğu kimi qaytarın!”**³ Odur ki, İbn əl-Qeyyim “Əhkamu əhliz-zimmə” adlı kitabında

¹ Səhih Muslim, 2167.

² Səhih Muslim, 6257.

³ ən-Nisa, 86.

belə demişdir: “Onlar aydın şəkildə: “əssəlamu aleykum” – desələr, onlara: “və aleykumussəlam” – deyə bilərsiniz.”¹

Günah işləyən müsəlmanlara gəlincə, əgər onlarla əlaqəni kəsməyin bir faydası olarsa, o zaman onlarla əlaqəni kəsin. Burada fayda deyildikdə, onların, etdikləri günahlardan vaz keçmələridir. Əgər onlar əlaqəni kəsməyin faydası olmazsa, o zaman əlaqəni kəsmək haram sayılır. Çünki onlar da mömindirlər. Möminlər haqqında isə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Heç bir kəsə üç gündən artıq mömin qardaşı ilə küsülü qalması, qarşı-qarşıya gəldikdə, bunun *ondan* üz çevirməsi, onun da, *bundan* üz çevirməsi halal deyildir. Onların ən xeyirlisi salamı birinci verib *sözə* başlayandır.”**² Yox əgər salamı kəsməyin faydası olarsa – günahı tərək edər və günah işə son qoyarlarsa, o zaman onlarla əlaqəni kəsmək, vacib və ya müstəhəb olmaqla tələb olunan əməllərdən sayılır.

Kəb ibn Malikin رضي الله عنه və onun iki dostunun Təbuk döyüşündən yayınıqdan sonra, Peyğəmbərin ﷺ və səhabələrin رضي الله عنهم, bu üç səhabədən əlaqəni kəsməsinin onlara fayda verməsi barədə bir düşünün. Onların bundan əldə etdikləri iman gücünə və səbirə bir baxın! Onlar Allahdan kömək gözləməklə, ən böyük mükafatlardan birinə – aləmlərin Rəbbinin müjdəli kəlamına, namazlar da daxil olmaqla hər bir müsəlmanın gecə və gündüz oxuduqları Allah kəlamına nail oldular. Fərz və nafilə namazlarında tərifi lənən hansı insan var ki?! **“Geri qalmış üç nəfəri də bağışladı. Hətta yer üzünü öz genişliyinə baxmayaraq onlara dar gəlmiş, ürəkləri *kədərdən* sıxılmış və yəqin bilmişdilər ki, Allahın *əzabından*, Onun *Özünə* sığınmaqdan başqa *çarə* yoxdur. Sonra Allah *peşman* olsunlar deyər onların tövbəsini qəbul etdi. Həqiqətən, Allah *tövbələri* qəbul Edəndir, Rəhmlidir.”**³ Bu, bir ayədir. Ayədə onların adları zikr edilməsə də, elə bir şəkildə vəsf edilmişdilər ki, bu vəsf onlardan başqasına aid edilə bilməz. Lakin təfsirçilərin çoxunun, uca Allahın: **“Əvəzi veriləcək nemət üçün onun heç kəsə minnəti olmaz. O bunu ancaq Ən Uca Rəbbinin Üzünü dilədiyindən (ixlasla) *edər*. O,**

¹ “Əhkamu əhliz-zimmə”, 1/425.

² Səhih əl-Buxari, 6237; Səhih Muslim, 2560.

³ Ət-Tovbə, 118.

mütləq razı qalacaqdır!”¹ ayələrinin Əbu Bəkrə رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ aid edildiyini desələr də, bu ayələr, o üç nəfərə aid edilən ayə kimi dəqiq məna ifadə etmir. Odur ki, səhabələr arasında bu üç səhabədən başqa heç kəs bu ayədə tərifləndiyi kimi təriflənməmişdir. Peyğəmbər ﷺ qırx gün boyunca onları danışdırmamış, camaata da: **“Onları dindərməyin!”** – demiş və beləliklə də, heç kəs onları danışdırmamışdır. Üstəlik, qırx gün keçdikdən sonra, o üç səhabəyə zövcələrindən uzaq durmağı da əmr etmişdir. Peyğəmbərin ﷺ göndərdiyi elçi Kəb ibn Malikin رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ yanına gəlib, ona zövcəsindən uzaq durmasını deyəndə, Kəb رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ: “Boşayım, – yəni əgər Peyğəmbər ﷺ zövcəmi boşamağı əmr edirsə, mən onu boşamağa hazıram, – yoxsa nə edir?” – deyə soruşdu. Elçi dedi: “Bilmirəm. Peyğəmbər ﷺ sənə sadəcə zövcəndən uzaq durmağı əmr edir. Başqa heç nə bilmirəm.” Bu böyük imtahan qarşısındakı əmrə itaətə bir baxın! Bu, elə böyük bir imtahan olmuşdur ki, Allahın qoruduğu kimsələrdən başqa kimin başına gəlmiş olsa idi, bundan qurtulması mümkün deyildi. Buna rəğmən o, hər bir əmrə kamil şəkildə itaət etmişdir.

Xülasə budur ki, günahkar müsəlmanla əlaqəni kəsmək, onun, günahı azaltmasına və ya o günahdan tövbə etməsinə səbəb olarsa, o zaman onla əlaqəni kəsmək tələb olunan əməllərdəndir. Bu da, ya vacib, ya da müstəhəb ola bilər. Lakin günahkar adamla əlaqəni kəsmək heç bir fayda verməzsə, əksinə, onun bir az da azmasına və xeyir əhlinə nifrət etməsinə yol açarsa, o zaman onunla əlaqəni kəsməyin. Çünki o, nə qədər günahkar olursa olsun, yenə də müsəlman və mömin sayılır. Lakin imanı naqis olan mömindir.

İkinci haqq, xəstəni ziyarət etməkdir. Əgər bir müsəlman xəstələnin yatağa düşərsə, onu ziyarət etmək, digər müsəlmanların öhdəsinə düşən bir haqdır. Bu əsnada onlar ona, tövbə etməyi, vəsiyyət etməyi, çoxlu zikr etməyi, Allahdan bağışlanma diləməyi, Quran oxumağı və s. saleh əməlləri xatırlatmalıdırlar. Habelə, onun şəfa tapması üçün Allaha dua etməlidirlər. Onlar: **“Eybi yoxdur, in şaa Allah, günahların təmizlənilir!”**² və başqa bu kimi dualar edə bilərlər.

¹ əl-Leyl, 19-21.

² Səhih əl-Buxari, 3616. Bu duanın ərəbcəsi belədir: ((لَا بَأْسَ، طَهُورٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ))

Xəstəni ziyarət etmək də fardu-kifayədir. Müsəlmanların xəstə qar-daşlarını ziyarət etmələri labüddür. Və əgər müsəlmanlardan biri onu ziyarət edərsə, bu, kifayət edər. Lakin bəzən xəstəni ziyarət etmək şəx-sən adama vacib ola bilər. Məsələn, əgər xəstə adam qohumdursa, onu ziyarət etmək qohumluq əlaqəsini möhkəmləndirmək sayılır. Qohum-luq əlaqəsini möhkəmləndirmək isə vacibdir. Odur ki, bu ziyarət far-du-ayn (yəni qohumlardan olan hər bir fərdə vacib) sayılır.

Məlumunuz olsun ki, alimlərimiz, xəstə ziyarətində riayət ediləcək bəzi ədəb qaydaları zikr etmişlər. Bu ədəblərdən bəzisi bunlardır:

Ziyarətə gəlmiş adam, xəstənin vəziyyəti, yatmağı, yemək-içməyi və s. barədə çox suallar verməklə onu narahat etməməlidir. Lakin əgər bu haqda soruşmaq xəstəyə xoşdursa, o zaman istədiyi qədər onunla *bu barədə* danışa bilər. Yox əgər verilən suallar və söhbətin uzanması bəzi xəstələrdə olduğu kimi onu da rahatsız edərsə, o zaman onu çox danışdırmayın və ona çox sual verməyin. Odur ki, belə demişlər: “Xəstəni ziyarət edən adam onun yanında uzun müddət oturmamalıdır. Çünki ola bilər ki, o, ailəsi ilə vaxt keçirtmək istəsin, yaxud özünə aid bir işi olsun və gələn adamın uzun müddət onun yanında oturmasını istəməsin. Lakin onun səninlə uzun-uzadı oturmaq istədiyini və bun-dan məmnun olduğunu hiss etsən, o zaman məsləhət bildiyin qədər onunla söhbət edə bilərsiniz.” Həmçinin, demişlər ki, adam xəstəni isti-rahət və yatmaq vaxtlarında ziyarət etməməlidir. Məsələn, günorta dincəldiyi vaxt, gecə və s. vaxtlarda. Çünki bu ziyarət, onu narahat edir və kefini pozar. Əksinə, vəziyyətə uyğun ya gündüzün əvvəlində ya da axşam çağı ziyarət etməlidir. Həmçinin, onu tez-tez ziyarət etmə-məlidir. Yəni eyni gündə səhər-axşam onun yanına getməməlisən. Yal-nız ehtiyac olduqda bunu edə bilərsiniz.

Xülasə budur ki, xəstə ziyarətinə gedən adam, edəcəyi və ya etmə-yəcəyi hər bir işdə, xəstənin halını nəzər alaraq hərəkət etməlidir. Bir də ki, əgər xəstənin müalicəsinə aid bir dərman haqqında məlumatın varsa, bunu xəstəyə mütləq bildirməlisən. Çünki dərmanla müalicə olun-maq mübahdır, hətta fayda verəcəyi ehtimal ediləcəyi təqdirdə onu

məsləhət görmək sünnədir. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Müalicə olunun. Lakin haram bir şey ilə müalicə olunmayın.”**¹

Həmçinin, xəstədən, onun necə namaz qıldığı barədə də soruşmaq gərəkdir. Çünki xəstələrin çoxu bilmir, namazı, su ilə dəstəmaz alıb qılsın, yoxsa torpaqla təyəmmüm edib qılsın, habelə, hər namazı öz vaxtında, yoxsa (zöhrlə əsri və məğriblə işanı) cəm edərək qılsın. Bu, xəstələrin çoxunun bilmədiyi mühüm məsələdir. Hətta bəzi xəstələr elə güman edirlər ki, əgər onlara namazları cəm etmək caizdirsə, demək, onlara yaşadıkları ölkədə bu namazları qısaltmaq, yəni dörd rükətli namazları iki rükət qılmaq da caizdir. Bu məsələlər diqqət yetirilməsi vacib olan məsələlərdəndir. Bəli, əgər xəstə başqa bir şəhərdəki xəstəxanaya getsə, o zaman namazlarını həm birləşdirə bilər, həm də qısalda bilər. Lakin öz ölkəsində olduğu müddətcə namazları qısalda bilməz. Əgər yaşadığı məmləkətdə hər namazı vaxtında qılmaq ona ağır gəlsə, o zaman namazları sadəcə cəm edə bilər. Lakin qısaltmaq olmaz. Çünki cəm etmək və qısa qılmaq, bir-birinə bağlı əməllər deyil. Bəzən qısa qılmağa icazə verilir, cəm etmək isə caiz olmur. Bəzən də cəm etməyə icazə verilir, qısa qılmaq caiz olmur. Bəzən də hər ikisini etməyə icazə verilir. Hər namazı vaxtında qılmaqda çətinlik çəkən müsafir, onları həm cəm edir, həm də qısa qılır. Səfər etdiyi yerdə qalacağına niyyət edəcəyi təqdirdə, namazları qısa qılır, lakin cəm etmir. Əgər cəm edərsə, bunda da heç bir qəbahət olmaz. Yaşadığı yerdə namazı vaxtında qılmaq (ciddi bir səbəbdən dolayı) ağır gələrsə, o zaman onları cəm edə bilər, lakin qısa şikildə qıla bilməz.

Üçüncü haqq, cənazənin ardınca gedərək onu müşayiət etməkdir. Müsəlmanın, müsəlman qardaşı üzərindəki haqlarından biri də, evindən namazgaha qədər, – istər məscid olsun, istər başqa yerdə olsun, – oradan da qəbiristanlığa qədər cənazəsinin ardınca getməsidir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim, ölüyə cənazə namazı qılınanadək onun yanında durarsa, bir qirat² savab qazanar. Kim də, bundan sonra, dəfn edilənədək onu müşayiət edərsə, iki qirat savab qazanar.”** *Səhabələr:* “İki qirat nədir, ya Rəsulullah?” – deyər soruşduq-

¹ Sunən Əbu Davud, 3874.

² Qirat: ölçü vahididir.

da, o, demişdir: **“İki əzəmətli dağ qədər.”**¹ Başqa bir rəvayətdə də: **“Ən kiçiyi, Uhud dağı qədərdir”** – demişdir.² Bu isə əzəmətli fəzilət və böyük savabdır.

Abdullah ibn Ömər رضي الله عنه bu hədisi eşitdikdə belə demişdir: *“Demək, biz, çoxlu sayda qiratlar itirmişik.”*³ Bundan sonra o, gördüyü hər bir cənazəni müşayiət etmişdir. Çünki bu, bir qənimətdir – insanın asan bir əməl sayəsində iki böyük dağ boyda əldə etdiyi qənimət. Bəs, bunun mükafatını nə zaman alacaq? Bu mükafatı ən çox ehtiyacı olduğu bir gündə əldə edəcək. Elə bir gündə ki, həmin gün, insana nə dirhəm, nə dinar, nə mal, nə qohum, nə də həyat yoldaşı fayda verə bilər. *Həmin gün* Qiyamət günüdür. O gün, yalnız saleh əməl fayda verəcək. Demək, adam, ölənə cənazə namazı qılınanadək və bundan sonra da dəfn edilənə qədər müşayiət edərsə, iki qirat, yəni iki əzəmətli dağ qədər savab qazanar. Bu iki dağın ən kiçiyi Uhud dağı boyda olar.

Cənazəni müşayiət edən adam, qorxu içində olmalı, öz sonluğu haqda düşünməli və öz-özünə belə deməlidir: *“Ey nəfsim, sən də axırın, indi çiynimizdə apardığımız adamın sonu kimi olacaq. Bu, tez, ya da gec mütləq olacaq. Bəlkə də çox yaxında olacaq.”* Beləcə, dünyadan köçəcəyi barədə düşünməlidir. Həmçinin, düşünməlidir ki, ona ən yaxın olan adamlar, ən yaxın dotlar və ən çox acıyan kimsələr, onu qəbrə qoyub dəfn edəcək, sonra da onu tərk edəcəklər. Sənə ən yaxın adamlar, səni çiyinlərində qəbrədək daşıyacaq və səni dəfn etdikdən sonra dönüb gedəcək və səni əməllərinlə baş-başa qoyacaqlar. Xeyirli işlər görmüsənsə, xeyir əldə edəcək, şər işlər görmüsənsə, şər görəcəksən. Elə buna görə də alimlər deyirlər ki: *“Cənazəni müşayiət edən insanın dünya işlərindən danışması, gülməsi, hətta gülümsəməsi belə məkrühdür.”*

Həmçinin, qəbiristanlığa gəlib çatdıqda, onun dəfnini gözləyəcəyiniz müddət ərzində, öz sonluğun haqqında düşün. Bu gün bu adamın dəfnini gözlədiyiniz kimi, bir gün də insanlar sən dəfn ediləcəyini gözləyəcəklər. Əgər bu dəfndə sən ətrafında adamlar varsa, Peyğəmbərin

¹ Səhi əl-Buxari, 1325; Səhih Muslim, 945.

² Səhih Muslim, 945.

³ Səhi əl-Buxari, 1323.

ﷺ öz səhabələrinə danışdığı hədisi onlara danış. Rəvayət edilir ki, Peyğəmbər ﷺ ənsardan olan bir səhabənin cənazəsini müşayiət etmiş və nəhayət, gəlib, cənazə dəfn edilənədək, qəbrin yanında oturmuş, səhabələri də onun ətrafında oturmuşlar. Bu əsnada Peyğəmbər ﷺ əlindəki çubuqla yerə vura-vura, bir qədər düşündükdən sonra səhabələrinə, insanın necə can verdiyini və dəfn edildikdə nə baş verdiyini xəbər vermişdir.¹ Beləliklə də o, həm nəsihət etmiş, həm də cənazəni müşayiət

¹ Rəvayət edilir ki, Bəra ibn Azib رضي الله عنه demişdir: “Biz Peyğəmbər ﷺ ilə birgə ənsardan olan bir kişinin cənazəsini dəfn edərkən Allahın elçisi ﷺ qəbirin yanında oturdu, biz də sakitcə onun ətrafında oturduq. O, əlindəki çubuğu yerə vururdu. Sonra başını qaldıraraq buyurdu: “Qəbir əzabından Allaha sığın!” O bunu üç dəfə təkrar etdikdən sonra dedi: “Mömin bəndə dünyadan köçüb axirətə qovuşduqda, göydən onun yanına üzləri günəş kimi parlaq mələklər enir. Onlar özləri ilə Cənnətdən kəfən və ətir gətirir, *onun* gözüünün gördüyü son məsafədə oturub gözləyirlər. Sonra ölüm mələyi gəlib onun başının üstündə oturub deyir: “Ey gözəl ruh! Allahın mərhəmətinə və xeyir-duasına qovuşmaq üçün çıx *oradan!*” Nəhayət, mömin bəndənin ruhu bədəninə, su damcısı qabın ağzından axıb töküldüyü kimi çıxır. Ölüm mələyi ruhu götürdükdən sonra onu bir göz qırpımında, *oturub gözləyən* mələklərə təhvil verir, onlar da onu kəfənə büküb ətirləyirlər. Bundan sonra ondan, yer üzündə mövcud olan ən gözəl ətirin qoxusuna bənzər gözəl bir qoxu gəlir. Sonra mələklər onu götürüb göyə qaldırırlar. Göyə qalxarkən mələklərdən ibarət hansı toplumun yanından keçirlərsə, onlar: “Görəsən bu gözəl ruh kimin ruhudur?” – deyər soruşurlar. Onlar: “Bu, filankəsin oğlu filankəsidir” – deyər bu bəndəni, *camaatın* onu həyatda ikən çağırdığı ən gözəl adla çağırırlar. Nəhayət, onlar birinci göyə gəlib yetişdikdə, göy qapılarının açılmasını xahiş edir və onun qapıları taybatay açılır. Hər bir göyün mələkləri o ruhu növbəti göyə qədər beləcə yola salır. Nəhayət, yeddinci göyə gəlib çatdıqda, qüdrətli və əzəmətli Allah buyurur: “Mənim qulum barədə olan qeydləri İlliyyuna yazın, sonra da onu qaytarın yerə. Çünki Mən söz vermişəm ki, onları torpaqdan yaratdım, öləndən sonra ora qaytaracaq və *Qiyamət günü* bir daha oradan *dirildib* çıxardacağam.” Mələklər onu bədəninə qaytardıqdan sonra iki mələk gəlib onu otuzdurur və: “Rəbbin kimdir?” – deyər soruşurlar. O: “Rəbbim Allahdır!” – deyər cavab verir. Onlar: “Dinin nədir?” – deyər soruşurlar. O: “Dinim İslamdır!” – deyər cavab verir. Onlar: “Sizə göndərilmiş o kişi kim idi?” – deyər soruşurlar. O: “Bu, Allahın elçisi ﷺ idi!” – deyər cavab verir. Onlar: “Həyatda ikən sən nə öyrəndin?” – deyər soruşurlar. O: “Mən Allahın Kitabını oxuyub ona iman gətirdim və ona sadıq oldum” – deyər cavab verir. Bu vaxt göydən belə bir səda gəlir: “Mənim qulum doğru danışır. Cənnət nemətlərini onun önünə sər in və onun üçün Cənnətdən bir qapı açın!” Beləliklə, Cənnətin gözəl iyi və havası ona gəlir, qəbri də gözlərinin gördüyü son məsafəyə qədər genişlənir. Sonra gö-

zəl görkəmli, əynində yaraşıqlı paltarı olan və üst-başından ətir iyi gələn bir kişi onun yanına gəlib deyir: "Səni sevindirəcək bir xəbərə sevin! Bu, sənə vəd olunan gündür!" Mömin: "Sən kimsən? Sənin üzündən xeyirxahlıq yağır!" – deyə soruşur. O da: "Mən sənin yaxşı əməlinəm!" – deyə cavab verir. Onda mömin dua edib deyir: "Allahım! Qoy Qiyamət günü tez gəlsin ki, mən öz ailəmə qayıdıb var-dövlətimə sahib olum."

Kafir bəndə dünyadan köçüb axirətə qovuşduqda isə göydən onun yanına zəhmli və qara simalı mələklər enir. Onlar özləri ilə Cəhənnəmdən giş (cod parça) gətirir və gözüünün gördüyü son məsafədə oturub gözləyirlər. Sonra ölüm mələyi gəlib onun başının üstündə oturub deyir: "Ey yaramaz ruh! Allahın qəzəbi və qeyzində düçar olmaq üçün çıx *oradan!*" Nəhayət onun ruhu bədənindən, tikanlı məftil yaş yunun arasından keçdiyi kimi çıxır. Ölüm mələyi ruhu götürdükdən sonra onu bir göz qırpmında, *oturub gözləyən* mələklərə təhvil verir, onlar da onu gişə bükürlər. Bundan sonra ondan, yer üzündə mövcud olan ən pis iyə bənzər bir iy gəlir. Sonra mələklər onu götürüb göyə qaldırırlar. Göyə qalxarkən mələklərdən ibarət hansı toplumun yanından keçirlərsə, onlar: "Görəsən bu iyrənc ruh kimin ruhudur?" – deyə soruşurlar. Onlar: "Bu, filankəsin oğlu filankəsdir" – deyə bu bəndəni, *camaatın* onu həyatda ikən çağırdığı ən pis adla çağırırlar. Nəhayət, onlar birinci göyə gəlib yetişdikdə göy qapılarının açılmasını xahiş edir, lakin onun qapıları açılmır.

Sonra Peyğəmbər ﷺ bu ayəni oxudu: "Şübhəsiz ki, ayələrimizi yalan sayanlara və onlara təkəbbürlüklə yanaşanlara göyün qapıları açılmayacaq və dəvə iynənin gözündən keçməyincə onlar Cənnətə girməyəcəklər" (əl-Əraf, 40).

Sonra o *rəvayətinə davam edib* dedi: "Allah buyurur: "Mənim qulum barədə olan qeydləri yerin alt təbəqəsində yerləşən Siccinə yazın. Çünki Mən söz vermişəm ki, onları torpaqdan yaradıb, öləndən sonra ora qaytaracaq və *Qiyamət günü* bir daha oradan *dirildib* çıxardacağam". Mələklər onun ruhunu göydən aşağı atırlar.

Sonra Peyğəmbər ﷺ bu ayəni oxudu: "Kim Allaha şərik qoşsa, sanki o, göydən yerə düşər, quşlar onu alıb aparar, yaxud külək onu sovurub uzaq bir yerə atar" (əl-Həcc, 31).

Sonra o *rəvayətinə davam edib* dedi: "Onun ruhu bədənində qayıtdıqdan sonra iki mələk gəlib onu otuzdurur və: "Rəbbin kimdir?" – deyə soruşurlar. O mızıldanıb deyir: "M-mm... Bilmirəm!" Onlar: "Sizə göndərilmiş o kişi kim idi?" – deyə soruşurlar. O yenə mızıldanıb deyir: "M-mm... Bilmirəm!" Bu vaxt göydən belə bir səda gəlir: "O yalan danışır. Onun yolunu alovlandırın və onun üçün Cəhənnəmdən bir qapı açın." Beləliklə, Cəhənnəm atəşi və alovlu külək ona dəyir, qəbri də o qədər sıxılır ki, qabırğaları bir-birinə keçir. Sonra eybəcər sifətli, əynində nimdaş paltarı olan və üst-başından pis qoxu gələn bir kişi onun yanına gəlib deyir: "Mən səni kədərli bir xəbərlə müjdələyirəm. Bu, sənə vəd olunan gündür!" Kafir: "Sən kimsən? Sənin üzündən şəxir yağır!" – deyə soruşur. O da: "Mən sənin yaramaz əməllərinəm!" – deyə cavab verir. Onda kafir yalvarıb deyir: "Allahım! Qoyma Qiyamət qopsun." (Sunən Əbu Davud, 4753; Musnəd İmam Əhməd, 4/287-288).

etmişdir. Lakin bu nəsihət, bəzi bölgələrdə qardaşlarımızın oxuduğu moizələr kimi deyil. Onlar camaat arasında qalxıb, vəz verirlər. Nə Peyğəmbərin ﷺ dövründə, nə də onun səhabələrinin dövründə belə vəzlər verilməzdi. Lakin Peyğəmbər ﷺ oturub o şəxsin dəfnini gözləyərkən, səhabələrinə fayda vermək üçün, o yerə və o vaxta münasib olan bir hədis danışmışdır. Həmçinin, Peyğəmbər ﷺ öz qızlarından birinin dəfnində ikən, qəbrin kənarında durmuş və gözlərindən yaş axa-axa belə demişdir: **“Sizin hər birinizin, Cənnətdə və ya Cəhənnəmdə tutacağı yer əzəldən qədərə yazılmışdır.”** *Səhabələr* dedilər: “Ya Rəsulullah! Elə isə qədərimizə yazılana arxayın olub, əməlləri tərk edəkmi?” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Yox, siz əməl etməyə davam edin. Hər kəs öz xilqətinə uyğun əməlləri yerinə yetirməyə müvəffəq olacaq. Xoşbəxt olanlara xoşbəxt insanların əməli, bədbəxt olanlara isə bədbəxt insanların əməli müyəssər olacaq.”** Sonra Peyğəmbər ﷺ *bu ayələri*¹ oxudu: **“Kim haqqını verir və Allahdan qorxursa, və ən gözəl olan “lə ilahə illəllah” kəlməsini təsdiq edirsə, Biz onu ən asan olana nail edəcəyik. Kim də xəsislik edərək Rəbbinə ehtiyacı olmadığını güman edirsə və ən gözəl olan “lə ilahə illəllah” kəlməsini yalan hesab edirsə, Biz onun üstünə ən çətin olanı yükləyəcəyik.”**² Allah bizim hamımızı xoşbəxt olan kimsələrdən etsin. O kəslər ki, onlara ən asan olan əməllərə nail olmaq və ən çətin olan əməllərdən uzaq durmaq nəsib olmuşdur.

Dəfn prosesi başladığı zaman, insanın bu prosesdə iştirak etməsi gərəkdir. Ən azı üç ovuc torpaq götürüb qəbrin üstünə atmalıdır. İstəsə, dəfn prosesi başa çatnadək gözləyə bilər. Dəfn başa çatdıqdan sonra, qəbrinin başında durmalı və sözü eşidilən biridirsə, – alim və s. kimi, – camaata belə deməlidir: **“Qardaşınız üçün Allahdan bağışlanma diləyin. Onun imanda sabit qalması (verilən suallara cavab verməyə müvəffəq olması) üçün dua edin. Çünki o, indi sorğu-sual olunur.”** Çünki Peyğəmbər ﷺ, meyit dəfn edildikdən sonra, onun qəbrinin başında durub deyərdi: **“Qardaşınız üçün bağışlanma diləyin. Onun sa-**

¹ əl-Leyl 5-10.

² Səhi əl-Buxari, 4949; Səhih Muslim, 2647.

bit qalması üçün dua edin. Çünki o, indi sorğu-sual olunur.”¹ Belə ki, dəfn başa çatdıqdan sonra, insanlar onu axirət aləminə təslim edən kimi, bərzəx həyatı başlayır. İki mələk onun yanına gəlib, ondan: “Rəbbin kimdir? Dinin nədir? Peyğəmbərin kimdir?” – deyə soruşur. Mömin belə cavab verir: “Rəbbim Allahdır, dinim İslamdır, Peyğəmbərim də Muhəmməddir ﷺ.” Allah bizi və sizi bu cür cavab verməyə müvəffəq etsin.

Mömin olmayan adam isə, şübhə içində belə deyər: “Həə! Həə! Mən, heç nə bilmirəm. İnsanlar nə isə deyirdilər, mən də onların dediyini deyirdim.” Yəni, iman onun qəlbinə çatmamışdır. Allah qorusun.

Odur ki, mömin adam dəfn edildikdən sonra, onun üçün belə dua etməlisən: “Allahım, onu bağışla və onu sabitqədəm et! Allahım, onu bağışla və onu sabitqədəm et! Allahım, onu bağışla və onu sabitqədəm et!” Çünki Peyğəmbər ﷺ dua etdikdə, üç dəfə dua edərdi.² Sən də üç dəfə dua etdikdən sonra çıx get. Qəbrin yanında uzun-uzadı durmağın heç bir mənası yoxdur.

İnsanlar qəbrin başından dağılışıb gedərkən, qəbirdəki adam onların ayaq səslərini eşidir. Yəni yeriyyərkən ayaqları yerə dəydikdə çıxan səsləri eşidir. Elə bu vaxt onun yanına iki mələk gəlir və onu otuzdurub ondan, Rəbbi, dini və peyğəmbəri haqda soruşurlar. Qəbir dar olsa da, onu qəbirdə otuzdururlar. Necə ki, yuxuda olan adam, yatağında yzanıb yatmış ikən, özünün ayaq üstə və ya oturulu halda olduğunu, yaxud yeridiyini görür. Çünki bərzəx aləmindəki hallar, dünyadakı hallardan daha əhatəli və daha böyükdür. Qəbir aləmində elə hadisələr baş verir ki, bunların dünyada baş verməsi mümkün deyil. İman üzərində ölənin adamının qəbri, onun gözünün görəceyi son nöqtəyə qədər genişlənir. Halbuki qəbiristanlığın ərazisi heç o boyda deyil, yəni onun gözünün gördüyü məsafə qədər genişlikdə deyil. Belə ki, axirətdəki hal ilə dünyadaki hal müqayisə edilməzdir. Bu xüsusda Allahın kitabında və ya Rəsulullahın ﷺ sünnəsində varid olan ayə və səhih hədislərə yanaşmamız: “Eşitdik, təsdiq etdik və iman gətirdik. Bunların hamısı Rəbbimizdəndir və Allah hər şeyə qadirdir” – demək olmalıdır.

¹ Sunən Əbu Davud, 3221.

² Səhih Muslim, 1794.

Dördüncü haqq, dəvət etdikdə, onun dəvətini qəbul etməkdir. Müsəlmanın, müsəlman qardaşı üzərindəki haqlarından biri də dəvət etdikdə dəvətini qəbul etməkdir. Əgər dəvət edən adam müsəlmandırsa və açıq-aydın günah işlər görməyən birisidirsə, üstəlik, dəvət etdiyi məclisdə dəvətə əngəl ola biləcək bir günah da yoxdursa, onun dəvətini qəbul etməyin mubah olduğu xüsusunda alimlər arasında heç bir ixtilaf yoxdur. Lakin əksər alimlərin rəyinə görə, bu dəvəti qəbul etmək müstəhəbdir. Yalnız toya edilən dəvəti qəbul etməkdən başqa. Onu qəbul etmək vacibdir. Əgər bir kişi səni ilk dəfə *toyunun* birinci gününə dəvət edirsə, bu dəvəti qəbul etmək vacibdir. Təbii ki, bir qədər əvvəl dediyimiz şərtlərə uyğun şəkildə.

Dəvət edən adam qeyri-müsəlman olarsa, o zaman dəvəti qəbul etmək vacib deyil. Hətta caiz deyildir. Yalnız bu işdə bir fayda, – dəvət edən adamın müsəlman olmasına və ya İslama isinişdirilməsinə səbəb – olarsa, o zaman onun dəvətini qəbul etməkdə heç bir qəbahət olmaz. Çünki Peyğəmbər ﷺ Mədinədə onu evinə dəvət edən bir yəhudinin dəvətini qəbul etmişdir.

Həmçinin, dəvət edən adam, müsəlman ola-ola, *bilərəkdən* saqqalını qırخان, yaxud aşkarda siqaret çəkən və başqa bu kimi aşkarda haram işlər görən birisidirsə, onun da dəvətini qəbul etmək vacib deyil. Lakin bu dəvəti qəbul etməkdə fayda olarsa, o zaman onu qəbul etmək olar. Yox əgər bunda fayda olmazsa, o zaman götür-qoy elə: əgər onun dəvətini qəbul etməməkdə bir fayda olacaqsə, məsələn, insanların ondan uzaq durduğunu və dəvətini qəbul etmədiklərini görüb, tövbə edəcəksə, o zaman onun dəvətini qəbul etmə. Ola bilsin ki, Allah, bunun sayəsində ona hidayət nəsib etsin. Yox əgər bir fayda yoxdursa, o zaman seçim sənindir, istəsən onu qəbul edə bilərsən, istəsən də, onu rədd edə bilərsən.

Əgər bu dəvətdə günaha yola verilərsə, dəvət olunan kimsənin də o günahın qarşısını almağa qüdrəti çatırsa, o zaman bu dəvəti iki yöndən qəbul etmək lazımdır:

Birincisi, yanlış ortadan qaldırmaq üçün;

İkincisi, qardaşının dəvətini qəbul etmək. Ələlxüsus da, bu dəvət toy üçün və üstəlik, toyun birinci günündədirsə. Lakin dəvət olunaca-

ğın məclisdə, dəyişdirməyə gücün çatmayan bir günaha yol veriləcəksə, – məsələn, siqaret çəkmək, yaxud qəlyan çəkmək və ya mahnılar oxumaq kimi günahlar işlənəcəksə, – bu vəziyyətdə o dəvəti qəbul etmək caiz deyildir. Alimlər belə demişlər: “Əgər həmin günahlar, başqa bir yerdə edilərsə, sənin dəvət edildiyin yerdə isə günah işlərə yol verilməzsə və dəvət edən adam da, yaxın qohumlarından biri olar və dəvəti rədd etməyin qohumluq əlaqəsini kəsmək sayılırsa, o zaman dəvəti qəbul etməyində heç bir qəbahət olmaz. Və əgər bu dəvəti qəbul etməyəcəyin təqdirdə, o günahlar tərk ediləcəksə, o zaman bu dəvəti qəbul etməməlisən. Məsələn, qohumun səni toya dəvət etsə, sən də, dəvətdə haram işlərə yol veriləcəyini bilsən və: “Sənin dəvətini yalnız bir şərtlə qəbul edərim ki, orada haram işlər görülməsin” – desən və qohumun da bu şərti qəbul etsə, dəvəti qəbul et. Yox əgər harama yol verəcəyinə israr edərsə, onun dəvətini qəbul etmə. Çünki harama şahid olmaq, –hətta insan qəlbi ilə buna nifrət etsə də, – o günah edən kimsəyə ortaq olmaq deməkdir. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Allah Kitabda sizə nazil etmişdir ki, Allahın ayələrinin inkar edildiyini, yaxud onlara istehza olunduğunu eşitdiyiniz zaman, kafirlər başqa bir söhbətə keçməyincə, onlarla bir yerdə oturmayın. Yoxsa siz də onların tayı olarsınız.”**¹ Bu, dəvəti qəbul etməyin hökmüdür.

Beşinci haqq, asqırdıqda, ona: “Yərhəməkəllah!” deməkdir. Yəni müsəlmanın, müsəlman qardaşı üzərindəki haqlarından biri də, asqırdıqda, ona: “Yərhəməkəllah!” – deməkdir. *Şərh etdiyimiz* birinci hədis, yəni, Buxari və Muslimin rəvayətində belədir. Yalnız Muslimin rəvayət etdiyi ikinci hədisdə isə: **“Asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” desə, ona: “Yərhəməkəllah!” de”** buyuraraq, asqıran adamın Allaha həmd etməsini şərt qoymuşdur. Odur ki, əgər bir müsəlmanın asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” dediyini eşitsən, ona: “Yərhəməkəllah!” – de. Sən ona: “Yərhəməkəllah!” – desən, o zaman onun sənə: “Yəhdikumullahu və yuslihu bələkum/Allah sizə hidayət versin və işlərinizi yoluna qoysun” – deməsi vacibdir. Çünki Peyğəmbərdən ﷺ rəvayət edilmiş hədisdə, ona cavab olaraq: **“Yəhdikumullahu və yuslihu bələkum”**² – demək buyurul-

¹ ən-Nisa, 140.

² Səhih əl-Buxari, 6224.

muşdur. Lakin asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” – dedikdə, ona: “Yərhəməkəllah!” – demək, fardu ayndır, yoxsa fardu kifayə?” Yəni, əgər camaatın arasından bir adam: “yərhəməkəllah” – desə, yetərli olar mı? Yoxsa onun: “Əlhəmdulilləh” – dediyini eşidən hər kəsin ona: “Yərhəməkəllah” – deməsi vacibdir? Sualın cavabı belədir: “Alimlərin bəzisi, “Yərhəməkəllah” – deməyin, fardu kifayə olduğunu söyləmişlər. Yəni, bir toplumun arasında olan bir nəfər asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” – desə, həmin toplumdan olan bir nəfərin ona: “Yərhəməkəllah!” – deməsi yetərlidir. Bəzi alimlər isə: “Xeyr, “yərhəməkəllah!” – demək, asqıranı eşidən hər bir fərd üçün fardu ayndır. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Asqırdıqdan sonra Allaha həmd edən müsəlmana: “Yərhəməkəllah” – demək, bunu eşidən hər bir müsəlmana vacibdir.”**¹ Hədisin zahiri, bunun fardu ayn olduğunu bildirir. Elə buna əsasən də, asqıran bir müsəlmanın: “Əlhəmdulilləh!” – dediyini eşidən hər bir müsəlman, ona: “Yərhəməkəllah!” deməlidir. O da cavabında: “Yəhdikumullahu və yuslihu bəlakum!” – deməlidir. Onun hamıya birdən cavab verməsi, – bu duanı hamıya aid etdiyini niyyət edərək deməsi, – kifayətdir.

Yox əgər asqıran adam: “Əlhəmdulilləh!” – deməsə, o zaman ona: “Yərhəməkəllah!” deyilməməlidir. Belə edilməlidir ki, bu, Allaha həmd etmədiyi üçün ona cəza olsun. Yəni necə ki, o, Allaha həmd etmir, sən də onu bu duadan məhrum edirsən. Odur ki, ona: “Yərhəməkəllah!” – demə. Bəs, bunu ona xatırladaraq: “Əlhəmdulilləh!” – de” – demək lazımdır mı, yoxsa xatırlatmağa gərək yoxdur? Cavab belədir: məlumdur ki, bu adam Allaha həmd etməyi, ya səhlənkarlığından dolayı, ya da unutduğuna görə deməmişdir. Əgər unutduğu üçün bunu deməmişdirsə, o zaman ona xatırlat və: “Allaha həmd et!” – de. Yox əgər səhlənkarlığından dolayı bunu tərk etmişsə, o zaman bunu ona xatırlatma. Lakin bunu necə bilərəm? Onun unutduğunu, yoxsa səhlənkarlıq etdiyini necə bilim? Hədisin zahiri ləfzindən: **“Həmd edərsə,...”** sözündən belə başa düşülür ki, əgər asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” – deməsə, ona: “Yərhəməkəllah!” – deməməli və bunu ona əsla xatırlatmamalısan. Lakin az müddət sonra sünnəni ona öyrətmək üçün deyə bilərsən ki: “Adam asqırdıqda, bu asqırığa görə Allaha həmd etməlidir. Çünki as-

¹ Səhih əl-Buxari, 6223.

qırmaq Allahdan, əsnəmək isə şeytandandır.”¹ Asqırmaq, insanın bədəninin gümrah olduğuna dəlalət edir. Odur ki, insan, asqırdıqdan sonra rahatlaşdığını hiss edir.

Həmçinin, qeyd etmək lazımdır ki, “yərhamukəllah” demək, üç asqırmaya aiddir. Yəni üç dəfə dəlbadal asqırır: “Əlhəmdulilləh” – deyən müsəlmana, üç dəfə: “Yərhamukəllah” – deyilməlidir. Yəni asqırır: “Əlhəmdulilləh” – desə, sən də: “Yərhamukəllah” – desən, ardından o, yenə asqırır: “Əlhəmdulilləh” – desə, sən də: “Yərhamukəllah” – desən, dalınca bir daha asqırır: “Əlhəmdulilləh” – desə, sən də: “Yərhamukəllah” – desən, kifayət edir. Və əgər dördüncü dəfə asqırır: “Əlhəmdulilləh” – desə, ona: “Yərhamukəllah” – deməyə gərək yoxdur. Bu dəfə ona: “Allah sənə şəfa versin! Sən zökəm² olmusan”³ – deməlisən. Allahdan onun üçün salamlıq dilə və ona zökəm olduğunu bildir ki, sənə: “Niyyə, bir az əvvəl dediyin kimi, mənə: “Yərhamukəllah!” – demirsən” deməsin və beləcə ona, xəstə olduğunu bildirirsən. Bu da onun üçündür ki, adam zökəmi artıracaq səbəblərdən uzaq durmağa çalışsın. Yoxsa ki, adam zökəmə tutulduqda, əksər hallarda bunun əlacı olmur. Zamanı bitmədən də, insanın canından çıxmır. Lakin zökəmi xəfiflətməyin yollarından biri, soyuq havada durmamaq, soyuq su içməmək və beləliklə də, soyuqlamamaqdır. İnsan, özü özünün həkimidir.

Bəzi avamlara: “Yərhamukəllah!” – deyəndə, cavabında: “Yəhdinə və yəhdikumullah/Allah bizə də, sizə də hidayət versin” – deyirlər. Belə demək doğru deyil. Çünki adam sənin üçün dua edib: “Yərhamukəllah” – deyir. Necə olur ki, sən: “Yəhdinə və yəhdikumullah” – deyib,

¹ Rəvayət edir ki, Peyğəmbər ﷺ demişdir: “Allah Öz qullarının asqırmağını sevir, əsnəməklərini isə xoşlamır. Asqırdıqdan sonra Allaha həmd edən *müsəlmana*: “Yərhamukəllah” – demək, bunu eşidən hər bir müsəlmana vacibdir. Əsnəmək isə şeytandandır. Adam bacardığı qədər bunun qarşısını almalıdır. Adam ağzını açıb: “Haaah” – etdiyi zaman şeytan ona gülür.” (Səhih əl-Buxari, 6223).

² Zökəm: burunun daxili qışasının iltihabı nəticəsində burundan selik axma və tez-tez asqırma şəklində təzahür edən xəstəlik.

³ Bu xüsusda rəvayət edilmiş hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: “Qoy, sizlərdən biri asqırdığı zaman yanındakılar ona: “Yərhamukəllah” – desin. Yox əgər o, üçdən artıq asqırırsa, demək, onu zökəm tutub. Belə olduğu təqdirdə isə, ona *bir daha* “Yərhamukəllah!” – deməyə gərək yoxdur” (İbnus-Sunni, Aməlul-Yovmi vəl-Leylə, 251; İbn Əsakir, Tarixu Diməşq, 2/391/2; Silsilətul-Əhadisis-Səhihə, 1330).

ondan əvvəl özün üçün dua edirsən. Bəli, əgər o sənə, “Yərhəmunə və yərhərukallah/Allah bizə də, sənə də rəhm etsin” – desə, o zaman: “Yəhdinə və yəhdikumullah” – deyə bilərsən. Lakin adam, özünə əmr edildiyi kimi: “Yərhərukəllah” – deyir. Elə isə sən də, sənə əmr edildiyi kimi ona cavab ver: “Yəhdikumullahu və yuslihu bələkum” – de. Yəhudilər Peyğəmbərin ﷺ yanında olduqda bilərəkdən asqırıb: “Əlhəmdulilləh!” – deyərdilər ki, Peyğəmbər ﷺ onlara: “Yərhərukəllah” – desin.¹ Çünki onlar, Muhəmmədin ﷺ peyğəmbər olduğunu yəqin bilirdilər və elə güman edirdilər ki, Peyğəmbərin ﷺ onlar üçün rəhmət diləməsi onlar üçün faydalı olacaq. Lakin bunun onlara heç bir faydası olmaz. Belə ki, sən kafirlər üçün rəhmət diləsən belə bunun onlara heç bir faydası yoxdur. Hətta onlar öldükdən sonra onlar üçün rəhmət və bağışlanma diləmək belə sənə halal sayılmır. Çünki uca Allah belə buyurur: **“Müşriklərin Cəhənnəm sakinləri olduqları müsəlmanlara bəlli olduqdan sonra, onlarla qohum olsalar belə, Peyğəmbərə və möminlərə onlar üçün bağışlanma diləmək yaraşmaz.”**²

Əgər kimsə: “Məgər İbrahim ﷺ öz atası üçün bağışlanma diləmişdir? Halbuki İbrahim ﷺ hənif (batil dinlərdən uzaq) idi və tək İlahə ibadət edərdi” – desə, ona deyərik ki, bu sualın cavabı, uca Allahın bu ayəsindədir: **“İbrahimin öz atası üçün bağışlanma diləməsi isə sadəcə ona verdiyi vədə görə idi. Atasının Allaha düşmən olduğu ona bəlli olduqdan sonra isə ondan uzaqlaşdı. Həqiqətən, İbrahim Allahə çox yalvaran həlim bir kimsə idi.”**³

Əgər insanlar Peyğəmbərin ﷺ bəyan etdiyi bu haqları öz aralarında tətbiq etsələr, o zaman onların arasında ülfət və dostluq əmələ gələr, üstəlik, qəlblərdəki kin və nifrət yox olub gedər.

۲۳۹ - وَعَنْ أَبِي عُمَارَةَ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِسَبْعٍ، وَتَهَانَا عَنْ سَبْعٍ: أَمَرَنَا بِعِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ، وَتَشْمِيمِ الْعَاطِسِ، وَإِبرَارِ الْمُقْسِمِ، وَنَصْرِ

¹ Sunən Əbu Davud, 5038; Sunən ət-Tirmizi, 2739. Tirmizi bu hədisin həsən-səhih olduğunu demişdir.

² ət-Tovbə, 113.

³ ət-Tovbə, 114.

المَظْلُوم، وَإِجَابَةُ الدَّاعِي، وَإِفْشَاءُ السَّلَامِ. وَهَمانَا عَنْ خَوَاتِيمٍ أَوْ تَخْتُمُ بِالذَّهَبِ، وَعَنْ شُرْبِ
بِالْفِضَّةِ، وَعَنْ الْمَيَاثِرِ الْحُمْرِ، وَعَنْ الْقَسِيِّ، وَعَنْ لُبْسِ الْحَرِيرِ وَالْإِسْتَبْرَقِ وَالِدِيْبَاجِ. متفق
عليه.

وفي رواية: «وَأَنشَادَ الضَّالَّةَ فِي السَّبْعِ الْأَوَّلِ.

« المياثر » بَيَاءٌ مُثَنَّى قَبْلَ الْأَلِفِ، وَثَاءٌ مِثْلُ ثَلَاثَةٍ بَعْدَهَا، وَهِيَ جَمْعُ مِثْرَةٍ، وَهِيَ شَيْءٌ يَتَّخَذُ
مِنْ حَرِيرٍ وَيَحْشَى قُطْنًا أَوْ غَيْرَهُ وَيُجْعَلُ فِي السَّرَجِ وَكُورِ الْبُعِيرِ يَجْلِسُ عَلَيْهِ الرَّكَّابُ
«وَالْقَسِيُّ» بَفَتْحِ الْقَافِ وَكَسْرِ السَّيْنِ الْمَهْمَلَةِ الْمَشْدَدَةِ: وَهِيَ ثِيَابٌ تُنْسَجُ مِنْ حَرِيرٍ وَكَتَّانٍ
مُخْتَلِطَيْنِ. «وَأَنشَادَ الضَّالَّةَ»: تَعْرِيفُهَا.

239. Rəvayət edilir ki, Əbu Umarə Bəra ibn Azib رضي الله عنه demişdir: “Rəsulullah ﷺ bizə yeddi şeyi əmr etmiş və yeddi şeyi qadağan etmişdir: bizə xəstəyə baş çəkməyi, cənazəni müşayiət etməyi, asqırab: “Əlhəmdulilləh!” deyənə: “Yərhəməkəlləh!” deməyi, and içənin andı yerinə yetirməyi, məzluma yardım etməyi, dəvət edənə dəvətini qəbul etməyi və salamı yaymağı əmr etmişdir. Bizə qızıl üzükləri – və ya qızıl üzük taxmağı, gümüş qabda içməyi, *dəvə üçün* ipək yəhəri, ipək qatışıqı olan libası, ipək, zərxara və atlas libasları *geyməyi* qadağan etmişdir.”

Bu hədisin səhih olmasında Buxari və Muslim ittifaq etmişdir.¹

Bir rəvayətdə də: “**itmiş malı elan etməyi**” sözü ilk yeddilik arasında zikr edilmişdir.

Hədisdə ərəbcə zikr edilən “məyasir” kəlməsi “meysira” kəlməsinin cəm formasıdır. “Meysira” isə ipəklə pambığın qarışığından hazırlanır, dəvə yəhərinin üstünə çəkilir və minik üzərindəki adam onun üstündə oturur. “Qasiyy” isə ipək və kətan qarışığından olan parçadan hazırlanan libasdır. “İnşadud-dallə/itmiş malı elan etmək” kəlməsi də, həmin mal barədə xəbər yaymaq deməkdir.

Şərh:

Müəllif رحمته, müsəlmanın öz müsəlman qardaşı üzərində olan haqları xüsusunda zikr etdiyi hədisdə, rəvayət edilir ki, Əbu Umarə Bəra ibn

¹ Səhih əl-Buxari, 1239; Səhih Muslim, 2066.

Azib عليه السلام belə demişdir: “Peyğəmbər ﷺ bizə yeddi şeyi əmr etmiş və yeddi şeyi qadağan etmişdir...” Biz əvvəlki hədisi şərh edərkən, Peyğəmbərin ﷺ bu hədisdə əmr etdiyi haqların beşi haqqında artıq danışmışıq. Odur ki, bunları bir daha izah etməyə gərək yoxdur. Bu hədisdə zikr edilən əlavə haqlardan biri “məzluma yardım etmək” dir.

Demək müsəlmanın müsəlman qardaşı üzərində olan altıncı haqqı “məzluma yardım etmək” dir. Yəni ona edilən zülmün, – istər malına, istər şərəf və ləyaqətinə, istərsə də canına aid olsun, bunun – qarşısını almaqdır. Belə halda müsəlmanın öz müsəlman qardaşına kömək etməsi vacibdir. Bu xüsusda rəvayət edilmiş hədisdə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“İstər zalım, istərsə məzlum olsun, din qardaşına kömək et!”** Səhabələr soruşdular: “Ya Rəsulullah, məzluma kömək etməyi başa düşdük. Bəs zalıma necə kömək etməliyik?” Peyğəmbər ﷺ buyurdu: **“Əlindən tutub saxlamaqla!”**¹ Çünki zülm etmək istəyən kimsənin nəfsi onu bu işə təhrik etmişdir. Sən də ona, nəfsinə qalib gəlməkdə kömək etməli, onun zülm etməsinə mane olmalısən. Əgər bir adamın öz qonşusuna pislik etdiyini və ona məhəl qoymadığını görsən, onların hər ikisinə – zalıma da, məzluma da kömək etməlisən. Qonşusunun haqqına girən o zalımın yanına gedib, ona nəsihət etməli, qonşuya əziyyət verməyin günah olduğunu və Qiyamət günü bunun aqibətinin pis olacağını, habelə, qonşuya yaxşılıq etməyin savab iş olduğunu və Qiyamət günü buna görə mükafat qazanacağını ona bildirməli və bunu dəfələrlə təkar etməlisən ki, Allah ona hidayət versin və o, etdiyi zülmədən əl çəksin. Məzlum qonşuya da belə deyirsən: “Mən sənin qonşuna nəsihət edəram, onunla danışaram. Əgər Allah ona hidayət verərsə, nə gözəl. Yox, əgər özünü düzəltməsə, o zaman mənə xəbər elə ki, səninlə birlikdə qazının və ya hakimin yanına gedib, bu zalımın zülmünün qarşısını almaq üçün əlimizdən gələn köməyi edək.

Həmçinin, bir adamın inad edərək müsəlman qardaşının haqqını ödəmək istəmədiyini və bu haqqın, həqiqətən də, haqq sahibinə məxsus olduğunu bilsən, o zaman qardaşının haqqını ödəmək istəməyən o zalımın yanına gedib, ona nəsihət etməli, başqasının malını batil yolla yeməyin aqibətinin pis olacağını və malı batil yolla yeməyin ümumiyyətlə

¹ Səhih əl-Buxari, 2444.

yətlə, dünya və axirətdə heç bir faydası olmadığını, əksinə, bunun şəər olduğunu ona bəyan etməlisən ki, haqq sahibinin haqqını özünə qaytarsın. Həmçinin, haqq sahibinin də yanına gedib ona belə deyirsən: “Mən sənəin tərəfindəyəm, səbir et! Biz ona nəsihət etmişik, onu tənbeh də etmişik.”

Zülmə məruz qalmış digər haqlar xüsusunda da, həmçinin, din qardaşına – istər zalım, istərsə məzlum olsun, kömək etməlisən. Zalımın əlindən tutub, onun zülm etməsinə mane olmağın, ona kömək etməkdir.

Yeddinci haqq, and içənin andı yerinə yetirməkdir. Yəni, əgər müsəlman qardaşın sənə aid bir məsələdə and içərsə, onun andını yerinə yetir və buna uyğun hərəkət et. Məsələn, sənə: “Vallahi, sən bunu edə bilərsən” – desə, onun andını yerinə yetirmək və dediyini etmək sənəin öhdənə düşən haqlardan sayılacaq. Yox əgər bunun sənə zərəri olacaqsas, məsələn, and içərək sənəin evində olan və heç bir kəsin bilməsini istəmədiyin bir şey haqqında xəbər verməyini istəsə, ona heç nə demə. Çünki bu, haqqa girmək sayılır. Belə ki, o səndən sənəin evində olan bir sirri öyrənməyə çalışır. Beləsinin cəzası isə, ona cavab verməmək və istəyini yerinə yetirməməkdir. Yox əgər andında heç bir zərər və haqsızlıq olmazsa, o zaman onun andını yerinə yetir və onun istədiyini ona ver. Yox əgər and içərək günah olan bir şeyi etməyini istəyərsə, o zaman onun istəyini yerinə yetirmə. Məsələn, siqaret almaq üçün “Vallahi, mənə bir az pul verəcəksən” – desə, onun istəyini yerinə yetirmə, bunu etmək caiz deyil. Çünki bunu etməklə sən ona, günah və haqsızlıq xüsusunda yardım etmiş olacaqsan. Yaxud onun istədiyi şeydə sənə zərər varsa, əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, and içib sənəin evinin içində olan və heç bir kəsin bilməsini istəmədiyin bir sirrini öyrənmək istəyərsə, yaxud sənə zərəri dəyə biləcək bir şey xüsusunda and içərsə, məsələn, sənə and içdiyi şeyi yerinə yetirdiyin təqdirdə zərəre uğrayacaqsansa, məsələn, həcc sənə vaib olduğu halda atan sənə: “Vallahi ki, həccə getməyəcəksən” – desə, ona itaət etməməlisən. Çünki bu, vacibi tərək etməkdir. Məxluqa itaət edərək Xaliqə asi olmaq olmaz. Yaxud *atan* sənə, boşadığı qadınını, yəni sənəin doğma ananı – onunla arasında problem çıxdığına və ona nifrət etdiyinə görə – ziyarət etməmək xüsusunda

and içər və: “Vallahi, ananın yanına getməyəcəksən!” – deyərsə, ona itaət etmə. Belə ki, o, səni qohumluq əlaqəsini kəsməyə təhrik etdiyinə görə günah qazanır. Qohumluq əlaqəsini saxlamaq isə vacibdir. Valideynin qayğısına qalmaq da, vacibdir. Odur ki, bu işdə ona itaət etmə.

Həmçinin, and içib sənə qardaşlarını, yaxud əmilərini, yaxud qohumlarını ziyarət etməyi qadağan edərsə, ona itaət etmə. Hətta atan olsa belə, onun andını yerinə yetirmə. Çünki qohumlarla əlaqə saxlamaq vacibdir. Onun bu cür and içməsi isə ona halal deyildir. İnsan qohumları ilə əlaqə saxladıqca, Allah da onunla əlaqə saxlayır. Allah qohumluq əlaqəsinə söz vermişdir ki, qohumluq əlaqəsini saxlayanla əlaqə saxlayar, bu əlaqəni kəsəndən isə əlaqəni kəsər. Bu cür qadağaların olmadığı təqdirdə isə onun andını yerinə yetirmək daha yaxşıdır.

Bu mövzu ilə əlaqəli bir məsələ də mövcuddur. Bu da hər ikinizin – həm onun, həm də sənin – and içməsidir. Bu çox vaxt sənin evinə qonaq gəldikdə baş verir. Qonaq: “Vallahi, mənim üçün qoyun kəsməyəcəksən” – deyir, sən isə and içib: “Vallahi, sənin üçün qoyun kəsəcəyəm” – deyirsən. Belə olduğu təqdirdə kimin andı yerinə yetirilməlidir? Birincinin, yoxsa ikincinin? Təbii ki, birinci and içənin. Çünki onun *sənin üzərində olan* haqqı sabitdir. İkincisinə, yəni qoyun kəsəcəyinə dair ad içən ev sahibinə isə belə demək lazımdır: “Qoyun kəsmə və andına görə kəffarə ver!” Çünki birinci and içən həm daha əvvəl and içmiş, həm də andının yerinə yetirilməsi xüsusunda buna daha layiqdir.

Bu mövzuya aid bir məsələ də vardır ki, buna da, həmçinin diqqət yetirmək vacibdir. Belə ki, bəzi səfehlər birinin evinə qonaq gəldikdə, qadınını boşayacağına dair and içərək, ev sahibinə: “Mənim üçün qoyun kəssən, arvadımı və ya arvadlarımı (əgər onların sayı çoxdursa) boşayacağıma and içirəm” – deyir. Ev sahibi də ona: “Sənin üçün qoyun kəsməsəm, arvadımı boşayacağıma and içirəm” – deyir. Bu, böyük xətdir. Çünki Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“Qoy and içmək istəyən kəs Allahın adı ilə and içsin, ya da sussun.”**¹ Talaq məsələsinə gəlincə, bu məsələdə and içmək olmaz. Qadının günahı nədir ki, onu boşayırsan?! Bu, böyük xətdir.

¹ Səhih əl-Buxari, 6646; Səhih Muslim, 1646.

Bu günkü gün müftilər, o cümlədən də mən, bu məsələyə dair fitva verib deyirik ki, əgər adamın bu şəkildə and içməkdə məqsədi qarşısındakını təhdid etmək və ya hər hansı bir işi görməyi təkid etməkdirsə, o zaman *onun* qadını boşanmış sayılmaz, lakin and içib sonra onu pozduğuna görə kəffarə verməlidir. Yəni bunun hökmü, andı pozmağın hökmü kimidir. Lakin qeyd edirəm ki, əksər alimlərin, o cümlədən də, dörd məzhəb alimlərinin rəyinə görə, bu, talaq sayılır, yəni əgər andını yerinə yetirməsə, qadını boşanmış sayılır. Odur ki, bu məsələ olduqca təhlükəlidir. İnsanların bəzi məsələlərdə asanlıqla fitva verməsindən, o məsələnin asan olduğunu zənn etməyin. Əksinə, bu, çox təhlükəlidir. Əgər dörd məzhəbin – maliki, şafii, hənəfi və hənəbəli məzhəblərinin hamısı, belə bir andın boşanma sayıldığını, yəni qoç kəsməyəcəyi təqdirdə arvadının boşanmış sayılacağına dair and içib sonra andını pozarsa, yaxud qoç kəsməyəcəyi təqdirdə arvadının boşanmış sayılacağına dair and içib sonra onu yerinə yetirməzsə, arvadı boşanmış sayılır. Dörd məzhəbin bu rəydə olduğunu bəsit bir şey hesab etməyin. Bu məsələ xüsusunda olan ixtilaf bəsit məsələ deyil. Nəbədə bu məsələyə səhlənkar yanaşasınız. Bu, olduqca təhlükəli bir məsələdir. Məsələn, sən bu şəkildə and içsən və bu sənin, üçüncü talaqın olarsa, evinə qayıdıb zövcənlə yaxınlıq etsən, dörd məzhəbin rəyinə görə haram iş görmüş (zina etmiş) sayılacaqsan. O biri rəyə görə isə ancaq kəffarə ödəyirsən və qadının sənə halal sayılır. Lakin məsələ, həqiqətən də, olduqca təhlükəlidir. Odur ki, biz insanlara bu cür and içməyi qadağan etməliyik və belə hadisə ilə qarşılaşdıqda, deməməliyik ki, get, İbn Bazzın, yaxud İbn Useyminin və ya başqa alimlərin yanına. Bunun sənə heç bir faydası olmayacaq. Çünki onlardan da fəzilətli, böyük alimlər bu andın talaq sayıldığını demişlər. Və əgər bu, sonuncu (yəni üçüncü) talaqdırsa, artıq qadın boşanmış sayılır və yalnız başqasına ərə gedib, sonra ondan boşandığı təqdirdə, bir daha əvvəlki əri ilə nikaha girə bilərlər. Bunu deməkdə məqsədim odur ki, heç kəs bu məsələyə səhlənkar yanaşmasın. Bu, olduqca təhlükəli məsələdir. Kim and içmək istəyirsə, qoy sadəcə: “Vallahi!” – desin.

Sizə mühüm bir tövsiyə etmək istəyirəm. Bu da, odur ki, bir işi görəcəyinə dair and içdikdə, ardından: “İn şaa Allah” – deyin. Qarşıdakı

adam səni eşitməsə də: “İn şaa Allah”– deyin. Çünki sən: “İn şaa Allah”– desən, andını yerinə yetirməyi Allah sənin üçün asanlaşdırar. Və əgər sənə yazılmış qəddərdən dolayı istədiyini edə bilməsən, o zaman kəffarə vermək lazım gəlməyəcək. Bu da, faydalı bir məsələdir. Məsələn, bir adama: “Vallahi, mənim üçün qoyun kəsməyəcəksən”– desən, ardından da, ürəyində: “in şaa Allah”– desən və bundan sonra həmin adam sənin üçün qoyun kəssə, sən, andını pozduğuna dair kəffarə verməyinə gərək olmaz. Həmçinin, əksinə, bir adama: “Vallahi, sənin üçün qoyun kəsəcəm”– desən, ardından da, ürəyində: “in şaa Allah”– desən və bunu qarşıdakı adam eşitməsə də belə bundan sonra həmin adam üçün qoyun kəsməsən, sən, andını pozduğuna dair kəffarə verməyinə gərək olmaz. Çünki Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Kim anda içərkən: “İn şaa Allah”– deyərsə, andını pozmuş sayılmaz.”**¹ Bunun böyük faydası var. Daim “İn şaa Allah” deyərək istisna etməyi dilinizə öyrəşdirin. Bunun da iki faydası vardır:

Birincisi, görəcəyin işi sənin üçün asanlaşdırar;

İkincisi də budur ki, əgər sən andını pozsan, buna görə kəffarə verməyəcəksən.

Bəra ibn Azibin رضي الله عنه rəvayət etdiyi hədisdə, Peyğəmbərin ﷺ qadağan etdiyi yeddi əmələ gəlincə, bunlar aşağıdakılardır:

1. Qızıl üzük taxmaq. Qızıl üzük taxmağın qadağası yalnız kişilərə aiddir. Kişilərə, ümumiyyətlə qızıl taxmaq – qızıl üzük, qızıl bilərzik, qızıl boyunbağı, qızıl sırqa və ya başına qızıldan bir şey (tac və s.) taxmaq halal deyildir. Kişilərə hər cür qızıl haramdır. Çünki Peyğəmbər ﷺ bir kişinin əlində qızıl üzük görüb: **“Sizdən biriniz yanar köz parçasına doğru yönəlib və onu əlinəmi alır”**– demiş, sonra o üzüyü onun barmağından çıxardıb yerə atmışdır. Peyğəmbər ﷺ çıxıb getdikdən sonra o kişiyə: **“Üzüyünü götür və ondan başqa cür istifadə et”**– deyildikdə, o, belə cavab vermişdir: **“Xeyr, vallahi, Rəsulullah ﷺ onu tullaıqdan sonra heç vaxt onu götürməmə.”**² Əli ibn Əbu Talibin رضي الله عنه rəvayət etdiyi hədisdə də, Peyğəmbər ﷺ ipəyi sağ əlinə, qızılı da sol

¹ Sunən Əbu Davud, 3262; Sunən ət-Tirmiz, 1531; Sunən İbn Macə, 2105. Tirmizi bu hədisin həsən olduğunu demişdir.

² Səhih Muslim, 2090.

əlinə götürüb, belə buyurmuşdur: **“Bu ikisi ümmətimin kişilərinə haram, qadınlarına isə halaldır.”**¹

Qadının qızıl üzük taxmasına gəlincə, bunda heç bir qəbahət və günah yoxdur. Qadınlara qızıldan üzük, bilərzik və s. bəzəklər taxmaq icazəlidir. Yalnız israf etməkləri müstəsnaadır. Belə ki, israf etmək halal sayılmır. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“İsraf etməyin. Şübhəsiz ki, Allah israf edənləri sevmir.”**²

Bəzi alimlər, qadının qızıldan üzük, bilərzik və başqa buna bənzər bəzəklər taxmasının caiz olmasına dair İslam alimlərinin yekdil rəydə olduğunu söyləmişlər. Qadınların həlqəvari qızıl taxmasının qadağan edilməsinə aid rəvayət edilmiş hədislərə gəlincə, bunlar ya zəif hədislərdir, ya da səhih hədislərə müxalif olan şazz hədislərdir ki, bunlara əməl etmək doğru sayılmır. Peyğəmbərin ﷺ qadınlara bilərzik, üzük və sairə kimi həlqəvari qızıl taxmasına rüsxət verməsi haqqında bir çox səhih hədislər rəvayət edilmişdir. Lakin onu da qeyd etmək lazımdır ki, qadının qızıldan olan bəzək əşyaları zəkat veriləcək miqdara çatmışdırsa, o zaman, hər il onların zəkatını – ümumi məbləğin qırxdə bir hissəsini zəkat – verməlidir. Belə ki, Peyğəmbər ﷺ bir qadının, yanındakı qızının qolunda qızıldan olan iki qalın bilərzik gördü və ondan: **“Bunun zəkatını verirsənmi?”** – deyər soruşdu. Qadın: **“Xeyr!”** – deyər cavab verdikdə, Peyğəmbər ﷺ dedi: **“Allahın, Qiyamət günü bunların yerinə, atəşdən iki bilərzik taxması xoşunuza gələrmimi?”** Qadın dərhal o bilərzikləri çıxardıb Peyğəmbərə ﷺ verdi və dedi: **“Bunlar, Allahın və Onun rəsulundur.”**³

2. Gümüş qabda içmək. Yəni Peyğəmbər ﷺ bizə gümüş qabda su, yaxud süd, yaxud sulu yemək, yaxud istənilən bir mayeni içməyi qadağan etmişdir. Bu qadağa həm kişilərə, həm də qadınlara aiddir. Belə ki, qızıl və gümüş qablarda yemək-içməyin haram buyurulması həm kişilərə, həm də qadınlara aiddir. Qabın xalis gümüşdən və ya gümüş qarışığı olan maddədən olmasının heç bir fərqi yoxdur, bunların hər

¹ Sunən ət-Tirmizi, 1720; Sunən İbn Macə, 3595. Tirmizi bu hədisin “həsən-səhih” olduğunu demişdir.

² əl-Əraf, 31.

³ Sunən Əbu Davud, 1563; Sunən ət-Tirmiz, 637; Sunən ən-Nəsai, 2479.

ikisində yemək-icmək haramdır. Qızıldan olan qabların haramlığı isə daha şiddətlidir. Bunun qadağan olması barədə Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Qızıl və gümüş qablarda içməyin, belə qablarda yemək də yeməyin. Çünki bütün bunlar onlara dünyada, sizə isə axirətdə nəsisb olacaq.”**¹

3. Dəvə üçün ipək yəhər. Bu, yastığa bənzəyir. Onun içinə pambıq doldurulur və üzərinə ipək parçadan üzlük çəkilir. Sonra onu atın və ya dəvənin belinə bərkidirlər ki, adam bu miniyin üzərində rahat otura bilsin.

4-7. İpək qatışığı olan libas, ipək, zərxara və atlas – bunların hamısı ipəyə aid libaslardır. Bunların hamısı yalnız kişilərə haramdır. Belə ki, kişiye, ipək libas geymək, habelə, ipəkdən olan bir şeyin üstündə oturmaq və ya onun üstündə uzanmaq, ya da ipək parçaya bürünmək icazəli deyil. Qadına isə ipək libas geymək caizdir. Çünki onun, bəzənməyə və gözəl görünməyə ehtiyacı var. Bu xüsusda uca Allah belə buyurur: **“Onlar zinət içində böyüdülən və mübahisə etdikdə aydın danışa bilməyən qadınlarımızı Allaha isnad edirlər?!”**² Yəni bəzək-düzək içində böyüyən və mübahisə etmək bacırığı olmayan qadınlar, belə olmayan – kişilər – kimidirlərmi?! Belə ki, kişilər bəzək-düzək içində böyümür və ona meyilli olmurlar. Onlar şücaətkarlıqlarından və kişiye xas təbiətlərindən dolayı, bəzənib-düzənməyə ehtiyac duymurlar.

Qadının ipək parça üzərində uzanması, yaxud ona bürünməsi və ya üzərində oturması məsələsinə gəlinə, bu məsələdə alimlər ixtilaf etmişlər. Onlardan bəzisi bunu qadağan etmiş və haram saymışdır. Dəlil olaraq da, şərh etdiyimiz hədisin ümumi mənasına əsaslanmışlar. Belə ki, Rəsulullah ﷺ bu hədisdə ipək yəhəri və başqa bu kimi ipək əşyaları istifadə etməyi qadağan etmişdir. Onlar deyirlər ki: “Qadının ipək libasa ehtiyacı olduğundan dolayı onu geyinə bilər. Lakin onun üstündə uzanmağa qadının ehtiyacı olmadığından, bundan uzaq durmalıdır. Bu rəy, ipəyin mütləq şəkildə qadına halal olması rəyindən daha üstündür. Çünki bir hökmün varlığı və yoxluğu, onun illətinin (səbəbinin) olub-olmamasına bağlıdır.

¹ Səhih əl-Buxari, 5426; Səhih Muslim, 2067.

² əl-Zuxruf, 18.

Digər rəvayətdə də: **“itmiş malı elan etməyi”** sözü ilk yeddilik arasında zikr edilmişdir. Yəni onlara əmr etdiklərindən biri də, itmiş malı elan etməkdir. Yəni adam itmiş bir mal tapdıqda, onu elan etməlidir, yəni bu malın kimə məxsus olduğunu soruşmalıdır. Burada **“itmiş mal”** – deyildikdə, itmiş heyvan qəsd edilir. Alimlər itmiş heyvanları iki qismə bölmüşlər:

Birincisi, canavardan və başqa bu kimi kiçik yırtıcılardan özünü qoruya bilən heyvanlardır. İtmış belə heyvanları tutub aparmaq caiz deyil. Belə heyvanı tutub aparən adam, yanlış hərəkət etmiş sayılır. Dəvəni buna misal çəkmək olar. Uçaraq özünü qoruya bilən – şahin, göyərçin və başqa bu kimi quşları da tutmaq caiz deyil. Həmçinin, qacıb özünü yırtıcı heyvandan qoruya bilən ceyran və başqa buna bənzər heyvanları da tutmaq caiz deyil.

Canavar və başqa bu kimi kiçik yırtıcılardan özünü qoruya bilən heyvanlar üç qismdir: birincisi, cüssəsi böyük, həm də qüvvətli olduğu üçün onlardan qoruna bilən heyvanlardır. Dəvələr kimi. İkincisi, uça bildikləri üçün özlərini qoruyanlardır. Şahin, qartal və göyərçin kimi. Üçüncüsü də, bərk qacıb özünü qoruya bilənlərdir. Ceyran kimi.

Adam bu növ heyvanlardan itmiş olanını götürüb özündə saxlamamalıdır. Məsələn, itmiş bir dəvə gəlib onun dəvə sürüsünə girsə, yaxud itmiş bir göyərçin gəlib onun göyərçinlərinin arasına qarışsa, onları mütləq oradan qovmalıdır. Çünki Peyğəmbərdən  itmiş dəvə haqqında soruşulduqda, o, belə cavab vermişdir: **“Ondan sənə nə? Onun tuluğu və pəncəsi yanındadır. Sahibi tapıncaya qədər özü bulaq başına gələr və ağaclardan yarpaq yeyər.”**¹ Onun tuluğu yanındadır, yəni qarnını su ilə doldurur; pəncəsi yanındadır, yəni sahibi onu tapana qədər gedib özünə içəcək su və yeyəcək yarpaq tapa bilər. Odur ki, itmiş belə heyvanı tutub, aparıb saxlamaq olmaz. Əgər xeyirli bir iş görmək istəyirsənsə, yalnız təhlükə olan yerdə – məsələn, quldurlar dolaşdığı yerlərdə belə bir itmiş heyvana rast gəlsən və quldurların onu götürəcəyindən ehtiyat etsən, o zaman onu tutub saxlaya bilərsən. Həmçinin, onun sahibini tanıdığın təqdirdə də onu tutub sahibinə verməyin caizdir.

¹ Səhih əl-Buxari, 91; Səhih Muslim, 1722.

İkincisi, canavar və başqa bu kimi kiçik yırtıcılardan özünü qoruya bilməyən heyvanlardır. Yəni onların pəncəsindən qurtula bilməyən – qoç, keçi, qoyun və başqa bu kimi heyvanlar. Belə itmiş heyvanı tutub aparmalısan. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ demişdir: **“O, ya sənə, ya sənənin qardaşına, ya da canavara çatacaq.”**¹ Lakin sən onun sahibini axtarmalısan. Bu hədisdə **“O, ya sənə... çatacaq.”** Yəni sahibini tapmasan, o heyvan sənənin olacaq; **“ya sənənin qardaşına... çatacaq.”** Yəni heyvanın sahibini tapsan, onu sahibinə verməlisən; **“ya da canavara çatacaq.”** Yəni heç kəs bu heyvanı tapmasa, canavar onu yeyəcək.

Belə itmiş heyvan gördükdə, onu tutub aparmaq və sahibini axtarib tapmaq lazımdır. Və əgər bir il müddətində onun sahibi tapılmasa, bu müddət tamamlandıqdan sonra o heyvan onu tapmış adamın olur.

İtməş malı elan etmək, iki mənanı ifadə edir:

Birincisi, bir qədər əvvəl izah etdiyimiz mənadır. Bunu da yerinə yetirmək hər kəsə vacibdir.

İkincisi isə, qadağan mənasını ifadə edir. Bu da, itmiş malın məsciddə elan edilməsidir. Yəni adamın məsciddə yüksək səslə səslənib, itmiş malı axtarmasıdır; məsələn, yüksək səslə: **“Filan və filan şeyi görən olubmu?”**, yaxud: **“Ay camaat! Mənim filan və filan şeyim itib. Onu tapan olubmu?”** – deməsidir. İtməş əşyanı bu üslubla məsciddə axtarmaq caiz deyil; belə etmək haram sayılır. Çünki məscidlər bunun üçün tikilməmişdir. Bu xüsusda Peyğəmbər ﷺ belə buyurmuşdur: **“Hər kim, birisinin məsciddə itmiş bir şeyi axtardığını eşitsə, qoy desin: “Allah onu sənə qaytarmasın! Axı məscidlər bunun üçün tikilməmişdir.”**² Demək, bizə əmr olunub ki, beləsinin əleyhinə dua edib: **“Allah onu sənə qaytarmasın!”** deyək. Həmçinin, birisinin məsciddə alış-veriş etdiyini eşitsək, ona da: **“Allah sənənin ticarətinə qazanc gətirməsin! Axı məscidlər bunun üçün tikilməmişdir”** – deməliyik.

Peyğəmbərin ﷺ buyurduğu əmrlərin hamısı xeyirlidir. Həmçinin, onun çəkəndirdiyi qadağaların hamısı şərdir. Belə ki, Peyğəmbərin ﷺ gətirdiyi şəriətin qanunları bəşəriyyətə xeyirli işləri əmr edir, zərərli əməlləri isə qadağan edir. Əgər bir əməldə həm zərər, həm də xeyir

¹ Əvvəlki mənbə.

² Səhih Muslim, 568.

olarsa, o zaman daha üstün və daha çox olan qəbul edilir. Əgər bir işin xeyri zərərindən daha çoxdursa, o zaman həmin iş yerinə yetirilməlidir. Yox əgər bir işin zərəri xeyrindən daha çoxdursa, o zaman həmin işdən çəkinmək gərəkdir. Və əgər bir işdə həm, xeyir, həm də zərər eyni səviyyədədirsə, o zaman həmin işdən şəkinmək lazımdır. Çünki qaydaya görə, zərəri dəf etmək, xeyri əldə etməkdən əvvəl gəlir.

Müvəffəqiyyət Allahdandır.

Peyğəmbərimiz Muhəmmədə ﷺ, onun ailəsinə, onun səhabələrinə və Qiyamət gününədək yaxşı işlər görməkdə onların yolunu tutub gədən möminlərə Allahın salavatı, salamı və bərəkəti olsun!

Mündəricat

Onuncu fəsil: Xeyirli işlərə tələsmək və xeyirə yönəlmiş kimsələri, yönəldikləri bu xeyir işə tərəddüd etmədən və ciddi olaraq yanaşmağa təşviq etmək	5
87-ci hədis	14
88-ci hədis	18
89-cu hədis	23
90-cı hədis	26
91-ci hədis	28
92-ci hədis	31
93-cü hədis	36
94-cü hədis	41
On birinci fəsil: Mübarizə aparmaq	47
95-ci hədis	55
96-cı hədis	56
97-ci hədis	61
98-ci hədis	63
99-cu hədis	68
100-cü hədis	70
101-ci hədis	80
102-ci hədis	85
103-cü hədis	89
104-cü hədis	90
105-ci hədis	91
106-cı hədis	94
107-ci hədis	96
108-ci hədis	98
109-cu hədis	99
110-cu hədis	102
111-ci hədis	105
On ikinci fəsil: Ömrün sonlarına doğru xeyirli əməlləri artırmağa təşviq etmək	129
112-ci hədis	131

113-cü hədis	134
114-cü hədis	138
115-ci hədis	140
116-cı hədis	140
On üçüncü fəsil: Xeyir yollarının çoxluğu	141
117-ci hədis	144
118-ci hədis	147
119-cu hədis	149
120-ci hədis	152
121-ci hədis	158
122-ci hədis	158
123-cü hədis	159
124-cü hədis	160
125-ci hədis	162
126-cı hədis	163
127-ci hədis	167
128-ci hədis	170
129-cu hədis	173
130-cu hədis	175
131-ci hədis	175
132-ci hədis	178
133-cü hədis	179
134-cü hədis	181
135-ci hədis	185
136-cı hədis	187
137-ci hədis	190
138-ci hədis	192
139-cu hədis	192
140-cı hədis	195
141-ci hədis	198
On dördüncü fəsil: İtaətdə orta yol tutmaq	200
142-ci hədis	203
143-cü hədis	206
144-cü hədis	209

145-ci hədis	213
146-cı hədis	218
147-ci hədis	220
148-ci hədis	221
149-cu hədis	222
150-ci hədis	224
151-ci hədis	229
152-ci hədis	232
On beşinci fəsil: Saleh əməlləri davamlı etmək	236
153-cü hədis	239
154-cü hədis	241
155-ci hədis	242
On altıncı fəsil: Sünnə və onun ədəb qaydalarını yerinə yetirmə- yi əmr etmə	244
156-cı hədis	263
157-ci hədis	270
158-ci hədis	281
159-cu hədis	282
160-cı hədis	282
161-ci hədis	285
162-ci hədis	287
163-cü hədis	290
164-cü hədis	292
165-ci hədis	295
166-cı hədis	306
167-ci hədis	308
On yeddinci fəsil: Allahın hökmünə boyun əyməyin vacibliyi və buna dəvət edilən, yaxşı işlər görməyə əmr olunan və pis əməl- lərdən çəkindirilən kimsənin deyəcəyi sözlər	313
168-ci hədis	313
On səkkizinci fəsil: Bidətləri və dinə əlavə edilmiş yenilikləri qadağan etmək	321
169-cu hədis	325
170-ci hədis	327

On doqquzuncu fəsil: Yaxşı və ya pis əməli ortaya çıxaran kimsələr ..	332
171-ci hədis	335
172-ci hədis	341
İyirminci fəsil: Xeyirli işə yönəltmək, doğru yola, yaxud zəlalətə	
çağırmaq	342
173-cü hədis	353
174-cü hədis	354
175-ci hədis	355
176-cı hədis	362
İyirmi birinci fəsil: Yaxşılıq etməkdə və <i>pis əməllərdən</i> çəkin-	
məkdə bir-birinə yardım etmə	364
177-ci hədis	366
178-ci hədis	367
179-cu hədis	368
180-ci hədis	372
İyirmi ikinci fəsil: Nəsihət	375
181-ci hədis	376
182-ci hədis	390
183-cü hədis	390
İyirmi üçüncü fəsil: Yaxşı işlər görməyi buyurmaq və <i>pis əməllə-</i>	
ri qadağan etmək	393
184-cü hədis	409
185-ci hədis	409
186-cı hədis	410
187-ci hədis	420
188-ci hədis	424
189-cu hədis	427
190-cı hədis	430
191-ci hədis	433
192-ci hədis	438
193-cü hədis	438
194-cü hədis	441
195-ci hədis	441
196-cı hədis	443

197-ci hədis	445
İyirmi dördüncü fəsil: Yaxşı işlər görməyi buyuran və pis əməlləri qadağan edən kimsənin sözü ilə əməli bir-birinə uyğun gəlmədiyi üçün şiddətli əzaba düçar olması	447
198-ci hədis	450
İyirmi beşinci fəsil: Əmanəti qaytarmağın vacibliyi	453
199-cu hədis	458
200-cü hədis	461
201-ci hədis	466
202-ci hədis	475
İyirmi altıncı fəsil: Zülmün haram buyurulması və haqsız yerə alınmış malların sahiblərinə qaytarılmasının vacibliyi	479
203-cü hədis	481
204-cü hədis	482
205-ci hədis	485
206-cı hədis	490
207-ci hədis	491
208-ci hədis	493
209-cu hədis	503
210-cu hədis	504
211-ci hədis	506
212-ci hədis	509
213-cü hədis	509
214-cü hədis	519
215-ci hədis	519
216-cı hədis	520
217-ci hədis	520
218-ci hədis	524
219-cu hədis	526
220-ci hədis	531
221-ci hədis	534
İyirmi yeddinci fəsil: Müsəlmanların toxunulmazlıqlarına ehtiram göstərmək, onların haqlarının bəyanı, onlara qarşı şəfqətli və mərhəmətli davranmaq	536

222-ci hədis	544
223-cü hədis	545
224-cü hədis	545
225-ci hədis	545
226-cı hədis	549
227-ci hədis	549
228-ci hədis	549
229-cu hədis	552
230-cu hədis	552
231-ci hədis	556
232-ci hədis	556
233-cü hədis	561
234-cü hədis	564
235-ci hədis	569
236-cı hədis	581
237-ci hədis	582
238-ci hədis	584
239-cu hədis	600